UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I" CLUJ-SIBIU

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

PUBLICAT

DE

IOAN LUPAŞ

DIRECTORUL INSTITUTULUI

X

1945

SIBIU

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ",

1945

UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I" CLUJ-SIBIU

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

PUBLICAT

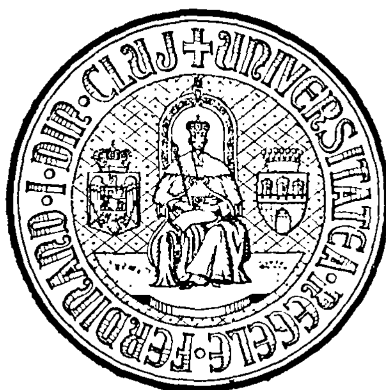
DE

IOAN LUPAŞ

DIRECTORUL INSTITUTULUI

X

1945

SIBIU

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ",

1945

Pentru volumul IX al acestui „Anuar" *încheiasem cuvântul introductiv, semnat în Sălişte la* 25 Iulie 1944, *cu speranţa că-i va fi dată Institutului nostru în scurtă vreme putinţa de a sălăşlui din nou în* imobilul său clujan, *pe care în cunoscutele imprejurări critice a fost nevoit să-l părăsească în Septemvrie 1940. Speranţa aceasta părea sortită să se apropie de realizare în ritm cu mult mai accelerat de cum s'ar fi putut întrezări în clipa, când ea văzuse lumina tiparului, în vârtejul unor imprejurări excepţional de vitrege, create prin alarmele cotidiane ale războiului aerian. Sub presiunea lor s'a văzut Direcţiunea Institutului nevoită să-şi disperseze biblioteca şi materialul didactic-ştiinţific parte în subsolul Bibliotecii Mitropolitane din edificiul Academiei Teologice Andreiane din Sibiu, parte în localul „Reuniunii Economilor" din Sălişte (Strada Bucureşti) în cursul lunei Mai 1944.*

Cu prilejul „dispersării" la Sălişte s'au bucurat membri Institutului de solicitudine deosebită din partea D-lui General Constantin Negoescu, prefectul de atunci al judeţului Sibiu, care le-a pus de repetate ori la dispoziţie vehicolele necesare la transportarea cărţilor şi a mobilierului de trebuinţă pentru continuarea activităţii ştiinţifice, chiar şi în cursul celor patru luni de „dispersare".

Urmând la 23 August 1944 actul salvator al tânărului nostru Suveran, Regele Mihai I, care prin gestul personal, de atâta hotărâre şi înţelepciune, a dat o strălucită dovadă că înţelege să poarte cu vrednicie numele eroicului său înaintaş dela 1600, pe frontul transilvan au luptat împreună trupele române cu cele sovietice într'un iresistibil avânt de vitejie reuşind să deschidă, prin sacrificiile lor, dispreţuitoare de moarte, drumul Clujului *(la 11 Octomvrie).*

Inainte de a putea să pornească pe drumul acesta, o întoarcere precipitată la Sibiu a fost de neînlăturat, în urma ordinului de evacuare forțată a Săliștei în zilele de 22—23 Septemvrie, când cu mari dificultăți au putut fi aduse cărțile și așezate din nou în localul din Strada Universității Nr. 20. In lipsă de vehicole și de timp, mobilierul a rămas însă în localul „Reuniunii Economilor" până în ziua de 22 Octomvrie, când a putut fi adus cu un autocamion, obținut prin bunăvoința D-lui General Gheorghe Lipovan, prefectul județului Sibiu.

După izgonirea cutropitorilor hitleriști și horthyști din Transilvania s'ar fi putut crede, că orice obstacol din calea întoarcerii la Cluj a dispărut. Din partea Direcțiunii s'au și făcut pregătirile necesare pentru această întoarcere în speranța să-și poată începe Institutul de Istorie Națională noua perioadă de activitate științifică clujană în ziua de 11 Noemvrie 1944 *la împlinirea tocmai a unui sfert de veac dela data, când apropiata lui înființare fusese anunțată numerosului auditor întrunit în Sala Nr. IV din edificiul central al Universității, la o lecțiune inaugurală despre „Factorii istorici ai vieții naționale românești".*

Imprejurările vremii, încă neașezate, au zădărnicit însă proiectul acesta. Festivitatea aniversară, cu prilejul împlinirii celui dintâi sfert de veac de existență și activitate științifică a Institutului nostru, s'a ținut deci la Sibiu în ziua de Duminecă 4 Februarie 1945, cu un serviciu divin în Catedrala Mitropolitană pentru odihna sufletească a Ctitorului regal și cu dările de seamă, al căror text e publicat la sfârșitul prezentului volum.

Această festivitate, prezidată de Rectorul Universității, profesorul Dr. Alexandru Borza, în Sala Simion Bărnuțiu, *a oferit subsemnatului prilej potrivit spre a rosti colegilor și studenților săi cuvântul de rămas bun, după o activitate universitară de 25 ani, dintre cari 19* la catedra de Istoria modernă a Românilor și Istoria Transilvaniei *și după desființarea acesteia (1938),* încă 6 ani la catedra de Istoria Românilor *(1938—1944).*

In sensul dispozițiunilor legale despărțirea de catedră nu ar fi trebuit să aibă drept consecință și plecarea dela cârma

Institutului. Cu toate acestea ținând seamă de anume împrejurări, cu data de azi am încredințat conducerea Institutului, prin delegație, în sensul articolului 5 din Regulament, fostului meu elev și actual coleg: profesorului Dr. Ioan Moga, suplinitorul catedrei de Istoria Românilor.

In clipa despărțirii simt o necesitate sufletească de a exprima vii mulțumiri, în primul rând, colegului Alex. Lapedatu pentru tot ajutorul, ce a binevoit și a fost în stare să-l dea Institutului nostru dela 1920—1938, apoi distinșilor mei foști elevi O. Boitoș, D. Braharu, I. Breazu, N. Comșa, I. Crăciun, M. Dan, A. Decei, Al. Doboși, C. Göllner, K. Horedt, H. Klima, R. Kutschera, M. Macrea, S. Martin, I. Moga, El. Mureșian-Triteanu, I. Mușlea, Al. Neamțiu, V. Netea, Șt. Pascu, I. O. Podea, D. Prodan, C. Rudneanu, I. I. Russu, V. Scurtu, B. Surdu, T. Trâpcea, V. Vătășianu, Gh. Vinulescu, M. Vlasiu, cari parte prin colaborarea lor la publicațiunile Institutului, parte prin devotamentul lor mi-au dat numeroase dovezi de alipire sufletească în toate împrejurările, în deosebi în vălmășagul marilor dificultăți, întâmpinate și înfruntate împreună, în vârtejul izbeliștilor deslănțuite asupra noastră după dictatul dela Viena.

Plecarea lor la Cluj nu va mai putea să întârzie mult timp. Regretând că deocamdată nu pot să-i însoțesc și eu în drumul acesta de întoarcere victorioasă, le exprim cele mai bune urări pentru reluarea activității la Institut în condițiuni, cari sper să le dea posibilitatea de a munci, in al doilea sfert de veac *cu aceeași stăruință, cu acelaș entusiasm și cu aceleași roade îmbelșugate din cursul întâiului sfert, izbutind să aducă contribuțiuni de sporită valoare la progresul istoriografiei române.*

Sibiu, 31 Martie 1945.

I. LUPAȘ

CUPRINSUL

STUDII

MISCELLANEA

DĂRI DE SEAMĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE NAŢIONALĂ DIN CLUJ—SIBIU
1920—1945
Şedinţa comemorativă din ziua de 4 Februarie 1945

STUDII

FAZELE ISTORICE
IN
EVOLUŢIUNEA CONSTITUŢIONALĂ A TRANSILVANIEI

de I. LUPAŞ

I.

Necesitatea unui criteriu propriu, transilvan, pentru cercetarea trecutului acestei Ţări.

Cu toate că istoriografia Transilvaniei a putut înregistra o respectabilă serie de studii tipărite în diferite limbi, lipseşte până în timpul de faţă o încercare de sinteză cuprinzătoare a trecutului ei reoglindit în chip realist, cercetat şi coordonat după criterii izvorîte din însăşi fazele de evoluţiune politică, religioasă şi culturală-economică a acestei Ţări. In cele mai multe cazuri trecutul transilvan apare examinat şi, în parte, deformat prin prisma unor criterii străine, împrumutate de obiceiu sau adaptate calapoadelor arhicunoscute ale istoriei ungaro-austriace. Fiind ţara Transilvaniei înglobată, împotriva voinţii majorităţii covârşitoare a locuitorilor ei, timp îndelungat, în organismul politic al Monarhiei habsburgice, istoriografia austriacă-germană, precum şi cea transilvană-săsească-maghiară şi, în parte, chiar cea românească, lipsite de un discernământ critic mai circumspect, s'au grăbit să împartă trecutul Transilvaniei după criteriul dinastic, enumerând în ordine cronologică seria membrilor din diferitele dinastii, cari s'au perindat vremelnic la cârma Voevo-

Conferinţă rostită la *„Cercul Juridic Transilvan"* *din Braşov*, 19. II. 1944.

datului şi Principatului transilvan sau la aceea a Regatului ungar. Aceste dinastii nu aveau însă nimic comun cu păturile adânci şi largi ale populaţiei de baştină, pe care s'a sprijinit dealungùl veacurilor fiinţa Statului transilvan. Nici autorul celei mai recente încercări de sinteză a istoriei transilvane, apărute în cursul anului 1943 în limba germană la Budapesta, Leipzig şi Milano, nu s'a putut emancipa de sub povara învechitului calapod maghiarocentric, ci încearcă din nou să forţeze trecutul transilvan, ca într'un pat al lui Procrustes, în limitele aceloraşi epoci ale istoriei ungare: Transilvania înainte de cucerirea maghiară, Transilvania sub Arpadieni (985—1301), Transilvania in epoca Anjoueştilor şi a Huniadeştilor (1301—1540) ş. a. m. d.[1]).

Istoria oricărei întocmiri de stat este însă cu totul altceva decât succesiunea cronologică a dinastiilor sau a stăpânitorilor vremelnici. Dacă istoriografia maghiară şi cea austriacă s'au văzut nevoite să accepte criteriul dinastic drept temelie a cercetărilor şi studiilor menite să reînvie trecutul celor două ţări, explicaţiunea se găseşte în faptul, că atât într'o ţară cât şi în cealaltă dinastia habsburgică a fost veacuri dearândul chiagul care strângea laolaltă într'o artificială unitate politică atâtea elemente etnice centrifugale, pe cari nu au izbutit să le cucerească

---

[1]) Eugen Horváth, *Die Geschichte Siebenbürgens.* Budapest, Leipzig, Milano p. 3, 10, 29: „*Siebenbürgen vor der ungarischen Landnahme; Siebenbürgen unter den Arpaden 895—1301; Das Zeitalter der Anjous und Hunyadis 1301—1540.* usw. Decât această împărţire era mai apropiată de adevărul istoric al specificului transilvan aceea, pe care o formulase înainte cu 88 de ani fostul profesor al Academiei de Drept din Sibiu Friedrich Schuler-Libloy în cunoscuta sa publicaţiune *Siebenbürgische Rechtsgeschichte* (apărută în I-a ediţie la 1855, iar în ed. II-a la 1867), dând această periodizare a desvoltării istorico-juridice transilvane: *I. Siebenbürgen vereinigt mit Ungarn 1002—1526 oder 1540; II. Siebenbürgen unter eigenen Nationalfürsten 1540—1696; III. Siebenbürgen unter österreichischem Scepter 1696 1848* (mit der Krone von Ungarn *in Personalunion* wieder vereinigt, p. 18). Autorul acestei publicaţiuni nu uită să sublinieze şi adevărul că Transilvania era un *teritor indivizibil* (Siebenbürgen ein *unteilbarer Gebietsteil*, p. 25), în care *populaţiunea română avea „superioritate numerică necontestată“*.

sufletește, deci să le asimileze nici germanismul dominant din Austria, cu atât mai puţin maghiarismul intolerant dela cârma pretinsului Regat „milenar-apostolic".

Există două feluri de a concepe, de a cerceta și înfaţișa trecutul. Unii se mulţumesc să-i cunoască învălișul exterior, enumerând seria dinastiilor și a evenimentelor în succesiune. Alții își dau silința să pătrundă în miezul lucrurilor, în rostul felurițilcr factori personali și impersonali, din a căror tainică lucrare iau naștere și se înfiripeaza procesele istorice de durată. Cei dintâi acceptă *metoda istoriei de suprafaţă*, cei din urmă o caută pe aceea a *istoriei de adâncimi*, care este, fără îndoială, cu mult mai anevoie de cercetat și de lămurit decât cea dintâi. Personalitațile și evenimentele de suprafață pot fi cunoscute, analizate și înfăţişate cu graiul sau în scris mai cu înlesnire, câtă vreme procesele tainice din adâncuri, dela temeliile vieţii de stat, nu se lasă tot atât de repede surprinse și descifrate, fiind adâncimile ascunse uneori sub vălul uitării sau acoperite de lespedea tacerilor milenare.

Istoriografia de până acum a păcătuit tocmai printr'o superficializare și artificializare neadmisibilă, privind trecutul Transilvaniei ca dintr'un avion, după expresiunea unui cunoscut istoric budapestan într'un studiu tipărit în limba engleză[2]) și neizbutind să vadă mai mult dintr'însul decât suprafeţele înșelătoare, acoperișurile lipsite adeseori de contact organic cu temeliile acestui trecut mai mult decât milenar.

Mult înainte de a fi existat o Monarhie austro-ungara și înainte de a fi fost plăsmuit mitul pretinsei „Coroane Sacre" atribuite fără nici o dovadă istorică acceptabilă chiar celui dintâi rege ungar, lui Ștefan zis cel Sfânt[3]), Ţara transilvană — „Terra ultrasilvana" — era o realitate istorică-politică de nesdruncinat nu numai în clipa, când fusese sortită a lua cel

---

[2]) *The Historical Claim to Transilvania*, 1935.

[3]) Cf. I. Lupaş, *Der Mythos der „heiligen Stephans Krone" und das siebenbürgische Problem.* Bukarest 1943, p. 196—201.

dintâi contact nedorit cu descălecătorii lui Arpad, ci şi mai târziu în toată desfăşurarea relaţiunilor seculare ale Voevodatului, mai târziu ale Principatului şi ale Marelui Principat transilvan, cu purtătorii menţionatei coroane.

Metoda istoriei de suprafaţă, obişnuită să sacrifice trecutul Transilvaniei unor constante preocupări şi tendinţe profane exclusiv maghiaro- sau habsburgocentrice, nu mai corespunde postulatelor ştiinţifice serioase. Ea se cere deci înlocuită cu metoda istoriei de adâncimi, metodă cu atât mai adecvată concepţiunilor actuale, cu cât e mai respectuoasă pentru adevărul obiectiv şi pentru realităţile etnice, cari au contribuit la desfăşurarea evoluţiunii constituţionale-politice, străbătute de Statul transilvan din veacul al IX-lea până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. In sensul acestei concepţiuni moderne nu mai poate fi admis la periodizarea istoriei transilvane criteriul dinastic, deci un criteriu extern cu totul superficial, ci trebue adoptat ca „fundamentum divisionis" un criteriu organic-intern, care să nu fie împrumutat dela nici una din istoriografiile vecine, ci să rezulte în chip firesc din însăşi notele caracteristice ale trecutului acestei Ţări, deci din *specificul transilvan.* Criteriul organic-structural cere să fie cercetate cu atenţiunea cuvenită mai ales formele specific individuale, pe cari le-au înregistrat fazele istorice principale în evoluţiunea Transilvaniei, ca individualitate constituţională-politică esenţial deosebită de aceea a fostului Regat ungar. Să fie deci înfăţişat trecutul transilvan în propria sa haină, care-l va prinde mai bine şi-l va arăta în chip mai realist, mai apropiat de adevărul istoric, decât oricare dintre criteriile de împrumut şi de provenienţă străină.

In stadiul actual al cunoştinţelor istorice, cu privire la trecutul Transilvaniei, apare ca piatră de hotar veacul al IX-lea al erei creştine, pentru motivul că de atunci se găsesc menţionate în izvoare narative cele mai vechi formaţiuni de stat în cuprinsul teritoriului dintre Carpaţi şi Tisa. Aceste menţiuni istorice apar apoi dela începutul veacului XII înainte sporite şi confirmate prin izvoare documentare, indicând cu precisiune şi noul nume de *Ţară transilvană* (Terra ultrasilvana), nume care a

eliminat cu totul din graiul obştesc vechia numire a *Daciei superioare.*

Faza premergătoare ducatelor şi Voevodatului transilvan, cuprinzând un lung răstimp de câteva milenii, cu obişnuitele subîmpărţiri (Dacia preromană, romană şi postromană), urmează a fi preţuită ca o *fază prenatală a Statului transilvan*, cunoscut din izvoarele evului mediu, modern şi contemporan.

In chipul acesta se înfăţişează *evoluţiunea constituţională a Transilvaniei* percurgând următoarele stadii sau *faze istorice principale:*

1. *Faza prenatală a Statului transilvan* cuprinde ştirile ce pot fi culese din rezultatele cercetărilor istorice, filologice şi arheologice, relative la soarta Daciei şi a locuitorilor ei, până spre jumătatea a doua a veacului al IX-lea. Această fază prenatală constitue un fel de *preistorie sau protoistorie transilvană.*

2. *Faza ducatelor şi a Voevodatului transilvan* (veacurile IX—XVI), a cărei înfăţişare poate fi lămurită în temeiul informaţiunilor oferite deopotrivă de isvoare istorice narative, ca şi de altele de valoare documentară cari, deşi apar ceva mai târziu, au totuşi darul de a putea să lămurească şi stări politice anterioare apariţiei lor, oferind această lămurire nu ca o ştirbire, ci ca o completare a informaţiunilor culese din isvoarele narative.

3. *Faza Principatului şi a Marelui Principat transilvan*, cu două subdiviziuni:

A) Transilvania în legătură politică cu Poarta din Constantinopol sub *suzeranitate otomană*, veacul XVI—XVII, şi

B) Transilvania în legătură cu Viena imperială, sub *supremaţie austriacă*, veacul XVIII—XIX, ridicată în timpul cârmuirii Mariei Teresia la rangul de *„Marele Principat al Transilvaniei"* (1765). Deosebirea între aceste două subdiviziuni iese deplin la iveală din felurimea şi bogăţia isvoarelor istorice, cari înfăţişează suzeranitatea otomană ca fiind mult mai respectuoasă decât supremaţia austriacă faţă de însăşi fiinţa autonomă a Statului transilvan. Deaceia s'a

putut desvolta Transilvania sub seculara ocrotire a Sultanului din Constantinopol — ca şi Muntenia, ca şi Moldova, — în mai largă libertate decât sub aşa zisa protecţiune părintească a „Sacratissimei Majestăţi" vieneze. I s'a oferit chiar prilej să aibă în cursul răsboiului de treizeci de ani rol însemnat în coaliţiunea antihabsburgică a statelor europene protestante. Rolul acesta a fost în stare să-l îndeplinească însă *numai* sprijinită pe alianţele sale, încheiate de repetate ori cu Ţara Românească şi cu Moldova. Viaţa constituţională, ca şi politica externă a Transilvaniei din faza ocrotirii otomane a fost principiar ostilă Regatului ungar şi permanent îndrumată spre cultivarea bunelor relaţiuni de reciprocitate cu Ţările române din Sudul şi Răsăritul Carpaţilor. Mai târziu însă prepotenţa habsburgică-vieneză a reuşit să izoleze Transilvania de aceste două ţări şi să o transforme într'o *provincie de margine*, cu scop de a o exploata pentru interese adeseori cu totul străine de ale locuitorilor ei autohtoni. Prin compromisul dualist austro-ungar dela 1867 fiind sacrificată însaşi existenţa Statului transilvan, istoria evoluţiunii sale constituţionale e curmată brusc. Dar simultan nu au putut fi desfiinţate şi forţele vii, componentele lui etnice româneşti şi saxone, cari în toate domeniile vieţii publice şi-au continuat, cu mijloace felurite, lupta împotriva unui organism de stat neconsimţit de ele, total străin şi ostil faţă de fiinţa lor etnică, pe care exponenţii aşa zisei „idei de stat unitar naţional-maghiar" se căsneau prin atâtea riscate opintiri de Sisif s'o contopească în maghiarism.

II.

Faza prenatală a Statului transilvan.

1. In faza prenatală, din ale cărei rămăşiţe ieşite la iveală prin cercetări de ordin istoric, filologic şi arheologic încearcă specialiştii reconstituirea câte unui aspect al vieţii pre- şi protoistorice, se constată că regiunea cuprinsă în arcul carpatic şi numită mai târziu Transilvania avea o populaţiune relativ den-

să, capabilă să contribue la înfiriparea și continuitatea unei apreciabile civilizațiuni populare, cu largă răspândire, încă din epoca zisă de piatră. In cea următoare, în epoca bronzului, a putut împlini regiunea transilvană un rol important, având la îndemână considerabile cantități de aramă, aur și argint pentru pregătirea obiectelor de lux, puse în circulațiune și spre câmpia din Apus și spre cea din Miazăzi și Răsărit, de unde trebuiau să-și procure locuitorii munților cerealele necesare pentru hrana vieții.

Specialiști în materie au exprimat opinia, că chiar cu doua milenii înainte de era creștină se poate constata o înflorire a comerțului cu obiecte artistice de bronz, în special cu vase pregătite în cuprinsul Daciei, care atinsese prin produsele ei o situațiune dominantă în această parte a Europei. Cercetari arheologocie recente au scos la iveală „în Tesalia epocei de piatra" rămășițe de import artistic făcut în regiunea aceasta atât din Transilvania, cât și din Moldova[4]. Carpații nu ridicau deci nici atunci, cum n'au putut să formeze nici mai târziu, vreo piedică impenetrabilă în calea circulațiunei valorilor de pe amândouă laturile lor.

La întrebarea, cărei rase aparțineau locuitorii Daciei din epoca pietrii cioplite și a bronzului? — învățați străini (ca Schuchadt, Pittard) și români (ca Andrieșescu, Iorga, Pârvan) admit deopotrivă, că ei nu puteau fi decât ascendenții celor cari au primit mai târziu din partea scriitorilor antichității greco-romane numele de *Geți* sau *Daci*. Ei erau, prin urmare, *oamenii acestui pământ de darnică și bună ocrotire,* la adăpostul caruia au reușit să-și întemeieze așezări trainice, sate și orașe potrivite să le apere traiul amenințat adeseori de prădalnice năvăliri străine.

Alți specialiști se limitează a lăsa în grija viitoarelor cercetări sarcina de a dovedi, dacă cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei erau în adevăr Geții sau Dacii (arieni) de seminție tracică, precum sunt amintiți mai târziu, după ce fierul ca me-

---

[4]) I. Andrieșescu, *Artele în timpurile preistorice la noi.* București, 1939, p. 13. Kimon Grundmann, *Import dunărean în Tesalia epocii de piatră.* Atena, 1934.

tal mai uşor de prelucrat decât bronzul începuse a fi încetăţenit şi în aceste regiuni (sec. IX—VII a. Chr.) deschizând o epocă nouă, care în desvoltarea omenirii coincide cu *epoca istorică*.

2. Ivindu-se de aci înainte şi izvoare istorice scrise, din cuprinsul lor răsar informaţiuni mai sigure cu privire la elementele de bază ale populaţiunii transilvane de mai târziu. La Herodot, părintele istoriografiei, s'a păstrat ştirea că pe lângă râul Mureş locuiau Agatirşii, socotiţi ca o seminţie de Sciţi tracizaţi, cu toate că ei apar ca adversari ai Sciţilor. Când aceştia se apropiară de ei cu gândul să le invadeze ţara, Agatirşii n'au întârziat să alerge la hotare, spre a-şi apăra moşia respingând pe năvălitori. Văzând aceasta, Sciţii s'au oprit la hotarele Agatirşilor cari „nu cedară" (512 a. Chr.). Mai târziu aceşti vechi locuitori din regiunea muntoasă s'au contopit în populaţiunea daco-getă, care avea o întindere geografică şi o adâncime istorică impunătoare nu numai în cetăţuia Carpaţilor, ci şi în câmpia Dunării, spre care păstorii şi plugarii ei roiseră din munţi.

Cu rădăcini adânc înfipte în arcul carpatic, a cărui configuraţiune geografică nu era lipsită de însuşirile necesare unui centru de stabilizare etnică, Dacogeţii au fost în stare să resiste numeroaselor invaziuni (cimeriene, scitice, persice, macedonene, celtice, romane) fără să se fi lăsat vreodată dislocaţi cu totul din cuprinsul pământului strămoşesc, pe care-l stăpâneau nu numai ca păstori de turme, ci şi ca agricultori legaţi de glie.

Pe la jumătatea veacului I-iu a. Chr. în zilele lui Burebista — „cel dintâi şi cel mai mare dintre regii Tracilor" — Dacia luase proporţiuni vaste, întinzându-şi graniţele de dincolo de Carpaţii nordici, din Pădurea Hercinică, până la Sud de Balcic şi spre Răsărit până la Olbia[5]). Rezultatele săpăturilor dela Costeşti şi dela Grădiştea Muncelului (Sudul Transilvaniei) arată că, în epoca de strălucire a eroismului daco-getic centrul Imperiului era în Sudul Transilvaniei, unde vechile cetăţi de pământ şi de lemn de pe culmile munţilor au fost înlocuite subt Burebista cu cetăţi de piatră, în forma unor con-

[5]) Wilhelm Weber, *Aus Rumäniens Frühzeit*. Bukarest, 1924, p. 38.

strucţiuni monumentale dând dovada unor „mari putinţe tehnice în ceiace priveşte aducerea dela mari depărtări a unui material atât de greu, cum este andezitul, şi la punerea lui în lucru cu deosebită dibăcie la această mare înălţime"[6]). Prin autoritate şi energie impunătoare a reuşit Burebista să frângă particularismul Getodacilor, unindu-i pe toţi sub cârma sa şi ducându-i la strălucită biruinţă în lupta contra Celţilor. Căzând însă victima unei conspiraţiuni politice, unitatea Daciei este din nou sfărâmată de ambiţiunile crăişorilor lacomi de stăpânire. Ea nu a mai putut fi refăcută până în zilele lui Decebal, care „înţelegea să impună şi duşmanilor şi aliaţilor lui, nu numai prin strălucirea calităţilor sale sufleteşti, ci şi printr'un exterior impresionant, în primul rând printr'o capitală demnă de măreţia planului, pe care vroia să-l înfăptuiască"[7]). Impotriva acestei capitale se îndreptară atacurile înverşunate ale legionarilor romani în cursul expediţiunilor lui Traian, izbutind anevoie să străbată „spre locurile mai înalte ale munţilor şi prin multe primejdii, cuprinzând deal după deal, până au ajuns la capitala Daciei", cum scrie istoricul roman Dio Cassius. Decebal însă nu a putut fi prins de viu. Spre a evita primejdia ruşinii de a fi purtat pe căile Romei, să sporească triumful învingătorului Traian, acest Rege al Munţilor a preferat să-şi curme cu propria sa armă viaţa, trecând astfel prin moarte la nemurire. Scena de pe Columna lui Traian arată — cum scrie Roberto Paribeni — pe cavalerii romani, cari sar de pe cai pentru a împiedeca gestul sinucigaşului, având ei ordin să-l ducă viu, dar nu sosesc la timp[8]).

3. Substratul etnic de continuitate milenară al populaţiunii autohtone geto-dace a fost transformat, în parte, prin intensiva operă de colonizaţiune romană a Daciei Traiane. Nu a putut fi însă înlăturat cu desăvârşire din viaţa şi desvoltarea ulterioară a acestei Ţări, având rădăcini adânci în pământul ei şi dove-

---

[6]) D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Grădiştea Muncelului*, Cluj 1932, p. 21.

[7]) Idem, ibidem. Cf. şi studiul lui Ioan I. Russu, *Decebal*, în revista *Transilvania* din Sibiu 1941.

[8]) Cf. Revista „*Transilvania*" din Sibu, 1943, p. 732.

dindu-se a fi fost de o tenacitate cu totul excepţională. Recente cercetări arheologice, ca aceia dela Râşnov (lângă Braşov) şi din alte regiuni ale Transilvaniei, au scos în ultimul timp la iveală dovezi concludente pentru *simbioza daco-romană*, demonstrând că populaţiunea băştinaşă a ştiut să se adapteze condiţiunilor de viaţă impuse de stăpânirea romană, fără să fi dat însă cu totul uitarii tradiţiunile propriei sale civilizaţiuni străvechi[9]. Elementul dacic s'a afirmat ca o realitate etnică în stare să supravieţuiască cele mai felurite invaziuni şi dominaţiuni străine.

Iscusita administraţiune romană a Daciei Traiane a contribuit esenţial la înlesnirea şi desăvârşirea acestei simbioze a elementului etnic, cucerit, cu cel stăpânitor. La adăpostul legiunilor romane, timp de peste un veac şi jumătate, a putut lua desvoltarea Daciei avânt deosebit în toate domeniile vieţii publice şi particulare, izbutind să realizeze un progres necunoscut până atunci de populaţiunea ei şi neatins, multe veacuri de-arândul, nici mai târziu. Colonizarea şi penetraţiunea romană în Dacia — cum arată istoricul englez R. W. Seton-Watson — „a fost mai treptată, mai prelungită şi mai efectivă decât cum s'a crezut de către autorii mai vechi. O naţiune nouă şi transformată (naţiunea daco-romană) era în formaţiune, când Imperiul Roman a început să decadă"[10].

Aparatul administrativ roman şi puterea armată a legiunilor s'a retras însă din Dacia Traiană (271), pe care împăratul Aurelian o cedase Goţilor „federaţi", urmărind scopul de a întări cât mai bine graniţa dunăreană a Imperiului. Impreună cu funcţionarii şi cu armata s'au retras, fireşte, şi locuitorii oraşelor, cari erau în stare s'o facă dispunând de mijloacele necesare şi nesimţindu-se legaţi sufleteşte de brazda pământului dacic. Nu s'au putut retrage însă păturile mai sărace

---

[9]) Mihail Macrea, *Cumidava*, Sibiu 1943, p. 28, cf. şi Const. Daicovici. *La problème de la continuité en Dacie*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, VII, 1940, p. 3—72 şi idem, *Siebenbürgen im Altertum*, Bukarest, 1943, p. 114—115.

[10]) cf. *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.* Cluj, vol. VI, p. 566.

ale populaţiunii urbane, precum nici ţărănimea atât de strâns legată de glia strămoşească, încât nici una dintre numeroasele invaziuni anterioare nu o putuse clinti din aşezările ei străvechi. „In regiunile rămase fără stăpân s'au strecurat — cum observă istoricul Altheim[11]) — neamuri de pe la graniţă, luând locul păturilor superioare romane, cari au plecat". Mulţimea sătenilor agricultori şi economi de vite, cu temeinice rosturi de gospodărie, oricât de sever ar fi fost ordinul de evacuare, nu putea fi înduplecată să-şi părăsească locurile de adăpost şi de trai sigur, spre a se muta în locurile necunoscute din Sudul Dunării, unde şi posibilităţile de hrană şi cele de adapostire erau cu mult mai reduse. Apare deci acceptabilă afirmaţiunea italianului Carlo Tagliavini că Dacii au continuat să vieţuiască mai departe în ţara lor, cum procedară mai târziu şi alte popoare „ca Italienii, Galii, Iberii, cari rămaseră totuşi pe locurile lor, când asupra regiunilor respective s'au revărsat barbarii"[12]). Contactul dintre un ţărm al Dunării şi celălalt nu a fost însă întrerupt prin retragerea legiunilor şi oficialităţilor administrative. Dimpotrivă, el a continuat dând astfel posibilitatea să supravieţuiască în Nordul fluviului civilizaţiunea răsărită din menţionata simbioză daco-romană. Are dreptate profesorul Alf Lombard dela Universitatea din Lund (Suedia) subliniind ca *„un adevăr recunoscut de toată lumea"* faptul că „a existat şi există totdeauna în regiunea numită România, un caracter roman pronunţat"[13]). Nu se depărtează de calea adevărului istoric nici profesorul Kurt Huber dela Universitatea din München, care în cea din urmă scriere a sa[14]) ţine să constate că dăinuirea poporului dacoroman în Carpaţi, ne aminteşte în mod surprinzător soarta „vechilor popoare de păstori de origine

---

11) Franz Altheim, *„Soldaten-Kaiser"*, Frankfurt a M., p. 103.

12) Cf. *„Anuarul Institutului de Istorie Naţională"*, Cluj-Sibiu, vol. IX, p. 407—408.

13) Cf. revista *„Svensk Tidskrift"* din Stockholm, 1942 şi *Revista Fundaţiilor Regale* din Bucureşti (Oct. 1942, p. 107—109).

14) O recenzie a cărţii *„Zur Geschichte der Rumänen"*, de I. Lupaş, Sibiu, 1943.

celto-ilirică din regiunea Alpilor. Dealtfel Dacii mai au, ca trăsătură comună cu aceste popoare, împrumutarea limbii latine dela colonizatorii lor". Profesorul Emil Gamillscheg dela Universitatea din Berlin confirmă deasemeni, prin rezultatele cercetărilor sale, adevărul istoric relativ la continuitatea daco-romană în Munţii Apuseni ai Transilvaniei, socotind regiunea aceasta drept *„ţară de temelie a românismului"*[15]).

4. Civilizaţiunea daco-romană a rămas expusă distrugerii în cursul îndelungatei şi întunecatei epoci a migraţiunii popoarelor. Nu au putut fi însă nimicite toate vestigiile ei, păstrate de populaţiunea autohtonă care, infiltrată succesiv cu sporadice elemente de efemere colonizaţiuni sau invaziuni germane şi turanice, a continuat să vieţuiască neîntrerupt în teritoriul acesta. Stăpânirea Goţilor a fost parţială şi de scurtă durată, iar a Gepizilor, fiind mai dăinuitoare, pare să fi lăsat oarecari urme de ordin limbistic şi toponomastic, precum şi de ordin arheologic, cum este tezaurul descoperit în localitatea bănăţeană Sânnicolaul Mare, cu inscripţiunea relativă la *Bouila,* jupanul Tisei de jos, fiul lui *Boutaul,* jupanul din Tagroga (Transnistria). Dacă descifrarea textului din această inscripţiune, databilă din a 2-a jumătate a veacului IX, este exactă, ar fi o dovadă că exista în acest timp chiar o legătură de ordin familiar între cârmuitorul dela Nistru şi cel dela Tisa[16]).

Valurile din Răsărit ale popoarelor de stepă au fost efemere cu excepţiunea Bulgarilor şi a Maghiarilor. Nici Hunii, nici Avarii, nu au putut să pătrundă în traiul intim al autohtonilor, a căror viaţă tradiţională a dăinuit aci, şi în timpul dominaţiunilor turanice, fără discontinuitate. Cum nu au putut fi dislocaţi din aşezările lor străvechi în I-ul mileniu a. Chr., oricât de numeroase şi violente invasiuni s'au abătut asupra lor, tot astfel nu au fost în stare să-i desrădăcineze nici în I-ul mile-

---

[15]) E. Gamillscheg, *„Über die Herkunft der Rumänen"*, Berlin, 1940, p. 12: *„das eigentliche Kerngebiet, das Ausstrahlungsgebiet des Rumänentums"*.

[16]) I. Lupaş, *„Epocile principale în Istoria Românilor"*, ed. II, Cluj 1938, p. 38—39.

niu p. Chr. năvălirile deslănţuite asupra Daciei Traiane, după ce teritoriul ei a fost părăsit de vulturii romani.

Din veacul VI înainte Dacoromanii au trăit în simbioză cu elemente de origină slavă, cari sub cârma jupanilor şi a cnezilor mărunţi, au pătruns pe îndelete în regiunile Daciei de odinioară. O simbioză româno-slavă, de durată multiseculară, era menită să influenţeze deopotrivă şi pe unii şi pe alţii. Urmele acestei influenţe s'au păstrat în numirea vechilor instituţiuni de drept românesc, precum şi în limba şi în toponomia Daciei de odinioară. Vechiul Apulum a devenit în graiul poporului băştinaş *Bălgradul* de azi; *Ampellum* s'a primenit în *Zlatna* (dela sl. zlato = aur); *Abrudul* însă, fiind aşezat mai la munte, unde n'au putut pătrunde elementele slave la fel ca la şes, a fost în stare să-şi păstreze vechia numire din timpul Dacilor, cum şi-o păstrează şi *Crişurile* şi *Mureşul*, câtă vreme râul sprinţar din Carpaţi şi-a păstrat numai la munte vechia numire de *Repede*, iar la şes a devenit *Bistriţa* (ceiace în slavoneşte e tot repede).

După ce a rămas Dacia lipsită de ocrotirea Imperiului, în cuprinsul hotarelor ei s'a afirmat vreme îndelungată particularismul tradiţional, sfâşiindu-i teritoriul în nenumărate organizaţiuni dealungul văilor mai largi sau mai înguste. Un cuvânt al Scripturii spune că „cei ce n'au stăpânire, se risipesc ca frunzele". In lipsa unei stăpâniri proprii cu puterea de a dispune asupra întregului pământ strămoşesc, s'au format deci în timpul simbiozei slavo-române, probabil în cursul veacurilor VIII—IX, măruntele cheneziate şi voivodate, de existenţa carora face amintire cronicarul anonim, când povesteşte despre pătrunderea cetelor lui Arpad în pământul transilvan, găsind aci Români şi Slavi, sub comanda lui *Gelu Românul*. Iar în Banat aminteşte, pe lângă Blacii lui Glad, şi pe Cumani şi pe Bulgari, a căror stăpânire politică în Nordul Dunării este însă contestată[17]) sau admisă ca „o tradiţie istorică, căreia numai pen-

---

[17]) Aurel Decei, *„Românii din veacul al IX-lea până în anul XIII-lea"*, Cluj, 1939, p. 59—61. Cf. şi K. Horedt, *O contribuţie la istoria epocii pre-*

tru scurt timp şi la lungi intervale i-a corespuns o realitate politică[18]). Din simbioza slavo-română s'au ales cu câştig de cauză, după cum era firesc să se întâmple, tot băştinaşii Daciei Traiane, izbutind ei să absoarbă în propria lor fiinţă etnică, până în veacul XII, elementele slave din arcul carpatic.

Procesul de formaţiune a poporului român se îndeplinise înainte de totala absorbire a elementelor slave, după cum arată graiul românesc, a cărui ţesătură intimă s'a păstrat în forme de moştenire latină, fără să fi putut ele cădea în desuetudine în cursul îndelungatei cohabitaţiuni slavo-române. A fost sporit numai vocabularul graiului românesc cu un număr însemnat de elemente slave. Pare deci exagerată afirmaţiunea că nu ar putea fi vorba de popor român decât după ce Dacoromanii au reuşit să asimileze şi pe Slavi. „Sigiliul latinităţii a fost atât de viu şi atât de profund — scrie Roberto Paribeni — încât trecerea veacurilor şi întâmplărilor schimbătoare nu au fost în stare să-l desfiinţeze"[19]).

5. Timpul formaţiunii poporului român coincide şi cu pătrunderea creştinismului în Dacia, unde au putut fi descoperite până acum monumente databile din cursul veacului IV p. Chr. Aceasta nu exclude însă existenţa altor monumente similare şi mai vechi, din cari nu s'au păstrat resturi sau, dacă s'au păstrat, nu au ieşit încă la iveală.

O inscripţiune latină descoperită în centrul Transilvaniei, la Biertan şi păstrată în Muzeul Brukenthal din Sibiu[20]), prezintă valoare deosebită, întrucât dovedeşte existenţa unei populaţiuni creştine cu graiu latin în cuprinsul Daciei, chiar după menţionata retragere a legiunilor şi oficialităţilor romane din această provincie.

---

natale a Voevodatului transilvan, în *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.* Cluj-Sibiu, vol. IX, p. 430—448.

18) Gh. I. Brătianu, *„Bulgaria de dincolo de Dunăre în izvoarele bizantine"*. Omagiu lui I. Lupaş, Bucureşti, 1943, p. 132.

19) *Transilvania*, Sibiu 1943, p. 732.

20) Kurt Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941, p. 5: *„Ego Zenovius votum posui"*.

Cuvântul *biserică*, derivat din forma latină (nu din grecescul basilika, din care ar fi rezultat în limba română „văsalica"), s'a putut strecura în graiul românesc numai dela jumătatea veacului IV înainte, după ce numeroase basilici, folosite mai înainte ca palate de justiţie, fuseseră cedate pe seama creştinilor ca lăcaşuri de trebuinţă pentru săvârşirea cultului divin. Un filolog suedez[21]) cercetând originea cuvântului slav pentru biserică, ajunge la concluziunea că „*crkva*" ar putea fi un derivat din românescul (bi) *ser* (i) *ca*, de unde ar rezulta că Românii aveau biserici clădite înainte de cohabitaţiunea lor cu Slavii, cari au împrumutat dela ei cuvântul acesta.

Este deci lipsită de temei părerea unui istoric rus (Golubinski), care afirmase că Românii ar fi primit creştinismul dela Bulgari spre finea veacului IX, înainte însă de a fi ajuns în contact cu Maghiarii. Dar tot el se contrazice admiţând că „primele începuturi ale creştinismului au fost semănate între Români *încă din veacul al IV-lea*".

Românii s'au născut creştini, neivindu-se la ei nici decum trebuinţa să fie trecuţi cu sila prin apa botezului, cum au fost trecuţi Bulgarii (sec. IX) din porunca hanului lor Boris, Ruşii din a cneazului Vladimir cel Mare (sec. X), sau Maghiarii din a regelui Ştefan — zis cel Sfânt (sec XI).

Românii apar deci, în Sudestul european, ca unicul popor care a primit *de bună voie* Evanghelia lui Christos, fiind îndrumaţi spre ea din proprie pornire, fără nici o siluire din partea vreunei căpetenii politice.

Despre organizarea bisericească în Ţara transilvană întâia amintire datează dela 950, când trei isvoare bizantine arată că episcopul Jerotteiu, care fusese hirotonisit la Constantinopol de către patriarhul Teofilact, ajuns în Transilvania ar fi isbutit să răspândească printre Maghiari creştinismul. La fel e atestată în Cetatea Mureşului (Cenadul de mai târziu) existenţa organizarii

---

[21]) Gunar Gunarson, *Das slawische Wort für Kirche*. Upsala, 1938, Cf. şi Golubinski, *Privire scurtă asupra istoriei bisericilor ortodoxe-bulgară, sârbă şi română*, trad. de Gh. Caraicoveanu, Iaşi, 1879, p. 16.

bisericeşti răsăritene înainte de a fi pătruns elemente maghiare în regiunea Banatului. Pe la 1234 numeroşi Maghiari şi Teutoni din regatul Ungariei, făcându-se un popor cu Valahii, „dispreţuiau pe episcopul catolic al Milcoviei, care locuia ca un smerit preot în Transilvania[22], şi primeau sf. taine dela nişte episcopi de rit grecesc, răsăritean. Populaţiunea românească autohtonă era deci, în arcul carpatic, în stare să influenţeze numai pe cale firească, prin presiunea numărului său covârşitor, elementele colonizate în Transilvania atrăgându-le spre datinele şi practicele sale religioase, după cum sub raport administrativ a putut să dea, prin modestele sale organizaţiuni în *scaune de judecată;* prilej coloniştilor secui şi saşi de a-şi întocmi şi ei câte o *„constituţiune scăunală" (Stuhlverfassung),* constând şi la unii şi la alţii din câte „7 scaune" ca unităţi politice, administrative şi judecătoreşti, cuprinse la olaltă sub autoritatea câte unui comite. „Departe să ne fi dat Saşii organizaţia lor — scria N. Iorga — propria lor organizaţie a fost decalchiată, copiată după organizaţia primitivă a Românilor, pe cari i-au găsit în aceste părţi"[23]. Iar elementele maghiare, tot aşa de puţin numeroase ca şi cele săseşti (despre care scria preotul Georg Polner la 1493: *perpauci Saxones sumus in istis partibus),* au putut fi organizate şi ele în *7 comitate,* zise ungureşti.

Deasupra menţionatelor unităţi administrative „scăunale" şi „comitatense" se ridică, spre a dăinui în tot cursul evului mediu, *tradiţionala organizaţiune voevodală, identică în Transilvania cu cea din Muntenia şi cu cea din Moldova.*

---

[22]) Cf. *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.* Cluj-Sibiu, vol. VIII, p. 486.

[23]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească,* vol. I. Bucureşti, 1916, p. 39—40. Cf. şi Hans Connert, *Die Stuhlverfassung im Szeklerlande und auf dem Königsboden bis zum Ende des 15 Jahrhunderts. Ein Vergleich* — Sibiu, 1906, p. 12 şi I. Moga, *Marginea, Ducatul Amlaşului şi Scaunul Săliştei,* în *Omagiu lui J. Lupaş.* Bucureşti, 1943, p. 569.

III.
Faza Voevodatului transilvan.

1. Nu poate fi trecut cu vederea adevărul, ce rezultă cu deplină claritate — fiind vorba de începuturile vieţii şi organizaţiunilor de stat ale poporului român — din toate informaţiunile istorice cunoscute până în timpul de faţă, anume că documentele înfăţişează Voevodatul transilvan cu o vechime de un veac şi jumătate, iar cronicile chiar cu una de trei veacuri şi jumătate mai adâncă, decât aceia a Voevodatul muntean din Sudul Carpaţilor.

Deşi cuprinsă mai târziu în graniţele politice ale Regatului ungar, Transilvania evului mediu a rămas dealungul veacurilor *separată* de acesta, trăindu-şi vieaţa ei aparte într'o tradiţională *organizaţiune voevodală,* până în veacul XVI, apoi ca *Principat* sub suzeranitate otomană şi, în sfârşit, ca *Mare Principat* sub supremaţie habsburgică (1765—1867).

S'a evitat multă vreme cercetarea amănunţită a originii Voevodatului transilvan, mulţumindu-se cei mai mulţi cercetători, să spună în termeni vagi, că *elementul maghiar ar fi dat acestei Ţări cea dintâi organizaţiune de stat, sau chiar că însuşi Voevodatul transilvan ar fi fost o creaţiune a Regatului ungar.*

Se ştie însă că, la începutul organizării sale politice-administrative, Regatul ungar adoptase *modelul german al comitatelor* şi nici decum pe al voevodatului de veche structură specific românească. Cârmuirea maghiară a stăruit să înrădăcineze însă şi în teritoriul Transilvaniei organizaţiunea comitatensă, dar întâmpinând aci resistenţa seculară a vechii organizaţiuni voevodale româneşti, abia a reuşit să înjghebeze înainte de invaziunea mongolă de la 1241 un comitat de graniţă la Solnoc — *pe drumul de penetraţiune din Ungaria, în Nord-Vestul Transilvaniei* —, apoi un al doilea comitat la graniţa răsăriteană, în frunte cu *comitele Secuilor* şi un al 3-lea la graniţa sudică în frunte cu *comitele Saşilor.* Erau aceste comitate, organizate sub directa autoritate regală, tot atâtea posturi menite să înlocuiască şi să

ştirbească treptat puterea tradiţionalei organizaţiuni voevodale din Transilvania.

Tendinţa de a-i emancipa pe aceşti reprezentanţi ai autorităţii regale de sub jurisdicţiunea voevodului transilvan, putea fi dusă la îndeplinire însă numai când se întâmpla să fie acesta o personalitate mai puţin însemnată şi mai lipsită de îndrăsneală în relaţiunile sale cu regele Ungariei. Când se simţea în putere şi era om de ispravă, voevodul transilvan nu se credea obligat să ţină seamă, cu orice preţ, de restricţiunile ce-i impunea cutare decret regal, ci continua să-şi exercite atribuţiunile administrative, judecătoreşti şi militare *în tot cuprinsul Transilvaniei,* fără a se lăsa prea mult stânjenit de prezenţa vreunui comite dintre cei amintiţi. Dimpotrivă, numeroase dovezi arată că voevodul Transilvaniei îşi asuma adeseori şi titlul şi jurisdicţiunea comiţilor, pe cari intenţiunea regală vroia să-i ştie independenţi de autoritatea voevodală şi supuşi *numai* coroanei ungare.

In timpul din urmă, într'o recentă sinteză de *Istorie Ungară,* s'a afirmat că Voevodatul Transilvaniei ar fi fost creat de însuşi primul rege al Ungariei Ştefan (zis cel Sfânt), în forma unui *„comitat de graniţă"*, la cârma căruia nu a reuşit să aşeze însă un *comite* ci, silit de împrejurări, *a încuviinţat perpetuarea vechiului voevod.*

In sprijinul acestei afirmaţiuni nu a putut fi adusă până în timpul de faţă *absolut nici o dovadă, după cum probabil* nu va putea fi adus nici de aci înainte vreun argument acceptabil în sprijinul ipotezei formulate de un cercetător dela Sibiu (Georg E. Müller), care susţine, *fără nici un temeiu,* că originea acestei organizaţiuni voevodale ar trebui căutată undeva prin Germania[24]).

Mai aproape de adevăr este însă cercetătorul german *Herbert Schönebaum* din Leipzig, care în publicaţiunea sa despre *„Structura politică şi bisericească a Transilvaniei până la inva-*

---

[24]) G. E. Müller, *Die mittelalterlichen Verfassungs- und Rechtseinrichtungen der Rumänen des ehemaligen Ungarns.* Sibiu, 1938.

ziunea Tătarilor"[25]), consideră organizaţiunea aceasta ca *specific transilvană* („etwas specifisch siebenbürgisches"). Numai în privinţa titlului de voevod riscă ipoteza, că ar fi de origină bizantină, strecurându-se în Transilvania la anul 1176 prin voevodul Leustachius, afirmativ de neam italian, care luptând cot la cot cu trupele împăratului bizantin Manuel I Comnen, ar fi adus ca o reminiscenţă din timpul serviciului său în armata Bizanţului, acest titlu ostăşesc şi ar fi isbutit să-l impună pentru veacurile următoare căpeteniei politice a Transilvaniei.

Este adevărat că însuşi autorul consideră această ipoteză a sa ca o *presupunere îndrăsneaţă* (eine kühne Vermutung). Şi e firesc.

Precum nu se va putea dovedi nici odată că organizaţiunea voevodală a Ţării Româneşti şi a Moldovei ar fi de altă provenienţă decât aceea demonstrată în studiul slavistului Ioan Bogdan, fost profesor la Universitatea din Bucureşti, despre *„Originea Voevodatului la Români"*, tot aşa de puţin se poate căuta începutul Voevodatului transilvan aiurea decât *într'o obârşie comună cu a celui din Sudul şi cu a celui din Răsăritul Carpaţilor.* El a fost organizat în Transilvania pe vechi *temeiuri trainice, cu mult înainte de a fi pătruns elementele maghiare în teritoriul dintre Carpaţi şi Tisa.*

Altfel, ce interes ar fi putut avea Regatul ungar să-şi creieze aci o organizaţiune separatistă, care să fie în stare a-i împiedeca, veacuri dearândul, consolidarea în această regiune carpatică? Faptul că nume de voevozi transilvani se găsesc amintite prin documente încă dela începutul veacului al XII-lea (1103, 1111 şi 1113), că dintre ele nu lipsesc nici nume vădit româneşti ca *Leucă-Voevod* şi *Poşa-Voevod*, este o dovadă că aceşti voevozi nu puteau fi decât continuatorii şi urmaşii vechilor „duci" amintiţi în cronica Notarului anonim din veacul al XII-lea ca unii, cari s'au împotrivit cetelor lui Arpad, când acestea au încercat să treacă prin Banatul lui *Glad* sau prin Crişana

[25]) H. Schönebaum, *Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Tatareneinfall.* Leipzig, 1938.

lui *Menumorut*, spre a pătrunde în Ţara transilvană stăpânită de *Românul Gelu (Gelou quidam Blachus)*. Este deci îndreptăţită concluziunea că, în lumina dovezilor istorice cunoscute până în timpul de faţă, *concentrarea măruntelor voevodate româneşti dintre Carpaţi şi Tisa într'unul singur, în marele Voevodat al Transilvaniei, a trebuit să fie determinată tocmai de necesitatea de a-şi apăra Ţara*, încercând să oprească la graniţele ei apusene invaziunea cetelor lui Arpad.

2. Maghiarii, pătrunzând în Transilvania, au găsit aci o *veche organizaţiune, identică în structura ei cu cea specific românească din ţările surori: Muntenia şi Moldova*. Intre Voevodatul Transilvaniei şi al Moldovei sau al Munteniei nu există nici o deosebire de esenţă, numai una de grad, întrucât cel dintâi a fost silit de împrejurări să rămână cu Regatul ungar în strânse legături timp mai îndelungat decât cele două din urmă. *Veacuri dearândul Regatul ungar nu a fost însă în stare să înlocuiască ori să desfiinţeze organizaţiunea voevodală transilvană*. Dimpotrivă, organizaţiunea aceasta s'a putut afirma pela începutul veacului al XIV-lea cu mai multă amploare decât a Regatului ungar, sfâşiat în luptele partidelor grupate în jurul diferiţilor pretendenţi la tron. Aceste lupte s'au deslănţuit cu deosebită înverşunare îndată după stingerea dinastiei Arpadiene (1301) — unica dinastie de probabilă origine etnică maghiară, toate câte au mai urmat la cârma Regatului ungar fiind de origină franceză-italiană ca Anjoueştii, sau germană ca dinastiile de Luxemburg şi de Habsburg, sau română ca dinastia Huniadeştilor, sau polonă ca a Iagelonilor, sau slovaco-germană ca a Zapoleştilor.

Slăbirea Regatului arpadian l-a ajutat pe voevodul transilvan Ladislau (1291—1315) să devină arbitru al situaţiunei politice din Ungaria, luând la sine însăşi coroana zisă „a Sfântului Ştefan" şi întinzându-şi, după cum precizează un document dela 1309, stăpânirea asupra unui teritoriu considerabil „dincoace şi dincolo de pădure", aşa dar, până la Tisa.

Era cel dintâi prilej de vădită înălţare a Voevodatului transilvan deasupra Regatului ungar. Nu însă şi cel din urmă. Pe

la sfârșitul aceluiași secol s'a învrednicit Transilvania să aibă sub cârma destoinicului voevod *Stibor* (1395—1414) o situațiune destul de bună și de respectată, în unele împrejurări *mai sigură chiar* decât aceea a regelui ungar Sigismund de Luxemburg. Acest voevod Stibor stăpânea și regiunea slovacă dealungul râului Vag[26]).

Misiunea istorică, îndeplinită de Transilvania în veacul al XV-lea, în vremea domniei voevodului *Iancu Huniade*, cu netăgăduit folos pentru creștinătate, este un argument de valoare decisivă pentru a demonstra ființa și propria ei organizare statală. Din acest fapt rezultă în mod neîndoios că Țara transilvană, prin eroicul Voevod răsărit din pământul și din sângele poporului ei de baștină, se ridicase mai presus de Regatul ungar, pe care intrigile magnaților certăreți îl împiedecaseră timp îndelungat să-și facă deplin datoria în lupta de apărare a creștinătății. Nici unul dintre regii Ungariei nu a reușit să se înalțe vreodată în istoria creștinătății la o însemnătate atât de covârșitoare ca aceea a voevodului transilvan Iancu Huniade, care prin numeroasele-i biruințe asupra Turcilor și-a întemeiat o faimă răspândită în toate țările europene, fiind socotit pretutindeni ca *„cel mai viteaz atlet al lui Christos"*. Așa îl numise Papa Calixt III, într'o scrisoare din 24 August 1456 *(ab unico Christi fortissimo athleta Iohanne Vayvoda)*, cum urma să-l numească, ceva mai târziu, și Papa Sixt IV pe Ștefan cel Mare, voevodul Moldovei.

O elocventă dovadă a încrederii desăvârșite și a legăturilor prietenești dintre Iancu Huniade și tatăl lui Ștefan, Bogdan al II-lea, voevodul Moldovei, oferă scrisoarea trimisă de acesta la *11 Februarie 1450*, din orașul Roman, la adresa lui Huniade, exprimându-i dorința ca *„Țara domniei mele și Țara domniei tale una să fie"*. . .[27]).

---

[26]) Cf. I. Lupaș, *Das Woiwodat Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert*, și *„Stiborius Vaivoda Transilvanus, ac fluvii Vag Dominus perpetuus"*, în volumul *Zur Geschichte de Rumänen*, Sibiu, 1943, p. 59 și 115.

[27]) Idem, *Realități istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, în *Anuarul Inst. de Ist. Naț.* Cluj, vol. VII, p. 69.

Şi, în realitate, UNA au fost Ţările române din Carpaţi străjuind creştinătatea în lupta ei de apărare împotriva Semilunei, în cursul veacului al XV-lea, ca şi în veacurile următoare.

Până în August 1456, Românul din Hunedoara, ca Ban al Severinului ca Voevod al Transilvaniei şi, câţiva ani, ca Guvernator al Ungariei, fusese comandantul cel mai temut al luptătorilor creştini împotriva Semilunei.

Mulţimea biruinţelor lui asupra Turcilor s'a încheiat atunci cu strălucita izbândă dela Belgrad, a cărei faimă umpluse de bucurie ţările creştine. Isbucnind ciuma în tabără, a căzut şi Huniade victimă înfricoşatei molime. Potrivit ultimei lui dorinţe, rămăşiţele-i trupeşti, transportate în Transilvania, au fost aşezate spre odihna de veci în Catedrala din Alba-Iulia. *Pământul Ţării de naştere şi glasul sângelui îl chemau deci acasă pe neînvinsul erou al neamului românesc şi al întregei creştinătăţi . . .*

Arma smulsă de secerea morţii din mâna lui Huniade, la 11 August 1456, fu ridicată în primăvara anului următor — 14 Aprilie 1457 — spre a fi purtată aproape o jumătate de veac, cu egală vrednicie, de către alt Român: *Ştefan cel Mare*, Domnul Moldovei.

Este, fără îndoială, un neperitor titlu de glorie pentru neamul românesc, că prin aceşti doi fii ai săi şi prin nenumăraţii luptători, cari sub comanda lor şi-au vărsat sângele pentru apărarea crucii lui Christos, a reuşit să împiedece puterea Semilunei în veacul al XV-lea şi să întârzie drumul ei de triumf spre inima Europei Centrale, spre Viena cea ameninţată, mai târziu, şi ea de avântul cuceritor al Turcilor.

Unul dintre cei mai serioşi istorici maghiari, Iuliu Pauler, afirmase că înantaşii lui Huniade *au fost, mai presus de orice îndoială, Români, dar el nu mai era nici trupeşte, nici sufleteşte, Român.* Este vădită intenţiunea de a expropria istoriei române această necontestată glorie, spre a o trece în folosul altei istorii, prea obişnuită să se îmbodobească adeseori cu pene străine. Ar fi de prisos a mai stărui asupra adevărului exprimat în cuvântul popular „sângele apă nu se face". E de ajuns a spune

că însuşi Papa Pius al II-lea, contemporanul lui Huniade, vedea lucrurile cu mult mai clar decât istoricul din veacul al XIX-lea, scriind în una din căţile sale de *Istorie a Europei* aceste cuvinte de dreaptă preţuire şi pentru erou şi pentru neamul din sânul căruia se ridicase: „Ioan Huniade, al cărui nume întunecă pe al celorlalţi, nu a sporit atât de mult gloria Maghiarilor, cât pe a Românilor, din coapsele cărora s'a născut". *(Johannes Huniades, cujus nomen caeteros obnubilat, non tam Hungarorum, quam Valachorum, ex quibus natus est, gloriam auxit)*[28]).

Umanistul italian *Galeotto Marzio*, unul dintre curtenii cei mai apropiaţi ai regelui Matia Corvinul, deci în măsură să cunoască relaţiunile lui familiare, scrie că Italienii numeau pe tatăl lui Matia *„Ioan Românul"*, şi că acesta de câteori se afla în tratative cu trimişi de ai Papei, cari vorbeau latineşte, nu făcea apel la alt interpret în afară de fiul său. Dovadă, cât de puţină încredere putea să acorde Voevodul Ioan din Hunedoara sfetnicilor săi pismătareţi şi râvnitori să-i surpe tronul.

Au mai avut şi alţii dintre fiii neamului românesc prilej să se înalţe până la treapta de voevozi ai Transilvaniei şi după Ioan Huniade, ca de pildă *Bartolomeu Dragfi*, unul dintre descendenţii voevodului român maramureşan *Dragu*, sau mai târziu, în veacul următor, făgărăşanul *Ştefan Mailat* şi hunedoreanul *Francisc Chendi* (Cândea), sau în veacul XVII principele *Acaţiu*, originar din Bârcea Mare (jud. Hunedoara), de unde-i derivă şi numele de *Barciai* (Bârceanul). Sub cârma acestor voevozi, Transilvania pornise pe calea de a se desface cu totul din legăturile politice cu Regatul ungar în descompunere, căutându-şi ca şi ţările surori, Muntenia şi Moldova, putinţa de afirmare proprie la adăpostul suzeranităţii turceşti.

3. *Locuitorii Transilvaniei, după ce aduseseră nenumărate sacrificii în luptele pentru apărarea creştinătăţii sub steagurile încărcate de glorie ale voevodului Ioan Huniade,* — în timpul domniei fiului său, regele Matia Corvinul, având serioase motive de nemulţumire faţă de politica lui, orientată în măsură ex-

---

28) Ibidem.

cesivă spre Apus, începură a se simţi părăsiţi de acest fiu al Transilvaniei. Ei aşteptau ajutor şi apărare din partea lui Ştefan cel Mare, Domnul Moldovei şi neînfricatul „atlet al lui Christos".

Secuii luptau adesea sub steagurile lui moldovene, fiind mai bucuroşi să-i dea *lui* dijma, de bună voie, decât să o achite pe cea stoarsă peste voia lor, de către organele stăpânirii lui Ştefan Bathori. Nemulţumirea Secuilor este exprimată într'un memoriu, pe care fruntaşii lor îl înaintaseră la 1493 lui Vladislav al II-lea, regele Ungariei, aducându-i la cunoştinţă că numeroşi oameni de ai lor, ne mai putând răbda prigonirile voevodului Ştefan Bathori, s'au refugiat în Moldova şi în Ţara Românească spre a-şi căuta aci adăpost şi ocrotire, oferindu-se ca iobagi ai stăpânitorilor din aceste părţi. Din vremile de prigoană secuiască trebuie să fi luat naştere locuţiunea concludentă: *„roadem graniţa română" (ràgjuk az oláh határt)*, ceiace vrea să spună că, ne mai putând răbda asupririle, Secuii erau gata să roadă cu dinţii graniţa dintre Transilvania şi Ţările române, spre a-şi căuta în cuprinsul acestora adăpost mai prielnic decât cel din teritoriul transilvan.

Saşii din Braşov, împărtăşiţi la 1472 prin decretul lui Ştefan cel Mare de importante privilegii comerciale, cu câţiva ani mai târziu, i se adresau cu toată încrederea trimiţându-i la Suceava o scrisoare plină de încredere şi de rugăminţi, care zugrăvesc îndeajuns starea lor sufletească: „Multă sănătate şi slujbă — scriau căpeteniile lor — aducem înainte de toate Măriei Tale. *Par'că ai fi fost ales şi trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea şi apărarea Transilvaniei.* Turcii păgâni vin spre ţinutul nostru şi spre cele trei scaune secuieşti după pradă. Pentru aceea cu *mare dor şi dragoste* Te rugăm pe Măria Ta, să faci bunătate să te apropii de această Ţară, spre a o feri de acei Turci nespus de crânceni"[29]).

In ceasuri de primejdie gândul elementului săsesc transilvan nu se îndrepta deci spre capitala Regatului ungar, ci spre

---

[29]) Ibidem.

capitala Moldovei, spre Suceava, unde-şi avea reşedinţa Ştefan cel Mare şi de unde îşi aşteptau ei salvarea.

Dacă acestea erau sentimentele de încredere ale Saşilor faţă de Ştefan cel Mare privind spre el ca spre un ocrotitor, „trimis de Dumnezeu pentru apărarea şi cârmuirea Transilvaniei", nu pare necesar a mai stărui să lămurim în chip deosebit că astfel de sentimente nu puteau lipsi nici din sufletul Românilor, prin sânge, prin credinţă, prin aspiraţiuni şi prin limbă mult mai apropiaţi, decât compatrioţii lor Saşi, de gloriosul domnitor al Moldovei.

4. Instrăinarea sufletească între Voevodatul transilvan şi Regatul ungar, după cum rezultă din numeroase dovezi, nu era în jumătatea a doua a veacului al XV-lea mai mică de cum fusese la începutul veacului al XIV-lea, îndată după stingerea dinastiei arpadiene. Dimpotrivă, ea sporise în aşa măsură, încât să poată servi ca temelie pentru *o totală separaţiune politică a Transilvaniei de Ungaria,* separaţiune pe care a contribuit s'o grăbească regimul destrăbălat al celor doi regi din familia Iagelonilor (Vladislav al II-lea şi Ludovic al II-lea), spre a putea fi dusă apoi la îndeplinire prin lovitura de graţie aplicată Regatului ungar de către oştirea turcească în lupta dela sfârşitul lui August 1526.

In altfel de împrejurări decât acelea, sub povara şi neorânduiala cărora se prăbuşea Regatul ungar, ar fi luptat şi trupe transilvane, muntene şi moldovene, alături de oştile Ungariei, cum se întâmplase adeseori în trecut, izbutind să pună stavilă, nu odată, repetatelor ofensive turceşti.

Cu forţe militare înmănunchiate ele ar fi fost poate în stare să înlăture, şi în lupta dela Mohaci, primejdia atât de ameninţătoare pentru Regatul ungar. *Dar pe câmpul de înverşunată bătălie nu s'au putut zări atunci fluturând nici steagurile muntene şi moldovene, nici ale oştirii transilvane,* care comandată de voevodul său Ioan Zapolia, potrivise astfel lucrurile, încât să *nu sosească la timp pe câmpul de luptă.*

Urmarea îndelungatei agonii politice a Regatului decăzut şi a catastrofei militare dela Mohaci a fost *desfacerea Transil-*

vaniei din legăturile politice de până atunci şi o nouă organizare a ei, sub aripile suzeranităţii turceşti, ca *Principat cu totul independent de Coroana ungară.*

Această nouă situaţiune era menită să aducă Principatul transilvan cu Muntenia şi cu Moldova în legături mai strânse decât fuseseră cele din timpul Voevodatului, după cum era de altfel o veche dorinţă a locuitorilor din Ţara transilvană.

Însuşi organizatorul acestui Principat, *Gheorghe Martinuzzi,* — descendent din tată croat şi din mamă italiană —, a lăsat despre această *dorinţă obştească,* o convingătoare dovadă în scrisoarea sa din toamna anului *1542,* comunicând cu vădită îngrijorare Arhiepiscopului din Kalocsa că: *„de multă vreme se frământaseră Ardelenii cu gândul să se desfacă de acest regat al Ungariei, ca după exemplul Moldovei şi al Munteniei, să se supună Turcului".* Exprima în acelaş timp teama că *„ei nu vor întârzia"* să facă pasul acesta[30]).

Deasemeni, în acelaş an, scria *Petru Perembsky* — secretarul polon al văduvei regine Isabela — că pătrunzând Petru Rareş, Domnul Moldovei, cu oştirea sa în cuprinsul Transilvaniei, nu a întâmpinat piedeci... *fiind Ţara aceasta locuită de Români, cari „din cauza identităţii limbii lor, s'au alăturat cu uşurinţă Moldovenilor".*

Însuşi Sultanul *Soliman cel Măreţ* se temea că cele trei ţări: *Transilvania, Muntenia şi Moldova,* încăpute sub suzeranitatea Porţii otomane, se vor închega cu timpul, într'o *singură Ţară (omnia haec regna in unum coirent).*

Toate aceste prevederi, întemeindu-se pe nesdruncinate realităţi etnice şi sufleteşti, nu au putut împiedeca desfăşurarea firească a închegării celor trei ţări carpatice la sfârşitul veacului al XVI-lea, sub o cârmuire politică românească.

Astfel s'a dat lui *Mihai Viteazul,* eroul dela Călugăreni (1595), dela Sibiu (1599) şi dela Hotin (1600) putinţa să deschidă, cu sabia lui fulgerătoare, *drum nou* pentru viitoarea desvoltare politică a neamului românesc.

---

[30]) Ibidem.

IV.

Faza Principatului şi a Marelui Principat transilvan.

A) *Faza suzeranităţii otomane.*

1. Situaţiunea creată prin sfărâmarea Regatului ungar medieval în urma înfrângerii suferite de oştirea sa în lupta cu Turcii, la 29. VIII. 1526, a făcut cu putinţă să ajungă Principatul Transilvaniei cu Muntenia și cu Moldova în legături mai strânse decât fuseseră cele din timpul Voevodatului. Însuşi organizatorul acestui Principat, Gheorghe Martinuzzi, s'a simţit îndemnat să arate la 1542 că era *o veche dorinţă a locuitorilor Transilvaniei să fie, deopotrivă cu Muntenii şi cu Moldovenii, sub ascultarea Turcului.*

Din punct de vedere constituţional-politic ridicarea Ţării transilvane la rangul de Principat însemna un vădit progres faţă de situaţiunea ei din faza medievală a Voevodatului. Câtă vreme în evul mediu voevozii Transilvaniei erau instituiţi de regele ungar, care putea să-i revoace oricând, această neplăcută dependenţă politică a dispărut în jumătatea a doua a veacului XVI, după ce sultanul Soliman Magnificul asigurase prin jurământ pe Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zapolia, de întreaga sa protecţiune, cu singura condiţiune să trimeată fără întârziere tributul anual atât el cât și urmaşii săi. Implinită exact condiţiunea aceasta, Transilvania putea să-şi aleagă în libertate principele, căruia Sultanul îi împărtăşea ratificarea solemnă trimiţându-i insemnele domniei ca şi cârmuitorilor munteni şi moldoveni. Actul acesta, întărit cu jurământ, a rămas temeiul relaţiunilor politice ale Transilvaniei cu Poarta otomană până la declaraţiunea din Sibiu (9 Mai 1688), prin care ele au luat sfârşit spre a fi înlocuite cu supuşenia habsburgică — austriacă.

La adăpostul ocrotirii turceşti s'a putut desvolta Transilvania mai liber şi mai deplin decât sub apăsarea coroanei ungare. A perseverat însă în greşala de a perpetua ca temeiu al vieţii sale constituţionale faimoasa Uniune încheiată la 1437 între reprezentanţii celor trei naţiuni privilegiate (Nobili, Secui

şi Saşi), — Uniune din care a rămas exclusă tocmai naţiunea de baştină a Transilvaniei: Românii, cărora nici sub raport politic nici sub cel religios, nu li s'a recunoscut în cursul veacurilor următoare, decât calitatea de „toleraţi" în propriul lor pământ strămoşesc.

2. Sub raport religios a înregistrat istoria Transilvaniei în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea împestriţarea ţării cu cele trei nuanţe confesionale protestante (luteranism, calvinism şi unitarism), cărora dietele transilvane le-au încuviinţat dreptul de cetăţenie declarându-le, alături de catolicism, religiuni recepte (admise), câtă vreme Românii fuseseră ameninţaţi cu expulsare din Ţară, dacă se vor împotrivi să accepte nuanţele de reforme protestante, proclamate succesiv prin oamenii dela cârma Ţării transilvane, ca religiuni dominante.

Pe la 1570 fizionomia policonfesională a Transilvaniei era croită în liniile ei directive. Trecerea dela o confesiune la alta devenise un fenomen frecvent în viaţa transilvană. Nu lipsesc nici dovezile relative la trecerea unor catolici sau protestanţi în sânul bisericii româneşti ortodoxe[31]).

Curentul de reformă religioasă a făcut şi printre Românii Transilvaniei oarecari cuceriri. Ele au rămas însă la suprafaţă şi de scurtă durată. Proiectata stârpire a unor datini şi practici religioase străvechi a fost zădărnicită prin tradiţionalismul adânc înrădăcinat în sufletul poporului român. O grăitoare dovadă a luptei dintre Scriptură şi Tradiţie s'a păstrat în memoriul scris de preotul protestant Andrei Mathesius, jeluindu-se că în preajma sărbătorilor Crăciunului credincioşii săi nu au altă grijă mai mare decât să înveţe a *cânta colinde româneşti*. Toate încercările lui de a-i abate dela această rătăcire, citându-le texte din Biblie, erau zadarnice, rămânând ei pe lângă ce „au *pomenit*" din bătrâni[32]). Dar nu numai jos, în păturile populare, se afirma o puternică influenţă a tradiţionalismului românesc. Ea pătrundea şi în sferele mai înalte, până la curtea principelui

---

[31]) I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibu, 1943, p .239.
[32]) Idem, ibidem.

transilvan, cum arată cazul din primăvara anului 1626, când la strălucitul ospăţ al cununiei lui Gavriil Bethlen cu Ecaterina de Brandenburg în Caşovia (Kosiče) s'a dansat — cum arată isvorul german contemporan — un minunat dans românesc — „tanzten auf wallachisch, wunderlich genug"[33]). Cazul s'a repetat şi cu 21 de ani mai târziu, când însuşi contele Paul Eszterhàzi mărturiseşte în memoriile sale că, cedând stăruinţii împăratului Ferdinand III, a consimţit să danseze în cursul dietei dela 1647 în Bratislava (Pojon), şi dansul românesc[34]).

Nu este deci de mirare că un poet talentat ca Martin Opitz, fost profesor la *Academia* înfiinţată de Gavriil Bethlen în Alba-Iulia (1622), având prilej să cunoască limba şi datinile Românilor, s'a simţit îndemnat să scrie versuri entusiaste despre ei, înfăţişându-i ca pe un popor mai închegat în viaţa unitară decât celelate neamuri latine din Apus:

„Pe cât de puţin ele se unesc
Pe-atât de unit e poporul românesc,
In fiece colibă cu paie-acoperită
Un sânge nobil spune, că limba moştenită
Şi azi e tot aceeaşi, că datinile sânt
Păstrate cu credinţă, c'al vostru îmbrăcământ
Şi jocul chiar e martor, c'aveţi trupină veche
Un joc, care 'n frumseţă abia-şi află pereche.

. . . .

Dar ce să zic acuma de fetele române?
Modeste, dar cu spirit, pe buza lor puţine
Cuvinte-apar, cu toate că ştiu cugeta mult:
Decât să tot vorbească, mai bucuroase-ascult"...[35]).

---

33) Eugen Trauschenfels, *Eine Leichen — und eine Hochzeitsfeier am siebenbürgischen Fürstenhofe*, Braşov, 1876, p .27.

34) „Azzal kellett ez oláh tánczot is járnom". Cf. T. Brediceanu, *Histoire de la musique romaine en Transylvanie*, în volumul publicat de *Inst. de Istorie Naţională* din Cluj sub titlul *La Transylvanie*. Bucarest 1938, p. 567.

35) După traducerea română publicată de Gh. Coşbuc, în *Tribuna* din Sibiu, 1885, n-rii 107—113.

Şcoala şi literatura română a putut înregistra un vădit progres sub influenţa reformei religioase, în deosebi în importantele centre culturale româneşti ale Sibiului şi Braşovului. Afirmaţiunea că întreg progresul acesta s'ar reduce la împrumuturi din literatura maghiară, tot atât de incipientă şi ea, nu este acceptabilă, întrucât după justa observaţiune a italianului Roberto Fava: *„aceasta nu putea să împrumute altora ceiace nici ea nu avea“*[36]).

Progresul realizat de celelalte elemente etnice transilvane în domeniul literaturii şi educaţiunii nu putea să lase nepăsători nici pe Români. Cu toate că ei nu beneficiau nici de sprijinul Statului, nici de al oraşelor încărcate de bogăţii, cum erau cele săseşti, au propăşit în chip impunător prin tipăriturile româneşti, care dela Catehismul din Sibiu (1544) până la Biblia din Bucureşti (1688), au dat o întreagă literatură bisericească-naţională, ca şi prin organizarea câtorva şcoli ca cele din Braşov, Caransebeş, Lugoj, Haţeg, Sălişte, Geoagiu şi Făgăraş. Dintre ele mai cunoscută este vechea şcoală din Braşov, reorganizată pe la 1570, când avea două secţiuni, corespunzând una gradului de învăţământ primar, iar a doua celui de învăţământ secundar. Prin stăruinţele luminatului protopop Mihai, contemporanul şi omonimul lui Mihai Viteazul, s'au putut strânge din colecte benevole, dela neguţătorii braşoveni şi dela „blagocestivii voevozi şi cinstiţii boeri din Ţara Românească", sumele necesare, ca la 1597, în locul clădirii „scăzute" prin vechime, să poată fi construit aci un nou edificiu de piatră[37]).

3. In scurta domnie transilvană (1599—1601) a lui Mihai Viteazul, istoricul oficial Gaspar Bojtinus dela curtea principelui Gavriil Bethlen, vedea *împlinirea unei legi a destinului inevitabil (inevitabilis fatorum lex)*, pe care nu-l poate schimba

---

[36]) Roberto Fava, *La questione romena*. Parma, 1894, p. 55. „La cultura magiara ch'era essa pure in quel tempo allo stato puramente rudimentale, non poteva dare agli altri quanto mancava lei stessa".

[37]) N. Sulică, *Cea mai veche şcoală din cuprinsul României întregite*. Bucureşti, 1937, şi Aurel A. Mureşianu, *Clădirea şcoalei româneşti din Braşov (1597)*, în *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.* Cluj, vol. IV, p. 195.

nici o împotrivire omenească. Această vijelioasă stăpânire a contribuit să intensifice legăturile Transilvaniei cu Muntenia şi cu Moldova, aducând şi însemnate înlesniri, votate în dieta transilvană din 1600 pentru satele româneşti, chiar la stăruinţa lui Mihai Viteazul. El nu era lipsit, cum s'a crezut multă vreme, de înţelegerea situaţiunii poporului român din Ţara aceasta, situaţiune pe care se silea s'o înbunătăţească. I se adusese chiar învinuirea de a fi umplut cu Români pământul Transilvaniei, care „mai înainte hrănea şi îngrijea" numai pe fiii naţiunilor privilegiate. Ura nestăpânită împotriva Românilor s'a deslănţuit în târgul Huedinului (jud. Cluj), unde s'a săvârşit într'o Duminecă din luna August (1600) o înfiorătoare cruzime, fiind tăiaţi în timpul serviciului divin 180 de *dorobanţi* dintre ostaşii lui Mihai şi unii din ei chiar *îngropaţi de vii,* după cum relatează cronicarul contemporan Szamosközi. Cu 340 de ani mai târziu, la 10 Septemvrie 1940, în aceeaşi localitate a fost ucis în cele mai cumplite chinuri protopopul Aurel Munteanu, de către descendenţii celor cari îngropaseră de vii pe dorobanţii lui Mihai Viteazul.

Dacă acet Wallenstein al Românilor, cum îl numeşte istoricul ceh *Mačurek* pe Mihai, nu ar fi căzut victimă intrigilor generalului Gheorghe Basta şi asasinatului politic de pe Câmpia Turzii la o vârstă, când abia împlinise 43 de ani, soarta ulterioară a Ţărilor române, deci şi a Transilvaniei, putea să fie cu totul alta decât cea înfăţişată în isvoarele istorice ale veacului XVII.

Chiar după tragica surpare a acestei stăpâniri, Transilvania, Muntenia şi Moldova, au rămas în cele mai strânse legături, având toate trei în ultima instanţă acelaş stăpân, pe Sultanul din Constantinopol, aceiaşi orientare politică şi acelaş destin istoric. Ceice puteau să pătrundă mai adânc realităţile etnice şi sufleteşti, erau în stare să-şi dea seama, că ele se sprijineau — şi de-o lature a Carpaţilor şi de cealaltă — pe nesguduita temelie a aceluiaşi element etnic autohton.

4. In cursul veacului XVII, când împrejurările de ordin politic european ale războiului de 30 ani au făcut cu putinţă să

se creeze un fel de „suveranitate transilvană", aceasta era de colorit ortodox-calvin având rolul unui factor politic cu desăvârşire ostil tradiţionalei suveranităţi maghiare, plăsmuită şi propagată exclusiv cu mijloacele cunoscute ale catolicismului prin mitul „Sacrei Coroane".

Profesorul Emeric Lukinich dela Universitatea din Budapesta, prezentând la Congresul istoric din Varşovia un tratat despre „ideile politice dirigente în Principatul Transilvaniei", era nevoit să recunoască *tradiţionala înstrăinare a Transilvaniei de către Ungaria,* sprijinindu-şi această recunoaştere pe cuvântul unuia dintre cei mai neaoşi cronicari maghiari, Mihail Cserei, un povestitor talentat, care dintr'o puţin prielnică experienţă istorică ţinea să tragă pentru compatrioţii săi transilvani învăţătura şi sfatul de a nu se mai întovărăşi *niciodată* cu cei din Ungaria, căci o asemenea însoţire nu poate fi decât *grozav de păgubitoare* pentru propriile lor interese[38]).

Nu pe temeiuri străine şi cu sprijinul Regatului ungar s'a desvoltat Principatul transilvan în cursul veacurilor XVI—XVII, cum s'a afirmat de atâtea ori în chip greşit, ci pe propriile sale temeiuri moştenite din epoca Voevodatului, cu ajuorul principatelor din Sudul şi Răsăritul Carpaţilor, cu sprijinul ocrotirii turceşti şi în continuă vrăjmăşie cu Regatul Ungariei, încăput sub sceptrul habsburgic. In lupta contra Habsburgilor s'a putut ridica Transilvania, în zilele lui Gavriil Bethlen şi Gheorghe Rákoczi I, la un rol important în politica europeană, participând cu forţele sale armate la războiul de 30 de ani în calitate de factor utilizat cu îndemânare de coaliţiunea statelor protestante. Rolul acesta a putut să-l îndeplinească Transilvania însă *numai* cu prealabila încuviinţare a Suzeranului din Constantinopol şi cu ajutorul efectiv al permanentelor legături de alianţă *ce încheiase cu Muntenia şi cu Moldova.* Iar când Bethlen se gândea la convertirea Românilor din Transilvania spre calvism şi la o eventuală reînoire a Daciei în forma unei ţări protestante, patriarhul Chiril Lukaris nu întârzia să-l sfătuiască

---

38) Cf. I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen,* p. 369.

prin scrisoarea sa din 2. IX. 1629, a nu încerca un astfel de proiect, producător de „întărâtare sufletească" şi cu neputinţă de înfăptuit din pricina *legăturilor de sânge şi de simţiri*, cari trăiesc „în mod tainic dar cu atât mai puternic *între Românii din Ţara Transilvaniei şi între cei din Ţara Munteniei şi a Moldovei*"[39]).

5. Cu domnia lui Mihail Apafi începe declinul Principatului transilvan, independent de coroana Ungariei. Apafi însuşi exprimase temerea că vecinul său din Sudul Carpaţilor, Şerban Vodă Cantacuzino, vrea să păşească „pe urmele lui Mihai Vodă" trimiţând solie la Viena şi strângând oşti să intre în Transilvania (14. III. 1686).

Nici urmaşul lui Şerban, chibzuitul Constantin Brâncoveanul, nu era străin de gândul să-şi întindă stăpânirea asupra Transilvaniei, după ce tronul acesteia devenise vacant în primăvara anului 1690, după moartea lui Apafi. El proiecta să-şi mărite o fată după principele Filip de Liechtenstein, pentru ca l-ar fi lăsat în locul său la cârma Ţării Româneşti, pentru ca dânsul să ia în primire tronul Transilvaniei. Dacă împrejurările nu-i permiteau să-şi înfăptuiască proiectul acesta prin vreo izbândă ostăşească răsunătoare, ca ale înaintaşului său dela 1600, el nu pregeta să încerce a netezi calea unei eventuale realizări lente, prin mijloace de ordin dinastic, diplomatic, sufletesc, cultural şi economic, făurind proiecte matrimoniale ca cel amintit, cumpărându-şi case în Braşov şi întinse domenii în Ţara Oltului, clădind biserici româneşti la Sâmbăta şi la Făgăraş, oferind şi celei reformate maghiare[40]) din această localitate din urmă o însemnată contribuţiune în bani, cum oferise şi Mitropoliei ortodoxe transilvane daruri anuale şi moşia Merişanilor (Argeş), s'o ajute ca pe una ce se învăluia — cum scrie Brâncoveanu într'un hrisov al său din 1698 — ca o „corabie" în bătaia valurilor potrivnice[41]).

---

[39]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 178.

[40]) Cf. *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, vol. VII, p. 619—620.

[41]) I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, p. 462.

B) *Faza supremaţiei habsburgice.*

1. Declinul tot mai vădit al forţelor otomane a contribuit, la sfârşitul veacului XVII, să accelereze lunecarea Principatului transilvan din situaţiunea de semiindependenţă politică, la care izbutise a se înălţa în cursul acestui veac, spre o supremaţie austriacă, lacomă să-l exploateze pentru interese adeseori cu totul străine de ale locuitorilor săi. Adevărat că în clipa, când pătrunsese în Transilvania vestea despre înfrângerea oştilor turceşti ale lui Kara Mustafa sub zidurile Vienei, s'a găsit un scriitor (în Cohalm) gata să izbucnească în cuvinte de bucurie ca acestea: „cătuşele s'au risipit, libertatea a sosit". (Strick ist entzwei und wir sind frei). Decepţia obştească nu a întârziat însă, căci penetraţiunea austriacă urma să se anunţe şi în cuprinsul Transilvaniei ca şi aiurea, prin cunoscuta treime de crainici deopotrivă de primejdioşi: ofiţerul împărătesc, agentul fiscal şi călugărul iezuit, de mrejile căruia aveau motiv să se teamă nu numai locuitorii autohtoni — toţi credincioşi ai bisericei ortodoxe — ci şi numeroşii protestanţi transilvani, obişnuiţi mai înainte cu o situaţiune privilegiată. O viguroasă reacţiune catolică nu a întârziat să se reverse cu nemiluita asupra lor, răpindu-le cu ajutorul puterii armate bisericile, întemniţându-i şi prigonindu-i cu deosebită pasiune. Invăţatul englez Edmund Chisthull, călătorind la 1702 prin Transilvania, scrie în amnitirile sale că mulţi dintre locuitorii acestei Ţări „*având o înfăţişare de tristeţă solemnă*, îşi luau rămas bun par'că ar fi fost *în ajunul martiriului*...[42]). Cu sau fără voia ei, Transilvania urma să simtă în curând binefacerile protecţiunei creştine-vieneze.

Se înţelegea la Viena că într'o ţară ca aceasta nu se va putea înrădăcina îndeajuns stăpânirea austriacă numai în temeiul dreptului de cucerire cu sabia şi cu tunul. O cucerire mai trainică ar fi fost menită să fie aceea a sufletelor cari, prinse în mrejile catolicismului, să-şi poată oferi întreagă forţa morală în opera de consolidare a stăpânirii împărăteşti în

[42]) Cf. I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 11943, p. 221.

această Ţară de graniţă, dându-i aparenţa unei consacrari de origine mai înaltă, decât cucerirea militară, de origină divină. In scopul convertirii la catolicism a unui cât mai mare număr de fii ai Transilvaniei, a fost înfiinţat azilul de orfani (orfanotrofiul teresian) din Sibiu, adăogându-se, prin dispoziţiune împărătească la fondurile acestei instituţiuni, întreagă averea rămasă din agonisita fostului episcop ortodox Dionisie Novacovici, decedat fără testament. Despre Institutul acesta de caracter misionar catolic îşi permitea iezuitul Delpini profeţia că va fi în stare să răstoarne la pământ, în curs de 50 de ani, întreg luteranismul din oraşele şi breslele săseşti ale Transilvaniei. Urmările au arătat însă, cât de slab fusese darul profetic al iezuitului Delpini[43]).

Dacă nici Saşii nu au reuşit să fie cu totul cruţaţi de urmările propagandei habsburgo-catolice, cu atât mai mult au avut de pătimit Românii, desbinaţi prin această propagandă în două tabere ostile, dintre care cea ortodoxă a reuşit să iasă totuşi biruitoare, mulţumită energiei, virilităţii şi tenacităţii sentimentului naţional, de care au dat numeroase dovezi ţăranii Transilvaniei — dovezi, după opinia istoricului englez R. W. Seton-Watson, fără egal în istoria altor neamuri din Europa.

Printr'o sistematică operă de convertire, cu ajutorul bisericii şi al şcolii, nădăjduia înainte de toate politica vieneză să poată învinge mai târziu orice împotrivire din partea populaţiunii, care nu se pleca tocmai uşor poruncilor venite de sus, dela Curtea împărătească. Era însă deosebit de stăruitoare acţiunea cârmuitorilor din centrul Imperiului, spre a-şi

---

43) „Pater Delpini hat sich als ein schlechter Prophet erwiesen" — scrie Emil Sigerus în monografia sa asupra Sibiului din vechime „*Vom alten Hermanstadt*", 3, Folge-Sibiu, 1928, p. 31.

44) R. W. Seton-Watson, *Transylvania. A. Key Problem*, Oxford, 1943, p. 5. „For most of the century the orthodox flock was left a without Bihops and with an altagether inadequate supply of clergy and this indecd was onc of the main reasous of the main reasous of the backwardness of the Roumanirans in the urneteenk century. But they held out grimly against all disadvantages, and showed an astonishing virility and tenacity of national feeling, such as has not its egual in Europe".

impune directivele şi voinţa de a uniformiza, pe cât iertau împrejurările, toate ţările strânse laolaltă sub pajura bichefală.

2. Sub raport politic succesul obţinut de Habsburgi la 1688, prin anexarea Transilvaniei, ale cărei vechi legiuiri şi datini promitea diploma leopoldină dela 1691 să le respecte (în realitate însă erau adeseori nesocotite), cât şi prin aceia a Banatului şi a Olteniei la 1716, le-a trezit în chip firesc speranţa într'un imperialism capabil şi de alte cuceriri viitoare. Era la ordinea zilei lozinca *„Österreich über Alles“*.

Transilvania trebuia să treacă printr'o îndelungată criză de adaptare înainte de a fi fost şi ea îngenunchiată sub povara acestei lozinci. Incercarea revoluţionară a lui Francisc Rákoczi II de a surpa regimul habsburgic i-a sfăşiat populaţiunea în cursul unui răsboi civil de 8 ani, care s'a terminat cu triumful Impăratului dela Viena (1711). Abia după moartea lui Ràkoczi (1735) a putut să urmeze adaptarea Transilvaniei la regimul habsburgic într'un ritm mai accelerat. Cu toate că dietele ei rămăseseră în fiinţă şi sub acest regim, hotărârile lor nu mai puteau să aibe valoarea de mai înainte, Curtea din Viena înlăturându-le sau modificându-le potrivit cu propriile sale interese. Titlul de principe al Transilvaniei s'a adăogat la însuşi titlul Impăratului din Viena. Pentru cârmuitorul transilvan se proiectase un simplu titlu de funcţionar superior : director general (cum era mai târziu în Oltenia: Oberdirektor). Acesta neputându-se însă încetăţeni, a fost înlocuit cu cel de *guvernator.* Increderea cercurilor vieneze în fiii Transilvaniei fiind adeseori foarte redusă, cârma guvernului transilvan era încredinţată când unor generali comandanţi ca Wallis, Buccow, Hadik, O'Donell ş. a., când unui agreat episcop catolic ca Anton Bajtai, de dragul căruia proiectase Maria Teresia să ridice episcopatul Transilvaniei la demnitatea de *„Daciae Primatus“*. O singură excepţiune săsească se iveşte în persoana luteranului Samuil Brukenthal, care fiind destul de iscusit spre a se înfige în graţiile crăiesei Maria Teresia, a putut să guverneze Transilvania timp de $12^1/_2$ ani (VII. 1774—I. 1787) însă cu condiţiunea de a nu împiedeca răspândirea catolicismului în Ţara aceasta.

Un moment însemnat, la aparenţă, a putut înregistra Ţara Transilvaniei la 2. XI. 1765 fiind înălţată la rangul unui *Mare Principat*, din propriul îndemn al Mariei Teresia, care ţinea să-şi motiveze generositatea reamintind serviciile aduse de locuitorii acestei Ţări în lupta de apărare a creştinătăţii. Transilvania „ a dat adeseori prea vădite dovezi de virtute, încât pe drept a fost numită *înainte luptătoare a creştinătăţii* împotriva Turcilor" *(Reipublicae Christianae contra Turcas propugnaculum).* Subliniind în textul decretului că Transilvania *„nu este supusă nici unui alt regat"*, ci e cârmuită după propriile ei legi şi instituţiuni, spune Maria Teresia că „din propriu îndemn" şi „din deosebita ei bunătate" faţă de această Ţară, „ca suprem arbitru şi din plenitudinea puterii sale a aflat potrivit s'o înalţe mai presus de alte provincii ale Imperiului, cu cel mai deplin efect: *la demnitatea şi titlul de Mare Principat,* ca să nu-i lipsească nimic din strălucirea şi magnificenţa, de care se bucură alte provincii de sub stăpânirea noastră"[45]). Cancelarul aulic deatunci, contele Gavriil Bethlen, încercând să introducă în stema Marelui Principat al Transilvaniei crucea dublă ca simbol al legăturii acestei Ţări cu Ungaria, a întâmpinat resistenţa categorică a cancelarului Kaunitz, care era convins că un astfel de simbol ar indispune locuitorii Transilvaniei. In faţa Mariei Teresia s'a văzut nevoit să recunoască însuşi Bethlen, că în Transilvania se găsesc foarte puţini, care să dorească alipirea acestei Ţări la Ungaria, *aşa de puţini, încât opinia lor nici nu poate fi luată în considerare*[46]). Vechea independenţă transilvană se afirma cu putere şi în regiunile limitrofe (Crasna, Chioar, Zarand, Maramureş), pe care dietele Transilvaniei nu voiau nici decum să le cedeze Ungariei. De altfel, orientarea străveche a acestor „părţi adnexe" spre Transilvania este explicabilă prin consideraţiuni de ordin geopolitic, întrucât întreagă reţeaua de drumuri practicabile se îndreaptă din Câmpia Tisei mai mult spre Transilvania decât spre Ungaria: din

---

45) Jos. Benkö, *Magnus Transylvania e Principatus*, vol. I, p. 38.
46) Hóman-Szekfü, *Magyar Történet*, VI, p. 452.

34 drumuri de câmp ale acestei regiuni numai 12 sunt *orientate spre Vest, iar 22 spre Est şi Sudest*[17]).

3. Sub raport financiar-economic Ţara Transilvaniei era cercetată cu deamănuntul, spre a-i descoperi toate izvoarele de venit, imposabile în folosul vistieriei. Saşii, cari nădăjduiseră sprijin efectiv din partea cârmuirii vieneze, au rămas adânc decepţionaţi văzând că aceasta nu vrea să ţină seamă de tradiţionalul lor monopol comercial, ci îi lasă în voia întâmplării, să poarte — cum vor şti — lupta de concurenţă cu neguţători armeni, greci şi evrei, strecuraţi mereu prin târgurile transilvane. Merită apoi subliniat faptul, că industria casnică românească, îndeosebi a piuarilor producători de pănură pentru haine de purtat, era în stare să se afirme cu vigoare făcând serioasă concurenţă fabricilor de postav ale breslaşilor saşi din Sibiu. S'au păstrat rapoarte oficiale din anul 1769 cuprinzând tânguirile acestora împotriva celor cari cumpărau pănura piuarilor români, reducând astfel putinţa de a desface marfa breslaşilor. Ca mijloc potrivit pentru curmarea acestui neajuns ei cereau să fie restrânsă producţia piuarilor români ,şi — dacă va fi posibil — să fie opriţi Saşii din Transilvania a mai purta *ţundră românească.* („Dass denen Sachsen die wallachische Zundra zu tragen verboten würde")[18]).

Iată deci industria ţăranilor români producând deajuns nu numai pentru acoperirea propriilor trebuinţe de îmbrăcăminte, ci prisosindu-i chiar şi pentru înţolirea ţăranilor saşi. Soarta iobagilor s'a înrăutăţit în mare măsură în cursul veacului XVIII. Sub stăpânire austriacă arendatorii străini, strecuraţi în cuprinsul Transilvaniei, nu mai respectau vechile obiceiuri locale, ci dijmuiau fără cruţare tot ce găseau la casa bietului ţăran-iobag. Cătanele Impăratului, încartiruite prin sate, îşi băteau joc de ţărani, maltratându-i în diferite chipuri, încât mulţi îşi părăseau vetrele strămoşeşti spre a porni în pri-

---

[17]) *Revue de Transylvanie,* Cluj, 1936, p. 179.

[18]) I. Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea,* în *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.* Cluj, VII (1936—38), p. 133, n. 2.

begie peste munţi. Prigonirile de ordin religios, izvorâte din propaganda catolică, sporeau motivele de nemulţumire şi numărul celor gata a se deştăra. Nici *regimentele de graniţă*, înfiinţate în zilele Mariei Teresia anume cu scop de a împiedeca deşertarea Ţării transilvane de locuitorii ei băştinaşi, nu erau în stare să-i urmărească pe toate potecile ascunse prin văile munţilor, pe unde sute şi mii de familii izbuteau să se refugieze spre Ţara Românească şi spre Moldova.

La 1783 cerând Curtea din Viena informaţiuni relative la numărul ţăranilor refugiaţi din Transilvania în Principate, a putut afla că peste 11.000 (unsprezece mii) familii trecuseră în Ţara Românească şi se aşezară acolo[49]). Nu numai din Transilvania propriu zisă, ci şi din Câmpia Aradului au alungat persecuţiunile religioase catolice considerabile masse de Sârbi şi Români ortodocşi (30.000) spre Rusia, colonizând acolo regiunea numită „Serbia Nouă" (1751—1752). Printre ei se găseau şi locuitori din 8 comune arădane cu majorităţi româneşti. Populaţiunea românească dela graniţa de Vest apare în statisticile veacului XVIII ca element autohton, dispunând de incontestabilă superioritate numerică şi economică. Din *164* comune aradane erau *137 curat româneşti, 23 cu populaţiune românească în majoritate;* localităţi *curat maghiare* nu erau decât *4*, curat germane *1*, curat sârbeşti *1*. Iar în 27 localităţi mixte se găseau 69% locuitori români, 18% sârbi, 8% maghiari şi 5% germani[50]).

Cei ce nu puteau să plece, izbucneau adeseori în răscoale

---

[49]) Cf. Hacquet's, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1789—9 und 90 durch die dazischen und sarmatischen oder nördlichen Karpathen* II. Teil. Nürnberg 1791, pag. 117 118: „... hat die vielen Deserteurs bei der Pforte reklamierte, den Bericht erhalten, dass man *schon über 11.000 Familien aus Siebenbürgen in dem Gebiete der Walachei entdeckt habe*. Nun wie viele sind nach Serbien, in die Moldau u. s. w. ausgewandert. Gewiss ist es, dass *die Schuld von dem Verlust so vieler Unterthanen der österreichischen Monarchie, an der untergeordneten Regierung und hauptsächlich an den Adel liegt*".

[50]) Cf. G. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Ardealului de acum două veacuri*. Arad 1940 p. 256—320.

sângeroase. Nu a fost veac în toată istoria Transilvaniei, atât de însângerat de răscoale ca tocmai acest veac al XVIII-lea. Nu a rămas element etnic transilvan să nu fi încercat a se răscula împotriva regimului habsburgic. Inceputul l-a făcut elementul săsesc cu răscoala dela Braşov (1689), spre a continua cel maghiar, sub comanda lui Francisc Rákoczi (1703—1711); cel sârbesc şi românesc în frunte cu Pero Seghedinaţ dela Pecica (Arad 1735); cel secuiesc dela 1764. Pe la mijlocul veacului aproape n'a rămas sat românesc să nu se fi revoltat. La 1757 a izbucnit răscoala din Mocod (Năsăud); la 1763 cea din Zagra, cu sfărâmarea în roată a moşneagului Todoran; la 1774 cea din Sălişte cu împuşcarea mai multor ţărani fruntaşi, iar cu 10 ani mai târziu răscoala Moţilor din Munţii Apuseni, izbucnită în toamna anului 1784 şi terminată în Februarie 1785 cu sdrobirea căpeteniilor în roata dela Bălgrad (Alba-Iulia).

In schimbul frecventelor neajunsuri de ordin financiar şi social-economic, regimul habsburgic a contribuit la progresul cultural al Transilvaniei, care s'a primenit esenţial printr'o înfăţişare mai civilizată a oraşelor, prin biserici şi alte clădiri monumentale în diferite centre, precum şi printr'o solidă operă de înfiinţare şi organizare a şcoalelor de felurite categorii. Pe lângă şcoalele săteşti ale Românilor şi pe lângă cele moştenite din epoca reformei religioase, veacul al XVIII-lea a putut înregistra deschiderea şcoalelor din Blaj (1754) şi a celor din regiunea nordică transilvană, înfiinţate în legătură cu regimentul II de grăniţeri năsăudeni, precum şi a câtorva mai răsărite în teritoriul regimentului I din Sudul Ţării. Ca o însuşire laudabilă a unora dintre ofiţerii acestor regimente trebuie amintit interesul lor deosebit pentru munca, ce se desfăşura în cuprinsul acestor şcoli româneşti. Astfel, de exemplu, despre colonelul Kray s'a păstrat informaţiunea că avea obiceiul să cerceteze pe şcolari şi să-i premieze cu bani, spre a-i îndemna să înveţe cu spor[51]).

---

[51]) *Siebenbürger Zeitung* din Sibiu publică un raport din Orlat (28. IV. 1786) lăudând pe acest colonel, care a vizitat şcoala nemţească, a exa-

Imperialismul habsburgic ciocnindu-se chiar în cuprinsul Transilvaniei cu anume influențe ale țarismului rusesc, în cercurile vieneze începuse încă din veacul XVIII a se furișa teama de o eventuală desmembrare a Monarhiei. In astfel de împrejurări problema Transilvaniei se înfățișează în condițiuni cu atât mai dificile, cu cât sporea atracțiunea, pe care o exercitau Principatele române asupra majorității locuitorilor ei, contopiți cu cei de peste munți printr'o nesdruncinată comunitate de sânge, de limbă și de credință. Nici repetatele cereri maghiare pentru unirea Transilvaniei cu Regatul ungar nu putea să-i lase indiferenți pe diriguitorii politicei austriace. Astfel de cereri întâmpinară explicabilă împotrivire și la 1741 și cu o jumătate de veac mai târziu, când dieta clujană începuse a cere sgomotos unirea aceasta, pe care Sașii din Brașov o socoteau însă foarte păgubitoare — „höchst nachteilig"[45]), pentru interesele lor. Unii dintre membrii dietei transilvane din Cluj luând contact cu dieta ungară din Bratislava-Pojon, spre a proceda de comun acord la soluționarea acestei probleme politice, indispun Curtea din Viena în așa măsură, încât Leopold II nu ezită a respinge votul dietei clujene cu motivarea că se simte legat prin jurământ să respecte constituțiunea și legile Transilvaniei. Așa a luat ființă *articolul de lege VII din 1791*, în sensul căruia Transilvania, deși cârmuită de către regele Ungariei, își păstrează totuși caracterul de „Țară independentă" (cum se precizează și prin decretul din 2. XI. 1765) fiind obligată prin dispozițiunile „Sancțiunii Pragmatice" să se apere împreună cu celelalte țări ale Monarhiei. La fel mărturisea mai târziu și succesorul lui Leopold, Francisc II că *„nu va admite niciodată unirea Transilvaniei cu Ungaria*[53]).

---

minat elevii dăruind *celor mari câte un sfanț*, iar celor mici *câte o groșiță* — „*durch die Bank*".

[52]) Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, vol. II, Sibiu, 1924.

[53]) Ibidem vol. III, p. 88: „wenn ein kleiner Körper sich mit einem grösseren vereinigt, so verliert der Kleinere dabei gemeiniglich. *In eine Vereinigung Siebenbürgens mit Ungarn werde ich nie einwiligen*". O declaraţiune identică făcuse la 1861 și împăratul Francisc Iosif I, pentru a o da

La dieta clujană din 1791 s'a ivit şi problema românismului transilvan într'o formă cu mult mai acută[54]), de cum fusese ea prezentată la dietele sibiene din 1-a jumătate a veacului XVIII de către episcopul *Inochentie Klein,* care n'a reuşit să-şi vadă înfăptuit proiectul de a fi înălţată naţiunea română la rang politic-constituţional deopotrivă cu cele trei naţiuni transilvane privilegiate. De astă dată nu era însă vorba despre cererea unui singur episcop, despre care membrii dietei ştiau că nu poate reprezenta întreagă naţiunea sa, întrucât cei mai numeroşi fii ai ei se împotriveau categoric să-l considere drept căpetenia lor bisericească. Ci se înaintase Curţii din Viena,, iar prin aceasta se transmisese dietei din Cluj un vast şi impunător memoriu, — numit mai târziu de către duşmanii poporului român *Supplex Libellus Valachorum* — în numele tuturor claselor sociale româneşti din Transilvania, cari se prezentau în deplină solidaritate dovedind astfel cât de superficială rămăsese desbinarea sufletească uneltită de politica vieneză, atât de strădalnică în năzuinţa de a crea două naţiuni valache: 1. unită şi 2. neunită. Această neaşteptată solidaritate politică românească înspăimântase aşa de mult aristocraţia maghiară transilvană, încât un tipic reprezentant al ei, baronul Wesselényi, s'a grăbit s'o compare cu un „mare incendiu" menit să ardă vechile şi nedreptele temelii ale constituţiunii transilvane din 1437. Guvernatorul Gheorghe Bánffi, pornind dela presupunerea greşită, că principalul vinovat pentru această acţiune politică românească ar fi fost episcopul ortodox dela Sibiu Ghe-

---

totul uitării mai târziu, când a consimţit să fie desfiinţat Statul transilvan. Cf. *In amintirea lui Constantin Giurescu.* Bucureşti 1944, p. 377: *„Was die Union mit Ungarn anbelangt, so kann ich Sie, meine Herren, versichern, dass ich diese Union nie gestatten werde'...*

[54]) I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria politică a Românilor transilvani 1780 1792* în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice* vol. I ,Bucureşti 1928, p. ; Idem, *Die politischen Bestrebungen der Rumänen Siebenbürgens in den Jahren 7190—1792,* în volumul *Zur Geschichte der Rumänen.* Sibiu, 1943, p. 451—477, şi Zenovie Pâclişanu, *Luptele politice ale Românilor din Transilvania din 7190—1792,* în Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei Istorice, Bucureşti, 1923.

rasim Adamovici, n'a întârziat a cere Curţii din Viena revocarea lui, iar mai târziu stăruia (29. IV. 1794) să fie luate măsuri poliţieneşti, oprind pătrunderea gazetelor româneşti în Transilvania, unde „prea periculoasele idei ale libertăţii franţuzeşti" — perniciosissima Galicanae licentiae principia — ameninţau să se răspândească foarte repede.

Dintre Românii transilvani şi bănăţeni, trecuţi prin şcoli mai înalte, cei mai mulţi nu-şi puteau găsi în Ţara natală teren de activitate, potrivit cu pregătirea lor, fiindcă nu se puteau adapta impetuosului curent de maghiarizare cu orice preţ, curent care se avântase până la 1842 spre gândul unei totale maghiarizări a Transilvaniei în răstimp de 10 ani[55]). Deaceia se refugiau în Ţara Românească şi în Moldova, devenind aci răspânditorii ideii de libertate şi unitate naţională-politică a tuturor Românilor din cele trei ţări carpatice, a căror evoluţiune istorică s'a desfăşurat veacuri dearândul în acelaş ritm tradiţional. La 10. XII. 1838 agentul polon Woronitz (cu pseudonimul german Carol Werner) comunica principelui Adam Czartorysky[56]), conducătorul emigraţiunii polone din anii 1830—1856, că *„ideia unirii tuturor populaţiuniilor române* sub unul şi acelaş guvernământ se anunţă ca o *idee dominantă în Ţara Românească.* fiind *puternic răspândită ideia aceasta de către Românii din Transilvania,* cari, asupriţi de Austrieci şi de Unguri ca nişte „paria în propria lor ţară" — trec munţii afirmându-se ca elemente folositoare şi valoroase... Nu fără motiv s'a scris despre un „naţionalism mesianic", propagat şi realizat de către Românii Transilvaniei şi ai Banatului, eminenţi patrioţi devotaţi în serviciul ideii de unitate naţională-politică a ţărilor locuite de dânşii.

Pentru a contrabalansa tendinţele relative la desfacerea Transilvaniei din organismul politic al Monarhiei austriace, ală-

---

[55]) I. Lupaş, *Misslungener Versuch einer totalen Madjarisiereung Siebenbürgens im Jahre 1842.* Bukarest, 1943.

[56]) P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea naţională a Românilor,* în An. Inst. de Ist. Naţională, Cluj, vol. III, p. 63—106.

turi de curentul maghiarizării forţate, pornise şi un pretins curent liberal-democratic, menit să trezească în sufletul Românilor speranţa unor largi drepturi constituţionale-politice. Amăgirea însă n'a izbutit a secera victime româneşti, îndată ce s'a putut afla cât de scump era preţul. Baronul Nicolae Wesselényi nu ezitase a mărturisi într'o carte a sa, tipărită în limba maghiară la Bucureşi (*Balitéletekröl* 1831 p. 232—3), că socoteşte foarte necesar să fie împărtăşită ţărănimea românească transilvană de drepturi *numai* cu condiţiunea *„să devină aevea maghiară... contopindu-se prin limbă şi datini"*. Pentru o fărâmă de drepturi de ordin teoretic, i se cerea deci sacrificarea celor mai sacre comori moştenite dela protopărinţii dacoromani.

5. Liberalismul democratic, afişat în preajma şi în cursul mişcărilor revoluţionare din 1848 de către cârmuitorii Ungariei, nu era decât o iluziune deşartă. Atitudinea dictatorului Ludovic Kossuth, sufletul acestor mişcări, îndeosebi faţă de Românii Transilvaniei şi de Sârbii din Banat, s'a afirmat ca fiind total lipsită de simţ politic, ameninţându-i pe cei dintâi cu exterminarea [57]), iar celor din urmă ripostându-le violent, la sfârşitul unei convorbiri cu fruntaşii lor: ne vom încrucişa săbiile (wir werden unsere Degen. kreuzen).

Dieta ungară dela Pojon, depăşindu-şi sfera de activitate, a votat la începutul lui Aprilie 1848, o lege privitoare la *unirea Transilvaniei cu Ungaria.* Admite şi istoriografia maghiară că, deşi aparent Marele Principat al Transilvaniei se afla în ca-

---

[57]) Kövári László, *Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez* (Magazin documentar la evenimentele transilvane din 1848—49, p. 88—91): „nincs többé irgalom, bennünk nem ellenségre, hanem egyenes kiirtókra fognak találni" (nu mai este milă, în noi nu vor găsi adversari, ci deadreptul exterminatori). Această ameninţare urmărea scopul vădit de a intimida pe Români, Kossuth însuşi putând să-şi dea seama că nu va fi în stare să extermine majoritatea populaţiunei dintre Tisa şi Carpaţi, majoritatea văzută clar de către toţi călătorii. Germanul economist *Elsner*, publicându-şi impresiile de călătorie în revista *Auslund* din Tübingen la 1836, scria: *„So wie man Grosswardein verlässt, findet man die Walachen als Mehrheit der Bevölkerung"*, iar în vol. Beschreibung der Erde (Stuttgart 1843) se subliniază deasemeni: *„Der Zahl nach übertreffen die Walachen die Magyaren bei Weitem"*.

drele Regatului ungar, între aceste două ţări exista numai uniune nominală, nu însă reală, întrucât Transilvania nu fusese niciodată deplin încorporată la Ungaria[58]. Spre a contribui să împiedece ameninţătoarea unire a Transilvaniei cu Ungaria, talentatul publicist Daniil Roth, într'un studiu al său apărut la Sibiu în Mai 1848, sfătuia pe compatrioţii săi saşi, să facă împreună cu Românii *cauză comună*, având el convingerea că în scurtă vreme se va înfiinţa o Monarhie dacoromană sub coroana Austriei şi fiind sigur că Saşii se vor putea înţelege mai bine cu Românii decât cu Maghiarii intoleranţi[59].

La jumătatea lunei Mai 1848 s'a desfăşurat sub preşedinţia tânărului episcop Andrei Şaguna din Sibiu şi a colegului său Ioan Lemeni din Blaj, Adunarea Naţională de pe Câmpia Libertăţii — o puternică manifestaţiune politică, unică până atunci în analele transilvane — a masselor populare româneşti din această Ţară. Punctul culminant a fost cuvântarea preotului — profesor Simion Bărnuţiu, care dintr'o lungă înşirare a experienţelor seculare, privitoare la îndelungata luptă a înnaintaşilor pentru pământul şi numele românesc înţelegea să tragă concluziunea categorică de a îndemna pe toţi fiii neamului la luptă pentru limbă şi naţionalitate, sfătuindu-i să le apere ca „lumina ochilor", căci fără naţionalitate nu poate să existe nici libertate, nici lumină, nici progres, ci pretutindeni numai lanţuri, întuneric şi amorţire, naţionalitatea fiind „libertatea noastră cea din urmă şi limanul mântuirei noastre viitoare".

Mulţimea zecilor de mii de ţărani, ţinuţi prin autoritatea covârşitoare a lui Şaguna în exemplară ordine şi disciplină a jurat credinţă „Naţiunii române", Impăratului şi Patriei. Insu-

---

[58]) Szilágyi Ferenc, *Az erdélyi unió. Történelmi rajz, Pest, 1861.* Şi la alţi istorici maghiari e subliniat adevărul, că Transilvania istorică nu a constituit o singură ţară cu Ungaria şi că obiceiurile, drepturile şi legile celei dintâi nu erau identice cu ale celei din urmă.

[59]) *Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mègliche dakoromanische Monarchie unter Oesterreichs Krone.* Sibiu. Mai 1848. „Streben die Dakoromanen nach gänzlicher politischer Unabhängigkeit unter eingenen souverainen Fürsten, so schlagen sie eine falsche Bahn ein. *Ohne Siebenbür-*

fleţită de duhul vremilor desrobitoare, nu a mai pornit pe calea tradiţională a petiţiunilor la Tron, ci s'a proclamat ea însăşi naţiune independentă de celelalte naţiuni transilvane, formându-şi un program de 16 puncte cu postulatul cardinal al independenţii sub raport politic şi bisericesc, protestând cu anticipaţiune împotriva oricărei uniri a Transilvaniei cu Ungaria, când ea s'ar vota, după cum era de prevăzut, în dieta dela Cluj, fără consimţământul Românilor — „de nobis sine nobis...".

In adevăr, la sfârşitul lui Mai 1848, dieta transilvană convocată la Cluj de guvernatorul Iosif Teleki, fără prealabila încuviinţare a Curţii din Viena, s'a deschis într'o atmosferă de agitaţiune teroristă, exprimată prin lozinca: *„unire sau moarte"* şi a votat unirea Transilvaniei cu Ungaria. Legea votată, deşi obţinuse aprobarea slăbănogului monarh Ferdinand (pentru Ungaria al V-lea, pentru Transilvania al II-lea), nu a putut fi transformată în realitate politică din cauza izbucnirii răsboiului civil, care a deslănţuit furtuna patimilor, pricinuind multe suferinţe şi cruzimi în Transilvania anilor 1848—49. Conducătorul

---

gen würde ihr Reich eine höchst ungeschickte geographische Lage erhalten und schon um deswillen keinen Halt haben, *mit Siebenbürgen würde dieses Reich vortreffliche, abgerundete. feste Gestalt erhalten* (p. 40—41). Die Union mit Ungarn war für die Sachsen *stets eine Quelle des Unheils. Wir müssen,* es ist gesagt worden, wollen wir die Union mit Ungarn verhindern, *mit der walachischen Nation gemeinschaftliche Sache machen,* (p. 42). Acest postulat de a face cauză comună cu Românii în lupta de apărare contra pericolului maghiarizării, îl subliniase şi mai târziu spre sfârşitul sec. XIX publicistul *Lutz Korodi,* în *Kronstädter Zeitung,* scriind despre chestiunea naţionalităţilor ca despre „cea mai arzătoare problemă în Ungaria" *(Die brennendste Frage in Ungarn):* „...wir stehen doch nicht ganz allein im Kampfe. Unsere rumänischen Mitbürger sind in derselben Lage wie wir. Mögen wir auch nicht in allen Fragen einig vorgehen, *der Kampf um unsere Sprache,* unser *Volkstum* findet uns *auf gemeinschaftlichem Boden.* Die Gefahr der langsamen, aber systematischen Entnationalisierung droht uns allen; daher wird Einer durch des Anderen mannhaftes Auftreten ermutigt werden. Man gebe uns das Recht auf unsere Sprache ganz und voll wieder. Geschieht das aber nicht bald, so mag man sich nicht wundern, wenn der Staat unaufhaltsam seiner innern Fäulnis entgegengeht und beim geringsten Stoss von aussen morsch in sich zusammenbricht".

principal al Românilor a fost, în vârtejul acestor furtuni revoluţionare, tânărul advocat Avram Iancu „mare prefect general" care, ca un al doilea Decebal, a reuşit a se împotrivi cu izbândă repetatelor atacuri îndreptate de revoluţionarii maghiari sub comanda lui Hatvani, Kemény şi Vasvári contra Românilor din Munţii Apuseni. La lupta dela Mărişel (1849) au participat şi cete de femei comandate de Pelaghia Roşu.

Rapoartele martorilor contemporani vorbesc despre Avram Iancu în termeni elogioşi, înfăţişându-l impresurat de „iubirea nemărginită" a poporului român, obişnuit să vadă în persoana lui pe „mântuitorul său" şi să-l numească „Regele Munţilor", în faţa căruia trebuiau să se închine toţi locuitorii Transilvaniei[60]).

6. Paralel cu luptele purtate în Transilvania sub iscusita comandă a marelui prefect general Iancu, urmau şi stăruinţele de ordin diplomatic ale lui Şaguna, Ioan Maiorescu, Eudoxiu Hurmuzachi[61]) şi Andrei Mocioni, cerând prin memoriul dela 25 Februarie 1849, unirea şi independenţa naţională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, deocamdată în cadrele îngăduite de împrejurările de atunci, fără a căuta să se desfacă din vechile legături cu Imperiul habsburgic. Iar în Aprilie 1849 acelaş Şaguna, împreună cu reprezentanţii Slovacilor, Croaţilor şi Sârbilor, cerea guvernului central dela Viena, învoirea de a se putea organiza pe temeiuri naţionale, fără să mai aibă legătură cu guvernul maghiar. Nu sosise încă vremea pentru împlinirea acestor postulate de ordin constituţional-politic.

După potolirea mişcărilor revoluţionare din anii 1848—49, a urmat absolutismul de un deceniu, Transilvania avându-şi guvernatori pricepuţi, numiţi de tânărul împărat Francisc Iosif I, dintre cei mai destoinici generali ai săi.

---

[60]) In versuri germane cari circulau prin oraşele transilvane în anul 1848, se spunea cu vădită aluzie la Regele Munţilor: „Und zwingt dich — der dem Hause Habsburg eigen — *Vor einem neuen Dezebal das Knie zu beugen...*". *An. Inst. de Ist. Naţ.* Cluj, v. III, p. 46.

[61]) T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzachi şi memoriul Românilor ardeleni din Febr. 1849.* Cernăuţi, 1943.

La începutul erei de experimentări constituţionale cârmuitorii Ungariei se amăgeau cu speranţa că vor izbuti să pună în aplicare legea din 1848 relativă la unirea Transilvaniei şi să înduplece pe Români a-şi trimite reprezentanţi la dieta ungară din 1861. S'au înşelat însă în aşteptările lor. Luminatul publicist şi luptător politic Iosif Hodoş scria într'un memoriu al său din acest an, că Transilvania va continua să fie, cum a fost şi în trecut, ţară independentă de Ungaria, neexistând între aceste două ţări alt raport decât cel izvorît din faptul că „cine domneşte aici în calitate de rege, domneşte acolo în calitate de mare principe", că legea din 1848 s'a votat fără învoirea Românilor, cari formează două treimi din populaţiunea transilvană şi ar fi monstruos, ca minoritatea să decreteze şi să impună legi majorităţii. La fel se exprima şi Andrei Şaguna într'o scrisoare adresată baronului Vasile Pop, că Transilvania va rămânea ceiace a fost totdeauna: „ţară transilvană şi nu va fi învoită niciodată să se transforme în ţară ungurească"! Iar Alex. Papiu-Ilarian în memoriul său adresat la începutul anului 1860 lui Cuza-Vodă, credea că se apropie clipa când acest domnitor al Principatelor unite să poată răzbuna cu înţelepciune uciderea lui Mihai Viteazul şi să execute testamentul „celui mai mare Domn şi Român, ce a avut vreodată Dacia lui Traian" [62]).

Teama de o eventuală mişcare armată în Sudul Carpaţilor nelinişte a profund pe cârmuitorii Monarhiei Habsburgice, determinându-i să caute căi şi mijloace, spre a spori încrederea Românilor transilvani în grija părintească a Împăratului dela Viena. Aici este de căutat unul din motivele, care au contribuit *la încuviinţarea dietei transilvane în oraşul Sibiu* (1863—1864), cu mandat precis de a satisface postulatele naţiunii române.

Dieta aceasta, boicotată de repreznatanţii aristocraţiei maghiare şi batjocorită cu numele de „scupştină valahă", este socotită în timpul din urmă de către istoriografia maghiară ca o „anticipaţiune timpurie a României Mari".

---

[62]) I. Lupaş, *Cum vedea Alex. Papiu-Ilarian la 1860 putinţa de înfăptuirea Daco-româniei*, în *Studii, conf. şi com. ist.* Vol. III, Sibiu, 1943.

Legile votate atunci pentru egala îndreptăţire a naţiunii şi limbii române, precum şi a confesiunilor ei religioase, au avut o soartă destul de tristă. Cu toate că fuseseră sancţionate din partea Suveranului, au rămas fără valoare practică fiind abrogate în vara anului 1867, când a fost desfiinţat şi simulacrul de dietă clujană, care fără să fi ţinut seamă de protestul Românilor şi al Saşilor, a recunoscut ca lege valabilă articolul votat în Mai 1848, pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria, articol prin care, după cum constatau deputaţii saşi în opinia lor separată, *fusese sguduit din temelie dreptul public al Transilvaniei.* Prin decretul regal dela 25. XII 1865 dieta aceasta fiind amânată „sine die", se pretindea că i se îmbie Transilvaniei prilej să-şi trimită reprezentanţi spre a participa la dieta încoronării dela Budapesta. Nouile alegeri au produs adâncă amărăciune în cercurile româneşti şi săseşti. Intr'un editorial publicat la 9. III. 1866 în ziarul săsesc din Sibiu se împărtăşea candidaţilor de deputaţi transilvani sfatul să nu participe decât la încoronarea lui Francisc Iosif I, protestând contra oricărei legislaţiuni comune cu Ungaria, deoarece prin o astfel de legislaţiune comună *două treimi din Transilvania* ar fi expuse primejdiei de a-şi vedea interesele şi destinele îndrumate de către o majoritate ungureană, care — precum se ştie — nu are nici o cunoştinţă cu privire la relaţiunile şi necesităţile Ţării Transilvane. O transiţiune spre unirea definitivă cu Ungaria trebue combătută din toate puterile („ist mit allen Kräften zu widerstehen").

Dacă resistenţa deputaţilor transilvani nu şi-ar atinge scopul şi o siluire nu ar mai putea fi evitată, ei trebue să părăsească în număr cât mai mare parlamentul din Budapesta şi să se întoarcă acasă". Dealtfel se ivise în cercurile săseşti ideia unei pasivităţi politice germano-române chiar faţă de însăşi dieta clujană, convocată la sfârşitul anului 1865 cu scopul de a înmormânta fiinţa de stat a Transilvaniei. Autorul sas Guido von Baussnern se întreba: „oare să nu aibe Românii şi Saşii dreptul de a observa faţă de dieta clujană aceiaşi atitudine negativă, pe care o adoptaseră Maghiarii faţă de cea sibiană...? Românii şi

Saşii — socotea B. — ar putea să obţină prin pasivitate ceiace guvernul, indus în eroare de tainice influenţe maghiare, nu vrea să le încuviinţeze; în ce ar consta pasivitatea lor, e foarte uşor de spus, întrucât ar trebui numai să ia exemplu de la procedeul Maghiarilor[63]).

Pasivitatea nu a putut fi observată însă nici faţă de dieta din Cluj, nici faţă de cea din Budapesta. Saşii au înţeles a se adapta mai repede situaţiunii schimbate. Românii, după oarecari ezitări la început, au protestat la 1868, prin pronunciamentul de la Blaj, contra desfiinţării autonomiei transilvane, iar prin conferinţele dela Miercurea (1869) şi dela Sibiu (1881) au proclamat pasivitatea ca tactică politică faţă de parlamentul din Budapesta dăinuind epoca pasivităţii până la 1905.

7. Inceputul dualismului austro-ungar coincide cu desfiinţarea Statului transilvan, cu eliminarea lui de pe harta politică a Europei şi cu anexarea lui forţată, împotriva voinţei categorice a covârşitoarei majorităţi a locuitorilor lui români şi saşi, la Regatul ungar. *Fără ajutor habsburgic, maghiarismul prin propria sa forţă nu ar fi fost niciodată în stare să desfiinţeze Statul transilvan.* Prin acest neaşteptat succes a reuşit atunci politica budapestană să încalece politica vieneză, înduplecând pe Francisc Iosif I, a cărui stăruinţă personală a pregătit transacţiunea dela 1867, să admită şubredul temeiu de compromis politic-dualist, menit să strecoare germenele disoluţiunii în organismul istovit de bătrâneţă al Monarhiei habsburgice. Această transacţiune dualistă austro-ungară dacă apărea la 1867 ca o necesitate istorică, a devenit în scurtă vreme, după expresiunea

---

[63]) G. von Baussnern, *Die siebenbürgische Frage eine Waltfrage.* Sibiu, 1865, p. 16—17. „...sollten etwa die Rumänen und Sachsen nicht auch das Recht besitzen, dem Klausenburger Landtag gegenüber dieselbe negative Stellung einzunehmen, welche die Ungarn dem Hermannstädter Landtag gegenüber behaupteten?... nun darum können die Rumänen und Sachsen durch Passivität erreichen, was ihnen die Regierung, von magyarische Schleirchern beeinflusst und irre geführt, nicht verergönnt hatte; worin ihre Passivität bestehen soll, ist sehr leicht gesagt, in dem sie nur die Magyaren zum Muster nehmen mögen".

istoricului austriac Heinrich Srbik, o adevărată nenorocire a Monarhiei habsburgice.

Problema transilvană a rămas însă nerezolvată în timpul cârmuirii dualiste, a cărei legitimitate nu a fost niciodată recunoscută din partea populaţiunii majoritare a acestei Ţări. Românii din Transilvania, constituind împreună cu cei din Banat, Crişana şi Maramureş în conferinţa dela Sibiu (Mai 1881) *un partid naţional,* s'au oţelit prin aprige lupte de resistenţă împotriva metodelor de opresiune şi desnaţionalizare, practicate de guvernele budapestane. Luptele lor politice au reuşit să trezească viu interes în opinia publică europeană mai ales prin aşa numita „mişcare memorandistă" din ultimul deceniu al veacului XIX, care a produs un puternic curent de ostilitate faţă de toate aşezămintele Statului ungar, în deosebi faţă de organele justiţiei, cari s'au grăbit să condamne la zeci de ani temniţă de stat pe toţi membrii comtietului naţional român, pentru că îndrăsniseră a răspândi textul Memorandului politic înaintat de o numeroasă delegaţiune (1892) lui Francisc Iosif I. Acesta însă, de teama guvernului budapestan, nu a cutezat să primească delegaţiunea, nici să-desfacă plicul, în care se găsea Memorandul. Intemniţările ziariştilor şi conducătorilor români au urmat apoi cu tot mai multă înverşunare până în preajma răsboiului mondial. Guvernele din Budapesta aveau un dar cu totul excepţional de a se face odioase nu numai Românilor, ci şi Saşilor şi Secuilor din Transilvania. In deosebi prin răsboiul vamal (1885), provocat imprudent prin închiderea graniţei spre România, pricinuindu-se pagube mari industriei şi comerţului, numeroase familii de Saşi s'au simţit îndemnate să treacă munţii, spre a-şi căuta o posibilitate de existenţă în Sudul Carpaţilor. La fel au emigrat şi mulţi Secui (29.465 de locuitori din jud. Ciuc, Trei-Scaune, Oşorhei şi MureşTurda, şi-au scos paşaport în anii 1888—1890). Istoricul Szádeczky arată că spre sfârşitul veacului XIX aproximativ 100.000 de Secui au emigrat în Regatul român. Nu lipseşte nici istoriografiei maghiare curajul de a recunoaşte adevărul că prin unirea Ungariei cu Transilvania s'a pricinuit acesteia din urmă *„în curs de 50 de ani,*

cu mult mai multă pagubă decât folos“. (Málnássy Odön, *Magyarország öszinte története* = Istoria sinceră a Ungariei).

Românii şi-au continuat lupta fără şovăire aliindu-se şi cu elemente etnice sârbeşti şi slovace, spre a forma împreună un partid al naţiunilor asuprite, participând şi la luptele parlamentare (1905—1918), fără să fi reuşit însă a îndupleca pe guvernanţii Ungariei să-şi domolească metodele de opresiune economică şi tendinţele de maghiarizare. Aşa se explică avântul, cu care au participat *voluntarii Transilvaniei şi ai Banatului,* în cursul războiului mondial, la luptă contra Ungariei. Părăsind taberele ruseşti, unde fuseseră internaţi ca prisonieri de răsboi, ei au trecut în cadrele armatei române aducând acesteia — după expresiunea generalului Ioan Vlădescu — „cea mai bună împrospătare şi împuternicire a virtuţilor ostăşeşti... ştiind bine, că ei nu vor putea să cunoască altă cale decât: *biruinţa sau moartea.* Acesta era sufletul ce anima pe Ardelenii veniţi la 8. VI. 1917 în cadrele oştirii române[64]).

După încheierea primului răsboi mondial în toamna anului 1918, Transilvaniei i-a fost dată posibilitatea unei reaşezări fireşti în cadrele Statului român. Pe temeiul principiului de autodeterminare etnică ar fi putut revendica atunci locuitorii Transilvaniei reînfiinţarea vechiului lor Stat autonom, sacrificat prin transacţiunea austro-ungară dela 1867. Este deopotrivă semnificativ şi concludent faptul, că în iresistibila pornire de entusiasm, pricinuit de bucuria de a fi izbutit să scape de jugul opresiunii maghiare, dintre locuitorii români sau saşi ai Transilvaniei nu i-a trecut nimănui prin gând să ceară o astfel de reînfiinţare. Dimpotrivă, atât Românii în memorabila lor Adunare Naţională dela Alba-Iulia (1. XII. 1918), cât şi Saşii prin cea dela Mediaş (8. I. 1919), şi Şvabii din Banat prin cea dela Timişoara (10. VIII. 1919) şi-au rostit în cuvinte răspicate voinţa de a se uni cu Regatul României. Acesta era unicul răspuns demn, pe care conducătorii români şi saşi ai majorităţii tran-

[64]) Copia No. 3414 din 17. VIII. 1917. Cart. militar B. 3.

silvane au ştiut să-l dea celor ce înmormântaseră Statul lor autonom sub lespedea compromisului dualist austro-ungar.

* * *

Numai prin completa reintegrare a Transilvaniei în cadrele Statului Român se poate repara nedreptatea săvârşită la 30. VIII. 1940[65]) prin dictatul dela Viena. Deschizând din nou calea unei desvoltări politice normale în Sud-Estul european, reaşezând România în graniţele etnice dela 1918, i se va da acestei sentinele a civilizaţiunei europene putinţa să-şi îndeplinească, în orice împrejurări, misiunea sa istorică ce a înţeles şi înţelege să-şi asume cu toate riscurile şi sacrificiile impuse de situaţiunea sa în una din regiunile cele mai pândite de frecvente ameninţări şi primejdii.

Este subliniat în vremea din urmă şi de către specialişti germani adevărul că *numai* prin stăpânirea teritoriului transilvan îi poate fi garantată României situaţiunea şi forţa de resistenţă necesară spre a-i da putinţa să-şi împlinească misiunea de interes general european[66]).

Nedreptatea făcută României prin sfâşierea capricioasă a pământului transilvan în urma dictatului dela Viena, apare astfel ca un episod efemer. Majoritatea semnatarilor acestui

---

[65]) Cât de dureros resimţite au fost şi pentru Saşii din Transilvania consecinţele imediate ale acestui *dictat vienez*, se vede din ceiace publicase ziarul sibian *Siebenb. Deutsches Tageblat, la 10 şi 11 Sept. 1940*, la loc de frunte: „Wir Deutschen des betroffenen südosteuropäischen Raumes wollen *offen gestehen*, dass die getroffene Entscheidung von Wien *auch an unserem Volkskörper eine überaus schmerzliche Amputation vorgenommen hat...*" şi „Weite Kreise unserer Volksgenossen in dem bei Rumänien verbliebenen Teil Siebenbürgens *sind von einem an Verzweiflung grenzenden Kleinmut ergriffen*". Sufletul românesc, dacă a împărtăşit o clipă desorientarea şi descurajarea compatrioţilor saşi, nu a lunecat — slavă Domnului — niciodată pe povârnişul desnădejdei.

[66]) Alfred Malaschofsky, *Rumänien*, Berlin, 1943, p. 14: „...erst diese Verklammerung mit Gebieten jenseits des Karpatenkammes gibt dem Staat eine Schwerpunktslage und Widerstandskraft, die ihn zur Erfüllung seiner gesamteuropäischen Aufgaben fähig macht".

monstruos act de inepţie politică nu se mai află în timpul de faţă pe scena istoriei europene. Unul a murit curând, precum se spune, de moarte naturală (Contele Csáki), al doilea s'a sinucis în primăvara anului 1941 (Contele Paul Teleki), al treilea a fost împuşcat la Verona în 1943 (Contele Ciano). Vor dispare şi ceilalţi, deodată cu prăbuşirea nefastei lor isprăvi din Palatul Belvedere, lăsând în paginile istoriei contemporane o amintire, cu care nu se va putea lăuda niciodată aşa zisa „diplomaţie de lege nouă". Pentru toată suflarea românească, din Transilvania şi de pretutindeni, nu poate să existe în timpul de faţă decât un *„Caeterum censeo, dictatum Vindobonense esse delendum"*.

VOEVODATUL TRANSILVANIEI*).

— Fapte şi interpretări istorice. —

de I. MOGA

I. PĂRERI ROMÂNEŞTI ŞI STREINE.

Intre resultatele importante obţinute de istoriografia română din ultimul sfet de veac, un loc de frunte îl deţine voevodatul Transilvaniei ca instituţie autohtonă românească cu rol hotărâtor în evoluţia istorico-politică a acestei provincii. Ignorată de istoriografia noastră, greşit interpretaă sau numai parţial evidenţiată de istoricii streini, această instituţie a fost pentru întâia oră prezentată în rostul ei istoric de profesorul Ion Lupaş în şedinţa din 20 Mai 1936 a Academiei Române[1]). Autorul arăta cu acel prilej eroarea săvârşită de regretatul Ion Bogdan în studiul său *Originea voevodatului la Români*[2]), de a fi dat atenţie numai voevozilor mărunţi de pe teritoriul fostului regat ungar, trecând cu vederea fiinţa voevodatului transilvan ca cea mai veche organizaţie de acest fel la Românii din Nordul Dunării. Analizând apoi amănunţit informaţiile izvoare-

*) Lecţie de inaugurare a catedrei de Istoria Transilvaniei, rostită în ziua de 1 Decemvrie 1942 la Facultatea de Filosofie şi Litere din Cluj-Sibiu şi întregită cu cercetări ulterioare.

1) I. Lupaş, *Voevodatul Transilvaniei în secolele XII şi XIII*. Analele Academiei Române. Mem. Secţ. Istorice. Seria III. Tom. XVIII. Bucureşti, 1936—1937, p. 83—114.

2) I. Bogdan, *Originea voevodatului la Români*. Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. Seria II. Tom. XXIV, p. 191—207.

lor istorice, arată caracterul autohton românesc al acestui voevodat, locul pe care l-a ocupat în ierarhia regatului ungar şi tendinţele separatiste pe cari le-a manifestat faţă de coroana ungară.

Revelatoarea comunicare a istoricului nostru a impresionat lumea ştiinţifică străină, impunând istoricilor maghiari la început o rezervă plină de tâlc. Mai târziu apoi, stăruind în părerea lui Homan Balint — combătută de I. Lupaş — că voevodatul Transilvaniei ar fi o creaţie a regelui ungar Ştefan I, după modelul „mărcilor" de graniţă germane, istoricii maghiari evită să discute argumentele academicianului român privitoare la caracterul autohton şi românesc al acestui voevodat, mulţumindu-se să susţină, potrivnic mărturiilor istorice, că despre nici una din organizaţiunile politice aflate de Unguri la data pătrunderii lor în Transilvania nu se poate dovedi că ar fi cuprins în ea element etnic românesc şi că voevodul niciodată nu s'a afirmat ca exponent al independenţei transilvane, ci a fost un funcţionar numit de rege, de obiceiu din rândurile magnaţilor din Ungaria[3]. Acelaş istoric în comentariile ce le face unui document din volumul *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*[4], se ocupă de voevodatul românesc din comitatul Bereg şi din Maramureş şi plecând dela constatarea că în regiunea Haţegului şi a Severinului Românii nu aveau voevozi, afirmă că aceasta ar constitui un indiciu că voevodatul, ca instituţie românească, a fost adus din Moldova de către Românii imigraţi în sec. XIV pe pământul Transilvaniei.

O părere interesantă este cea a istoricului german Herbert Schönebaum, care în studiul său *Der politische und kircliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Tartareneinfall*[5]) crede

---

[3]) Revista „*Századok*", Budapest, 1940, p. 234.

[4]) Curante E. Lukinich adjuvante L. Gáldi, ediderunt A. Fekete-Nagy et L. Makkai. („Études sur l'Europe Centre-Orientale", No. 29), Budapest, 1941, LXI+ 636 pp. +1 hartă. Cf. p. 177, nota 4.

[5]) *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa.* 1 Jahr. No. 1, April 1937, p. 36—37.

că este posibil ca titulatura de voevod să o fi adus în Transilvania acel „Leustachius Voyvoda" care distingându-se în luptele purtate în 1176 de oastea împăratului bizantin Manuil I, a primit din partea acestuia titlul de βόεβοδος cu care bizantinii numiau pe conducătorii de oaste maghiari. Deși istoricul german crede această ipoteză verosimilă, admite totuși că titlul de voevod ar putea fi explicat și pe altă cale, dar un lucru este sigur — susține Schönebaum — anume că acest titlu nu își are originea în Transilvania.

O atitudine mai răspicată a luat în problema instituției voevodatul la Români istoricul sas Georg E. Müller în studiul său *Die mittelalterlichen Verfassungs — und Rechtseinrichtungen der Rumänen des ehemahligen Ungarn*[6]). Autorul face categorică deosebire între voevozii conducători ai districtelor românești, supuși autorității comiților județeni și „guvernatorii Transilvaniei numiți de rege, purtători ai titlului de voevod". Pentru primii, prezintă în mare măsură materialul utilizat de Bogdan, observând doar că sfera lor de autoritate este în decadență. In ce privește voevodatul transilvan, însă, autorul — potrivnic celor susținute de I. Lupaș — formulează următoarele păreri:

a) De vreme ce organizația politică-administrativă a regiunii Severinului, locuită mai ales de Români, poartă numirea de Banat și nu de Voevodat, înseamnă că numirea de Voevodat n'a avut nici o legătură cu prezența unei populații românești sau cu amintirea ei istorică.

b) Voevozii Țării Românești și ai Moldovei au fost Domnitori independenți, în timp ce voevozii Transilvaniei, ca locțiitori ai regelui, erau numiți sau destituiți de rege. Incercarea voevodului Ladislau, dela sfârșitul veacului 13 și începutul celui următor, de a-și crea din Transilvania un principat autonom, nu se lega de vre-o tradiție sau tendință mai veche de independență, ci a fost prilejuită de luptele pentru trecerea stăpânirei regatului ungar dela dinastia Arpadiană la dinastia Ange-

---

[6]) *Siebenbürgische Vierteljahrschrift.* 61 Jahrg. Ianuar-Iuni 1938, Heft 1—2, pp. 1—47.

vină. Această încercare a guvernatorului transilvan a rămas însă fără urmări, deoarece regalitatea medievală ungară a fost destul de puternică pentru a zădărnici reuşita eventualelor tendinţe de independenţă ale guvernatorilor transilvani.

c) Voevodatul Transilvaniei, asemenea Banatului Severinean şi Banatul Croaţiei şi Sloveniei, probabil trebuie considerat ca o organizaţie periferică, „marcă" de graniţă (Markgrafschaft) adusă de regii Ungariei din Germania odată cu organizaţia comitatensă franconiană şi transpusă asupra guvernămintelor periferice ale regatului.

d) Cum se poate constata din cea mai veche pomenire a voevodatului transilvan la 1176 — deci pe vremea regelui Bela III — întrebuinţarea titulaturei de „Voevod" pentru guvernatorul Transilvaniei în locul vechei numiri de „Principe" ieşită din uz, trebuie să fi fost ordonată chiar de regele Bela III[7]).

Faţă de asemenea afirmaţii, în care nesocotirea mărturiilor documentare este înlocuită cu suficienţa unei certitudini isvorâtă dintr'un fel străin de a privi realităţile etnice şi istorice din Transilvania medievală, se impune o nouă cercetare a instituţiei voevodatului, aşa cum s'a manifestat ea politiceşte pe teritoriul dela Apus de Carpaţi.

II. VOEVODATUL TRANSILVANIEI.

1. *Originea Voevodatului.*

După informaţiunile documentare cunoscute până acum, cel dintâiu demnitar numit de rege la conducerea Transilvaniei este „*Mercurius principes ultrasivanus*" amintit în anii 1103 şi 1113[8]). Am arătat în altă parte[9]) că nu avem nici un motiv a

---

[7]) Georg E Müller, op. c. p. 31—32.

[8]) I. Lupaş, o. c. p. 94.

[9]) I. Moga, *Românii în Transilvania medievală*, în Rev. *Transilvania*, An. 1941, No. 3, p. 193 şi urm.

crede că acest „princips" ar fi condus efectiv destinele Transilvaniei și că a rămas doar ca simplu demnitar la curtea regală.

Dela 1113 până la 1176 documentele nu mai cunosc nici un asemenea demnitar; la aceasta din urmă dată, apare în schimb *„Leustachius Wayvoda Transilvaniae"* [10]).

Tăcerea de peste 6 decenii a izvoarelor istorice privitor la conducătorii provinciei noastre nu poate fi întâmplătoare. Ea ni se pare cu atât mai semnificativă, cu cât regii Ungariei nu s'au putut desinteresa de conducerea politică a Transilvaniei, de vreme ce tocmai în acest răstimp ei colonizează pe Secui și pe Sași în această provincie.

Apariția lui Leustachius cu titlul de voevod și nu cu cel de principe, cum l-a avut Mercurius, este și el un fapt hotărâtor în evoluția politică a acestei provincii. S'a arătat părerea rostită de H. Schönebaum că acest titlu de voevod l-a putut aduce Leustachius dela Bizantini ai căror cronicari numiau pe conducătorii de oaste unguri cu terminul de βόεβοδος și că chiar dacă acest titlu ar putea fi explicat pe altă cale, e sigur „Das der Titel nicht aus Siebenbürgen selbst stammt". Părerea lui H. Schönebaum nu ese nouă. Vechii istorici ungari plecând dela faptul că Constantin Porfirogenitul numește pe căpetenia Ungurilor cu titlul de voevod[11]) și făcând legătură cu instituția voevodatului transilvan, au continuat să numească pe ducii unguri în scrierile lor drept voevozi. La această tendință s'a renunțat însă, de când critica istorică a recunoscut caracterul slav al termenului voevod și că acest termen, folosit pentru ducii unguri de Constantin Porfirogenitul, poate constitui fie dovada că împăratul și-a cules știrile prin mijlocirea unui izvor slav[12]),

---

[10]) Wentzel G., *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus.* Tom. VI, Pest, 1868, p. 486.

[11]) *De Administrando Imperio*, Cap. 38.

[12]) Szabó Károly, *Biborban születet Konstantin czászár munkái magyar történeti szempontbol ismertetve.* (Operele împăratului Constantin Porfirogenitul, cunoscute din punct de vedere istoric maghiar). *Magyar Akadémiai Értesitö*, 1860, p. 162—163.

fie că termenii slavi se întrebuinţau curent în limba bizantină[13]). Termenul de voevod nu are deci nimic comun cu vechea organizaţie politică a Ungurilor, iar originea lui slavă — ca şi evoluţia acestei instituţii la Români într'o formă proprie faţă de cea a Slavilor, dovedită de I. Bogdan[14]) — arată că H. Schönebaum numai din necunoaşterea realităţilor a putut formula părerea pe cât de categorică pe atât de greşită că acest termen nu este băştinaş în Transilvania.

In urma acestor precizări ni se pare lămurit că *părăsirea titlului de principe pe care Mercurius l-a purtat timp de 12 ani şi acceptarea de către regele ungar a titlului de voevod pentru conducătorul politic al Transilvaniei, a însemnat nu numai o schimbare de titulatură, ci renunţarea la o intenţie şi acceptarea de nevoie a unei realităţi date.*

Dacă ţinem seama de faptul că tocmai în vremea când Mercurius purta titlul de principe al Transilvaniei, se introducea în Ungaria organizarea comitatului după model german, suntem în drept a presupune că după acelaş model german s'a încercat a se organiza pentru Transilvania o marcă de graniţă prin acest Mercurius. Iar dacă la 1176 Leustachius purta titlul de voevod şi nu de principe şi după el continuă cu rare întreruperi seria voevozilor transilvani, aceasta constitue dovada că *organizarea unei mărci după model german în Transilvania s'a lovit de existenţa adânc înrădăcinată a voevodatului, care nu a putut fi desfiinţat şi nici înlocuit.*

Fără îndoială că şi în timpul dela 1113 până la 1176 au existat voevozi în Transilvania. Faptul însă că ei nu sunt amintiţi printre demnitarii regali, poate servi drept indicaţie că autoritatea regală încă nu dispunea de ei, sau că nu avea încredere în aceşti conducători băştinaş ai Transilvaniei, până ce a reuşit să-şi impună în fruntea voevodatului un om de încredere

---

[13]) Marczali Henrik, *Bizanci történetirók.* (Istoriografi bizantini), în Pauler-Szilagyi, *A magyar honfoglalás kutfői* (Izvoarele istorice ale descălecatului unguresc), Budapest, 1900, p. 98.

[14]) I. Bogdan. o. c. p. 203 şi urm.

în persoana lui Leustachius. Deasemenea suntem îndreptăţiţi a bănui că până la 1176 aceşti voevozi băştinaşi şi-au păstrat atribuţiunile administrative şi judecătoreşti precum şi dorinţa de suveranitate deplină, stăruind a le apăra faţă de măsurile de instaurare a autorităţii regale şi a repreztanţilor ei în Transilvania.

Dacă voevodatul transilvan ar fi fost o creaţie regală după modelul mărcii germane, el ar fi reprezentat o ordine de drept în care coloniştii Saşţi şi-ar fi aflat posibilitatea unei perfecte încadrări. Comitele lor ar fi stat sub controlul Markgrafului (Voevodului) transilvan, ca reprezentant al regelui. Deasemenea, dacă acest voevodat şi-ar trage originea dela ipoteticul stăpâtor al Transilvaniei Gyula de pe vremea regelui Ştefan I — cum încearcă a susţine unii istori unguri — tot atât de firesc ar fi fost ca Secuii să-şi fi aflat în acest voevodat ordinea juridică specifică seminţiei lor, păstrându-l ca pe o instituţie proprie, aşa cum şi-au păstrat vechea lor organizare politcă-socială de dinaintea colonizării lor în Transilvania.

Faptul însă că atât Saşii cât şi Secuii — departe de a avea instituţia voevodatului — au primit dela rege autonomia lor administrativă şi juridică dându-li-se drept conducator câte un comite numit direct de rege şi anume în aşa fel ca numiţii colonişti să nu fie supuşi autorităţii voevodului transilvan, ci numai regelui, constitue dovada că până la 1176 acesta nu dispunea încă de instituţia voevodatului ca de un organ executiv al puterii regale şi că *Voevodatul transilvan reprezenta o ordine juridică deosebită de cea adusă de Saşi şi de cea moştenită de Secui, deci ordinea juridică autohtonă slavo-română*[15]).

---

[15]) Se ştie că „Voevoda" la Slavi însemna „belli dux". Ungurii pentru această demnitate au termenul de „vezér", identic cu „vizirul" turcesc. Deosebit de acest vizir ungur pe care Constantin Porfirogenitul îl desemnează când cu termenul de voevod, când cu cel de arhonte, împăratul bizantin mai cunoaşte la Unguri încă două demnităţi: „gülas" şi „carhas", despre cari precizează că nu sunt nume de persoane, ci demnităţi şi anume judecători, dintre cari „gülas" este superior lui „carhas". (De adm. imp. cap. 40). Se cunosc de asemenea străduinţele regelui Ştefan I şi a urmaşilor lui de a

Neîncrederea regelui față de această instituție este și mai vădită dacă ținem seama că și după ce voevodatul transilvan ajunge subordonat coroanei ungare, regele se ferește să numească în fruntea voevodatului vreun transilvănean și așează în această demnitate numai personalități de seamă din viața publică a regatului ungar, de obiceiu oameni cu experiență câștigată în conducerea comitatelor de graniță și în Banatul Slavoniei[16]).

Acest fapt să-l atribuim care împrejurănrii că regele avea nevoie de oameni cu experiență câștigată — cum n'ar fi aflat în Transilvania — pentru ca printr'o strădanie lungă și încordată să organizeze voevodatul corespunzător nevoilor regatului ungar? In acest caz, pare cel puțin curios faptul că din cei 16 voevozi, câți s'au succedat în timpul dela 1176 până la 1241, nici unul n'a ajuns să stăpânească în Transilvania mai mult de 1—3 ani, cu excepția lui Poșa, care în cel de al doilea voevodat a stat 6 ani, căzând în luptă cu Tătarii.

Desele schimbări în fruntea voevodatului constitue mai de grabă o indicație că regele evita să creeze dinastii voevodale pentru ca nu cumva cu timpul acestea să poate deveni rivale ale puterii regale în Transilvania. Cu atât mai mult deci trebuia să se ferească a numi voevod pe vreun localnic care, prin legături familiare și prin sporirea de proprietăți, ar fi fost mai curând îndemnat să facă din voevodatul transilvan o stăpânire proprie.

---

desfiinţa toate aceste reminiscenţe ale organizaţiei ungureşti din vremea păgână şi a le înlocui cu forme apusene. Dacă voevodatul ar fi corespuns vreuneia din aceste demnităţi, sau dacă el ar fi supravieţuit vreuneia din ele, atunci firesc ar fi fost ca regii ungari să fi înlocuit odată cu instituţia şi numirea de voevod cu una corespunzătoare apuseană. Menţinerea titlului de voevod pentru supremul conducător al Transilvaniei dovedeşte însă că această instituţie nu corespundea nici uneia dintre cele avute de Unguri, că ea nu este o creaţie a regilor ungari, fiindcă atunci nu i-ar fi dat o numire slavă căriea nu i-a găsit corespondentul apusean nici în limba diplomatică, ci era o instituţie autohtonă creştină pe care regii ungari n'au putut-o desrădăcina din solul Transilvaniei.

[16]) H. Schönebaum, o. c. p. 36—38.

Aceste consideraţiuni le credem cu atât mai mult corespunzătoare preocupărilor regale de atunci, cu cât înşişi *regii Ungariei vedeau în voevodatul transilvan posibilitatea unei stăpâniri deosebite.*

2. *Regnum Transilvanum.*

Se ştie anume că încă din 1226 Bela, fiul lui Andrei III a obţinut stăpânirea Transilvaniei pe care a guvernat-o deosebit în calitate de „rex primogenitus regis Hungariae" cu depline puteri, având o curte proprie[17]. După ce a ajuns însă rege al Ungariei, deşi năvălirea Tătarilor produsese mari distrugeri în Transilvania cari cereau prezenţa permanentă a unui conducător cu depline puteri, Bela IV totuşi nu dă asemenea puteri discreţionale voevodului[18], ci păstrează Transilvania sub exclusiva sa autoritate, până la 1257 când, în urma stăruinţelor fiului său Ştefan, tânăr de 18 ani, îi dă această provincie. Ştefan apoi, folosind titlul de „rex primogenitus illustris Ungariae et *dux Transilvanus*" împlineşte atribuţiuni regale pe teritoriul Transilvaniei[19]. Spre deosebire de tatăl său însă, Ştefan nu s'a mulţumit să guverneze Transilvania în numele regelui Ungariei, ci să domnească întocmai ca într'o ţară cu suveranitate deplină. El pretinde tatălui său să-i cedeze întreg teritoriul dela Răsărit de Tisa fără nici un amestec al autorităţii regale ungare şi reuşeşte să impună această stăpânire deosebită cu

---

17) Cfr. Teutsch-Firnhaber, *Urkunderbuch zur Geschichte Siebenbürgens* Wien, 1837, p. 49.

18) Părerea obicinuit acceptată că Bela IV ar fi dat voevodului Laurenţiu depline puteri în Transilvania ca „ea quae sibi viderentur in terra illa nobis et regno utilia, vice nostra auctoritate ordinaret", este greşită, de vreme ce documentul din 27 Februarie 1243 care cuprinde acest text e fals (Cfr. Karácsonyi I. *A hamis, hibáskeltü és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* (Catalogul documentelor false, cu dată greşită şi nedate până la 1400). Budapest, 1902, p. 14.

19) Confirmă privilegii acordate de regii înaintaşi. Cfr. Zimmermann-Werner, *Urkunderbuch zur Geschicte der Deutschen in Siebenbürgen.* Band I. Hermannstadt, 1892, p. 82.

forța armelor. Pacea aparentă încheiată în 1262 la Bratislava între Bela IV și fiul său Ștefan se rupe la 1264, când Bela pornește cu oastea să restabilească autoritatea regalității ungare în Transilvania. Nevoit să se retragă întâiu până la Codlea, Ștefan reușește să alunge oștile lui Bela din Transilvania și să le înfrângă apoi aproape de Pesta. Pacea definitivă dintre tată și fiu se încheie abia la 1269 când Bela recunoaște deplina stăpânire a lui Ștefan asupra teritoriilor dela răsărit de Tisa. După victoria din 1265, Ștefan ca „iunior rex Ungariae, dux Transilvanus et Dominus Cumanorum", dă acte de adevărat suveran[20]).

Acest *regnum Transilvanum* a lui Ștefan se suprapunea voevodului transilvan, care având aceleași tendințe spre suveranitate proprie nesocotea privilegiile regale acordate oaspeților colonizați în aceste regiuni. Astfel Sașii din Cricău și Ighiu se plâng lui Ștefan că suferă mari greutăți din pricina deselor descinderi a voevodului sau a oamenilor lui în mijlocul lor și prin faptul că îi supune pe nedrept judecății vicejudecătorului voevodal și le pretinde slujbe grele. Din acest motiv Ștefan oprește pe voevod să facă descinderi în mijlocul Sașilor și în nici un fel să nu îndrăsnească să-i judece voevodul sau judecătorul său[21]). In scaunul voevodal apoi, Ștefan după ce prin moartea tatălui său ajunge la 1270 rege al Ungariei, așează numai oameni de încredere cari judecă și iau măsuri în numele lui „illustris Stephanus rex Ungariae, dominus noster naturalis"[22]).

Ca rege al Ungariei Ștefan V nu mai folosește titulatura de „dux Transilvanus", iar voevodul Transilvaniei este amintit printre demnitarii regali, după banul Slavoniei și înaintea celui de Severin. Deasemenea este semnificativ faptul că Ștefan reconfirmă acum în calitate de rege privilegii pe care le acordase „tempore ducatus nostri Transilvani"[23]). Inlăturând titlul de dux Transilvanus și socotind ca nedeplin valabile actele să-

---

20) Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 97.
21) Idem, *ibidem.*
22) Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 111—112.
23) Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 116—117.

vârşite de el în această calitate, Ştefan mărturiseşte voinţa de a anula tot ce constituia fiinţa lui „regnum Transilvaniae". Temeiurile acestui regnum însă erau mai adânci, în autonomia voevodatului transilvan şi în tendinţele spre suveranitate a voevozilor. Orice eclipsă a puterii regale, deslănţuia aceste forţe înrădăcinate în pământul Transilvaniei.

Timpul potrivit pentru realizarea acestei suveranităţi voevodale pe care Ştefan o împiedeca suprapunându-i-se ca dux Transilvanus s'a ivit în vremea domniei aventurierului rege Ladislau IV Cumanul 1(272—1290), când Ungaria a fost teatrul unui necontenit războiu civil. Autoritatea şi puterea voevodului creşte[24]), dar instabilitatea voevozilor determinată de fluctuaţiunile vieţii politice din Ungaria, a întârziat procesul de închegare a statului transilvan. Anume, prin viaţa-i desfrânată în mijlocul Cumanilor, regele Ladislau ridicase împotriva sa toate categoriile politice şi bisericeşti din Ungaria, dând prilejul unor violente lupte de partid. Desele schimbări de voevozi din anii 1278—1284 sunt consecinţa acestor lupte, fiecare voevod reprezentând partidul politic biruitor în anarhia internă a Ungariei. Unii din ei se socoteau exponenţi ai puterii regale în Transilvania, alţii o ignorau, exercitându-şi autoritatea şi atribuţiile cu dela sine putere.

3. *Voevodatul lui Roland Borş.*
1284—1294.

Un asemenea voevod dornic de a exercita puteri depline în Transilvania, a fost *Roland Borş* (1284—1294)[25]).

---

[24]) Matei Csák, credinciosul voevod alui Ladislau IV, judecă, anulează sentinţe vechi şi dă altele noui ca un adevărat suveran al Transilvaniei. (Cfr. Teutsch-Firnhaber, o. c. p. 102—103). Deasemenea vicevoevodul Nicolae dă sentinţe în probleme grele la 1282, sentinţe pe cari abia la 1285 le confirmă regele (Cfr. Teutsch-Firnhaber, o. c. p. 129—130). Voevodul Finta arestează la 1279 pe rege, mai târziu se impune ca palatin şi apoi din nou ca rebel contra regelui.

[25]) Roland Borş ajunge în scaunul de voevod al Transilvaniei ca ur-

Deşi oficial recunoştea pe Ladislau Cumanul ca pe „dominus noster... inclitus rex Hungariae", voevodul Roland Borş s'a impus ca un stăpân care putea nesocoti autoritatea regelui ungar în Transilvania[26]. De fapt opera realizată de el pentru organizarea puterii voevodale în Transilvania este identică cu cea săvârşită de Ladislau Cumanul pentru întărirea puterii sale regale în Ungaria. Incă din vremea lui Bela IV şi Ştefan V, faţă de tendinţele rivale puterii regale ale marilor magnaţi oligarhi, regele sprijineşte nobilimea mijlocie ridicându-o la factor politic în conducerea regatului, încât dela 1277 începând ea participă la „Congregatio generalis regni" care de acum înlocueşte vechile adunări legislative restrânse. Şi în Transilvania se formase o asemenea nobilime mijlocie mai cu seamă după năvălirea Tătarilor, când numeroşi nobili din Ungaria, văzând că avutul lor nu poate fi apărat în câmpie, s'au mutat în regiunile periferice ale regatului şi mai cu seamă în cetatea de munţi a Transilvaniei, unde au pus stăpânire cu, dar mai cu seamă fără voia regelui, pe numeroase moşii. Luptele dintre Bela IV şi fiul său Şte-

mare a alianţei încheiate între familia Borş care avea vaste moşii în judeţul Bihor, cu familiile puternice KöszegiGutkeled cari deţineau, îndeosebi cea dintâi, banatul Slavoniei ca pe un fief politic propriu. Partidul acestor familii reuşeşte să-şi impună guvernarea în Ungaria în urma victoriei militare obţinute împotriva regelui Ladislau Cumanul deţinând sub exclusivă stăpânire politică atât Slavonia cât şi Transilvania.

[26]) Saşii din Dej, cu toate că privilegiile lor obţinute pe vremea „banului" transilvan Irineu, le aveau confirmate de Ştefan ca „rex primogenitus illustris regis Hungariae et dux Transilvanus" (Zimmermann- Werner, o. c. I, p. 86), apoi de acelaş Ştefan V ca rege, precum şi de actualul rege Ladislau Cumanul, se grăbesc a cere confirmarea acestor privilegii şi dela noul voevod Roland Borş (Zimmermann-Werner, o. c. .p 147) cum o ceruseră şi dela înaintaşul acestuia (Zimmerman-Werner, o. c. p. 146) mărturie vădită că aceşti oaspeţi ştiau că cei doi voevozi puteau nesocoti obligativitatea decretelor regale pe teritoriul Transilvaniei. In actul de confirmare dat de Roland Borş se cuprinde formula necunoscută la voevozii înaintaşi şi obicinuită numai în decrete regale: „quod comes de Zonuk qui pro tempore *per nos* fuerit constitus" arătând că noul voevod transilvan nu se mulţumea ca în calitate de comite titular al Solnocului să numească un vice comite ci substituindu-se atribuţiilor regale numia pe comiţii de Solnoc.

Ian V, precum şi anarhia din vremea lui Ladislau Cumanul au dat prilej acestei nobilimi să obţină numeroase danii de proprietăţi, dar totodată şi să pună stăpânire în mod abuziv pe pământurile regale şi eclesiastice. De aceste împrejurări se folosi Roland Borş, care a tras toate concluziile ce se desprindeau din slăbiciunea puterii regale şi din individualitatea politică şi geografică a Transilvaniei, deosebită de cea a regatului ungar, pentru a închega statul transilvan cu deplină suveranitate.

Mărturia realizării acestui stat transilvan o avem în documentul din 8 Iunie 1288, în care „Ladislaus vice voyvoda Transilvanus" dimpreună cu trei comiţi ca *„iudices per regnum Transilvanum constituti et eidem Ladislai vicevoyvode in assesores"*, dând urmare ordinului voevodului Roland Borş, potrivit hotărîrei luate *„in generali convocatione nobilium regni Transilvani"* privitor la litigiul dintre episcopul de Alba Iulia şi Kemény şi Ioan, fiii lui Micula, se deplasează pe teren pentru a aşeza pe numitul episcop în posesiunea unor proprietăţi *„juxta sententiam ejusdem Rorandi vayvode"*[27]).

Din acest document reiese deci limpede că la 1288 era în fiinţă un *„regnum Transilvanum" deosebit de regnum Hungariae.* In fruntea lui era *Roland Borş „vayvoda Transilvanus et comes de Zonuk"* cu puteri de adevărat suveran. *Vicevoivodul* Ladislau *avea atribuţiunile pe cari în Ungaria le îndeplinea palatinul,* anume era locţiitorul voevodului ca şef al puterii judecătoreşti, fiind ajutat în exercitarea atribuţiilor de trei comiţi ca „judices per regnum Transilvanum constituti".

Voevodul, sau în locul lui vicevoevodul, întrunea şi prezida o *„Congregatio generalis nobilium regni Transilvani"*, deci o dietă a ţării; prima cunoscută în Transilvania.

Se ştie că voevozii Transilvaniei în toate timpurile au îndeplinit atribuţiuni judecătoreşti şi la fel au exercitat această sarcină şi vicevoevozii. Dar nici unul n'a ajuns să poată realiza un regnum Transilvanum cu dietă proprie deosebită de cea a

---

27) Teutsch-Firhaber, o. c. p. 144—145.

regatului ungar, aşa cum a reuşit să realizeze voevodul Roland Borş.

Acest regnum transilvan nu se poate compara cu cel stăpânit de Ştefan V când era rex primogenitus ilustris regis Hungariae et dux Transilvanus. Regnum Transilvanum a lui Ştefan s'a constituit la început prin recunoaşterea fiinţei politice deosebite a Transilvaniei, peste voevodatul căreia a suprapus instituţia superioară a ducatului, ca singură compatibilă unui fiu de rege[28]), pentru ca în această ultimă calitate Ştefan să-şi extindă puterea şi asupra părţilor exterioare ale Transilvaniei aparţinătoare regatului ungar până la Dunăre[29]). Dacă, cu toată această depăşire a graniţelor transilvane, în documente Ştefan stăruie să vorbească de regnum transilvanum sau ducatum transilvanum, o face fiindcă acesta era temeiul stăpânirii lui în lupta pentru cucerirea Coroanei ungare. Recunoaştera fiiinţei Transilvaniei ca individualitate politică deosebită este însă numai provizorie.

Ştefan nu face nimic pentru afirmarea suveranităţii transilvane; din vremea lui nu cunoaştem nici o dietă transilvană, iar curtea şi-o organizează nu în calitate de dux Transilvanus, ci ca rex junior Hungariae. Odată ajuns rege, Ştefan V nu vrea să ştie de existenţa unui regnum Transilvanum şi nici să menţină titlul de dux Transilvanus, ci voevodului transilvan îi lasă doar rolul de a administra această provincie în numel regelui. Faţă de acest caracter al stăpânirei lui Ştefan, *regnum Transilvanum al voevodului Roland Borş este un stat autonom cu rădăcini în instituţia voevodatului transilvan ca o expresie a tendinţelor acesteia spre suveranitate deplină.*

---

[28]) Timon Ákos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Istoria constituţională şi juridică maghiară). Budapest, 1906, p. 116—117.

[29]) Impărţirea aceasta în două a regatului ungar o va menţine din punct de vedere legislativ Ştefan V şi după ce va ajunge rege; la 1271 el ţine o „Conventio et congregatio omnium nobilium existentium a parte Danubii versus orientem ... pro statu Regni nostri reformando et justitiam cuique reddendo" (Cf. M. G. Kovachich, *Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros*. Budae, 1798, p. 31).

Această tendință a voevodului Roland Borș era firesc să fie sprijinită de nobilime care participa la Congregatio generalis nobilium regni Transilvaniae și anume în primul rând de proprietarii unguri, poate și de unii Secui, dar fără îndoială și de acei „Saxones praedia tenentes ac more nobilium se gerentes", pe cari îi vom întâlni în documentele de mai târziu.

Situație mai nelămurită față de regnum transilvanum a lui Ronald Borș o aveau însă Secuii și mai cu seamă Sașii. Privilegiile colective obținute prin diploma andreană din 1224 — în temeiul cărora erau scoși de sub autoritatea voevodală și puși în directă subordonare față de rege — nu le puteau apăra față de tendința spre depline puteri suverane a lui Roland Borș, decât cu ajutorul regelui. Ladislau Cumanul însă era cu autoritatea total compromisă și atât Sașii cât și Secuii erau îndemnați de factorii politici și bisericești din Ungaria fie să dea sprijin voevodului Roland, fie cu forțele proprii să activeze împotriva regelui[30]).

In asemenea împrejurări, se pare că Sașii căutau să-și făurească o autonomie națională, fără un control direct al regelui. Din acest motiv între anii 1280—1290 nu mai găsim amintit nici un comes Cibiniensis, care obicinuit era numait de rege, ceeace constitue un indiciu că voiau să obțină dreptul de a-și alege singuri comitele. Care era atitudinea lui Roland Borș față de o asemenea autonomie națională săsească, nu o putem ști; credem însă că veleitățile de suveranitate deplină a voevodului n'ar fi putut admite asemenea autonomii. Fapt este că nici dela Ladislau Cumanul și nici dela voevodul Roland Borș, Sașii n'au

---

[30]) La 1282 un document regal vorbește despre „Saxones Transilvanos qui contra nostram procedere nitebantur majestatem" (Wenzel G. *Cod. Arpad.* IX, p. 330), iar la 1285 Secuii ajută pe Roland Borș să alunge pe Tătarii aliați ai regelui din Transilvania. Mai târziu, la 1288, când Ladislau Cumanul trimise din nou după ajutorul Tătarilor, arhiepiscopului Ladomir se adresează „universis nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Siculis et Volachis de Cibiniensi et Burcia comitatibus Transilvanis" să împiedece pe rege să intre în legătură cu Tătarii (Karácsonyi I., in *Századok,* an 1910, p. 8 și urm).

obţinut nici un act prin care să li se recunoască privilegiile din 1224. Voevodul le nesocotea.

Pentru regnum transilvanum a lui Roland Borş cel dintâiu moment critic s'a produs în iarna anului 1288—1289 şi în lunile August—Septemvrie ale anului 1289, când regele se afla în Transilvania. Intâiu venise gonit de armata întregului regat, aflând ocrotire în Ţara Bârsei la comitele Braşovului[31]), instituit — se pare — de el aici ca un punct de razim al puterii regale faţă de pornirile ostile ale Saşilor şi Secuilor. De aici caută să se împace cu episcopia de Alba Iulia[32]), al cărei sprijin era preţios. Scăpat de strâmtorare, în Maiu 1289 regele se reîntoarce la Buda unde se împacă din nou cu clerul ungar, dar cu toată iertarea obţinută, el nu fu lăsat să îndepărteze dela guvern partida Kőszegi—Borş. Revenirea lui în Transilvania în August 1289 pare a fi avut scopul de a sdruncina situaţia lui Roland Borş, un stâlp al guvernării acestui partid. De această prezenţă a regelui au căutat să profite în primul rând Capitlul de Alba Iulia[33]) apoi Saşii din Cricău[34]) şi Secuii de pe Arieş[35]). Reconfirmările de privilegii făcute cu acest prilej opresc pe voevod să mai calce privilegiile Capitlului de Alba Iulia. Verificarea acestor drepturi Ladislau Cumanul a făcut-o prin mărturia a „universos viros religiosos, nobiles Ungaros, Saxones et Siculos partis Transilvaniae"[36]). Documentul nu precizează că toţi aceştia ar fi fost întruniţi într'o congregatio generalis; este însă neîndoielnică prezenţa lor la solemnitatea închinărei pe care regele o făcu în catedrala episcopală din capitala Transilvaniei. Prin acest act de devoţiune regele a căutat să-şi recâştige încrederea

[31]) E. Lukinich, o. c. p. 41.

[32]) Zimmerman-Werner, o. c. I, p. 159.

[33]) Zimmermann-Wiener, o. c. I, p. 161 şi 163. Teutsch-Firnhaber, o. c. p. 153.

[34]) Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 162.

[35]) Teutsch-Firnhaber, o. c. p. 147.

[36]) Zimmermann-Werner, o. c. p. 161.

factorilor politici și bisericești din Transilvania, în dauna autorității voevodale a lui Roland Borș.

Cu toată dorința lui Ladislau Cumanul de a îngrădi puterea voevodală, autoritatea lui Roland Borș a rămas neatinsă; el era stăpânul necontestat al acestei provincii. Din acest motiv peste un an, la 10 August 1290, când Papa solicită din nou sprijinul Transilvaniei împotriva lui Ladislau Cumanul recăzut în cunoscuta-i rătăcire, nu se mai adresează nobililor unguri, Sașilor, Secuilor și Românilor, cum a făcut-o la 1288 arhiepiscopul Ladomir, ci „nobili viro Rolando Voivode Ultrasilvano, ejusque fratribus"[37]), cu unui potentat de neînvins.

Mai grea situație pentru regnum Transilvanum a lui Roland Borș s'a ivit însă odată cu moartea lui Ladislau Cumanul și urcarea pe tronul Ungariei a lui Andrei III.

Sătui de anarhie, clerul și nobilimea regatului s'au strâns în jurul tânărului rege, care după ce fu încoronat la 13 Iulie 1290, în Septemvrie al aceluiași an întruni dieta țării la Buda, luând toate măsurile pentru refacerea prestigiului Coroanei, recuperarea posesiunilor regale înstrăinate în timpul lui Ladislau Cumanul și reorganizarea stării clerului și nobilimei, cari primimiră drepturi sporite[38]).

In Ianuarie 1291 Andrei III vine în Transilvania și la 22 Februarie 1291 dă diploma prin care extinde hotărîrile dietei din Buda și asupra acestei provincii[39]). Din acest important document semnalăm unele puncte cari au o legătură directă cu regnum Transilvanum a lui Roland Borș. Anume se precizează că în cazul când țara va fi atacată de dușman, nobilimea rega-

---

[37]) Wenzel G. *Cod. Arpad.* IV, p. 368.

[38]) „Conscriptis libertatibus nobilium regni Hungariae antiquis, *insertis etiam quibusdam articulis de novo concesis*" (Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 190).

[39]) Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 173 și urm. Greșit s'a susținut că regele ar fi întrunit la 12 Februarie 1291 o dietă la Alba-Iulia. (Cfr. A. Decei, in *Revue de Transylvanie*, Tome VI, p. 217 precum și autorii Kérészi, Vass, Trausch, citați de autor). „Alba" din document nu e Alba Iulia, ci Székesfehérvàr-ul din Ungaria, locul de încoronare unde s'a stabilit, într'o dietă, punctele cuprinse în document.

tului şi Saşii din Transilvania cari deţin predii cu drept nobilitar[40]), sunt datori să meargă în ajutorul oastei regale. Apoi se subliniază că voevodul Transilvaniei nu are dreptul de a face popas (descensus) la nobilii din această provincie şi nici la Saşii din categoria menţionată, precum nici banul Slavoniei nu poate face popas la nobilimea din părţile Dravei. Deasemenea se prevede ca atunci, când palatinul pleacă în cuprinsul regatului să ţină judecată, trebue să fie asistat în fiecare provincie de patru judecători aleşi şi de comitele parohial. Dacă palatinul ar da o sentinţă nedreaptă, cei patru judecători în frunte cu comitele parohial se vor opune şi vor refera regelui. Despre voevod, ca reprezentat al puterii regale şi deci având cel puţin atribuţiile judecătoreşti ale palatinului în Transilvania, nu se face nici o amintire .Dimpotrivă *prin diploma din 22 Februarie 1291 nobilimea din Transilvania şi Saşii deţinători de predii cu drept nobilitar au fost scoşi prin dispoziţiile amintite de sub orice jurisdicţie şi autoritate a voevodului transilvan.*

Mai erau însă în această provincie colectivităţile etnice-politice ale Saşilor şi Secuilor, precum şi Românii, despre cari diploma din 22 Februarie 1291 nu aminteşte, nici cel puţin ca având obligaţia de a veni în sprijinul oastei regatului, aşa cum au făcut-o în trecut. Drepturile şi datoriile acestora faţă de Coroană au fost stabilite într'o dietă specială (congregatio) la *11 Martie 1291,* pe care Andrei III o ţinu „universis nobilibus, Saxonis, Siculis et Olachis in partibus Transilvanis apud Albam Iulae pro reformatione status eorundem"[41]). Cu acest prilej regele reuşi să aducă pe Saşi Secui la necondiţionată supunere faţă de Coroană, acordându-le drepturi politice-naţionale colective[42]). Astfel dela 1291 începând apar din nou comiţii Sibiului şi ai Secuilor numiţi de rege, iar la dietele regatului ţi-

40) „Saxones Transilvani praedia tenentes et more nobilium se gerentes".

41) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 177.

42) Rostul prezenţei Românilor la această dietă îl vom lămuri într'un alt studiu cu titlul: „Dieta transilvană din 1291 şi descălecatul Ţării Româneşti".

nute în Iulie 1292 la Buda[43]) și August 1298 la Pesta[44]), participă reprezentanții tuturor Sașilor și Secuilor, alături de clerul, nobilimea și de reprezentanții Cumanilor din regatul ungar.

Reintegrarea Sașilor și Secuilor din Transilvania in corpurile politice ale regatului ungar și scoaterea nobilimei transilvane și a Sașilor nobili din această provincie de sub orice jurisdicție și autoritate a voevodatului, însemna desființarea lui regnum Transilvanum a lui Roland Borș.

Temându-se de reacțiunea acestuia, regele îi oferi drept recompensă funcțiunea de palatin asupra întregului teritoriu stăpânit de Ștefan V ca rex junior, dela Dunăre până la Carpați și astfel în dieta ungară din Iulie 1292 Roland Borș apare ca „palatinus Ultradanubialis", în timp ce reprezentant politic al Transilvaniei era fostul vicevoevod, acum „Ladislaus vayvoda Transilvanus"[45]).

In Octomvrie 1293 însă Roland Borș se afla din nou în Transilvania, dar nu în calitate de „palatinus Ultradanubialis" ci cu vechia-i demnitate de „vayvoda Transilvanus et comes de Zonuk", impunându-și autoritatea-i temută. Oaspeții din Dej se și grăbesc să solicite lui Roland Borș întărirea dreptului obținut dela regii Ladislau Cumanul și Andrei III de a ține târg liber scutiți de orice jurisdicție a slujbașilor voevodali, iar Roland le confirmă acest privilegiu, dar în termeni de adevărat autocrat („hanc gratiam duximus conferendam benivole et favore" etc.[46]).

Scopul revenirii lui Roland Borș în fruntea voevodatului a fost fără îndoială reorganizarea lui regnum Transilvanum care și după măsurile luate de Andrei III continua să existe ca o realitate politică înrădăcinată în conștiința publică[47]). Pe te-

---

[43]) Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 192—193.

[44]) Zimmermann-Werner, o. c. I. p. 211.

[45]) Zimmermann-Werner, o. c. I. p. 192.

[46]) Zimmermann-Werner, o. c. I. p. 194.

[47]) Insuși Andrei III în diploma din 22 II 1291 vorbește de „nobiles *regni nostri* et predicti Saxones *regni Transilvaniae*" (Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 174 rândul 17—18); la 8 Mai 1291, deci după măsurile cunoscute

meiul acestui regnum autoritarul voevod transilvan înțelegea să susțină lupta deslănțuită de numeroșii magnați din regat împotriva acțiunii de revizuire a averilor ordonată de rege. In adevăr controlul sever asupra felului cum s'au achiziționat proprietățile deținute de nobilime, insistența pusă de reprezentanții coroanei pentru recuperarea drepturilor, proprietăților și veniturilor regale înstreinate prin abuz, precum și hotărîrea dietei de a dărâma toate cetățile nobililor devenite cuiburi de atacuri banditești și de rezistență împotriva puterii regale, a stârnit o generală nemulțumire în lumea acestor potentați. Mai cu seamă acei magnați oligarhi, cari au ajuns să stăpânească județe întregi, nu înțelegeau să renunțe la atotputernicia lor și revoltându-se împotriva dispozițiilor regale, continuau să deslănțue pretutindeni actele lor de violență, atacând în deosebi proprietățile episcopilor și ale mânăstirilor.

Seria acestor revolte a deschis-o voevodul transilvan Roland Borș, care împreună cu frații săi stăpâneau o imensă avere strânsă pe cale legală și ilegală în județele Bihor, Solnoc și Dobâca, precum și numeroase cetăți clădite de ei sau uzurpate dela alții. Voevodul atacă posesiunile episcopiei de Oradea, constrânge pe magistrul Iacob, fratele episcopului, să se retragă cu oastea în cetatea Feneș, dar află între timp că regle însuși pleca cu armata împotriva lui, semn că Andrei III considera ca cea mai periculoasă și plină de urmări politice revolta fraților Borș.

Roland se grăbi atunci să acorde magistrului Iacob la 23 Mai 1294 un armistițiu de 15 zile, în care timp acesta putea să se retragă cu oastea la Oradea, făgăduindu-i că îi va apăra retragerea „atât de Unguri, cât și de Românii, fie de-ai noștri, fie de-ai episcopiei, aflători în interiorul sau în afara hotarelor Șoimușului, cari în timpul acestor conflicte s'au sustras sau nu

---

ale regelui pentru desființarea acestui regnum sunt pomeniți „comites per *regnum Transilvanum judices*" (Teutsch-Firnhaber, o. c. p. 169), iar la 24 Iunie 1291 arhiepiscopul de Calocea, cancelarul regelui, se adresează „sacerdobitus universis *in ducatu Transilvano constitutis*" (Teutsch-Firnhaber, o. c. p. 171) evidentă mărturie a ființei politice a Transilvaniei distinctă de cea a regatului ungar.

de sub autoritatea episcopiei"[48]). Curând însă regele apăru în fruntea oastei, ocupă cetăţile lui Roland Borş, care se retrase în cetatea Adorian, dar şi aceasta căzu la 6—7 Septemvrie 1294 în mâna regelui. Andrei III destitui pe Roland din voevodatul Transilvaniei, acordându-i în schimb alte demnităţi pentru a împăca pe acest temut oligarh şi a-l avea de sprijin într'o vreme când revoltele cuprinseră întregul regat.

4. *Voevodatul lui Ladislau Borş.*
1924—1315.

In locul lui Roland, în fruntea voevodatului transilvan, dela 1294 începând se afla fostul vicevoevod, Ladislau, din familia Borş, care a ridicat puterea voevodală la un prestigiu neatins până atunci, făurind din regnum Transilvanum o putere ce depăşia pe cea a regatului ungar.

Ascensiunea politică şi activitatea noului voevod este cunoscută istoriografiei române[49]). Din ea se desprinde personalitatea dominantă a lui Ladislau Borş, care înfruntând voinţa Papei şi a tuturor factorilor politici din regatul ungar, s'a impus ca „arbitru al situaţiei politice din acest regat". De fapt Ladislau stăpânea regnum Transilvanum cu puterea unui suveran deplin. Tot ce se afla pe teritoriul Transilvaniei, cetăţi, oraşe, domenii regale, saline etc., erau în stăpânirea lui, şi voinţa-i autoritară căuta să şi-o impună şi la conducerea bisericii catolice şi în autonomia corpurilor privilegiate cari stăteau în directă dependenţă faţă de rege, cum erau Saşii. Astfel după moartea episcopului Petru din Alba Iulia întâmplată la 27 Noemvrie 1307, Ladislau ocupă toate moşiile şi bunurile epis-

---

[48]) Wentzel G., *Cod. Arpad.* X, Budapest, 1873, p. 153.

[49]) Por Antal, *László erdély vajda 1291—1315* (Ladislau voevodul transilvan 1291—1315) în rev. *Erdély Muzeum*, 1891; I. Lupaş, *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar. Voevodul Ladislau (1291—1315)* în vol. omagial *Fraţilor Alexandru şi Ioan Lapedatu*. Bucureşti, 1936 şi în I. Lupaş, *Studii, Conferinţe şi Comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 33 şi urm.

copiei. Spre marea indignare a clerului așează în palat oameni de-ai lui și impune candidatura fiului său la scunul episcopesc vcant[50]). Ca stăpân al Episcopiei, apără „tamquam caput membra sua" interesele ei în procesul cu Sașii[51]), acestea fiind și interesele fiului său candidat la vlădicie. Cum însă această candidatură întâmpina rezistența înverșunată a clerului, aresteazā pe canonici, pe cari îi eliberează numai pentru ca strângându-i în sinod la 7 Ianuarie 1308, să-i silească a primi și semna actul de alegere și numire a fiului său ca episcop, act cetit de însuși voevodul Lodislau în ședință[52]). Stăpân, acum, și pe biserică. Ladislau Borş avea putere nelimitată în voevodatul său. Ține diete („congregatio generalis... cum nobilibus regni ad nos pertinentibus")[53]) și are o adevărată curte de suveran[54]) în cetatea sa dela Deva.

Prestigiul unic și puterea politică a voevodului Ladislau ies însă în evidență din atitudinea lui față de luptele cari s'au dat după moartea lui Andrei III (14 Ianuarie 1301), pentru succesiunea la tronul Ungariei. Se știe anume că Venceslav (1301—1305) renunțând la tronul Ungariei, a cedat drepturile lui în favoarea lui Otto de Bavaria (1305—1307) care, după ce fu ales și încoronat rege, își văzu stăpânirea zădărnicită de sentința Papei, potrivit căreia coroana fu atribuită candidatului Carol de Anjou, oprind pe Otto să poarte titlul de rege și deslegând pe supușii lui de jurământul de credință făcut. In această situație critică Otto vine în Transilvania, la Bistrița. Scopul călătoriei era cererea în căsătorie a ficei voevodului Ladislau, cu sprijinul căruia Otto era sigur că își va putea păstra tronul Ungariei, cu toate amenințările Papei. Fără a ține seama de oferta

---

50) Temesváry I., *Erdély középkori püspökei* (Episcopii Transilvaniei din Evul Mediu), Cluj, 1922, p. 112.

51) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 249, 278.

52) Temesváry I., o. c., p. 113.

53) *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy*. Tom. I, Pest. 1871, p 118.

54) Cf. „Nos comes Iohannes, *Judex Curiae Ladislai Wavvode Transilvani*" *și* „magister Petrus, dapiferus domini Wayvode" (Cod. Zichy, I, p. 122).

lui Otto, Ladislau refuză mâna ficei sale, arestă pe regele peţitor şi luă la sine coroana Ungariei. Prin aceasta voevodul transilvan îndepărtă un puternic rival în persoana lui Otto din calea lui Carol de Anjou, dar sechestrarea coroanei, arată limpede că nu sprijinirea candidatului pontifical a fost planul urmărit de Ladislau Borş. Căsătorindu-şi la 1308 fica cu Ştefan Uroş al Serbiei, voevodul transilvan preconiza o alianţă îndreptată împotriva lui Carol Robert şi a planurilor pontificale privitoare la regatul ungar.

Papa interveni, grăbindu-se să trimită pe cardinalul Gentile în Ungaria pentru a consolida situaţia lui Carol Robert. La 27 Noemvrie 1308 acesta a şi fost ales rege, dar încoronarea nu se putut face din pricină că Ladislau Borş refuza să restitue coroana sechestrată dela Otto. Gentile trimite delegaţi la voevodul transilvan, dar nici rugăminţile, nici ameninţările acestora nu-l putură îndupleca. In consecinţă Carol Robert fu încoronat cu o coroană nouă, sfinţită, dar actul a fost socotit ca nevalabil dacă n'a fost săvârşit cu coroana regelui Ştefan I. Rezistenţa voevodului transilvan trebuia deci înfrântă cu ajutorul factorilor politici ostili voevodului. Delegaţii cardinalului porniră să împace pe Saşi[55]) cu Episcopia din Alba Iulia[56]) şi

---

[55]) Saşii nemulţumiţi de perspectiva pierderii procesului lor cu episcopia, la conducerea căreia se afla fiul voevodului şi pierzându-şi prin arestarea lui Otto sprijinul nădăjduit, în Februarie 1308 atacară Capitlul din Alba-Iulia devastând şi terorizând pe preoţi (Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 256, 288, 291), după ce mai nainte distruseră castelele nobililor sprijinitori ai voevodului aflători în regunile lor. (Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 277).

[56]) Cu acest prilej Saşii acuzară pe voevod că prin teroare i-au împiedecat să-şi revendice drepturile lor faţă de Episcopie şi să ia contact cu delegaţii cardinalului (Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 249, 278), iar la rândul lor Saşii au fost acuzaţi — în afară de violenţa săvârşită împotriva Capitlului de Alba-Iulia şi de faptul că au jurat credinţă lui Otto, — că au participat la oastea acestuia strânsă la Buda şi apoi la Seghedin, că au trimis dela Sibiu delegaţi la Otto, când se afla la Rodna şi la Bistriţa, declarând că sunt gata să-l sprijine ca rege al Ungariei, chemându-l să vină în această calitate la ei, nesocotind textul excomunicării pontificale rostită împotriva acestuia. (Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 273—274). Rezultatul cercetării fu trimis apoi Cardinalului Gentile.

au ajuns să netezească terenul în acest scop. Ladislau, la rândul său, convins că nu va putea obține confirmarea pontificală pentru fiul său în scaunul vlădicesc, renunță la alegerea silnică făcută și dădu libertate pentru o nouă alegere, cu condiția să fie ales un prieten al lui, altcum nu va restitui moșiile episcopale[57]. Capitlul a ales pe candidatul indicat de voevod, pe Benedict (1309—1319).

Noul episcop, din ordinul cardinalului făcu mari stăruințe pe lângă voevod să restitue coroana sechestrată, dar Ladislau Borș refuză orice compromis în această privință. Față de intransingența voevodului, cardinalul recurse la ultima armă: excomunicarea.

La 25 Decemvrie 1309 actul de excomunicare fu semnat la Bratislava. Cardinalul arată că misiunea lui este de a păstra și întări curățenia credinței catolice, ferindu-o de amestecul cu alte credințe mai cu seamă în regiunile la cari se referă delegația sa pontificală. A aflat însă că între voevodul transilvan și regele Ștefan al Serbiei s'a încheiat contract pentru căsătoria ficei voevodului, născută din părinții catolici, cu fiul regelui amintit, care este rătăcit dela dreapta credință. Deși cardinalul i-a trimis repețite scrisori și emisari, prin care l-a rugat să renunțe la această căsătorie, Ladislau „cu încăpățînare a refuzat să-l asculte și cu o disprețuitoare și trufașe nesupunere i-a întors spatele" încheind acea căsătorie și refuzând să restitue în termenul prescris bunurile regale pe cari hoțește le deține. Aceste fapte — spune cardinalul — trebuesc pedepsite pentru că altcum „infama impunitate" a voevodului ar îndemna la nesupunere și pe alți nobili din regat și ar răspândi la viitoarele generații asemenea porniri spre îngâmfată îndrăsneală.

Din motivele de mai sus deci cardinalul pronunță excomunicare asupra voevodului Ladislau și asupra vasalilor, comiților, castelanilor, juzilor și iobagilor, cari îl vor mai susține, lipsindu-i de înmormântare bisericească.

Din pricina căsătoriei amintite, împotriva lui Ladislau se va

---

[57]) Temesváry I., o. c., p. 116.

proceda ca împotriva unui sprijinitor al ereticilor și dușman al credinței și întreg teritoriul supus lui, ca și cel al aderenților, sprijinitorilor și a celor ce i se vor supune sau îi vor da ajutor, sfat sau înlesnire, „ atât dincolo cât și dincoace de pădure", va fi supus interdicției bisericești. Deasemenea, de oarece cardinalul adese ori l-a avertizat pe voevod să restitue coroana regatului ungar — ceeace Ladislau până acum a refuzat să facă — îi pune în vedere să o predea până la data de 2 Februarie 1310, altfel va suporta pedepsele prevăzute de legile țării.

Cardinalul ordonă clerului de toate categoriile să citească actul de excomunicare în biserici în sunet de clopote și cu candelele aprinse, până ce voevodul și supușii lui nu se vor întoarce la datorită supunere. Totodată pune în vedere voevodului Ladislau că, dacă se va supune Bisericei și va da satisfacție pentru tot ce a făcut, va fi iertat nu numai de pedepsele arătate, ci va fi și răsplătit cu favoruri din partea cardinalului[58]).

Actul de excomunicare a produs efectul dorit. Deși mai erau preoți în Transilvania cari nu voiau să respecte excomunicarea[59]), Ladislau Borș, cunoscând din cazurile lui Venceslav și Otto consecințele unei atari anateme, a cedat și în ziua de 8 Aprilie 1310 a semnat la Seghedin actul prin care declară că „ab hora et die antea, dominum Karolum Dei gratia regem Hungariae recognoscimus et recipimus in dominum nostrum naturalem et legitimum"... Va restitui deci regelui coroana până la 1 Iulie 1310, precum și minele de argint din Rodna, apoi comitatele Bistrița, Sibiu și cel al Secuilor precum și orașele Dej, Cluj și Szek cu oficiile camerale. Restituirea Coroanei o va face însă cu condiția ca în acea zi, cererile pe care le va înainta să fie respectate și bogat răsplătite, așa cum se cuvine din partea majestății regale[60]).

---

[58]) Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor.* Vol I, p. 568—571. Cf. și I. Lupaș, o. c., în *Studii, Conferințe și Comunicări istorice,* II, p. 37.

[59]) Temesváry I., o. c., p. 130.

[60]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 295—296.

Ce anume pretenţiuni va fi ridicat voevodul Ladislau, nu se poate preciza. E sigur însă că ele n'au fost satisfăcute de rege. Dovada o avem atât în atitudinea voevodului faţă de Carol Robert, cât şi a regelui faţă de Ladislau Borş. Anume, cu toate că semnase actul din 8 Aprilie 1310, voevodul transilvan lipsea din oastea pe care regele o pregătea în 1311 împotriva lui Matei Csák, deşi în ea se aflau toţi demnitarii regatului[61]). Regele, la rândul său, căuta să-şi asigure credincioşi în interiorul Transilvaniei împotriva voevodului transilvan. Intr'un document de mai târziu, Carol Robert mărturiseşte că, fiind constrâns de turburările din regat, s'a văzut nevoit să dea ascultare cererilor făcute de unii ardeleni, scoţându-i de sub jurisdicţia voevodului[62]), fapt care — după cum însuşi regele recunoaşte — constituia o micşorare a autorităţii voevodale. Motivarea regelui că a acordat asemenea scutiri numai constrâns de mişcările din regat, este menită doar să justifice revenirea asupra acestor măsuri, mai târziu. De fapt Carol Robert după 8 Aprilie 1310 a urmărit statornic reducerea autorităţii voevodale şi prin aceasta nimicirea puterii pe care o exercitase Ladislau Borş. In răstimpul dela 1310, până la 1315 când Ladislau fusese destituit din voevodat, nu mai avem nici o urmă de activitatea lui de voevod; nici o dietă ţinută, nici un act dat de el, toate actele fiind date fie de rege fie de Capitlul de Alba-Iulia. Toate acestea constituesc dovada că *prin actul din 8 Aprilie 1310, Ladislau Borş a semnat desfiinţarea puterii lui voevodale neţărmurite în regnum transilvanum.*

Voevodul transilvan, fireşte nu se împăca cu situaţia dată şi când regele voi să aşeze garnizoane proprii în cetăţile transilvane, Ladislau s'a împotrivit, fapt care i-a dat prilej regelui să-l destitue în 1315 din voevodat[63]). Carol Robert se grăbi acum să desfiinţeze măsurile luate de Ladislau Borş prin abuz de putere, sau prin nesocotirea privilegiilor regale preexistente.

---

[61]) Homan-Szekfü, *Magyar történet* (Istorie maghiară), vol. II, p. 262.

[2]) Nagy I., *Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis.* Tom. II, Budapest, 1881, p. 118.

[63]) Homan-Szekfü, o. c., II, p. 263—264.

Astfel restitue Abaţiei din Egreş unele sate cari „odinioară au fost ocupate de voevodul Ladislau"[64]), apoi dă dreptul Saşilor din Mediaş, Şeica şi Biertan să se reunească cu cei din Sibiu, de oarece „prin volnicia lui Ladislau, fostul voevod Transilvania, au fost separaţi de comunitatea Saşilor din Sibiu şi ocupaţi, şi cari de fiul său, tot cu numele Ladislau, voevodul transilvan, potrivnic libertăţii lor, au fost până acum stăpâniţi"[65]). Deasemenea, noul voevod, Nicola Pok, opreşte pe iobagii celor doi foşti voevozi Ladislau dela folosinţa moşiilor Babuş şi Beud, cari sunt ale comitelui Iacob fiul lui Apa[66]), iar regele restitue magistrului Doja moşia Pănad din judeţul Bihor care „de Ladislau fostul voevod silnic fusese ocupată"[67]).

Revolta împotriva regelui era acum unicul gând al lui Ladislau Borş. El se afla în strânse legături cu fostul palatin Iacob Kopasz din familia Borş, destituit şi el din aceleaşi motive din demnitatea ce o ocupa, stăpânul unui întreg ţinut compus din judeţele Bihor, Sabolci, Sătmar, Crasna şi Solnocul Interior, având la Nord-Est graniţă Someşul, la Nord-Vest Tisa, la Sud Bereteul, iar la Răsărit întinzându-se până la Baia Mare şi Almaş. Acesta organiza revolta intrând în legătură cu puternicele familii Köszegi şi Gutkeled, cu Matei Csák, precum şi cu Moiş, fiul lui Moiş din Transilvania. In cazul când revolta va da rezultatele dorite, ei aveau candidat la tronul Ungariei pe Andrei, principele de Halici. In acelaş scop şi-au asigurat sprijinul regelui sârb Ştefan Uros II şi, — se pare — aşteptau ajutor şi dela Basarab, domnul Ţării Româneşti.

Răscoala începu în primăvara anului 1317. Regele căută să-şi asigure aliaţi în regiunile unde stăpânirea lui era mai periclitată. Şi precum în lupta împotriva lui Matei Csák avusese cel mai statornic ajutor dela Saşii din Zips, la fel caută să-şi consolideze situaţia în Sudul Transilvaniei, acordând la 25 Mai

---

[64]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 301.
[65]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 315—316.
[66]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 317.
[67]) Nagy I., *Cod Andeg.* I, p. 380.

1317 Saşilor, ceea ce timp de opt decenii n'au reuşit să obţină dela regii Ungariei, anume confirmarea drepturilor cuprinse în diploma andreeană din 1224[68]).

Sigur de Saşi, Carol Robert trimite pe credinciosul său Doja împotriva lui Iacob Kopasz, care încă în acelaş an, 1317, fu înfrânt la Debreţin. Palatinul se refugie în cetatea Solyomkö unde fu asediat; Moiş îi vine în ajutor din Transilvania dar fără rezultat şi în cele din urmă Kopasz fu prins şi ucis[69]). Anul următor acelaş Doja sdrobeşte răscoala lui Moiş, fiul lui Moiş din Transilvania.

Regele răsplăteşte acum pe cei ce l-au servit cu credinţă, între alţii pe Dionisie Elefant, care şi-a lăsat familia în captivitatea lui Matei Csák pentru a-l servi pe rege, a ajuns în prinsoare, de unde scăpând a cucerit cetatea Valcău a lui Ştefan şi cetatea Dergench a lui Bekch predându-le regelui. Acelaş Dionisie a mai înfrânt pe alţi rebeli şi a cucerit din mâna lui Iacob Kopasz cetatea Adrian, proprietatea familiară în care la 1294 se refugiase şi Roland Borş. Pentru toate aceste merite Dionisie primeşte moşiile unor rebeli cari au luptat alături de Moiş, fiul lui Moiş, moşii pe cari le deţineau prin abuz încă din vremea voevodului Ladislau[70]). Deasemenea regele dă magistrului Toma, comite de Sirmiu, Bács şi Arad, drept recompensă pentru meritele câştigate în luptă contra lui Matei Csák, 22 de moşii în Transilvania, foste ale lui Andrei fiul lui Ipoci şi sechestrate din cauză că s'a alăturat acţiunii lui „Ladislau, fost voevod, principal rival şi necredincios împotriva majestăţii noastre regale"[71]). Doja de Debreţin, voevod al Transilvaniei şi comite de Solnoc, pentru luptele victorioase purtate împotriva lui Kopasz şi Moiş, primeşte cetatea Uioara dimpreună cu 13 sate aparţinătoare, care fusese sechestrată dela fraţii Ioan, Nicolae şi Iacob, vinovaţi de rebeliune[72]). Autoritatea lui fusese apoi

[68]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 322—323.
[69]) Nagy I., *Cod. Andeg.* II, p. 217—218.
[70]) Nagy I., *Cod. Andeg.* I, p. 521—522.
[71]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 340 341.
[72]) *Codex dipl. comitum* Zichy. I, p. 171—172.

extinsă şi asupra celor cinci comitate stăpânite odinioară de palatinul Iacob Kopasz[73]).

Răsculaţii, înfrânţi, nu se mai pot menţine în Transilvania de cât în cetăţile Ciceu şi Deva, iar în Bihor în cetatea Leta. In primăvara anului 1321 voevodul Doja pregătea, din ordinul regelui, campania împotriva lor[74]). Castelanul Ciceului trecuse de partea regelui, fiind iertat şi chiar răsplătit pentru aceasta[75]), iar comitele Nicolae, fiul lui Petru Gerend, a predat regelui cetatea Leta pe care o deţineau „fiii lui Ladislau, fostul voevod, necredinciosul nostru", fiind pentru aceasta iertat de toate samavolniciile săvârşite în timpul cât a stat alături de fiii lui Ladislau, până la predarea cetăţii[76]).

Situaţia fiilor lui Ladislau devenise critică. Regele, printr'o expediţie personal condusă, înfrânse pe Ştefan Uroş II, cuceri Belgradul şi banatele Maciva, Şo şi Ozora, adică Nordul Serbiei dela Dunăre până la râul Bosna[77]). Deasemenea regele smulse cetatea Mehadiei, din mâna răsvrătitului Ioan, fiul banului severinean Teodor[78]). In acelaş timp, Ştefan Uroş II muri la 1321, iar fiul său Ştefan Uroş III (1322—1331) schimbase orientarea politică a tatălui său, căutând alianţa cu Carol Robert.

Pierzând orice nădejde de ajutor din Serbia, fiii lui Ladislau, rămaşi stăpâni doar în Deva, nu mai aveau altă posibilitate de ajutor decât la Basarab, domnul Ţării Româneşti. Ocuparea cetăţii Mehadiei de către oştile regale însemna întreruperea oricăror legături posibile ale fiilor lui Ladislau, prin banatul severinean, cu domnul Ţării Româneşti. Ei se pare că au căutat alte puncte de legătură prin Carpaţii Meridionali.

Numai în cadrul unor asemenea tendinţe ne putem explica textul documentului din 5 August 1322, prin care regele arată că în timpul când „Ladislau, fiul fostului voevod transilvan Ladis-

---

73) Nagy I., *Cod. Andeg.* I, p. 604, 611—612, 631—632.

74) Nagy I., *Cod. Andeg.* I, p. 612.

75) Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 354—355.

76) Nagy I., *Cod. Andeg.* II, p. 124—126.

77) Homan-Szekfü, *Magyar Történet*, II, p. 265—266.

78) Nagy I., *Cod. Andeg.* II, p. 151.

lau, împreună cu frații săi, răpiți de îngâmfare, cu îndrăsneală temerară și cunoscuta necredință, în chip rebel s'au ridicat împotriva majestății noastre, atacând regiuni din părțile Transilvaniei pe cari cu păgubitoare incursiuni și tiranice devastări în numeroase rânduri le-au pustiit, ridicând numeroase piedeci în calea străduințelor noastre".... Nicolae fiul lui Conrad de Tălmaciu a dat dovezi de neclintită credință pentru „înfrângerea, umilirea și exterminarea pomeniților necredincioși ai noștri" și mai cu seamă numitul Nicolae, mărturisindu-și statornicia în sincera credință și curățenia gândurilor, a restituit regelui cetatea Salgo, pe care o deținea împreună cu nouă sate și anume Cunța, Amnaș, Săcel și Orlat cu alte cinci sate românești" (Săliște, Galeș, Vale, Cacova și Sibiel), fapt de pe urma căruia — după cum însuși regele mărturisește — „a rezultat, în afară de sporirea stăpânirei noastre, toată odihna și liniștea dorită de credincioșii noștri în aceste părți, împotriva incursiunilor sau atacurilor neprevăzute ale adversarilor noștri"[79]). Raportul direct între activitatea desfășurată de Nicolae de Tălmaciu împotriva acțiunii rebele a fiilor lui Ladislau și restituirea cetății Salgo cu cele 9 sate în mâna regelui este evident. Faptul că această cetate, ale cărei ruine se văd și azi pe Vârful Zidului, deasupra Sibielului[80]), închidea una din cele mai importante trecători folosite pentru incursiuni militare peste Carpați[81]), arată că „incursiunile sau atacurile neprevăzute ale adversarilor" despre cari pomenește regele, nu trebuesc raportate numai la acțiunea revoluționară a fiilor lui Ladislau, în interiorul Transilvaniei, ci înainte de toate la incursiunile pe cari Basarab le-a făcut, sau populația locală și regele se temea că le va face peste Carpați în sprijinul fiilor lui Ladislau. Asemenea incursiuni erau așteptate de vreme ce regele între anii 1321—1323 a trimis la Basarab în repețite rânduri pe Martin fiul lui Bugar care și-a

79) Zimmermann-Werner, o. c. I, p. 365—366.

80) A. Decei, *Cetatea Salgo dela Sibiel (jud. Sibu)* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VIII (1939—1942), Sibiu, 1942, p. 299—342.

81) I. Moga, *Marginea, Ducatul Amlașului și Scaunul Săliștei* în *„Omagiu profesorului Ioan Lupaș"*, București, 1943, p. 577—578.

împlinit „cu credinţă şi în chip lăudabil" însărcinările primite[82]. Se pare că rezultatul obţinut de Martin a fost recunoaşterea de către Basarab a suzeranităţii ungare, cu preţul păstrării banatului severinean pe care îl revendica domnul român.

5. *Voevodul Toma Szécheny.*

Neintervenţiunea lui Basarab în favoarea acţiunii fiilor lui Ladislau era cu atât mai preţioasă pentru Carol Robert cu cât noul voevod transilvan Toma de Szécheny, om de verificată încredere a regelui, stârnise o generală nemulţumire în Transilvania. Nu voia să rămână, în ce priveşte autoritatea lui voevodală, mai prejos decât Roland şi Ladislau Borş. Chiar dacă nu putea pretinde o suveranitate deplină, voia ca puterea lui voevodală să nu aibă nici o îngrădire în cuprinsul Transilvaniei. Curând după venirea lui în Transilvania, Toma convoacă la 18 Aprilie 1322 dieta ţării (congregatio generalis) la Turda cu clerul, nobilimea, Saşii şi Secuii unde ţine judecată dând sentinţe în diferite procese[83]. Cum însă în scutinţele acordate de rege între anii 1310—1322 diferitelor persoane sau comunităţi din Transilvania, scoţându-i de sub jurisdicţia voevodală şi punându-i în directă spunere faţă de rege, Toma îşi vedea limitată autoritatea în voevodat, la 25 Aprilie 1324 obţinu dela rege un important act, prin care *Carol Robert,* revocând toate aceste scutinţe, *reaşează pe Toma şi pe voevozii ce-i vor urma în deplina lor jurisdicţie, având dreptul să judece în toate pricinile „precum judecau vechii voevozi din vremea înaintaşilor noştri iluştri regi ai Ungariei",* rezervând pe seama judecăţii regale numai cazurile referitoare la proprietăţile sechestrate pentru acte de înaltă trădare şi nedreptăţile săvârşite de oameni din Ungaria în pretenţiile lor băneşti asupra celor din Transilvania, sau de aceştia împotriva celor din regatul ungar[84]. Actul obţinut avea

---

[82]) Nagy I., *Cod. Andeg.* II, p. 151.
[83]) Zimmermann-Werner, o. c., I. p. 361—364.
[84]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 32—383.

repercusiuni mai mari decât textul documentului lasă să se vadă, de oarece Toma încă din Ianuarie 1324 reuşi să obţină şi demnitatea de comite al Sibiului[85]), extinzându-şi astfel autoritatea şi asupra Saşilor. Iar pentru ca nemulţumirea mai veche a acestora să poată fi stăpânită şi să nu poată primi vreun sprijin dela Domnul Ţării Româneşti, voevodul — la 11 Aprilie 1324 — obţinu dela rege stăpânirea cetăţii Salgo cu satele care-i aparţineau[86]).

Saşii, înspăimântaţi de puterea nelimitată a lui Toma de Szécheny, care le nesocotea privilegiile de curând (1317) confirmate de rege, s'au răsculat sub conducerea greavului Henning din Sânpetru. Regele veni în vara aceluiaş an în Transilvania şi chemă pe Cumani în ajutorul voevodului Toma. In Iunie 1324 regele era lângă cetatea Deva[87]), de unde Toma isgonise pe rebelii fii ai lui Ladislau, cucerind cetatea; în luna următoare era pe Târnave, iar în August la Sibiu, apoi la Orăştie[88]). Intre timp sosind Cumanii, voevodul Toma atacă oastea săsească a lui Henning la Rupea, o sdrobeşte, iar greavul revoluţionar căzu în luptă. Liniştea fu restabilită în Transilvania, iar pentru ca Saşii să nu mai aibă motive de nemulţumiri, lui Toma i s'a luat demnitatea de comite al Sibiului, dându-i-se în schimb numeroase moşii în diferitele judeţe ale Ungariei.

Despre fiii lui Ladislau nu se mai face amintire documentară decât la 1329. Anume regele, continuând politica urmată până acum de a împroprietări în Transilvania cât mai mulţi nobili din Ungaria cari s'au distins în luptel contra răsculaţilor, mai cu seamă cei cari au luptat împotriva lui Matei Csák, la 10 Aprilie 1329 face schimb, primind dela Ştefan Pogány proprietăţile acestuia din judeţul Trencin din Ungaria de Nord, dându-i în schimb alte moşii din judeţele Dobâca şi Cluj, sechestrate pentru înaltă trădare dela Moiş fiul lui Moiş şi dela

---

[85]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 379, 381, 388.
[86]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 383—384.
[87]) Zimmermann-Werner, o. c., I, p. 385.
[88]) Zimmermann-Werner, o. c., I. p. 386—387.

fostul voevod Ladislau şi fiii lui. Despre aceştia din urmă documentul spune că satele şi moşiile le-au fost sechestrate *„din pricina nefastei necredinţe cunoscute, la care fusese convertit acel Ladislau voevod care trăeşte şi acum, iar fiii săi, urmându-l în stricăciunea necredinţei, totdeauna s'au învrajmăşit contra majestăţii noastre şi şi acum, întovărăşiţi cu alţi necredincioşi şi rivali ai regelui, uneltesc spre aceeaşi necredinţă a trădării şi, făcând incursiuni în posesiunile regale, nu se înfricoşează a provoca vaste incendii şi atâta distrugere şi depopulare încât abia se poate spune prin vorbe"* [89]).

Documentul este în adevăr revelator. Bătrânul voevod Ladislau era încă în viaţă. Unde s'a putut refugia după înfrângerea răscoalei? In Serbia, din cauza împrejurărilor cunoscute nu, deci numai la Basarab. Intr'un document din 9 Decemvrie 1330 regele pomeneşte de Domnul Ţării Româneşti ca de „cunoscutul rival rebel al nostru"[90]), cu care se luptase la Posada. El trebue să fi fost şi „rivalul" cu care — după cum mărturiseşte regele în documentul din 10 Aprilie 1329 — fiii lui Ladislau unelteau trădarea şi devastau posesiunile regale.

In mod curent se arată drept cauză a expediţiei lui Carol Robert împotriva lui Basarab, ocuparea Banatului severinean de către Domnul Ţării Româneşti. I. Lupaş a arătat însă că acel care a stăruit la Carol Robert să pornească campania împotriva lui Basarab, a fost în primul rând Toma de Szécheny voevodul Transilvaniei. Anume Cronicon Pictum Vindobonense, precizează că „după ce Regele strânsese oştire numeroasă ... el însuşi *la îndemânul voevodului transilvan Toma şi alui Dionisie, fiul lui Iancha,* s'a dus în luna Septemvrie prin Severin, în ţara lui Basarab, voevodul Valahilor ... ca regele să alunge din ţara aceasta pe însuşi Basarab, sau ţara lui să o dea cel puţin în stăpânirea unuia din apropiaţii săi, cu toate că însuşi prin-

---

89) Nagy I., *Cod. Andeg.* II, p. 394.

90) I. Lupaş, *Atacul lui Carol Robert, regele Ungariei, contra lui Basarab cel Mare, Domnul Ţării Româneşti,* în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice,* II, p. 54.

cipele plătise totdeauna cu credință darea cuvenită Măriei Sale Regelui. Indată ce Regele a cuprins Severinul și castrul acestuia, toate cele amintite le-a predat lui Dionisie împreună cu demnitatea de Ban[91]). După cum cu dreptate s'a afirmat, cei doi instigatori ai acestei campanii nenorocite pentru oștile regale urmăreau fiecare câte o stăpânire peste munți: Dionisie banatul severinean, iar voevodul Toma domnia Țării Românești[92]).

Dionisie era mare demnitar, stolnicul regelui[93]) și bun cunoscător al împrejurărilor din Severin. După ce regele smulsese la 1321 cetatea Mehadiei din mâna rebelului Ioan, fiul banului Teodor, așează aici castelan pe Dionisie[94]), pentru a supraveghea atitudinea lui Basarab. In acelaș scop, am văzut, dăduse regele și cetatea Salgo, voevodului Toma.

Odată precizate aceste fapte, textul documentului din 10 Aprilie 1329, în care Carol Robert se plânge că fiii lui Ladislau întovărășiți cu rivali de-ai regelui fac incursiuni, incendiază, distrug și depopulează posesiuni regale, nu se poate referi la banatul Severinului, de oarece Basarab nu avea motiv să prădeze un teritoriu care îi aparținea. Aceste atacuri nu s'au putut produce decât în regiunea românească a castelului Salgo — ducatul Almașului de mai târziu — și în ținutul plin de cnezi români ai cetății Mehadiei. Din aceste două importante puncte strategice trebuia îndepărtată puterea regală, pentru a înlesni acțiuni mai mari în Transilvania.

Aceste atacuri periclitau atât veleitățile lui Dionisie, cât mai cu seamă voevodatul lui Toma de Szécheny. Bătrânul Ladislau Borș, refugiat la curtea lui Basarab, nu se mai gândea la o revenire în scaunul voevodal al Transilvaniei. El sprijinea pe fiul său, tot Ladislau, care purta titlul de voevod transilvan, demnitate pe care o socotea ca o dreaptă moștenire din care în

---

91) I. Lupaș, o. c., p. 50.

92) C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*. Ed. III. București, 1938, p. 364.

93) Nagy I., *Cod. Andeg.* II ,p. 467, 629.

94) Turchányi T., *Krassó-Szörény megye története* (Istoria județului Caraș-Severin), Lugoj, 1906, p. 198.

mod abuziv fusese îndepărtat de rege. Basarab, prin numeroasele incursiuni făcute peste munţi, arăta o hotărâtă voinţă de a ajuta pe tânărul Ladislau să se reîntoarcă în scaunul voevodal al Transilvaniei, ceeace primejduia voevodatul lui Toma de Szécheny. Din acest motiv deci, voevodul transilvan stăruia ca regele să pornească cât mai neîntârziat campania împotriva lui Basarab pentru a îndepărta primejdia unei coaliţii între Ţara Românească şi Transilvania condusă de tânărul Ladislau Borş. Numai în lumina acestor fapte ne putem explica de ce regele fixă drept scop al expediţiei nu numai constrângerea lui Basarab de a se supune autorităţii coroanei ungare — ceeace după cum arată Cronicon Pictum Vindobonense, Domnul Ţării Româneşti a şi acceptat — ci îndepărtarea lui din domnie, punând banatul Severinului sub conducerea lui Dionisie, iar Ţara Românească sub cea a lui Toma de Szécheny.

Nu ştim dacă aceasta, odată ajuns domn al Ţării Româneşti, mai intenţiona sau nu să-şi păstreze şi voevodatul Transilvaniei. Probabil că nici regele n'ar fi admis acest cumul şi nici Toma de Szécheny nu l-ar fi dorit. Ţinând seama de stăruinţa cu care a impus regelui să reaşeze autoritatea voevodală în deplinele ei atribuţiuni, apoi de felul arbitrar cum acest voevod a înţeles să se folosească de puterea lui judecătorească[95]), precum şi de dorinţa de a-şi extinde autoritatea şi asupra autonomiei săseşti, tot atâtea fapte cari ţinteau la făurirea unei stăpâniri nelimitate în Transilvania, suntem în drept să afirmăm că Toma Szécheny prin alungarea lui Basarab din scaunul de domnie al Ţării Româneşti, urmărea să ajungă la o stăpânire cu toate atributele suveranităţii, pe care în Transilvania nu o putea realiza.

Biruinţa lui Basarab la Posada în anul 1330 asupra oştilor regale a pus capăt acestor proiecte. Ele rămân totuşi ca preţioase mărturii despre tendinţele voevozilor transilvani spre suveranitate, tendinţe pe cari regii angevini au reuşit să le zădărnicească.

---

95) Nagy I., *Cod. Andeg.* II, p. 617—618.

6. *Concluzizuni privitoare la voevodatul transilvan medieval.*

Din cele expuse cu privire la voevodatul transilvan în sec. XII—XIV, se pot desprinde unele constatări menite a lămuri caracterul și tendințele acestei instituții.

Inainte de toate, primele mărturii documentare despre voevozii transilvani și atitudinea pe care regele a avut-o față de instituție ne îndreptățește să afirmăm că *voevodatul, departe de a fi o creație a regilor unguri, este o realitate politică străveche autohtonă în Transilvania, reprezentând la originea lui o ordine de drept și o formă politică de stat româno-slavă,* pe care regii s'au străduit a o modifica după nevoile statului ungar, dar n'au putut-o desrărdăcina din pământul acestei provincii.

Prin scoaterea colectivităților politice privilegiate, precum și a unor particulari din Transilvania, de sub autoritatea voevodului, *regii Ungariei totdeauna au mărturisit dorința de a micșora puterea voevodală, preocuparea lor de căpetenie fiind* — mai cu seamă pe vremea lui Ștefan V, Ladislau Cumanul, Andrei III și Carol Robert — *de a împiedeca constituirea statului transilvan deosebit de cel al regatului ungar.*

In schimb, *voevodatul Transilvaniei a tins spre suveranitate proprie,* voevozii afirmându-și această tendință, la început uneori prin nesocotirea privilegiilor acordate de regi diferitelor persoane sau colectivități din Transilvania, apoi prin exercitarea atribuțiunilor judecătorești cu depline puteri și mai cu seamă prin constituirea lui Regnum Transilvanum cu dietă proprie, iar mai târziu cu o constituție proprie, până la afirmarea independenței totale față de regatul ungar.

* * *

In lumina acestor precizări, afirmația lui G. E. Müller că încercarea voevodului Ladislau Borș de a-și crea în Transilvania un principat autonom nu avea rădăcini în vreo tradiție sau tendință mai veche de independență, fiind prilejuită doar de

luptele pentru trecerea stăpânirei regatului ungar dela dinastia arpadiană la cea angevină, precum și asertiunea că această încercare a „guvernatorului transilvan" Ladislau a rămas fără urmări, se dovedesc a fi lipsite de orice temeiu. Tendințele spre suveranitate ale voevodatului transilvan sunt mai vechi decât voevodatul lui Ladislau Borș; acesta a avut precursor pe Roland Borș și urmaș pe Toma de Széchény, rivalul său. Regnum Transilvanum al lui Ladislau Borș n'a fost deci o apariție spontană și ocazională, ci desăvârșirea unu proces mai vechiu.

S'ar putea, firește, ridica obiecția, că acest Regnum Transilvanum al lui Roland și Ladislau Borș, spre realizarea căruia tindea și Toma de Széchény, a fost creația izvorâtă din dorința nestăpânită de putere a unor oligarhi, fără vreo legătură cu instituția voevodatului transilvan. Fără îndoială că anarhia care a bântuit regatul Ungariei în a doua jumătate a secolului XIII și începutul celui următor, a înlesnit în primul rând posibilitatea pentru Roland și Ladislau Borș, de a organiza acest Regnum Transilvanum deosebit de cel al Ungariei. După cum se știe, ei nu sunt singurii cari au deținut asemenea stăpâniri potrivnic drepturilor coroanei ungare. Făcând însă comparație între Regnum Transilvanum și celelalte stăpâniri oligarhice, se constată că acestea din urmă au dispărut odată cu înfrângerea militară sau moartea celor cari le-au creat. Stăpânirea lui Iacob Kopasz a dispărut fiindcă nu se sprijinea pe mai vechi tendințe de autonomie și mai cu seamă fiindcă nu avea la temelia ei o individualitate geografică și politică închegată și distinctă de cea a regatului ungar; „regatul" lui Matei Csák n'a putut supraviețui fiindcă, deși avea o individualitate geografică proprie, nu se sprijinea pe o instituție politică autohtonă — asemenea voevodatului transilvan și al banatului slavon — care să fi supraviețuit în cadrul regatului ungar.

Regnum Transilvanum în schimb, cu toate înfrângerile politice și militare suferite de exponenții lui principali, Roland și Ladislau Borș, a supraviețuit nu numai prin tendințele similare, nerealizate, ale lui Toma de Széchény, dar prin toată evo-

luţia ulterioară a voevodatului transilvan. Păstrarea dietelor transilvane ca for judecătoresc şi legislativ propriu şi organizarea unei ordine sociale şi politice cuprinse într'o constituţie transilvană deosebită de cea a regatului ungar, sunt etapele prin care voevodatul Transilvaniei a ajuns să exercite atribuţiile suveranităţii interne, până când prin sdrobirea puterii militare a Ungariei în bătălia dela Mohács, a fost în măsură să-şi impună şi suveranitatea externă, rupându-se de coroana ungară şi devenind stat independent. La temelia acestei evoluţii nu stă deci o creaţiune improvizată — cum greşit a fost socotit regnum transilvanum al lui Ladislau Borş — ci însaşi instituţia voevodatului.

* * *

Cu aceste concluziuni am putea socoti terminată expunerea noastră asupra voevodatului transilvan.

Totuşi, fiindcă în fruntea acestui voevodat, dela 1176 încoace au stat, cu unele excepţii, personalităţi maghiare, iar autonomia transilvană s'a alcătuit din uniunea corpurilor politice privilegiate, din rândul cărora colectivitatea etnică românească a fost exclusă, uşor s'ar putea susţine că voevodatul transilvan şi-a pierdut caracterul lui originar românesc şi deci că tendinţele lui spre autonomie şi suveranitate n'au nimic comun cu instituţia voevodatului românesc aşa cum este ea cunoscută ca trăind în diferitele regiuni ale Transilvaniei sau ale Ungariei.

In adevăr, dacă am încerca să desprindem caracterul şi sensul evoluţiei voevodatului românesc pe baza informaţiunilor oferite de documentele medievale ungare, lesne am cădea în eroarea lui I. Bogdan şi G. E. Müller, de a judeca această instituţie numai după cum apare sporadic în faza ei de decadenţă, în regiuni unde feudalismul reuşise să reducă atribuţiile voevodului la simplul rol de cnez sătesc,sau în cel mai favorabil caz, să facă din voevodul român un subaltern al comitelui judeţean. La aceşti voevozi. evident că numai în rare cazuri putem între-

vedea tendinţe spre păstrarea autonomiei româneşti; în nici un caz ei nu se pot ridica până la afirmarea unor tendinţe spre suveranitate. Din acest motiv, caracterul, evoluţia şi tendinţele voevadatului românesc nu le putem urmări decât în acele regiuni periferice ale regatului ungar, unde organizarea feudală a pătruns târziu şi unde instituţia voevodală s'a putut menţine în vechile ei atribuţiuni, apărându-se viguros împotriva ordinei feudale. O asemenea regiune este Maramureşul. Studierea evoluţiei voevodatului maramureşan în raport cu politica regală dusă faţă de această instituţie, va înlesni posibilitatea de a lămuri caracterul şi tendinţele voevodatului românesc şi măsura în care acest caracter şi tendinţe sunt identice sau nu cu ale voevodatului transilvan.

III. VOEVODATUL MARAMUREŞAN.

1. *Coloniştii în Maramureş.*

Maramureşul este amintit documentar întâia oră la 1199 ca pădure regală[96]), iar la 1231 ca domeniu regal[97]). La 1272 sunt amintiţi coloniştii streini („hospistes") cari au înaintat pe valea Tisei dela Vest spre Răsărit până la prisăcile („indagines") Maramureşului[98]), iar în următoarele trei decenii aceşti oaspeţi pătrund în Maramureş, încât documentele ne pot aminti la 1300 de „populi seu hospites nostri în terra Maramaros congregati"[99]). La începutul aceluiaş an, Conventul din Alba Iulia arată că făcuse plângere la Scaunul Apostolic împotriva episcopului de Agria, care „deşi cunoaşte sfintele canoane, totuşi nesocotindu-le ... a solicitat şi obţinut dela rege dreptul de

---

96) G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I_2, Budae, 1829, p. 384.

97) Wenzel G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. I. XI, Budapest, 1873, p. 231.

98) G. Fejér, o. c., V, p. 210 şi 176.

99) I. Mihályi, *Diplóme Maramureşene din secolul XIV şi XV*. Maramureş-Sighet. 1900, p. 4.

dijmă şi jurisdicţiunea spirituală în Maramureş care este parte a diecezei Transilvane..."[100]). La această dată deci încă nu era definitiv precizat căreia dintre cele două autorităţi bisericeşti urmează să se supună nouii colonişti, ceeace constitue o indicaţie pentru recenta lor provenienţă.

Abia după sosirea acestor oaspeţi începe organizarea politică şi administrativă a acestui ţinut. Intâia oră la 1300 avem amintit pe „Nicolaus vayvoda"... în calitate de „comes de Ugocha et Maramarusio"[101]) care apoi la 1319 este numai „comes de Maramarusio"[102]. Urmaşul lui Nicolae este fiul său Ştefan, amintit documentar la 1326 şi 1327 în calitate de comite al Maramureşului[103]). In aceste prime trei decenii ale secolului XIV fusese organizat comitatul maramureşan şi drept consecinţă firească pentru oaspeţii colonişti, li s'a fixat situaţia şi drepturile prin documentul din 26 Aprilie 1329. Anume regele acordă oaspeţilor Saşi şi Unguri din Maramureş, grupaţi în oraşele Vişc, Hust, Teceu şi Câmpulung dreptul ca, în numitele oraşe orice om liber să se poată aşeza şi locui dimpreună cu averea lui, după ce mai nainte şi-a plătit darea şi a primit au-

---

100) I. Mihályi, o. c., p. 1.

101) Fejér G., o. c., VIII, p. 147. Titlul de vocvod nu se referă la Maramureş, ci la demnitatea de voevod al Transilvaniei purtată de Nicolae în anii 1272 şi 1312—1315. Părerea d-lui A. Decei (Cf. *Une opinion tendancieuse de l'historiographie hongroise* în *Revue de Transylvanie*, Tome V, Nr. 3, p. 308), că Mauriciu , tatăl lui Nicolae, ar fi fost primul voevod român al Maramureşului înainte de 1299, nu poate fi menţinută. Aceeaşi părere o susţine greit şi D. Onciul: „Din documentele ungureşti aflăm că comitatele Ugocea şi Maramureş formau sub regii ungureşti un voivodat român autohton, ale cărui începuturi sunt necunoscute. Prima menţiune de un asemenea voevod se află în documentele ajunse până la noi la anul 1299, cu numele Nicolau, care se mai află numit şi la anul 1303". (Cf. D. Onciul, *Dragoş şi Bogdan, fundatorii principatului moldovenesc*. Convorbiri Literare, Anul 1884, p. 306.

102) Nagy I., *Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis*, Tom. I, Budapest, 1878, p. 505.

103) Zimmermann-Werner, *Urckundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Band., Hermannstadt, 1892, p. 407 şi Fejér G., o. c., VIII1, p. 212.

torizație dela primarul său. Oaspeții (coloniștii amintiți) nu vor fi supuși judecății nici unui comite, ci numai judelui destinat lor de rege, sau judelui ales de ei. Au dreptul să-și aleagă liber judele și să primească pe preotul sau protopopul pe care-l doresc ei. Toate pricinile ivite, sau cele cari se vor ivi în viitor între ei, vor fi judecate de primarul și bătrânii lor, în afară de cazurile de omucidere, violență, furt și incendiu, cari vor fi judecate de judele regesc dimpreună cu primarul, iar din pedepsele încasate două treimi vor reveni judelui regesc, iar o treime primarului. Regele acordă apoi numiților oaspeți dreptul de a merge cu mărfurile lor ori unde, în deplină libertate, precum și dreptul de a ține târguri, la zile fixe, în orașele amintite, fără să plătească nici o dare. Totodată oprește ca vreunul din demnitarii regali să poată face cu sila sălaș strângând dajdie printre oaspeți. *„Mai hotărâm* — spune regele în punctul 10 al actului privilegial — *ca pământurile lor pe cari după cum declară ei prin defrișeri le-au luat în stăpânire ... să nu poată fi înstrăinate din mâna lor de nimeni, oricărui graiu sau neam ar aparține"*. Oaspeții vor plăti în schimb regelui drept terragium pentru fiecare pământ câte o jumătate de șoim în ziua de Sf. Martin a fiecărui an. Dacă vor să întemeieze așezări noui, sunt liberi să o facă, dar pentru fiecare curte sau pământuri fără arătură să plătească drept teragiu numai trei mărci. In schimb regele scutește total pe oaspeți de dijmă, de darea porcilor, a fructelor și de plocoanele obicinuite, aceasta din cauza lipsei cerealelor.

Drept justificare a acestor numeroase scutiri, regele arată în textul documentului motivele invocate de coloniști: „quia ipsa terra Maramurusiensis multum sterilis esse dicitur" ... „quod terra Maramurusiensis infertilis, laboriosa et gravis ad residendum fore dignoscitur". Această mărturie a oaspeților are o valoare deosebită; ea rezumă experiența făcută de acești streini în decurs de peste 4 decenii, cari deși s'au așezat în cea mai fertilă regiune a Maramureșului, în valea Tisei, totuși o găseau neproductivă și greu de locuit. Ei nu erau deci în stare să valorifice bogățiile acestei regiuni și să asigure veniturile cu-

venite regelui, dimpotrivă, pentru menţinerea lor în Maramureş regele le acordă alt isvor de venit şi anume libertatea de a ţine târguri şi de a face comerţ scutit de dări.

Toate aceste scutiri şi privilegii regele le acordă cu un singur scop: ca numărul supuşilor credincioşi să sporească, iar puterea regală să se extindă cât mai departe. (quod numerus... fidelium subiectorum... augeatur et regalis potentia latius extendatur). *Consolidarea poziţiei acestor colonişti în Maramureş,* în afară de latura ei secundară economică, *avea o importanţă înainte de toate politică; ei erau un sprijin al puterii regale în aceste părţi.* Din acest motiv regele îi apăra împotriva dreptului de stăpânire al locuitorilor de altă limbă, precizând că pământurile pe cari oaspeţii le-au defrişat să nu poată fi luate din mâna acestora de nimeni, de orice graiu sau neam ar fi el („terras eorum, quas ipsi stirpando praeocupasse dicuntur... nullis idiomatis vel nationis homines ipsos terras ab ipsis auferendi habeant facultatem").

Acest al 10-lea punct din documentul privilegial are o semnificaţie de mare valoare. El presupune existenţa unor drepturi mai vechi de proprietate a locuitorilor de altă limbă şi naţionalitate — sau cel puţin pretenţia acestora de a fi stăpânit — în regiunea din Valea Tisei, unde în decurs de patru decenii coloniştii au săvârşit defrişeri de păduri pentru a câştiga teren de agricultură.

Un alt fapt deosebit de caracteristic este absenţa comitelui din actul privilegial. Atribuţiunile lui, între altele, aceea de a judeca în numele regelui în procesele de violenţă, furt şi omucidere, nu le îndeplineşte un comite, ci un jude anume însărcinat de rege. De veniturile comitelui nu se pomeneşte nimic, nici în forma de scutire acordată oaspeţilor. Dar certitudinea absenţei comitelui o avem nu numai din aceste consideraţiuni, ci înainte de toate din faptul că în acest timp, *vreme de două decenii, între anii 1328—1348, nu mai este amintit documentar nici un comite în Maramureş*[104]).

---

[104]) Dr. Wertner M., *Adalékok a XIV századbeli magyar világarchon-*

Această vacanță în demnitatea supremă de conducere a comitatului maramureșan este cu atât mai vrednică de a fi subliniată, cu cât *tocmai în acest răstimp și anume pentru vremea anterioară anului 1343 documentele pomenesc de existența unui voevod al Maramureșului.* Anume în cunoscutul document din 21 Octomvrie 1343 regele pomenește de „Boghdan, quondam woyvoda de Maramarosio, noster infidelis"[105]). De vreme ce la 1343 Bogdan era „fost voevod", rezultă că el și-a îndeplinit această demnitate înainte de anul amintit, fără să se poată preciza de când și dacă regele l-a recunoscut în această demnitate ca pe o autoritate oficială în Maramureș, sau voevodul funcționa fără încuviințarea regală. Deocamdată reținem că înainte de 1343, în timpul când nu este amintită existența vreunui comite în Maramureș, exista un voevod al acestui ținut, care — fără îndoială — era conducătorul acelei populații de alt graiu și neam decât coloniștii Sași și Unguri, despre care se vorbește în punctul 10 al documentului privilegial din 26 Aprilie 1329.

2. *Vechimea voevodatului maramureșan.*

Odată stabilit acest fapt, se impune întrebarea: de când există instituția voevodatului românesc în Maramureș?

Răspunsul isoricilor unguri — după cum s'a arăat la începutul acestui studiu — este că instituția voevodatului a fost adusă aici de Românii cari au imigrat din Moldova în sec. XIV pe pământul Maramureșului, mai precis: „de către anumite familii române de rang superior, cari după imigrarea lor voiau să scoată în evidență prin titlul de voevod starea lor mai aleasă în societatea vremii"[106]).

Pentru verificarea ipotezei de mai sus, precizăm că documentar pentru întâia oră este pomenit un Român în Maramureș

---

tologiához. (Contribuțiuni la arhontologia laică maghiară din veacul XIV) în rev. *Tèrténelmi Tár*, an. 1907, p. 24.

[105]) I. Mihályi, o. c., p. 17.

[106]) E. Luchinich, o. c., p. 177, nota nr. 4.

la 1317, anume Dragomir, fiul lui Dragoş, care primise la acea dată, nu ştim în ce condiţiuni, moşiile Giuleşti şi Valea Mare (Nireş)[107]), apoi la 1326 cneazul Stanislau fiul lui Stan, care primeşte moşia Strâmtura[108]), la 1336, fraţii Drag şi Dragoş în favoarea cărora se delimitează moşia Bedeu[109]) şi în sfârşit tot din vremea domniei lui Carol Robert (1310—1342) fără să precizeze anul, voevodul Silvestru (Erdeu) şi fratele său Stan, cari primesc cneziatul din Sarasău[110]). Admiţând, deci, că vreunul din aceşti Români ar fi adus cu ei din Moldova titlul de voevod, putea acest fapt să ducă la constituirea unui „voevodat al Maramureşului"? Fiindcă, trebue subliniat, că Bogdan nu era un „voevod" orecare, ca Silvestru de exemplu, ci regele precizează că era „vayvoda de Maramarosio", deci voevodul întregului ţinut. Şi mai cu seamă putea admite regele să se constitue un asemenea voevodat, când exista organizat încă din anii 1303—1327 un comitat al Maramureşului?

In logica susţinătorilor teoriei imigrării româneşti s'ar putea obiecta că regele putea admite constituirea voevodatului maramureşan tocmai pentru a sprijini imigrarea Românilor în acest ţinut, acordându-le în acest scop autonomia obiceiurilor proprii cuprinse în jus valahicum şi în instituţia voevodatului.

O asemenea obiecţiune însă nu poate fi susţinută cu nici o dovadă ştiinţifică. Dimpotrivă, dacă ea ar corespunde realităţii istorice, atunci în mod firesc pentru anii 1303—1327, când sunt pomeniţi comiţi maramureşeni, ar trebui să avem amintiţi şi voevozi, ca subalterni sau colaboratori ai lor. Iar dacă voevodatul s'ar fi organizat numai după 1327, regele n'ar fi putut admite constituirea acestei forme de autonomie românească în detrimentul şi chiar cu preţul desfiinţării comitatului, de vreme ce comitele era reprezentantul puterii şi al intereselor regale în acest ţinut.

107) I. Mihályi, o. c., p. 27 nota nr. 5.
108) I. Mihályi, o. c., p. 6.
109) I. Mihályi, o. c., p. 13.
110) I. Mihàlyi, o. c., p. 20.

Dar toate consideraţiunile de mai sus devin inutile în faţa faptului documentar controlabil că *voevodatul maramureşan exista mult înainte ca vreun izvor istoric să poată dovedi fiinţa unui voevodat al Moldovei.* Acest fapt singur arată câtă lipsă de temeiu stă la baza teoriei formulată de istoricii maghiari că instituţia voevodatului ar fi fost importată din Moldova în Maramureş, şi încă târziu, în sec. XIV.

Autorul acestei ipoteze pleacă dela premiza falsă că Românii Maramureşeni ar fi imigraţi din Moldova. Această ipoteză însă — pe care istoriografia ungurească de mult o prezintă drept certitudine — nu se sprijină pe nici o dovadă istorică, ci exclusiv pe repetarea până la exasperare a acestei aserţiuni. Insuşindu-şi această ipoteză ca pe un fapt real, dl. L. Makkai intenţionat nesocoteşte faptul că acele familii — la cari se referă şi al căror număr, după cum s'a arătat este atât de redus — nici una nu este de provenienţă moldoveană; despre nici unul din Românii amintiţi documentele nu arată că sunt „venetici" (advenae), cum se obicinuia în asemenea cazuri[111]. Dimpotrivă, când se face aluzie la prezenţa acestei populaţii maramureşene băştinaşe în punctul 10 al documentului privilegial acordat la 26 Aprilie 1329 coloniştilor Saşi şi Unguri de pe valea Tisei, se întrevăd pe seama acestei populaţii drepturi de proprietate mai vechi decât ale coloniştilor, regele fiind nevoit să ia apărarea acestora, faţă de pretenţiile ei nesprijinite pe anterioare danii sau încuviinţări regale, ci pe conştiinţa stăpânirii din strămoşi a pământului maramureşan.

Aceasta fiind realitatea, regele nu putea organiza aici comitatul pentru a-l sacrifica în faţa unei instituţii importate din Moldova încă neîncadrată în ierarhia politică-administrativă a regatului ungar. Dimpotrivă, rostul înfiinţării comitatului a fost tocmai supunerea acestei populaţii băştinaşe la legile regatului şi deci a desfiinţării voevodatului existent, chiar dacă documentele nu pomenesc de el.

---

[111]) I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age.* Bibliotheca Rerum Transilvaniae, VI. Sibiu, 1944, p. 89—91. Cf. şi E. Lukinich, o. c., p. 168.

Tot ceeace putem afla din documente în perioada mult mai bogată în informaţii de după anul 1343, confirmă acest punct de vedere în ce priveşte raporturile dintre comitat şi voevodat.

3. *Politica regală ungară faţă de voevodatul maramureşan.*

In lumina acestor constatări, puţinele documente anterioare anului 1342 primesc un înţeles cu totul diferit de cel care li s'a atribuit până acum. O atenţie deosebită merită în această privinţă documentul din 22 Septemvrie 1326. Regele Carol Robert „ţinând seama de dovezile de credinţă şi de serviciile vrednice ale cneazului Stanislau, fiul lui Stan", şi mai cu seamă de „statornicia fidelităţii lui şi de sincera devoţiune pe care totdeauna a avut-o faţă de Noi şi faţă de Sacra Coroană şi de cari dă dovadă în prezent şi credem că va da şi în viitor"... dă posesiunea regală Strâmtura (Surduc) din Maramureş numitului cneaz Stanislau şi prin el moştenitorilor lui şi urmaşilor acestora „iure perpetuo et irrevocabiliter ac hereditarie possidendam, tenendam et habendam, *eximendo et excipiendo eandem ab omni jurisdictione, judicio et collecta qualibet regali, per nos vel officiales nostros quoslibet exercenda, exigenda pro tempore quando cumque,* et dimissimus eidem Kenesio et suis heredibus, omnem ipsius terrae seu populorum in eandem commorancium debitum et collectam, more et lege nobilium regni precipiendam. Nulli ergo omnino hominum liceat presentem paginam infringere, aut ei ausu temerario contraire et nullus sit, qui super populos dicte terre Zurduky collectam aliquam exigere presumpmat, quod si quis facere presumpserit, Regiam indignationem incurant"[112]).

Textul de mai sus a suferit mai târziu un amendament. Anume la 1346, când urmaşii lui Stanislau, fiii săi Micu, Neagu, Manea şi Radu, reconfirmară actul de danie primit de tatăl lor, regele Ludovic, după transcrierea integrală a documentului din 22 Septemvrie 1326 mai adaugă: „Quendam autem articulum in pretacto privilegio paterno, scilicet de exemptione, ob-

---

112) I. Mihályi, o. c., p. 6—7.

scurum positum, clarius specificamus. Ita ut idem Mik et fratres sui et ipsorum heredes, ad instar aliorum nobilium Regni nostri, judicio et jurisdictioni regali, necnon aliorum judicum ordinariorum Regni debeant et teneantur subiacere"[113]. Acest amendament, care abia acum, cu prilejul reconfirmării actului obținut la 1326 de Stanislau, s'a simțit nevoia a fi adăogat, drept interpretare a textului subliniat de noi din documenul privilegial originar, arată atât sensul în care a fost redactat, cât și felul cum a fost aplicat textul daniei din 1326, în înțelesul că nu numai moșia Strâmtura și locuitorii ei, ci chiar și cneazul Stanislau și urmașii lui sunt scutiți de jurisdicția și judecata regelui și a slujbașilor lui, precum și de orice dare regală. Așa s'a aplicat textul arătat până în 1346 și se pare că nimeni nu s'a opus, de vreme ce abia în acest an, când în urma pierderii peceții de pe actul originar urmașii lui Stanislau se văd nevoiți a-l reconfirma, i se dă textului amintit o interpretare mai restrânsă. Această din urmă interpretare corespunde însă situației politice din 1346, când regele era biruitor în Moldova și stăpânea în Maramureș, iar nici decum celei anterioare cu două decenii.

Drepturile acordate la 1326 sunt neobicinuit de mari, și ele sunt semnificative pentru politica urmată de rege în acest timp în Maramureș. Comparându-le cu cele obicinuite a fi conferite nobililor cari au prestat servicii mari regalității, în deosebi prin fapte de arme, cele obținute de cneazul Stanislau depășesc orice uzanță în această privință. Avem anume unicul caz când un cneaz român obține ca:

a) moșia și locuitorii ei și cneazul însuși să nu fie supuși jurisdicției și judecății regelui și nici a subalternilor lui;

b) cneazul să aibă dreptul a strânge impozite feudale (lege et more nobilium) fiind în acelaș timp scutit atât el cât și populația moșiei de impozitele regale.

Pentru a înțelege rostul acestei neobicinuite danii, se cer reîmprospătate unele evenimente premergătoare. Am arătat că în primăvara anului 1317 izbucnise răscoala palatinului Iacob

113) I. Mihályi, o. c., p. 21.

Kopasz, a cărui stăpânire se întindea până la Baia Mare în vecinătatea Maramureşului.

Această răscoală n'a rămas fără răsunet între Românii maramureşeni. O indicaţie în această privinţă ne-o oferă faptul că în acelaş an 1317 regele dă lui Dragomir, fiul lui Dragoş, moşiile Giuleşti şi Valea Mare. Asemenea danii nu se făceau însă de cât pentru a răsplăti servicii sau dovezi de credinţă aduse în împrejurări grele regelui şi deci suntem în drept să bănuim că Dragomir, pentru a-şi merita dania obţinută, a sprijinit acţiunea de înfrângere a răscoalei lui Iacob Kopasz, poate chiar a participat la învingerea din acelaş an 1317 a palatinului rebel la Dobriţin. Cum însă o danie similară, sau orice alt act de recompensă a serviciilor prestate, regele n'a mai dat nici unui alt român maramureşan în acest timp, e logic să presupunem că cnezii şi mulţimea românilor din acest ţinut a avut altă atitudine de cât Dragomir, poate chiar una de insubordonare, de revoltă împotriva autorităţii regale. O atare mişcare era cu atât mai îndreptăţită, cu cât cu sprijinul acestei autorităţi se infiltraseră coloniştii streini în cea mai fertilă regiune a Maramureşului, în valea Tisei, unde Românii se vedeau pe rând expropriaţi.

Revolta lui Iacob Kopasz şi a lui Moiş fiul lui Moiş constituiau un prilej bine venit pentru Românii maramureşeni să se ridice împotriva acestor intruşi şi a sprijinitorului lor comitele. Se pare că o asemenea mişcare nu numai că s'a produs, dar a continuat şi după înfrângerea în anii 1317—1318 a celor doi revoluţionari amintiţi. Numai admiţând această ipoteză se poate explica de ce printre măsurile luate de rege la începutul anului 1319 împotriva revoluţionarilor din Vestul Transilvaniei conduşi de fiii lui Ladislau, a fost nu numai înlocuirea voevodului transilvan Nicolae Pok, cu luptătorul neînfricat împotriva rebelilor, Doja de Debreţin, ci şi trimiterea lui Nicolae în Maramureş, unde mai îndeplinise funcţiunea de comite. Rostul lui Nicolae era deci să aducă pe Românii maramureşeni în credinţă faţă de rege.

Ţinând seama de aceste antecedente, dania obţinută de cneazul

Stanislau primeşte semnificaţia unui act ce depăşeşte caracterul său individual. Timpul când a fost dată, corespunde epocei în care regele răsplătia din plin pe toţi cei ce au contribuit prin atitudinea sau faptele lor la înfrângerea rebelilor. După cum s'a arătat, în aceste acte de răsplată în mod curent se precizează faptele de arme săvârşite în slujba regelui. In actul de danie din 22 Sept. 1326 acordat lui Stanislau nu se face însă nici o pomenire de asemenea fapte de arme, ci se subliniază ca un merit deosebit al cneazului român „neclintita credinţă şi sincera supunere" faţă de rege şi Sacra Coroană, atitudine pe care regele nădăjdueşte că Stanislau o va menţine şi în viitor. Acum se pune în mod firesc întrebarea dacă o asemenea atitudine izolată a unui cneaz român din Maramureş putea reprezenta pentru rege o importanţă suficientă a justifica dania şi libertăţile excepţionale acordate prin actul amintit? Fără îndoială că da, însă numai în cazul când cneazul avea suficientă trecere printre mulţimea Românilor maramureşeni cari au avut atitudine potrivnică celei dovedite de Stanislau, fiind ostili autorităţii regale şi deci şi reprezentantului ei în Maramureş, comitele.

Putea exista o asemenea nemulţumire împotriva comitelui? Fără îndoială că da; însăşi fiinţa comitatului Maramureşan venea să introducă o altă ordine de drept decât cea autohtonă românească: ordinea şi justiţia feudală. Din acest motiv cneazul care accepta această ordine, deţinând puterea lui din mâna regelui şi sub controlul comitelui, dacă ar fi încercat să impună dreptul şi fiscalitatea feudală chiar şi în satele pe cari le deţinea dela rege — cum era cazul Strâmturei —, risca să întâmpine rezistenţa poporului[114]). Din acest motiv Stanislau obţinu dela rege ca măsură de prevedere:

a) neobligativitatea de a primi şi a se supune atât el, cât şi locuitorii Strâmturei justiţiei şi fiscaliăţii feudale şi

---

[114]) Cf., în această privinţă ordinul sever dat de rege Românilor din Lipce şi Hernice de a se supune cnezilor impuşi de el, poruncindu-le ca altfel să nu îndrăznească a face. (I. Mihályi, o. c., p. 29—30).

b) scutirea de impozitele regale, cari, în cazul când încasarea dărilor feudale nu s'ar putea efectua, să poată fi reținute drept recompensă pentru el.

Aceste neobicinuite libertăți acordate cneazului Stanislau dovedesc că organizarea ordinei feudale prin comitat în Maramureș întâmpina mari rezistențe printre Români și lasă să întrevadă că meritele dovedite de cneazul Stanislau prin neclintita sa credință față de coroana ungară nu se reduc numai la neparticiparea eventuală la vre-o răscoală, ci mai cu seamă la atitudinea binevoitoare, poate chiar la sprijinul efectiv dat pentru consolidarea comitatului regal în Maramureș.

In lumina acestor considerațiuni, *documentul din 22 Sept. 1326 constitue o formă de compromis între voința regelui de a introduce în Maramureș ordinea feudală prin mijlocirea comitatului și între ordinea băștinașe cuprinsă în jus valachicum exercitată de cnezi și voevozi, ordine de care era nevoit să țină seama. Acest compromis constituia cea mai ispititoare tentație oferită de rege cnezilor maramureșeni pentru a-i câștiga la credința față de coroana ungară.*

In vremea când Stanislau primise dania amintită, exista un comite în fruntea Maramureșului. Scurta prezență a acestuia însă (1326—1327) și absența următoare timp de două deceni (1328—1348) a comiților maramureșeni, ne determină să credem că instituția comitatului în aceste regiuni la 1326 era intrată în grea criză; altfel regele n'ar fi oferit lui Stanislau acea formulă de compromis cu ajutorul căreia credea că va mai putea converti și pe alții pentru salvarea și consolidarea acestei instituții ca organ al puterii regale în Maramureș. Adăogând la aceste constatări faptul că anii următori, la 1329, regele ia măsuri pentru asigurarea rezultatelor obținute de coloniștii Sași și Unguri în valea Tisei, acordându-le cunoscutele privilegii și apărându-le — într'o vreme când în Maramureș nu era comite — pământurile defrișate de ei față de pretențiile de mai vechi proprietari ale populației băștinașe, avem întrezărită adevărata situație politică din această regiune.

De fapt, prezența coloniștilor Sași și Unguri în orașele Vișc,

Hust, Teceu și Câmpulung, constituia singurul reazim de nădejde al puterii regale în Maramureș. Așezările lor, toate dealungul văii Tisei — care pentru ei era încă tot o regiune „neproductivă și greu de locuit" — străjuiau singura cale de pătrundere dinspre Ungaria în acest ținut. Din acest motiv credem că nu numai prin simplă întâmplare, în rarele cazuri când se întâmpla ca regele să câștige pentru scopurile lui politice oameni mai de seamă dintre Români, le dădea moșii tot pe valea Tisei, în apropierea coloniștilor amintiți, căutând oarecum să-i solidarizeze cu acești oaspeți în susținerea comună a unui regim, pe care poporul din regiunea dealurilor și dela munte îl priveau cu ostilitate. Astfel, moșia Bedeu a cărei delimitare nouă se face la 1336 în favoarea lui Dragoș și Drag — amândoi pomeniți ca „revientes regiii", deci ca nobili în slujba regelui — se află între Teceu și Câmpulung, iar Sarasăul, al cărui cneziat tot dela Carol Robert îl primise voevodul Silvestru și fratele său Stan, este așezat între Câmpulung și Sighet.

Alte documente privitoare la Români și la Maramureș în general de pe vremea lui Carol Robert (1310—1342) nu sunt cunoscute. Se pare că numai la aceste patru familii (Dragomir din Giulești, Dragoș și Drag din Bedeu, cneazul Stanislau și voevodul Silvestru cu fratele său) s'a redus succesul regelui de a câștiga oameni credincioși, dispuși a primi ordinea feudală și supunerea necondiționată față de Coroană. Rezultatul nu era de disprețuit, ținând seamă că cei doi frați, Dragoș și Drag, vor fi mai târziu campionii politicei regale în Moldova, înainte de descălecatul lui Bogdan.

Carol Robert n'a ajuns să se bucure de roadele acestor convertiri. Faptul că dela 1328 până la sfârșitul domniei (1342), deci timp de un deceniu și jumătate, n'a numit nici un comite în Maramureș, dovedește că prezența unui asemenea demnitar se lovea de rezistența unor factori puternici, cari nu putea fi nici cele câteva familii românești amintite și cu atât mai puțin coloniștii privilegiați, ci massa populației băștinașe în frunte cu cnezii și voevodul ei. Fără această rezistență puternică nu poate fi explicată absența comiților maramureșeni în acest timp,

cum nu poate fi motivat nici caracterul vădit politic al drepturilor și libertăților neobicinuit de mari date cneazului Stanislau, precum nici momentul acordării privilegiilor speciale coloniștilor Sași și Unguri de pe valea Tisei.

4. *Răscoala lui Bogdan.*

Această rezistență colectivă condusă de voevod o vedem confirmată documentar de faptul că la 21 Oct. 1343, când pentru întâia oră se rupe tăcerea, pomenind despre fostul voevod al Maramureșului în persoana lui Bogdan, acesta este amintit ca rebel: „noster infidelis", cum precizează regele. De când data acțiunea de nesupunere a lui Bogdan nu se poate preciza. Faptul însă, care nu poate fi contestat, că Bogdan a îndeplinit funcțiunea de voevod încă de pe vremea lui Carol Robert și că nici un izvor contimporan nu arată că nesupunerea lui Bogdan s'ar fi produs și în vremea acestui rege, ne îndreptățește să bănuim fie că regele între anii 1328—1342 a sacrificat comitatul recunoscând voevodatul românesc în deplina lui autonomie, fie că — și această ipoteză ne pare mai verosimilă — acești ani constitue o perioadă de negocieri și concesiuni din partea regelui, care suspendând numirea de comiți în Maramureș, căuta să obțină dela voevodul român modalitatea acceptabilă prin care autonomia românească s'ar fi putut încadra în ierarhia regatului ungar.

Și într'un caz și într'altul, rezultă că acțiunea revoluționară a lui Bogdan a început după moartea lui Carol Robert și urcarea pe tronul Ungariei a regelui Ludovic Angevinul (21 Iulie 1342), fapt care dovedește că noul rege a luat altă atitudine de cât tatăl său în chestiunea voevodatului, sau poate s'a grăbit să ia măsuri pentru a pune capăt unei acțiuni mai vechi de insubordonare a lui Bogdan, destituindu-l din voevodat. Dacă o asemenea schimbare radicală în raporturile dintre voevodat și regalitate nu s'ar fi produs, documentele ar fi ignorat total, în orice caz ar fi mai întârziat încă să pomenească de voevodatul Maramureșului.

Despre acţiunea revoluţionară a lui Bogdan în acest timp, izvoarele nu dau indicaţiuni de cât incidental. Anume documentul din 21 Oct. 1343 arată că Ioan, fiul lui Dionisie Kölcsei a dat în judecată pe Crăciun de Bilke, voevodul Românilor din Bereg, acuzându-l că a sprijinit pe fostul voevod al Maramureşului, Bogdan, necredinciosul regelui, în lupta pe care voevodul rebel a purtat-o împotriva fraţilor Kölcsei în iarna din 1342—1343 şi pe care intenţiona să o reia din nou. Regele convingându-se de nevinovăţia lui Crăciun, îl scuteşte să se prezinte în proces[115]).

Despre aceşti fraţi Kölcsei se ştie că moşiile lor aflătoare în judeţul Sătmar, fuseseră sechestrate de Carol Robert în favoarea Coroanei, fapt care determină pe numiţii fraţi să poarte un lung proces pentru recunoaşterea dreptului de proprietate asupra moşiilor pierdute. Ei au obţinut reintegrarea în posesiune abia la 1 Iulie 1344, drept recompensă a meritelor câştigate în luptele pe care le-au purtat cu voevodul revoluţionar Bogdan[116]). Acuzaţia lui Ioan Kölcsei împotriva voevodului de Bereg, Crăciun, că ar fi sprijinit pe Bogdan în aceste lupte, chiar dacă s'a dovedit nedreaptă în ce priveşte persoana lui Crăciun şi a fiilor săi, nu putea fi formulată, dacă acţiunea revoluţionară a lui Bogdan n'ar fi alat răsunet şi printre Românii din Bereg. Nu este exclus ca voevodul maramureşan să fi aşteptat ajutorul lui Crăciun, sau să fi dus negocieri prealabile cu el în acest sens, dar voevodul de Bereg, ţinând mai mult la siguranţa situaţiei lui şi a fiilor săi, precum şi la beneficiile[117]) pe cari le avea de pe urma atitudinei credincioase faţă de rege să se fi răsgândit, evitând să treacă de partea lui Bogdan.

Ludovic avea motiv să aprecieze luptele fraţilor Kölcsei îm-

---

115) I. Mihályi, o. c., p. 17.

116) Dr. Karácsonyi I., *A magyar nemzetségek a XIV század közepeig.* (Seminţiile maghiare până la mijlocul sec. XIV). Vol. III. Budapest, 1901, p. 70.

117) Moşia Bilke se află în colţul Nord-Estic al comitatului Bereg, în apropierea imediată a Maramureşului. Crăciun o avea de mult; la 1339 se face o nouă delimitare a ei în favoarea lui Crăciun. (Cfr. E. Lukinich, *o. c.*, p. 93—94).

potriva voevodului maramureşan cu atât mai mult, cu cât acţiunea revoluţionară a acestuia se deslănţuise tocmai când regele începuse pregătiri în vedrea campaniei împotriva Tătarilor din Moldova. Ceruse anume, dela papa Clement VI deslegarea păcatelor pentru el şi luptătorii lui în cazul că vor cădea „pentru apărarea credinţei catolice în războiul sau lupta contra schismaticilor, Tătarilor, păgânilor şi a altor neamuri necredincioase" şi Ludovic obţinu această iertare prin rescriptul pontifical din 6 Martie 1343[118]. Campania fu amânată — se pare din cauza acţiunii lui Bogdan; expediţia s'a desfăşurat apoi în anii următori, 1345—1346, condusă fiind de Andrei Lackfi, comitele Secuilor[119]. In urma succeselor obţinute, Ludovic, pentru consolidarea puterii regale în Moldova eliberată de Tătari, la 1347 reînfiinţă episcopia catolică din Milcov.

Curând după aceste campanii din Moldova, avem noui ştiri despre acţiunea desfăşurată în Maramureş de revoluţionarul Bogdan. Anume, un document din 15 Septemvrie 1349 arată că Ştefan, fiul lui Iuga şi nepot al lui Bogdan „nuperrime notam infidelitatis Bogdano quondam vayvoda patruo suo, nostra et regni nostri infideli notorio adherendo incidit" şi a alungat pe Giula fiul lui Dragoş şi pe fraţii aceluia, anume Dragoş, Ştefan, Tatar, Dragomir, Costea şi Miroslav de pe moşiile lor Giu-

---

118) Documentul, copiat din arhiva Vaticanului se află în posesiunea d-lui Dr. Şt. Pascu, căruia îi mulţumesc pentrucă mi l-a semnalat.

119) Pentru această calitate a lui Andrei Lackfi cfr. Wertner M., *o. c.*, în *Történelmi Tár*, 1907, p. 63. Documentul din 1343 care aminteşte pe Andrei Lackfi ca voevod al Transilvaniei e fals (Cfr. Dr. Karácsonyi I., *A hamis, hibáskeltü és keltezetlen oklevelek kritikai jegyzéke.* (Catalogul critic al documentelor false, greşit datate şi nedatate). Budapest, 1902, p. 36) şi deci şi concluziile lui D. Onciul (cfr., *Originele Principatelor Române.* Bucureşti, 1899, p. 247), trase din acest document fals privitoare la data expediţiei din Moldova în anul 1343 rămân greşite. Ordinea în care cronicarul Ioan Küküllö povesteşte această expediţie, după călătoria reginei Elisabeta în Italia (1343—1345) şi înainte de campania din Croaţia (1344—1345), nu poate servi drept indicaţie că expediţia din Moldova a fost la 1343. Ea s'a putut săvârşi şi în anii când regele era ocupat în alte părţi, de vreme ce nu el o conducea. Mai degrabă sunt exacte datele stabilite de Podhracki, anume anii 1345, 1346, combătute de Onciul.

leşti şi Valea Mare (Nireş) primite dela Carol Robert, arzându-le şi casele, din pricina că Giula şi fiii săi „a via fidelitatis divertere et suo (scilicet Sthepani) ac ipsius Bogdan quondam voyvodae, nostri infidelis notorii, contubernio et societati jungere nequivissent"[120]). Dim. Onciul[121]), considerând pe „nuperrime" din textul de mai sus ca referindu-se la o acţiune recentă a lui Bogdan o pune în legătură cu descălecatul acestuia în Moldova, care s'ar fi săvârşit în anul 1349. Textul însă ni se pare destul de clar: „nuperrime" se referă la recenta aderarea a lui Ştefan la acţiunea unchiului său Bogdan şi la devastarea moşiilor lui Giula şi deci cronologia lui Onciul bazată pe interpretarea semnalată mai sus este greşit datată cu un deceniu mai de vreme decât cea arătată de cronicele moldovene.

Documentul de mai sus arată atitudinea lui Bogdan faţă de rezultatele obţinute de rege în campaniile din Moldova. Voevodul maramureşan reia acţiunea revoluţionară împotriva regelui şi a Coroanei, folosindu-se — probabil — pe lângă motivele vechi şi de argumente mai noui: ameninţarea catolicismului în Moldova şi Maramureş [122]) deopotrivă, contra ortodoxiei. Incearcă să determine pe Giula fiul lui Dragoş şi pe fiii săi să adere la mişcare, dar aceştia, înfeudaţi prin dreptul de proprietate deţinut dela rege asupra moşiilor lor, rămân neclintiţi alături de Coroană. Bogdan reuşeşte în schimb să convingă pe nepotul său Ştefan, fiul lui Iuga, care porneşte acţiunea de răzbunare împotriva Dragoşizilor din Maramureş, alungându-i din moşiile Giuleşti şi Valea Mare şi arzându-le casele. Faptul s'a petrecut curând „nuprrime", înainte de 15 Sept. 1349.

Acelaş document mai precizează apoi că la data de 15 Sept. 1349 în fruntea voevodatului maramureşan stătea fratele lui Ştefan, „Johannes, filius Ige, voyvoda Olachorum nostro-

---

120) I. Mihályi, *o. c.*, p. 27.

121) D. Onciul, *o. c.*, p. 100, 244.

122) La 1346 protopopul catolic din Sighet face jurământ în calitate de „Vicarius in Maramorosia" al episcopului din Agria, dovadă a unui program sporit de activitate a catolicismului în Maramureş (I. Mihály, *o. c.*, p. 23—24).

rum Maramarusio", cum îl numeşte regele. El nu era însă unica autoritate în Maramureş; tot la data de 15 Sept. 1349 apare în calitate de comite al acesui judeţ până la 31 Martie 1350, Andrei Lackfi, care nu mai este acum numai comite al Secuilor, ci, pe lângă demnitatea de comite al Maramureşului, mai deţinea şi pe cea de comite al Braşovului şi al Sătmarului[123]).

Această primă apariţie documentară a unui voevod oficial recunoscut în Maramureş, concomitent cu comitele sub controlul căruia era aşezat, impune în mod firesc întrebarea, cine a exercitat puterea voevodală în Maramureş în răstimpul dela 1343 până la 1349?

Dl. C. C. Giurescu crede că Dragoş[124]). Nici un document nu pomeneşte de Dragoş în calitatea lui de voevod al Maramureşului, iar în imprejurările de atunci, numirea şi funcţionarea acestui „serviens regius" ca voevod maramureşan nu putea să rămână trecută sub tăcere de documente. Titlul de voevod al Maramureşului atribuit de tradiţie[125]) lui Dragoş, provine fără îndoială din calitatea mai târzie de voevod al Moldovei, demnitate pe care făuritorii tradiţiei nu puteau să nu o acorde

---

[123]) M. Wertner, *o. c.*, în *Történelmi Tár*, 1907, p. 24.

[124]) *Istoria Românilor*. Ed. III, vol. I. Bucureşti, 1938, p 386. Cfr. şi N. Iorga, *Istoria Românilor*. Vol. III. Ctitorii. Bucureşti, 1937, p. 204, unde vorbind despre unirea Sătmarului, Maramureşului, a Secuimei şi Braşovului sub conducerea lui Andrei Lackfi, scrie: „In legătură cu aceasta sau şi îndată, dincolo de acestea, nefiind întindere să se facă un Banat, cum se va încerca la Vidin pentru Bulgaria, s'a dat o *simplă delegaţie fără titlu* unuia din mulţii voevozi maramureşeni, lui Dragoş".

[125]) Cf. Letopiseţul dela Bistriţa şi cel dela Putna la D. Onciul, *o. c.*, p. 71. Variantă mai bogată a tradiţiei, din cronica anonimă nu admite un voevodat maramureşan a lui Dragoş. Acesta este doar „un bărbat cuminte şi viteaz" care împreună cu tovarăşii săi, după ce au ucis zimbrul cu prilejul vânătoarei din Moldova „s'au întors îndărăt". „Şi s'au rugat de craiul unguresc Vladislav să le dea drumul, iar craiul cu mare milostivire i-au lăsat să plece". Aşa au revenit cu toţii apoi în Moldova şi —abia acum şi aici! — , şi-au ales pe Dragoş domn şi voevod. Şi de atunci s'au început cu voia lui Dumnezeu ţeara Moldovei"... (Apud D. Onciul, *o. c.*, p. 73 74). Această parte a tradiţiei, aşa cum se cuprinde în cronica anonimă, cuprinde mai mult adevăr istoric.

unui descălecător de ţară şi pentru timpul şi locul lui de provenienţă.

S'a emis şi părerea că în răstimpul amintit voevod al Maramureşului ar fi fost tot Bogdan[126]). Documentele însă, atât la 1343 cât și la 1349, îl pomenesc stăruitor ca „*fost* voevod al Maramureşului" și ca „rebel" împotriva regelui. Sigur este deci numai voevodatul lui Bogdan înainte de 1343, pe vremea lui Carol Robert[127]); în primii 6 ani de domnie a lui Ludovic, nu. Ţinând seama apoi de faptul că regele în aceşti ani poartă primele campanii în Moldova şi deci că este puţin verosimil ca să fi pornit la o asemenea intreprindere fără să aibă asigurată liniștea în Maramureș, pare cu atât mai greu de admis să fi lăsat soarta acestei provincii în mâna revoluţionarului Bogdan, fără să o fi dat în grija unui comite, căruia să-i fi lăsat suficiente forţe militare pentru a înfrâna pe voevodul rebel. In acest timp însă nu avem amintit nici un comite în Maramureș și deci suntem în drept să bănuim că regele avea aici un om de încredere printre Români, care se bucura de suficientă autoritate. Acest om credem că a fost Iuga. Ca frate a lui Bogdan, el aducea prestigiul ce se lega de membrii familiei voevodale și printr'o atitudine rezervată faţă de activitatea voevodului rebel, el putea potoli pe Românii maramureşeni, făcându-i să aştepte soluţionarea problemelor ridicate de Bogdan dela rezultatul campaniilor militare din Moldova. Faptul că Iuga nu este amintit de documente ca voevod sau ca fost voevod al Maramureşului, nu exclude ca el să fi îndeplinit rolul indicat mai sus, cu atât mai mult cu cât o numire a lui de către rege ca voevod ar fi stricat scopului urmărit, provocând conflictul și ruptura cu fratele său Bogdan, popularul voevod al Maramureșului.

---

126) Dl. L. Makkai, în comentarul pe care-l face documentului din 21 Oct. 1343 (Cf. E. Lukinich, *o. c.*, p. 101), în arborele genealogic al Bogdăneştilor, consideră pe Bogdan voevod al Maramureşului între anii 1343 1365.

127) Pentru timpul anterior anului 1343 dl. L. Makkai aşează voevod în Maramureş pe Iuga, deşi cum s'a arătat, în acest timp e sigur voevodatul lui Bogdan. Singurul timp când Iuga a putut împlini neoficial dar efectiv această sarcină sunt anii 1343—1348.

In perspectiva acestor consideraţiuni, numirea lui Ioan, fiul lui Iuga, ca voevod al Maramureşului, în preajma sau chiar în anul 1349, — fără ca documentele să pomenească în prealabil de vreun serviciu făcut de acesta regelui — apare ca o dreaptă răsplată a serviciilor reale dar tăcute ale tatălui său.

Punerea voevodului Ioan sub controlul comitelui de Maramureş în persoana puternicului şi temutului Andrei Lakfi, s'a făcut din cauza neprevăzutei defecţiuni a lui Ştefan, fratele voevodului. Hotărârea s'a luat la Bistriţa unde la mijlocul lunei Septemvrie 1349 venise regele pentru a verifica situaţia din Moldova şi pentru a lua măsuri cuvenite în Maramureş, înainte de a pleca, însoţit de Andrei Lacfi, în campania din Italia.

Aici, la Bistriţa, se afla atunci şi Ioan, voevodul Maramureşului, chemat de rege pentru a raporta asupra situaţiei create de mişcarea lui Bogdan şi defecţiunea lui Ştefan. Această defecţiune a trezit neîncrederea regelui şi faţă de voevodul frate, bănuit probabil că lasă mână liberă unchiului său Bogdan. Faptul că n'a putut împiedeca pe fratele său Ştefan să alunge pe Dragoşeştii din Maramureş de pe moşiile lor Giuleşti şi Valea Mare, apăsa greu pe umerii voevodului Ioan. Din acest motiv regele decise punerea voevodului sub controlul lui Andrei Lackfi, a cărui putere se întindea dealungul întregei graniţe de Nord-Est a ţării, din Sătmar, peste Maramureş şi Secuime până în Braşov şi în Moldova pe care el o apăra de Tătari. In ziua de 15 Sept. 1349, voevodul Ioan, însoţit acum de un om de încredere a lui Andrei Lackfi („Nicolaus filius Petri, proximus et fidelis magistri Andreae Lack") fu trimis de rege dela Bistriţa în Maramureş, cu ordin la mână ca fără întârziere să reaşeze în posesiunea moşiilor Giuleşti şi Valea Mare pe Giula şi fiii săi, iar peste câteva zile, la 21 Sept. 1349, voevodul Ioan raporta din Sighet regelui că a executat ordinul, de faţă fiind toţi cnejii maramureşeni şi vecinii moşiei[128]).

Tot ca o măsură de asigurare a ordinei în Maramureş tre-

---

[128]) I. Mihályi, *o. c.*, p. 27—29.

bue considerat și documentul dela 1 Aprilie 1350 în care regele dăruiește cneziatul satelor românești din Maramureș Lipce și Hernicești (Zeleumezeu) lui Seracin, Nicolae, Valentin și Lucaciu, fii lui Crăciun de Bilke, voevodul din comitatul Bereg. Caracteristic pentru acest act de danie este ordinul energic formulat al regelui către populația acelor sate, să primească pe frații amintiți ca pe cnezi și stăpâni ai lor (tamquam Kenesios et seniores vestros), să-i păstreze atât pe ei cât și pe urmașii lor în pace (pacifice!) și în toate să se supună lor, așa cum au ascultat și de cnezii predecesori. Altfel să nu îndrăsnească a face[129]). Acest ordin, neobicinuit în asemenea acte de danie, dovedește că populația acestor sate era în stare de insubordonare și ca regele credea posibil ca ea să refuze primirea unor cnezi străini, chiar dacă din ordinul lui ar fi așezați în fruntea satelor amintite, poate tocmai fiindcă erau cnezi regali și nu aleși de populație. Deasemenea documentul precizează că regele dăruise fiilor voevodului Crăciun din Bereg cneziatul acestor sate cu scopul: „habitatorum multitudine decorari et ad statum uberiorem reformari", ceea ce lasă să se intrevadă că o buna parte a populației plecase împreună cu cnezii lor, probabil în tabăra lui Bogdan.

Deocamdată, drept consecință a acțiunii desfășurate de voevodul rebel și a reacțiunii imediate regale, s'a ajuns ca, după două decenii de absență totală (1328—1348), comitatul maramureșan să fie reînființat, iar voevodatul — care în aceste două decenii se impusese ca unică autoritate efectivă în Maramureș — fu subordonat comitatului. Poate la aceasta, în afară de evenimentele arătate, a contribuit — dacă ipoteza noastra este justă — moartea voevodului Iuga, ai cărei fii s'au dovedit sub nivelul prestigiului și autorității tatălui lor.

Reabilitarea Dragoșeștilor din ordinul regelui, chiar de către fratele lui Ștefan care i-a alungat de pe moșii, apoi reîntoarcerea voevodului Ioan dela Bistrița cu demnitatea pusă sub controlul și tutela comitelui maramureșan, constituia o lo-

---

[129]) I. Mihályi, *o. c.*, p. 29—30.

vitură dată acţiunii lui Bogdan, ale cărui acte erau arătate ca neputincioase faţă de voinţa regală. Dar mai scădea simţitor şi prestigiul fiilor lui Iuga, deci a Bogdăneştilor, faţă de Dragoşeşti. Situaţia acestora din urmă a fost şi mai mult consolidată prin numirea lui Dragoş, la 1352, ca voevod al Moldovei[130]).

Prilejul pentru aşezarea lui Dragoş în această demnitate îl aduseră pregătirile pe care le făcea regele pentru o expediţie hotărâtoare împotriva Tătarilor din Moldova[131]). Dela 1336 nu mai avem nici o ştire despre Dragoş şi fratele său Drag. Nu este exclus ca ei încă din vremea campaniilor dela 1345—1346, să fi rămas în Moldova, sau poate numai în regiunea Bistriţei, eventual a Câmpulungului molodovenesc, colaborând cu Andrei Lackfi, comitele Secuilor, la organizarea Moldovei şi la apărarea ei împotriva Tătarilor. Nu avem nici un document care să arate o recompensă dată de rege lor, sau chiar numai o menţionare a lor în această activitate. Faptul însă, că regele pe Dragoş îl însărcinează, la 1352, cu conducerea Moldovei, — pe care trebue să o bănuim cel puţin în parte, dacă nu total, organizată ca provincie periferică a regatului ungar —, ne lasă să întrevedem că Dragoş era un bun şi verificat cunoscător de pe teren al împrejurărilor de acolo şi că era cel mai indicat om care, — cunoscut de Românii din Moldova — era în măsură să-i ţină în ascultare faţă de coroana ungară şi să-i ducă la luptă împotriva Tătarilor[132]).

Organizarea statului moldovean şi desăvârşirea lui prin aşezarea lui Dragoş ca voevod al ţării, coincide cu destituirea lui Ioan fiul lui Iuga din voevodatul maramureşan. Infrânt,

---

130) Lui Dragoş şi fiului său Sas cronicele îi dau 6 ani de domnie înainte de descălecatul lui Bogdan dela 1359, deci Dragoş a început să domnească în calitate de voevod al Moldovei la 1352.

131) Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, I_2, Bucureşti, 1890, p. 22, 24—28.

132) Tradiţia cunoaşte un descălecat în massă: „au plecat din Maramureş cu toţi tovarăşii lor şi s'au aşezat acolo şi şi-au ales pe Dragoş domn şi voevod". (Onciul, *o. c.*, p. 71, 73—74).

Ştefan, rebelul înfocat din anii 1348—1349, se pocăeşte, obţinând acum iertarea regelui şi împreună cu Ioan, destituit din voevodat, la 14 Mai 1353 se mulţumesc ca în calitate simplă de „Stefanus et Iohannes Olahi... filii Ige... fideles servientes Domini Regis"... să împartă între ei acea porţiune din domeniul familiar Cuhea, care le revenea lor[133]). De partea aparţinătoare lui Bogdan regele nu s'a atins. Deşi era socotit ca rebel — la 1349 se precizează că este „nostro et regni nostro infidelis notorius" şi deci îndeplinea toate motivele pentru a fi judecat pentru înaltă trădare cel puţin la confiscarea averii, — regele nu îndrăzneşte să sechestreze averea lui Bogdan şi nici cu prilejul împărţirei dela 1353 nu o dă nici fiilor lui Juga, nici altor servientes regii, probabil având încă nădejdea să-l reîntoarcă la credinţa faţă de Coroană. Bogdan nu era doar un delicvent comun, ci un răzvrătit în numele unei idei potrivnice regalităţii şi coroanei ungare. Impărţeala dela 1353 constituia totuşi un succes pentru rege; pe această cale s'a rupt definitiv legătura între Ioan şi Ştefan, fiii lui Ioan, şi unchiul lor Bogdan, deci o mai mare izolare a acestuia şi un îndemn pentru ceilalţi aderenţi ai lui să-l părăsească, de vreme ce şi nepoţii lui, inclusiv răsvrătitul de odinioară Ştefan, l-au părăsit. Ultima nădejde a aderenţilor lui Bogdan, regele socotea să o spulbere prin campania pe care o pregătea pentru îndepărtarea definitivă a Tătarilor dintre Prut şi Nistru şi consolidarea autorităţii coroanei ungare şi a domniei lui Dragoş în Moldova.

Expediţia — cum se ştie — s'a desfăşurat în 1354, cu deplină izbândă. Dragoş poate a căzut în luptă; în orice caz n'a supravieţuit mult această victorie. După cronologia letopisetului dela Bistriţa între anii 1354—1358 a domnit în Moldova fiul său Sas.

Fratele acestuia, Drag, apare la 1355 în documente ca nefiind în Moldova, ci în calitatea de comite („comes Drag") ca delegat al regelui, însărcinat să revizuiască graniţele moşiei Giuleşti şi Valea Mare în favoarea lui Dragoş fiul lui Giula şi

[133]) I. Mihályi, *o. c.*, p. 30—32.

a fraților săi[134]). Să fi fost aceasta o încercare a regelui de a verifica la fața locului, cum ar fi primită de Români instalarea lui Drag în funcția de comite al Maramureșului, cu evidenta consecință a renunțării definitive la voevodat? Dacă prezența lui Drag în calitate de comite și delegat al regelui la această hotarnicie ar putea fi în acest sens interpretată — ceeace date fiind împrejurările politice de atunci n'ar fi exclus — ar însemna, fie că Românii maramureșeni au privit rău această eventualitate, fie că Drag însuși n'a vrut să ia asupra lui oprobriul unei asemenea situații.

In anul următor, Maramureșul este pus sub autoritatea lui Oliver Ratold, comite de Sătmar și Maramureș, (Noemvrie 1356)[135]). Despre existența oficial recunoscută a unui voevod român dela 1349 încoace nu mai avem nici o știre. Voevodatul maramureșan pare să fi fost desființat la 1356 în favoarea comitatului. A fost sau nu o măsură temporală de încercare — dela 1356 până la 1361 nu mai avem amintiți comiți maramureșeni — nu putem preciza. Prezența chiar și numai vremelnică a unui comite în Maramureș, în timp ce nu exista nici un voevod român oficial recunoscut, constituia însă pentru Bogdan și aderenții săi o confirmare a scopurilor urmărite de politica regală în Maramureș și deci un prilej de a relua cu și mai îndârjită hotărîre mișcarea revoluționară. De data aceasta numărul aderenților hotărîți sporește, iar Bogdan dă mișcării un obiectiv nou: stăpânirea Moldovei, fiindcă acest bastion răsăritean al coroanei ungare, atâta timp cât era condusă de oameni credincioși regelui, zădărnicea orice putință de afirmare a autonomiei românești din Maramureș.

5. *Descălecatul lui Bogdan în Moldova.*

Prilejul potrivit pentru trecerea în Moldova, Bogdan îl găsi după moartea voevodului Sas, întâmplată în anul 1358.

---

[134]) I. Mihályi, *o. c.*, p. 35—36.

[135]) Wertner M., *o. c.*, în *Törtenelmi Tár*, 1907, p. 21.

Cronicarul Ioan de Küküllö, fără să precizeze anul, povestește evenimentele: „In timpul acestuia (regelui Ludovic) Bogdan voevodul Românilor din Maramureș, adunând pe Românii din acel district, a trecut în taină în țara Moldovei, care era supusă coroanei ungare, dar din pricina vecinătății Tătarilor de mult timp părăsită de locuitori. Și, deși a fost combătut mai adese ori de oastea regelui, crescând numărul Românilor în acea țară, ea s'a constituit în stat"[136]. Avem deci înregistrat un exod mare de Maramureșeni cari l-au întovărășit pe Bogdan în Moldova.

Descălecatul a surprins pe rege. Nu l-a putut împiedeca cu forța, dar a luat imediat măsuri pentru a atenua pericolul care amenința întreg rezultatul cu grele jertfe obținut de politica regală în Maramureș și mai cu seamă în Moldova. Proporțiile acestei primejdii le vedem din documentele date de rege în anul următor. La 20 Martie 1360 Ludovic arată cum „cunoscând strălucitele merite ale credinciosului nostru din Maramureș, Dragoș fiul lui Giula, câștigate prin multe feluri de acte de credință și loială supunere, servicii aduse majestății noastre cu prilejul mai multor misiuni și expediții încredințate lor, mai cu seamă în restaurarea țării noastre moldovenești, când pe mai mulți Români, porniți spre abatere din calea cuvenitei credințe, prin necontenita lui strădanie, cu trează veghe și neobosită grije i-a readus la păstrarea neclintitei credințe față de coroana regală".... dăruește lui Dragoș fiul lui Giula, precum și fiilor săi Giula și Ladislau satele maramureșene, Slatina, Brebu, Copăceni, Hernicești, Deșești și Satul-Sugătag „eo jure nobilitatis titulo, quo caeteri veri primi et naturales regni Nobiles sub vexillo regio exercituantes uti dignoscuntur"[137]. In aceleași condițiuni regele recompensează în ziua de 14 Mai 1360 meritele românului său credincios Vanciuc, dându-i mo-

---

136) Trad. după Onciul, *o. c.*, p. 99—100. Textul latin in Schwandtner *Scriptores rerum hungaricarum veteres ag genuini.* Vindobonae, 1766. Nom. I p. 245.

137) I. Mihályi, *o. c.*, p. 38.

şia Varalia[138]) şi pe cele ale lui Stan fiul lui Petru, căruia-i dărueşte satul şi moşia Rona de Sus[139]).

La 24 Iunie 1360 apoi, un document arată pe *Ştefan*, fiul lui Iuga, *rebelul de odinioară şi pocăitul de mai târziu, voevod al Maramureşului* („Stephanus, filius Ige, woywoda noster Maramorosienisi")[140]).

Precipitarea acestor danii — unele neobicinuit de mari şi toate în condiţiuni excepţionale, cu drepturi şi situaţii egale primilor nobili ai ţării cari sub steagul regelui şi-au câştigat merite războinice — *apoi reînfiinţarea voevodatului maramureşan,* — fiindcă aceasta o dovedeşte documentul din 24 Iunie 1360 — *arată de fapt panica, de care era cuprins regele în urma descălecatului lui Bogdan.* Iar spaima era motivată. Cele trei acte de danie dela 20 Martie şi 14 Mai 1360, deşi se referă la o expediţie militară — trimisă, se pare, sub conducerea lui Dragoş din Giuleşti, încă în anul descălecării, 1359, împotriva lui Bogdan — ele nu pomenesc de lupte cu voevodul descălecător şi nici de riscuri militare, pe cari le-ar fi înfruntat beneficiarii actelor de danie semnalate, ci numai de „dovezi de credinţă şi servicii" neprecizate, sau, în cazul lui Dragoş, de succesul obţinut prin readucerea unor Români la credinţă faţă de rege. Campania pornită s'a redus deci la o încercare de pacificare a Moldovei prin negocieri şi persuasiuni. Rezultat efemer. *Bogdan n'a putut fi constrâns la o luptă, n'a putut fi învins; el rămânea o primejdie în Moldova, scăpat de sub supravegherea regelui.*

In lumina acestor fapte, reînfiinţarea voevodatului maramureşan şi numirea lui Ştefan, fiul lui Iuga, în această demnitate, primesc o semnificaţie deosebită. Ele constituesc o dovadă că *descălecatul lui Bogdan din vara anului 1359 a năruit întreg rezultatul străduinţelor de şase decenii a politicei regale în Maramureş.* Acest descălecat a constrâns pe rege să recunoască

---

138) I. Mihalyi, *o. c.*, p. 41.
139) I. Mihalyi, *o. c.*, p. 42—43.
140) I. Mihályi, *o. c.*, p. 45—16.

existenţa, acum din nou oficial confirmată, a voevodatului românesc, ca unică soluţie la care s'a putut opri regele pentru menţinerea Maramureşului sub ascultarea sa.

Ludovic pentru a menţine în credinţa faţă de Coroană pe puţinii aderenţi rămaşi încă nerăsplătiţi, la 14 Mai 1361 dă jumătate din cneziatul satului românesc Ozon din Maramureş Românilor săi Bud, Şandor, Oprişa, Ioan, Dragomir şi Balea, fiii lui Licovoi, pentru „strălucitele merite" câştigate prin faptul că în numeroasele treburi ale regelui şi ale regatului, s'au străduit, după puterea lor, să fie, şi la bine şi la rău, pe placul Maestăţii Sale[141]).

Ca măsură de siguranţă apoi, pune voevodatul lui Ştefan sub controlul şi ocrotirea comitelui Benedict Himfi, comite în acelaş timp şi al Sătmarului şi Ugocei[142]), om energic, brutal şi fără scrupule, iar ca urmaş al acestuia în funcţia de comite maramureşan, fu aşezat Simeon de gen. Pok, comite în acelaş timp al Crasnei, Sătmarului şi Ugocei[143]). Numirea acestor mari demnitari în fruntea comitatului maramureşan, în perioada dela 1361—1364, deci în timpul când s'au desfăşurat campaniile împotriva lui Bogdan[144]), constitue dovada că voevodatul lui Ştefan nu prezenta suficiente garanţii pentru dominarea situaţiei din Maramureş, în vremuri atât de critice.

De fapt în Moldova regele n'a reuşit să obţină rezultate durabile de pe urma acţiunii din toamna anului 1359 a lui Dragoş. Aşa zisa „restaurare a ţării noastre Moldovane" s'a dovedit de domeniul iluziilor. Acţiunea lui Bogdan trebue să fi

141) I. Mihályi, *o. c.*, p. 50—51.

142) Wertner M., *o. c.*, în *Történelmi Tár*, 1907, p. 24.

143) *Idem, ibidem*, p. 25.

144) Cronicarul I. Küküllö, aminteşte în general de repetate campanii. Prima, cea din 1359, am văzut că s'a redus la o simplă încercare de a readuce pe Români la credinţă faţă de Coroană, pe cale paşnică. Pentru anul 1360 nu avem nici o indicaţie că s'ar fi făcut expediţie în Moldova. Campaniile militare efective în sprijinul fiilor lui Sas împotriva lui Bogdan trebue să se fi produs începând cu primăvara anului 1362, de vreme ce abia dela 1 Nov. 1361 avem confirmată prezenţa din nou a comitetului maramureşan.

fost populară și în Moldova, unde fără îndoială că bătrânul revoluționar își avea oamenii lui de încredere, menținând trează nădejdea într'o apropiată eliberare de sub asalturile catolicismului și de sub stăpânirea indirect simțită a regelui prin comiții Secuilor și prin Dragoșești. Descălecatul lui Bogdan însemna deci sorocul mult așteptat al realizării acestei liberări, prin acela, care în decursul celor două decenii de acțiune revoluționară în Maramureș s'a impus și regelui ca o personalitate temută, de mare prestigiu, și care în ochii Moldovenilor prinsese nimb de erou neînfrânt al libertății. Fără această popularitate — firește din vreme și sistematic întreținută — a lui Bogdan printre Moldoveni, nu poate fi explicat succesul mare al descălecatului, într'o vreme când în Moldova se mai aflau fiii lui Sas, ca urmași legitimi pe tronul țării, sprijiniți de forța militară a regatului ungar.

Proporțiile înfrângerii suferite de coroana ungară prin descălecatul lui Bogdan în Moldova, nu pot fi măsurate decât prin clocotul de ură cu care regele descrie, într'un document de mai târziu, acțiunea voevodului revoluționar și rezultatul ei: „Bogdan voevod și fiii săi fulgerați de diavol, dușmanul omenirei, care, cu păinjenișul răutăților și a veninoasei înșelăciuni pătrunzând în inima lor, i-a determinat ca, abătând pe mai mulți din calea statorniciei în cuvenita credință, să treacă clandestin din numitul nostru regat al Ungariei în Țara noastră moldovană, pe care s'au învrăjmășit a o deține și păstra pentru ei, spre ofensa Majestății noastre"[145]).

Această apocaliptică descriere a descălecatului corespunde vremii când regele epuizase toate mijloacele politice și purtase repețite campanii împotriva lui Bogdan, care reușise să înfrângă oștile regale, rupând definitiv Moldova de coroana ungară. Cronicarul Ioan de Küküllö — s'a văzut — amintește despre aceste expediții militare: Bogdan „a fost combătut mai adeseori de oastea regelui".... Ultima campanie a fost fără îndoială cea purtată cel mai târziu în toamna anului 1364, ter-

---

145) I. Mihályi, *o. c.*, p. 57.

minată cu definitiva victorie a lui Bogdan. Acest sfârşit îl cunoaştem din documentul din 2 Februarie 1365, cel în care regele caracterizează în culori atât de întunecate descălecatul şi acţiunea ulterioară a lui Bogdan[146]). Din acest document se vede că greul luptei l-a purtat Baliţă (în documente Balc), fiul lui Sas, rămas voevod al Moldovei în locul tatălui său. Despre el povesteşte regele că s'a luptat , cu vărsarea propriului sânge, suportând răni mortale şi expunând morţii crude pe fraţii, rudele şi pe cei mai mulţi din slujitorii săi"... deci o luptă disperată, la sfârşitul căreia Baliţă fu nevoit ca „părăsind ţara noastră Moldovană, lăsând acolo pe scumpele lui rudenii şi pe numeroşii cumnaţi, precum şi toată averea, să vină în slujba noastră, pentru sporirea cinstei şi puterii noastre"...

Răsplata trebuia să fie pe măsura jertfelor: Baliţă şi fraţii săi primesc moşia din Maramureş a lui Bogdan şi anume domeniul Cuhnea cu satele Ieud, Bacicov, amândouă Vişaele, Moiseni şi amândouă Săliştele. In legătură cu această danie merită a fi subliniate amănuntele date de document. După ce regele face descrierea cunoscută în termeni plini de ură a descălecatului şi a acţiunii lui Bogdan în Moldova, adaugă şi sancţiunea: „pentru ca perversitatea (lui Bogdan) să nu treacă drept exemplu la alţii ispitiţi de asemenea fapte" rebelul voevod şi fiii săi, ca nevrednici, sunt spoliaţi de proprietăţile lor şi toate actele eliberate lui şi fiilor săi pentru aceste moşii sunt declarate stricate, anulate şi revocate ca nevalabile. Deci, după un sfert de veac de activitate revoluţionară a lui Bogdan împotriva autorităţii coroanei ungare, timp în care săvârşise şi actul răspicat al trădării, descălecatul, regele, fără să îndrăznească nici după acest act să sancţioneze pe voevodul rebel, abia acum, când armata ungară suferise definitiva înfrângere în Moldova şi când această ţară fu scoasă de sub autoritatea coroanei ungare, se decide să sechestreze moşia din Maramureş a lui Bogdan, pentru a o da lui Baliţă şi fraţilor săi. Această atitudine a regelui ne dă măsura proporţiilor excepţionale a personalităţii lui Bog-

146) I. Mihályi, *o. c.*, p. 56—58.

dan, căruia unul din cei mai de seamă monarhi ai Ungariei, Ludovic cel Mare, fusese în stare până în ultima clipă să-i ierte cele mai răspicate acte de trădare, numai să-l poată avea printre credincioşii săi.

In documentul din 2 Februarie 1365, Baliţă este amintit ca „Balk, filius Zaaz, vayvoda noster Maramorosiensis". Deci, în schimbul domniei pierdute din Moldova, Baliţă primeşte voevodatul Maramureşului. Menţinerea acestei instituţii era necesară din aceleaşi motive, pe cari le invoca regele drept justificare a sechestrării averilor lui Bogdan în Maramureş: „ut ne perversitas (Bogdani) aliis similia presumentibus transeat in exemplum". Dar regele se grăbi să pună voevodatul sub controlul comitelui. La 20 Iunie 1366 este amintit Nicolae Lackfi în calitate de comite al Maramureşului, Sătmarului, Ugocei şi comite al Secuilor, iar la 5 Iulie 1368, fostul comite maramureşan Simeon fiul lui Mauriciu de gen. Pok[147]). Este, oare, aceasta o mărturie de neîncredere a regelui faţă de Baliţă şi Drag, ale căror intenţii nu le cunoştea, sau poate chiar o înfrânare timpurie a legitimei dorinţe, pe care cei doi fraţi o puteau avea, de a stăpâni voevodatul maramureşan cu aceleaşi atribuţiuni de Domn supus numai autorităţii Coroanei, nu şi supravegherii unui comite? Nu o putem şti.

Spre a îndepărta amestecul acestor streini în atribuţiile voevodale, pentru Baliţă nu mai rămânea altă posibilitate, decât să accepte fără rezerve ordinea impusă de rege în Maramureş şi prin dovezi de credinţă să obţină pentru sine şi fratele său şi demnitatea de comite. Şi în adevăr, de la 1368 începând, Baliţă, împreună cu fratele său Drag, îndeplineşte funcţiunea de comite al Maramureşului, la care apoi regele le-a mai adăogat, dela 1373 începând, demnităţile de comite al Sătmarului, al Ugocei şi al Secuilor. In afară de aceste recompense, regele le mai dă în decurs de trei decenii cetăţile Chioariu, Nyaláb şi Aranyos, apoi oraşele Vişc, Hust şi Sighet şi circa 100 sate şi moşii în judeţele Maramureş, Sătmar şi Ugocea[148]).

---

147) Wertner M., *o. c.*, în *Történelmi Tár*, 1907, p. 25.

148) E. Lukinich, *o. c.*, p. 215, 134, 248, 250, 267, 279—283, 298—300,

Această risipitoare generozitate regală, unică prin proporțiile ei neobicinuite, constituia nu numai demna răsplată a unei domnii pierdute, ci ea arăta totdeodată și importanța excepțională pe care o atribuia regele succesului obținut prin frații Baliță și Drag, de a fi acceptat instituția comitatului ca supraordonată voevodatului maramureșan.

In cest timp Baliță continuă să poarte titlul de voevod de Maramureș. Dela 1387 începând însă și fratele său Drag poartă demnitatea de voevod maramureșan, pe lângă cea de comite.

Instituția voevodatului deci, chiar și subordonată comitatului, se impunea în Maramureș ca o realitate, pe care regele este nevoit să o accepte, ea neputând fi deocamdată desrădăcinată din această regiune românească.

5. *Concluziuni.*

Ne-am ocupat în cele de mai sus, mai cu stăruință de voevodatul maramureșan, înainte de toate fiindcă istoricii streini nu pot contesta caracterul lui românesc, apoi din motivul că dintre voevodatele constatate documentar pe teritoriul Ungariei și al Transilvaniei, este singurul unde această instituție s'a putut manifesta în așa fel, încât să putem desprinde din evoluția ei atât caracterul cât și tendințele ei politice.

Din cercetările noastre se desprind următoarele concluziuni:

a) *Voevodatul maramureșan n'a fost adus de Români pretinși imigrați din Moldova în sec. XIV* — cum susțin istoricii unguri — *ci este o instituție autohtonă românească.*

b) *Politica regală în Maramureș s'a caracterizat prin tendința continuă de a înlocui voevodatul cu comitatul, sau cel puțin de a-l supune controlului acestuia, cu scopul unei treptate desființări.* Colonizările de Sași și Unguri pe valea Tisei, ten-

---

310, 316, 318, 331—333, 336 339, 341, 376—377, 379 382, 385—386, 388—394, 408, 418—421, 426, 431—432, 434—436, 439—442, 447—449, 459, 463, 473, 475, 478—490, 493, 495—496, 502, 518—521.

taţiile şi recompensele oferite Românilor pentru a-i câştiga pentru credinţă faţă de coroana ungară, suspendarea temporală a comiţilor şi acceptarea de fapt, nu de drept, a voevodatului, în momente de criză, recunoaşterea oficială a voevodatului numai în forma subordonată comitelui şi reînvierea lui sub presiunea înfrângerilor militare suferite în Moldova dela Bogdan, toate acestea sunt fazele luptei de şapte decenii, dusă de rege pentru a impune aici ierarhia şi ordinea feudală şi a supune prin comitat autonomia românească apărată de voevod. In decursul acestor framântări se precizează tot mai limpede faptul că:

c) *voevodatul a tins spre afirmarea deplină a independenţei faţă de coroana ungară, pe care dacă n'a putut-o realiza în Maramureş, a desăvârşit-o în Moldova, prin descălecatul lui Bogdan.*

IV. CARACTERUL ŞI TENDINŢELE VOEVODATULUI ROMÂNESC.

1. *Voevodatul şi autonomia românească.*

Expunerea sumară de mai sus asupra raporturilor dintre voevodat şi comitat în Maramureş nu poate fi pe deplin înţeleasă, fără cunoaşterea caracterului şi a tendinţelor voevodatului românesc pe teritoriul fostului regat ungar. Cei ce s'au ocupat de această instituţie, n'au ţinut seamă de faptul că materialul documentar de care dispunem se referă numai la epoca de decadenţă a voevodatului, când acesta stătea sub presiunea ierahiei feudale, care tindea la îngrădirea atribuţiilor lui şi chiar la desfiinţarea acestei instituţii. Din acest motiv — oprindu-se numai la cazurile semnalate de documente, când procesul de desfiinţare a voevodatului este în plin mers, — I. Bogdan scrie: „In toate părţile unde găsim în Ungaria voevozi de ai Românilor, aceştia sunt sau *a)* identici cu cnezii, sau *b)* nişte cnezi mai puternici, având oarecare autoritate asupra altor

cnezi"[149]), iar G. E. Müller îi consideră subordonaţi comitelui şi numai pentru Maramureş admite că voevodul era reprezentantul colectivităţii româneşti faţă de rege[150]). Ocupându-se apoi de voevozii maramureşeni, I. Bogdan scrie: „O definire mai de aproape a atribuţiunilor acestor voevozi nu găsim în documente; admiţând însă analogia cu voevozii din celelalte comitate, e de presupus că şi cei din Maramureş se alegeau din cneji şi anume din familiile de cneji mai însemnate prin bogăţia sau autoritatea lor morală; că erau recunoscuţi de rege ca voevozi ai Românilor, cu îndatorirea de a aduna şi a plăti regelui veniturile obişnuite dela populaţia românească a ţinutului, îndeplinind aci şi funcţiunea de castelan, care lipsia în Maramureş. Aceste venituri şi îndatoriri erau mai ales quinquagesima din oi şi serviciile militare. Pentru aceasta ei căpătau întâiu usufructul unor moşii, pe care regele li le dăruiau apoi, dacă îşi câştigau merite militare mai însemnate, cu drept de proprietate deplină şi nobilitate, transformându-i astfel din voevozi în adevăraţi nobili ai regatului şi scutindu-i de orice dări şi de orice atârnare de slujbaşii regelui, de comiţi sau castelani.

Nobilitarea lor a însemnat însă, ca şi a cnejilor, pierderea lor deplină pentru poporul românesc[151]).

Această prezentare a atribuţiunilor voevodului nu mai poate fi suficientă, mai cu seamă că ea cuprinde, în afară de informaţiile curente din documente, şi afirmaţii neacceptabile: nu avem nici o dovadă şi nici din evoluţia instituţiei voevodatului maramureşan nu rezultă că voevozii ar fi îndeplinit şi funcţiunea de castelan, care lipsia din Maramureş. Dacă voevodatul maramureşan ar fi fost în această situaţiune, s'ar fi ajuns fie la desfiinţarea totală a comitatului, fie la cea a voevodatului şi n'am fi avut rivalitatea care se constată în Maramureş între aceste două instituţiuni. Deasemenea procesul de trecere dela situaţia — prezentată ca minoră — de voevod, la cea de „ade-

149) I. Bogdan, *Originea voevodatului la Români.* Analele Academiei Române. Ser. II, Tom. XXIV, Bucureşti, 1902, p. 195.

150) G. E. Müller, *o. c.*, p. 28.

151) I. Bogdan, *o. c.*, p. 202.

vărat nobil al regatului", nu constitue o evoluţie firească la voevozii maramureşeni. Mişcarea lui Bogdan dovedeşte rezistenţa şi lupta împotriva acestor tendinţe ale politicei regale.

O mai atentă cercetare a documentelor, precum şi încadrarea informaţiunilor, destul de puţine, în împrejurările istorice contimporane, pot totuşi oferi suficiente indicaţiuni privitoare la caracterul şi tendinţele voevodatului la Românii din Transilvania şi Ungaria. Astfel documentul din 30 Septemvrie 1364, este lămuritor în această privinţă. In el Regina Elisabeta arată cum: „Communitas Walacorum nostrorum in comitatu nostro Beregh existentium", reclamând „quod quia ipsi per officiales comitis nostri de Beregh, quos loco woyvode, contra libertatem eorum inter ipsos locare est consuetus, diversas iniurias patiuntur, ideo woywodam Wolacum qui pro ipsis utilis et honestus videretur, de communi voluntate eis preficere admitteremus, secundum quod etiam alii Wolachi in Maramarosio et aliis partibus regni nostri residentes huius modi potirentur libertate. Nos igitur attendentes supplicationem ipsorum Wolacorum fieri esse congruam, annuimus eisdem Wolacis nostris ut *woiwodam quem communitas wolacorum habere voluerit, liberam eligendi et preficiendi habeant facultatem, qui omnes causas inter ipsos exortas iudicare debet et fine debito terminare, omnes eciam proventus nostros et universa iura ex parte dictorum Wolacorum nobis et dicto comiti nostro proveniencia idem woywoda fideliter nobis tenebitur amministrare*"[152]).

Dar, important este momentul politic în care a dat regina acest document. El corespunde timpului când autoritatea Coroanei trece printr'o grea criză în aceste regiuni, în urma înfrângerilor succesive suferite de armata regală în Moldova din partea lui Bogdan. Grija regelui după descălecat a fost — după cum însuşi o mărturiseşte — ca nu cumva exemplul lui Bogdan să ispitească şi pe alţii a săvârşi asemenea acte de trădare. Nimic mai firesc deci, de cât ca regina să se grăbească a solu-

[152]) I. Mihályi, o. c., p. 55.

ţiona nemulţumirile Românilor din Bereg, prin diploma din 30 Sept. 1364.

Natura acestor nemulţumiri este precis indicată: Românii din Bereg sufereau mari nedreptăţi de pe urma abuzului devenit obiceiu, de a li se impune în locul voevodului funcţionari de ai comitalui *„potrivnic libertăţii lor". In Bereg, deci, s'a produs desfiinţarea voevodatului în favoarea comitatului şi a slujbaşilor lui.* Tendinţa era veche; realizarea ei a fost înlesnită fără îndoială de atitudinea de totală supunere la politica regală a voevodului Crăciun din 1342—1343, devenind astfel obiceiu. Faptul că — după cum reiese din textul documentului — acest obiceiu era potrivnic libertăţii Românilor, arată lămurit că regina prin actul din *30 Sept. 1346. nu acorda Românilor din Bereg drepturi noui, ci vechile lor libertăţi.*

Precizarea făcută de regină, că aceste libertăţi sunt aceleaşi şi la Românii din alte părţi ale Ungariei şi în deosebi la Românii din Maramureş, lasă să se întrevadă că, spre deosebire de faptul cum au fost ele încălcate de autorităţile comitatului Bereg, în Maramureş au putut fi menţinute, şi aceasta — adăugăm — numai datorită rezistenţei continue opusă de voevodat şi în deosebi de mişcarea revoluţionară a lui Bogdan. Iată, deci, *o anumită lature, identificabilă, a scopurilor urmărite de voevodul rebel:* apărarea libertăţilor cuprinse în documentul din 30 Sept. 1364 faţă de comitat.

Aceste libertăţi, după cum arată documentul, sunt în primul rând:

a) *Dreptul Românilor de a-şi alege liber voevodul;*

b) *Dreptul voevodului de a judeca „în toate cauzele ivite între Români", având astfel atribuţiuni judecătoreşti depline şi în justiţia majoră şi în cea minoră.*

Această interpretare a textului din document: „omnes causas inter ipsos exortas iudicare debet et fine debito terminare", cere a fi mai amănunţit justificată, datorită documentelor mai târzii, cari arată dificultăţile ridicate de lumea feudală în aplicarea atribuţiilor judecătoreşti ale voevodului în diferite cazuri.

Astfel proprietarii feudali, primarii satelor nobilitare și cetațenii orașelor din județul Bereg, socoteau că în temeiul procedurei urmate față de iobagii lor, sunt în drept să aresteze pe Români, să le sechestreze averile și să-i condamne pentru orice crimă sau delict săvârșit pe teritoriul proprietăților nobilitare sau orășenești. Din acest motiv, în urma reclamației facute de proprietarii de sate românești Clemente și Ioan fii ai lui Maxim[153]) și de Nicolae și Valentin[154]) fii ai fostului voevod de Bereg Crăciun, în ziua de 6 Oct. 1366 regina ordonă ca *Românii și iobagii numiților proprietari,* aflători în teritoriul sau în mijlocul nobilimei, al stăpânilor feudali, sau al orașelor, *să nu poată fi judecați, nici arestați, nici să nu li se sechestreze avutul decât pentru furt, tâlhărie, sau alte crime publice.* Orice alte pricini ar avea cu ei, să fie judecate numai în fața numiților stăpâni ai lor, cari vor da satisfacție fiecărui reclamant, după cum cere legea[155]).

Aceeași fii ai voevodului Crăciun și ai lui Maxim, vor determina și clarificarea situației lor de Români proprietari de sate deținute de regină, față de sfera de jurisdicție a palatinului, a judelui curiei regale și a comitetului, în raport cu cea a voevodului. Astfel la 25 Sept. 1370 regina decide[156]) ca *în chestiunea proprietăților pe cari numiții Români le dețin dela regină... aceștia vor fi judecați de comite ca reprezentant al persoanei reginei*[157]), *iar în celelalte pricini mai mici, vor fi judecați de voevodul Românilor din Bereg*". Ordonă deci palatinului și judelui curiei regale, precum și subalternilor lor, să nu îndrasnească a judeca pe numiții Români, nici să-i cheme în fața lor la judecată. Iar dacă cineva are de făcut vre-o reclamațiune împotriva acelor Români, să o ducă înainte comite-

153) E. Lukinich, *o. c.* Doc. nr. 60 181.

154) E. Lukinich, o. *c.* Doc. nr. 56, 77, 84, 86, 138.

155) I. Mihályi, *o. c.*, p. 59.

156) I. Mihályi, *o. c.*, p. 63 64.

157) Cf. textul mai lămurit al documentului din 24 Sept. 1380 la I. Mihályi, *o. c.*, p. 76.

lui sau a voevodului, cari le vor da satisfacţia cuvenită potrivit legilor.

La 1378 apoi, ţinând seama de plângerile Românilor din comitatul Bereg, că diferiţii funcţionari îi trag în judecată în mod arbitrar, nesocotindu-le mărturiile şi dovezile şi fără să fi făcut cercetare prealabilă judecătorească în faţa cnezilor sau voevodului, cum au cerut ei, regina *ordonă tuturor autorităţilor regatului, să nu îndrăsnească a judeca pe numiţii cnezi şi români, de cât pentru furt, tâlhărie şi alte crime.* Iar dacă au vre-o pricină împotriva lor, să-i cheme în faţa judecăţii comitelui de Bereg, sau a mai marilor acelor Români, conform legii[158]).

Caracteristica acestor hotărâri ale reginei este că ele n'au fost respectate. Din acest motiv ordinul din 6 Octomvrie 1366 a fost nevoie să fie repetat la 27 Februarie[159]), iar cel din 25 Sept. 1370 a fost reînoit la 24 Sept. 1380[160]).

Cercetând aceste documente, G. E. Müller observă, mai corect decât alţii istorici, că: „Betreffs der Gerichtsbarkeitsrechte der Woiwoden ist hervozuheben, dass die anfänglich weitgehenden Rechte dieser Woiwoden in der Folgezeit zu Gunsten der Komitatsoberbehörden eingeschränkt erscheinen". Anume, în timp ce la 1364 jurisdicţia voevodului de Bereg cuprindea toate pricinile ivite între Români, la 1378 a fost restrânsă numai la cauzele mai mici, judecarea crimelor fiind reservată comitelui, căruia i se dă în anii 1370, 1380, 1383 şi judecarea chestiunilor de proprietate[161]).

Documentele mai sus pomenite însă arată că procesele de proprietate au fost rezervate pe seama comitelui nu mai în calitatea acestuia de reprezentant al reginei („Comes noster de Bereg in nostra persona") şi numai când sunt puse în discuţie proprietăţile pe cari Româniü le deţineau dela re-

---

158) N. Drăganu, *Românii în veacurile IX XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei.* Bucureşti, 1933, p. 375. Cf. şi E. Lukinich, o. c., doc. nr. 210.

159) I. Mihályi, o. c., p. 78.

160) I. Mihályi, o. c., p. 76.

161) G. E. Müller, o. c., în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 61 Jahrg. 1938, Heft 1—2, p. 29.

gină („super factis possessionum quas iidem a nostra tenent maiestate"). Proprietăţile deţinute nu prin danie regală, ci prin drept de moştenire, rămâneau deci în sfera de judecată a voevodului şi se făceau după dreptul românesc[162]. In ce priveşte dreptul de judecată al crimelor, atribuit comitelui, documentele nu sunt în deajuns de clare. Cele din 6 Oct. 1366 şi 27 Febr. 1383 se referă numai la cazurile când Românii au săvârşit aceste crime pe teritorii aparţinătoare nobililor, proprietarilor feudali sau ale oraşelor, nu şi ale satelor cneziale româneşti. Cel din 19 Febr. 1378 se referă în general la Românii din judeţul Bereg.

La început însă voevozii au avut atribuţiuni judecătoreşti mai mari — după cum constată şi G. E Müller — extinzându-se asupra tuturor pricinilor ivite între Români, deci — adăugăm — şi asupra crimelor. Dovada o avem în documentul din 7 Mai 1371, în care se confirmă *existenţa unei proceduri româneşti în judecarea crimei de furt*[163].

Această procedură aparţinând justiţiei majore, în mod firesc n'a putut fi aplicată decât de voevod, sau, în regiunile unde voevod nu exista, de „universitas kneziorum" ca supremă autoritate judecătorească la Români

In urma precizărilor de mai sus, textul „omnes causas inter ipsos exortas iudicare debet et fine debito terminare" din documentul din 30 Sept., trebue interpretat în sensul că *voevodul avea atribuţiuni judecătoreşti atât în procesele de justiţie majoră (crimele), cât şi în cele de justiţie minoră (delictele).*

---

[162]) Impărţirea moşiei Cuhea la 14 Mai 1353 se face „juxta modum olachorum, que inibi fieri consvevissent et que iam sunt et in posterum fieri possent". (Cf. I. Mihályi, *o. c.*, p. 31).

[163]) Barabás Samu, *Codex diplomaticus ... comitum familiae Teleki de Szék.* Tom. I. Budapest, 1895, p. 168. Românul Petru fiind arestat pentru crima de furt şi dus de funcţionarii judeţeni spre a fi judecat în faţa castelanului din Deva, „universi kenezii et olachi de quator sedibus, districtibus castri Deva ipsum iudicium et legem regni inhibuerunt ... dicendo ut iidem officiales iuxta legem olachorum eundem Petrum comprobare possent, sed non cum aliis iuribus regni, ideo ullum iudicium seu iustitiam ipsis facere interdixerunt". Cf. şi E. Lukinich, *o. c.*, p. 233.

Această deplină sferă de autoritate judecătorească a voevodului este însaşi fiinţa autonomiei româneşti exercitată şi întruchipată de voevod[164]).

Care a fost atitudinea regalităţii şi a organelor ei executive faţă de această instituţie? Din necontenitele străduinţe ale nobilimei şi ale comiţilor, de a îngrădi puterea voevodală, luându-i dreptul de judecată în procesele de crimă şi lăsându-i numai pe cele referitoare la delictele obicinuite, apoi din tendinţa — isbutită în Transilvania — de a încadra pe Românii din judeţele nobilitare în justiţia feudală, precum şi din desfiinţarea voevodatului în Bereg, rezultă, credem, mai presus de orice îndoială că *ţinta regalităţii ungare, urmărită prin organele ei subalterne, a fost desfiinţarea voevodatului şi prin el a autonomiei româneşti*[165]).

Această autonomie românească se apără împotriva legilor regatului ungar, cari nesocotesc libertăţile (datinele) cuprinse în jus valahicum; este potrivnică ordinei şi ierarhiei, care ocroteşte şi execută justiţia feudală, deci comitatului nobilitar. In cele mai multe regiuni, mai cu seamă în comitate, autonomia românească a fost fie total, fie în parte strivită de regimul feudal; în alte părţi — cum sunt districtele româneşti din Hunedoara şi Banat — ea a găsit forme de compromis pentru a se menţine în cadrul comitatului, în Maramureş însă ea a opus o

---

164) In documentul din 30 Sept. 1364 se precizează şi obligaţiile voevodului: de a strânge darea cuvenită regelui şi comitelui. Această sarcină însă voevodul nu o îndeplinea ca subordonat al comitelui— cum greşit crede G. E. Müller — ci pentru a feri autonomia românească de amestecul funcţionarilor judeţeni. Cu acelaş scop s'a înfiinţat în districtele privilegiate româneşti din judeţul Hunedoarei şi din Banat instituţia crainicului. (Cf. G. E. Müller, *o. c.*, p. 32—33 şi S. Dragomir, *Câteva urme ale organizaţiei de stat slavo-române.* Dacoromania, Anul I (1920—1921), Cluj, p. 151 squ.

165) Cazurile rare — şi numai despre acestea vorbesc documentele — când regele confirmă existenţa voevodatului în diferite părţi ale ţării, sunt determinate fie de situaţii dificile, în care se găsea regele faţă de rezistenţa Românilor, cum este cazul în Maramureş, fie de măsuri de oportunitate fiscală până la treptata desfiinţare a acestei instituţii.

rezistență continuă tuturor încercărilor de a fi subordonată, diminuată, sau desființată.

2. *Tendința voevodatului românesc spre suveranitate.*

S'ar putea crede că afirmarea atât de viguroasă a autonomiei românești, mai bine zis a voevodatului, în Maramureș, se datorește mișcării lui Bogdan, sau că numai această mișcare a creat-o. Rezistența împotriva ordinei feudale, reprezentată și întrodusă prin comitat, este însă mai veche și, după cum s'a arătat, ea a determinat vacanța comitatului timp de două decenii în Maramureș (1328—1348). *Bogdan are meritul de a fi dat caracter revoluționar acestei rezistențe și mai cu seamă de a fi dus lupta pentru conservarea și afirmarea autonomiei românești până la concluzia ei finală: suveranitate proprie și independență față de coroana ungară.* Faptul că regele cu un deceniu înainte de a se produce descălecatul lui Bogdan în Moldova, încă la 1349 îl numește pe Bogdan „nostro et regni nostri infidelis notorius" constitue o recunoaștere oficială acestui caracter al revoluției lui Bogdan, iar descălecatul acestuia în Moldova este afirmarea fără echivoc a tendinței spre suveranitate și independență, care dacă n'a putut fi realizată în Maramureș, a dus-o în schimb la o izbândă totală în „marca" moldovenească a regatului ungar.

Dar ceeace interesează în problema cercetată în acest studiu, este dacă tendința spre suveranitate și independență a fost proprie autonomiilor românești, mai precis voevodatului, în Ungaria, sau numai afirmarea ambițioasă a unui incorigibil revoluționar, cum era Bogdan?

Tendințele pentru conservarea autonomiilor locale sunt destul de numeroase în Ungaria și Transilvania în cursul veacurilor XIII—XIV. La periferiile regatului — în momentele când autoritatea regală era în decadență — s'au dat lupte pentru suveranitate proprie și independență.

Am arătat mai înainte exemplele cu „regatul" lui Matei Csák și stăpânirea lui Iacob Kopasz. Soarta, pe care au avut-o

aceşti oligarhi şi stăpânirile lor nu erau de natură a încuraja o încercare similară în Maramureş.

Indemnul pentru afirmarea şi cucerirea cu armele a suveranităţii depline şi a independenţei, nu le-a putut primi Bogdan decât dela exemplul lui Basarab, care prin biruinţa dela Posada, din anul 1330, a cucerit independenţa Ţării Româneşti. Dar şi această independenţă îşi trage originea tot dintr'un alt descălecat voevodal, provenit din Ţara Făgăraşului, cu patru decenii mai înainte. Şi aici, în Ţara Oltului, a existat o rezistenţă împotriva tendinţelor de infiltrare a unor demnitari streini ca proprietari şi prin ei a prezenţei permanente şi pe teren a puterii regale pe pământul autonomiei româneşti; şi aici, această „Ţară" românească, caută a fi pusă sub controlul unui comite vecin, tot atâtea motive cari determină pe enigmaticul voevod local ca, la sfârşitul rezistenţei, să treacă munţii descălecând în Muntenia, pentru a realiza acolo, ceeace nu putuse păstra şi desăvârşi în Făgăraş: suveranitatea deplină şi independenţa faţă de regatul ungar[166]). Acţiunea lui Bogdan în Maramureş şi în Moldova apare în chip firesc ca o reeditare a acţiunei identice a enigmaticului voevod făgărăşan cu trei sferturi de veac mai nainte[167]). Bogdan — poate să fi ştiut de ea — prin vreo tradiţie. Sigur este însă numai că el a cunoscut biruinţa dela Posada, care indica unicul mijloc cu ajutorul căruia suveranitatea şi independenţa pot fi câştigate.

Ţinând seamă de antecedenţele acestor două descălecate şi de scopurile realizate prin ele, credem a nu săvârşi o abatere dela adevărul istoric, afirmând că *tendinţa voevodatului românesc în Ungaria a fost păstrarea autonomiei cu cele mai largi atribuţiuni de suveranitate cu putinţă, iar când împrejură-*

---

[166]) Cum am amintit despre descălecatul Ţării Româneşti vom publica un studiu aparte. Cf. şi Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică şi descălecatul Ţării Româneşti în lumina nouălor cercetări.* Analele Acad. Române. Mem. Secţ. Ist. Seria III. Tom. XXV. Mem. 1.

[167]) Cf. comunicarea făcută de Gh. I. Brătianu la Academie despre *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina noilor cercetări*, în ziarul Curentul din 13 Iulie 1944.

rile au înlesnit-o, cu dorința de totală independență față de coroana ungară.

E adevărat că manifestarea acestei tendințe nu se poate vedea decât în mod sporadic și în forme de compromis în anumite regiuni, ca în Hunedoara și Banat, iar în comitatele nobilitare de loc, sau prea puțin. Aceasta se datorește însă faptului că în aceste părți puterea regală și a nobilimei au fost în măsură a-și exercita cu succes mijloacele de constrângere pentru a supune sau a încadra autonomiile românești în ordinea feudală. In acele părți însă, unde puterea regală și cea nobilitară nu erau încă deplin consolidate, cum a fost la sfârșitul sec. XIII în Țara Oltului, iar în sec. XIV în Maramureș, această tendință s'a manifestat cu atâta vigoare, încât prin descălecat au dat ființă celor două state românești.

Dar în afară de cele semnalate mai sus, merită a fi subliniat un alt aspect al tendinței spre suveranitate în Maramureș, tendință mărturisită chiar și de voevozii cari au acceptat încadrarea lor în ierarhia statului ungar.

Se cunoaște anume actul din 13 August 1391, prin care Baliță și Dragu închinaseră mânăstirea Sf. Arhanghel Mihai din Perii Maramureșului Patriarhului din Constantinopol. Ce scopuri au urmărit frații Baliță și Dragu cu acest act?

Versiunea greacă a documentului, socotită ca mai apropiată de originalul necunoscut, dă prețioase informațiuni. La cererea lui Dragu (în document Dragoș), care călătorise în acest scop la Constantinopol, Patriarhul ia sub ocrotirea lui mănăstirea din Peri — moștenire familiară a lui Baliță și Dragu —, o ridică la rangul de stavropighie, iar egumenul mânăstirii, Pahomie, îi acordă rangul de exarh al Românilor din comitatele Maramureș, Crasna, Solnocul de Mijloc, Ugocea, din unele părți din Sătmar și de pe domeniile cetăților Ciceu și Unguraș, cu drept de judecată în chestiunile bisericești și de supraveghere a judecăților făcute de preoții în subordine, precum și de sfințire de biserici etc. potrivit canoanelor. După moartea lui Pahomie,

dreptul de alegere al succesorului său revine lui Baliţă şi Dragu, împreună cu călugării mânăstirei[168]).

Deosebit de semnificativ în acest act este faptul că, deşi atât Maramureşul, cât şi Moldova, făceau parte din Mitropolia din Halici[169]), Pahomie, ca exarh al Românilor din Maramureş şi Transilvania de Nord, nu era supus jurisdicţiei acestui mitropolit, ci direct patriharhiei din Constantinopol. Momentul politic, când Dragu obţine actul de mai sus, are şi el importanţă. Ofensiva catolică în Moldova, deslănţuită de Poloni, obţinu rezultate însemnate. La 1371 se întemeiase episcopia catolică de Siret şi în acelaş an episcopatul Milcoviei primi un nou titular. Reacţiunea ortodoxă se manifestă prin întemeierea unui episcopat al Moldovei şi sfinţirea de episcop a lui Iosif de către mitropolitul din Halici, înainte de 1391, poate chiar înainte de 1387. Se stăruia apoi la Constantinopol pentru recunoaşterea unui mitropolit al Moldovei. „Obţinerea unui asemenea prelat, însemna şi consacrarea religioasă a independenţei Statului" [170]). Abia cu mitropolie proprie, suveranitatea Moldovei era deplină. Negocierile în acest scop cu patriarhul din Constantinopol începură înainte de 1393 şi au fost duse la bun sfârşit abia în 1401.

In cadrul acestor frământări pentru independenţă bisericească, actul din 13 August, 1391 obţinut de Dragu dela patriarhul din Constantinopol, arată că el ascunde tendinţe similare pentru Transilvania de Nord. De fapt, *prin constituirea unui exarhat al Românilor din Transilvania septemtrională, dependent numai de Patriarhia din Constantinopol şi prin dreptul rezervat lui Baliţă şi Dragu, ca împreună cu călugării mânăstirei din Peri să aleagă pe urmaşii lui Pahonie, cei doi fraţi îşi asigurau*

---

168) Hurmuzaki—Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. XIV, p. 13—15. Cf. şi E. Lukinich, *o. c.*, p. 418—421.

169) C. Marinescu, *Infiinţarea Mitropoliilor în Ţara Românească şi Moldova*. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. Seria III, Tom. II. Mem. 6 .Bucureşti, 1924, p. 11 squ.

170) C. Marinescu, *o. c.*, p. 16.

dreptul de patronat bisericesc asupra Românilor din Transilvania de Nord, drept care este o atribuţie a suveranităţii.

In aceeaşi lună August a anului 1391, Patriarhul încredinţează pe ieromonahul Simeon cu administrarea Bisericii din Halici, până ce aceasta va primi dela Patriarhie un nou arhiereu. Iar dacă Simeon ar fi murit între timp „să aibă voie domnii de acolo, voevodul Baliţă şi fratele său Dragu, a alege pe altul ca dichiu al Bisericii (din Halici) şi să o ţie şi acela, cum ar fi ţinut-o şi ieromonahul Simeon[171]).

Acest document aruncă o nouă lumină asupra scopurilor urmărite de Dragu şi Baliţă prin vizita celui dintâi la Constantinopol. Haliciul trecuse din mână în mână între puterile rivale cari îl revendicau: Ungaria, Polonia şi ducii lituani. La 1390 fusese smuls de regina polonă Hedviga din stăpânirea cumnatului său Sigismund, regele Ungariei, care, ocupat fiind încă ani de-arândul cu expediţii militare în Sud, nu a reacţionat.

Obţinerea dreptului de patronat asupra Bisericii din Halici — fiindcă aceasta reiese din documentul citat — într'o vreme când acest drept îl revendica regele polon Vladislav Iagello, iar mitropolitul Moscovei râvnea să supună jurisdicţiei sale şi această Biserică[172]), apoi înfiinţarea unui exarhat, care să cuprindă pe ortodocşii din Maramureş, Ugocea, Bereg, Sătmar, Ciceu şi Bistriţa şi punerea acestui exarhat sub dreptul de patronat al fraţilor Baliţă şi Dragu, arată că Patriarhul îşi făcuse idei mari despre aceşti voevozi şi lega nădejdi de proiectele lor. In cele două acte patriarhiceşti, Baliţă şi Dragu nu sunt presentaţi ca demnitari din regatul ungar (comiţi), ci ca voevozi „de preabun neam"; în Halici ca „domni", deşi această calitate nu o aveau nici ca proprietari, nici ca stăpânitori. Fără îndoială că Dragu n'a uitat să arate Patriarhului descendenţa lor din „os de Domn", şi calitatea lui Baliţă de fost voevod al Moldovei, din a cărei stăpânire pe nedrept a fost alungat, tot atâtea calităţi şi merite, cari îl îndreptăţeau să domnească şi în viitor.

---

171) Hurmuzaki—Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. XIV, p. 15.

172) C. Marinescu, *o. c.*, p. 16.

Inaintea regelui, fireşte, rostul călătoriei la Constantinopol trebuia altfel prezentat. Dreptul de patronat asupra Bisericii din Halici al celor doi voevozi maramureşeni, prin calitatea acestora de supuşi ai regelui, continua să extindă pe cale religioasă drepturile coroanei ungare asupra acestor regiuni, contestate cu arma în mână şi de Polonia şi de ducii Lituaniei. Iar înfiinţarea unui exarhat al Românilor din Transilvania de Nord şi judeţele vecine ungare, independent de mitropolia dela Halici şi în directă subordonare faţă de Patriarhia din Constantinopol, dovedea acestor Români că ei îşi pot realiza autonomia bisericească sub patronatul unor voevozi de-ai lor, şi în cadrul regatului ungar, chiar cu aprobarea regelui catolic, înainte ca Românii din Moldova Bogdan-Muşatinilor, cari de mult se străduiau pentru aceasta, să fi putut realiza o asemenea independenţă bisericească.

Dar oricâte planuri îşi vor fi făurit cei doi voevozi maramureşeni în urma călătoriei lui Dragu la Constantinopol, asupra dăinuirei dreptului lor de patronat în Halici — date fiind marile rivalităţi cari se încrucişau în această regiune — credem că nu şi-au făcut iluzii. *Ca rezultat pozitiv al acestei călătorii, rămânea tot exarhatul Românilor din Transilvania de Nord şi judeţele ungare învecinate, al cărui drept de patronat dădea lui Baliţă, şi Dragu putinţa de a exercita asupra acestor Români o parte de suveranitate — cea religioasă —, singura pe care o socoteau realizabilă în cadrul regatului ungar.*

Au fost, sau nu, realizate aceste intenţii ale voevozilor maramureşeni, nu putem preciza[173]). Documentele patriarhiceşti nu

---

[173]) Documentul Patriarhului Antonie a fost confirmat în traducere latină la 14 Mai 1494 de regele Vladislav al Ungariei (*Magazinu Istoricu pentru Dacia*. Tom. III. Bucureşti, 1846, p. 172 squ.). De vreme ce cu acest prilej fusese prezentat originalul grecesc („graecis literis") spre confirmare, care fu găsit întreg şi autentic, versiunea latină pare să fi fost făcută numai acum, pentru a putea fi înserată în documentul de confirmare. Această traducere se deosebeşte de originalul grecesc în două puncte esenţiale şi anume alegerea succesorului lui Pahomie nu se face numai de Baliţă şi Dragu „cu voia călugărilor din mânăstire", cum spune originalul grecesc (Cf. Hurmuzaki —

lasă însă nici o îndoială că Baliţă şi Dragu au râvnit şi încercat realizarea unei atari suveranităţi asupra Românilor din Transilvania de Nord şi din judeţele învecinate.

Dovada existenţei unor asemenea tendinţe tocmai la Baliţă şi Dragu, beneficiarii fără limită ai celei mai largi generozităţi regale, este în adevăr foarte semnificativă.

Oricum ar fi încercat ei să justifice dreptul de patronat asupra exarhatului proiectat, prin faptul că au obţinut acest drept fără prealabilul consimţământ al suveranului, încălcau dreptul de patronat suprem al acestuia[174]. Din acest motiv, ţinând seama că la 1391 dorinţa lui Baliţă şi Dragu de a exercita un atribut al suveranităţii — patronatul religios asupra unor masse româneşti al căror teritoriu depăşea proprietăţile celor doi

Iorga, *Documente*, XIV, p. 15), ci, pe lângă aceştia şi de „omnibus hominibus, parvis et magnis in dictis residentiis pertinentibus", deci şi de toţi Românii din exarhat. Pahomie apoi nu este amintit cu titlul de „exarh", ci cu unul mai modest de „prior et abbas" al mânăstirei din Peri. In versiunea latină este deci vădită tendinţa de restrângere şi diminuare a celor obţinute de cei doi voevozi maramureşeni prin călătoria lui Dragu la Constantinopol. Era, oare, această restrângere şi diminuare corespunzătoare situaţiei dela 1494 a egumenului mânăstirei din Peri, sau era o tendinţă mai veche, poate chiar dela sfârşitul secolului XIV, a cercurilor catolice din Ungaria, faţă de exarhatul românesc şi de dreptul de patronat a lui Baliţă şi Dragu? Nu este exclus! La 1494 situaţia egumenului mânăstirei din Peri, faţă de cea pe care a avut-o Pahomie, era total schimbată. Anume regele Vladislav, la cererea egumenului Ilariu, reconfirmă actul patriarhicesc din 1391 numai cu condiţia ca „acel frate Ilariu şi următorii lui să dea episcopului din Muncaciu cuvenita reverinţă, iar arhiepiscopului din Transilvania, celui de acum şi celor viitori, ca superiori ai săi, să le arate cuvenita supunere şi ascultare". (*Magazinul Istoric pentru Dacia*, Tom. III, p. 178). Independenţa bisericească a exarhatului românesc deci, fie că n'a fost dela început admisă de cercurile catolice ungare, fie că fusese treptat desfiinţată. Despre procesul de jurisdicţie dintre episcopia din Muncaciu şi stavropighia din Peri, început la sfârşitul sec. XV şi continuat în veacul următor, vezi Hodinka A. *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. (Istoria episcopiei greco catolice din Muncaciu). Budapest, 1909.

[174]) Pentru dreptul de patronat al regilor unguri vezi: Déák Iános, *A kegyuri jog Magvarországon a Reformátioig*. (Dreptul de patronat în Ungaria până la Reformă). Kolozsvár, 1916; cf. capitolul III, p. 49 şi urm.

voevozi — trecea dincolo de limitele îngăduite de drepturile regelui ungar; că temelia acestei râvnite suveranităţi au aşezat-o în mănăstirea din Perii Maramureşului ca ctitorie familiară a Dragoşeştilor; că legitimitatea dorinţei lor de a exercita o asemenea suveranitate o întemeiau nu pe calitatea lor de proprietari, sau de demnitari ai regatului, investiţi de rege cu asemenea atribuţiuni, ci pe calitatea lor de voevozi, toate acestea ne îndreptăţesc a crede că *cei doi fraţi socoteau voevodatul ca o instituţie superioară demnităţii de comite,* chiar dacă această demnitate o deţineau pentru 3—4 judeţe ungare, *ca pe o domnie cu îndreptăţite veleităţi de suveranitate deplină.*

Aspiraţiunile celor doi voevozi maramureşeni — în condiţiunile în cari ei se aflau şi în cari şi le-au manifestat — dovedesc tendinţe identice cu cele pentru cari a luptat şi a izbândit Bogdan. *Acţiunea lui Baliţă şi Dragu din vara anului 1391 la Constantinopol vine să confirme şi ea, că tendinţele voevodatului românesc au fost totdeauna autonomia dusă până la suveranitate deplină*

V. VOEVODATUL TRANSILVAN IN RAPORT CU CELELALTE VOEVODATE ROMÂNEŞTI.

După ce s'a lămurit în cele de mai sus originea şi evoluţia voevodatului transilvan, apoi raporturile voevodatului maramureşan cu regalitatea ungară, precum şi caracterul şi tendinţele instituţiei voevodale la Românii din Transilvania şi Ungaria, suntem, acum, mai în măsură a cerceta fiinţa voevodatului transilvan în raport cu celelalte voevodate româneşti.

S'a afirmat de istoricii streini, că voevodatul transilvan nu are nimic comun cu instituţia românească purtătoare a aceleiaşi denumiri şi aceasta din pricina că — după cum susţine istoriografia maghiară — despre nici una din organizaţiunile politice aflate de Unguri cu prilejul venirei lor în Transilvania, nu se poate dovedi că ar fi cuprins în ea element românesc.

Această aserţiune este voit eronată. Se ştie, anume, că sin-

gurele informaţiuni despre situaţia etnică şi politică a Transilvaniei, din vremea pătrunderii Ungurilor, sunt cele cuprinse în cronica notarului anonim. Nu mai reluăm aici discuţia asupra timpului când şi-a scris Anonimus cronica şi a valorii informaţiunilor lui[175]). Ele vorbesc însă precis despre Românii şi Slavii din aceste regiuni, cât şi despre „Gelou dux Blacorum"[176]). Acum, chiar dacă Anonimus ar fi inventat pe Gelou ca erou eponim, un fapt rămâne totuşi de necontestat, anume că Românii şi Slavii din Transilvania aveau o organizaţiune politică-militară. Că Românii aveau rolul conducător, nu mai încape nici o îndoială, de vreme ce Anonimus arată pe ipoteticul Gelou ca fiind „quidam Blacus", deci Român.

Acceptând teza istoriografiei maghiare, că Anonimus se referă la situaţia etnică a Transilvaniei de pe vremea lui, pe care o transpune în epoca descălecării Ungurilor în Panonia, resultă că enigmaticul notar avea cunoştinţă fie prin informatori, fie prin tradiţie, de existenţa unei organizaţiuni politice româno-slave, în fruntea căreia stătea un conducător român, înainte ca această organizaţiune să fi ajuns a fi supusă autorităţii regale ungare.

Fără îndoială că în persoana lui Gelou avem atestată existenţa instituţiei voevodatului transilvan, în faza ei româno-slavă, încă nesupusă autorităţii coroanei ungare. Faptul că acest Gelou nu este amintit cu termenul de voevod, ci cu cel de „dux", nu poate fi invocat drept argument împotriva existenţei voevodatului. Anonimus pentru toate căpeteniile militare, ungare, slave, sau de orice alt neam, nu foloseşte de cât termenul de „dux". Acest termen e folosit şi ca echivalent latin al celui slav de voevoda[177]). Ţinând acum seama de faptul că termenul de voevoda intrase în limba diplomatică ungară la 1176, când

---

175) I. Moga, *Le Roumain de Transylvanie au Moyen Âge.*, p. 119—124.

176) St. L. Endlicher, *Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana.* Leipzig 1931, p. 24—26.

177) Voevozii Rutenilor = „duces Ruthenorum"; voevodul Chievului = „dux de Kyeu"; „duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu et Susdal"; (Eudlicher, o. c. p. 9—11); „magnus dux Bulgariae". (Idem, p. 13).

avem amintit pe Leustachius cu acest titlu, resultă că Anonimus scria despre existenţa voevodatului românesc din Transilvania într'o vreme anterioară anului 1176, deci se referea la realităţi, dacă nu din epoca descălecatului unguresc, cel mai târziu la cele din prima jumătate a sec. XII[178]), deci în epoca, în care regii Ungariei au fost nevoiţi să renunţe la încercarea de a organiza o marcă după model apusean în frunte cu un „princeps ultrasilvanus" şi să accepte fiinţa voevodatului transilvan ca pe o instituţie străveche, ce nu putea fi desrădăcinată din realităţile geografice şi etnice ale acestei ţări.

In temeiul acestor fapte, se poate afirma cu certitudine că *voevodatul transilvan nu numai că a avut în compoziţia lui element etnic românesc, dar el a fost o organizaţiune politică româno-slavă, identică cu celelalte voevodate româneşti, fiind atestată de izvoarele istorice cu două veacuri înaintea celei din Ţara Românească şi cu trei veacuri înaintea celei din Moldova.*

O altă teză a istoriografiei streine, este — după cum s'a arătat — cea susţinută de G. E. Müller, care consideră pe voevozii Transilvani ca „guvernatori... numiţi de rege, purtători ai titlului de voevod". Despre aceşti „guvernatori" susţine autorul că nu se pot compara cu voevozii ţărilor române, deoarece „Voevozii Munteniei şi ai Moldovei erau domnitori independenţi, în timp ce voevozii Transilvaniei, ca locţiitori ai regelui, au fost numiţi sau destituiţi de rege".

Această comparaţie poartă pecetea metodei cunoscute a d-lui G. E. Müller, de a judeca anumite instituţiuni sau stări juridice nu prin caracterul lor specific originar, ci prin situaţia de drept în care acestea au ajuns a fi forţate să se încadreze[179]).

---

178) I. Moga, o. c., p. 123—125.

179) Dintre numeroasele lucrări ale autorului, străbătute de acest spirit şi elaborate cu această metodă, semnalăm cunoscutul studiu: „*Die unsprüngliche Rechtslage der Rumänen in Siebenbürger Sachsenlande*". Hermannstadt, 1912, care a stârnit o vie polemică (cf. studiul d-lui S. Dragomir în „*Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*". Sibiu, 1913).

Fără îndoială, nimeni nu contestă că voevodatul Transilvaniei a ajuns sub autoritatea regalității ungare și ca atare voevozii erau numiți sau destituiți de rege, guvernând în numele acestora. Dar aceasta este situația juridică în care a fost adus voevodatul transilvan, drept resultat al permanentei străduințe a regalității de a încadra și supune această instituție ierarhiei regatului ungar. Situația aceasta însă nu constitue caracteristica intrinsecă, ființa voevodatului transilvan.

Pentru cunoașterea acestei caracteristici nu se poate face paralelă de cât între instituțiuni de origine identică, supuse aceluiaș regim politic. Termenul de comparație pentru voevodatul transilvan, nu poate fi de cât voevodatul maramureșan. Deosebirea între aceste două voevodate nu se manifestă în caracterul lor originar, ci în spațiul geografic diferit asupra căruia se întindea jurisdicția voevodală, precum și în faptul că în timp ce în Transilvania regele își exercita autoritatea în mod direct asupra voevodatului, în Maramureș o făcea și indirect, prin mijlocirea reprezentantului său local, comitele.

Ținând seamă de aceste deosebiri, neesențiale în ce privește natura intrinsecă a celor două instituții, în temeiul datelor analizate în cap. II—IV al acestui studiu, se pot constata următoarele:

a) Regele a manifestat față de voevodatul transilvan o vădită neîncredere, îngrădindu-i sfera de autoritate judecătorească, scoțând pe Sași și Secui și chiar pe indivizi izolați de sub jurisdicția voevodului și punându-i în directă dependență față de el. Deasemenea a adus și împroprietărit în Transilvania oameni verificați în statornica lor credință față de rege, pentru a-i avea sprijin și frână împotriva puterii voevodale. Aceeași neîncredere a dovedit-o regele și față de voevodatul maramureșan. Drept sprijin al autorității lui în această regiune a așezat coloniști streini în valea Tisei și a urmărit stăruitor captarea de români izolați în serviciul regalității, pentru a-i scoate de sub autoritatea voevodală, pe care urmărea să o desființeze și pe care a reușit să o supună controlului exercitat de comite.

b) Voevozii Transilvaniei, cari nu au înţeles să rămână simpli „guvernatori" — cum îi dorea regele, — şi-au manifestat în mod categoric dorinţa de a-şi apăra deplina jurisdicţie asupra tuturor locuitorilor, nesocotind privilegiile regale acordate indivizilor şi colectivităţilor scoase de sub autoritatea voevodală, şi impunând — cum a făcut Toma Széchény la 1324 — regelui să restitue dreptul voevodului de a judeca în toate pricinile „precum judecau vechii voevozi din vremea înaintaşilor noştri, iluştri regi ai Ungariei". Pentru aceleaşi drepturi ale voevodului, de a judeca „în toate cauzele ivite între Români", atât în cele aparţinătoare justiţiei majore, cât şi în cele ale justiţiei minore, s'au străduit şi Românii din Bereg şi le-au apărat şi voevozii maramureşeni, această deplină jurisdicţie constituind însaşi fiinţa autonomiei româneşti întruchipată de voevod.

c) Voevozii reprezentativi ai Transilvaniei au închegat un regnum transilvanum ca expresie a autonomiei, cu jurisdiţie şi legislaţie proprie şi cu tendinţă spre suveranitate şi independenţă faţă de coroana ungară. La fel autonomia românească din Maramureş, apărată de voevozi împotriva tendinţelor regale de a o desfiinţa, şi-a afirmat — prin mişcarea revoluţionară a lui Bogdan — voinţa de suveranitate şi independenţă faţă de regatul ungar, pe care dacă n'a putut-o realiza în Maramureş, a dus-o la deplină biruinţă în Moldova.

d) *Acest paralelism între lupta pentru apărarea aceloraşi atribuţiuni şi afirmarea aceloraşi tendinţe politice ale voevozilor maramureşeni şi transilvani, precum şi atitudinea regalităţii faţă de cele două voevodate, impun în mod logic conclusia că regalitatea ungară s'a găsit faţă în faţă cu două organizaţiuni cu caracter intrinsec identic.*

Fireşte, există şi deosebiri între cele două voevodate. Aceste deosebiri nu constau însă — repetăm — în caracterul instituţiei, ci în spaţiile geografice diferite asupra cărora îşi exercitau atribuţiunile, în forma cum regele îşi exercita autoritatea asupra lor şi — adăugăm — în deosebirea factorilor etnici şi politici, cari determinau evoluţia celor două autonomii. Astfel, în timp ce voevodatul maramureşan cuprindea o autonomie exclusiv

românească, reglementată prin dreptul românesc (jus valachicum), ostil dreptului feudal representat de comite şi de colonişti streini privilegiaţi, voevodatul Transilvaniei şi-a organizat în cursul timpului autonomia tocmai pe temeiul dreptului feudal, cuprinzând în ea „naţiunile" politice privilegiate: nobilimea, Saşii şi Secuii, precum şi oraşele cu drepturi municipale.

Cele două voevodate au ajuns deci să fie de structură diferită, dar — după cum s'a văzut — de caracter şi tendinţe identice. Deosebirea de structură a determinat şi soarta diferită pe care au avut-o cele două voevodate. Anume, în timp ce în Maramureş voevodatul în luptă cu ordinea feudală, a fost întâi subordonat comitatului, pentru ca mai târziu să fie desfiinţat, în Transilvania, sprijinindu-se tocmai pe ordinea feudală, voevodul, — deşi numit de rege şi guvernând în numele acestuia —, în calitatea lui de şef al puterii judecătoreşti, conducător al celei legislative şi şef al administraţiei şi al armatei, se afirmă tot mai mult ca un adevărat domnitor.

In legătură cu această situaţie a voevodului transilvan, merită a fi subliniat faptul că *autonomia transilvană întemeiată pe ordinea feudală, s'a constituit potrivnic scopurilor urmărite de regalitate, sub presiunea nevoilor interne, prin voevodat şi sub conducerea lui, identificându-se cu aspiraţiunile politice ale acestuia.*

Anume, după scoaterea colectivităţilor etnice privilegiate, Saşii şi Secuii, de sub autoritatea voevodală şi aşezarea lor sub directul control al regelui prin comes Saxonum şi comes Siculorum, a urmat, prin dispoziţiunile dietei din 1290 dela Buda, extinse şi asupra Transilvaniei, scoaterea şi a nobilimei transilvane de sub autoritatea voevodală, pentru a distruge acel regnum transilvanum al lui Roland Borş, care constituia un început de realizare politică a autonomiei în forma unui stat transilvan. Carol Robert — cum am văzut — a fost nevoit să restitue deplina jurisdicţie a voevodului transilvan. Urmaşul său, Ludovic, a întărit autonomia naţională a Saşilor şi a Secuilor şi prin drepturile municipale acordate diferitelor oraşe săseşti, ca şi

prin cele acordate comitatelor nobilitare, a contribuit în mod esențial la organizarea „națiunilor" politice privilegiate din Transilvania. Aceste națiuni însă au sfârşit prin a se închega în autonomia transilvană cu dietă şi legislație proprie[118]), autonomie făurită sub autoritatea voevodală, identificânu-se cu aspirațiile ei politice spre suveranitate şi independență. Aceste tendințe le mărturiseşte Martinuzzi într'o scrisoare din 1542, prin cuvintele: „din vechime se frământă Transilvănenii să se desfacă de acest regat al Ungariei, ca, după exemplul Moldovei şi Munteniei, să se supună Turcului"[181]). Acest proces, ce merge spre făurirea statului transilvan, deosebit şi chiar potrivnic celui ungar, are în miezul său forța de închegare a instituției voevodale, ca factor reprezetativ al autonomiei transilvane.

In lumina acestor constatări, încercarea dlui G. E. Müller de a reduce rolul voevozilor transilvani la acela de „guvernatori" numiți și destituiți de rege, este prea simplistă, ținând seama numai de forme şi nu de conținut, și dovedeşte o vădită intenție de a ignora ființa și tendințele acestui voevodat.

Deasemenea, discriminarea pe care o face acelaş autor între caracterul voevodatului transilvan și cel al voevodatelor muntean și moldovean, este arbitrară, de oare ce fixează ca termeni ai comparației numai situația de drept diferită, în care au ajuns aceste instituții, cu scopul de a exclude elmentul esențial: caracterul intrinsec și tendințele identice ale acestor voevodate.

In adevăr, voevozii din Țara Românească și din Moldova erau domnitori independenți, și — adaogăm —, aleși de staturile conducătoare ale țării în această demnitate, în timp ce voevozii Transilvaniei, până la o anumită vreme, erau numiți, sau destituiți de rege. Dar istoricul sas amintit ia termen de comparație situația la care s'au ridicat voevodatele Țării Româneşti și al Moldovei după ce — pe de o parte, prin descălecatul voe-

180) I. Lupaş, *Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII XVI*. Bucureşti, 1938, p. 63 şi urm.

181) I. Lupaş, *o. c.*, p. 82.

vodal dela sfârşitul sec. XIII, şi prin lupta lui Basarab dela 1330, pentru eliberarea de sub autoritatea coroanei ungare, de altă parte prin descălecatul lui Bogdan în Moldova, urmat de aceeaşi îndepărtare a autorităţii coroanei ungare, — cele două ţări române şi-au putut realiza independenţa politică, iar voevozii lor au ajuns să-şi exercite toate atribuţiunile unor domnitori neatârnaţi, în timp ce pentru voevozii Transilvaniei, G. E. Müller ia ca termen de comparaţie situaţia acestora dinainte de a se putea elibera de sub autoritatea regelui.

Fireşte, această trunchere voită în evoluţia voevodatului transilvănean, autorul amintit n'ar putea-o justifica, de cât cu teza, că odată ce Transilvania s'a smuls de sub autoritatea coroanei ungare, ea nu mai era voevodat, ci principat. Acest principat însă este resultatul evoluţiei fireşti a voevodatului şi prin el a autonomiei transilvane; este fructul tendinţelor mai vechi ale acestuia spre suveranitate. Faptul a fost recunoscut şi de autori maghiari, de exemplu Endes M., care, ca jurist, în monografia sa despre autonomia transivană, deşi are vădita tendinţă de a susţine punctul de vedere al integrităţii de drept a regatului ungar împreună cu Transilvania, aşa cum face şi G. E. Müller — recunoaşte totuşi că, încă înainte de înfiinţarea principatului „Transilvania s'a străduit ca, după exemplul Ţării Româneşti, să se organizeze ca stat suveran"[182]).

La această suveranitate însă voevodatul transilvan n'a putut ajunge, de cât după sdrobirea forţelor regatului ungar de către Turci, în bătălia dela Mohàcs. Abia după această prăbuşire, în decurs de patru decenii şi jumătate, voevodatul transilvan a reuşit la 1571 să fie organizat în stat cu deplină suveranitate, cu constituţie proprie, având în frunte un principe ales, asemenea domnitorilor din ţările române.

Renunţarea la titlul de voevod nu s'a făcut din pricina că instituţia voevodală n'ar fi putut reprezenta această suveranitate, — domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei, ca suverani, continuau să poarte titlul de voevod —, ci datorită situaţiei

---

[182]) Endes M., o. c., p. 152.

subordonate în care fusese ţinută din punct de vedere de drept instituţia voevodală în ierarhia regatului ungar. Păstrarea titlului de voevod ar fi putut da prilejul în viitor ca, în temeiul drepturilor coroanei ungare, voevodatul Transilvaniei să poată fi revendicat pentru o reîncadrare în corpul regatului ungar. Din acest motiv, pentru a se sublinia şi mai mult ruperea definitivă de coroana ungară, s'a renunţat la titlul de ovevod, care în Transilvania nu mai corespundea cu situaţia de drept a ţării şi s'a adoptat titlul considerat superior, de principe. Aceasta fiind realitatea istorică, afirmaţia amintitului jurist maghiar Endes M., că „Principatul Transilvaniei nu este continuarea autorităţii voevodale. ci a celei a regalităţii ungare"[183]), este în vădită contrazicere cu evoluţia voevodatului şi a principatului transilvan.

VI. INCHEIERE.

Oprind, deocamdată, la aceste date, cercetările şi consideraţiunile noastre asupra voevodatului transilvan, — cercetări, pe cari nădăjduim să le putem relua curând, cu posibilităţi mai complete de investigaţie a amănuntelor —, credem a putea formula resumativ următoarele concluziuni:

1. *Voevodatul transilvan, asemenea celorlalte voevodate româneşti, îşi trage originea din instituţia voevodală românoslavă autohtonă, cuprinzând o ordine juridică şi socială cu totul deosebită de cea a Ungurilor descălecători şi de organizaţiunile de tip apusean introduse de primii regi ai Ungariei în aceste părţi.*

2. *Cu toate că acest voevodat a ajuns să fie constrâns a se încadra în ierarhia feudală a regatului ungar, voevozii transilvani au căutat să-şi salveze atribuţiunile lor originare, în special deplinele puteri judecătoreşti, asemenea altor voevozi români supuşi aceleiaşi politici regale feudale, iar ca instituţie*

[183]) Endes M., *o. c.*, p. 180.

conducătoare politică, voevodatul — prin representanții săi mai de seamă — s'a afirmat ca factor principal de închegare a statului transilvan autonom, cu tendințe de suveranitate deplină și de independență față de coroana ungară.

3. *Această tendință spre suveranitate și independență este proprie și celorlalte voevodate românești, Muntenia și Moldova, cari, cu veacuri înaintea voevodatului transilvan, au reușit să o ducă la o deplină realizare. Acest din urmă voevodat, are deci acelaș obiectiv ca și cel muntean și moldovean, anume eliberarea de sub autoritatea coroanei ungare, ca mijloc de realizare a suveranității depline și prin aceasta se încadrează în mod firesc în destinul comun al formațiunilor politice izvorîte din instituția voevodatului băștinaș românesc.*

Constatările de mai sus, — deși mai au nevoie de unele verificări și cercetări de amănunt — credem că și după întregirea acestor investigații, nu vor suferi modificări esențiale. Ele sunt în desacord cu tezele susținute de istoricii streini și în unele privințe întregesc concluziunile la cari a ajuns, în decursul cercetărilor sale, dl. I. Lupaș, în publicațiunile semnalate în prezentul studiu.

CONTRIBUȚIUNI DOCUMENTARE LA ISTORIA ROMÂNILOR IN SEC. XIII ȘI XIV.

de ȘTEFAN PASCU

Introducere.

Dându-ne seama de importanța oricărei noui știri referitoare la epoca medievală a trecutului nostru, fiind fiecare din ea „un mărgăritar pentru istoria noastră națională", după cum se exprima istoricul Nicolae Densușianu[1]), el însuși un neobosit adunător de documente din această epocă, am încercat, în timpul șederii la Roma, ca bursier al Universității noastre din Cluj, să culegem noui informațiuni din registrele pontificale ce se păstrează în Arhiva Vaticană. Am început această muncă, cu toate că ne era cunoscut faptul că cercetătorul Augustin Theiner publicase patru mari volume de documente privitoare la Sud-Estul european[2]), în veacurile XIII și XIV, scoase din aceleași registre, precum se publicaseră unele documente și în colecțiunile celor două mari ordine religioase: dominican și franciscan[3]). Ne-am oprit asupra acestei epoci, îndemnați de motivul

---

[1]) N. Densușianu—E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*. Vol. I, part. 1, București, 1889, prefață.

[2]) Aug. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacrum illustrantia*. Vol. I—II. Roma. 1859—1861; *Vetera monumenta Poloniae et Lituaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. Vol. I. Roma, 1861; *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. Vol. I. Roma, 1863. Din aceste colecțiuni, toate documentele privitoare la trecutul nostru au fost republicate, împreună cu altele, reproduse din alte colecțiuni. de către N. Densușianu în vol. I, part. 1 2, din colecțiunea Hurmuzaki.

[3]) *Bullarium Ordinis F. F. Praedicatorum*. Ed. F. Thomacriopol. Vol. I—VIII. Roma, 1729—1740; *Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum*.

că nici un specialist român n'a cercetat susnumitele registre cu interes deosebit pentru trecutul nostru[4]), şi că prin urmare n'ar fi exclus să se mai găsească material nou.

Astfel am cercetat toate registrele pontificale dela început — câte se păstrează (din anul 1198 până la anul 1403) — şi anume: un număr de 320 de volume din *Regesta Vaticana,* dintre anii 1198—1403 (vol. 1—320), 349 vol. din *Regesta Avinionensia,* dintre anii 1305—1394 (vol. 1—349), 118 vol. din *Regesta Lateranensia,* dintre anii 1389—1403 (vol. 1—118), 42 vol. din *Regesta Supplicationum,* dintre anii 1342—1378 (vol. 1—42), 88 vol. din *Obligationes et Solutiones Camerae,* dintre anii 1295—1505 (vol. 1—88), precum şi două codice din Biblioteca Vaticană: *Vaticanus Latinus 7216* şi *Codex Ottobonianus 2546* şi *Codex 314 Assisinus,* ce se păstrează în Biblioteca comunală din Assisi.

Am cules toate informaţiunile privitoare la trecutul românesc din această epocă, deoarece, după cum spunea istoricul

Ed. Fr. Hyacinthi Sbaralea. Vol. I IV şi C. Eubel. Vol. V VIII. Roma, 1759 1908; *Analecta Franciscana sive cronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum spectantia.* Vol. I—II. Quaracchi, 1885 1887; *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisci institutum.* Ed. L. Wadingus. Vol. I—IX. Roma, 1732—1734. Câteva documente privitoare la trecutul nostru. în această epocă, au mai fost publicate şi în *Annales ecclesiasticis ab anno MCXCVIII* ubi Card. Baronius desinit. Ed. O. Raynaldus. Tom. XIII—XVIII. Roma, 1646—1659, precum şi în diferitele volume privitoare la unii papi, publicate de *Écoles françaises d'Athene e du Rome,* ca şi în *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia.* (Vatikani magyar okirattár). Seria I, Vol. I—IV. Budapesta, 1885—1887. E. Müller, publicase şi el 48 de documente referitoare la diecesa transilvană în timpul păstoririi papei Grigorie XI, în *Vatikanische Urkunden und Regesten zur Geschichte Siebenbürgens in dem Jahre 1371—1377.* Sibiu, 1892, ca şi Bossány A., *Regesta Supplicationum.* (A papai kérvénykönyvek magyarvonat kozasu okmányai avignoni korszak). Vol. I—II. Budapesta, 1916—1918.

[4]) I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului.* Vol. I. Bucureşti, 1913, adevărat că a publicat 7 documente din sec. XIV, referitoare la episcopiile catolice din Principatele Române, însă D-Sa n'a cercetat registrele, ci a mers de-a-dreptul la documente, după indicaţiunile lui C. Eubel din *Hierarchia catholica medii aevi sive Summarum Pontificium S. R. E.* Tom. I. München, 1898.

Constantin Giurescu, „informația istorică ori cât de măruntă, care aduce însă ceva nou, dar se află într'o arhivă streină, unde nu oricând se pot face cercetări și unde găsirea ei este de multe ori întâmplătoare, credem că-și are importanța sa și trebue dată la lumină"[5]).

Informațiunile găsite sunt de ordin politic, religios și social. Ele vor fi însă discutate pe scurt numai în această prezentate ca studiu introductiv la documentele propriu zise, ce vor apărea când vor permite împrejurările. Cum însă chestiunile de ordin politic erau, în acea vreme, în strânsă legătură cu cele de ordin religios, le vom prezenta și noi concomitent, în mod cronologic, nefiind indicat a le despărți unele de altele. Nu ne vom ocupa, aici, cu toponimia transilvană, cuprinsă într'un număr însemnat din documentele copiate.

I.

Secolul al XIII-lea.

Pe la începutul veacului al XIII-lea, papalitatea manifesta un mare interes pentru convertirea Românilor la catolicism. La 1204, datorită diplomației lui Inocențiu III, Ioniță, Impăratul Românilor și al Bulgarilor, îmbrățișază religia romană. In drumul său spre Târnova, unde mergea pentru a încorona pe Ioniță, cardinalul Leon, se interesează și de soarta Românilor din Transilvania, ajungând la concluziunea că ar fi oportun și folositor să înființeze un episcopat aparte pentru aceștia. Astfel, după informațiunile acestuia, scrie la 16 Mai 1204 papa Inocențiu III episcopului catolic din Oradea, să viziteze manăstirile grecești din diecesa sa, care se găseau într'o stare de decadență „din cauza negligenții episcopilor diecesani și a Grecilor înșiși" — este sigur că nu poate fi vorba de o populație grecească în

5) C. Giurescu N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu.* București, 1907, prefață.

această vreme în Transilvania nordica, ci despre o populaţie de rit grec, aşa dar despre Români — şi să înfiinţeze un episcopat pentru aceştia, episcopat care să fie supus direct papei[6]).

După un an, acelaş papă scria arhiepiscopului de Calocea, sub jurisdicţiunea căruia se găsea şi episcopia de Oradea, ca pe moşiile fiilor cneazului Bela, există un episcopat de rit grec, care se găseşte sub jurisdicţiunea bisericii constantinopolitane, cerându-i să-l readucă sub ascultarea bisericii romane. Documentul acesta, dat în 3 Mai 1205, a fost publicat de Augustin Theiner[7]) după un izvor *(Reg. Vat.* vol. 7, f. 13), unde numele localităţii era scris *Belocnese.* Intr'o altă copie a documentului *(Vat. Lat. 7216,* f. 113—114), găsită de noi, numele este scris exact: *Bela cnese*[8]), fapt ce ne-a determinat a-l copia şi a ne opri puţin asupra lui.

Este vorba de aceeaşi regiune din Transilvania nordică, unde în acest timp — începutul sec. XIII — exista un episcopat de rit grec pe seama Românilor, care, sau se va fi înfiinţat între cele două date — 16 Mai 1204—3 Mai 1205 — sau, mai probabil, exista şi la data când papa Inocenţiu scria episcopului de Oradea numai despre mănăstirile greceşti. Urmele unei organizaţiuni bisericeşti pe seama Românilor în aceste părţi se păstrează şi în secolul al XIV-lea. Şi anume la anul 1349, episcopul catolic de Oradea, Dumitru, recunoaşte un „presbiterus olachalis" pentru Românii din diecesa sa[9]). In Bihor, inima diecesii de Oradea, exista în sec. XIII, aşa

---

[6]) „Unus fieret episcopatus ex ipsis, qui nobis nullo mediante subesset". Cf. A. Theiner, *Vetera mon. Slavorum merid.*, I, p. 33 şi N. Densuşianu—E. Hurmuzaki. *Documente* . . . I_1, p. 39.

[7]) A. Theiner, *o. c.*, p. 40.

[8]) „Quidam Episcopatus in terra filiorum *Bele knese* consistit".

[9]) „Nos Demetrius . . . episcopus Waradiensis significamus . . . quod nos terram seu possessionem nostram Felwenter vocatam, populorum multitudine intendentes decorare, Petro Woywode, filio Stanislai, iudici eiusdem ville Felwenter, hanc *gratiam specialem duximus concedendam, ut unum presbiterum olachalem,* donec nostre placuerit voluntati, sine omni collecta et exactione qualibet nobis iure domini provenire debentibus possit et valeat conservare. Datum in Kiralymezei . . . Anno Domini MCCCXL nono". Cf.

dar contemporană cu documentul de mai sus, o localitate numită Bélkenez; în veacul următor se aminteşte o alta, Kenys, care în veacul al XV-lea se numea Kenes[10]). Chiar şi azi există, în aceeaşi regiune, două comune numite Bél: Beliu şi Bélkirálymezö — Craiova[11]). Astfel organizaţiunea bisericească a Românilor din Nordul Transilvaniei apare foarte posibilă, ca o continuare a acelei existente înainte de venirea Ungurilor, chiar pe teritoriul unde la acea dată exista o organizaţiune politică, aceea amintită de cronicarul Anonim al regelui Bela, în frunte cu ducele (voevodul) Menumorout[12]), cu atât mai posibilă cu cât un voevod ca cel bihorean, care îndrăsnea să spună trimişilor invadatorului Arpad că nu-i va ceda niciun petec de pământ cât timp va fi în viaţă[13]), nu se putea lipsi de o organizaţiune religioasă de neapărată trebuinţă pentru supuşii săi.

Cei ce situau această localitate în alte părţi: Maramureş[14]), Sirmiu[15]), poate induşi în eroare şi de felul cum era scris nu-

---

Bunyitay V., *A váradi püspökség története*. Vol. I, Oradea Mare, 1883, p. 192 şi *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, p. 114.

[10]) Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Vol. I. Budapesta, 1893, p. 612.

[11]) C. Martinovici şi N. Istrati, *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite*. Cluj, 1921, part. III, p. 7.

[12]) „Dux vero Arpad ... legatos misit in castrum Byhor ad ducem Menumorout". Cf. *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Szentpétery E., Vol. I. Budapesta, 1937, p. 59 şi *Izvoarele istoriei Românilor*. Ed. G. Popa-Lisseanu. Vol. I, Bucureşti, 1934, p. 40.

[13]) „Terram autem nullatenus concedimus nobis viventibus". Cf. *ibidem*, p. 41 şi 60.

[14]) I. Mihali, *Diplome Maramureşene din sec. XIV şi XV*. Vol. I. Sighet, 1900, p. 260, întâlnind la anul 1423 un Bela spune că până ce nu va fi determinată cu siguranţă ţara fiilor lui Bela, îl revendică pe acesta de Maramureşan.

[15]) Augustin Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria*. Blaj, 1904, pp. 192 193 şi *Incercare de istoria Românilor până la 1382*. Bucureşti, 1912, p. 197, considera localitatea în Sirmiu, ca derivând dela numele lui Beles, fratele reginei Ungariei şi fiul lui Uroş, jupanul Serbiei. Această interpretare este adoptată şi de Carol Auner, *Episcopia Milcovului* în *Revista Catolică*, 1913, An. II, p. 535. Dar fiul marelui jupan şi fratele

mele localității în textul editat de Theiner, nu mai pot avea dreptate.

* * *

In Biblioteca comunală din Assisi se păstrează un codice dela jumătatea sec. XIII[16]), din conținutul căruia se vede că autorul lui era un franciscan din acel oraș, pe care Sbaralea îl numise Anonymus Italus Umber[17]) și care azi e cunoscut sub numele de fratele Elemosina, după cum rezultă și dintr'o însemnare a codicelui[18]). Foile 114—115 conțin două capitole în care este vorba și despre Români. Primul capitol: *De gravi persecutione ecclesie (a parte Frederici)*, relatează lucruri întâmplate la începutul sec. XIII și anume în timpul papei Honoriu III (1216—1227). Pentru autor trei dușmani avea biserica catolică în acel timp, împotriva cărora era de luptat, „contra... tres catervas demonum": anume împotriva falșilor creștini-tirani ce oprimau biserica și-i usurpau drepturile, împotriva armatelor Saraceni-

reginei Ungariei, nu putea să poarte un titlu atât de modest, acela de cnez. Și de fapt, în colecțiunea de documente publicate de T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. III. Zagreb, 1907, p. 9 și vol. V, p. 175, 202, 236, 243, 258, 276, ca și în colecțiunea de documente publicate de J. Tkalčič, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*. Vol. I. Zagreb, 1889, p. 11 12, se amintește de mai multe ori o persoană cu numele Bela, dar totdeauna cu titlul de duce: „Terra Belae ducis", la 1201, „dividens terram Belae ducis", la 1209, „Bela dux", la 1260—1270, etc., niciodată cu acela de cnez. In al doilea rând, Bela amintit în Sirmiu, la această dată era în viață, pe când acesta din Nordul Transilvaniei s'ar părea că nu mai era printre cei vii, din moment ce este amintită proprietatea fiilor săi și nu el personal.

Identificarea pe care o făcea Timoteiu Cipariu, *Acte și fragmente latino-românești* ... Blaj, 1855, p. XII și după el Carol Auner, *Momente din istoria bisericii Românilor*, p. 95 96, între Beiuș și „terra filorum Bele knese", azi nu mai este susținută de nimeni, însuși Auner părăsindu-o mai târziu.

[16]) *Codex 314 Assisinus.*

[17]) S. Sbaralea, *Supplimentum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci*. Pars I. Roma, 1901, p. 60.

[18]) „Liber iste memorialis diversarum ystoriarum ponetur in armario S. Francisci di Assisio, quia sic compromissum fuit inter custodem S. Francisci et fratrem Elemosinam de voluntate et consensu ministri, tamen usus ipsius libri fratri Elemosine reservato dum vivit".

lor, Turcilor, *Românilor* („contra aciem Saracenorum et Turchorum, *Blachorum...*"), cari persecutau şi pe Isus Christos şi pe preoţii lui şi în al treilea rând împotriva Patarenilor eretici. Primul duşman ar fi împăratul Frederic al II-lea care era în duşmănie cu papa Honoriu; al doilea ar fi Saracenii, Turcii şi Românii, iar al treilea Patarenii foarte răspândiţi în acest timp în toată Peninsula Balcanică, ajungând chiar până în Italia[19]). Românii pomeniţi aici ar fi cei din Peninsula Balcanică enumeraţi alături de Turci, după cum apar şi în *Annales Barenses* din acest timp[20]) şi cari sub Ioniţă şi urmaşul său, Ioan Asan al II-lea, nu erau în relaţiuni prea bune cu papalitatea, dimpotrivă, la un moment dat, o adevărată cruciată este iniţiată din partea papei împotriva lor[21]).

In al doilea capitol: *De crudelissimo Vitali et exercitu Sarracenorum et falsorum christianorum*, se relatează lucruri întâmplate pe la 1241 şi anume asediul oraşului Assisi de către Saraceni şi *Români* şi alţi creştini falşi, sub comanda lui Vitalis de Aversa[22]). La asediul şi distrugerea oraşului participă şi Cumani alături de Saraceni. Data asediului, după locul ce-l ocupă în cronică, ar fi anul 1241 şi sub Saracenii ce asediază şi distrug oraşul la această dată, trebue să se înţeleagă Tătarii. O parte din aceştia, de fapt, în acest an, trecând peste Polonia, Boemia şi Ungaria, se îndreaptă spre Peninsula Balcanică, ocupă Dalmaţia şi ajunge până la Udine[23]), iar o altă parte pătrunde până la porţile Vienei şi o înţelegere pare a se fi încheiat între

---

19) Insuşi papa Honoriu sileşte pe regele Ungariei, Andrei II, să trimită pe Ugrin archiep. Calocei, cu o armată pentru extirparea Patarenilor balcanici în 1222. Cf. Densuşianu—Hurmuzaki, *Documente*, I_1, p. 76.

20) „Hoc anno (1227) descendit cum exercitu magno i. e. Vussorum Guandalorum, Turcorum, Bulgarorum, *Vlachorum*, Macedonum aliarumque ut caperet Siciliam". Cf. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*. Vol. V, p. 42.

21) N. Densuşianu E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*. Vol. I, part. 1, p. 142, 159—178.

22) „Vitalis de Adversa Apuliae, tyrannus crudelis, nomine christianus sed non opere, cum caterva militum Sarracenorum et *Blachorum* et malorum christianorum ... circumveniens pervenit Assisium ...".

23) G. Soranzo, *Il papato, l'Europa christiana e i Tartari*. Milano, 1930, p. 57.

Frederic II şi Tătari. Ţinând seamă de aceste împrejurări, rezultă ca un lucru foarte natural, asediul oraşului Assisi, la 1241, ca şi prezenţa Tătarilor în Italia, conduşi de Vitalis, care era în solda împăratului.

Prezenţa Românilor şi a Cumanilor alături de Tătari la fel îşi găseşte explicaţiunea. Tătarii veneau să supună sub autoritatea lor pe ceilalţi regi, deoarece ei nu admiteau alţi suverani decât pe ai lor[24]). In părţile carpatice era suveranitatea regelui ungar, pe care Românii nu numai că nu o acceptau, dar îşi vedeau ameninţată independenţa de tendinţele acestuia de expansiune spre Dunăre şi Mare. Astfel pentru Români sosirea Tătarilor era o ocaziune bine venită ce nu trebuia pierdută şi nu o pierdură[25]). Românii din Moldova nu se opun Tătarilor şi de aceea zece ani mai târziu, misionarul Roubruk îi considera ca vasali ai acestora[26]). Această supoziţie e confirmată de faptul relatat de cronica assisină, deoarece Românii, împreună cu Cumanii, nu pot fi decât cei din Moldova meridională sau Muntenia orientală[27]). Un document din 1368 pare să confirme această părere. Se vorbeşte în acel document de distrugerea făcută în Ungaria cu mult timp înainte, despre care de abia se mai aminteşte („a longis retro temporibus, quorum certa memoria non habetur"), distrugere făcută din partea „gentes impie Tartarorum et *aliarum vicinarum ibidem infidelibus et diversarum hostium dicti Regni*"[28]). Distrugerea din 1241 trebue să fie aceea întâmplată cu „foarte mult timp în urmă, despre care de abia se mai amintea" la 1368, căci o alta, înainte de această dată (1241), nu se cunoaşte.

---

[24]) Inţelegerea lor cu Frederic era temporară, aşteptând ocaziunea potrivită pentru a-i ocupa şi imperiul său.

[25]) A. Sacerdoţeanu, *Marea invazie tătară şi sud-estul european*. Bucureşti, 1933, p. 60.

[26]) A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*. Paris, 1930, p. 95, 137.

[27]) Cf. G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'oriente francescano*. Vol. II, p. 507—508.

[28]) *Reg. Vat.* vol. 257, f. 105—106. *Reg. Av.* vol. 167, f. 439.

In această vreme de tovărăşie de arme vor fi luat Românii dela Tătari *pavezele*, scuturile acoperite cu piele, despre care vorbeşte cronicarul bizantin Chalkokondyl şi istoricul bizantin Ioan Cantacuzino[28 bis])

In Muntenia, se pare, însă, că Românii au încercat să resiste Tătarilor, aceste regiuni fiind într'o mai strânsa dependenţă de Ungaria[29]).

* * *

De pe la jumătatea sec. XIII noui informaţiuni vin să le completeze pe cele cunoscute, atât cu privire la Românii din Balcani cât şi la cei din Nordul Dunării. Anume, la 1244, papa Inocenţiu IV se plânge că Românii împreună cu Grecii au ocupat şi au distrus episcopatul din Apros: „Grecis et *Blaccis* occupantibus episcopatum ipsius per novem fere annos..."[30]). Acest episcopat se găsea în Tracia[31]) şi astfel aici trebue să fie vorba despre Românii din aceste părţi balcanice. In sec. XI se referea la aceştia fiica împăratului bizantin Alexe Comnenul, scriitoarea Anna, care spunea că erau răspândiţi în Moesia şi în Tracia şi că tatăl său îşi recruta soldaţi dintre aceşti Români[32]); e chiar în acest secol, (al XIII-lea), când istoriograful Pachimeres spune că numărul lor era aşa de mare şi că erau atât de raspândiţi, încât locuinţele lor se întindeau „a suburbiis Constantinopoleos usque ad Byzam et ultra pertinentes per que locum

---

[28] bis) „Tătarii au scuturi asemănătoare cu ale Românilor" spune Chalkokondyl. *Cronica*, ed. Darkó, Budapesta. 1922, p. 127. „Geţii (Românii) de peste Dunăre, care se folosesc de aceleaşi arme ca Tătarii; cei mai mulţi sunt arcasi", spune Cantacuzino vorbind despre războiul Bizantinilor cu Bulgarii la 1331. Cf. I. Cantacuzino, ed. Bonn, I, p. 465 ap. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*. Bucureşti, 1944, p. 136.

[29]) D. Onciul, *Originile Principatelor Române*. Bucureşti, 1899. p. 8.

[30]) *Reg. Vat.* vol. 21, f. 113 v. ep. 724.

[31]) A. Baudrillart, A. Vogt, U. Ronziès, *Dictionnaire d'histoire et de geographie ecclesiastique*. Vol. III. Paris, 1912, p. 1075.

[32]) T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân, studiu linguistic*. Bucureşti, 1923, p. 7.

iam multiplicati supra modum"[33]). Geograful anonim, în sfârşit, pe la începutul sec. XIV (1308), confirmă părerea istoriografilor anteriori când spune că: „Notandum (est hic) quod inter Machedoniam, Achayam et Thesalonicam est *quidam populus valde magnus et spaciosus qui vocatur Blazi* . . ."[34]). Sunt aceiaşi Români, pomeniţi şi de *Cronica Assisină* pe la 1227 alături de Turci şi care acum la 1244 împreună cu Grecii au ocupat şi au distrus suszisul episcopat, confirmaţi cu această ocaziune şi documentar, pe lângă atestaţiile cronicăreşti.

In 1245 papa cerea m'sionarilor din „terra Bulgarorum, *Blachorum*, Sclavorum . . .", etc., să-şi dea osteneala pentru unirea bisericilor[35]). Este, credem, ultima atestaţie documentară despre Românii din Balcani constituiţi într'o „terra", termen ce în accepţiunea medievală desemna o organizaţiune politico-administrativă. Căci după moartea lui Ioniţă, sub urmaşii săi, elementul românesc îşi pierde din ce în ce rolul preponderent ce-l jucase în timpul formării şi consolidării Imperiului românobulgar, rămânând totuşi numeros şi important ca element popular. Ioan Asan II, la 1230, se intitulează numai „ţar al Bulgarilor"[36]), şi nu şi al Românilor, iar acelaş papă Inocenţiu, în acelaş an, 1245, adresându-se lui Căliman, urmaşul lui Ioan Asan, îi spune „in Bulgaria imperanti"[37]) şi nu şi „in Blachia".

* * *

In timp ce elementul românesc din Balcani îşi pierdea încetul cu încetul importanţa politică, cel nord-dunărean, după retragerea Tătarilor, se impunea din ce în ce mai mult. Astfel la 1234, îl găsim organizat din punct de vedere bisericesc cu epis-

---

33) *Ibidem*, p. 8.

34) O. Górka, *Anonymi, Descriptio Europae Orientalis*. Cracovia, 1913, p. 13 şi G. Popa-Lisseanu, *Isvoarele istoriei Românilor*, II, p. 7, 17.

35) *Bullarium Fransiscanum*, I, p. 362—64.

36) I. Ivanov, Български старине из Македония (Activităţi bulgare din Macedonia), p. 578 şi C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 302.

37) A. Theiner, *Vetera monumenta Hungariae* . . . ., I, p. 196—197.

copii lui, la 1247 din punct de vedere politic-administrativ cu cnezii şi voevozii lui: Ioan şi Fărcaş, Seneslau şi Lytioy[38]).

La 1246 într'un document sunt amintiţi Românii din Moldova, vânduţi Saracenilor ca sclavi de comercianţii genovezi, pisani şi veneţieni. Papa intervine pe lângă clericii din Ierusalim pentru a elibera „Grecos, Bulgaros, Ruthenos et *Blaccos* christianos tam mares quam feminas" luându-i sub protecţia sa[39]). Din ordinea în care sunt enumeraţi, rezultă că Românii sunt mai spre Nord decât Grecii şi Bulgarii, şi vecini cu Rutenii[40]). Dacă informaţiunea furnizată de cronicarul Toma Tusci a putut părea dubioasă sau neprecisă în ceeace priveşte regiunea de unde erau acei Români care la 1276, — aşa dar treizeci de ani după documentul nostru — alături de Ruteni, se luptau în armata regelui Boemiei, împotriva Ungurilor şi care apoi „inter se discordantibus[41]), acum atestarea diplomatică înlătură dubiul. Locu-

[38]) Numele acestui voevod a fost citit în felurite moduri din partea acelora cari s'au ocupat de această chestiune: Limoin (de G. Şincai, *Cronica Românilor*, I, p. 428), de cei mai mulţi Litovoiu (N. Iorga în multiplele sale studii, C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 337 340, I. Lupaş, *Lecturi din isvoarele istoriei Românilor*. Cluj, 1928, p. 52—53, etc. etc.) şi Lituon (D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 165, A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. II, p. 207, B. P. Hasdeu, *Negru Vodă*. Bucureşti, 1898, p. CVII, etc.). Insă cine este familiarizat cu paleografia latină şi în deosebi cu cea pontificală din această epocă, privind şi analizând foarte atent literă de literă, comparativ cu altele din acel document, va citi *Lyitioy*. S'ar putea ca în realitate să se fi numit voevodul dela 1247 Litovoiu, căci acest nume are un înţeles real: voiu = oaste.

[39]) *Reg. Vat.* Vol. 21, f. 325—326, ep. 127.

[40]) E interesant un pasagiu din descrierea lui Guillebert de Launoy unde enumeră, pe la începutul sec. XV, sclavii sultanului Babiloniei, care sunt aproape cei enumeraţi în documentul nostru. „Et est a scavoir que iceluz esclaves sont d'estranges nacions comme de Tartarie, de Turquie, de Bourgurie, de Hongrie, d'Esclavonie, *de Walasquie*, de Russie et de Grece, tant des pais cristiens comme d'uatres". Cf. *Archives de l'orient latin*. Vol. II, p. 91.

[41]) *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Vol. XXII, p. 525. Războiul nu s'a întâmplat la 1277 cum crede dl. A. Sacerdoţeanu, *Arhivele Ol-*

iau aceşti Români în partea nordică a Moldovei unde, un secol înainte, au prins pe fugarul Andronic Cantacuzino, la hotarele Galiției[42]).

Dacă documentele prezentate până acum se refereau la o parte dintre Români numai, un altul, dela 1288, îi aminteşte pe toți, ori unde s'ar afla ei. La această dată papa Nicolae IV trimite pe călugării predicatori „ad terras Sarracenorum, Paganorum, Grecorum, Bulgarorum, Cumanorum, *Valachorum ubicumque existentium...*"[43]). Cancelaria papală, de data aceasta mai exactă şi mai bine informată, face distincție precisă între popoarele din această parte a Europei şi în deosebi între Români şi Cumani, fapt de cele mai multe ori neobservat, deoarece, luându-se ca model bulele anterioare, se cuprindeau Românii sub numele Cumanilor, cu toate că aceştia din urmă nu mai existau ca popor distinct după invaziunea tătară din 1241. De data aceasta însă papa Nicolae este bine informat despre existența Românilor în mai multe regiuni, „*Valachi ubicumque existentes*", căci la ei se referă aceste cuvinte, deoarece, dacă, s'ar referi şi la celelalte popoare enumerate înainte şi după Români, s'ar fi adăugat la urma enumerării lor şi nu imediat după Români, după care urmează înşirarea altor popoare (Etiopi, Siri, Tătari, etc.). Era informat papa ca existau Români în Balcani, în Transilvania pe seama cărora papa Inocențiu III voia să întemeieze un episcopat la 1204—1205, amintiți în tot cursul sec. XIII sub diverse numiri într'o întreagă serie de documente, după cum existau şi în Moldova şi în Muntenia, cum am văzut mai sus.

---

teniei. vol. XIII, p. 285, ci în anul precedent, cum spune şi nota marginală a editorului — Ernestus Ehrenfeuchter — pe lângă faptul că povestirea întâmplărilor din anul 1277 începe mai jos; şi în sfârşit în acest paragraf se mai vorbeşte despre mergerea regelui Boemiei la împăratul Austriei, eveniment ce a avut loc la 26 Noemvrie 1276.

[42]) N. Drăganu, *Românii în veacurile IX XIV pe baza toponimiei şi onomasticei.* Bucureşti, 1933, p. 405.

[43]) *Reg. Vat.* Vol. 44, f. 15, ep. 44 (404).

II.

Secolul al XIV-lea.

Trecând la sec. al XIV-lea vor fi înfațișate anumite părți din sbuciumata viață românească pentru formarea și consolidarea statelor cari atunci luau ființă. Cu urcarea dinastiei angevine pe tronul Ungariei, se reia ideea imperialistă în afară, idee părăsită de slabii regi arpadieni din a doua jumatate a sec. XIII, și se caută întroducerea unei noui ordini sociale și politice în interior, bazându-se acești angevini, după modelul feudalismului din Occident de unde veneau, pe clasele sociale și nu pe elementele etnice, ca și până acum. In felul acesta, Românii cari nu voiau să se confunde cu clasa nobilă maghiară, fuziune ce ar fi atras după sine trecerea la catolicism și încetul cu încetul pierderea naționalității, decad din ce în ce mai mult. Un pasagiu din hotărîrea sinodului ținut la Pojon în 1309, sub conducerea cardinalului Gentile, este concludent. „Privăm de toate privilegiile, indulgențele feudale, grațiile și beneficiile" pe toți aceia cari „nu dau respectul cuvenit lui Christos însuși și scaunului apostolic"[44]. Amenințați în existența lor națională și în credința strămoșească, Românii strâng și mai mult rândurile și intensifică și mai mult legăturile dintre ei, desconsiderând granițele politice. Din numeroase documente din prima jumătate a sec. XIV reese clar acest fapt.

In Transilvania noua dinastie nu era încă destul de consolidată. Se înregistrează continue mișcări ale Românilor în înțelegere cu frații lor de peste munți. Astfel dintr'o scrisoare a papei Clemente V din 1314, suntem informați despre o nouă invaziune a Tătarilor și a schismaticilor de peste munți în Tran-

---

44) Privibus privilegiis, indulgentiis, feudis, gratiis et beneficiis" pe toți acei cari „ad ipsum tamen Christum et apostolicam sedem debitam reverentiam non habentes". *Reg. Av.* Vol. 88, f. 92 95 și *Reg. Vat.* Vol. 176, f. 86—88.

silvania[45]. Tatarii vecini cu Transilvania nu pot fi decât cei din Moldova, iar schismaticii, asociaţii lor, la fel trebue sa fie din aceeaşi regiune, aşa dar Românii moldoveni. Aceste invazii nu contenesc şi documentele le constată de nenumărate ori. La 1319 aflăm că schismaticii din regatul ungar şi părţile învecinate ameninţă liniştea internă a regatului. „A ajuns veste demnă de crezare la scaunul nostru apostolic, — scria papa Ioan XXII — că în regatul Ungariei şi în anumite părţi învecinate, supuse aceluiaşi foarte drag întru Christos fiu al nostru, Carol ilustrul rege al Ungariei, schismaticii comit fărădelegi", cerând papa arhiepiscopului de Strigoniu şi subalternilor acestuia să extirpeze „pestem huiusmodi scismaticorum et hereticorum . . ." [46]; în 1325 Carol însuşi se plângea papei că în părţile hotarnice regatului său, credincioşii catolici au de suferit tot felul de maltratări şi nenorociri din partea schismaticilor, Tătarilor, Păgânilor şi a altor popoare necredincioase, fapte rele ce se repetă la 1327 şi la 1334, când papa cere regelui ca „pro fidei catholice defensione contra Scismaticos et Tartaros bellum seu pugnam inirecontigit"[47]. Aceste continue mişcări aveau un plan bine stabilit în legătură cu Românii din Transilvania, şi anume acela de a se mişca concomitent şi de a se elibera de sub dominaţiunea maghiară. In felul acesta se înţelege un alt document din 1319 şi cuvintele papei: „Regnum Ungarie et quedam partes adiacentes . . . scismaticis . . . in clandestina machinamenta conglutinent in perniciem animarum . . ."[48]. In acest an se înregistrează mişcări revoluţionare în Transilvania şi Ţara Românească.

După pacea semnată la 1310, între Carol Robert şi Ladislau Borş, Voevodul Transilvaniei, se părea că liniştea era resta-

---

45) Densuşianu—Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, part. 1 ,p. 574 575.

46) „Ad nostri si quidem apostolatus auditum relatio fidedigna perduxit quod Regnum Ungarie et quedam partes adiacentes eidem Carissimo in Christo filio nostro Caroli Regi Ungarie Illustri subiecte, scismaticorum inficiuntur erroribus . . .". *Reg. Vat.* Vol. 110 A, f. 137, ep. 402. Reproducere fotografică din *Cod. Cameracen.* Vol. 538, ce se află în Bibl. Naţ. din Paris.

47) *Reg. Av.* Vol. 45, f. 570 şi *Reg. Vat.* Vol. 106, f. 418.

48) *Reg. Vat.* Vol. 110, f. 137, ep. 402.

bilită în această provincie. Dar în 1315 Ladislau e destituit din demnitatea sa și de aceea alimentează împreună cu fiii săi, o rebeliune împotriva regelui (1315—1318)[49]. La aceste evenimente se referă un alt document din 1319, în care papa atrage atențiunea regelui că în Ungaria multe persoane, „summi regis ministri", atât laici cât și clerici, ofensează biserica și puterea regală prin comportamentul lor, cerându-i să ia măsuri împotriva acestora[50]. Un alt document din acelaș an, spune că acești rebeli erau ajutați în mișcarea lor de către schismaticii, atât cei din Transilvania cât și de aceia din părțile vecine, împotriva cărora regele era îndemnat să pornească războiu[51]. In 1307 Ladislau voevodul Transilvaniei face prizonier pe Otto de Bavaria și în anul următor îl trimite „Voevodului Românilor", cum ne informează cronica contimporană *Oesterreichische Reimchronik* a lui Ottocar de Stiria, scrisă între 1285—1309[52]. Relațiunile dintre Ladislau și voevodul român din Sudul Carpaților au fost totdeauna amicale și astfel și în acest an, 1319, când din nou isbucnesc în Transilvania revolte. Profitând de această stare de lucruri, Basarab ocupă și el alte teritorii, înțeles cu doi voevozi români din Transilvania, în afară de fii lui Ladislau[53], cu Ioan fiul lui Teodor, care cuceri pe seama sa regiunea Mehadiei[54] și cu Moise, fiul lui Moise, care voia să ocupe chiar Transilvania întreagă, răsculându-se de mai multe ori[55]. In felul acesta un războiu pare să fi avut loc între Carol și Basarab, războiu al cărui rezultat nu a putut fi decât favorabil voevodului român, din mo-

---

49) I. Lupaş, *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar*, în *Fraților Ion și Alexandru Lapedatu*. București, 1936, p. 402.

50) *Reg. Vat.* Vol. 110 A, f. 137, ep. 403. „Contra hereticos et scismaticos ipsos procedere valent".

51) *Reg. Vat.* Vol. 110 A, f. 137—38, ep. 404.

52) G. Popa-Lisseanu, *Românii în poesia medievală*, în *Cercetări Istorice*. Vol. X—XIII, p. 141.

53) Nagy A., *Codex diplomaticus Andegavensis*. Vol. I, p. 148.

54) Densușianu Hurmuzaki, *Documente*, I, par. 1, p. 592.

55) *Ibidem*, p. 591 592.

ment ce în 1324[56]), Carol trimite, de mai multe ori, la el pentru pace, pe magistrul Martin, comitele Sălajului[57]).

Văzând că în Ţara Românească pretenţiile sale de acum întâlnesc obstacole de neînvins, Carol îşi îndreaptă privirea spre Moldova, unde nu exista încă o organizaţiune politică consolidată şi de unde duşmanii săi au fost ajutaţi tot timpul de către Tătarii şi Românii conlocuitori, după cum s'a văzut mai sus. La această întreprindere războinică se referă câteva documente dintre anii 1325—1327, prin care Papa acorda indulgenţă plenară tuturor acelora, care vor muri în lupta împotriva Tătarilor şi a schismaticilor din regiunile vecine Ungariei, pentru apărarea credinţei catolice[58]).

In acest mod o intensă viaţă politică a elementului românesc se manifestă de ambele laturi ale Carpaţilor în epoca fondării şi consolidării Ţării Româneşti dela Dunăre, voevodul acestei Ţări fiind în continue relaţiuni cu capii Românilor din Transilvania şi cu cei din Moldova, cari nu voiau să ţină seamă de frontierele nenaturale impuse de anumite circumstanţe momentane. Regii Ungariei până la această dată nu reuşiră să despartă pe Românii din cele trei ţări carpatice. Fiul lui Carol Robert, Ludovic, mai energic şi mai puternic, consolidând dinastia şi strângând elementele responsabile în jurul coroanei, va încerca să împiedece relaţiunile dintre Românii din Transilvania şi cei din cele două Principate. Cu toate acestea, tentative de colaborare între aceştia vor continua şi mai târziu.

Deoarece în 1324 Basarab încheiase pace cu vecinul său dela Nord şi în felul acesta dădea speranţe de a nu se manifesta ca duşman al catolicismului, papa Ioan XXII îl roagă, la 1327, împreună cu pe Toma voevodul Transilvaniei, Solomon

---

[56]) *Ibidem*, p. 589.

[57]) *Ibidem*, p. 589—590 şi Nagy A., *o. c.* Vol. II, p. 124.

[58]) „Per defensionem catholice fidei in bello seu pugna in regno Ungarie aliisque fidelium terris et partibus eidem regno adiacentibus supradictis aut vicinis eisdem habitis contra Scismaticos et Tartaros...". *Reg. Vat.* Vol. 78, f. 66, ep. 212 şi *Reg. Av.* Vol. 22, f. 89.

comitele Brașovului și Misck, banul Slavoniei, să ajute la lățirea credinței catolice în acele părți, „ipsis partibus"[59]. O altă scrisoare de același conținut e adresată și lui Filip comitele palatin, lui Mihail comitele Secuilor și altor nobili dela Curte și o a treia lui Carol Robert însuși[60]. Apelul fiind adresat nobililor unguri, regelui Ungariei, lui Basarab și banului Slavoniei, ofensiva nu putea fi îndreptată în niciuna din aceste părți. Astfel, nu va fi cu totul greșită afirmațiunea că această ofensivă era îndreptată împotriva Moldovei sau a Munteniei neocupate încă de Basarab, unde locuiau Tătarii și Românii schismatici, cari nelinișteau regatul ungar și propaganda catolică, iar prin cuvintele *„ipsis partibus"*, trebue să se înțeleagă acele părți moldovene sau muntene estice, unde de fapt s'au convertit de curând, spune un document din 1328, mai mulți Cumani și Români[61]. De fapt, în veacul al XIV-lea, cea dintâi tentativă de pătrundere a influenței occidentale în Moldova este în legătură cu activitatea misionarilor franciscani din Caffa, pe la 1317[62]. Peste cinci ani, din aceleași părți ale Crimeii, vor veni alte tentative și, în sfârșit, pe la 1325, papa Ioan XXII, permite călugărilor predicatori să trimită câțiva frați în acele părți, pentru a converti populația la catolicism[63]. Dându-și seama papa că numai încercările de acest fel nu aduc rezultatele dorite, face apel la căpeteniile amintite mai sus, cerându-le concursul.

Rezultatul cel mai important al acestei expediții-cruciate este însă altul: extensiunea statului muntean și în aceste părți. Toți cercetătorii cari s'au ocupat de conflictul dintre Carol Robert și Basarab, conflict terminat cu dezastrul dela Posada, dau ca motiv tentativa lui Basarab de a se elibera de sub tutela ungu-

---

59) „Ad cultus in ipsis partibus catholice fidei ampliandum". *Reg. Vat.* Vol. 114, f. 156 161, ep. 981—983.

60) *Ibidem.*

61) Densușianu—Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, part. 1, p. 609.

62) N. Iorga, *Istoria Românilor.* Vol. III. București, 1937, p. 203.

63) *Reg. Vat.* Vol. 78, f .66, ep. 212 și *Reg. Av.* Vol. 22, f. 89.

rească, ocupând şi Banatul de Severin[64]). Primul motiv pare verosimil şi pentru aceasta Basarab, în 1329, primeşte şi pe fiii rebeli ai lui Ladislau refugiaţi la el, după ipoteza d-lui prof. I. Lupaş[65]), după cum poate să fie şi el cuprins între acei „necredincioşi" ce comiteau atâtea fărădelegi în cuprinsul regatului ungar, împreună cu aceiaşi fii ai lui Ladislau şi cu Moise fiul lui Moise, Ioan fiul lui Teodor, amintiţi mai sus, la care se adaogă şi un Nicolae de Tălmaciu, care ocupă Săliştea şi „novem villas olaceas", în ţara Amlaşului[66]).

Când o atât de intensă viaţă românească se manifesta peste tot, era natural ca Basarab să se gândească să-şi extindă domeniul său, mai ales în părţile estice, locuite la fel de Români şi unde nu era încă o organizaţiune politică consolidată. Indemnul, pe care papa i l-a făcut la 1327 de a contribui la lăţirea credinţei catolice „in ipsis partibus" era bine venit pentru el. Basarab, cu ceilalţi demnitari, numiţi în scrisorile papale, a mers

---

64) Aceasta este opinia, cu excepţia lui Xenopol, a tuturor istoricilor cari au cercetat această chestiune: N. Iorga *(Istoria Românilor*, vol. III, p. 177, 181); B. P. Haşdeu *(Negru Vodă*, p. CLXXXIX); A. Bunea *(Incercare de istoria Românilor până la 1382*. Bucureşti, 1912, p. 150); D. Onciul (*Originile Principatelor,* p. 53, 179 180); Setou-Watson (*Histoire des Roumains*. Paris, 1938, p. 29); C. C. Giurescu *(Istoria Românilor*, vol. I, p. 351); I. Lupaş *(Lupta dela Posada*, în *Anuarul Com. Mon. istorice. Secţ. pt. Transilvania*, 1930 31, p. 186); I. Minea *(Războiul lui Carol Robert, Cercetări Istorice*, 1929 1930, p. 337); N. A. Constantinescu *(Bătălia dela Posada 1330*. Bucureşti, 1930, p. 24 25), etc. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, p. 69, dă ca motiv al conflictului faptul că Basarab a ocupat tronul fără a cere voie regelui ungar, însă azi, când se ştie că domnia lui Basarab a început la sfârşitul sec. XIII sau la începutul celui următor, nu se mai poate susţine că acest conflict să fi izbucnit după 30 de ani.

65) *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar* în *Fraţilor Ion şi Alexandru Lapedatu*. Bucureşti, 1936, p. 402, părere ce cu mai multă probabilitate poate fi adevărată, spre deosebire de cea a lui A. Pór, *Lászlo erdélyi vajda*, în *Erdély Múzéum*. An. VII, p. 180, care susţinea că fiii lui Ladislau s'ar fi refugiat în Serbia la cumnatul lor Ştefan Uroş. Insă sora lor, soţia lui Uroş, era moartă din 1326 astfel că cealaltă soţie nu va fi fost prea mulţumită de a primi la curte pe fraţii celeilalte soţii care ar fi putut influenţa asupra regelui.

66) Densuşianu—Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, part. I, p. 581, 589 şi 592.

şi a ocupat regiunile amintite, deoarece după un an se ştie că s'ar fi convertit unii Cumani şi Români din acele părţi[67]), însă după aceea Basarab n'a mai voit să restitue regelui ungar teritoriile ocupate, asupra cărora Carol invoca drepturile coroanei ungare. In trei documente: unul din 1330, altul din 1332 şi al treilea din 1351, se dă ca motiv al conflictului din 1330, ocuparea din partea lui Basarab a unor teritorii de ale regelui[68]).

Impotriva părerii generale că aci ar fi vorba de Banatul de Severin, trei motive se pot aduce pentru înlăturarea acestei opiniuni şi anume: Banatul de Severin era o organizaţiune distinctă de regatul ungar, numit totdeauna deosebit, cu numele său şi niciodată cu cel generic de „quaedam partes"; în documentele date de însuşi Carol, în anul războiului sau mai târziu, se spune clar că regiunile ocupate de Basarab erau „ţinuturile şi marginile Regatului" ungar „in terra transalpina", adecă în Muntenia; ori vanitosul rege nu putea afirma că Banatul de Severin făcea parte din Muntenia, recunoscând, în felul acesta, dreptul lui Basarab asupra lui; pe lângă acestea, chiar în anul 1330 găsim un ban de Severin, în persoana lui Dionisie, care deţine această demnitate, în mod permanent, până la 1335. Un învingător cum a fost Basarab la 1330, nu ar fi restituit învinsului regiunea pentru care s'a luptat. Nici despre oarecari regiuni mărginaşe din Transilvania ca Mehadia sau Amlaşul nu poate fi vorba, căci în acest caz regele ungar n'ar fi spus că erau „in terra transalpina". „Ipsis partibus" din documentul dela 1327 sunt acele din „terra transalpina" din documentul din 1332 pentru care s'a făcut războiul din 1330 şi cari nu pot fi decât părţile estice ale Munteniei, sau cele sudice ale Moldovei, care

67) *Ibidem*. p. 609.

68) „Propter occupationem terrarum et confiniorum regni nostri . . ." sau, „Ad recuperandum quasdam partes predicti regni Ungariae per Bozorab Vayvodam infidelem occupatas" sau în sfârşit „et quaedam confinia regni nostri, que in terra Transalpina per Bazarab, filium Tochomery scismaticum in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebatur". *Ibidem*, p. 624—625 şi vol. I. part. 2, p. 14, şi V. Motogna. *Iarăş lupta dela Posada*. în *Revista Istorică*. 1923. An. IX, p. 82.

de fapt se ştie că făceau parte din Principatul lui Basarab şi mai târziu. Chiar în aceste părţi se constată, la începutul sec. XV, o întreagă serie de sate numite Olteni, care dau numele întregii regiuni dintre Dunăre şi Siret[69]). Partea occidentală a Munteniei, Oltenia, a avut de suferit mult de pe urma campaniei lui Carol Robert; Banatul de Severin, rămas în posesiunea regelui ungar, cuprindea şi partea apuseană a Olteniei, şi o parte dintre Românii din această regiune nu se mai simţeau în deplină siguranţă după înfrângerea suferită de stăpânitori la Posada şi astfel e posibil ca Basarab să-i fi colonizat în regiunea cucerită, altfel nu se poate explica numele de Olteni, purtat în această regiune. O dovadă în plus că motivul războiului din 1330 au fost părţile răsăritene şi nu Banatul de Severin, ar fi şi/ intervenţiunea lui Carol Robert pentru reînfiinţarea episcopiei de Milcovia, sperând ca măcar pe această cale influenţa lui în aceste părţi să se menţină, nădăjduind că Basarab nu s'ar fi opus dorinţei papale. In vederea reînfiinţării episcopiei de Milcovia, Carol Robert trimite la Roma „relatio fide digna" şi se arată gata să ajute pe Vitus de Monteferreo ca să-şi redobândească bunurile bisericii de aici, din mâna „puternicilor acelor regiuni, care le-au usurpat"[70]).

Toate cronicele recunosc ca principal vinovat al razboiului din 1330, pe Toma voevodul Transilvaniei[71]), care râvnea anumite teritorii ocupate de Basarab, ba chiar întreagă ţara acestuia, de aceea sfătuind pe rege să întreprindă dezastroasa campanie, neinformându-l obiectiv şi nepregătind îndeajuns lucru-

---

[69]) C. C. Giurescu, *„Oltenii" şi Basarabia. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV şi XV* în *Revista Istorică Română*. Vol. X, pp. 130 131.

[70]) N. Densuşianu—E. Hurmuzaki, *Documente*, I_1, p. 622—623.

[71]) *Chronicon Pictum Vindobonense*, în Vol. XI din *Izvoarele istoriei Românilor*. Ed. Gh. Popa-Lisseanu, p. 109 şi la I. Lupaş, *Atacul lui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare Domnul Ţării Româneşti* în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*. Vol. II, Cluj, 1940, p. 50; I. Dlugosz in *Opera Omnia*. Ed. Pzdsiecki. Tom. XXIII, p. 135; *A csiki székely kronika*. Ed. L. Szádeczki. Budapesta, 1905, p. 128, 164. Cf. şi O. Popa, *Basarab*, în *Revista Istorică*, 1923, An. XVII, p. 13.

rile. Informațiunile cronicărești sunt confirmate și de două scrisori, pe care papa le trimite la 1331, una lui Carol Robert și a doua episcopului Transilvaniei. Regele ungar voia să pedepsească pe Toma, dar voevodul, așteptându-se la aceasta, ia măsurile necesare, cerând intervenția papei. Papa, la rândul său, scrie episcopului Transilvaniei să intervină în favoarea lui Toma, să-l împace cu regele, iar regelui îi scrie să-l ierte pe voevod[72]). Că aceste fapte erau consecințele războiului, reiese clar: războiul se sfârșise în luna Noemvrie a anului 1330, iar voevodul trebuia să scrie papei în aceiași lună sau în cea următoare, pentruca răspunsul să fie trimis în luna Ianuarie 1331.

Carol Robert nu putea uita această rușinoasă înfrângere și nu voia să renunțe la regiunile, pentru care purtase războiul și să lase lui Basarab teritoriile ocupate. De aceea se interesa de starea episcopiei de Milcovia, în timp ce se pregătea de revanșă. Acest fapt rezultă din mai multe scrisori ale papei Ioan XXII, prin care se acordă regelui ungar anumite beneficii la 1333 în caz că ar face un nou războiu și ar alunga pe „schismatici și pe necredincioși" dela frontierele Ungariei: i se acordă favoarea de a putea asculta liturghia înainte de a se face ziuă, când va merge „împotriva păgânilor și a schismaticilor și a rebelilor . . . dela hotarele regatului Ungariei"[73]). Deoarece în 1330 viața sa fusese în pericol, nu știa Carol Robert, dacă se va mai întoarce sau nu din această expedițiune atât de riscantă. De aceea, vroia să-și știe asigurată succesiunea la tron, cerând papei, ca urmașul său — Ludovic, fiul cel mai mare — să poată fi încoronat numai din partea arhiepiscopului de Strigoniu. cu care era înțeles să nu încoroneze un alt competitor, iar arhiepiscopul de Calocea, episcopii de Oradea și de Zagreb să nu poată încorona pe moștenitorul tronului decât în caz de absență și cu învoirea arhiepiscopului de Strigoniu[74]). Se temea Carol să nu reînvie întâm-

---

[72]) *Reg. Av.* vol. 37, f. 270 și 303 și *Reg. Vat.* vol. 98, f. 197 și 201.

[73]) *Reg. Av.* vol. 44, f. 30.

[74]) *Reg. Av.* vol. 43, f. 308 309. Acest drept îi fusese acordat arhiepiscopului de Strigoniu și din partea papei Inocențiu III, la anul 1209

plarile petrecute cu 30 de ani înainte, cu ocaziunea alegerii sale, dat fiind că dinastia întemeiată de dânsul nu era prea bine consolidată la cârma Ungariei, revoltele ținându-se lanț, mai ales în Transilvania.

Frica însă era mare și Carol, amintindu-și întâmplarea din 1330, când era să-și piardă viața, cere papei indulgență plenară de s'ar întâmpla să moară în războiul împotriva Schismaticilor, Tătarilor și Păgânilor din vecinătatea regatului său, care făceau continue incursiuni și necazuri credincioșilor catolici[75]). Prietenia dintre Basarab, Tătari și resturile de Cumani ce locuiau împreună în Moldova meridională, se manifestase și în 1330, după cum și cu ocaziunea ajutorului dat, în acest an, țarului Mihail al Bulgarilor când în armata lui Basarab se găseau și „Tătari negri și Iași"[76]). Sub acești Tătari, N. Iorga vedea pe Românii din Moldova, pe care Ungurii aveau tot interesul a-i prezenta ca păgâni ce veneau să lupte împotriva purtătorului stindardului de cruciată[77]). Pe lângă aceasta, alături de Tătari totdeauna se pomenesc și schismaticii, cari nu puteau fi conlocuitori cu Tătarii în Moldova, decât Românii. Lipsesc informațiuni precise, dacă acest războiu a avut loc sau nu; mai probabil că frica l-a împiedecat pe Carol Robert să încerce din nou ceeace încercase în 1330. Dar pentru ce voia el să facă un nou războiu lui Basarab, dacă acesta-i restituise Banatul de Severin, principalul motiv al campaniei din 1330? Motivul este acelaș, care

(Cf. *Bullarium Romanorum diplomatum et privilegiorum*. Vol. III. Taurino, 1858, p. 233 234), așa că, dacă n'ar fi fost un motiv special, regele n'ar fi cerut din nou această confirmare.

[75]) *Reg. Vat.* Vol. 106, f. 13 14. „Cum itaque sicut ex parte tua fuit nobis expositum — scria papa fideles Christi per regnum tuum aliasque terras tibi subditas constituti a Scismaticis, Tartaris et Paganis aliisque permixtis infidelium nationibus impugnationes, depopulationes, servitutes et carceres, aliasque diversarum generarum penas et cruciatus multiplices patiuntur ... Nos tuis supplicationibus ... tibi si in bello seu pugna huiusmodi aut ex vulneribus ibi receptis postmodum te mori contigerit, omnium tuorum ...pluram concedimus veniam peccatorum".

[76]) I. Minea, *Războiul lui Carol Robert*, p. 330.

[77]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 180.

a determinat campania încheiată cu dezastrul dela Posada: „illis prtibus... in terra transalpina" din documentele din 1327, 1330, 1332 pe care Basarab le ocupase, le deținea încă și le va deține el și urmașii săi.

Indoitul scop, de cucerire și de convertire, se vede și de data aceasta, ca și la 1330, deoarece în acelaş timp, sunt trimişi în aceste părți călugării predicatori[78]. Simultan se porniră din Ungaria staruințe pentru reînființarea episcopiei de Milcovia, ceeace putea înlesni opera de cucerire visată de regele ungar. Un raport vrednic de crezare — „relatio fide digna" —, care va fi fost alcătuit în cancelaria regelui Ungariei, făcea cunoscut papei că în „regatul Ungariei, înspre hotarele Tătarilor", se găsește o episcopie a Milcoviei, care a fost nimicită, după ce Tătarii i-au distrus biserica și după ce preoții au fost omorîți, iar „proprietățile, bunurile și drepturile i-au fost usurpate de către puternicii acelor regiuni". Reînființarea ei ar fi posibilă, dacă s'ar numi în demnitatea de episcop al Milcoviei franciscanul Vitus de Monteferreo sau de Castroferreo, capelanul regelui Carol Robert[79]. Se poate crede că însuși regele ungar, la cererea capelanului său, ar fi mijlocit pe lângă papă pentru reînființarea episcopiei, arătându-se gata să-i dea ajutor ca să-și redobândească bunurile din mâna usurpatorilor[80]. Vitus de Monteferreo a și fost numit episcop, după cum reiese dintr'o însemnare a cancelariei papale, din 27 Octomvrie 1334[81].

Această luptă făcea parte dintr'un vast plan de cruciată, proiectată de papa Ioan XXII, fiind cuprinși între dușmani și Turcii. In acest scop este trimis Ioan de Cepeyo, comandantul galerelor regelui Franței, în părțile răsăritene, împotriva ace-

---

78) *Reg. Vat.* vol. 106, f. 13 14.

79) N. Densușianu E. Hurmuzaki, *Documente*, I_1, p. 622 623.

80) Makkay L., *A milkói (kún) püspökség és népei.* Debreţin, 1936, p. 46.

81) *Obligationes et Solutiones.* vol. 13, f. 162. Aceasta însemnare înlătură nedumerirea păr. Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV.* Bucuresti, 1942 p. 31, care spune ca nu se știe „temeiric" dacă acest capelan regal a fost sfinţit episcop.

stor duşmani, despre a căror invazie în „Romania" şi alte regiuni răsăritene era anunţat şi Carol Robert[82]).

* * *

Puterea noului Principat danubian, dovedindu-se tot mai mare după 1330, Ludovic, mai realist decât tatăl său, caută alianţa lui Basarab. Aşa se explică întâlnirea dintre regele Ungariei şi Nicolae Alexandru, întâlnire amintită de cronicarul protopop Ioan de Küküllö[83]). Presupunem că motivul principal al acestei întâlniri a fost recunoaşterea din partea lui Ludovic a posesiunilor ocupate de Basarab la 1327—1330, în acest mod putând lupta împreună împotriva Tătarilor. Schimbarea politicii lui Basarab, care din prieten al Tătarilor, la 1330, devine acum duşmanul lor, se explică prin tendinţa lui de a-şi asigura şi în această parte un hotar mai natural, neatins la 1327—1330, un fluviu şi o ieşire la mare; în al doilea rând fiindcă nu voia să devină duşmanul noului rege, mai puternic şi mai curajos decât tatăl acestuia. Documentele noui înlătură orice îndoială în ce priveşte data luptei împotriva Tătarilor şi completează amintita cronică a protopopului Ioan, care nu precizează anul, dar o aşează între primele evenimente ale domniei lui Ludovic, imediat înaintea expediţiei făcută de acesta împotriva Croaţiei, expediţie ce avu loc în 1344—1345. Nu se mai poate susţine că lupta împotriva Tătarilor ar fi avut loc în 1345[84]), ci la 1343, când e dovedit documentar un Andrei ca voevod al Transilvaniei, însărcinat cu conducerea expediţiei[85]). In acest an, papa Clemente VI dezleagă, la cererea sa, pe Ludovic de toate păcatele, după cum obţinuse şi tatăl său, în caz că ar muri în lupta

82) *Reg. Vat.* Vol. 106, f. 12.

83) *Chronicon de Ludovico Rege*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Pars. I. Tyrnaviae, 1765, p. 279.

84) A. Domanowszki, *Die Geschichte Ungarns*. Muenchen, 1923, p. 101.

85) Această dată e considerată şi de D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1899, p. 247. Chiar dacă documentul în care se pomeneşte Andreiu ca voevod ar fi fals (Karácsonyi I., *A hamis, hibáskeltü és keltözetben oklevelek kritikai jegyzéke*. Budapesta, 1902, p. 36), nu este exclus ca Andrei să fi fost voevod al Transilvaniei în acel an.

împotriva Schismaticilor şi a Tatarilor vecini cu regatul său[86]). In acelaş an, tot la cererea lui Ludovic, papa-i permite lui şi oamenilor săi cari vor merge „contra dictos scismaticos et infedeles" să mănânce carne şi în zilele oprite de biserică[87]).

Alături de armata lui Ludovic şi a lui Basarab luptau şi unii voevozi români din Maramureş, în frunte cu Dragos. Ludovic în anul următor, trebuind să lupte împotriva Croaţiei, fondează în aceste regiuni moldovene, spre Tătari, o marcă de apărare, cu guvernarea căreia fu încredinţat acelaş Dragoş, care o va cârmui, împreună cu urmaşii săi, până în a şasea decadă a veacului al XIV-lea.

Dar în timp ce regele Ludovic era ocupat cu alte întreprinderi războinice — expediţiunea împotriva Croaţiei — Tătarii şi aliaţii lor, nefiind distruşi cu totul, făcură noui incursiuni în Transilvania şi Ungaria, devastând totul în calea lor. La aceste incursiuni se referă trei scrisori papale din anul 1344: în două dintre ele se vorbeşte despre distrugerea „ultra quadraginta monasteria" de ale ordinului benedictin „a tempore quo infideles Tartari Regnum prefatum Ungariae hostili devastarunt"[88]), iar în cea de a treia se vorbeşte despre ocuparea unor mănăstiri ale aceluiaş ordin călugăresc, din diecesa Strigoniului şi din cea a Calocei, unele de către clerici şi altele de către laici, cari le ţin ocupate împotriva lui Dumnezeu şi a dreptăţii „ab eo tempore quo Tartari infideles prefatum Regnum Ungariae hostiliter devastarunt"[89]). Ameninţările papei nu înfricară pe usurpatorii, care continuau să deţină aceste bunuri şi mai departe. dând ocaziune urmaşului lui Clemente VI, papei Inocenţiu VI, să intervină şi el, la anul 1361, pe lângă arhiepiscopul de Calocea şi pe lângă episcopul de Oradea[90]). Aceasta

86) „In bello seu pugna contra Scismaticos, Tartaros et paganos et alias infideles naciones quibus regnum Ungarie est contiguum et vicinum . . ." *Reg. Suppl.* vol. 2, f. 186.

87) *Ibidem.*

88) *Reg. Suppl.* vol 2, f. 186 şi *Reg. Av.* vol. 74, f. 427.

89) *Reg. Av.* vol. 74, f. 427—428.

90) Erau ameninţate „nonnulae personae tam religiosae quam etiam se-

înseamna că bunurile ocupate de acei clerici şi laici, în timpul devastarii tătăreşti erau în Transilvania, după cum reiese de altfel din însăşi scrisoarea papei Inocenţiu şi ocupanţii n'ar fi exclus să fi fost persoane de altă religie decât cea catolică, deci Români, catolicii neîndrăznind să nu dea ascultare ordinelor papei.

Presupunem ca devastările la care se referă scrisorile amintite au avut loc în acest an 1344, deoarece într o altă scrisoare din 23 Noemvrie 1343 — aşadar înainte de aceste incursiuni — papa, vorbind despre distrugerile săvârşite de Tătarii păgâni asupra mănăstirilor şi bisericilor din Vişegrad, precizează, referindu-se la invaziunea din 1241, „jam decursis centum annis"[91]).

Tot la Românii din Transilvania se referă o altă scrisoare papală de pe la mijlocul veacului al XIV-lea şi anume dela 1353, când papa Inocenţiu VI, la cererea lui Andrei de Ragusa, trimite câţiva „litteratos et eruditos viros" pentru convertirea „scismaticorum et paganorum", din regatul Ungariei[92]). Că sub schismaticii din regatul Ungariei se înţeleg Românii, rezultă clar dintr'un document din acelaş timp — 22 August 1352 — unde se spune că s'au făcut stricăciuni viilor de pe dealul Tybur „per gentes scismaticas, *videlicet per Olacos,* ad castrum Keechkes pertinentes"[93]).

In aceeaşi ordine de idei, confirmând cele de mai sus, sunt ştirile pe care le dau alte scrisori papale. Şi anume în anul 1358, papa acordă indulgenţă plenară credincioşilor, care vor

---

culares nec non ... laicos", care „occuparunt et occupari fecerunt terras, domos, possessiones ... dicti episcopi Transilvanensis" *Reg. Av.* vol. 145, f. 343.

[91]) *Reg. Vat.* Vol. 137, f. 156 157, ep. 554.

[92]) *Reg. Suppl.* vol. 26, f. 124.

[93]) Cf. *Codex Andegavensis continuatus.* Anjoukori okmánytár. Ed. Nagy I. şi Tasnádi Nagy Gy. Vol. V. Budapesta, 1879, p. 603. „Castrum Kechkes" era în comitatul Alba. La 1346 se aminteşte „villa olachalis pro dicto castro Kechkes". Cf. *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia.* Budapesta, 1941, p. 109.

vizita bisericile din Zaad[94]), Arnahigh[95]) şi Sânmiclăuş[96]), situate „in medio Olachorum, inter nationes protervas", dintre care unii s'au convertit la credinţa catolică[97]). Interesanta este şi o altă scrisoare a papei Inocenţiu VI din anul 1356, adecă o confirmare a uneia din anul 1327, prin care Predicatorii din Ungaria erau invitaţi să predice cruciată „contra omnes Transilvanos, Bosnenses et Sclavoniae", fiind aceştia eretici[98]). Bosniecii şi locuitorii Slavoniei, eretici, se ştie cine erau. „Transilvanii eretici", împotriva cărora predica papa cruciată, cine puteau fi? Erau aceeaşi „gens scismatica, videlicet Olachi", din documentul amintit dela 1352. Din scrisoarea papei dela 1356 rezultă un alt fapt important şi anume, marea majoritate a Românilor din Transilvania în tot decursul veacului al XIV-lea, încât papa să considere pe toţi Transilvanii, „omnes Transilvanos", eretici şi să nu specifice că numai o parte dintre ei erau eretici, ceeace înseamnă că populaţia catolică în aceste părţi era cu totul neînsemnată.

* * *

In acest timp, Principatul Ţării Româneşti se consolidează

94) Zaad, poate fi un Sat, poate Someşsat de lângă Cluj sau Suat din acelaş judeţ, plasa Mociu.

95) Arnahigh ar putea fi Apahida din acelaş judeţ, sau din judeţul Alba, o localitate cu nume mai asemănător negăsindu-se în Transilvania, nici în sec. XIV şi nici astăzi. Ne face să credem în identitatea comunei Arnahigh cu Apahida, faptul că Apahida din jud. Cluj se numea totdeauna Oláh Apahida (Cf. I. Puşcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*. Part. I. Sibiu, 1892, p. 71), ceeace ar confirma aşezarea ei „in medio Olachorum", sau cea din jud. Alba, se aminteşte la anul 1343 ca „Apahida villa Olachale". Cf. *Teleki család oklevéltára*, II, p. 71, Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, II, p. 7 şi *Documenta historiam Valachorum* ... p. 97 98.

96) In ce priveşte a treia localitate amintită, Sânmiclauş, nu poate fi comuna din jud. Cluj cu acest nume, deoarece aceasta este o comună foarte mică şi astăzi, astfel că pe la mijlocul veacului XIV nu putea avea două biserici. Trebuie să fie alt Sânmiclăuş, poate acela din jud. Bihor, plasa Cefa, care de fapt se numea Oláhszentmiklos şi care din totalul de 2500 de locuitori, numai 100 erau Unguri, iar restul Români.

97) *Reg. Suppl.* vol. 31, f. 65.

98) *Reg. Av.* vol. 132, f. 472 473.

tot mai mult şi de aceea interesul ce i se arata din afară, este din ce în ce mai mare. Aşa la 1360 papa Inocenţiu VI căuta sa asigure influenţa bisericii catolice în aceste părţi şi acorda Clarei, Doamna Munteniei, iertarea tuturor păcatelor „in articulo mortis"[99]). Importanţa acestui document constă în faptul că lămureşte originea soţiei lui Alexandru Basarab şi confirmă lipsa episcopului latin din Muntenia în acest timp, care din această pricina era pusă sub jurisdicţiunea episcopiei transilvane. In jurul originii celei de a doua soţii a lui Nicolae Alexandru Basarab, nu toţi cercetătorii au fost de acord. Cel dintâi, Bogdan Petriceicu Haşdeu, cu spiritul său de observaţiune puţin obişnuit, încerca să dovedească, la 1898, că Clara era unguroaică, nepoată a nobilului transilvan Micud[100]). Argumentele sale nepărând convingătoare, istoricii de mai târziu au pus la îndoială originea maghiară a Clarei. D. Onciul credea numai probabil c'ar fi fost din Ungaria[101]), în timp ce N. Iorga o credea convertită numai pe la 1370[102]), pentruca A. D Xenopol să o considere deadreptul o bulgară catolică[103]). Documentul de mai sus, din 1360, înlătură orice îndoială. Căci papa o numeşte „Clara de Ungaria. Voivodissa Wlacie", catolică în acest timp şi nu convertită la 1370 sau altcândva mai înainte, în care caz papa n'ar fi uitat să amintească acest lucru, cum face totdeauna în cazuri asemănătoare. Aşadar Clara era din Ungaria, spune papa, iar un document din 1372, dat de Voevodul Vlaicu, în favoarea magistrului „Ladislaus, strenuus miles, filius quondam Ianus Meister de Doboka, nepos Mikedbani, noster consanguineus dilectus et fidelis"[104]), aşa dar o

---

99) *Reg. Av.* vol. 144, f. 413.

100) *Negru Vodă*, p. CCVII—CCXVI.

101) *Originile Principatelor Române*, p. 188. Această opiniune e împărtăşită şi de C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 370.

102) *Studii şi documente*, I—II, p. XXIII. In sinteza sa de *Istorie a Românilor*, III, p. 186 şi în studiul *„Condiţiunile întemeierii bisericilor române"*, în *Analele Acad. Române. Mem. Secţ. Ist. Ser. II.* Tom. XXXV, p. 390 o consideră o nobilă transilvană însă convertită la catolicism la 1370.

103) *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, p. 69.

104) Densuşianu—Hurmuzaki, *Documente*, I, part. 1, p. 189 190 şi P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, vol. I, p. 33—34.

rudă, poate frate cu mama sa vitregă, precizează și mai de aproape originea sa. In al doilea rând, dacă în Muntenia ar fi fost episcopie catolică în acel timp, nu ar fi considerat papa această țară ca aparținând diecesei transilvane: „Wayvodissa Wlacie, Transilvanensis diocesis". In felul acesta documentul de mai sus confirmă un altul din 1369, prin care Vlaicu recunoaște jurisdicțiunea episcopului Transilvaniei, situațiune ce exista din timpul tatălui său, spunea Vlaicu, deci din timpul de când datează documentul nostru[105].

* * *

In această ordine de idei se situiază și interesul ce-l dovedește papa în acest timp, pentru episcopia Milcoviei. In anul 1353 este ales episcop al acestei diecese Bernard, după moartea ultimului episcop de Milcovia, al cărui nume nu este precizat[106]. Ca imediat predecesor al lui Bernard în episcopatul Milcoviei, se amintește un Toma de Nymti (1347—1348), capelan al regelui Ludovic al Ungariei. Nici acesta nu va fi rezidat în diecesa sa, deoarece în anul următor alegerii sale, Toma „ellectum Mylchoviensem" era trimis ca ambasador al regelui ungar la Veneția pentru încheierea unui tratat de alianță între cele două state[107]. Bula de numire a lui Bernard, confirmă această pre-

---

[105]) *Ibidem*, p. 148—49 și 31—32, „Cui scilicet Ecclesie et eius Episcopo Transilvanensis a temporibus predecessorum nostrorum ac bone memorie condam Alexandri, patris nostri clarissimi, iure diocesano dinoscitur fore subiecta, sufraganeum suum Episcopum . . .". In legătură cu această dependență de diecesa Transilvaniei și cu politica religioasă mai tolerantă a lui Nicolae Alexandru, trebue pusă și știrea găsită într'un „cancionale" provenit din biserica catolică din comuna Sânta Mărie din Secuime, unde în partea calendaristică a manuscrisului, aparținător sec. XIII, se poate ceti următoarea notiță latină: „*Hic obiit Alexander voevoda transalpinus Anno dni millesimo CCC-mo LX-mo quarto*". Cf. Orbán B., *A Székelyföld leirása.* Vol. II. Budapesta, 1869, p. 87, și I. Minea, *Când a murit Alexandru Voevod,* în *Revista Arhivelor*, 1924—1926, An. I. p. 290—291.

[106]) *Reg. Vat.* Vol. 224, f. 122. Cf. și I. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului.* Vol. I, p. 5 6.

[107]) Vezi și G. Moisescu, *o. c.* p. 33—35.

supunere şi astfel se explică şi faptul, pentru care papa nu precizează numele predecesorului. Dar lucrul se repetă şi sub Bernard, care pentru sărăcia diecezei sale şi pentru a fi stimulat să se ducă în noua-i diecesă, era scutit, în cel dintâi an al numirii, de plata dărilor cuvenite scaunului papal[108]). Bernard stătea într'un oraş din Boemia sau Germania, căci numai aşa se explică însărcinarea pe care i-o dă papa, în anul 1357, să examineze cererea lui Ioan de Castelaţ, care cerea să fie primit în tagma clericilor[109]). In felul acesta şi-a petrecut Bernard timpul până la data de mai sus, când a fost numit episcop de Plock. Aici nu poate păstori liniştit însă, deoarece era în duşmănie cu regele Poloniei, Cazimir cel Mare, lipsindu-i şi adesiunea supuşilor săi. O mulţime de reclamaţiuni şi anchete[110]), încheiate cu aceea a cardinalului Francisc de San Marco, au ca urmare destituirea lui „frater Bernardus, olim Episcopus Mylchoviensis[111]).

* * *

In legătură cu problema unirii bisericilor, problemă ce a preocupat papalitatea veacuri dearândul, se amintesc, la 15 Martie 1353, doi fraţi cu numele Ioan Asan. Papa Inocenţiu VI, cerea „nobilibus viris Iohanni Assani et Iohanni Assani militibus constantinopolitanis"[112]) să-şi dea tot interesul şi să lucreze din toate puterile la Constantinopol pentru ducerea la îndeplinire a unirii bisericilor. Aceşti fraţi[113]), trebue să fi fost

108) *Obligationes et Solutiones*. Vol. 29, f. 86 şi Şt. Pascu în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj-Sibiu*, vol. IX, p. 551.

109) *Reg. Av.* Vol. 135, f. 397. Cererea lui Ioan de Castelaţ, din 13 Mai 1357, se găseşte în *Reg. Suppl.* vol. 27, f. 124.

110) Vezi pe larg la G. Moisescu, *o. c.* p. 35—37.

111) *Reg. Suppl.* vol. 34. f. 79.

112) *Reg. Vat.* vol. 244 B., f. 82, ep. 185.

113) Faptul că amândoi poartă acelaş nume de botez nu exclude înfrăţirea lor, după cum mai târziu cu mai puţin de un veac nu excludea acelaş fapt, înfrăţirea fiilor lui Voicu de Hunedoara, care la fel purtau amândoi numele de Ioan: „utrique Iohanni Oláh filiis condam Woyk de Hunyad". Cf. N. Densuşianu-E. Hurmuzaki, *Documente*, I_2, p. 627.

nepoţii împăratului româno-bulgar, Ioan Asan II, mort la anul 1241. Presupunem că erau nepoţii acestuia, fiii fiului omonim, căci copiii luau numele tatălui şi chiar de aceea papa îi numeşte pe amândoi Ioan Assani, adecă ai lui Asan. Ioan Asan, fiul împăratului omonim, va fi trecut la Constantinopol după uciderea tatălui său, fiind în conflict cu ucigaşii aceluia, şi şi-a oferit serviciile împăraţilor din Bizanţ, în al căror serviciu rămân şi copiii lui, ca „milites".

Papa căuta în deosebi unirea bisericilor, deoarece pericolul turcesc era tot mai ameninţător. De aceea Urban V, scria la 1366, arhiepiscopului de Strigoniu şi supuşilor săi, să predice o cruciată împotriva Otomanilor, fiindcă aceştia atacară şi ocupară mai multe teritorii aparţinătoare creştinilor[114]). In acelaş an, papa scria lui Ludovic, regele Ungariei, să acorde toate înlesnirile lui Ioan de Riparia, primul camerar al regelui Franţei, Carol, şi însoţitorilor săi care mergeau să lupte împotriva Turcilor[115]).

* * *

Turcii pătrunseră şi în Balcani şi ţarul Bulgarilor Stracimir este ajutat de aceştia în lupta ce o avea în acea vreme cu Ludovic, regele Ungariei, şi cu Vlaicu, Domnul Ţării Româneşti, căruia, pentru a-l atrage de partea sa, Ludovic îi cedează Banatul de Severin[116]) şi-i trimite de mai multe ori, în lunile Martie—Iulie 1368, un ambasador în persoana lui Nicolae fiul lui Grigore[117]).

---

114) *Ibidem*, p. 123 126.

115) *Reg. Vat.* vol. 248, f. 70.

116) N. Iorga—E. Hurmuzaki, *Documente*, XV_1, p. 2.

117) Thaloczy L., *Nagy Lajos és a bolgár bánság*, în *Századok*, 1900, p 603—605. Un grup de cinci documente, scoase din Arhiva Vaticană, completează ştirile privitoare la conflictul pentru Vidin. Acest fapt trebue să se înţeleagă din documentele din anul 1368, în care papa vorbeşte despre războiul pe care Ludovic îl pregătea împotriva schismaticilor şi a teritoriilor lor: „Ad terras Scismaticorum et Pacherinorum fidei catholice inimicorum pro faciendum eis guerram personaliter accedere contigerit". *Reg. Av.*

Intreprinderile militare erau însoţite totdeauna de intreprinderi de ordin spiritual. Unde se găsea o armată, erau prezenţi peste tot şi călugării franciscani sau dominicani. Tot astfel se întâmplă şi de data aceasta. După o relatare din anul 1368, a vicarului Minoriţilor din Bosnia, opt călugări franciscani, în cincizeci de zile, ar fi convertit „plusquam 200 hominum millia"[118]), pentru care fapt papa, în acelaş an, felicită pe Ludovic, cu ajutorul căruia s'ar fi săvârşit această operă[119]). Cronica cunoscută sub numele de *Chronicon Gyöngyösense*, informează că la anul 1366, aceşti călugări au construit mai multe convente franciscane: la Orşova, Haţeg, Cuvin, Alsan, Haraco, Cheriş, Sebeş, Inău[120]). Ca o consecinţă a acestor succese, papa cere călugărilor predicatori să înveţe limba popoarelor, în mijlocul cărora activau: „ad discendum linguas illarum partium idoneos esse putaveris", pentru a putea fi convertiţi mai uşor şi ceilalţi schismatici şi necredincioşi[121]). Intr'o scrisoare din anul 1369, papa îndemna pe Minoriţii din Bulgaria, *Valachia*, Serbia

---

vol. 166, f. 484 şi *Reg. Vat.* vol. 257, f. 15. Prin altele i se permite regelui maghiar, să poată asculta liturghia înainte de a se face ziuă, chiar şi în locuri interzise de biserică şi să aibă un altar portativ. *Reg. Vat.* vol. 257, f. 18 şi *Reg. Av.* vol. 168, f. 368. Aceste concesiuni i se fac şi lui Nicolae de Sech şi lui Nicolae, voivodul Transilvaniei, cari însoţeau pe rege în expediţiunea sa.

118) N. Densuşianu-E. Hurmuzaki, *Documente*, I_2, p. 132. Cronica dela Gyöngyös, *Chronicon Gyöngyösense*, vorbeşte astfel despre acest fapt: „1366... Istius autem tempore videlicet anno domini 1366, devotissimus dominus Ludovicus rex Hungarorum Bulgariam et regna confinibus Hungariae sue subiecit potestate ... fratres mittere in multa copia ... ut inter scismaticos et hereticos verba vite predicando seminarent et eos, qui ex ipsis converterentur, baptizarent". Cf. E. Fermendzin, *Chronicon observantis provinciae Bosniae Argentinaeque ordinis S. Francisci*, în *Starine*, Belgrad, vol. XXII, p. 9.

119) N. Densuşianu—E. Hurmuzaki, *Documente*, I_2, p. 145—146.

120) Cf. *Starine*, XXII, p. 12. Toate aceste localităţi se găsesc în Banat, afară de Haţeg.

121) *Reg. Vat.* vol. 249, f. 135. In urma acestei dispoziţiuni, Antoniu de Spoleto, învaţă limba română, în acest fel reuşind să convertească mai mulţi Români din Transilvania, cum rezultă din trei scrisori din anul 1374. Cf. A. Theiner, *Vetera monum. historica Hungarie.* Vol. II, p. 152.

și Bosnia să încerce convertirea schismaticilor din acele părți și cu exemplul vieții lor[122]) și să trimită misionari și la Tătari, cum se trimiseseră în timpul papei Ioan XXII. Astfel de îndemnuri urmară la scurte intervaluri de timp[123]) iar proselitismul acestor călugări a avut darul să nemulțumească popoarele din acele părți, plătind uneori cu propria lor viață zelul de care erau animați[124]).

* * *

Pe la 1370 Clara trăia încă. Dar la această dată era văduva voevodului Țării Românești. Astfel i se adresează la 18 Ianuarie acest an, papa în cinci scrisori: „Dilecte in Christo filie nobili mulieri relicte quondam Alexandri Weida in Vlachia vidue, salutem"[125]). Papa îi permite prin acele scrisori să asculte liturghia înainte de a se face ziuă și în locuri interzise de biserică; îi permite să aibă un altar portativ, precum și un confesor. Toate acestea dovedesc un fapt: Curtea domnească păra-

122) „Quod vos per vestram predicationem et exemplum vitae laudabilis cum auxilio divinae gratiae in Bulgariae, *Valachiae*, Rasciae et Bosnae partibus in quibus haeretici et scismatici commorantur, ad unitatem et obedientiam et scismaticos iugiter reducere". *Reg. Av.* Vol. 160, f. 100.

123) *Reg. Vat.* vol. 250, f. 57.

124) După aceeași cronică *Gyöngyösense*, călugării minoriți din Vidin fură omorîți de „scismatici" în prezența Domnului Munteniei, Vlaicu. „Cum christianissimus rex Hungariae Ludovicus, Portam Ferream transiens supradictam Bodoni civitatem cepisset, que sita est in ripa Danubii fluminis, et per fratres nostros, ut in parte dictam est superius, quam plurimum fuissent baptizati, et uniti ecclesie orthodoxe, processus temporis eodem civitas Bozorad scismaticum conscientibus eidem nonnullis civibus proditione fuit capta ... Morabantur tunc in civitate decem fratres minores perfectissimi quotidie contra sacerdotes et calugeros, hoc est religiosos hereticos disputando ... supradictos tamen quinque fratres inimici fidei in quadam ecclesia invenerunt orantes, et in ipsa furioso impetu unum ex eis in frusta divisum crudeliter peremerunt, alios autem quator ligatis manibus ipsi regi Bozorad presentarunt ... Cum igitur fratres sancti nollent fidem negare, inimici fidei, ut occiderentur a rego Bozorad petierunt, rex vero de spoliis et captione civitatis magis sollicitus erat, ab eis faciem avertens penitus nihil respondit ...". Cf. *Starine*, l. c., p. 10 12.

125) *Reg. Av.* vol. 172, f. 331, 350 și 372 și *Reg. Vat.* vol. 260, f. 9.

sise capitala şi se găsea în refugiu, unde nu avea un altar stabil. Şi, fiindcă era în călătorie, avea nevoie de o aprobare specială pentru a putea asculta liturghia unde se întâmpla şi la orice oră ar fi fost nevoie. Această situaţiune excepţională a fost creată de războiul ce a avut loc la 1369, între Ludovic, regele Ungariei, şi Vlaicu, Domnul Ţării Româneşti, care fapt a constrâns Curtea să-şi părăsească reşedinţa şi să se refugieze undeva spre Răsărit[126]). Faptul că aceste documente sunt înregistrate numai la începutul anului 1370 în registrele pontificale, se datoreşte întârzierii cu care, din cauza situaţiunii de războiu din întreaga regiune dunăreană, vor fi sosit la Roma cererile Clarei sau din cauza indolenţei secretarilor curiali.

Aflând papa despre rezultatul războiului — desastruos pentru armatele maghiare —, se grăbeşte să felicite pe Clara pentru conversiunea fiicei sale, regina Bulgariei şi pentru darurile făcute bisericii Sf. Petru şi Pavel din Roma[127]), rugând pe Vlaicu să se convertească el însuşi, astfel putând fi un atlet al lui Christos şi mai valoros[128]).

* * *

Papa Urban V nu se interesează numai de Ţara Românească, ci, cu rezultat ceva mai bun, şi de Moldova. Aici, la episcopia Milcoviei, numeşte la 29 Mai 1364 pe dominicanul Albert de Usk, profesor şi duhovnic papal, ca susccesor al lui Bernard de Mazovia, transferat la 1357 în Polonia, la episcopia de Plock[129]). Intre transferarea lui Bernard şi numirea lui

---

126) Acest războiu în afară de cronica protopopului Ioan de pe Târnave (Küküllö), îl mai amintesc şi documentele emanate din cancelaria regală ungară: 16 Sept. 1369, 20 Aug. 1369, 1369 fără lună şi zi, etc. Cf. I. Minea în *Convorbiri Literare*, An. XLIV, p. 1134 şi *Codex Zichy (Zichy család okmánytára*, ed. Nagy Imre, Nagy Iván şi Véghelyi D.), vol. IV, p. 607, 639.

127) N. Densuşianu—E. Hurmuzaki, *Documente*, I_2, p. 158.

128) *Ibidem*, p. 159.

129) *Reg. Av.* vol. 159, f. 117. Cf. şi I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, I ,p. 7, unde e greşit transcris: *nunc* în loc de *tunc*, vorbind de Bernard „olim Plocensem, nunc (sic) Milcoviensem episcopum".

Albert — 1357—1364 — scaunul episcopiei de Milcovia rămase vacant. Ca şi predecesorul său, tot aşa şi Albert este scutit de plata dărilor faţă de scaunul papal, din pricina sărăciei diecesei sale[130]). Lipsesc ştirile despre venirea lui Albert în diecesa Milcoviei, mai ales că în această vreme orice influenţă maghiară era rău văzută în Moldova, iar dominicanilor şi franciscanilor le crescuse puterea în aşa măsură, încât lipsa episcopului nu era de loc simţită, dacă nu cumva prezenţa sa era chiar de prisos. Din aceleaşi motive, papa Urban trimite pe călugării minoriţi „ad terram Ruthenorum, *Valachorum*, Tartarorum..."[131]), pentru a converti populaţia acelor regiuni, făcând parte această măsură din planul general al papalităţii de a aduce la catolicism pe toţi Românii, după convertirea lui Laţcu, cu sprijinul asiduu al Clarei şi poate prin înclinarea lui Vlaicu.

Căci Laţcu, Domnul Moldovei, se unise, puţin mai înainte, cu biserica Romei, din mai multe motive: era înconjurat de două părţi de state catolice, Ungaria şi Polonia, care dela 1370 aveau un singur suveran, în persoana lui Ludovic; ofensiva catolică în întreg Orientul, prin cele două mari ordine religioase, se părea că va duce la bun rezultat, mai ales că însuşi împăratul bizantin, Ioan V. Paleologul, care călătorise chiar la Roma în acest scop, se arăta dispus la o înţelegere cu papa şi sub influenţa lui, păreau înclinaţi spre aceasta chiar şi patriarhii Constantinopolului, Ierusalimului şi Alexandriei. Dorinţa de a

---

[130]) *Obligationes et Solutiones Camerae*, vol. 36, f. 118.

[131]) Această măsură rezultă dintr'o confirmare a dispoziţiunii papei Urban V, făcută de papa Bonifaciu IX în anul 1399. Cf. *Reg. Lat.* vol. 67, f. 199—201. O. Halecki, *Un empereur de Byzance a Rome.* Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'empire d'Orient, 1355 1357. Varşovia, 1930, p. 211, crede că papa Urban, în scrisoarea sa din 1 August 1370, făcea aluzie la conversiunea lui Laţcu, precum şi la progresele catolicismului în Ţara Românească, atunci când spunea: „Sicut ... audivimus, nonnulli Reges, Principes alii christiani tam clerici et ecclesiaticae personae religiosae et etiam saeculares, quam laici qui extra obedientiam dictae ecclesiae ... ad dictam ecclesiam redire seu venire desiderant unitatem ac obedientiam et reverentiam debitam et devotam". Cf. Raynaldus, *Annales ecclesiastici ... Tom.* VII, p. 181.

intra în politica europeană ca stat independent, atât din punct de vedere politic cât şi religios, scos de sub jurisdicţiunea episcopului de Haliciu sau de sub aceea a arhiepiscop'lor ungari, cu o capitală ridicată la rangul de „civitas" şi cu limba oficială cea latină, după cum aveau toate ţările civilizate ale timpului[132]), vor fi determinat actul lui Laţcu[133]). Astfel Laţcu se va fi lăsat convins de propaganda acelor călugări, cari se îndeletniceau cu opera de proselitism. Aşa înainte de 24 Iulie 1370, se prezentau la Roma călugării minoriţi Paul de Schweidnitz şi Nicolae de Mehlsack având însărcinarea de a arăta papei că Domnul şi poporul moldovean erau înclinaţi să părăsească ortodoxia şi să îmbrăţişeze religia catolică, în schimbul ridicării Siretului la treapta de „civitas" şi a aşezării ca episcop în noul oraş a Franciscanului Andrei. După ce o anchetă se convinge de buna credinţă a lui Laţcu, târgul Siretului este ridicat la treapta de „oraş", declarat scaun episcopal, iar biserica de aici ridicată la rangul de catedrală, dându-i ca eparhie întreagă ţara Moldovei, scoasă de sub jurisdicţiunea episcopului de Haliciu sau de sub a oricărui alt episcop şi pusă sub oblăduirea nemijlocită a Scaunului papal. Astfel e sfinţit, la 9 Martie 1371, ca episcop al Siretului, Franciscanul Andrei Wasilo[134]).

---

[132]) Pentru aceasta Laţcu îşi ia la curtea sa un secretar de limbă latină.

[133]) Corespondenţa între Laţcu şi Papa referitoare la conversiunea Domnului moldovean la N. Densuşianu—E. Hurmuzaki, *Documente*, I$_2$, p. 160—164. Discuţiunea pe larg la Gh. Moisescu, o. c., p. 67 78. N. Iorga, *Condiţiile de politică generală în cari s'au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV XV*, în *Analele Acad. Române*. Mem. Secţ. Ist. Ser. II. tom. XXXV, 1912—1913, p. 405, spune că „organizaţia catolică a Moldovei sub Laţcu, a fost nu o iscodire diplomatică în vederea întăririi principatului, ci o realitate, cu totul firească dacă ţinem seama de faptul descălecării din Maramureş încă fără viaţă bisericească ortodoxă a nouei ţări a Moldovei". Dacă ar fi fost numai acest motiv, nu s'ar putea explica de ce organizarea bisericii catolice în Moldova a întârziat peste un deceniu dela descălecare. Va fi fost şi aceasta unul din motive, dar nu singurul şi nu cel dintâi.

[134]) Intr'o listă din 1849 a episcopilor catolici din Moldova se dă anul 1370 pentru începutul păstoririi lui Andrei la Siret. Cf. I. Sabău. *O nouă listă a episcopilor catolici din Moldova*, în *Revista Istorică*, 1943, XIX,

Tot atunci se organizează şi episcopatul Siretului, cunoscându-se numele a doi canonici: Derslao Segnei şi Nicola Andrei. Celui dintâi i se permite să aibă, pe lângă canonicatul siretean, şi un altul[135]), pentru acelaş motiv pentru care se acorda şi episcopilor alte beneficii pe lângă cele din episcopia respectivă, iar celui de al doilea i se acordă, pe lângă canonicatul Cracoviei, canonicatul şi cancelaria episcopală a Siretului[136]). Aceste documente dovedesc că noul episcopat era bine organizat şi că voevodului Laţcu sprijinea pe catolici, pentru a se putea stabili după regulele şi uzanţa timpului. Că episcopul Andrei rezida în dieceza sa, o dovedeşte şi faptul că avea o cancelarie[137]), cu conducerea căreia era însărcinat Nicolae Andrei de Strenow. „Canonicatuum et prebendam ac cancellariam ecclesie Cerethensis", care poate era şi cancelarul sau logofătul Domnului. Ar fi o explicaţie a lipsei totale de documente interne din timpul cârmuirii lui Laţcu, faptul că acest cancelar era strein de toate obiceiurile ţării şi astfel el nu va fi scris documente de donaţiune — cum sunt aproape toate documentele moldoveneşti din veacul al XIV-lea — şi dacă le va fi scris, cum el stătea şi în Polonia, le va fi dus acolo şi astfel se vor fi pierdut. Şederea lui Andrei în diecesa sa rezultă şi dintr'un alt document din 17 Ianuarie 1372, prin care papa îi încredinţează grija credincioşilor catolici de amândouă sexele şi de orice condiţiune socială, atât clerici, cât şi laici din diecesa Haliciului, „cu aceeaşi putere pe care o ai de drept asupra popoarelor tale din craşul şi diecesa Siretului"[138]).

---

p. 235. După P. B. Gams, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*. Leipzig, 1936, p. 365, un episcop de Siret cu numele Petru ar fi stat la Cracovia.

135) *Reg. Av.* vol. 174, f. 121.

136) *Reg. Av.* vol. 176, f. 300.

137) Toate acestea, infirmă argumentarea destul de silita a păr. Moisescu despre o totală lipsă de organizare a episcopiei catolice de Siret, precum şi un total desinteres al lui Andrei faţă de noua diecesă, unde n'ar fi pus piciorul niciodată. Cf. şi Şt. Pascu în *An. Inst. de Ist. Naţ.*, IX p.

138) „Cum illa potestate quam habes a iure super populorum tuorum civitatis et diocesis Cerethensis". *Reg. Vat.* vol. 264, f. 3.

Ofensiva catolică cuprinsese întreagă Moldova, deoarece papa voia să facă din această ţară baza activităţii misionarilor catolici în Europa nord-estică. De aceea, în timp ce se ocupa cu organizarea nou înfiinţatei episcopii a Siretului, numeşte un episcop şi pentru diecesa Milcoviei, la 3 Septemvrie 1371, în persoana călugărului augustin Nicolae de Buda[139]), care la fel nu va fi stat în Moldova, deoarece se plânge personal papei pentru lipsurile ce le-ar avea de îndurat acolo[140]) şi de aceea se mulţumeşte cu demnitatea de vicar general al diecesei de Agria, unde-l găsim pe la anul 1375[141]). Această lipsă efectivă a episcopului de Milcovia din diecesa sa, îl făcea pe papa să extindă jurisdicţiunea episcopului de Siret „peste toată ţara sau ducatul Moldovei, cât aparţine numitului duce (Laţcu)"[142]).

In acelaş timp se grăbeşte papa să felicite pe Laţcu, la 25 Ianuarie 1372, pentru trecerea la credinţa catolică şi supunerea sa faţă de biserica Romei, sfătuindu-l să nu se lase ademenit în vreun fel oarecare de soţia sa care „in prioribus erroribus permanet", ci să stărue să o readucă şi pe aceasta la credinţa bisericii catolice[143]). In privinţa căsătoriei, papa îi spune că nu doreşte să-l despartă de soţie, dar îi cere să o convertească şi pe ea, căci numai în acest caz copiii născuţi din această căsnicie vor fi recunoscuţi legitimi. Dintr'o altă scrisoare, din 23 Iulie 1372, aflăm că Andrei convertise la catolicism mulţi oameni şi că lucra din răsputeri pentru a readuce şi pe alţii la aceeaşi credinţă, dar că veniturile pentru „mensam episcopalem Cerethensem" nu puteau face faţă trebuinţelor şi demnităţii sale episcopeşti. Din această scrisoare mai aflăm că „ecclesia Certhensis, quae in partibus scis-

---

139) N. Densuşianu E. Hurmuzaki, *Documente*, I_2, p. 133.

140) *Ibidem*, p. 176.

141) *Ibidem*, p. 224.

142) „Totam dictam terram seu ducatum Moldaviensem, in quantum ad prefatum ducem pertinet". Cf. *Ibidem*, p. 160—161.

143) *Reg. Vat.* vol. 268, f. 8. Cf. şi W. Abraham, *Biskupstwa lacinskie w Moldawii w wieku XIV i XV*. Liov, 1902, p. 181 şi G. Moisescu, *o. c.*, p. 79—80.

maticorum constitit", exista şi mai înainte de papa Urban V, în timpul căruia *„de novo in cathedralem erecta fuit"* [144]). Despre existenţa unei biserici catedrale, sau şi numai simple, la Siret, înainte de anul 1370, nu avem nicio informaţiune documentară în afară de cea de faţă, astfel că aceasta ar constitui confirmarea tradiţiunii populare, după care, pe locul unde era biserica Sf. Ioan Botezătorul din Siret, exista înainte, o biserică „a principelui Sas", cu hramul Sf. Troiţe, lucru, ce pare destul de natural, ţinând seamă de faptul că acest principe-voevod, era prietenul regelui ungar Ludovic şi astfel nu putea fi nici duşmanul catolicismului[145]).

Catolicismul în Moldova se menţine datorită călugărilor celor două ordine religioase, mai mult decât datorită episcopi-

---

[144]) *Reg. Av.* vol. 187, f. 297 şi *Reg. Vat.* vol. 283, f. 109—110, ep. 363. Cf. şi C. Auner, *Episcopia de Siret*, în *Revista Catolică*, 1913, An. II, p. 243 244.

[145]) Cf. N. Iorga G. Baló, *Historie de l'art roumain ancienne.* Paris, 1922, p. 45. Lui N. Iorga i se părea dubioasă ştirea păstrată de tradiţiunea populară, dar documentul de mai sus o confirmă. Ţinând seamă de supunerea voevozilor din dinastia Dragoşizilor faţă de regele ungar, nu e imposibil să-şi fi avut o biserică catolică la Siret, unde din cele mai vechi timpuri se face pomenire despre o populaţiune streină — mai ales germană — care împărtăşea acea credinţă. Pe lângă motivul de mai sus, mai poate fi adăogat şi faptul că cei dintâi voevozi îşi vor fi extins stăpânirea până *acolo*, chiar dacă unii studioşi n'ar fi înclinaţi să creadă. (Cf. C. Bacilă, *Hotarul de Apus al Moldovei*, în *Buletinul Soc. Reg. de Geografie*, 1923, An. XLI, p. 44 şi C. C. Giurescu, *Cu privire la hotarul de Vest al Moldovei.* Bucureşti, 1943, p. 1), marca întemeiată după alungarea Tătarilor având trebuinţă de un hotar natural în spre Răsărit, hotar ce-l putea oferi, mai bine decât orice alt element, râul Siret, iar oraşul omonim se găsea între râu şi munţii Carpaţi, pe lângă faptul că oraşul avea comunicaţie foarte uşoară cu Maramureşul prin numeroasele „obcine", legături necesare primilor voevozi cari nu vor fi întrerupt contactul cu moşiile şi cu cei rămaşi acasă. Din aceste motive, n'ar fi prea riscată afirmaţiunea că prima capitală a Dragoşizilor să fi fost chiar în târgul Siretului, unde găsim urme de aşezări mai vechi decât la Baia, după cum şi o biserică. Cf. şi C. Kogalniceanu, *Istoria veche a Românilor.* Vol. I. Bucureşti, 1938, p. 53. Pentru confirmarea celor de mai sus ar fi şi ştirea după care, pe la 1340, au fost omorîţi la Siret doi Minoriţi: Blasiu şi Marcu. Cf. L. Wading, *Annales Minorum.* Vol. VII, p. 242.

lor de Siret sau de Milcovia. Pe la 1345 Franciscanii din Moldova aveau mai multe custodii: Cereth, Cotham (Hotin), Licostomo Album Castrum și Moldavia[146]), prin care trebue să se înțeleagă orașul Baia și nu întreagă Moldova[147]). Despre lucrările misionare ale Franciscanilor moldoveni, amintește și scrisoarea papei Urban V din 24 Iunie 1370, privitoare la întemeierea episcopiei de Siret[148]). Urmașul lui Urban, papa Grigore XI, prin scrisoarea sa din 16 Noemvrie 1371[149]) reglementează activitatea acestor călugări misionari, astfel acea scrisoare devenind temelia constituției acestora, luată ca punct de plecare și de către papa Bonifaciu IX la 1399. In timpul domniei lui Lațcu Franciscanii se organizează sub conducerea lui Nicolae de Mehlsack și sub acea a lui Paul de Schweidnitz și poate a lui Andrei Wassilo, ceeace ar explica și alegerea acestuia din urmă ca episcop de Siret.

Catolicismul se menține în Moldova și după moartea lui Lațcu, sprijinit de sora sa Margareta, mama viitorilor Domni. Ofensiva catolică, începută de papa Urban V, este continuată și de urmașul acestuia în scaunul pontifical, Grigore XI, care confirmă, la 1371, o bulă a papei Ioan XXII, confirmată și de papa Clemente VI, dând instrucțiuni minoriților ce mergeau în țara Saracenilor, Păgânilor, Grecilor, Bulgarilor și Cumanilor[150]).

* * *

Peste doi ani, (la 1373) i se acordă unui Blasiu, rector al parohiei Chișoda din diecesa Cenadului[151]), anumite beneficii deoarece „aliquos scismaticos de novo ad fidem conversos"[152]) iar

---

146) *Bullarium Franciscanum*. Vol. V, p. 602.

147) Cf. Gh. Moisescu, *o. c.* p. 87, n. 3.

148) „Sed quorundam fratrum minorum predicationibus et doctrinis inducti abnegare volunt omne scisma". Cf. N. Densușianu—E. Hurmuzaki, *Documente*, I_2, p. 168.

149) *Ibidem*, p. 176—178.

150) *Reg. Vat.* vol. 287, f. 216—218. Cine locuia, pe la 1371, în țara Cumanilor? Fără îndoială că Românii și la ei aveau să meargă în misiune minoriții.

în 1376, papa scria lui Antoniu, arhiepiscopul de Calocea, că in diecesa sa sunt schismatici care cer dela patriarhul din Constantinopol dispensă pentru căsătorii înrudite[153]). Erau aceeaşi schismatici pe al căror episcop voia papa Inocenţiu III, la anul 1204-1205, să-l readucă sub jurisdicţiunea sa, dacă nu cumva era sub aceea a patriarhului constantinopolitan şi care la 1349 aveau un „presbiter olachalis". Ministrul provincial al Minoriţilor din Ungaria raporta la 1377 papei, că datorită muncii sale şi a subalternilor săi se convertiseră, în aceste părţi, de puţină vreme, „a paucis citra temporibus", mai mulţi schismatici şi că în timp de vreo 20 de ani fură convertiţi peste cincizeci de mii de schismatici, în afară de copii şi femei şi că s'ar converti şi alţii, dacă li s'ar trimite călugări, care să fie în stare să asculte pe neofiţi în limba lor[154]).

Intre aceşti cincizeci de mii de convertiţi vor fi fost şi aceia, despre care i se relata papei Grigore XI la 1374 „ex relatione fideli" că o parte din neamul cel numeros al Valahilor, cari trăesc la hotarele Ungariei dinspre Tătari[157]), a fost convertită la

---

[151]) In document „Theseuld Cenadiensis diocesis".

[152]) *Reg. Av.* vol. 191, f. 242.

[153]) *Reg. Vat.* vol. 288, f. 44.

[154]) *Reg. Av.* vol. 201, f. 262. „Pro parte tua nobis extitit humiliter supplicatum — scria papa la 1377 — ut cum per eosdem fratres in illis partibus, in quibus ut asseris, a viginti annis citra fere quinquaginta milia hominum, parvulis et mulieribus exceptis, ad eundem fidem catholicam ac eiusdem Romanae ecclesiae unitatem fuerint conversi, huiusmodi fides catholica plurimum augeatur, aliquibus ex fratribus ipsis ad hoc sufficientibus et ydoneis audiendi eorundem fidelium confessiones huiusmodi, ac eis iniungendi penitentiam salutarem quod commissis licentiam concedere dignaremur".

[157]) Aceşti Români dela hotarele Ungariei, dinspre Tătari, trebue să fie aceia din colţul sud-estic al Transilvaniei şi de pe versantul răsăritean al Carpaţilor, peste care se întindea autoritatea episcopului Milcoviei şi nu cei din Maramureş, cum credea I. Mihali, *Diplome maramureşene*, p. 73, n. 1 şi S. Reli, *Biserica ortodoxă română din Maramureş în veacurile trecute*. Cernăuţi, 1938, p. 33, căci aceste părţi sud-estice se înţelegeau totdeauna sub denumirea de „in regno Ungarie, in finibus videlicet Tartarorum", sau „in confinibus regni Ungarie" şi niciodată părţile maramureşene. Cf. şi Gh. Moisescu, *o. c.* p. 47—48, n. 5

catolicism şi că s'ar mai putea converti şi alţii, dacă li s'ar ridica o biserică episcopală şi dacă li s'ar acorda un episcop propriu, în persoana călugărului minorit Antoniu de Spoleto care „linguam dictae nationis (Walachorum) scire asseritur", deoarece nu sunt mulţumiţi cu preoţii unguri. Papa cere, prin trei scrisori din anul 1374, arhiepiscopilor de Strigoniu şi de Calocea, precum şi regelui ungar Ludovic, să cerceteze dacă plângerile de mai sus sunt întemeiate şi dacă Antoniu ar fi potrivit ca episcop pentru Români[158]). Din aceleaşi motive, ca şi la 1204 şi 1234, nici de data aceasta proiectul de înfiinţare a unei episcopii catolice aparte pentru Românii din Ungaria nu s'a realizat, clericilor unguri neconvenindu-le un nou episcop, care le-ar fi restrâns autoritatea şi le-ar fi micşorat veniturile.

* * *

Catolicismul se menţine în Moldova şi după moartea Voevodului Laţcu, sprijinit de sora sa Margareta. In timpul domniei lui Petru, fiul Margaretei (1375—1391), conventul de Siret trece în proprietatea Dominicanilor peregrini[159]). Din anul 1377

---

[158]) Cf. A. Theiner, *Vet. monumenta hist. Hung.* Vol. II, p. 152 şi N. Densuşianu E. Hurmuzaki, *Documente,* I_2, p. 219—220. Scrisoarea publicată de Theiner după *Reg. Vat.* vol. 266, f. 61, se găseşte între scrisorile papei Inocenţiu VI, *Reg. Vat.* vol. 244 G, f. 78, ep. 589. Cuprinsul este identic, cu cinci cuvinte în plus în scrisoarea „minută" *(Reg. Vat.* vol. 244 G) şi anume: după „pro regis eternis" este în plus „gloria" şi după „propensius commendatum" este în plus „ipsiumque benigni favoris auxilio prosequaris". Pe verso stă scris, de o altă mână, adresa: Innocentius VI, IIII Idus octobris, anno quarto. Ludovico regi Ungarie et super conversione Vlachonum Strigoniensis et Colocensis archiepiscopis benigne assistat". R. Yves, *Les minutes d'Innocents VI aux archives du Vatican,* în *Archivi.* Roma, 1942, Vol. II, ser. II, p. 8, o consideră, greşit, ca aparţinând papei Inocenţiu VI. Scrisoarea publicată de N. Densuşianu, după G. Fejér, *Codex Diplomaticus,* vol. IX, part. 4, p. 587, se găseşte şi în *Reg. Vat.* vol. 266, f. 55, fiind adresată arhiepiscopului de Calocea, pe când Fejér şi Densuşianu o publică fără adresă.

[159]) In Siret, deosebit de noua biserică dominicană cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, mai dăinuia vechia biserică franciscană, căreia îi vor fi aparţinut cei doi călugări minoriţi: Luca şi Valentin. ucişi pe la 1378 şi înmor-

se păstrează un decret al generalului ordinului dominican, Elie Raymond, prin care mănăstirile dominicane din Liov, Lanscut, şi Przmysl în Galiţia, Cameniţa şi Smotriţa în Podolia şi Siret în Moldova — „in Pruscie (Russiae) et Walachie partibus constitutis", fură dăruite fraţilor Peregrini[160]). La cererea lui Elie Petit, vicar general al ordinului, papa Grigore XI, la 28 Ianuarie 1378, întăreşte decretul ministrului general, Elie Raymond[161]).

După moartea lui Laţcu îi mai rămăsese papei o speranţă în Margareta[162]), căreia îi încuviinţează, la 1377 scrisori similare ca şi Clarei, cu câţiva ani mai înainte, adecă de a i se acorda indulgenţă plenară la sfârşitul vieţii. Papa o numeşte „Margarita di Cereth, Domina Valachie Minoris". Importanţa acestui document constă în faptul că acum se pomeneşte pentru prima oară acest personagiu, care va da loc la atâtea discuţiuni în istoriografia noastră. In acest document apare ca „Domina" Moldovei[163]), iar în 1384 apare ca mamă a voevodului Petru. Cine era această Margareta? Din documente sigure rezultă că

---

mântaţi la Siret. Tot Margareta a clădit, pe la anul 1377, pentru aceiaşi Franciscani, o mănăstire la Baia, mai mare decât aceea pe care o aveau la Siret.

160) „In Pruscie et Walachie partibus constitutis, ad societatem dictorum fratrum Peregrinantium specialiter pertinere". *Reg. Vat.* vol. 287, fr 278 şi *Reg. Av.* vol. 204, f. 33. Cf. şi *Bullarium Ord. F. F. Praedicatorum.* Vol. II, p. 292.

161) Dela această dată Predicatorii din părţile orientale se vor numi Peregrini. Pentru 80 de ani conventele din Moldova şi Rutenia rămân sub jurisdicţiunea Peregrinilor. Cf. R. Loenertz, *La société de freres Pérégrinants.* Roma, 1937, p. 1.

162) Aceasta zidi înainte de 1377, în Siret, o mănăstire şi o biserică, pentru adăpostirea şi folosinţa călugărilor dominicani, cu hramul Maicii Domnului şi al Sfântului Ioan Botezătorul, în partea de Răsărit a oraşului, pe coasta unui deal, după cum a constatat-o Bandinus la 1646. Cf. V. A. Urechia, *Codex Bandinus,* în *Anal. Acad. Rom.* Mem. Secţ. Ist. Ser. II, t. XVI, 1893—1895, p. 75.

163) *Reg. Vat.* vol. 287, f. 215. Cf. Wl. Abraham, *Powstanie organizacyi kosciola laerinskiego na Rusi.* Vol. I. Liov, 1904, p. 342 şi C. Auner, *o. c.,* p. 244.

era mama vocevozilor Petru şi Roman, iar voevodul Ştefan fiind fratele celor doi, prin urmare era şi mama lui. Că a fost mama lui Petru rezultă din documentul din 1384, dat în favoarea bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Siret, unde e numită „illustrissima et nobilissima Domina Margarita, mater nostra dilecta"[164]); că voevodul Petru era fratele lui Roman, reese din scrisoarea regelui Poloniei din 1388 unde se spune: „credinţa noastră şi pentru fratele său (al lui Petru), Roman"[165]), după cum şi din vechile noastre cronici. Insă într'un document din 1393 scris în limba slavonă, Roman numeşte pe mama sa Muşata Мѹшата"[166]). Este însă lucru clar şi totuşi trecut neobservat de istoricii, care s'au acupat cu această chestiune, că Margareta corespunde cu Muşata, ceace înseamnă frumos[167]), iar cronicile noastre, precum şi documentul pomenit al lui Roman fiind scrise în limba slavonă de călugări cari cunoşteau bine împrejurările unde scriau, e natural ca şi numele mamei voevozilor pomeniţi să fi fost scris aşa cum se păstra la poporul român. Documentele latineşti însă au tradus numele românesc în latineşte şi astfel aceeaşi persoană avea două nume. In acest caz supoziţia că Margareta ar fi numele catolic şi Muşata cel ortodox, avut

---

164) M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*. Vol. I, p. 4—5.

165) *Ibidem*, vol. II, p. 606.

166) *Ibidem*, p. 14.

167) Muşat, atât ca nume propriu cât şi ca nume comun, e puţin probabil să derive din musteus cum crede G. Giuglea, *Etimologii*, în *Dacoromania*, vol. III, 1922—23, p. 767—768. Mai probabilă este derivarea din frumos-frumuşat-muşat, împărtăşită de dl. D. Macrea, şef de lucrări la Muzeul Limbii Române. S. Puşcariu, *Pe marginea cărţilor III*, în *Dacoromania*, VI, 1929—1930, p. 526 dă numele propriu Muşat corespunzător latinescului bellus. Gândindu-ne la floarea ce se cheamă muşeţel, un derivat din muşat, care se mai numeşte şi margaretă, legătura între Muşata şi Margareta, mama voevozilor Petru, Roman şi Ştefan, apare şi mai evidentă, margarita latinesc nefiind altceva decât muşata românesc. Apoi nu trebue uitat nici faptul că această floare, muşeţelul-margareta, se întrebuinţează şi în cosmetică, mai ales în cosmetica populară, ceeace ar putea fi încă o dovadă despre numele ei.

înainte de convertirea ei la catolicism, trebue înlăturată[168]).

Dar cine era această Margareta-Mușata și cum ajunge a da numele ei unei întregi dinastii? Ca și în jurul numelui, așa și în jurul originii sale, istoricii nu sunt de acord. Unii cred a fi venită din Țara Românească fiind înrudită cu dinastia Basarabilor[169]), alții că ar fi fiica voevodului transilvan Ștefan Chak[170]), alții că ar fi fiica voevodului Lațcu și a unei lituane Ana[171]), alții, apoi, că ar fi numai o descendentă a familiei Bogdan, trecută la catolicism[172]). Din documente rezultă însă în mod clar că Mușata-Margareta a fost totdeauna catolică și prin urmare totdeauna s'a numit astfel. Cine era atunci „Margareta Domina Wlachie Minoris" mama voevozilor Petru, Ștefan și Roman? Prima părere, bazată pe frecvența numelui Mușat în Țara Românească, astăzi nu se mai poate susține; a doua la fel cade, deoarece această Margareta se confundă cu soția voevodului Alexandru cel Bun, care purta acelaș nume și care de fapt era fiica voevodului transilvan, Ștefan Chak; a treia părere e răsturnată de un document din 1372, unde se spune clar că

---

168) A. D. Xeuopol, *Istoria Românilor*, III, p. 117; D. Onciul, *Din istoria Românilor*, p. 34; I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a lui Sigismund*, p. 31—32; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 261; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 429; C. Kogălniceanu, *Istoria veche a Românilor*, p. 62, etc.

169) B. P. Hașdeu, *Istoria Critică a Românilor*, vol. I, p. 83; A. D. Xenopol, *o. c.*, p. 117; O. Lecca, *Genealogia familiilor boerești*, p. 348.

170) C. Auner, *Episcopia de Siret*, în *Revista Catolică*, II, p. 238; R. Rosetti, *Despre Unguri și episcopiile catolice în Moldova*, în *Anal. Acad. Rom.* Mem. Secț. Ist. ser. II, t. XXVI, p. 293, crede și el că Margareta ar fi venit din Transilvania dar nu precizează a cui fiică ar fi fost. Aceeași părere o are și P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 228.

171) N. Iorga în toate studiile citate susține acest punct de vedere, iar în *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 22, spune că era înrudită cu regele Poloniei. In *Condițiile de politică generală...* spune că „Mușata, care-și zise în legea cea nouă Margareta, era dreaptă fiică a lui Lațcu", părere menționată și în sinteza sa de *Istoria Românilor*, vol. III, p. 255.

172) I. Minea, *o. c.*, p. 33; I. Nistor, *Lucius Aprovianus*, în *Anal. Acad. Rom.* Mem. Secț. Ist. ser. III, tom. XXIII, p. 157; C. Kogălniceanu, *o. c.*, p. 62; C. C. Giurescu, *o. c.*, p. 426, 429; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 255.

până la acea dată Laţcu nu avea copii[173]). Dacă la 1372 Laţcu nu avea copii cu soţia sa „schismatică" — o altă soţie n'a avut — şase ani mai târziu o fiică de a lui nu s'ar fi putut numi „Domina" şi peste alţi şase ani, aşadar la vârsta de 12 ani, nu putea avea un fiu voevod. Mai probabilă e ultima aserţiune.

După datele cunoscute până acum, încercăm o altă conjectură: pe la mijlocu veacului al XIV-lea, trece Carpaţii, pentru a se stabili în Moldova, din calea opresiunii ungureşti, voevodul maramureşan Bogdan; împreună cu el trec şi alţi voevozi români din Maramureş, care împărtăşeau ideile rebelului Bogdan. Lui Bogdan îi urmează în domnie fiul său Laţcu (1365—1373), trecut la catolicism în 1370 şi care peste trei ani se stinge fără urmaşi în linie bărbătească, punându-se atunci problema succesiunii. Reacţiunea ortodoxă, ce ar fi adus pe tron un principe ortodox, după moartea lui Laţcu, nu se mai poate susţine, iar principele Jurg Coriatovici, nu mai poate fi considerat între voevozii Moldovei[174]). Dar cronicarul polon Dlugosz şi umanistul italian Filippo Buonaccorsi Calimacco povestesc că pe la 1359 voevozii Petru şi Ştefan ar fi avut un conflict pentru succesiunea la tron după moartea tatălui lor Ştefan, voevod al ţării Sepeniţului, voevodat care se afla în partea de miazănoapte a Moldovei, între Prut şi Nistru[175]). Cel dintâi era ajutat de „provincialii unguri", sub care trebue să se înţeleagă Românii veniţi din Maramureş, precum şi de o parte dintre boierii de seamă, iar al doilea de regele Poloniei. Petru câştigă lupta şi rămâne stăpân al ţării. Dlugosz şi Buonaccorsi şi-au luat informaţiunile din tradiţia familiei nobile polone Olesnicki, ai cărei prieteni intimi erau, astfel că data nu e de loc sigură, după cum nici numele personagiilor[176]). Toate analele şi cronicile noastre ates-

[173]) „Prolemque si quam ex dicta uxore tua susceperis in futurum volumus et decernimus legitimam reputari". *Reg. Vat.* vol. 268, f. 8.

[174]) P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Jurg Coriatovici din 1374*, în *Revista Istorică*, Vol. IV, p. 53.

[175]) G. Popovici, *Starostia sepenicensă*, în *Omagiu lui Titu Maiorescu*. Bucureşti, 1900, p. 476—482 şi T. Bălan, *Ţara Sepenicului*. Cernăuţi, 1926.

[176]) Părerile numeroase ale diferiţilor istorici ce s'au ocupat cu această chestiune, sunt înşirate de dl. Gh. Moisescu, *o. c.*, p. 62—63, n. 2—1.

tează pe un Ștefan ca frate al lui Petru, care a domnit după al treilea frate, Roman[176 bis]). Faptul că în actul, prin care Vladislav ceda Pocuția lui Petru ca amanet pentru banii împrumutați, lipsește pomenirea lui Ștefan, amintindu-se numai Roman, se explică, fiind cei doi frați certați, iar faptul că după aceea Petru devine prieten al regelui polon, se explică prin împrejurarea că Vladislav avea nevoie de banii, pe care Petru era dispus a-i împrumuta. Astfel se strâng și relațiuni de rudenie — conflictele se uită totdeauna când interesele o cer.

Faptul că în povestirea lui Dlugosz despre conflictul dintre cei doi frați se vorbește de „Moldaviae Woyevoda" și de „terra Moldaviae" presupune o epocă mai târzie decât anul 1359, când nu se putea vorbi de o țară a Moldovei. Cronicarul din Thorn a lăsat înregistrat în cronica sa o luptă ce ar fi avut-o Lituanii, la 1377, cu Românii, în care luptă cei dintâi ar fi fost învinși[177]). Ținând seamă de această însemnare, precum și de împrejurările din Moldova din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, se poate crede că la această dată s'a întâmplat conflictul între cei doi frați, adecă după moartea lui Lațcu, când aceștia puteau dori puterea în Moldova, și ajutorul lui Ștefan în realitate i-a venit din partea ducelui Wladislav Oppelski și nu din aceea a regelui Casimir[178]). Dela 1374 — moartea lui Lațcu — și până la 1377 — data conflictului — tronul Moldovei va fi fost deținut de Margareta, în numele fiilor săi minori,

[176] bis) Vom discuta într'o recensie ce va apare în acest *Anuar* părerea lui P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 249, că Ștefan era fiul lui Roman și nu fratele acestuia.

[177]) „1377. Item ante festum nativitatis Christi Lituani processeruut contra illos de Walachia ibi fueruut victi, ita quod paucos equos abduxerunt". Cf. G. Popovici, *Anul dela Martie in Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, p .16 și A. Sacerdoțeanu, *Lupta Moldovenilor cu Litvanii în 1377*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu*, p. 775.

[178]) O. Górka, *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego sredniowiecza*, p. 19, fixează data războiului dintre cei doi frați între 1374 — moartea lui Lațcu — și 1379 — moartea Ducelui Wladislaw de Oppelu. Cf. și C. Racoviță, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei*, în *Revista Istorică Română*, 1940, An. X, p. 244.

iar când Ştefan a devenit major şi a voit să ia personal conducerea, fratele său mai mic se revoltă şi ajutat de supuşii care ţineau mai mult la el decât la fratele său, reuşeşte să ia domnia. Astfel se explică şi titlul ce-l dă papa Margaretei „Domina Valachie Minoris", adecă domnind în Moldova.

După toate acestea, trebue să lămurim care era dreptul acestor pretendenţi la tronul Moldovei. In documentul amintit din 1378 întâlnim pe Margareta „Doamna Moldovei", care la 1384 apare ca mamă a voevodului Petru, iar la 1393 a voevodului Roman, fără să se amintească vreodată tatăl acestora. Din aceste fapte rezultă că, datorită mamei lor şi nu datorită tatălui lor, aveau dreptul la tronul statului moldovean, prin urmare mama lor va fi fost descendenta familiei domnitoare până atunci. După cum am văzut mai sus, fiica lui Laţcu nu putea fi, aşa că trebuia să fie fiica predecesorului lui Laţcu, adecă a lui Bogdan, întemeietorul dinastiei şi deci sora lui Laţcu. Din toate aceste fapte se poate conclude că Bogdan şi Maria au avut doi fii, Laţcu şi Margareta-Muşata. Laţcu. urmează tatălui la tron şi după moartea sa, fără descendenţi în ramură bărbătească, era natural să urmeze nepoţii, fiii surorei sale Margareta şi ai voevodului din Sepeniţ, Ştefan. Voevodul din Sepeniţ, soţul Margaretei şi tatăl viitorilor domnitori: Petru, Roman şi Ştefan, nu poate fi Ştefan, nepotul lui Bogdan, după cum încearcă să dovedească, într'un recent studiu, profesorul I. Nistor[179]), deoarece din două documente, unul din 1360 şi altul din 1385, publicate de Mihali[180]), rezultă clar că Ştefan, nepotul lui Bogdan, fiul lui Iuga, a părăsit pe unchiul său, devenind din nou „credincios" regelui ungar[181]). După moartea lui

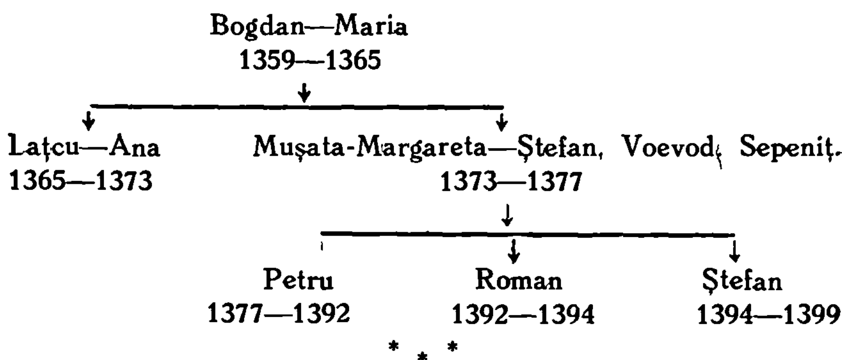
179) Nistor, *Lucius · Aprovianus*, p. 157.

180) *Diplome Maramureşene*, p. 45, 85.

181) I. Ursu, *Relaţiunile Moldovei cu Polonia până la Ştefan cel Mare*. Piatra Neamţ, 1900, p. 26, crede la fel că acel Ştefan voevod, după moartea căruia se luptă fiii săi pentru moştenirea tronului, pricinuind amestecuri streine, nu este altul decât nepotul şi tovarăşul lui Bogdan, amintit în documentul din 1349. (Cf. I. Mihali, *Diplome Maramureşene*, p. 26—27). Deoarece acesta participase la răscoala împotriva regelui ungar, Bogdan i-ar fi acordat, drept răsplată ţinutul Sepeniţului ca feud ereditar. Să fi avut Ştefan, nepotul lui Bogdan, un copil omonim aşa de mare, care să fi rămas

Lațcu, nepoții acestuia fiind minori, a luat frânele conducerii mama lor, iar la majoratul lui Ștefan, când acesta trebuia să ia personal tronul, se întâmplă neînțelegerea cu fratele său mai mic Petru. Acesta, după moartea tatălui său, Ștefan, unește Principatul moldovean cu voevodatul Sepenițului, pentrucа urmașul lui Petru, Roman, să se poată întitula „Marele singur stăpânitor Domn, Io Roman voevod al Țării Moldovei din munte și până la malul mării"[182]); lui Roman îi urmează al treilea frate, cel mai mare dintre frați, Ștefan[183]).

In acest mod numele Mușat, dat dinastiei moldovene, nu are niciun temeiu istoric, pentrucă mama voevozilor amintiți Mușata-Margareta nu era decât continuatoarea dinastiei întemeietorului, astfel că dinastia trebue să poarte tot numele lui Bogdan, fondatorul ei, adecă a Bogdanilor, după cum cea din Țara Românească se numește a Basarabilor, după numele întemeietorului. Arborele genealogic al domnitorilor moldoveni până la Alexandru cel Bun ar fi următorul:

* * *

lângă Bogdan mai departe și care la 1374—1377 să fi avut la rândul său alți copii care să se lupte pentru tron? Este greu de crezut. Nu este nevoie să-l considerăm pe Ștefan, voevodul Sepenițului, numai decât nepotul sau strănepotul lui Bogdan pentru ca acesta să-i fi încredințat cârmuirea unei însemnate părți din țara Moldovei. Ștefan va fi fost un om din imediata apropiere a lui Bogdan — o altă rudă sau om de încredere — care l-a servit și i-a fost de mare ajutor în opera întreprinsă.

182) M. Costăchescu, o. c., p. 14.

183) Intr'un document din 1400, Alexandru cel Bun amintește pe predecesorii săi astfel: „Pentru sufletul lui Bogdan Voevod și pentru sufletul

Situaţiunea părea în această vreme favorabilă propagandei catolice între Români: în 1370 Laţcu îmbrăţişa catolicismul în mod oficial, fondează mănăstiri şi biserici pentru călugării dominicani şi se înconjoară de ei; după moartea lui, sora sa Margareta-Muşata, precum şi Petru, sub influenţa mamei sale şi a soţiei sale tot catolică, din familia lui Vladislav Jagelo, regele Poloniei, se arată şi el prieten al catolicilor şi chiar în timpul domniei sale se construieşte la Siret o nouă biserică pentru Dominicani, cu hramul Sf. Ioan Botezătorul[184]), cărora la 1384 le dăruieşte, înduplecat de rugăminţile mamei sale, venitul cântarului din oraşul Siret.

In Ţara Românească, Doaomna Clara era protectoarea, iar fiul său vitreg, Vlaicu, se arăta binevoitor faţă de religia catolică. In timpul domniei sale, călugărilor minoriţi li se permite să construiască „biserici şi capele sau oratorii, campanile, clopotniţe, cimitire şi alte clădiri necesare „in terra Basarat"[185]), sau cum se spune într'o scrisoare din anul 1373 „circa Wlachos scismaticos in maior Wlachia"[186]), drept ce se reînoieşte la 1379[187]). De aceea peste doi ani, papa Urban IV, dădea o dispoziţiune, la 1 Aprilie 1381, generalului predicatorilor, de a institui incvisitori pentru a extirpa ereziile şi schisma: unul în Armenia şi Georgia, altul în Grecia şi Tătaria şi al treilea în „Ruscia et Valachia major et minor[188]). Poate

---

lui Lascu Voevod şi pentru sufletul lui Petru Voevod şi pentru sufletul părintelui nostru Roman Voevod şi pentru sufletul lui Ştefan Voevod". Cf. M. Costăchescu, o. c., p. 47—48. Nimeni nu putea cunoaşte mai bine decât Alexandru la o distanţă de numai 30 de ani dela moartea lui Laţcu, pe predecesorii săi.

184) G. Schmidt, *Romano-Catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano catholicae res gestae*. Budapesta, 1887, p. 21, n. 3 apud R. Rosetti, *Despre Unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, în *Analele Acad. Române*. Mem. Secţ. Ist. Ser. II, tom. XXVI, 1904, p. 293.

185) Hurmuzaki—Densuşianu, *Documente*, I_2, p. 193—194.

186) *Ibidem*, p. 207—208.

187) *Ibidem*, p. 268—269.

188) *Bullarium Ord. F. F. Praedicatorum*, Vol. II, p. 299, unde se face însemnarea: Ex Bullario Castelani, p. 68. Autographum est in Coenobio Leopoliensi.

tot un predicator va fi fost şi acel „frater Gregorius Episcopus Severinj nec non partium Transalpinarum", amintit la anul 1382, care sfinţia un diacon la Câmpulung, ceeace înseamnă că „partes Transalpinarum" din titlu nu era numai o ficţiune[189]). Chiar şi titlul dovedeşte împrejurările şi scopul pentru care s'a întemeiat noua episcopie, dacă ne gândim la titlul mitropolitului ortodox din aceste părţi: „Antim, mitropolit al unei părţi din Ungrovlahia"[190]). Nicolae Iorga, credea chiar, că numirea lui Daniil Antim s'ar fi datorit slăbiciunii pe care bătrânul mitropolit Iachint o arăta faţă de catolicism, care pentru acest tropolit Iachint o arăta faţă de catolicism, care pentru acest motiv avea nevoie de supraveghetor[191]).

O parte dintre Românii transilvani era considerată, din partea papalităţii, trecută la catolicism, după cum rezultă din bulele papei Grigore XI din 1374 şi din alta din 1377, referitoare la castrul Megasala din apropierea Oradiei, luat „ex manibus Vallachorum et Scismaticorum", care s'au întors la adevărata credinţă, părăsind erorile necredinţii[192]). Astfel că părea necesar papei Urban VI să numească un incvisitor pentru Principatele Române, considerându-le în sfera de activitate a Predicatorilor, care, dela 1377, se vor numi Peregrini.

In acelaş plan general de convertire se încadrează şi dispoziţiunea pe care papa Clemente VI[193]) o dădea ministrului

---

[189]) Hurmnzaki—Deusuşiann, *Documente*, I_2, p. 276. Canonicul I. Karácsonyi, într'o scrisoare adresată canonicului Auner, susţine falsitatea acestui docnment, dar Anner nu se mnlţumeşte cu argumentele lui Karácsonyi şi de aceea continuă a-l considera antentic. Cf. C. Auner, *Episcopia de Severin*, în *Revista Catolică*, 1913, An. II, p. 55.

[190]) Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, p. 9.

[191]) N. Iorga, *Condiţiile în care s'au întemeiat bisericile române . . .*, p. 399. C. Marinescn, *Infiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi Moldova*. Bncureşti, 1924, p. 15, crede însă că nnmirea lui Antim s'ar datori extinderii ţării, în urma anexării Banatului de Severin.

[192]) Hnrmnzaki—Densuşianu, *Documente*, I_2, p. 240.

[193]) Un alt fapt interesant se observă în acest timp: Polonia recunoştea pe papa roman, Urban VI, iar Ungaria pe papa avignones, Clemente VII. Deoarece Principatele Române se găseau între aceste regate, fiecare din ele căutând să-şi exercite influenţa sau snzeranitatea asnpra lor, amândoi

Minoriţilor la 31 Mai 1385, de a trimite câţiva călugări să informeze şi să instruiască poporul... în părţile Cumaniei şi pe celelalte neamuri necredincioase din cuprinsul regatului ungar, deoarece mulţi dintre aceşti necredincioşi s'au întors la catolicism[194]). După cum se ştie, sub numele de Cumania se cuprindea Moldova meridională şi partea răsăriteană a Ţării Româneşti. Dar în această vreme nu se mai poate vorbi de Cumania, deoarece pe locul unde fusese aceasta în veacul al XII-lea şi în prima jumătate din cel următor, se născuseră cele două Principate Române: Ţara Românească, pe la sfârşitul veacului al XIII-lea şi Moldova pe la mijlocul celui următor. Că este vorba, în această scrisoare, de regiunile româneşti şi mai ales de cele moldovene, reese din însăşi cuvintele papei, când specifică, că este vorba de o *„novella plantatio"*. Este foarte probabil că această „nouă întemeiere"[195]) era Moldova, descălecată cu trei decenii numai înainte. Şi cealaltă afirmaţiune a papei că un oarecare număr dintre schismaticii din Cumania s'au convertit la religia catolică, corespunde adevărului, cum s'a arătat mai sus.

Cu cât Ţările Române făceau progrese tot mai mari, în toate ramurile vieţii politice, cu atât interesul papilor de a le aduce în sfera lor de activitate se dovedeşte tot mai mare. Şi s'a întâmplat ca pe scaunul pontifical să ajungă în acest timp unul dintre cei mai activi şi mai energici papi, Bonifaciu al IX-lea, care va relua firul politicii lui Inocenţiu III, care-l precedase cu două veacuri. Şi interesul papei este explicabil, deoarece

---

pontificii le considerau în sfera lor de activitate. Poate vreun servicin întrn susţinerea cauzei sale va fi adus Ladislau, voevodul Transilvaniei, papei Clemente VII, pentruca acesta să-i acorde, în acelaş an, 1385, o pensiune annală de trei sute fiorini aur. Cf. *Reg. Av.* vol. 242, f. 154.

194) „In partibus Comaniae et aliarum plurium nationum infidelium infra fines Regni Hungariae". *Reg. Av.* Vol. 242, f. 123.

195) „Nos desiderantes attente ut huiusmodi *novella plantatio* irrigante domino continuum recipiat incrementum". Cf. *Reg. Av.* vol. 242, f. 123; şi Vlaicu, Domnul Ţării Româneşti, numeşte Făgăraşul *„nova plantatio"*, atunci când îi este dăruit lui de către Ludovic al Ungariei, la 1366. Cf. P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, p. 33—35.

aceste ţări atinseră desvoltarea lor naturală: administrativă, politică şi culturală.

Ţara Românească, cârmuită de Mircea cel Bătrân, urmând drumul trasat de vrednicii săi înaintaşi ajunge cea mai mare întindere a sa. Basarab cel Mare, o întemeiase şi-i dăduse independenţa. Nicolae Alexandru, îi extinse hotarele până la mare şi-i organizase biserica. Vlaicu, cu armele şi cu abilitatea sa politică o impuse în faţa Europei, extinzându-i hotarele şi asupra unor teritorii transilvane, organizându-i viaţa administrativă şi economică. Radu i-a organizat viaţa mănăstirească şi a început zidirea bisericii dela Curtea de Argeş, pentru care fapt vechile cronici îl considerau drept întemeietorul ei. Dan s'a amestecat în rivalităţile ce existau dincolo de Dunăre, astfel Ţara Românească, mergând spre cea mai mare întindere teritorială a sa, pe care o va realiza Mircea, care puţin timp după suirea sa pe tron se putea intitula: „Singur stăpânitorul Ioan Mircea, mare Voevod şi Domn, din mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu, stăpânind şi domnind peste toată Ţara Ungrovlahiei şi părţile de peste munţi, încă şi spre părţile tătăreşti şi Amlaşului şi Făgăraşului herţeg, şi domnitor al Banatului de Severin şi de amândouă părţile pe toată Dunărea încă până la Marea cea mare şi stăpânitor al cetăţii Dârstorului" [196]).

Moldova urmează acelaş drum de progres. Bogdan, cu arma în mână o întemeiază, îi dă independenţa şi pune bazele vieţii mănăstireşti. Laţcu, prin politica sa abilă o consolidează şi o face cunoscută Europei. Petru o unifică, îi extinde hotarele adăogând şi alte teritorii în partea septentrională şi-i pune bazele vieţii economice şi culturale. Roman îi extinde fruntariile în partea meridională, intitulându-se pompos, ca şi contemporanul său din Ţara Românească: „Marele singur stăpânitorul Domn Io Roman Voevod al Ţării Moldovei, dela munţi şi până la ţărmul Mării"[197]). Ştefan îi consolidează independenţa

[196]) P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, p. 82; Idem, *Mircea cel Bătrân*, p. 110 111 şi C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Vol. I, Ed. III, 1938, p. 458.

[197]) M. Costăchescu, *o. c.*, p. 14.

prin victoria asupra Ungurilor din anul 1395. Şi, în sfârşit, Alexandru cel Bun, care reprezintă momentul culminant al celui dintâi veac de existenţă a noului Stat, ce acum se extinde dela apa Ceremuşului la Nistru şi dela Milcov la Hotin, se războieşte cu succes împotriva cavalerilor teutoni, organizează ierarhia religioasă ortodoxă şi cea mănăstirească, precum îi asigură şi prosperitatea economică şi culturală.

* * *

In această situaţiune, ar fi fost de mare interes pentru papalitate câştigarea Ţărilor Române la catolicism şi papa Bonifaciu IX încearcă prin toate mijloacele a o face: reorganizează episcopatele existente, întemeiază altele, trimite misionari.

Episcopatul de Siret devine cel mai important din Moldova, datorită grijii pe care o arăta Doamna Muşata-Margareta, datorită activităţii intense a Dominicanilor, noulii stăpâni ai diecesei şi datorită vecinătăţii Poloniei, sub influenţa căreia era atât ţara cât şi clerul catolic de aici. Sub păstorirea lui Andrei se organizează diecesa. Acel Nicolae de Mehlsack, care în anul 1370 anunţa pe papa Urban V despre dorinţa lui Laţcu de a se converti la catolicism, rămâne în Moldova şi mai departe, fiind, probabil, adevăratul şef spiritual al neofiţilor, mai ales că Andrei, având şi alte însărcinări, în Galiţia şi în Polonia, de multe ori lipsea din eparhia sa. Pe acest Nicolae îl găsim la anul 1387 în demnitatea de „custos" al Moldovei[198]: „frater Nicolaus de Melsaz custos Moldaviensis"[199]. Va fi continuat Nicolae să conducă biserica catolică din Moldova şi în timpul urmaşului lui Andrei, în timpul episcopului Ioan, care de altfel stătea foarte puţin în eparhia sa. La 12 Martie 1388 Andrei este mutat la nou înfiinţata episcopie de Wilno, în Lituania[200]. Dintr'un document din 8

[198]) Cred că acest Nicolae este episcopul Moldovei dela 1383 pe care-l dă lista din 1849. „Anno 1383 successit Nicolaus, pariter de Ord. Minorum". Confusiunea se explică tocmai din pricina rolului important pe care-l deţinea „custodele" Nicolae în conducerea catolicismului moldovean în timpul păstoririi lui Andrei.

[199]) W. Abraham, *Powstanie organizacyi* . . . , p. 381.

[200]) Cf. Gh. Moisescu, o. c., p. 85. Lista din 1849 a episcopilor catolici

Iunie 1394, cu ocaziunea numirii lui Ştefan Martini ca episcop de Siret şi dintr'o confirmare a unei scrisori a episcopului Ioan din anul 1390, confirmare făcută la anul 1403, aflăm că înainte de anul 1394 episcop de Siret a fost un Ioan: „Dudum siquidem bonae memoriae Johanni Episcopo Cerentensi"[201]), spune papa Bonifaciu IX cu ocaziunea numirii lui Ştefan Martini. Aşa dar, acest Ioan păstoreşte în diecesa Siretului dela 1388 — data transferării lui Andrei la Wilno — şi până la 1394 — data numirii lui Ştefan Martini. Ioan, cum rezultă din documentul amintit din anul 1390, confirmat 13 ani mai târziu, stătea puţin în diecesa sa, având alte misiuni şi însărcinări importante: „Episcopus Cerethensis nec non suffraganeus Cracoviensis et vicarius super totam Jherusalem et in valle Josaphat, penitenciarius domini papae et confessor domini regis et reginae Poloniae"[202]). In această scrisoare, episcopul Ioan mulţu-

---

din Moldova dă ca dată a trecerii lui Andrei la Wilno anul 1386. Cf. I. Sabău, *o. c.*, p. 236. După N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, vol. II, Văleni, 1932, p. 317, ar fi fost mutat la 17 Februarie 1387, iar după C. Auner, *Episcopia de Siret*, în *Revista Catolică*, 1913, II, p. 235, tot la 12 Martie 1388.

[201]) *Reg. Lat.* vol. 33, f. 170. Cf. şi *Bullarium Ord. F. F. Praedicatorum*, vol. II, p. 344 şi I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, I, p. 16—17. A. Bzovius, *Propago D. Hyacinthii Thaumaturgi Poloni seu de rebus praeclare gestui in Provincia Polonia Ordinis Praedicatorum.* Veneţia, 1606, p. 50, îi zice Ioan Sartorius. In sus pomenita listă a episcopilor Moldovei din 1849 se găseşte însemnarea: „Circiter anno 1400 creatus fuit Episcopus Seretensis Ioannes Sartorius, pariter de Ord. Praedicatorum". Cf. I. Sabău, *o. c.*, p. 237. N. Iorga, *Studii şi documente privitoare la istoria Românilor*, I II, p. XXIX—XXX, bazându-se pe confirmarea din 1403 a actului din 1390, crede că Ioan a urmat în scaunul episcopal după Ştefan Martini. Adevărat că papa Ioan XXIII, numind pe Toma Grueber ca episcop de Siret la 1413, îi spune că este succesorul unui Ioan (Cf. I. C. Filitti, *o. c.*, p. 26 27), dar acest fapt poate fi explicat sau printr'o confuziune a cancelariei papale, care a uitat sau nu a vrut să considere numirea lui Ştefan Martini, sau că într'adevăr între Ştefan Martini şi Toma Grueber, a mai păstorit la Siret încă un Ioan. Dl. R. Cândea, *Der Katolizismus in den Donaufürstentümern*, Leipzig, 1917, p. 27, n. 4, crede identic pe Ioan amintit la 1413 cu acela dela sfârşitul veacului al XIV-lea, ceeace iarăşi pare puţin probabil.

[202]) Al. Czolowski, în *Qwartalnik Historyczny*, 1893, An. V, p. 594 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. XLVII.

meşte prietenilor săi din Siret, care l-au primit bine, „dum apud vos eramus", de unde rezultă că el stătea în Cracovia şi mergea numai din când în când în mijlocul credincioşilor săi moldoveni.

Dar lipsa lui nu se simţea prea mult, deoarece călugării dominicani îl înlocuiau cu succes pentru interesele lor. In timpul păstoririi lui Ioan, exista în Moldova un vicar general al Predicatorilor Peregrini, Elie Petit, căruia i se acordă — chiar din pricina absenţei episcopului —, la 1389, drepturi destul de mari, aproape episcopale: de a acorda sau a retrage favoruri şi funcţiuni nu numai în Principatele Române, dar până în Caffa Crimeii[203]. Exista un „custos", în persoana amintitului Nicolae de Mehlsack, un fel de administrator-supraintendent al diecesei dela înfiinţarea ei. Exista un incvizitor, în persoana lui Ioan Ianitor, „honorabilus pater Ianitor nomine"[204]. Exista un procurator, „famosus vir Johannes... Petri Waivodi procurator"[205]. In timpul păstoririi lui Ioan, se întâmplă la Siret, în biserica Sf. Ioan Botezătorul, la 1391, unele minuni, povestite într'o scrisoare din acelaş an de către episcopul însuşi[206] şi mai pe larg într'un act notarial din 1402, în care sunt înşirate unele din aceste minuni, verificate prin declaraţiunile mai multor martori[207].

---

[203]) *Archivum Ord. Praedicatorum* (Roma), *Generalia*, IV 1, f. 228—232. Cf. şi W. Abraham, *Powstanie organizacyi...*, p. 388—391 şi R. Loenertz, în *Archivum fratrum Praedicatorum*, IV, p. 44. „Item die XXII mensis Junii concessit fratri Helie Petiti, vicario generali societatis, quod possit revocare omnes gratias exemptorias, seu alias quascumque...".

[204]) Cf. *Qwartalnik Historyczny*, V, p. 594—598. Intr'un documeut publicat în *Archivum Fr. Praedicatorum*, vol. VIII, p. 154, se aminteşte un miracol ca întâmplat „sub Joanne Janitoris vicario Podoliae et Minoris Walachiae generali in conventu Szeretensi circa annum Domini 1391".

[205]) *Ibidem*.

[206]) „De miraculis vobis (clericilor din Siret) a Deo datis et a vobis demonstratis pro salute vestra et fidelium conversione". Cf. *Qwartalnik Historyczny*, V, p. 594.

[207]) „Quod Deus modernis temporibus... in civitate Czeretensi Walachiae Minoris homines cepit per multorum miraculorum... Nos plures ac multimodos morbidosos insuperque diversis infirmitatibus gravatos per sanquinis stillicidia miraculose in quodam corporali claustri S. Johannis Baptiste". Cf. *Ibidem*.

La anul 1394 ajunsese la cârma Moldovei Ștefan, prieten bun al Polonilor, care-l ajutară la obținerea tronului. Această prietenie și supunere politică se resfrânge și asupra vieții religioase a țării sale, căci numai așa se explică acordarea atâtor favoruri pe seama Predicatorilor din Moldova, în cea mai mare parte Polonezi. Papa Bonifaciu IX, apoi, credea sosit momentul pentru ducerea la îndeplinire a scopurilor sale de convertire. De aceea, îndată după moartea episcopului Ioan, numește un altul, în persoana lui Ștefan Martini, poate Rutean de origine și de aceea numit și Ștefan Ruteni[208]. Așa se explică și măsura de constrângere pe care o ia papa Bonifaciu pentru a determina pe noul numit să meargă în eparhia sa, să locuiască în reședința sa și să nu se depărteze de acolo, numai după aceea putând avea actele de numire[209]. In 14 Septemvrie 1395, noul episcop nu era încă sfințit și papa-i permite să poată fi consacrat de orice episcop catolic, asistat de alți doi sau trei episcopi. I se mai cerea ca jurământul depus la consacrare să-i fie trimis la Roma prin nunțiul apostolic sau prin arhiepiscopul de Haliciu, sub jurisdicțiunea căruia era pusă episcopia de Siret[210]. Intârzierea consacrării, cunoscând graba pe care o manifesta papa ca noul episcop să-și ia în primire diecesa, nu se poate

---

208) C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, I, p. 189 și *Zur Geschihchte der römisch-katolischen Kirche in der Moldau*, în *Römische Quartalschrift*. Roma, 1898, An. XII, p. 109. R. Cândea, o. c., p. 27, n. 5, crede că Ruteni poate să fie o citire greșită a numelui Martini, puțin probabil însă. In amintita listă din 1849 se spune că la anul 1388 a fost numit episcop al Moldovei din partea papei Urban V „Sthepanus Rutheni, de Ord. Praed.", iar la 1395 „Stephanus Martini, pariter de Ord. Praedicatornm". Confuziunea s'a strecurat în această listă din autorii vechi consultați. Cf. și Lequien, *Oriens christiana*. Paris, 1740, III, coloana 1119 care la fel crede că e vorba de două persoane deosebite.

209) „Volumus autem ut quam primum praesentes litteras habueris expeditas, ad Ecclesiam ipsam accedas et resideas personaliter in eadem quodque pontificalia officia extra tnam Civitatem et diocesim Cerethensem, neqneas exercere". *Reg. Lat.* vol. 33, f. 170. Cf. și *Bullarium Ord. Praedicatorum*, vol. II, p. 344 și I. C. Filitti, o. c., p. 16–17.

210) *Reg. Lat.* vol. 36, f. 162.

explica decât prin situaţiunea politică creată de războiul pe care-l pornise Sigismund, regele Ungariei, împotriva lui Ştefan, Domnul Moldovei, la sfârşitul anului 1394, războiu încheiat, la începutul anului următor prin victoria Moldovenilor. Cu atât mai mult avea papa interes ca noul episcop să fie sfinţit şi să-şi ia în primire diecesa.

O notă din *Bullarium Ord. Praedicatorum*[211]), spune: „Stephanus Martini Episcopus Cerethensis in Valachia. Nunc Bacoviam translatus est Cerethensis episcopatus constitutio LVI Bonifacius IX"[212]). Iosif Maria Martinotti, vicar general în Bacău. scria în raportul său din anul 1779 că pe la 1400, Bonifaciu IX ar fi transferat pe episcopul Ioan Sartorius dela Siret la Bacău. Aceeași ştire o dă şi Barnaba Redzierski, fost provincial al Minoriţilor din Polonia, în raportul său din anul 1780, susţinând că documentele pe care se baza, le-ar fi văzut personal şi că pe aceea vreme se găseau în arhiva bisericii Sf. Cruci din Liov[213]), precum se află ştirea şi în lista episcopilor catolici din Moldova din 1849[214]). Probabil Redzierski nu a văzut niciun document, deoarece Ioan — Sartorius — a fost episcop de Siret între anii 1388 şi 1394 şi nu la 1400, când în această demnitate se găsea Ştefan Martini, care deţine această calitate până la anul 1403. Am căutat peste tot în Arhiva Vaticană, însă nu am găsit nicăiri constituţiunea lui Bonifaciu IX prin care să se fi transferat episcopia de Siret la Bacău. Sau n'a existat, sau se va fi pier-

---

211) Vol. II, p. 344.

212) Ştirea e luată din G. M. Cavalieri, *Galleria de Sommi Pontefici, patriarchi, arcivescovi e vescovi dell'ordine de predicatori*. Vol. I, Benevento, 1696, p. 170, care spune: „Il Fr. Stefano Ruteni fu vescovo di Zeretense o Ceretense o sia di Cereto ... che la sua sede fu trasferita in Bacovia sotto la metropolita di Leopoldi". Cu siguranţă şi Cavalieri avea ştirea dintr'un izvor polonez, de mâna a doua.

213) Kemény I., *Ueber das Bisthum und das Franciskanerkloster zu Bukow in der Moldau*, în *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk und Märkwürdigkeiten Siebenbürgens*, 1846, Tom. II, p. 25.

214) Acea listă, vorbind despre numirea episcopului Ioan — Sartorius — la 1400 spune: „qui a Bonifacio IX obtinuit translationem cathedrae ex Siretensi ad Bakoviensem civitatem". Cf. I. Sabău, o. c., l. c.

dut împreună cu alte câteva volume din seria Regesta Lateranensia, în care se găsesc actele emise de papa Bonifaciu IX. Cea dintâi ipoteză pare mai verosimilă.

Kemény I., publica la 1846 copia din 1520 a unei scrisori din anul 1439 dată de papa Eugen IV, văzută de el în arhiva bisericii franciscane din Şoimuş (jud. Ciuc), prin care papa Eugen însărcina pe Benedict, episcopul de Severin, să îngrijească de credincioşii catolici din Moldova. In acea scrisoare se spune că din cauza împrăştierii credincioşilor catolici prin întreagă Moldova, pe lângă episcopia mai veche a Siretului, vacantă încă dela începutul veacului, spre marea pagubă a acelor credincioşi, papa Bonifaciu IX, în al treilea an al păstoririi sale, a înfiinţat episcopia Bacăului, pe care papa Ioan XXIII a dăruit-o cu multe drepturi[215]). Scrisoarea aceasta, prin caracterul său intern, pare un fals, întrebuinţându-se un stil cu totul deosebit de cel al cancelariei papale din acea vreme. Numele Secuilor e scris Ciculi, pe când în toate scrisorile pontificale, ca şi în cele ale lui Eugen IV însuşi — în una din 1444 de pildă[216]) — numele acestui popor este scris Siculi. Niciodată amintirea unui papă anterior, într'o scrisoare a papei respectiv, nu se face în felul cum este făcută în scrisoarea prezentă, ci cu „felicis recordationis": „felicis recordationis Urbano V. predecessor noster". „felicis recordationis Gregorio Papae XI, ipsius Urbanus V immediato successori, predecessori nostro", „fel rec. Urbano VI, ipsius Gregorii immediato successori, prede-

---

[215]) „In terra Moldaviae, oh terrae illius vastitatem, et Christi fidelium incommodam nimis dispersionem, praeter antiquiorem Cerethensem ab initio praesentis saeculi jam vacantem et cum grave Christi fidelium jactura, ne de praesenti quidem restaurabilem, in terrae illius Metropoli Bacchowiensi sancta Bonifacii, huius nominis Pontificis IX pontificatus sui anno tertio solicitudo erexit, ac pia Ioannis huius nominis Pontificis XXIII, pontificatus sui anno quarto liberalitas variis excoluit, ornavitque indultis et praerogativis . . .". Cf. şi R. Rosetti, *Despre Unguri şi episcopiile catolice din Moldova* în *Analele Acad. Române*, Mem. Sec. Ist. Ser. II, 1905, Tom. XXVII, p. 298.

[216]) Cf. Hurmuzaki—Densuşianu, *Documente*, I_2, p. 701—703.

cessori nostro", etc.[217]). Papa Eugen IV însuşi, într'o bulá din 1433, aminteşte în felul acesta, pe aceiaşi predecesori: „Dudum siquidem felicis recordationis Ioannes Papa vigesimus secundus, praedecessor noster", „felicis recordationis Bonifacii Papae VIIII praedecessoris nostri"[218]). In registrele papale, nici în cele ale lui Bonifaciu IX, nici în cele ale lui Ioan XXIII şi nici în ale lui Eugen IV nu se găseşte vreo urmă despre această bulă. In sfârşit, bula conţine mai multe greşeli şi confuziuni: după bula prezentă, episcopatul de Siret ar fi fost vacant dela începutul veacului al XV-lea până la acea dată — 1413 —, ori se ştie că dela anul 1394 până la 1412 a fost episcop al acestei diecese Ștefan Martini şi că în anul 1413, însuşi papa Ioan XXIII numeşte ca episcop de Siret pe Toma Grueber şi Nicolae Venatoris[219]) şi papa Martin V, la 1420, numeşte pentru aceeaşi diecesă pe un Ioan, confirmat de însuşi papa Eugen IV, la anul 1434[220]); toate aceste bule de numire se găsesc în registrele pontificale şi despre care cancelaria papei Eugen IV trebuia să ştie, mai ales despre aceea dată de însuşi papa Eugen. Papa Ioan XXIII, chiar în al patrulea an al pontificatului său, anul în care bula falsă a papei Eugen IV pe care o discutăm, pune confirmarea episcopiei de Bacău din partea aceluiaş papă Ioan, întemeiază, la cererea lui Vladislav, regele Poloniei, diecesa „Moldaviensis", cu sediul la Baia[221]), al cărui episcop era, la 1420, Ioan de Ryza[222]), iar la 1438 Petru Czipser[223]), pe când bula papei Eugen, despre care este vorba, spunea, un an mai târziu numai, că nu este nimeni cine să se îngrijească de sufletele credincioşilor catolici din Moldova. Că papa Bonifaciu IX se va fi gândit să întemeieze o episcopie

---

217) Cf. *Reg. Lat.* vol. 67, f. 199—201.

218) Cf. Hurmuzaki—Densuşianu, *a. c.*, p. 576—578.

219) I. C. Filitti, o. c., p. 24—27.

220) *Ibidem*, p. 38, 45 şi C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, I, p. 179.

221) *Ibidem*, p. 28—30.

222) *Ibidem*, p. 35.

223) *Ibidem*, p. 46—47.

nouă pentru Moldova, nu este exclus, dar adevărul e că n'a întemeiat-o. Nu este exclus dacă se ține seama de faptul că acest papă s'a interesat foarte mult de Români și că Voevodul Ștefan îi era favorabil, trebuind să dea ascultare regelui Poloniei, protectorul său. Și de fapt în acest timp, la 6 Ianuarie 1399, prin bula „Exultat cor nostrum", papa Bonifaciu, făcând amintire despre numărul mare al catolicilor din Moldova „minor Walachia", confirmă privilegiile călugărilor Peregrini, îndemnându-i să construiască biserici[224]). In anul următor, unește conventul acestora din Moldova cu acela din Podolia, sub vicariatul general al lui Ioan Ianitor[225]).

* * *

Interesul papei Bonifaciu IX îmbrățișează, alături de Moldova, și Țara Românească. In anul 1390 întemeiază și aici un convent pentru aceiași călugări Peregrini: „in contratis Russiae, Valachiae maioris et minoris", numind vicar al acestora pe călugărul Ioan Strenue, acordându-i depline puteri episcopale: „regendi, gubernandi, visitandi, corrigendi, reformandi, absolvendi et confirmandi seu alios instituendi"[226]). In anul 1394, papa Bonifaciu numește episcop de Argeș, în Țara Românească, pe un Gheorghe, din ordinul eremiților augustiniani, după moartea lui Nicolae Antoniu, numit la 1381[227]). In jurul întemeierii episcopiei catolice de Argeș, se ivește un dubiu: a

---

224) *Reg. Lat.* vol. 67, f. 199—201.

225) R. Loenertz, o. c., p. 33. Acest fapt ar dovedi relațiunile strânse dintre Moldova și Polonia și în domeniul politic și sub urmașul lui Ștefan, sub Iuga. O altă dovadă despre aceste relațiuni este și faptul că Petru, voevodul Moldovei, în anul 1384, supuse biserica armeană din Moldova, episcopului din Liov; în 1401, întemeindu-se la Suceava un episcopat armean, este supus la fel aceluiași mitropolit din Liov. Cf. P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava* în *Revista Istorică Română*, 1934, An. IV, p. 47—48.

226) *Archivum Ord. Praedicatorum* (Roma). *Regesta Generalia IV 1*, f. 228—232. Cf. și W. Abraham, *Powstanie organizacy* . . ., p. 388—391 și R. Loenertz în *Archivum Fr. Praedicatorum*, IV, p. 44.

227) *Reg. Lat.* vol. 82, f. 247. Cf. și I. C. Filitti, o. c., p. 14—15.

fost întemeiată la 1380 cum rezultă din *Liber Cancelariae*[228]) din acel an, sau înainte, cum ar reeși dintr'un document din anul 1295, dat de papa Bonifaciu VIII și din confirmarea acestui document, făcută de papa Leon X la anul 1513? Cercetătorii — începând cu Theiner care a publicat cel dintâi aceste documente[229]), — cred că este vorba de o greșală, scriindu-se VIII în loc de VIIII și astfel bula despre care este vorba ar fi dela papa Bonifaciu IX din 1395 și nu dela predecesorul său omonim din 1295, cu atât mai mult că în *Regesta Lateranensia*[230]) se găsește un document de conținut identic dela Bonifaciu IX, pe când în registrele pontificale ale lui Bonifaciu VIII un astfel de document lipsește. Ar întări această ipoteză și faptul că în bula amintită se pomenește ca arhiepiscop de Strigoniu un Ioan, care ar fi Ioan de Kanisza (1388—1441), pe când pe la sfârșitul veacului al XIII-lea, arhiepiscop al Strigoniului era Lodomerius (1279—1299)[231]). Cu toate acestea se ivește și o contradicție în bula papei Bonifaciu IX din 1395. In acea scrisoare se spune: „olim Argensi diecesi". Această contrazicere: întemeierea episcopatului în 1380 și atributul „olim" cincisprezece ani mai târziu, s'ar putea explica prin faptul că episcopul numit la Argeș nu rezida în diecesa sa, lucru ce l-ar confirma și împrejurarea că la 1382 — numai după un an dela înființare — episcopul de Severin, Grigore, consacra un diacon la Câmpulung, în die-

228) *Liber Cancelariae apostolicae vom Jahre 1380 und der Stilus palatii abbreviatus Dietrichs von Nicheim.* Ed. K. Erler. Leipzig, 1888, p. 25—26. W. Abraham, *o. c.*, p. 281, în legătură cu această chestiune publică următoarea notiță: „Dominus noster d. Urbanus VI, VII idus maii (9 Mai 1380), erexit locum de Argos in Walachia maiori in civitatem et constituit ibi ecclesian cathedralem, cui praefecit in episcopum Fr. Nicolaum Antonii Ord. Praed. et vocatur ecclesiae Argensis in provincia Colocensi". Cf. și N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 250, n. 1. Karácsonyi I., *Az Argyasi (Argesi, Ardsisi) püspökség.* Budapesta, 1905, p. 4, adaogă o notiță, după care această episcopie ar fi fost înființată „ad instantiam Ludovici regis Hungariae".

229) *Vetera monumenta hist. Hungariae.* Vol. III, p. 602 și Hurmuzaki—Densușianu, *Documente*, I_1, p. 526 și I_2, p. 117—118.

230) Vol. 74, f. 227—229.

231) C. Eubel, *Hierarchia catholica . . .*, p. 464.

cesa Argeşului[232]). După aceea, papa era informat din partea arhiepiscopului de Strigoniu, care avea tot interesul să-l informeze despre neexistenţa unui episcop acolo, pentru a-i fi încredinţată lui administrarea diecesei; acelaş fapt explică şi contrazicerea, după care episcopia de Argeş era supusă jurisdicţiunii arhiepiscopului de Strigoniu, pe când, de drept, era sub aceea a arhiepiscopului de Calocea, ca şi episcopia Transilvaniei. Aceste explicaţiuni ar fi mai acceptabile decât aceea pe care o da canonicul Auner şi anume că ar fi vorba de o confuziune între episcopia de Milcov şi cea de Argeş[233]), sau decât aceea pe care o da regretatul Nicolae Iorga şi anume că atributul „olim" s'ar referi la unele teritorii transilvane, care înainte făcură parte din diecesa Argeşului şi care acum ar fi fost deslipite stăpânirii lui Mircea şi astfel şi diecesei[234]), ştiut fiind că Mircea deţinea în Transilvania, dacă nu chiar dela începutul domniei sale, cu siguranţă de pe la 1388, teritorii mai întinse decât predecesorii săi şi că Mircea a păstrat aceste posesiuni şi mai târziu până la sfârşitul domniei[234 bis]).

Pentru toate aceste cauze, episcopul numit trebuia să meargă în eparhia sa imediat, să locuiască acolo în persoană, nefiindu-i îngăduit să aibă alte beneficii în afară de oraşul şi

---

232) G. Wenzel în *Columna lui Traian*, III, 1872, p. 100—101. R. Cândea, *Der Katolizismus . . .*, p. 19, explică acest fapt prin confuzia ce domnia în curia romană, care, din cauza schismei ce se soluţionă numai peste aproape o jumătate de veac, avea două cancelarii, cu doi papi, care vor fi numit fiecare câte un episcop pentru Ţara Românească. N. Iorga în *Convorbiri Literare*, 1904, An. XXXVIII, p. 415, aduce o nouă explicaţie, care poate fi posibilă şi anume, că după marea schismă apuseană fiecare dintre papi numeşte episcopi: Urban al VI-lea, papa italian, numeşte, la 1380 pe Nicolae, episcop de Argeş, întemeind diecesa, iar Clemente VII, papa avignones, numeşte la 1382 pe Grigore, care deşi nu ia titlul de Argeş, ci pe acela de episcop al Severinului şi al Ţării Româneşti, era totuşi episcop catolic în Ţara Românească.

233) C. Auner, *Episcopia catolică a Argeşului* în *Revista Catolică*, 1914, An. III. p 442.

234) N. Iorga, *Studii şi documente*, I II, p. XXIV.

234 bis) P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 189—190.

diecesa de Argeş[235]). Această măsură era luată deoarece şi ultimul episcop, Francisc din ordinul Carmeliţilor, numit în anul 1390 de acelaş papă Bonifaciu, cum reese din scrisoarea de numire a lui Gheorghe, nu fusese niciodată în diecesa sa şi poate nici nu va fi fost consacrat. Astfel se explică şi faptul că Gheorghe, numit la anul 1394, era considerat ca succesor al lui Nicolae Antoniu cel numit la 1380 şi nu al lui Francisc, numit cu zece ani mai târziu. Nu se ştie ce se va fi întâmplat cu acest Gheorghe, deoarece doi ani după numirea sa, la 1396, se găsea un Nicolae Andrei „Episcopus Argensis în Valachia", care, în acest an, era scutit de dările ce trebuia să le plătească Sf. Scaun, din cauza sărăciei diecesei sale[236]). Nicolae Andrei nu va fi desvoltat o activitate prea mare în diecesa ce i s'a încredinţat spre păstorire, dacă va fi venit vreodată să o viziteze măcar, căci peste trei ani numai (1399), este numit un alt episcop la Argeş, cu numele tot Francisc[237]), căruia i se permite să poată fi consacrat de orice episcop catolic, după cum i se acordase acelaş favor, patru ani mai înainte, lui Ştefan Martini, ales episcop de Siret, dar acest fapt nu va aduce în viitor vreun prejudiciu arhiepiscopului de Calocea, „cui prefata ecclesia metropolitico jure subesse dinoscitur". Se vede că arhiepiscopul de Calocea intervenise, după 1389, pe lângă papa Bonifaciu IX, pentru a-i fi recunoscut acest drept metropolitan asupra diecesei de Argeş şi probându-i drepturile sale cu documente, acestea i-au fost recunoscute. In acelaş an al numirii, Francisc este scutit, după cum fusese scutit cu trei ani mai înainte prede-

---

[235]) „Volumus autem quod quam primum praesentes litteras habueris expeditas ad ecclesiam ipsam accedas et personaliter resideas in eadem, quodque pontificalia extra civitatem et diocesim Ergensem exercere non possis". *Reg. Lat.* vol. 82, f. 247. Cf. şi I. C. Filitti, *o. c.*, p. 14—15.

[236]) *Obligationes et Solutiones Camerae*, vol. 48, f. 227 v.

[237]) „Franciscus electus Argensi". *Reg. Lat.* vol. 69, f. 134 v. Acesta este Francisc de S. Leonard cum rezultă dintr'o notă a *Indicelui* alcătuit de cardinalul Garampi şi care se păstrează în sala de consultaţii a Arhivei Vaticane: „Franciscus de S. Leonard fit episcopus Argensi per obitum. A. B. Bonifacius 9. VII. 10, p. 87. *Indice*, vol. 478, f. 144 v. Volumul la care se referă nota din Indice lipseşte din seria *Reg. Lat.*, fiind pierdut.

cesorul său Andrei, de dările ce reveneau papei, din aceleaşi motive[238]). Francisc va fi deţinut foarte scurtă vreme demnitatea de episcop al Argeşului, dacă va fi fost consacrat în această demnitate, deoarece din bula de numire a lui Gheorghe Ioan, canonic de Cinci Biserici, ca episcop al Argeşului, la 1402, suntem informaţi că înaintea acestuia, un oarecare Ioan deţinuse această demnitate. Ioan a putut fi episcop de Argeş între anii 1400—1402, aşa dar între Francisc şi Gheorghe Ioan. Noua numire se face pentru a nù rămâne „acea biserică mult timp vacantă" hotărînd, papa, cum făcuse şi în cazurile precedente, ca noul episcop să plece îndată în diecesa sa şi să nu poată deţine beneficii bisericeşti în vreo altă diecesă[239]). Din aceeaşi zi — 20 Februarie 1402 — este datată şi hotărîrea de a putea fi consacrat de către oricare episcop catolic specificând, din nou, că acest fapt nu va prejudicia pe viitor dreptul metropolitan al arhiepiscopului de Calocea[240]). Dar una din cauzele frecventelor schimbări de episcopi în diecesele din Ţările Române fiind sărăcia „mensei episcopale", în afară de atmosfera puţin favorabilă ce le-o creia populaţia ortodoxă, preoţii şi poate Domnii înşişi şi continuile ameninţări venite din partea Turcilor, care, între 1394—1402, călcară de mai multe ori pământul Ţării Româneşti, papa permite, de data aceasta, noului numit, pentru comoditatea acestuia şi fiindcă-l avea în consideraţiune deosebită, să poată locui în oricare alt oraş sau diecesă şi să-şi poată exercita atribuţiunile din oricare alt oraş sau diecesă[241]). In acest fel, papa însuşi anulează dispoziţiunile din bula de numire, recunoscând titlul de „in partibus" pentru episcopatul catolic din Ţara Românească. Dar episcopul Gheorghe Ioan nu

---

238) „Rev. Pater Dominus Franciscus Episcopus Argensis in Valachia, fuit hac vice dumtaxa a prestatione sui communis servitii liberatus propter paupertatem". *Obligationes et Solutiones*, vol. 52, f. 114.

239) *Reg. Lat.* vol. 103, f. 152.

240) *Reg. Lat.* vol. 103, f. 152.

241) *Reg. Lat.* vol. 100, f. 202. Cf. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia.* Vatikani magyar okirattár. Ser. I, vol. IV, p. 410—412 şi I. C. Filitti, *o. c.*, p. 20—21.

se poate bucura de beneficiile acordate, deoarece în acelaş an moare[212]).

In Ţara Românească, înainte de a se fi întemeiat episcopia catolica de Argeş, se înfiinţase cea de Severin, pe la anul 1376, dar episcopi ai acesteia nu se cunosc înainte de anul 1382, când se pomeneşte episcopul Grigore, ce consacra pe diaconul de Câmpulung[213]). In *Bullarium Franciscanum*[214]) se face amintire despre doi episcopi de Severin: unul numit la anul 1390, cu numele Luca Ican din ordinul Franciscanilor[215]) şi altul numit după patru ani, cu numele Francisc de Minerva, din acelaş ordin, ca succesor al celui dintâi[216]). Probabil că aceşti episcopi nu vor fi stat în diecesa în care au fost numiţi, deoarece nu se cunoaşte nicio urma despre eixstenţa lor aici, în afară de cele doua marturii de mai sus şi acelea probabile numai[217]). De fapt în bula din 18 Iunie 1399, prin care se numea Nicolae Dumitru, preposit de Cenad, în demnitatea de episcop al Severinului, se spune că el este succesorul lui Grigore din 1382[218]). Ca şi episcopii de Argeş şi Siret, tot aşa

---

212) *Reg. Lat.* vol. 103, f. 283.

213) Acel Grigore, pomenit la anul 1246, este episcop de Geurino şi nu de Severin, cum credea Pesty Fr., *A szörényi bánság és Szörény vármegye története.* Vol. I. Budapesta, 1878, p. 332.

214) Vol. VII, p. 13, n. 5, p. 42, n. 8.

215) „Die 13 Augusti 1390 Lucas Johannis Ord. Min. in (primum) episcopum Severinensis (Turnu Severin in Walachia) promotus esse dicitur".

216) „Die 18 Septembri 1394 Franciscus de Minerva alias de Meneva Ord. Min. ecclesiae Severinensis vac. per obitum Lucae Joannis (ex Ord. Min.) in episcopum praefati esse dicitur".

217) C. Auner, *Episcopia catolică de Severin*, în *Revista Catolică, 1913*, An. II, p. 156 157, explică acest fapt din pricina marei schisme apusene. Aceştia fiind numiţi de catre un antipapă. nu vor fi fost recunoscuţi, şi astfel nici trecuţi în registrele papale. St. Lupşa, *Catolicismul la Românii din Ardeal şi Ungaria până la 1556.* Cernăuţi, 1929, p. 71, crede că nici n'a existat aceasta episcopie şi că numai călugării minoriţi, cu grad de arhierei, din 1382 până în sec. XV îndeplineau rol de episcopi misionari, ceeace este exagerat, cel puţin în ce priveşte sfârşitul veacului XIV, când e numit oficial episcop Nicolae Dumitru.

218) *Reg. Lat.*, vol. 72, f. 27. Cf. şi *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, Ser. I, vol. IV., p. 135 136, 150.

și acesta de Severin, era obligat sa mearga și să locuiasca personal în diecesa Severinului[249]). Aceleași motive, ca și în cazul episcopului Gheorghe Ioan dela Argeș, determinară pe papa Bonifaciu IX sa acorde și lui Nicolae Dumitru permisiunea sa-și poată pastra demnitatea de preposit în diecesa Cenadului[250]) și să poată fi sfințit din partea oricarui episcop catolic[251]). Este interesant de observat numele noului episcop de Severin: Nicolae Dumitru, puțin frecvent în Occident și mai ales la catolici, ceeace ar putea face să se creada că acesta ar fi putut fi originar din părțile rasăritene, poate chiar din parțile unde-l găsim în funcțiuni bisericești, Banat, Severin și nu venit din Apus, cum se întâmpla de cele mai multe ori cu episcopii trimiși în parțile noastre.

In afară de Românii din Principate, amintiți ca popor în general, sau numai conducatorii politici și bisericești catolici ai acestuia, în documentele pontificale se mai întâlnesc Români, luați individual, raspândiți dincolo de granițele celor trei țări românești, îndeplinind funcțiuni bisericești, dupa trecerea lor la catolicism. Astfel la 26 Octomvrie 1390 se amintește un Ștefan Mihail Românul, caruia i se acorda canonicatul bisericii Sf. Martin din Scepus, în arhidiecesa de Strigoniu[252]), iar peste

[249]) „Ad predictam ecclesiam Zeurinensem accedas et personaliter resideas in eadem".

[250]) *Ibidem*

[251]) *Ibidem.*

[252]) „Dilecto filio Stephano Michaelis Olah canonico ecclesie Sancti Martini de Scepes, Strigoniensis diocesis, salutem". *Reg. Lat.*, vol. 1, f. 66 67. Intre anii 1245 1248 se amintește, un „Stephanus de Vancsa archiepiscopus Strigoniensis et S. R. E. cardinalis". (Cf. N. Schmitth, *Episcopi Agrienses fide diplomatum concinati*. Vol. I. Tirnavia, 1768, p. 162); care ar putea fi un Vancea, Român; în 1291 se face amintirea unei „villae abatis Olach vocata", în comitatul Pojon. (Cf. Wenzel G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Arpádkori új okmánytàr. Vol. X, p. 70); acel Ioan Bogdan de Dombre, arhidiacon al Aradului, amintit la 1352 nu poate fi decât Român. (Cf. *Reg. Vat.* vol. 213, f. 41, ep. 7); câțiva ani mai târziu, este amintit un „Mihail zis Românul", în importanta demnitate de canonic al

11 ani, canonicatul bisericii din Abaújvár în diecesa Agriei[253]). In alte două bule din 1402 se amintesc Românii din Cehoslovacia, din jurul Caşoviei şi din Ungaria septemtrională, o parte din care se convertise la catolicism[254]). Tot în Cehoslovacia şi anume în Praga, se aminteşte la anul 1401, un „Petrus Wlach", absolvit de excomunicarea ce se aruncase asupra lui[255]). Aceste documente aduc noui dovezi despre numărul mare şi răspândirea Românilor în aceste părţi din cele mai vechi timupri, atestaţi şi de alte documente precum şi de toponomastică[256]).

Intr'un document din anul 1391 se aminteşte un Român din Polonia, ajuns până în comitatul Gneznen, un „Johannes Alberti de Welachos", căruia i se acordă unele beneficii bisericeşti[257]). Românii din Polonia, ca şi cei din Ungaria şi din

---

întregii biserici catolice transilvane. (Cf. *Reg. Suppl.*, vol. 29, f. 142 şi *Reg. Av.* vol. 137, f. 537—538).

253) „Stephanus Michaeli dictus Ola". *Reg. Lat.* vol. 100, f. 149.

254) „Olachi et Ruteni inibi confinancium (Caşovia) ... multitudo et ipsorum infidelium nonnuli gratia eis afluente divina ad fidem catholicam se converterunt". *Reg. Lat.*, vol, 102, f. 71—72. Cf. *Monumenta Vaticana Hungariae.* Ser. I, vol. IV, p. 415—417.

255) *Reg. Lat.*, vol. 89, f. 236.

256) In veacul al XIII-lea se amintesc nume de locuri de origină română ca: Bona, Crachun, Zembeta, Nanas, Kenes, Valasko, etc. Cf. N. Drăganu, *Românii în sec. IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei.* Bucureşti, 1932, p. 329, 331.

Pe la 1363 în comitatul Ung. Bereg şi Zemplen, se aminteşte o familie a voevodului român „Michaelis dictus Olah"; un an mai târziu o „comunitas Walachorum", în comitatul Bereg; pe la 1366 această comunitate avea şi „iobagiones predictorum Olahorum", după cum pe la 1370 din nou se aminteşte un „woewoda Walachorum" în acelaş comitat, Bereg. Cf. *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, p. 170; I. Mihali, *Diplome maramureşene*, p. 55, 59; N. Drăganu, *o. c.*, p. 375 şi T. Lehoczky, *Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltézok intézményéhez*, în *Történelmi Tár*, 1890, An. X, p. 167.

257) *Reg. Lat.*, vol. 31, f. 44—45. Este interesant de observat că aceşti Români din Polonia, sau dinspre Polonia, ajung până la Marea Neagră şi în Crimea. In socotelile oraşului Caffa se amintesc, în anul 1470: Teodorus Velachus Pollanus şi Simon Vellacus Pollanus, al căror nume este scris chiar ca şi al lui „Johannes Alberti de Welachos". Că erau Români, re-

Cehoslovacia, sunt amintiţi începând cu sec. XII[258]. După întemeierea Principatului Moldovei, unii dintre partizanii voevodului Sas, ca şi mai târziu cu ocaziunea diferitelor conflicte între râvnitorii tronului moldovean, mulţi Români trecură în Polonia[259].

In această ordine de idei, înregistrăm şi amintirea părţii nordice a Moldovei, pentru prima oară cu numele de Bucovina, la anul 1392, cu douăzeci de ani înaintea amintirii cunoscute până acum, din anul 1412[260].

* * *

Una dintre problemele ce preocupau în mod permanent pe suveranii din aceste părţi europene, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, era pericolul turcesc. Spiritul de cruciată îşi manifesta ultimele reflexe şi încercările de a grupa o resistenţă împotriva lor se manifestau şi la curtea pontificală. Astfel papa Urban V scria, la 1366, arhiepiscopului de Strigoniu şi

---

zultă şi din faptul că numai un an mai târziu, aceştia sunt amintiţi numai cu numele de Român, fără atributul „Polanus": Teodorus Velacho şi Simion Velacho. Cf. N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. II, p. 47—48.

258) In 1150 o regiune Bolochovo şi „zemlja Bolochovskaja", iar la 1231—1235 şi cnezii acelor Bolochovi. (Cf. *Letopis po Ipatskomu spisku*, p. 178, 511, 516).

259) Aşa la 1359 se aminteşte un „Stephanus Valachus", care era proprietarul unui întreg sat; la 1377 un „Lodomir Wolosin". (Cf. *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasow czeczv postpolitej Polskiej*. Sp. A. Stadnickiego. Vol. VII, Liov, 1882, p. 3, 22). In 1386 se aminteşte un „Nayn vayvoda Walachorum"; în acelaş an se donează terenuri „cum pascuis Walachorum"; în 1402 se aminteşte un „Laczko Walachus". (Cf. *Ibidem*, p. 46 şi T. Holban, *Românii pe teritoriul polon până în sec. XVII* în *Arhiva din Iaşi, 1933, An. XL*, p. 41—47). In sfârşit, chiar în Gneznen, se aminteşte, pe la 1420, una „domina Margareta relicte olim Walach" (Cf. *Monumenta medii aevi historica res gesta Poloniae illustrantia*. Vol. XVI, part. II, Ed. Dr. H. Lewicki, Cracovia, 1891, p. 55).

260) „Per obitum quondam Artleby de Bukowina". *Reg. Lat.*, vol. 25, f. 146—148. Cu ocaziunea încheierii tratatului între Vladislav Jagello, regele Polonei şi Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, la 1412, se aminteşte „maior Bukovina" şi „minor Bukovina". (Cf. Hurmuzaki—Densuşianu. *Documente*, I_2, p. 485).

subalternilor săi, să predice o cruciată împotriva Turcilor, pentrucă atacaseră şi ocupaseră mai multe teritorii aparţinătoare creştinilor[261]). In acelaş an, scria regelui Ludovic al Ungariei, să acorde toate favorurile lui Ioan de Riparia, primul camerar al regelui Franţei şi însoţitorilor săi care mergeau să lupte împotriva Otomanilor[262]), poate în ajutorul regelui Ciprului şi a cavalerilor Ierusalimitani, care în acest timp purtau războiu împotriva Turcilor[263]) şi a lui Amedeo de Savoya ce întreprindea o expediţie în Orient, în armata căruia se găseau şi Români, cel puţin individual, cum este acel „Iohannes de Walacca" ce rămânea în slujba împăratului bizantin[264]).

Pericolul otoman creştea tot mai mult. Imperiul bizantin, Bulgaria, Serbia şi regiunile apropiate erau ameninţate direct. Un Ioan Lascaris „miles Constantinopolitanus" din al cărui neam „plures imperatores fuisse percepimus", scria Papa, se transferase în Ungaria, la 1373, pentru a se pune în slujba Regelui ungar şi a lupta împotriva Turcilor[265]). După supunerea completă a Bulgariei şi vasalitatea Serbiei, Muntenia şi Ungaria erau ameninţate direct. Câteva documente aduc ştiri referitoare la această problemă dela sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor. Un document din 1402 aminteşte expediţiunea Turcilor cari ajunseseră până în Transilvania şi devastaseră oraşul Braşov, împreună cu Românii[266]). Faptul se întâmplase într'o epocă anterioară, pe care documentul nu o precizează. Din cele cunoscute se poate însă stabili că Turcii împreună cu Românii putură ajunge până la Braşov numai în 1395. Sultanul Baiazid-Ilderim nu putea uita ocuparea Silistrei şi a Dobrogei de către Mircea, căci participarea lui Mircea la lupta dela Cossovo, alături de Sârbi, la 1389, nu pare proba-

261) Hurmuzaki Densuşianu, *o. c.*, p. 123—126.
262) *Reg. Vat.*, vol. 248, f. 70.
263) Hurmuzaki—Densuşianu, *o. c.*, p. 134—135.
264) N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. III, p. 1.
265) *Reg. Vat.* vo.l 269, f. 43.
266) *Reg. Lat.* vol. 9, f. 350.

bilă[266 bis]) De fapt Mircea se aştepta la o expediţiune turceasca şi de aceea strânge alianţa cu Polonii, în 1390. Expediţia Otomanilor bine pregătită, are loc în Octomvrie 1394. Cu toate ca Mircea câştigase victoria dela Rovine, nu putuse înfrunta numarul mare al Turcilor şi de aceea se retrase în Transilvania. Atunci Turcii, cărora li se alaturara şi o parte dintre Români, partizani ai Voevodului Vlad, pus de Baiazid în locul lui Mircea, ataca Transilvania, ajungând pâna la Braşov, dupa cum rezulta din documentul amintit. In 1400 [267]), când Turcii atacau din nou Transilvania, Românii nu sunt amintiţi alături de ei, aşa ca ştirea de mai sus trebue să se refere la anul 1395[267 bis]).

La acest fapt se refera un alt document din 1396 în care papa spune că „mare mulţime de Turci au invadat şi intenţionează să invadeze Ungaria şi alte regate şi regiuni învecinate" şi că nenumăraţi creştini „au fost duşi cu ei, dintre care mai mulţi au fost ucişi cu cruzime" şi prin urmare se cerea celorlalţi regi şi principi să vină în ajutorul regelui ungar. Acestora Papa le acorda decimele curiale provenite din oraşul Oradea, din regiunea Albei Regale, din dieceza Vespremului şi din alte regiuni, decime ce erau destinate bisericii Sf. Petru şi Pavel din Roma[268]). Era de aşteptat ca puterea Semilunei sa nu se oprească aci şi de aceea masuri preventive trebuiau luate. Sigismund, Regele Ungariei, hotăreşte sa organizeze în acelaş an 1390, o cruciata europeana. Rezultatul cruciatei a fost dezastruos, armata creştină fiind distrusă la Nicopole, în Septemvrie 1396. Era aşa dar natural ca Turcii sa continue acţiunile lor, în anii urmatori. Fiind cunoscute pregatirile Turcilor, în anul 1400 Papa Bonifaciu IX încearcă din nou formarea unei cruciate împotriva „Baisettum Principis Turcorum" care se pre-

266 bis). P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 218 223.

267) I. Minea, *Principatele Române*, p. 70, 86 şi P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 282 283.

267 bis). Cf. şi G. Gündisch, *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15 Jahrdt*, în *Jahrbücher f. Geschichte Osteuropas*, 1937, II, p. 393.

268) *Reg. Lat.* vol. 37, f. 289 290.

gătea să extermine oraşul Constantinopol şi regiunile înconjurătoare şi chiar să distrugă „*Walachiae* et Ungariae regnum"[269]), acordând indulgenţe plenare tuturor acelora care vor participa la războiu împotriva păgânilor. In acelaş an, Papa mai face un apel la cruciată împotriva „gentem Teucrorum", care în limbajul popular se numesc Turci"[270]), şi care „ad invadendum *Walachiae* et Ungariae regnum personaliter se accinxit"[271]). Repetatele încercări ale Papei şi ale altor principi creştini din acea vreme, au rămas fără rezultat practic, Turcii prădând în adevăr în acel an Ţara Românească. Le-a revenit Românilor singuri greaua sarcină de-a înfrunta năvala otomană, năvală pe care mândrii cavaleri apuseni n'au fost în stare să o stăvilească.

* * *

In puţinele ştiri înfăţişate am împărtăşit, în mod sumar, unele rezultate ale documentelor ce am cules din ahive italiene cu privire la sec. XIII şi XIV, pentru a le face cunoscute celor ce se interesează de aceste probleme, înainte de a putea fi tipărit însuşi textul documentelor, când se va ivi prilej să fie comentate mai pe larg.

---

269) *Reg. Lat.* vol. 13, f. 52—53. „Accensa velut ignis impietas persecutionis christianitatis crudelissimi videlicet Baisetti Principis Turcorum prout lacrimosa insinuatione nobis Illustris Principis Manuelis Paleologi Imperatoris Constantinopolitani iam Apridem innotuit conflacis iurihus non solum ad exterminium civitatis Constantinopolitani et circumposite regionis ceterarumque regionum, terrarum que per fideles in illis partibus incoluntur sed etiam ad destructionem Walachiae et Ungariae Regnorum sicuti notorum est potentissime aspiravit et sicut quantum in ipso est fundatus nomen exercere christianum".

270) „qui alias Turchi vulgariter appellantur".

271) *Reg. Vat.* vol. 317, f. 18—20.

MISCELLANEA

EUDOXIU HURMUZACHI ŞI COLECŢIA LUI DE DOCUMENTE.

de T. BĂLAN

Eudoxiu Hurmuzachi şi-a adunat documentele din arhivele vieneze şi din alte arhive europene. Lucrul acesta este îndeobşte cunoscut, dar până acum amănuntele au lipsit. D. Sturdza în studiul său despre Eudoxiu Hurmuzachi publicat în „Columna lui Traian", Anul VIII, noua serie, tom. II, 1878, pag. 485—491, a susţinut că E. H. a început să lucreze în arhivele vieneze încă înainte de anul 1848. Dânsul a copiat în cursul activităţii sale un număr de vreo 3000 documente referitoare la trecutul nostru. După moartea lui, întâmplată la 1874, copiile sale de documente au fost transportate dela Cernăuţi la Bucureşti şi publicate aici din însărcinarea Ministerului Instrucţiunii Publice. Comisia angajată cu grija publicării documentelor s'a constituit din Ioan Slavici, M. Kogălniceanu, A. Odobescu, Teodor Rosetti şi D. Sturdza. Documentele publicate cuprind, după spusele lui D. Sturdza, şapte volume de format mare.

Astfel a luat naştere publicaţia de documente care până astăzi poartă numele lui Eudoxiu Hurmuzachi.

Aceste ştiri au fost reproduse aproape textual de T. Stefanelli în broşura sa intitulată: „Eudoxiu Hurmuzachi", 1812—1912, Cernăuţi, Soc. tip. bucovineană, 1913, şi în broşura noastră cu acelaş titlu, Cernăuţi, 1924, tipărită în aceeaş tipografie.

Ştirile păstrate în studiul lui D. Sturdza sunt laconice. Nu se poate afla din cuprinsul lor nici când, nici cum a lucrat E.

H. în arhivele din Viena, nici care arhive vieneze au fost cercetate de el. A început dânsul să copieze documente imediat după terminarea studiilor universitare, deci la 1835 sau 1836, ori mai târziu? A continuat studiile sale istorice și după anul 1848? A muncit singur ori a folosit copiști? A lucrat numai în arhivele vieneze ori și în alte arhive?

Iată întrebările care se impun.

Ne vom strădui să răspundem la aceste întrebări în rândurile următoare.

Un răspuns satisfăcător sau în parte satisfăcător nu se poate da fără consultarea corespondenței lui E. H. Cum această corespondență a fost păstrată în parte, se poate constata an de an pe unde a petrecut și cu ce s'a îndeletnicit.

La 1830 a terminat E. H. Liceul din Cernăuți odată cu fratele său mai mare Constantin. In toamna acestui an amândoi frații au apucat drumul Vienei, pentru a urma cursurile la Facultatea de drept. In scrisoarea din Aprilie 1831 adresată tatălui lor, amândoi frații descriu felul cum petrec la Viena. In Septemvrie 1832 se dă într'o scrisoare o descriere a drumului făcut dela Cernăuți la Viena. Au pornit din Cernăuți cu un harabagiu evreu, care i-a purtat prin localitățile Sniatin, Obertin, Gwozdiec, Tlumaci, Mariampol, Cnehenițe Pobrca, Burstin, și i-a dus în urmă la Lemberg. De aici călătoria a continuat cu diligența, care, după spusele lui E. H., era „o caretă adevărată cu ferestre, pe care oricine după voință le putea deschide și închide". Poștalionul de pe capră era îmbrăcat în frac roșu și purta o pălărie în trei cornuri. Drumul trecea pe la localitățile Przemysl, Lanțut, Tarnow, Cracovia, Wadowice, Teschen, Neutitschein, Olmütz și Brünn. Ultima stație era Viena.

Drumul dela Cernăuți la Lemberg ținea două zile cu o noapte petrecută la Sniatin, iar cel dela Lembreg la Viena cinci zile.

In anul 1836 frații Constantin și Eudoxiu Hurmuzachi și-au terminat studiile universitare. Eudoxiu a plecat acasă, lăsându-l singur la Viena pe fratele său Constantin. In urmă frații au schimbat rolurile. Constantin a plecat acasă, în timp ce Eu-

doxiu a rămas în Viena în tovărăşia fratelui său Gheorghe, care timp de patru ani, 1838—1842, a urmat aici cursurile la Facultatea de drept.

In Iulie 1837 Eudoxiu se purta cu gândul să între funcţionar la Procuratura de finanţe din Viena. O lună mai târziu, el înaintă o cerere Ministerului de Interne cerând postul de „Conceptspracticant", adecă de funcţionar la prefectură. Nu se ştie dacă a fost admis. In primăvara anului 1840 Eudoxiu dorea să facă practică la judecătoria Schotten din Viena. A fost admis şi în primăvara 1841 el raportează tatălui său, că a făcut practica de un an la judecătorie şi a dat primul examen de doctorat. Se pregăteşte pentru al doilea examen. In Septemvrie 1841 el scrie tatălui său, care îl cheamă acasă, că a terminat şi al doilea examen de doctorat şi mai rămâne în Viena pentru a trece şi restul examenelor de doctorat.

Se pare că de data aceasta bătrânul Doxachi n'a cedat şi fiul a trebuit să se întoarcă acasă, după o absenţă de cinci ani.

In 23 Octomvrie 1841 îl găsim pe Eudoxiu acasă la Cernauca. E deosebit de fericit că se găseşte în sânul familiei. „In sfârşit a sunat ceasul meu cel fericit", scrie el fratelui său Constantin, „sunt la Cernauca în mijlocul părinţilor şi al fraţilor care mă iubesc şi astfel mă despăgubesc pentru petrecerea mea între străini, care rar sau niciodată nu pot înlocui pe acei pe care natura ţi i-a dăruit. Petrec aici zile şi ore, pe care nu le-am avut în Viena, căci astfel de inimi şi asemenea căldură n'a avut pentru mine capitala imperială".

La sfârşitul lui Octomvrie 1841 Eudoxiu a plecat în Basarabia pentru a se întâlni cu fratele său Constantin şi cu sora sa Eufrosina, căsătorită cu Petru Petrino. A plecat cu trăsura pe la Noua-Suliţă atingând localităţile Lipcani, Bălţi, Orhei şi ajungând în cele din urmă la Chişinău. Aici a găsit-o pe sora sa Eufrosina cu fetiţa ei Aglaia şi soţul ei Petrino. S'a întâlnit şi cu fraţii săi Constantin şi Alecu, care au venit dela moşia Galbăna a lui C. Balş, pe care o administra Constantin. Tot în Chişinău Eudoxiu a făcut cunoştinţa boierilor moldoveni Iancu

Sturza, judecătorul Cazimir și Costachi Stamati. A plecat apoi cu frații săi la Galbăna pentru a-l saluta pe boierul Balș.

Din Basarabia Eudoxiu a plecat la Iași, pentru a se interesa de procesul ce-l purta tatăl său Doxachi pentru moșiile Ipotești și Miclăușani. In Iași Eudoxiu a stat în gazdă la boierul Nicolai Rosetti-Roznovanu. In 8 Decemvrie 1841 îl găsim pe Eudoxiu la Iași, de unde scrie tatălui său, că procesul pentru moșia Ipotești este foarte încurcat. Sunt necesare tratative cu Vasile Murguleț zis și Egorovici, fratele Ilinchiii, mama lui Eudoxiu, și cu oameni ca Budișteanu, Danu și alții.

In anul 1842 Eudoxiu a făcut o călătorie la Constantinopol. La ea face aluzie Gheorghe Hurmuzachi când scrie fratelui Constantin la 4 Ianuarie 1843, că Doxachi a devenit un veritabil Turc de când a fost la Constantinopol. Nu vorbește decât turcește și imită toată ziua dansul dervișilor, O reminiscență a acestei petreceri în țara turcească sunt și cuvintele, cu care Eudoxiu începe, în același timp, o scrisoare adresată fratelui său Constantin. El îi adresează următoarele cuvinte autentice turcești: „Allah amanet olsum, Allah bin bereket versin". Altă scrisoare a lui începe cu fraza: „Carissimo mio fratello". E limba italiană pe care Eudoxiu o auzise din belșug în Orient.

Pe la începutul lui Noemvrie 1842 Eudoxiu se află acum la Cernauca, probabil pentru a lua informații și pentru a ridica documentele necesare terminării cu bine a procesului părintelui său.

Din Februarie până în Octomvrie 1843 Eudoxiu petrece din nou la Iași. Se plânge că nu poate termina procesul din cauza venalității membrilor divanului domnesc și a domnului Mihai Sturza. N'au ajutat nici apelurile adresate Agenției austriace din Iași, nici intervențiile făcute la consulul rus Kotzebue.

In Decemvrie 1843 Eudoxiu se află din nou acasă la Cernauca. De aici scrie fratelui său Constantin că se găsește de două luni acasă și că nu poate pleca la Iași din lipsă de bani.

Anul 1844 l-a petrecut acasă la părinți. In vara anului 1845 îl găsim la Dulcești, județul Roman, la sora sa Elisaveta Sturza.

In Iulie 1845 Eudoxiu se găseşte iar la Viena.

Deci între anii 1841—1845 Eudoxiu H. a petrecut parte în Bucovina, parte în Basarabia şi Moldova. Odată a fost în Turcia.

Timpul petrecut parte acasă, parte în Moldova şi Basarabia pare să fi lăsat urme adânci în sufletul lui Eudoxiu Hurmuzachi. Şi-a văzut neamul răsfirat în trei ţări, stând sub trei stăpâniri. Organizaţia defectuoasă a Moldovei, cu scăderile ei l-a pus pe gânduri. In Basarabia stăpânirea străină cucerise în mare parte boierimea moldovenească şi ţinea în întunerec ţărănimea. Ce era mai firesc decât să trezească aceste stări în sufletul lui dorinţa de a contribui la îndreptarea relelor şi de a face să încolţească planul de a întreprinde o acţiune folositoare pentru neam. Europa trebuia să afle că la gurile Dunării trăeşte un popor viguros, de origine latină, cu un trecut bogat în fapte mari, un popor care merită altă soartă decât aceea pe care o are. Cât de bine ar fi să calce pe urmele fratelui său mai mare Constantin, care, petrecând un timp la Odesa, a reuşit să dea în vileag un important număr de documente moldoveneşti.

Anii 1841—1845 înseamnă pentru Eudoxiu Hurmuzachi timpul transformării sale sufleteşti. In acest interval s'a hotărât să-şi pună forţele în slujba neamului.

In cursul anilor 1845—1849 Eudoxiu Hurmuzachi a petrecut neîntrerupt în Viena. Atunci a început să studieze în arhivele vieneze.

După cum reiese din cereri şi din rapoartele oficiale, Eudoxiu Hurmuzachi a lucrat pe rând în trei arhive vieneze: In „Haus- Hof- und Staatsarchiv" care astăzi ar corespunde Arhivei Ministerului de Externe, în „Archiv der vereinten böhmisch-österreichischen Hofkanzlei", adecă Arhiva Ministerului de Interne, şi în „Hofkammerarchiv" sau pe româneşte arhiva Ministerului de Finanţe.

Prima cerere a fost adresată la „Haus- Hof- und Staatskanzlei" în ziua de 8 Ianuarie 1846. In ea spune E. H. că se îndeletniceşte cu cercetări istorice privitoare la Principatele romà-

ne Moldova şi Valahia în scopul alcătuirii unei „istorii pozitive" a acestor două ţări. Auzind că în arhiva menţionată se găsesc documente şi acte cu privire la istoria veche şi medie a acestor două ţări, dânsul cere să i se permită a le consulta. Calitatea sa de cetăţean austriac exclude posibilitatea unui abuz. El cere „să i se permită a face copii şi extrase după documentele ce se află în arhivă, documente care se referă la istoria moldo-valahă din veacurile trecute până la începutul timpului prezent" [1]).

Rezolvarea acestei cereri a fost expediată după patru zile de către şeful ministerului, baronul de Lebzeltern. El autoriză direcţiunea arhivei să pună la dispoziţia lui Eudoxiu Hurmuzachi documentele cerute, dar vezi bine numai cele selecţionate, cu excluderea celor nepotrivite. In scopul acesta documentele cerute vor fi întâiu controlate şi pe urmă predate petiţionarului. Acesta va lucra numai în măsura spaţiului liber.

Astfel i s'a încuviinţat lui Eudoxiu Hurmuzachi accesul la Haus- Hof- und Staatsarchiv.

A doua cerere a fost înaintată de Eudoxiu Hurmuzachi Ministerului de Interne. Nici cererea, nici raportul asupra ei nu s'au păstrat.

A treia cerere a fost adresată, la 9 Martie 1848, Ministerului de Finanţe. Cererea nu s'a păstrat. In schimb s'a găsit referatul asupra ei alcătuit de şeful arhivei, scriitorul Franz Grillparzer, care face mai multe rezerve. Prezenţa în arhivă a persoanelor străine incomodează pe funcţionari. Accesul în arhivă se acordă numai persoanelor cunoscute, ale căror prestaţiuni ştiinţifice sunt apreciate.

Calităţile petiţionarului nu sunt cunoscute, dar întrucât posedă autorizaţii pentru studiul arhivelor Ministerului de Interne şi Externe, ar fi cazul să i se permită accesul. Recolta va fi problematică, deoarece Principatele române au stat foarte puţin sub stăpânire austriacă. Dar aceasta este chestiunea petiţionarului şi cu cât mai puţin va lucra în arhivă, cu atât

---

[1]) Anexa 1.

mai puţin va incomoda direcţiunea. Petiţionarul va lucra numai în localul arhivei şi va studia numai documentele privitoare la Principatele dunărene[2]).

Să vedem, cum a lucrat Eudoxiu Hurmuzachi în aceste trei arhive vieneze.

In anii 1846 şi 1847 va fi studiat nestingherit. Dar anii 1848 şi 1849 n'au fost prielnici pentru o activitate liniştită prin arhive. In Iunie 1848 Eudoxiu Hurmuzachi a fost rugat să înzestreze Memoriul Bucovinei cu explicaţiuni istorice. Acest memoriu a fost alcătuit în Cernăuţi de boierii şi intelectualii români din Bucovina. Eudoxiu Hurmuzachi, care atunci petrecea la Viena, a fost rugat să adaoge documentarea istorică. El s'a executat şi astfel a apărut la Viena broşura întitulată „Zur Begründung der bukowiner Landespetition". Landespetition este memoriul alcătuit la Cernăuţi, în timp ce „Begründung", adecă documentarea, este contribuţia lui Eudoxiu Hurmuzachi.

Nereuşind pentru moment cu acest memoriu, boierii bucovineni au fost siliţi să grijească de alcătuirea unui nou memoriu, mai amplu decât primul, adecă să înainteze un comentar larg şi istoriceşte bine documentat întru sprijinirea Landespetition-ului.

Cine putea fi mai potrivit pentru alcătuirea noului memoriu decât Eudoxiu Hurmuzachi? Numai el a fost în măsură să-l alcătuească. „Promemoria zur bukowiner Landespetition" este opera lui Eudoxiu Hurmuzachi. Ea a fost înaintată la Olmütz împăratului austriac de către o deputaţiune bucovineană, din care făcea parte şi autorul.

In tot timpul anului 1848 şi în primăvara lui 1849 Eudoxiu Hurmuzachi a fost rugat de fraţii şi prietenii săi din Bucovina să intervină la miniştri, unii dintre ei prietenii săi, pentru soluţionarea favorabilă a problemei bucovinene.

In anul 1848 Eudoxiu Hurmuzachi a mai fost membru al Gărzii Naţionale şi al Legiunii academice, făcând adesea de gardă în locurile unde era comandat.

---

[2]) Anexa 2.

Dar pe lângă angajamentele personale pe care le avea Eudoxiu Hurmuzachi, nici evenimentele politice din anii 1848—1849 nu erau de natură să permită un studiu liniştit. Revoltele din Viena din lunile Martie şi Iunie 1848 provocate de cele două asociaţii politice menţionate mai sus, din care făcea parte şi Eudoxiu Hurmuzachi, şi în urmă revoluţia din Octomvrie 1848 şi asediul Vienei de către armata lui Windischgrätz nu i-au dat boierului bucovinean răgaz să se ocupe de ştiinţă.

In primăvara anului 1849 Eudoxiu Hurmuzachi a petrecut mult timp în oraşele Olmütz şi Kremsier din Moravia, unde se retrăseseră guvernul şi parlamentul austriac. Aici a făcut intervenţii în repetate rânduri la membrii guvernului austriac şi ai comisiei constituţionale a parlamentului pentru satisfacerea dorinţelor Bucovinei, dorinţe exprimate în cele două memorii ale ei.

Munca lui n'a încetat decât în momentul când comisia constituţională întrunită în şedinţa din 28 Februarie 1849 a votat separarea Bucovinei de Galiţia şi constituirea ei ca provincie autonomă, şi când în constituţia din 4 Martie 1849 Bucovina a fost constituită ducat autonom[3]).

După victoria câştigată Eudoxiu Hurmuzachi a plecat acasă. In Iunie 1849 era la Cernauca, în Iulie 1849 la Dumbrăveni la fratele său Constantin. In Decemvrie 1849 îl întâlnim la Iaşi, unde rămâne, după cum dovedesc scrisorile, timp de un an. S'a întors acasă în Decemvrie 1850. A călătorit cu trăsura timp de patru zile, trecând pe la Botoşani şi Mihăileni. A rămas apoi acasă timp de un an. In August 1851 a petrecut la Dorna.

In Februarie 1852 el se întoarce la Viena. Prima scrisoare ce o trimite tatălui său din Viena poartă data de 6 Februarie 1852. Cu acest prilej îşi comunică adresa: Am Hof, No. 328, I, Stock.

---

[3]) Anton Springer: *Protokolle des Verfassungs — Ausschusses*, p. 347—350.

Deci în cursul anilor 1848—1851 E. H., petrecând în Bucovina şi Moldova, nu a continuat cercetările istorice.

Eudoxiu Hurmuzachi s'a întors la Viena cu gândul bine lămurit să-şi continue studiile arhivistice. Ştirile ce le trimite acasă sunt foarte bogate şi precise permiţând un amănunţit control al activităţii sale ştiinţifice.

In scrisoarea din 6 Aprilie 1852[4]) expediată fratelui său Constantin, E. H. descrie pe larg cu ce se ocupă şi în ce fel munceşte în arhivele vieneze pentru cultura românească: „Ocupaţia mea principală este" zice el, „exploatarea tuturor arhivelor ministeriale, îndeosebi însă a „Haus- Hof- und Staatsarchiv"-ului, pentru a putea scrie o istorie documentată a Moldo-Valahiei sau, mai bine zis, a naţiunii româneşti. Zilnic lucrez mai multe ore în acest „Staatsarchiv", unde continuu colectarea documentelor întreruptă prin absenţa mea, servindu-mă de doi copişti stabili. Posed acum în copii frumoase aproape 600 documente, rapoarte, instrucţiuni, etc. de importanţă istorică mai mare sau mai mică, care cuprind mult peste 250 coale şi varsă o nouă lumină asupra multor probleme istorice din trecutul principatelor române, îndeosebi însă asupra relaţiilor lor cu Austria".

„După Paşti", continuă el în această scrisoare „voi angaja cu bani grei probabil patru copişti fiindcă mi s'a permis accesul atât în arhiva Ministerului de războiu (Kriegsarchiv), cât şi în cea a fostei cancelarii ungureşti (Ungarische Hof- Kanzlei). Afară de aceasta voi primi după puţine zile dela Bach autorizaţia să fac cercetări în arhivele din Budapesta, Sibiu, Cluj, Braşov, Lemberg şi Veneţia. Material documentar se mai găseşte la Berlin şi München, mai mult însă la Muntele Atos, de unde mi s'a trimis o listă a documentelor păstrate acolo, tot lucruri care trebue să intereseze pe un adevărat Român. Peste tot, este vorba de o intreprindere de amploare, pentru care trebuie mulţi bani şi răbdare, atât ştiinţă cât şi voinţă, dar care în cele din urmă va fi foarte folositoare istoriei" noastre.

---

[4]) Anexa 3.

In August 1852, E. H., este tot la Viena, de unde scrie că trăeşte învăluit de praful actelor.

Pentru o operă de atari dimensiuni erau necesare, fireşte, mari sume de bani. E. H., întreabă odată pe fratele său Constantin dacă n'ar fi dispus să-l ajute, întrucât mijloacele băneşti de care dispune s'au dovedit insuficiente. Aici dânsul a făcut aluzie la tânărul Dimitrie Balş, care, petrecând la Berlin, avea nevoie de un îndrumător. In cazul unui angajament, E. H. va petrece la Berlin pe cheltuiala familiei Balş.

Fratele Constantin a aprobat călătoria la Berlin. E. H. se străduia să plece la Berlin, deşi ştia că nu va găsi mult material. Peste tot, călătoria la Berlin nu va fi decât un pretext, pentru a putea vizita Cracovia şi Varşovia, care prezintă posibilităţi culturale mai mari. „Considerând faptul" scrie E. H. la 10 Iulie 1852, „că voi fi silit să petrec câteva săptămâni în fiecare din aceste două oraşe în vederea scopului principal urmărit, suma de 100 florini ar fi minimul, putându-se ivi între timp şi alte cheltuieli. Se va putea întâmpla să adaog la cheltueli şi o parte din mijloacele mele proprii, pentru a face faţă nu numai cheltuielilor călătoriei, ci şi celor ce sunt legate de cercetări istorice (angajare de copişti, mituire, bacşiş, etc.). Cum vezi, sunt modest"... „Am completă încredere în probata ta cuminţenie şi în spiritul tău de dreptate, care ar putea fi puse în concordanţă cu obligaţiile tale de tutore" al târănului Balş. „Pentru moment îmi vizez paşaportul pentru Varşovia, fiindcă am primit ştirea precisă, că acolo se găseşte mult material important. Autorizaţia pentru consultarea acestui material istoric o voi primi, deşi cu puţină dificultate" [5]).

Eudoxiu se mai gândea să plece la Muntele Atos, iar de acolo să facă un pelerinaj la Ierusalim. Dar, zice el, nu prea poate crede în executabilitatea acestui plan[6]).

In vara anului 1852 Eudoxiu reveni într'o scrisoare adresată aceluiaş frate Constantin asupra studiilor şi proiectelor sale.

---

[5]) Anexa 5.

[6]) Anexa 3

Cu acest prilej dânsul face asupra situaţiei poporului român unele reflexii care se cer reţinute. „Ştiu foarte bine" zice el, „că naţiei româneşti trebue oferită ocazia şi posibilitatea unui progres spiritual şi material, pentru ca el să devină un lucru de seamă. Pentru buna stare materială grijeşte fiecare Român în parte şi cu timpul se va obţine acest lucru. Altfel se prezintă însă problema progresului spiritual, care de obiceiu este o urmare a bunei stări materiale. Dar tot atât de adevărat este, că nu trebue să-i urmeze. Din pricina aceasta este necesar să se jertfească unii indivizi pentru binele public şi să fie gata să cheltuiască în măsura mijloacelor lor, timp, muncă şi bani pentru promovarea unei laturi a culturii spirituale a neamului lor. Am înţeles să mă jertfesc, alegându-mi specialitatea istoriei, care este foarte neglijată la Români. Aceasta este acum specialitatea mea principală, o ocupaţiune pe cât de anevoioasă şi de îndelungată pe atât de costisitoare". Continuând, relatează că ministrul Alexander Bach, vechiul său prieten, i-a acordat accesul în arhivele austriace provinciale. Va pleca aşa dară la Cracovia, pe urmă la Pesta, Sibiu, Lemberg şi Berlin. Dar, continuă el, „pentru atari călătorii nu sunt suficiente numai voinţa şi un autentic paşaport, ci trebue altceva, ce nu posed decât numai în măsură foarte redusă şi fără de care rişti să te opreşti în mijlocul drumului". Cere ajutor, dorind să i se exopereze dela familia Balş angajamentul ştiut cu privire la educaţia tânărului D. Balş. Călătoria dela Berlin la Varşovia este atât de importantă, încât merită atenţia şi sprijinul guvernelor amânduror Principatelor române. Ungurii au fost mai înţelepţi. Ei au trimis în anul 1846 un specialist în Finlanda să studieze timp de un an afinitatea limbii maghiare cu cea finică. Românii procedează altfel, „ei refuză ce li se oferă"[7]).

In Octomvrie 1852 Eudoxiu e tot în Viena şi vorbeşte în scrisori despre ocupaţiile sale. Se plânge că are cheltuieli mari cu cei trei scribi angajaţi, „dar ştie pentru ce" face aceste cheltuieli. „Am" zice el, „pentru moment o ocupaţie, care va folosi na-

[7]) Anexa 4.

ţiunii". Nu se va întoarce acasă, ci va rămâne la Viena în tot cursul anului 1853[8]).

In Decemvrie 1852, când fratele său Constantin îi ceru o contribuţie bănească pentru Reuniunea femeilor române din Braşov, Eudoxiu răspunde: „Prezenţa mea aici este justificată prin dorinţa de a explora trecutul Românilor. Pentru aceasta cheltuiesc, cu toate economiile ce le fac, mai mult decât suportă forţele mele. Susţin cu banii mei trei scribi, care până acum m'au costat câteva sute de florini, trebuie să cumpăr cărţi scumpe şi va trebui să fac călătorii, pentru care voi cheltui mai mult decât admit forţele mele. Cred aşa dară, că prestez relativ mai mult decât pot suporta pentru interesele naţionale, vezi bine pe alt teren, şi de aceea ar fi nedrept să mi se impună mai multe obligaţii, decât le pot suporta..." „Am prezentat ginerului princiar Nicachi Mavrocordat, pe când se afla în trecere pe la Viena, un plan pentru editarea de documente istorice româneşti. Intenţionam să-l invit pe domn a se înscrie abonat şi să participe astfel la întreprindere. Se pare că n'a făcut nemic sau nemic esenţial şi planul, se pare, se găseşte şi astăzi fără rost în mânile sale"[9]).

Promisiunea de a pleca acasă în vara anului 1853, n'a fost împlinită. In Iunie 1853 îl găsim tot la Viena, de unde scrie lui Nastasachi Başotă că se strădueşte „a cerceta în toate arhivele Vienei documentele veacurilor trecute despre Români". Zice că a descoperit documente foarte importante referitoare la istoria Moldovei şi Valahiei şi la unele familii vechi româneşti[10]).

In prmăvara lui 1854 Eudoxiu e tot la Viena. Chemat fiind acasă, se supără şi scrie fratelui său Constantin că „în sfârşit nu stau aici pentru a petrece sau a cheltui, ci lucrez parte pentru mine, dar, mai mult pentru naţiunea românească, şi anume mai mult decum aş putea lucra în alt domeniu. Aşa

[8]) Anexa 6.

[9]) Anexa 7.

[10]) Anexa 8.

tam nesam nu se părăsesc asemenea lucrări importante"[11]).

In vara anului 1854 E. H. a fost la Paris. Nu spune că a făcut cercetări prin arhive, dar bănuim că le-a făcut. Din Paris s'a întors la Viena. In Ianuarie 1855 fratele său Alexandru îi scrie în legătură cu ocupaţiile ştiinţifice ce le face în străinătate, că toţi oamenii de bine care cunosc neobosita lui muncă desfăşurată prin arhive o laudă şi apreciază documentele descoperite la justa lor valoare. Alexandru, asociindu-se grupului entuziaştilor, speră că Eudoxiu va reuşi să publice o lucrare istorică importantă. Totuşi nu-i place că Eudoxiu se refugiază în trecut, neglijând prezentul. Dânsul ar trebui să se intereseze şi de prezent, contribuind cu talentul, ştiinţa şi experienţa sa la limpezirea şi statornicirea lucrurilor din Principatele române, care au nevoie de sprijinul şi contribuţia lui în vremurile de mare prefacere prin care trec[12]).

Pentru anii 1856—1858 lipsesc ştirile. Presupunem însă că în acest timp va fi fost Eudoxiu H. tot la Viena. In Decemvrie 1858 el se găseşte la Iaşi.

In anii 1859 şi 1860 Eudoxiu H. pare a fi fost acasă, la Cernăuţi.

Din scrisorile citate rezultă deci că Eudoxiu Hurmuzachi şi-a început studiile istorice prin arhivele din Viena în anul 1846 şi le-a continuat fără întrerupere până în primăvara anului 1848, când evenimentele politice şi angajamentele sale personale l-au silit să-şi întrerupă studiile arhivistice. In Februarie 1852 dânsul îşi reîncepe studiile întrerupte la 1848 şi le continuă până în anul 1855 sau 1858.

Eudoxiu Hurmuzachi a făcut deci studii arhivistice, în Viena şi în alte oraşe, timp de şase ani (1846—1848, 1852—1855), sau, dacă adaogăm şi timpul de 1855—1858, atunci sunt în total nouă ani.

---

11) Anexa 9.

12) Anexa 10.

Dacă comparăm ştirile acestea cu cele ştiute până acum despre el, vom constata că D. Sturdza a susţinut adevărul, când a spus că Eudoxiu Hurmuzachi şi-a început studiile arhivistice înainte de anul 1848. In schimb greşeşte T. V. Stefanelli, care susţine că E. H. a lucrat la colecţiunea lui de documente timp de 30 de ani. Stefanelli nu a cetit cu atenţie studiul lui D. Sturdza, unde se spune că E. H. a lucrat timp de 30 ani la alcătuirea „Istoriei Românilor".

Din corespondenţă rezultă că E. H. a lucrat în trei arhive vieneze: Haus- Hof- und Staatsarchiv, Archiv der vereinten böhmisch-österreichischen Hofkanzlei şi în Hofkammerarchiv. Dacă a făcut cercetări şi în alte arhive, scrisorile nu lămuresc pe deplin.

D. Sturdza comunică în articolul său că documentele adunate de E. H. vor fi publicate în şapte volume, format mare, din care volumul al VII-lea a şi apărut, iar al VI-lea este în pregătire. Această ştire am luat-o şi noi ca bună, susţinând în broşura noastră, că documentele adunate de E. H. au fost publicate în şapte volume de format mare.

Acum în temeiul unui material informativ mai vast, ar fi cazul să verificăm informaţiile lui D. Sturdza.

Studiul documentelor lui E. H. publicate de Ministerul Instrucţiunii publice spune, însă, altceva, decât ceeace s'a susţinut până acum.

Documentele adunate de E. H. au fost publicate în următoarele volume ale colecţiei „Eudoxiu Hurmuzachi": II_1, III_{1-2}, IV_{1-2}, V_{1-2}, VI, VII, VIII, IX_{1-2}, deci total 12 volume de documente.

Nu este aşa dară vorba de şapte volume, după cum spunea D. Sturdza, care a mai susţinut că E. H. ar fi adunat un număr de 3000 documente. Stefanelli, care l-a copiat pe D. Sturdza, a susţinut acelaş lucru,

Informaţia se cere controlată. Vom lua pe rând volumele mai sus menţionate, adunând numărul documentelor publicate şi arătând şi numărul paginilor tipărite:

Vol. II_1	*(1891)*	1451—1575	documente	722	pagini	754
Vol. III_1	*(1880)*	1576—1599	„	341	„	433
Vol. III_2	*(1888)*	1576—1600	„	563	„	536
Vol. IV_1	*(1882)*	1600—1649	„	629	„	708
Vol. IV_2	*(1884)*	1600—1650	„	677	„	576
Vol. V_1	*(1885)*	1650—1699	„	362	„	547
Vol. V_2	*(1886)*	1650—1699	„	475	„	338
Vol. VI	*(1878)*	1700—1750	„	355	„	648
Vol. VII	*(1876)*	1750—1818	„	308	„	526
Vol. VIII	*(1894)*	1376—1650	„	762	„	540
Vol. IX_1	*(1897)*	1650—1747	„	807	„	691
Vol. IX_2	*(1899)*	1751—1796	„	337	„	279
Vol. 12.	1876—1899,	1376 1818	„	6338	„	6576

Dela numărul documentelor se vor scădea documentele provenite dela Academia Română, notate cu „proprietatea Academiei Române" şi cele adunate de A. Papiu Ilarian. Amândouă sunt intercalate între documentele lui E. H. Nu dăm numărul lor, fiindcă nu prezintă nici un interes. Vom scădea deci dela numărul paginilor şi documentelor tot ce trece peste cifra de 6000, şi atunci vom putea spune, fără a greşi mult, că E. H. a adunat un număr de aproape 6000 documente, care au fost publicate pe tot atâtea pagini.

Nu se adevereşte deci numărul documentelor comunicat în articolul lui D. Sturdza.

In numărul documentelor dat de noi, n'au fost considerate documentele descoperite de C. Esarcu în arhivele din Veneţia (volumul III_1, apendice, pag. 437—551), şi cele rămase în urma lui A. Papiu Ilarian şi publicate separat (vol. IV_2 pag. 577—592).

După data apariţiei, volumele se situează astfel: 1876: vol. VII; 1878: vol. VI; 1880: vol. III_1; 1882: vol. IV_1; 1884: vol. IV_2; 1885: V_1; 1886: vol. V_2; 1888: vol. III_2; 1891: vol. II_1; 1844: vol. VIII; 1897: vol. IX_1; 1899: vol. IX_2.

Trecem acum la controlul documentelor.

Publicarea s'a făcut pentru vremurile de acum şasezeci de ani cu destulă grijă. In fiecare volum documentele sunt aranjate cronologic, având însemnate provenienţa, data şi localitatea emiterii, şi un scurt cuprins (regest). La sfârşitul fiecărui volum se găseşte un indice alfabetic de nume personale şi geografice. Procedând astfel, comisia care a îngrijit publicarea documentelor, merită toată lauda. Ea a făcut şcoală, îndemnând şi pe alţi editori de documente să observe aceeaş grijă şi să aplice aceeaş precauţiune.

Indicarea isvoarelor ne va lămuri, ce arhive au fost cercetate de Eudoxiu Hurmuzachi.

Ştim din scrisori că E. H. a cercetat următoarele arhive vieneze: Haus- Hof- und Staatsarchiv, Archiv der vereinten böhmisch-österreichischen Hofkanzlei şi Hofkammerarchiv. N'am fost lămuriţi din scrisori, dacă a făcut cercetări în Kriegsarchiv şi în Ungarisches Hofkanzleiarchiv.

Am mai putut afla din scrisori că E. H. voia să plece la Budapesta, Sibiu, Cluj, Braşov, Lemberg, Veneţia, Berlin, München, Cracovia, Varşovia şi Muntele Atos.

Numai studiul documentelor publicate ne va lămuri, ce arhive au fost cercetate.

Pentru fiecare arhivă în parte vom da una sau cel mult două dovezi. Avem numai intenţia să constatăm arhivele, iar nu să dăm date statistice socotind numărul documentelor copiate din fiecare arhivă.

Pentru a preîntâmpina nedumeriri şi confuziuni, ar fi fost bine să se citeze numele oficial, original, al arhivelor utilizate. Numele autorităţilor publice sunt de obiceiu intraductibile. Traducerea numelor nu serveşte cauza şi poate da loc la confuziuni. La editarea documentelor lui E. H. s'a adoptat obiceiul — în majoritatea covârşitoare a cazurilor — să se traducă în româneşte numele arhivelor. Astfel, câte odată, identificarea este foarte dificilă.

Să începem cu arhivele vieneze.

1. *Kriegsarchiv.* I se zice „Archiva ces. reg. de războiu din Viena" sau „Vechea registratură a ministerului ces. reg. de

răsboiu din Viena" (vol. IV_1 47). Mai întâlnim şi alte citaţii ca: „Archiva minist. ces. reg. de resboiu din Viena" (V_1 383), „Archiva ministerului ces. reg. de resbel din Viena" (VI 79) şi „Archiva ces. reg. de resbel din Viena" (VII 333).

Identificarea este uşoară.

2. *Haus- Hof- und Staatsarchiv.* Aici identificarea este mai anevoioasă. Unde această arhivă este citată cu numele german, lucrul este uşor. O găsim citată astfel: „Archiva ces. reg. din Viena" (IV_1 455), „Archiva ces. reg. a Curţii din Viena" (IV_1 334), „Archiva secretă a Curţii din Viena" (IV_1 376), „Archiva ces. reg. secretă a Curţii din Viena" (IV_1 362). In volumul V_1 pag. 88 i se zice „Archiva ces. reg. de stat din Viena". Rar i se spune cu numele german: „Geh. Haus- Hof- und Staatsarchiv în Viena" (VI 130). Cuvintele: „ces. reg." şi „secretă" provin din titlul complet al arhivei, care este „Geheimes K. K. Haus- Hof- und Staatsarchiv in Wien".

3. *„Archiv der vereinten böhmisch-österreichischen Hof-Kanzlei"*, sau mai pe scurt „Archiv der vereinten Hof-Kanzlei". Pentru a o putea identifica, vom reţine faptul, că ea a fost arhiva Ministerului de Interne. I se zice în diferite feluri. Odată e citată astfel „Archiva Cancelariei aulice din Viena" (III_1 191). In volumul V_1 363 i se zice: „Archiva minist. ces. reg. de interne din Viena" (vezi şi V_1 pag. 96 şi 98).

4. *„Hofkammerarchiv"*, a fost arhiva Ministerului de Finanţe. Să vedem cum este citată. I se zice: „Archiva curţii din Viena" (III_1 42) sau „Bibl. curţii din Viena" (II_1 37). Inconsecvenţa în citare, odată „Archiva", altădată „Bibliotecă", este, vezi bine, inadmisibilă.

5. *„Archiv der ungarischen Hofkanzlei"* este citată în diferite feluri. In toate cazurile însă identificarea este uşoară. I se zice: „Archiva cancelariei ces. reg. aulice ungare" (IV_1 pag. 568) sau „Archiva cancelariei aulice a Ungariei" (V_1 31 şi 142). De ea este vorba, când se citează: „Archiva regnicolară ungară" (IX_1 558) sau „Archiva regală ungară regnicolară" (IX_1 391).

Arhivele din Budapesta sunt uşor identificabile. Este

citată: „Biblioteca Museului din Pest" (III$_1$ 195; V$_1$ pag. 1; VI 31). I se mai zice și: „Biblioteca Museului național din Pesta" (VI 125). Alte arhive din Budapesta sunt: „Archiva camerei regale ungare din Buda" (IX$_1$ 438), căreia i se mai zice și: „Archiva regală ungară din Buda" (IX$_1$ 434) și „Archiva din Buda a ordinului Franciscanilor" (IX$_1$ 615).

Tot în Budapesta pare să fi fost și „Arhiva familiei Károlyi" (IX$_1$ 442).

In Cracovia a fost cercetată biblioteca familiei Czartoryski. Citarea este inconsecventă. Se scrie odată „Bibl. Czartor. Cracovia" (III$_2$ 412), altădată: „Bibl. Czartoryski" (III$_2$ 421 și 440).

In Lemberg au fost copiate documente din institutul contelui Ossolinsky zis și Ossolineum. Se citează astfel: „Cod bibl. Ossol. Leopole" (III$_2$ 382—3).

Și din Innsbruk au fost aduse copii de documente. Se citează astfel: „Biblioteca Universității dela Innsbruk" (IX$_1$ 620).

Acestea sunt arhivele austriace și ungare care fuseseră cercetate de E. H. Lipsesc din ele arhivele din Sibiu, Cluj și Brașov.

Trecem în Germania. Aici a fost cercetată numai biblioteca din München. Ea este citată astfel: „Biblioteca Curții din München" (II$_1$ 84). Arhivele din Berlin n'au fost cercetate.

Din afară de Austria și Germania au fost cercetate unele arhive din Suedia, Franța și Italia. In Suedia a fost utilizată „Archiva regală din Stockholm" (IX$_1$ 463).

In Paris s'au făcut studii în două arhive, în: „Archives de France" (VI 132) și: „Archives de l'empire à Paris" (VI 93). Ultimei arhive i se spune pe românește: „Arhiva imperială din Franța" (VI 167).

Arhivele italiene au fost mai bine exploatate decât cele franțuzești.

Incepem cu arhivele din Veneția. E vorba întâi de arhiva Veneției. Ea e citată în multe feluri, odată ca: „Archiva Veneției" (III$_2$ pag. 53, 134), altă dată ca „Arch. Venet." (III$_2$ pag. 21), „Arch. Ven" (III$_2$ pag. 10), „Arch. gen. Veneto" (IV$_2$ p. 27), „Arch. gen Venet." (IV$_2$ p. 42—3). Tot în Veneția

se află și Arhiva marciană. Și ea este citată în mai multe feluri: „Archiva Marciană din Veneția" (IX_1 pag. 434), sau „Biblioteca Marciană" (IX_1 pag. 292).

In legătură cu aceste două arhive se menționează foarte des, dacă este vorba de rapoarte din Germania (Dispacci Germania) sau din Constantinopol (Dispacci Constantinopole). Câte odată se menționează și rândul (filza). Dăm câteva exemple: „Arch. Venet. Dispacci Germania, filza 12" (III_2 pag. 21), „Archiva Veneției. Disp. Germania, filza n. s. C. 65" (III_2 p. 53). Avem așa dară de a face cu rapoarte sosite din Germania. Iar dacă se zice: „Arch. gen. Veneto, Constantinopoli Disp." (IV_2 p. 42—3), „Arch. Ven. Dispacci Constantinopoli 1576, filza 9" (III_2 p. 10), „Archiva Marciană din Veneția, Disp. Constantinopoli" (IX_1 p. 291), „Biblioteca Marciană, Disp. Cost." (VIII 133), atunci avem de a face cu rapoarte sosite din Constantinopole.

Cu ocazia citării acestor două arhive s'au strecurat însă și câteva cazuri de neglijență supărătoare. Se omite numele arhivei. Ce înseamnă b. o. următoarele citate: „Dispacci Germania, filza 11" (III_2 p. 20), „Dispacci Constantinopoli" (V_2 p. 74), „Const. Dispac." (IV_2 p. 9)? Dar sunt cazuri și mai grave. Se omite totul, afară de o singură indicație fără importanță. Iată câteva exemple: „Disp." (IV_2 p. 27), „Filza" (IV_2 pag. 1, 2, 10), „Constantinopoli" (V_2 p. 6), „Registro" (V_2 131), „Lettere principi Busta" (IV_2 p. 407), „Rubric. Constant." (IV_2 p. 399), „Rubricario suddetto" (IV_2 p. 399), „Rubr. Const." (IV_2 p. 39).

Din Milano nu se menționează decât „Biblioteca Ambrosiana" (III_1 p. 545).

In Roma au fost cercetate arhiva Chigi („Archiva chigiană (III_2 374) și arhiva Institutului de propaganda fide („Archivele propagandei din Roma" (V_2 113)).

Arhiva Vaticanului se găsește citată după cum urmează: „Archiv Vatican" (V_2 p. 56), „Archivio Vaticano" (VIII 389), „Arch. Vaticano" (VIII, 310), „Arch. Vatic." (III_2 p. 384—5) și pe românește: „Archiva Vaticanului" (V_2 p. 36), și „Archivul

Vatican" (IX1 pag. 259). I se spune odată greşit „Codice Vaticano" (III2 p. 442).

Această arhivă poartă în colecţia Hurmuzachi şi titlul de „Archivio della S. Sede" (VIII 263) sau în forma abreviată „Arch. della Santa Sede" (III2 p. 36).

In citarea acestei arhive întâlnim inconsecvenţe şi omiteri inadmisibile.

In arhiva Vaticanului se găseşte codicele barberinian. Atât numele arhivei, cât şi cel al codicelui se scrie în mai multe feluri. Iată cum este citat acest codice: „Arch. Vatic. Codice Barberiano" (III_2 p. 98) „Arch. della Santa Sede, Cod. Barberiniano" (III_2 p. 36). Altă dată se omite titlul arhivei şi se scrie numai numele codicelui, care este când arhivă, când codice. Dăm câteva exemple: „Cod. Barberiniano" (III2 p. 121), „Codice Barberiniano" (III_2 p. 118), „Archiva Barberini" (V_2 p. 235), „Archiva Barberini din Roma" (V_2 p. 272), „Archiv. Barberini din Roma" (V_2 p. 252), „Archivo Barberini" (V_2 p. 236) şi „Archivul Barbereni din Roma" (IX1 p. 351).

Aceeaş inconsecvenţă şi lipsă de precizie se întâlneşte şi la citarea codicelui vallician. Arhiva nu este menţionată, ci se citează numai numele codicelui şi aceasta în mai multe feluri: „Codice Vallicalliano" (III_2 p. 439), „Codice Valliciano" (VIII p. 222), „Codice Vallicelliano" (III_2 p. 462).

Intrebăm: în care arhivă se găsesc codicele şi care este numele lor adevărat?

Arhivele Varşoviei, ale Constantinopolului şi cele dela Muntele Athos, menţionate în scrisori, n'au fost cercetate.

Cu prilejul controlului făcut documentelor s'a constatat că la unele din ele izvorul nu este menţionat. Asemenea cazuri se găsesc în volumele IV1 şi V1. La sfârşitul volumului VI se află un apendice cu 11 documente. Isvorul nu este menţionat.

In colecţia lui E. H. se găsesc documente reproduse din alte publicaţii. Şi aici se întâlnesc cazuri de lipsă de preciziune în citarea isvorului. Lipseşte ba titlul cărţii, ba pagina.

Vom da unele exemple. Georgius Pray este autorul mai multor lucrări istorice, cuprinzând anale ungureşti, comentarii,

disertațiuni și scrisori. Stând astfel lucrurile, nu este admis a cita: „Din Pray" (II_1 pag. 245), sau „Pray: Comment. Fejér" (V_1 pag. 23 și 29). Ar fi trebuit să se citeze în cazul al doilea astfel: Pray Georgius: Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bassarabiae cum regnu Hungariae nexu. Budae, typis regiae scient. Universitatis ungar. 1837. Pentru ce s'a mai adăogat în citat și numele colecționarului de documente Fejér este de neînțeles.

La sfârșitul volumului VII, la apendice, sunt citate următoarele două cărți:

Martens: Recuil de traités, t. III, p. 615 (VII 498).

Neumann: Recueil de traités etc. tom. I, p. 200 (VII 485).

Amândouă citatele sunt laconice. Trebuia să se citeze astfel:

Martens Charles baron de: Recueil manuel et pratique de traités, conventions et autres actes diplomatiques. Leipzig, E. A. Brockhaus, 1849.

Neumann Leopold: Recueil de traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances étrangères depuis 1763 jusqu'à nos jours, Leipzig, Brockhaus, 1855—1859, vol. I—VI.

In volumul III_1 pag. 199, 209, 218 al colecției Hurmuzachi este citată cartea lui Wolfgang Bethlen. Citatul s'a făcut astfel: Historia de rebus Transilvanicis 1783, editia secunda. Se adaogă tomul și pagina. Până aici nu-i nimic de obiectat. Dar această lucrare cuprinde șase volume, apărute în ediția a doua la Sibiu, între anii 1782—1793, anume vol. I—III în 1782, vol. IV în 1785, vol. V în 1789 și vol. VI în 1793. In anul 1783 n'a apărut niciun volum.

In volumul VII, la apendice, pag. 488—496, se găsește reprodus raportul despre Bucovina din Septemvrie 1781. Citatul este formulat astfel: A. L. Schlözer: Staatsanzeigen, I. Band, Heft 1—4, 1782.

Trebuia adăogat că „Stats-Anzeigen" (nu Staatsanzeigen) ale lui August Ludwig Schlözer au apărut în Göttingen în editura lui Vanderhoeck, iar raportul despre Bucovina este tipărit la pag. 38—58.

Mai sunt exemple de acest fel, dar credem că probele aduse până acum sunt suficiente pentru a demonstra felul cum s'au făcut unele citate.

Rezumând cele constatate, vom reţine faptul că documentele adunate de Eudoxiu Hurmuzachi au fost publicate în 12 volume, format mare, şi că membrii comisiunii însărcinată cu redactarea lor n'au procedat cu toată vigilenţa, omiţând câteodată să indice corect izvoarele şi să citeze în mod ireproşabil publicaţiunile utilizate.

Urmează să mai stabilim, dacă E. H. a lucrat efectiv în arhive sau s'a servit exclusiv de copişti.

Se pare că E. H. n'a făcut decât să exploreze documentele, copierea acestora rămânând în seama copiştilor angajaţi. De aici inconsecvenţa în citarea arhivelor, fiecare copist redând numele arhivei după cum îi plăcea.

Greşelile săvârşite cu prilejul redactării nu diminuează întru nimic importanţa documentelor publicate, nici nu scade valoarea muncii omului care le-a adunat. Acum o sută de ani, când foarte puţini Români se ocupau de istorie şi de colecţionare de material istoric, E. H. a cheltuit timp şi bani achiziţionând şi lăsând să se copieze documente privitoare la istoria Românilor. Acţiunea lui, pornită din îndemnul sufletului său generos, nu poate fi îndestul lăudată, iar munca lui, desfăşurată pentru binele public, deplin apreciată.

Un fapt se desprinde: Eudoxiu Hurmuzachi a aşternut temeliile celei mai mari şi mai bune publicaţiuni de documente privitoare la Istoria Românilor. Fără neobosita lui muncă, fără minuţioasele cercetări arhiviste făcute cu pasiune şi abnegaţie, istoriografia română de astăzi ar fi lipsită de cel mai important isvor de informaţiune al ei.

Prin colecţiunea sa de documente, Eudoxiu Hurmuzachi se situează între primii noştri istoriografi moderni.

ANEXE

1

Viena, 1846, Ianuarie 8.

Cererea lui Eudoxiu Hurmuzachi adresată lui Haus- Hof- und Staatskanzlei.

Hohe K. K. Haus-, Hof- und Staatskanzlei!

Der ehrerbietigst unterzeichenete oesterreichische Staatsbürger und Gutsbesitzer in der Bukowina, der sich mit historischen Studien, vornemlich über die beiden Donaufürstenthümer Moldau und Wallachei befasst und zur Ermöglichung einer positiven Geschichte dieser Länder Materialien hiezu sammelt, hat aus sicherer Quelle in Erfahrung gebracht, dass in dem K. K. Geheimen Staatsarchiv viele auf die ältere sowol als die mittelalterliche Vergangenheit der genannten Fürstenthümer Bezug nehmende Urkunden, Correspondenzen und Aufsätze vorfindlich sind, die, seines Dafürhaltens, nunmehr durchaus kein praktisches, wol aber ein namhaftes historiches Interesse gewähren, wie es denn auch bei den häufigen Berührungen der erwähnten Länder mit dem ehemaligen römischen Reiche sowie als vorzüglich mit Ungarn und Siebenbürgen nicht anders zu erwarten stand.

In der Ueberzeugung nun, dass die hohe K. K. Staatskanzlei, nach dem Zeugnisse so vieler rubmwürdigen; selbst in neuester Zeit nicht minder gegen einheimische als auswärtige Geschichtsforscher aufgestellten Beispiele, historischen Studien jederzeit und überall, wo sie nicht höheren staatlichen Rücksichten in den Weg treten und ohne alle politischen Seitenblicke blos das rein historische Interesse im Auge haben, eben so bereitwilligen als grossmüthigen Vorschub und Aufmunterung angedeihen lässt, glaubt der ehrerbietigst Unterzeichnete diese litterarische Protektion um so mehr ansprechen zu dürfen, als er ein eingeborner und hierlands ansässiger und begüterter oesterreichischer Unterthan ist, von dem auch die Möglichkeit eines etwaigen Missbrauches der angesuchten Gewährung auszuschliessen kömmt.

Er stellt demzufolge in aller Unterthänigkeit das ehrerbietige Ansuchen:

Die hohe K. K. geheime Haus-, Hof- und Staatskanzlei geruhe ihm die Bewilligung zur Erhebung von Abschriften und Auszügen von den in dem geheimen Staatsarchiv erliegenden nur auf die moldauisch-wallachische Geschichte der früheren Jahrhunderte bis zum Anfange der gegenwärtigen bezüglichen Urkunden und sonstigen Aufsätzen gnädigst zu erteilen.

Eudoxius von Hormuzaki

Rezoluția:

Viena, 1846, Ianuarie 12.

Liber das gegenwärtige Gesuch des Eudoxius von Hormuzaki wird die Direktion des K. K. Geheimen Haus-Hof- und Staats-Archives ermächtigt, dem Bittsteller die gewünschten Urkunden und Documente, in so ferne gegen deren Mittheilung kein Bedenken obwaltet, zur Benützung vorzulegen.

Jedoch versteht es sich, dass solches nur nach Massgabe als besagte Schriften werden aufgesucht und vorläufig geprüft werden können und, wegen Beschränktheit des Raumes, zu jenen Zeiten zu geschehen hat, wo demselben ein Platz ohne Beirrung anderer Arbeiten wird eingeräumt werden können.

Pr. K. K. Geheime Haus-Hof- und Staatskanzlei

Frh. v. Lebzeltern.

Din „Haus-Hof- und Staatsarchiv" din Viena, Curant Acten 1846. No. 4

2

Viena, 1848, Aprilie 14.

Franz Grillparzer despre cererea lui Eudoxiu Hurmuzachi de a utiliza arhiva Ministerului de Finanțe.

In dem mittelst hoher Dekretazion vom 5. April Zahl 2166—P. P. hieher gelangten, in der Anlage ehrfurchtsvoll rückgeschlossenen Gesuche bittet der Gutsbesitzer Eudoxius v. Hormuzaki, zum Behufe einer Materialiensammlung für die Geschichte der Donau-Fürstenthümer, die Quellen des Hofkammer-Archivs in Bezug auf die Moldau und Wallachei benützen zu dürfen.

Derlei mit ämtlichen Störungen verbundene Begünstigungen sollten zwar-

eigentlich nur solchen Personen ertheilt werden, die durch ihre bekannten Fähigkeiten oder durch frühere Leistungen eine Bürgschaft darbieten, dass aus ihren Arbeiten ein eigentlicher Gewinn für die Literatur hervorgehen werde. Dem gehorsamst Unterzeichneten sind die Verhältnisse des Bittstellers gänzlich unbekannt. Da er übrigens bereits die Erlaubniss zur Benützung des Haus-Hof- und Staatsarchivs, dann des Archivs der vereinten Hofkanzlei besitzt, so dürfte kein Grund sein, ihn vom Hofkammerarchive auszuschliessen.

Ob seine Ausbeute in Letzterem gross sein wird, ist eine andere Frage und dürfte, ausgenommen die kurze Zeit, wo ein Theil der Fürstenthümer unter östreichischer Herrschaft stand, wohl sehr zu bezweifeln sein. Das ist übrigens seine Sache und vermindert nur die mit der Gewährung nothwendig verbundenen ämtlichen Unzukömlichkeiten.

Die hierbei zu beobachtenden Vorsichten hätten die in solchen Fällen gewöhnlichen zu seyn: dass die Benützung im Amtslokale des Archives selbst geschehe; dass ihm nur solche Akten und Urkunden in die Hände gegeben würden, die sich auf die Moldau und Wallachei selbst beziehen und endlich dass die von ihm aus den Nachschlagbüchern zu bezeichnenden Stücke jedesmal im voraus von dem Archivs-Direktor in Bezug auf die Mitheilbarkeit eingesehen und geprüft werden.

Grillparzer.

Din Franz Grillparzer: *Aktenstücke 1813 1856*, publicate în Franz Grillparzers *Sämmtliche Werke, historisch-kristische Gesamtausgabe*, herausgegeben von August Sauer, Dritte Abteilung, Sechster Band, No. 141, pag. 268. Wien, Kunstverlag Anton Schroll et Comp., 1915.

3

Viena, 1852, Aprilie 6.

Eudoxiu Hurmuzachi către fratele său Constantin. Despre studiile sale istorice

Hochverehrter, theurer und innigstgeliebter Bruder!
. . . . . . Vivat zur Paska.

Ein completes romanisches Exemplar des Reichsgesetzblattes existirt noch nicht, da Majoresku, der allein bei der romanischen Redaktion arbeitet und seinen neuerworbenen Kollega Aaron Florian erwartet, mit einigen

Stücken noch im Rückstande sich befindet, übrigens auch der Druck nicht rasch genug vom Flecke kommt.

Laureani kann mit dem besten Willen nicht abreisen, weil das Ministerium vor Ertheilung des nachgesuchten Reisepasses vorerst nach Siebenbürgen um Aufschluss schreiben zu müssen erachtete und die Antwort von dort noch nicht eingetroffen ist.

Barnuz (Bărnuţ) studiert fleissig und ist ein braver Kerl, obgleich durchaus *kein Weltmann*. Gleich bei meiner Ankunft hier habe ich ihm die von Czernowitz erhaltenen 20 Floren übergeben.

Meine Hauptbeschäftigung ist hier die Ausbeutung sämmtlicher Ministerialarchive, besonders aber des sehr reichen Geheimen Haus- und Staatsarchives, zur Ermöglichung einer quellenmässigen Geschichte der Moldowallachei und der romanischen Nation im Allgemeinen. Täglich arbeite ich mehrere Stunden im Staatsarchive, wo ich die durch meine Abwesenheit unterbrochene Sammlung von Urkunden fortseze und regelmässig zwei Schreiber beschäftige. Bereits besitze ich bei 600 Urkunden, Berichte, Instruktionen etc. von theils höherem, theils minderem historischen Interesse in schönen Abschriften, welche über 250 Bogen füllen und auf gar manche geschichtliche Momente der Fürstenthümer, besonders aber auf ihre Stellung zu Österreich ein neues helles Licht fallen lassen.

Nach Ostern werde ich wahrscheinlich vier Schreiber mit theurem Geld unterhalten müssen, weil mir auch das Kriegsarchiv geöffnet werden wird, ebenso auch dasjenige der ehemaligen ungrischen Hofkanzlei. Ferner werde ich dieser Tage von Bach die Erlaubnis zur Benützung der Archive von Ofen, Hermannstadt, Klausenburg, Kronstadt, Lemberg und Venedig erhalten. Endlich ist Manches in Berlin und München, noch Mehreres aber auf dem Berg Athos, von dessen Urkunden ich ein Verzeichnis besitze, vorräthig, was einen echten Romanen interessiren muss. Es ist jedenfalls ein Riesenunternehmen, zu dem ebensoviel Geld als Geduld, ebensoviel Wissen als Wollen gehört, das aber am Ende für die Geschichte sehr fruchtbringend ausfallen muss. Ich bitte Dich recht sehr, hilf mir dazu nach Kräften, da meine Mittel einem so weitschichtigen Unternehmen nicht gewachsen sind.

Wenn der Fürst sich an der Geschichte seines Landes und seiner Familie interessirt, so hat er jezt die beste Gelegenheit es zu bethätigen, wie es andere Regierungen gleichfalls thun.

Wenn Du mich nach Berlin schicken willst diesen Sommer, um über den Muzi Dir zu berichten, so will ich es gewiss nicht ausschlagen, zugleich aber die dortige reiche Manuskriptensammlung in romanischem Sinne und Interesse benützen. Deshalb hätte ich gerade Lust nach Athos zu reisen, wo dann die Nähe oder wenigstens die nicht allzugrade Entfernung von Jerusalem mich auch zu einer Pilgerfahrt dahin reizen dürfte. Doch zweifle ich noch an der pekuniären Möglichkeit der Ausführung.

Leb wohl, theurer Bruder und hochverehrter Freund. Es grüsst und küsst Dich herzlich Dein treuergebenster

Eudoxius H.

P. S. Gestern abends verlor Oesterreich den Mann mit dem klaren Kopfe und dem eisernen Willen — den Fürsten Schwarzenberg, am Nervenschlage, in einer Stunde. Er wird allgemein bedauert und aufrichtig betrauert.

Mutzi = Dimitrie, fiul lui Constantin Balş.

Despre stângăcia lui Simeon Bărnuţ vezi G. Sion: Suvenire contimpurane pag. 295.

4

[Viena, 1852, vara.]

Eudoxiu Hurmuzachi către fratele său Constantin.
Despre studiile sale istorice.

Inceputul lipseşte . . .

Willst Du aber Deiner Güte die Krone aufsetzen, so gebe ich Dir auch hiezu die beste und Deiner würdigste Gelegenheit, wovon ich Dir bereits und nicht ohne Erfolg gesprochen. Du weisst sehr wohl, dass der romanischen Nation ebenso sowohl geistiger als materieller Aufschwung gegeben werden muss, soll aus ihr was Ordentliches werden. Für den materiellen Fortschritt sorgt mir jeder Romane schon selber und er wird ihn auch mit der Zeit erreichen. Nicht so ist es aber mit dem geistigen Aufschwung, der gewöhnlich erst im Gefolge der materiellen Wohlfahrt, und auch da nicht immer sich einfindet. Da thut es vielleicht noch mehr noth, dass sich Einzelne für das Allgemeine aufopfern und nach Massgabe ihrer Kräfte, Zeit, Mühe und Geld an die Förderung irgendeines wichtigen Zweiges geistiger Kultur ihres Volksstammes wenden. Ich glaube mich hiezu aufopfern zu sollen und wählte das Geschichtsfach, welches bei den Romanen noch sehr im Argen liegt. Das ist jetzt meine Hauptbeschäftigung, ebenso mühevoll als zeitraubend und kostspielig. Ich erhielt von Bach die Bewilligung auch in den Provinzen Nachsuchungen zu pflegen und Goluchowski (der übrigens gegen mich sehr spröde thut) hat bereits in Folge der ministeriellen Erlaubniss und meines Andringens nach Krakau, wohin es mich zunächst zieht und wo ich die alten polakischen Archive durchmustern will, die nöthigen Weisungen ertheilt. Sodann möchte ich Berlin, Pest, Hermannstadt und Lemberg

archivalisch untersuchen, weil daselbst noch viel Material unbenutzt liegt. Zum Reisen braucht man aber nicht blos guten Willen und einen gehörigen Reisepass, man braucht auch etwas, das ich nur in sehr geringem Masse besize und ohne das man mitten auf dem Wege liegen bleibt. Da könntest Du mir aushelfen, ohne dass es Dich auch nur einen Heller kostete; Du könntest eine vormundschaftliche und nationale Pflicht zugleich erfüllen. Schik mich nach Berlin zur Berichterstattung über den Muzi (=D. Balş) und zur persönlichen Anschauung seines Thuns und Lassens und ich werde bei dieser Gelegenheit beide Zwecke zu erreichen suchen und vielleicht — wenn ich Zutritt erhalte — selbst nach Warschau einen Sprung machen. Das Unternehmen ist jedenfalls Deiner Unterstützung werth, ja es verdient selbst die der beiden Regierungen in den Fürstenthümern. Die Ungarn schikten im Jahre 1846 einen eigenen Reisenden nach Finnland und unterhielten ihn dort ein ganzes Jahr, um die Verwandschaft der finnischen und magyarischen Sprache zu studiren, und die Romanen wollen nicht benützen, was ihnen vor der Nase liegt und nur wenig kostspielig ist. Die Sache verdient nicht blos in geschichtlicher, wol aber auch in sprachlicher Beziehung ernste Aufmerksamkeit. So habe ich hier auch ein interessantes Dokument in romanischer Sprache gefunden, einen Bericht einiger moldauischer Bojaren aus dem Kloster Putna vom Jahre 1613 über die türkisch-polnischen Wirren in der Moldau. Im Abtrettungsvertrage der Bukovina an Österreich heisst es ausdrüklich, dass Czernauka als Gränzort bei Österreich bleibt und doch der Hukeu die Gränzscheiden gegen Bessarabien bildet, wodurch Czernauka eine welthistorische Bedeutung erlangt. Und noch viel Merkwürdigeres habe ich gefunden, das mir drei Schreiber abschreiben, die monatlich 50 flor. C. M. in Auspruch nehmen. Es wäre doch schade, wenn ich aus Mangel an Beweisen das Unternehmen unvollendet lassen müsste.

Ich empfehle übrigens Deiner gütigen Aufmerksamkeit die Errichtung einer romanischen Volksschule in Czernauka, die wir doch zu stande bringen sollten, wenn wir den Vorwurf der Vernachlässigung der Volksbildung uns nicht zuziehen wollen. Die Kosten sind gering und ich bereit verhältnissmässig mitzusteuern.

Ferner mache ich Dir bekannt, dass die verehrte Mutter noch in verflossenem Herbst von dem Kronstädter Frauenverein zur Erziehung romanischer Waisen mit einem sehr schmeichelhaften kalligraphischen Schreiben als „Doamnă patroană“ dieses Vereins begrüsst wurde, dass aber die Mutter, weil sie damals nicht recht bei Kassa war, die Antwort verschob und bis zur Stunde noch schuldig blieb. Dein savoir-faire wird das schon zu Ehre des Hauses arrangiren. Sei so gut, lieber Ursus, mir bald zu antworten, denn das allgemeine Stillschweigen aus Czernauka beunruhigt mich einigermassen.

Mit Hochachtung und Verehrung Dein teuergebenster Bruder und Diener

Eudoxius.

Meine Handküsse den Aeltern, meine herzlichen Grüsse den Geschwistern und Schwägern und Schwägerinnen. Wer ist denn alles in Czernauka? Laureani, dem ich einen Empfehlungsbrief an Dich mitgegeben, ist auf der Reise nach Jassy in Siebenbürgen angekommen, wo indessen der religiöse Streit zwischen Schaguna und Schuluz, zwischen Unismus und Nichtunismus, mit einer an Fanatismus gränzenden Erbitterung neuerdings ausgebrochen ist und das Aufkommen von Schulen hindert.

Şcoala primară din Cernauca a fost înfiinţată de Gheorghe Hurmuzachi. Iată „Uricul Şcolii" din 30 Iunie 1858:

1. Gheorghe H. oferă locul pentru şcoală, curte şi grădină în mărimea unei fălci de pământ, lemnul de construcţie şi cel necesar pentru mobilier, iar Primăria Cernauca se obligă să zidească şcoala.

2. Şcoala va avea caracterul unei şcoli bisericeşti ortodoxe. Caracterul de şcoală confesională nu se va putea schimba.

3. Şcoala va fi supusă controlului consistoriului ortodox din Cernauţi.

4. Se vor preda toate materiile obişnuite în Şcolile primare în „limba română obişnuită (vorherrschend) în Cernauca". Se va preda şi limba germană.

5. Invăţământul religios se va preda de preotul satului.

6. Se va adăoga un curs practic de gospodărie pentru cultura legumelor, poamelor şi a viţei de vie. Informaţii va da grădinarul moşiei. Se va înfiinţa un pomăt al şcolii. Puieţi şi sământă se va da de către administraţia moşiei. Elevii care părăsesc şcoala vor primi în dar sământă, pomi şi viţe pentru a le cultiva pe moşia părintească.

7. Stăpânul moşiei va fi patronul şcoalei.

8. Pământul oferit şcoalei rămâne scutit de orice ipotecă.

9. Salarul anual al învăţătorului va fi de 200 fl. plătit de Primărie, pentru care dânsa oferă un prim fond de 5000 fl. din veniturile căruia se va plăti învăţătorul şi servitorul.

10. Primăria se obligă să care la şcoală lemnul de foc necesar.

Cât despre legăturile familiei Hurmuzachi cu Braşovul adaogăm două ştiri:

1. *1852, Iunie 23 Iaşi:* Constantin Hurmuzachi scrie lui Iacob Mureşian că a trimis bani colectaţi de el în Moldova pentru sprijinirea bisericii ortodoxe şi a „Reuniunii femeilor române" din Braşov.

(„Cazeta cărţilor", Ploeşti, 1921, Anul I, No. 5).

2. *Vara 1853, Iaşi:* Aga Constantin Hurmuzachi scrie că a colectat împreună cu sora sa Elisaveta în Moldova la cererea episc. Şaguna suma de 200 fl. pentru comitetul „Reuniunii femeilor române" din Braşov. A reuşit să exopereze ca jumătate din această sumă să fie rezervată pentru liceul din Braşov.

(„Carpaţii", Braşov, 1925 Iunie 28, Anul V).

5

Viena, 1852, Iulie 10.

Eudoxiu Hurmuzachi către fratele său Constantin.

Despre studiile sale istorice.

Inceputul lipsește.

Schliesslich danke ich Dir herzlich für die Genehmigung meiner blos in nationaler und historischer Absicht vorgeschlagenen Berliner Inspektionsreise. Denn da ich Berlin bereits gesehen habe und da es in jeder Beziehung Wien nachsteht, so kannst Du leicht begreifen, dass ich ohne den besagten Hauptzweck mich von hier gar nicht rühren würde: Krakau und Warschau sind für mich eben deshalb reizender als Berlin selbst, das eigentlich nur den Deckmantel leihen soll. Mit Rücksicht nun darauf, dass ich in jeder dieser Städte einige Wochen zu verweilen genöthigt sein werde, wofern ich überhaupt den Hauptzweck der Reise nicht verfehlen will, wäre meines Erachtens der Betrag von 100 flor. das Minimum, bei dem für meinen Reisezweck noch etwas zu erwarten stünde und es versteht sich, dass ich zu dieser Summe vielleicht aus Eigenen noch stark zuzusezen haben werde, um nicht blos die Kosten der Reise selbst, sondern auch die der historischen Forschung (als Schreibergebühr, Bestechung, Trinkgelder etc.) zu deken. Du siehst, ich bin nicht unbillig, jedenfalls viel billiger als Winkler, der weit theurer zu stehen kam. Ich verlasse mich übrigens ganz auf Deine bekannte Klugheit und Dein Billigkeitsgefühl, welches mit dem Vormundschaftsamte diesmal leicht in Einklang zu bringen ist. Einstweilen lasse ich meinen Pass nach Warschau visiren, weil ich von dort die positive Nachricht erhalten, dass für meinen Zweck dort viel Material zur Verarbeitung vorliegt. Die Erlaubnis zur Benützung dieses historischen Stoffes werde ich, obzwar mit einiger Schwierigkeit, doch erlangen.

Dein treuergebenster Bruder und Diener

Eudoxius von Hormuzaki

6

Wien, 1852, Octomvrie 18.

Eudoxiu Hurmuzachi către fratele său Constantin.

Despre studiile sale istorice; cere un exemplar din Cronica lui Şincai.

Innigst geliebter, hochverehrter und theurer Bruder!

Vorbeşte despre lipsa de bani şi nevoia a se întoarce acasă din cauza aceasta.

Überdiess müsste ich meine historischen Arbeiten, die mich hier allein noch zurückhalten, mitten im Zuge aufgeben, was ich schon der Consequenz halber nicht zugeben könnte. Ich werde also hier überwintern und erst im Frühjahre oder Anfang des Sommers nach Cernauka und Dulcesti abfahren. Zwar opfere ich mich hier fast über meine kleinen Kräfte, doch weis ich wofür und habe einstweilen eine Beschäftigung, die der Nation nützen kan.

Wenn Du mir endlich wegen Betreibung der romanischen Schulangelegenheit Erinnerung machst, so muss ich Dir bemerken, dass ich diessfalls nach Kräften bei Thun und Bach zu wirken nicht unterlassen habe. Hatten aber meine Bemühungen nicht den gewünschten Erfolg, so liegt die Schuld hievon wahrlich nicht an mir. Indessen hoffe ich, dass doch etwas geschehen wird in dieser Beziehung, wenn auch nicht in dem gewünschten Umfange.

Sollte der Schinkai, der eben im Drucke ist, bereits erschienen sein, mindestens theilweise, so bitte ich Dich mir gefälligst ein Exemplar zu kaufen und hereinzuschicken.

Eudox Hormuzaki

Thun a fost Ministru de Culte, iar Bach Ministru de Justiţie

7

Viena, 1852, Decemvrie 12/24.

Eudoxiu Hurmuzachi către fratele său Constantin.

Are cheltuieli cu studiile sale istorice.

Innigst geliebter und hochverehrter Bruder und Freund!

Den Brief des Comitetul reuniunei femeilor von Brassov habe ich weder genommen, noch besitze ich ihn, noch besass ich ihn je. Bei seiner Ankunft las ich ihn Allen vor und legte ihn in des Vaters Schreibtisch zu den übrigen Briefen, nach der Hausregel. Da der Tisch aber offen ist nnd das Bedürfnis nach Papier sich täglich regt, so kan man wol begreifen, wie der Brief verschwinden mochte. Sehr komod ist es nun freilich, Alles den Abwesenden in die Schuhe zn schieben. Übrigens lässt sich meines Erachtens eine Antwort auch so ertheilen, da der Inhalt des Briefes uns Allen bekannt ist.

Was aber meinen Beitrag zu diesem Vereine betrifft, so muss ich leider für jezt und so lange ich in Wien bin, die Unmöglichkeit einen solchen zu leisten, gegen Deine Argumente in die Wagschale legen. Du weisst, wie unregelmächig und spärlich meine Zinsen fliessen, weisst aber nicht, welche Auslagen ich hier im Interesse der Nation zu bestreiten habe. Meine ganze Anwesenheit hier ist nemlich durch den Wunsch der Aufklärung der romanischen Geschichte motivirt. Dafür gebe ich bei aller Sparsamkeit doch mehr aus als meine Kräfte vertragen. Dafür zehren aus meinem Beutel drei Schreiber, die mich schon einige hundert Gulden gekostet, dafür muss ich theure Bücher kaufen und werde Reisen machen müssen, deren Kosten ich kaum aus Eigenem aufzutreiben wüsste. Ich glaube demnach für die Nationalsache verhältnismässig mehr als genug zu leisten, freilich auf einem anderen Felde und deshalb wäre es vielleicht ungerecht, mir noch mehr aufzubürden, als ich zu tragen vermag. Bin ich einmal zu Hause, so kann ich schon für den Verein, dessen Zweck und Tendenz gleich löblich sind, noch mehr thun.

Dem fürstlichen Schwiegersohne Nikaki Maurocordato, habe ich über seine Aufforderung auf seiner Durchreise durch Wien ein Programm zur Ausgabe der romanischen Geschichtsquellen übergeben, damit er den Fürsten zur Pränumeration und Betheiligung an dem Unternehmen einlade. Er scheint nichts oder nichts Wesentliches diesfalls ausgerichtet zu haben, und das Programm liegt zwecklos in seinen Händen. Ich bittte Dich

[restul lipsește].

8

Viena, 1853, Iunie 10/22.

Eudoxiu Hurmuzachi către hatmanul Nastasachi Bașotă.
Despre studiile sale istorice.

— — — — — —

Tot odată alăturez aice și adresa me, dacă vre-odată mă vei cinsti cu vre-o însărcinare, de care foarte m'aș bucura. Eu lăcuesc în Viena, Stadt No. 245 și mă ocup a cerceta, în toate arhivele Vienei, documentele veacurilor trecute despre Romîni. Păn acum am aflat documente foarte interesante despre istoria Moldaviei și a Valahiei, precum și despre unele familii vechi și strelucite, între care figurează și familia Bașoteștilor. De acum înainte cred că oi găsi și mai interesante urice și documente care apoi nu voi lipsi a le

înfăţoşa Dumitale, încredinţat fiind eu, că orice sporeşte binele şi slava patriei noastre află la Dumniata binevoitor auz şi patriotică încurajare.

Prea plecat şi recunoscător prieten şi gata slugă

Eudoxie Hurmuzachi.

Din *Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi*, 1894, tom. V, pag. 553—555.

9

Viena, 1854, Aprilie 5.

Eudoxiu Hurmuzachi către fratele său Constantin.
Despre aberaţiile limbistice ale lui Pumnul şi despre studiile sale istorice.

Lieber, theurer, hochverehrter Bruder!

— — —

Dem Pumnu antwortete ich bereits zu wiederholten Malen, dass hier von seinem Gesuche nichts vorkommt, es also in Lemberg seinen Haken haben muss. Zugleich rieth ich ihm sich deshalh direkt ans Unterrichtsministerium zu wenden, und durch dasselbe der Landesschulbehörde in Lemberg den verzögerten Bericht abzuverlangen. Wegen der romanischen Orthographie in den Lesebüchern brauchts Du Dir nicht so viele Sorgen zu machen, denn ich bin Korrektor der Lesebücher und der romanischen Schulbücher überhaupt und werde bei der Korrektur alle Albernheiten schon auszumerzen wissen.

Magheru ist mit seinem erwachsenen Sohne vor ungefähr 3—4 Wochen über Triest nach Konstantinopel und von dort nach Schumla und Widdin. Den Romulus und die Alexandrina liess er hier zurück und er selbst nebst seinem Sohne dürfen nicht mehr nach Wien zurückkehren, wie ihm die Polizei bedeutete. Privatbriefen zufolge machte übrigens die ganze walachische Emigration in Schumla und Widdin starkes Fiasko, da sie die Walachei mit rothem Socialismus und der libertatea nach ihrer Art zu stark ansteckte, was auch dem Omer Pascha veranlasste, die Herren alle sammt und sonders nach Stamhul zurückzuweisen.

A fost chemat acasă la Cernauca. Neputând veni, scrie: Endlich size ich hier nicht meines Vergnügens und der Wohlfeilheit wegen, sondern arbeite theils für mich, grösstentheils aber für die romanische Nation mehr als ich es je anderwärts thun könnte; mir nichts dir nichts giht man aber wichtige Arbeiten keineswegs auf.

Eudoxiu.

10

Cernăuți, 1855, Ianuarie 20.

Alexandru Hurmuzachi către fratele său Eudoxiu. Apreciază studiile istorice ale lui Eudoxiu.

Innigstgeliebter, theuerer, aufrichtigverehrter Bruder!

Alle Leute, denen Deine archivarischen oder archivistischen unermüdlichen Arbeiten näher bekannt (sind), sind des Lobes vok über dieselben und den Werth der von Dir herausgestöberten Dokumente. Ich will nicht der Letzte sein, der Dir seine aufrichtige Huldigung dafür darbringt, und würde mich glüklich preisen, den hoffentlich nicht allzufernen Augenblick zu erleben, wo Du die Früchte dieser mehrjährigen so verdienstvollen Bemühungen in einer grösseren, wie gewöhlich gediegenen und meisterhaften Arbeit dem romanischen und auszerromanischen Publikum vorlegen wirst. Aber, mein theuerer Bruder, erlaube mir auch diesmal die Dir schon so oft wiederholte Bitte, dass Du über der Vergangenheit doch nicht die Gegenwart vergessen möchtest. Erscheint Dir dieser Augenblick nicht so wichtig und vielleicht für lange [nicht] entscheidend und möchtest Du nicht Alles aufbiethen wollen was überhaupt möglich [ist], um bei der bevorstehenden Umgestaltung moldo-munthenischer Verhältnisse die wahren, die dringendsten und grössten Interessen derselben zur Berücksichtigung zu bringen.

— — — — — —

Mit innigster Verehrung und Liebe Dein treuergebenster Bruder

Alecu.

ŞTIRI PRIVITOARE LA MIHAI VITEAZUL IN CÂTEVA BROŞURI GERMANE CONTEMPORANE.

de MIHAIL P. DAN

Spre sfârşitul veacului al XVI-lea încep să se ivească tot mai multe broşuri, care — spre deosebire de ziarele epocii (Avvisi, Zeitungen) — au un număr mai mare de pagini şi se caracterizează printr'o apariţie periodică. Ele sunt aşa numitele „Messerelationen" ori „Messeberichte" sau cu un termen latin: „Relationes". Apăreau obişnuit de două ori pe an, pri-

măvara şi toamna, şi-şi împrumutau din ziarele timpului multe din ştirile ce le publicau[1]).

Cuprindeau felurite informaţiuni destinate vizitatorilor târgului din Frankfurt şi apăreau de multe ori în câteva fascicole consecutive, în câteva „Continuationes"[2]). Cel care a iniţiat imprimarea acestor „Messeberichte" cu apariţie semestrială, fu nobilul Michael von Aitzing sau Eytzinger, un om învăţat şi pasionat călător, care începuse publicarea lor în 1583, tipărind câte o broşură pe an, pentru ca din 1588 să dea la iveală în fiecare an câte două[3]).

---

[1]) Cf. Georges Weil, *Le Journal. Origines, évolution et rôle de la presse périodique* în *Bibliothèque de synthèse historique. L'évolution de l'humanité*, tome XCIV, Paris, 1934, p. 19 20. Aceste broşuri cu periodicitate semestrială erau continuarea altor broşuri din secolul al XV-lea, care aveau o periodicitate anuală, aşa zisele *„Fliegende Postreuter"* sau *„Hinkende Boten"* în Germania ori *„Compost des bergiers"* sau *„Le grand calendrier des bergiers"* în Franţa. (Cf. Idem, *ibidem*, p. 19).

[2]) Cf. C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Sibiu, 1939—1942, VIII, p. 129.

[3]) Georges Weil, *op. cit.*, p. 19, unde anul 1483 pentru începutul activităţii lui Eytzinger, este, evident, o greşală de tipar.

Michael Eytzinger (Eitzing, Eytzing, Aytzing, lat. Aitsingerus) era originar din Austria. Nu i se cunoaşte nici anul naşterii, nici al morţii. Studiase matematicile şi dreptul şi îndeplini diverse funcţiuni diplomatice pe lângă Maximilian II şi Rudolf II, petrecând vreo 20 de ani în Ţările de Jos. Opera lui principală este: *„De Leone Belgico, ejus topographica atque historica descriptione, liber quinque partibus gubernatorum Philippi, regis Hispaniarum, ordine distinctus ... rerum in Belgio maxime gestarum, inde ab anno 1559 usque ad annum 1583, perpetua narratione continuatus.* Coloniae, 1583". Dar activitatea lui istorică este cuprinsă în nenumăratele *„Relationum historicarum continuationes"*, care apăruseră la Köln între 1583 şi 1592, în latineşte sau nemţeşte, fiind continuate apoi de alţii după moartea lui. (Cf. Baron de Reissenberg, *Michel d'Eytzing*, în *Bulletin de l'Académie royale de Bruxelles*, 1883, tome V p. 540 şi urm.; Ersch-Gruber, *Allgemeine Encyklopädie*, Bd. XXXIX (1843), p. 483 urm. sub voce Eytzing; I. G. Grässe, *Trésor des livres rares*, I, p. 49 şi Tobler Titus, *Eitzing Michael, Freiherr von Österreich*, în *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. V, Leipzig, 1877, sub voce. Broşurile lui Eytzinger au rămas aproape complet necunoscute istoriografiei noastre. Doar Al. Papiu-Ilarian şi I. Sârbu au cunoscut două din

Activitatea lui Eytzinger fu imitată de Jakob Franc (= Konrad Lautenbach), un predicator protestant din Frankfurt, apoi de Theodor Meurer, Jakob Frey, Jakob Friedlieb (continuator al lui Eytzinger) și alții[4]).

Câteva din aceste broșuri germane din vremea lui Mihai Viteazul le-am aflat în Biblioteca Mânăstirii Strahov din Praga și din ele am cules știrile reproduse aci în anexe.

I. Prima, în ordinea apariției, este o broșură in —4⁰ a lui Michael Eytzinger apărută în 1596 la Köln și intitulată: *Historicarum Relationum Continuatio oder Historische Beschreibung... Gedruckt zu Cöllen bey Gerhardt Greuenbruch Jm Jahre MDXCIX*[5]).

In general broșura conține știri privitoare la întâmplările din Ungaria și Transilvania între 1596 și 1598. Cu privire la Mihai Viteazul se menționează la p. 119 și p. 121 încheierea tratatului din Mai 1598 cu Rudolf II prin mijlocirea comisarilor imperiali, și la p. 127 atacarea Novigradului în Iunie 1598 de către trupele lui Mihai Viteazul.

II. O a doua dintre broșurile aflate, datorită tot lui Eytzinger, dar continuată și completată de continuatorul său Jacob Friedlieb, poartă titlul: *Historicarum Relationum Continuatio oder Historische Beschreibung was sich hin und wider durch*

---

broșurile lui Eytzinger. Al. Papiu-Ilarian, *Note asupra operii lui Bisseliu* la *Joannis Biselii e S. J. aetatis nostrae gestorum eminentium medulla historica. Septenium* I, *Apocomma* IV, în *Tezaur de monumente istorice pentru România*, I, București, 1862, p. 173 n. 3 citează pe M. Eyzinger cu *Relationum historicarum Pentaplus*, Köln, 1597; I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, Domnul Țării Românești*, I. București, 1904, p. 336 n. 1, citează greșit pe M. Eytzynger cu *Annalis Historicae Continuationis Relatio*, Cölln, 1596, când de fapt titlul corect este *Historicae Relationis Continuatio*, etc. Cölln, bey Heinrich Netteszheim, 1596. (Vezi Apponyi, S., *Hungarica, Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*, I köt., XV és XVI század, Budapest, 1900, p. 393 Nr. 589). Broșurile lui Eytzinger, ce le dăm aici, sunt cu totul necunoscute, până azi, istoriografiei române.

[4]) Cf. Georges Weill, *op. cit.*, p. 20 și C. Göllner, *op. cit.*, p. 129 și notele 1—4.

[5]) Vezi Anexa 1.

gantz Europa gedenckwirdigs sithero dem Martio dieses vergangenen 1599 Jahr nun aber biss auff den jetzigen Martium dieses lauffenden Jahrs 1600. Continuirt und beschrieben durch J. F.[6]), Gedruckt zu Cölln bey Gerhardt Greuenbruch im Jahr MDC[7]).

La pag. 6 ni se relatează expediţia lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării în Martie 1599, cu înfrângerea a 8000 de Turci lângă Vidin; o altă luptă a lui Mihai Viteazul cu Turcii în Aprilie 1599 (p. 11): înaintarea lui Mihai Viteazul până la Sofia în Iunie 1599 (p. 26); capturarea unor corăbii turceşti pe Dunăre de către Mihai Viteazul în Septemvrie 1599 (p. 34); cucerirea Transilvaniei de către Mihai (p. 43—44); întâmplări ulterioare cuceririi (p. 45—48); comisarii imperiali la dieta din Cluj (Alba-Iulia) (p. 52—54); Mihai Viteazul vrea Transilvania pentru el şi trimite solie la împărat (p. 54—55); cetatea Hust ocupată de imperiali, amestecul lui Mihai Viteazul (p. 149—150); Domnul Moldovei caută ajutor la imperiali (p. 150); Românii înfrâng o oaste tătărească (p. 151); Sigismund Báthory, întristat de moartea vărului său, caută ajutor la Poloni contra lui Mihai Viteazul (p. 151); Mihai Viteazul ordonă îngroparea lui Andrei Báthory (p. 151—152); solie română la Pilsen în Ianuarie 1600 (p. 153); Turcii şi Polonii vor să repună în Transilvania pe Sigismund Báthory şi să ajute Moldova (Ianuarie 1600, p. 155—156).

III. A treia broşură este datorită lui Jacob Friedlieb, continuator al lui M. Eytzinger, şi poartă titlul: *Historicae relationis Continuatio das ist Historische Beschreibung was sich seidhero verschiener Herbstmess, biss in jetzigen Monat Martium angangenen 1600 Jahrs in der Christenheit, als Franckreich, Hispanien, Hoch- und Nieder-Teutschlond, Ungern, Italien unnd anderstwo, denkwürdiges so wol in Krieges, als in andern Sachen zugetragen. Getrewlich und unparteyisch zusammen gefasset durch*

---

[6]) Credem că este Jacob Friedlieb, continuatorul lui Eytzinger. (Cf. C. I. Karadja, *Ziare contemporane despre bătălia de la Guruslău* în *Ac. Rom. Mem. Sec. Ist. Seria III, Tom. XXI*, Bucureşti, 1939. p. 182.

[7]) Vezi Anexa II.

Jacobum Friedlieb. Gedruckt zu Cöln durch Wilhelm Lützenkirchen MCCCCCC[8]).

Ştirile privitoare la istoria lui Mihai Viteazul încep cu lupta dela Sibiu şi cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul (p. 39—40), povestire ce se deosebeşte prea puţin de cea corespunzătoare din relaţiunea lui Eytzinger, amintită mai sus sub punctul II, din care Friedlieb — continuator al lui Eytzinger — credem că va fi împrumutat cele mai multe elemente. O simplă confruntare a celor două relaţiuni îndreptăţeşte suficient această presupunere[9]). La p. 46 Friedlieb povesteşte uciderea lui A. Báthory, pentru ca la p. 58 să ne dea ultima ştire referitoare la Mihai Viteazul, despre solia lui la Impărat în Decemvrie 1599, cu interesanta descriere a celor patru steaguri luate lui A. Báthory şi trimise de Mihai Viteazul lui Rudolf II.

IV. Tot din 1600 avem o altă broşură datorită lui Eytzinger. Ea poartă titlul: *Historicarum relationum Continuatio oder Historische Beschreibung* etc. Gedruckt zu Cöllen, bey Gerhardt Greuenbruch im Jahr MDC[10]).

Ştirile ce ni le dă Eytzinger în această broşură se referă la întâmplări în legătură cu cucerirea Moldovei. Inainte de a întreprinde expediţia din Moldova, Mihai ia măsurile necesare (p. 8—9), apoi purcede la cucerirea Moldovei, care se relatează pe larg (p. 11—12). In lipsa lui Mihai Viteazul comisarii imperiali sunt sechestraţi la Cluj de logofătul său (p. 16—17). Atâta este tot ce aflăm despre Mihai Viteazul în această broşură a neobositului Austriac.

V. Tot dela Eytzinger mai avem o broşură apărută în 1601 şi purtând titlul complet de: *Historicarum Relationum Continuatio oder Historische Beschreibung was sich hin und wider durch gantz Europa gedenckwürdigs zugetragen, seit hero dem verschienen Herbst, nun aber biss auff den Martium dieses lauffenden*

[8]) Vezi Anexa III. Citată şi la C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 183—184, Bibliografie Nr. 80.

[9]) Cf. cu relaţia lui Michael Eytzinger din Anexa II, p. 43—45 şi p. 45—48.

[10]) Vezi Anexa IV.

1601 Jahrs continuirt und gedruckt zu Cöllen, bey Gerhardt Greuenbruch, Anno MDCI[11]).

Prima ştire este relatarea situaţiei grele a lui Mihai Viteazul în Transilvania şi Moldova în toamna lui 1600 şi a înfrângerii suferită de Mihai Viteazul la Mirislău în Septemvrie 1600 (p. 5—6); luptele lui Mihai Viteazul cu Polonii şi Moldovenii, povestite foarte pe scurt (p. 17—18); trecerea lui Mihai Viteazul prin Viena în drum spre Praga (p. 23) şi sosirea lui la Praga în 23 Februarie 1601 (p. 31).

VI. Ultima broşură aflată de noi la mânăstirea Strahov se datoreşte lui Jacob Friedlieb şi poartă următorul lung titlu: *Historicae Relationis Continuatio das ist Historische Beschreibung aller fürnemen und denckwürdigen Geschichten, so vom Martio dieses lauffendem Jahrs 1601 bis im September in Hoch und Nieder Teutschlandt, Brabant, Flandern. Hollandt, Seelandt, Engellandt, Franckreich, Hungern, Siebenbürgen, Italien, und andern mehr Orten, von tag zu tag, fürgelauffen. Sampt ausführlicher erzehlung, wass sich in wehrender Belegerung der Statt Reinberck, so den letzten vergangenen Julii erobert, und Ostende, welche zur Zeit noch belegert zugetragen.* Colliegiert und beschrieben durch Jacobum Friedlieb. Gedruckt zu Cölln. Durch Wilhelm Lützenkirchen, Jm Jahr 1601[12]).

Primele ştiri sunt din primăvara anului 1601 şi se referă la plecarea lui Mihai Viteazul din Praga (p. 7) şi la înapoierea lui Sigismund Báthory în Transilvania (p. 8). Se vorbeşte apoi despre pregătirile de război ale lui Sigismund Báthory (p. 22—23), se descrie pe larg lupta dela Goroslău (p. 36—38) şi informaţiile se sfârşesc cu ştirea ocupării Clujului, în urma înfrângerii lui Sigismund Báthory (p. 42).

Acestea sunt, în linii generale, ştirile privitoare la Mihai Viteazul în broşurile lui Michael Eytzinger şi Jacob Friedlieb.

Cât priveşte izvoarele de informare ale acestor broşuri, ele sunt cunoscutele *„Fuggerzeitungen“* ale timpului. In deosebi

---

11) Vezi Anexa V.

12) Vezi Anexa VI.

Eytzinger a utilizat într'o mare măsură ziarele casei Fugger. Broşura sa intitulată: *Historicarum Relationum Continuatio oder Historische Beschreibung,* etc. Cölln, Gerhardt Greuenbruch, 1600, este o compilaţie nedibace din diverse *Fuggerzeitungen.* Vorbind de cucerirea Moldovei în primăvara anului 1600[13]), Eytzinger foloseşte în povestirea sa un *Fuggerzeitung* ce se află acum la Viena, în Biblioteca Naţională, sub cota: Codex 8973, fol. 187 şi un altul, aflat tot acolo, sub aceeaşi cotă, fol. 218, combinându-le datele după propria lui inspiraţie şi prezentându-le pe toate sub data de Mediaş, 15 Mai 1600, deşi ele provin, de fapt, din locuri şi zile diferite[14]). De aici rezultă şi nepotrivirea de cifre, cu privire la oastea lui Mihai Viteazul, nepotrivire, pe care o constatăm în această broşură la p. 8—9 şi la p 11—12[15]).

Tot după acel *Fuggerzeitung* (Codex 8973, fol. 245) povesteşte Eytzinger şi asediul Hotinului[16]). Sechestrarea comisarilor imperiali la Cluj[17]) este împrumutată de Eytzinger din acelaş Codex 8973, fol. 238[18]). Intrebuinţarea renumitelor *Fuggerzeitungen* de către Eytzinger, se poate urmări în toate broşurile lui.

Dar izvorul de inspiraţie al acestor broşuri poate fi aflat şi în altă parte. Aşa, continuatorul lui Eytzinger, Jacob Friedlieb, povesteşte lupta dela Goroslău traducând în nemţeşte ziarul ceh contemporan privitor la această bătălie: *O Bitwě Zykmunda Bathorýho s Michalem Weydau Walasským a Giřjim Bastau,* etc[19]).

---

13) Vezi Anexa IV, p. 11 12.

19) Cf. Anexa VI cu ziarul ceh, pe care l-am dat în acest Anuar, 1943—1944, IX, ca anexă la articolul nostru: *Ziar ceh contemporan despre*

15) Vezi Anexa IV.

16) Cf. A. Veress, *op. cit.*, p. 122, Nr. 115 şi C. Göllner, *op. cit.*, p. 274.

17) Anexa IV, p. 16—17.

18) Cf. A. Veress, *op. cit.*, p. 126—127, Nr. 120.

19) Cf. Anexa VI cu ziarul ceh, pe care l-am dat în acest Anuar, 1943 1944, IX, ca anexă la articolul nostru: *Ziar ceh contemporan despre bătălia dela Goroslău.*

Reproducând, uneori servil, pasagii din alte relaţiuni contemporane, broşurile lui Eytzinger şi Friedlieb au o redusă valoare documentară[20]).

Importanţa lor constă însă în faptul că — alături de altele — întregesc tabloul faimei lui Mihai Viteazul în Europa apuseană dela sfârşitul veacului al XVI-lea.

Ca şi celelalte ziare ori broşuri contemporane, contează mai ales prin valoarea lor propagandistică, trezind interesul contemporanilor apuseni ai lui Mihai Viteazul pentru luptele purtate de viteazul Domn român la Dunărea de Jos cu neînduplecaţii duşmani ai creştinătăţii, Turcii. Stârnind interesul pentru grelele lupte, de a căror desfăşurare depindea şi soartea Apusului european, tindeau să asigure în ţările Imperiului german strângerea mijloacelor băneşti, atât de necesare lui Mihai Viteazul pentru finanţarea campaniilor lui antiturceşti.

ANEXE.

I.

M. Eytzingeri, *Historicarum Relationum Continuatio oder Historische Beschreibung*, etc. Cölln, Gerhardt Greuenbruch, 1599.

Praga, Biblioteca Mânăstirii Strahov, Sign. AR XVIII 27.

Mai 1598[21]).

Incheierea tratatului dintre Mihai Viteazul şi Rudolf II.

Der Wallachische Fürst hat der Key May. gehuldigt.

(p. 119) ... Umh diese Zeit berichten die Herrn Key. Commissarien Jr. Key. May. wie dass der Wallachische Fürst, die hey juen gesuchte Eydspflicht

---

20) Cf. în acest sens şi I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, Domnul Ţării Româneşti*, vol I. Bucureşti, 1904, p. 297 nota 4. Dar valoarea lor este indiscutabilă, atunci când transmit până azi unele relaţiuni contemporane, ce nu ni s'au păstrat în alte isvoare istorice.

21) De fapt, tratatul s'a încheiat în 9 Iunie 1598, la Târgovişte (cf. P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*. Bucureşti, 1936, p. 146).

gar willig geleistet, solliche auch mit seiner underschrift, und grossen Insigel besigelt, nachmals dieselbe den Hernn Keyserlichen Commissarien zugeschickt. Darumben Gott dem Allmächtigen billich zu dancken . . .

(p. 121) . . . Erst gedachter Herr Niclas Istuan[22]) und Herr Cornis Caspar[23]) haben auch als Key. Commissarij die Bulgaren, desselben Fürsten in der Wallachey underhabendt Kriegsvolck, zum iurament ermahuet, gedachtem Fürsten gehorsam und underwurff zu sein. Welchen Keyserl. Commissarien mehrgedachter Wallachischer Weyda, sammt der gantzer Landschaft daselbsten an statt der Key. May. das Jurament personlich prestiert . . .

Iunie 1598.

Atacarea Novigradului.

Die Siebenbürgische Freyheutter verbrennen das Castel Nowigrad, erschlagen und fangen viel Türcken.

(p. 127). Eben umb diese Zeit, hette Michael Weyuoda 900 Freybeutter auff ein Castel Nowigrad underhalb Semendrio[24]) nicht weit von Morsa[25]) gelegen geschickt, derselben in Brand gesteckt, die meijsten Türcken nidergehawen, 50 lebendig sampt 48 Weiben gefangen und sampt 60 Pferdten darvon gebracht.

II.

M. Eytzingeri, *Historicarum relationum Continuatio oder Historische Beschreibung*, etc. Cölln, Gerhardt Greuenbruch, 1600.

Praga, Biblioteca Mânăstirii Strahov, Sign. AR XVIII 27.

Martie 1599.

Expediţia lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării. La Vidin înfrânge 3000 de Turci[26]).

---

22) Nicolae Istvánffy.

23) Gaspar Cornis. A făcut şi el parte din solie. (Vezi I. Sârbu, *op. cit.*, I, p. 562, p. 567).

24) Semendria, Smederevo, la gura Moravei.

25) Poate în loc de Mursa, fostă colonie romană la gura Dravei, azi Osijek.

26) Cf., cu date întru câtva asemănătoare, relaţia italiană din Hurmuzaki, *Documente*, vol. III2, p. 529—530, Nr. DLVII şi la C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 254—256; I. Sârbu, *op. cit.*, II1, Bucureşti, 1907, p. 171—172 nu acrediteazǎ aceste informaţii.

Die Türcken werden vom Weynoda auss der Wallachey hart geschlagen.

(p. 6) ... Umb diese Zeit sind zween Curier bald nacheinander bey den Siebenbürgischen Gesandten zu Prag ankommen, mit Zeitung, dass der Fürst in der Wallachey, mit seinem volck widerumb über die Thonaw gesetzt, und das Land auff zwo tagreiss gegen Adrianopoli verwuest habe. Weilen jme aber under dessen die Türcken in 15 tausent starck an zweyen Orten in das Land gefallen, hat er sich wider zurück wenden müssen, und im abzug bey Vidin auff die Türcken getroffen, derselben inn 8000 erschlagen, auch der Sansiag Beegen, so den grossen hauffen gefuert, gefangen und den Hauptfahnen erobert. ·

Aprilie 1599.

Mihai Viteazul loveşte pe Turci şi ia o mare pradă.

Michael Weynoda auss der Wallachey erschlegt vil Türcken auff einem Streiff und bekombt ein grosse Beuth.

(p. 11). Umb diese Zeit hat Michael Weynoda auss der Wallachey uff einem Streiff in 500 Türcken angetroffen, dieselben meistentheils erlegt, und in 300 tusendt ducaten, welche sie zur bezahlung der Tartarn nach Ungaren füren sollen, bey jnen erbeuthet.

Iunie 1599.

Mihai Viteazul înaintează până la Sofia.

Der Wallach streifft weit in des Türcken Land und thut jhm grossen Schaden.

(p. 26) ... Under dessen hat der Weynoda auss der Wallachey. mit einen grossen Hauffen Kriegsvolcks biss auff Sophia in des Türcken Land gestreifft, und hiss dorthin alles rauben, verbrennen und verhauen lassen, derowegen der Türckische Keyser, etlich seines Kriegsvolcks wider zurück fordern müssen.

Septemvrie 1599.

Mihai Viteazul capturează pe Dunăre 12 corăbii turceşti[27]).

Der Wallachische Weynoda bekomht etliche Türckische Galleren auff der Thonaw.

---

[27]) Vezi pentru prinderea galerelor, dar 10, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 447, Nr. DCXVII, relaţie din Constantinopol, 7 August 1599. Cf. şi I. Sârbu, *op. cit.*, II1, p. 230 şi notele.

(p. 34). Umb diese Zeit auch, hatte der Wallachische Weyuoda abermals zwolff Türckische Galleren auff der Thonaw auffgefangen, darüber die Türcken dann sehr erzürnet, derohalben sich starck gerüst, diesen Weyuoden zu überfallen.

Octomvrie 1599.

Mihai Viteazul cucereşte Transilvania şi intră în Alba-Iulia.

Siebenbürgen wird von Wallachischen Weyuoda mit Gewalt eingenommen. und der Cardinal Báthory biss auffs Haupt geschlagen[28]).

(p. 43—45). Es ist vor diesem auch angezeigt, welcher gestalt sich der Cardinal Bathory auss Siebenbürgen, der Rom. Kay. May. widersetzt, und sich mit den Türcken in ein Bundnuss ein zu lassen understanden. Wie er dann allbereit so viel Practica angestellt, dass der Weyuoda auss der Moldaw, der Grooss Türck und der Bathory sambtlich auff allen seiten in der Wallachey einfallen und denselben Weyuodam, so der Key. May. anhengig und jhme Siebenbürgen zu gehorsamb gegen derselben zu bringen, sich underfangen, auss seinem Land vertreiben, fangen, oder niderhawen völlen. In dess Wallachen Glück aber seind die jhenigen Personen, so dieses mit dem Cardinal Bathory wegen der Türcken abgehandelt, dem Wallachischen Weyuoda under die Hand kommen.

Und damit mehr der Wallachische Weyuoda, diesen des Cardinals Bathory bösen Practicken für komme, hat er inn die 30 tausent Mann zusammen gebracht, mit denselben den 18 Octobris in der Wallachey auffgezogen, naher Cronstadt, dahin er den 29 Octobris ankommen, dieselbe mit Gewalt eingenommen[29]), und als ein fürnemmen Pass gegen Polen, damit dieselben dem Cardinal so leichtlichen nicht beystandt thun könden, der Notturfft nacht besetzt, alda sieben Tag still gelegen, die Zägkhler mit Verheissung Kay. May. Gnad unnd Erhaltung jhrer Freyheiten auff seine seiten unnd under seinen gehorsamb gebracht, hernach mit seiner gantzen Macht, heneben den Zägkhlern und Sachsen, sambt 80 Stück gross und klein Geschütz auff Hermstat[30]) zugezogen, welchem der Nuntius Apostolicus, sambt zwen

---

[28]) Cf. şi relaţia din *Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshändel* . . . 1600 ap. C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 266—268.

[29]) Data de 29 Oct. st. n. pentru predarea Braşovului este greşită, căci ea cade după lupta dela Sibiu, ceea ce nu se poate. Braşovul se va fi predat în 20—21 Oct. st. n. (Cf. I. Sârbu, *op. cit.*, II—1, p. 308—309 şi notele).

[30]) Hermannstadt, Sibiu.

Land Leuthen, als Gogari Menbars[31]) nnd Seckel Meyses[32]), als Abgesandten entgegen kommen und angezeigt, dass sie von der Kay. May. einen ernstlichen Befelch hetten, dass er Michael Weyuoda sich zu Rhue hegeben, unnd auss dem Land Siebenbürgen hinaus ziehen solle. Darauff er Weyuoda Jhrer Kay. May. Allerguedigisten Befelch zu sehren begert, dem sie inn antwort geben, dass sie denselben nicht, sonder der Cardinal Bathory bey sich habe. Der Wallach aber Jhnen wider geantwort, dass er von der Kay. May, viel ein andern Befelch im Busen trage, demselben wölle er gehorsambt nach kommen und Jhrer Kay. May. seine getrewe Dienst erzeigen. Auff welches der Nuntius Apostolicus gedachten Weyuodam auffs höchst umb Gottes willen gebeten, Er sollte noch denselbigen Tag mit seinem Volck ein Stillstandt halten, es möchte sich der Cardinal entzwischen bessers bedencken, damit die Sachen vielleicht zu einem gewünschten Ende kommen möchte, als er sich aber under dessen nichts erklärt unnd gedachter Nuntius denselben Tag widerumb unverrichter Sachen zum Cardinal gezogen ist, der Walach dess andern Tags forgerückt, an dem der Nuntius Apostolicus morgens frue wider zu jhme kommen, den er bey seinem Sohne verwahret, ohne einige Antwort biss auff weitern Bescheid hinderlassen, mit seiner gantzen Macht und Gewalt aber gegen den Siebenbürgen unnd den Cardinal, so nur ein viertel meil wegs von jhme zu Feld gelegen, fortgezogen. Zuuor und ehe sie aber auff einander getroffen, hat viel gedachter Michael Weyuoda den Cardinal anzeigen lassen, dass er nit kommen, Christen Blut zu vergiessen, sondern vielmehr, so wol jme Cardinal alss seiner Underthanen zum besten, fürnemblich aber auss Rom. Kay. May. Befelch jhne nit allein dahin zu ermanen, dass er das Jurament (wie solches vor der Zeit sein Vetter Sigmunds der Kay, May. geleistet), gleichfalss praestiren, sondern auch dess gantzen Lands inn der güte abtretten, unnd jhme an stat Kay. May. einraumen solle, dieweil er sich nit gescheut, der Christenheit zum verderben mit den unglaubigen Türcken in ein Verbundnuss sich zubegeben.

Alss nun er Cardinal sich dess Juraments und abtrettung des Landes geweigert. auch mit den fürnembsten seiness Anhangs beschlossen, mit dem Wallachischen Weyda, alss einem Viehirten unnd unerfahrnen der Schlachten eintreffen zu thun, hat sich der Wallach alssbald resoluirt, jhne mit Gewalt zu Gehorsamb zu bringen, jedoch mit der protestation, dass er an dem Blut so vergossen werden möchte, gar nichtt, sonder der Cardinal ursacher seye. Darauff also sein Schlachtordnung gemacht, und nach dem er drey mal den Namen Jesus angeruffen, auch im gantzen Läger ausrüssten lassen, dass alle diejenigen, so sich gutwillig ergehen, und hüldigen werden,

---

[31]) Rău desfigurat numele lui Bogáthy Melchior, care a însoţit pe Malaspina. (Vezi I. Sârbu, *op. cit.,* II—1, p. 318).

[32]) Székely Moise.

frey sicher bleiben sollen, hat er den Siebenbürger, so inn die 25 tausendt wehrhaffter Mann starck gewesen, angegriffen, geschlagen, zertrent unnd inn die Flucht gebracht. Diese beide Hör haben morgens umb 9 Uhr zusammen getroffen, welcher Scharmützel oder Schlacht 5 Stund lang gewehret, darinnen der Cardinal biss auffs Haupt geschlagen worden, dann auf der Wahlstat 2027 Siebenbürger todte Cörper seindt gezehlt, der Lebendigen unnd Verwundten uber tausent gefunden worden, darunder Cornis Caspar einer, der ander Bewarde Georg[33]), welchen er Wallach stracks nider hawen lassen, auff dess Wallachenseiten aber seind uber 200 nit todt blieben.

Hernach seind die Wallachen in das Siebenbürgische Läger gefallen, alda sie 45 Stück Geschütz, auch viel Güter von Geld, Kleider, Rossen und Zelten bekommen. Nach welchem der Wallachische Weyda auff Weissenburg zu gezogen, dem aber die Spanschaft und Inwohner der Statt, eh er dahin gelangt, mit grosser Verehrung auff ein meil wegs entgegen kommen, jhme mit grosser Reverentz empfangen, und gen Weissenburg begleitet, alda, und im allen Stätten man viel frewden Schütz gethon.

Noemvrie 1599.

Intâmplări de după cucerirea Transilvaniei[34]).

Soli ai lui Mihai Viteazul anunţă victoria la Viena şi la Pilsen.

(p. 45–48). Der Weyuoda hat nach erhaltener Victoria, dem Cardinal so auss dem Feld entflohen, eylends 12 Tausent Mann auff alle Strassen und Weg hinnach geschickt, der Hoffnung jhne zu fangen.

Der Bathory Istuan, der Cardinals Vetter, ist auff Clausenburg kommen, viel köstlicher Sachen auff geladen, unnd sich auff Hust begeben, alda er mehr hülf samblen unnd dem Wallachen widerstehen wöllen, welches jhme aber, wie hernach gehört werden solle, nit angangen. Dann der König, darauff er sich auch zum theil verlassen, inn seinem gantzen Königreich aus rüffen lassen, dass sich keiner in Kriegs diensten, wider die Kay. May. solle gebrauchen lassen, sich dardurch alles Argwohns einiger hülff so er dem Cardinal Bathory erzeigen möchte, zu entschütten.

Den 4 Novembris (1599) hat sich die Statt Clausenburg, alss bald sie der Wallach auff forden lassen, willig ergehen, unnd sein Obrister Baan Michaltscha genand, mit tausent Mann eingelassen, under diese Statt seind in 3000 Mann geschickt worden, von dannen sie auff Solnock gezogen, wel-

[33]) Gh. Ravazdy.

[34]) Cf. C. Göllner. *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 264 şi p. 268—271.

ches sich beneben der ubrigen gantzen Landschaft ausser halb Hust und Kinar ergeben.

Under dess Wallachen Kriegsvolck, haben sich in 3000 Türcken und Tartarn, so alle Cristen wordeu, und jhre Weib und Kinder mit sich in die Wallachey gebracht befunden.

Als auch der Gross Türck vernommen, dass der Weyuoda mit solcher grossen Gewalt in Siebenbürgen zufallen willens, habe jhme der Türckischer Keyser ein Botschaft mit 60 Personen zu geschickt, die mit jhme einen Frieden tractirn unnd des Gross Türcken Fahnen uber antworten sollen, welche er inn der Wallachey so lang auffgehalten, bis er gegen Siebenbürgen angezogen, als dann habe er dieselben alle gefangen, dess intents solche der Kay. May. zu uberschicken.

Nachdem auch der Wallach die Statt Clausenburg einbekommen, hat er viel ansehenliche Rebellische Herru auss Siebenbürgen, nider hawen lassen, wie er auch seinen Leuthenant, so jhne auss anstifftung des Ibrahim Bassa umbringen sollen, aber offenbar worden, hinrichteu lassen.

Der junge Julaffi[35]) hat sich mit seinem Schloss auch in der Kay. May, gehorsamb ergeben. Herr Banffij[36]), welcher mit seinem Weib, Kinder und Gütter auss Siebenbürgen geflohen, hat Herr Zäggel[37]) mit allem was er geführt auffhalten lassen.

Ob wohlen der Cardinal Bathory auss Siebenbürgen (als er vernommen, dass der Wallach mit Höres Crafft auff Siebenbürgen zugezogen, unnd albereit Cronstatt eingenommen hetten) den Herrn Georg Basta Obristen in Ober Ungarn umb Hülff wider den Wallachen angerüffen, seitenmahlen er gesehen, dass gemelter Herr Basta auch ein grosses Volck versamblet, und vermeint jme solches zum besten, wider den Wallachen beschehen, unwissendt, dass beide der Wallach und Georg Basta jhne Cardinal mit Höres Crafft angreffein und dardurch zu gehorsam bringen wöllen. So ist gemelter Herr Georg Basta den 2 Novembris beneben Herr Zäckhel, Niarij Paul unnd Dauid Ungnad auff Wardein[38]) zu, jhme Wallachen zu Hülff gezogen, welche ein grosse Summa Geldts, so Jhr Kay. May. nach Caschau richtig gemacht, mit sich geführt, das Kriegsvolck damit zn bezahlen.

Nach solchem hat gedachter Wallach etlich tausent Mann auff Hust geschickt dasselbige Ort, welches Poln, Hungarn und Siebenbürgen ein wolgebogner Pass, auffforden lassen, daranff die in der Vestung umb Gnad gebeten. Unnd ob woln der Cardinal 19 Fendlein Trabanten hinnein gelegt, und jhuen ernstlich befohlen, solche Vestung biss auff den letzten Mann zu hal-

---

35) Ladislau Gyulaffy.

36) Wolfgang Bánffy.

37) Mihály Székely de Kövend.

38) Oradea-Mare.

ten, haben sie doch einhellig in die Auffgebung bewilligt, darinnen hat der Wallach nit allein der Bathory Schatz, sondern auch anderer fürnemen Herrn beste Sachen, so sie dahin geflehnet, in seine Hände bekommen, welches alles auff zehen Milion geschätzt worden.

Der Bathory Istuan aber ist zuuor alda auss gerissen, und sich nach Somblio[39]) begeben, alda er von Herr Georg Basta gefangen worden, der hat gebetten, dass er sambt seinem Weib unnd Kinder inn der Kay. May. Gnad möchte auffgenommen werden, welches jhme aber anderer gestalt nicht bewilligt, er verschaffe dann das Kiuar, darinnen 2000 Trabanten mit vielen grossen Stücken Geschütz gelegen, und das sterckste Ort inn Siebenbürgen ist, ohne alle verletzung der Kay. May. eingeraumbt werde, welchem er alss baldt folg gethan. Da jhme aber sein Practica angangen, wie er dann gleich hat sollen eingesetzt werden, hette er ohne alles nachdencken mit dem Feind ein Bundniss gemacht.

Ist also das gantze Land Siebenbürgen in der Kay. May. Gewalt gebracht worden, inn dero Namen unnd Abwesenheit, dem Wallachischen Weynoda die gantze Landschafft geschworen, und gehuldigt, dargegen er jhnen wiederumb schweren und zusagen müssen, dass er anderer gestalt nicht, alss Jhr Kay. May. Statthalter, Jhr. May. aber Erbherr in Siebenbürgen sein, und sie bey Jhren alten Privilegien gehandhabt und gelassen werden sollen.

Den 14 Novembris bekame Herr Georg Basta gewisse Zeittung, dass der Cardinal Bathory, sambt all den jenigen, so bey jhme inn der Flucht gewesen, von den Wallachen ins Gebirg nider gehawen, dess Cardinals Kopff auff einer Lantzen nach Siebenbürgische Weissenburg gebracht worden, dahin der Wallach auch den Cörper zu bringen befohlen.

Herr Cornis Caspar, der Bischoff vonn Nadpradi[40]) und Malaspina Bäpstlicher Nuntius, seindt mit 3 Fahnen gefangnen, vom Wallachen inn verhafft genommen worden.

Lippa und andere Örter mehr hat gemelter Wallach mit seinem Kriegsvolck besetzt, theils auch seines Kriegsvolcks nach erhaltener Victori, in die Wallachey gesand, den Türcken und Tartarn für zu warten, und souil möglich die gefangne Christen und die Beuth, so sie aller Orten geraubt, wider abzunemmen.

So bald nuhn die Wallachische Botschafft zu Wien angelangt und daselbsten Ertzhertzog Matthia diese Victori mit Siebenbürgen verkündigt, ist alsbald das Te Deum Laudamus gesungen, die Stück Geschütz auff alle Pasteyen geführt, unnd loss gebrandt worden, welchen Gesandten Jhr durch, ein gulden Ketten unnd dessen Mitconforten ein gülden Trinckgeschirr ve-

39) Şimleu.

40) Episcopul Dimitrie Naprägy.

rehren lassen. Die seind hernach alssbalde nach Pülsen[41]), zu der Kay. May. gereist, derselben diese Victoria auch zu verkündigen unnd neben andern von Jhrer Kay. May. eylende Resolution begert: demnach die Statt Clausenburg inn Siebenbürgen zum offtenmal an Jhrem Herren trewlos worden und abgefallen, were sein Rath, dieselbige zu ewiger Gedächtnuss, anderen zum Exempel biss auff den Grundt geschleifft und verhergt werden sollte.

Wie er Weynoda auch Resolution begert, was er mitt den entwichenen fürnembsten Herrn auss Siebenbürgen so umb Gnad bitten, fürnemmen solle, Der hatte auch ein Landttag auff 20 November nach Clausenburg aussgeschrieben, dahin er alle Siebenbürgische Stände bey verlierung Leibs unnd Guts bescheiden, darauff dann Herr Georg Basta in Namen Jhrer May. erscheinen sollen. Die Wallachische Gessandten, seind von der Kay. May. mit anschenlichen Geschenck vehrert worden.

Comisarii imperiali la dieta din Cluj (Alba-Iulia).

Primirea lor de către Mihai Viteazul. Prezentarea capului lui Andrei Báthory.

Die Kay. Commissarien auff den Landttag gen Clausenburg, werden von dem Wallachischen Weynoda statlich ampfangen und vehrert[42]).

(p. 52—54). Wjewol der Wallachische Weynoda von schlechten geringen Stammen entsprossen, dahero er vor diesem von vielen für ein Barbarum unnd groben Bäwrischen Mann gehalten worden. So befind sich doch nuhnmehr auch auss nachfolgenden den Kayserlichen Commissarien auff dem Landttag gen Clausenburg, erzeigten Ehr, dass Er Weynoda ein herroisch Gemüt habe und solcher dignitet darzu er kommen wol würdig seye. Dann als Herr Dauid Ungnad und Herr Peter Lassle[43]), Keyserliche Commissarien den 12 Novemhris nahend Weissenburg kommen, hat jhnen gedachter Weynoda, so sich selbiger Zeit daselbsten auffhielte, seinen Cantzler, Obristen Hoff unnd Stalmeister, mit viel ansehnlichen vom Adel entgegen geschickt, welche sie empfahen sollen.

---

[41]) Pilsen.

[42]) Cf. C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 252—253. Dieta s'a ţinut în 20 28 Noemvrie 1599 la Alba-Iulia. Hotărîrile ei sunt publicate în *Monumenta Comitialia Regni Transsilvaniae*, vol. IV, p. 429—437. Vezi şi I. Crăciun, *Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihai Viteazul* (1599—1600) în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1936 1938 VII, p. 622—628.

[43]) László.

Den 13 Novembris hat Herr Ungnad umb audienz anhalten lassen, die alsbald umb 8 Uhren vom Weyda bewilligt worden, darauff gemelter Weyuoda seine Gutschen mit 6 schönen Pferdten und einem von Teppich gezierten Wagen, wie auch seinen Cantzler und Obristen Hoffmeister, nach beiden Keyserlichen Commissarien geschickt, die vor dem Wagen her geritten, mit viel Volcks, so vor, neben und hinderm Wagen gegangen, und beide Herrn inn die Burg begleitet haben, alda sie abgestigten unnd durch gedachten Wallachischen Cantzler, Obristen Hoff und Stalmeister, so vor jhnen her gegangen, in die Taffel stuben geführt, alda sie vom Weiuoda freundlich empfangen, forter in die Cammer, und weiter inn sein Zimmer geführt, auch was Teutschen bey jhnen gewesen, inn die Cammer gelassen worden, Unnd nach dem Herrn Ungnad bey einer halben stundt audienz gehabt unnd beschlossen, hatte der Weyuoda beiden Herrn das Gleit biss inn das dritte Zimmer gegeben. Nach Mittags kame der Obriste Hofmeister mit seinem Stab und gezierten Wagen, umb fünff Uhren zur Audienz, denen nach verrichtung solcher audienz dess Weyuoda fürnämbste Officiern widerumb das Geleidt nach Jhrem Losament gegeben.

Den 14 Novembris hat der Weyuoda des Cardinals Bathory Kopff in der Herrn Kay. Commissarien Losament geschickt, denselbigen zu besehen, welchen Herr Ungnad alsbald für Jhre Kay. May. und Fürst. Durch. abcontrafeten lassen, der ist, wie man wol sehen khünden, ein schöne Person gewesen, hat vornen an der Stirnen uber dem lincken Aug einen Streich, alss were es mit einem Tussagken geschlagen, doch soll er nicht von selbigen, sondern vor einen Streich ob dem Kopff biss auff das Gnick reichent, dardurch die Hirnschalen gar zerspalten und man das Hirrn gesehen, so er von den Siculis empfangen, gefallen sein, etc.

Den 16 Novembris hat der Weyuoda die beide Herrn Kayserlichen Commissarien zum Essen erfordern unnd auff seinem gezierten Wagen durch den Hoffmeister und andere Officiern darzu begleiten lassen, uber welchen jmbiss Herr Ungnad dem Weyuoda ein schönen Guldin Pfenning, darauff zehen Römischer Kayser Bildnuss, so mit gueten Orientalischen Robinen geziert gewesen, verehret.

Den 17 Novembris alss die Herrn Kay. Commissarien morgens frue widerumb verreisen wöllen, schickte der Weyuoda seinen Obristen Hoffmeister zu Herr Ungnad, jhme anzumelden, dass sein Herr erkenne, dass er Herr Ungnad ein auffrichtig getrewes Gemüt, zuforderst gegen der Kay. May. unnd gegen jhme Weyuoda trage.

Derowegen schickte er jhme hiemit ein schlechte Decken, mit Bitt, er wölle solche von jme inn allem gutem annemmen, dessen sich Herr Ungnad zum höchsten bedancket, unnd forter nach Clausenburg auff den auss geschriebenen Landttag gefahren.

Gemelter Weyuoda ware ein schöner gerader unnd gerühriger Mann bey zimblichen Jahren, hatte einen grossen breiten Bart, der ist im beysein der

Kay. Commissarien, zu Weissenburg in das Zeug-Hauss gangen und 2 Stück so Sigismundus Bathory vor zwey Jahren für jhme Weyuodam giessen lassen, der Cardinal Bathory jhme aber solche nicht folgen lassen wöllen, gefunden, welche auff der Erden gelegen, die hat er auff die Rader gelegen und zwen schüss daraus thun lassen, deren jedes 40 Pfund Eysen geschossen, auch auff jedem dess Weyuoda Wappen gewesen[44]).

Mihai Viteazul pretinde Transilvania. Trimite solie la Impărat.

(p. 54—55). Dieses Land ist durch die Cossaggen unnd Wallachen sehr verwüstet worden, und hatte der Weyuoda die Bathorischen Schätz, so zu Kiuar gelegen, und sich inn 3 Milion erstrecken, auff 40 Wagen nach Zeuta führen und starck geleiten lassen.

Und ob man wol vor diesen aussgehen wöllen, dass mehr gedachter Wallach, sich gegen den Siebenbürgischen Landständen ganz barbarisch und blutgirig erzeige, dieselbe hart Brandschätze, auch viel Türckische Ziauschen stets bey jhme auff unnd zuziehen, mit denen er viel Kundschafft mache, und dann letzlichen auch, dass er nach dero Kay. May. die Landstände inn Siebenbürgen, jhme selbs und seinem Sohne schweren lassen, dahero starcke vermütung gefasst worden, dass er dieses Land, so er Jure Belli erobert, für sich und seinen Sohne selbs eigenthumblich in behalten von der Kay. May. absellig werden, unnd seiner Trew an derselben vergessen wölle, benorab weilen er sich mit den Bathorischen Schätzen sehr bereichtet.

So hat er sich doch baldt hernach im Werck viel anderst befunden, dann er Michael Weyuoda, ein ansehenliche Bottschafft, mit den Schlüsseln zu dem Landt Siebenbürgen. Item, mit etlichen eroberten Fauen, so der Cardinal inn der Schlacht mit geführt, auch sein Ross, Wehren und Insigel, so bey jhme bekommen worden, zu jhrer Kay. May. abgefertigt, solches Jhrer May. zu praesentiren, unnd fernerer Handlung mit derselben zupflegen, bey denen er das Land Siebenbürgen anderst nicht als der Kay. May. Gubernator zu verwalten begert. Allein kame er menigklich seltzam fur, dass er das Keyserliche Kriegsvolck auff den Gräntzen nit leiden wolte, mit anzeig weilen es nuhn in Siebenbürgen kein Gefahr, möchte das Keyserliche Kriegsvolck wol auss dem Landt ziehen, dann er im fall hülff von noten, solches Herrn Basta (welcher dann mit 25.000 Mann zu Pferdt unnd Fuss sich bey unnd in Somblio[45]) befunden, alda er den Bathory Istuan angetroffen, gefangen, und die Schlüssel zur Vestung hatte, unnd der Kay. May. weitere Resolution erwartete) jeder Zeit verstendigen wolte.

Decemvrie 1599.

Cetatea Hust ocupată de imperiali.

[44]) A se compara textul acesta cu al relaţiunei trimise din Cluj la 29, XI. 1599 în aceeaşi chestiune, cf. I. Lupaş, *Documente istorice transilvane* vol. I. Cluj, 1940, p. 12—17.

[45]) Şimleu.

Die Vestung Hust in Siebenbürgen wirdt mit Teutschen Kriegsvolck besetzen[46]).

(p. 149 150). Obwoll der Hauptmann zu Hust in Siebenbürgen sich ein zeitlang geweigert Teutsche Knecht zur Besatzung einzunemmen, so hat er sich hernach, als er den Ernst gesehen, dass Herr Georg Basta Feldt Oberster in Ober Hungarn, die Schlesische Reutter und Knecht eylends zu sich erfordert mit denselbigen jhne zu gehorsamb zu bringen, eines andern und bessern bedacht, und den 19 Decembris sich selbs personlich zu Viuars beym Feld Obristen eingestellt und die Teutsche Guardia einzunemmen bewilligt, auff dessen begern 4 Teutsche Büchsenmeister mit Munition dahin gesandt worden.

Gleichwol der Wallachische Weynoda mit Herrn Georg Basta auch nicht allerdings woll zu frieden ware: Dass er Hust unnd andere Vestungen, auch das Land, was ausser dem Gebirg ligt unnd Partes Hungariae genannt werden, under Kay. May. Gewalt und Gehorsamb gebracht, und doch mit seinem Volck nicht lengst angezogen. Derowegen jhm zu entbieten lassen, er möge wol wider nach Ober-Ungarn ziehen, dann obwol er Weyda den Cardinal Bathory ohn sein Hülff allein geschlagen, unnd darmit auch zugleich das Landt allein erobern köndten, wolle er doch solches der Kay. May. gern einraumen.

Als aber Herr Doctor Petz[47]) nach Hust verreist, umb zubesehen wieviel Knecht zur Besatzung derselben von nöten, hat sich der Wallachische Weynoda gegen demselben, wegen seines hievorn an Herrn Feld Obristen Georg Basta abgelauffen Schreibens entschuldigt, mit fürgeben, dass er viel anderst, als sich die Sachen hernach befunden, berichtet worden, mit erbietung das Landt Siebenbürgen dem jenigen so es Jhrer May. vertrawen wirdt zu ubergeben. Darauff seindt den 24 Decembris 200 Teutsche Knecht nach Hust in Besatzung geschickt, auch Hattat[48]), Somblio, sampt denen darzu gehörigen Orten, mit Teutschen Knecht besetzt, mit allerley Prouiandt unnd Munition versehen, auch den Ungarischen Trabanten so darinnen gelegen, abgedanckt worden.

Domnul Moldovei caută ajutor la imperiali. Polonii se pregătesc să atace Transilvania.

Weyda auss der Moldau sucht Freundschafft zu den Keyserlichen.

---

[46]) Cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, Bucureşti, 1932, p. 342 343, Nr. 234 şi p. 343—344, Nr. 235.

[47]) Bartolomeu Pezzen.

[48]) Cetatea Hadad.

(p. 150). Als auch der Weyda auss der Wallachey alle seine eroberte Sachen in Siebenbürgen, wie auch uber die hundert Siebenbürgische vom Adel nach der Wallachey führen, und sie vernemmen lassen, alsbald mit aller Macht in die Moldaw zu fallen, daselbsten die Polacken heraus zu treiben, und da er desselbigen Lands wie Siebenbürgen mechtig sein köndte, solches mit Wallachen zubesetzen, hat Jeremias Weyda in der Moldaw aller Orten Freundschafft zu den Keyserlichen gesucht unnd sich alles guten anerbotten.

Dargegen aber hat der Wallach an das Ober Ungarisch Kriegsvolck geschrieben dass er gute Kundschafft habe, dass die Polacken mit grosser Macht in der Moldaw sein sollen, der Meynung Siebenbürgen zu uberfallen. Derwegen er Wallach etliche Kundschaffter ausgeshickt, die mehrere gewissheit zu erfahren.

Românii înfrâng o oaste tătărească.

Die Tartarn werden abermals von Wallachen geschlagen, und jhnen ein grosser Raub abgejagt.

(p. 151). Zu Filleck seindt im Monat December etliche gefangene Türcken eingebracht worden, die sagten auss, dass Wallachische Landtvolck habe den Tartarn, so den Raub nach Hauss uber Meer führen wollen unnd allda fürüber ziehen müssen, denselben allen wider abgejagt, viel Christen erledigt unnd die Tartarn biss auffs Haupt geschlagen.

Ianuarie 1600.

Sigismund Báthory întristat de moartea vărului său.

Caută ajutor la Poloni contra lui Mihai Viteazul.

Sigismund Bathory uber seines Vättern Cardinal Bathory Todt sehr traurig.

(p. 11). Alss Sigismundus Bathory seines Vättern Cardinals Bathory erbarmlichen Todt erfahren, ist er trawrig darüber worden, derwegen er sich alsbaldt mit zwölff seiner besten Pferdt, Kleinoten unnd Wagen auffgemacht, auss Siebenbürgen zum Gross Cantzler in Polen zu begeben, unnd allda Hilff wider den Wallachen zusuchen, in welchem aber ungefehr ein Fewr ausskommen, dardurch zween seiner Wagen, Ross und alle andere Sachen verbronnen.

Mihai Viteazul ordonă îngroparea trupului lui Andrei Báthory.

Michael Weyuoda auss der Wallachey lest des Cardinals Bathorys Leichnam zur Erden bestättigen[49]).

[49]) Cf. A. Veress, *Documente*, vol. VI, p. 12 13, Nr. 13.

(p. 151—152). Der Michael Weyuoda hatte auch des Cardinals Bathorys Leib fleissig nachsuchen und er solchen bekommen, zu Weissenburg in einem Closter allda er Cardinal zuuor für seinen von Sigismund Bathory enthaupten Brudern ein stattliche Begräbnuss bawen, und jhn darein legen lassen wollen, zur Erden bestättigen lassen, auch selbst mit zur Begräbnuss gangen, und jhm dieweil er ein schöner Herz gewesen, die Zeit und Gelegenheit aber so ubel angelegt, hoch beklagt, mit Vermelden, da er jhn gefangen bekommen, er jhm am Leben nichts gethan, sonder allein der Kay. May. uberschickt haben wollte.

Gemelter Cardinal Bathory hatte ahn seinem kleinen Finger ein Diamant Ring getragen, welcher im sampt dem Ring abgeschnitten worden, wer es aber gethan, köndte man nichts wissen.

Solie română la Pilsen.

Wallachische Botschaft zu Pülsen bey der Kay. May. ankommen, welche Jhrer May. die Schlüssel zu Siebenbürgen und anders mehr praesentiert[50]).

(p. 153). Den 13 Jenner ist die Wallachische Botschafft zu Pülsen mit 20 Personen bey der Kay. May. angelangt, die haben derselben die Schlüsse zu dem Landt Siebenbürgen, 4 Fahnen und das Pferdt, so der Cardinal Bathory selbst geritten, praesentiert, welches Pferdt am hin und wider von dannen führen ein Schrey in andern gelassen, dass sich Jhr Kay. May. zum dritten Mal mit halbem Leib under das Fenster gelegt, demselbigen zugehörchet und wol besichtigt, welches man für ein gut Omen gehalten.

Turcii și Polonii vor să repună pe Sigismund Báthory în Transilvania și să ajute Moldova.

Der Grosstürck unnd König in Polen wollen den Sigismund Bathory wider in Siebenbürgen einsetzen[51]).

(p. 155—156). Umb diese Zeit wurden zu Clausenburg in Siebenbürgen etliche Polacken, so das Landt auss Kundschafft wollen, eingezogen, die gaben auss, dass Sigismundus Bathory bey etlich seinen guten Freunden in Siebenbürgen gewesen, jetzunder sich aber auff den Polnischen Gräntzen mit einer anzahl Reutter befinde, wie dann der Wallachische Weyuoda den Cantari[52]) Michael gewesten Richter zu Clausenburg in der Kammer mit

---

[50]) Cf. C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 266 și p. 273.

[51]) Relația este un amestec de *Fuggerzeitungen* din Codex 8973, fol. 25, fol. 32. Cf. la A. Veress, *Documente*, VI, p. 16, Nr. 17 și p. 30, Nr. 30.

[52]) Corupt pentru Katona.

der Faust erschlagen, dieweil er Sigismundum Bathory etlich mahl bey nacht zeiten in seiner behausung allda heimlich auffgehalten. Und liesse der Grosstürck zu Constantinopolli viel Kriegsvolck werben, in die Moldaw zu schicken, nicht allein des Intents den Sigismundum Bathory wider in Siebenbürgen ein zu setzen, sondern auch dem Moldawischen Weyuoda wider den Wallachen (so die Moldaw anzuffalen, sich vernemmen lassen), Hülff und Beystandt zu leisten. Gleichwol der König auss Polen die Kay. May. ermanen unnd verwahrnen lassen, im fall der Wallach sein fürnemmen gegen der Moldaw ins Werck, setzet, wurde er verursachen, dass theils Polacken mit dem gewesten Fürsten Sigismundo in Siebenbürgen, und theils in Schlesien fallen, und einen newen Krieg erwecken würden, derwegen Jhr Kay. May. den Wallachen mit einem eignen Curier von seinem fürnemmen abgemanet, mit dem Anhang, dass der Wallach darfur den Türcken in sein Landt fallen sollte.

III.

Jacob Friedlieb, *Historicae relationis Continuatio dass ist Eine Historische Beschreibung*, etc. Cölln, Wilhelm Lützenkirchen, 1600[53]).

Praga, Biblioteca mânăstirii Strahov, Sign. A R XVIII 27.

[Noemvrie 1599].

Infrângerea lui A. Báthory. Ocuparea Transilvaniei.

Cardinal Bathory wirdt in Siebenbürgen geschlagen[54]).

(p. 39—40). Daunach sich Cardinal Bathory des Fürstenthumbs Siebenbürgen. wider die vorige Verträg, auch angebottene gütliche Tractation, gantz unnd gar underzogen und der Kay. May. entziehen wollen, hat sich endlich Michael Weyda in der Wallachey, der sich vorlengst auch auff der Kay. May. seiten erklert, und fest gehalten, mit entlichem Kriegsvolck zu Ross und Fuss gefasst gemacht. Und zum ersten bey Tergewitsch[55]), da obbemelter Wayda residirt, sein zu jhm gestossen allerley besoldte Soldaten zu Ross und Fuss in die 60.000 starck. Von dannen ist Er den 22

53) Citat şi la C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 183—184, Nr. 80.

54) Cf. cu relaţia italiană, mult asemănătoare: *Relatione dell'acquisto di Transilvania* ... 1599 la C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 261—263. Este însăşi relaţia trimisă de Mihai Viteazul arhiducelui Matia, din Alba-Iulia, în 12 Noembrie 1599. Cifrele, în parte, sunt modificate de Friedlieb.

55) Târgovişte.

negst verschienes Monats Octobris sampt seinem Landtvolck, so mit gemelten Soldaten in die 100.000 starck worden, auff dem Marckt Ploest gezogen. Alda hat er sein Kriegsvolck in 3 Theil aussgetheilt, auff Hermanstat hat er geschickt 18000 zu Ross und Fuss, auff Braschο[56]) 8000 Heyducken, und 200 zu Ross, mit dem ubrigen Kriegsvolck, sampt 80 Stück gross und klein Geschütz, ist es auff Buzawaras[57]) gezogen. Den 26 Monats sein alle drey hauffen auff der Tremmischen[58]) Heyden, so zwo meil wegs von Hermanstat ligt, zusammen gestossen, daselbst ist der Nuncius Apostolicus neben zweyen Landleuten als Bogathy Meinhard[59]) und Sechkel Moyses[60]) als Abgesandten zu jhm Wayda kommen, jhm lang angezeigt, dass gedachte Botschafft von J. Kay. May. einen ernstlichen Befehl habe, dass der Michael Wayda sich zu ruhe begeben, unnd auss dem Landt Siebenbürgen ziehen solle, wie nun darauff er Wayda J. Kay. May. allergnedigst gefertigten befelch zu sehen begert, haben sie geantwort, gemelter befelch seye nicht bey jhren händen, sonder der Cardinal Bathory habe jhn bey sich, hat der Wayda jhnen wider zu Antwort geben, er habe von J. Kay. May. einen andern befelch in seinem Busem, dem wolle er getrew und gehorsamlich nachkommen und J. Kay. May. seine getrewe Dienst erzeigen. Darauff der Nuntius gedachtem Herrn Wayda auffs höchst unnd umb Gottes willen gebetten, er solle denselben tag, nemblich den 27 Octobris einen stillstandt mit seinem Kriegsvolck halten, es mögte der Cardinal sich entzwischen etwas bessers bedencken, damit die sachen villeicht zu einem gewünschten End kommen mögten.

Als er sich aber under dessen nichts erklert und gedachter Nuncius denselben Tag widerumb zum Cardinal unverrichter sachen gezogen, ist der Wayda den 28 Octob. in festo Simonis et Judae, an welchem Tag der Nuncius frue wider zu jhm kommen (den er bey seinem Sohn ohne einige antwort biss auff weitern bescheid verwahren lassen) mit seiner gantzer macht und gewalt wider die Siebenbürger und den Cardinal, so nur ein Viertel Meil wegs von jkme zu Feldt gelegen, geruckt umb 9 Uhren des Morgens am selben tag haben sie zusammen getroffen, die Scharmützel oder Schlacht hat füuff Stund lang gewehret unnd ist der Cardinal biss auffs Haupt geschlagen worden. Gemelter Cardinal ist in die 25000 ausserlesener Man starck gewest, darunder auff der Walstat 2000 und druber todte Siebenbürgische Cörper sein gezelt worden. Lebendig sein uber die 1000 gefangen, darunder Cornise Caspar einer, der ander Rawassy Gag[61]), den er stracks niderhawen

[56]) Brașov.

[57]) Buzău.

[58]) Șelimbăr? In relația italiană: Tomison.

[59]) Bogáthy Melchior.

[60]) Székely Moise.

[61]) Ravazdy Gh.

lasseu. Hernach seind sie in das Siebenbürgische Läger gefallen, da sie 45 Stück Geschütz, und viel güter von Gelt, Kleidern, Rossen und Zelten bekommen. Nach diesem ist der Wayda auff Weissenburg gezogen, und ehe er dorthin gelangt ist jhm die Spanschafft sampt den Inwohnern der Statt Weissenburg mit grosser Verehrung ein meil wegs entgegen kommen, und jhn mit grosser Reverentz gen Weissenburg geführt, allda und in allen 7 Stätten bat man viel frewden Schüss gethan.

Dem Cardinal hat er nach erlangten Victoria in die 12000 Man alle Strassen und Weg nachgeschickt und ist grosse Hoffnung er seye gefangen worden. Den 4 Novembr. hat sich die Statt Clausenburg, wie sie der Waywoda auffordern lassen, willig ergeben und seinen ein Ban Michaaltscha mit 100 Personen hinein gelassen. Von dannen sein sie auff Somochc Wivar[62]) gezogen, ob sich selches Schlos ergeben ist noch unbewust. Die ubrige Landschafft hat sich gantz und gar ergeben. Under seinem Kriegsvolck haben sich in die 3000 Türcken unnd Tartarn, die sein alle Christen worden, unnd haben gutwillig Weib und Kind in die Wallachey gebracht. Also ist dass Fürstentumb Siebenbürgen durch Michael Wayda in der Wallachey in namen der Kay. May. eingenommen, welche die zwey vorhin dem Siebenbürgen transportierte Fürstenthumb in der Schlesien neben 50000 Thaller jahrliches einkommens gleichwol an sich behalten.

Uciderea lui A. Báthory.
Cardinal Bathory in Siebenbürgen wird in der flucht todt geschlagen.

(p. 46). Nachdem erzehlter gestalt der Cardinal Bathory auss Siebenbürgen die Schlacht verlohren und selb sichernin die Moldaw fliehen wollen, haben jhn die Siculi todt geschlagen unnd den Kopf abgehawen, welcher folgents sampt dem Cörper dem Michael Wayda zubracht, der jhn folgents zu Weissenburg mit beklagen, weil es ein schön person gewesen. Uber dem lincken Aug jat Er ein wunder gehabt, obs mit einem Fausthammer geschlagem were, noch eine im gnick, an seinem kleinen finger hat Er einen schönen Diamants Ring gehabt, welcher jhm sampt dem finger abgeschnitten worden.

Decemvrie 1599.

Solie a lui Mihai Viteazul la Impărat. Steagurile luate dela A. Báthory.
Wallachische Botschafft an die Kayserliche Mayestät.

(p. 58). Gleich für dem H. Christag sein zween Wallachische Abgesandten auff Wien kommen, die haben mit sich bracht dess entleibten Car-

---

[62]) Gherla.

dinals auss Siebenbürgen Leibrosz, darauff ein Sameter Ungrischer Sattel, mit Golt beschlagen und ein rote Sammete Decke gelegen, auff derr einer seyten ein vergülter Pusikan gebengt. Item, vier Fahnen, der erste und fürnembst ist gewesen von roten doppel Tafft, wie ein Reutterfahne mit langen Zipffen, geziert mit gülden Flammen und in der Mitte das Siebenbürgische Wapffen mit Golt. Der ander Fahn ist weiss mit einem roten Creutz. Der dritte mehrentheils rott mit grossen langen weissen streichen, und gross, als hette er den Heyducken oder Fussvolck zugehört. Der vierdte ganz gelb gewesen, die hat man am H. Christenabend in der Kayserl. Mayt. Burg daselbst öffentlich lesen lassen, aber nicht da gelassen, sonder habens die Botschafft mit sich zu J. Kay. May. geführt.

IV.

M. Eytzinger, *Historicarum Relationum Continuatio oder Historische Beschreibung*, etc. Cölln, Gerh. Greuenbruch, 1600.

Praga, Biblioteca Mânăstirii Strahov, Sign. A R XVIII 27.

[Aprilie 1600].

Mihai Viteazul se pregăteşte să atace Moldova.

Der Weyuoda auss der Wallachey zeucht dem Weyuoda auss der Moldaw, Sigismundo Bathory und den Polen entgegen[63]).

(p. 8 9). Djeweiln die Tartarn an der Siebenbürgischen Gräntzen nit allein zurauben nnd brennen angefangen, sondern auch wie der Wallach gewisse Kundschafft hatte, dass Sigismundus Bathory mit Hilff der Türcken, Tartarn, Moldawen unnd Pollagken in Siebenbürgen einzufallen vorhabens, hat sich gemelter Wallachische Weyuoda starck gerüstet, jhnen in die Moldaw entgegen zuziehen, wie er dann auff 17 Aprilis siben fürneme Sibenbürgische Herren zu sich erfordet umb mit denselben unnd andern Herren zuberatschlagen, wie die Sachen anzugreiffen, darauff er an allen Orten befohlen sich fertig zu halten, dem ist alsbald viel Volck zugezogen, darunder auch ein fürnemer freybeuter Boa Nouock[64]) genannt, welcher von den Freyheyducken ein grossen zulauff und allbereit 4000 derselbigen beysamen hatte, auch noch 4000 jnner wenig tagen verwartende mit dem erhieten, in kurtzer zeit etwas fürnemes zuverreichten. Und ist der Michael Weyuoda den 24 Aprilis mit 20 Stüc Geschütz nach Cronstatt verruckt, ein theil aber seines Kriegsvolck hatte er nach Nessen[65]) zugeschickt, ward allbereit 80.000

[63]) Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 90, Nr. 86 şi p. 92, Nr. 88, respectiv *Fuggerzeitungen*, Codex 8973, fol. 159 şi fol. 181.

[64]) Baba Novac.

[65]) Bistriţa.

starck, der mehrertheil starcke wolgerüste und erfahrene Männer, welche sich auch täglich mehrten.

[Mai 1600].

Cucerirea Moldovei. Asediul Hotinului.
Michael Weyuoda auss der Wallachey nimpt die gantze Moldaw mit gewalt ein, schlecht den Jeremiam Weyuodam und Sigismundum Bathory darauss und arschlegt jhnen vil Volcks[66]).

(p. 11—12). Den 15 Maij kamen gewisse Zeitung gen Meggiesch in Siebenbürgen, dass der Michael Weyuoda auss der Wallachey in die 90000 starck, als nemblich 38000 Schützen, 3000 Cossaggen, 40000 Räzische Pferd, 4000 Zäkler und 4000 Freybeuter under dem Hauptmann Backs Manock[67]) mit grosser eyl uber daas grosse und enge Geburg, ohne alle feindliche begegnung oder widerstandt ankommen, allein dass er sampt seinem Volck und jhren Pferdten, auff diser reiss, uber auss grossen hunger erlitten, dass sie die bletter von den bäumen essen müssen, dann seine feind zuvor alle Proviandt im gantzen Land zu sich genommen. Als nun Jeremias Weyuoda auss der Moldaw und Sigismundus Bathory des Wallachen eylendt ankunfft und grosse macht vernommen und sie jhme zubegegnen an Volck noch zu schwach gewesen, haben sie sich eylends auss der Moldaw zuruck nach den Polnischen Gräntzen begeben, alda sich weiter zustercken und alsdann, dem Wallachen zubegeguen, dann ob woln der Moldawisch Weyuoda beym Gross Türcken starck angehalten, er jhme 1000 Cronen nnd Volck wider den Wallachen zu Hülff schicken soll, ist jhme doch das Gelt abgeschlagen unnd allein Volckhülff zugesagt worden.

Der Michael Weyuoda aber hat alssbald den grössen theil der Moldaw eingenommen, welchs er umb sovil desto mehr thun können, dieweil er nicht allein das Landvolck in der ersten Furia mit Verbrennung viler schöner Märckt und Dörffer sehr erschreckt, sonder auch der Jeremias Weyuoda sein underthanen gar hoch beschwerdt, dass ein jeder monatlichen jme ein ducaten geben müssen, und was er also an Partschafft zusammen bringen könden, nach Poln geflehnet, dardurch jme die underthanen gar feind und gehessing worden.

Was nn also Michael Weyuoda in der Moldaw nit lang verzogen, sonder nachdem er zuvor an der Kay. May. Comissarien begert, einen jrer fur-

---

[66]) Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 101, Nr. 96 (*Fuggerzeitung*, Codex 8973, fol. 187), p. 115—116, Nr. 108 (*Fuggerzeitung*, Codex 8973, fol. 218) şi p. 122, Nr. 115 (*Fuggerzeitung*, Codex 8973, fol. 245). Pentru asediul Hotinului Cf. şi Carol Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 274.

[67]) Baba Novac.

nembsten diener, der sich bey verhoffenden fürfallenden treffen befinden und alsdann solchen verlauf fideliter referirn solle, ist er in die 40.000 starck uff dem Jeremian Weyuodan auss der Moldaw und Sigismund Bathory zugezogen, dieselbe (wie ein Wallachischer Curier so vom Michael Weyuoda zu jhrer May. geschickt, und den 1 Junij zu Presslaw[68]) durchpassirt, angezeigt) den 18 Maij bey dem Schloss Othunij[69]) unnd Fluss Nesster in die 30 tausend starck, von Moldawern, Pollagcken, Türcken und Tartaren ausserlessenes Kriegsvolck angetroffen, mit denselben von 10 Uhren mittags biss abendts geschlagen, endtlich, ungeachtet der gegentheil sich auch mit grosser Verwunderung gantz ritterlich gehalten, hat der Wallach die Victori erhalten, und seinen Feind in die Flucht getrieben, dero bey 8000 und der Wallachen auff der andernseyten bey 2000 geblieben, auch viel in der Fluss Nesster ersoffen.

Und wiewol vor diesem aussgeben worden, dass Sigismundus Bathory under anderen flüchtigen sich in en Schiff salvirt und als solches von der darinn fliehende mänge gesuncken im Nesster ersoffen seye.

So zeigte jedoch dieser jetzige Curier an, dass er Bathory mit 40 Pferdten aussgerissen, deme der Michael Weyuoda mit 400 pferdten nachgesetz, dem Pass durch den Fluss Nesster zu eylen lassen, ob er jhne bekommen möchte. Von Jeremia Weyuoda aber hette man kein eingentliche Wissenschafft, wo derselbe hinkommen, gleichwol ettliche der Meinung, er seye in der Schlacht umbkommen oder in dem Nestter ersoffen, welchem der Wallach fleissig nachfragen und suchen lassen.

Von Craccaw[70]) aber wurde gechrieben, dass gemelter Jeremias Weyuoda und Sigismunlus Bathory listig entronnen und beym Gross Cantzler in Poln ankommen seyen.

Under anderer grosser Beuth, so der Wallach dem Moldawer abgenommen, habe man viel Malvasier[71]) bekommen und also der Michael Weyuoda das gantze Land Moldaw einbekommen und anjetzo zu Sutschina[72]), da zuvor der Jeremias Weyuoda Hoff gehalten, residire.

Und dass viel Moldawer, die es mit dem Michael Weyuoda gehalten in Siebenbürgen gezogen, welche aber der mehrertheil von den Siebenbürgen im Land hin und wider erschlagen worden.

Nach solchen seye der Wallach mit seinem Kriegsvolck in Podolien (so dem König auss Polen gehörig) gezogen, derowegen der König starcke Edickt zum auffbot und gross jammer und geschrey aussgehen lassen, auch desswegen der Kayserl. May. die Schuld gern zumessen und zulegen wolte.

---

68) Breslau.

69) Hotin.

70) Cracovia.

71) Vin de Malvasia.

72) Suceava.

[Iunie 1600].

Logofătul lui Mihai Viteazul sechestrează în Cluj pe comisarii imperiali.
Des Wallachen Statthalter zu Claussenburg will der Keyserlichen Commissarien keinen auss der Statt Lassen[73]).

Den 20 May ist der Logofet Statthalter, zu Claussenburg von dem Michael Weywoda ankommen und als die Key. Commissarien daselbsten von den Jesuiten in ein Closter ausser der Statt[74]) auff die Nacht gebetten worden, hat doch gemelter Statthalter dieselben, wie auch Herrn Zäggel, welcher den 22 May in ein Garten ausser der Statt fahren, nicht zum thor hinauss lassen wöllen, sondern jhme sagen lassen, es weren Gärten genug in der Statt sich darinnen (zu) erlustigen, auch entlich dess andern tags jhnen entbotten, er habe befelch die Statt-Thor fleissig zubewahren und der Herren Comissarien keinen hinauss zu lassen, dass sie also sampt für gefangen gehalten wurden, derowegen des Herrn Pezen mit verlangen verwarteten der Hoffnung dass selbiger von Key. May. allen richtigen bescheidt haben solte.

V.

M. Eytzingeri, *Historicarum Relationum Continuatio oder Historische Beschreibung*, etc. Cglln. Gerhardt Greuenbruch, 1601.
Praga, Biblioteca mânăstirii Strahov, Sign A R XVIII 27.

[Septemvrie 1600].

Situaţia grea a lui Mihai Viteazul în Transilvania şi Moldova.
Lupta dela Mirislău.
Wallachischer Weyda wirdt von Herrn Georg Basta, Obersten in Ober Ungern geschlagen und auss Siebenbürgen vertrieben.

(p. 5—6). In vorigen meinen Historischen Erzehlungen ist offtermals vermeldet worden wie Herr Basta, Röm. Kay. May. Kriegsobersten in Ober Hungern, den Michael Weyuoda auss der Wallachey offtermals ermanet, dass er von dem Land Siebenbürgen abtretten, und jhme auf befelch des Keysers einraumen solle, welches aber gemelter Michael Weyuoda nit eingehen, sondern dasselbe Land Siebenbürgen wider der Kay. May. Willen

[73]) Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 126—127, Nr. 120 (*Fuggerzeitung*. Codex 8973, fol. 238).

[74]) Mânăstirea iezuiţilor dela Mânăştur, lângă Cluj (Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 126, nota 1).

guberniren wöllen, demnach er aber vil Siebenbürgische Herrn, theils gar unverschulter sachen, theils aber schlechter ursachen halben erbärmlich hinrichten lassen, und dann auch den Jeremiam Weyuodam auss der Moldaw vertrieben, und viel der Polacken, so dem Jeremia Weyuoda bey gestanden, wie hievorn gemeldet, erschlagen, hat er dadurch verursacht, dass nicht allein viel Siebenbürgische Herrn darunder auch der Zäggel Moses, so vor diesem dess Wallachen Feldobrister gewesen, mit etlich hundert Siebenbürgischen vom Adel dem Sigismundo Bathory zugezogen, sonder auch das gantze Land Siebenbürgen seiner tyrannischen Regierung halber wider jhne erbittert worden, dass er sich weder gegen den Siebenbürgen, noch seinen eignen Cossacken nichts guts zuversehen hatte, wie sie dann zu Siebenbürgisch Weissenburg einen Scharmützel under ein ander gehalten, darinnen uber 400 todt geblieben, darumb er Michael Weyuoda dieser Zeit durch mancherley scharpffe Wind angewehet wurde, dass er nicht allein den uberzug von Türcken und Tartarn, sondern auch von Sigismundo Bathory, dem Jeremia Weyuoda auss der Moldaw und den Pollacken, so in grosser Anzahl in der Moldaw wider jhne zu kriegen beysamen, zugewarten hatte.

Welche Gelegenheit Herr Georg Basta Oberster in Ober Hungern auch ersehen und sein Kriegsvolck zu Ross und Fuss in die 30 Tausent starck, derunder 10 Tausent mit Copien zusammen versamblet, mit denselben den 13 Septembris zu Claussenburg ankommen, allda er von den Siebenbürgischen Ständen stattlich und herrlich empfangen worden. Nach welchem er den 16 Septembris auff den Michael Weyuodam, der sich ausser Weissenburg zwo meil an einen Pass in die 18 Tausend stark befunden, zugezogen, des Intents seine Macht zubrechen und jhne dardurch zu mehrerm Gehorsamb zu bringen. Wie es dann alle Wallachen, Räzen und Juden, so sich Weydisch befunden, niderhawen lassen. Als der Wallachische Weyuoda solchen ernst gesehen, hat er sich zur Gegenwehr gesetzt, erstlich mit den Keyserischen und Siebenbürgischen starck gescharmützelt, endlich mit jnen völlig getroffen, in welchem Treffen dem Wallachen 4000 Mann erschlagen, und er sambt den ubrigen in die Flucht getrieben worden, also dass Herr Georg Basta die Victoria erhalten, auch 12 Stück Geschützt erobert und fast gantz Siebenbürgen under seiner Gewalt gebracht. Er Weyda hat durch den Fluss Marusch[75]) gesetzt, wohin er aber weiter kommen, wie er zum Crentz krochen und dann auch mit Sigismundo Bathory, Moldawen und Pollacken geschlagen, soll hernach angezeigt werden.

Noemvrie 1600.

Mihai Viteazul este atacat de S. Báthory, de Poloni și de Moldoveni. Victoria rămâne a lui Mihai Viteazul. Caută ajutor la împărat și-și trimite soția și fiul ca ostateci în Transilvania.

---

[75]) Mureș.

Der Wallach wirdt erstlich von Pollaggen und Sigismundus Bathory geschlagen, hernach aber werden die Pollaggen und Sigismundus Bathory noch härter geschlagen[76]).

(p. 17—18). Hievorn ist gemelt wie sich die Pollacken, Moldawer und Sigismundus Bathory wider den Michael Weyuodam zusammen gerottet, die haben nur denselben (nach dem er von dem Keyserischen Kriegsvolck in Ober Ungarn, wie gleichfals hievorn angezogen, geschlagen worden) zwischen dem Wallachischen und Siebenbürgischen Gebirg angetroffen, jhme erstlich in die Flucht und jhme vil Volcks erschlagen, der hatte sich aber alsbaldt wider versamblet und auff die Pollacken, Moldawer und Sigismundus Bathory zugezogen, dieselben widerumb biss äuffs Haupt geschlagen und erlegt jhre fürnembste Hauptleut gefangen unnd den Feldhauptmann hart verwundet. Weil nun dieser Michael Weyuoda sahe, dass er an allen Orten fendtlich wolte angegriffen werden, hat er an die Kay. May. Gnad und Hilff begert und damit jhr May. Jme desto besser getrawen möchte sein Weib, Sohn und gantzen Schatz dem Keyserlichen Statthalter in Siebenbürgen, Herrn Georg Basta zu Geysel übergeben, derowegen Jhre May. befohlen, jhme von darauss Hilff zuleisten und jhne nit zuverlassen. Dieweilen sich auch die Keyserischen in Siebenbürgen von Sigismundo Bathory eines Einfals besorgten, haben sie das Kriegsvolck allenthalben auff die Pass ausgetheilt, damit er mit den Pollacken nicht einbrechen könde.

Decemvrie 1600.

Mihai Viteazul a sosit la Viena în drum spre Praga.

Michael Weyuoda will sich bey der Key. May. persönlich einstellen[77]).

(p. 23). Auff 25 December[78]) ist der Michael Weyuoda mit 70 Pferdten und vielen ansehenlichen Leuthen selbsten zu Wien eingeritten, welchen Jhr Durch. Ertzhertzog Matthias stattlich empfohlen und verehren lassen, der wolte vollends nach Praag und sich bey der Key. May. persönlich einstellen und entschuldigen. Dahin auch Ertzhertzog Maximilian den 5 Januarii ankommen.

Februarie 1601.

Mihai Viteazul mâhnit de soarta soţiei şi a fiului său. A plecat spre Praga, unde a sosit în 23 Februarie. Păţania unora din suita lui Mihai Viteazul.

---

[76]) Reproduce cu mici deosebiri *Fuggerzeitung*, Codex 8973 fol. 589 ap. A. Veress, *Documente*, VI, p. 268, Nr. 243.

[77]) Cf. C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 281.

[78]) De fapt Mihai Viteazul a sosit a sosit la Viena în 12 Ianuarie 1601 (Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 293 nota).

Der Michael Weyuoda auss der Wallachey ist sehr bekümmert umb sein gefangen Weib und Sohne und wirdt gen Prag gelassen.

(p. 31). Als auch der Michael Weynoda auss der Wallachey solche leydige Zeitung, sonderlich aber, dass sein Weib und Kind vom Siebenbürger gefangen seyen, vernommen, hatte er sich sehr daruber bekümmert, mit Anzeigen, dass er solches zuvor wol besorgt, auch etlich mal propheceyet habe, jedoch getröste er sich dises Land mit wenig Volck wider zu erobern, dann er dieses Volcks und Landsart wol erfahren. Der ist darauff nach Prag gelassen worden unnd den 23 Februarii mit 35 Personen alda ankommen, so von der Key. May. frey gehalten wurden. Desselbigen Leuthen ist gleich die erste Nacht ein gross Unglück zugestanden, dann als sie sich des Abendts vol getruncken, haben sie wie sie schlaffen gehen wöllen, ein Kolfewr auff einem grossen Eysengeschirr in Jhr Schlaffkammer getragen, daruber sie entschlaffen, nach dem aber dass Gewelb aller Orten beschlossen gewesen, dahero der Dampf nicht hinauss kommen könden, also hat man dess andern tags zween seiner Diener im Beth todt funden und legen noch jhre fünff darvon sehr kranck[79]).

VI.

Jacob Friedlieb, *Historicae Relationis Continuatio, das ist Historische Beschreibung*, etc. Cölln, Wilhelm Lützenkirchen, 1601[80]).

Praga, Biblioteca mânăstirii Strahov, Sign. A R XVIII 27.

Aprilie 1601.

Mihai Viteazul a plecat din Praga.

Michael Weyda von Key. May. nach der Wallachey abgesandt.

(p. 7). Michael Weyda ist mit guter Satisfaction von Key. May. abgefertiget worden, unnd sein Weg genommen nach der Wallachey, sein Sohn und Gemahel bey Key. May. als Geissler hinderlassend[81]).

---

[79]) Păţania aceasta este relatată şi de Th. Meurer, *Relationis historicae Continuatio*. Herbstmess 1601, p. 112 113 ap. C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 282—283. Vezi şi Hurmuzaki, *Documente*, p. 1153, Nr. MDCLXXIII, Praga, 24. II. 1601. Cf. şi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 240.

[80]) Citat şi la C. I. Karadja, *Ziare contemporane despre bătălia dela Guruslău* în *Ac. Rom. Mem. Sec. Ist. Seria III, Tom XXI*, Bucureşti, 1939, p. 182—183, Nr. IX.

[81]) Inexact, căci, după cum ştim, soţia şi fiul lui Mihai Viteazul se

Aprilie 1601.

Sigismund Báthory revine în Transilvania.
Sigismund Bathory entweicht in Siebenbürgen.

(p. 8). Sigismund Bathory ist umb diese Zeit heimlich auss der Moldaw entwiehen, und allein mit 10 Pferdten in Siebenbürgen ankommen, welchem gestracks Riebisch, Oberster in der Vestung Wiuar, solche ubergeben: darauff hat er Bathory ein langes klügliches Schreiben Herrn Georgen Basta, wie es jhme aller Ortter so ubel ergangen zugesandt, mit gehorsambster Bitt, Jhre Key. May. Wöllen Jhme Bathory das, so er wider sie gesündiget, nicht allein verziehem, sondern auch gnädigst erlauben, dass er ein Botschafft an Key. May. schicken, und umb Gnad bitten möge, die sich dann, an Statt seiner mit deroselben versöhnen solten. Dann er die Zeit seines Lebens wider Jre May. noch die Christenheit nichts zu thun, sondern mit Gut und Blut bey dero zubleiben und zu zusetzen, sich von neuwen zuverbinden geneigt seye.

Iulie 1601.

Sigismund Báthory se pregăteşte de luptă.
Sigismundus Bathory entweicht in Siebenbürgen und rüstet sich zu Feldt[82]).

(p. 22—23). Sigismundus Bathory nach dem er widerumb in Siebenbürgen angelangt, hat ein zimliche Macht zu Ross und zu Fuss zuwegen bracht, meisten theils Landtvolck, mit welchen er sich an die Gräntzen begeben in Meinung etwas in eil zuversuchen. Seindt jhm aber die keyserischen alzeit vorgezogen, und sich zu Moitin gelägert, alda sich dann Herr Basta und Michael Weyda wol verschantzet und erwarteten der Schlesischen Reuttern. Als nun solches der Siebenbürger vernommen, hat er sich unversehener Weiss mit seinen Kriegsvolck auff gemacht und seinen Weg wider uber das Gebirg Mosesch[83]) genommen. Von seinem Kriegsvolck entlieffen täglich in die 50 auch wol 100 in der Kayserlichen Läger, besorgendt es möchte mit Sigismundo ein bösen Aussgang gewinnen, under welchen sich auch viel vom Adel befunden, so sollen auch die Freyheiducken dem Gulaffi Laslo[84]), so mit dem Siebenbürgen hielte, ein Castell geplündert und jhme

---

aflau în Transilvania. Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 348, Nr. 328 şi C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 283.

[82]) Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 396—397, Nr. 377 (*Fuggerzeitung*, Codex 8974, fol. 547).

[83]) Meseş.

[84]) Gyulaffy László.

alle seine Sachen weggenommen haben, sampt seinen Hörwagen, so eben dazumal dahin gekommen, auch in die etlich hundert Stück Vieh und Ross hinweg getrieben haben: also das jhme dess Siebenbürgers Gemeinschafft ubel bekommen.

3 August 1601.

Lupta dela Goroslău.
Sigismund Bathory wirdt geschlagen und auffs haupt erlegt[85]).

(p. 36—38). Nach dem der meineidige Sigmundt Bathory, welcher seine Pflicht, damit er sich zuvorderist Gott dem Allmechtigen, der Römischen Keyserlichen Mayestet, dann der gantzen Christenheit, höchlichen verbunden, gantz unnd gar in Windt geschlagen, vergangener Winderts Zeit einen unversuchenen Einfall in Siebenbürgen mit seinen Gehülffen gethan unnd in derselben Furia etzlich Schlösser unnd Vöstungen durch beisprung und Practicken etzlicher an der Keyserlichen Meyestet jhme gleich meineidig worden, er Siebenbürger eingezogen, auch viel andere Siebenbürgger mehr, welche Jhrer Mayest. alls Jhrer Allergnedigisten Herrn getrew unnd bestendig geblieben, unnd zu diesem seinem bösen fürnemen und Practicirem durchaus nit bewilligen wollen, niderhawen lassen, hat Er darauff auff alle mittel und wege sich bedacht, wie er gantz Siebenbürgen widerumb under seinen gewaldt bringen, und dasselbige uber gewältigen möchte. In massen er dann mit diesem sei nem fürnehmen durchauss nit gefeyret, sonder baldt von derselben Zeit an, Volck auss allerley Nationen, von Siebenbürgern, Ungern, Moldauern, Kosacken, Tartarn und Türcken allenthalben zusammen gesamblet, allso das er bey achtzehen Tausent Reuttern neben vielen Fussvolck (darunder zwölff Tausent Türcken unnd Tartarn gewesen) bey sich gehabt, mit welceher seiner Macht, die in die viertzig Tausent starck sich befunden, er hernachmals ins feld gezogen, unnd sich nicht weit von der Vöstung Boresko[86]) genandt, an den Siebenbürgischen und Ungerischen Gräntzen gelegt. Dieweil dann Michael Weida aus der Wallachey und Georg Basta Jhrer Key. May. heidt Obrister uber deroselben Volck in Ober Ungern von diesem seinen fürnemen gute Wissenschafft gehabt, haben sie mit einen gar geringen heuflin jres Volcks, deren auch uber achtzehen Tausendt nicht gewest, sich mit der Hülff Gottes wider jhne gerüst und mit seinem Volck under

[85]) Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 426—430. Este reproducerea ziarului ceh, *O bitwě Zykmunda Bathoryho s Michalem Weydau Walassskym a Giřjim Bastau*, etc. Praha, U dědíce Jana Šumana, 1601. Vezi articolul nostru: *Ziar ceh contemporan despre bătălia dela Goroslău* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. IX, 1943—1944, p. 411—422.

[86]) Goroslău.

erwartung der Schlesischen zwey Tausendt Pferdt, gar offt gescharmützelt. Als nun gedachte zwey Tausendt Pferdt den letzten Tag verwichenes Monats Julij, das ist am Mittwoch[87]) vor Peter Kettenfeyer zu jhnen angelangt, seindt der Wayda und Basta alsbaldt sambt dem gantzen leger, gegen angeregtem Bathory fort geruckt, und wie er Bathory sein Leger auff einen hohen Berg auffgeschlahen haben sich diese zwen gleichsfals auff einen doch nidrigen Berg, dem Bathory gleich gegen uber gelegert. Da nun der Bathory am Fraytag Peter Kettenfeyer[88]) zwischen ein unnd zway und zwaintzig oder zwischen vier und fünf Uhr[89]) des halben zeiger nach Mittag seinen Vortheil suchen, und sich mit seinem Volck under den Berg wenden wöllen, ist solches vom Weyda und Basta nit zugelassen worden, sondern haben wider sich geröstet, zu seinem leger mit jhror gantzen Macht geeilet, er erstlich durch die Wallonen zertrenet und darnach gleich umb zwai und zwaintzig, das ist umb fünff Uhr, der Michael Weyda auff einer, unnd Basta auff der andern Seitten, sein Kriegsvolck umbringet unnd dieweil des Bathory geschütz umb dem hohenberg, des Weyda unnd Basta Volck durchauss nichts schaden können, sondern gentzlich sey uberhöhet: dess Weyda und Basta geschütz hergeben, als vom nidrigeren Berg, under des Bathory Volck uberauss sehr grossen Schaden gethan, durch beystand des Allmechtigen, darauff sich so mänlich und ritterlich erzaigt, jhme Bathory bey eilf Tausendt Mann auffs haubt erlegt, die ubrige Bathorische Macht zerstrewet und verjagt, sein gantzes Leger eröbert, und darinnen neben anderer unsäglicher Peuth, acht und viertzig grosse Stück, uber anderthalb hundert Fahnen (davon Jhrer May. ein hundert und zehen Dinstags nach Laurenti[90]) aufs Präger Schloss gebracht, Jhrer May. aufm Platz in gemldtem Schloss offentlich presentirt und fürgetragen worden), wie auch seine dess Bathory Cantzeley, sampt vielen seinen geheimen sachen uberkommen. Jme Bathory aber der auss dieser Schlacht kaumb mit einen Ross entrunnen, wie auch seinem hin und herzerstrewten Volck, seindt dess Weyda und Basta Leut (under welchen bey der Schlacht uber zwey hundert nit umbkommen) weiter in Siebenbürgen hieneiu nach geeilet.

Was dieselben ferner gutes aussrichten werden, das wirdt die Zeit auch geben. Vor solche vom dem Allemechtigen der Key. May. und gantzen Christenheit zum besten verlihene Victoria will uns nun anders nicht gebüren dann neben der Dancksagung Gott den Herrn auss grundt unsers Hertzens umb weiteren Sig weder den Türcken und andere der Key. May. Feinde unauffögrlichen zu bitten.

---

[87]) Greşit în loc de Dienstag (Vezi A. Veress, *Documente*, VI, p. 429).

[88]) = 1 August (Cf. Idem, *ibidem*, p. 429, n. 1).

[89]) De fapt între cca 5—6 p. m., după timpul cehesc.

[90]) Id est 14 August 1601. (Cf. A. Veress, *Documente*, VI, p. 425, n. 1 şi p. 429 n. 2).

August 1601.

Luarea Clujului.
Claussenburg erobert.

(p. 42). Nach erhaltener Victori gegn dem Siebenbürger, haben sich alsbald Herrn Basta und Weyda nach Claussenburg begeben, welche für jhr Rantzon das Key. Herr 3 Monat par hatt ausszahlen müssen. Die andere Stätt ergeben sich nach und nach verhoffentliches solle Key. May. das gantze Landt bald bemechtigen.

REFERINŢELE LUI GIORGIO TOMASI DESPRE TRANSILVANIA ŞI ŢĂRILE ROMÂNE

de IOAN DOMŞA

Istoriografia română nu a cercetat personalitatea şi opera lui Giorgio Tomasi, protonotar apostolic şi secretar al prinţului Sigismund Bathori, — după cum se intitulează el însuşi — care a trăit în Transilvania de pe la anul 1595 până pe la anul 1599 sau probabil până în anul 1602. In două opere: *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania* şi *La Battorea*[1]), el înfăţişează evenimentele contemporane din Ungaria şi Transilvania, descriind în acelaşi timp regiunile şi popoarele cunoscute de el în cariera sa. Giorgio Tomasi face parte dintre acele personalităţi, care datorită interesului deosebit arătat de Papa Clemente al VIII-lea pentru Transilvania şi Ţările Române[2]) în lupta împotriva Turcilor, au fost martore la evenimentele din timpul lui Mihai Viteazul şi au lăsat urmaşilor amintirea acestor evenimente în scrieri şi rapoarte, me-

[1]) Titlul complet al acestor opere este următorul: „*Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania. con successi d'altre parti, seguitti sotto l'imperio di Rodolfo, e Mathia Cesari; sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II Arciduca d'Austria.* Di Monsignor Giorgio Tomasi Veneto, Protonotario Appostolico, et Secretario del Principe Sigismondo Battori. In Venetia, Apresso Giovanni Alberti, 162, in 4⁰, 15 f., 189 p. Giorgio Tomasi, *La Battorea, distincto in due libri*. Conegliano, M. Claseri, 1609, in-4⁰, 74 p. (După Carol Göllner).

[2]) Andrei Veress, *Nunţii apostolici în Ardeal (1592 1600)*. Bucureşti, 1928. *Acad. Română, Mem. Secţ. Ist.*. Seria III, tom. VIII, pag. 304 şi urm.

nite să facă din epoca lui Mihai Viteazul una dintre cele mai bine cunoscute din istoria noastră.

Este foarte greu de reconstituit biografia şi personalitatea lui Giorgio Tomasi şi de stabilit, pe unde a umblat şi ce împrejurări precise l-au adus pe plaiurile noastre. Secretarul lui Sigismund Bathori rămâne aproape neamintit şi înconjurat de tăcere în lucrările istorice române[3]) şi străine[4]). Menţionarea sa am găsit-o numai în operele lui Nicolae Bălcescu, într'o lucrare a dlui Carol Göllner[5]) şi în alta a dlui Al. Ciorănescu[6]).

Nicolae Bălcescu a cunoscut şi a utilizat mult operele lui Giorgio Tomasi. In lucrarea sa *Românii sub Mihai-Vodă Viteazul*, ediţia publicată de dl Alex. Lapedatu în 1908, tipărită după manuscrisul dela Academia Română, el este deseori citat[7]),

---

[3]) Nu este menţionat în diferitele opere despre Mihai Viteazul, scrise de Ion Sârbul, Nicolae Iorga, P. P. Panaitescu, precum nici în *Istoria Românilor* de A. Xenopol şi de Nicolae Iorga. Deasemenea nu este amintit în lucrările care tratează despre străinii care dau referinţe despre Români: N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*. Ed. II. vol. I—IV. Bucureşti, 1928—1929; Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*. Academie Roumaine. Bulletin de la Section historique, 1929. Tome XVI, 90 p.; Maria Găzdaru şi Dim. Găzdaru, *Călători şi geografi italieni în sec. XVII. Referinţele lor despre ţările româneşti* în *Arhiva*, Iaşi, 1939, XLVI, p. 177 208 şi 1940, XLVII, p. 21—92.

[4]) G. Tomasi nu este pomenit în cronicele contemporane scrise de Ştefan Szamosközy, Nicolae Istvánffy, precum nici în lucrarea lui Szádeczky Lajos, *Erdély és Mihaly vajda története, 1595 1601*. Temesvár, 1893, 612 p.

[5]) Carol Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus. Broşuri contemporane* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1939 1942, VIII, p. 123—296.

[6]) Al. Ciorănescu, *Michel le Brave et la politique espagnole* în „*Trois mémoires sur Michel le Brave*“ *(Etudes Roumaines)* I. Paris Bucarest, 1938.

[7]) Confruntarea între manuscrisul lui Nicolae Balcescu şi opera lui G. Tomasi, *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, pentru a se verifica trimiterile lui Bălcescu la aceasta operă, nu a fost făcută de dl Alex. Lapedatu, ceeace recunoaşte D-sa implicit atunci când mărturiseşte în prefaţă: „Nu se poate spune dacă paginile scrierilor corespund întotdeauna însemnarii din manuscrisul lui Balcescu. Aceasta pentru că nu s'a putut face o verificare generală, doarece unele din operele menţionate — [e vorba de izvoarele folosite de Bălcescu] nu se gasesc nici chiar în Biblioteca Academiei Române“. Făcând controlul trimiterilor aşa

fiind chiar un important izvor pentru această lucrare. Deasemeni este citat în alte două lucrări ale lui Nicolae Bălcescu: *„Puterea armată şi arta militară la Români“* şi *„Campania Românilor în contra Turcilor, de la anul 1595“.*

Dl Carol Göllner aminteşte în lucrarea sa numai despre *„La Battorea“*, din care citează un pasaj[8]), care se află întocmai şi în *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania“*[9]). Aceasta dovedeşte, sau că la alcătuirea acestei opere Tomasi a folosit în mare măsură, pentru partea privitoare la Bathoreşti, cealaltă operă scrisă cu 12 ani mai înainte, sau că a folosit pentru ambele opere aceleaşi însemnări făcute de el în cursul anilor.

Dl Al. Ciorănescu utilizează ambele opere ale lui G. Tomasi.

Din aceste menţiuni ale persoanei sau operei lui Giorgio Tomasi, nu se poate schiţa nici cel puţin viaţa şi peregrinările lui. Acest neajuns se remediază în parte prin câteva însemnări autobiografice, presărate de autor, nu fără dibăcie, în cuprinsul operei *„Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania“*, singura de care ne ocupăm, fiindcă *„La Battorea“* nu ne-a fost accesibilă. Chiar pe foaia de titlu autorul se intitulează protonotar apostolic, deci notar conducător al unei cancelarii, care depinde de Sf. Scaun, în cazul de faţă al unei Nunţiaturi, şi în rândul al doilea secretar al principelui Sigismund Bathori. Stabilite deci funcţiunile îndeplinite de el, rămân de precizat anii când a exercitat aceste funcţiuni în Transilvania. Aceasta se poate deduce din mărturiile sale.

Descrierea evenimentelor o începe cu anul 1592, când pacea dintre Imperiali şi Turci a fost „ruptă“ — zice el — reîncepând războaiele care răspândiră multă suferinţă asupra Ungariei şi Transilvaniei. Unde se afla Tomasi la această dată? Nu o spune, dar putem afirma că mai târziu, în anul 1595, era la curtea principelui Sigismund Bathori, venit probabil împreună cu nunţiul Alfonso Visconti, episcop de Cervia, al cărui pro-

---

cum sunt indicate în ediţia mai sus amintită, am constatat că de fapt nu toate trimiterile corespund paginilor din opera lui Tomasi.

[8]) C.Göllner, *op. cit.*, p. 150.

[9]) p. 23.

tonotar apostolic pare să fi fost. Aceasta reiese din faptul că evenimentele din acest an şi din cei următori, la care au luat parte Sigismund Bathori şi nunţiul Visconti, sunt descrise mult mai amănunţit decât cele anterioare. Aşa de pildă, despre lupta dela Călugăreni, Tomasi nici nu pomeneşte, ci spune numai că Mihai Viteazul, nesocotindu-se în stare să reziste lui Sinan, s'a retras în Transilvania. Descrie apoi pe larg campania lui Sigismund şi a lui Mihai împotriva lui Sinan, precum şi lupta dela Giurgiu. Acest lucru se explică limpede prin prezenţa sa la curtea lui Sigismund Bathori alături de nunţiul Visconti, care a sosit în Transilvania în Mai 1595[10]) şi care a luat parte la campania din 1595 împotriva lui Sinan. Despre nunţiul Visconti spune Tomasi mai târziu, că însoţea peste tot pe Sigismund Bathori[11]). Dealtfel privind lucrarea lui Tomasi în întregime, constatăm că începând cu anul 1595, el redă toate evenimentele mult mai amănunţit. întemeindu-se pe o bună informaţie, ceeace dovedeşte că autorul avea posibilitatea să le cunoască deplin[12]).

O indicaţie sigură despre prezenţa sa în Transilvania dă el însuşi ceva mai târziu. Vorbind despre lupta dela Keresztes din Octomvrie 1596, spune: „Il Prencipe Sigismondo, da cui e dalla Principessa sua moglie poco da questo fatto fui ciò, che scrivo, eletto in Segretario intimo dell'una, & l'altra lingua . . .[13]). Tomasi spune „fui eletto", deci el era mai de mult la curtea lui Sigismund, iar acum a fost ales secretar, probabil în locul lui Simon Genga[14]). Anul 1596 rămâne deci an absolut

---

[10]) Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, Bucureşti, 1932, p. 222.

[11]) G. Tomasi, *op. cit.*, p. 38.

[12]) Tomasi reproduce la pag. 25—26 o scrisoare a împăratului Rudolf către Regele Poloniei privitoare la problema Moldovei. Scrisoarea aceasta se găseşte şi în Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 100, cu deosebirea că Tomasi o reproduce în limba italiană şi omite ultimul aliniat, iar în Hurmuzaki este în limba latină. Deci Tomasi avea la îndemână chiar acte oficiale din care îşi lua informaţiile.

[13]) G. Tomasi, *op. cit.*, p. 43.

[14]) *Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591 1618)*. Budapest, 1906, p. 550. Aici se aminteşte despre căderea lui Simon Genga în disgraţia principelui Sigismund Bathori.

sigur al prezenţei sale în Transilvania în calitate de secretar al principelui Sigismund Bathori, pe care — după toate aparenţele — nu-l parăseşte pentru timp mai îndelungat, până în anul 1599. Atunci abdicând Sigismund, Tomasi a rămas secretar al Cardinalului Andrei Bathori şi a fost trimis de acesta să vestească Papei urcarea sa pe tronul Transilvaniei, misiune despre care nu spune dacă a şi îndeplinit-o. Despre acest lucru astfel se exprimă Tomasi: „Il Cardinale havuto il Prencipato col giuramento de fedeltà dai popoli, & dal Valacco, diedene conto al Pontefice, & ad altri Potentati, non ommettendo di spedire suoi messi all'Imperadore, & al Turco, dando il carico di Roma al Temisi [sic!], che doveva risedervi per segretario, qual è scrittore della presente historia"[15]).

Ciro Spontoni confirmă trimiterea lui Tomasi la Roma[16]).

Iar Nicolae Bălcescu scrie: „Cardinalul porni atunci la Roma pe secretarul său Tomasi, mai pe urmă autor a două scrieri despre acele timpuri, ca să vestească Papei înălţarea sa pe tronul Ardealului şi să-l roage a-i da iertare spre a se putea cununa cu Maria Christina"[17]).

Unde a fost Tomasi în anii 1600—1602? Poate a rămas secretar al lui Andrei Bathori şi apoi din nou al lui Sigismund Bathori, care s'a înapoiat iarăşi în Transilvania, pentru ca în anul 1602 să renunţe pentru a treia oară şi să plece în Boemia. Mai probabil este însă că el nu s'a mai înapoiat în Transilvania dela Roma, unde a rămas până în anul 1602, când a fost numit secretar al nunţiului dela Graz. Prin urmare, Tomasi a trăit cu siguranţă cel puţin trei ani — din 1596 până în 1599 — în Transilvania la curtea principelui Sigismund Bathori, având astfel posibilitatea de a cunoaşte personal multe din regiunile, pe care le descrie şi din evenimentele pe care le povesteşte, ceeace întăreşte autoritatea afirmaţiilor sale despre Transilvania şi despre Români.

---

15) G. Tomasi, *op. cit.*, p. 76.

16) Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*. Venetia, 1638, p. 86.

17) Nicolae Bălcescu, *Românii sub Mihai-Vodă Viteazul*, Bucureşti 1908, p. 229.

In anul 1602, Tomasi este la Graz, după cum marturiseşte el însuşi: „L'aviso di fatto si detestando fu portato a Grazzo dove io Thomasi mi truovavo di ordine di Papa Clemente per Segretario in capite co'l Nuntio Conte di Portia ..."[18]). La Graz rămâne până în anul 1606, fapt care se poate deduce din descrierea amănunţită a evenimentelor şi regiunilor din aceasta parte a Imperiului şi din prezentarea sumară a evenimentelor din Transilvania şi din alte regiuni îndepărtate de Graz. Dupa anul 1606 nu se mai poate preciza locul unde se găseşte Tomasi, deoarece el nu face nicio menţiune despre aceasta, iar din înfăţişarea tot mai pe scurt a evenimentelor din acest an şi pâna în anul 1620, nu se poate constata nimic precis, totuşi este probabil că a rămas încă mult timp la Graz.

Inainte de a-şi încheia lucrarea el scrie: „Et hora che di molto si scorge cresciuta la Primavera dell'anno vigesimo dal mille sei cento, & che di presente si leva la mano dallo scrivere, le cose della guerra mirano ad incendio piu vigoroso ..."[19]). Este anul 1620, când Tomasi, obosit de munca grea, îndeplinită alături de atâţia oameni de seamă ai timpului, se consacră alcătuirii acestei istorii a evenimentelor contemporane, fruct în mare parte al propriei sale observaţii şi experienţe.

* * *

Munca de istoric a lui Giorgio Tomasi este reprezentată prin cele două opere indicate mai sus, dintre care numai *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania* ne-a fost accesibilă, găsind-o în colecţia de cărţi donată Bibliotecii Universităţii din Cluj-Sibiu de regretatul Gheorghe Sion. Acest exemplar a fost procurat de G. Sion la Veneţia în anul 1893, luna Decemvrie, după cum arată o notă personală de pe pag. a doua. Exemplarul este bine conservat, tipărit cu frumoase litere cursive, cu însemnări resumative la margine şi cu o tabla

---

18) G. Tomasi, *op. cit.*, p. 114. Este vorba de un act de cruzime al Uscocilor.

19) G. Tomasi, *op. cit.*, p. 188

de materii alcătuită în formă de indice alfabetic. Lucrarea este împărţită în 12 cărţi. Nicolae Bălcescu afirmă în două note[20]), că această operă are planuri, în care sunt reprezentate tunurile româneşti şi cele moldovene, precum şi un tablou cu înfăţişarea armatei creştine sosind în faţa Târgoviştei. Aceste planuri şi tablouri lipsesc din exemplarul dela Biblioteca Universităţii din Cluj-Sibiu, probabil au fost înlăturate de cineva, deoarece posibilitatea ca N. Balcescu să fi cunoscut o altă ediţie este exclusă, neexistând decât o singură ediţie: cea din 1621[21]).

Limba în care este scrisă opera, este limba italiană caracteristică veacului al XVI—XVII-lea, sprintenă, uneori pretenţioasă, fără multe expresii dialectale veneţiene, dar pe alocuri confuză, mai ales din pricina punctuaţiei defectuoase şi a greşelilor de tipar.

In cursul anilor, Tomasi a făcut însemnări despre evenimentele şi lucrurile văzute de el, ceeace rezultă din câteva amănunte în descrierea unor regiuni şi evenimente, la care a luat parte cu mult înainte de alcătuirea operei. Astfel redă inscripţiile latineşti din castelul din Făgăraş, vizitat de el în anul 1598. Deasemeni reproduce scrisorile Sultanului, ale Sultanei şi ale lui Ibraim Paşa[22]) către Sigismund Bathori din anul 1597, luna August, ceeace ar dovedi că el aduna încă de pe atunci material pentru o eventuală istorie a evenimentelor contemporane. Al-

---

[20]) Nicolae Bălcescu, *Istoria Românilor sub Michaiu Voda Vitezul urmată de scrieri diverse*. Publ. de A. I. Odobescu. Ed. II. Bucuresci, 1887. p. 643, nota 4 şi p. 651, nota 1.

[21]) Această ediţie este indicată şi în: Lavisse-Rambeau: *Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*. Paris, Tome V, p. 843. *Catalogus bibliothecae hungaricae nationalis szechényianae*. Posonii, 1803, Supl. I, p. 570. Exemplarul Bibliotecii Academiei Române nu l-am putut controla, deoarece era evacuat.

[22]) Aceste scrisori, afară de cea a Vizirului Ibraim, sunt reproduse şi în Hurmuzachi, *Documente*, vol. III. Partea II-a, p. 253 254. Textul redat de Tomasi concordă ca sens cu cel din Hurmuzaki, dar nu este identic. Este vorba de o altă traducere în limba italiană a aceluiaşi original, scris în limba turcă.

cătuirea întregei lucrări în formă definitivă a îndeplinit-o în anul 1620.

Tomasi propunându-și să dea descrierea evenimentelor ungare și transilvane din timpul cârmuirii împăraților Rudolf și Matia, o face în ordine cronologică, sărind dela un subiect la altul pentru a înfățișa evenimentele paralel, chiar dacă nu au legătură unele cu altele. Incepe cu ciocnirile dintre creștini și Turci în anul 1592 în regiunea sârbească și cu reluarea războiului dintre Turci și Imperiali, care alcătuesc o Ligă în care intră, printre alții, Sigismund Bathori și Mihai Viteazul, pentru ca în cursul istorisirii să prezinte și întâmplările din alte părți ale Europei. Pe măsură ce narează evenimentele, el face digresiuni descriind pe scurt țări și popoare, pe care nu le-a cunoscut, ca Moscovia și Suedia, sau stăruind mai amănunțit asupra unor regiuni, pe care le-a cunoscut și încă foarte bine, ca Transilvania, Muntenia, regiunea Uscocilor și altele. Deaceea trebue făcută o deosebire între ceeace descrie sau povestește după propriile sale observații și experiențe și între ceeace redă întemeindu-se fie pe cultura sa personală, fie pe relațiunile primite dela persoanele, cu care a venit în contact. Trebue apoi subliniat faptul că el, ca reprezentant al catolicismului, părtinește în general tot ceeace este catolic-imperial și deaceea nu odată se ridică împotriva „arianilor" unguri sau a luteranilor, decât care — zice el — mai cu omenie se purtau Turcii necredincioși, iar ca secretar al lui Sigismund Bathori proslăvește acțiunile acestuia în dauna altora și, nu în locul cel din urmă, în dauna lui Mihai Viteazul. In general însă, în raport cu timpul când scrie, autorul se poate socoti obiectiv, iar opera lui are valoare istorică de netăgăduit, fiind întemeiată pe o bună cunoaștere a evenimentelor înfățișate.

* * *

Giorgio Tomasi în această operă dă multe informațiuni despre evenimentele din Muntenia și din Moldova în legătură cu cele din Transilvania făcând și o descriere a acestor regiuni și a locuitorilor. In rândurile care urmează se reproduc aceste

date grupate în două părţi: 1. Descrierea Transilvaniei, a Munteniei şi a Moldovei şi 2. Date asupra Domnitorilor români şi asupra evenimentelor din Ţările Române şi din Transilvania, la care Domnitorii români au luat parte.

I.

Catre sfârşitul anului 1598 principele Sigismund Bathori, reîntos din împrejurimile Oradei unde stătuse cu armata pentru a urmări mişcările Turcilor, care asediau oraşul, se întâlneşte cu soţia sa Maria Christina la Alba-Iulia şi la începutul anului 1599 porneşte să viziteze oraşele săseşti din Transilvania[23]. Cu el a plecat şi Tomasi, care profită de acest fapt şi face următoarea descriere a Transilvaniei Munteniei şi Moldovei:

„In questo mentre[24]) gli Prencipi marito, & moglie per ricreare gli animi si trasferirono alla visita delle Città Sassone, cosi appellate da i popoli, che astretti da Carlo Magno à venirvi, ne le edificorno, & ne le habitano, conservando l'idioma Alemano, i costumi, & le leggi Imperiali, vivendo con grande politia à modo di Republica, senza che loro si dia dal Transilvano altri, che un sopraintendente con titolo di giudice Regio, il quale tiene certa maggioranza sopra li Magistrati, che vengono dal Senato di Ognuna delle Città eletti per governo, riconoscendo elle nel rimanente per assoluto Signore il Prencipe. Sono queste Città in numero sette. Et le piu nominate cinque: Cibinio, Corona, Claudiopoli, Seghesvar, & Meggies[25]). Cibinio e la capitale di tutte, tenendo in lei la sua sede il Giudice Regio, è situata in piano ben fortificata per natura, & per arte, havendo da un lato Palludi, & dagli altri belloardi molto alti & forti. La sua ampiezza non è ecceduta da quella di Vienna in Austria, se non ne i borghi de'quali questa manca.

[23]) G. Tomasi, *op. cit.*, p. 70 75. N. Bălcescu, *Românii sub Mihai-Vodă Viteazul*. Bucureşti, 1908, p. 216.

[24]) Textul este reprodus exact ca în original. S'au corectat numai câteva greşeli de tipar evidente şi s'a stabilit o nouă punctuaţie numai atuncicând era necesară pentru înţelegerea textului. Transcrierea cu maiuscule sau minuscule s'a păstrat, afară de cazul când după punct textul începea tot cu literă mică.

[25]) Sibiu, Braşov, Cluj, Sighişoara şi Mediaş.

Non hà molta copia d'habitanti rispetto alla capacità. Va adorna di edifici molto bene intesi cosi privati come publici tutti di muro, il che anco aviene delle altre Città pur Sassone, non mancandone anco ne'Villaggi, dove habita gente della medesima natione. Li Tempi sono di egreggia & magnifica struttura. Ma la heresia, ove di Lutero, ove di Calvino, ne hà bandita la Catolica religione. Claudiopoli nelli edificì va del pari, ma si ritira nella grandezza del circuito, sendo di minore assai di Cibinio. Siede ai piedi di alcuni alti colli cinta intorno da una alta muraglia distinta in torri alla antica. Hà popolo numerosissimo, & spetialmente nei borghi che di fuori occupano spatio grande. In questa Città fra le altre heresie, vi si è largamente intrusa la pestifera Setta Arriana. Alla cui distruttione il Prencipe Steffano Battori vi piantò Collegio & Studio della compagnia del Giesù, che faceva gran profitto nella fede Catolica, et n'é poi stato anco largo de'suoi favori Sigismondo, con fondare altro Collegio in Albagiulia, non meno infetta di perversi dogmi, lasciati spandersi dopo la morte della Regina Isabella, da Giovanni suo figliuolo, che divenne Arriano. Hà Claudiopoli traffico di varia mercatura con Austriani, con Ungari, con Poloni, & con altre nationi, avendo abbondanza di tutte le cose necessarie al vivere humano. Seghesvar, & Meggies non sono luoghi di molta grandezza ma di bello, & buon sito. Quello posando in Colle ameno, & questo fra vignali, &coltivate colline, sendosi acquistato nomi nanza, per occasione del Gritti Veneto, che caro à Solimano per essersi in congiuntura del Padre Bailo, allevato in Constantinopoli, mandato in Ungaria, & aspirando alla occupatione di Transilvania, con haver fatto tagliare la testa al Vescovo di Varadino, che n'era governatore. Fu da Transilvani assediato, distrutto con tutti li suoi, & egli finalmente morto. Resta hora Corona, città nobile, & bella, posta nelli ultimi confini della Provincia con la Valacchia, & sedendo come teatro, fra monti, & colli; che appunto le fanno corona, & ne la guardano con un castello. & Tare fabricativi sopra. Gira attorno tre miglia di circuito, serrato da buone mura, le quali coperte a forma dì corritoro, rendono in occorenza di guerra commoda difesa, & in tempo di pace commodità, che sia per ogni parte la Città vagheggiata. Di habitatori ne ha frequenza molto grande cosi al di dentro come al di fuori, godendo molte ricchezze, spetialmente per il commertio continuo, che tengono con Valacchi, con Moldavi, con Greci, Armeni, Bulgari, & con altra gente. Sendo anco soliti li Vaivodi, & Regnicoli vicini, in occasioni d'incursioni de'Turchi, & Tartari, di havere per conserva delle loro ricchezze questa munita Città. Alla maniera stessa di libertà, ma con altre leggi, vivono gli Sicoli contea del Transilvano verso la Moldavia, gente Ungara, dove posseggono sette Terre da loro dette sedi, il cui sito per essere montuoso, & di difficile ingresso, poco temono l'armi del Turco, contro il quale, o altri, facendo guerra il Prencipe, sono tenuti di militare a proprie spese, sendone tal volta usciti sino al numero di ventimila. Si vantano di nobiltà, & di essere dei primi Sciti, che venissero in Ungaria, & che corrotto

il vocabolo, siano poi stati chiamati Sicoli, & il paese, di Scitia, Siculia. Tra loro si è conservata la Catolica religione, se ben con qualche perdita della sua candidezza per mancamento d'operari, poiche de'religiosi altri non hanno, che alcuni Monasteri de'Frati osservanti di San Francesco. Il resto della Transilvania contiene molte Terre, Castella, & Fortezze con numero grande de Villaggi. Sono habitati oltre i Sassoni, da Ungari, & da Valacchi: delli Ungari sono i nobili, che vivono per il paese con dominio, & giuridittioni, & de'Vallachi sono i lavoratori de terreni, ad altro essercitio non applicati per la viltà, & inertia loro. E diviso questo stato in Contati, al modo del Regno di Ungaria. Havendo ognuno la sua gente da guerra, & il Prencipe ha cavato, & cava fino a diecimila cavalli, & a trenta mila fanti. Le fortezze principali senza le prese al Turco, sono Varadino, Ust, Somosiuar, Cuivar, Fogaras, & Deva[26]). Le rendite regie si fanno da Decime della Provincia, che vengono pagate al Prencipe, da Datij, & da miniere d'oro, d'argento, & de'sali. A'Noibagna[27]). Terra d'ultimo confine con Ungaria, che anzi si dice esserne parte, si cava oro, & argento, & il Transilvano vi ha la sua Cecca. Ma di piu fecondità sono le fodine della Slatina[28]) presso ad Albagiulia una giornata, producendo in parte oro finissimo non indigno de purgamento del fuoco, la minera stessa, & daudone l'acqua de'ruscelli, che fatti rivigare a studio sopra ruvidi panni, vi lasciano la pretiosa arena. I sali non d'altra maniera de'mettali ascosi nelle viscere della Terra, si cavano co'l taglio di acuti Scalpelli per non essere di sodezza minore della pietra, & di loro in piu luoghi abbondandone il paese, per commodità de'Fiumi da trasportargli, non si lavorano, se non à Des antichissima Terra al Somos, che ne conduce quantità grande in Ungaria, & a Torda di antichità non inferiore, dimostrando sopra un colle vestigi di stanza de'Romani, che vi alloggiavano con una legione, per tenere il luogo, in quei tempi città importante, & che si ribellava con altre della Dacia, in freno, & in offitio. Le corre di vicino il fiume Aragnes[29]), che vuol dire oro, producendone le sue arene. Et sopra di lui caricato il Sale, & ricevuto dalle acque più grandi del Maruggio[30]), passa a Lippa[31]), & piu oltre ne'paesi del Turco. L'utile di tutto ciò può rendere al Prencipe di entrata ordinaria doicento cinquanta mila scudi, ma quando vuole ne hà di estraordinaria molto più. Per la residenza Reale serve Albagiulia, non tanto per merito della Città, quanto per la opportunità dell'esser suo, che é nel centro della Transilvania. Giace ella in piano, il quale da un canto ritirandosi in se stesso per alquanto di dis-

---

[26]) Oradea, Hust, Gherla, Chioar, Făgăraş şi Deva.

[27]) Baia-Mare.

[28]) Zlatna.

[29]) Arieş.

[30]) Mureş.

[31]) Lipova.

cesa, quale termina in spatiosa campagna, viene parte della Città a rimanere in posto quasi che di piacevole collina. L'ambito suo eccede di poco un miglio con semplice muraglia, & con edifici diu non molta consideratione dal Palaggio del Prencipe, della Chiesa Maggiore, & dal luogo de'Gesuiti in poi, hà ben borghi, che suppliscono alla sua picciolezza, habitati da diverse nationi ritirate di sotto il Turco, & in spetie da Greci, & da Valacchi oltre gli Ungari, & soldati a piedi, & a cavallo per guardia del Prencipe in copia considerabile. Nella campagna, quale soggiace dal lato della collina, si scorgono ruine di una grande Città, delle cui reliquie vogliono sia Albagiulia, la quale dicono i Paesani che si chiamasse Apulum dal nome del fiumicello che gli correva fra mezzo & che entra nel Marriggio vicino, sino alle cui spondi perveniva la Città, la quale fù desolata nelle ribellioni della Dacia con altre, dall'Imperadore Traiano, & nel guasto di lei, da Pastori, & da altri, che vi vanno ad estraere pietre, si truovano ben spesso medaglie con impronti de'Romani, & diverse più antichità, de'quali anco altrove abbonda la Transilvania. Hor li due Prencipi marito, & moglie stando in visita delle sudette Città, maturava il termine de Comitij della Provincia intimati da Sigismondo per il mese di Marzo a tenersi in Meggies per le occorrenze publiche, & per provedere ai bisogni della guerra. Il Cardinale Battori Vescovo di Varmia in Prussia, quale si trovava in Polonia con li suoi, essule dalla Transilvania per gli moti primieri contro il Prencipe, udita col ritorno in stato del Cugino, la indittione dei futuri comitij, & desideroso d'intervenirvi per essere rimesso alla patria, ottenne a molti offici gratia della venuta. Soggiornavano gli Prencipi a Cibinio, quando loro comparì novella che il Cardinale era entrato in paese. Onde subito mandorono Gentihuomini ad incontrarlo, & giungendo a Cibinio ne lo raccolsero con termini di molta osservanza, & amore, dopo che si aviorono di compagnia alla volta di Seghesvar, & indi a Corona. In questa Città dovitiosissima di tutte le cose, dimorandosi di alcuni giorni, Michiele Vaivoda della Vallachia, impedito à venirvi in persona, per suoi Boiari con nobilissimo seguito mandò à complire & a presentare, come è costume di quelle regioni, i Prencipi, i quali medesimamente con li maggiori della corte al partire della Città, & da altri luoghi di alloggiamento, erano accompagnati da presenti di loro sudditi. La Valacchia chiamata Transalpina a differenza della Moldavia detta Cisalpina, va dalla Transilvania divisa per Monti, & selve, & per un stretto difficilissimo, & precipitoso alla entrata, e minore della Moldavia, ma l'una, & l'altra maggiori della Transilvania, ancorche di lungezza sia ella di sei giornate, & di larghezza quattro. Quelle pero sono superate da questa in copia d'habitanti, & di Città, & luoghi murati, sendo elle per il pù, & massime la Transilvania alpina distinte in Terre, & Casali aperti con poche fabriche d'altro, che di legno. Se ben Sochzava[32]) Metropoli della Moldavia è tenuta per fortezza, & capacità di

[32]) Suceava.

molto conto. Il terreno in loro, è di tanta fertilità, & bisognevole di si poca fatica ad essere coltivato, che rende i rustici neghitosi, & da poco. Abbondano d'animali d'ogni sorte. Di vino. Mele cera, & altre cose, servendosi nel lavoro de'terreni de'Buffali, di che ne hanno copia. La Transalpina ha di Singolare una minera di Cera, che si cava di Sottoterra, la quale accesa al fuoco, arde, & se ne fanno candele, non disimili da quelle della solita cera in altro, che nel odore di pece, & nel colore fosco, & bruno. Di gente da guerra questa farà otto & più mila Cavalli con molta fanteria; ma di poco talento. Et la Cisalpina arriverà sino a undeci mila Cavalli, & a buon numero di pedoni. Et la gente a cavallo, cosi dell'una, come dell'altra Provincia, milita ad usanza di tutti li Regni di quelle parti, per le essentioni, & immunità loro à proprio Soldo. Il Turcho in Moldavia nelle parti estreme verso il Mar nero vi ha alcune Piazze, tra quali Chilia, & Nestoralba, da alcuni detto Moncastro[33]). Estendendosi tutte le due Valacchie in spatiose campagne. La Transalpina verso il Danubio, & l'altra verso il fiume Nester, & il mare. La fede di cotesti popoli è la greca scismatica, la quale si dilata per immenso tratto di paesi, & per la Russia & Moscovia, riconoscendo per Capo il Patriarcha Costantinopolitano posto dal Turcho. L'idioma in particolare della Transalpina, ove pochi altri habitano che Valacchi, è il latino, & Italiano corrotto, Segni veri di essereci stati Collonie de'Romani. Dicendo a Dio, Zieo, à Dominatio tua, Dominata al Cavallo, Callo. Et l'habito Specialmente delle Donne è l'istesso con il conciero delle traccie largo, che usavano le Romane antiche, vestendo gli huomini con veste doppia tallare defferenti dalli Ungari, & con portatura in capo sopra la capigliatura, che con la barba nutriscono longa di cappelli alti, & grandi Senza ali. Tengono per ignominia il nome di Valacco, non volendo essere appellati con altro vocabolo, che di Romanischi, gloriandosi d'havere origine da Romani. Nella Religione si sono diportati con tanta Saldezza, che mai vi hanno lasciata entrare heresia, ne permesso, che altri che Christiani siano stati loro Prencipi, non ostante, che spesso il Turco habbia tentato di instituirvi governo de'Suoi Bassà. Nella Moldavia in certo luogo diverso Chilia, dicesi che si truovi memoria, & vestigio del Sepolcro di Ovidio, che da Roma rellegato mori in quele parti. Li Prencipi Transilvani insieme con il Cardinale, consumate che hebbero alcune settimane in Corona, presero di la partenza per andare alla publicata Dieta di Meggies, & il transito dovendo essere per Fogaras[34]) Castello della prencipessa, vi invitó con il marito il Cardinale à fermarsi. Questo luogo situato in campagna si dimostra di buona, benche picciola Fortezza, rendendolo tale la muraglia Terra pienata, che lo cinge, & il fosso larghissimo che ha d'intorno, non potendo passarsi, che per un ben lungo pónte di legno, che da la entrata, arrivando a munitissime torri con molta

[33]) Cetatea-Albă.

[34]) Făgăraş.

diligenza guardate da Soldati. Poco discosto gli corre il fiume Aluta grande, & navigabile, il quale venendo dalle Alpi della Siculia, compartisse ramicello delle sue acque alla Fortezza, & tutto l'Alveo, alla Terra del nome stesso di Fogaras, che si accosta. Nel Castello Baldassare Battori Fratello del Cardinale, quando n'era padrone, cominció per sua habitatione un nobelissimo edificio alla Italiana. Et a mezzo fattasi una grande Sala ne l'haveva ornata di pitture di Eccellentissima mano. Et fra queste per empire i vacui n'erano alcune accompagnate da motti corrispondenti dilettevoli. In particolare si vedeva la Fenice ardente nelle fiame suscitate a raggi del Sole dal battere delle ali, che diceva: Sola facta, Solum Deum Sequor. Vi era anco ne'carboni accesi sopra l'altare del Rè Porsena assediante Roma, la mano del Fortissimo Scevola con il detto: Fortia facere, & pati, Romanum est. Appariva un Avo con la faretra piena di Saette. Co'l motto: Fortibus non deerunt. Et un Smeraldo Lucente accompagnato da queste parole: Hoc uno, fides, virtusque probatur. Se ne tralasciano molti altri per brevità, & per ritornare ai Prencipi. (p. 70 75).

Această descriere nu este savantă sau umanistica, așa cum este aceea a lui Antonio Possevino sau a lui Giovanni Antonio Magini[35]), ci este o descriere a unui om de bun simț, care — spectator și uneori actor — redă ceeace a văzut și a auzit cu prilejul drumurilor sale prin aceste locuri. Partea savantă este foarte redusă, ea limitându-se la ocuparea Daciei de către Traian și la anumite observațiuni asupra antichității Transilvaniei, iar partea umanistică intervine fără aparat științific și aproape pe nesimțite. Este o frumoasă descriere prin stilul vioiu și prin acel suflu melancolic, care străbate descrierea unor orașe transilvane, cum este Brașovul, pe care el le-a îndrăgit mult, căci fără îndoială secretarul lui Sigismund Bathori a petrecut clipe frumoase în aceste cetăți, înconjurat de artiștii și cântareții italieni veniți din belșug la curtea principelui[36]). Succint și limpede, el nu descrie toată Transilvania, căci nu era în intenția lui de a face o descriere completă a Transilvaniei, ci numai

---

35) Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento* în *Bulletin de la section historique Académie Roumaine*, 1929, Tome XVI.

36) *Szamosközy István történeti maradványai*, IV, p. 76 77. (*Monumenta Hungariae historica, Scriptores*, XXX).

ceeace a văzut şi ceeace este absolut necesar pentru cunoaşterea acestei regiuni de către străini; prin urmare diferitele omisiuni nu scad valoarea descrierii însăşi.

Analizând afirmaţiile lui Tomasi despre Transilvania, este de remarcat că el redă opinia contemporană atât în ceeace priveşte venirea Saşilor, care — zice el — „au fost siliţi de Carol cel Mare" să vină pe aceste plaiuri, cât şi în ceeace priveşte originea Săcuilor, care ar fi urmaşii Sciţilor.

De subliniat este descrierea Sibiiului, cetate puternică, cu clădiri impunătoare, vrednică de comparat cu Viena şi descrierea Braşovului, oraşul cel mai admirat de către Tomasi. El face o admirabilă prezentare a aşezării Braşovului, „la città vagheggiata", a comerţului său deosebit de intens, orientat spre Sud şi Est precum şi a rolului de adăpost pentru Domnii români şi nobilii din jur, rol îndeplinit în timp de invaziune turcească sau tătărească.

Multe sate sunt în Transilvania — spune mai departe Tomasi — şi locuitorii lor sunt, în afară de Saşi şi Unguri, Românii, care sunt lucrătorii pământului: dovadă a răspândirii Românilor pe întreg cuprinsul Transilvaniei.

Secretar al unui principe destul de războinic şi preocupat de probleme militare, Tomasi indică cifre şi date asupra posibilităţilor militare ale celor trei ţări şi asupra alcătuirii armatelor respective şi trebue subliniată obiectivitatea lui în această privinţă. Nicolae Bălcescu a apreciat la justa ei valoare această obiectivitate şi reproduce aceste date în *„Puterea armată şi arta militară la Români"*.

Cunoscător al surselor de venituri ale principelui Sigismund, Tomasi prezintă relativ pe larg aceste surse: aurul şi sarea, arătând modul lor de exploatare şi insistând asupra purităţii aurului dela Zlatna şi asupra rolului ce-l are Mureşul şi Someşul în transportul sării spre Ungaria sau spre ţinuturile ocupate de Turci.

Just şi cuprinzător prezintă Alba-Iulia, reşedinţă domnească nu din pricina puterii cetăţii, ci pentru poziţia ei centrală în Transilvania. Remarcă prezenţa a numeroase naţiuni

care locuesc în împrejurimile cetăţii şi anume Greci şi Români, în afară de Unguri. Menţionând ruinele unei mari cetăţi, a cărei urmaşă este Alba-Iulia — despre care greşit afirmă că a fost distrusă[37]) de Impăratul Traian — spune că ţăranii îi zicea Apullum după râul care curgea prin mijlocul ei şi care se varsă în Mureş. Tomasi, s'ar părea, că redă astfel o tradiţie locală păstrată de ţărani, care ar avea ca obiect legătură dintre vechea cetate şi râul Ampoiu. Dacă ar fi aşa, dacă într'adevăr ţăranii spuneau acest lucru, atunci această tradiţie îşi are isvorul în chiar timpurile de înfiinţare ale acestei aşezări, păstrându-se neîntrerupt de către autohtonii români. Este însă foarte greu de admis afirmaţia lui Tomasi în felul cum o redă el. Mai curând se poate susţine că numele de Apullum dat Albei-Iulii — nume cunoscut de el, dar necunoscut de ţărani, care întrebuinţau cuvântul Bălgărad — a fost pus în legătură cu numele râului Ampoiu, nume care se putea auzi din gura ţăranilor, chiar de Tomasi, sub influenţa încă simţită a umanismului.

Descrierea Munteniei şi a Moldovei este mult mai sumară şi mai generală decât a Transilvaniei. Cetăţile Moldovei nu le-a vizitat, deaceea se limitează a le aminti, iar pe ale Munteniei le omite, probabil fiindcă le-a menţionat îndelung cu ocazia descrierii campaniei din anul 1595 împotriva lui Sinan-Paşa.

Subliniază existenţa păcurei şi fertilitatea solului acestor ţări, fapt remarcat şi de alţi italieni contemporani, ca Botero, spunând că acest lucru face ca locuitorii să devină leneşi[38]).

Partea cea mai importantă din toată această descriere a ţărilor româneşti, este aceea în care Tomasi vorbeşte despre originea, limba, religia şi îmbrăcămintea Românilor. Pentru ca această parte să fie accesibilă înţelegerii tuturor, redăm mai jos textul în traducere românească:

„Credinţa acestor popoare este greaca schismatică; ea

---

37) Oare ştia Tomasi de existenţa unei aşezări dace peste care s'a suprapus apoi cetatea romană? Nu se poate afirma nimic.

38) N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*. Bucureşti, 1928, vol. I, p. 218 220. Aici se explică de ce Românii erau în starea aceea de mizerie.

cuprinde o imensă întindere de ţări, precum şi Rusia şi Moscovia, recunoscând de cap pe Patriarhul dela Constantinopol aşezat de Turc. Limba, mai ales a Munteniei, unde puţini alţii locuesc decât Valahi, este latina şi italiana coruptă, semne adevărate că aici au fost colonii de ale Romanilor. Spunând „a Dio Zieo, a Dominatio tua Dominata, al cavallo callo". Iar îmbrăcămintea mai ales a femeilor cu pieptănătură cu plete lungi, este aceeaşi cum obicinuiau vechile romane; bărbaţii îmbrăcându-se cu dublă haină lungă până la călcâiu, deosebit de Unguri, şi cu acoperământ pe cap deasupra părului, pe care cu barba lungă îl îmbogăţesc cu pălării[39]) înalte şi mari fără de margini. Socotesc de ocară numele de Valah nevoind să fie numiţi cu alt cuvânt decât de „*Romanischi*" mândrindu-se că-şi trag originea dela Romani. In religie s'au purtat cu atâta statornicie, încât nu au îngăduit niciodată să pătrundă în ea vreo erezie şi nici nu au permis ca alţii decât creştini să fie Domnii lor, cu toate că deseori Turcul încercase să aşeze aici cârmuirea Paşilor săi" [40]).

O întrebare se impune: a avut Tomasi posibilitatea să cunoască în deaproape pe Români? Cu siguranţă da, chiar dacă nu a fost în Muntenia în anul 1595 alături de Sigismund Bathori. El a cunoscut mai întâi pe Românii din Transilvania şi apoi pe cei din Muntenia, căci foarte mulţi boeri-soldaţi din Muntenia au ajutat pe Sigismund Bathori în luptele contra Turcilor, după cum afirmă chiar Tomasi[41]), iar la curtea lui Sigismund au venit de nenumărate ori soli români ai lui Mihai Viteazul, care erau boeri cu ştiinţă de carte şi dela care Tomasi a putut auzi multe lucruri despre Români.

Nicolae Bălcescu este convins de bunele cunoştinţe des-

---

39) Căciuli.

40) Am încercat să traduc textul cât mai apropiat de original, deşi el nu este limpede în mai multe locuri din pricina greşelilor de tipar. Astfel în loc de „treccia" — plete, cosiţe, în text este „traccia". Partea cea mai încurcată este aceea unde Tomasi vorbeşte despre îmbrăcămintea Românilor.

41) G. Tomasi, *op. cit.*, p. 37.

pre Români ale lui Tomasi, atunci când spune: „Giorgio Tomasi, carele fiind secretarul prinţului Sigismund Bathori, a trebuit să cunoască bine pe Români şi instituţiile lor"[42]).

Analizând afirmaţiunile lui Tomasi privitoare la Români, se observă că el nu face nicio deosebire între Românii din Transilvania, Muntenia şi Moldova: ei sunt aceeaşi naţie şi au aceeaşi origine, limbă şi religie, formând o unitate spirituală deplin închegată. Bun observator, el subliniază în mod just fenomenul trăiniciei şi al tenacităţii, cu care poporul român şi-a păstrat nealterată credinţa strămoşească — element de temelie al resistenţei poporului român dealungul veacurilor, — fapt scos în evidenţă şi de Antonio Possevino, dar nu în chip atât de hotărât şi de convingător[43]). Mai mult încă, Tomasi recunoaşte şi puritatea religiei Românilor, atunci când spune că ei nu au îngăduit să pătrundă erezia în religia lor, ceeace este un lucru surprinzător din partea unui italian reprezentant al Sf. Scaun. Prin aceasta el scoate în relief şi mai mult deosebirea dintre Românii conservativi şi credincioşi tradiţiilor lor într'adevăr milenare şi între Unguri şi Germani, care au trecut în mare parte la erezia luterană şi calvină, din care pricină Tomasi îi osândeşte de nenumărate ori în această operă. Românii nu au îngăduit alţi Domni decât creştini, zice apoi Tomasi, conturându-se astfel în mintea acestui secretar străin idealul creştin, pentru care Românii au luptat timp de veacuri[44]).

Limba, îmbrăcămintea şi mărturiile proprii îi dovedesc pe Români urmaşi ai Romanilor. Acestea sunt cele trei argumente ale romanităţii noastre, sau mai bine zis cele trei realităţi româneşti, care l-au izbit pe Tomasi şi pe care el le pune în legătură cu vechii colonişti romani.

In ceeace priveşte argumentul lingvistic, acesta este mai ve-

---

[42]) N. Bălcescu, *Puterea armată şi arta militară la Români*. Publ. de I. A. Odobescu. Bucureşti, 1887, p. 638, nota 1.

[43]) Antonio Possevino, *Transilvania (1584)*. Budapest, 1913, p. 64. (Fontes rerum transilvanicarum. Tomus III).

[44]) N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*. Vol. 2. Bucureşti 1942, p. 128.

chiu, dar sunt de remarcat exemplele pe care le dă Tomasi, căci „Zieo", cuvânt din cult şi „Dominata", cuvânt pe care el îl va fi auzit dela boerii români, nu au fost menţionate de scriitorii italieni înaintea lui; „callo" se găseşte şi la Botero. Tomasi nu dă decât trei exemple, dar din domenii variate şi foarte potrivite. Probabil că el a cunoscut opera lui Botero, *Relazioni universali* şi deaceea nu insistă asupra acestui argument, el fiind utilizat încă mai înainte de alţi scriitori italieni. Argumentul lingvistic îl întăreşte prin alte două: cel etnografic şi al tradiţiei păstrate de către Români. Aceste argumente din urmă se deosebesc mult unul de altul ca valoare istorică. Legătura între îmbrăcămintea femeilor române şi romane este forţată. Nicolae Iorga a arătat că în portul românesc nu e nimic roman[45]). Despre bărbaţi nu mai spune Tomasi că se îmbrăcau ca Romanii, probabil fiindcă şi-a dat seama de neadevărul unei asemenea asertiuni. Descrierea îmbrăcămintei bărbaţilor are totuşi valoarea ei, căci ea corespunde cu îmbrăcămintea unui boier român din veacul al XVII-lea[46]), dovadă că Tomasi a cunoscut mai bine această clasă socială a Românilor.

Afirmaţiunea prin care susţine mărturia proprie a Românilor în ceeace priveşte originea lor romană[47]) se compune din două părţi: repulsiunea Românilor faţă de cuvântul „Valah" pe care ei îl socotesc cuvânt de ocară întrebuinţând cuvântul *„român"* pentru a se denumi şi partea a doua: mândrirea cu originea romană. Dacă asupra părţii întâi istoriografia este în deplin acord cu Tomasi, considerând persistenţa cuvântului *„român"* ca temelia tradiţiei originei romane[48]), asupra părţii

[45]) N. Iorga, *Portul popular românesc*, Vălenii de Munte, 1912, p. 14.

[46]) Eugen Barbul, *Costume româneşti din veacul al XVII-lea*. Cluj, 1935, p. 25.

[47]) Importanţa acestei afirmaţiuni a sesizat-o şi N. Bălcescu, deoarece în *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*, ed. Lapedatu, p. 184, el redă acest text în limba română, iar în notă îl reproduce în limba italiană, cu o singură greşală: a omis articolul „il" înaintea substantivului „nome", omisiune păstrată şi în ediţia d-lui Stelian Semedrescu, din anul 1940.

[48]) Alexandre Ciorănescu, *La tradition historique et l'origine des Roumains*. Bucarest, 1942, p, 17.

a doua, adecă asupra existenţei unei tradiţiuni orale la poporul român, având ca obiect originea romană, istoriografia are rezerve[49]). Intr'adevăr este foarte greu de stabilit, dacă a dăinuit neîntrerupt o astfel de tradiţie orală în poporul român. Se poate afirma totuşi că ea a existat şi a dăinuit la o anumită pătură socială, la anumiţi boieri şi călugări dar în mod confuz, fiindcă însuşi termenul de „Roma" şi „Roman" le era confuz, iar mai târziu când cultura latină a pătruns şi în ţările române, limpezindu-se termenii s'a limpezit şi tradiţia, cristalizându-se în cuvintele lui Grigore Ureche: „De la Râm ne tragem şi cu a lor cuvintele ni-s mestecate". Vrednic de subliniat este faptul că o afirmaţiune atât de categorică relativă la tradiţia originei romane ca a lui Tomasi, care avea numeroase posibilităţi să se informeze la faţa locului, nu întâlnim la nici un italian, care a vizitat ţările noastre, afară de Francesco della Valle. Valoarea afirmaţiunilor lui Tomasi depăşeşte valoarea afirmaţiunilor lui Giovannandrea Gromo şi în anumit sens chiar şi pe cele ale lui Della Valle, căci aceste afirmaţiuni isvorăsc din o deplină cunoaştere a realităţilor româneşti şi dintr'o intenţiune de istoric, opera sa fiind o istorie a evenimentelor contemporane, al căror martor a fost în mare măsură.

Incheind reflexiunile şi concluziunile isvorâte din studiul acestei descrieri a Transilvaniei şi a Ţărilor Româneşti, putem spune că ea se înşiruie printre numeroasele şi preţioasele referinţe italiene despre Români dela sfârşitul sec. al XVI-lea, această descriere, sau cel puţin schiţa ei, fiind alcătuită în anii 1596—1599. Astfel ea ocupă un loc de frunte printre izvoare, contribuind în mod real la cunoaşterea Românilor şi a unor regiuni româneşti din această epocă.

---

[49]) Dimitrie Onciul. *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române*, Bucureşti, 1907. 21 p. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*. Bucureşti, 1928, Vol. I, p. 92. Claudio Isopescu, *op. cit.*, p. 89.

II.

In această parte se reproduc pasajele, în care Tomasi se ocupa de Ţarile Româneşti şi de Transilvania, întru cât a fost în legatură cu Domnii români în decursul anilor 1595—1604. Dat fiind că aproape tot ceeace afirmă Tomasi este lucru stabilit de către istoriografie pe baza altor isvoare mai ample şi unecri mai precise, textul din opera lui Tomasi se reproduce fără comentarii. Scopul acestei reproduceri este de a pune la îndemâna istoricilor un material puţin accesibil din pricina rarităţii operei *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania.* Pasajele care se reproduc fiind împrăştiate în tot cuprinsul operei, textul este precedat de o scurtă lămurire pentru a putea fi înţeles mai uşor.

Sigismund rupe tratatul cu Turcii, face o epuraţie sângeroasă printre duşmanii săi interni şi, sprijinit pe alianţa cu Impăratul, începe să atace diferite cetăţi turceşti. Urmează campania din anul 1595 împotriva lui Sinan-Paşa. Anii 1594—1595:

„Hora vedendosi Sigismondo libero da ogni sospetto de'suoi, cominciò. data mano all'armi, a spiegare in aperto le sue insegne contra l'Otomano. & uscendo con temuto campo, divertì la piena, dell'apparati hostili, che solevano passare in Ungaria, & vinti piu volte gli nemici, che gli vennero con gran forze in contro, & superata Lippa Piazza di momento, con la presa della Città di Cenadio. di Gianù(?) Caransebes, lugos[50]). & altri luoghi apportò terrore immenso a Turchi tanto piu che anco dalla Moldavia, & dalla Valacchia, li cui Vaivodi, sendo state le Provintie con le arme del Prenc. liberate dalla soggettione de Barbari, erano sottoposti alla di lui superiorità. scorrendosi da un lato sino a Monchastro detto Nestoralba verso il Mar nero, & dall'altro, passato l'Istro, a Nicopoli, Silistria, Tarnova, & altre Terre della Bulgaria, facevano i Transilvani imprese importantissime. Venne il Bassa di Temisvar con quarantamila soldati a danni della Moldavia, & della Valacchia ne lo incontro con li due Vaivuodi il Transilvano, il quale fingendo per timore di ritirarsi, il Bassà senza ritegno seguendolo, diede in una imboscata così forbita che lo disfece in gran parte con il rimanente impiegandosi à ritornare a dietro nel passare certi paludi, & acque se ben di verno. ancora però deboli di giaccio a sostener peso, ne perde molti affogati. Non avenne fortuna migliore a diecemila Tartari, perche carichi di preda ritor-

[50]) Cenad, Caransebeş, Lugoj.

nando dall'alta Ungaria verso la Patria loro, alli stretti di Marmarusio[51]) confine con Pollacchi attesi da guerrieri Transilvani, ne gli rupono ritogliendo loro cioche conducevano di bottino ove in particolare erano mille Christiani di diversa età, & guadagnando mille cinquecento cavalli dei loro. Accortosi il Granturco, che la deffetione di lui dal Prencipe Sigismondo. & dalle Valacchie derivava a molto grave incommodo della guerra, & della Città di Constantinopoli, che pativa di varie vettovaglie solite a venirvi da quelle parti, & indarno con offerta di stato magiore, & sino d'incoronarlo Rè di Ungaria, provato di riconciliarselo amico impose a Sinano, che per allhora lasciando li Ungari, si rivolgesse alla ricuperatione della Moldavia, & della Valacchia, & à castigare il Transilvano della mancata fede. Comparsa dunque che vidde Sinano la state atta al campeggiare, si pose in apparecchio per la ingiuntagli speditione, & in pronto havendo settanta mila huomini da combattere, parti diverso Valacchia, & giunto di passaggio in Bulgaria, & al Danubio fermatosi quanto fu necessario alla fabrica d'un ponte, qual fece rispondere dall'altra ripa alla fortezza di Giorgiù, incaricandone a quel presidio la custodia, superò con tutte le genti il fiume. Il Vaivoda di Valacchia Michiele non stimandosi sofficiente ad aspettare l'inimico, si ritirò in sicuro nella Transilvania, di maniera che il Generale Turco hebbe negotio leggiere a debellare la provincia, la quale acciò per l'avvenire non ribellasse, se ne assicurò fortificando Tergoviste capo del paese, & sede del Vaivoda con validissimi terrapieni, & lo stesso facendo di Bucaresto. Da Sinano era di poco stato fornito il lavoro, quando si senti venire sopra con essercito risoluto. & forte il Prencipe Sigismondo, il quale con il soverso Cesare de'cavalli di Slesia, con li suoi Transilvani, & Sicoli, & con gente di Michiele si truovava insieme un nervo di cinquanta mila combattenti, à quali si sarebe unito Stefano Vaivoda della Moldavia, con buone forze, se per sospetto de'Tartari, & del Gran Cancelliere di Polonia, non lo faceva il Transilvano rimanere a custodia del paese. Il General Turco ricevuto aviso della venuta del Prencipe, del suo gagliardo sforzo, che diveniva anco maggiore dalla voce della presenza dell'Arciduca Massimigliano, & di quantità grande di Soldati Italiani. che altri però non erano, che gli condotti di Toscana dal Picolomini, non ardì di aspettarlo a battaglia. Perilche lasciando Sinano in Tergoviste con valoroso presidio di Gianizzari & con quaranta pezzi di Artiglieria il Bassà della Caramania, si diede egli à marciare con tutto il Campo à buoni passi, havendo di retroguarda Assano Bassà, il quale subito che alle sommità dei monti, donde dalla Transilvania si descende in Valacchia, scuoprì gli stendardi Christiani, accellerò più che puote il camino per ragguagliarne Sinano. Sigismondo al giunger suo, veduto il sloggiamento, & la frettolosa andata de'nemici, & volonteroso di spingersi loro dietro, imprese con gran prestezza, affinche non gli restasse sospetto alle spalle, ad

[51]) Maramureş.

espugnare Tergovista, la quale a forza d'huomini, & de fuochi, non facendo frutto la batteria, in poche hore si venise. Andorno a filo di spada piu de mila Turchi, & à saccheggio tutto ciò che si truovò nella Piazza, con pregionia del Bassà, & di alcuni Reghiferiti, anco di fuori molti, che si erano fuggiti fra boschi, uccidendosi da Transilvani. Della perdita alcuni cavalli salvatisi giunsero con la nuova a Sinano il quale da Buccaresto, dove esso si era alquanto fermato, parti incontinente lasciandovi artigliaria, & molti impedimenti per arrivare al Danubio, & ridursi oltre il ponte in sicuro. Il Prencipe espugnato Tergovista, misesi a seguitare l'inimico per viaggio impadronendosi di Buccaresto & se bene hebbe qualche ritardo della via, convenendogli girare alla lunga per le ruine fatte da Turchi dei ponti, et di quello sopra il fiume Zelez[52]), ciò non ostante arrivò Sinano, al poste à Giorgiù[53]), per dove sollecitava la passata dell'esercito, sendosi egli quasi che affogato in un paludo trasportatovi dal destriero. La Vanguarda del Transilvano investì subito ne Turchi con tanto loro spavento, che tosto si diedero alla salva per la via del ponte, & all'uno all'altro impedendo il transito, in gran numero nelle acqui andarano a ritrovare la morte, & il rimanente da ogni parte combattuto, & coltogli il rifuggio del medesimo ponte, fu disfatto il campo con gran quantità di uccisi, & di fatti schiavi, perilche a'Transilvani sortì una copiosissima, & ricca preda con liberatione di più di diecemila Christiani, che a dura servitù conducevano gli nimici dalla Valachia. Sinano dal posto ulteriore del Danubio stando mesto spetatore dell'infelice successo de'suoi biastemava il Cielo. & Macometto di essere su'l colmo della sua gloria, & vittorioso per l'Asia, Africa, & Europa, vinto & fugato da un Prencipe giovanetto, & da imberbi, come egli diceva, della Transilvania. Ma la disperatione segli aumentò, quando vidde anco a forza preso Giorgù, del cui mantenimento pur sperava havendolo stesso presidiato, & avalorandolo con la vicinità d'una isoletta, dove accampando cinquemila Turchi, bersagliavano teribilmente contro i Transilvani. La Fortezza non poteva essere tolta se per assalto, & per botta d'artigliaria, onde lo assunto di batterla, ne lo hebbe il Picolomini, & con molto ingegno colpendo, in poco di hore fece strada per le ruine della muraglia all'ingrosso, nel cui mentre quelli d'entro ben servendosi d'archibuggi. & di alcuni pezzi leggieri offendevano non poco gli nimici, fra quali la Fanteria Ungara impatiente di entrare nel luogo, & spingendosi con troppa inavertenza nella freccia dei tiri, furono di loro ammazzati doicento, & feriti molti. Il Picolomini & li suoi Cavallieri smontati, con la spada in mano si avanzarono alla apertura delle mura, cominciando à salirvi, il che veduto da Turchi. diedero tosto segno di volersi rendere, et era per prestarvi orecchio il Fiorentino; ma dietro a lui venendo Ungari, et Sicoli pieni di sdegno per la morte, et danno de'compagni impedirono il

---

52) Argeş (?)

53) Giurgiu.

parlamentare, et irrumpendo con gridi, et con ruina grande nella Piazza, oppressi da loro i nemici, che pur menavano le mani, & con ferite trattorono male alcuni degli Italiani, fecero universale occisione de tutti, et in spetie di mille valentissimi Soldati; mettendo apresso ogni cosa à sacco. Gli Toscani riportorono molta lode del dimostrato valore, & commenda dal Prencipe, dal Nuntio Apost. Visconti, da Carlo Magno Internuntio di Cesare, & da tutto'l Campo, il loro Capitano a maggior stima ascese, et del suo prudentissimo consiglio in diverse occorenze servendosi il Transilvano, volontieri ne lo haverebbe trattenuto seco alla Corte quando fosse egli stato d'altro animo, che di ritornarsene al gran Duca suo signore. Pensorono i christiani di assaltare quelli del Isola & ne haveva il Prencipe voglia grandissima; tuttavia per non rappresentarsi modo di superare l'acqua, perche altri legni non erano dalla parte di quà, che due galere conquassate delle prese l'anno dianzi a Giavarino, & venute in mano de'Transilvani, non si puote fare altro come anco bisognando che il medesimo Sigismondo si temperasse per all'hora da altre imprese per scarsezza in particolare di dinaro da pagar l'essercito, commandò che fosse arso, & distrutto Giorgiù. Sinano accompagnato da infelicità di tutte le cose, pervenendo a Costantinopoli, reputò à ventura che privo del Generalato, non fosse privo della vita, & la gente Transilvana senza ostacolo veruno scorendo il paese, giunse a vedetta delle reliquie del ponte meraviglioso di Traiano, il quale per essere stato fundato quasi che in un vasto pelago, che tale in quella parte si assomiglia il Danubio, si faceva ben conoscere per opera non d'altri, che de'Romani, i quali però non seppono indovinare, che fabricatolo per trovarsi presti alle ribellioni della Dacia, dovesse egli riuscire pernitioso all'Imperio Romano, come riusci di la passando più volte gente Barbara alla lui distruttione. Inclinando horamai l'Autunno per la entrata di Novembre dell'Anno mille cinquecento novantacinque, Sigismondo lieto per la vittoria ottenuta di Sinano, et per la ricuperata Valacchia, se ne ritornò, alquanto susistendo in Corona Città sua, ad Alhagiulia alla moglie Austriaca Maria Christierna, la quale per essergli stata condotta poco prima della andata di lui contro Sinano, appena sendo stata seco nella celebratione delle nozze, ne lo atteudeva con immenso desiderio. Il Prencipe al partire della Valacchia, dichiarò per suo Governatore, & Vaivoda della Provincia Michiele, prescrivendogli termini di limitata autorità, & subito arrivato in Transilvania fu di suo ordine licentiato l'essercito, ritornandosene gli cavalli Tedeschi in Slesia, gli Fiorentini in Italia, & gli altri alli paesi loro. Scarico pertanto Sigismondo da pensiero del Turco, che parimente all'intorno di Temisvaro era stato rotto da suoi con incendio dei borghi della Città, non perciò lo abbandonavano le cure della Moldavia, dov'è benche Steffano Vaivoda havesse oppressi molti de'Moldavi ribellatisi da lui per instigatione de'Polachi, & ridotti à mal partito gli Cosachi loro fautori con gente Transilvana, udiva non dimeno sotto colore di speditione contra Tartari, ordirsi mille machinationi dal Gran Cancilliero Zamoschi per turbare

ad esso Prencipe il dominio della Provincia. Da cotale machinamento non arrestava punto il Cancilliero l'affinità con Sigismondo, di cui haveva havuto in moglie la Sorella datagli, per aggrandirlo, dal Rè Steffano; per la invidia, da che era tormentato della grandezza del Cognato, lo faceva vilipendere ogni sorte di rispetto, pure vergognandosi din non coprire questo suo mal affetto con Scudo almeno di qualche apparente ragione, andava spargendo, che il Transilvano tenendo la Moldavia, & reggendosi ella à nome suo, veniva à generarsi aggravio alla Corona di Polonia, dalla quale per instituto antico erano soliti di pendere li Vaivodi, che di tempo in tempo vi succedevano'. (p. 21 25).

Mihai Viteazul dă ajutor lui Sigismund cu ocazia asedierii Timişoarei. Anul 1596:

„Michiele Vaivoda della Valacchia chiamato dal Prencipe venne in campo con quatro mila combattenti, & in particolare con buona mano de'Boiari, che sono nobili di feudo obligati a proprie spese alla guerra, & con questi, & con gente di Siculia crescendo il sforzo Transilvanico, tanto più erano stretti gli aversari, a quali per aportarsi angustie maggiori privandogli del tanto necessario comodo dell'acqua, si sviò dall'usato alveo il Temis". (p. 37).

Sigismund, spirit inconstant şi uşuratec, nemulţumit de insuccesele sale se gândeşte să renunţe la Transilvania în favorul Impăratului. Planurile lui cu privire la Balcani. Anul 1597:

„Il negotio di rinuntiarsi la Transilvania a Cesare non passava fuori di maneggio, & ne era il Prencipe Sigsmondo tanto più constante, quanto che impedito à moversi contro Polacchi, co'l favore delle armi loro vinto Stefano suo Vaivoda in Moldavia era succeduto Giermia, & ne lo haveva instrutto il gran Cancelliere Zamoschi, permettendo ch'egli ricevesse il stendardo Turchesco, & si obligasse dell'antico tributo alla Porta. Aggiunse poi anco materia di sdegno, & di consolidare la risolutione fatta della renuntia, nel Transilvano, il vedere che se gli andavano attraversando i suoi disegni; come fece il perfido Moldavo. dando passo a Tartari, & opponendosi a sei m'la Cosacchi, che venivano in servigio del Prencipe nella Valacchia, donde egli superando il Danubio, haveva in mente di allargarsi per l'Imperio Turchesco, havendo per sollevatione di molti popoli Christiani, che allo apparire de'suoi Vescilli si gli sarebbono accostati, chi gli prometteva lo arrivo di là del monte Emo[54]) sino à Soffia Città di sede del Bellerbeio della Grecia, &

[54]) Munţii Balcani.

l'acquisto di trentatre altre terre del Regno di Bulgaria. Il che tutto si trattenne per la mutatione di Moldavia, & per la non venuta de Cosacchi, & cagionò che concertandosi fra Bulgari, & Rasciani di tagliare à pezzi gli presidi Turcheschi per accertare della loro fede il Prencipe, fosse scoperto il trattato, & il Vescovo di Ternova, quale era capo, rimanesse con molti altri in mille horrende guise lacerato, & morto. Instandosi per tanto grandemente l'effetto dello affare Transilvanico, si conchiuse egli con questi capi principali, che Sigismondo cedendo assolutamente a Cesare la Transilvania, & Valacchia con le ragioni della Moldavia, all'incontro gli fossero date da Sua Maestà le Ducee di Appulia, & Ratiboria in Slesia, con cinquanta milla talleri all'anno, & fù prefisso il termine, che l'uno, & l'altro dovesse riceverne il possesso". (p. 59).

Comisarii imperiali sosesc în Transilvania pentru a lua în primire principatul. Mihai Viteazul trimite un reprezentant la dietă. Primăvara anului 1598:

„Maturatosi poscia il termine della rinuntia del stato Transilvano, Cesare, per haverne il possesso, & per ricevere giuramento di fedeltà dai popoli, che pero malvolontieri mutavano Signore inviò per Commisari all'effetto, il Vescova d'Agria, il Vicepalatino d'Ungaria, & il Dottore Pezzen Italiano consigliere secreto. Venuti ad Albagiulia in una publica Dieta convocata da Sigismondo & ove intervenne messo del Valacco, restò tutto il Principato con la Valacchia, & ragioni della Moldavia consignato a Sua Maesta, & giuratole homaggio in mano delli Commissari. Il Tosica[55]) venuto in sospetto all'imperatore, che gli intesosi col Vaivoda Michiele, aspirasse, andatosene il Prencipe, alla Signoria della Transilvania, & ordisse modi in pernitie di Massmigliano, ordinò che con occasione della medesima Dieta fosse fatto prigione. Sigismondo ne lo permise, & havutolo i Commisari in loro potere, ben tosto fuori della provincia ne lo fecere condurre in carcere a Zachmar[56]) in Ungaria, ne potendosi liberare con tutte le preghiere, della moglie Valacca, stata Prencipessa di Valacchia, sua Maestà ne lo fece decapitar··'. (p. 61).

Sigismund, nemulţumit cu schimbul făcut, se reîntoarce pe neaşteptate în Transilvania şi se pregăteşte de luptă, din pricina Turcilor, care se apropie de Transilvania. El ajunge la înţelegere cu Mihai Viteazul. Anul 1598:

---

[55]) Ştefan Jósika.

[56]) Satu-Mare.

„Il Transilvano inteso l'arrivo del Visir, senza respirare si occupò nelli affari de guerra, & però con sollecitudine rinforzato il campo ammassato dianzi da Imperiali, & imposto a Michiele Vaivoda della Valacchia, che non fù pigro a riconoscerlo in superiore, che non solo se armasse per travagliare Turchi dalla banda di Vidino, ma anco che spedisse soldati al campo ordinò, che le genti sotto il Tenentato di Stefano, Ciacchi, levandosi dal primiero alloggiamento di Albagiulia, si trasferissero nella campagna del Castello di Deva, luogo in monte, forte, & sù la strada di Lippa, dove anco il Prencipe hebbe stanza, per invigillare ai movimenti di Ibraino, & per essere pronto a soccorrere ad ogni pericolo" (p. 65).

Mihai Viteazul ajută pe Sigismund cu 3000 soldaţi. Anul 1598:

„Sigismondo inviato l'essercito ch'era di ventimila huomini, venne seguendolo, & alquanto susistendo a Claudiopoli, viddesi comparire dalla Valacchia tremila forbiti Archibuggieri vestiti all'Ungara tutti di una divisa, & cinquecento cavalli Cosacchi, armati di scimitarra, d'Arco, & d'Archibuggio". (p. 67).

Sigismund cedează Transilvania Cardinalului Andrei Bathori. Raporturile dintre Mihai Viteazul şi Cardinal. Anul 1599:

„Il Cardinale havuto il Prencipato col giuramento de fedeltà dai popoli. & dal Valacco, diedene conto al Pontefice, & ad altri Potentati, non ommettendo di spedire suoi messi all'Imperadore, & al Turco, dando il carico di Roma al Temisi, che doveva risedervi per segretario, qual è scrittore della presente historia". (p. 76).

Impăratul, nemulţumit de venirea Cardinalului Andrei Bathori în Transilvania, ajunge la înţelegere cu Mihai Viteazul pentru a-l alunga. Anul 1599:

„All'Imperadore comparso l'aiuto [*aviso?*] della rinuntia, lo hebbe in estremo a male, & riputandosene offeso, & da Sigismondo, che haveva resignato senza sua saputa, & del Cardinale, che haveva accettato senza rispetto, disposene vendetta sopra il Cardinale, che era in paese, con servirsi per istromento di Michiele Vaivoda della Valacchia, che anco sopportava egramente il nuovo dominio, & acciocche si armasse, inviosigli segretamente di mente Cesarea per un Ragugeo buona somma di dinaro". (p. 76—77).

Infrângerea Cardinalului Andrei Bathori de către Mihai

Viteazul. Ocuparea Transilvaniei. Purtarea lui Mihai Viteazul în Transilvania. Neînţelegerile lui Mihai Viteazul cu Basta. Lupta dela Mirislău. Plecarea lui Mihai Viteazul la Impăratul. Anii 1599—1600:

„Il Valacco havuto l'ordine, & il dinaro da Cesare per far gente da cacciare dalla Transilvania il Cardinale, con diligenza ne haveva fatta massa; di che volendone sapere la cagione il Prencipe pur Cardinale si lasciò, dare ad intendere, che gli apparecchi fossino per difendersi dal Turco, che minacciava da passare in Valacchia. Onde lo astuto Vaivoda, avertendo prestarsigli fede, & di havere persuaso l'opposito di cio che rivolgeva nella mente, ad un tratto, superati i monti, calò con gran sforzo in Transilvania, & havuto pacificamente Corona, & occupato Fogaras, varcando il fiume Aluta[57]), andò ad attendarsi nella pianura di Cibinio. Il Cardinale colto d'improviso, con la maggiore celerità che puote, convocata la nobilità, & altre genti della Provincia solite a guereggiare, con dar loro per Capitano supremo Gasparo Cornis, da Albagiulia si avanzò stesso ad incontrare l'inimico, allogiando di rincontro à lui à Cibinio, la qual Città ben proveduta stava spettatrice dei successi. Monsignor Malaspina, che ritornato di Polonia, sosteneva presso il Cardinale carica di Nuntio Apostolico faticò passando dall'un campo all'altro di stringere accordo, & di vietare che non si fundasse sangue Christiano. Getandosi nondimeno ogni cosa al vento, poiche il Vaivoda intendeva, conforme alla volontà dell'Imperadore, quale mostrava espressa in lettere patenti. che il Cardinale lasciasse lo stato, si vene alla giornata, adoprandosi di prima l'artilieria dall'uno, & l'altro Esercito, i quali mentre accozzati pugnando fieramente, & che gli Transilvani ponendo gli nimici in piega non erano fuori di speranza della vittoria, il Generale Cornis, fosse à caso, ò à studio. come si giudicò, per essere egli Imperiale, fatto prigione da Valacchi, il Vaivoda ripreso cuore, & con gagliardia rimettendosi, scompigliò, & misse in disordine le squadre Transilvane, le quali con molta perdita cedendo al nimico, divenne egli, quasi di vinto, vincitore. Il Prencipe Cardinale veduto la rotta de'suoi, si staccò con cento cavalli, cercando per la via di Moldavia di salvarsi in Polonia. Ma gente del Valacco, & gli Sicoli inclinandogli per conservatione della loro libertà, ristretta dal Cardinale, seguitandolo, & occupati i pasi con facilità disfecero la scorta cavalleresca, della quale spoliato l'Infelice Prencipe, con sola salvezza di due Paggi ignoranti de'viaggi, andò qualche giorno vago per boscaglie. Dopo che indagando pure alcuni fanti Archibuggieri l'orme sue, finalmente cinque di loro gli sopra vennero, & a primo arrivo tagliato a pezzi l'uno de'Paggi, che fuori della Cappana, dove il Cardinale stanco dalle vigilie passate ripposava, era tenuto a far la guarda,

[57]) Olt.

avanzando innanti uccisero l'altro. Al romore destò il Cardinale, & veduti quei Siccari sordi ai preghi, & cupidi del suo sangue, & della morte, cominciò spinto più dalla necessità, che dal valore, a maneggiare la scimitara, che haveva a lato, ne uscirono vani i colpi, cogliendo alcuno d'essi, & più forte averebbe fatto, se l'uno di loro lanciata una Aceta, non lo colpiva nella fronte, donde suscitato un torente di sangue, che al signore ingombrava la vista, posesi egli poco meno che alla cieca à fuggire. Ma seguitato, & di nuovo colpo al modo primiero ferito nella parte posteriore del capo, fu forzato, destituito da sensi, di cadere ne tardò à sopravenirgli uno de'persecutori stato servidor suo, & beneficato, che malamente compensando il beneficio, gli troncò spictatamente dal busto la sagrata testa. Cotal fine hebbe il Cardinale Andrea Battori, Nipote di Stefano Re di Polonia, & Vescovo in Prussia della nobilissima Chiesa di Varmia. Michiele ottenuto la vittoria, & a drittura venutosene ad Albagiulia, a sua divotione converse tutta la Transilvania, giurando in mano di lui fedeltà a Cesare, alla cui Maestà dando egli ragguaglio del successo, & della morte del Cardinale inviogli per haverare il fatto, molte Insegne prese, insieme con la effigie compassionevole del capo Cardinalitio pieno di ferite, & con il Cavallo, & scimitara stati suoi. Fattosi poi dal Vaivoda ritruovare il cadavero, & portarlo ad Albagiulia, ripostagli la testa, con lagrime di Crocodillo ne gli ordinò sepoltura entro la Chiesa maggiore ove molti anni dianzi giaceva parimente ucciso da Personaggi di guerra dell'Imperadore Ferdinando Avo di Rudolfo, il Monaco Giorgio Cardinale, & forse anco il Vescovo di Varadino morto dal Gritti. Parendo che à sì miserabil essito per alto giuditio di Dio fossero tutti tre condotti, dallo havere poco curata la vocatione alla quale erano, stati chiamati di servire à sua Divina Maestà, & non al mondo, di cui egli disse non essere il suo Regno. Il Valacco a poco à poco invaghitosi del paese, non si curava di consignarlo a Cesare, à cui nome l'haveva preso, & gli era dimandato da Commissari imperiali, anzi che andava a passo di farsene libero Tiranno. Di che anco malcontenti gli Transilvani, de'quali ogni giorno con falsi pretesti per assicurarsi in stato, prendeva crudelissimo supplicio, & haveva determinato in un Parlamento di far gire à filo di spada tutta la nobiltà, tennero modo di cacciarnelo à forza, unendosi con l'Imperadore. Il Basta spedito loro per Capitano, passò con le genti, che haveva nella superiore Ungaria. à giuntarsi con Transilvani, & radunate le forze, si formò un convenevole Essercito. Dal Vaivoda intesosi l'apparecchio contro di lui, usò con nuove promissioni di cedere la Provincia, & con altro, ogni arte per disgiungere Cesare da Transilvani. Tuttavia indarno avendosi a spendere l'opera poiche'l Basta stava saldo, ch'egli uscisse quanto prima di Transilvania, suono. che non piaceva alle sue orecchie, fattosi animo, & cominciando a sperar bene per la moltitudine de soldati, si preparò all'armi, nè passò molto ch'egli movendo da Albagiulia, si accampò fra la Città, & Terra di Egne-

dino[58]) con trenta più mila persone, trincerandosi in forte maniera, & aspettando altra soldatesca di Valacchia. Gli Transilvani ancor loro si avanzarono tanto, che di poca lontananza restò spacio tra gli uni, & gli altri, & ambidue vi havevano di vicino le acqui del Maruggio. Questi sotto il Basta, se ben di numero minore, ardendo di brama di combattere, volevano sin dentro ai rippari assaltare gli nimici, che mostravano di trattenersi da giornata finche loro arrivava la gente Valacca. Ma il Generale Cesareo, quale con prudenza si era stabilito il modo di vincere senza sporsi à tanto rischio, andava temperando gli importuni ardiri in spetie de'Transilvani, i quali divenuti impatienti della tardanza al combatere, non lasciavano di carpire il Capitano di timidità, & tanto maggiormente poi, quando viddero, ch'egli ordinato che si sloggiasse, invece di marciare contro il Vaivoda cominciava a voltargli le spalle. Cio fù strattagema studioso del Basta per alettare l'inimico alla uscita da le trinciere, ne egli accadè invano; perche non conosciuto da lui, che pensava ogni cosa meno, che di non perseguitare l'hoste fuggitivo, irrupe dai steccati con gridi, & con gran rimbombo di cannonate. Di che accortosi il Cesareo, & in punto voltata faccia urtando nelle squadre di Michiele, che venivano quasi che vitoriose non ordinate in breve hora pose loro in rotta con strage, & mortalità grande, & con fuga del Vaivoda, che appena hebbe tempo, passando sopra un generoso cavallo il Marugio di salvarsi in Fogaras, & di là bene in fretta in Valacchia. Vintasi dal Basta Michiele, & licentiata dal paese la militia forastiera, se ne entrò egli in Albagiulia, riordinando le cose, & ricevuto per l'Imperadore dai popoli nuovo hommaggio, si diede con altri deputati da sua Maestà à governare la Provincia Ne Transilvani apariva sodisfacimento del governo. Ma dall'altro canto tenevano il più di loro volto il pensiero a Sigismondo per rihaverselo in Sig. Il Prencipe, quale era in Prussia havuto l'infelice annuntio della morte dela Cardinale et della perdita della Transilvania, & aspirando alla ricuperatione del Stato, à che era anco essortato con lettere da molti Transilvani, ricercò di aiuto il Cancelliere di Polonia suo Cognato, & egli gli lo promise, venendo di compagnia in Moldavia, dove intendendosi la mutatione delle cose per la cacciata del Valacco, e che egli rimessosi di Essercito improvisamente veniva contro di Gieremia per torgli la Moldavia, attesosi ad ostare in difesa del Moldavo, et intanto d'altra banda spogliato Michiele della Valachia, subintrando il Vaivoda Radul, il Cancelliere non fece altro, et il Prencipe ben intesosi con Gieremia, & sapendo il desiderio, che maggior parte della Transilvania teneva del suo ritorno si fermò in Moldavia, dove nondimeno per gratificare a Cesare il Rè di Polonia gli fece certo arresto. Michiele, senza stato, hebbe gratia dal Basta di mettere la moglie, & figliuoli in sicuro a Fogaras, & egli se ne andò ai piedi di Cesare a dimandare perdono dei suoi falli". (p. 80—83).

---

[58]) Aiud.

Lupta dela Goroslău. Anul 1601:

„La Maestà di Cesare veduto il nuovo rivolgimento della Transilvania, ne volendo passare invendicato il recente affronto fattosele con la cacciata de'suoi ministri, & con la rivocatione del Battori, commandò al Basta, che alla gagliarda si armasse contro Transilvani, & egli, che à ciò per la ingiuria nella propria persona ricevuta non haveva bisogno di stimolo vi si impiegò con ardentissima cura, aiutandonelo il Vaivoda Michiele, che ritornato in gratia dell'Imperadore assoldava diecemila combattenti, per ricuperare poi col favore Imperiale la perduta Valacchia. Il Prencipe Sigismondo alle speditioni nemiche non dormiva, & havendo per amico il Valacco Radul con tutta la nobiltà transilvana da alcuni in poi, che se ne erano fuggiti à Zachmar dal Basta, radunava esercito non fuori di rincrescimento di dover venire à battaglia con Christiani, rispetto, che gli fecce offerire a Cesare diversi partiti d'accordo, i quali non sendo accettati, convenegli attendere alla guerra, & tanto pensiero ne tolse, che il Basta uscito, se lo vidde in uno istante à fronte, con questo giusto Campo. Onde venivano gli Imperiali per la strada di Varadino; & il Transilvano venuto era alla loro volta occupavano in un colle vantaggioso, & munitolo al passo di artiglieria, sperava ò di potergli stancare difficoltandogli il camino, ò facendo essi sforzo di passare, combattergli con certezza di vincere. Il pensiero era accommodatissimo, & riuscibile; ma ne lo interruppe fallo de'Capi in alloggiando le genti; perche scorgendosi il posto manchevole d'acqua, & volendosi correggere lo errore con mutare alquanto di posto, non puote egli effetuarsi per l'impedimento dei Pezzi, che gli nemici non se ne accorgessino, i quali servendosi della presentanea occasione, & spinti avanti gli moschettieri con spalleggio de Valloni. & d'altri à cavallo, scompigliorono con agevolezza li implicati nella mutatione del posto, & questi col volgere delle spalle disordinando altri, incerto l'esercito Transilvano, non stimando minaccie, nè ad esortationi de capitani. ne del Prencipe stesso, affinche stesse saldo, divenne tutto fuggitivo, con perdita dell'artiglieria, & del bagaglio, & con morte, & cattura de'molti, ad alcuni de'quali di conto, come à rebelli dell'Imperadore fù tagliata la testa". (p. 85).

Uciderea lui Mihai Viteazul. Anul 1601:

„Nelli avenimenti di cotesti fatti, in Transilvania, da che Sigismondo ricevè la rotta fugitiva, & fu perduto Claudiopoli, il Basta insieme con il Valacco Michiele si apprestò a nuovi progressi contro il Prencipe, il quale anco si armava per difendersi, et l'essercito Imperiale partito da Claudiopoli. furono gli suoi primieri allogiamenti a Torda, Terra una giornata da Albagiulia, la quale per essere aperta, & non atta a resistenza, si rese. Quivi dimorando gli Cesarei accampati, & per commodità dell'acqua in cam-

pagna presso il fiume Stragues[59]), capitarono a mano del Basta lettere intercette di Michiele, dalle quali chiaramente si conosceva trattato, & intelligenza di lui con Turchi, promettendo per essere favorito a rihavere la Valacchia, di tradir loro il Capitano, & le genti dell'Imperadore. Il Basta turbato da tanta perfidia, & volendo per sempre uscirne di sospetto, mandò al Vaivoda, intimandogli di essere prigione di Cesare, & che volontariamente si constituisse in potere di Sua Maestà. Egli non volendovi acconsentire, & levandosi per eccitare la sua gente all'arma, fù secondo l'ordine in caso tale dato dal Basta, ammazzato nel proprio padiglione. Et così il Valacco avidissimo di regnare, & fabro Eccellente d'inganni, chiuse l'ultimo de'suoi giorni. Per la morte non furono senza qualche moto gli suoi soldati, aspirande à vendetta. Ma tosto ne gli acquetò il Capitano Cesareo, manifestandone loro la cagione, et proferendo le medesime lettere. Perilche tolsero anco da lui il soldo, & si hebbe oppinione, che all'hora pervenisse al Basta il tesoro di Sigismondo depredato dal Valacco vinto il Cardinale, & se ne confirmò tanto maggiormente il Prencipe, quanto, che ritornato egli nella Provincia, & ritruovati in Fogaras, la moglie, & figliuoli del Vaivoda, non puote per tutta la diligenza usata, haverne da loro minimo inditio. Li quali, morto Michiele, liberi, & fuori d'ogni molestia furono lasciati partire, & girsene, come desideravano in Germania a raccomandarsi alla gratia di Cesare" (p. 98 99).

Lupta dintre Domnitorul Radu Şerban şi Simeon Movilă. Anul 1602:

„Nel mezo di cotesti gesti Ungarici, Radul Vaivoda della Valacchia, che teneva buona corrispendenza con il Basta, ritiratosi alle montagne verso Transilvania dalla furia de Tartari, andava rinforzandosi di gente per venire à battaglia con Simone, che col favore Turco, & Tartaresco la voleva cacciare di stato, et haveva insieme un'essercito di trentamila persone, & richiese il medesimo Radul di soccorso il Basta, il quale prontamente lo aiutò, inviandogli con altra gente Francesi, & Valloni per il Conte Gioan Tomaso Capriolo, che di buon spatio militava presso la persona di esso Generale, i quali a punto giunsero in tempo, che non era lontano il termine della giornata. Vennero gli due Vaivodi fieramente ad affrontarsi, & tutto un giorno combatendo senza vedersi di cui fosse il meglio, il di seguente rinovandosi la battaglia, restò debellato Simone con molta perdita, & il Tartaro che ne lo hoveva aiutato, havuto notitia da prigoni delle genti Cesaree, che vi erano intervenute, & sospicando, che Simone gli lo havesse celato, spinto contro di lui a sdegno, ne lo fece prendere, & ne lo condusse seco in Tartaria, andandosene con cinquemila meno delli suoi piu

59) Arieş.

valorosi, & con morte di uno di lui parente, che si disse ucciso da un Strozzi Fiorentino. Di Radul, che si conservò in stato, morirono più di mille, & ne mancarono di queli del Capriolo, alcuni ammazzati, alcuni fatti prigioni, confesando il Vaivoda di havere ottenuto la vittoria per loro" (p. 108—109).

Lupta dintre Basta ajutat de Radu Şerban şi Moise Székely. Victoria e dobândită prin vitejia Domnitorului român. Anul 1603:

„Il Basta avenga che nutrisse desiderio di opprimere l'inimico, ne lo faceva nondimeno stare in pendenza l'esito incerto de gli essenti. Onde per potere con qualche sicurezza di vittoria combattere, procacciò che il Vaivoda Radul si unisse seco. Intesesi per tanto con segretezza, il campo Cesareo ben'ordinato passando il fiume Aluta si avanzò contro di Moisè in quello istante che anco dalla Valacchia si era mosso il Vaivoda. Avicinatisi gli eserciti, tosto si venne al fatto d'arme, & Radul fù il primiero ad attaccarsi co'l nimico, il quale molto virilmente lo raccolse. Si combatte per più hore subintrando sempre gente del Basta, & più d'una volta rinovossi la battaglia dubiosissima, in ultimo combattuto Moise dalli due campi, fù egli vinto, & rotto con molta strage de'suoi, & con non poco danno de gli avversari, havendo disperatamente pugnato gli Transilvani. Restò Moisè mortalmente ferito, & non sapendosi dove egli fosse, ne lo ritruovorno morto alquanto discosto dal luogo del conflitto, che succedè nella campagna poco lontana da Corona, la cui Città per havere favorito gli nimici patì diversi gastighi dal Conte Basta, oltre la pena di gran somma di dinaro, che le bisognò sborsare in sodisfattione della paga dei soldati Imperiali. Le reliquie di Moisè si salvarono, chi verso Temisvaro, chi verso Moldavia, & di nuovo la Transilvania ritornò sotto l'Imperadore: ma con grandissime ruine, desolationi, & miserie del paese, & dei popoli, che loro inferirono tanti eserciti, & spetialmente gli Cesarei. A Praga portato lo annuntio della vittoria havuta di Moisè, con allegrezza inestimabile si corse ai sacri Tempi, dandosene gratie ai numi celesti, & nella Chiesa Maggiore cantorono i Chierici con mille sorti di stromenti musicali il canto divino delli due Chiarissimi lumi della Fede Santa, Ambrogio, & Agostino, facendosi poscia nella Piazza del Castello alla presenza di Cesare splendida mostra di cento ventotto insegne acquistate nella battaglia, dicendosi però, che il Valacco fosse stato egli precipua cagione della sconfita de'nemici" (p. 125—126).

Bunele relaţiuni dintre Radu Şerban şi Impărat:

„Fra tanto a nome della Transilvania erano andati oratori a Cesare.

dimandando, che in caso di partenza del Conte Basta, fossero governati da un Prencipe di Casa d'Austria: ma non si diede loro orecchio per dubbio di fede di quei popoli tante fiate da essi violata, & bisognò che si contentassero dei Commissari, che piacque à sua Maestà di dar loro per governo. Et con il Valacco, di cui anco si truovava venuto alla Corte personaggio, fu stabilito in amicitia, & nella protettione, & buona corrispondenza dell'Imperadore" (p. 133).

In Transilvania ajunge Principe Ştefan Bocskai. Radu Şerban avea intenţia să se împotrivească acestuia:

„La Transilvania che fino all'hora si era tenuta per Cesare, vedendo gli progressi del Boscai, & ch'egli ad ogni modo sendo di là principale, se ne voleva insignorire, cominciò a seguitare le parti di lui, & in breve partendo dalla Provincia i governatori, & venendo in Germania li Commissari Imperiali, che più non potevano conservala, si accostò poco meno che tutta alla sua divotione, ancorche Radul Vaivoda della Valacchia studiasse di impedirselo" (p. 150).

Aceste texte arată îndeajuns meritele şi scăderile operei lui Giorgio Tomasi. Credincios principelui Sigismund Bathori şi celor care i-au fost proteguitori, admirator a tot ceeace este italian, catolic din tot sufletul şi cu toată convingerea, el nu putea scrie decât aşa cum a scris. Părtineşte pe Bathoreşti, glorifică pe Basta[60]), pe care îl socoteşte italian, iar faţă de Mihai Viteazul are o constantă antipatie, recunoscându-i cu toate acestea vitejia.

Opera lui Giorgio Tomasi îşi păstrează însă valoarea ei vrednică de subliniat, nu numai pentru acea îngrijită şi clară descriere a Transilvaniei şi a Ţărilor Române, ci şi pentru faptul că figura Domnilor români Mihai Viteazul şi Radu Şerban — în ciuda rezervelor lui Tomasi faţă de Mihai — apare strălucitoare, demnă, egală, dacă nu chiar superioară, marilor fi-

---

[60]) Descriind moartea lui Basta, Tomasi spune: „... Havendo il valoroso Cavalliero lasciato nome, & fama gloriosissima al mondo di se medesimo, cosi per la disciplina militare, che ne era peritissimo, vincendo più volte Turchi, & Transilvani, & espugnando Città, come anco per il proprio ardire, non ricusando nelli accidenti di dimostrarsi non meno animosissimo soldato, che prudentissimo capitano". *Op. cit.*, p. 162.

guri de luptători pentru creştinătate din acest timp. Referinţele lui Giorgio Tomasi despre Români confirmă astfel o serie întreagă de opere şi rapoarte contemporane, care mărturisesc originea romană a Românilor şi statornicia, cu care Românii au luptat pentru credinţa strămoşească împotriva Turcilor, precum şi împotriva celor care le ameninţau independenţa şi libertatea.

BISERICA REFORMATĂ DIN SIGHET ŞI BISERICILE DE LEMN DIN MARAMUREŞ.

de CORIOLAN PETRANU

Cunoaştem publicaţii ale căror rezultate nu le admitem în întregime şi totuşi au darul de a ne îndemna la cercetări şi reflexii. Faptul acesta fără îndoială le ridică valoarea. Un asemenea exemplu ne oferă două publicaţii noui ale tânărului istoric Al. Filipaşcu. Ele sunt din domeniul istoriei politice a Maramureşului şi ca atare numai în treacăt se ocupă de problemele de artă. In cele ce urmează vom face câteva observări critice cu privire la cele afirmate despre monumentele istorice ale Maramureşului şi vom încerca deslegarea chestiunilor puse.

Cu privire la biserica, azi reformată, din Sighet d. Al. Filipaşcu scrie în Istoria Maramureşului (Bucureşti, 1940, p. 31), următoarele: „In scopul propagandei catolice, Teutonii au zidit biserica Sf. Maria a Paulicianilor din Remeţi, afiliată celei din Sátoraljaújhely, precum şi impozanta biserică de piatră din Sighet, închinată Sf. Emeric, unde preoţi români uniţi cu Roma oficiau după ritul slavonesc. Biserica din Sighet, zidită în stil bizantin şi decorată cu picturi orientale, a fost nimicită de groaznicul incendiu din 10 August 1859, dar reclădită, ea constitue şi azi una din cele mai frumoase podoabe ale capitalei voevodale. Copiile vechilor picturi murale, executate la stăruinţa directorului Şt. Szilágyi, se păstrează şi azi în muzeul Naţional din Budapesta. (Cf. *Akadémiai Értesitő*, 1850, p. 234). Părerile unora, că această biserică ar fi fost proprietatea unei

bogate colonii greceşti, care reducându-se ca număr ar fi vândut-o calvinilor, sau că ar fi fost proprietate românească, nu par verosimile. Nu avem nici o urmă istorică despre prezenţa de colonişti greci la Sighet, iar calvinii au ajuns în stăpânirea ei în sec. al XVI-lea, în urma trecerii la calvinism a comunităţii catolice din Sighet. De altă parte devin inexplicabile motivele ce ar fi îndemnat pe Români, să clădească o biserică de proporţii atât de uriaşe, în'trun stil neîntrebuinţat de ei şi într'un loc, care nu era nici măcar reşedinţa unui voevod. Mai ştim, că biserica aceasta a fost dăruită de către Ludovic cel Mare coloniştilor germani şi catolici de rit latin, într'un timp, când regele având mare nevoie de credinţa Maramureşenilor, prin răpirea ei, i-ar fi provocat la cea mai disperată revoltă".

Observările noastre de istoria artei sunt următoarele: chiar o privire fugitivă a ilustraţiei interiorului bisericii şi a planului din opera lui Fl. Rómer *(Régi Falképek*, Budapesta, 1874, p. 89 şi 93), ne convinge, că nu avem a face cu stilul bizantin, ci cu cel de tranziţie dela romanic la gotic; arcurile frânte deasupra pilastrilor navei de mijloc, apsida poligonală, ferestrele şi lipsa cupolei ne învederează aceasta. Pictura nu pare orientală, nici unul din autorii competenţi nu a afirmat aceasta, nici că biserica ar fi în stil bizantin zidită. Rómer recunoaşte însă, că picturile în unele privinţe se deosebesc de cele apusene, iar Şt. Szilágyi conclude, că sacristia bisericii fiind ulterior edificată, biserica a fost zidită primaoară pentru ritul grecesc, deoarece biserica grecească se poate lipsi de sacristie având iconostas, cea romano-catolică însă niciodată.

Datarea bisericii variază după autori şi chiar la acelaş autor. I. Henszlmann crede în 1847 *(Akadémiai Értesitö*, VII, 2, p. 32—38, 1847) navele şi turnul din sec. XII, altarul din primele decenii ale sec. XIV, pictura Sf. Gheorghe din altar contimporană cu clădirea, celelalte picturi din sec. XV: scenele din istoria Sf. Ecaterina, Ierusalimul ceresc, el citeşte din jos de această din urmă scenă: „Damianus cum amica sua formosa Maria pulchra sponsa Incarnationis Domini MCCCCLXXXV" şi „Damianus de Huszth amica sua de Ziketh XXV". Pe acest „Huszthy

Dömény" îl crede donator, iar sub scena Ecaterinei cu Maxentius la picioare citeşte: „Durpttorf", probabil tot donator. Henszlmann îşi schimbă părerea după ce a văzut biserica la faţa locului *(Archaeológiai Közlemények"*, 1864, p. 137): „dacă şi nu din al XIII-lea măcar din al XIV-lea". Acelaş autor (în *Oesterreichische Wochenschrift*, 1865, VI, 205), susţine că navele sunt dela sfârşitul sec. XIII, ori din jumătatea primă a sec. XIV; în această vreme s'a demolat corul şi s'a edificat turnul, ale cărui capitele de portal se aseamănă cu acelea ale capelei Sf. Mihai din Caşovia. Şt. Szilágyi (în *Akadémiai Értesitö*, 1850, CCLII, p. 234—258) atribue părţile mai vechi anilor 1050—1150, altarul anului 1250, sacristia anului 1320, dintre scenele Sf. Ecaterina cele trei principale ultimei jumătăţi a sec. XIII, pe Sf. Gheorghe mijlocului sec. XIII ori primului deceniu următor. După A. Ipolyi *(A Deákmonostori Basilika.* Pest, 1860, *Magy. Akad. Évkönyvek*, X, III, p. 98), clădirea este parte romanică-târzie, parte din epoca gotică; aceasta din urmă cade în sec. XIV—XV. Picturile se găsesc pe pereţii acesteia şi sunt mai de grabă din sec. XIV, dar în parte probabil din timpuri mai târzii. După Fl. Rómer *(Régi Falképek*, Budapesta, 1874, p. 89) picturile sunt din aceeaş vreme ca şi Sf. Gheorghe, ele sunt opere nu numai ale unei şcoale, dar deoarece au acelaş aranjament şi concepţie cu cele din Fekete-Ardó şi Szölös-Vég-Ardó, se pot atribui aceluiaş maestru. Culorile galbene şi roşii-brune sunt dominante spre deosebire de acele albastre-verzi apusene. Rómer descifrează 18 scene şi figuri. Cu privire la starea de păstrare a bisericii Henszlmann ne informează în 1865, că în locul bisericii vechi demolate se zideşte una cu totul nouă, dar ca şi la Baia-Mare, s'a menţinut turnul vechi de vest cu portalul vechi. Monografia Dermer-Marin *(Maramureşul Românesc.* Bucureşti, f. a. p. 157) ne relatează, că „turnul distrus de foc la 1930 a fost de curând refăcut tot în stilul gotic, însă fără cerdac, care-l făcea să semene aşa de mult cu bisericile de lemn din satele noastre". „Turnul e de 68 m. ridicat în stil gotic ca şi toată clădirea, Biserica a fost zidită între 1050 şi 1100 ca biserică ortodoxă".

Deşi trebue să recunoaştem, că autorii maghiari amintiţi au fost la înălţimea timpului în privinţa cunoştinţelor din istoria artei, totuşi determinările lor cronologice nu le putem accepta din două motive: 1. fiindcă afară de Szilágyi şi mai târziu de Henszlmann, ei au judecat numai în baza planului, descrierii şi a copiilor insuficiente şi 2. fiindcă între 1847 şi 1874 istoria artei îşi trăia în Ungaria anii copilăriei; de atunci s'au descoperit alte monumente, iar studiul şi cronologia lor a progresat mult. Aceşti cercetători uită, că în Transilvania şi Maramureş toate stilurile au intrat cu întârzieri mari, ei iau ca valabile pentru Sighet datele apariţiei stilurilor în Apusul înaintat. Cercetătorul român este în situaţia dificilă, de a nu avea nici originalul din 1847 al arhitecturii şi picturii, nici măcar copiile. Acestea nu se găsesc la Muzeul Naţional din Budapesta, cum afirmă d. Filipaşcu, ci în inventarul Comisiunii arheologice a Academiei Maghiare, iar după Şt. Szilágyi primul desen este în arhiva parohiei ref. din Sighet. Copii colorate, desenuri, xilografii se mai găsesc ca „Lăsământul Rómer" în arhiva Comisiei Monumentelor istorice ungare din Budapesta. Este regretabil că Secţiunea din Transilvania a Comisiunii române a Monumentelor Istorice nu a izbutit să readucă măcar în copii partea privitoare la Ardeal a arhivei şi colecţiunilor din Budapesta, deşi autorul acestor rânduri i-a înaintat la timpul oportun un memoriu. (Vezi *Raport* etc. pe 1922 23. Cluj, 1924, p. 9 *Raport* etc. pe 1925. Cluj, 1928, p. 9). Atunci am ştii mai multe şi am putea trage concluzii mai profunde. In baza ilustraţiei din opera citată a lui Rómer şi după cunoştinţele noastre de azi *biserica din Sighet nu mai poate fi atribuită secolului al XII, nici chiar al XIII.* V. Roth fixează just următoarele: Stilul romanic stăpâneşte în Transilvania în sec. XIII; în sec. XIV apare aici stilul de tranziţie, iar dela 1350 stăpâneşte exclusiv cel gotic. *Biserica din Sighet este deci din jum. I-a sec. XIV; ca stil şi amănunte un monument apusean, nu bizantin.*

Ceeace ne interesează pe noi în primul rând este, dacă această biserică a fost originar românească ori nu. Am exprimat părerea în 1838, că da *(L'Art Roumain de Transylvanie,*

p. 87) şi o menţin şi azi. Biserica nu avea sacristia indispensabilă cultului romano-catolic, deci trebuia să fi fost ortodoxă. Parerea aceasta o susţine şi I. Vahot (Kubinyi-Vahot: *Ungarn u. Siebenbürgen.* Pest, 1854, II, 140). Nobilimea română de acolo trebuia să aibe şi ea biserici de zid[1], aşa cum a avut în acea vreme nobilimea română din jud. Hunedoara. Stilul de tranziţie sau gotic, deci apusean nu lipseşte la Românii ardeleni, avem biserici române nu numai în stilul de tranziţie şi gotic, dar şi în stilul romanic de ex. bisericile din Streiu, Sântămăria-Orlea, Cosma, Roşcani Ribiţa, Crişcior, Zlatna, Feleac. Nici pictura veche apuseană ori influenţa ei nu lipseşte la Românii ardeleni. Asupra picturilor bisercii din Sighet nu ne putem pronunţa, fiindcă nu avem nici măcar copiile lor în ţară; analiza de stil nu se mai poate face, nici chiar cea iconografică, dar trebue să observăm, că scenele din istoria Ecaterinei şi Ierusalimul ceresc ca subiect figurează şi în pictura bizantină. (V. Grecu, *Cărţi de pictură bisericească bizantină.* Cernăuţi, 1936, p. 259—61 şi F. X. Kraus, *Real Encyklopädie der christlichen Alterthümer. Freiburg* i. Br. 1882, II. 782, 172).

Dacă examinarea noastră sumară *admite din punctul de vedere al istoricului de artă posesiunea românească de odinioară a bisericii azi reformate din Sighet*, argumentele pur istorice ale dlui Filipaşcu par a o exclude. Partea pur istorică neîntrându-mi în competenţă, o las istoricilor români. O nouă cercetare şi cumpănire ar fi binevenită. Din datele istorice comunicate să reţinem următoarele: Ludovic I cedează pe seama coloniştilor romano-catolici biserica în 1352, patronul ei devine Sf. Emeric. Deci biserica de rit oriental a trebuit să fie edificată înainte de această dată şi înainte de 1346 când Dominus Benedictus este rector Ecclesiae de Zighet şi Vicarius in Maramorosio. Este oare Sas Vodă ctitorul, sau fiii lui cari primesc Sighetul ca donaţie regală, sau alt nobil român? Sighetul nu este departe de Sarasău, reşedinţa voevodală şi era loc de adunări şi târguri.

[1]) După I. Mihályi biserici gotice de zid se mai găseau la Giuleşti, Biserica Albă (azi demolată) şi la Uglea.

In orice caz meșterii executori nu erau Români, ci străinì, poate acei hospites teutonici, cari au cultivat industria în Maramureș ori alții veniți din Transilvania sau de mai departe. Maghiari nu puteau fi, fiindcă aceștia recurgeau și ei la meșteri străini.

Să trecem acum la bisericile de lemn și raportul lor cu cea reformată din Sighet.

In broșura franceză a d-lui Al. Filipașcu: *Le Maramureș*, (Sibiu, 1944, p. 17) citim: „Les églises étaient en bois. Leur style était gothique. Elles avaient un haut clocher, droit comme une flèche et qui était encadré de clochetons. Il avait une sorte de balcon circulaire d'où l'on pouvait guetter et qui rappellait les tours d'observation des anciennes forteresses. Il y a encore 34 de ces antiques églises pittoresques dans le Maramureș. Deux datent du XIV-e siècle: celle de Jeud (1360) et celle d'Apșa de Mijloc (1400). On n'a pu préciser à quelle époque le style gothique a été introduit au Maramureș, mais il est sûr, qu'il n'a pas été emprunté aux hôtes royaux car ceux-ci ne l'ont jamais employé et en outre, après une cohabitation de six siècles, les Roumains ne leur ont emprunté ni une abitude, ni un mot". Aceste câteva rânduri din text conțin o sumă de erori. Bisericile noastre de lemn nu sunt și nu au fost gotice, ele reprezintă stilul lemnului; numai coiful svelt al turnului ar putea fi considerat ca atare, deși tendința spre înălțime pare a se deriva după Strzygowski din arhitectura lemnului. Galeria (numită greșit balcon) înconjură gâtul turnului, dar nu e circulară, ci dreptunghiulară, nu e sigur, că ea ar fi servit scop de observare, fiindcă nici nu are pardoseală. Datarea de 1360 și 1400 este arbitrară la cele două biserici, am dori dovezi; nici monografia dlui Brătulescu nu afirmă aceasta. Sẽ poate preciza, când a intrat stilul gotic în Maramureș: în jum. I. a sec. 14 (mai puțin verosimil, la sfârșitul sec. 13), la biserica din Sighet. Afirmarea categorică: „este sigur, că el nu a fost împrumutat oaspeților regali" este pripită, iar argumentarea: „fiindcă aceștia niciodată nu l-au întrebuințat" se bazează pe necunoștința monumentelor orașelor regești Hust, Vișc, Câmpulung, cari aveau biserici gotice, cele existente sunt din sec. 15. Dar fiind oaspe-

ții germani colonizați în 1329 desigur că și în sec. 14 puteau să le aiba în stil gotic. Biserica din Vișc este biserică-cetate, cu ziduri de apărare, turnul bisericii este de lemn cu galerie și 4 turnulețe, cea din Hust cu zid de apărare are coif de lemn, galerie (închisă) și avea și 4 turnulețe, îndepărtate la 1861, la cea din Câmpulung și Teceu numai zidurile sunt vechi. (I. Balogh: *Magyar tatornyok*, Budapest, 1935, p. 142 și I. Henszlmann în *Archaeológiai Közlemények*, 1864, p. 127—70). Cercetări asupra influenței germane la Românii din Maramureș încă nu s'au făcut, de aceea e grăbită afirmația categorică, că „după o coabitare de șase secoli Românii nu le-au împrumutat nici un obicei, nici un cuvânt. Doar și dsa recunoaște în toponimie, că Teceu vine dela „deutsch" (mai exact Deutsch-Au), recunoaște râul Wasser, Cuhea vine după At. Popa dela Küche, Vișeu după Szilágyi dela Visch-Au. Dar dacă stilul gotic, ori influența gotică nu a venit prin coloniștii germani, de unde crede d. Filipașcu că a venit?

In *Istoria Maramureșului* (București, 1940, p. 20) dsa ne dă explicația: „Zidirea bisericilor în stil gotic începe deja în sec. IV sub stăpânirea Goților și nu sub influența coloniștilor germani, stabiliți în Maramureș la finele sec. XIII...". Eroarea aceasta este gravă; în oricare lexicon și în oricare manual de istoria artei ar fi putut afla, că stilul gotic al arhitecturii nu are nimic comun cu Goții, el apare pe la mijlocul sec. 12 în Ile-de-France. O eroare care se egalează în istoria politică de ex. cu aceea de a confunda pe Carol cel Mare cu Carol V. Din cele patru exemple date de dsa ca gotice: domurile din Mainz, Bremen și Würzburg nu sunt gotice, ci romanice. Eroarea derivării dela Goți a bisericilor de lemn nu este de fapt părerea originală a autorului, el o repetă din opera lui I. Mihályi: *Diplome Maramureșene*, Sighet, 1900, p. 26. I. Mihályi și-a câștigat merite nepieritoare în istoriografia Maramureșului, dar în cunoștințele de istoria artei, spre deosebire de istoricii unguri contemporani, era neinițiat. Dacă totuși Mihályi poate fi iertat din cauza meritelor sale pe alt teren și considerând starea științei românești din Transilvania în acea vreme, azi după 40 de ani un tânăr istoric român nu mai poate

avea nici o scuză. Acoperişurile duble, galeriile, turnul înalt cu 4 turnuleţe nu sunt caracteristice gotice, precum crede dsa; „turnul încadrat de turnuleţe" este o inexactitate (baza coifului are la cele 4 colţuri câte un turnuleţ); o asemănare cu Stavkirker (nu Ştarkirchen, cum ne scrie) din Norvegia nu există nici ca aspect, nici ca construcţie; ele au bârne verticale, iar ale noastre orizontale. In recenzia sa din *Revue de Transylvanie,* X, p. 207, dsa crede turnul „produs al geniului constructorilor români anonimi, ieşiţi din cioplitorii de lemn". Dar nici această explicaţie nu este mai norocoasă decât cea anterioară, deoarece am arătat din 1931, că tipul acesta de turn exista în sec. XI. la Abbaye des Dames din Saintes şi este raspândit în mai multe ţări. Multe din erorile dlui F. puteau fi evitate, dacă autorul îmi cetea lucrările, mai ales studiul din volumele omagiale Iorga şi Lapedatu, apoi recensia mea asupra studiului dlui Brătulescu *(Transilvania,* 1941, 72, 5—6, p. 415—8). Imi rămâne de neînţeles: de ce se bazează dsa pe un autor vechiu şi nespecialist, când un specialist român contemporan se bucură în chestie de aprobare generală în străinătate (exceptând pe Unguri)? In lucrarea sa franceză dl. F. omite ce este mai important: 1. autohtonitatea arhitecturii în lemn; 2. deosebita ei valoare artistică; 3. particularităţile ei faţă de bisericile de lemn ardelene. Discutarea chestiunii bisericilor de lemn ardelene şi maramureşene mai are şi o lature naţională. Din 1927 lupt mereu cu autorii unguri în publicaţiile mele, mai recent în *Ars Transilvaniae* (Sibiu, 1944, p. 84—85); aceşti unguri atribue geniului popular maghiar crearea acestei arte a bisericilor de lemn, considerată de străini ca cea mai originală contribuţie artistica a Transilvaniei. Eu am arătat, că e românească şi numai la turn am admis o influenţă a Saşilor. Prin excluderea categorică a acestei influenţe în broşura franceză, dl Filipaşcu indirect mână apa pe moara Ungurilor, ca şi când ei ar fi fost mijlocitorii stilului, ceeace desigur nici dsa nu admite.

Să întrebăm acum pe ce cale vine tipul turnului la bisericile de lemn din Maramureş şi care popor a mijlocit influenţa gotică la coiful lor? Ne mărginim la turnuri, fiindcă restul clă-

dirii este autohton și nu e gotic, iar întrebarea noastră, este justă, fiindcă avem dovezi în monumentele existente în apus, că acest fel de turn a existat cu mult înainte în vest și în mai multe țări, deși elementele constitutive erau cunoscute și de Romani. Două posibilități există: tipul lui a venit 1. din Transilvania prin exemple săsești; 2. prin monumentele coloniștilor germani din Maramureș. Motivarea ar fi următoarea: Unitatea și identitatea stilului bisericilor de lemn și a turnurilor acestora în toată Transilvania și Maramureș este un fapt stabilit. Față de cele din Transilvania, acele din Maramureș au numai unele particularități, nuanțe, variațiuni. Cele mai valoroase ca artă din tot teritoriul locuit de Români se găsesc în Maramureș și în jud. Cluj, ele sunt și cele mai înrudite într'olaltă prin verticalismul accentuat[2]. După I. Balogh tipul acesta de turn pornește din Unghiul Căleatei (Kalotaszeg, jud. Cluj) în tot Ardealul și în *Partium*. După părerea mea modelul a fost dat prin biserica săsească a Sf. Mihai din Cluj, care avea galerie, 4 turnulețe și coif înalt. Motivele acestea le găsim și la biserica săsească din Hărman (jud. Brașov) în sec. 13 și la cea tot săsească din Reghin în 1330; dar în Ardeal biserica din Cluj este cea mai mare după cea din Brașov și se găsește în inima Ardealului. — Să trecem acum la a doua posibilitate. Cavalerii teutoni au creiat în Maramureș orașele Vișc, Hust, Teceu la începutul secolului 13, ei au zidit biserica Sfântul Ștefan din Cuhea, mânăstirea Sf. Maria a Paulicienilor din Remeți. Dupăce cavalerii teutoni au fost alungați din țară în 1224, ceva mai târziu nouii coloniști germani au refăcut orașele și cetățile teutonice, cari devin în 1329 orașe regești, iar Sighetul numai în 1352 devine oraș regesc. Dacă castelul din Bran a fost edificat în lemn prin cavalerul Teodoricus în 1212 și numai în 1311 înlocuit prin ziduri de piatră, aceasta înseamnă că regele Andrei II a permis cavalerilor teutoni, chemați să păzească granițele, numai clădiri de apărare în lemn. *In lemn au trebuit să fie zi-*

---

[2]) W. R. Zaloziecky derivă din Transilvania tipul de turn (identic cu al nostru) din Podkarpacka Rus învecinat cu Maramureșul românesc.

dite şi bisericile cavalerilor teutoni, asemenea şi ale coloniştilor de mai târziu (sec. 14) din Maramureş; de aceea sunt cele de zid existente abia din sec. 15. Ele puteau să aibă din sec. 13 turnuri de tipul nostru cu galerie de arcade şi patru turnuleţe, precum s'au păstrat în sec. 15 la bisericile din Vişc şi Hust tot în lemn. Toate aceste biserici ale coloniştilor germani sunt modeste, cu o singură navă, ca şi bisericile dela sate şi numai din sec. 15, pe când cea din Sighet este incomparabil mai mare (deşi nu de proporţii uriaşe), cu trei nave şi mai veche, din jum. I a sec. 14, poate chiar ceva mai veche. Nu avem nici un indiciu, cum era turnul ei în acea vreme. Putea să aibe galerie cu arcade şi 4 turnuleţe; în acest caz, fiind cea mai mare biserică a Maramureşului putea exercita o influenţă nu numai asupra acelora din Vişc şi Hust, Câmpulung şi Teceu, dar şi asupra celor româneşti. Aceasta este însă numai o ipoteză. Realitatea este, că nu avem nici o dovadă, iar la bisericile din Vişc şi Hust nu putem garanta, dacă au avut galerie şi 4 turnuleţe dela început, ori poate se mulţumesc numai restauratorilor secolului trecut.

Din toate aceste reiese, că *nu este exclus, că răspândirea acestui tip de turn porneşte în Maramureş din Sighet,* sau poate din Vişc şi Hust; introducerea lui trebue atribuită unor meşteri străini, germani. *Dar explicarea prin mijlocirea modelului din Cluj este mai verosimilă,* fiindcă la biserica săsească a Sf. Mihai din Cluj ştim precis cum era turnul, iar această biserică este incomparabil mai mare şi monumentală, decât cea din Sighet. *Meşterii ţărani români ai turnurilor bisericilor de lemn însă nu au fost simpli imitatori, ci au transformat scopul de apărare* al turnurilor săseşti *în unul pur artistic,* fără scop practic de apărare; Henszlmann observă, că din jos de galerie se ridică acoperişul (prin urmare nu se putea arunca pe capul duşmanului răşină, apă fierbinte, pietre grele, apoi, adaog eu, galeria nu are pardoseală, deci nu a fost folosită). *Faţă de turnurile greoaie germane şi ungureşti Românul a introdus svelteţă, graţie, eleganţă, caracter misterios-romantic,* cari calităţi nu se găsesc la cele săseşti şi ungureşti.

CONTRIBUŢIUNI DOCUMENTARE LA RELAŢIUNILE DINTRE ITALIA ŞI TRANSILVANIA IN SECOLUL AL XVI-LEA

de MARINA LUPAŞ-VLASIU

Contele Iosif Kemény, publica în periodicul braşovean *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde* din 1855, în traducere germană, o descriere a Transilvaniei din veacul al XVI-lea, al cărei autor era italianul Giovannandrea Gromo[1]). Asupra autorului, traducătorul din 1855 nu putea da nici o lămurire, mulţumindu-se să pună ipoteza că Giovannandrea Gromo ar putea fi un italian pripăşit în Transilvania, odată cu trupele generalului Castaldo. Din textul traducerii nu se desprindea decât informaţia că Giovannandrea Gromo avea la curtea lui Ioan Sigismund titlul de comandant al gărzii italiene. Principele Ioan Sigismund, nepot după mamă al Bonei Sforza, fiica ducelui de Milano Gean Galeazzo Sforza şi soţia regelui Sigismund I al Poloniei[2]), era un îndrăgostit de Renaşterea italiană. Ţinea la curtea lui artişti italieni, cunoştea limba italiană şi se lăsa păzit de o gardă de Italieni, formată din călăreţi şi pedeştri, ai căror comandanţi erau în 1564 de pildă, Morgante Manfrone pentru călăreţi, iar pentru pedeştri căpitanul Giovannandrea Gromo[3]) autorul amintitei descrieri a Transilvaniei, al cărei original italian se păstrează în Biblioteca Naţională din Florenţa secţia manuscrise, sub titlul: *Compendio di tutto il Regno posseduto dal re Giovanni Transilvanno et di tutte le cose notabili d'esso Regno. Raccolto per Giovannandrea Gromo*

---

[1]) *Uebersicht des ganzen im Besitz des Königs Iohann von Siebenbürgen befindlichen Reiches und allen Merkwürdigkeiten desselben gesammelt von Iohann Andreas Gromo und gewindmet durchlauctigsten und hoch gebietendesten Hern Cosmus von Medici, Herzog von Florenz und Siena*, în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1855, pp. 1—74.

[2]) A. Darowski, *Bona Sforza*. Roma, 1904.

[3]) Cf. copia scrisorii principelui Ioan Sigismund către dogele Veneţiei Ieronim Priolo, din 29 Iulie 1564 în *Arhiva de Stat din Veneţia*, Pandecte, III, a. 1561, f. 1.

ed dedicato all'Illustrissimo et Eccelentissimo Signore Cosimo de Medici, duca di Firenze et Siena[4]). Mergând pe urmele acestui manuscris, am reuşit să dibuim şi originea şi rostul lui Giovannandrea Gromo, în afară de obligaţiunile strict militare, la curtea lui Ioan Sigismund. Giovannandrea Gromo era deloc din oraşul Bergamo, care se afla pe atunci sub dominaţiune veneţiană şi era fiul lui Antonio de Gromo, cum aflăm din actele arhivei notariale ale oraşului amintit[5]).

Gromo părea să facă profesiune din cariera sa militară, după cum recunoaşte el însuşi, în prefaţa compendiului amintit, a fi „creştin, italian şi soldat" şi de a fi fost „în slujba diferiţilor principi", iar episcopul de Nicastro, legatul papal la Veneţia, scria în 1566 cardinalului Bonelli despre Gromo, că îi pare să fie un om „care caută prilej să se amestece în treburile principilor, punându-se în serviciul lor unde poate, dar cu scopul de a scoate şi câte un ban"[6]).

Scopul practic al ingerinţelor lui Gromo în afacerile principilor — se pare că avea o casă plină de copii[7]) — n'a alterat însă zelul cu care acesta căuta să trezească interesul Papei dela Roma şi al Principiilor italieni pentru Transilvania lui Ioan Sigismund. Compendiul din biblioteca florentină, adresat ducelui de Toscana şi Siena, nu pare să fie altceva decât una din

---

4) *Biblioteca Naţională din Florenţa*, mss. \, cl. XIII. cod. 969.

5) „Ioannes Andrea de Antonio de Gromo, civis Bergami colonellus Serenissimi Regis Ioannes Secondi electi Ongarie", astfel era întitulat Gromo într'un act de moştenire din 1567, al cărui original se găseşte în *Arhiva notarială din Bergamo*, în Actis Benedicti de Cardinali f. 79—81.

6) „Per quello che pare a me, questo è un huomo che va cercando occasione di ingerísi ne i negotii de i Prencipi per servirsi come credo dove possa, ma con disegno di trarne sempre qualche danari". Cf. anexa I.

7) Intr'o scrisoare adresată cardinalului Morone din Veneţia, la 1 Februarie 1561, aminteşte de o fată a lui nou născută, Amabilia, şi de doi băieţi. *Biblioteca Vaticană* mss. Vat. Lat. 6409, 212, iar la Veneţia în Arhiva notarială am găsit testamentul din 9 Iulie 1603 al Alessandrei Curzo, „figlia del capetaneo Zanadrea Gromo da Bergamo e di Camilla da Pozzo". *Arhiva notarială.* Atti Beni, 160, 3-a. Notăm că în multe documente numele lui Gromo apare sub forma Grumo sau, în text latin, Grumius.

descrierile Transilvaniei trimise, sub formă de scrisori sau compenedii, diferiţilor oameni de marcă italieni. Una din acestea, mult mai resumativă, publică şi Andrei Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*[8]. Acţiunea lui Gromo trebue să se fi desfăşurat cu acelaşi zel şi la curtea din Alba-Iulia. El însuşi îşi resumă astfel activitatea şi preocuparilor, pe cari le avea în preajma Principelui transilvan: „a fost întotdeauna în firea mea, ca în afară de serviciile pe cari le făceam în slujba diferiţilor principi pe cari i-am servit, să obţin şi alte beneficii, nu numai în favoarea unora, ci a întregii congregaţiuni creştine. Şi cu toate că astfel de intreprinderi nu erau pe măsura unei condiţiuni mărunte ca a mea, ceeace mă face mai puţin demn de încredere, ori cum ar fi fost, de multe ori am întâlnit nu numai bunăvoinţă la anumiţi principi, dar am fost crezut şi am fost cinstit, cum de pildă mă găseam la Serenissimul Rege al Transilvaniei, care, dacă mi-e îngăduit s'o spun, m'a făcut părtaş şi mijlocitor al celor mai mari secrete ale sale... Astfel, cât timp am fost în serviciul său, în garda sa personală şi colonel al Italienilor, nu numai pentru a nu mă lăsa pradă lenii, ci şi din dorinţa de întreprinderi mai mari şi ca să profit cât mai mult, am început să observ cu multă diligenţă şi să scriu despre calitatea aşezării, despre proprietăţile, mărimea şi confiniile acelor locuri, despre riturile, religiile şi puterea acelor naţiuni, şi, în sfârşit, despre natura, obiceiurile şi voinţa acelui Rege şi despre ceeace stăpâneşte în momentul de faţă... şi astfel am ajuns la concluzia că s'ar putea întreprinde o acţiune de înălţare a acestei istovite Republici creştine"[9].

Străduinţele lui Gromo erau de a-l abate pe principele vasal Turcilor, Ioan Sigismund, dela obligaţiunile pe cari le avea faţă de Inalta Poartă şi de a-l apropia de puterile creştine. Că a reuşit măcar în parte, o dovedesc misiunile pe care i le încredinţează principele Ioan Sigismund în 1564, 1565 şi 1566 în Italia, misiuni ce urmau să-l apropie pe Principele transilvan de

---

[8]) Vol. I, p. 250—258.

[9]) *Compendio*, ff. 1—2.

Veneţia. cum rezultă dintr'un întreg dosar păstrat în arhiva de stat veneţiană, relativ la negocierile lui Gromo cu Serenissima Republică[10]), de ducatul Florenţei, al Ferrarei sau de principele de Urbino şi, în sfârşit, de Curtea Pontificală. Giovannandrea Gromo era un diplomat destul de abil. Pe când Serenissimei îi prezenta avantagiile economice ale apropierii de Transilvania, arătând cât grâu şi câte vite poate exporta această ţară, Curtea pontificală căuta s'o intereseze, înfăţişându-i largul câmp de propagandă catolică, pe care-l oferea Transilvania.

* * *

Documentele publicate în anexă, cuprind tocmai corespondenţa nunţiului papal la Veneţia[11]) cu cardinalul Bonelli[12]), nepotul Papei Pius al V-lea, între 17 August 1566 şi 9 Noemvrie 1566, corespondenţă relativă la misiunea lui Giovannandrea Gromo la curţile italiene.

Din cea dintâi scrisoare, adresată de legatul pontifical din Veneţia, episcopul de Nicastro, cardinalului Bonelli, în 17 August 1566, rezultă că principele Ioan Sigismund,— „il Transilvano", cum îl numeşte documentul,— ar fi fost inclinat să treacă la catolicism, să facă pace cu Impăratul dela Viena şi să se desfacă de alianţa cu Turcii. Pentru propaganda catolică în Transilvania, Gromo propune să se trimită, sub un alt pretext decât al propagandei religioase, un personagiu din casa Sforza; alegerea ţinea seamă probabil de relaţiunile de rudenie dintre principele Ioan Sigismund şi această familie. Gromo îl mai informează pe legatul pontifical că principele Transilvaniei ar fi dispus să se căsătorească cu o catolică, fie cu sora ducelui de Ferrara, fie cu fiica ducelui de Urbino, sau cu oricare alta, pe care i-ar desemna-o Sfântul Părinte. Aceasta, instruită bine şi însoţită de mai mulţi oameni ai săi, ar fi urmat

[10]) *Arhiva de Stat din Veneţia*, Pandette, III, 1565.

[11]) Ioan Antonio Facchinetti, episcop de Nicastro dela 1560—1575. P. B. Gams. *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*. Lipsca, 1931, p. 906 şi C. Eubel, *Ierarchia catholica Medii Aevi*, Vol. III. Münster, 1923, p. 256.

[12]) Cardinalul Michele Bonelli, nepotul papei Pius V, episcop de Alessandria cu începere dela 1560. C. Eubel, *Ierarchia catholica*, III, p. 43.

să propage catolicismul şi să resiste Luteranilor. Cu atât mai mult, anunţă Gromo, cu cât Ioan Sigismund are sub stăpânirea lui câteva cetăţi săseşti, în întregime luterane, cari îi dau foarte puţină ascultare sau de loc. Cu ajutorul catolicilor cari i s'ar trimite şi cu al Secuilor „foarte catolici", ar reuşi să-i îmblânzească pe Saşi. Cât despre împăcarea cu Impăratul, Ioan Sigismund anunţă că şi-ar ceda toate drepturile asupra Regatului ungar, dacă Impăratul l-ar lăsa „să se bucure în pace de Transilvania" şi dacă „în cazul că ar muri Sultanul, Impăratul i-ar da ajutor să poată cuceri Dacia minoră, care-i aparţine lui şi care-i stăpânită, parte de Alexandru al Moldovei şi de Pătraşcu Valahul". Legatul papal aminteşte şi de tratativele pe cari Gromo le-a dus cu Republica veneţiană, pentru a-i da ca soţie lui Ioan Sigismund o nobilă veneţiană, cu înţelegerea ca, de va muri fără moştenitori, Transilvania să ajungă sub stăpânire veneţiană. Tratativele, cari au durat mai multe luni, au luat sfârşit însă, fără să se fi ajuns la vreun rezultat.

Cinci zile mai târziu, episcopul de Nicastro anunţă că, în chestiunile privind Transilvania, a stat devorbă cu Senatul veneţian, care l-a anunţat că tratativele au luat sfârşit şi chestiunea nu mai este actuală. La care cardinalul alexandrin răspunde în 31 August, arătând satisfacţia Papei pentru dibăcia cu care a dus discuţiunile privitoare la Transilvania pentruca, în 14 Septemvrie, să-l anunţe că a primit o scrisoare din partea lui Gromo. In 28 Septemvrie legatul papal anunţă că a primit vizita lui Giovannandrea Gromo, iar în 5 Octomvrie cardinalul Bonelli trimitea episcopului de Nicastro la Veneţia un resumat al scrisorii lui Gromo. Episcopul de Nicastro confirmă primirea resumatului, în 12 Octomvrie 1566, anunţând că îl va vedea din nou pe Gromo şi mărturisindu-şi tot odată scepticismul în ce priveşte sfârşitul negocierilor, al căror curs trebuia să ţină seamă de războiul ce se desfăşura tocmai atunci între Turci şi Impăratul creştin. In 9 Noemvrie legatul papal trimite o ultimă scrisoare în această chestiune, arătându-i încrederea în Gromo care, spune el „se amestecă bucuros în treburile publice, dar cu bunăvoinţă, şi dacă, după moartea Sultanului, s'ar întâmpla să fie trimis ci-

neva în Transilvania care să încerce sufletul acelui Principe, şi al acelor neamuri şi de a se trece la fapte, el (Gromo) e omul care le-ar putea duce la îndeplinire foarte bine". Crede că trebue să se acorde atenţiune deosebită Secuilor „cari stăruesc cu constanţă în credinţa catolică", dar ar trebui să li se trimită predicatori din Liov „oraşul din Polonia cel mai aproape de Secuime". Propune chiar să fie consultat în această chestiune ambasadorul Poloniei şi castelanul de Liov. Cere de asemeni, la sugestia lui Gromo, ca Papa să intervină la Impăratul pentru eliberarea lui Ştefan, fratele lui Cristofor Bathori, care fusese reţinut la Curtea Imperială drept represalii pentru faptul că Sultanul reţinuse la rându-i pe ambasadorul imperial. Intervenţia lui Gromo se datora împrejurării că nobilul transilvan Cristofor Bathori era catolic şi se bucura de multă autoritate în Transilvania. Că Giovannandrea se afla în strânse relaţiuni, de încredere reciprocă cu Cristofor Bathori şi că îşi găsise în acesta un sprijin în propaganda catolică, pe care o va fi desfăşurat în Transilvania, o dovedeşte şi faptul că în 1565 aduce din partea acestuia o scrisoare pentru cardinalul Morone[13]).

Incercările lui Ioan Sigismund de a se apropia de puterile creştine prin intermediul Italianului Giovannandrea Gromo n'au dus la nici un rezultat, cum n'au dus nici tratativele de mai târziu, din 1570, de împăcare cu Casa de Habsburg, prin tratativele matrimoniale duse de Becheş la Viena, pentru mâna uneia din fiicele sau nepoatele lui Ferdinand. Urma colonelului italian se pierde după 1567, iar protectorul său va închide ochii în chinurile unei boli cumplite în 14. III. 1571[14]).

Documentele alăturate, găsite în Arhiva vaticană, la nunţiaturile veneţiene, se publică respectându-se textul şi ortografia, pentru importanţa linguistică, pe care ar putea-o prezenta. Ne-am îngăduit a aduce modificări doar în punctuaţiunea, foar-

[13]) Scrisoarea lui Gromo către cardinalul Morone din 17 Nov. 1565 în *Biblioteca Vaticana*, mss. Vat. Lat. 6410, 239.

[14]) Szentmártoni Kálmán, *Iános Zsigmond erdélyi fejedelem élet — és jellemrajza* (Viaţa şi caracterul principelui transilvan Ioan Sigismund). Cristur (Odorhei), 1934.

te arbitrară în documentele vremii. Abreviaturile, puţine, ca Ill-mo = Illustrissimo, N-ro = Nostro, S. S-ta = Sua Santità, au fost întregite pentru o cât mai accesibilă consultare a textului.

I.

Monseniore Reverendissimo il vescovo di Nicastro legato di Papa Pio V in Vinegia, scritte al cardinale Alessandrino nipote di Sua Santità.

Del Gromo io gli farò mettere in scritto tutto quello che desiderava di dire a bocca a Illustrissimo Signore et lo mandero con le prime a Vostra Santita Illustrissima.

Quello di che il Gromo si rimette nella sua relazione a me è che si potrebbe fare che il Transilvano diventasse catholico et di più, che facendo pace con l'Imperatore, si disunisse col Turco. Quanto al ridurlo alla religione catholica, oltre il mandar personaggio di casa Sforza che sotto altro presteto cominci a disporlo a questo, dice che il Transilvano pigliarebbe una moglie catholica, o la sorella del duce di Ferrara, o la figliola del Duca d'Urbino, o qualunque altra che Nostro Signore gli volesse dare; onde instruendo ben la moglie, et mandando gente con lei, che fusse sufficiente ad insegnare la vera dottrina et resistere a Lutherani si potria far qualche frutto. Di più che il Transilvano ha certe città de Sassoni nel suo Domino lutherane affatto, che gli rendono o nulla o poca ubidienza, et desidarebbe domarla quando si promettesse di darli qualche agiuto di gente catholica. Egli, mosso dall'interesse, si piegherebbe come si crede alla vera religione, perche ogni agiuto datogli, congiunto con i suoi Ciccolì i quali sono catolichissimi, potrebbono mettere il giogo a detti Sassoni, il che sopra ogni altra cosa e desiderato dal Transilvano. Quanto al pacificarlo con l'imperatore, dice che il Transilvano cederebbe tutte le sue ragioni del Regno d'Ungaria purche l'Imperatore gli lasciasse godere paccificamente la Transilvania et di più, che in occasione della morte del Turco, gli desse agiuto di potere acquistar la Datia minore pertinente a lui, tenuta parte

da Alessandro Mondavo (sic), parte da Petraccio Vallacco; ha detto di più quello che si contiene nella cifra. Il Gromo crede che il Transilvano pigliarebbe qualunque moglie catholica che gli fusse data da Illustrissimo Signore, perche per mezzo di lui ha trattato strettamente con questi Signori che pigliassero la sua protettione et gli dessero una gentil donna venetiana con patto se morisse senza haverne figlioli, che le ragioni del Regno d'Ungheria et tutta la Transilvania dovesse esser della Republica, il qual partito si trattò molti mesei secretissimamente da questi Signori et dopo molte consulte ringraziando il Transilvano, si escusarono di non poterci attendere.

Delle qualità di questo Gromo io non ne ho informatione più che tanto, ma sendoci cosa in questo fatto che para a Illustrissimo Signore degna di consideratione et che si debba pensare veduto l'esito di questa guerra, si poteva domandare information di lui al Illustrissimo Cardinale di Vercelli il quale, in tempo di Pio IV tratto secco più volte, et alli Signori Cardinali Amulio et Morone a i quali in ragionamento mi ha detto havere scritto altre volte et cosi mostra esser conosciuto da loro. Per quello che pare a me, questo è un huomo che va cercando occasione d'ingerirsi nei negotij de Prencipi per servirsi, come credo, dove possa, ma con disegno di trarne sempre qualche danari. Et con questo fine, di Vinegia a 17 di Agosto 1566.

(*Archiva Vaticană, Nunțiatura din Veneția,* vol. III, fol. 33—34).

II.

Il vescovo di Nicastro al Cardinale Alessandrino.

Ho parlato delli spogli di Transilvania. Questi Signori mi hanno detto che è negotio il quale essi hanno gia per finito con altri nuntii, che non ci e cosa alcuna più in essere, talche il trattarlo sara un perder di tempo, et io per non turbarli punto quella consolatione, in che mi parea di haverli posto per il ringratiamento fattoli, non volsi passar più oltre vedendo massime che

Vostra Illustrissima in quest ultima mi commanda che si proceda con destreza. — Di Vinegia, 24 Agosto 1566.

(*Archiva Vaticană, Nunţiatura din Veneţia*, vol. III, fol. 35).

Il cardinale Alessandrino al vescovo di Nicastro.

Nella causa de i spogli di Transilvania Vostra Santità Reverendissima ha satisfatto Nostro Signore, havendo proceduto con quella destrezza ch'ella scrive, come dovra fare ancora per l'avenire. — Di Roma, l'ultimo d'Agosto 1566.

(*Archiva Vaticană, Nunţiatura din Veneţia*, vol. III, fol. 38).

Il cardinale Alessandrino al vescovo di Nicastro.

Si è ricevuta questi giorni passati una lunga lettera del Gromo la quale, si per la lunghezza sua molesta, si ancora per le gravi et continue occupationi di Illustrissimo Signore. — Di Roma, 14 Settembre 1566.

Si sono ricevuti alcuni riposti diversi senza nome dell'autore per aviso di Vostra Santità Reverendissima. Sarà in guesta un estratto di quella littera lunga del Gromo il quale Nostro Signore vuole che'ella consideri fra se stessa et seco ancora ne discorra à qualche proposito per assicurarsi affatto se questa intention sua e ben fondata o no, della quale fin qui non ha certezza alcuna et avisarne poi il suo parere con commodità. Di Roma, 5 d'Ottobre 1566.

Il vescovo di Nicastro al Cardinale Allessandrino.

Ho considerato il summario delle lettere del Gromo che Vostra Illustrissima mi ha mandato. Io saro seco et vi informaro bene del negotio, ma prima che non si vegga qualche essito di questa guerra, non pensando che non si potra venire a risolutione alcuna. — Di Venetia, 12 Ottobre 1566.

(*Archiva Vaticană, Nunţiatura din Veneţia*, vol. III, fol. 44—45).

Il vescovo di Nicastro al cardinale Alessandrino.

Vostra Santità Illustrissima mi commando con la sua delli 5 del passato, che'io dovessi ragionar col Gromo et vedere che fondamento io trova nelle cose scritte da lui, delle quali Vostra Santità Illustrissima mi mando un sommario; egli, per quello ch'io retraggo, e persona che s'ingerisce volontieri ne i negotij publici, ma con buona volontà, et se, per la morte del Turco seguissero accidenti di mandare in Transilvania a tentar l'animo di quel Prencipe et di quei popoli et metter pratiche in campo, egli è huomo da farlo assai bene et quanto ha scritto Nostro Signore et detto a me sopra quei popoli della Cicuria (sic) che si conservano constantamente nella fede catholica, mi par cosa da mettersi molta cura. Dalla Leopoli città della Polonia, che e più vicina alla Cicuria d'ogni altra di quel Regno, si potriano haver predicatori per mandare in quella Provincia et l'ambasciatore di Polonia, il quale viene a rendere obedienza a Nostro Signore et il Castellano di Leopoldi potria scriver qualche cosa sopra il particolare di detti predicatori. Non lasciando di dire che a me non dispiace anco quel che ricorda il Gromo che Nostro Signore mandasse ordine al nunzio appresso l'Imperatore che facesse uffitio per la deliberatione del fratello del Sig. Christoforo Battori, ritenuto prigione da Sua Majestà Cesareea solamente per haver il Turco ritenuto l'ambasciatore Suo. Percioche sendo detto Sig. Christoforo si come asseverantemente, afferma esso Gromo, di molta auttorità in Transilvania et chatolico, col mostrarsi Sue Benevolentiae benigna in favorire il fratello in causa che pare anco honesta, non potria se non giovare alle cose publiche.

Di Vinegia a le 9 di Novembre 1566.

(*Archiva Vaticană, Nunţiatura din Veneţia*, col. III, fol. 51).

BISERICA SF. NICOLAE DIN BRAŞOV ŞI ODOAREL EI

— *Cu ocazia apariţiei unei monografii**)

de CORIOLAN PETRANU

Primele 45 pagini se ocupă de originea, îndeletnicirile, viaţa şi portul Românilor din Şchei. Dela 47—238 este tratat istoricul parohiei, dela 239—332 edificiul şi tesaurul bisericii; urmează apoi capitole scurte asupra cimitirului, uşilor, porţilor, hramului, pomelnicelor, hrisoavelor, însfârşit păreri ale vizitatorilor şi cercetătorilor. P. 371—410 anexa documentelor. Opera este o monografie de istorie bisericească şi politică, folositoare pentru istoricul de artă, deşi partea pur istorică este preponderentă. Rezultatele la cari ajunge autorul sunt următoarele: Biserica de lemn închinată Sf. Adormiri s'a ridicat în 1292, ea a fost întrebuinţată până prin 1513 şi a existat până în 1780, în locul ei s'a ridicat la 1795 un paraclis. In 1495 se cere învoirea Magistratului pentru o biserică de piatră, care se aprobă în 1512. Ridicarea clădirii ori adunarea materialului s'a început sub Vlad Călugărul, cu ajutorul lui. La 1518 Neagoe Basarab trimite daruri şi meşteri, la moarte lui (1521) biserica era aproape terminată, altarul, tinda şi turnul vechi însă neisprăvite. Biserica aceasta era foarte mică, temeliile ei au fost găsite în 1941 cu ocazia renovării. Petru Cercel măreşte şi împodobeşte clădirea în 1583, o lungeşte cu 8—10 m. la est, o lărgeşte cu vreo 3m.; tinda, cele două hore, altarul, pridvorul cu 8 stâlpi sunt ceva nou, asemenea şi turnul ridicat din temelie şi paraclisul în turn. La 1594 Aron Vodă a mai înălţat turnul, a zugrăvit biserica pe dinlăuntru şi pe dinafară, a adăogat vestibolul de nord şi a terminat clădirea. In 1730, 1740, 1751 biserica a fost din nou mărită. Paraclisul vechi e din 1733, avea pridvor, zugrăvit pe dinlăuntru şi pe dinafară de zugravul craiovean Ranite Grigorie

---

*) Cu toate că monografia, publicată de d. C. Muşlea (1943), a fost recenzată în acest *Anuar* (vol. IX, p. 596), socotim că este în interesul cauzei să fie publicate şi observaţiunile critice ale unui specialist în istoria artei transilvane.

în 1737. Paraclisul nou e din 1750—52. Turnul ceasornicului s'a clădit la 1751, în acelaş an biserica a fost renovată de Elisabeta Petrowna. Biserica fu în 1739 zugrăvită în întregime, atunci primi şi podişorul asupra tindei. In 1740 se aşează tâmpla nouă, cea veche a fost dăruită în 1846 bisericii din Predeal-Bran. Biserica a fost renovată la 1645, 1749, 1786, 1838. Dimensiunea bisericii este de 53:8,40 m. Frontul de azi datează de pe la mijlocul sec. 19, când s'au desfiinţat stâlpii. Şcoala nouă de piatră s'a edificat în 1597, pe locul ei alta în 1760, existentă şi azi, servind ca arhivă şi muzeu. In biserică au fost înmormântate mai multe persoane domneşti din Principate.

Cea mai veche icoană este a Maicii Domnului din 1564, înoită la 1761. Adormirea este, după Iorga, din s. 16 sau începutul sec. 17. Alte icoane datate avem din 1650, 1656, 1680, 1688, 1751, 1757. Cele 4 icoane mari lângă uşile altarului sunt datate din 1783, 1785. Trei Engolpioane cu reliefuri şi inscripţii slavone poartă data de 1594, 1592, 1605. O scafă pentru anaforă e din 1581. Dintre crucile de mână una fără bază este ,după Iorga, din 1510, cele mai vechi sunt din 1669, 1670, patru din sec. 18, de lemn sculptat cu montură de metal. Cădelniţa mare de argint este poate dăruită de Neagoe, alta de Doamna Neaga în 1592, înoită în 1700. Cea mai veche legătură de argint suflat cu aur o are Evanghelia din Bucureşti, 1723, a doua este cea de praznice din 1753 de Michael May, cea din Paraclisul vechi este din 1750 din Bucureşti, cea din Buzău din 1837. Chivotul este din 1768 (din candele stricate şi alt argint). Trei candele sunt din jum. I a sec. 19, trei potire din sec. 18, racla din 1769. Cele mai vechi manuscrise sunt: Tetra-Evanghelia slavonă din 1560, bogat ornamentată, cu miniaturi, manuscrisul din 1492 şi Molitvelnicul din 1569. Intre odăjdii se găseşte: sfita dăruită în 1685 de Şerban Vodă, 3 sfite împărăteşti cu broderie în fir de aur din Kiev (mijl. sec. 18), 3 sfite negre tot de acolo, precum şi sfitele dinainte de Banul Racoviţă. Cel mai vechi antimis este din 1751, cele mai vechi nabederniţe sunt din Kiew, 1745, un steag este probabil de provenienţă rusească din 1732. Cel dintâi pomelnic este din 1665, Epitafiul în fir de aur din 1779.

Autorul numeşte biserica din Şchei una din cele mai bogate; de fapt este în Ardeal cea mai bogată în comori de artă. Nicăeri atâtea icoane cu placaj de argint şi atâtea odoare. Interesante date despre asuprirea, batjocorirea Românilor prin stăpânii saşi ai Braşovului (p. 220—222, 90, 218—19). Jumătate din Antependiul dăruit bisericii de Mihai Viteazul se găseşte în Biserica Neagră, luat de Saşi (p. 90). Sfitele scumpe dăruite bisericii de Voevozi erau depozitate la Bucureşti în vremea Curuţilor (p. 151). Furturi de odoare (p. 328, 118), scăderi de inventar prin topire (p. 292, 280—1), prin uzare ori stricăciune (p. 296, 312), prin donaţie (p. 320—21) sau prin vânzare (p. 292).

Utilitatea lucrării este învederată. Suntem mulţumitori autorului, care a adunat şi cumpănit însemnările arhivelor asupra bisericii. Prin această muncă apreciabilă s'a luminat monumentul şi tezaurul din punct de vedere istoric. Opera d-lui Muşlea este pur istorică, nu de istoria artei: lipseşte analiza pur artistică (a materialului, a tehnicei, construcţiei, formei şi conţinutului), stabilirea timpului execuţiei părţilor în baza amănuntelor de stil, cercetarea factorilor fizici şi psihici, plasarea monumentului în mediul artistic transilvan, însfârşit fixarea rolului operei în desvoltare; noul realizat şi influenţele. Ideal ar fi ca un istoric de artă să scrie partea aceasta. Dar unde sunt istoricii de artă români din Transilvania disponibili? Până când se va găsi un specialist care să întocmească o astfel de lucrare, d. Muşlea, având contact zilnic cu monumentul, ar mai putea aduce preţioase amănunte. Ca exemplu îi poate servi opera preotului sas Victor Roth, care fără pregătire de specialitate, într'un orăşel mai mic, prin enormă sârguinţă şi iubire de cauză, a devenit o autoritate în istoria artei săseşti din Transilvania. Iată câteva desiderate. Am dori un plan al bisericii, în care cronologia părţilor să fie indicată prin diferite culori, ori nuanţe de umbră. Ar fi necesară o descriere arhitectonică amănunţită a monumentului, în care vechimea părţilor să nu se bazeze numai pe date arhivale, ci pe critica de stil, în care să se examineze materialul de construcţie, provenienţa şi tehnica prelucrării lui. Această

expunere să fie însoţită de un număr suficient de fotografii bune de amănunt. La tratarea odoarelor să nu lipsească indicarea materialului şi tehnicei, nici măsurarea lor (înălţime, lăţime în cm., greutatea în grame), desenurile mărcilor de giuvaergiu, stabilirea localităţii şi a maestrului executor. Opera monumentală a lui V. Roth asupra orfevrăriei săseşti ar putea servi şi aici ca model. *(Kunstdenkmäler aus sächsischen Kirchen. I. Goldschmiedearbeiten.* Sibiu, 1922). Am dori o statistică a odoarelor existente şi una în baza inventarelor.

Fotografiile odoarelor sunt insuficiente, slabe ori rele, la sfite trebuiau separat fotografiate broderiile, ca părţile cele mai valoroase. Influenţele săseşti şi cele din Principate meritau şi ele un examen, nu mai puţin naţionalitatea artiştilor. Studiul apărut în *Archeológiai Értesitő* (1909) asupra Evangheliei de praznice a rămas nemenţionat; scena redată are numele de Anastasis, nu Invierea. La icoana din 1656 (p. 297) nu dă subiectul. Cunoaşterea unui număr cât de redus de termeni tehnici este indispensabilă, pentru a nu scrie de ex. „cruce fără scaun". Icoana dela p. 231 ca stil nu poate fi mai veche decât sfârşitul sec. 18. Cum multe din obiectele de orfevrărie ale bisericii sunt opere săseşti, ar fi bine ca cel mai indicat cunoscător ardelean al orfevrăriei săseşti să dea o expertiză şi un inventar descriptiv: d. consilier Dr. Iulius Bielz din Sibiu.

Alineatul dela p. 10 privind fotografiile puse la dispoziţie de către Consiliul Parohial este nechibzuit, face impresia unui repros. Autorul trebuia să se documenteze înainte de a-l scrie; este vina d-sale, dacă nu a cercetat „unde şi cum s'au întrebuinţat" fotografiile. O simplă întrebare printr'o cartă poştală ar fi fost de ajuns, ca să afle, că ele se găsesc în instituţia competentă, inventariate în colecţia de fotografii a Seminarului de Istoria Artei de pe lângă Universitatea din Cluj-Sibiu, unde servesc ca material de studiu şi comparaţie în sertarele ce cuprind arta transilvană. Două din ele au fost publicate în lucrarea: *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen,* altele aşteaptă din 1937 în zadar publicarea. (Vezi C. Petranu: *Aprecieri străine recente asupra artei româneşti din Transilvania.*

Arad, 1943, p. 16—17, 44). Autorul dă greşit titlul operei mele din 1938 („en" în loc de „de").

Observările noastre critice nu au ca scop diminuarea valorii incontestabile a operei, ci tind numai să ajute progresul şi desăvârşirea posibilă. Pentrucă o monografie asupra unui monument istoric şi tezaurului nu poate fi lipsită de punctul de vedere al istoriei artei. Ceeace am dori, *poate* să realizeze un amator inteligent şi silitor. Completările necesare se vor putea face în volumul II, ca mulţumirea noastră să fie fără rezerve.

PASAPORTUL SANITAR DIN 1809 AL UNUI COMERCIANT DIN MACEDONIA

de Dr. LIA DIMA
Asistentă la Institutul de Istoria Medicinii.

In colecţiile Institutului de Istoria Medicinii se găseşte un paşaport sanitar eliberat de Contumacia (carantina) chezarocrăiască din Semlin (Zemun) cu data de 17 Mai 1809 pentru comerciantul macedonean Dimitrie Papa-Eftimie.

Este o hârtie groasă in folio de dimensiunile 22,5 × 36 cm., cu filigrană, înregistrată în colecţia de manuscrise a Institutului sub Nr. 102. A fost cumpărata dela un domn din Timişoara, care afirma că e descendent al titularului acestui paşaport.

Formularul este tipărit cu litere fractură, datele personale ale titularului sunt scrise cu mâna. La stânga iscăliturilor se găseşte sigilul în tuş, cu vulturul bicefal şi inscripţia circulară „Sigillum sanitatis".

Textul este următorul·

Nro. 186.

Sanitäts-Fede für Personen.

Dass Vorzeiger dieses, Namens Demter Pappa Iephtimie Türkischer Unterthan in Maced. zu Sazista wohnhaft, Ledigen

Standes 23. Jahre alt, mittlerer Štatur braune Haare braun Barts braune Augenbraunen braun Augen länglichen Angesichts griechisch gekleidet, ein Handelsmann, mit produzirten Erlaubniss-Schein von Semliner Militar Comdo de dato 27 Märtz 1809 den 10 May in hiesige Kontumatz eingetretten und nach der vom 10. bis incl. 16 ten allhier vollstreckter Kontumatz-Frist von Sieben Tägen, sammt bey sich habender gehörig gereinigter Bagage und Effekten als: 1 silberne Sackuhr, 2 beitl*) [indescifrabil] 1 Kozen, 1 Csall, 1 Tepich, 1 Mantl, 1 Kopftuch, 2 pr Hemder, 4 pr Fussocken, 2 Pistolenhalfter, 2 Kappeln, 1 paar Jemenlien, 1 Tornister, 1 Goldwag mit Gewichter, 1 griechisches buch, 1 Oberkleid, 1 paar Fusstutzen, 1 Hosen, 3 Tücheln, 1 Prothocoll, 1 Kartuschel, 1 Essbestek, 1 paar Csizmen, 1 Schreibtafel mit Schriften. bey vollkommener Gesundheit entlassen und, nach dem er nacher Csakova verlanget, zu Erhöbung des erforderlichen weitern Passes an das hiesige löbl. Militar Commando angewiesen worden; wird hiemit von Amtswegen bestättiget.

Semlin den Siebenzehenten May 1809.

L. S. Pr. kaiserl. königl. Kontumatz-Amt allda
Kontumatz-Direktor ss. Blau
Kontumatz-Chyrurgus ss. Endrödy

Acest pasaport este interesant, deoarece arată care era bagajul unui comerciant macedonean, din care — fapt semnificativ — nu lipsea nici cartea, probabil o carte de rugăciuni, purtată cu el. Macedoneanul D. Papa-Eftimie, din comuna românească Satişte, era probabil Aromân.

*) Probabil beitl = Beutel = pungulița (al doilea cuvânt indescifrabil), cu „hamalie“ (amulete), purtată la gât, obiceiu răspândit în Orient atât la creştini cât şi la musulmani.

UN CAPITOL DIN RELAŢIILE ŢĂRII ROMÂNEŞTI CU TRANSILVANIA IN VEACUL AL XVI-LEA

*Relaţiile lui Neagoe Basarab cu Sibiul**) (1512—1521)

de ALEXANDRU NEAMŢIU

Viaţa culturală şi religioasă, politică şi economică-comercială din Ţara Românească a fost în cursul veacurilor strâns legată de Transilvania şi în deosebi de cele trei centre urbane: *Braşovul, Bistriţa şi Sibiul.* Relaţiile dintre Ţara Românească şi aceste principale centre comerciale formează un capitol de cea mai mare însemnătate pentru cunoaşterea trecutului nostru. Cele trei centre, — „la adăpostul cărora s'au făurit multe planuri mărețe" — erau socotite când ca adăpposturi la vremuri grele, când ca aliate împotriva năvălirilor ameninţătoare dinspre Dunăre sau dinspre Nistru, când ca organe de comunicare cu creştinătatea din Apus[1]). Pentru Ţara Românească, Braşovul şi Sibiul reprezintă ceea ce reprezintă pentru Moldova cetăţile Poloniei: Lembergul şi Cracovia.

Inceputul relaţiunilor noastre cu aceste oraşe e destul de vechiu, datând din epoca de formaţiune a Statelor române şi ajungând la apogeu în veacul al XV-lea. Continuitatea acestor relaţiuni ilustrează odată mai mult adevărul istoric, că rolul Carpaţilor n'a fost în cursul veacurilor acela de graniţă despărţitoare între Românii din Transilvania şi cei din Ţările Române.

---

*) Acest articol vrea să fie un capitol dintr'o monografie completă ce intenţionăm să dăm despre *Neagoe Basarab şi vremea sa*, monografie care lipseşte până în prezent. Dl prof. T. C. Bulat anunţase încă din anul 1931 o asemenea monografie, despre care însă nu ştim să fi apărut. (Cf. T. G. Bulat, *Din domnia Voevodului Neagoe IV Basarab.* Relaţiunile cu Ungurii şi Saşii ardeleni. (In: *Inchinare lui Nicolae Iorga* cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani. Cluj, Ed. Institutului de Istorie Universală, 1931, p. 73, nota 1).

[1]) Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346—1603. Din arhivele oraşelor Braşov şi Bistriţa*, Bucureşti, 1931, p. III.

Documentele istorice păstrate în arhivele acestor orașe constituind cele mai prețioase isvoare ale istoriei noastre politice, economice, juridice și administrative, vin să lămurească legăturile trainice dintre frații de o parte și de alta a munților. Ele proiectează o lumină puternică asupra neamurilor, cari și-au dus viața în jurul Carpaților. Păcat însă că multe din aceste urme grăitoare ale trecutului îndepărtat, fiind scrise în limba slavonă, de veacuri uitată cu totul, au fost lăsate prin colțurile arhivelor, peste care s'a așternut praful uitării. Dintre istoricii români, aceia care au înțeles bogăția de informație istorică ce cuprind aceste arhive, au fost fără îndoială Ioan Bogdan și Nicolae Iorga[2]).

In ce privește documentele relative la relațiile Țării Românești cu „minunata cetate a Brașovului"[3]) pe lângă publicațiunile lui N. Iorga[4]), o serioasă contribuțiune a adus istoriografiei române răposatul slavist dela Universitatea din București, prof. Ioan Bogdan prin cele două monumentale publicațiuni de documente slave: a) *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria* în secolul

---

[2]) Despre importanța isvoarelor istorice din arhivele săsești N. Iorga scrie: „Sunt atât de multe, de variate, de precise informațiile ce curg de acolo, încât istoria noastră e schimbată adeseori prin cunoașterea lor. Ea e îmbogățită, crescută ca viață și culoare totdeauna. Avem acolo răsunetul imediat, atât de interesant, de nou și *luminător* al schimbărilor de domni, al răscoalelor și războaielor, al nenorocirilor și bucuriilor, nunților, nașterilor din familiile domnești. Vedem legăturile de comerț zilnice între orașele transilvane și țările noastre, vedem mergerile negustorilor și schimbările mărfurilor; ne putem da seama de natura și intensitatea vieții economice în țările noastre în diferite epoci". (Cf. Șt. Meteș, *N. Iorga și arhivele din Transilvania* în *Revista Arhivelor*, 1941, IV², p. 214—215).

[3]) In aceste cuvinte a știut să rezume tipograful Șerban, fiul diaconului Coresi, valoarea culturală și națională a Brașovului românesc din secolul al XVI-lea. Vezi Nicolae Sulică, *Minunata Cetate a Brașovului*, Cărturarii brașoveni ai secolului al XVI-lea, ca ctitori ai limbei noastre literare. Brașov, 1943, in —16⁰, 59 p.

[4]) Hurmuzaki—Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu). Partea I, 1358 1600. București, 1911, in —4⁰, LXXVIII+775 p.

XV şi XVI[5]) şi b) *Documente privitoare la relaţiunile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească* în sec. XV şi XVI[6]) a căror importanţă autorul însuşi o sublinia astfel: „Din istoria Ţării Româneşti în sec. XV şi XVI nu se poate scrie de azi înainte nici o singură pagină fără aceste documente"[7]).

Relaţiile cu cel de al doilea centru săsesc, cu Bistriţa, s'au desfăşurat într'o măsură mai mare din partea Moldovenilor „cele dintre Ţara Românească şi acest oraş neputând fi decât acelea foarte rare, pe care le aducea hazardul evenimentelor politice. Totuşi o bună parte din istoria Bistriţei e şi istoria noastră şi puţine arhive cuprind mai multă viaţă vie, colorată, zilnică românească decât arhivele bistriţene"[8]).

* * *

---

5) Bucureşti, 1902, in —8⁰, 12+LXXXVI+347 p.

6) Vol. I, 1413—1508. Bucureşti, 1905, in —8⁰, CVII+400 p.

7) I. Bogdan, *op. cit., p. XV.* O parte din documentele slavo-române au mai publicat: a) A. D. Sturdza, *Dare de seamă despre colecţiunea de documente istorice române aflate la Weisbaden,* în *Anal. Acad. Rom. Mem Sect. Ist.,* 1888. Seria II, tom. VIII.

b) L. Miletič, нови влахо-български грамоти отъ брашовъ (Documente noui româno-bulgare din Braşov). In сборникъ за народни умотворения, XIII. Sofia. 1896, p. 1 şi urm.

c) Şt. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI,* Bucureşti, 1905. in - 8⁰), 367 p. (Pentru această colecţie cf. rectificările D-lui prof. Al. Lapedatu, *O nouă publicaţie de documente slavo-române.* Bucureşti, 1906. (Extras din *Convorbiri Literare,* 1906 XL), şi I. Bogdan, în *Anal. Acad. Rom.* partea administrativă, 1907, Seria II, XXIX, p. 406—418).

d) Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346—1603. Din arhivele oraşelor Braşov şi Bistriţa.* Bucureşti, 1931, in —4⁴, XXXVI+551 p. Cf. şi N. Iorga, *Braşovul şi Românii.* Scrisori şi lămuriri. Bucureşti, 1905, in —8⁰, 453 p. *(Studii şi documente cu privire la istoria Românilor, vol. X).* Cuprinde toate scrisorile româneşti din Arhiva orăşenească a Braşovului. Scrisorile sunt precedate de o cercetare asupra subiectelor, la care ele se raportă. „Astfel de scrisori — spune autorul — se cuvine a fi citite de oricine doreşte să cunoască trecutul prin graiul său însuşi".

8) N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei.* Partea I—II. Bucureşti, 1899, p. II.

Cât priveşte relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul, oraş comercial de o importanţă necontestată în legăturile economice ca şi celelalte oraşe săseşti, corespondenţa prezintă anumite lacune. Cercetările din ultima vreme au început să umple aceste lacune documentare. Dl prof. Silviu Dragomir în prefaţa la *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI*[9]) face următoarele observaţiuni juste: „Pare verosimil că şi oraşul Sibiiu a păstrat odinioară în arhiva sa o comoară tot atât de bogată pentru istoriografia română ca şi Braşovul. Socotelile Sibiului atât cele mai vechi cât şi cele din secolul al XVI-lea publicate de N. Iorga[10]), dovedesc de fapt că legăturile Domnilor români cu Sibiul au fost cultivate cu aceiaşi stăruinţă ca şi cu Braşovul. In deosebi ne surprinde frecvenţa misiunilor trimise de către Sibieni în Muntenia pentru a lua informaţiuni. Insărcinaţi cu aceste misiuni erau cnejii din satele aparţinătoare Sibiului, între care s'a distins mai ales *Dumitru din Sălişte.* Se pare chiar că Saşii din Sibiu, unde era centrul organizaţiei lor, erau mai zoriţi să afle ştiri politice decât Braşovenii, cu cari s'au desvoltat relaţiuni comerciale mai intense. De aceea *presupunem* că viitorul ne rezervă încă descoperirea unor însemnate stocuri de scrisori dela domnii munteni, ascunse astăzi printre hârtiile unor particulari saşi sau printre actele arhivei"[11]).

In cele ce urmează ne propunem să urmărim, pe baza documentelor şi cercetărilor de până acum, *relaţiunile Ţării Ro-*

---

[9]) Bucureşti, 1927. (Extras din Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj, IV, 1926—1927). Cf. unele rectificări în recenzia lui O. Markov. în *Slavia.* Praga, 1930, p. 825—829.

[10]) *Socotelile Sibiului*, Bucureşti, 1899, 32 p. (Extras din *Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.* Seria II, Tom. XXI).

[11]) S. Dragomir, *op. cit.* p. 3—4. Presupunerea d-lui prof. S. Dragomir avea să se confirme în anul 1931. când dl. Gustav Gündisch a mai descoperit încă 29 de documente (26 slavone şi 3 româneşti), care completează în chip fericit cele 70 de scrisori publicate de S. Dragomir şi care au fost studiate şi publicate de dl. prof. Petre P. Panaitescu sub titlul: *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653).* Bucureşti, 1938, 44 p (2 pl.). *(Academia Română,* Studii şi cercetări, XXXII)

mânești cu Sibiul în timpul însemnatei domnii a lui Neagoe Basarab (25 Ian. 1512—15 Sept. 1521), a cărui amintire trăește până astăzi împreună cu a devotatei sale soții Despina-Milița și cu a vestitului său Meșter Manole în frumoase legende și tradițiuni istorice.

Domnia lui Neagoe Basarab nu se distinge sub raport militar și politic, neavând de înregistrat nici războaie nici vreo activitate diplomatică deosebită decarece „cu toți vecinii au fost împăcat" spune cronica[12]). Acest Domn, cărturar sârguincios și judecător isteț al lucrurilor frumoase, „mai deseori se înfățișează cu grija aurului și argintului potirelor, cădelnițelor și a altor podoabe bisericești decât cu fierul armelor"[13]). Cu firea lui evlavioasă[14]) și înclinată spre înfrumusețarea bisericilor, Neagoe Basarab a fost uneori greșit înțeles de către istorici, cari au riscat opinia că „domnia lui nu înfățișează decât o lungă urmare de ceremonii religioase"[15]).

Cu toate că a ajuns la domnie cu sprijinul Turcilor, Domnul român nu întârzie să stabilească bune relațiuni de vecinătate cu regele Ungariei, jurându-i credință în forma obișnuită din timpul înaintașilor săi, cu aceiași îndatorire de a nu da „păgânilor cale spre Ardeal". Din întreagă corespondența lui Neagoe cu Sașii transilvani, transpiră bunele raporturi pe care le întreținea și cu regele Ungariei. Intr'una din scrisorile adresate Brașovenilor, spunea: „am jurat să fim Domnului nostru Inălțimei sale Craiului Laeș (Lajos, Ludovic) credincioși și drepți și cu dreaptă slujbă... Dacă s'ar întâmpla ca păgânii și vrăjmașii

---

12) Constantin Căpitan Filipescu, *Istoriile Domnilor Țării-Românești*, cuprinzând istoria munteană dela început până la 1688. Publicate de N. Iorga. București, I. V. Socec, 1902, in —8°, p. 38.

13) N. Iorga, *Scrisori domnești*. Vălenii de Munte, 1912, p. 32.

14) Pentru această laturе evlavioasă a personalității lui Neagoe Basarab a se vedea: *„Vieața Sfântului Nifon"*, de Gavril Protul. O redacțiune grecească inedită, tradusă și însoțită de o întroducere de Vasile Grecu. București, 1944, 192 p. (5 pl.). Este singura scriere contemporană în care se găsesc prețioase informațiuni biografice cu privire la Neagoe Basarab.

15) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. IV. Ed. III, p. 178.

Sfintei Cruci și ai Sfintei Coroane să vrea să treacă peste plaiuri spre părțile ungurești ca să prade, domnia mea și cu boierii domniei mele și cu toată țara, dacă ni se va părea că putem sta înaintea lor, să-i oprim; iar dacă vom vedea că nu putem, să dăm de știre Domnului nostru, Inălțimei Sale Craiului, Brașovenilor și Țării Bârsei"[16]). După cum rezultă din textul acestei scrisori, jurământul Domnului se îndreaptă împotriva Turcilor, în cazul unei agresiuni din partea acestora. Rareori întâlnim și cuvinte de prietenie la adresa Turcilor, după cum se constată dintr'o scrisoare în care spune că „ a venit la mine un negustor turc cu marfă bună și multă și e un bun prieten al Domniei mele"[17]).

La 14 Februarie 1512 regele Ungariei anunța pe Sibieni despre uciderea lui Vlad Vodă și inscăunarea lui Neagoe[18]).

Curând după urcarea sa pe tron, Neagoe scria Sibienilor din Târgoviște la 1 Februarie 1512, trimițând la ei pe Ștefan Spătarul și rugându-i să dea crezare cuvintelor acestuia[19]). Ca unul ce era îngrijorat de pericolul turcesc, într'o scrisoare trimisă din București la 21 Aprilie 1512 anunța vești din Turcia și stăruia să fie scutit de pagube omul său de încredere cu numele Oprea[20]).

Dar și teama regelui ungar de pericolul turcesc creștea în așa măsură, încât în anul 1516 luna Aprilie, regele Ludovic scria regelui Sigismund al Poloniei că Sultanul are de

---

16) I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 151.

17) *Ibidem*, p. 154. Cf. A. D. Xenopol, *o. c.* p. 178.

18) Hurmuzaki Iorga, *Documente*, XV[1], p. 218.

19) *Ibidem*, p. 218: „... petimus easdem obnixe quatenus quecumque nomine nostro idem predictus familiaris noster dicet, velitis fidem adhibere indubiam ...".

20) *Ibidem*, p. 220: „ ... Igitur ad nos emittere velitis, casu vero si tales sinistri rumores erunt, nolumus parcere servis nostris et expensis, mox eisdem rescire dabimus. *Habemus et nos maximam curam super talia.* Ceterum autem is *Oppre familiaris noster* quesdam res suas apud hospitem suum miserat, iamdiu, nunc autem moderni vigesimatores uti percipimus, *eundem molestare et damnificare* intendant. Igitur petimus easdem uti minus iuste *eundem damnificare minime permittatis*".

gând să năvălească în Ungaria, deaceea *este bine să dea ajutor celor două țări românești, Moldovei și Munteniei,* ca nu cumva Turcii să alunge pe Voevozii români și să împartă țările în districte turcești. Mai spunea apoi regele Ungariei că se aude cum Sultanul, foarte priceput, ar fi dat locuitorilor acelor țări să înțeleagă că-i va ierta de jumătate din dăjdii, dacă s'ar lipsi de voevozii lor și ar accepta pe Turci. De aceea este în primul rând datoria Poloniei și Ungariei să ajute pe Voevozii Țărilor Române, căci Turcii sunt la marginile ambelor regate"[21]).

Invocând legăturile Sibienilor cu unchii săi, Barbu și Pârvu Craiovescu, Neagoe Basarab încă din primul an de domnie încearcă să stabilească raporturi bune cu aceștia[22]), deși se adăpostea la ei rivalul său, acel Mircea (zis Miloș) care încerca o năvălire și pe care Neagoe îl amenința cu tragerea în țeapă[23]). Pe linia acestei tradiționale prietenii trimitea Neagoe

---

[21]) Hurmuzaki Densușianu, *Documente*, vol. II[3], p. 246: „... duas Valachie provincias invadat Moldaviam et Transalpinam, eo consilio, ut deturbatis vojevodis, provincias ipsas more Turcarum ad officia et prefecturas partiatur, et quo facilius votis potiri queat artem et dolum viribus apposunt. Proclamari enim, ut nobis dicitur fecit se popularibus vojevodarum subditis dimidiam debiti census et cujus vis oneris partem, si ibi, vajevodis relictis, adhaeserint, condonaturum, ratus callidus imperator, hoc astu populares illos dulcedine promissionis sue allectos ad seditionem contra eorum dominos atque rebelionem posse concitari. Quod si fieret, quid esset vojvodis difficilius quam ut foris contra Turcos domi vero contra suos Valachos dimicaretur?" (Cf. G. Gr. Conduratu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria*, p. 234).

[22]) In scurtele extrase luate de B. P. Hașdeu la 1874 din National-Archiv (din Sibiu), sunt cuprinse 4 documente din anul 1512, scrisori ale voevodului Basarab către municipalitatea sibiană. Din ele se văd bunele raporturi ale lui Neagoe cu Sașii. Intr'una din aceste scrisori Voevodul cere cu stăruință *pace* și *unire (pacem et concordiam flagitat):* într'alta Basarab dă relațiuni despre întâmplările din Turcia *(de danda relatione rerum in Turcia gestarum). (Columna lui Traian*, 1874, p. 134. Cf. și Gr. Gr. Conduratu, *op. cit.* p. 235).

[23]) Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 275. Mircea (Miloș), fiul lui Mihnea cel Rău, se oprește prin anul 1514 la Cetatea de Baltă, feuda cumnatului său din Moldova, Bogdan Vodă și de aici cere la 22 Ianuarie ajutor de arme dela Brașoveni, ca să cucerească tronul Țării Românești. (Cf. I.

Sibienilor, la 4 Decemvrie 1512, o scrisoare, cerându-le să dea dovadă de cea mai mare prietenie și fraternitate și de o cât mai bună înțelegere, deoarece — spunea voevodul — între noi trebue să existe mai multă înțelegere decât a existat pe vremea lui Barbu și a vornicului Pârvu Craiovescu. Să se gândească Domniile voastre — continua Domnul — că între noi ar fi mai bună pacea și înțelegerea decât cearta și disensiunile și că oamenii voștri și ai noștri mai bine să se nutrească cu bună pace și cu liniște"[24]).

* * *

Un capitol mult mai însemnat din viața Domnului român este acela al relațiunilor comerciale cu Sibiul, care formează obiectul propriu zis al acestei cercetări.

Pentru o mai bună înțelegere a acestor relații este necesară o scurtă privire asupra împrejurărilor, care au determinat și înlesnit în general relațiile comerciale dintre Țara Românească și Transilvania. Se știe că relațiile comerciale dintre două țări sunt în funcțiune de anumite împrejurări, care fac să fie viața economică mai intensă sau mai scăzută. Un loc de frunte au *drumurile* și *producția de bunuri materiale*, cari primesc o valorificare numai prin intervenția anumitor factori politici.

In ceea ce privește relațiile Țării Românești cu Sibiul, trebue să spunem dela început, că dacă relațiile cu Brașovul au fost mai intense, aceasta se datorește faptului că din Brașov plecau patru drumuri comerciale[25]) spre Țara Românească, prin

---

Bogdan, *Documente și regeste*, p. 148; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 201, notă).

[24]) Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV^1, p. 221: „...maxima amicitia fraternitate et favore adhereri nobis...; *Ideo opus est inter nos habere multo magis concordiam et favorem quam tunc temporis Vestre Dominaciones habuerunt cum... Barbul et Pwowul Dwormick...;* Pensant et Vestre Dominaciones debito modo, melius esset inter nos pax et concordia cum favore quam discordia et dissensiones... ut et homines Vestrarum Dominacionum et nostri eciam se nutriant cum bona pace et tranquillitate".

[25]) Aceste drumuri comerciale — spune N. Iorga — au fost „începutul măririi Brașovului". Cf. *Brașovul și Românii*.

cele patru pasuri ale Carpaților (Buzău, Teleajen, Predeal și Bran), în vreme ce Sibiul avea numai un drum, prin care putea întreține legături zilnice cu Țara Românească, prin pasul Turnu Roșu, unde se ridicase încă din veacul al XIV-lea o cetate de pază și unde se lua vamă dela mărfurile ce treceau dintr'o țară într'alta[26]. Acest drum prin inundațiunile apelor și zăpezilor devenia uneori impracticabil, de aceea regele Matias la 29 Iunie, 1473 îngăduie Sibienilor a lărgi calea de negoț dela Turnu Roșu pe Olt, cu condiția să păzească această intrare în Ardeal[27].

Punctul de trecere în Țara Românească a comerțului sibian era la Câineni (Vama dela Genune)[28] pe valea Oltului. Cel dintâi popas însemnat pentru negustori, după trecerea Oltului, era Râmnicul Vâlcii, unde rezida încă din veacul al XV-lea un episcop, ceeace contribui să ridice acest oraș la importanța unui

---

[26]) Șt. Meteș, *Relațiunile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul*, p. 21.

[27]) Hurmuzaki Iorga, XV, p. 81, unde se spune că era așa de strâmtă această cale, „ut vix unus equus dumtaxat sequi alium possit, sepiusque per inundaciones aquarum et nivium in tantum obstrueretur, ut nemo per eandem viam ire neque redire possit; ex cujus vie strictitate incole eiusdem civitatis nostre et ipsi Saxones non parvum dampnum sumpmerent".

[28]) *Vama dela Genune* fu cedată de către Mircea mânăstirii Cozia la 28 Martie 1415. Cf. P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, p. 107—108. Ea aducea anual mânăstirii Cozia, un venit de circa 2000 taleri. (Cf. N. Dobrescu, *Istoria bisericii din Oltenia*, București, 1906, p. 243). La 20 Iunie 1505 avem o confirmare dată de Radu cel Mare, a tarifului vamal al Vămii dela Genune. Vama se va lua pentru *„toate mărfurile turcești și ungurești* și ceară, vite, pește, grâu, făină, *din toate cumpărăturile dintr'o sută trei*.. pentrucă această vamă este dăruită mai sus zisei mânăstiri de sfânt răposatul și marele străbunic al nostru Io Mircea Voevod". Vama o va plăti oricine „*chiar și burghermeșterul din Sibiu*, chiar de va avea carte cu pecetea mare sau mică, sau cu inelul dela mâna domineie mele... Tu vameșe să nu ierți nici un aspru nimănui, că-ți vom lua seama după catastihul vămii dela Dunăre. Și Lotrenii — continuă hrisovul domnesc — care vor fi negustori și duc cumpărături din țara Domniei mele sau dela Unguri, toți Lotrenii să plătească vamă sfintei mânăstiri, pentrucă omul care nu va plăti ce se cuvine sf. mânăstiri, pe unul ca acela să știe că-l voiu pune în țeapă la vad". (Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 101).

târg, care a ispitit pe negustorii saşi din apropiatul Sibiu să se aşeze aci. Piaţa Sibiului era foarte des cercetată de negustorii din Râmnic pe la anul 1500, cum arată socotelile acestui oraş.

Dar comerţul între Ţara Românească şi Transilvania era în funcţie şi de politica Domnilor români faţă de Transilvania, deoarece Domnul era socotit nu numai ca cel mai mare proprietar de pământ al ţării, ci şi ca cel mai mare negustor. In felul acesta vieaţa economică era strâns legată de vieaţa politică, fapt care hotăra intensificarea sau slăbirea relaţiilor de negoţ dintre cele două ţări vecine. Atâta vreme, cât Domnul Ţării Româneşti se găsea în raporturi de prietenie cu voevodul transilvan, relaţiile comerciale prosperau. Ruperea relaţiilor de prietenie avea repercusiune nefavorabilă asupra vieţii comerciale, care suferea nespus de mult, prin închiderea drumurilor de comerţ. Era deci firesc să înflorească relaţiile comerciale în timpul domniilor paşnice şi îndelungate. Tot ca o cauză, care a contribuit la prosperarea acestor relaţiuni comerciale trebue socotită şi aceea a posesiunii de moşii în Transilvania, date de regii Ungariei ca feude voevozilor români. Incepând cu Vlaicu şi până la Constantin Brâncoveanu, o mare parte dintre Domnii români, chiar şi dintre boeri au stăpânit moşii întinse în Transilvania[29]).

Astfel la 9 Iunie 1517, regele Ludovic dărueşte lui Neagoe Basarab, *Geoagiul de Jos*, din jud. Hunedoara, cu satele aparţinătoare[30]), care le-a stăpânit până la moartea sa, întâmplată la 1521.

---

[29]) Şt. Meteş, *Moşiile Domnilor şi boierilor din Ţările Române în Ardeal şi Ungaria.* Arad, 1925, 96 p. *(Biblioteca Semănătorul*, Nr. 83 84).

[30]) De Geoagiul de Jos, oraş destul de cercetat şi vestit, se ţineau nouăsprezece sate din jur, între care: Bacia, Balşa, Bozeş, Cib, Cigmău, Ardeu, Glod, Homorod, Almaşul Mic, Mada Nădăstia, Voia, Rejtekalmás, Ruşan, Trefa-almás şi Török-puszta. (Cf. Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V. Budapest, 1913, p. 55 56. Apud. Şt. Meteş. *op. cit.* p. 49).

De sigur că în cursul celor 4 ani de stăpânire N. Basarab a cercetat şi Geoagiul de Jos; într'o scrisoare către Sibieni spune că a „străbătut toată Ţara Ungurească“ şi e natural să fi venit şi în acest „târg“ cu băi. Probabil

Datorită împrejurărilor naturale și politice de mai sus, Țara Românească nu putea să aibă altă orientare în privința economică decât aceea firească, spre Transilvania, și mai puțin spre Dunăre, dovadă așezarea capitalelor țării în regiunea nordică, pe drumurile ce mergeau spre Transilvania. (Argeș, Câmpulung, Târgoviște).

La începutul veacului al XVI-lea luptele pentru menținerea tronului Țării Românești până la urcarea în scaun a lui Neagoe, aduseră Transilvaniei mai mare frică de năvălirile turcești decât câștig negustoresc. Insuși Neagoe Basarab a avut mai mult a face cu meșterii, care-i pregăteau frumoase lucruri de metal pentru mânăstirile lui, ori cu ceasornicari, argintari, manganari, decât cu negustorii pe care-i opri a vinde cu măruntișul, fixând și el depozite la Târgoviște, Câmpulung și Târgușor[31]).

---

cu cheltuiala acestui Domn român iubitor de biserică, se va fi ridicat și biserica din Almașul Mare, amintită atunci. Din stăpânirea Domnilor, Geoagiul trece în cea a boerilor din Țara Românească. In Iulie 1523, regele Ungariei, Ludovic, dăruiește acest domeniu logofătului Horvath, banului Parva și visticrnicului Vancea. (Cf. Veress, *Acta et epistolae...*, p. 126—128; Șt. Meteș, *op. cit.* p. 49 și Idem, *Moșiile boierilor din Țara Românească în județul Hunedoara*, în *Curierul Hunedoarei*, I, Deva, 1919, Nr. 3—4).

Cât privește însemnătatea acestei stăpâniri de moșii în Transilvania, dl. Șt. Meteș scrie: „Stăpânirea românească a acestor moșii în mijlocul unor frați robiți a fost de un nesfârșit folos material și moral pentru înaintașii noștri; păstrând comunitatea sufletească a neamului peste granițele dușmane, ne-a ajutat cu un ceas mai de vreme să înfăptuim unitatea politică a tuturor Românilor". (Cf. *Moșiile Domnilor români în Ardeal*, p. 95).

[31]) In general comerțul între Țara Românească și Transilvania era un schimb între o țară cu produse rurale și alta cu produse industriale, ale Sașilor. Din corespondența domnilor noștri din veacul al XV-lea și XVI-lea cu *Sibiul* și *Brașovul*, reiese că se cumpărau dela Sași pentru curtea domnească: care cu coviltir pentru călătorie, obezi de fier pentru ferecarea carelor, hamuri de cai, cuie de șindrilă, săpun în bucăți. (Cf. Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, p. 143, 183, 199—202). Dar mai ales se cumpărau arme, arcuri, săgeți, scuturi, tolbe, salitră pentru praf de pușcă și chiar tunuri. (Cf. *Ibidem*, p. 34 ,44, 62, 85, 92, 94, 151, 155). Din Brașov și Sibiu veniau meșteri arhitecți și zidari, meșteri de heleștee și pentru conducte de apă (sulinare). Radu cel Mare cere un asemenea meșter dela Brașov. (*Ibidem*, p. 208. Apud P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, 1944, p. 93).

La plângerea Sibienilor, regele Vladislav print'ro scrisoare din 9 August 1513 oprește exportul de piei crude în Țara Românească și în Moldova[33]), încunoștințând pe toți negustorii

In Evul Mediu comerțul internațional era caracterizat prin așa numitul *drept de depozit* (*Stapelrecht*), care îngăduia trecerea negustorilor, obligați să-și lase marfa în depozit în anume oraș, sau s'o vândă la iarmarocul orașului privilegiat, neputând trece mai departe. Astfel pe temeiul unui privilegiu de drept de depozit, Lembergul devine emporiul comerțului oriental al Poloniei, iar *Sibiul* pentru comerțul oriental al Transilvaniei și Ungariei. Dar după certuri îndelungate în fața tronului, *Sibiul* fu nevoit să împartă privilegiul cu celalalt oraș săsesc din preajma munților, cu *Brașovul*. (Vezi Privilegiul de depozit al Sibiului pentru comerțul cu Muntenia la 1412, dat de regele Sigismund. Zimmermann, *Urkundenbuch*, III, p. 520 și hotărîrea aceluiași rege în conflictul comercial dintre Brașov și Sibiu pentru negoțul cu Țara Românească la 1395. *Ibidem*, p. 142. Apud. P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 94).

Se pare în schimb, că în Țara Românească nu existau asemenea *oprelişti* și nu se aplica această instituție medievală așa de generală în Europa, negustorii fiind liberi să umble pe la toate târgurile și iarmarocurile. Vlad Țepeș scria lămurit Brașovenilor că pot să facă negoț în țara lui *„fără sculă“*. (Cf. Gr. Tocilescu, *op. cit.* p. 96). Abia sub *Neagoe Basarab* s'a făcut sfat mare cu boierii și s'a hotărît ca negustorii brașoveni să nu mai poată vinde în țară decât la Târgoviște, Târgșor și Câmpulung și numai cu ridicata (en gros), dar Domnul îi anunță că va suspenda această măsură dacă la rândul lor vor îngădui negustorilor munteni să treacă până la Oradea, Cluj și Timișoara, (*Ibidem*, p. 257 258. Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 94—95).

In ce privește comerțul cu Sibiul nu s'au păstrat privilegii dela Mircea sau dela Domnii următori, deoarece o parte a arhivelor sibiene s'au pierdut: e posibil ca asemenea privilegii să fi existat. Tocmai la un veac după Mircea, la 20 Iunie 1505 avem o confirmare, dată de Radu cel Mare, a tarifului vamal al Vămii dela Genune. (Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 95).

[32]) Cf. N. Iorga, *Istoria comerțului*, p. 74 și I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 151—152.

[33]) Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 224—225, Nr. 406: „...nullus omnino mercatorum aut negotiatorum hominum... pelles angellinas ac alias.. crudes cutes animalium et precipue terarum per artificium illud nondum paratas et laboratas *in dietis partibus transsilvaniensibus coëmere* et illas ad extras terras postea educere et educi facere valeat“. Cf. Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul*, p. 116. Predecesorul lui Neagoe, Vlăduță Vodă, avea multe neînțelegeri cu Sibienii din cauza deselor opriri făcute de aceștia. Din pricina aceasta la 26 Nov. 1510 el scria Sibienilor:

din Ungaria, că numai cojocarii din Sibiu şi din alte oraşe ale Transilvaniei pot să cumpere şi să exporteze în străinătate pieile crude cari se vând în Transilvania sau se importă din Ţara Românească prin Turnu-Roşu[34]).

Această poruncă o întăreşte regele Ludovic într'o scrisoare cărte Braşoveni, la 7 Nov. 1518, oprind exportul de piei crude în Ţările Române dela Paşti până la 13 Iulie[35]), iar în anul următor, printr'o altă scrisoare cu data de 4 Noemvrie, opreşte cu totul exportul pieilor în Principatele Române[36]).

La 25 Octomvrie 1516 Ioan Zapolya scria din Deva Sibienilor, poruncindu-le să-şi recheme negustorii din Ţara Românească[37]).

„Că altfel ce prietenie poate fi între noi, dacă supăraţi cu aşa de puţină dreptate pe ai noştri? *(„...alias que amicitia inter nos fieri postes cum nostro sic minuts juste molestari?")*. (Hurmuzaki Iorga, *Documente*, XV, p. 207). După cinci zile (1 Dec. 1510), vorbind despre oprirea exportului de grâu din ţinutului Sibiului în Ţara Românească, le scrie din nou: „Cu regele avem pace, regatul nostru este unit cu al regelui. Aşa dară vă rugăm ca săracii noştri, după obiceiul vechiu, atât ai noştri cât şi ai voştri, să aibă libertate a-şi cumpăra cele de lipsă. Căci noi voim să păstrăm cu voi bună vecinătate şi prietenie". (Hurmuzaki—Iorga, *op. cit.* p. 207).

[34]) Hurmuzaki, *Documente*, II[3], p. 133 134.

[35]) Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 237 ...concedimus, ut, non obstantibus literis pretatorum pellificum quibuscumque, a festo Pasche usque festum Beate Margarethe Virginis nullus ipsorum exponencium pelles... ad partes exteras ad vendendum ducere audeat, sed adveniente ipso festo peractisque et finitis nundinis eiusdem festi Beate Margarethe Virginis, in civitate nostra Medies celebrandis, si illic precio vendere non potuerint, ita tandem libere ad exteras partes educere ed vendendum possint et valeant...

[36]) *Ibidem.*

[37]) Hurmuzaki Iorga, *Documente*, XV, p. 234. *„...omnes illos mercatores qui de ipsa civitate vestra ad presens in regno transalpino forent exire, committatis eosdem que ad hunc regnum revocetis"*. Poate de atunci să dateze scrisoarea prin care Basarab se plânge că Braşovenii au atacat cu oaste pe ai săi şi au omorît pe unul din slugile domneşti, trimise la ei pentru cumpărături, aşa că el însuşi e silit a-şi ţinea „săracii la posadă" (ostaşii la graniţă). (Cf I. Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 154 156). Se pare că se începuse cearta pentrucă Braşovenii purtau scrisorile lui Mircea (Miloş, fiul lui Mihnea), pretendent la tronul Ţării Româneşti şi pe care Basarab îl ameninţa cu ţeapa. *(Ibidem*, p. 149—150 şi 158).

In acelaş an, la 14 Decemvrie, Neagoe scria Sibienilor despre nişte mărfuri ale lui *Staico*[38]), iar în anul următor îi anunţă din Argeş despre trimiterea la ei a lui Stan, al doilea logofăt[39]).

Neagoe Basarab fiind om cu deosebite înclinări pentru operele de artă, este foarte natural să fi avut în relaţiile sale cu Sibienii, un rol important meşterii şi argintarii. De altfel legăturile de artă ale Domnului cu înclinări aşa de alese, mergeau până la Veneţia şi în chiar anul morţii lui întâlnim pe un Coman şi un Oprea Vistierul, cari se întorceau din Veneţia[40]).

Neagoe obişnuia să ceară dela Saşii din Transilvania juvaere care-i plăceau aşa de mult, încât „cu o mână el căuta frumuseţea veneţiană, iar cu cealaltă frumuseţea pe care o puteau făuri aceşti reprezentanţi ai vechei arte germane" [41]). Pentru obiectele de valoare artistică mai însemnată Neagoe obişnuia să facă apel la cunoştinţele maiştrilor sibieni şi braşoveni ale căror produse erau apreciate. Cunoaştem numele furnizorilor săi, care erau Ioan Flesser, Ludovic Rorer din Sibiu şi Celestin din Braşov. Domnul trimitea

---

[38]) Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 234—235: „...mittimus erga vestras prudentes circumspecciones servitorem nostrum, videlicet *Gyura* alias presencium ostensorem, simul cum homine nostro *Stayko* vocato, *pro levandis et exquirendis certis debitis suis quae a manibus Turcorum idem in credenciam levaverat*, et tandem prememoratus Stayko, comansor civitatis vestre, tradidit et vendidit. Unde nunc nonnulli commansores, ut prefertur civitatis vestre eidem debitores dinoscuntur permansisse, et, quia nos eundem predictum Stayko nostris cum expensis a manibus Turcorum redimi fecimus, unde merces ille legitime nos concernunt rogamus igitur Vestras Prudentes Circumspecciones presentibus desiderantes quatenus res, merces ac bona predicto modo se habentes reddere, restituere et de eisdem omnimodam satisfaccionem impendere et impendi facere".

[39]) *Ibidem*, p. 235. „...in certis negotiis eidem nomine et verbo nostre referenti".

[40]) Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 844. Cf. şi N. Iorga, *Două documente din arhivele raguzane relative la un sol trimis la Veneţia de Basarab al III-lea (Neagoe)*, în *Arhiva din Iaşi*, 1898, p. 66 69. Veneţia era în stare să dea meşteri care aveau toată cunoştinţa artei orientale.

[41]) N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul Românilor*, p. 31.

argintul la aceşti argintari şi-şi arăta dorinţa hotărînd uneori şi modelul, iar „maistorii" îşi dădeau toată osteneala pentru a mulţumi pe acest client bogat, care era Neagoe, şi căruia nu-i plăcea orice lucru ca lui Radu cel Mare, care cerea numai să i se facă o „oală de aramă pentru fiert doi boi"; alta de „nu bou"; alta „de o jumătate de bou" sau „de doi berbeci", de „un berbec" şi „de o jumătate de berbece"[42]).

Astfel la 14 Nov. 1517 Neagoe scria Sibienilor despre argintarul Celestin care i-a făcut 17 farfurii de argint şi le aureşte cu 15 florini[43]). Domnul român va judeca un proces al acestuia cu argintarul Ioan Flesser şi după cum însuşi mărturiseşte, „având înaintea ochilor pe Dumnezeu şi dreptatea lui, voeşte să judece cauza acestora şi să dea fiecăruia ce este al său"[44]). Cu acest meşter Celestin, Domnul român şi urmaşii lui au avut mult de lucru.

Intr'o scrisoare trimisă Sibienilor din Piteşti la 18 Dec. 1518, le comunică despre meşterii Ioan şi Celestin argintarul „cari au săvârşit lucrările noastre (cele 17 farfurii) aici în Ţara Românească destul de după placul nostru"[45]) şi pe care „noi după vrednicia lor i-am răsplătit destul de darnic pe ei şi pe soţii lor"[46]). Le spune, în continuare, că acest Celestin „a venit din nou cerând lea noi argint să-l lucreze; dar noi i-am dat argintul

---

[42]) Vezi *Kurz Magazin*, vol. II, p. 121 123, unde e publicată dispoziţia lui Radu cel Mare dela 1502 comandând oale mari de metal: una în care să se poată fierbe doi boi dintr'odată („una sit ita magna, quod duos boves *in ea conquere possint"*). Cf. I. Lupaş, *Istoria Românilor*, ed. XV, p. 214, în notă.

[43]) Hurmuzaki -Iorga, *Documente*, XV, p, 236: „...magister Celestinus in fabricacione 17 paterarum nostrorum et ad earundem deauracionem acceperat per singulos florenos XV..."

[44]) *Ibidem*, p .236: „...nos autem, Deum et justiciam eius per oculis habentes, voluimus causam illorum diiudicare et unicuique reddere quod suum est".

[45]) Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 237: „...cupas fabricando per eosdem fecimus sicuti optavimus".

[46]) *Ibidem*: „...nos quoque iurta ipsorum benemerita eosdem satis large remuneravimus eos et conthorales ipsorum".

cel mai curat ca să ne facă o cățuie după chipul turnului cetății voastre", deoarece spune, „noi am străbătut Țara Ungurească și mai frumos turn nicăiri n'am văzut"[47]. „Mai înainte — zicea Neagoe —, când făcuse acel lucru al nostru și ni-l înfățișase înaintea ochilor, nu ne-a plăcut, pentrucă era făcut după felul Țiganilor"[48]; și exprimându-și astfel nemulțumirea arăta că în Țara Românească s'ar fi găsit „destui meșteri cari puteau să facă ceva mai frumos de cum a făcut el"[49].

La 13 Octomvrie 1519 Domnul Țării Românești scria din Târgoviște Sibienilor despre meșterii chemați de el, pentru anumite lucrări de trebuință[50].

La 10 Februarie 1521, universitatea săsească mărturisește pentru un proces al lui Celestin cu Ioan Flesser, care a primit 45 de florini dela Neagoe Vodă și lui nu i-a plătit pentru muncă[51].

---

[47]) *Ibidem:* „...Sed hac tenus novissime autem venit ad nos prenotatus magister Celestinus aurifaber, postulans a nobis argentum ad operandam. Nos autem dedimus eidem *argentum purissimum prout nobis unum turribulum fabricaret ad modum turris vestre civitatis,* — ex quo nos Hungariam perlustravimus et pulchriorem turrim nusquam vidimus".

[48]) *Ibidem:* „...dum illud opus nostrum perfecisset et coram oculos nostris pressentasset, non nobis complacuit *quoniam ad modum Ciganorum erat fabricatum*".

[49]) *Ibidem:* „...habemus nos satis magistros qui potuissent pulchriori modo perificere quam ita ipse perfecisset'.

[50]) *Ibidem,* p. 240. „...ad singulas nostras necessitates et artificiales perficiendas..."

[51]) Hurmuzaki—Iorga, XV, p. 249. „Nos, magister civium, iudices et iurati seniores Septem Sedium Saxonicalium partium transylvanarum . . .superioribus diebus, providus Celestinus aurifaber, inhabitator comitatus megiensis (Mediaș), coram judicibus prefate civitatis cibiniensis ipsum Iohannem Flesser convenisset et ab ipso solutionem flor, quadraginta quinque postulasset, quos idem Iohannes Flesser a Wayvoda transalpiniensi iuxta fassionem eiusdem domini Wayvode, percepisset; qui floreni ipsum Celestinum ratione comnuinm laborum per ipsos binos eidem Wayvode elapsis annis elaboratorum concernerent, (Urmează procesul între argintari pentru împărțirea acestei sume).

Până aci am văzut cum se înfăţişează relaţiile lui Neagoe Basarab cu Sibiul în lumina unor documente latineşti. Să vedem acum ce mărturisesc isvoarele documentare slavone, care dau preţioase informaţiuni pentru aceste relaţiuni. Un neajuns al acestor documente este lipsa de datare precisă, iar uneori de tot vagă.

Astfel la 9 Decemvrie (1512—1520) trimite la Sibieni pe Dragul să cumpere 10 cazane cu 250 aspri, cerând să i se dea cazane trainice deoarece cele cumpărate mai de mult s'au stricat[52].

Intr'o scrisoare din 24 Ianuarie (1513—21) îi anunţă pe Sibieni că a primit solia lui Opriş şi le trimite răspuns prin acelaş om, rugându-i să creadă toate câte le va spune „pentrucă sunt cuvintele noastre adevărate"[53]. Printr'o altă scrisoare (1512—1521) Neagoe protestează împotriva prinderii unor oameni ai lui de către Sibieni, pentru datoriile lui Bogdan din Râmnic, rugându-i să-i lase pe aceştia în pace şi liberi deoarece — spune Domnul — „gândiţi-vă domnia voastră că ne sunteţi domnia voastră fraţi şi prieteni, deci trebue să fie între noi frăţie şi prietenie şi vieaţă şi să aibă oamenii domniei voastre dela noi judecată şi lege dreaptă şi de asemenea şi oamenii noştri să aibă dela domnia voastră lege şi judecată dreaptă"[54].

Altădată, comunică Sibienilor că a primit solia lor prin Băilă pentru prădăciunile suferite de ei pe Gilort şi că a trimis pe vornicul *Şuica, să prindă pe toţi hoţii şi să-i spânzure.* In ceeace priveşte pe păgubaşi, ei se vor întâlni cu Şuică la Râmnic spre a fi despăgubiţi. Cere să se facă dreptate şi negustorilor din ţara lui, *„pentruca să nu plângă unii, iar alţii să nu se semeţească ci să fie toţi deopotrivă"*[55]. Răspunde apoi Sibienilor,

---

52) P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române*, p. 23. Scrisoarea e semnată de ispravnicul Drăgan, vistier.

53) *Ibidem*, p. 24. *Opriş* e mai pomenit ca sol al Sibienilor la Pârvu II Craiovescu, mare ban (între 1522 1528). Cf. S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile cu Sibiul*, p. 66—67.

54) P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 25.

55) *Ibidem*, p. 26; Şuică, paharnic, din Şuici, e pomenit într'un hrisov

prin omul lor *Dumitru din Sălişte*[56]) la misiunea pe care avut-o acest cneaz, despre care Banul Barbul din Craiova scrie următoarele cuvinte elogioase: „pe un asemenea om trebue să-l hrăniţi domnia voastră, căci poartă bine vorbele şi ale noastre şi ale voastre. Şi mulţi oameni mi-aţi trimis domnia voastră, dar un om mai bun decât pe Dumitru nu mi-aţi trimis; şi îmi este drag şi vă slujeşte bine şi drept"[57]).

Dintre anii 1514—1516 avem o scrisoare a lui Neagoe către Sibieni cu privire la neplăcerile, pe care le-au făcut vameşii saşi lui *Roman Diacul,* care fusese trimis să cumpere o majă de fân pentru Domn. Totodată acest trimis trebuia să achite o datorie de câţiva ducaţi burgermeşterului Iacob Medwischer. Neagoe se plânge că nişte oameni i-au stricat marfa şi, indignat de aceasta, scrie: „E frumos acel lucru sau cum vi se pare? Iată trăim cu Braşovenii ca fraţii şi nimeni nu s'a plâns, nici negustorii, nici târgoveţii, nici slugile domniei mele, nici nimenea. Şi de vameşii aceia care sunt acolo la Sibiu toţi se plâng. Iată ce au făcut cu marfa domniei mele, cum vor face deci cu săracii şi cu negustorii. De aceea să ştiţi domnia voastră că săracii noştri nu vor rămâne de pagubă, ci se vor despăgubi dela oamenii voştri. Dar nu-i bine să lucrăm astfel, ci să trăim cum am trăit şi mai nainte. Socotiţi aşa milostivirea voastră *ca vameşii să ia vamă dreaptă.* iar săracii domniei mele să nu fie supăraţi. Iată, să ştiţi domnia voastră că am însărcinat pe Roman

---

al lui Radu cel Mare din 10 Dec. 1505. P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 26, presupune a fi acelaş cu cel din timpul lui Neagoe.

[56]) Il întâlnim de mai multe ori în misiune în Ţara Românească. Vezi Hurmuzaki, *Documente,* XI, p. 844, unde la anul 1521 găsim următoarele însemnări: „Feria secunda post Pascha (1 Aprilis) misso Demetrio ad partes Transalpinas ad Wayvodam et Predam pro inquirendis novitatibus"; In feste Ascensionis... misso Demetrio knezio ad Wayvodam Transalpiniensem *pro investigandis habitudinibus Thurcorum*".

[57]) S. Dragomir, *op. cit.* p. 65. „Misunile dese ale cneazului *Dumitru* sunt din anii 1504—1508, ceeace de sigur — scrie Dl. prof. S. Dragomir — nu exclude ca banul Barbu să fi scris cuvinte atât de elogioase despre Dumitru din Sălişte şi mai târziu sub Vlăduţ (1510—1512) sau sub Neagoe (1512—1521). Cf. S. Dragomir, *op. cit.* p. 65.

Diacul şi pe Ruchata să apere lucrul săracilor domniei mele. Astfel cine va fi în drept, să nu-l lase în pagubă"[58]).

Intr'o altă scrisoare (1520—21) Neagoe comunică Sibienilor că a trimis pe *Coman Portarul* să cumpere aramă pentru un clopot, şi îi roagă să ajute la îndeplinirea acestei slujbe[59]).

Altă dată scrie Sibienilor cu privire la sechestrarea mărfii negustorilor şi pârgarilor săi, Tatul şi Saraghiz, în valoare de 200 galbeni, pentru datoria unuia cu numele *Ştefina din Râmnic*, către un Sibian. „Dar vezi — scrie Domnul — nu fură aşa vorbele nici tocmelile între noi să fie supăraţi oamenii drepţi cari nu vor să fie datori oamenilor voştri, sau oamenii voştri oamenilor noştri. Ci oricine dintre oamenii noştri, se va simţi jignit sau i se va reţine vreo datorie, să vină iarăşi la noi să le ţinem lege dreaptă. Şi domnia voastră aţi trimis la noi şi aţi zis că-i deschisă calea să slobozim oamenii şi pârgarii; oamenii drepţi să târguiască liber şi i-am slobozit; iar acum venîră aceşti oameni drepţi ai noştri jigniţi pe nedrept şi fără de lege. De aceea, graţia voastră, faceţi bine, cum este drept, şi restituiţi toată marfa ce aţi luat-o graţia voastră, să nu rămână de pagubă aceşti oameni drepţi ai noştri. Iar omul domniei voastre, căruia zice că-i este dator Ştefina, să vină în faţa noastră şi cu îndreptare dela domnia voastră, pentruca să-i ţinem legea adevărată, dacă i se va afla cu adevărat dator Ştefina sau altul să luăm (noi) şi să-i restituim la mână. Iar acestor oameni drepţi ai noştri *să li se întoarcă tot până la un fir de păr*, căci întru nimic nu sunt vinovaţi nici datori nimănui. Şi dacă nu li se restuie în mână tot, să ştie graţia voastră că (voiu) afla domnia mea de unde să iau şi să le plătesc; *ci pe oamenii noştri drepţi şi sărmani nu-i voiu lăsa în pagubă*"[60]).

---

[58]) S. Dragomir, *op. cit.* p. 33—34.

[59]) *Ibidem*, p. 34. Intre anii aceştia e întrebuinţat adesea Coman Portarul cu misiuni şi la Braşoveni. (Cf. I. Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 261, no. LVIII—LXII). In Iunie 1521 Coman Portarul trece prin Sibiu, fiind trimis într'o misiune la regele Ungariei. (Cf. Hurmuzaki—Iorga. *Documente*, XI, p. 844).

[60]) S. Dragomir, *op. cit.* p. 35—36.

Altă dată Neagoe trimite la Sibieni pe „credinciosul boer al domniei mele *Barbul Diac*" —, să-i cumpere cele de trebuință, rugându-i să nu-l supere cineva și să nu-l zăbovească, ci „să-i faceți ispravă pentru cele ce vă va spune"[61]).

Cu privire la sechestrarea vitelor unui om al său, pentru datoria călugărului Ștefin către sibianul Agăta Hanăș, scrie:

„Căci mai înainte de aceste vremuri călugărul Ștefin a avut pâră cu un om al domniei voastre anume Agăta Hanăș. De aceea când a fost atunci, Agăta Hanăș și-a trimis o slugă de s'a pârât cu călugărul Ștefin în fața domniei mele. *Astfel domnia mea i-am judecat după legea lui Dumnezeu, și cum e legea noastră*, să-i dea Agăta Hanăș lui Ștefin 12 călugări să jure că nu-i vinovat. Iar Agăta Hanăș nu vru să-i dea o asemenea lege.

„Și acum domnia voastră ați prins un om al domniei mele și i-ați luat vitele cu toate cele. De aceea căutați domnia voastră să-i restituiți toate omului domniei mele. Căci știți cum m'am nevoit domnia mea cu domnia voastră și ce am făcut domnia mea pentru voi. *Căci v'am apărat domnia mea de limbile păgâne.* De aceea socotiți domnia voastră, dacă faceți astfel domnia voastră, bine să știți, că domnia mea voiu prinde pe alți oameni ai domniei voastre, încă mai buni decât omul domniei mele"[62]).

Această scrisoare nu pusese capăt procesului cu călugărul Ștefina, deoarece îl vedem din nou pe Neagoe scriind Sibienilor în chestiunea oamenilor săi Sarghir, Stanciul, Oprea și Stan, cărora li s'a oprit marfa din pricina datoriei, pe care o avea acest călugăr.

„Domnia voastră să știți — scrie Domnul cu multă energie — că mai înainte ne-am jurat împreună cu domnia voastră să ținem dreptatea și legea lui Dumnezeu... De aceea vă grăesc domnia mea pentru treaba lui Agăta Hanăș, dacă-i este dator Ștefina, să vină înaintea domniei mele și să le caut domnia mea judecată și dreptate după legea lui Dumnezeu. *Astfel, de va rămânea dator Ștefina, domnia mea voiu da pe Ștefina cu toată*

---

61) *Ibidem*, p. 36.

62) *Ibidem*, p. 37—38.

averea sa lui Agăta Hanăş. Iar omenii drepţi ai mei să nu fie supăraţi fără de lege şi fără dreptate; căci bine să ştiţi domnia voastră că *pe Dumnezeul şi pe capul domniei mele, că voiu prinde dintre oamenii voştri drepţi şi voiu lua mai mult domnia mea.* Căci iată ni-e *a treia scrisoare, trimisă către domnia voastră pentru treaba aceasta* şi domnia voastră nu vreţi să le faceţi nici o ispravă"[63]).

Intr'o scrisoare din 16 Iunie (1512—1520) Neagoe roagă pe Sibieni să dea un însoţitor lui *Roman Diacul,* pe care-l trimite la regele Ungariei „cu veşti adevărate". In caz că nu-i vor da însoţitor un om al lor, Domnul îi ameninţă: „suntem gata a vă face pâră până la Inaltul Craiu"[64]).

Trimiţând la Sibiu pe Chircă din Târgovişte să-i cumpere postav, el intervine la vameşi să-l scutească de vamă, deoarece „este postavul domniei mele"[65]). Il vedem apoi pe Domnul Ţării Româneşti făcând o intervenţie la Sibieni pentru negustorul *Dumitru din Bucureşti* care „a avut la cineva acolo (la Sibiu) marfa pecetluită şi zălogită; gazda i-a rupt pecetia şi a cheltuit această marfă; acum nu vrea să i-o plătească; a fost venit de mai multe ori şi destui bani a cheltuit pentru aceasta; una-i este plătită iar cealaltă nu". Cere să-i facă dreptate negustorului său *„care este un om sărac* şi trebue şi el să se hrănească. Căci — încheie Domnul —, când n'aţi voi domnia voastră să faceţi dreptate săracilor noştri şi domnia mea alor voştri, *cum au să se hrănească săracii între aceste două ţări*"[66]).

* * *

Din corespondenţa voevodului Neagoe Basarab cu Sibienii se pot desprinde atât ideile politice, sociale şi juridice, de care

---

63) S. Dragomir, *op. cit.* p. 39.

64) *Ibidem,* p. 40. Despre Diacul Roman vezi Hurmuzaki, *Documente,* XI, p. 845. Dl. prof. S. Dragomir crede că această scrisoare datează din jumătatea a doua a domniei lui Neagoe, când mai întâmpinăm misiuni ale aceluiaşi diac. (S. Dragomir, *op. cit.* p. 40).

65) *Ibidem,* p. 40.

66) Şt. Nicolaescu, *Documente slavo-române,* p. 18.

era călăuzit în activitatea sa, cât și unele trăsături caracteristice ale personalității Domnului român, care din toate manifestările și acțiunile cunoscute ale vieții sale se prezintă ca un bărbat plin de energie, voință și hotărîre, avântat de sigur pentru îndeletniciri ideale, dar nu mai puțin și pentru cele de ordin practic.

Cu toată firea lui înclinată spre pace — scrie d-l prof. Al. Lapedatu[67]) — care a făcut ca în închipuirea celor mai mulți Neagoe Basarab să se înfățișeze obișnuit ca un domn bun, blând, cuminte și pios, lipsit de calitățile unei personalități politice și militare, Domnul român n'a guvernat înăuntru față de supuși numai cu blândețe și bunătate ci, când nevoile au cerut-o, cu autoritate, ca unul ce știa să poruncească și să amenințe, și să și pedepsească adesea cu asprime, uneori chiar cu cruzime[68]). Ceeace însă a avut mai mult decât contemporanii săi și l-a ridicat deasupra lor — zice istoricul amintit[69]) — a fost creșterea mai aleasă, învățătura mai bogată și cu deosebire calitățile sufletești înăscute și apoi în mod special cultivate, remarcabilele sale dispoziții și *aptitudini artistice și literare,* de pe urma cărora ne-au rămas în lumea faptelor acele minunate *opere de artă și cultură*[70]), prin care el a trecut peste veacuri în amintirea generațiilor următoare".

* * *

---

[67]) Al. Lapedatu, *Neagoe-Vodă.* Cuvântare, p. 10.

[68]) Cu puterea armelor a contribuit Neagoe la așezarea în scaun a predecesorului său Vlăduță Vodă, când îl vedem în fruntea unuia dintre cele trei pâlcuri îndreptate împotriva lui Miloș. Iar cât privește sfârșitul tragic al acestui Miloș (Mircea), — pe care-l amenința cu tragerea în țeapă, — în temnițele Constantinopolului, îl vedem pe Neagoe plin de satisfacție și bucurie, atunci când anunță pe Brașoveni despre sfârșitul tragic al acestui rival al său, cerând acestora să se veselească din toată inima împreună cu dânsul fiindcă acest Miloș le-a cauzat multe mizerii în viață. Cf. Hurmuzaki—Iorga, *Documente,* XV, p. 241. „Existimamus enim et Fraternitates Vestras de omni statu nostro quadioque similiter letari. Quia super multos efusiones sanquinum minime desinere neve cessare debeat").

[69]) *Op. cit.* p. II.

[70]) Vezi: *Mânăstirea Argeșului* o adevărată perlă a arhitecturii, despre care cronicarul spune: „In scurte cuvinte, în lume nu se va afla alta ca

Nu putem încheia aceste rânduri fără să spunem ceva şi despre *colaboratorii lui Neagoe Basarab.* In timpul domniei lui de mai bine de 9 ani, Neagoe a avut atât sprijinul boerilor cât mai ales concursul preţios al soţiei sale *Doamna Despina,* despre care N. Iorga spunea că a fost „unul dintre cele mai curate chipuri de Doamne române"[71]. Impreună cu această devotată soţie va începe el, întrebuinţând argintarii dela Sibiu, ca Celestin şi Ioan, apoi Ludovic Rorer, lucrul la fundaţia sa scumpă, Mânăstirea Argeşului.

Cât priveşte relaţiile boierilor lui Neagoe cu Sibienii, menţionăm o singură scrisoare aceea a lui *Oprea Vistierul* care între anii 1514—1515 scrie burghermeşterului din Sibiu, Iacobus, rugându-l să elibereze pe un oarecare sărac din oraşul Râmnic „care zace în temniţa din cetatea Sibiului. Ii adresează următoarele cuvinte pline de recunoştinţă: „Bine să ştii domnia ta că-i om drept, pe credinţa şi pe sufletul meu. De aceea te rog pe domnia ta să-ţi pui cuvântul la Domnul vostru şi să faci voia mea să scoţi pe acest sărac din temniţă. *Eu voiu fi prietenul tău până voiu trăi.* Căci vor veni şi oamenii voştri în mânile mele şi voiu face iarăşi pe voia D-tale"[72].

In sfârşit să vedem ceva şi din legăturile Doamnei Despina cu Sibiul, oraşul în care soţia vrednicului domn şi-a petrecut aproape toată viaţa ei de văduvie.

Intr'o scrisoare din anul 1513 recomandă burghermeşteru-

---

aceasta; fericit cel ce au făcut-o, fericiţi cei ce au lucrat-o". (Cf. Const. Căpitan Filipescu, *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti,* p. 38), şi *Invăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie,* un adevărat tratat de educaţie politică, militară, morală şi religioasă. Neagoe Basarab poate fi socotit ca cel dintâi scriitor bisericesc ridicat din mijlocul Românilor.

[71]) N. Iorga, *Femeile în vieaţa neamului nostru,* Vălenii de Munte, 1911, p. 19.

[72]) S. Dragomir, *op. cit.* p. 68. In 1521 Oprea Vistierul se întorcea dela Veneţia unde fusese într'o misiune cu Romanul Diacul. Cf. Hurmuzaki, *Documente,* XI, p. 144. *Iacobus Mydwescher* a fost burghermeşter în anii 1514—1515. După moartea lui Paulus Remser el a mai deţinut funcţia de primar încă odată din Sept. 1522 până la sfârşitul anului.

lui Matias pe sluga sa *Hratni* rugându-l să-i creadă toate câte le va grăi, „căci sunt cuvintele noastre adevărate"[73]).

După moartea lui Neagoe Basarab (15 Sept. 1521), Despina „fosta Doamnă a marelui Io Basarab Voevod", retrasă undeva în apropierea Sibiului, ţine să mulţumească Sibienilor printr'o scrisoare, pentru faptul că i-au dat de ştire despre ocuparea tronului Ţării Româneşti de către fiul său Teodosie. „Şi iată am înţeles — scrie văduva Despina — ce mi-aţi scris graţia voastră şi bună veste mi-aţi dat a cunoaşte despre fiul meu, că i-a dat Dumnezeu Ţara Românească. De aceea mă închin foarte domniei voastre, ca unor fraţi ai mei şi prieteni; căci îmi purtaţi gând prietenesc şi bun. De aceea ştie domnia voastră că *până am fost între voi v'am fost bună prietenă. Dacă va vrea Dumnezeu, vom fi în şi mai bună prietenie*"[74]).

După alungarea din scaun a fiului său Teodosie de către Radu dela Afumaţi, Despina doamna, după o scurtă şedere la Braşov[75]) se refugiază cu fiicele sale *Stana* şi *Ruxandra* la Sibiu. unde îşi va trăi mulţi ani în şir amarele zile ale văduviei îndeletnicindu-se cu creşterea celor două fiice ce-i mai rămăseseră din şase copii[76]) cu câţi o miluise Dumnezeu.

---

[73]) *Ibidem*, p. 63. *Mathias Armbruster* a fost burgermeşter în anul 1513. (Cf. *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. 1884, p. 532).

[74]) *Ibidem*, p. 61. Scrisoarea din Dec. 1521 sau din Ianuarie 1522. (Cf. N. Iorga. *Studii şi documente*, III, p. XL, VI—VII. Idem, *Pretendenţi domneşti în sec. XVI*, p. 17—18 şi Hurmuzaki Iorga, *Documente*. XV, p. 254, nota 1). Vezi şi scrisoarea lui Teodosie către Sibieni din 7 Ian. 1522. *Apud* St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 26—27).

[75]) Vezi scrisoarea către Braşoveni a voevodului transilvan Ioan Zápolya din 2 August 1523, despre porunca regală cu Doamna Despina care „in medio vestrum habuit residenciam", să fie trimisă la Sibiu: „Nunc autem prefatus dominus noster rex ita statuti et decrevit ut ipsa domina omnino in civitatem Maiestatis Sue Cibiniensem se recipiat moratura . . . Requirimus igtur vos . . . prefatam dominam relictam simul cum universis bonis et rebus ac familiaribus suis, cunctis eciam ad ipsam dominam et familiares suos pertinentibus libere ac pacifice, absque omni impedimento et molestacione de ipsa civitatem cibiniensem, honorifice, decenti caterva vestra ipsam dominam sequi facere debeatis" (Cf. Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 271)

[76]) Teodosie, Petru, Ioan, Anghelina, Stana şi Ruxandra.

In anul 1524 o vedem în proces cu argintarul Celestin, care pentru o pretinsă datorie de 57 florini ce ar fi avut de la Neagoe Vodă, îi oprește Doamnei Despina niște vase prețioase, 1 disc frumos de argint, 2 cuțite de 6½ mărci greutate, care se aflau la argintarul Ludovic Rorer din Sibiu[77]). După ce-și mărită ambele fiice cu domni români, un Basarab (Radu dela Afumați) și un Mușatin (Ștefăniță Vodă), Despina se retrage din nou la Sibiu unde-i plăcea să se adăpostească. După moartea lui Ștefăniță se stabilește și văduva acestuia, Doamna Stana, la Sibiu, pentruca nu peste mult, după moartea lui Radu dela Afumați, să se refugieze și soția acestuia, Ruxandra, tot în acelaș oraș. Astfel ajunge Sibiul să ocrotească trei văduve de domnitori, în acelaș timp.

Stana se călugărește luând numele de Sofronia și moare în anul 1530, iar Ruxandra se mărită a doua oară cu Radu Paisie.

Aici la Sibiu, Doamna Despina a fost nevoită până târziu să poarte un proces (1534) contra lui *Petru Ötvös*, care nu voia să-i restituie o coroană de aur în valoaore de 1000 florini. Inculpatul Petru Ötvös neputându-și dovedi decât printr'un singur martor afirmațiunea că ar fi restituit coroana, „Universitatea săsească" în instanța căreia se purta procesul, îl îndrumează să aducă la jurământ 7 oameni cinstiți și vrednici de crezare. Nemulțumită de sentința aceasta Doamna Despina face apel la regele de atunci al Ungariei Ioan Zápolya, fostul voevod transilvan[78]).

---

[77]) N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. LXXV, No. VIII. In protocoalele sibiene, I, fol. 23, V, se spune: „nonnulla argentaria, utputa discum unum argenti et duas scutellas mediocres marcas sex cum media". (Apud. N. Iorga, *o. cit.*, p. LXXV). Cf. și Șt. Meteș, *Relațiile comerciale* ... p. 116:

[78]) Apud. I. Lupaș, *Istoria Românilor*, Ed. XV, p. 213, nota 1: 1534, I, 19. „Die sächsische Universität urteilt in dem Prozesse der Despina Witwe des Woiwoden der Walachei Basarab, bezüglich *einer goldenen Krone im Werte von 1000 fl.* die sie dem Goldschmied Peter Eotweos übergeben dahin: Nach dem der Goldschmied behaupte, er habe die Krone zurückgegeben, hiefür aber nur einen ungenügenden Zeugen vorführen könne, er mit sieben unbescholtenen, ehrenhaften Männern beschwören, das er die Krone an Tespina zürückgegeben habe. Die Klägerin gieht sich mit diesem Urteil nicht

După 20 de ani de pribegie, Despina se reîntoarce în Țara Românească. Intre anii 1541—1545 o aflăm la București unde, negăsind nimic din splendorile Curții de altă dată se retrage într'o cameră modestă dela Curtea domnească, în care singură și amărâtă își plânge morții. Din București trimite Sibienilor o scrisoare la 17 Nov. 1541, în care îi anunță despre trimiterea la ei a omului său Radu, „cum omni plena informacione"[79]). După o ședere de 4 ani în Țara Românească se hotărăște să se retragă din nou la Sibiu, unde se călugărește, luând numele de maica Platonida.

„O maică Platonida, rătăcind de-a-lungul zidurilor unei vechi mânăstiri, rememorând poate în bătrâna ei minte puțina fericire și multele ei lacrimi, de care a avut parte în viață rememorând faptele războinice ale despoților sârbi, cele bisericești ale lui Neagoe Basarab și cele lumești ale frumoaselor ei domnițe"[80]). Așa răsare din negura vremurilor strălucitoarea și blânda figură a Doamnei Despina, îmbrăcată în anii văduviei în haina monahală a Maicii Platonida și adăpostită ani de-arândul, până la obștescul ei sfârșit, în Cetatea Sibiului.

Doamna Despina moare în chinurile ciumei în Sibiul pribegiei sale, la 30 Ianuarie 1554[81]). Astfel s'a stins bătrâneța de

---

zufrieden und appelliert an den König". Cf. Fr. Schuller, *Regesten zur Geschichkte der siebenbürgischen Landesteile Ungarns von 29 VIII, 1526 bis 21 VII 1540*, în *Anuarul Liceului evanghelic luteran*. Sibiu, 1906 7, p. 21. Vezi și Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 367 8 Nr. 688 și p. 737 8 Nr. 712, unde se vorbește de acest proces).

[79]) Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 108.

[80]) C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I. Opera premiată de Acad. Rom. Ed. II, București, Ed. Universul, 1934, in 8⁰, p. 66.

[81]) Cf. Al. Lapedatu, *Mormântul Doamnei Despina*, în *Rev. Istorică*, VII, 1921, p. 23—24. Pe mormântul Despinei se află următoarea inscripțiune: „A răposat roaba lui Dumnezeu Doamna monahia Platonida și s'a săvârșit la Sibiu în anul 7062 (1554) luna Ianuar 30 de zile. Și după 2 ani a adus-o Prea Sfințitul Metropolit Anania". Cf. și *Cronologia lui Mihail Sigler;* S. Michaelis Sigleri, *Chronologiae rerum hungaricarum, transylvanicarum et vicinorum libri duo)*. Ed. Mihail Bél, în: *„Adparatus ad historiam Hungariae"*, p. 74: „1554. Nobilis ac magnae integritatis matrona Despina, relicta Basarab Voyvodae quondam Transsalpiniensis, peste correpta, Cibinii moritur".

necazuri, de lacrimi şi de pribegie a vrednicei doamne Despina. Amintirea acestei doamne, care în cucernicia ei creştinească s'a hotărât mai degrabă să se despartă de orice podoabă de preţ decât să rămână neterminată frumoasa mânăstire a Argeşului, s'a perpetuat de-alungul veacurilor, trecând în legendă ca una dintre figurile de femei, care a avut un rol de seamă în vieaţa neamului nostru. Pe bună dreptate se poate spune că:

„Ţara care naşte astfel de femei
Merită şi vieaţă şi mărirea ei.
Căci să ştiţi cu toţii că un neam se face
Mare, sau se pierde, cum femeii place[82]).

O CONSCRIPŢIE DELA 1773.

de ŞTEFAN PASCU

Deoarece documentele privitoare la viaţa satelor noastre sunt destul de rare — în orice caz mult mai rare decât cele referitoare la viaţa aşezărilor urbane — orice ştire documentară, cu vreo informaţiune nouă menită să lămurească vreunul din aspectele acestei vieţi, poate prezenta deosebit interes. Cu atât mai viu trebue să fie interesul trezit de ştirile referitoare la viaţa satelor din Transilvania, în care se reoglindeşte în oarecare măsură traiul populaţiei româneşti, sau urme de trecut românesc, deoarece numai aici s'a păstrat moştenirea spirituală

---

82) D. Bolintineanu, *Opere complete*. Poezii. Legende istorice . . . Bucureşti, 1905, p. 11 *(Biblioteca Scriitorilor Români)*. Merită menţionat aci şi faptul, că amintirea Doamnei Despina s'a păstrat şi perpetuat şi în literatura germană, această reminiscenţă literară constituind o dovadă în plus a neîntreruptelor legături ale lui Neagoe Basarab şi ale soţiei sale Doamna Despina, cu Sibiul. Astfel în preţioasa lucrarea a lui Gustav Seivert, *Kulturhistorische Novellen aus dem Siebenbürger Sachsenlande*, vol. I, Hermannstadt, 1866, se face amintire despre văduva lui Neagoe Basarab, în refugiul ei sibian, în mai multe schiţe, ca: *Das erste Auftreten* (p. 28—54); *Die Taufe* (p. 55—68); *Vor dem Sturme* (p. 69—91); *Schreckens Botschaften* (p. 95—120).

strămoșească, accesul românimii în orașe înainte de anul 1918 fiind osândit să întâmpine felurite piedeci.

Conscripția dela 1773, privitoare la o fostă proprietate a Iezuiților în hotarul comunei Turnișor din jud. Sibiu[1]), aducând știri lămuritoare cu privire la viața locuitorilor români din acea comună, este interesantă și deci demnă a fi cunoscută. In această conscripție la început se face descrierea proprietății — *descriptio fundi* — cu delimitările ei și cu alte amănunte privitoare la apartenențele existente: cuptorul de pâine, fântâna cu apă potabilă și — ceeace este mai important — se descriu locuințele Românilor cari munceau proprietatea, a inquilinilor. Este interesant acest fapt, deoarece înfățișează felul de traiu al acestor locuitori români din Transilvania de pe moșiile nobiliare sau bisericești în sec. XVIII, materialul și felul de construcție al locuințelor, grajdurilor, șurilor, staulelor și al celorlalte apartenențe. Mai aflăm din această conscripție starea materială a acestei categorii de oameni din Transilvania sec. XVIII. Desigur că nu era la fel peste tot situațiunea materială a locuitorilor români de pe moșiile nobiliare și bisericești. Ea se deosebea dela moșie la moșie, dar cel puțin în acest colț sud-estic al Țării transilvane starea lor materială era asemănătoare. Unii dintre locuitorii și muncitorii de pe proprietatea iezuiților din Turnișor, care toți erau Români, cu nume neaoșe românești caracteristice acestei regiuni, aveau câte 5 cai, 3 vaci (Stan Bucurel), alții 4 boi, 2 vaci, 2 junci (Stanciu Muntean sau Maniu Manta), etc., alții mai puțin, după vârsta fiecăruia. In total acești 6 locuitori români de pe această moșie aveau 8 cai, 14 boi, 10 vaci, 4 junci și 13 porci. Nu aveau însă nici oi nici stupi. Unii aveau copii (Maniu Manta 3, Toader Banciu 2, Lupu Muntean 2, Stanciu Muntean 2 și Stan Bucurel 1), iar alții nu aveau (Mihail Motoffa).

Partea cea mai importantă, ce se poate desprinde din această conscripție, este aceea privind numirile hotarelor proprie-

---

[1]) Conscripția ne-a fost pusă la îndemână de către D-l prof. O. Ghibu, pentru care fapt îi mulțumim și pe această cale.

tăţii. Toate aceste hotare, cu toate că aşezarea era săsească, cu o singură excepţie, au numiri curat româneşti. *Pe Obresse (Pe Obreje), Pe drumu Vetti al Kristianului (Pe drumul vechi al Cristianului?), Kimpsoru (Câmpşor). La Valja Sztrumsi Mike (La valea strungii mici), La Delnizile Lunds (La delniţele lungi), Pe Kalja din Mislok (Pe calea din mijloc), Din Sos de Drumu Rusesorilor (Din jos de drumul Rusciorilor), La Reissbach-Rozbach, La Drumu Suri Mike (La drumul Şurii mici), La Keremiz (La cărămizi), Drentya (Valea Drentii), Dupe Gredin (După grădini), La Zsilippu Cseteczi (La jilipul cetăţii), La Podu Gurenilor (La podul Gurenilor,* locuitorii din Gura Râului), *La Pereu (La Părăul — Teiului —), In Lunka ha Mijke (In lunca cea mică), In Lunka ha Mare (In lunca cea mare).* In raportul cancelariei aulice transilvane din 28 Sept. 1786, relativ la procesele comunei Poplaca cu Saşii din Cristian şi cu cei din Turnişor[2]), mai găsim câteva numiri toponimice referitoare la hotarele comunei Turnişor: *Pereul Tejului (Părăul Teiului), La Dumbrava Statului, Pereul Dracilor (Părăul Dracilor), Santz (Şanţ), Valea Tejului (Valea Teiului), Iezuin (Miezuini?), Vadu Guranilor* şi *Berka lui Bumbiu (Bercul lui Bumbiu).*

Caracterul românesc al acestor nume topice e vădit. Dar chiar dacă în alcătuirea acestor nume topice se găsesc şi urme streine, acestea sunt formaţiuni româneşti, căci cuvinte ca Jilip, „jgheab, läptoc, ceternă" şi berc „pădurice", (de origine maghiară), sunt apelative româneşti. Reissbach-Rozbach nu poate fi luat în considerare, deoarece indică numele unui sat botezat de Saşi asftel: Rothbach-Rothberg-Roşia şi nu un nume topic. Obreje, Delniţă, Miezuini sunt de origine slavă, trecute însă prin filieră românească. Românii pot forma sute de nume topice cu astfel de elemente de origine maghiară sau slavă, dar pentru aceea tot româneşti rămân[3]).

---

[2]) Cf. *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc.* Sibiu, 1913, p. 309—310.

[3]) E. Petroovici, *Toponimie ungurească în Transilvania medievală* în *Transilvania,* 1943, An. 74, p. 115.

Savantul filolog W. Mayer-Lübke[4]) vorbind despre situațiunea Elveției spune că acolo unde numele topice (nume de văi, câmpuri, ogoare, etc.), sunt de o origine, iar numele de localități (sate, orașe) de altă origine, acestea din urmă sunt din limba populației venite mai recent, pe când cele dinâti sunt din limba populației mai vechi. Situațiunea e identică și la noi, unde adeseori satele au nume de origine maghiară sau germană, pe când numele topice sunt românești. Prin urmare numele unguresti-nemțești ale satelor transilvane nu sunt o dovadă despre prioritatea elementului maghiar sau german în Transilvania. Mai de grabă numele topice românești, ce indică hotarele satelor cu nume unguresti sau nemțești, sunt o dovadă pentru prioritatea elementului românesc. Fenomenul — după explicațiunile filologilor I. Iordan[5]) și E. Petrovici[6]) — s'ar fi întâmplat astfel: în mijlocul satului trăia proprietarul ungur ori sas cu casa lui, înconjurată de alte câteva case ale argaților de aceeași naționalitate. Proprietarul care a dat numele satului, fiind străin, nu putea fi altfel nici numele așezării, pe care o stăpânea. Pe moșia satului însă, prin poieni, și-aupăscut vitele și au muncit pământul Românii, adăpostiți prin cătunuri și case izolate din timpul când au fost nevoiți să cedeze locurile dela șes cutropitorilor sau coloniștilor. Numele unguresti sau nemțești ale satelor nu sunt deci o dovadă că Ungurii sau Sașii ar fi fost în regiunea respectivă înaintea Românilor. Cel mult ar putea arăta că proprietarii nobili au creat centrele în jurul cărora s'au așezat iobagii români, izolați mai înainte pe pământurile lucrate de ei sau unde-și pășteau turmele.

Această teorie se poate aplica cu deplină justificare și la cazul așezării din apropierea Sibiului, unde satul poartă numele întemeietorului, Eppo, din care s'a făcut Eppendorff și prin

---

[4]) *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft.* Heidelberg, 1920, § 282.

[5]) *Rumänische Toponomastik.* Bonn Leipzig, 1924, p. 4.

[6]) *O. c.*, p. 116.

metateză Neppendorf[7]), în timp ce toate numirile hotarelor sunt de origine română. Ceeace dovedește că Românii erau prezenți în aceste locuri la întemeierea satului, la sfârșitul veacului al XIII-lea și începutul celui următor. Și nu numai pe hotarele satului Turnișor au fost prezenți Românii la venirea Sașilor, dar în toată regiunea dintre Sibiu și Țara Oltului, unde se pomenește pe la începutul sec. XIII cunoscuta *terra Blachorum* și *silva Blachorum*. O altă dovadă locală este numele satului vecin, Cristian, păstrat numai de Români cu numele întemeietorului[8]), ceeace înseamnă că Românii erau prezenți în momentul intemeierii lui.

CONSCRIPTIO

Totalis et integri fundi in possessione Kis Torony sedi saxonicali Cibininensi adjacentes: habiti, hactenus per Venerabilem Residentiam R. R. P. P. Societatis Jesu Cibiniensem tenti et possessi, cum universis ejusdem appertinentiis, ad eundem fundum spectantibus et de praesenti ex ordinatione altissima per fiscum in Transilvania Regium modo et ordine quod decet, recepti.

Ad

Gratiosum Incl. Commissionis desuper institutae mandatum juxta instructionem et ordinationem nobis eatenus datam tam ex oculari nostra in quantum fieri poterat, diligenti inspectione, quam vero fide digna certorum incolarum ac seniorum praefatae possessionis ad id juramento mediante adhibitorum relatione facta, habita item status, quantitatis, speciei et numeri bonorum ratione et reflexione Anno Domini Milesimo, Septingentesimo, Septuagesimo Tertio die vero Decima Sexta Mensis Decembris fideliter suscepta et inhoata.

---

7) H. Klima, *Neppendorf. Geschichte eines deutschen Dorfes in Siebenbürgen*, în *Deutsche Forschung im Südosten*, 1943, an. II, p. 118.

8) Cf. I. Moga, *Contribuțiuni la istoria colonizărilor din Transilvania. Numirile satului Cristian și semnificația lor*. Sibiu, 1944.

Descriptio fundi.

Fundus praescriptus situatur circa meditullium dictae possessionis ad Portam Orientalem in vicinitatibus ab una Thomae Huber[9]) et Rosinae Brimesperger in Ioannis quondam Brimesperger[10]) viduae partibus ab altera incolarum annotatae possessionis, in quem fundum intratur per *Portam Majorem* lapideam a tegulis calce junctis exstructam inbricibus coopertam, valvis pineis provisam, ad duas partes aperibilibus, eisdemque inhaerente *Minori* quoque *porta* utrasque vero cardinibus ferreis vertentes majorem quidem recte ferreo, minorem vero ligneo repagulo clausibiles.

Huic ab utraque parte adhaeret murus et quidem a parte meridionali Long. Orgias Germanicales 6½ Schies 4.

Intrando per Portam praedescriptam a parte sinistra adjacet:

Furnus muro praedeclarato contiguus e tegulis calce junctis pro pinsendo pane adaptatus capax Metr. 3 a dextra vero

Puteus e lapidibus constructus ad duas circiter Orgias Germanicales profundus aqua potabili abundans, ardea quidem carente et autlia (?) solum Oriente provisus.

Super quo fundo in contiguitate praedescriptorum murorum, sine a capite praenominati fundi adjacet.

Oblongum Aedificium ab utraque parte ad unam contiguationem e tegulis argilla junctis sub cooperimento scandalceo et quidem a parte meridionali majoribus scandulis, a parte septentrionali ordinarij et his vetustioribus, illis vero recentioribus coopertum et extructum singillatim id est, a singula parte quator stabula cum duobus umbraculis sub se continens, et quidem a parte meridionali orificio ad septentrionem, a parte autem septentrionali viceversa ad meridiem verso. Quae singula

9) Familia Huber se află printre cele colonizate în Turnișor între anii 1734—1738. Cf. H. Klima, *o. c.*, p. 133.

10) Intre familiile colonizate în Turnișor pe la mijlocul veac. XVIII se găsește și familia Brimesberger.

8 cubicula januis pineis, fenestris partim vitrareis, partim membranaceis et fornacibus ordinariis, tabulatis assericeis pavimentis vero argillaceis provisa, et pro hic et nunc habitationi sex inquilinorum adaptata. Reliqua duo vacua suis ordinariis requisitis parata quidem, verum unicum lubiculum fornace ruinata visitur, quorum cubiculorum ruinae subest cellarium lapideum arcuatum capax recipiendi vasa 40-ria cir. 8 de praesenti aqua repletum, stabula vero domibus contigua pariter pineis tabulatis et januis pro hibernatione pecorum provisa. Locis vero fenestralibus ad instar cubiculorum majoribus quidem et tabulis solum assericeis occlusis. Quod oblongum aedificium praescripta acto cubicula et stabula sub se continens in longum dimensuratum est Orgiarum 19 Schies 4 ab una solum parte, ab altera totidem.

Cui praedescripto aedificio adhaerent duo

Umbracula ad fulgra sub cooperimento, ut praemissum est, scandulaceo erecta, quorum unicum a parte septentrionali elevatum in fundo aeque septentrionali muro obductum Org. 3. Alterum vero a parte meridionali eregione existens pro suppositione curruum aptum numerat Orgias 4 muri et Schies 4$^{1}/_{2}$.

His umbraculis proximum est

Horreum ad formam crucis erectum majoribus schandulis tectum, in lateribus asseribus acclusum, una porta carens, altera vero ex asseribus jam ferme ruinatis gavisum capax Tritur. 6.

Qui fundus praedescriptus ab utraque parte in tanta extensione ut expositum est, cingitur muro praedeclaratorum aedificiorum in reliqua autem parte per vicinos cinctura servatur, est autem in fine occidentali latus Org. 15 Schies 1$^{1}/_{2}$ in medio pariter latus Orgiarum 16 in vero orientali latus Org. 15 longus denique per medium dimensuratus Org. 74$^{1}/_{2}$.

Notandum. In praedescripta dimensuratione Orgiam Germanicalem adhibitam esso.

Ad praedescriptum fundum sunt appertinentiae sequentes et quidem:

In Territorio super versus Kereszteny-Sziget[11]).

		Cub.	Met.
1-mo	In loco vulgo PE OBRESSE dicto vicinitatibusque ab una Pauli Snel[12]) ab altera vero partibus Philippi Reisennauer[13]) incolarum dictae possessionis Kis Torony capax	2	—
2-do	In loco PE DRUMU VETII AL KRISTIANULUI, vicinitatibusque ab una Christiani Schüller[14]) senioris, ab altera Joannis junior Derner[15]) capax	9	2
	Nunc agrum in quatuor partes divisum tenebant inquilini et quidem: Sztan Bukurel Cub. 2 Met. 2, Many Manta Cub. 2 Met. 1, Sztantsu Muntan Cub. 1 Met. 1, Toader Bancs Cub. 3 Met. 2.		
3-tio	In loco eodem OBRESSE dicto vicinitatibusque ab una Stephani Ekerreiter[16]), ab altera partibus viduae Mariae Lichnekerin[17]) capax	2	2
	Nunc agrum cultivat Sztantsu Muntján.		
4-to	In loco KIMPSORU dicto vicinitatibusque ab una annotati Stephani Ekerrejter, ab altera Pauli Snel capax	1	—
	Nunc cultivas Lupu Muntján.		
	Summa capax huius Territorio	15	—

---

[11]) Cristian, Keresztényszíget, Grossau.

[12]) Familia Schnell se aşează în Turnişor între 1750—1760. Cf. H. Klima *o. c.*, 133.

[13]) Familia Reisenauer se aşează în Turnişor pe la 1734—1738. Cf. *Ibidem*.

[14—15]) Aceste două familii nu se ştie când s'au aşezat în Turnişor, deoarece nu se pomenesc între coloniştii din sec. XVIII.

[16—17]) Ambele familii: Eckenreiter şi Lichtnecker sunt amintite printre coloniştii din 1734—1738.

In Territorio Mediocri

		Cub.	Met.
1-mo	In loco LA VALJA SZTRUMSI MIKE, vicinitatibusque ab una Philippi Reisennauer, ab altera vero partibus finium agrorum capax . .	5	—
	Cultivatur per Many Manta et Stansu Muntyán inquilini.		
2-do	LA DELNIZILE LUNDS vicinitatibusque ab una Mathiae Engleiner[18]), ab altera Stephani Binder[19])	2	—
	Cultivatur per Lupu Muntyán inquilinum.		
3-tio	In loco PE KALYA DIN MISLOK dicto, vicinitatibusque ab una Georgii Liff[20]), ab altera Pauli Schalder[21])	1	2
	Cultivatur per Toadgyer Bancs inquilinum.		
	Summa capax huius Territorio	8	2

In Territorio Inferiori versus Cibinium.

		Cub.	Met.
1-mo	In loco DIN SOS DE DRUMU RUSESORILOR vicinitatibusque ab una Ioannis Lepparth[22]), ab altera finium agrorum	4	3
	Cultivatur per Sztansu Muntyan et Sztan Bukurel inquilinos.		
2-do	In loco LA REISSBACH (Reissbach) vicinitatibusque ab una Martini Derner, ab altera Michaelis Reiszenauer[23]) capax	4	—
	Cultivatur per Many Manta et Toader Bancs inquilinos.		
3-tio	LA DRUMU SURI MIKE vicinitatibusque ab una Adami Kisling civis Cibiniensis, ab altera		

[18]) Familia Engleitner se află printre cele aşezate aci între 1734—1738.

[19—21]) Niciuna din aceste familii nu se ştie când s'au stabilit aici, deoarece nu sunt amintite între coloniştii din veacul XVIII, aşezaţi în Turnişor.

[22]) Familia Liebhart, colonizată aci între anii 1734—38.

[23]) Vezi nota 13, p. 383.

finium agrorum Exllma D. C. Viduae Gubernatoricis Hallerianae . . . . 4 —
Cultivatur per inquilinos praescriptos Sztan Bukurel et Toadgyer Bancs.

4-to In loco LA KEREMIZ, vicinitatibusque ab una via Cibinium tendentis, ab altera Joannis Lepparth capax . . . . 2 —
Cultivatur per saepe dictum inquilinum Lupu Muntyan.

5-to In loco LA ROZBACH, vicinitatibusque ab una rivuli Rozbach dicti ab altera pariter rivuli DRENTYA nominati . . . . 2 —
Cultivatur per superius dictum inquilinum Lupu Muntyán.

Notandum 1-mo. Nunc proxime fatum agrum cum Titt. D. Joanne de Rosenfeld ab aliquot annij in controversia haberi, interim ad memoriam modernorum fatentium per inquilinos nominatae residentiae Cibiniensis cultivatum fuisse refferi.

2-do. Dari proxime fato agro contiguum quoddam foenetum pariter contraversum, sed de hoc sua serie fiet declaratio.

Summa capax huius Territorio 16 3

Summa capax agrorum singulorum trium Territorium 40 1

Terrae: Canabibus singulis annis inseminari solitae.

Cub. Met.

1-mo In loco DUPE GREDIN ab una Joannis Lichner, ab altera Martini Rheder[24]) capax recipiendi sementi canabis . . . . — 1
Tenebant Sztan Bukurel et Many Manta inquilini.

---

[24]) Fam. Riedler(?), s'a aşezat în Turnişor între anii 1734 1738.

		Cub.	Met.
2-do	Ibidem in vicinitatibus ab una Joannis Schnel[25]) et Mathiae Kiffer[27]) partibus ab altera capax Tenebant Sztantsu et Lupu Muntyán inquilini.	—	2
	Summa	—	3

Pro Caulibus singulis annis implantari solit.

1-mo In loco DUPE GREDIN superius jam dicto vicinitatibusque ab una Stephani Ekerrejter[27]), ab altera Philippi Per capax proferendum caulium capita Nro 400.
Quem locum inquilini praescripti inter se subdivisum caulibus implantare solebant.
Notandum porro. Dari adhuc unum agrum praeter adscriptos in loco LA ZSILLIPPU CSETECZI dicto, vicinitatibusque ab una Pauli Englaiter[28]), ab altera rivi Cibiniensis, capax recipiendi sementi authumnalis Cub. 2 sed quia ab exundationem aquae raro usus ejusdem haberi possit, a potiori falcari, dum ab exundationem possit.

Foeneta singulis annis falcabilia.

		Currus
1-mo	In loco LA PODU GURENILOR IN LUNKA MARE vicinitatibusque ab una PEREU, sive fossa cujusdam et Andreae Fleister, ab altera vero finium complurium foenetorum capax	4
2-do	Ibidem inferius in vicinitatibusque ab una Thomae Huber, ab altera foeneti Pagen capax . .	4
3-tio	Ibidem adhuc inferius in vicinitatibusque ab	

---

25) Vezi nota 12, p. 383.
26) Familia Köffer s'a aşezat în Turnişor între anii 1734—38.
27) Vezi nota 16, p. 383.
28) Vezi nota 18, p. 384.

	una Petri Shimerth, ab altera Joannis Gijbel Cibiniensium civium, capax	2
4-to	IN LUNKA HA MIJKE vicinitatibusque ab una Joannis Lichneker[29]), ab altera finium foenetorum	1
5-to	Ibidem inferius in vicinitatibus ab una Thomae Huber[30]), ab altera Mathiae Engleiter[31]) . . .	1
	Summa Currus	12

Notandum: 1-mo Praeter adscripta foeneta dari adhuc sequentia et quidem: *Unium* in loco LA ROSSBACH vicinitatibus agri superius Nro 5 adscripti capax cur. foeni 4 quod foenetum tenetur et cultivatur per inquilinos dictae V. Residentiae ex eo, quod Szimion Muntyan inquilinus dum viveret, pariter praefatae residentiae aquisiverit in 50 fl. hung. et in tantum est contraversum quod hocce foenetum incolae sive pagenses Neppendorffense quoque ad se reducere vellent et signanter incola Michael Sirlich praescriptam pignoratitiam summam etiam obtulerit, interim praememorata residentia, tanquam a proprio inquilino acquisitum remittere noluit, hodie dumque per residentiam possidetur, et filius praememorati inquilini Szimion Muntyán, qua celebs in praefato pago Neppendorff Familitium agens summae superius signatae refusionem ex integro praetendit.

Alterum: IN LUNKA HA MARE vicinitatibusque ab una ut valachicae nominatur Stephan al Keplarului, ab altera Sophiae viduae capax cur. 2.

Quod foenetum ex Ecclesiae hujatis Lutheranae exscissum, ergaque taxam 25 Chron. annuatim pendendam memoratae residentiae cessum, et jam a longo tempore ad praedescriptum fundum tentum et possessum.

Notandum porro: Praedeclarata singula foeneta hactenus per inquilinos in praedescripto habitantes fundo cultivare solere,

[29]) Vezi nota 17, p. 383.

[30]) Familia Huber este printre cele colonizate între anii 1734 38.

[31]) Vezi nota 18, p. 384.

e quibus unam integram medietatem in rationem praememoratae residentiae, ea quo desiderabatur in parato foeno devehere ipsimet inquilini tenebantur, medietatem vero alteram inter sese sub dividebant. (Vezi *Conscripția* dela p. 390).

Servitium sive taxa

Praedicti scriptorum sex inquilinorum loco servitii annuatim singulis 10 Fl. hung praestabant. Praeterea a duabus recentioribus annis de singulo jugero inseminato cuiuscumque speciei duas metretas frumenti pendere debuerunt. Sessionem vero et appertinentias, ut praescriptum est, habuerunt ex praedescriptis allodialibus ex cessione dictae residentiae.

Reliquae observationes, quae in conscriptionibus adhiberi solent, quia huc non pertinerent, praedeclaratusque fundus, ejusque appertinentiae, ex praemissis solum constarent, omissae et illationi haud necessaria judicatur. (Vezi *Extractus Summarius* dela pag. 391).

Cuius quidem praemissae huiusmodi conscriptionis nostrae seriem prout per nos et coram nobis extitit, peracta, et expedita fide nostra mediante sub sigillis nostris usualibus, manuumque propriarum subscriptionibus, uberiorem futuram ad cautelam necessariam extradedimus. Datum in praefata possessione Kis Torony Anno Dieque ut in praemissis.

L. S. Paulus Skorei

L. S. Thomas Dobru de Szevesstreny

Ad

Gratiosum praelaudatae I. Commissionis ultroneum mandatum universorum aedificiorum in praescripto fundo existentium, ac praemissa in conscriptione praedeclaratorum aestimatio medio artificium in arte peritorum, ut ex annexo attestato sub A. accluso patet, adjcitur in sequentibus et quidem.

1-mo	Porta cum lapideis aedificiis praedescriptis ac universis eorundem requisitis universim aestimata ad R. fl.	300
2-do	Horreum praedescriptum in eodem fundo repertum aestimatum ad	50
	Summa aestimationis R. fl. .	350

Super qua hujusmodi artificium juramento mediante ad id adhibitorum facta a nobisque modo praemisso recepta aestimatione praesentibus fide nostra mediante attestamur. Datum in praefata possessione Kis-Torony die vigesima nona Decembris A. 1773.

Paulus Skorei et Thomas Dobru de Szevestreny
Regii iidem qui supra.

P ultima pagină: 1773, 29-a Decembris

Conscriptio Fundi in Kis Torony (Neppendorf) olim per Residentiam Soc. IESU Cibiniensem possessi, mox et Ordinatio Altissima per Fiscum Regium recepti.

24 febr. 1777

Nro. 130 ex. a. 1775.

Conscriptio Inquilinorum eorumque filiorum et facultatum in praedescripto Fundo commorantium.

Nrus Personarum	Nomina Inquilinorum	Aetas eorum	Nomina Filiorum Caelib.	Aetas eorum	Equi Equae Nro.	Boves Nro.	Vaccae Nro.	Juvenci Juvencae Nro.	Oves et Caprae Nro.	S. V. Porci Nro.	Apum Alvearia Nro.	
1mus	Mihaila Motoffa	22	—	—	—	2	2	—	—	—	—	Hi tres primi in praedescripti aedificii parte meridionali
2dus	Sztan Bukurel	39	Bukur	3	5	—	3		—	2	—	
3tius	Sztansu Muntyan	46	Petru Lazar	8 6	1	4	2	2	—	2	—	
4tus	Lupu Muntyan	48	Andre Szîmion	7 5	1	2	1	—	—	1	—	Alteri tres vero in parte septentrionali habitant, singuli super fundo praedeclarato.
5tus	Mani Manta	52	Onija Thoma Petru	16 10 7	—	4	1	1	—	3	—	
6tus	Toadgyer Bancs	28	Ilie Toadgyer	5 1	1	2	1	1	—	5	—	
Summa	**Personarum**	**Per se**	**10**	—	**8**	**14**	**10**	**4**	—	**13**	—	

Extractus Summarius

Rerum hoc in opere contentarum

In Possessione Kis-Torony	Fundus, aedificiis, instructus sive curia	Agri arab allodialis I. Terr.			Agri pro canabibus		Pro caulibus	Ager raro usuali solens interium capax			Foenetum singulis annis falcabile		Foenetum sub notatione positum	
Nro.	1	Nro 12	Cub. 40	Metr. 1	Nr. 2	Metr. 3	Nro. Cap. 400	Nro. 1	Cub. 2	Metr. —	Nro. 5	Cur. 12	Nro. 2	Cur. 6

Inquilini Nro.	Eorum Filii	Equi Equae	Boves	Vaccae	Juvenci Juvencae	Oves Caprae	S. V. Porci	Apum Alvearia	Loco servitii Taxa Domorum per Inquilinos annuatim prestita		Reliqua primo obtutu perspici poterunt
6	10	8	14	10	4	—	13	—	Rh Fl 42	X 40	—

HISTORIA MILITANS.

Intr'un studiu scris de unul dintre fruntaşii istorici ai Universităţii budapestane (Iuliu Szekfü) şi publicat în revista *Magyar Szemle* (1931) cu titlul *Revizuirea Trianonului şi istoriografia,* i se impunea acestei discipline o misiune profană, cu totul străină de adevăratul ei rost ştiinţific, anume aceea de a contribui la realizarea unui scop politic: dărâmarea Tratatului de pace dela Trianon.

Lozinca data de acest istoric budapestan a fost urmată întocmai. Insuşindu-şi-o aproape toţi muncitorii în domeniul istoriografiei lor, nu era decât o urmare firească intrarea în arena luptelor politice militante a *Societăţii istorice maghiare* în frunte cu preşedintele ei, fostul ministru de culte şi instrucţiune publică Valentin Hóman. Acesta nu a pregetat să pornească el însuşi, în propagandă istorică-politică prin centrele universitare din Apus, ducând cu sine exemplare legate în lux din volumul *Siebenbürgen,* tipărit tocmai în preajma dictatului dela Viena, volum care urmărea tendinţa de a înfăţişa poporul român ca pe cel mai netrebnic element etnic din cuprinsul Transilvaniei.

Unde fostul ministru nu izbutea să se prezinte în persoana, oferind volumul în dar personalităţilor reprezentative ale vieţii politice, culturale, economice şi ştiinţifice, îl trimitea însoţit de această recomandare personală: „Die *Ungarische Historische Gesellschaft* hat ein Werk über Siebenbürgen herausgegeben. Es gereicht mir zur Freude Ihnen dieses Werk *persönlich* zusenden zu können. Ich bitte Sie den Inhalt des Werkes Ihrer Aufmerksamkeit würdigen zu wollen. Sie werden vielleicht manches darin finden, was Sie interessieren wird. Mit vorzüglicher Hochachtung: ss. Hóman".

Procedeul ministrului dela Budapesta a putut contribui la accelerarea succesului efemer, concretizat prin sfâşierea pământului transilvan timp de patru ani şi mai bine (Aug. 1940— Oct. 1944).

Evident că atacurile budapestane, îndreptate contra unităţii teritoriale, etnice şi politice a poporului român, nu puteau

lăsa nepăsători pe conducătorii și colaboratorii institutelor de istorie din centrele universitare ale României.

La începutul anului 1937, grupându-se un număr de 14 colaboratori, selecționați din personalul științific al Universității clujene, în cadrele *Institutului de Istorie Națională,* creat de Regele Ferdinand I, au reușit să dea prin munca lor asiduă și încordată, volumul tipărit în limba franceză pe extensiune de 850 pagini, cu titlul *La Transylvanie,* apărut la 1938 în vasta colecțiune de sub auspiciile Academiei Române: *„Cunoașterea pământului și a cugetului românesc".*

Iar după ce, în primăvara anului 1942, a luat ființă *Institutul de Istorie Națională* de pe lângă Universitatea din București, directorul acestui Instiut a reușit să publice două volume pe o extensiune de 795 pagini, volume isvorîte din contribuția unui număr de 40 colaboratori și tipărite în București la 1943 cu titlul *Siebenbürgen,* vol. I (Allgemeine Darstellung, p. 3—434) și vol. II (Das rumänische Aufbauwerk in den Jahren 1919—1940, p. 437—794).

Oricine își va lua osteneala să răsfoiască aceste volume. — fie pe cel francez, fie pe cel german — se va putea convinge cu ușurință că simțul de obiectivitate științifică și de respect al adevărului a călăuzit pe colaboratori în mai mare măsură decât pe autorii contribuțiilor din cuprinsul volumului budapestan care, în lipsa acestor însușiri, a determinat pe fostul ministru Hóman să alerge prin centrele universitare, stăruind fie cu graiul, fie prin scrisori de cuprinsul celei reproduse aci, spre a-și putea desface marfa.

In chipul acesta nu e mirare, că volumul de istorie militantă publicat la Budapesta în vara anului 1940 a putut să aibă o răspândire mult mai largă decât cel tipărit la București în 1943, despre care ni se spune că nu ar fi fost răspândit în măsură corespunzătoare nici în țară, nici peste hotară. Se vede că în privința metodelor de răspândire a cărților de propagandă conducătorii și membrii „Societății istorice maghiare" din Budapesta au privilegiul întâietății incontestabile.

—.—

DĂRI DE SEAMĂ

ȘT. BEZDECHI, *Cronica inedită dela Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu.* Partea I-a. *Text însoțit de un studiu introductiv.* Sibiu, 1944, p 105.

Intre mss-ele rămase dela T. Cipariu se păstrează cronica ierodiaconului Naum Râmniceanu, de care făcuse amintire și N. Bălcescu în *Magazin istoric pentru Dacia*, numindu-l „Ierodiaconul Naum Clococeanu" (după mănăstirea Clocociogului, în marginea Slatinei, unde pare să-și fi scris cronica). Partea I-a a acestei cronici o publică d. prof. Bezdechi, însoțită de studiul introductiv (p. 7 58), în care cearcă să lămurească o sumă de chestiuni în strânsă legătură cu manuscrisul cercetat de D-sa. Confruntând izvoarele ce ar fi putut să aibă la îndemână protosinghelul Naum Râmniceanu (care se ascundea uneori sub pseudonimul *Dacul*), când și-a scris cronica, editorul formulează întrebarea, dacă e o lucrare originală sau o traducere? Răspunsul e acesta: „Partea I-a e *originală*, interesantă din multe puncte de vedere, inedită, iar autorul ei este Naum Râmniceanu. Partea a II-a, Cronologia Domnilor este, până la domnia lui Țepeș, originală prin modul cum autorul ei manipulează materialul cuprins în cele două cronologii, de care se servește (a Clucerului Dumitrache și a lui Pârvu Cantacuzino) sau, mai bine zis, prin critica pe care o face unuia (P. Cantacuzino) din autorii acestor cronologii. Partea a III-a cuprinzând datele geografice, statistice și economice (... un adevărat tezaur). este și ea în genere, afară de amănunte neînsemnate, aceeași în toate izvoarele. Deci, când discutăm valoarea mss-ului R. vom avea în vedere mai ales această parte. In sensul strict al cuvântului codicele R. nu este un original. Intuiția lui Cipariu a fost justă în privința asta" (p. 14—15). Naum nu avea obiceiul să copieze slugarnic dintr'un singur isvor, ci consultând și confruntând copia izvodului românesc cu alte izvoare grecești, era în stare să-și orânduiască materia în chip mai organic de cum o găsise în izvoarele consultate. Nu corespunde adevărului afirmațiunea că cronica lui ar cuprinde întocmai opera tipărită de frații Tunusli la Viena. Aceasta are 14 capitole în plus față cu mss-ul din Blaj (p. 22). Partea a III-a este lucrarea lui Mihail Cantacuzino „sufletul politicei de apropiere de Ruși, boerul care la un moment dat avea pretenția să ajungă Domn al Țării și care pentru ideea lui a murit cu sabia în mână în lupta dela Comana" (p. 26). Naum o atribue însă lui Pârvu Cantacuzino, el însuș ținând să apară numai ca transscriitor (copist) al textului.

Intrând în analiza lucrării lui Naum Râmniceanu, prof. Bezdechi scoate

în relief orientarea lui asupra stărilor din Transilvania, neuitând sa facă amintire şi de reaua neghină a „Uniaţilor", care „s'au semănat întru o parte de Români ai Ardealului prin întunecaţii apostoli ai Papei" (p. 28). Singura religie adevărată fiind pentru el cea pravoslavnică, în legătură cu „nemoartă pomenirea marelui nostru Chesar Traian", ține să laude minunea Pronici cereşti care „ne-au răpit pe noi din focul eresurilor ce au răsărit mai pe urmă în pamântul Italiei. Căci într'alt chip, urma să fim acum toţi locuitorii Dachiei papistaşi" (p. 33). Analizează numai partea I (Cuvântul înainte) ca lucrare originală a lui Naum şi partea II (Cronologia Domnilor, mai puţin originală) dând următoarea caracterizare sumară: „Protosinghelul Naum nu era un stilist; cred că scria mai bine greceşte decât româneşte. Simţul pitorescului nu-l are în măsura contemporanului său Dionisie Eclesiarhul. In schimb în relatarea trecutului Daciei, el e plin de un sfânt patriotism şi de o mândrie transilvană, ce tresare ca o văpaie de câte ori îi răsare în minte comparaţia dintre prezentul mizer şi trecutul atât de glorios. Aceasta, poate, o învaţase el dela Uniţii, pe care nu-i putea suferi; dar lucrările istorice ale exponenţilor dreptului poporului ardelean, răsăriţi din Blaj sau strânşi în jurul acestui centru, el le studia cu sete, iar pentru unele din ele avea, ca pentru opera lui P. Maior, de pildă, o mare admiraţie. Scriitorul cu rasa de călugar era un înflăcărat patriot. Cuvântul acesta, destul de nou pe vremea aceea (1800), revine până la obsesie în scrisul lui" (p. 39). Contopirea elementului autohton dacic cu cel de colonizaţiune romană ştia Naum s'o exprime în această formulă sintetică: „Dacii romaizează. Romanii dacizează. Dacă ne vei numi pe noi Romani, ai mărturie limba, iar dacă ne vei zice Daci, şi sângele şi limba în parte marturiseşte" (p. 51). Demn de relevat că, deşi are admiraţie pentru învăţatul Maior, el, parcă în opoziţie tot mai crescândă cu savantul ardelean, accentuiază ceeace s'ar putea numi *dacismul* său, fie că e vorba de originea neamului, fie că e vorba de a limbii. Nu de geaba îşi zice el undeva *„sincer fiu al Daciei"*. Astfel acest coborîtor în a doua generaţie dintr'o familie ardeleană (din Jina, jud. Sibiu) trăind în Ţara Românească, va cerca, dus de bunul său simţ, să corecteze ceeace i se va fi părut exagerat în afirmaţiile autorului „Istoriei pentru începutul Românilor". Mai târziu un Maiorescu (Titu), tot descendent al unei familii ardelene, trăit în Muntenia, va supune, cu trei sferturi de veac în urmă, aceluiaş proces critic exagerările linguistice ale latiniştilor dela Blaj" (p. 52).

După studiul introductiv, atât de documentat şi plin de felurite sugestii, urmează 16 capitole de text, reprodus din partea I: *Cuvânt înainte la adunarea hronologii Domnilor Ţării noastre* (p. 58—105).

Ar fi de dorit să nu întârzie prea mult nici tipărirea textului în întregime, după mss-ul păstrat în lăsământul lui T. Cipariu.

I. L.

G. POPA-LISSEANU: *Dacia în autorii clasici.* Vol. I, Autorii latini clasici şi postclasici; Vol. II, Autorii greci şi bizantini. Bucureşti, M. O. Im-

primeria Națională, 1943, in 8°, 143 p. (I); 191 p. (II). (Academia Română, Studii și Cercetări, LXI și LXV).

In continuarea volumelor sale de *Fontes Historiae Dacoromanorum*, autorul culege în aceste două volume texte din scriitorii greci și latini, în ale căror lucrări sunt pomenite teritoriile locuite de Români și populațiunile ce s'au perindat pe aci din cele mai vechi timpuri până la întemeierea Principatelor Române. Mărturisim că am fi început seria *Fontes*-urilor cu acești scriitori mai bătrâni și numai după aceea am fi trecut la epoca medievală a cronicelor. Dar omul propune și Dumnezeu dispune. Bine că au apărut și așa, având în vedere posibilitățile editoriale defectuoase din țara noastră pentru o operă atât de mare.

Pe lângă câte o introducere scurtă asupra vieții și activității fiecărui scriitor în parte, Dl. Popa-Lisseanu reproduce pasagiile privitoare la noi, sau la pământul locuit de noi. Metoda e bună; ici-colo, la autorii mai importanți ar fi trebuit să se insiste ceva mai mult asupra valorii științelor, fără să fi fost nevoie, firește, de a intra în detalii istorice, cari rămân pe seama specialiștilor. Unii din scriitorii pomeniți au, apoi, știri atât de neînsemnate pentru trecutul românesc, încât te întrebi dacă mai era nevoie să fie amintiți.

Chiar Vol. I, cu cei 36 de autori latini, începe cu Iuliu Caesar, care pomenește într'un singur loc din *Comentarii de Bello Gallico* despre *urus*, bourul sau zimbrul, din pădurea Hercynia, dar câți vorbesc numai despre Insula Șerpilor, *Leuce*, din Marea Neagră. Acest volum e totuși superior volumului II, fiindcă aci sunt reproduse pasagiile și în originalul latinesc, pe lângă traducerea românească, pe când la autorii greci găsim numai talmacirea în limba noastră. Unele traduceri sunt făcute foarte puține de alții.

După Caesar urmează Vergilius și Horatius cu știri tangențiale despre Geți sau despre „Dacus asper", iar Ovidius poate fi isvor istoric cu amănuntele sale asupra Tomis-ului și asupra obiceiurilor Geților, cari „ară c'o mâna pe plug și cu cealaltă pe arc" (p. 41), iar femeia „apa grea o duce pe creștetul capului ei" (p. 45).

Trecând peste Trogus Pompeius, care vorbește despre „Dromichaetes, regele Tracilor" și despre „regele Oroles" al Dacilor, aceștia „din neamul Geților" (p. 52), peste Velleius Paterculus și Curtius Rufus, ajungem la Pliniu cel Bătrân cu amănunte despre Tracia, „una din cele mai puternice țări din Europa", și despre Geți, „numiți de Romani Daci" (p. 56 57). Apoi iarăși câțiva de puțină importanță; la Pomponius Mela demnă de reținut știrea despre femeile gete, cari „nu sunt mai puțin curajoase" ca bărbații (p. 68).

Tacitus amintește în treacăt despre Daci, când spune între altele că „Germania e despărțită de . . . Sarmați și de Daci printr'o temere reciprocă și prin munți" (p. 71). Următorii trei autori pot fi trecuți cu vederea, dar Pliniu cel Tânăr e un isvor foarte important pentru viața și domnia împăratului Traian (p. 76—78).

Suetonius știe că „Augustus destinase ... pe Iulia" fiica sa „lui Cotiso, regele Geților" (p. 80), iar istoricul Florus din veac. II că Dacii trăesc în munții Carpați: „Daci montibus inhaerent" (p. 81). Tot în sec. II d. Cr. Lucius Ampelius pomenește de Daci, pe cari „norocul i-a păstrat pentru triumful împăratului Traian" (p. 85), mai târziu Paulinus, episcopul din Nola, în jurul anului 400, știe că „Geții și Dacii din ambele provincii, cari trăesc la mijloc și chiar Dacul pileat" deci din nordul Dunării — aleargă la episcopul Nicetas Remesianul (p. 88). Lactantius vorbește, înainte de anul 325, despre mama lui Maximinianus, „o transdanubiană", care cu prilejul invaziei Carpilor a fugit, trecând fluviul, în noua Dacie" (p. 89), deci Aurelian n'a transferat pe toți coloniștii romani la sudul Dunării.

Auxentius din Durostor are știri despre Ulfila, episcop în Dacia norddunăreană, care a predicat aci, în veac. IV, „timp de 10 de ani, fără întrerupere, în limba greacă, *latină* și gotică..." (p. 93), iar Sextus Aurelius Rufus din sec. IV îl caracterizează pe Traian astfel: „în chestiuni militare era energic, în afaceri publice blând, în sprijinirea cetăților darnic" și în altă parte „a fost un om drept, îndurător, răbdător și prieten sincer" (p. 100—101). Flavius Vegetius din acelaș veac confirmă eroismul traco-dac când afirmă că „Dacii, Moesii, Tracii au fost în toate vremurile așa de războinici ca istoria legendară a făcut să se afirme că însuși zeul războiului, Marte, s'a născut în țara lor" (p. 103); în ce privește pe ultimul mare istoric al Romanilor, Ammianus Marcellinus (p. 103 104), D-l Popa Lisseanu i-a rezervat, pe vremuri, un volum întreg, vol. XIII din *Fontes Historiae Dacoromanorum:* acelaș lucru pentru Flavius Vopiscus (p. 106) și Eutropius (p. 106—107). studiați în vol. IX și X din aceeași colecție. Din *Historia Augusta* merită în special a fi reținută știrea despre generalul Regallianus din timpul lui Gallienus, bănuit de acesta „fiindcă părea demn de a fi împărat" și care „era de origine dac, pe cât se spune rudă cu Decebal" (p. 105).

Trecem peste următorii cinci scriitori, de mai mică însemnătate, ca să ajungem la Jordanes din sec. VI, căruia autorul i-a dedicat vol. XIV din *Fontes*, ocupându-se acolo cu *Getica* lui, iar aci cu *Romana* (p. 118—123), în care se arată și cum „Aurelian retrăgându-și de aci (din Dacia) legiunile, a așezat aci (în sudul Dunării) o parte oarecare ...". Priscianus din sec. V nu interesează, iar ceeace se spune în *Novela XI* a împăratului Justinian din 535 are importanță pentru legăturile bisericești dintre nordul si sudul Dunării în veac. al VI-lea, când „atât Dacia mediteranee cât și Dacia ripensă" atârnau de autoritatea mitropolitului din Prima Justiniana, specificându-se „că ambele maluri ale Dunării sunt acum pline cu cetăți de ale noastre și atât Viminacium cât și Recidua și Literata, care se găsesc dincolo de Dunăre, sunt din nou aduse în stăpânirea noastră" (p. 128).

In Apendice se reproduc trei mărturii din timpuri diferite în legătură cu romanizarea Daciei și cu lățirea timpurie a creștinismului în această provincie (p. 130—136). Un bun indice de nume proprii încheie vol. I.

Volumul al II-lea, care cuprinde peste 50 de autori greci şi bizantini, se deschide cu o privire generală asupra concluziilor, pe cari le trage Dl. G. Popa-Lisseanu din scriitorii studiaţi. Simple sugestii, cari pot fi văzute uneori şi altfel de specialiştii noştri.

Trecând peste Homer, care, într'adevăr, în Iliada pomeneşte în trei locuri numele Tracilor, ajungem la părintele istoriei, la Herodot, cu cunoscuta descriere a râurilor Sciţiei (p. 17—18), îmbrăcămintea de cânepă a Tracilor, precizarea că „Geţii sunt cei mai distinşi şi mai drepţi dintre Traci" (p. 19) şi caracterizarea favorabilă a întregului popor trac care „este, după Indieni, cel mai mare dintre toate popoarele. Dacă ei ar fi guvernaţi de unul singur sau ar fi uniţi, ar fi de neînvins şi, după mine, cei mai puternici din lume" (p. 21).

Euripide şi Thukydide n'au importanţă, dar mărturisirea lui Plato în legătură cu spusele unui medic din Tracia e deosebit de preţioasă şi semnificativă: „Dar Zamolxes, regele nostru, care este un zeu, spunea acel Trac, afirmă că precum ochii nu se pot vindeca fără capul întreg şi nici capul fără de corpul întreg, tot astfel nici corpul nu se poate vindeca fără suflet" (p. 26).

Următorii trei autori interesează prea puţin; spusele lui Diodor din Sicilia (sec. I a. Chr.) despre Dromichaetes şi Lisimach cu ospăţul în vase de lemn şi de aur, făcându-l pe Lisimach să se ruşineze de năvala lui împotriva Geţilor, recunoscându-şi greşala, trebue reţinute (p. 30—31). După alţi trei scriitori fără importanţă e pomenit Dioscorides Pedanius cu cele 35 numiri de plante în limba Dacilor (p. 39—44).

Strabo, cu precizările lui geografice şi ştiinţifice, e de mare însemnătate. Reţinem că „Geţi se numesc cei din răsărit, cari sunt la mare, iar numele de Daci se dă populaţiunilor dela apus" ale ţării, care au scăzut dela Boerebista încoace, „totuşi ei şi acum pot pune pe picior de război până la 40.000 oameni" (p. 46). „Geţii vorbesc absolut aceeaşi limbă cu Dacii" (ibidem) spune Strabo în *Geographia* sa, iar în *Chrestomathia:* „Dar Dacii au aceeaşi limbă cu Geţii" (p. 49).

Arrianus vorbeşte despre expediţia lui Alexandru cel Mare împotriva Geţilor, „cari locuesc dincolo de râu", pe care l-a trecut cu oastea în faţa unui „câmp acoperit cu grâne dese" poruncind pedestraşilor „să culce cu suliţele piezişe grânul ca astfel să înainteze . . ." (p. 51). Appianus din sec. I—II d. Chr. scrie în două locuri despre Iuliu Caesar că „plănuise război împotriva Dacilor" (p. 58), neîmplinit din cauza uciderii sale. Pausanias şi Lucian din veac. II d. Chr. interesează mai puţin. Ptolemaeus are în *Geografia* sa un capitol privitor la Dacia cucerită de Traian, cu întinderea, lista popoarelor şi oraşelor provinciei (p. 62 64).

Dio Cassius (155 240 d. Chr.) e izvor foarte însemnat pentru epoca lui Traian, despre care spune că „îi plăcea mai mult să fie iubit decât să

i se aducă onoruri" (p. 69); „era iubit de toţi, temut de nimeni, înafară de duşmani", iar mai departe „de aceea, nu fără dreptate, Decebal se temea de el" (ibidem). Cu privire la construirea „podului de piatră peste Istru" Dio Cassius îşi exprimă toată admiraţia scriind: „Şi celelalte lucrări ale sale sunt mărețe, dar aceasta le întrece pe toate" fiind „o nouă dovadă de mărimea minţii lui Traian" (p. 71). Senatul îl onoră cu supranumele de *Optimus*, cu care „se mândrea cel mai mult" (p. 73).

Claudius Aelianus, Porphyrius şi Philostratus din sec. III şi IV au ştiri mărunte, dar caracteristice, despre Traci sau Geţi, iar Priscus Panites e renumit prin ambasada împlinită la curtea lui Attila în 448, unde a auzit graiul Ausonilor şi a beut mied (p. 78—80). De altfel Dl Popa-Lisseanu i-a consacrat un vol. întreg (vol. VIII) din *Fontes*. Zosimus (sec. V) ştie despre Carpi şi Carpodaci că au trecut „amestecaţi cu Huni" peste Dunăre, fiind biruiţi de Theodosius şi siliţi „să se întoarcă în locuinţele lor trecând înapoi peste fluviu" ... „iar agricultorii să se întoarcă la munca lor şi vitele şi turmele să vie din nou la păşunea lor fără teamă" (p. 84).

Procopius din Caesarea (sec. V—VI), cel mai mare istoric bizantin, s'a bucurat de un volum special, vol. XV, din *Fontes Historiae Dacoromanorum*, unde i-a fost analizată şi publicată opera *De aedificiis*, aci dându-se puţinele ştiri privitoare la trecutul nostru din *De bello Vandalcio* şi din *De bello Gothico* (p. 84—88). Ioannes Lydus dis sec. VI îl arată pe Traian „mic de statură, bine pregătit pentru întrebuinţarea şi exerciţiul armelor, deşi un era născut dintr'o familie nobilă" (p. 89), pe când Malalas din acelaş secol îi prezintă o lature mai puţin cunoscută: „Traian a dat ordin lui Tiberian şi celorlalţi prefecţi, ca pe viitor să se abţină de a ucide pe creştini" (p. 91). Tot Malalas ştie despre „bărbatul *Blach* ... al reginei Hunilor Sabiri. cu numele *Boa*" ... (p. 91—92).

Despre „Carpii obraznici şi îngâmfaţi" (p. 93) pomeneşte Petrus Patricius în veac. VI, iar Theophylactus Simoccates ştie, în *Istoria* sa tratând evenimentele dintre 582—602, despre acea *retorna, retorna* (p. 95), care a dat ocazie la atâtea interpretări, tot el povestindu-ne şi despre armistiţiul din zilele de Paşti dintre Priscus şi Chaganul Avarilor, cu schimb de alimente, o dovadă că în oastea acestora din urmă se găseau mulţi creştini (p. 97).

In *Legenda Sf. Dumitru din Salonic* (sec. VII) se află una din cele mai vechi amintiri despre Vlahi şi dovezi despre întermigraţiunea Românilor în evul mediu (p. 99 104); în Georgius Syncellus din veac. VIII ceva despre atitudinea favorabilă a lui Traian faţă de creştini şi părăsirea Daciei de către Aurelian (p.105 106); în Theophanes (741—817) sunt amănuntele de mai sus din Th. Simoccates cu, aci, *torna, torna fratre* (p. 111) şi cu armistiţiul din zilele Paştilor (p. 108). Sf. Nicephorus (sec. IX) ştie despre încreştinarea unor Huni la anul 618, pe când Constantin VII Porphyrogenitus (anii de domnie 912 959) aminteşte despre trecerea Bulgarilor peste fluviul Istru şi venirea Turcilor (adică a Ungurilor) sub conducătorul lor.

care se chema, până la Arpad, „voevodus", iar de atunci încoace „principe" (p. 114 şi 116—117).

Genesios din sec. X şi Theophilactus din sec. XI au ştiri neînsemnate; cu atât mai mult interesează Kekaumenos din acelaş sec. XI cu ieşirile lui violente împotriva Vlahilor, pe cari „Impăratul Traian îi atacase, i-a strivit de tot şi i-a rohit, ucigând pe împăratul lor Decebal ... Ei sunt aşa numiţii Daci şi Bessi" (p. 123). La Ioan Skylitzes, contemporan cu Kekaumenos, se pomeneşte despre „poporul Uzilor" trecând Istrul la 1065 (p. 125), iar la Cedrenus (sec. XII) se arată cum nişte „Vlahi drumeţi" au atacat şi ucis pe David, fiul ţarului bulgar Şişman, şi cum s'au încreştinat Ungurii mai întâi în religia ortodoxă (p. 126—127).

Marele cronicar bizantin Zonaras de pe la mijlocul veac. XII are frumoase aprecieri asupra lui Traian, care a cucerit Dacia şi „de atunci poporul Dacilor şi provincia lor a început să fie romană", fără să fie, deci, nimiciţi Dacii. Tot el spune că Traian a înfiinţat şi o bibliotecă. Increştinarea Ungurilor e povestită ca mai sus (p. 131—132). De minimă importanţă e Michael Attaliota, Anna Comnena însă are ştiri bogate despre „Daci ... ce sunt deasupra Dunării" (p. 135) năvălind împreună cu alţi Sauromaţi şi Sciţi în imperiul lui Alexe Comnenul şi, apoi, despre Vlahii din Balcani (p. 135—137). Continuatorul Anei Comnena, Nicetas Choniates Acominatos (sec. XII) pomeneşte despre prinderea lui Andronicus în Galiţia de „nişte Vlahi" (p. 139), dar e mai ales isvorul de căpetenie în privinţa răscoalei lui Petru şi Asan şi a formării statului româno-bulgar (p. 139—151).

Eustathius, arhiepiscop în Tesalonic, scrie în veac. XII despre „regiunea nemărginită a Dacilor" la nordul Istrului şi ne istoriseşte că „Aurelian a readus de aci pe Romanii trimişi să locuiască în Dacia" dar nu şi pe Daci (p. 154—155). Constantin Manasses are ştiri foarte puţine şi neînsemnate. în schimb Cinnamus ştie despre expediţia Bizantinilor, sub conducerea lui Leon Vatatze, împotriva Ungurilor cu o armată compusă din „o nenumărată mulţime de Valahi, despre cari se spune că au fost colonii de odinioară ai Italilor". iar la sfârşitul unei alte expediţii victorioase împotriva Ungurilor, de astădată sub conducerea lui Ioan Ducas, biruitorii pun o troiţă de metal cu inscripţia: „Pe numeroşii urmaşi ai neamului panonic i-a nimicit aci Marte şi puternicele cete ale Ausonilor, în vremea când la Roma (Constantinopol) stăpânirea o avea divul Manuel, cea mai de seamă glorie a augustei dinastii a Comnenilor" (p. 158—159).

Ephraemus din sec. XIII arată cum la moartea lui Marcianus ajunge la puterea regească Leon, supranumit Macelles, „de origine din Tracia, sau din Dacia ... straşnic apărător al ortodoxiei" (p. 160), iar mai departe sunt ştirile în legătură cu răscoala lui Asan şi Petru şi cu imperiul româno-bulgar (p. 160—163). Georgius Acropolites e destul de confuz şi cu ştiri puţine, pe când Pachimeres (1242—1310) crede, că Vlahii sunt alături

de Sciţii năvălitori din nordul Dunării din cauza „asemănării vieţii şi poate şi a originii lor comune“ (p. 165).

La sfârşit în Apendice se trec în revistă, pe scurt, reproducându-se şi ştirile privitoare la trecutul nostru, trei scriitori bizantini de după epoca întemeierii Principatelor Române, destul de utilizaţi ca izvoare serioase din partea istoricilor noştri: Ioannes Cantacuzenus (sec. XIV), Georgius Phrantzes (sec. XV) şi Laonicus Chalcocondylas (tot sec. XV). Ca încheiere se dă Inscripţia lui Acornion dela Dionysopolis Balcic din anul 48 în. de Chr. şi un indice perfect de nume proprii.

Ajunşi la sfârşitul celor două volume recensate, tipărite frumos de Academia Română la Imprimeria Naţională, şi cari după spusele D-lui Popa-Lisseanu formează volumele XIX şi XX din Isvoarele istoriei Românilor (Fontes Historiae Dacoromanorum), nu putem decât să admirăm munca trudnică a venerabilului autor încărunţit deasupra textelor bătrâne şi a cronicelor medievale, pe cari le-a pus la îndemâna tuturor, ca toţi să pomenească peste veacuri numele său cu cinste şi cu binecuvântare.

I. Crăciun.

Dr. THIRRING GUSZTÁV: *Magyarország népessége II. József korában* (Populaţia Ungariei în timpul lui Iosif II). Budapesta, 1938, 192 p.

Recensământul lui Iosif II, făcut între anii 1784—1787 pe tot cuprinsul Ungariei, Transilvaniei şi Croaţiei, cu exceputia numai a ţinuturilor grănicereşti, e primul recensământ general care cuprinde, pe suflete, întreagă populaţia lor, fără deosebire de clasă socială, vârstă sau sex. Recensămintele dinaintea lui erau obişnuit conscripţii fiscale, care nu cuprindeau decât pe contribuabili, adică pe capii de familie contribuabili, sau conscripţii confesionale, parţiale şi acestea şi făcute rar pe suflete. De aici marea nesiguranţă şi variabilitate în cifre sau în evaluările populaţiei dela autor la autor până la acest recensământ. Caracteristic pentru această nesiguranţă e că nu mult înainte, pe la 1780 încă, geografii locali evaluau populaţia Ungariei la 3 4 milioane, când, după noul recensământ, ea se ridica la aproape 9 milioane (p. 9).

Recensământul lui Iosif II nu s'a făcut nici el în spiritul recensămintelor de azi, scopul lui a fost mai mult militar decât demografic. Pe împăratul îl interesa fără îndoială şi oglinda demografică a ţării, ea putea fi un îndreptar pentru rezolvarea a nenumărate probleme de stat, ceeace îl interesa în primul rând din populaţie însă era elementul recrutabil pentru serviciul militar. Recensământul cuprinde toată populaţia şi o repartizează pe categorii sociale şi ocupaţii, cuprinzând în rubrici aparte băieţii până la 17 ani, nu ţine seamă însă nici de starea materială, nici de naţionalitate şi nici de confesiune. O singură distincţie face: Creştini şi Evrei.

Recensământul acesta, cu toată importanţa, pe care i-o atribuim azi, n'a fost întrebuinţat în măsura în care ne-am fi aşteptat, el n'a fost destinat pu-

blicității și n'a fost publicat nici mai pe urmă. El nici nu se mai păstrează în întregime, o bună parte din lucrări a fost distrusă după moartea Impăratului de nobilimea ostilă acestei inovații. Iosif II era primul, care îndrăznise să numeroteze toate casele și să cuprindă în aceeaș conscripție generală și nobilimea. Aceasta era, după vederile ei, o flagrantă încălcare de privilegii, — nu se conscriau în acest chip până atunci decât contribuabilii și nobilimea nu putea fi pusă în niciun fel alături de ei. Conscrierile nobilimii, când s'au făcut, s'au făcut deosebit și cu alte scopuri.

Lucrarea e o prezentare a rezultatelor generale ale recensământului, o prezentare de specialist, însoțită de cercetări și clasificări, precum și de concluziile cerute de stadiul actual al studiilor demografice. Ea se împarte în trei părți: prima cuprinde prelucrarea materialului, studiul lui demografic, a doua centralizează în tabele statistice materialul studiat, iar a treia reproduce ordonanțele principale, instrucțiile și formularele, după care s'a făcut recensământul. Ne interesează aici îndeosebi studiul demografic și rezultatele lui, din prima parte, din care vom reține datele principale, mai ales pe cele care privesc Transilvania.

Introducerea cuprinde istoricul recensământului, descrierea condițiilor în care el s'a făcut și a resistențelor pe care le-a întâmpinat. Pregătirile s'au făcut în 1784 și lucrările au durat mult, circumstanță, după cum știm, foarte defavorabilă pentru exactitatea unui recensământ. Un recensământ poate fi cu atât mai exact, cu cât se operează mai sincronic și mai restrâns în timp, — recensămintele moderne fac înregistrările pe toată țara într'o singură și în aceeași zi. In Transilvania recensământul lui Iosif II s'a făcut în anii 1785—86, după ce a suferit o amânare din pricina răscoalei lui Horea. „Conscripția militară" începută chiar în timpul când se făceau pregătirile pentru recensământ, a fost doar tocmai preludiul răscoalei și una din cauzele izbucnirii ei. Cele două operațiuni însă nu erau identice, cum crede Thirring, ordinele pentru recensământ apăruseră numai după ce aceea începuse. Populația din întreaga țară a fost consemnată după familii, fiecare familie cu toți membrii săi pe câte o foaie, iar foile acestea au fost strânse în volume (cărți) pe comune. Fiecare sat sau oraș își avea cartea sa *(Populations- oder Ortschaftsbuch)*, care trebuia ținută la curent cu schimbările care se vor ivi prin revizie anuală. Sumarele acestora *(Ortschaftssummarium)* au fost centralizate pe comitate, iar ale comitatelor apoi pe întreagă țara. Lucrarea se întemeiază pe această centralizare pe țară. Centralizările pe comitate s'au pierdut în bună parte, nu însă și cele ale comitatelor din Transilvania, care se păstrează toate și rămâne să se publice odată în întregime. „Cărți" de ale satelor și orașelor se cunosc însă până acum puține. Nici nu puteau să rămână multe, acestea erau doar în mâinile nobilimii și au căzut pradă ostilității ei. A pierit astfel partea cea mai valoroasă a recensământului, cea care cuprindea o sumedenie de amănunte, care ne-ar fi interesat azi.

Intrarea în materie începe cu împărțirea administrativă a țării. Transil-

vania în 1784 a fost înpărțită de Iosif II în 11 comitate și cuprindea 9 orașe regești libere, 65 târguri *(oppidum, mezõváros)* și 2541 sate (fără satele pur grănițerești). Mărimea acestor sate variază pe o scară întinsă. Cele mai multe sate din Transilvania aveau între 300—1000 locuitori (740 între 300—500 locuitori și 800 între 500—1000). Intre 1000—2000 de locuitori aveau 179 de localități, între 2000 3000 aveau 28, iar 6 aveau între 5000—10.000. (In scară intră și târgurile). In schimb erau destule și satele mici cu 200—300 locuitori (432), cu 100—200 (284), sau cu chiar sub 100 (123). Populația orașelor regești libere varia între 3.000 -20.000 (p. 21—22).

Densitatea populației în Ungaria era în medie de 31 locuitori la km², în Transilvania de 24. Cea mai scăzută densitate în Ungaria o prezenta Maramureșul, cu abia 9 locuitori la km². In Transilvania cea mai ridicată densitate o avea comitatul Târnavei (42), iar cea mai scăzută Odorheiul (11), dar aceasta și din pricina că era unit după noua împărțire cu Ciucul, care avea o densitate și mai scăzută. Aici media e mai scăzută nu numai din pricina populației mai rare, ci și pentrucă o bună parte a locuitorilor intra în populația grănițerească, necuprinsă în recensământ.

Numărul caselor în Transilvania era de 255.124 cu 289.123 locuințe. Casele mai mari, înafară de castelele nobililor, se găseau firește în orașe. Cel mai urbanizat oraș din Ungaria era Bratislava (Pozsony), unde reveneau în medie 19,32 suflete la o casă. In orașele transilvane mediile erau incomparabil mai mici: Sibiu 8,13, Târgu-Mureș 6,22, Brașov 6.0), Cluj 5,98.

Gospodăria, care e mai cuprinzătoare decât familia, în Ungaria se cifra în medie la 5,17 suflete, în Transilvania la 4,99. O medie surprinzător de ridicată, de 8,01 prezenta Croația, ba în 3 comitate ale ei media se ridica chiar peste 10. Convietuirea a două, sau puoate chiar a mai multe familii, aici era mai frecventă. Un indiciu pentru conviețuire e și deosebirea dintre numărul gospodăriilor și al bărbaților căsătoriți. In Croația recensământul de față de 80.996 gospodării 131.633 bărbați căsătoriți. In Transilvania deosebirea e destul de mică; chiar în comitate, fără orașe, unde diferența e în general inversă, avem la 272.417 gospodării 280.617 bărbați căsătoriți. In afară de bărbații căsătoriți, familie mai puteau constitui și văduvele, media sufletelor de familie trebuia să fie deci simțitor mai scăzută decât cea de gospodărie. Adunând cifrele comunelor mai mari din Transilvania de pe p. 114, obținem la 37.635 familii 170.251 suflete, ceeace ne dă în medie 4,52 suflete de familie. (Cifrele familiilor le-am raportat la ale populației de fapt din tabel).

Cât privește populația în general, recensământul deosebește populația de drept de cea de fapt, adică populația născută sau cu domiciliu stabil în locul recensat, de cea care a venit din altă parte și se afla numai prezentă la întocmirea recensământului. S'a putut calcula astfel în rubrici deosebite streinii de loc, prezenți la recensământ, făcându-se deosebirea și între cei veniți din țară sau plecați în țară și cei veniți de peste graniță sau plecați peste graniță. Populația de fapt a Ungariei, împreună cu a Transilvaniei și

Croaţiei, se ridica după acest recensământ la 8.555.832 suflete. Aceasta fără populaţia ţinuturilor grăniţereşti, nerecensate acum, care se cifra şi ea la aproximativ 700.000 de suflete. Populaţia Transilvaniei istorice, fără cea grăniţerească, se cifra în 1785—86 la 1.440.986 suflete. Cea grăniţerească la 1798 se ridica la 134.114 suflete. Astfel populaţia Transilvaniei, la data recensământului, poate fi socotită la aproximativ 1.560.000 de suflete. Iată populaţia Ungariei cu a Transilvaniei împreună (fără Croaţia şi Slavonia) ridicată la peste 8 milioane, când pentru anul 1720 calculele nu-i dăduseră lui I. Acsády, pentru aceleaşi teritorii, mai mult de $2^1/_2$ milioane de locuitori. Ne miră cum dl. Thirring, un demograf, a putut să ia de bune calculele lui Acsády şi să prezinte scara de evoluţie a populaţiei Ungariei dela 1720—1910, pornind dela ele (p. 32—36), când ele duc la o astfel de anomalie demografică. Pentru Transilvania cifrele prezintă o scară de evoluţie, demografic posibilă, chiar dacă prezintă şi ea inegalităţi, adică un procent de creştere mai ridicat între 1720—1786, decât între datele următoare. Pentru Ungaria în schimb cifrele prezintă o evoluţie demografică de-a-dreptul imposibilă. Până când populaţia Ungariei, din această scară, dela 1787 1910, în 123 de ani deci de plină evoluţie demografică, abia a crescut la de două ori şi ceva, în răstimpuri dela 1720—1787, *în 67 de ani numai, a devenit de patru ori mai mare!* (Cifrele populaţiei Ungariei din tabel sunt, la 1720: 1.717.861, la 1787: 6.467.829 + populaţia grăniţerească, la 1910: 15.306.220). Thirring acceptă această anomalie, fiindcă împreună cu ea acceptă şi explicaţia lui Acsády: populaţia Ungariei creşte dela 1720—1787 în aşa măsură din pricina imigraţiilor masive de populaţii streine în acest răstimp. E o teorie des repetată în istoriografia maghiara. Numai că nici acceptând această imigraţia anomalia nu se elimină, ci dimpotrivă, sporeşte. Popoarele celelalte de sigur aveau de unde să vină, din ţările de alături, dar Maghiarii, al căror număr, după aceleaşi calcule ale lui Acsady, creşte în aceeaşi măsură? (Vezi *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720 21*, p. 51*).

Proporţia dintre sexe diferă sensibil de cea de azi. Aproape peste tot se observă un excedent bărbătesc în raport cu numărul femeilor. In Ungaria la 1000 de bărbaţi revin în medie 971 femei, în Transilvania 964. In comitate, adică în mediul rural, se înregistrează proporţii femenine şi mai scăzute. In comitatul Alba de pildă revin numai 946 la 1000 de bărbaţi, iar în comitatul Cluj 942. Cea mai scăzută medie o prezintă Evreii; în Transilvania e de abia 911 femei la 1000 de bărbaţi. In oraşe în schimb găsim medii ca acestea: Sibiu 1233 femei la 1000 de bărbaţi, Sighişoara 1214, Tg.-Mureş 1203, Cluj 1105 (p. 128). Făcând abstracţie de faptul că la oraşe se aglomerează totdeauna o proporţie mai mare de femei decât de bărbaţi, demografia observă în general o creştere a proporţiei femeilor cu progresul civilizaţiei.

Trecem peste raporturile familiare sau de vârstă, de interes prea special demografic, la cele confesionale. Cum am spus, recensământul nu distinge decât Creştini şi Evrei. Numărul Evreilor la această dată în Ungaria se ridica

la 80.783, reprezentând 1,23% din populaţie. Ei se înregistrează mai ales în regiunile de Nord. In comitatul Sătmar erau 2569 suflete, în Maramureş 2524, în Bihor 1093. In schimb în tot Banatul, împreună cu comitatul Arad, nu s'au găsit mai mulţi de 964. In Croaţia şi Slovenia şi mai puţini, abia 111, (0,02% din populaţie). In Transilvania erau de asemeni încă foarte puţini. Numărul lor în provincia întreagă se ridica la abia 2.092, reprezentând 0,14% din populaţie. Ei se găseau împrăştiaţi în 129 localităţi. Cei mai mulţi sunt înregistraţi în comitatele Solnocul-Interior (660) şi Solnocul-de-Mijloc (615); în Târnava erau 228, în Turda 343. Ei locuiau încă la sate, unde se ocupau cu negustorie măruntă, ambulantă sau crâşmărit. In oraşe nu se găseau decât în Alba-Iulia, singurul oraş în care erau admişi prin lege, cu titlu de jeleri, în număr de 150, încolo nu mai erau decât în Cluj 2, în celelalte niciunul (p. 48). Spre oraşele libere regeşti abia Iosif II le-a deschis drumul, el le-a îngăduit să se ocupe de meserii, să-şi deschidă şcoli, el i-a obligat însă şi la serviciu militar şi să adopte nume nemţeşti (p. 51). Din timpul lui şi graţie uşurărilor introduse de el, începe imigraţia Evreilor, mai ales din spre Polonia, imigraţie care creşte necontenit în veacul următor. De pildă dela 1787—1804, adică în 17 ani, numărul lor în Ungaria sporeşte cu 57% (p. 53).

Păcat că recensământul mai puţin poate fi utilizat tocmai în referinţele lui sociale. Distincţia între diferitele clase şi categorii sociale se face aici în funcţie de nevoile şi interesele militare ale statului. Grupările sunt în aşa fel concepute, încât e greu să desprinzi din ele categoriile sociale în sensul clasificărilor noastre de azi. Recensământul are următoarele grupări: 1. Preoţi, 2. Nobili, 3. Funcţionari şi „honoratiores“, 4. Cetăţeni ai oraşelor şi meşteşugari ai satelor, 5. Ţărani *(Bauern, Parasztok)*, 6. Descendenţii cetăţenilor şi ţăranilor sau moştenitorii lor cei mai apropiaţi (fiii lor cei mai în vârstă sau ginerii), 7. Oameni cu alte mijloace de trai (grădinari, casnici, servitori, zileri, etc.), 8 9. Soldaţii în concediu, 10. Oameni buni pentru alte nevoi ale statului, 11—12. Fiii cetăţenilor şi ţăranilor care nu intră în rubrica 6, împărţiţi în două categorii de vârstă, 1—12 ani şi 13 17 ani. In aceste rubrici trebuia să intre toată populaţia bărbătească; cea femeiască intra, fără nicio distincţie, într'o singură rubrică aparte. Scopul primordial deci al clasării era de a distinge categoriile scutite sau susceptibile de a fi scutite de serviciul militar, de cele obligate acum sau în perspectivă de a fi recrutate în viitor. Aceste categorisiri nu numai că sunt foarte diferite de cele de azi, dar mai sunt şi foarte neprecise; toate instrucţiile n'au fost suficiente de sigur pentru a feri pe conscriptori de înscrieri arbitrare.

Să luăm clasele privilegiate. Preoţimea mai întâi. Recensământul ne dă pentru Transilvania 5224 preoţi (înţelegând toate tagmele preoţeşti, inclusiv călugării). Cifra Transilvaniei e relativ mai ridicată decât a Ungariei, din pricina confesiunilor mai numeroase. Faţă de această cifră conscripţia generalului Bucow găsea, la 1760 62, în Transilvania 3618 preoţi români.

Nobilimea, adică toată populaţia bărbătească nobilă, inclusiv copiii

(băeții), în Ungaria se cifra la 155.519, reprezentând împreună cu femeile 4,8% din populația țării. In Transilvania cifra e de 32.316, la care adăugând pe a femeilor (calculată după media pe Transilvania) de 31.152, vom obține pentru întreagă nobilimea transilvană 63.468 suflete, ceeace reprezintă 1,4% din populația țării. Cele mai ridicate proporții de nobilime în Ungaria le avea Maramureșul (16,6%) și Sătmarul (14,1%), iar în Transilvania Solnocul-de-Mijloc (11,7%) și Odorheiul (10%). Cea mai scăzută o prezintă comitatul Sibiu, cu abia 0,3%, și Făgărașul, cu 0,6%. La comitatul Făgăraș, care la această dată cuprindea, pe lângă vechiul ținut al Făgărașului, scaunele Cohalm, Șinca-Mare, Nocrich, Sighișoara, precum și părțile intercalate între acestea ale comitatului Alba-de-Sus, sunt înregistrați numai 383 nobili, când numai boierii din ținutul Făgărașului, la 1721—22, după o conscripție de atunci, numărau 730 familii. Această mare scădere se datorează de sigur faptului că cei mai mulți făceau acum parte din miliția de graniță, neconscrisă. Dacă nu cumva e de vină și aici arbitrarul recensorilor. Nobilimea în covârșitoarea ei majoritate locuia la sate; în orașe pătrunsese încă puțină. Mai mulți nobili erau în Cluj, 511 (pop. bărb.), reprezentând 8,5% din populația orașului. Urma Sibiul, cu 233 (3,09%). In celelalte orașe cifrele variază între 4—40. In toate aceste cifre ale nobilimii intra și nobilimea măruntă, *unius sessionis*, impozabilă și nesemnificativă sub raport politic. Nobilimea proprietară de moșii, cu iobagi, adevărata stăpână politică a țării, reprezenta, firește, o proporție mult mai redusă.

Celelalte categorii sunt calculate procentual și ele, nu le mai extragem aici însă, pentrucă ele, după cum am spus, nu sunt concepute ca să redea icoana raporturilor sociale dorită de noi. Ar fi fost foarte instructivă cuprinderea în cifre a iobăgimii, distincția între cele două mari categorii ale ei: iobagii și jelerii. Noțiunile de „țărani", în care intrau și țăranii liberi și „jelerii", din tabelele recensământului, nu acopăr nici pe departe iobăgimea.

Un ultim capitol al lucrării se ocupă de orașe. Cele mai populate orașe ale Ungariei la 1787 erau Debreținul, cu 29.778 locuitori, Bratislava (Pozsony), cu 28.502, Buda cu 26.532, Pesta cu 24.297. Aradul avea numai 8.476, Timișoara 9.538. In Transilvania cel mai mare oraș era Brașovul, cu 17.792 locuitori, urmau apoi Sibiul, cu 14.066 și Clujul, cu 13.928. Populația de fapt, adică cea care locuia în timpul recensământului în orașe, nu cea de drept, care era mai redusă: Brașov 17.671, Sibiu 13.313, Cluj 12.603 (p. 101). Lucrarea ne dă și un tablou sinoptic de evoluție a populației orașelor din Ungaria (fără Transilvania) dela 1720—1910. Demne de încredere însă nu sunt decât cifrele dela 1777 încoace, cele dela 1720, date de Acsády, după atâtea insuficiențe ale lucrării sale, nu pot fi luate drept baze de calcul. E interesant de observat că ritmul de creștere a populației orașelor e destul de lent, el nu depășeste ritmul general de creștere a populației țării. La 1787 populația orașelor Ungariei reprezenta 6,4% din populația țării, la 1804 abia 5,9%, iar la 1850 din nou numai 6,6%. Creșterea populației urbane își ia avântul abia de acum încolo, cu noul regim social-economic.

Nu mai e nevoie de sigur să subliniem importanța acestei lucrări, serviciile pe care ea le face atât studiilor demografice, cât și celor istorice. Recensământul lui Iosif II, singurul recensământ general din aceste părți pentru secolul al XVIII-lea, rămâne un document capital și pentru unele și pentru altele. El nu se publică nici acum în întregime; lucrarea prezintă numai rezultatele lui finale, lăsând detaliile în sarcina cercetărilor monografice locale. De încheiare adăugăm un cuvânt de apreciere pentru rigoarea științifică și competența de specialist, care stau la baza lucrării.

D. Prodan

JUHÁSZ LAJOS, *A porta története 1526 1648. Jobbágygazdálkodásunk egysége és az adóegység.* (Istoria porții 1526 1648. Unitatea gospodăriei noastre iobăgești și unitatea de dare). Budapesta, 1936, 84 p. Lucrarea constitue numărul 12 din seria de „Studii de istorie agrară maghiară" *(Tanulmányok a magyar mezögazdaság történetéhez)*. „Poarta" era titlul sub care regele sau fiscul strângea darea dela iobagi, era unitatea de dare iobăgească. Noțiunea e prezentă în documente încă din evul mediu și se menține până târziu, în secolul al XVIII-lea. Dar tocmai pentrucă își menține invariabil numele, ea a trebuit să sufere schimbările necontenite de conținut, pe care le-a adus cu sine evoluția economică-socială a gospodăriei țărănești. Aceste variații, această evoluție de conținut o studiază lucrarea nu prea întinsă, dar densă, pe care o prezentăm. Studiul e cu totul special, dar un studiu foarte necesar; necunoașterea înțelesurilor, pe care poarta le avea la răstimpuri, poate da naștere la tot felul de confuzii,nu numai în judecarea raporturilor economice din vieața țărănimii, ci și în evaluările statistice pe care le încearcă demografia.

Darea după poartă în documentele Ungariei se întâlnește încă din secolul al XIII-lea, iar textele din al XIV-lea îi precizează și cuprinsul: „*Poarta*" nu e altceva, decât poarta gospodăriei iobăgești, pe care putea să intre sau să iese un car încărcat cu fân sau cu bucate *(per quam currus cum feno vel frugibus honeratus intrare posset et exire)*. Poarta reprezenta deci gospodăria după care iobagul plătea și darea către rege și birul pământului, censul, către stăpânul feudal. In documentele medievale ea alternează sau e echivalentă cu *mansio*, *curia*, *fundus curiae*, *sessio*, adică cu o moșie iobăgească, înțelegând gospodăria și pământul din câmp care-i aparținea.

Poarta era unitatea ideală de impunere, unei porți, adică unei gospodării iobăgești întregi, îi corespundea o unitate de dare, indiferent câți oameni sau câte familii trăiau în cuprinsul ei. Realitatea însă complica dela început, și cu timpul apoi tot mai mult, această echivalență ideală. Mai întâi întinderea moșiei iobăgești nu era uniformă, aceasta varia după loc, densitatea populației, împrejurări locale, etc. Darea era raportată la gospodăria în sine, indiferent de valoarea ei. Mai mult, cu timpul, prin moștenire, moșia se divizează, alături de moșiile întregi apar jumătățile, pătrimile, opti-

mile de moşie, ba în timpurile târzii nu sunt rari nici subdiviziunile de 1/16 sau chiar de 1/32. Subdivizarea aceasta continuă produce confuzii, dela un timp nici nu se mai ştie precis cât reprezenta o moşie întreagă sau ce fracţiuni reprezintă diferitele gospodării iobăgeşti. Urmarea e că poarta, ca unitate de dare, e tot mai des raportată la casa sau la familia iobagului. Noţiunea de poartă se menţine, conţinutul ei însă trebue să ţină pas cu subdivizarea: porţile întregi sunt tot mai rari, drept o poartă sunt socotite treptat tot mai multe fracţiuni de moşie, case sau familii iobăgeşti. Incă în secolul al XVI-lea se vorbeşte de 10 familii pentru o poartă. După 1600 poarta nici nu mai e decât o unitate teoretică, o unitate de calcul, simţitor detaşată de sesiunea iobăgească.

Complicaţiile sporeau şi mai mult prin interesele totdeauna opuse ale părţilor în cauză. Interesul regelui era să strângă cât mai mult. De aici străduinţa lui continuă de a înlocui poarta cu casa, cu fumul sau cu familia, care reprezentau incomparabil mai multe unităţi pentru impunere. Interesul nobilimii proprietare era dimpotrivă, să-şi sustragă pe cât posibil iobagii dela îndatoririle fiscale, pentru a putea suporta cu atât mai bine pe cele feudale. Iar interesul iobagului contribuabil era să se sustragă şi dela unele şi dela altele. De aici oscilaţia continuă a dării între poartă, casă, familie, de aici seria nesfârşită de inechităţi, abuzuri, sustrageri, fraude, care duc adesea la diferenţe surprinzătoare dela o conscripţie de dare la alta.

Darea după poartă apare în documente ca o dare numai a iobagilor, dar fiscul caută să o extindă şi asupra libertinilor şi nobilimii mărunte, unius sessionis. Din secolul XVI începând ea îngloba şi pe jeleri *(inquilini)*, cu cote proporţionale însă incomparabil mai reduse. La 1609 de pildă poarta conţinea 4 case iobăgeşti sau 12 jelereşti. Impozabilitatea jelerilor se reducea deci abia la o treime din cea iobăgească.

La origine darea porţii e legată de agricultură, o plătea numai iobagul agricultor. Păstorii români (vlahi), ruteni, sârbi de pildă, până pe la jumătatea secolului XVI, sunt totdeauna pomeniţi ca unii care nu plăteau această dare. Tendinţa fiscului însă e de a o extinde şi asupra altor categorii de supuşi, treptat sunt înscrişi în liste şi minerii, cărbunarii, aurarii, morarii, păstorii şi alţii. Se mai observă apoi şi o altă tendinţă, de a raporta darea nu numai la unitatea numită poartă, ci şi la starea materială concretă a supusului, la vitele, vinul chiar, puterea lui de a produce (plugul). Evoluţia tinde spre adaptarea dării la avere şi apoi la venite, stadiu la care ajunge însă abia în timpul regimului austriac. Până să se ajungă aici însă asistăm la o fluctuaţie continuă a cheilor de dare, fluctuaţie rezultând nu numai dintr'un progres în principii, ci mai ales din lupta nesfârşită dintre fisc şi nobilime, unul căutând să extindă darea, iar celalalt să o restrângă sau cel puţin să o menţină în marginile tradiţionale.

Interesantă în această lucrare e urmărirea procesului economic-social la care trebue să se adapteze sistemele de dare: scăderea necontenită a por-

ţilor contribuabile prin diviziune, înmulţirea locurilor pustii prin decese, emigrări, năvăliri turceşti, epidemii; înglobarea treptată de asemenea locuri în domeniile proprii *(allodium)* ale stăpânilor, pentru sporirea cărora nu erau, rari nici alungările de iobagi de pe moşie; sărăcirea generală a supuşilor, trecerile continue de iobagi care nu-şi mai puteau îndeplini obligaţiile în rândul jelerilor, îngroşând fără încetare această categorie săracă, nestatornică, împărţită de-acum şi ea în două, în inquilini şi subinquilini, după cum aveau sau n'aveau casă şi moşie. Sunt interesante de-asemeni peripeţiile sustragerilor dela impozit, fraudele, inducerile în eroare a conscriptorilor de către dregătorii şi juzii domueşti sau de către iobagii înşişi, care şi ele toate contribuiau la scăderea necontenită a porţilor. In aceste împrejurări nici creşterea populaţiei nu aduce vreun spor în numărul porţilor, scăderea e în progres continuu. Scăderile iau câte odată proporţii catastrofale. Să cităm un exemplu extrem: la 1598 s'au conscris în Ungaria 160.000 de case, ca 6 ani mai târziu să se înregistreze abia 60.000 (p. 62). Asemenea diferenţe, în aşa de scurt timp, nu puteau rezulta, fără îndoială, dintr'o scădere de populaţie.

Lucrarea e una din acele cercetări sistematice de documente, în cea mai mare parte inedite, de conscripţii mai ales, pe care arhivele din capitala Ungariei le au în mari cantităţi. Ea strânge un şir coherent de date pozitive, cu toată competenţa şi discernământul critic necesar, contribuind la cunoaşterea concretă a vieţii iobăgeşti din trecut. Cercetarea se face în cuprinsul Ungariei neocupate de Turci, dar instituţiile şi procesele de-acolo pot servi de îndreptar şi pentru cunoaşterea celor din Transilvania.

D. P.

OCTAVIAN BEU, *L'empereur Joseph II et la révolte de Horia. (Bibliotheca Rerum Transilvaniae XI*, editată de *Centrul de Studii şi Cercetări privitoare la Transilvania).* Sibiu, 1944, 122 p. A apărut în aceeaşi bibliotecă şi sub acelaşi număr şi în versiune germană sub titlul *Kaiser Josef II. und der Bauernaufstand Horias.* Dl. Octavian Beu se numără încă de multă vreme printre zeloşii, care se străduiesc să aducă tot mai multă lumină în istoria răscoalei lui Horea. Fără să fie istoric de profesiune, şi-a făcut din această ridicare a ţăranilor subiectul preferat, pe care-l urmăreşte consecvent prin biblioteci, muzeie şi chiar prin arhive. Incă în 1935, când se comemorau 150 de ani dela execuţia lui Horea, ne-a dat o cuprinzătoare ediţie a iconografiei răscoalei, sub titlul *Răscoala lui Horia în arta epocei*, în care a adunat la un loc piesele răzleţe, cunoscute mai mult din descrieri decât din reproduceri, îmbogăţindu-le chiar cu altele, descoperite de d-sa. Tot în acelaşi an a organizat la Academia Română o expoziţie comemorativă şi mai scria şi două articole, unul despre *Impăratul Iosif II şi răscoala lui Horia* (Rev. Fundaţiilor Regale), altul sub titlul *La revolution de Horia dans l'art de l'epoque* (în *Revue de Transylvanie*), iar în anul următor scria încă unul: *Răscoala lui Horia în corespondenţa Impăratului Iosif II cu Arhiducele Leo-*

pold de Toscana, în *Omagiul Fraţilor Alecsandru şi Ion Lapedatu*. Acum vine cu alte două contribuţii, pe care le vom prezenta aici, şi ne mai promite încă „o serie de publicaţii care vor arăta importanţa europeană a ridicării româneşti ca precursoară a Revoluţiei Franceze". Contribuţiile d-sale sunt cu atât mai binevenite, cu cât ele provin din surse mai puţin accesibile nouă; d-sa a fost multă vreme în fericita situaţie de a putea consulta bibliotecile şi colecţiile din Viena, Budapesta, Paris, de unde ne putem aştepta încă la mărturii noi. Contribuţia pe care o prezentăm e o reluare a aceleiaşi teme, atitudinea lui Iosif II faţă de răscoală, şi ne dă acum chiar textele ordinelor personale ale Împăratului dintre 12 Nov. 1784—12 Iul. 1785, ale acelor *Hand-Billets*, pe care Împăratul le scria cu mâna proprie, precum şi câteva extrase privind răscoala din corespondenţa Împăratului cu fratele său, arhiducele Leopold de Toscana. Textele „biletelor de mână" sunt date după protocoalele *(Protocollum separatum aller Hand-Billets)* din anii 1784 şi 1785, registrele în care se copiau înainte de expediere, păstrate în Arhivele Statului din Viena, iar extrasele din corespondenţa dintre cei doi fraţi, după originalele şi copiile păstrate tot acolo sau după publicaţia lui Alfred Ritter von Arneth, *Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel*. In textul introductiv dl. Beu caută să fixeze şi să explice atitudinea Împăratului şi din textele reproduse, dar şi în funcţie de împrejurările istorice şi personalitatea lui, aşa cum sunt cunoscute azi de literatura istorică. Trecem peste unele consideraţii, ca cele privind idealurile politice ale ţăranilor, ideea Daciei sau calificarea răscoalei drept premergătoare revoluţiei franceze, faţă de care ştiinţa istorică trebue să-şi păstreze toate rezervele şi ne oprim la valoarea materialului publicat, în sine. Dl. Beu de sigur e pe deplin îndreptăţit să afirme că textele reproduse de d-sa împrăştie cu desăvârşire legenda, care s'a ţesut în jurul Împăratului în raport cu răscoala. Atitudinea lui rămâne limpede, fără echivoc şi fără niciun rest de bănuială. Ea oscilează între acelaşi dârz autocratism şi demofilie, cu aceeaşi aversiune faţă de nobilimea ungară, dar şi faţă de orice revendicare prin violenţă, nesocotind dreptul său suveran de a face el singur dreptate, pe care le cunoaştem din toate actele vieţii sale. O obiecţiune avem doar de făcut, că legenda n'a fost spulberată acum, prin această publicaţie, ci mult, mult înainte. O spulberase înaintea tuturora Szilágyi. Lămurirea atitudinei Împăratului e tocmai problema centrală a cărţii lui. De aceea el a studiat cu atenţie nu numai aceste ordine, ci şi altele date de Împărat; ele se găsesc, în original, reproduse sau extrase în alte ordine, în arhivele Cancelariei aulice, guvernului ardelean, Comandamentelor militare şi alte colecţii consultate de el. Le găsim în istoria lui în extrase largi sau citate la fiecare pas, mai mult chiar decât era nevoie într'o expunere generală. Le cunoaşte de-asemeni Densuşianu, care şi el le intercalează în expunerea sa, pe unele în întregime (în traducere românească), pe altele parţial. Unele se află copiate în caetele sale dela Academie. (Cf. Densuşianu, *Cercetări istorice* . . .). Legenda se spulberase de-atunci

pentru istorie, ea nu mai circulă azi decât în produse de diletanţi sau necunoscători. Problema a fost reluată de lucrările dlui prof. Lupaş (cf. mai ales *Împăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, Bucureşti, 1935), punând la curent cunoştinţele vechi cu noile cercetări istorice în jurul domniei şi persoanei Împăratului şi reproducând de-asemeni din aceste Hand-Billets. Sunt puse la contribuţie de-asemeni în lucrarea dlui M. Auner, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, Sibiu, 1935. Ele erau deci cunoscute, întrebuinţate de mult şi din plin de cercetările istorice. Aceste lucruri era bine să fie semnalate în prefaţă sau în textul introductiv, pentru a nu lăsa cititorului, mai ales cititorului neiniţiat, credinţa că textele reproduse sunt descoperiri noi. Prima datorie a oricărei ediţii de documente e de a informa exact pe cititor în ce măsură au fost ele cunoscute sau utilizate şi cu ce contribue la progresul cercetărilor istorice. Acestea le spunem nu pentru a scădea valoarea în sine a publicaţiei sau pentru a-i pune la îndoială utilitatea. Publicarea textelor complete, în limba originală, a întregii serii de bilete, face accesibil tuturor un material esenţial pentru istoria răscoalei. Era bine chiar ca răstimpul investigat să fie lărgit; există ordine care au interes pentru istoria răscoalei şi dinaintea şi din urma datelor dintre care reproduce publicaţia. Sau, dat fiind titlul ei, era bine să figureze în ea toate ordinele şi rezoluţiile Împăratului, sau toată documentaţia privind atitudinea lui. Se înţelege utilitatea unei publicaţii de documente depinde şi de conştienciozitatea, cu care acestea au fost reproduse; în cazul nostru însă n'avem o posibilitate de control.

Printre filele publicaţiei dl. Beu ne mai dă şi 9 clişeie în legătură cu răscoala, în foarte bune reproduceri. Câteva reprezintă audienţe la Împăratul, iar două sunt admirabilele medalioane ale lui Rudolf Liebhardt, cu busturile lui Horea şi Cloşca.

D. P.

Dr. OCTAVIAN BEU, *Bibliografia răscoalei lui Horia. (Biblioteca Rerum Transilvaniae*, XIV). Sibiu, 1944, 37 p.

In prefaţa lucrării dl. Beu începe prin a ne încredinţa din nou că şi-a „propus să pună la dispoziţia tuturor care se interesează de istoria noastră naţională, documentele de căpetenie ale răscoalei. Grupându-le după anumite capitole bine fixate, răscoala — ne asigură d-sa — ia proporţiuni mărețe, depăşind cadrul prea îngust de până acum". Nu putem decât să salutăm o atât de frumoasă hotărîre şi să aşteptăm ca această mare promisiune să devină realitate. Depăşirea „cadrului prea îngust de până acum" implică descoperiri importante de material documentar, total necunoscut pentru cercetătorii dinaintea d-sale. Bibliografia e un bilanţ al cercetărilor şi rezultatelor de până acum şi un îndreptar pentru cercetările viitoare. Ea era — o ştim mai ales cei care am lucrat în acest domeniu foarte necesară.

Bibliografia nu are pretenţia de a fi completă. In condiţiile actuale de

lucru dl. Beu n'a mai avut — ne spune — posiblitatea de a o mai revizui şi întregi, extrasele din publicaţii făcându-şi-le în cea mai mare parte în bibliotecile din Viena şi Budapesta. Lipseşte astfel mai ales indicaţia paginilor la cărţi, lipsă pe care însă dl. Beu promite să o înlăture la o viitoare ediţie, când bibliotecile vor fi din nou la dispoziţia cercetătorilor.

Tocmai pentrucă ni se promite încă o ediţie, observaţiile pot deveni foarte utile.

Dar înainte de a ne ocupa de bibliografia însaşi, trebue să ne oprim puţin la cele *„Câteva observaţii privitoare la literatura răscoalei lui Horia“*, care o precedează. Trecem şi aici peste unele consideraţiuni şi aprecieri personale, ca cele despre confruntarea istorică a lui Horea cu Împăratul Iosif II, „care a marcat începutul unei epoce noi în istorie“, sau „răsunetul mondial pe care l-a avut răscoala în lumea gânditorilor“, şi altele, peste acest abuz de calificativele „mondial“, „universal“, etc., care sunt mai mult efuziuni literare, decât judecăţi istorice; trecem deasemeni şi peste învinuirea că de mreaja legendelor care s'au ţesut în jurul celor două personagii istorice „nu au putut să se elibereze nici cei mai buni istorici ai răscoalei, contribuind astfel şi ei la o îndepărtare de adevărul istoric“, întrucât am mai vorbit despre aceasta în darea de seamă precedentă. Din schiţa literaturii istorice a răscoalei reţinem ca neutilizat până acum numele lui G. A. Schuller, care într'o biografie a guvernatorului Samuil Brukenthal, rămasă în manuscris, neterminată, se ocupă pe bază de documente şi de răscoala lui Horea, în special de rolul baronului Bruckenthal în istoria ei.

De reţinut sunt însă mai ales observaţiile dlui Beu cu privire la insuficienţele de care suferе literatura istorică de până acum a răscoalei şi sfaturile, pe care le dă pentru cercetările viitoare. Cercetările trebue să se îndrepte — spune d-sa — spre o mai documentată cunoaştere a întregei acţiuni a lui Horea şi tot aşa şi a rolului exact al celorlalţi conducători, insuficient studiate până în prezent. Pentru cunoaşterea stărilor din Transilvania trebuesc publicate documentele privind călătoriile Împăratului, după cum e nevoie şi de o documentare mai precisă asupra călătoriilor lui Horea la Viena. Prezenţa şi activitatea capilor răscoalei în timpul călătoriilor Împăratului prin Transilvania este de asemeni cu totul nelămurită. Nici voluminoasele dosare cu interogatoriile ţăranilor răsculaţi nu au fost încă studiate, astfel că acţiunea maselor populare a rămas deocamdată în aşteptarea cercetărilor viitoare. Şi a. m. d. „Istoria răscoalei urmează de aceea să fie complet revăzută şi pusă în lumina documentelor“. . . . „Numai cercetând întreg materialul documentar se va putea situa acest eveniment la locul, care i se cuvine în istoria universală“.

N'am putea avea, fireşte, nimic de obiecţionat nici împotriva continuarii cercetărilor — cercetările în jurul unui eveniment istoric nu pot fi declarate niciodată încheiate sau documentaţia epuizată — şi nici împotriva revizuirii istoriei rascoalei — revizuirile sunt totdeauna utile, iar cu progresul

cercetărilor foarte necesare. Momentele şi problemele indicate într'adevăr nu sunt pe deplin lămurite şi mai sunt şi altele care mai au nevoie de lămuriri, după cum, de sigur, şi acţiunea maselor populare e bine să fie mai amplu prezentată, — aceasta e doar tocmai evenimentul istoric însuşi, care trebue pus pe primul plan. Mai mult, credem că a sosit timpul ca documentaţia, piesele principale cel puţin, să fie strânse la un loc şi publicate într'un corpus, la îndemâna tuturor cercetătorilor. Dar istoria răscoalei „să fie pusă în lumina documentelor"? Dacă am înţeles bine: istoricii de până acum să nu fi lucrat pe bază de documente? Şi noi care credeam dimpotrivă, că răscoala lui Horea azi e unul din cele mai bine cunoscute, cele mai documentat cunoscute evenimente ale istoriei noastre. Documentaţia răscoalei, spre fericirea cercetătorului, se află doar în cea mai mare parte strânsă în colecţii speciale, pe care istoriografia le cunoaşte de mult. O listă lungă de documente din colecţiile principale o găsim chiar în prima prezentare istorică a răscoalei, a lui D. Teleki. Iar lucrările lui Szilágyi şi Densuşianu sunt atât de larg şi conştiincios documentate, încât şi azi, după 60 70 de ani, trebue să o mărturisim, toţi cercetătorii ne alimentăm din ele. Au cunoscut şi întrebuinţat din plin şi interogatoriile ţăranilor din colecţiile şi arhivele principale; Densuşianu singur copiase din ele vreo 60 în întregime. Se înţelege, lucrările lor, generale, nu puteau îmbrăţişa toate amănuntele, reţinuseră însă esenţialul. Tot ce a venit pe urmă au fost mai mult amplificări, precizări de detaliu, material de obiceiu de ordin secundar, fără puterea de a devia liniile mari ale istoriei răscoalei, trase de ei.

Trecând la bibliografia însaşi, trebue să o recunoaştem, sarcina pe care şi-a luat-o dl. Ben, nu e tocmai uşoară. Asupra răscoalei s'a scris mult, mai bine zis au scris mulţi, şi istorici şi neistorici. Ea n'a rămas numai un eveniment istoric, în seama cercetătorului istoric, ci a mai devenit şi temă politică şi literară, un domeniu al tuturora. Cercetările istorice sunt secondate fără încetare de diletantism, incompetenţă. Literatura răscoalei astfel e foarte variată, foarte inegală şi mai ales foarte împrăştiată; o găseşti în cele mai felurite publicaţii. Tot aşa şi materialul ei documentar tipărit. Bibliografia acestei producţii a devenit astfel foarte necesară. Fără o bibliografie azi chiar şi cercetătorul orientat riscă sa ignoreze material documentar, cercetări, judecăţi, pe care ar fi trebuit să le pună la contribuţie, să facă descoperiri, pe care le-au mai făcut şi alţii, după cum riscă să nu facă în cercetările sale operă deplin ştiinţifică.

Numai că o bibliografie a răscoalei lui Horea ne-o închipuim ea însăşi o operă ştiinţifică, sau care cel puţin să respecte întocmai regulele elementare impuse de stadiul actual al bibliografiei: să reproducă *precis* numele autorului, titlul complet (titlurile în limbi mai puţin uzitate traduse şi în româneşte), ediţia, locul apariţiei, editura, an, format, pagini. Dacă lucrarea e într'o publicaţie colectivă sau periodică, datele bibliografice ale acestora, paginile în care se cuprinde. Dacă subiectul e tratat numai într'o parte a

unei lucrări, capitolele, paginile. Intr'o bibliografie e bine să figureze şi recensiile, bine înţeles cele care exprimă judecăţi competente sau contribue cu ceva la ducerea mai departe a cercetărilor. La cărţile, publicaţiile vechi sau rare trebuesc date şi alte amănunte, trebue indicat chiar şi locul unde se pot găsi. Modele de bibliografie azi avem destule.

In bibliografia răscoalei partea cea mai grea e, fireşte, strângerea materialului. Cum acesta e atât de împrăştiat, trebuesc răsfoite nu numai bibliografii, cărţi sau cataloage de bibliotecă, ci felurite publicaţii, reviste, ziare chiar. Vine apoi selecţia materialului, operaţie foarte necesară la un material de valoare atât de inegală; nu tot ce s'a scris merită să fie reţinut pentru informarea cercetătorului. Selecţia, iarăşi, nu poate să meargă prea departe, ar risca să fie arbitrară; lucruri în aparenţă neînsemnate, la cercetări de amănunt pot fi foarte utile. O asemenea bibliografie prin urmare e bine să cuprindă cât mai mult. Dar atunci în schimb ea trebue să fie, dacă nu critică, cel puţin analitică. Titlurile să fie însoţite de scurte note indicând sau caracterizând cuprinsul, semnalând anexele, clişeiele, desenele, repertoriile de documente. Aceste informaţii complimentare sunt necesare mai ales la cărţile sau publicaţiile mai puţin accesibile.

Bibliografia d-lui Beu are două merite: pe cel de a fi făcut prima încercare de a strânge la un loc un material bibliografic atât de împrăştiat, reuşind să ne prezinte drept rezultat frumosul număr de 274 titluri şi pe cel de a fi dat o serie de titluri noui, necunoscute cercetătorilor de până acum, mai ales titluri de cărţi streine (germane), mărturii în primul rând ale ecourilor răscoalei în străinătate. D-l Beu a depus o strădanie şi ne-a făcut un serviciu, pentru care toţi care activăm în acest domeniu trebue să-i fim recunoscători.

In schimb şi neajunsurile lucrării sunt multe, prea multe; unele de înţeles, altele mai puţin de înţeles. Le semnalăm doar în linii mari, atât cât ne îngădue cadrele unei dări de seamă:

La subîmpărţirea repertoriului bibliografic *pe limbi* se putea renunţa, era suficientă o distincţie între literatura istorică şi literatura propriu zisă. Titlurile subdiviziunilor înşile: Literatura română, Literatura germană, maghiară, franceză, etc., corect formulate ar fi fost: Literatura în limba română, în limba germană, etc. Ţi se pare curios să găseşti sub titlul „Literatura germană" de pildă nume de autori ca: Beu, Doboşi, Hunfalvy, Lupaş . . . Facem aceste mici obiecţiuni de formă în treacăt numai, căci neajunsurile mari ale bibliografiei sunt altele.

Inainte de toate sunt foarte multe lipsurile. Până la un punct lipsurile sunt explicabile, urmărirea sistematică a publicaţiilor e o sarcină prea mare, e mai greu de explicat lipsa de titluri care se găsesc în bibliografiile la îndemână. N'avem de gând să dăm aici un repertoriu al lipsurilor, pentru aceasta ar trebui să facem noi înşine cercetări sistematice, semnalăm numai, cu indicaţii sumare, pe cele care le observăm la lectura titlurilor din cunoştinţe

27

personale sau din răsfoirea bibliografiilor, ca o completare provizorie pentru uzul celor care utilizează bibliografia de față, respectând ordinea ei inernă:

M. Auner, *Participarea lui Salis la răscoala țăranilor din Ardeal. Revista Istorică*, XXIII (1937), p. 13—15. — Comentariile lui Barițiu la lucrările lui Teleki și Szilágyi din *Transilvania*, 1869, p. 291—293 și 1871, p. 281 282. — E. Bernea, *Cartea căpitanilor*, are și un capitol Horea. — Julius Bielz, *Chipurile lui Horea, Cloșca și Crișan, aflate în Muzeul Brukenthal. In Prietenie și luptă*, Martie 1944, p. 15 16. — I. Boroș mai are un articol: *Revoluția lui Horia în comitatul Caraș. Transilvania, 1922.* — Em. Bucuța,*Horia. In Transilvania*, an. 73 (1942), p. 819 825. (Aici sau la lucrările literare). — *Ce s'a întâmplat după revoluția lui Horia? Viața Ilustrată*, II (1935), nr. 8—9, p. 16 17. Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor, culese din arhivele din Simancas*. București, 1940, p. 331—336. Miron Constantinescu, *Cauzele răscoalei lui Horia. Incercare de sociologie istorică*. București, 1940. — Ascaniu Crișan, *Horia și Cloșca*, în ziarul *Aradul*, 3 Mai 1931. — Lucrarea lui N. Firu mai are o versiune, *Date noi referitoare la revoluția lui Horia, 1784—1785, culese din arhiva județului Bihor*. Oradea, 1937, 68 p. — Carol Göllner, *Existența și activitatea lui Salis*. Vălenii-de-Munte, 1939, 7 p. Extras din *Revista Istorică*, XXV (1939). — N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi* II, p. 513 14, în care se află raportul ambasadorului austriac despre o pretinsă solie a lui Horea la Domnul Moldovei. La N. Iorga trebuia să figureze și noua *Istorie a Românilor*, mai curând de sigur decât *Ist. Românilor prin călători*. — Al. Lapedatu, *Activitatea istorică a lui Nic. Densușianu* (1846 1911), Buc. 1912, 63 p., cu aprecieri asupra lucrării acestuia. — I. Lupaș, *Patru rapoarte oficiale privitoare la situațiunea regiunii miniere în timpul răscoalei țăranilor din Transilvania la 1784*. Buc. 1936, 16 p. — I. Lupaș, *Răscoalele țărănești din Boemia și cele din Transilvania. Drumul nou* I (1931), nr. 144, p. 2 (Semnat: I. P. V.). — Șt. Meteș, *Un portret nou al lui Horia și Cloșca. Revista Arhivelor* I (1924), p. 140 141. Mai are un articol despre faima răscoalei lui Horea în ziarul *Universul*. — Iosif Moldovan, *Revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan*. Arad, 1934. — Iuliu Moldovan, *Circulara Episcopului Ghedeon Nichitici din timpul revoluției lui Horia, Cloșca și Crișan. Telegraful Român*, 1925, nr. 52—53, p. 3—4. — Ioan Monorai, *Scurta cunoștință a lucrurilor Dachiei. Câteva fragmente precedate de un studiu introductiv*, de Ed. I. Găvănescu. Buc. 1939. *An. Ac. Rom.*, Mem. Secț. Ist., Seria III, Tom. XXI, Mem. 16. — Articolele lui Vasile Munteanu din *Adevărul Literar* și *Viața Românească*. — Ion B. Mureșianu, *Un veac și jumătate dela tragicul sfârșit al martirilor Horia, Cloșca și Crișan, conducătorii marei mișcări de desrobire socială și națională. Note istorice*. Timișoara, 1935, 32 p. — George Potra, *Un tablou necunoscut al lui Horia. Almanahul „Curentul"*, 1944, p. 51 52. — I. V. Rusu, *Scurta descriere a revoluției lui Hori'a si Closc'a d'in 1784*. Rev. *Transilvania* V (1872), p. 5—7, 13 15, 25—27, 37—40, 49 51, 61—65. — Mihai Sânzianu, *Revoluția lui Horia în rapoartele ambasa-*

dorilor regelui Sardiniei. In amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani dela moartea lui (1875—1918). Buc. 1944, p. 473—481. — Coriolan Suciu, *Blajul și revoluția lui Horia.* Rev. *Cultura Creștină* XVII (1937), p. 352—362. — Iosif Sterca Șiulutiu, *Memorii.* — Gh. Tulbure, *Revoluția lui Horia și portretul lui. După un nou document istoric. Societatea de Mâine.* 1931, p. 151. — Gh. Vinulescu, *Contribuții la colonizările din Banat. Anuarul Institutului de Istorie Națională* VI (1931 1935), p. 542 550. Axentie Bilețchi-Oprișanu, *Horia, Cloșca și Crișan,* piesă istorică-națională în 3 acte, în *Junimea Literară,* Cernăuți. — Francu—Candrea, *Românii din Munții Apuseni.* Buc. 1888. — Romanul lui I. C. Dragescu mai are o ediție sub titlul *Martirii Libertății.* R. Sărat, 1884, iar volumul lui de versuri, în care se găsește și un *Imnul lui Horea,* a apărut sub numele Horea Brutu Catone, *Amor și Patria.* Turin, 1869. — Onisifor Ghibu, *Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte.* Buc. 1934. An. Ac. Rom., Mem. Secț. Lit., Seria III, Tom. VII. — Victor Morariu, *„Horia", tragedie de Ghiță Pop și „Wilhelm Tell" de Schiller.* In *Codrul Cosminului* IX (1935). Iosif Naghiu, *O poezie despre Horia. Pagini Lterare* IX (1943), p. 251—253. — A. Veress, *Cântece istorice vechi unguresti despre Români.* Buc. 1925, 40 p. *An. Ac. Rom.,* Mem. Secț. Lit., Seria III, Tom. III, Mem. 1. — K. Göllner, *Die österreichische Auswanderung nach Russland.* Buc. 1938, 44 p.. Extr. din *Mélange d'histoire generale* II. Cluj, 1938. — Autobiografia lui Mihail Conrad de Heydendorf, notarul din Mediaș, care însoțise pe împăratul Iosif II în călătoria sa din 1783 prin Transilvania, publicată în *Archiv des Vereines f. sieb. Landeskunde.* — *Horia Insurrection in Siebenbürgen,* citată de N. Densușianu, *Rev. lui Horia,* p 11. — *Herrn Jenne's Reisen nach St. Petersburg* . . . Pest 1788, p. 225—227. — *Kurzgefasste Lebens- und Regierungsgeschichte Josephs des II.* din Calendarul pe 1791 al lui Martin Hochmeister, cel incriminat de Dieta ardeleană din 1791. — I. Lupaș, *Kaiser Iosef II. und der Bauernaufstand in Siebenbürgen* a mai apărut și în *Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens.* Sibiu 1943, p. 246—268, și în *Zur Geschichte der Rumänen,* Sibiu 1943, p. 428—450 O. Netoliczka, *Ein siebenbürger Sachse von 75 Jahren über das romänische Volk. Cultura* 1924, p. 97—98. (Despre Josef Marlin, nu Martin, cum e dat la bibliografie în titlul românesc al articolului, sub care n'a apărut). — *Zuverläszigste und vollständigste Erzählung des Aufruhrs der Wallachen in Siebenbürgen* . . . S. l. 1785, 34 p. — Informațiile lui Gustav Brabbée despre legăturile lui Horea cu francmasoneria se găsesc și în revista *Hazánk* 1888. — *Déván Ezer-hét-száz kilentzvenben* . . . 27 p. (V. Densușianu, *Rev. lui Horia,* p. 13). — Czövek István, *II-dik József császári élete és tettei.* Pest 1816. — In publicația nouă *Erdély öröksége* VIII, p. 136 183, sunt reproduse textele unei scrisori a lui Kis András și Domokos Ferenc, povestirea luptei dela Deva de Bajesdi Vitán Sándor și amintirile Barbarei Götffy. — Stephanus Katona, *Historia critica regum Hungariae.* Pestini et Budae 1778 1817, vol. XL, p. 406—411, 431—435. — Kővári László, *Erdély történelme.* Cluj 1859—

1866, vol. VI. — Dacă în bibliografie a intrat Marczali Henrick, *Erdély története*, atunci trebuiau să intre şi alte istorii generale ale Transilvaniei, ale lui Szilágyi S., Jancsó Benedek, Ştefan Pascu şi poate şi altele, chiar istoriile mari ungare ale acestei epoci. — K. Papp Miklós, *A Hóra lázadás történetéhez. Történeti Lapok*. Cluj 1875, p. 186—187, 205—207, 217—219, 235—237. Dacă figurează Eckhardt Ferencz sau Szabó Dezső, *Mária Terézia és a parasztok*, ar trebui să figureze şi lucrarea mare a acestuia *A magyarországi urbérrendezés története Mária Terézia korában* I, Bpest 1933, precum şi alte lucrări din domeniul istoriei ţărăneşti din acest timp, cum sunt ale lui Berlász Jenő sau Ember Győző de pildă. Nu privesc direct răscoala, dar pot fi istructive pentru înţelegerea cauzelor ei. De numele lui Szilágyi Ferenc, autorul monografiei maghiare a răscoalei, se leagă şi alte titluri. In ziarul lui *Hon és Külföld* din 1841 e un articol *Hóra-világ*. Alt titlu e *A Hóra-világ*. Budán 1865, 22+4 p. Critica pe care o făcuse lui Teleki în ziarul *Sürgöny* a fost reprodusă şi în româneşte în *Concordia*, nr. 8—10 din 1865. Capitole din lucrarea sa a dat şi înainte de apariţia ei, în *Budapesti Szemle*, 1866—63, după ce o prezentase în două comunicări mari la Academia maghiară în 1865—66. Recensia lui Pauler asupra lucrării dela 1871 a lui Szilágyi şi alte recensii asupra lucrării şi comunicărilor lui făcute mai înainte. Şi lucrarea lui şi a lui Teleki au fost traduse şi în româneşte, de Papiu-Ilariauu, şi se păstrează amândouă în manuscris la Academia Română. — Vállas Antal, *Nemzeti encyclopoedia*... Pest 1848, p. 744—45. — Versurile lui Bölöni Sámuel, publicate în *Hazánk* III (1885), p. 425—441 şi în *A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve* 1907, p. 93—124. Revistele ungureşti vor trebui şi ele bibliografiate sistematic. — *Correspondance politique et anecdotique sur les Affaires de l'Europe*, Tom III, 1789 (citat de Densuşianu, *Rev. lui Horia*, p. 21. — De Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*. Ediţia II, Paris 1850, vol. I, p. 348—49 (Ediţia I, 1845). — *Précis de l'origine, des progrés et des suites de la rebellion suscitée en Transilvanie*... S. l. 1785, 7 p. Şi altele. La o bibliografiere sistematică suntem siguri că lipsurile vor spori considerabil.

Unele titluri din bibliografie ca: Mike, *Az Oláhokról* sau *A Horavilágról*, care nu e a lui Mike ci a lui Ios. Kemény, sunt de mauuscrise sau de colecţii de documente. In acest caz puteau să figureze în bibliografie şi alte manuscrise, ca a lui Alecsandru Şterca Şiuluţiu sau Al. Papiu-Ilarianu. Puteau să figureze de-asemni, şi era foarte bine să figureze, colecţiile de documente din biblioteci sau instituţii publice, care sunt deschise pentru cercetări întocmai ca nişte publicaţii în exemplar unic.

Lăsăm la o parte chestiunea ce titluri ar trebui scăzute din bibliografie, ca inutile sau nesemnificative — pentru aceasta e nevoie de un control mai amănunţit — şi trecem la al doilea mare neajuns al ei, poate şi mai mare decât primul: felul cum au fost bibliografiate lucrările prezente în repertoriu. Aceasta s'a făcut fără respectarea regulelor celor mai elementare ale biblio-

grafiei. Titluri incomplete, inexacte, fără indicații bibliografice suficiente. Nu se indică aproape niciodată dacă fac parte din publicații colective, dacă sunt extrase, nu se indică edițiile. Lipsesc când locul apariției, când anul, când amândouă. Lipsesc apoi aproape peste tot paginile publicațiilor, la care e tratat subiectul care ne interesează. Ca să nu mai vorbim de lipsa altor indicații. Ni se dă astfel o serie întreagă de titluri generale, mai ales streine, care în acest chip bibliografiate, cercetătorului, în multe cazuri, îi creiază mai curând dificultăți, decât îi fac servicii. Nu mă gândesc numai la timpul pierdut cu căutarea și răsfoirea unei publicații pe care o găsești, ci la celelalte, pe care trebue să le urmărești multă vreme, ca să constați la sfârșit că nu cuprind nimic important, sau la cele pe care n'ai posibilitatea să le consulți când îți trebue sau niciodată. Câteva indicații sumare te-ar scuti de multe pierderi de timp și alergări inutile. Publicațiile streine mai ales, scrise la distanțe mari de teatrul răscoalei, cele mai adesea nu fac altceva decât se copiază și răscopiază unele pe altele, au foarte des același izvor; o simplă indicație ți-ar lua grija că, prin imposibilitatea în care te afli de a ajunge la o publicație sau la o carte al cărei cuprins nu-l cunoști, ai riscat să nu fii pe deplin informat în subiectul pe care îl urmărești.

O curiozitate a bibliografiei e că de obiceiu nu dă autorul și titlul sub care a apărut studiul sau materialul documentar într'o publicație colectivă sau periodic, ci numai titlul acestora. In repertoriul d-lui Beu se pot citi titluri bibliografice ca acestea: Concordia, anul 1865. Nr. 8, 9, 10. — Familia. Pesta 1866. Nr. 2. — Foaie pentru minte, inimă și literatnră, anii 1862—1863. — Papiu A. Ilarian: Tezaurul de monumente istorice. București 1864. vol. III. — Transilvania: Sibiu 1869, p. 293, și 1882, p. 32. — Archiv für Siebenbürgische Landeskunde. 1903, și Neue Folge Bd. 23, 25, 31. — Karpathen. Sibiu 1908. Gohl Ödön: Numizmatikai Közlöny. Budapesta 1908. p. 116—7. Hazánk, 1884, 1885, 1887. — Monumenta Hungariae Historica. 1906. Și altele. (Am păstrat intenționat și greșelile și punctuația!). Se'nțelege prin aceasta lipsesc o altă serie de nume de autori și titluri, care se ascund sub aceste indicații sumare.

Curiozitățile sunt destul de frecvente și în celelalte titluri bibliografice. De pildă la nr. curent 97 citești *Dan Pavel:* Urcan Bătrânul. Nuvelă. București 1939. *Urcan Bătrânul* e titlul unui volum de nuvele în care subiect din răscoală are una singură, întitulată *Iobagii.* Sau *Eminescu Mihail:* Horia. Poezii postume. Iași 1908. Ca și când volumul de poezii a lui Eminescu s'ar întitula Horia și nu numai una singură. La 199 citim *Marlin I.:* Horra. Roman. Arch. Sieb. Landeskunde 1894. In volumul indicat al revistei nu găsim romanul, ci studiul lui Oskar Wittstock, *Josef Marlin. Ein Beitrag zur sächsischen Litteraturgeschichte der vierziger Jahre.* Romanul nici n'a fost publicat încă; se află și azi în manuscris, sub titlul *Horra. Kriegs- und Friedensbilder aus dem Volksleben der Romänen oder Wallachen in Siebenbürgen*, la Muzeul Brukenthal din Sibiu. El a apărut numai într'o prelucrare a lui Karl Bleibtreu,

Ein Freiheitskampf in Siebenbürgen. Kulturhistorischer Roman. Acesta în schimb nu figurează în bibliografie. Deşi în catalogul expoziţiei dela Academia Română, întocmit tot de d-l Beu, îl găsim trecut.

Pentru insuficienţele lucrării sale — am văzut — d-l Beu invocă scuza că şi-a întocmit-o după notele luate în cea mai mare parte în bibliotecile din Viena şi Budapesta şi aşa azi i-a fost imposibilă revizuirea sau întregirea. Scuza poate fi invocată, dar pentru publicaţiile care se găsesc numai acolo, nu şi pentru cele care se găsesc în bibliotecile din ţară sau din loc. Cărţile, publicaţiile se găseau în cea mai mare parte şi la noi, în bibliotecile mari ale Academiei Române, Brukenthal, Astra, Biblioteca Universităţii şi în altele. Mai mult, o bună parte din ele se găsesc bibliografiate, de Szilágyi, Densuşianu, Crăciun, Veress şi de alte bibliografii, cu toate datele lor. Să fi fost extrase măcar de-acolo sau cel puţin să se fi făcut trimiteri la ele.

Trebue să mai adăugăm un cuvânt şi despre greşelile de transcriere, punctuaţie, care sunt iarăşi prea multe. Le întâmpini la fiecare pas. Greşeli la nume, inversări (în ordinea alfabetică Jancsó Benedek e bibliografiat la Benedek, Jakab Elek la Elek, Gottlieb Hermann la Gottlieb, Glisler în loc de Geisler, Wekherliu şi Weckherlin în loc de Wekhrlin, etc.), greşeli în titluri, greşeli la indicarea locului apariţiei, anului, paginilor . . . Lucrarea astfel nu poate fi întrebuinţată fără control.

Strângerea la un loc a unui material bibliografic atât de însemnat, o repetăm, are fără îndoială o mare utilitate pentru orice cercetător în acest domeniu. Sub raport tehnic însă repertorul are mai mult caracterul unei schiţe provizorii, a unor indicaţii pentru întocmirea unei bibliografii, decât a unei bibliografii propriu zise. In tot cazul pentru o nouă ediţie, pe care d-l Beu ne-o promite, ea va trebui complet refăcută. Sperăm ca a doua oară să nu mai apară în această formă, sub raport ştiinţific inadmisibilă.

D. P.

MIHAI SÂNZIANU, *Revoluţia lui Horia în rapoartele ambasadorilor regelui Sardiniei.* Bucureşti, 1944, 9 p. (Extras din volumul omagial C. Giurescu).

In timpul din urmă cercetările din jurul răscoalei lui Horea ne-au îmbogăţit cunoştinţele mai ales cu documentaţie din străinătate. Ştiri se găsesc multe şi în ziarele şi în arhivele streine. Ziarele colportează veştile şi ne dau măsura ecoului răscoalei în streinătate, iar în arhive se găsesc de obiceiu rapoartele ambasadorilor de pe lângă curtea din Viena care, dacă în general sunt mai rău informate asupra răscoalei însaşi, ne dau în schimb relaţii asupra raporturilor în care era pusă ea cu stările politice din lăuntrul sau dinafara imperiului. Contribuţiile din această lature sunt acum mai multe. Pe lângă cele din publicaţiile amintite ale d-lui Beu, d-nii Auner şi Göllner ne-au dat material nou din sursă vieneză, Şt. Pascu din ziare italiene şi din arhiva Vaticanului, Al. Ciorănescu dă câteva ştiri chiar din arhivele Castiliei. Nicolae Bălcescu făcuse extrase din ziarele franceze şi belgiene. Mai sunt cu-

noscute acum şi o serie apreciabilă de broşuri şi stampe care au circulat în streinătate.

Dl Sânzianu ne dă informaţii găsite în arhivele italiene din Torino. Ele sunt extrase din rapoartele ambasadorilor regatului Sardiniei dela curtea imperială, adresate ministrului Hauteville. Interesul lor e mai redus, textele dau numai informaţii sumare, culese din atmosfera dela curte. Sumare pentrucă evenimentul nici nu era de natură să intereseze politic aşa de mult regatul Sardiniei. Rapoartele sunt doar ecoul mişcării şi al măsurilor luate la Viena pentru stăvilirea ei. Ele nu cuprind lucruri deosebite şi nici nu arată vreo înţelegere deosebită faţă de răscoală. Ţăranii răsculaţi nu sunt decât bande de briganzi care comit orori nemaiauzite, ard, pradă, şi nimic mai mult. Atitudinea din rapoarte nu se ridică prin nimic de-asupra nivelului comun al vederilor lumii înconjurătoare.

Comentariile de care sunt însoţite extrasele sunt de puţină utilitate; ele sunt făcute cu o cunoştinţă insuficientă a istoriei răscoalei. Dintr'o prezentare ştiinţifică puteau să lipsească, fără vreo pierdere, şi apropourile literare; mai ales cele de încheiere. Reţinem în schimb textele, care sunt o contribuţie reală la cunoaşterea urmelor pe care le-a lăsat răscoala în străinătate.

D. P.

ION CONST. CHIŢIMIA, *Cronica lui Ştefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schaedel.* Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1942, 72 p. (23 planşe).

Această importantă cronică germană, cuprinzând povestirea evenimentelor dela 1457—1499. apare ca numărul 3 din colecţiunea iniţiată de regretatul N. Cartojan cu titlul: *„Texte de literatură veche românească"*. Textul german, descoperit de cercetătorul polon la 1911 în *Bayerische Staatsbibliothek* din München, este însoţit şi de traducere românească şi de 23 planşe în facsimil.

In studiul introductiv examinând editorul felduritele opinii formulate cu privire la autorul acestei cronici, ajunge la concluzia că nici una din ele nu ar avea destulă putere de resistenţă în faţa unui examen critic scrupulos. E sigur însă că autorul a trăit şi scris chiar în curtea lui Ştefan, de unde originalul slavon sau chiar o versiune latină intrând în mâna unui polon, acesta a completat textul original cu câteva adaosuri, făcute chiar în anul 1499. In această formă ajungând în biblioteca umanistului german Hartmann Schaedel (1440—1514), el sau vre-unul din secretarii lui a făcut traducerea germană, descoperită de Gorka. La p. 26—27 editorul ţine să-şi încheie argumentarea cu *„O chestiune de amănunt:* In 1485 Ştefan cel Mare depusese jurământul de credinţă la Colomea faţă de Polonia. Nădăjdu-i-se ajutor efectiv pentru recucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, ceeace nu s'a întâmplat. Din contră, în 1489 Polonii ajung la o înţelegere cu Turcii. Ştefan închină şi ţara Turcilor prin 1490 1491, pentru orice eventualitate. Era numai un act diplomatic de prevedere. Chiar după ciocnirea sângeroasă din

1497, Ştefan nu s'a alăturat convins Turcilor. Nu pierduse încă nădejdea unei cruciade contra Musulmanilor. Şi lucrul acesta merge atât de departe, încât în 1499 încearcă o împăciuire sinceră cu Polonia şi Lituania. Dar se pare că Voevodul a mers din desamăgire în desamăgire şi, pe drept sau pe nedrept, i-a crezut pe Poloni laşi, pierzându-şi încrederea în ei. In 1503 îi acuză în cuvinte înţelepte, că nu se ţin de cuvânt şi delegaţia lor n'a sosit la locul stabilit, alături de cea ungară, pentru începerea negocierilor cu privire la chestiunile în litigiu. „Polonii, spune el, mă iau drept copil. De câteva ori au căzut de acord cu mine şi totuşi nu pot să ajung la un rezultat cu ei. Dacă reprezentanţii Regatului polon şi ai celui ungar ar fi venit în acest loc şi pe mine, ameninţat chiar de boală, nu m'ar fi găsit aci, ce-ar fi zis despre asta?" In vorba liniştită se frământa revolta Domnului, care se consideră înşelat în credinţe".

La transcrierea textului german, relativ la lupta dela Baia din iarna anului 1467, un cuvânt prescurtat aşa *„rt"* îl consideră editorul ca pe un *„etc."* fără nici un rost în frază. Transcrie deci fraza aşa: „Wer dem < rt > Stephen voyvoda seyn Grosser hoffgroff Ysaya getrew gewesen, und wer an gerytten wu es im befollen war, so were keyn fuss dar von Kummen" (p. 38 39). In traducere românească: „Dacă lui Ştefan Vodă i-ar fi fost credincios Isaia, marele său vornic, şi ar fi alergat acolo, unde i se poruncise, atunci n'ar fi scăpat teafăr nici un picior de Ungur".

După cum rezultă din forma prescurtării, reprodusă în facsimil la planşa a V-a, ar fi mai admisibilă o descifrare a cuvântului *dort* decât a lui etc. Şi atunci începutul frazei ar trebui transcris: „Wer dem *dort* Stephen voyvoda seyn grosser hoffgroff Ysaya getrew gewesen = „Dacă acolo i-ar fi fost lui Ştefan Vodă credincios marele său vornic Isaia"... Cronica este tipărită cu îngrijire deosebită în condiţiuni tehnice, cari fac cinste şi D-lui Chiţimia şi editurii Casei Şcoalelor.

I. L.

MIHAIL POPESCU, *Oraşe şi cetăţi din Transilvania.* Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1934, in-4⁰, 45 p.

Autorul arată în Introducere că dupăce publicase în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" (nr. 49) sub titlul *„Intăriri austriace în Oltenia"* vederi generale şi proiecte de întărire după un Album în colori, păstrat în Arhiva de Război din Viena, după originalele din aceeaşi Arhivă reproduce desenele elaborate înainte de 1735 de către ingineri topografi austriaci ale următoarelor oraşe şi cetăţi transilvane: Alba-Iulia, Bistriţa, Braşov, Cluj, Făgăraş, Gherla, Hunedoara, Mediaş, Odorhein, Rupea-Cohalm, Sebeş, Sibiu, Sighişoara, Târgu-Mureş. Clişeele ar fi fost de dorit să fi fost reproduse pe câte o pagină întreagă şi pe hârtie ceva mai bună, ca să poată fi cercetate şi amănuntele adeseori destul de importante. Notiţele istorice, adaose la fiecare clişeu, scot la iveală momente din trecutul oraşului înfă-

ţişat plastic. Pe alocuri ele sunt cam sumare şi susceptibile de numeroase îndreptări sau întregiri.

—.—

TEODOR BODOGAE, *Despre cunoştinţele tealogice ale preoţilor români de acum 200 de ani. Semnificaţia unui manuscris.* Sibiu, 1944, LXX+66 p.

Manuscrisul găsit de păr. Emilian Cioran în biblioteca-muzeu a familiei Popovici Barcianu din Răşinari, o copie din 1765 a originalului databil dintre anii 1750—1755, oferă editorului prilej să facă un studiu introductiv, în care, pe lângă descrierea manuscrisului, îi precizează cu aproximaţiune data şi locul (într'o mănăstire de pe valea Oltului: Hurez, Bistriţa, Râmnic sau Cozia). Incercând să descopere şi autorul acestei lucrări polemice îndreptate contra tipăriturii blăjene *„Floarea Adevărului"*, editorul îl caută în preajma lui *Grigarie Socoteanu*, fost dascăl la şcoala mănăstirească din Cozia, unde printre ucenicii săi apare şi Iacob, fiul preotului Man din Răşinari, în casa căruia, în timpul unei răzmeriţe (1739) Grigorie se odihnise „vre-o jumătate de an". Acest Grigorie ajuns apoi episcop al Râmnicului (1749—1764) şi mai târziu chiar mitropolit al Ungrovlahiei (Iulie—Octomvrie 1770) a dat frământărilor religioase din vremea sa deosebită atenţiune hirotonind preoţi pentru satele din sudul Transilvaniei şi îmbărbătându-i să reziste ispitelor de înstrăinare, cum scria într'o frumoasă pastorală trimisă din Râmnic (1761) bunilor „creştini şi adevăraţi fii ai Sf. Biserici a Răsăritului, *vecini Ardeleni*". Pastorala începe cu două versuri cari seamănă uimitor cu ale mitropolitului Varlaam al Moldovei din Cazania dela 1643:

„Multe feluri de furtuni ridică vântul pe mare
Şi mai mult gândul ereticului, în rătăcirea ce are" —,

pentru a continua să arate cum au procedat „pierzătorii de suflet dintr'acea parte de loc, la Ardeal: Vlădicii Atanasie, Ion Patochie şi Aron", care — acesta din urmă — „cum s'a aşezat în scaun, ...a început a scoate popii şi norodul în biserici şi a le spune didafii, cuvinte de mângăiere şi alte multe pentru Unaţie. Şi cu acele didafii pre mulţi au amăgit din cei proşti, apoi văzând că nu poate prinde pe toţi cu acel fel de năvod, au început a împleti altul într'alt chip: adecă au tipărit cărţi pline de neadevăr şi gogleze. Şi văzând, că nici cu acestea nu poate să vâneze pe toţi, au supărat pe Crăiasa, să trimită ostaşi cu arme, să tae pe creştini şi să le spargă bisericile ... Astfel *a mare iarnă* a sosit Sfintei Biserici a Răsăritului, căci cei cari pentru domnia şi cinstea omenească s'au depărtat de adevăr, vreau să vă clătească şi pe voi din legea strămoşească. Ci voi staţi în dreapta credinţă până la vărsarea sângelui şi să nu vă amestecaţi cu cei cari au călcat Pravila şi au stricat hotarul sfintelor soboare ... Uniaţii au strămutat legea şi au uitat de Dumnezeu şi cred numai în Unaţie, dar voi să nu credeţi, nici Sf. Unaţie să nu-i ziceţi, ci să-i ziceţi stricăcioasă de suflet ... Că se miră şi Turcii. cari au auzit de prigoanele din Ardeal" ... Această pastorală fu-

sese publicată de asesorul consistorial Matei Voileanu în *Telegraful Român* din Sibiu (1898 nrii 32 34).

Asemanarea câtorva expresiuni din cuprinsul ei cu cele din textul manuscrisului îndreptăţesc concluziunea că „replica la tipăriturile blăjene nu se putea scrie altundeva mai bine decât ori la Râmnic ori în vre-o mănăstire din jur şi că autorul ei trebue să fi fost vre-un călugăr din apropierea episcopului Grigorie".

Publicarea acestui manuscris polemic, dă editorului prilej să facă o interesantă serie de constatări cu privire la cunoştinţele teologice ale preoţilor români de pe la jumătatea veacului XVIII, ajungând la concluzia că ele nu erau cu nimic mai prejos decât ale celorlalţi preoţi şi predicatori de pe vremea aceea din Ungaria, cărora după cum spune un istoric (Fr. Krones, *Ungarn*, p. 42) — nu le puteai pretinde mai mult decât popilor valahi: a citi şi a scrie. Că această cultură teologică ieşia mai mult din cărţile de ritual, e adevărat, dar să nu se uite, că în stihurile şi cântările acestor cărţi se cuprind formulări dogmatice din cele mai adânci şi că preoţimea română din clipa, în care a ajuns să le înţeleagă pe limba ei, le-a adâncit şi chiar prelungit în viaţă în chipul cel mai frumos cu putinţă. Dovada ne-o dă şi lucrarea de faţă. Dar valoarea mss-ului creşte şi mai mult din punctul de vedere al istoriei literare. Cele peste *20* de cărţi de ritual şi vre-o *10* lucrări msse de teologie şi filosofie religioasă, pe care le-a folosit autorul, constitue o confruntare bibliografică, de mărimea căreia nu cunoaştem până pe vremea aceea alta. Dacă ne gândim, că ea nu pornea dela modele existente rom.-catolice ca *„Floarea Adevărului"*, care de aceea şi păstrează un caracter prea scolastic, prea de manual al misionarului, şi că autorul nostru scrie liber, aducând problemele discutate în lumea spiritualităţii largi a poporului, cu limbajul, cu credinţele şi cronografele lui, înţelegem şi mai mult valoarea de document, pe care o primeşte mss-ul . . . (care) „ afirmă şi o destul de frumoasă conştiinţă naţională românească, natural sub pavăza credinţei strămoşeşti". Atunci, când afirmă, că s'ar fi aşteptat ca alţii „din neam strein ori vrăjmaşi de-ai nostri să ne bârfească, am fi înţeles şi am fi răbdat. Ci iată că ne ocărăsc pre noi — Românii noştri, cei dintr'o casă cu noi", cari ne erau „vecini şi cunoscuţi şi cari dimpreună cu noi se îndulceau aceleiaşi neperitoare mâncări (se împărtăşeau din acelaş potir al neamului românesc) şi umblam *cu un gând* cu toţii în *aceeaş casă a lui Dumnezeu*" — de bună seamă că autorul exprima, în chipul cel mai plastic şi într'o vreme când la Blaj încă nu putea fi vorba de aşa ceva, conştiinţa unităţii spirituale româneşti" (p. LXVIII LXX).

Pentru calitatea stilului polemist al autorului necunoscut din veacul XVIII, sunt concludente câteva rânduri din *„Intâiul pontum la cărticica voastră:* Vedem că i-aţi pus nume şi-i ziceţi *„Floarea Adevărului"*. Dară pentru ce i-aţi pus acest nume? Căci noi cetind-o, n'am găsit adevăr într'ânsa. Şi mai ziceţi, că aţi făcut-o pentru pacea şi dragostea de obşte, dară noi

găsim într'ânsa (numai) gâlceavă şi vrajbă, pre cum v'am arătat în predoslovie. Şi vedem, că aţi însemnat într'ânsa toate cărţile româneşti câte s'au tipărit în ţara aceasta şi în Moldova şi aţi ciumelit (ciupit) din toate câte un cuvânt, care aţi gândit că vă ajută vouă. O! de s'ar astupa gura ce răsvrăteşte Scriptura! Şi mai întâi decât altele scrieţi pentru Unaţie, cumcă este (*însaş*) luminata învăţătură a Sfinţilor Părinţi. Şi ziceţi că foarte rău greşim noi, că nu ne unim cu voi ... Şi iarăş mă rog arătaţi-mi mai bine, ce mărturii aveţi pentru această *lege nouă*, ce o aţi izvodit acum? ... când veţi fi adevăraţi uniţi cu Apusenii, trebue să nu postiţi cele 4 posturi de peste an şi Miercurile şi Vinerile, ci să postiţi Sâmbăta ca Ovreii, după legea jidovească ... Şi să faceţi liturghia cu azimă nesărată ... Şi încă mai sunt şi altele până la 72 din aceste deosebiri, ci pentru mulţimea vorbei le lăsăm. Şi ţiind aşa, atuncea veţi fi uniţi adevăraţi, iară cum sânteţi acum, nici sânteţi cu Răsăritenii, nici cu Apusenii, nici calzi, nici răci. Ci voi sânteţi, pre cum scrie la Apocalipsă: „ nici cald, nici rece, ci voiu să-l borăscu din gura mea“ ci mai bine tăceţi şi vă cunoaşteţi rătăcirea ...“

Alături de valoroasa cronică rimată *„Plângerea Mănăstirii Silvaşului“* şi descrierea polemică, publicată de Ghenadie Emăceanu în *„Biserica Ort. Rom.“* (1883). *Intrebări şi răspunsuri pentru legea a III-a, ce s'au izvodit, adică Unia din Ţara Ardealului* mss-ul, editat de d. prof. T. Bodogae cu întreg aparatul critic necesar, constitue un valoros monument istoric-literar al atât de sbuciumatului suflet românesc-transilvan din veacul XVIII.

S. DRAGOMIR, *Studii şi documente privitoare la Revoluţia Românilor din Transilvania în anii 1848—49*. Vol. II. Sibiu, 1944, XXII+602 p. (Academia Română).

Urarea făcută cu ocaziunea prezentării primului volum din această colecţie, ca d-l prof. S. Dragomir să poată duce la bun sfârşit planul de a tipări cele 6 volume din Studiile şi documentele privitoare la anul 1848 49 în Transilvania, în parte s'a şi împlinit, adăugând ştiinţei româneşti încă o mândrie şi numelui d-sale încă o recunoştinţă prin publicarea celui de al doilea volum. Volumul de faţă, prin cuprinsul său bogat — 480 de documente — şi deosebit de important, contitue temelia pe care se poate clădi istoria acelor ani sbuciumaţi. Căci dacă în vol. I s'au publicat mai mult acte externe, scoase din arhivele vieneze, în care se oglindeşte mai ales atitudinea şi vederile Curţii, sau aceea a diferiţilor ei reprezentanţi, în vol. de faţă se publică mai ales acte interne: din corespondenţa Comitetului Naţional Român, a diferiţilor prefecţi, tribuni, administratori, a diferiţilor ofiţeri imperiali din Transilvania, precum şi a unor împuterniciţi ai guvernului revoluţionar maghiar sau a unor ofiţeri maghiari. Unele acte externe ce se găsesc în acest volum le completează foarte bine pe cele interne. Aşa este de pildă corespondenţa unor miniştri sau înalţi demnitari dela Budapesta cu

o seamă de personalităţi române din Transilvania şi mai ales cu Episcopul Andrei Şaguna.

In acest al doilea volum văd lumina zilei documente scoase din patru fonduri: 1. Arhiva Academiei Române, colecţia Hodoş-Papiu, dosarele 1058, 1059, 1060 şi 1061; 2. Arhiva Asociaţiunii „Astra", Colecţia Muzeului Unirii din Alba-Iulia; 3. Arhiva Academiei Române, colecţia Csány provenită dela Palatul Cultural din Arad şi 4. Arhiva Muzeului Ardelean din Cluj, colecţiile contelui Mikó şi Kövári. Din primul şi din ultimul fond, documentele au fost culese şi publicate de d-l prof. S. Dragomir, iar din celelalte două de către d-nii E. Hulea şi Dr. L. Nichi.

Pentru a putea preţui şi mai mult aceste comori în care se păstrează faptele glorioase ale trecutului, nu va fi de prisos înfăţişarea pe scurt a peripeţiilor prin care au trecut aceste documente, numai un miracol făcând să ajungă până la noi. Cele din colecţia Papiu-Hodoş de pildă, după ce au fost adunate de către cei doi tineri entuziaşti cu scopul de a le folosi la întocmirea istoriei anilor 1848—49[1]) au ajuns la Viena unde se găsea Papiu-Ilarian la studii, apoi în Moldova, la Iaşi, unde au fost duse de acelaşi[2]), apoi la Academia Română din Bucureşti donate de Nerva Hodoş, fiul lui Iosif Hodoş la care vor fi rămas după moartea vărului său Papiu, la Moscova în timpul celui dintâiu războiu mondial şi, în sfârşit, din nou la Academie. Nu mai puţin hazardat a fost drumul parcurs de documentele din celelalte colecţii. (Cf. *Introducere*, p. X—XIV, XVIII—XIX, XXVI—XIX).

Chiar dacă unele dintre aceste documente ce se publică în acest volum au mai fost publicate, fie în ziarul *Gazeta Transilvaniei* din 1891, fie în revista *Transilvania* din 1876, 1877, 1886 (dintre cele culese de d-l E.

---

[1]) Al. Papiu-Ilarian a şi publicat la 1815—1852 primele două volume din *Istoria sa.* In cel de al doilea volum se înfăţişează mişcările Românilor până la adunarea dela 3/15 Mai. Materialul pentru înfăţişarea revoluţiei propriuzise n'a mai fost prelucrat definitiv, rămânând numai o schiţă de ceeace ar fi trebuit să fie acest al treilea tom care a văzut lumina tiparului numai în 1943, la Sibiu. Iosif Hodoş încă avea de gând să scrie o istorie a revoluţiei din 1848—49. Nici el n'a putut duce la îndeplinire însă acest plan, rămânând în urma sa un mss. de 16 pagini in folio: *Istoria anilor 1848—49 dela 15 Mai înainte.* Cf. E. Hodoş, *O viaţă de luptă, suferinţă şi nădejde.* Sibiu, 1941, p. 132.

[2]) S. Bărnuţiu scria din Iaşi la 15. VIII. 1857 lui S. Balint să nu lase pe Papiu „să ridice documentele naţionale ce sânt depuse la Dta ... fiindcă aceste documente nu sânt proprietatea D-lui Papiu, nici a mea, nici a altuia privat, ci sânt proprietatea naţională ... şi ar fi lucru foarte periculos să se transporte acele documente prin ţări streine (în Moldova) şi să se înstrăineze dela Românii transilvani, a căror proprietate sânt". Cf. E. Hodoş, *Scrisori, cu mai multe scrisori şi un adaos.* Sibiu, 1940, p. 20.

Hulea), fie în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj* vol. IV, 1924—26 (dintre cele publicate de d-l Dr. L. Nichi), totuși, în totalitatea lor aceste documente sunt de o valoare deosebită pentru istoriografia critică și reprezintă de aceea, un dar neprețuit pe care Academia Română îl oferă Ardealului desrobit, după cum spune d-l prof. Dragomir *(Către cititori*, p. V).

Modul de publicare al documentelor din vol. II este același întrebuințat și la vol. I: documentele scrise în limba maghiară sunt precedate de ample regeste, pe când cele scrise în limha germană și română sunt lipsite de aceste rezumate care totuși le-ar fi necesare pentru înlesnirea consultării lor, fiind însoțite numai de numele expeditorului și de al destinatarului.

Din documentele publicate în acest volum se poate reconstitui în bună parte corespondența Comitetului Național Român cu tribunii, cu prefecții și cu administratorii numiți de el. Mai ales două dintre prefecturi, și anume aceea a Sebeșului, condusă de Dionisie Popovici Marțian și aceea a Reghinului, condusă de Constantin Romanu Vivu, au în volumul de față o hogată corespondență cu Comitetul. Nici celelalte prefecturi: a lui Avram Iancu, a lui Axente Sever, a lui N. Solomon, a lui S. Balint și a lui Ioan Buteanu nu lipsesc, chiar dacă materialul ce le privește este mai sărac. O bună parte din documente formează corespondența dintre prefecți și tribunii din subordine. Multe dintre piesele publicate alcătuiesc corespondența lui D. Moldovanu, administratorul jud. Hunedoara în anii 1848—49, cu aproape toți prefecții și tribunii români, precum și cu Comitetul Național. Nu lipsesc din acest volum nici proclamații de ale diferiților fruntași ai vieții politice și bisericești adresate poporului. Astfel este proclamația lui Petru Dobra către Românii din jud. Hunedoara, a lui Eftimie Murgu către Români, a patriarhului Rajacic adresată Românilor, a unui grup de 5 deputați români din parlamentul din Budapesta (Sig. Pop, G. Mihali, T. Șerb, I. Man și St. Ioanoviciu) către Români, a comisarului guvernial Lad. Csány, a gen. Bem, etc. La fel de interesante sunt și diferitele circulare ale episcopilor sau ale consistoarelor: a lui Lemeny[3]), a consistorului ortodox către protopopi, a episc. Erdeli. etc. Tot aici se publică și memoriul Adunării Naționale din 3/15 Mai adresat guvernului, ca și cel al Românilor ortodocși din Ungaria adresat dietei țării.

Din corespondența ce vede acum pentru întâia oară lumina zilei se poate cunoaște mai bine rolul nefast jucat de deputatul Ioan Dragoș în aceste împrejurări. Printre cele mai interesante piese ce se publică în acest volum

---

[3]) Circulara episc. Lemeny a fost publicată de N. Popea, *Memoriul Arhiep. și Mitropolitului boron de Șaguna, sau luptele naționale politice ale Românilor*. Vol. I. 1846—1873. Sibiu, 1899, p. 77—78 și aproape în întregime la Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, schița tom. III, p. 22.

considerăm lista intelectualilor români din Transilvania prezentată ministerului austriac de nişte „ergebenśte Diener". Sunt înşiraţi în această listă 346 de bărbaţi, arătându-se, în dreptul fiecăruia, locul naşterii, vârsta, pregătirea, profesiunea şi limbile pe care le vorbeşte. Aceşti intelectuali sunt grupaţi pe comitate, scaune şi districte. Cu siguranţă că intelectualii români din Transilvania nu erau numai cei înşiraţi în această listă. Inşişi autorii întocmirii tabloului îşi rezervau dreptul ca aflând şi despre alţii să-i comunice ministerului, pe lângă faptul că în comit. Zarandului şi în cel al Solnocului interior nu puteau fi numai 4 intelectuali români, sau în scaunul Orăştiei şi al Cohalmului numai câte unul, iar în cel al Sighişoarei niciunul. Un număr însemnat de documente reprezintă corespondenţa episc. A. Şaguna cu unii membri ai guvernului maghiar din Budapesta (Szemere B., Ministru de Interne, Kossuth L., Min. de Finanţe, Ötvös I., Min. Cultelor, etc.), cu Arhiducele Ştefan, cu Palatinul Iosif, cu comisarul guvernial Vay N., ş. a. La fel un număr destul de însemnat de documente reprezintă corespondenţa dintre Comitetul Naţional şi generalii comandanţi austriaci din Transilvania: Puchner şi Pfersmann.

Hârtiile din colecţia Muzeului Ardelean privesc epoca de după Adunarea dela 3 15 Mai şi anume activitatea comisarului guvernial N. Vay şi a contelui Mikó. Acesta ar fi pe scurt cuprinsul importantei colecţii publicat în acest al doilea volum.

Materialul prezentat în acest volum întregeşte în cea mai mare măsură cunoştinţele de până acum referitoare la activitatea conducătorilor politici şi militari ai Românilor dela 1849—49, lămureşte episoade numeroase şi importante din timpul revoluţiei şi desveleşte „unele gânduri abea bănuite ale generaţiei glorioase dela 1848". Astfel de daruri din partea Academiei Române făcute Ardealului desrobit sunt vrednice de cea mai mare consideraţiune şi contribue să ne întărească credinţa în virtuţile permanente ale poporului român.

Şt. Pascu

P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrân*. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944, 363 p.

Una din cele mai valoroase lucrări privitoare la istoria Românilor scrise în ultima vreme este fără îndoială monografia prof. P. P. Panaitescu despre *Mircea cel Bătrân*, care ar putea avea pe bună dreptate ca subtitlu *şi epoca sa*. Căci într'adevăr lucrarea de faţă cuprinde toate aspectele vieţii: politice, sociale, economice, religioase şi culturale nu numai din Ţara Românească şi din Moldova, dar şi din ţările vecine, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi în prima jumătate a celui următor. La interpretarea critică şi exploatarea *completă* a materialului cunoscut, autorul mai adaogă unele ştiri care deşi publicate, totuşi au rămas necunoscute cercetătorilor noştri, ca: biografia lui Ştefan Lazarevici scrisă de Const. Costeneţcki, al doilea

privilegiu al lui Mircea către negustorii din Liov din 1409, cronica turcească a lui Urudji şi a lui Aşik Paşa, anumite părţi din cronica bizantină a lui Chalkokondyl şi din cea a lui Dlugosz. Intrebuinţează autorul chiar şi unele documente inedite şi anume tratatul lui Mircea cu Vladislav Jagello din 1410.

Cartea cuprinde două părţi: I. *Politica internă şi organizarea ţării* şi II. *Politica externă a lui Mircea.*

Primul cap. din partea I-a: *Europa răsăriteană la sfârşitul veacului XIV* — Ungaria, Polonia, Serbia, Bulgaria şi Turcii — are menirea să înlesnească înţelegerea unor fenomene româneşti contemporane prin prezentarea situaţiei vecinilor. De pildă faptul că în Răsăritul Europei avem două opere legislative la popoarele slave, a lui Casimir cel Mare în Polonia şi a contemporanului său Ştefan Duşan în Serbia, iar în N. Dunării se petrece cristalizarea unei vieţi de stat româneşti, nu sunt simple coincidenţe, ci rezultatul creşterii populaţiei, a înfloririi economice şi a unui început de conştiinţă de stat (p. 13—14).

In cap. II este înfăţişată familia lui Mircea cu toate ramificaţiile, ajungând, autorul, la concluzia că Mircea şi Dan erau fiii lui Radu însă din căsătorii deosebite şi că Dan a murit în luptă cu Bulgarii lui Sişman şi nu ucis de Mircea. Privitor la data urcării lui Mircea pe tron se stabileşte ziua de 23. IX. 1386. Mama lui Mircea a fost Calinichia, a doua soţie a lui Radu, iar soţia lui Mircea a fost Mara. Mircea a mai avut un frate mai mic, Staico, şi 4 fii care au domnit pe rând în scaunul părintelui lor: Mihail, Radu zis Prasnaglava, Alexandru zis Aldea şi Vlad Dracul.

In cap. III se înfăţişează populaţia Ţării Româneşti în vremea lui Mircea, ajungând la concluzia că ea trebuia să fie mai mare de 4 500.000 de suflete câtă era în vremea lui Vlad Ţepeş, suferind o rărire din pricina războaielor numeroase din a doua jumătate a sec. XIV şi dela începutul celui următor. Cifrele însă, raportate la numărul ostaşilor dat de diferite cronici sau rapoarte, nu pot fi luate drept certitudine. Clasele sociale erau şi în Ţara Românească cele caracteristice evului mediu. Boierii de origine diferită se românizaseră cu timpul şi posedau proprietăţi întinse numite baştină sau ocină. Alături de boieri în doc. lui Mircea apar cnezii ca o categorie socială intermediară între boieri şi şerbi şi care se vor transforma în moşneni. Alături de cnezi erau şerbii, oameni liberi cu o mică proprietate, rumânii de mai târzi.u Cea din urmă clasă socială era aceea a robilor formată exclusiv în acea vreme din ţiganii servitori sau meseriaşi.

Cap. IV cuprinde viaţa economică a ţării. Bogăţia principală a Ţării Româneşti în vremea lui Mircea era grâul. Chiar dacă între articolele de schimb dintre Ţara Românească şi Transilvania nu figurează grâul, nu se poate spune că acest articol nu se exporta nici în alte ţări (p. 85). Considerând belşugul grânelor muntene şi mai ales a grâului, care în anii buni dădea plugarului de 25—30 de ori semănătura, se poate crede că acest produs prisosea locuitorilor ţării şi în timpul lui Mircea, cum prisosea şi la

sfârşitul sec. XVI când era exportat în ţările din S. Dunării[1]), în afară de de cantitatea pe care o luau acum Turcii. Alături de agricultură o desvoltare frumoasă o luară viile, încât vinul ajungea la preţuri derizorii, o vadră cu 3—4 scuzi pe la sfârşitul sec. XVI[2]). O altă bogăţie a Ţării era aceea a animalelor ce se exportau în Transilvania, a peştelui ce se scotea din Dunăre şi din bălţile dunărene. Subsolul ascundea bogăţii felurite: arama şi sarea. Pe lângă acestea se mai găsea în subsolul muntean aur, în cantităţi destul de mari, încât după exploatarea lui, Domnul primea drept impozit 20.000 de ducaţi anual pe la sfârşitul sec. XVI. In timpul lui Mircea să nu fi fost exploatat aurul? Nici chihlimbarul din care ţăranii români făceau lucruri artistice în sec. XVI să nu fi fost cunoscut în veacul anterior? Astfel fiind situaţia nu se poate conchide că Ţara Românească din vremea lui Mircea ar fi fost mai bogată decât în veacurile următoare, din al XVI-lea până al XVIII-lea, pentru faptul că ea n'ar fi fost exploatată încă de Otomani (p. 109). Chiar dacă în sec. XVI—XVIII Ţara era exploatată de Turci, metodele de lucru s'au mai perfecţionat, populaţia s'a înmulţit şi astfel şi bogăţiile. Cu aceste produse se făcea un comerţ intens atât cu Transilvania şi Polonia, cât şi cu ţările transdunărene.

Cap. V tratează despre Domn şi despre cârmuirea ţării. Domnul era judecătorul suprem, aduna veniturile statului şi era ajutat în cârmuire de o seamă de dregători. Veniturile Domnului erau multiple: din vămi, din arenzile pescăriilor, căci bălţile nu trec toate prin donaţii în mâna particularilor şi a mănăstirilor, aşa că această bogăţie a domniei nu se menţine numai în primele vremuri ale principatului muntean (p. 123), ci şi mai târziu până prin sec. XVII. Venitul principal al Domnului era însă birul, pe lângă feluritele dijme şi veniturile după minele de aramă, sare, aur, etc.

Ultimele trei cap. din partea I-a se ocupă de armata, biserica şi cultura în vremea lui Mircea. Oastea se compunea din: oastea cea mare, curteni şi mercenari, sau lefegii. Armamentul era format din arc şi săgeată, armele tradiţionale ale Românilor, pomenite în cele mai vechi cronici şi documente. Un element interesant, de origine tătară apare în armamentul muntean din vremea lui Mircea: pavăzele. Acest împrumut a putut fi făcut într'o epocă anterioară, când o colaborare militară tătaro-română este dovedită pe la 1241[3]).

Biserica şi viaţa mănăstirească, după cum şi celelalte instituţii se organizează în timpul lui Mircea. Insăşi biserica catolică se consolidează, după înfiinţarea episcopiei Argeşului la 1380 nu la 1381 (p. 168), prin unirea unei serii întregi de episcopi. Printre episcopii catolici dela Argeş, trebue

---

[1]) Cf. Mărturiile lui Franco Sivori la Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul sec. XVI*. Sibiu, 1944, p. 115—166.

[2]) *Ibidem*, p. 113.

[3]) Cf. în acest *Anuar*, p. 156.

considerat ca păstorind între 1400—1402 încă un Ioan, după Francisc şi înaintea lui Gheorghe Ioan[4]).

In primele trei capitole din partea a II-a se discută întinderea stăpânirii lui Mircea, ajungând autorul la concluzia că la început Mircea stăpânea un teritoriu mai restrâns pe care şi l-a mărit mereu: 1389 Dobrogea şi Silistra — Padunavia — şi Părţile de peste Munţi — Amlaşul şi Făgăraşul — la 1395 Severinul şi la 1406 Părţile tătăreşti — Chilia şi Hinterlandul ei. Pentru unele date nu se pot formula însă decât ipoteze: cucerirea fendelor transilvane la 1388 pentru care mai târziu Mircea ar fi recunoscut suzeranitatea regelui Sigismund (p. 190 204); cucerirea Dobrogiei dela Turci în parte tot la 1388 şi deplin în anul următor în timpul unor lupte între Turci deoparte şi între ţarul Şişman al Bulgariei şi despotul Ivanco al Dobrogiei de altă parte, cu toate că Turcii au ieşit biruitori (!). Cu „Părţile tătăreşti" chestiunea este şi mai confuză, deoarece apar în *titlul mare* al lui Mircea la 1406, nu mai apar apoi până la sfârşitul domniei, pe la 1415. Dacă despre stăpânirile sud-dunărene se poate presupune că au fost cucerite, pierdute şi apoi reluate din nou, despre aceste „părţi tătăreşti" nu se poate susţine aşa ceva. Şi totuşi ele la un moment dat lipsesc din *titlul cel mare* al lui Mircea. După titlul numai nu se pot formula concluzii referitoare la o anume stăpânire. Titlurile puteau fi mai bogate sau mai simple după cum situaţiunea internaţională permitea Domnului să-şi dea importanţă sau să apară mai modest. Stăpânirea „către părţile tătăreşti" nu era însă identică cu Sudul Basarabiei (p. 297—298) din mai multe motive. Sudul Basarabiei după cum îl arată şi numele, a fost cucerit de un Basarab, de Basarab cel Bătrân pe la 1330[5]) şi nu de Mircea, care chiar dacă era din dinastia Basarabilor nu s'a numit Basarab. In al doilea rând, Mircea stăpânea Chilia Veche din Delta Dunării şi nu Chilia Nouă din Sudul Basarabiei, care a fost întemeiată de Ştefan cel Mare[6]), şi din locul unde era situată Chilia lui Mircea, *dincolo* era Basarabia. Numele de Basarabia dat Ţării Româneşti e frecvent în sec. XIV, şi mai rar în cel următor[7]), astfel că nu putea deriva dela Mircea care deţinea „către părţile tătăreşti" de abea dela 1406. Că aceste părţi tătăreşti nu apar dela început în titlul lui Mircea se explică prin faptul că erau considerate ca făcând parte organică din Ţara Ungrovlahiei, dată fiind vechimea încorporării lor la acestea, iar când apar mai târziu apar sporadic, atunci numai când Mircea voia să impresioneze şi prin titlul său pompos. De aceea şi concluzia autorului că „numele Basarabiei purcede dela Mircea cel Bătrân" (p. 298) este puţin probabilă.

---

4) *Ibidem*, p. 213.

5) *Ibidem*, p. 167—168.

6) N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 31, 53—54 şi 152.

7) M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 611—615 şi Hurmuzaki—Densuşianu, *Documente*, I2, p. 374—375.

Cu multa competinţă sunt înfăţişate luptele dela Cossova, ajungând la concluzia justă că Românii n'au participat la aceste lupte (p. 221). La fel şi luptele dela Rovine, unde Mircea deşi n'a fost învins, a fost nevoit totuşi să se retragă în faţa mulţimii năvălitoare în Transilvania, lăsând pentru foarte scurtă vreme stăpânirea usurpatorului Vlad, care acesta a plătit cel dintâi tribut Turcilor şi nu Mircea.

In această vreme în Moldova cârmuiau ţara urmaşii lui Laţcu Vodă: Petru, Roman, Ştefan, Iuga şi Alexandru. Primii trei erau fiii Margaretei-Muşata. Din nume, din atributul „nobilissima" şi din faptul că avea legături cu Papa, nu se poate afirma că Margareta-Muşata ar fi fost „fără îndoială" streină, o prinţesă maghiară (p. 227). Nume de acestea — Margareta-Muşata — se întâlnesc foarte frecvent la Românii din Transilvania şi chiar în Maramureş[8]) şi Margareta-Muşata era maramureşancă, nu însă prinţesă maghiară. Atributul de „nobilissima", prea nobilă, se da oricui, indiferent de naţionalitate (însuşi Petru, fiul ei îi spune la 1384 „nobilissima domina Margarita, mater nostra dilecta")[9]). Legăturile cu Papa se explică prin faptul că era catolică. Dacă ar fi fost streină n'ar fi putut întemeia sau continua o dinastie atât de proaspătă, căci soţia unui fiu al lui Laţcu n'a putut fi cum crede autorul (p. 228). N'a putut fi, deoarece într'un document dela 1372 se spune limpede că până la acea dată Laţcu nu avea copii, iar dacă la acea dată nu avea copii, şase ani mai târziu (1378), când e amintită Margareta, n'ar fi avut o noră „Domina", iar peste alţi 6 ani, un nepot voevod[10]). Nici ipoteza că presupusul soţ al Margaretei, Costea, ar fi fost fratele lui Laţcu nu poate fi susţinută, deoarece în acest caz cronicele moldovene n'ar fi uitat să o spună, cum nu au uitat să spună despre Laţcu că era fiul lui Bogdan; nicio cronică însă nu spune despre Costea că ar fi avut vreo legătură de rudenie cu Laţcu sau cu familia Bogdanilor. Noi rămânem pe lângă ipoteza susţinută în alt loc[11]), că Margareta era sora lui Laţcu, fiica lui Bogdan. Inlăturând ipoteza că Margareta-Muşata era o prinţesă maghiară, trebue înlăturată şi afirmaţia că „prezenţa Margaretei în dinastia moldovenească reprezintă legătura de alianţă cu Ungaria, care a caracterizat politica externă a acestei ţări în prima perioadă a istoriei ei" (p. 229). Documentar e dovedit tocmai contrarul, iar „dovezile necunoscute", aduse de autor în sprijinul afirmaţiei sale nu dovedesc nimic, căci Valahii din oastea lui Sigismund care intra la 1383 în Cracovia nu vor fi fost moldoveni, ci de dincoace de Carpaţi.

---

8) Cf. *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Vol. I. Ed. E. Lukinich, L. Gáldi, L. Fekete-Nagy, L. Makkai. Budapesta, 1941, p. 361, 517—518.

9) Cf. M. Costăchescu, *o. c.*, I, p. 74.

10) Cf. Acest *Anuar*, p. 193—194.

11) *Ibidem*.

La fel de puţin probabilă este şi cealaltă afirmaţiune a prof. P. P. Panaitescu, că domnia lui Petru I a însemnat o reacţiune ortodoxă faţă de domnia predecesorului său Laţcu (p. 229). Dimpotrivă, Petru sub influenţa mamei sale şi a soţiei sale, tot catolică din familia regilor poloni, se arată prieten al catolicilor, permiţând construirea de biserici pe seama acestora, permiţând aşezarea unui incvizitor, a unui vicar general al Predicatorilor Peregrini, a unui „custos", ţinând chiar pe lângă dânsul un „procurator" dintre călugării catolici[12]).

In trei locuri (p. 228, 249, 277) d-l prof. P. P. Panaitescu afirmă că Ştefan I Domnul Moldovei era fiul lui Roman I şi frate cu Iuga urmaşul său şi cu Alexandru cel Bun. Toate analele şi letopiseţele moldoveneşti şi chiar streine care vorbesc despre acest Domn, afirmă că era fratele lui Roman[13]), afară de cronica lui Axente Uricariul dela începutul sec. XVIII[14]). Ori, nu credem că o singură cronică şi aceea scrisă după trei veacuri şi jumătate dela domnia lui Ştefan merită mai mult crezământ decât alte 10, scrise într'un timp cu mult mai apropiat de evenimente. Ce priveşte documentul la care se referă cronica lui Axente Uricariul şi în care Ştefan ar fi spus că este fiul lui Roman, nu se păstrează decât menţiunea despre el şi două regeste din sec. XIX în care se spune acest lucru. Va fi fost autentic acel document? Nu se ştie şi pe presupuneri nu se pot clădi concluzii. Pentru documentul la care trimite d-l Panaitescu întru susţinerea teoriei d-sale, trebue să spunem că este dela Iuga Vodă, din 28. XI. 1399, astfel încât Iuga pe bună dreptate aducea mărturia fraţilor săi: Alexandru şi Bogdan[15]). Nici Alexandru cel Bun în documentul dela 7. I. 1403, unde înşiră înaintaşii în domnie, nu ar fi uitat să spună că Ştefan i-a fost frate, după cum nu uita să spună despre Roman că i-a fost tată[16]). Pe piatra de pe mormântul lui Ştefan, aflătoare în biserica din Rădăuţi stă scris simplu: „Bătrânul Ştefan Vodă, care a bătut pe Unguri la Hindov"[17]). Fratele mai mic al lui Petru,

---

[12]) *Ibidem*, p. 162.

[13]) Cf. *Cronica şi analele putnene; Cronica moldo-polonă; Cronica anonimă;* (I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche.* Bucureşti, 1891 p. 193, 223, 238); *Letopiseţul de'a Bistriţa* (I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor.* Bucureşti, 1895, p. 49); *Letopiseţul lui Azarie* (I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie.* Bucureşti, 1909, p. 125); *Cronica lui Nicolae Costin* (M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei.* Vol. I. Bucureşti, 1872, p. 83), etc.

[14]) D. P. Bogdan, *Despre Domnii Moldovei Ştefan I şi Iuga*, în *Revista Istorică Română*, IX, p. 169.

[15]) M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare.* Vol. I, p. 23.

[16]) *Ibidem.*

[17]) E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina.* Viena, 1903, p. 105.

Roman, domnitorul dela 1392—94, n'a putut avea un fiu atât de „bătrân" pe la 1399. Faptul că Ştefan ia tronul împotriva lui Roman, ar fi încă o dovadă contra paternităţii lui Roman, pe când rivalităţile între fraţi erau la ordinea zilei. Toate acestea ne îndreptăţesc să considerăm pe Ştefan ca fratele mai mare, „bătrânul", al lui Petru şi al lui Roman[18]).

Monografia prof. P. P. Panaitescu despre Mircea cel Bătrân rămâne cu toate acestea unul din cele mai temeinice şi mai bine informate studii de istorie medievală românească. Din lectura lui îţi apare un Domn român cu cele cinci caracteristice principale: luptător pentru creştinătate, adunător de pământ românesc, diplomat destoinic, inovator îndrăsneţ şi bun gospodar.

Şt. P.

E. HODOŞ, *Scrisori.* Sibiu, 1940, 127 p.; *O viaţă de luptă, suferinţă şi nădejde.* Sibiu, 1941, 152 p.; *Literatura zilei.* Sibiu, 1941, 179 p. şi *Cercetări. Probleme şcolare confesionale.* Sibiu, 1944, 212 p.

In mijlocul unei vieţi trudite, la vârsta de 87 de ani, prof. pensionar Enea Hodoş, membru corespondent al Academei Române, în loc de odihnă binemeritată, lucrează cu spor în ogorul culturii. Pe lângă munca depusă în redacţia ziarului *Telegraful Român,* E. Hodoş publică şi lucrări mai mari, de ordin istoric-literar, dintre care cele mai multe aduc preţios material inedit, scos din hârtiile familiare sau cules din arhivele mitropoliei române ortodoxe din Sibiu.

Astfel în 1940 publica mai multe *Scrisori* dintre anii 1849—1899 cele mai multe rămase dela tatăl său, deputatul şi academicianul Iosif Hodoş, iar altele primite de însuşi autorul dela diferite personalităţi culturale şi politice. *Scrisorile* se încheie cu un crâmpeiu din viaţa parlamentară a lui I. Hodoş. Găsim în acest volum ştiri despre mergerea mai multor „tineri şi bărbaţi, preoţi şi mireni" din Bihor la Iancu şi despre mitul ce se creiase încă de atunci în jurul Craiului Munţilor. „Românii de pe aice n'au alta în gură numai Iancu" scria I. Christianu din Oradea lui S. Bărnuţiu la 14. IX. 1849 (p. 5). In aceeaşi scrisoare se descopere atitudinea lui Bălăşescu, ce primea 40.000 fl. c. m. „ca să-i întrebuinţeze pe spionajuri" (p. 6). Ştiri interesante despre Fl. Micaş într'o scrisoare a lui Al. Papiu Ilarian către Hodoş din 25. IX. 1854 (p. 25—26). Invitarea făcută lui Iosif Hodoş de a ocupa catedra de limba şi literatura română la Academia din Iaşi (p. 27—28). Ecoul stârnit de un discurs al lui I. Hodoş ţinut în Parlamentul din Budapesta la 1866 (p. 54—65) etc.

In anul 1941 E. Hodoş publică însemnări biografice asupra părintelui său întitulate atât de potrivit: *O viaţă de luptă, suferinţă şi nădejde.* Luptă, deoarece la vârsta de 19 ani i s'a încredinţat conducerea unei viceprefecturi

---

[18]) In acest *Anuar*, p. 157.

în timpul revoluţiei dela 1848—49; suferinţe şi lipsuri în timpul studiilor la Viena şi la Padova (1850—1854); lupte şi suferinţe morale întors în Transilvania când i se refuză orice slujbă; nădejde nestrămutată în izbânda finală a luptelor româneşti. Pero, conducătorul revoltei ţărăneşti din părţile Banatului la 1735 nu e Pâru, (p. 21) ci sârbul Pero sau Petru Seghedinaţ. Interesante ştiri despre starea Zarandului în timpul când era vicecomite I. Hodoş, 1862—1872 (p. 31—42). La fel şi despre proiectul de înfiinţarea unui gimnaziu românesc la Câmpeni la 1862, proiect nerealizat. Mai mult noroc au avut însă Zărăndenii, care prin osteneala vicecomitelui şi a celorlalţi români şi-au văzut dorinţa realizată şi gimnaziul deschis la Brad în 1869 (p. 66—67). Lăudabilă este lupta Zărăndenilor pentru a nu li se înlocui oficialităţile româneşti cu altele streine. „S'a destituit comitele român numai pentrucă era *român*, căci altă „vină" nu ştim şi nu credem să i se poată atribui şi s'a înlocuit cu un comite maghiar care *nu ştie limba română a majorităţii*", spuneau Zărăndenii în plângerea lor către guvern. Dacă ei nu-şi cunoşteau „vina" le-a descoperit-o noul comite Al. Haller. „Am auzit — zicea comitele — că acest comitat gravitează către Bucureşti şi nu către Pesta" (p. 60—62). La aceeaşi înălţime a fost lupta dusă de I. Hodoş în toate împrejurările pentru propăşirea neamului său. Astfel în calitate de membru al Academiei Române, răspunde în numele colegilor de peste hotare la bineventarea lui Ioan Fălcoianu: „Vă salutăm cu iubire, fraţi liberi din România liberă; sântem fericiţi de a ne afla în mijlocul vostru unde cuvântul este liber. E frumoasă libertatea voastră. Nu v'o invidiem, ci o dorim şi pentru noi. O dorim şi o sperăm şi lucrăm pentru dânsa. Am avut fericirea de a fi chemaţi ca împreună cu d-voastră să stabilim unitatea limbii. Unitatea limbii o avem fraţilor, dela Tisa până la Marea Neagră toţi Românii au aceeaşi limbă. Prin urmare n'avem a stabili unitatea de limbă, ci numai forma ei, unitatea gramaticei şi a dicţionarului. Când vom avea această unitate în exprimarea cugetării noastre vom fi şi mai uniţi în sentimente şi cugete. Libertatea este dreptul tuturor. Românul o cere cu gura, o cere în numele dreptului şi când i se contestă o dobândeşte cu mijloace morale, sau materiale, după împrejurări" (p. 70—71). Dar lupta cea mai dârză a dus-o I. Hodoş în parlamentul din Budapesta. N'a fost chestiune mai importantă privitoare la Români, dela desbaterea căreia să lipsească curajul şi competinţa lui Hodoş. Pentru rolul avut de deputaţii români din această vreme în parlamentul maghiar sunt interesante aprecierile unui deputat ungur. „Fireşte sânt, cum mărturisesc ei şi buni şi răi (între deputaţii români). *Gojdu*, se'nţelege e rău Român, poate fiindcă respectă statul, naţiunea şi legea maghiară. Sper că şi *Seg. Popovici* e la fel . . . *Babeş, Hodoş, Borlea*, — O! aceştia sânt personificările ideilor bune româneşti. Dacă Axente ar fi între ei, în acest viteaz bărbat ar găsi şi un conducător . . . *Faur, Maniu, Ioanoviciu*, sânt cunoscuţi. Tânărul Petru Mihali şi micul şi blândul Gerard Veghö sânt înclinaţi spre tot binele. Constituţionalismul lui Sig. Pap şi Vlad nu

plăteşte mult, totuşi nu vor fi aşa de maghiarofagi cum sunt cei trei numiţi mai sus“ (p. 115—117). Din cauza acestei atitudini, I. Hodoş a fost silit să se retragă în 1876 la Sibiu, ocupând timp de 4 ani funcţiunea de asesor ordinar şi de al II-lea secretar al „Astrei“. In urma lui I. Hodoş au rămas şi câteva însemnări manuscrise, în afară de lucrările, articolele şi traducerile publicate. Astfel au rămas 16 p. în folio din *Istoria anilor* 1848 49 şi note marginale la *Dicţionarul italian* al lui Contarini din 1844.

In acelaşi an 1941, E. Hodoş şi-a adunat într'o broşură cu titlul: *Literatura zilei*, mai multe articole publicate în diferite reviste. Frumos scrise şi instructive sunt amintirile din viaţa de şcolar —Brad, Braşov şi Blaj — şi de profesor la Caransebeş. La fel de interesante sunt şi amintirile despre diferitele personalităţi române: Ep. I. Popasu, arh. Filaret Musta, A. Vlaicu, Silvestru Moldovan, V. Oniţ, G. Coşbuc, A. Bârseanu, arh. Il. Puşcariu, I. Slavici, V. Stroescu, I. Mibu, D. Comşa, Ep. Roman Ciorogariu, Ep. N. Ivan, N. Cristea, I. C. Brătianu, N. Iorga, O. Goga, V. Roman, Nerva Hodoş, etc. Nu sunt lipsite de importanţă nici ştirile privitoare la Şt. Velovan „animatorul şi cheagul corpului profesoral“ dela Institutul Pedagogic din Caransebeş, pe care Titu Maiorescu, Ministrul Instrucţiunii Publice la Bucureşti voia să-l ducă în „Ţară“ ca să-i dea o catedră de pedagogie. Atunci Ep. Popasu scrie lui Maiorescu o scrisoare în care-i spune între altele: „Nepoate Titule, dacă-mi iei pe Velovan mie nu-mi rămâne decât să închid preparandia“. După moartea lui Popasu, Velovan totuşi a fost dus la 1883 la Bucureşti de Take Ionescu. Când acesta voia să-i încredinţeze mai multe demnităţi, Velovan îi declară că nu poate fi decât profesorul unei singure catedre. Surprins, Ministrul a exclamat: „Eşti un om rar d-ta, d-le Velovan, eşti primul care nu vrea să primească atâta cât îi dau. Până acum n'am avut în faţa mea decât oameni care niciodată nu s'au mulţumit cu cât le-am dat“ (p. 35 36). Volumul se închee cu scurte note autobiografice.

Nu insistăm asupra publicaţiunii d-lui E. Hodoş: *Din corespondenţa lui Simion Bărnuţiu şi a contimporanilor săi*, apărută în anul trecut în Biblioteca Inst. de Istorie Naţională, deoarece multe din documentele publicate aici, au mai fost publicate şi în vol. din 1940: *Scrisori*. Ne oprim puţin asupra ultimului studiu datorit venerabilului aproape nonogenar întitulat: *Cercetări. Probleme şcolare confesionale*, apărut în Seria Didactică a publicaţiunilor Academiei Teologice din Sibiu. In acest studiu văd pentru întâia oară lumina zilei o seamă de informaţiuni preţioase, scoase din Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe din Sibiu, privind activitatea Senatului şcolar al Consistorului arhidiecezan dintre anii 1876—1880, întregite pe alocurea aceste informaţiuni cu amănunte publicate în aceea vreme în organul arhidiecezei, *Telegraful Român*. Vrednic de remarcat este faptul că aceste şcoale au pregătit oameni de mare valoare culturală, vrednici a fi chemaţi în sânul Academiei Române ca: Visarion Roman, Ioan Popescu, D. P. Barcianu, Il. Puşcariu, Z. Boiu, D. Comşa, P. Vasici, etc. Un caz asemănător cu al lui Şt.

Velovan este al lui Sim. Popescu, dus la București ca profesor la Facultatea teologică, îndată după ce s'a întors dela studii din Lipsca. Și din paginile cărții de față rezultă situațiunea grea în care se găseau școalele românești în această perioadă de intensă politică maghiarizatoare. Numai priceperii și spiritului de jertfă al protopopilor și al preoților, când este vorba de școalele poporale, al vlădicilor și al sfetnicilor lor, când se vorbește de cele secundare și al întregii românimi în amândouă cazurile, s'a datorit salvarea instituțiunilor noastre de cultură. Când situațiunea devenea foarte strâmtorată, Românii uitau orice desbinare confesională și-și dădeau mâna frățește. Astfel s'a întâmplat și la 1879 când legea de maghiarizare a lui Aug. Trefort a determinat protestele reprezentanților ambelor biserici românești: Miron Romanul, Ioan Popasu, I. Mețianu, I. Vancea de Buteasa, V. Mihali de Apșa, Mihail Pavel, ș. a. Ca o pregătire a legii lui Trefort se interzise întrebuințarea a 47 manuale și atlase în școalele din Ungaria, dintre care 14 erau românești: Lepturariul lui A. Pumnul, Istoria Românilor și Atlasul Geografic al lui A. T. Laurian, Istoria Patriei lui I. M. Moldovan, Istoria Transilvaniei lui I. V. Russu, Cartea de lectură a lui V. Roman, Istoria Românilor a lui I. Tuducescu, etc.

In diferitele senate școlare, conferințe și reuniuni învațătorești se discutau pe lângă chestiunile de ordin material și național-școlar, de multe ori probleme linguistice, filosofice și mai ales pedagogice, pentru găsirea celei mai bune metode de predare în aceste școli. Prin concursul și sârguința tuturor oamenilor bine intenționați, membrii ai corpului didactic sau ai consistoarelor mitropolitane, s'a ajuns la înflorirea învățământului românesc din Transilvania, cu toată vitregia vremurilor, printr'o metodă pedagogică progresistă — nu cu bâta, cum spunea referentul I. Hodoș încât școalele transilvane atrăgeau elevi și din „Țară" cum era cazul liceului din Brașov, unde în anul 1879/80 *din 312 școlari, 51 erau din România liberă.*

Studiul d-lui Hodoș se închee cu 5 anexe: Art. de lege XVIII din 1879 despre învățarea limbii maghiare, 2 circulare (din 1879 și din 1880) în vederea conferințelor învățătorești, dispozițiile date protopopilor ca inspectorate școlare și proiectul de statute al reuniunii învățătorilor.

Din sumarele dări de seamă înfățișate se poate vedea cât de prețioasă este activitatea acestui modest cărturar, care nici la vârsta de 87 de ani nu crede că a făcut îndejauns pentru școala și cultura românească. In mijlocul privațiunilor de tot felul și a frământărilor sociale, E. Hodoș ca un benedictin plin de resemnare muncește înainte știind că în felul acesta își servește neamul.

Șt. P.

Factorii transilvani ai Unirii. 6 conferințe pentru comemorarea unui sfert de veac dela Unirea din Alba Iulia. Brașov, 1944, 175 p. (Extensiunea Academică).

Volumul de mai sus cuprinde un mănunchiu de şase conferinţe rostite de profesorii Academiei Comerciale din Cluj-Braşov în iarna anului 1943 44 pentru comemorarea Unirii Transilvaniei cu Patria Mamă. Se înfăţişează în fiecare din aceste conferinţe rolul desfăşurat de diferitele instituţiuni româneşti din Transilvania în pregătirea actului dela 1 Decemvrie 1918. Astfel d-l prof. I. Mateiu prezintă *Rolul bisericii*, d-l prof. P. Roşca, *Rolul şcoalei*, d-l prof. I. Gherghel, *Rolul ziaristicei*, d-l prof. S. Cioranu, *Rolul băncilor româneşti*, d-l prof. S. Lupaş, *Acţiunea politică în pregătirea Unirii* şi d-l prof. I. Gârbacea, *Lupta Asociaţiunii pentru eliberare.* Fiecare din aceste conferinţe se întregeşte una pe alta, astfel că numai după citirea tuturor s'ar putea avea icoana completă a năzuinţelor şi a tendinţelor spre unitate naţională-politică a Românilor din Transilvania.

Toate aceste 6 conferinţe îmbrăţişază mai ales epoca cuprinsă între mişcarea pentru emancipare din 1790 şi între anul 1918, cu unele reflecţiuni numai la timpurile anterioare. Trebue observat însă că luptele, tendinţele şi sacrificiile pentru unitatea politică a Românilor din Transilvania în decursul veacului XIX au fost cu mult mai intense decât rezultă din paginile cărţii despre care este vorba. Chiar aceasta ar fi un neajuns al ei, că prezintă mai mult luptele de emancipare politică, socială, economică, bisericească şi şcolară şi mai puţin acelea spre unitate cu fraţii lor de peste munţi. Lipseşte această notă cu totul mai ales din conferinţele profesorilor P. Roşca, S. Cioranu, şi I. Gârbacea. Dacă această lipsă ar fi oarecum scuzabilă la dl S. Cioranu, având în vedere natura subiectului tratat, la ceilalţi doi nu poate fi trecută cu vederea, deoarece şcoala şi celelalte instituţiuni de cultură, au făcut cele mai mari eforturi cu cele mai vădite rezultate.

Biserica şi şcoala în cele mai îndepărtate vremuri, biserica, şcoala şi celelalte instituţiuni culturale şi economice în timpurile mai apropiate, au menţinut trează conştiinţa originii noastre strălucite, a vechimii noastre în aceste locuri, precum şi a drepturilor rezultate din contribuţiunile prestate de poporul român, majoritar în toate timpurile în această ţară. Cărţile bisericeşti, întrebuinţate uneori şi ca manuale didactice, serveau admirabil cauza unităţii spirituale româneşti printr'o limbă literară comună şi prin eliminarea, încetul cu încetul, a limbii slavone din biserică şi din viaţa publică românească, înlocuind-o cu limba română. Căci nu corespunde realităţii afirmaţiunea d lui prof. P. Roşca despre inexistenţa unui învăţământ pentru popor până în sec. XVIII. Dimpotrivă se cunoaşte în mod precis activitatea şcoalei româneşti de pe lângă biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului ale cărei începuturi sigure sunt din sec. XV[1]) dacă nu chiar din cel anterior[2]).

---

[1]) St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Scheii Braşovului*, V, p. 177; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche.*

Astfel de școli mai existau în sec. XVI la Caransheș, la Hațeg, Lugoj, Săliște, Făgăraș, etc., fără să mai vorbim de numeroasele școale de pe lângă mănăstiri: Sâmbăta, Prislop, Peri, Bălgrad, ș. a., unde învățau copiii iobagilor și ai preoților români din jurul mănăstirii. Ce să mai vorbim de arhiereii ce veneau din Principate sau de șirul nesfârșit de preoți ce se sfințeau peste Carpați. N'au contribuit aceștia în mod admirabil la desăvârșirea unității spirituale românești?

Tot așa s'a întâmplat și în vremurile următoare, deoarece cârja arhierească la noi era tot odată și un sceptru politic, iar acest îndoit simbol avea să fie păstrat întreg și activ de-a-lungul tuturor luptelor, până în clipa marilor împliniri naționale din 1918. De pe la sfârșitul sec. XVIII, de când se creiază acea admirabilă solidaritate națională, toate forțele poporului: biserică, școală, ziaristică își dau mâna pentru a continua lupta până la obținerea dreptelor revendicări. Intreagă această epocă de frământări se caracterizează prin două note fundamentale: aspectul democratic și social al luptelor (S. Lupaș, p. 123). Aspectul democratic prin cererile Românilor de a li se acorda drepturi egale și de a fi representați în proporție cu numărul și cu contribuțiunile ce le prestează, aspectul social prin cererea de egală îndreptățire a poporului român alcătuit aproape în întregime din țărani, cu clasa nobilă maghiară, prin răsturnarea privilegiilor nobiliare și înlocuirea lor cu puterea politică a masselor.

Șt. P.

IOAN BIANU și DAN SIMONESCU, *Bibliografia românească veche, 1508—1830.* Tom. IV. Adăogiri și îndreptări. București, Academia Română, 1944, in —4^{0}, XIII+375 p. (fig. facsim).

La un interval nu prea îndepărtat dela apariția vol. III al acestei monumentale bibliografii românești (1936), iată avem acum și vol. IV, tipărit în aceleași condițiuni superioare și cu un material surprinzător de bogat, datorită Prof. Dan Simonescu, vrednicul continuator și emul al răposatului Ion Bianu. A fost necesară o muncă de mai mulți ani, pentru a putea descrie 491 de cărți necunoscute și a corecta și întregi materialul la 341 cărți bibliografiate în volumele anterioare. Creșterea numărului cărților vechi românești, dela 1526, câte se cunoșteau mai înainte, la 2017, câte se cunosc acum, arată că numărul cărților românești tipărite între 1508 1830 a fost mai mare decât se știa și că acest număr va putea să crească în viitor.

Autorul are dreptate când spune în lămuririle din prefață: „O bibliografie este, în general, o operă de consultare, de informare, iar nu de cetit.

Sibiu, 1935, p. 17 și N. Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania*, vol. I, până la 1800. Blaj, 1944, p. 8.

[2]) O Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului.* Brașov, 1943, p 86.

Datorită însă planului ingenios fixat de Ioan Bianu, plan pe care l-am urmat întocmai, *Bibliografia românească veche* este, în acelaş timp, nu numai operă de consultat, în sensul strict bibliografic, dar şi de cetit". Iar mai departe: „Infăţişând în mod sistematic, prin reproducerea predosloviilor, epilogurilor şi a tuturor notiţelor de însemnătate culturală, toate elementele de cultură românească până la 1830, în măsura în care ele s'au arătat în haina tiparului, ea va rămânea după cum prevedea Ion Bianu încă din 28 Februarie 1895, în raportul lui cetit în şedinţa Academiei Române — *cea mai preţioasă colecţiune de material de documente pentru istoria vechei noastre literaturi şi pentru istoria artei tipografice la noi*".

Preţioase sunt unele fapte culturale şi literare, scoase în evidenţă de Prof. Simonescu, pe baza analizei unor predoslavii şi epiloguri vechi (p. X XII), dintre cari vom releva unele la locul lor.

Partea I: Adăogiri se deschide cu un *Molitvelnic slavonesc*, datat veacul XVI, care după felul cum e prezentat te-ar face la început să crezi că avem de a face cu o nouă incunabulă[1]), tipărită în Ţara Românească înainte de anul 1550. Insă ne îndoim, după indicaţiile date de autorul însuşi, că ar putea fi altă tipăritură decât tot *Molitvelnicul slavonesc* din 1545, a şasea incunabulă din trecutul nostru cărturăresc, cunoscută, tipărită de Dimitrie Liubavici, în posesia Academiei Române, complet, nu defectuos, cum e cel datat din veac. XVI, lipsind tocmai foaia cu datele bibliografice sigure. Chiar dacă ar fi *deosebiri* tipografice între cele două exemplare — ceeace nu se precizează — nici atunci n'ar fi necesar să admitem că ar putea fi vorba de două tipărituri, două Molitvelnice aproape contemporane, ci poate de o ediţie mai luxoasă pentru Domn şi chiriarhi şi alta obişnuită pentru biserici şi preoţi. Avem cazuri de acestea, cunoscute. Amănuntele că „Molitvelnicul este tipărit cu material şi de tipografi din şcoala lui Bojidar", al cărui nepot e Liubavici, ne duc la aceleaşi concluziuni. Interesantă e capo-pagina şi iniţiala P cu coroniţă, reproduse din *Molitvelnicul* datat veac. XVI (p. 1—2).

Următoarea incunabulă, *Tetraevanghelul* din 1546 (p. 2—3), era cunoscută, fără însă a avea precizat anul — 1546 — şi locul, acesta din urmă putând fi Mănăstirea Peri din Maramureş, după amănuntele date de autor, umblând pe drumurile indicate de Z. Pâclişanu şi D. P. Bogdan. Reamintim, ca un argument în plus pentru Mănăstirea Peri, amănuntul că *Tetraevanghelul* a fost întâi în posesia episcopiei din Muncaciu — moştenitoarea un timp, pe nedrept, a Mănăstirii maramureşene — înainte de a ajunge apoi în posesia Muzeului Naţional din Budapesta. Pentru *Octoihul mic* al lui Coresi

[1]) Asupra incunabulelor româneşti şi asupra lărgirii timpului dela 1500 la 1550 pentru ţările locuite de Români vezi I. Crăciun, *Cartea Românească în decursul veacurilor*, Cluj, 1937, p. 14—21 şi *Le livre roumain au cours des siècles*, Bucarest, 1938, p. 12—16.

din 1557 (p. 3 6) n'ar fi fost bine să se pomenească şi locul aflării: Biblioteca lui Şaguna dela Mitropolia din Sibiu?

Din *Intrebarea creştinească* dela 1559 (p. 6 7) se reproduc şi două pagini în facsimile. La bibliografie credem că n'ar fi trebuit să lipsească studiul Prof. Al, Procopovici, *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane*, Suceava, 1927, cu un punct de vedere diferit de al celor pomeniţi, însă trebuia să se ţină seama şi de el.

Veacul al XVI-lea se îmbogăţeşte cu 14 tipărituri, dintre cari 12 din epoca coresiană. Cu totul necunoscute ne-au fost *Evangheliarul slavon* tipărit de Călin diacul la Braşov în 1565 (p. 7—8) şi *Liturghierul slavonesc* al lui Coresi din 1568 1570 (p. 11 12). Următorul veac, al XVII-lea, are 18 cărţi noi. Frumoase sunt iniţialele din *Ceaslovul* dela Govora, 1640, reproduse la p. 22. *Calendarul* dela Sibiu din 1684 ar fi cel mai vechiu calendar cunoscut la Români (p. 26).

Veacul al XVIII-lea e mult îmbogăţit, cu 233 tipărituri. In fruntea lor stă harta Munteniei din 1700 a Stolnicului Constantin Cantacuzino (p. 27—28). La *Psaltirea românească* din Târgovişte dela 1710 sunt semnificative cuvintele: „Inadinsŭ am pus aceşti 2 psalmi slavoneşte, pentru darea îndemână cântării" — adică psalmii 134 şi 135 —, o dovadă în plus de piedecile în calea înlocuirii limbii slavone cu cea românească: *muzica bisericească* (p. 37 38). *Catavasierul* dela Târgovişte din 1713 are notiţe în legătură cu răspândirea cărţii la Sârbi şi Poloni (p. 40).

Delicat ornamentul cu Maica Domnului din *Evhologhionul* dela 1722 din Bucureşti (p. 45).

Din *Acatistul* dela Râmnic, 1746, apare Stolnicul Cantacuzino ca traducător de rugăciuni (p. 57—58), iar din două cărţi în limba arabă de polemică religioasă — tipărite în 1746 la Iaşi se constată existenţa unei tiparniţe arabe în capitala Moldovei (p. 61—67). *Apostolul* din Râmnic, dela 1784, ar fi un fals tipografic (p. 96—97), adevăratul loc al tipăririi fiind Blajul, iar anul: 1814. Autorul vede în aceasta un ecou al „certurilor surde dintre Uniţii din Transilvania şi Ortodocşii din Principate, pe chestia perceptelor dogmatice", cari au îndemnat „pe tipografii din Blaj, să dea drept cărţi tipărite la Râmnic, tipăriturile blăjene, aceasta numai pentru a câştiga mai uşor buna credinţă a pioşilor (p. XI—XII).

Pentru veacul al XIX-lea numărul tipăriturilor noi se ridică la 232. Foaia volantă purceasă dela Meletie, Episcopul Romanului, cuprinzând *o Inştiinţare despre cărţi tipărite în Ardeal,* apărută la Iaşi în 1805, e a se pune în legătură cu diferendele confesionale pomenite mai sus. Iată câteva fragmente caracteristice: „Pentru aceasta şi noi, după datoria noastră cea păstorească, nu lipsim a vă înştiinţa, că în anul trecut s'au adus aicea din Ardeal patru cărţi... ce acum acolo s'au tipărit, dară la început cu vicleşug puse iarăş spre amăgire cum că sunt tipărite în Ţara Românească, în Episcopia Râmnicului, care şi înşăvă Dumneavoastră veţi putea cunoaşte din

poarta cărţii[1]) după nepotrivirea vremurilor, vicleşugul lor şi minciuna ...". Insuşi Domnul ţării „au dat luminate porunci dumnilorsale boiarilor ispravnici, şi vameşilor, şi căpitanilor de pe la margini, ca să fie cu privighiare, şi nici de cum să nu sloboaze să între cărţi bisericeşti şi dogmaticeşti de preste hatoră în Moldova. Dar fiindcă cei de acolo fac multe meşteşuguri spre aducerea lor, nu lipsim şi noi pre toţi de obşte părinteşte a vă sfătui, ca să vă feriţi de cărţile ceale dogmaticeşti şi bisericeşti ce sânt tipărite acolo, şi fără de a fi încredinţate cu pecetea noastră, nici sânguri să le primiţi, nici pre fiii dumnilorvoastre a le ceti să nu lăsaţi ...", iar preoţilor Episcopul le porunceşte: „Iar molitvelor voastre, preoţi întru Domnul, vă poruncim, ca nici decum să nu suferiţi a să ceti prin Biserici cărţi tipărite de acolo ..." terminând cu următoarea precizare: „să ştiţi încă şi aceasta, că ceice aduc cărţi de acolo, şi le vând prin ţară, ca să amăgească norodul, rump foaia cea dela începutul cărţii, ca să nu se cunoască că sânt tipărite acolo. Dar însă de veţi lua seama la forma tipariului, prea lesne veţi pricepe" (p. 122—123).

Partea II: Indreptări începe cu *Octoihul* lui Macarie din 1510, găsit, defectuos, la Blaj, şi fotografiat în întregime la Mănăstirea Hilandar dela Athos (p. 165 167), cunoscut, în parte, mai demult. Intregiri se dau şi pentru *Evangheliarul* din 1512 şi pentru *Apostolul* din 1547. Pentru *Triodul-Penticostar* tipărit la Târgovişte în 1557—1558 (p. 167—169) meritul găsirii exemplarului complet îi revine, în întregime, D-lui Aurel Filimon.

Ne bucurăm că *Palia* dela Orăştie a putut fi descrisă acum în întregime (p. 174 179) după exemplarul complet aflat azi la Academia Română.

Pentru veac. XVI s'au îndreptat şi completat 18 cărţi, dintre cari 3 înainte de 1550, iar 15 din epoca coresiană.

Interesante, dar nu în întregime noi, sunt cuvintele lui Matei Basarab din predoslovia sa din *Molitvelnicul* slavonesc dela Câmpulung, 1635, în legătură cu întemeierea tipografiei domneşti (p. 181—188). „Am văzut — zice Voevodul — că în întreaga mea ţară e foamete şi sete, nu însă de pâne şi de apă ci, după prooroc, de vădită hrană şi adăpare sufletească ... din pricina împuţinării sfintelor cărţi ... al căror belşug am socotit că nu va putea fi altfel cu putinţă, decât numai prin tipografie, adică tiparniţă". A trimis, deci, la Chiev, de unde s'a adus „tiparniţa, zic, întreagă, desăvârşită, cu litere de cinci feluri, deasemeni şi tipograf iscusit dinpreună cu ea, anume Timotei şi cu alţii, cărora şi loc hotărât pentru aceasta le-au arătat oraşul numit Câmpulung ...", pe care Matei Basarab o lasă urmaşilor în grije prin următoarele cuvinte mult grăitoare: „luaţi aminte cu grije la această dăruire, zic, la această tipografie şi ca dar prea curat primiţi dela noi aceasta şi o păstraţi pe ea în întreţinerea voastră neperitoare în veci, căci este bo-

[1]) Sublinierea e a noastră. Foarte frumoasă expresie pentru foaia de titlu.

găţie mai de preţ şi mai cinstită decât toate bogăţiile pământeşti". „Bogăţiile din piatră de aur şi de argint împodobesc numai vremelnic trupurile, iar o aşa bogăţie împodobeşte sufletul prin adevăr şi lucrare dumnezeiască şi purnrea o luminează prin lumină neperitoare".

Regretăm că nu putem reproduce în întregime prefaţa Mitropolitului Varlaam din cartea *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, 1645, dar cine vrea să citească o prefaţă frumoasă ca limbă şi demnă ca atitudine e poftit s'o citească, pentru desfătarea minţii şi a sufletului (p. 190—194). *Imitarea lui Christos*, tradusă de Udrişte Năsturel şi tipărită la Mănăstirea Dealului în 1647, pe lângă răspândirea ei şi în alte ţări, ne desvălue un Udrişte, cărturar prin excelenţă, care a văzut originalul în „limba râmlenească sau latinească, nouă vădit înrudită" încă „din anii copilăriei mele, aruncată şi prăfuită în casa noastră" (p. 194—200).

Dintre tipăriturile veacului al XVIII-lea merită a fi reţinute, între altele, *Catehismul* dela Sâmbăta-Mare din 1726 (p. 225—233), iar din veacul al XIX *Prospectul pentru Dicţionarul latin-român-german-unguresc* al lui Samuil Micu dela Buda din 1806 (p. 276—277 şi 279).

La sfârşitul volumului impozant e lista cărţilor descrise — după modelul din trecut —, apoi lista gravurilor — în total 55 — şi un admirabil indice alfabetic, analitic şi mult mai bogat ca în volumele precedente.

I. Crăciun.

ŞTEFAN PAŞCA, *Unitatea românească prin religie*. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1944, in-8^{0}, 27 p. (Extras din *Revista Teologică*, 1944, Nr. 2).

Deşi este numai o conferinţă ţinută la Universitatea „Regele Ferdinand I" din Cluj-Sibiu în ziua de 6 Decemvrie 1943, lucrarea Prof. Şt. Paşca e preţioasă prin punctul de vedere just, prin diversitatea materialului stăpânit cu multă siguranţă şi prin limba frumoasă. Ai impresia că sunt aruncate aci jaloanele unei mari lucrări, care va să vină şi pe care o aşteptăm — după interesul trezit prin ceastă conferinţă — cât mai curând posibil şi la înălţimea exemplului rezumativ ce recenzăm.

Da „suntem, alături de Greci, cei mai vechi creştini din Europa răsăriteană" (p. 3), şi aceasta constitue unul din cele patru argumente de temelie ale priorităţii şi continuităţii noastre pe aceste plaiuri, faţă de toate popoarele din jur. Credinţa creştină a fost şi chiagul „strânsei unităţi între fraţii de aceiaşi limbă" din Sudul şi din Nordul Dunării (p. 4). Termenii creştini fundamentali — aci autorul înşiră mai mulţi termeni — sunt comuni în cea mai mare parte în graiul tuturor ramurilor de Români, dovada că ei „au trăit laolaltă, într'o strânsă unitate de limbă şi de credinţă" (ibidem).

E cât se poate de clară, deşi foarte scurtă, problema creştinismului românesc în epoca năvălirilor barbare şi ajungerea sub ierarhia bisericească slavonă-bulgară, până la întemeierea Principtelor române. Bine că s'a limpezit obiectiv şi cu hotărîre rostul ortodoxiei în această sinteză fericită: „S'a

spus demult şi se mai spune încă şi astăzi că ortodoxia — şi încă îmbrăcată în haina limbii slavone a fost una din marile nenorociri care s'au abătut peste noi, că datorită ei poporul românesc a rămas veacuri de-arândul încătuşat în robia întunericului (aci autorul trimite la Timotei Cipariu, dar putea să trimită şi la istoricii unei ţări vecine), că tovărăşia noastră de credinţă cu Bizantinii ne-a transfigurat sufletele, ne-a înjosnicit moravurile; că datorita ei nu ne-am putut bucura, mult timp, de binefacerile progreselor spirituale ale occidentului catolic şi că, în sfârşit, prin religia noastră ortodoxă ne-am înstrăinat, pentru sute de ani, de frăţietatea romanică luminată din Apus. Cine vorbeşte astfel uită însă condiţiunile de ordin istoric, geografic şi psihologic care au legat pentru un mileniu întreg pe strămoşii noştri de Bizanţ, şi că ortodoxia Românilor este o consecinţă logică a acestor condituni. Uită că „nenorocirile" pe care le pun în sarcina ortodoxiei şi a dependenţei de Bizanţ sunt efectul unor condiţii de ordin politic şi social pe care le-au trăit înaintaşii noştri. Mai uită apoi să preţuiască roadele binefăcătoare pe care le-a adus credinţa ortodoxă în folosul conservării fiinţei noastre naţionale însaşi, în tot lungul veacului de mijloc şi până în sec. XVIII, deci într'un timp când biserica, mai mult chiar decât limba, era în stare să solidarizeze într'o unitate conştientă colectivităţile ameninţate. Căci, se ştie doar, înaintea conştiinţei de unitate românească prin limbă, a fost aceea a unităţii prin ortodoxie. Aceasta a mobilizat voinţa colectivă a înaintaşilor la rezistenţă dârză împotriva asalturilor susţinute şi repetate ale catolicismului unguresc din sec. XIII XV în Principate şi în Ardeal (şi sub o altă forma, adăugăm noi, şi în veac, XVIII, în ultima provincie) şi a reformaţiunii în formă calvină, în sec. XVI şi XVII, în Ardeal, asalturi care nu erau stimulate numai de râvna creştină — de altfel nici nu erau întreprinse cu mijloace „creştineşti" — şi nu urmăreau numai obiectivul religios, ci aveau la bază şi scopuri de natură politică" (p. 6 7). Constatarea autorului, ca încheere, e plauzibilă: „Mulţumită Ungurilor catolicismul şi reformaţiunea au devenit în ochii Românilor de pretutindenea şi din toate clasele sociale nişte monstruozităţi de care să te fereşti ca de diavolul" (p. 8). Intr'adevăr rezistenţa pe plan religios în Transilvania a luat încetul cu încetul aspectul unei adevărate lupte naţionale.

Deşi sacrificiile materiale ale Românilor, pentru susţinerea ortodoxiei ameninţată de Turci, au fost mari şi oricât de deficitară a fost viaţa noastră culturală în trecut — cum constată cu dreptate Prof. Paşca — în comparaţie cu aceea a latinităţii occidentale, „folosul pe care l-am tras din tovărăşia de credinţă nu poate fi tăgăduit. Prin *legea* tradiţională au putut Românii să se diferenţieze de străini şi să se solidarizeze în lupta de independenţă politică împotriva celor două state puternice vecine care îi ameninţau direct: Ungaria şi Polonia, ambele catolice" (p. 10). Se reaminteşte răspunsul demn al Patriarhului Chiril Lukaris dela Constantinopol dat Principelui Gabriel Bethlen la 2 Septemvrie 1628, în legătură cu „condiţiunea" calvini-

zării Românilor din Transilvania: „Pentru a putea îndeplini aceasta în mod norocos şi pacinic, înainte de toate ar trebui ruptă legătura de sânge şi de simţiri care trăieşte, deşi în mod tainic, dar cu atât mai puternic, între Românii din Ţara Transilvaniei şi între locuitorii Ţării Moldovei şi Munteniei" (p. 11). Zăbovirea îndelungată a limbii slavone, până la sfârşitul veac. XVII, în incinta bisericii noastre autorul nu o socoteşte ca o nenorocire, ci dimpotrivă ca un baraj, care ne-a separat şi mai mult de contactul cu catolicismul şi calvinismul unguresc, salvându-se dela înstrăinare, dacă nu pătura conducătoare, cel puţin pătura ţărănească.

Traducerea cărţilor bisericeşti în limba română n'a fast privită totdeauna cu ochi răi, nici în Transilvania, mai întâi, nici în Principatele libere, mai apoi. Exemplele pentru a dovedi acest lucru sunt bine alese (p. 12 14). Stăpânirea Domnilor din Principate asupra unor teritorii din Transilvania şi apoi schimbul de ierarhi şi preoţi între cele trei ţări locuite de Români şi mai ales hirotonirea vlădicilor ardeleni în Muntenia sau în Moldova, mai bine de trei veacuri, au accentuat conştiinţa unităţii frăţeşti (p. 14—20).

Ne-a interesat în mod deosebit capitolul privitor la unitatea românească prin *carte*. „Prin cartea bisericească tipărită cu sprijinul darnic al Domnilor, sau al marilor ierarhi, sau al altora, cărturarii noştri au strecurat necontenit în sufletele credincioşilor nu numai frumuseţea mângăitoare a scripturilor sfinte, ci adesea *şi* conştiinţa că aparţin cu toţii unei familii româneşti, vorbind aceeaşi limbă şi având aceeaşi origine" (p. 20 21). Autorul urmăreşte firul unităţii din proloagele şi epiloagele mai multor tipărituri; al unităţii neamului *prin ortodoxie*, de ex., citând prefaţa *Evangheliei cu învăţătură* dela Govora, din 1642; *prin limbă*, citând prologul *Noului Testament* dela Bălgrad, din 1648, şi scoţând în evidenţă faptul că în veacul al XVII-lea tipăriturile se adresează către „toată seminţia românească" (p. 22—23). Tot din acest veac încoace începe să fie stimulat şi sentimentul de mândrie românească prin sublinierea originii noastre romane, de către cronicari mai întâi ale căror lucrări însă n'au văzut lumina tiparului decât mai târziu , şi de către cărţile bisericeşti tipărite, în fruntea cărora se amintesc *Psaltirea* lui Dosofteiu din 1673, apoi *Mineele* lui Chesarie dela Râmnic, din 1779, unde se menţionează exclamarea entuziastă a episcopului: „aflu linia neamului rumânesc din vechi trăgându-se, din slăvit neam al Romanilor, a căror slavă au strălucit împreună unde ş'au întins soarele razele" (p. 23—24), — aceasta înainte de apariţia şcoalei latiniste dela Blaj.

Răspândirea cărţilor româneşti tipărite, în toate provinciile locuite de Români, a fost mare. Prof. Paşca aminteşte numai *Cazania* lui Coresi dela 1581. *Cazania* lui Varlaam dela 1613 şi tipăriturile brâncoveneşti, dar exemplele ar putea fi mult înmulţite. Aceeaşi circulaţie între toţi Românii au avut-o şi manuscriptele bisericeşti, încât pentru cele provenite din Moldova şi Ţara Românească „pedepse aspre ameninţau din partea autorităţilor tran-

silvane pe cei ce se încumetau, în sec. XVIII, să mai aducă încoace cărţi de peste munţi" (p. 25).

Unirea unei părţi a Românilor din Transilvania cu biserica Romei, la începutul veacului al XVIII-lea, a adus „o dramatică lovitură ideii de unitate sufletească" (ibidem), însă neuorocirea a fost evitată prin plecarea urechii spre massele populare, cari au făcut din clericii şi mirenii lor dela conducere, peste neînţelegerile religioase, apostoli înfocaţi ai românismului şi ai uuităţii lui (p. 27), cum constată autorul la sfârşitul admirabilei sale conferinţe.

I. C.

Monografia judeţului Târnava-Mare. Sighişoara, Tip. Miron Neagu, [1944], in-4⁰, 506 p. (pl, hărţi).

Cu ocazia împlinirii a 25 ani de stăpânire românească în Transilvania. s'au pregătit monografii asupra diferitelor judeţe din această provincie. Unele sunt mai reuşite, altele mai puţin, niciuna însă n'a ajuns la înălţimi monumentale, aşa cum aceste judeţe ar fi meritat.

E adevărat că timpurile în care au apărut au fost crâncene şi, se pare, că au trebuit să fie redactate în grabă. Ţinând seama de aceste amănunte, monografia judeţului Târnava-Mare e dintre acelea care merită toată consideraţia.

Rândurile „introductive" ale Prof. Ion Covrig-Nonea sunt frumos scrise şi formează o carte de vizită occidentală pentru materialul inegal care urmează, împărţit în 5 grupe mari.

In cadrul grupei întâi, PĂMÂNTUL, în capitolul I, *Elemente de geografie fizică,* autorul riscă o singură afirmaţie istorică şi aceea greşită. Geza II n'a putut da Saşilor „sylva Blaccorum et Bissenorum" la 1224, fiindcă era mort de peste 60 de ani şi fiindcă pădurea aceasta nu se întindea şi în judeţul Târnava-Mare. In Capitolul II e vorba despre *Elementele de geografie economică,* în care se insistă mai ales asupra bogăţiei gazului metan, în cap. III, despre *Bogăţiile solului,* în cap. IV despre *Păduri,* în cap. V despre *Bogăţiile animale,* în cap. VI despre *Căile de comunicaţie,* cu vechimi din epoca romană, în unele locuri. Ungurii nu s'au aşezat în Panonia la 996, ci cu 100 ani mai devreme, iar aşezarea lor în Transilvania s'a terminat numai în veacul XIII. Ducele de Liechtenstein a fost guvernator al Transilvaniei între 1858—1861.

La POPULAŢIE, capitolul I, despre *Populaţia judeţului după recensămintele din 1910, 1930 şi 1941*, e scris de Dl Iancu Ieronim cu pricepere şi constatări juste. Totalul sufletelor în 1910 a fost de 141.704, dintre cari Români: 56.696, Saşi: 54.180, Unguri: 23.307, Evrei: nici unul, fiindcă toţi au fost consideraţi maghiari, Alţii: 7.521; în 1930 numărul Românilor a crescut la 66.989, al Saşilor la 58.164, al Ungurilor la 24.367, al Evreilor la 1.087, Alţii 4,675, Total = 155.282; iar în 1941, după statistica judeţeană,

Românii: 70.764, Sașii: 60,141, Ungurii au scăzut la: 20.466, Evreii: 1089, Alții: 12.186, Total = 164.646. Numărul Românilor a fost totdeauna mai mare ca al Sașilor, sau al Ungurilor, iar în cele două orașe mari ale județului: *Sighișoara* cu 3.031 Români în 1910, față de 5.486 Sași și 2.687 Unguri; cu 4.366 Români în 1930, față de 5.236 Sași și 2,896 Unguri; numărul lor s'a ridicat în 1941 la 7.315, față de 5.037 Sași și 2.018 Unguri; *Mediașul* cu 2.729 Români în 1910, față de 3.866 Sași și 1.715 Unguri; cu 4.204 Români în 1930, față de 5.974 Sași și 3.876 Unguri; numărul Românilor s'a ridicat în 1941 la 8.373, față de 3.203 Sași și 7.110 Unguri.

Cap. II despre *Potențialul vital al populației din județ*, redactat de Prof. I. Covrig-Nonea de așa manieră, în cât l-am citit cu plăcere, arată o quasi-egalitate de creștere a populației la cele trei neamuri conlocuitoare: 2.2 copii de familie, cu tendințe de plusuri în unele regiuni pentru Români, în altele pentru celelalte neamuri. Excursul dela începutul capitolului, privind virtualitățile creatoare ale Grecilor vechi și ale Francezilor, ajunși la zguduiri istorice după ce s'au realizat spiritualicește ceeace nu s'a întâmplat cu Românii, surprinși de vicisitudinile istorice în epoca începuturilor e sugestiv și plauzibil. In cap. III e vorba despre *Instituțiile sanitare*, în cap. IV despre *Crucea roșie, filiala Sighișoara*, în cap. V despre *Reuniunea femeilor române ortodoxe din Sighișoara,* care, între altele, a întreținut și trei elevi la liceu până la bacalaureat, dintre cari „unul a ajuns profesor, altul preot și al treilea comerciant".

Miezul acestei monografii îl formează *Schița istorică a județului Târnava-Mare*, scrisă de Prof. Ștefan Pascu, șef de lucrări la Universitatea din Cluj-Sibiu.

Pentru perioada preromană județul Târnava-Mare are o mulțime de urme arheologice, din epoca cea mai veche, în special din la tène (Sighișoara), iar „vestigii dacice din toate categoriile se găsesc în număr mare . . . dovadă că acest județ a fost locuit și în această perioadă. Mai mult, el era un centru important — Sighișoara și împrejurimile mai ales ca și în epocile anterioare" (p. 133—136). Iar în epoca romană județul a fost considerat ca punct principal în sistemul de apărare al provinciei Dacia, pe unde, se pare, a pătruns chiar o armată romană, în al doilea războí dacic (105 106), în Transilvania, venind pe la Brețcu, dinspre Dobrogea (p. 138).

In timpul năvălirilor barbare județul Târnava-Mare a fost locuit și de Goți, Huni, Gepizi și Slavi, dela cari au rămas nume arheologice sau toponimice. Descoperirea dela Biertan, din sec. IV, de o importanță excepțională, dovedește existența unei populațiuni creștine de limbă latină în acest ținut (p. 139—140). In epoca ducatelor și voevodatelor autorul dovedește preexistența populațiunii românești, celei maghiare-săsești, între altele și prin etimologia cuvântului Târnava. Penetrarea Ungurilor în județ se face numai în a doua jumătate a veac. XII, și cam în acelaș timp se află aci și

Secuii *și Sașii*. Județul Târnava-Mare e pomenit documentar pe la sfârșitul acestui veac.

Orașele și cetățile județului în Evul mediu sunt pomenite cu primele *mențiuni cronicărești* (nesigure și poate neverosimile) și documentare: Sighișoara la 1191, în cronica lui Gh. Kraus, și la 1280 în documente; Mediașul la 1146 în cronica lui Rudolf Bzensky și la 1283 documentar. Urmează apoi cetățile: Hoghiz, Rupea, Racăș și localitățile Boiu (1200), Agnita, Drăușeni (1224). Sâncel (1252), Hendorf (1260), Brateiu și Biertan (1283), Bahnea (1291), Bazna (1301), Cloașterf (1307) și aci am adăuga satul Dârlos (1317), nemenționat de autor, cu preot și biserică la 1332, în stil gotic, de mărime excepțională, cu fresce medievale bine păstrate, pe dinafară, și cu un frumos portal principal de prin veac. XV.

In epoca Principatului transilvan regiunea Târnavei-Mari a cunoscut din belșug frământările și rivalitățile interne dintre Zápolyești și Habsburgi și apoi dintre aceștia și Báthorești. Cu trecerea Sașilor la luteranism reședința episcopului evanghelic se stabilește la Biertan, în 1572, unde rămâne până la 1867, când se mută la Sibiu (p. 151).

In cursul veac. XVII au existat legături aproape permanente între acest județ și Principatele Române. Rupea a văzut oștile biruitoare ale lui Vlad Dracul, care și-a bătut monede la Sighișoara; Buia a fost la începutul veac. XVI în stăpânirea lui Bogdan cel Orb al Moldovei, iar mai târziu în a lui Mihai Viteazul; Racășul a primit oștile lui Mihai Viteazul, ale lui Gheorghe Ștefan, Grigore Ghica și Istrate Dabija, iar Sighișoara a avut sub stăpânirea lui Mihai în Transilvania un boier român, în demnitatea de cămăraș, pe Petru Orăș. Nu știam că Ștefan Csáki — nemeșul care a trădat pe Voevodul Mihai năvălind mai târziu asupra Sighișoarei, o prădă, schimbându-i numele în Nemesvár. După biruința dela 1603 asupra lui Moise Székely, Radu Șerban ținu timp de opt luni sub stăpânirea sa regiunea Târnavei (Martie—Septemvrie 1605).

Principii autohtoni ai Transilvaniei au ținut diete sau au asediat în repetite rânduri orașele și cetățile județului.

Ajungând sub Habsburgi, regiunea Târnavei cunoaște și ea, în parte măcar, ororile revoluției Curuților împotriva Labonților (a partizanilor lui Francisc Rákoczi II împotriva împăratului habsburg), măsurile administrative ale Mariei Teresia și vizitele lui Iosif II. Revoluția lui Horia a avut ecouri mai slabe, la Albești și Paloș.

Anii 1848—1849 au fost mult mai sbuciumați. Regiunea Târnavei-Mari a văzut mai multe ciocniri între oștile imperiale și cele ungurești și apoi imperialo-rusești și maghiare (una din cele mai crâncene la Sighișoara), iar dintre fruntașii cari au organizat și condus pe Românii din județ sunt pomeniți, între alții, Axente Sever, Aron Pumnul, amândoi fii ai Târnavelor, Vasile Moldovan, prefectul legiunii III Târnave, Ștefan Moldovan, protopopul Mediașului, I. Călboreanu și I. Tufa, din acelaș oraș, apoi N. Medieșanu, sub-

prefectul legiunii, Eliseu, conducător la Sighişoara, Ioan Papiu la Rupea, Gh. Chendi la Agnita şi maiorul Ursu, învingător asupra Secuilor în judeţ.

Decepţiile din epoca absolutismului şi a dualismului, apoi progresele realizate de regatul vecin al României, au dus la Memorandul din 1894, în procesul căruia Românii târnăveni şi-au avut un demn reprezentant în Dionisie Roman dela Mediaş, a cărui activitate naţionalistă nu e pomenită. Studiul se termină cu războiul mondial trecut şi cu unirea dela Alba-Iulia.

Binevenite sunt cele două hărţi dela sfârşit,

La INSTITUŢII şi REALIZĂRI se vorbeşte în cap. I despre *Viaţa administrativă*, cap. II despre *Administraţia judeţului Târnava-Mare dela 1918 până azi*, unde între ilustraţii, de ex., se puteau arăta clădiri de şcoli monumentale şi de biserici impozante (la Dârlos, etc.), în locul podului comunal dela Mureni (p. 191), şi alte câteva frumuseţi analoage cu acesta.

In cap. III despre *Viaţa muncitorească*, scrisă de Prof. Ştefan Linu cu competenţă, orizont şi isteţimi de stil, se face istoricul breslelor şi se arată realizările importante româneşti în acest domeniu. Autorul are dreptate când spune: „Coordonatele aşezării noastre geo-politice au creiat din poporul nostru un neam de plugari şi păstori. Din faptul acesta, că şi astăzi suntem legaţi de glie şi muncim mai mult în truda pe brazdă, străinii au tras concluziuni, că Românul nu este înzestrat cu aptitudini pentru meşteşuguri. Stilul propriu de civilizaţie, însă, creiat de poporul nostru harnic — fără o ştiinţă speciala, fără liniştea şi răgazul de care s'au bucurat alte popoare în decursul veacurilor dovedeşte, cu prisosinţă, zestrea de aptitudini cu care este dotat". Iar mai departe: „Dela construirea casei şi a uneltelor agricole, până la meşteşugurile olăritului, împletitului, lemnăritului, ţesutului, cusutului, etc., Românul s'a arătat înzestrat cu aptitudini uimitoare, cu un deosebit simţ de inventivitate şi înclinaţie artistică, stârnind admiraţia lumii întregi" (p. 228). Ne bucură constatarea că după 1918 — când porţile meşteşugurilor s'au deschis larg pentru toţi elementul românesc a cucerit an de an poziţii noi în câmpul muncii şi al meseriilor, după cum reese din tabelele anexate, mult grăitoare (p. 239—241), dar şi din încheerea concludentă a Prof. Linu, „profilul vieţii muncitoreşti din judeţul Târnava-Mare, prezentat în paginile anterioare, schiţează concluzii edificatoare: umbrite pentru trecut, reconfortante pentru prezent şi de un optimism robust pentru viitor' (p. 281).

In cap. IV e vorba despre *Comerţul şi Industria* din judeţ, foarte desvoltate mai ales la Mediaş, în cap. V despre *Viaţa bancară a judeţului*, în cap. VI despre *Invăţământul primar*, VII despre *Invăţământul secundar*, cu 2 licee şi un gimnaziu, româneşti, dintre cari Liceul „Principele Nicolae" din Sighişoara a avut o epocă strălucită în timpul directoratului lui Horia Teculescu (1926—1942); cap. VIII despre *Biserică*, scris de Dl Aurel Pop cu documentaţia care impresionează şi cu consideraţii drepte ca acestea: „Popor de păstori şi de plugari, trăind o viaţă înfrăţită cu plaiul, Neamul românesc, ca orice

popor de plugari şi de păstori, a avut un trecut care nu a lăsat urme decât în folklor şi în tradiţia orală, nu în coudici şi arhive sau în masive aşezări de piatră. Aşa că în condiţiunile de trai ce le-au avut timp de aproape 1000 de ani, unele inerente vieţii lor de păstori şi plugari, altele datorită stăpânirilor străine, Românii n'au putut să aibă biserici pompoase de piatră, arhive în ordine şi matricole sistematice" (p. 349). Biserica ortodoxă din judeţ are 103 biserici şi 61,837 credincioşi, iar cea greco-catolică 44 cu 19.530 credincioşi, specificate amănunţit pe comune.

In grupul MANIFESTĂRI ŞI FORME DE VIAŢĂ cap. I, *Aspecte din viaţa satului târnăvean*, e mai ales o splendidă prezentare bio-politică a Românului din satele târnăvene, care poate servi de model. Semnificativă e una din definiţiile ţărăneşti asupra naţionalismului, din buchetul de răspunsuri primite de autor, Prof. Covrig-Nonea: „Naţionalişti sunt ăia care ţin la legea lor şi la credinţa lor şi la naţia lor" (p. 387). Iar definiţia autorului e bine formulată aşa: „E drept, naţionalismul românesc n'a fost niciodată explosiv, de o tensiune brutală şi exclusivistă până la şovinism, nici arogant şi nici ostentativ. Naţionalismul românesc a îmbrăcat totdeauna forme armonioase, potrivit cu firea şi viaţa sătească care, iubind pe ale sale pe plaiul şi sub soarele său, a lăsat şi altora, de alt neam, libertatea de a-şi iubi pe ale lor, pe pământul şi sub soarele lor" (p. 389).

M'a interesat deaproape cap. II, scris de Prof. Ilarion Cocişiu şi intitulat *Folclor muzical din Târnava-Mare*. Clasificarea Dârlosului, satul meu natal, la subdialectul muzical Târnava-Mică şi Câmpie e justă. Nu prea e cunoscută colinda cu un singur rând melodic — din această comună , pomenită de autor (p. 398 şi 419), în schimb există un foarte frumos *cântec* de acest fel, „Bade, foaie trandafir..." Păcat că sunt atâtea greşeli de tipar în această lucrare larg informată şi cu pricepere scrisă, unele corectate cu cerneală, altele nu, cum e *terra incognito* (p. 413), etc. Intr'adevăr „un atlas de folclor muzical, alături de cel linguistic, ar scoate în evidenţă adevăruri pe care istoria (şi alte ştiinţe auxiliare ei), nu le poate releva îndeajuns" (p. 414), Brâul de fete, joc de cerc al fetelor, „întâlnit doar în Dârlos şi Copşa Mare" (p. 416), la Dârlos se chiamă „Coconiţă". Bibliografia dela p. 417—418 e îngrozitoare ca metodologic. Această disciplină ştiinţifică îşi are şi ea regulele ei, minime, dacă cineva e refractar unei notaţii complete. Inşirări ca acestea: „U. Jarnic şi A. Bârseanu, Doine şi strigături din Ardeal" — fără cel puţin locul şi anul apariţiei - sau „Weigand, Jahresbericht VI. 60" — fără titlul lucrării, fără titlul întreg şi locul apariţiei periodicului şi anul calendaristic, etc., — nu sunt potrivite pentru un studiu ştiinţific.

Ultimul studiu din monografie cuprinde *Viaţa culturală în judeţ*, scrisă frumos şi incomplet de Dl Gheorghe Popa, literatul fin, plin de iniţiative şi suflet. Dintre precursori sunt pomeniţi Aron Pumnul din Cuciulata, Ioan Popescu şi Ioan Ursu din Caţa, Şt. O. Iosif din Drăuşeni, Ilarie Chendi şi

Visariou Roman din Dârlos, Zaharie Boiu din Sighişoara, Nicolae Togan din Ghijasa-de-Sus şi Gheorghe Simunic şi Aurel P. Bănuţ din Rupea. Dintre cei în viaţă sunt amestecaţi cei cu activitate puţină din judeţ, cu cei cu activitate mai multă, dar străini, trecuţi măcar 2—3 ore prin cutare orăşel al judeţului, sau au tipărit ceva la Mediaş, uitaţi fiind fii ai judeţului, cu activitate care poate sta cel puţin alături de a oricăruia dintre cei vii, minus Prof. Iuliu Moldovan, venerabilul preşedinte al „Astrei", a cărui activitate e schiţată totuşi în linii mari.

I. Crăciun.

Judeţul Târnava-Mică. Schiţă monografică publicată de Prefectura judeţului Târnava-Mică sub îngrijirea Prof. Dr. Coriolan Suciu. Blaj, Tip. „Lumina" Miron Roşu, 1943, in —4⁰, 103 p. (fig.).

Nu putem face o comparaţie între schiţa monografică a acestui judeţ şi monografia judeţului Târnava-Mare — pomenită mai sus fiindcă e o mare deosebire între ele atât ca metodă de lucru, cât şi ca întindere de pagini şi varietate de material. Prof. C. Suciu însuşi precizează în *Prefaţă*, că nu poate fi vorba de o monografie a judeţului, ci mai de grabă de „contribuţii la o monografie a judeţului Târnava-Mică, sau o schiţă monografică", aceasta „dat fiind timpul foarte limitat care ne-a stat la dispoziţie".

Dintre studii merită a fi scoase în evidenţă numai unele, datorite Prof. Suciu, restul având doar o valoare informativă redusă.

In capitolul *Elemente de istorie*, scris de D-sa, se face istoricul judeţului Târnava-Mică, numit şi al Cetăţii-de-Baltă, cu capitala în acest loc şi apoi la Târnăveni, iar azi la Blaj. Ţinutul Cetăţii-de-Baltă, împreună cu nouă sate din jur, a aparţinut lui Ştefan cel Mare, Voevodul Moldovei, şi urmaşilor săi, inclusiv Petru Rareş. Conducere românească a mai avut judeţul şi pe timpul revoluţiei din 1848, în persoana protopopului din Mediaş Ştefan Moldovan, cu sediul la Cetatea-de-Baltă. Numirea de Târnava-Mică o primeşte judeţul la 1876.

Totalul populaţiei din judeţ, după recensământul din 1941, e: 146.762 locuitori, dintre cari 98.118 Români, 30.392 Unguri şi 25.610 Saşi (însă undeva e greşală. fiindcă iese un total mai mare decât cel indicat), iar din aceştia, 69.944 uniţi (1937) şi 24.086 ortodocşi (1932), cum constată autorul (p. 27—28).

Binevenite sunt descrierile istorice ale oraşelor şi satelor din judeţ, în frunte cu Blajul, mai desvoltat, iar pentru celelalte localităţi indicaţiunile sunt uneori prea sumare. Blajul e pomenit mai întâi într'o diplomă din 1271. La 1395 domeniul Blajului fu dăruit lui Blasius Cserei, de unde derivă şi numele de azi al oraşului. Castelul, care serveşte ca reşedinţă a Mitropolitului român-unit, a fost zidit prin 1535, pe când era în stăpânirea lui Gheorghe Bagdi.

Gloria Blajului începe odată cu descălecarea lui Inocenţiu Micu Clain, în ziua de 19 Mai 1737, care-şi mută aci reşedinţa episcopală dela Făgăraş „Blajul a devenit un Sion şi un Heidelberg al neamului românesc" (p. 32) sub urmaşul acestuia, sub Petru Pavel Aron, deschizătorul şcolilor la 11 Octomvrie 1754. Evenimentele din veac. XIX şi până azi, cari se leagă de Blaj — adunarea din 3—15 Mai 1848 şi Pronunciamentul din 15 Mai 1868, contra alipirii Transilvaniei la Ungaria, în special — sunt rezumate pe câteva pagini (33—39).

La descrierea satelor, anii de întemeiere indicaţi de notari nu pot fi luaţi decât ca o primă menţiune *documentară*, căci altfel ar însemna că până pe la începutul veacului al XIII-lea n'a existat în judeţ nici o comună. Trebuia corectată afirmaţia cu totul greşită a notarului din Roşia-de-Secaş, care spune lucruri ca acestea: „Călugării benedictini au venit în comună prin anul 1002, când regele Ştefan al Ungariei a pus stăpânire pe Ardeal" (p. 44). De fapt regiunea Târnavei Mici n'a ajuns în stăpânire ungurească decât pe la mijlocul veac. XII. Nu se poate vorbi la 1320 despre „o biserică reformată"(!) în Gogan-Varolea (p. 45).

Cele trei monografii ale oraşelor: Blaj, Târnăveni, Dumbrăveni, sunt prea neînsemnate pentruca să se poată numi „monografii", sau altfel. N'a existat un principe (!) Ioan Bethlen, proprietar al Dumbrăvenilor (p. 60), iar Ioan Kemény a căzut în luptă la Seleuş, nu la Dumbrăveni (ibidem). Valoroase sunt însă tablourile statistice cu privire la populaţia din judeţul Târnava-Mică, cuprinzând anii 1733, 1835, 1865, 1900, 1911, 1930, 1932, 1937, 1941 (p. 62—68), şi, apoi, tablourile despre situaţia învăţământului primar din judeţ (p. 69—75).

In ultimul capitol, privitor la *Viaţa de familie şi elemente de folcor*, scris de Prof. Coriolan Suciu, se face, după un scurt şi potrivit excurs asupra poeziei populare la alţii şi la noi, un foarte interesant istoric asupra folcloriştilor blăjeni, în fruntea cărora stă Samuil Pop (1812—1844). Acestuia îi urmează Nicolae Pauletti, Timoteiu Cipariu, Ioan Micu-Moldovan (ale cărui doine şi strigături din Ardeal au fost publicate de Jarnik-Bârseanu), Alexiu Viciu, Ambrosiu Cheţianu (cu al său herbar, în care fiecare plantă îşi avea alături poezia sa populară), Margareta Hodoşiu, Traian German şi Alexandru Lupeanu-Melin.

Harta promisă la început şi trecută şi în cuprinsul dela sfârşit, lipseşte, deşi ea e cu atât mai necesară, cu cât nu poţi face un pas în judeţ fără ea. Oare am înţeles bine de ce nu s'a reprodus — în Martie 1943?

I. C.

G. I. BRĂTIANU, *Le problème de la continuité daco-roumaine. I. Les nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot. II. L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois.* Bucarest, M. O. Imprimeria Naţională, 1944, in —8°, 127 p. (5 cartes). (Bibliothèque historique du Sud-Est européen, 2).

Reluând discuţia ocazionată de un capitol din cartea *Les invasions barbares* a celebrului medievist francez Ferdinand Lot, prof. Brătianu adaugă noi argumente menite să confirme continuitatea noastră în teritoriul dacic şi să infirme teoria imigraţionistă. Consideraţiile prof. Brătianu gravitează în jurul câtorva observaţiuni pe care fostul său profesor le-a făcut asupra cărţii *Une énigme et un miracle historique: Le peuple roumain* (Ed. II). Aceste observaţiuni, susţinute de savantul francez aproape exclusiv cu armele logicei şi cu exemplul analogiilor, se rezumă la următoarele 4 chestiuni:

1. Dispariţia oricărei urme de civilizaţie sub forma de oraşe, şosele, medalii, monete, ceramică, etc.;

2. Identitatea dintre dialectul aromân şi daco-român;

3. Liturghia slavă, şi

4. Toponimia.

In jurul acestor patru puncte îşi concentrează argumentaţia şi prof. Brătianu, demonstrând că: 1. Vieaţa orăşenească din Dacia a continuat totuşi până la epoca avaro-slavă. Monetele romane au continuat să circule în Dacia şi după părăsirea ei, până la monetele bizantine din sec. X—XI. Ceramica însăşi, grosieră şi primitivă, a epocii barbare, reproduce în teritoriul dacic vechile tipuri ale La Tène-ului geto-dac, anterior cuceririi romane. Ea nu aparţine unei populaţiuni oarecare, ci, de sigur, uneia care continuă vechile tradiţii, specific locale. 2. Asemănarea dintre dialectul aromân şi daco-român nu poate implica imigrarea Daco-Romanilor dela Sud la Nord de Dunăre. Ea se explică prin unitatea de limbă întreţinută de o stare de regresiune culturală, care face ca limba unui popor să nu se diferenţieze prea mult chiar pe spaţii întinse. (De exemplu: limba turcă, aproape una şi aceeaşi din Sudul Siberiei până la Constantinopol). Asemănările linguistice albano-române de asemenea nu constitue un argument în sprijinul tezei imigraţioniste, termenii comuni celor două limbi aparţinând vechiului substrat traco-ilir, comun tuturor graiurilor balcanice. 3—4. Influenţa slavă asupra Românilor în deosebi în domeniul religios şi al vieţii de Stat — deşi considerabilă, nu afectează fundamentele organizaţiei noastre ecleziastice ori statale, care rămân totuşi latine. Cât priveşte întinderea influenţei slave asupra noastră, ca şi regiunea geografică unde ea s'a exercitat, lămuritoare lumini ne aduce în această direcţie toponimia. Este un caz clasic când argumentul toponimic susţine în mod solid realitatea continuităţii nordunărene a Românilor, probând existenţa unei simbioze slavo-române la Nord de Dunăre, anterioară pătrunderii Ungurilor în teritoriul vechii Dacii.

Şi în ordinea argumentului toponimic e suficient să amintim doar două topice slave: Bălgrad (Alba-Iulia) şi Târnava, nume cu totul străine Ungurilor şi Saşilor, şi care au fost transmise până azi de populaţia romanică, care a trăit cândva în simbioză cu Slavii în teritoriul dacic.

De altfel — cum o subliniază şi prof. Brătianu — prof. Ferdinand Lot

concede că o bună parte din populaţia romanică nord-dunăreană a rămas pe loc, neadmiţând absurditatea teoriei evacuării complete a Daciei, locuită de o populaţie prea numeroasă pentru a fi putut să fie mutată cu totul din aşezările ei.

In acest punct, de sigur, splendida intuiţie a celebrului medievist francez, al cărui spirit de obiectivitate şi de onestitate ştiinţifică este indiscutabil, aduce o importantă contribuţie problemei continuităţii dacoromâne în teritoriul de azi al României. Pornind dela această premiză logică şi considerând întreg complexul de argumente arheologice, linguistice şi toponomastice, care afirmă continuitatea noastră nord-dunăreană, nu încape nicio îndoială că, cu admirabilul simţ de imparţialitate care îl caracterizează, strălucitul profesor dela Sorbona va găsi soluţia justă a mult desbătutei chestiuni a continuităţii.

Parcurgând mai bine de un sfert din preţiosul volum al prof. Brătianu, am ajuns în pragul celei de a doua părţi a interesantei sale expuneri.

In partea a doua a lucrării sale, prof. Brătianu se ocupă de: *Istoria română scrisă de către istoricii unguri.* E vorba, de sigur, de o meritorie activitate ştiinţifică, pe care tânăra istoriografie maghiară o desfăşoară cu un zel demn de alte cauze mai bune. Căci, într'adevăr, sub aparenţa obiectivităţii istorice şi a seninătăţii ştiinţifice elaboratele şcoalei istorice maghiare servesc aproape constant interese cu totul străine adevăratei ştiinţe, prezentând evoluţia istorică a poporului român conform unor anumite teorii preconcepute. In aceste circumstanţe valoarea ştiinţific-obiectivă a publicaţiilor maghiare privitoare la noi este în tot cazul discutabilă, iar rezultatele pozitive dobândite de disciplina istorică în sine sunt aproape complet nule. Cu drept cuvânt, deci vorbeşte prof. Brătianu de necesitatea de a se preciza „definirea agresorului" şi în domeniul ştiinţific, în speţă istoric, şi este tocmai ceea ce Domnia-Sa întreprinde în paginile ce urmează, demascând reaua credinţă şi şovinismul şcoalei istorice maghiare.

Cu procedee pseudo-ştiinţifice noua şcoală maghiară, într'o unanimitate suspectă, susţine absurda teorie a imigraţiei târzii a Românilor în Transilvania. Dar care sunt argumentele „ştiinţifice" ale şcoalei ungare?, se întreabă autorul. Trecând rapid în revistă curioasa teorie a unei Dacia exhausta hominum a savantului arheolog Alföldi, ale cărui argumente au fost respinse peremtoriu de către prof. Daicovici *(Siebenbürgen im Altertum.* Bukarest, 1943), prof. Brătianu purcede la studierea afirmaţiilor Ungurului de împrumut Ludovic Tamás *(Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane,* în *Archivum Europae Centro-Orientalis,* 1935, I, p. 1 96; 1936, II, p. 46 83 şi p. 245—374).

Evident, că în această dare de seamă succintă nu putem insera toată argumentaţia profesorului Brătianu, nici nu putem reproduce datele istorice ori filologice pe care savanţii unguri îşi bazează elucubraţiile lor pseudoştiinţifice. De aceea ne vom mărgini — dela caz la caz — să subliniem con-

-cluziile ce se degajează din analiza pe care prof. Brătianu o întreprinde, adăugând pe alocuri unele observaţii complimentare.

Iată, în concepţia D-lui Tamás, care face dovadă de un eclectism atât de strâmt, deci interesat, în utilizarea izvoarelor istorice, Românii din Transilvania sunt imigraţi târzii, veniţi din Balcani prin sec. XIV, savantul maghiar ignorând voit, între altele, atestarea Notarului Anonim, care aminteşte încă pentru sec X de comunităţi statale slavo-române în Transilvania şi de Blachi ac pastores Romanorum în Panonia. Dar faţă de suficienţa în ton, reaua credinţă în alegerea şi interpretarea surselor istorice filologice, ca şi de ideile preconcepute ale D-lui Tamás, prof. Brătianu, după ce aduce o serie de mărturii istorice şi linguistice menite să spulbere ereziile savantului ungur, se vede obligat să încheie cu următoarele cuvinte: „studiul lui Tamás este nu numai redactat cu entuziasm patriotic pentru patria adoptivă a autorului“, „dar va convinge numai pe cei ce împărtăşesc deja vederile autorului“.

Vine acum rândul copiosului volum *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, care s'a bucurat de altfel de atenţia deosebită a prof. Moga (*I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, în *Revue historique du Sud-Est européen*, 1942, XIX 1, p. 183—287. şi mult mai pe larg: *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge.* Sibiu, 1944, 152 p. (*Bibliotheca Rerum Transilvaniae*, VI). De aceea prof. Brătianu se mulţumeşte să insiste mai pe larg doar asupra câtorva chestiuni de toponimie, aşa cum sunt puse de editorii volumului de documente, chestiuni pe care le studiază în conexiune cu afirmaţiile toponomastului Şt. Kniezsa, dintre care unele au fost puse la punct printr'o minuţioasă analiză de către cunoscutul specialist român prof. Emil Petrovici, în studiul său: *La population de la Transylvanie au XI-e siècle* în *Revue de Transylvanie*, Sibiu, 1944, Tome X, Nos 1 2, p. 71 98, studiu căruia i-am închinat o scurtă dare de seamă chiar în acest Anuar.

Din studiul câtorva toponimice şi al hărţilor întocmite de prof. Kniezsa şi de editorii volumului *Documenta*, prof. Brătianu degajează concluzia justă că la sosirea năvălitorilor Unguri, populaţia română sau slavo-română ce se afla în Transilvania s'a retras în munţi de unde a coborît când s'au mai liniştit vremurile şi când noii stăpânitori barbari asiatici trebuiră să apeleze la Români pentru a-şi cultiva proprietăţile. In aceste condiţiuni satele din munţi reflectă clar aspectul românesc în numirile lor, pe când în văi şi câmpii satele au primit dela cancelaria maghiară nume noi corespunzătoare unei creaţiuni noi sau traducând numele cel vechiu, ori deformând numele vechi după spiritul limbii maghiare. In plus arhaismul aşezărilor româneşti montane dispersate, în contrast evident cu formele geometrice şi străzile în unghiu drept ale aşezărilor dela şes, efect vizibil al unor colonizări recente, dovedeşte că elementul român este cel mai vechiu în Transilvania.

Dar şi un argument de natură linguistică, împrumutat din cercetările sla-

vistului prof. Emil Petrovici, probează, în ciuda combinaţiilor toponimastice ale cercetătorilor unguri, continuitatea Românilor în Transilvania. Este vorba de particularităţile dialectale din Vestul şi Nordul Transilvaniei, particularităţi datorite influenţei vechilor graiuri slave, azi dispărute. Anume, fenomenul palatalizării dentalelor este împrumutat dintr'o limbă slavă deosebită atât de a Rutenilor nordici cât şi de cea a Slavilor sudici, adică din aşa numita limbă daco-slavă, caracterizată printr'o serie de particularităţi de pronunţie şi din care putem deriva toată toponimia de origine slavă a Transilvaniei, toponimie care a trecut direct în limba română. Graiul dacoslav este o mărturie de nesdruncinat atestând existenţa unei vieţi româno-slave la Nord de Dunăre încă înainte de pătrunderea Ungurilor în Transilvania. In acest punct rezultatele linguistice se suprapun atestărilor lui Anonymus, privitoare la existenţa înjghebărilor statale slavo-române în momentul începerii infiltraţiei maghiare în Ardeal.

„Populaţia română din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş continuă pe Slavii („Scheii") veniţi în Dacia în sec. VI—VII şi romanizaţi în sec. VIII XI, după cum ea continuă pe Daco-Romani şi pe toate celelalte popoare ce s'au abătut asupra Daciei începând cu Cimerienii, Sciţii", termină prof. Brătianu, reproducând cuvintele slavistului Petrovici.

Câteva pagini sunt închinate aberaţiilor lui L. Elekes, *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII—XVI Jahrhundert*, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 1941, VII, p. 361—488. Tendenţios ca întreaga istoriografie maghiară modernă D-l Elekes insistă în deosebi asupra influenţelor orientale şi balcanice la originele vieţii politice şi sociale a Principatelor Române, reducând influenţele occidentale sau central-europene la o simplă influenţă ungară. Erezie evidentă! De oarece săpăturile din mormintele dela Curtea-de-Argeş au demonstrat o puternică influenţă a Europei occidentale la începuturile noastre statale. Fără îndoială că Ungaria a intermediat în bună parte aceste influenţe apusene, dar lucrul acesta poate fi revendicat în egală măsură şi de Polonia — puntea noastră de legătură spre Italia, spre Germania şi spre Europa centrală — ca şi de negustorii veneţieni, genovezi şi raguzani, care activară la Dunărea de jos, în Balcani şi la Marea Neagră. După cum influenţa franceză în România veacului al XIX-lea nu se datoreşte exclusiv Greciei, ci, în bună parte, şi Rusiei, tot astfel elementele societăţii medievale transplantate la noi nu poartă exclusiv şi nici precumpănitor amprenta influenţei maghiare asupra principatelor dunărene.

Am ajuns astfel la ultimul capitol al densei expuneri a prof. G. Brătianu: „Noua şcoală ungară: istoria română aşa cum o scrie ea". Este vorba, în rândurile care urmează, de poligrafia *Geschichte der Rumänen*, Budapest, 1942, publicată sub direcţia D-lor L. Makkai şi L. Gáldi, cei doi Ladislau, „aştrii gemeni ai firmamentului ştiinţific al Budapestei", cum pe bună dreptate îi prezintă D-l prof. Brătianu. Primul capitol al acestei sinteze îl sem-

nează D-l L. Gáldi, care tratează despre *formarea poporului român*. Dupa acest autor poporul român s'ar fi format în triunghiul Niš Sofia Skoplije, de unde, iradiind în toate părțile, elementul român ar fi trecut Dunărea abia pe la 1200, cu toate că Notarul Anonim al regelui Bela semnala pe Români în Transilvania, dacă nu pentru sec. X, cel mai târziu spre jumătatea sec. XII. Dar — adaugă foarte nimerit prof. Brătianu bietul Notar Anonim nu era încă la curent cu savantele cercetări ale D-lui Gáldi.

Intr'adevăr o imigrațiune română dela Sud de Dunăre peste Carpați nu se poate susține nici pentru sec. IX—X, și cu atât mai puțin pentru sec. XIII, cum îi place D-lui Gáldi. Puternicul imperiu bulgar, care în sec. IX se întindea departe spre Apus, de-a-lungul malului drept al Dunării, întărit ca un puternic limes cu cetăți de pază, nu ar fi lăsat nicidecum masive contingente din supușii săi să treacă Dunărea. Nimic deosebit nu s'a produs apoi în imperiul bulgar în sec. IX, pentru a determina o evacuare în masă a teritoriului său. De altfel, populația română din Bulgaria, populație care în acest timp nu mai reprezenta un grup compact, ci era difuză și slăbită prin deplasări anterioare spre Sud și Vest, nu ar fi putut constitui izvorul etnic al unor puternice administrațiuni. Și însăși organizația statală a Românilor ardeleni la începuturile lor istorice diferă fundamental de cea a Românilor balcanici, termenii juridici, prin care erau designați conducătorii lor, fiind diferiți la Nord și la Sud de Dunăre. Ori în cazul provenienței lor bacanice, Românii ardeleni ar fi trebuit să aducă neapărat și organizația lor juridico-politică de pe meleagurile balcanice cât și termenii legați de această organizație. In plus, cum foarte bine remarcă într'un loc D-l prof. Silviu Dragomir, nu avem nicio dovadă documentară de colonizare masivă a Românilor din Transilvania ori măcar de infiltrațiuni continue din Sudul Carpaților, care ar fi avut loc până în sec. XIV sau mai târziu în vreun ținut oarecare al Transilvaniei. In schimb toate argumentele de ordin logic, istoric, arheologic, linguistic, toponimastic, etnografic și antropologic afirmă neîntrerupta continuitate a elementului român în cetatea de munți a Transilvaniei, leagăn al poporului nostru și vatră a limbii noastre. Totuși, bogata fantezie a istoricilor unguri — fără niciun temei serios continuă să ne aducă dela Sud de Dunăre, în diferite secole.

Cap. II este datorit inspiratei pene a D-lui Makkai și se intitulează: *Imigrația și așezarea Românilor nordici*. Bazat pe datele furnizate de *Documenta Valachorum*, autorul reia știutul clișeu al imigrației noastre târzii (sec. XIII) în Transilvania, dar și în Moldova și Țara Românească, unde am dat peste așezări unguerești preexistente. Primii voevozi români la Sud de Carpați sunt simplii „funcționari" unguri ori „usurpatori" ai drepturilor regale. In rest, contradicții flagrante între unele afirmațiuni ale D-lui Makkai făcute în *Documenta Valachorum* și cele din *Geschichte der Rumänen*, apoi descoperiri senzaționale, ca pătrunderea Românilor în sec. XIV din Moldova în Maramureș, și nu invers așa cum ne învață tradiția cronicelor și

documentele, o serie de afirmațiuni nedocumentate, și totul într'un spirit romantic și de evidentă reacredință.

In Cap. III ne întâlnim din nou cu D-l L. Elekes, care se ocupă de *„voevodatele române în epoca hegemoniei ungare în țările dunărene"*, un fel de rezumat al lucrării precedente, despre care a fost vorba mai sus, autorul reducând și de data aceasta totul la influența maghiară în începuturile noastre de Stat.

Al patrulea capitol semnat tot de D-l Elekes se ocupă de perioada *„jugul otoman"*, autorul subliniind că Domnii români nevoind să lupte contra Turcilor, această misiune reveni Ungariei, cu toate că în acest timp (sec. XVI) Ungaria era aproape toată supusă pașei din Buda, Transilvania era vasala Sultanului, în timp ce noi avem splendida epopee a marelui luptător pentru creștinătate, Mihai Viteazul, lucruri pe care D-l Elekes sau le ignoră sau le răstălmăcește voit. Cât privește nobila misiune de apărătoare a creștinătății împotriva pericolului otoman, ce ar fi revenit Ungariei în sec. XVI, s'a exagerat și se exagerează încă enorm. Departe de a fi un *propugnaculum christianitatis*, sărmana Ungarie era redusă pe atunci cam la Slovacia de azi și la o mică fâșie vestică mergând până la Marea Adriatică. Un plăpând organism statal, care, fără sprijinul românesc în flancul oștilor otomane la Dunărea de jos și, mai ales, fără imensa contribuție de bani și de sânge a țărilor cehești și austriace, care-și trimiseră an de an contingentele lor la cetățile dela Dunărea de mijloc, nu ar fi reușit să se mențină. Așa că epitetul de bastion al creștinătății acordat Ungariei sec. XVI trebue acordat altora, cum foarte bine observa acum câțiva ani profesorul ceh J. Macurek în recenzia critică a cărții lui Szekfü Gyula, *Magyar történet*, recenzie publicată în revista din Praga, *Česky Časopis Historicky*.

D-l St. Juhász descrie viața *„Românilor din Transilvania în sec. XV și XVI"*, prezentând totul dintr'un punct de vedere eminamente subiectiv, care nu are nimic de a face cu o cercetare științifică. Iată, de pildă, autorul citează constatările depreciatorii ale iezuitului Andrei Freyberger din sec. XVIII la adresa preoților români, dar ignoră relația pastorului Conrad Jakob Hildebrandt, care în 1656 trecând prin Transilvania relevă îngrozitorul tratament la care erau supuși Românii ardeleni, care ajunseseră să considere spânzurătoarea ca o favoare în locul oribilului supliciu al tragerii în țeapă, ce li se aplica de obiceiu.

D-l Gáldi se ocupă în capitolul VI de *istoria principatelor române în timpul Fanarioților*, căutând, pe lângă înfățișarea prea în negru a detestatei epoci, să explice creșterea numărului Românilor din Transilvania în sec. XVIII prin imigrațiuni masive din Principatele române, deși realitatea este cu totul alta, imigrațiuni masive având loc în sens invers, cum au demonstrat, între alții, prof. I. Nistor, *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, în *Revue historique du Sud-Est européen*, 1941, XVIII, și D. Prodan, *Teoria imigrației Românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al*

XVIII-leo. Sibiu, 1944. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, vol. XVIII), și Anton Golopenția, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea țintă sau punct de plecare de migrațiuni românești?*, în *Geopolitica și Geoistoria*, I, București, 1941, p. 90 97.

Dealtfel teoria pretinsei imigrațiuni masive a Românilor din Principate în Transilvania în sec. XVIII nu purcede dela D-l Gáldi, ci își are originea la istoricul ungur Jancsó Benedek, care a lansat-o la finele sec. XIX, Dar teoria aceasta, atât de speculată de revizionismul maghiar, este lipsită atât de o fundamentare istorică, cât și de cel mai elementar bun simț logic. Căci cine cunoaște apăsătorul regim fiscal din Transilvania veacului al XVIII-lea și-l compară cu feudalismul din Principatele Române, care se găsea pe atunci într'un evident regres, vede că Transilvania, departe de a fi un Eldorado, menit să atragă pe Românii din Principate, era o țară sufocată de o infinitate de mizerii social-economice, de un regim fiscal spoliator, care mână peste Carpați deopotrivă pe Români și pe Săcui, supuși și unii și alții aceloraşi grele sarcini feudalo-fiscale. Ordinele emanate dela guvernul transilvan ori dela Curtea din Viena și menite să împiedece emigrarea Românilor din Transilvania sunt tot mai frecvente în sec. XVIII. Și afirmația pusă pe seama Românilor din Principate la 1773 că: *tota Transilvania ad nos venit* este foarte semnificativă în acest sens.

Despre Românii din Transilvania în sec. XVIII scrie D-l A. Tóth în Cap. VII, în același spirit sectar.

Din nou D-l Gáldi se ocupă de renașterea spirituală a Românilor din Transilvania în Cap. VIII, a cărui idee directoare este că totul vine dela Unguri: conștiința istorică a cronicarilor, ideea continuității daco-romane, purismul latinizant al școalei ardelene etc. Evident aberații pe lângă atâtea altele care abundă și în acest capitol.

In capitolul următor reapare D-l Makkai cu *„Renașterea națională a Principatelor Române"*, căruia prof. Brătianu îi face de asemenea o serie de observații de amănunt.

Capitolul X, semnat de Z. Tóth, privește pe *Românii din Transilvania în sec. XIX* și se caracterizează prin oarecare obiectivitate în înfățișarea evenimentelor din 1848 și a legiuirilor din a doua jumătate a sec. XIX, făcând o notă aparte față de celelalte studii ale poligrafiei.

In Cap. XI D-l Makkai tratează despre *„Unirea Principatelor și regatul independent"*, scriind într'un spirit mai înțelegător.

Cap. XII, redactat de D-na Nora Polonyi, *Formarea României Mari*, este lipsit de cea mai elementară obiectivitate și este scris într'un stil agresiv și cu insinuări perfide. Căci, cum altfel s'ar putea califica afirmația că în vremea tatonărilor din 1915—1916, în timpul neutralității, I. I. C. Brătianu ar fi cerut și Basarabia și că în Banat Românii nu costituiau decât o minoritate redusă față de Sârbi, Unguri și Șvabi. Pentru ultima afirmație necontrolată a autoarei maghiare, lectorul străin va fi suficient lămurit citind den-

sele pagini ale splendidei expuneri *Le Banat roumain* al D-lui prof. Silviu Dragomir, apărut recent în *Bibliotheca Rerum Transsilvaniae*, vol. XIII.

Războiul nostru din 1916 este pentru D-na Polony doar un „atac de bandiți", I. I. C. Brătianu era animat de concepții balcanice, condițiile liberaliste pentru Evrei nu datează dela Congresul din Berlin, ci din 1881! Și alte asemenea mostre de știință imparțială și bine documentată!

Ultimele două capitole (XIII și XIV): *„Douăzeci de ani din istoria României Mari"* și *„Politica externă a României Mari"* se datoresc tot D-lui L. Makkai și sunt scrise într'un ton gazetăresc. Autorul care a făcut tuturor studiilor sale o falsă toaletă democratică — pozează în apărător al latifundiarilor maghiari și se revoltă pe faptul că guvernele române au expropriat marea proprietate ungară, uitând că același lucru l-a făcut și asupra marei proprietăți românești și de ea au profitat în egală măsură și țăranii unguri lipsiți de pământ. In ordine culturală conchide că „Ungurii din România Mare sunt martiri ai sec. XX", uitând „umanele" legiuiri maghiare dinainte de războiul mondial. Dar, chiar dacă nu ne referim la intolerantele legiuiri maghiarizante dela sfârșitul sec. XIX — începutul sec. XX, care apăsară atât de greu Școala și Biserica naționalităților nemaghiare din Ungaria, suntem datori să subliniem totuși regimul cultural atât de liberalist, de care s'a bucurat minoritatea maghiară în România Mare. Din broșura D-lui prof. S. Dragomir, *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*. Sibiu, 1943. (*Bibliotheca Rerum Transilvaniae*, I), ca și din frumoasa sinteză a D-lui Dr. Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, se vede clar înțelegătorul regim cultural aplicat de Statul român minorității maghiare, ca și celorlate minorități etnice din Transilvania. Iată, de pildă, câteva cifre privind învățământul. Pe când regimul maghiar nu admitea școli de Stat, decât cu limba de predare maghiară, sub regimul român toate aceste școli au fost trecute pe seama grupării etnice respective. Așa că, îndată după Unire, în afară de 1938 școli primare române de Stat, au fost inaugurate 600 de școli maghiare, 89 germane și 71 sârbești, ucrainiene și slovace. Numărul școlilor primare confesionale ale minorităților etnice a sporit dela 1005 la 1383. In învățământul secundar, alături de 33 licee de Stat și 7 confesionale române, adică în total 40 cu limba de predare română, au continuat să funcționeze în același timp 57 licee, fie confesionale, fie secțiuni la școlile de Stat, din care *40 unguresti,* 13 germane și 4 evreești. In toate bugetele României de după 1918 învățământul și societățile culturale minoritare au fost prevăzute cu sume ce depășeau 34.000.000 lei. Și în general viața culturală a minorităților etnice se intensifică și se adâncește sub regimul român. Vechea Societate literară maghiară transilvană își sporește activitatea, tipărind în perioada dintre 1919—1935 un număr de 5000 de opere literare și științifice, „în curs de câțiva ani numai apărând mai mult cărți decât în 30 de ani înainte de 1918" după cum constata profesorul ungur Kristóf. Numai în prima decadă a stăpânirii românești, în

Transilvania au apărut 577 de periodice maghiare. Aceste fapte şi multe altele încă pomenite în cele două lucrări citate mai sus sunt concludente pentru orice om obiectiv şi de bună credinţă. In aceste condiţii oricine poate vedea ce fel de „martiri" au fost Ungurii supuşi tolerantului şi liberalismului regim român după 1919.

Cât priveşte consideraţiile despre politica internă a României în preajma celui de al doilea războiu mondial, ele se referă la o epocă prea recentă, pentru a putea fi obiective şi definitive. Terminând expozeul său, atât de palid rezumat aici, prof. Brătianu se simte obligat să califice cartea *Geschichte der Romänen* drept o „odioasă caricatură a istoriei noastre".

Şi, iată-ne ajunşi la ultimul capitol scris de prof Brătianu şi intitulat: *Vulgarizare şi propagandă.*

După ce creionează succint câteva din elucubraţiile D-lor Ludovic Fekete, St. Szabó şi Szász Zsombor, autorul trece la analiza lucrării *Die Geschichte Siebenbürgens* a lui Eugeniu Horváth, adevărată istorie romanţată a acestei provincii româneşti, abundând de contradicţii, insinuări perfide, simple fantazări ori erezii ştiinţifice: revoluţia lui Horia, Cloşca şi Crişan, care are adânci raţiuni sociale de ordin local, nu este decât o manevră perfidă a Rusiei(!), latinizarea numelor române în Transilvania nu e decât o abilă acţiune de propagandă pentru a induce în eroare străinătatea prea credulă(!?) şi multe altele. Cartea lui Horváth se încadrează în rândul cărţilor de propagandă ieftină.

In rândul cărţilor de vulgarizare se aşează cartea lui *Franco Vellani Dionisi*, publicist italian, care, animat de profunde sentimente filomaghiare, a plecat să moară, luptând contra Ruşilor, ca autentic honved. Intitulat *Il secondo arbitrato di Viena.* acest pamflet nereuşit caută să justifice criminalul dictat, în josul căruia îşi lăsase semnătura şi un compatriot al autorului, odiosul conte Ciano.

Urmează apoi broşurile d-lui Herbert van Leisen (probabil un Ungur camuflat), apărute în Elveţia: *Terres hongroises de Transylvanie.* Genève, 1941, amabil reportaj inspirat de farmecul Budapestei şi al conteselor maghiare, şi îndeosebi, *Le problème transylvain.* Genève, 1943, carte de o manifestă reacredinţă. După bunul plac al autorului Românii nu descind din Romani, ci din . . . Ţigani. Inventivitatea autorului merge până a ne acuza că în 1938 1939, când s'a dezagregat republica cehoslovacă, România ar fi prezentat un memoriu la Viena revendicând un teritoriu al fostului ei aliat. Fără îndoială că, dacă nu cumva este o greşală de tipar, autorul a numit (greşit) Ungaria cu numele României.

In consideraţiile sale finale prof. Brătianu relevă concepţiile noii şcoale istorice maghiare, care se pot rezuma la următoarele puncte:

1. Pentru istoria veche, teoria exterminării absolute a Dacilor de către legiunile lui Traian şi evacuarea totală a provinciei romane Dacia în a doua jumătate a sec. III p. Chr. Această concepţie falsă este însă contrazisă

de săpaturile arheologice recente, care arată o continuitate neîntreruptă a aşezarilor omeneşti în regiunea carpato-dunăreană din preistorie în epoca romană şi din aceasta la primele secole din evul mediu. Cercetările linguistice sprijină rezultatele arheologiei.

2. Pentru evul mediu, teza maghiară susţine o imigraţie masivă şi târzie a Românilor din Peninsula Balcanică spre Nord. Totul însă se bazează pe ipoteze şi pe false reconstrucţii istorice. Nici mărturiile istorice, nici cercetările linguistice, nici felul de viaţă al Românilor, nici argumentul toponimic nu susţin o astfel de teorie.

3. Pentru timpurile moderne, două afirmaţii ale istoricilor unguri sunt în flagrantă contrazicere cu faptele: *a)* Ţările române ar fi pactizat cu Turcii contra Ungariei, când de fapt ele au fost un fel de zid de apărare al oropsitei Ungarii, Românii din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească furnizând la sfârşitul secolului al XV-lea 64% din luptătorii contra Semilunei, in timp ce Ungurii dădeau abia 10%; *b)* Statisticele ungare ar proba o masivă imigrare a elementului român în Transilvania în sec. XVII XVIII, dar ele nu ţin nicio socoteală de imigraţiile masive ale Românilor şi Săcuilor ardeleni în Principatele române.

4. In perioada contemporană, afirmaţia gratuită, că România şi-ar fi datorat frontierele de după 1919 exclusiv excesivei bunăvoinţe a puterilor aliate, este o sfidare adusă adevărului istoric, făcută cu totala desconsiderare a imenselor sacrificii aduse de Armata română pentru înfrângerea puterilor centrale.

Aici se termină cartea profesorului Brătianu, cu exprimarea dorinţei de a vedea scrisă de catre specialiştii români o istorie a Ungariei, nu o replică la falsa istorie a Românilor a D-lor Makkai şi Gáldi, ci o lucrare temeinică şi obiectivă reprezintând punctul de vedere al naţionalităţilor oprimate şi eri şi azi în Ungaria feudală.

Câteva hărţi în culori, împrumutate în parte din cărţile propagandei maghiare, ilustrează expunerea autorului, care este, în înalta ţinută a tonului ei academic, în sobrietatea analizei, în obiectivitatea caracterizărilor şi în serioasa ei documentare, cel mai reuşit instrument ştiinţific de orientare cinstită a cercurilor străine în atât de controversata problemă transilvană.

Mihail P. Dan.

EMILE PETROVICI, *La population de la Transylvanie au XI-ème siècle*. Bucarest, 1944, in —8⁰, 32 p. (1 carte). (Extrait de la *„Revue de Transylvanie"*, tome X).

Studiul, cu titlul de mai sus, al D-lui prof. Em. Petrovici a fost prilejuit de cartea D-lui Şt. Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI Jahrhundert*. Budapest, 1938.

Credincios modului de a vedea al întregei şcoale istorice maghiare, Dl Kniezsa — cum era şi de aşteptat — găseşte pretutindeni în Transilvania,

în sec. XI, numai Unguri şi nici urmă de Români. Pentru susţinerea afirmaţiilor sale profesorul maghiar se serveşte de o serie de argumente de ordin istoric, arheologic şi linguistic. După ce pune la punct argumentarea lui Kniezsa sub raport istorico-arheologic, Dl prof. Petrovici trece la studierea amănunţită a argumentului linguistic. Slavistul maghiar releva că pentru regiunile din Estul Ungariei numele de locuri de origină slavă ar. proba, prin păstrarea, în forma lor ungară, a vocalelor nazale, că Ungurii au auzit aceste nume dela Slavi cel mai târziu spre jumătatea sec. XI. Prin urmare aceste toponimice ar arăta că în sec. X XI regiunea aceasta era populata de Unguri şi de Slavi. Despre Români niciun cuvânt.

Presupunând că denazalizarea vocalelor nazale slave s'a efectuat în cursul sec. X şi în prima jumătate a sec. XI, în acest caz numele de locuri de origină slavă din regiunile române ale Transilvaniei, prezentând în forma lor română vestigii ale vechilor vocale nazale slave probează existenţa unei simbioze slavo-române în Transilvania în sec. X—XI. Simbioza slavo-română, anterioară pătrunderii Ungurilor în regiunile române ale vechii Ungarii, este probată şi de faptul că Românii au împrumutat toponimicele slave direct dela Slavi şi nu dela Unguri, care adesea le-au tradus numai.

Dar chiar dacă admitem că Slavii nu erau încă complet asimilaţi în sec. XII, este ilogic să presupunem că Românii veniţi în Transilvania — după Dl Kniezsa — abia în jumătatea a doua a acestui secol (şi numai în jurul Albei-Iulii) ar fi împrumutat nume geografice, nu dela populaţia care era în majoritate şi beneficia de prestigiul cuceritorului şi conducătorului, ci dela nişte resturi de populaţie slavă cucerită şi redusă la sclavie, resturi insignifiante deja în sec. XI.

Câteva toponimice româneşti nu pot fi explicate decât admiţând vieaţa în comun a Românilor şi a Slavilor pe pământul Transilvaniei înaintea sosirii Ungurilor. Acestea sunt: Bălgrad, Târnava, Cernavoda, Bistra, Cozla, Craiova, Racova, Vlahiţa, Vlaha, Zlaşti, Gârbova, Gârboviţa, Slimnic, Lovnic, Lipova, Budila, Ciumărna, Sadu, Sibiu, Bozna, Cerna, Jabeniţa etc., atâtea din ele trecând în româneşte direct din slavă fără a fi fost modifcate fonetic de filiera maghiară.

Vieaţa aceasta în comun a Slavior şi a Românilor prof. Petrovici şi-o imaginează astfel: Slavii erau mai ales agricultori, în timp ce Românii erau crescători de vite. Primii locuiau în văi la picioarele munţilor în centre ce poartă de obiceiu nume slave: Clopotoiva, Sălişte, Seghişte etc., în timp ce Românii trăiau dispersaţi în aşezări izolate, şi unii şi alţii fiind împinşi spre văile superioare ale apelor, spre munţi, de către năvălitorii unguri, care, fiind popor de stepă, se aşezară la şes.

După ce analizează cu o metodă strict ştiinţifică diverse toponimice întâmpinate în regiunile muntoase ce separă Transilvania de Banat, Ţara Românească, Crişana, Maramureş şi Moldova, regiuni de simbioză slavo-română anterioară venirii Ungurilor, şi după ce urmăreşte atent procesul de

împingere a Româno-Slavilor spre regiunile muntoase de către Ungurii invadatori, prof. Petrovici conchide că în timpul aşezării lor progresive în sec. X XIII în regiunile de Est ale Ungariei Ungurii au aflat aici pe Români şi Slavi, *Blasii et Sclavi* Notarului Anonim al regelui Bela.

Această populaţie româno-slavă a fost respinsă de noii veniţi spre munte, unde a avut loc apoi românizarea Slavilor înainte de sec. XIII, căci în sec. XIII, când încep să apară documentele ardelene, Slavii nu mai sunt amintiţi.

Ungurii, fiind un popor de stepă şi având oroare de regiunile muntoase, — şi acest lucru se vede nu numai în Transilvania ci şi în Rusia Subcarpatică şi Slovacia — ne explicăm uşor de ce în Ardeal satele şi oraşele din regiunile muntoase păstrează în aspectul lor urma vechii simbioze slavo-române. In câmpii, depresiuni, văile largi, în regiunile de coline line toponimia a fost impregnată de Ungurii dominatori cu un caracter unguresc, însă cum această toponimie este de provenienţă feudală nu poate proba existenţa unei numeroase populaţii maghiare. Dar chiar dacă s'ar admite că populaţia româno-slavă a fost alungată cu totul din regiunile unde numele de sate şi oraşe prezintă astăzi un caracter unguresc, totuşi nu se poate nega existenţa neîntreruptă a populaţiei româno-slave şi ulterior române în regiunile cu toponimia română (slavo-română), regiuni ce acoperă cea mai mare parte a Transilvaniei.

Constatările prof. Petrovici, susţinute şi de o hartă, care are marele merit că ţine cont de realităţile toponimice, aşa cum se înfăţişează ele în urma unei migăloase analize linguistice, au pentru noi o deosebită importanţa, aducând lămuritoare lumini acolo unde istoria noastră tace şi demonstrând în mod irefutabil preexistenţa noastră în Transilvania, şi în cea mai mare parte a ei, în acea convieţuire cu Slavii, anterioară venirii Ungurilor.

Alături de splendida lucrare a prof. Petrovioci, *Daco-Slava*, studiul de faţă, care conţine argumente nouă, arată falsitatea concepţiilor toponimaştilor unguri şi probează cât sunt de eronate hărţile etnice construite de ei. In această accepţiune utilitatea studiilor întreprinse de prof. Petrovci — singurul specialist serios şi obiectiv în chestiunile de toponimie transilvană — nu poate fi îndeajuns subliniată.

Mihail P. Dan.

Prof. N. N. PETROVSKIJ, *Bogdan Chmĕlnickij.* Moscova, Editura militară a Comisariatului Naţional al Apărării, 1944, in 8⁰, 48 p. (în limba rusă).

Cu privirea la viaţa, activitatea şi epoca marelui erou naţional al Ucrainei avem lucrarea mai veche, din 1882, a lui P. Bucinskij, *O. Bogdanĕ Chmĕlnickom,* apoi impozanta monografie a renumitului istoric rus N. I. Kostomarov, *Bogdan Chmĕlnickij.* St. Petersburg, 1904 şi o serie întreagă de articole ale aceluiaşi apărute în colecţia operelor sale complete publicată

prin 1904—1906 la Petrograd *(Sobranie sočinenia)*, apoi actele publicate în 1911 la Lemberg de istoricul Myron Korduba, *Akty do Chmelnjččyny (Acte pentru epoca lui Chmělnickij)* 1648—1657 în vol. XII din *Zerela do istorii Ukraïny-Rusy (Izvoare pentru istoria Ucraino-Rusiei)*, ca al V-ea volum din *Materijaly do istorii Ukraïnskoj Kozaččyny (Materiale pentru istoria Căzăcimii ucrainiene)* şi paginele din monumentala sinteză a lui Mychajlo Hruševskij, *Istorja Ukraïny-Rusy*, tom. VIII, častyna III, vydanne II. Kyiv—Viena, 1922.

In aceste condiţiuni broşura prof. Petrovskij, fără aparat critic şi fără indicaţiuni bibliografice, nu are decât pur şi simplu — modesta pretenţie de a reînvia în faţa ochilor Ucrainienilor luptători imaginea marelui lor înaintaş. Şi din acest punct de vedere rândurile calde şi concepţia nouă a prof. Petrovskij ating pe deplin scopul ce şi-a propus atât autorul, cât şi editura dela Moscova.

Dar, în ce ne priveşte, rândurile ce le înseilăm aici nu urmăresc numai să prezinte cetitorilor români figura eroicului Chmělnickij, cu care ţările noastre au avut atâtea legături, ci, mai mult, broşura profesorului Petrovskij este pentru noi un pretex de a aduce câteva completări ori precizări privitoare la unele întâmplări de pe la jumătatea veacului al XVII-lea.

Ingenunchiat de forţa brutală, de persecuţiile, de spolierea şi sângeroasele represiuni ale Poloniei feudale, poporul ucrainian ridică de atâtea ori armele spre sfârşitul veacului XVI (1594—1596), pe vremea când la noi marele Mihai Viteazul ridicase armele împotriva jugului otoman.

Se amintesc printre conducătorii răscoalelor ucrainiene dela sfârşitul sec. XVI Grigore Loboda, Matei Šaula şi Severin Nalivajko.

In sec. XVII Ucrainienii ridicară armele sub Taras Feodorovič, Ivan Sulima, Pavel But (Pavljuk), Iakov Ostrjanin şi Dimitrie Gunej.

Toate aceste sbateri fură doar prefaţa care duse la marea luptă de eliberare a poporului ucrainian, sub conducerea lui Bogdan Chmělnickij, între 1648 şi 1654. In 1648 viteazul Chmělnickij, aliat cu Islam Chirai III, hanul Tătarilor crimeici, învinse pe Poloni la Apele Galbene (Zëltîe Vodî) şi la Korsun. Polcovnicul cazac Maxim Krivonos înfrânse oştirile polone la Staro-Konstantinovo. După aceea, în toamna care începea, între 8—15 Septemvrie, la Piljavce şi din nou la Staro-Konstantinovo mândra armată polonă, condusă de Zaslavskij, Ostrorog, Koniecpolskij şi Ieremia Višnieviecki, fu zdrobită de polcurile lui Chmělnickij şi ale vitejilor săi comandanţi: Maxim Krivonos, Martin Nebaba, Matei Hladkij, Ivan Černjata, Ivan Bogun şi alţii. După un scurt armistiţiu războiul reîncepu cu şi mai multă furie în vara anului următor (1649), când după relaţia lui Roman Rakuška-Romanovskij în al său *„Lětopisec samovidca“ („Letopiseţul unui martor ocular“)*: „tot ce era viu, se alătură Cazacilor“, în lupta contra feudalităţii polone.

După o serie de lupte, fiind trădat de Islam Chirai III, Chmělnickij se văzu obligat să încheie cu proaspătul rege polon, Jan Kazimir, pacea dela

Zborov (August 1649), prin care Ucraina rămânea şi pe mai departe sub asupritorul jug polon.

Astfel se termina prin insucces — prima fază din lupta de eliberare a poporului ucrainian. Faza care începu în 1650 îl aduse printr'o serie de combinaţii diplomatico-matrimoniale — pe Chmĕlnickij în legătură şi cu Moldova noastră ori cu Transilvania vecină a familiei Rákoczi. Dar pentru cetitorii români imixtiunile lui Chmĕlnickij în afacerile moldo-muntene sunt de sigur — mai bine cunoscute decât din rândurile prizărite ici-colo în paginele profesorului Petrovskij. Le întâlnim amintite în diferite studii răspândite în câteva din periodicele noastre istorice, în unele colecţiuni de documente şi mai ales urmărite atent de răposatul N. Iorga în volumul VI din admirabila sa sinteză *Istoria Românilor* (Bucureşti, 1938). De aceea nici noi nu insistăm asupra acestor lucruri şi reveuim la schiţarea rivalităţii polono-ucrainiene în anii de după pacea dela Zborov.

In 1651 Chmĕlnickij învinse armata polonă condusa de Kalinovskij, dar, tradat din nou de Tătari şi pierzând câteva bătălii în faţa lui Jan Kazimir, el trebui să consimtă la încheierea păcii dela Bĕlaja Cerkva (18 Sept. 1651).

Invins greu la Berestečko, unde în rândurile Polonilor luptară şi Moldovenii, Chmĕlnickij reuşi să zdrobească pe Poloni în primăvara lui 1652, la Batog, în Podolia, unde hatmanul Kalinovskij căutase să taie calea tânărului Timuş, ce mergea să-şi ia din Iaşi pe Ruxandra, soţia promisă. In Martie 1653 armata polonă comandată de Ştefan Čarneckij fu învinsă la Monastîrişte, în Podolia, de către Cazacii lui Bogdan. Tot în acest an Chmĕlnickij se află amestecat o clipă în aventura munteană, care luă sfârşit prin dezastrul dela Finta al oastei conduse de fiul său Timuş, care-şi sfârşi apoi zilele, în toamna aceluiaş an, în cetatea Sucevei, unde alergase să apere averea socrului său înlăturat din Scaun de uzurpatorul Gheorghe Ştefan, omul Polonilor.

Copleşit de zguduitoarea moarte a fiului său, Chmĕlnickij continua totuşi luptele cu Jan Kazimir în toamna şi iarna anului 1653 şi apoi în 1654, când, după unirea cu Rusia, fu ajutat şi de contingentele căpeteniilor ruse Vasilii Šeremetev şi Vasilii Baturlin. Hatmanul cazac repurtă o serie de succese în întâlnirile lui cu oştirile polone. De altfel, Polonia angajată din 1655 în războî cu Suedia lui Carol Gustav X, fiind într'o situaţie destul de grea, încheie, în 1656, cu Rusia pacea dela Vilno, cu toată apunerea lui Chmĕlnickij. Credincios visului său scump de a reuni sub un singur sceptru — al său — şi ţările vest-ucrainiene, care se aflau încă sub stăpânirea polonă, Chmĕlnickij continuă lupta, ducând tratative cu regele suedez Carol Gustav X, cu principele transilvan Gh. Rákoczi II în vederea declanşării unui război comun contra Poloniei.

Intr'adevăr Polonii suferiră în 1657 o serie de înfrângeri din partea oştilor cazace, suedeze şi ardelene. Şi în acelaş an, pe jumătate paralizat, trecut de 60 de ani, mâhnit de mersul lucrurilor în Polonia, unde Cazacii lui

Zdanovič începuseră să se razboiască cu Ardelenii lui Rákoczi, care ducea tratative cu Polonii, viteazul Cazac închise ochii în Čigirin în ziua de 27 Iulie. In anul următor pacea se aşternu, pentru moment, între Polonia zguduită de teribilele războaie suedeze şi urmaşul lui Chmělnickij, uzurpatorul hatman Vîhovskij, reprezentant al aristrocraţiei cazace (staršina).

Aceasta este în câteva linii frumoasa prezentare pe care prof. Petrovskij o face neuitatei figuri a marelui erou ucrainian. Dacă putem reproşa autorului tendinţa oarecum idealizatoare în zugrăvirea portretului lui Chmělnickij, nu ne putem totuşi opri să nu subliniem nimerita caracterizare pe care prof. Petrovskij o face luptei purtate de Chmělnickij. Lupta lui trebue înţeleasă ca o luptă de eliberare naţională a largilor mase populare ucrainiene de sub jugul polon. El nu ura Polonia, unde însuşi se formase la şcoală iezuită, şi nici pe Poloni în întregime, cum greşit pretind unii istorici, ci doar păturile feudale polone, ajutând în acelaşi timp pe ţăranii poloni să se elibereze şi ei de sub oprimarea nobilimii din Polonia.

Aspectul social al luptei de eliberare dusă de Chmělnickij este de altfel sesizat tot timpul de prof. Petrovskij, a cărui povestire este străbătută în acelaş timp de firul roşu al orientării permanente a marelui Cazac către Moscova şi de eforturile depuse de el pentru unirea Ucrainei cu Rusia. Fără îndoială că necesităţi imperioase de ordin politico-militar îl îndemnau pe Chmělnickij să aducă Ucraina sub scutul Moscovei, pentru ca, ajutat de poporul frate rus, să poată rezista cu succes asalturilor Poloniei feudale, care avea armate bine înzestrate şi bine organizate. Altfel el n'ar fi avut niciun interes ca, odată scăpat de apăsătorul jug feudal polon, să aducă splendida democraţie cazacă sub jugul autocraţiei moscovite, care introducând robota în Ucraina agravă precara situaţie a poporului ucrainian, după moartea lui Chmělnickij, cum constată Scherer, autorul acelor renumite *Annales de la Petite Russie*, în cartea sa: *Histoire raisonnée du commerce: „Les malheureux Ucrainiens ont été réduits sous le joug le plus dur et attachés à la glèbe"*.

Dar în anii grei dintre 1648 1654 nu avea ce face. Pentru a asigura succesul luptei de eliberare a poporului ucrainian, el trebui să se îndrepte spre ţarul Moscovei Alexie Mihailovič, rugându-l să accepte unirea Ucrainei cu Rusia pentru a purcede cu puteri unite contra Poloniei. Popoarele fiind înrudite, Moscova însăşi considerând Ucraina ca o moştenire a Sf. Vladimir, ca o *otčina*, unirea se putea înfăptui. Totuşi din calcule politice Alexie Mihailovič amână această unire până în 1654, deşi Chmělnickij intervenise mereu în acest scop, şi în 1648, şi în 1649, şi în 1650. In Martie 1654, în sfârşit, nenorocitul popor ucrainian reuşi să se unească cu Rusia, solii lui Chmělnickij Pavel Tegerja şi Samoil Zarudnîi alcătuind la Moscova *„Articolele lui Bogdan Chmělnickij"*, prin care se perfecta sub raport juridic unirea Ucrainei cu Rusia, unire primită încă din iarnă cu mare entuziasm de masele largi ale poporului ucrainian, la Perejaslav. Alături de nenumăratele lupte purtate cu Polonia, unirea Ucrainei cu Rusia este — fără îndoială —

cel mai însemnat act din viaţa lui Chmělnickij, act care a contribuit mult la întărirea legăturilor ulterioare dintre cele două popoare înrudite.

In acest timp se duceau tratative şi între ţarul Alexie Mihailovič şi Domnul Moldovei Gheorghe Ştefan, care, ascultând sfaturile patriarhului Ierusalimului Paisie, care intervenise la Moscova în numele lui Chmělnickij şi pentru unirea Ucrainei cu Rusia, se arată dispus a cere „mila" ţarului moscovit. Tratativele din 1654—1655, care duseră la încheierea tratatului din vara anului 1656, sunt cunoscute din frumoasa monografie a D-lui prof. Silviu Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, în *An. Ac. Rom. Mem. Sec. Ist.* Seria II, Tom. XXXIV. Bucureşti, 1912, p. 1092—1098, unde se dau în rezumat şi condiţiile tratatului după *Polnoe Sobranie Zakonov (Colecţia completă a legilor)*, I. St. Petersburg, 1830 şi din studiul D-lui Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ştefan cu Ruşii în 1656. Contribuţii la cunoaşterea legăturilor noastre politice cu Rusia*, în *Revista Istorică Română*, 1933, vol. III, p. 234 217, care publică originalul grecesc al tratatului după o copie a lui Ioan Bogdan, făcută în Arhiva fostului Minister de Externe din Moscova şi aflătoare în Biblioteca Academiei Române.

Aşa stând lucrurile, nu considerăm necesar să mai insistăm asupra acestor tratavie ruso-moldovene. Totuşi, întru cât atât în studiul D-lui prof. S. Dragomir, cât şi în cel al D-lui D. G. Ionescu nu sunt suficient lămurite nici împrejurările în care s'au dus tratativele din 1654—1655, nici de ce se ajunsese la încheierea tratatului abia în 1656, trebue să ne oprim o clipă asupra acestor chestiuni.

In ambele studii amintite aici se numeşte, ca prim sol al Moscovei pe lângă Gheorghe Ştefan, călugărul rus Arsenie Suhanov, care, fiind trimis la Sf. Munte de către patriarhul Nikon, ca să adune vechi cărţi greceşti de ritual după care urma să se corecteze cărţile liturgice ruseşti, s'a oprit în Moldova, înmânând Domnului o scrisoare dela ţar, căruia Domnul Moldovei îi răspunse prin scrisoarea din 18 Februarie 1654, din care rezultă că dorinţa de supunere a Domnului moldovean va fi expusă oral de solul său Ioan Grigorie. Dar între trecerea lui Arsenie Suhanov prin Moldova (pe la finele lui Ianuarie 1654—începutul lui Februarie 1654) şi între mergerea lui Ioan Grigorie la Moscova (Februarie—Martie 1654). noi mai cunoaştem un sol moscovit trimis la Gh. Ştefan. Acesta este Gavriil Samarin şi el se află amintit în studiul lui Mychajlo Hruševškij, *Sjednocení vychodního Slovanstva a expansivní plány na Balkáně v letech 1654—1655*, publicat în *Z dějin vychodní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovany Jaroslavu Bidlovi profesoru Karlovy University k šedesátym narozeninám (Unirea Slavilor de Răsărit şi planurile de expansiune în Balcani în anii 1654—1655*, în *Din istoria Europei răsăritene şi a Slavilor. Omagiu prof. Jaroslav Bidlo dela Universitatea Carol, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani)*. Praha, 1928, p. 340—345. Informaţiile lui Hruševškij, fiind adunate din *Zerela do istorii Ukraïny-Rusy* şi din

Akty Juznoj i Zapadnoj Rossi (Actele Rusiei de Sud și de Vest), sunt pentru noi cu totul nouă în această chestiune, așa că se cuvine să le reproducem aici. Pe Gavriile Samarin îl aflăm amintit de asemenea în studiul — ulterior celui al lui Hruševškij — publicat de D-l I. Nistor, *Contribuții la relațiunile dintre Moldova și Ucraina în veacul al XVII-lea*, în *An. Ac. Rom. Mem. Sec. Ist. Seria III, Tom. XIII.* București, 1932 1933.

După unirea Ucrainei cu Rusia (Ianuarie—Februarie 1654), Alexie Mihailovič trimise lui Gheorghe Ștefan pe Gavriil Samarin, deoarece Arsenie Suhanov, fiind doar în trecere, fusese numai un sol ocazional. Nu putem preciza când a sosit Samarin în Moldova, dar din desfășurarea evenimentelor rezultă că misiunea lui este ulterioară soliei lui Suhanov, datând poate de la jumătatea lunei Februarie 1654. De altfel, în Mai 1654 îl aflăm la Moscova, unde el relatează despre o convorbire avută cu Gheorghe Ștefan în Moldova. (Vezi I. Nistor, *op. cit.*, p. 188 și p. 204). Prin Samarin țarul reproșa lui Gh. Ștefan că nu a urmat pilda lui Chmělnickij și nu a primit încă protectoratul rusesc, așa cum s'ar cuveni dela un domnitor pravoslavnic. Prin urmare, scopul soliei lui Samarin era să grăbească lucrurile, să îndemne pe Domnul Moldovei, dar în acelaşi timp și pe Matei Basarab și, poate, și pe Gheorghe Rákoczi II să-și trimită solii la Moscova și să primească protectoratul rusesc. Alexie Mihailovič obligă și pe Chmělnickij să-și trimită solul său cu scrisori către Domnul Moldovei, susținând astfel cererea țarului. Moscova uita însă că Gheorghe Ștefan era omul Poloniei. De aceea Domnul Moldovei aduse la cunoștința Porții propunerile țarului și ale lui Chmělnickij și în acelaș timp trimise Porții, Poloniei și ambasadorului Poloniei la Poartă, Bieganowski, scrisorile primite dela țar și dela Chmělnickij. Din îndemnul său, Matei Basarab se hotărî să nu-l primească pe Samarin, care, de altfel, fu reținut de Gh. Ștefan. Și în timp ce juca acest joc diplomatic, Gheorghe Ștefan, pentru a înșela pe țar și a câștiga timp pentru tratative ulterioare, trimise totuși pe solul său Ioan Grigorie (Ivan Grigoriev) la Moscova, pentru a preda țarului scrisoarea din 18 Februarie 1654 scrisă, de sigur, în urma soliei lui Samarin — și pentru a expune oral dorința lui de supunere.

Duplicitatea politicii lui Gh. Ștefan era evidentă. Și cum contingente moldovene luară parte în rândurile Polonilor la expediția din acel an contra Cazacilor, Chmělnickij denunță țarului lipsa de sinceritate a lui Gh. Ștefan și necesitatea de a întrerupe legăturile ce se înfiripară între Moldova și Moscova. Insuși Gh. Ștefan într'o scrisoare adresată din Iași, în 8 Septemvrie 1654, lui Bogdan Chmělnickij, spunând — între altele —, că se simte jignit de faptul că hatmanul crede, că el și cu Domnul Munteniei ar fi rupt legământul de credință, confirma astfel neîncrederea hatmanului căzăcesc față de lealitatea Domnului Moldovei. (Vezi I. Nistor, *op. cit.*, p. 206). Solul moscovit Tomîla Perfyrjev, trimis de țar în Moldova, fu întors din drum de către Chmělnickij tot din această pricină. Interesul lui Chmělnickij

era de sigur ca Gh. Ştefan să o rupă cu Polonia sau cel puţin să stea neutru faţă de afacerile polono-ruso-cazace. El nu credea cu niciun chip că Gh. Ştefan ar vroi în mod sincer să devină aliat al Moscovei în timp ce Rusia lupta cu Polonia. Planurile lui duceau la atragerea Moldovei în frontul ruso-ucrainian numai prin reînscăunarea cumătrului său Vasile Lupu. Pe de altă parte Moscova observând că — din motive personale — Chmělnickij se aşează de-a-curmezişul planurilor sale balcanice, se decise sa purceadă pe cont propriu la realizarea acestor planuri. Totuşi în Ianuarie 1655 Alexie Mihailovič trimise la Chmělnickij pe solul său Artamon Matvějev, spre a afla intenţiile hatmanului cazac faţă de politica balcanică a Moscovei. Intre altele, instrucţiunile lui Matvějev descoperite şi publicate prin 1927 de către Academia de Ştiinţe a Ucrainei — cuprind şi un pasagiu privitor la învrăjbirea continuă a Domniilor Moldovei şi Munteniei, pentru ca, luptându-se între dânşii, să fie aduşi în imposibilitate de a ajuta cu oşti pe regele Poloniei sau pe hanul Tătarilor crimeici. Chmělnickij s'a arătat sceptic şi foarte rezervat faţă de acest plan, ca şi faţă de celelalte planuri ale Moscovei, dintre care unul prevedea transformarea Kievului în oraş de reşedinţă al ţarului, pentru a-l face astfel o ideală bază de operaţii şi un excelent centru de activitate pentru politica moscovită de expansiune spre Sud-Vestul balcanic.

Opoziţia lui Chmělnickij, neînţelegerea dintre Moscova autocrată şi Ucraina democrată, republicană, cu privire la planurile balcanice ale celei dintâi, toate acestea fură, de sigur, o piedică şi în realizarea cu un ceas mai de vreme a înţelegerii Moldovei cu Rusia. Totuşi peste capul şi voinţa lui Chmělnickij tratativele ruso-moldovene continuară prin mijlocirea directă a patriarhului Ierusalimului Paisie, în toamna lui 1655, şi duseră în vară anului 1656 la încheierea cunoscutului tratat dintre ţarul Alexie Mihailovič şi Gheorghe Ştefan, ultimul având o situaţie politică mai favorabilă şi mai multă libertate de mişcare acum, când Polonia şi Rusia ajunseseră la înţelegere prin armistiţiul dela Vilno, intervenit tocmai în acest an între cele două State slave, după înfrângerea oştilor ruso-ucrainiene, în iarnă, la Ochmatov (19 Ianuarie 1655). Chmělnickij nu mai putea invoca orientarea filopolonă a lui Gheorghe Ştefan acum, când — cel puţin deocamdată — se aşternuse pacea între Polonia şi Rusia. Gheorghe Ştefan, date fiind raporturile ruso-polone, putea să se lege liniştit printr'un tratat cu Moscova, şi însuşi ţarul Alexie Mihailovič avea nevoie să-şi întărească frontul în Sud într'un moment când în Nord-Vest începuse războiul cu Suedezii (primăvara anului 1656).

Prin urmare toate aceste lucruri ne explică suficient de ce tratatul ruso-moldovean se încheie abia în 1656 şi tocmai în acel an.

Chmělnickij nu făcuse decât să întârzie încheierea acestui tratat; dar prin atitudinea sa el făcu ca planurile balcanice ale Moscovei exceptând tratatul cu Gheorghe Ştefan să rămână un simplu episod nerealizat.

Terminând aceste rânduri, ne permitem să credem că am adus un

modest aport istoriografiei noastre prin încercarea de lămurire a împrejurarilor care au amânat până la 1656 încheierea tratatului dintre Moldova şi Rusia. Paginile studiului lui Hruševškij ne-au fost în acest scop foarte folositoare, iar broşura profesorului sovietic Petrovskij ne-a servit un prilej binevenit de a insista asupra câtorva chestiuni privitoare la sbuciumata epocă dela jumătatea sec. XVII.

Mihail P. Dan

ŞTEFAN PASCU: *Istoria Transilvaniei.* Blaj, Tip. Lumina, 1944, in —8⁰, 382 p. (patru hărţi şi 27 ilustraţiuni afară de text).

După 80 de ani dela apariţia *Compendiului de Istoria Transilvaniei* al lui I. V. Ruşu şi după 78 de ani dela tipărirea la Blaj a *Istoriei Ardealului* datorită lui Ioan Micu-Moldovan, D-l Şt. Pascu tipăreşte, tot la Blaj, în 1944, a sa *Istorie a Transilvaniei*. Titlul de mare răspundere, de care însă autorul izbuteşte să se achite cu succes. Oricine ar răsfoi primele încercări de sinteză a istoriei Transilvaniei şi recenta lucrare a d-lui Pascu, va fi izbit de distanţa care le desparte nu numai în timp, ci cu deosebire în concepţie şi în metoda ştiinţifica în care este tratat bogatul material utilizat de autor. Prezentarea d-lui Pascu se sprijină, în afară de materialul inedit cules, fie din arhivele italiene, fie din izvoare găsite în ţară, pe o foarte bogată bibliografie. E de reţinut că din cele peste 500 de colecţii de documente, cronice, lucrări cu caracter general şi special, pe care d-l Pascu le utilizează, peste 300 aparţin bibliografiei româneşti, dintre care 258 apărute după 1918, când şcoala şi cartea a devenit accesibilă tuturor Românilor din Transilvania, iar aproape 150 din acestea sunt iscălite de personalul ştiinţific al Universităţii Daciei Superioare. Bilanţ excedentar greu de depăşit de oricare instituţiune ştiinţifică similară.

Deşi în afară de specialitatea sa, cu ajutorul materialului arheologic recent scos la iveală, d-l Pascu reuşeşte să înfăţişeze clar şi sugestiv epoca veche a istoriei Transilvaniei. Piatra de încercare a lucrării d-sale a fost însă crearea unei viziuni de ansamblu asupra Evului Mediu transilvan, problemă pentru a cărei rezolvare autorul merită toate elogiile. Fără îndoială că fără lucrările lui Iorga, Lupaş, Moga şi Sacerdoţeanu, problema ar fi prezentat mari greutăţi. Din sugestiile mai ales ale celui dintâi şi din datele celor din urmă, la care d-l Pascu adaugă şi contribuţiunea sa de cercetare personală, autorul reuşeşte să dea una din cele mai complete viziuni ale Transilvaniei medievale din câte s'au încercat până acum, şi să umple acel mult trâmbiţat hiatus de 1000 de ani. Trimitem cititorul la subcapitolul: Viaţa elementului daco-roman în timpul năvălirilor barbare, unde permanenţa elementului autohton în Evul Mediu timpuriu o susţin deopotrivă argumente arheologice, ca cimitirul dela Sântana sau inscripţia dela Biertan, ca şi argumente de ordin linguistic şi constituţional. Aspectul social şi po-

litic al Transilvaniei din Evul Mediu târziu, îl înfăţişează subcapitolul: Românii transilvani din sec. IX până în sec. al XVI-lea. Aci se înfăţişează unitatea geopolitică specifică Românilor, „ţara", şi se accentuiază asupra originalităţii instituţiei voevodale, instituţie care a reuşit să-şi pastreze până târziu, dar în spaţii şi cu jurisdicţiuni mai restrânse, caracterul românesc. Aşa în veacurile XIII şi XIV se întâlneşte în jurul Clujului un Ladislau Voevoda Olahorum sau în Gârbău un Nicolae Vaivoda Valachalis de Nyires. Voevodatul ca instituţie românească va dispare însă cu timpul, uzurpat fiind de organizaţia comitatensă reprezentată de oficialitatea maghiară. Românii îşi salvează măcar în regiunile de graniţă anumite autonomii cari coincid cu vechile ţări: Ţara Haţegului, Ţara Oltului, a Maramureşului sau în cele 8 districte ale Românilor din Banat. Capitolul este întregit cu o prezentare a claselor sociale la Români: ţăranii, clasa militară, cnezii, voevozii şi nobilii, cu răscoalele celor dintâi în veacurile XIV şi XV şi situaţia religioasă şi culturală a elementului românesc din aceeaşi epocă.

Din capitolul următor: Epoca Principatului, vom reţine numai înfăţişarea scurtei stăpâniri a lui Mihai Viteazul în Transilvania în care, invocând în sprijin nu numai hotărîrile dietale din Mai 1600, dar şi datele cronicarilor contemporani care înregistrează mişcarea de revoltă a ţăranilor şi cu deosebire a Românilor la venirea lui Mihai în Transilvania, autorul reuşeşte să dovedească fără putinţă de tăgadă că dacă la baza unirii din 1599 n'a stat ideea conştientă de unire a tuturor Românilor aşa cum această idee exista în conceptul politic al veacului al XIX-lea, conştiinţa unei identităţi de sânge, de lege şi de limbă trebue să fi fost prezentă atât la poporul român răsculat cât şi la Mihai, care ia măsuri pentru uşurarea traiului preoţilor şi într'o oarecare măsură şi a ţăranilor români. Alt moment crucial în istoria Transilvaniei, răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan, este prezentat şi sub aspectul lui european, anume în rezonanţele pe care această răscoală ţărănească le-a avut dincolo de graniţele Transilvaniei, făcând astfel ca pentru întâia oară Europa civilizată să ia act de marea răscoală ţărănească din Transilvania.

In ultimul capitol, de o luminoasă prezentare, se bucură Procesul Memorandului, unde autorul aduce numeroase contribuţiuni personale, şi de o judicioasă critică acţiunea de maghiarizare forţată a popoarelor din Transilvania în epoca Dualismului austro-ungar.

Lucrarea d-lui Pascu se încheie cu o serie de capitole conţinând date şi tablouri statistice, cari completează fericit şi util materialul istoric cuprins în cele 300 de pagini ale lucrării.

Pornit din gândul de a se da tinerimii şcolare şi publicului intelectual o sinteză de istoria Transilvaniei, care să completeze prea puţinele date de istoric ardelenească ce se pot cuprinde în spaţiul neîncăpător al unui manual de istoria Românilor, Istoria Transilvaniei d-lui Şt. Pascu, îşi îndeplineşte cu prisosinţă rostul — după însăşi opinia comisiei de examinare „o sinteză bogat informată şi temeinic gândită a problemei transilvane până la 1940 şi

un apreciat instrument de orientare în problema Transilvaniei pentru publicul cetitor".

M. V.

KONRAD MÜLLER: *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia. Nach den Akten des Staatsrats (1761—1773).* Wien, 1943, mss., in 8⁰, 160 p.

Această teză de doctorat, prezentată la facultatea de filosofie din Viena, a ieşit din condeiul unui tânăr cercetător sas din Sibiu, fiul cunoscutului istoric Friedrich Müller-Langenthal.

Autorul proectase o descriere a politicii economice transilvane sub Maria Teresia, dela înfiinţarea Consiliului de Stat (1761) până la moartea împărătesei (1780). Din cauza evenimentelor, n'a putut să-şi termine lucrarea, oprindu-se la călătoria împăratului Iosif II în Transilvania (1773).

Partea introductivă este dedicată bazelor politicii economice din Austria. „Mercantilismul" este forma economică dominantă a secolului al 18-lea, având următoarea concepţie politică: Puterea statului este reprezentată direct de suveran, ajutat fiind de o clasă cultă de funcţionari fideli, precum şi de o armată disponibilă, pentru a cărei întreţinere erau necesare importante mijloace financiare. In chestiuni economice, „mercantiliştii" cercau reducerea importului la un minimum, desvoltarea exportului cu ajutorul premiilor, precum şi încurajarea industriei naţionale. După 1770 acest sistem economic (Hochmerkantilismus) este treptat înlocuit de o altă formă înrudită (Spätmerkantilismus), care urmărea acelaş scop însă cu alte metode: In loc de a suprima aproape în întregime importul, introduce „vama de protecţie" (Schutzzoll), iar încurajarea industriei interne este înlocuită printr'o „protejare a agriculturii" (Agrarprotektionismus).

Două autorităţi publice influenţau mai mult politica economică austriacă: Consiliul de Stat (Staatsrat) şi Consiliul economic (Kommerzienrat). Infiinţat la începutul anului 1761, Consiliul de Stat era privit ca forul cel mai important în marea operă de centralizare a Monarhiei danubiene, precum şi instituţiunea ce încerca să pună în practică diferitele teorii mercantiliste. Consiliul economic era mai puţin important: după o activitate de 13 ani a fost disolvat, iar Cancelaria aulică ungară fiind însărcinată cu conducerea afacerilor comerciale ale Ungariei şi Transilvaniei „deschide prin această hotărîre toate uşile particularismului maghiar".

Privind în general Transilvania, autorul redă cunoscuta statistică întocmită pe religii de generalul-comandant al Transilvaniei, Andrei Hadik — la 1766 — calculând pe această bază următoarea situaţie etnică pentru Transilvania:

Români 760.000 — 52%; Unguri 590.000 — 41%; Germani 95.000 — 6,5%; Alţii 8.000 — 0,5%.

Din punct de vedere economic, Transilvania era o ţară care desfăcea

sau prelucra materiile prime venite din Principatele Române, trimițând în schimb produse industriale, fabricate fie în țară, fie în străinătate. Partea introductivă se încheie cu un capitol despre administrația țării, pentru a informa pe cetitorul străin de situațiunea juridică, destul de complicată, a Transilvaniei în cadrul Monarhiei.

Subiectul propriu zis al lucrării este întitulat: Ramurile economice (die Wirtschaftszweige, p. 43—150). Materialul este grupat în 4 capitole: 1. Industria minieră (Bergbau); 2. Agricultura (Landwirtschaft); 3. Politica industriilor mici (Gewerhepolitik); 4. Politica comercială (Handelspolitik).

Mercantiliștii dadeau industriei miniere o importanță mare: „Industria minieră îmbogățește statul, umple vistieria statului cu aur, procură oamenilor muncă și pâine, acopere deficitul provenit din export, dând astfel statului posibilitatea să plătească impozitul". Acest purtător de cuvânt, Consilierul de Stat, Borié, se ocupa în special cu reformarea organizațiunilor miniere din Transilvania. Dificultățile erau enorme: administrația era foarte complicată și lucra încet. Pentru a intensifica producția, se înființează o direcțiune minieră sub administrația directă a camerei aulice vieneze. O atențiune deosebită s'a dat minelor de aur, ridicând producția de aur la 520 kg. în valoare de vreo 500.000 fl. In afară de aceasta, au fost exportate 50.000 t. sare în Ungaria, iar minele de fier din Hunedoara livrau materia primă pentru pluguri.

Insemnătatea agriculturii a fost recunoscută de mult, însă măsurile ordonate pentru a o ridica n'au putut fi executate, deoarece nobilii se împotriveau oricărei modificări și îmbunătățiri.

Cerealele se cultivau într'o măsură redusă. Nu rămânea nici un excedent, de multe ori se ivea foametea. Din cauza aceasta, Consiliul de Stat insistă pentru întroducerea urgentă a cartofilor. După scurt timp, această plantă era răspândită în Transilvania întreagă. Cultivarea viței de vie era mulțumitoare, producția însă insuficientă. Pentru a spori exportul vinului unguresc, taxa vamală pe vinul românesc importat fu urcată dela 1 fl. 3 cr. la 3 fl., urmând să fie redusă din nou — după eșuarea acestei expreiențe — la 1 fl.3 30 cr. In ceea ce privește creșterea vitelor, autorul prezintă multe știri noui referitoare la fenomenul transhumanței, ocupându-se și cu silvicultura țării. Capitolul este încheiat cu o privire generală asupra stărilor sociale în Transilvania: Pe vremea Mariei Teresia numărul familiilor iobage se ridica la 60% din totalul locuitorilor țării. Interesantă este expunerea, în care autorul dovedește că timp de aproape 40 de ani toate înlesnirile pentru iobagi, ordonate de Curtea imperială au fost sabotate, producând în sfârșit marea răscoală țărănească dela 1784.

Urmează capitolul despre politica industriilor mici (Gewerbepolitik). In a doua jumătate a secolului al 18-lea, breslele au fost complet reorganizate; vechile clauze prohibite sunt înlocuite cu lozinca: libertate în comerț. Pentru a încuraja desvoltarea țesutului, Consiliul de Stat acorda premii însemnate

la exportul postavului transilvan. Importul de lână din Țara Româneasca avea rol important în toate calculele, demonstrând însemnătatea legaturilor comerciale cu această țară. Industria casnică românească dela poalele munților transilvani se desvoltase așa de bine, încât vestita „țundră românească" fusese aproape exclusiv fabricată de țesătorii românești. Valoarea țundrelor exportate se ridica în 1795 la 40.000 fl. Această concurența eficace supara mult pe meseriașii sași, cari în repetate rânduri s'au plâns autorităților competente. Primele încercări de a înființa fabrici textile mai mari au dat greș (cazul lui Spindler la Sighișoara ș. a.). Abia în secolul al 19-lea, Brașovul devine centrul industriei textile.

O parte însemnată a lucrării este dedicata politicii comerciale (Handelspolitik, p. 99—150). Situată la marginea țării, Transilvania avea un rol mai redus în economia Monarhiei danubiene. Unele materii prime puteau fi exportate. In schimb însă era nevoie de capital. Pe de altă parte consumul era prea redus, iar căile de comunicație se găseau într'o stare deplorabila, împiedecând orice comerț în stil mare. Vămi interioare îngreunau desfacerea mărfurilor. O radicală reparare a căilor de comunicație n'a putut fi executată, deoarece dieta țării nu aproba cheltuelile. Fără nici un folos real erau căile fluviale: doar pe Someș circulau câteva plute cu sare. Inființarea serviciului poștal și a curselor poștale regulate (1753 54) aducea pentru comerțul țării înlesniri considerabile.

Legăturile comerciale ale Transilvaniei cu Țarile Române erau de o însemnătate mare. Prin expansiunea ei comercială, Austria pregătea în Balcani ocupațiunea militară și politică. Maria Teresia stând tot timpul domniei în relațiuni amicale cu Turcia, urmărea câteva „intenții pașnice": intensificarea exportului cu Poarta Otomană, micșorarea importului cu această țară, și înlăturarea supușilor turci din comerțul de transit. In ciuda sforțărilor întreprinse în această direcție, importul întrecea exportul, bilanțul rămânând deci pasiv.

Ultima problemă tratată de autor este legătura comercială a Transilvaniei cu Austria apuseană. După pierderea definitivă a Sileziei (1763), Maria Teresia a încenut un războiu economic cu Prusia, înlocuind treptat supremația economică a târgurilor Breslau și Leipzig prin orașul Viena. Inlăturarea concurenților prusaci era prin urmare adevăratul scop al mercantiliștilor vienezi.

Meritul acestei lucrări constă în studiul amănunțit al izvoarelor. Teza fiind prezentată la Viena, comerțul german a fost mai mult scos în evidență. Au fost consultate lucrările multor specialiști (53), dintre care vreo 6 sunt Români. Materialul grupat în această lucrare e chiar prea vast și condensat, conținând indicațiuni scurte dar importante pentru fiecare ramură, de unde pot porni alți cercetători de specialitate. Completată, înainte de a fi tipărită, cu rezultatele ultimelor lucrări de specialitate, teza de față este foarte bine

reuşită şi de un folos real pentru cercetătorii istoriei atât de sbuciumată a Marelui Principat Transilvan.

R. Kutschera.

AL. IORDAN, *Bibliografia scrierilor lui V. A. Urechia.* Bucureşti, Tip. „Carpaţii" P. Bărbulescu, 1942, in —8⁰, 63 p. Cu o prefaţă de Prof. Aurelian Sacerdoţeanu, Directorul Şcoalei de Arhivistică.

Este o lucrare de viu interes, atât pentru istorici cât şi pentru istoricii literari, V. A. Urechia având o vastă activitate în aceste domenii, în a doua jumătate a veacului trecut.

Dl Al. Iordan aduce un îndoit aport la cunoaşterea lucrărilor lui V. A. Urechia: Intâi întregeşte opera cunoscută până acum numai din volume şi broşuri cu articolele împrăştiate prin periodicele timpului, semnate de cele mai multe ori cu iniţiale sau diferite pseudonime, iar în al doilea rând stabileşte succesiunea normală a volumelor din *„Istoria Românilor"*.

Trebue să fim recunoscători d-lui Al. I. pentru munca depusă, spre a pune la îndemâna cercetătorilor „instrumentul indispensabil cunoaşterii şi urmăririi operei unuia din cei mai prolifici scriitori ai veacului al XIX-lea" (p. 8).

In Prefaţă, D-l Prof. Aurelian Sacerdoţeanu, Directorul Şcoalei de Arhivistică din Bucureşti, arată că inaugurează acum, cu această lucrare, o nouă serie de publicaţii, care „urmează a înfăţişa în rândul întâi lucrări practice, Bibliografiile de tot soiul, ne vor preocupa în mod deosebit"...., scopul principal fiind crearea unu „sistem ştiinţific şi practic, şi să determinăm o metodă în fiecare domeniu".

Tot în Prefaţă, Dl Prof. A. Sacerdoţeanu spune că „lucrarea de faţă, datorită unui vechiu bibliotecar al Academiei Române, este numai un punct de plecare. Pe lângă bibliografiile cunoscute în care ilustrează în mod deosebit activitatea domnilor Ioachim Crăciun şi Nicolae Georgescu-Tistu, ea aduce un punct de vedere nou: simplificarea compartimentărilor şi a referinţelor. Făcându-i loc în şirul publicaţiilor noastre nu înseamnă că ne-am fixat la acest model; îl înfăţişăm numai cu titlu de experienţă" (p. 5—6).

In privinţa clasificării materialului, Dl Al. Iordan alege sistemlu bibliografic „informativ", grupând studiile şi articolele după natura problemei tratate şi în cadrul fiecărei discipline menţionând întâi volumele şi apoi articolele, în ordine cronologică (p. 8). Intreaga lucrare are 13 capitole: 1. Istorie, 2. Istorie literară, 3. Biografii, 4. Critica literară, 5. Filologie, 6. Culturale, 7. Academice, 8. Şcoala, 9. Arte, 10. Prefeţe, 11. Literatură: *A)* Proză, *B)* Versuri, *C)* Teatru, 12. Politice şi 13 Varia.

De bună seamă că în lucrările pe care fiecare le întreprindem, în domeniile noastre de activitate ne isbim câte odată de unele neajunsuri, între care mai frecvent sunt lipsa de lucrări bibliografice şi mai ales lipsa unor cărţi pe care nu le găsim în bibliotecile ce ne stau la îndemână.

Lucrând acum vreo 10 ani la o bibliografie asupra cartografiei românești, n'am putut afla dacă Profesorul V. A. Urechia a publicat sau nu Memoriul asupra cartografiei noastre, pe care l-a promis într'o comunicare făcută în 1880 la Academia Română (*„Chartografia română)*, în legătură cu o colecție de hărți vechi, donate Academiei de Dim. C. Sturdza.

Față de preocupările arătate mai sus, își poate închipui oricine bucuria pe care am simțit-o când am aflat de apariția Bibliografiei scrierilor lui V. A. Urechia. fiind convins că această lucrare mă va lămuri pe deplin asupra nedumeririi ce aveam . . .

Mare mi-a fost deziluzia, când, ajuns în posesia acestei bibliografii, am constatat că nici ea nu mă lămurește, așa cum poate ar fi trebuit să o facă.

Nu vreau să scad cu nimica valoarea reală a acestei lucrări, prețuind înainte de toate intenția autorului, munca depusă și rezultatele generale la care a ajuns, precizând și bibliografiind cele peste 600 de titluri câte cuprinde. Dar fiindcă este vorba de o publicație ce apare cu „titlu de experiență", câteva observații de metodă se impun.

Țin să subliniez mai întâi modul cum a crezut dl Al. I. să bibliografieze publicațiile lui V. A. Urechia apărute în *Analele Acad. Române*. Tot ce a publicat V. A. Urechia în *Anale* este trecut în bibliografia d-lui Al. Iordan ca o singură lucrare, înregistrată la nr. 202, iar diferitele studii și comunicări, indiferent de cuprinsul lor, sunt notate fără titlu, doar cu indicația Seriei, Tomului și a paginilor respective. In loc de a se bibliografia cât mai precis și mai sistematic chiar publicația la care academicianul V. A. Urechia a colaborat mai mult și cu studii de mare valoare, ne vedem trimiși tot la izvorul însuși, la *Anale*, care însă pot să ne fie inaccesibile, mai ales celor ce n'avem privilegiul de a locui în capitală sau de a nu avea la îndemână o bibliotecă completă, cel puțin ca a Academiei Române . . .

In felul acesta, desigur că munca d-lui Al. I. în ce privește însemnarea cifrelor date la Cap. VII: Academice, nu va da roadele dorite, întrucât doar statisticește interesează că V. A. Urechia a mai scris, pe lângă cele 625 studii și articole, încă vreo 460 de articole în *Analele Academiei Române*, unele mai mari, altele mai mici, — cele mai multe doar de o pagină, multe însă și de sute de pagini —, căci pe omul de știință îl interesează în primul rând *ce a scris* academicianul V. A. Urechia, nu *cât a scris* el în Analele Academiei . . .

In orice caz, indicarea paginilor dintr'o publicație care prin vechimea și natura ei, face să fie extrem de rară, mai ales în bibliotecile din provincie, poate lămuri doar a doua întrebare: cât a scris cineva acolo, iar prima întrebare și cea mai importantă: ce a scris, rămâne tot un semn de întrebare.

Dl Al. I. bibliografiază și notează în această lucrare atâtea articole din ziarele și periodicele contemporane, care, de sigur, au și ele importanța lor incontestabilă și lasă nebibliografiată cea mai importantă publicație științi-

fică a timpului. Explicația data în nota dela pagina 22 ca *„pentru a economisi spațiu, n'am mai dat titlul notițelor"* din *Anale* nu o acceptăm, mai cu seamă când știm că Școala de Arhivistica și Directorul ei, n'au precupețit nici odata a-și mări numarul publicațiilor, atât în serii cât și în pagini, când s'a simțit nevoia.

Câteva observații am avea de facut și asupra sistemului de notare al *Articolelor* publicate în diferite periodice.

Mai întâi dl Al. I. nu face deosebire între periodicele cu o apariție regulată, ca reviste, ziare, etc., și între periodicele cu apariție neregulată, întâmplătoare etc., așa numitele poligrafii. Autorul, în general, bibliografiază articolele cam sumar și nu după toate regulele cunoscute și practicate în bibliografie.

Și în privința ordinei în care urmează diferitele părți ale unei notițe bibibliografice, încă aș mai avea câteva mici observații. La volume, după titlu urmează locul de apariție, tipografia și anul de apariție; înainte de numărul paginilor noi am fi pus formatul și acesta nu prin dimensiunile cărții în centimetri, ci prin însemnarea: in —8⁰, in —4⁰, in folio, etc. așa cum se obișnuește în bibliografie, spre deosebire de biblioteconomie unde este preferabil sistemul măsurătorii și notării în centrimetri. In fine, se obișnuește ca între diversele părți ale referințelor să se pună virgulă și nu virgulă punctată, — aceasta fiind de sigur o chestiune de uniformitate.

La extrasele din *Analele Academiei Române*, după referința în care se arată acest lucru, era bine să se fie notat, pe lângă seria și tomul respectiv și numărul memoriului (dacă-l avea) și mai ales paginile, un lucru important în biblografie, mai cu seamă că autorul cărții de care ne ocupăm, a avut. credem, înaintea sa, toate aceste extrase, precum și Analele Academiei, și astfel putea nota ușor paginile respective, pentru a fi lucrarea completă și din acest punct de vedere.

Constatăm de asemenea, oarecare inconsecvență în bibliografierea și notarea periodicelor. De ex. la *Articolele* dela p. 13, la nrii 43—47, găsim: *„Adunarea . . ."* 1869, după care urmează numai *„Apărarea . . ."* I, fără a se da anul. La nr. 149 dela p. 20, iarăși găsim doar *„Adunarea . . ."* nr. 38, pentruca la titlul imediat următor, nr. 150, să avem *„Adunarea . . ."* 1869, nr. 39.

La nrii crt. 55—70, 120—122, 151—152, etc., citează periodicul *„Informațiunile . . ."* nr. 36, etc., fără a da și anul când au apărut numerele respective. Acest lucru credem că trebuia precizat, pentru a ști în care an din cei trei: 1869, 1870 și 1871, — (când a apărut publicația, după cum arată dsa la p. 3) — s'au tipărit articolele respective, pe când la *„Revista Contemporană"* dela nr. 74, arată că articolul bibliografiat a apărut la 1875. Anul de apariție este arătat apoi la toate celelalte periodice dela p. 14—15 (nrii 75—92).

In afară de periodicele: *Opiniunea* (Paris), *Dacia* (Iași) și *Informațiu-*

nile... (Bucureşti) nici la una din celelalte nu ne arată locul unde au aparut, lăsându-ne să înţelegem că toate au apărut în Bucureşti, fără însă a ne spune acest lucru în întroducere, aşa cum se obişnueşte în bibliografie.

Poate că multe din aceste mărunte omisiuni ar fi fost înlăturate dacă autorul arăta lămurit în Introducere, lista tuturor izvoarelor — periodice şi poligrafii —, în care putea spune odată pentru totdeauna titlul precis al periodicelor aşa cum a făcut cu *„Informaţiunile Bucureştene"*, *„Opiniunea"* şi *„Dacia"*. Era necesară însă şi o listă a prescurtărilor, care s'ar fi putut utiliza cu mai mult folos, căci aşa cum e redactată bibliografia de care ne ocupăm, are titluri de periodice prea lungi, care ocupă spaţiu ce putea fi economisit. Trebuiau arătaţi apoi anii în care au apărut acele periodice, specificând şi nrii din anul respectiv (mă gândesc de ex. la *„Informaţiunile")*, deşi acest lucru îl putea face şi în text, aşa cum a făcut cu majoritatea periodicelor. Tot în această listă a izvoarelor trebuia să ne arate şi locul de apariţie al periodicelor bibliografiate, deşi se obişnueşte ca localitatea să se arate în text, mai puţin periodicele apărute în capitală, pentru care s'a admis, ca semn de recunoaştere, să nu se menţioneze localitatea în text, stabilindu-se acest lucru însă în întroducere sau prefaţă.

De asemenea credem că era bine ca titlurile care astăzi nu au un înţeles prea lămurit, să fi fost precizate, în paranteze drepte, aşa cum a făcut-o foarte bine pentru articolele cărora V. A. Urechia nu le-a dat nici un titlu, dl Al. I. formulând dsa unul, rezultat din cuprinsul articolului.

Am mai avea de spus ceva şi despre acel [în] în paranteze drepte, care desparte titlul articolelor de titlul periodicelor. Acest sistem nu este obişnuit şi nici noi nu-l acceptăm, din două motive: întâi, pentrucă acest „in" şi nu „în", dar în paranteze rotunde — nu drepte — este rezervat poligrafiilor (Omagii, Anuare, etc.). Al doilea, pentru economie de spaţiu şi timp. Pentru a deosebi titlul periodicelor de titlul articolelor, era mai recomandabil să se fi tipărit primul cu alte caractere, aşa cum de altfel se şi obişnueşte, eventual cu litere rărite etc.

Tot aşa nu înţelegem rostul semnelor citării (a „ghilemelelor") in care sunt încadrate numele revistelor, mai ales că acestea sunt precedate de acel [în] despre care am vorbit. Şi culesul acestora de către tipograf cere timp, şi ocupă destul spaţiu. Prin adoptarea altor caractere pentru periodice se simplifică şi în acelaş timp se unifică procedeul.

Acestea câteva mărunte observaţii nu influenţează de sigur, asupra valorii informative a Bibliografiei d-lui Al. Iordan. Ele au fost făcute numai pentru a arăta că Şcoala de Arhivistică nu se poate fixa la acest model de bibliografie, ca tehnică de amănunte . . .

Cum am arătat chiar din primele rânduri, lucrarea d-lui Al. I. are reale calităţi.

Fiind vorba de adoptarea unui sistem unic — care să devină apoi definitiv de sigur că trebue să subliniem aici şi să propunem reţinerea şi fo-

losirea acelor parți bune pe care le-am constatat și în această lucrare, din punct de vedere metodic. Astfel menționăm că lucrările mai importante sunt urmate și de cuprinsul lor; apoi lucrarea se închee cu un indice alfabetic și cu un indice cronologic, foarte utile la astfel de lucrari, aranjate în corpul lor în diverse capitole pe materii, putând să ne dăm seama cum au evoluat și în timp problemele de care s'a ocupat scriitorul bibliografiat.

Incheem cu dorința ca aceste peste 1086 titluri (și nu „peste șase sute" cum zice dl Al. I. — dacă adăugăm și cele 460 „Academice"), să fie întregite cu tot ce a mai publicat scriitorul și academicianul V. A. Urechia, pentruca apoi, cât mai curând sa se împlinească urarea și încheerea din introducere ca: „această bibliografie să aibă darul de a determina pe vreunul dintre tinerii zeloși de a răscoli trecutul, să se preocupe de activitatea lui V. A. Urechia și să închege acea monografie care, reparând nedreptatea ce i s'a facut timp de aproape o jumătate de secol, să-l așeze la locul ce i se cuvine, prin munca ce a desfășurat și valoarea scrierilor sale".

Teodor Onișor.

MIHAI COSTĂCHESCU, *Documente moldovenești dela Ștefăniță Voievod (1517 1527).* Iași, Fundațiunea Regele Ferdinand I, 1943, in —8⁰, VI+640 p.

Al patrulea volum de documente moldovenești publicat de dl prof. M. Costăchescu, se prezintă în aceleași condiții de înaltă ținută științifică, ca și cele precedente. Serviciul pe care l-a făcut d-sa istoriografiei românești este mare, dacă ne gândim la faptul că fără aceste masive volume de documente cu greu ar fi ajuns un cercetător să cunoască toate actele cuprinse în ele. Aceasta pentru motivul că cele cunoscute au fost tipărite în publicații diferite unele greu de cercetat —, iar ineditele, numai acum sunt accesibile unui cerc larg de cercetători. Dacă originalul este în limba slavonă, se dă traducerea lui în românește, dimpreună cu bogate note explicative despre sate, locuri și oameni. Un indice de locuri și persoane, bine întocmit, ușurează mult munca cercetătorului.

Volumul de față cuprinde 103 documente interne și externe, în care se oglindește toată istoria Moldovei din timpul celor zece ani de domnie ai lui Ștefăniță Voievod, uns ca Domn în cetatea Sucevei la 22 Aprilie 1517, de către Mitropolitul Teoctist.

In marea lor majoritate, documentele interne sunt întăriri de danii și de cumpărări ale episcopiilor, mănăstirilor și boierilor. Cel dintâi act din acestea este din 7 Octomvrie 1517, prin care se întărește Episcopiei dela Roman satul Arăpeni dat la moartea sa, de Giurgiu Strahoc. Cel din urmă act intern este din 5 Septemvrie 1525, prin care se întărește nepoților lui Voruntar satul Voruntărești.

Fiind minor la urcarea lui pe tron, Sfatul domnesc al lui Ștefăniță este același pe care-l avea și tatăl său Bogdan în ultimii ani ai domniei sale. Pe timpul minoratului său țara a fost condusă de o regență, care avea în

frunte pe Luca Arbore, Portarul de Suceava. Divanul era compus din următorii boieri: Isac; Petru, vornic; Cozma şi Grincovici, pârcălabi de Neamţ; Petrică şi Toader, pârcălabi de Roman; Luca Arbore, portar de Suceava, Hrană, spătar; Ieremie, vistiernic; Şarpe, postelnic; Săcuian, ceaşnic; Sbarcea, stolnic; Toma Caţelean, comis. Cu acest Sfat guvernează Domnul până la începutul anului 1522, când se întâmplă fricţiuni între el şi boierii sai. O parte dic ei sunt scoşi din demnităţi şi înlocuiţi cu alţii, care se bucurau de mai multă încredere. La începutul anului 1523 conflictul dintre Domn şi boieri ajunge atât de acut încât câţiva sunt decapitaţi, iar alţii sunt siliţi să pribegească în Polonia şi Transilvania. Insuşi Luca Arbore, tutorul Domnului în timpul cât acesta a fost minor, este decapitat la Hârlău în Aprilie 1523, dimpreună cu fii săi Toader şi Nichita. Fără îndoială că neînţelegerea dintre Domn şi boieri a izbucnit din pricină că aceştia doreau să conducă ţara după vrerea lor, lucru care nu se potrivea cu firea autoritară a lui Ştefăniţă Voievod. Odată cu potolirea încercării de ridicare a marei boierimi deasupra autorităţii Domnului, acesta conduce în linişte politica ţarii după vederile sale.

Din documentele externe se desprinde toată politica externă a lui Ştefăniţă Voievod, care trebuia să facă faţă, pe de o parte tendinţelor de hegemonie a Ungariei şi Poloniei, iar pe de altă parte pericolului tot mai ameninţător al Turcilor şi Tătarilor. Toată politica externă a Domnului este condusă de grija de a păstra independenţa şi integritatea ţării. Iscusinţei lui şi sfetnicilor săi i se datorează faptul că Moldova s'a bucurat în acest timp de linişte înăuntru şi prestigiu în afară.

Vecinii de care erau mai legaţi şi care la rândul lor aveau cele mai mari interese în ţară, au fost Polonii. Pentru aceştia Moldova reprezenta poarta prin care Turcii puteau ajunge mai uşor la graniţele lor şi totodată calea pe care soseau mărfurile orientale, de care depindeau oraşele comerciale din sudul Poloniei şi în special Lembergul. De aceea ori de câte ori se întâmpla o nouă schimbare în domnia Moldovei, regele Poloniei căuta să se asigure din partea acestuia prin încheierea unui tratat de alianţă.

La fel se întâmplă şi după urcarea pe tron a lui Ştefăniţă Voievod, tratatul încheindu-se în anul 1517. Una din redactările latine ale actului poartă data de 2 Decemvrie 1517, iar alta 9 Martie 1518. In slavoneşte documentul a fost redactat la Hârlău în 4 Mai 1518, de faţă fiind delegatul regelui Sigismund al Poloniei, Iurie Crupschi, staroste de Belcz. In preambul Ştefăniţă Voievod şi regele Sigismund îşi iau angajamentul să păstreze pacea veşnică între cele două ţări, ameninţate în aceiaşi măsură de năvălirile păgânilor. In tratat se prevede în mod special că Polonia va sprijini Moldova împotriva Tătarilor, dacă aceştia vor năvăli în ţară. Regele Sigismund nu va sprjini pretendenţi la tronul Moldovei, iar Ştefăniţă Voievod va îndepărta, la rândul său, pe oricine ar ridica pretenţii la tronul Poloniei. Boierii moldoveni care ar pribegi în Polonia, nu vor fi ajutaţi să se întoarcă cu forţa împotriva

Domnului lor, şi vor fi îndepărtaţi dela graniţă dacă acesta nu-i va ierta. Dacă regele Sigismund va întreprinde vreo expediţiune împotriva Turcilor şi va lua parte în persoană la campanie, atunci şi Ştefăniţă va fi obligat să participe personal, dimpreună cu oastea sa, la acest războiu. In cazul când Domnul nu va putea patricipa personal — dintr'un motiv întemeiat , în fruntea oastei moldoveneşti va sta fratele său, Petru. Tratatul nu se consideră călcat dacă Ştefăniţă va fi silit de Turci să participe dimpreună cu ei, la un eventual războiu ce l-ar purta aceştia împotriva Poloniei. Negustorii poloni sunt liberi să facă comerţ în Moldova, plătind vamă după vechile privilegii. Neînţelegerile de graniţă vor fi judecate pentru cetăţenii poloni de către staroştii din Cernăuţi şi Hotin, iar pentru moldoveni, de staroştii din Galiţia şi Cameniţa.

Pentru a statornici hotarul dintre Moldova şi Polonia şi pentru a se lua hotărîri în ceiace priveşte neînţelegerile de graniţă, se întâlnesc la Cracovia delegaţii ambelor ţări. Delegaţia moldovenească e formată din Hriucovici şi Talabă, staroşti de Hotin, Ioaniş şetrarul, Cârjă humelnicul şi Petrică, staroste de Cernăuţi, iar cea polonă din Otto din Hondeţ, staroste de Halici, Colomeia şi Sniatin şi Ncolaie Iskrziczki, stolnicul Ţării Cameniţei. Se stabileşte cu deamănuntul felul cum trebuie să se facă judecăţile şi pedepsele ce trebuiesc aplicate celor găsiţi vinovaţi. Comercianţii nu pot fi opriţi şi marfa sechestrată chiar dacă sunt acuzaţi de furt, atât numai că negustorul trebuie să fie reprezentat la judecată printr'un chezaş.

Mişcător este discursul ţinut de şeful delegaţiei moldovene, Luca Cârje, în faţa regelui Poloniei, prin care cere unirea creştinilor contra pericolului tot mai mare al Turcilor. Arată situaţia Ţării Româneşti şi a Ungariei, care cele dintâi au fost atacate, fără ca regele Ludovic să ia măsurile cuvenite, cu toate că a fost prevenit din timp de către Domnul Moldovei. Ştefăniţă Voievod face apel la regele polon, pentru ca acesta să ceară ajutorul Papei şi a celorlalţi prinţi creştini, arătând totodată şi situaţia grea pe care o are el, deoarece Turcii îi cer să participe dimpreună cu ei la expediţiile lor. Delegaţia moldoveană dă Polonilor diferite amănunte în legătură cu luptele în care se găsesc angajaţi în acel timp Turcii şi Tătarii.

In răspunsul său, regele polon, recunoaşte că pericolul turcesc e tot mai ameninţător pentru ţările creştine, şi de aceia principele Ferdinand, fratele Împăratului, a convocat o consfătuire, a tuturor celor interesaţi la Nürenberg. El însuşi, Regele, a luat în regatul său toate măsurile menite să întărească puterea de rezistenţă a ţării.

Unirea tuturor ţărilor creştine, interesate în lupta împotriva păgânătăţii, nu s'a făcut însă, aşa că Turcii vor putea înainta până în inima Europei centrale. Incercările făcute de viteazul Domn al Moldovei de a interesa măcar Polonia la o luptă comună împotriva duşmanilor lor, n'au reuşit. Urmările acestei nereuşite le vor simţi mai târziu amândouă ţările, ameninţate tot mai mult de vijelioasa înaintare turcească.

Din cauza pericolului care ameninţa ţara şi a luptelor purtate cu

Turcii și cu Tătarii, nu e de mirare că legăturile comerciale ale Moldovei cu țările străine devin tot mai rare. Se păstrează totuși legăturile cu orașele săsești din Transilvania și cu orașele comerciale ale Poloniei. Raporturi comerciale mai strânse cu Transilvania, Moldova le are prin intermediul Brașovului și Bistriței, iar cu Polonia, prin Lemberg. Vama este aceiași ca și mai înainte; deasemenea mărfurile care făceau obiectul comerțului sunt aceleași ce apar și în vechile privilegii comerciale. Se simte însă din documente o stare de permanentă neliniște și nesiguranță, stare care nu putea decât să dăuneze legăturilor comerciale și vieții economice a țării. La o stare economică înfloritoare nu se putea ajunge decât dacă Moldova s'ar fi bucurat de liniște internă și externă, ceiace pentru epoca aceia nu se putea împlini.

Sforțările militare și politice făcute de Ștefăniță Voevod pentru a păstra independența și integritatea țării, în cei zece ani de domnie, au fost încununate de succes. Fără îndoială că tânărul și viteazul Domn, dacă s'ar fi bucurat de o domnie mai lungă, istoria Moldovei ar fi înregistrat o epocă tot atât de glorioasă ca și aceea de pe timpul bunicului său, Ștefan cel Mare.

B. Surdu

Studii și documente bănățene de istorie, artă și etnografie, prezentate de Ion Stoia-Udrea, Timișoara, 1943, vol. I, fasc. 1.

In prefața acestei prime fascicole, se spune că studiile publicate și care se vor mai publica, sunt fructul străduințelor câtorva persoane, „depuse timp de mai bine de un deceniu, pentru a prinde și fixa sub toate aspectele ei caracteristice viața românească de totdeauna a Banatului". Inițial studiile trebuiau să fie tipărite în revista „*Vrerea*" din Timișoara, dar fiindcă publicația n'a mai putut apărea, editura „Vrerea" a hotărît ca ele să fie prezentate într'o serie de volume.

Cel dintâi studiu din fascicola de față este al d-lui Ion Stoia-Udrea, întitulat *Banatul în prima jumătate a mileniului nostru.* Articolul vrea să fie o schiță a împrejurărilor istorice prin care a trecut acest ținut, dela cea dintâi amintire istorică a lui și până în secolul al XVI-lea.

În introducere autorul spune că până acum nu s'a reușit să se „scoată la iveală linia de continuitate în istoria Banatului", deoarece istoricii s'au ocupat numai de activitatea stărilor sociale suprapuse, ignorând masele mari ale țărănimii bănățene. După o astfel de introducere, cititorul s'ar aștepta ca studiul să cuprindă tocmai istoria acestei țărănimi; realitatea însă este cu totul alta. In întreg studiul, autorul nici nu încearcă să schițeze, macar, cât de sumar, situația socială și politică a țăranilor din Banat, în această jumătate de mileniu. Se mulțumește și d-sa să facă același lucru ca și ceilalți istorici ai Banatului, adică să trateze numai despre istoria politică a claselor sociale

superioare, istorice, care prin natura împrejurărilor nu poate fi decât lipsita de continuitate.

Studiul propriu zis începe cu fraza următoare: „În jumătatea a doua a veacului al IX-lea, când Ungurii ocupând Panonia ajung la linia Mureşului, actualul teritoriu al Banatului forma o unitate geopolitică aparte, existând aci o organizaţie de stat slavo-română, în dependenţă de Bulgarii din sudul Dunării şi având în frunte pe ducele Glad". Autorul nu face trimiteri pentru afimaţiuuile cuprinse în fraza de mai sus, considerându-le deci ca nişte adevăruri intrate definitiv în istoriografie, ceeace nu e cazul. În primul rând Ungurii n'au atins linia Mureşului în a doua jumătate a secolului IX, deoarece abia la 896 au trecut Carpaţii în Panonia, iar cele dintâi expediţii ale lor îi poartă spre Apus, nu spre Răsărit. Abia după înfrângerea suferită din partea Germanilor la Augsburg, în 955, Ungurii îşi îndreaptă privirile spre Răsărit. Pătrunderea pe valea Mureşului are loc abia în sec. XI, sub regele Ladislau cel Sfânt[1]). Deci nu poate fi vorba de o cucerire maghiară — sub orice formă ar fi fost ea — a Banatului la sfârşitul veacului al IX-lea. Fără îndoială că în acest secol Banatul era locuit de Români şi Slavi, dar nu există nicio dovadă că orgauizaţiile politice ale acestora ar fi stat sub dependenţa Bulgarilor din Sudul Dunării. Despre o stăpânire bulgară la Nordul acestui fluviu nu se poate vorbi, pentru epoca aceasta, decât la Dunărea de jos[2]).

Ohtum, urmaşul lui Glad, nu poartă nume gepidic, după cum afirmă Diculescu[3]),ci el trebue să fie pus în legătură cu numele unguresc Ajton[4]).

Nu există nicio dovadă ca seminţii (—törzsek) ungureşti s'ar fi aşezat în câmpia Banatului, imediat după înfrângerea lui Glad, şi nici nu se găsesc documente care să ateste donaţiuni de moşii făcute Ungurilor în acest timp. Dela regele Ştefan cel Sfânt nu se păstrează documente care să arate că el ar fi înfiinţat în Banat comitatele Csanád şi Keve şi cu atât mai puţin Caraş, despre existenţa căruia se îndoieşte şi d-l St.-U.

Autorul admite ipoteza lui Fr. Pesty[5]), că funcţiunea de „ban", Un-

---

1) Şt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*. Blaj, 1944, p. 51.

2) Gh. I. Brătianu, *„Bulgaria de dincolo de Dunăre" în izvoarele bizantine*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 127—132. Cf. Idem, *Vicina*, în *Revue historique du Sud-Est européen*, XIX, 1, p. 133 175; Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIV-lea în lumina izvoarelor armeneşti*. Bucureşti, 1939, p. 196; N. Iorga. *Observaţii şi probleme bănăţene*. Bucureşti, 1940, p. 24.

3) C. Diculescu, *Die Gepiden*, I. Halle, 1922, p. 191.

4) N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*. Bucureşti, 1933, p. 227.

5) *A temesi bánság elnevezésének jogosulatlansága*. Pest, 1868, p. 7.

gurii ar fi luat-o dela Slavii sudici, pare însă mai probabila parerea lui N. N. Iorga[1]), că această funcţiune ar fi o persistenţă avară.

In ceeace priveşte pe cavalerii Ioaniţi, care au primit din partea regelui Bela al IV-lea, Banatul de Severin, nu se poate şti dacă s'au aşezat efectiv sau nu în teritoriul ce le-a fost dăruit[2]). Cu atât mai puţin se poate afirma că ar fi stat prin ţinuturile noastre „vre-o 10 12 ani" (p. 15).

Litovoi[3]) şi Bărbat reuşesc de fapt sa cucerească Banatul Severinului nu numai încearcă, dar îl pierd după înfrângerea suferită din partea Ungurilor. Cucerirea lui de către Voevozii români se face la sfârşitul sec. XIII, imediat după 1291[4]).

Urmaşul în domnie al lui Basarab I, n'a fost Vlaicu, ci fiul celui dintâi, Nicolae Alexandru. Cea dintâi retrocedare a Banatului de Severin catre Unguri nu o face Vlaicu, ci însuşi Basarab I la anul 1342, de când în documentele ungureşti încep să apară din nou „banii" de Severin[5]). Intre 1355—1361, regele Ludovic fiind ocupat cu expediţii militare în Serbia, Neapole şi Veneţia, Nicolae Alexandru profită de aceste împrejurări şi reocupă ţara Severinului[6]). Vlaicu, care ajunge Domn la 1364, îşi întinde stăpânirea şi asupra cetăţii Severinului, dar este silit să o restitue la 1366, dimpreuna cu ţara Severinului[7]), primind-o însă din nou, ca feud, la 1367, când ia şi titlul deb an al Severinului[8]).

Din cele expuse de d-l Stoia-Udrea reese că dela pierderea Ţarii Severinului de către Vlaicu, niciun Domn român n'a mai stapânit-o până la Mircea cel Bătrân. Adevărul este însă că la moartea lui Vlaicu, teritoriul în chestiune aparţinea Ţării Româneşti şi a fost stăpânit cu mici întreruperi — şi de urmaşii acestuia: Vlad, Radu şi Dan I[9]). Mircea cel Batrân păstrează Ţara Severinului, aproape fără întrerupere, în tot timpul domniei sale. După moartea sa acest teritoriu trece când în mâna Domnilor Ţarii Româneşti, când în aceia a regilor Ungariei, până ce expansiunea turcească puse capăt existenţii Banatului de Severin ca organizaţiune politico-administrativă autonomă.

---

1) *Observaţii* . . . , p. 30.

2) C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I. Bucureşti, 1935, p. 323.

3) D-l St.-U. scrie *Lyrtioi*, luându-se probabil după unii autori maghiari mai vechi; de fapt citirea corectă este *Lyitioi*. V. discuţia asupra grafiei numelui la Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII şi XIV*. Sibiu, 1944, p. 15. n. 38.

4) C. C. Giurescu, *o. c.*, p. 323.

5) I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*. Craiova, f. a., p. 9.

6) *Ibidem*.

7) *Ibidem*, p. 10.

8) *Ibidem*, p. 12.

9) *Ibidem*.

Lista de nobili români bănăţeni trebuie completată cu aceia dată de N. Iorga în *Observaţii şi probleme bănăţene*, p. 33—39.

In ceeace priveşte originea românească a lui Ioan Huniade, astăzi nici istoriografia maghiară nu o mai pune la îndoială, iar istoriografia românească a dovedit că strămoşii acestui strălucit cavaler au venit în Transilvania din Ţara Românească[1]).

Notaţia bibliografică din subsolul paginilor ar fi trebuit mai îngrijit făcută, deoarece uneori nu e destul de clară, dar mai ales nu e completă. La fiecare studiu citat trebuia dat locul şi anul apariţiei, nu numai autorul şi titlul, atunci când opera respectivă se citează întâia oară. Nu e completă citaţia *Vita S. Gerardi,Cap. X.* fără să se dea editorul, locul, anul apariţiei şi pagina. Citări defelul acesta (p. 15, n. 3): N. Iorga, *Ist. Rom.* şi C. C. Giurescu, *Ist. Rom. I.*, nu pot fi admise, deoarece ediţia, volumul şi pagina trebuesc date neapărat. Greşelile acestea, şi altele mai puţin importante, peste care se trece deobiceiu cu vederea sunt supărătoare şi fac să scadă valoarea studiului respectiv.

Studiul de faţă ar fi fost preţios numai atunci dacă d-l Stoia-Udrea ar fi adus contribuţiuni noui la cunoaşterea trecutului istoric al Banatului, fie printr'o interpretare nouă a materialului documentar cunoscut, fie prin descoperirea şi folosirea unui material inedit. Autorul n'a îndeplinit însă niciuna din aceste condiţii, aşa că schiţa istorică a Banatului din prima jumătate a mileniului nostru pare mai slabă decât ceeace au dat în această privinţa P. Dragalina[2]) şi Gh. Popovici[3]), mai ales dacă ne gândim la faptul că d-l St.-U. ar fi putut folosi rezultatele la care a ajuns istoriografia românească în ultimele decenii, rezultate pe care d-sa le ignorează aproape complet.

Al doilea studiu din fascicola de faţă îl formează *Trei inscripţii din veacul XVIII-lea*, culese de pe filele unor cărţi bisericeşti din Ticvaniul-Mare (comunicată de Virgil Birou), Greoni (publ. de Ion Stoia-Udrea) şi Ticvaniul-Mic (publ. de Vichentie Ardeleanu). Nici unde nu se văd mai bine legăturile dintre provinciile locuite de Români, ca în circulaţia aceasta a cărţilor bisericeşti, care, tipărite în diferite centre din Ţara Românească, s'au răspândit prin toate satele bănăţene. O Cazanie, tipărită la 1718, s'a cumpărat în Banat cu 15 florini, o Psaltire cu 20 fl., un Triod, legat în piele, tipărit la 1746, cu 55 fl., iar o Evanghelie cu 63 fl. Cât era de mare valoarea lor se vede din

---

[1]) I. Lupaş, *Voevodul transilvan Ioan Huniade „Fortissimus athleta Christi"*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. II. Cluj, 1940, p. 79—101. Pentru mărturii contemporane, v. studiul mai nou al lui Mihail P. Dan, *Două mărturii cehe despre originea română a lui Ioan Huniade*, în *Transilvania*, an. 74, 1943, Nr. 7—8, p. 590 595.

[2]) *Din istoria Banatului de Severin*, Vol. I—III. Caransebeş, 1899 1902.

[3]) *Istoria Românilor bănăţeni*. Lugoj, 1904, 424 p.

faptul că o pereche de boi costa 25—30 fl., iar o măsură de grâu 30 36 creițari. Insemnările de pe cărți, cuprinzând evenimente mai importante, sunt scrise într'o frumoasă limbă românească.

D-l I. Stoia-Udrea publică *O instrucție din 1739 a Administrației austriece din Banat*, în legătură cu restabilirea administrației austriace în Banat, după încetarea războiului cu Turcii. Funcționarii sunt îndemnați să pornească la refacerea bunurilor distruse cu ocazia războiului și la stârpirea hoțiilor, care deveneau tot mai dese. Documentul face parte dintr'o serie pe care d-l I. St.-U. le-a publicat, însoțite de comentarii, unde vorbește pe larg despre răscoalele românești din 1738—39. Studiul este fără îndoială prețios, deoarece subiectul este puțin cunoscut și-l așteptăm cu nerăbdare[1]).

Cel mai de seamă studiu din cele publicat în această fascicolă este: *Lista contribuabililor aparținând magistratului ilric din Timișoara din anul 1754*, publicat tot de d-l Stoia-Udrea.

D-sa a descoperit, cu ocazia selecționării materialului arhivistic dela Primăria Timișoarei, câteva liste de contribuabili din veacul al XVIII-lea, care aparțineau magistratului iliric sau rascian. Cea mai veche din aceste liste este cea publicată aci și datează din anul 1754, fiind întocmită însă după datele anului 1753.

Autorul comparând diferitele stampe care reprezintă Timișoara în diferite epoci, ajunge la concluzia că orașul a cunoscut în timpul pașalâcului turcesc o extraordinară desvoltare. Afirmația aceasta este în contrazicere cu istoriografia austro-maghiară — adoptată apoi și de cea românească care susținea că orașul a avut o situație dezastruoasă sub Turci și că totul a trebuit refăcut după alungarea acestora. De fapt dela cucerirea Timișoarei de către Turci, orașul câștigă în importanță, devenind nu numai un mare centru militar ci și unul comercial. Populația în cea mai mare parte este românească, așezată aci din satele bănățene, ca negustori, meseriași și agricultori.

In August 1716 armatele austriece de sub comanda lui Eugeniu de Savoia ajung sub zidurile Timișoarei și după un asediu de 44 de zile reușesc să cucerească cetatea. Banatul este declarat provincie de coroană și în fruntea lui este așezat Le Comte de Mercy; iar comandant al orașului a fost numit generalul conte de Wallis.

La data asediului cetatea își avea pivotul în „castelul" așezat pe locul actualului castel Huniade — întărit cu ziduri, turnuri și numeroase canale pline cu apă. La Nord de castel se găsea cetatea propriu zisă, o construcție de formă pentagonală, cu ziduri late de 50—60 de picioare. Un șanț adânc înconjura zidurile, iar în afara lui se întindea împrejmuind cetatea de trei părți cartierul Palanca Mare. La Nord-Est de castel, pe locul

---

[1]) Citim în *„Vrerea"* pe Februarie, că studiul ar fi apărut, noi însă n'am avut posibilitate să-l vedem până acum.

actualului cartier Elisabeta, se afla așezarea Palanca-Mică, locuită aproape numai de Români. Populația creștină a orașului își avea o organizație administrativă aparte, având în frunte un „Chinez". La data cuceririi orașului de catre Austrieci, în fruntea populației creștine autohtone se gasea Nicola Muncia.

Când Mercy a fost numit guvernator al provinciei, el a primit instrucțiuni să nu primească în oraș decât Germani romano-catolici, populația baștinașă necatolică putând să se așeze numai în cartierele periferice ale Timișoarei. Cel dintâi cartier periferic — cu populație românească — a fost Elisabetinul, care dela 1774 e recunoscut drept cartier aparte sub denumirea de Maierul vechiu sau Maierul valah. Pe locul vechiului cartier Palanca-Mare s'a născut cartierul Ecaterina , ai cărui locuitori s'au mutat în Fabrică. Guvernatorul Mercy pune bază acestui nou cartier — Fabrique, unde încă de pe la 1720 înființează mai multe fabrici. Iosefinul a fost întemeiat în 1744 și s'a numit la început Maierul Nou sau Maierul Nemțesc. Cartierul Mehala a existat, ca sat, încă din epoca turcească, numindu-se sub Austrieci și Neu-Warosch.

Contele Mercy institue, la 1718, pentru populația germana un „magistrat" german, în frunte cu bavarezul Tobias Balthazar Hold. Pentru populația autohtonă se institue un alt „magistrat", numit iliric sau rascian, cnez fiind tot Nicola Muncia.

Conscripția publicată dovedește prezența Românilor în toate cartierele orașului, dar mai ales în cartierul numit rascian, unde se bucura de majoritate absolută. Se vede însă din comparația acelorași nume în diferite conscripții — că în tot cursul sec. al XVIII-lea se procedează la o vastă sârbizare a numelor. D-l Stoia-Udrea dă următoarele exemple: *Gruja Tyurcsia* din lista din 1754, devine la 1768 *Gruja Gyurcsin mit Sohn; Ursul Bandion Rathsdiner* din 1754 devine *Ianco Urs-Bandion* la 1768, nume care este tăiat, scriindu-se alături *Gavrillo Ursulov*, ceiace denota că Urs Bandion murind, numele fiului său a fost sârbizat; *Luca Moler* din prima listă devine *Ranka Molerow* în a doua. Sârbizarea aceasta a numelor se datorește faptului că Românii stăteau sub jurisdicțiunea bisericească a episcopului sârb din Timișoara. In ciuda acestui proces de sârbizare a numelor, în conscripția din 1754 se găsesc vreo 300 de nume sigur românești din cele 670 de familii câte figurează în listă. Aici însă nu sunt trecute familiile din Maierul Valah, așa că la un loc cu acestea Românii trebue să fi avut, dacă nu o majoritate absolută, cel puțin una relativă. Astfel se explică de ce geograful maghiar, dela începutul sec. al XVIII-lea, Mathias Beel, constată că limba românească este limba majorității populației din Timișoara la epoca aceea.

In 1723 se înființează, sub președinția lui Wallis, o societate comercială austriacă (Commercien Societät), care avea tot sprijinul autorităților. Negustorii locali creiază, sub conducerea lui Iovan Bibici, o societate numită

Compania Orientala (Orientalische Compagnie), care la 1725 este recunoscută de guvernul din Viena.

In epoca dualismului, vechea burghezie românească începe sa piardă teren în fața noilor veniți, care, sprijiniți de oficialitate, iau încet-încet locul celor dintâi.

Din documentele publicate reiese clar neadevărul susținut de istoriografia străină, că Românii n'ar fi dus niciodată o viață orăşănească. In Timişoara, până la începutul jumătății a doua a sec. XIX, populația majoritară a oraşului o formau Românii. (In 1851 în Timişoara erau 3.807 familii românești). Se spulberă astfel şi afirmațiunile unei anumite istoriografii, că Austriecii n'ar fi găsit la instalarea lor în Banat decât o țară pustie, cu oarecari resturi de populație valahă lipsită de orice civilizație.

Cel din urmă articol publicat în această fascicolă cuprinde *Balade populare din Ilidia (Caraş)*, culese şi publicate de Dr. Ion Țeicu. Se găsesc adunate aci 19 balade populare bănățene culese din gura țăranului Nicolaie Bunghi, care a fost unul dintre aleşii ce „poarta şi transmit peste generații flacăra aprinsă a geniului popular creator". Dăm titlurile baladelor publicate: Răpirea Ileanci; Pătru căciulă; Fuga Dragnei cu Gegiu căpitan; Vitejia lui Novac şi a lui Gruia; Gruia nainte de 'usurat; Vitejia lui Gruia; Bagiu şi Turcii; Dălea Dămian; Arâmbaşa şi ficiorii de țară; Arâmbaşa şi ficiorii de țară (variantă); Pătru Haiducul; Toma Haiducul; Ianăş şi Vida; Ileana, doamna lui Bogdan; Iana Sâmziana; Iancu Sibiancu; Dumnezeu şi Sântu Pătru; Iosumel; Blestemul lui Stoican.

Mănunchiului de cercetători strânşi în jurul revistei „Vrerea" nu li se pot aduce decât mulțumiri pentru opera înfăptuită prin publicarea acestor studii care privesc trecutul istoric, artistic şi etnografic al Banatului. Rezultatele obținute sunt cea mai bună dovadă că şi într'un oraş de provincie se pot întocmi opere folositoare, dacă se găsesc oameni pricepuți şi cu dragoste de muncă.

B. Surdu

In amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci de ani dela moartea lui. (1875 1918). Bucureşti. f. tip., 1944. in-4^0, 562 p.

Apărut în excelente condițiuni tehnice, volumul închinat memoriei lui Constantin Giurescu reuneşte o seamă de studii iscălite de oameni cari l-au apreciat pe fostul conferențiar al Universității din Bucureşti, şi cari au aceleaşi preocupări sau foarte înrudite cu ale acestuia. Astfel d. I. Andrieşescu, ridicându-se împotriva afirmațiunilor şcolii arheologice maghiare, că Ungurii ar fi în Transilvania mai vechi cam cu trei veacuri decât Românii, arată că materialul arheologic rămas de pe urm populației româneşti nu poate fi la fel cu urmele arheologice maghiare, primii fiind autohtoni iar ceilalți năvălitori. Materialul arheologic al năvăitorilor se caracterizează prin somptuozitate podoabe, etc., materialul arheologic găsit de pe urma autohto-

nilor tradeaza în schimb o populaţie străveche, prezentă aci din vremea paleolitică . . . „O civilizaţie apreciabilă de începuturi, modestă dar reală".

Foarte interesant este studiul d-lui D. C. Arion, „Caractere juridice şi sociale ale proprietăţii rurale româneşti", în care proprietate autorul recunoaşte temeiurile dreptului roman. După ce observă că fostul funcţionar sau administrator roman, „judex"-ul a devenit, după dispariţia oficială a stăpânirii romane judele, căpetenia unui „gint", unitate socială caracteristică fazei gentilice a societăţii, fază la care s'a întors societatea daco-romană în epoca năvălirilor şi care a precedat perioada feudală reprezentată de voevodate; după ce mai observă deasemenea, că generalizarea pe suprafaţa întregei Dacii a anumitor termeni din viaţa agrară, ca şi prezenţa aceloraşi instituţii cnezat, voevodat presupune o unitate de cultură şi organizare comună a acestei societăţi, ajunge la concluzia că Barbarii şi în speţă Slavii, ale căror norme succesorale nu acordă drept de moştenire decât descendenţilor masculini, au putut influenţa societăţile primitive româneşti, dar nu le-au putut altera în structura lor, în „alcătuirea familiei ca entitate socială, în raporturile ei de posesiune a pământului şi de transmisiune prin moartea acestei stăpâniri, idei pe cari ginturile române le moşteniseră din tezaurul culturii romane". Urmează studiul d-lui Ioan C. Băcilă privitor la împărţirea administrativă a Moldovei în 1833, pe baza a două documente cartografice; studiul d-lui D. Bodin despre Tudor Vladimirescu şi Constantin Samurcaş; studiul d-lui Al. Boldur asupra originii şi sensului pe care îl are termenul vecin la noi, considerându-l de provenienţă galiţiană. Fraţii Nistor şi Ariadna Camariano se ocupă în două studii de primele traduceri în literatura română ale lui B. de Saint-Pierre şi de traduceri româneşti din Voltaire şi Giovanni del Turco în jurul anului 1772. D. I. Crăciun în „Biruinţa lui Radu Şerban" la Braşov (1611), redă descrierea luptei din 9 Iulie 1611 după Francisc Mikó, cronicar contemporan şi martor ocular care, printre alte amănunte dă şi pe acela, necunoscut până acum, că voevodul român ar fi fost rănit în luptă de o suliţă duşmană şi n'a scăpat cu vieaţă decât mulţumită unei cete de viteji care se aflau în preajmă-i. Dl Gh. D. Florescu, cu aceleaşi preocupări de arhondologie cari revin în mai toate lucrările d-sale, ni-l prezinta de data aceasta pe Vintilă din Cornăţeni (n. 1480 90 c. 1553). D Gr. Florescu expune rezultatul cercetărilor întreprinse în fosta aşezare romană Capidava, de pe malul dobrogean al Dunării. O frumoasă evocare a figurii lui Badea Cârţan iscăleşte dl N. Georgescu-Tistu, pornind dela un inventar al cărţilor acestuia confiscate de autorităţile maghiare, inventar păstrat azi la Academia Română. In „Un vechiu obiceiu în Moldova: ceremonia întronării Domnilor în câmp", dl A. Golimaş ajunge la concluzia că ceremonialul întronării Domnilor în câmp ar fi de străveche origine romană, deşi acest ceremonial ni se pare mai curând derivat din acelaş obiceiu germanic sau slav. Dl C. Grecescu reia problema Istoriilor Domnilor Ţării Româneşti, adoptând punctul de vedere susţinut de C. Giurescu în ce priveşte paternitatea acestora.

Dl I. Iordan studiază un aspect al fenomenului de trecere dela numele propriu la unul apelativ, oprindu-se asupra apelativului cu nuanţă pejorativă „Vlăduţu mamei".

Două scrisori ale lui Mihai Sturza din 1848—49, în care se dau câteva ştiri inedite relative la încercarea de revoluţie moldoveană din 1848, le publică d. D. T. Chirileanu. D. I. Lupaş, arată importanţa pe care a avut-o Sibiul în istoria Românilor. Preexistenţa elementului românesc faţă de cele conlocuitoare azi, o probează şi faptul că în actele oficiale vechea denumire Scibinium sau Sibinium se întâlneşte cu mult înaintea denumirii germane Hermannsdorf sau Hermannstadt. In afară de acest indiciu toponomastic mai este şi amănuntul istoric prea bine cunoscut al componenţei armatei lui Ioachim, comitele Sibiului, la anul 1210: Saşi, Români, Secui şi Biseni. Dela această dată, Sibiul apare neîntrerupt în istoria Transilvaniei şi a relaţiilor ei cu Ţările Române, jucând un rol de primă importanţă în istoria culturală şi bisericească a veacului al XIX-lea, iar în anii de bejenie 1940—44, rolul de cetate universitară românească găzduind vremelnic Universitatea Daciei Superioare. D. St. Manciulea, publicând corespondenţa dintre Visarion Roman şi Ion Micu-Moldovan, arată eforturile făcute de cel dintâiu pentru crearea unei vieţi bancare româneşti în Transilvania. Un studiu de geografie „Ţara Dornelor" iscăleşte prof. Vintilă Mihăilescu. Un moment din istoria economică a Transilvaniei ne înfăţişează d. I. Moga în „Incercări de încorporare a Maramureşului în teritoriul vamal al Transilvaniei", arătând cum prin aceste încercări politica economică austriacă urmărea abaterea comerţului oriental de pe ruta Moldova-Danzig-Moscova, spre drumurile Maramureşului şi ale Transilvaniei. Expunerea se întemeiază pe raportul inedit al comisarului Ignatie Haan, şeful inspectoratului vamal al Transilvaniei, raport adresat în 1713 Camerei Aulice din Viena.

Un studiu din istoria contemporană a Moldovei iscăleşte D. A. Oţetea, arătând cum s'a desfăşurat acolo mişcarea eteristă. D. Z. Pâclişanu dă la iveală corespondenţa adresată de Ioan Raţiu lui Gheorghe Bariţiu din timpul când cel dintâi, în urma conferinţei naţionale din Sibiu din 13 Ianuarie 1861, era trimis într'o delegaţiune la Viena pentru a cere aprobarea unui mare congres naţional. Scrisorile datate între 25 Iunie şi 15 Iulie 1861, cuprind amănunte preţioase asupra atmosferei politice din capitala Monarhiei Austro-Ungare şi asupra activităţii delegaţilor. Dl R. Perianu prezintă şi comentează un plan al Brăilei din 10 Mai 1830. Dl D. Popovici, într'un studiu privind definiţia poeziei la Cezar Boliac, desprinde elementele romantice şi socialiste cari intrau în preocupările literare şi estetice ale poetului ardelean şi le urmăreşte până la izvoare, descoperind pentru cele din prima categorie influenţa unui Hugo sau Lamartine, pentru cele din a doua categorie influenţa lui Saint-Simon, Fourier, Louis Blanc etc. La aceste influenţe se adaugă acea a d-nei de Stael, care-l familiarizează cu ideile ce vor duce la cunoscuta teorie a lui Taine. Dl Marcel Romanescu încearcă să demon-

streze ca titlurile asemănătoare ale lui Cantemir, Montesquieu și Marsigli, anume: „Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Otomanicae". „Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur decadence" și „L'état militaire de l'Empire Otomain, ses progés et sa decadence", nu se datoresc unei simple coincidențe, ci unei concepții istorice a vremii care circula în Europa și priusesc chiag după căderea Constantinopolui, desvoltându-se cu deosebire în Italia, unde se găseau imigrați majoritatea Grecilor fugiți dela Constantinopol. Al. Rosetti propune o nouă etimologie pentru românescul Crăciun. Admite derivația din latinescul *creatio* dar trecut prin filiera slavă, pentru ca suferă tratamentul pe care-l suferă toți termenii latini împrumutați de slava comună. Dl A. Sacerdoțeanu publică un proect datând din 1856 care preconiza editarea în 10 volume și în limba franceză a documentelor privitoarea la istoria Românilor. O inscripție latină incompleta găsită la Tomis prezintă și interpretează dl T. Sauciuc-Săveanu. D. Aurel Sava aduce o contribuțiune la istoria jurisprudenței românești, înfățișând conflictele intervenite între Domnul Moldovei Al. I. Calimach, și razeși, pentru niște moșii din ținutul Orheiului și al Putnei. Despre cele câteva amintiri în legătură cu revoluția lui Horia, culese din rapoartele ambasadorilor Sardiniei la Viena, ne informează Dl M. Sânzianu, de studiul caruia dl D. Prodan se ocupă mai în amănunt în paginile acestui Anuar.

Un paralelism între Nicolae Costin și Ion Neculce stabilește dl Dan Simonescu în studiul întitulat „Din începuturile istoriografiei românești". Un studiu asupra dărilor sulgiu și ialovița iscălește dl C. Stoide. Dl I. D. Suciu evocă figura lui Dimitrie Constantini (1792 1865) a cărui activitate dăscălească s'a desfășurat la Oravița Montana și Arad, unde ia locul lui Diaconovici Loga. Dl A. P. Todor reia în discuție legenda originei familiei Huniade, încercând să-i stabilească o filiațiune foarte îndepărtată și ajunge la concluzia că este lipsită de orice temeiu real. Dl D. Tudor interpretează o inscripție romană găsită la Sevilla, în care se vorbește de Sextus Iulius Possessor, curator al orașului Romula, identificând această Romula cu cea din Dacia și nu cu Romula Hispalis, care este chiar numele vechiu al Sevillei. Contribuțiuni la biografiile cronicarului și compilatorului Constantin Căpitanul, aduce dl Al. A. Vasilescu, adăogând la finele studiului și un tablou genealogic. D. A. Velcu dă o descriere a unui steag domnesc românesc, rămas dela Constontin Vodă Ipsilante. D. R. Vulpe încheie studiile de specialitate propunând identificarea localității Angustia din tablele ptolemaice cu de curând descoperitul castru dela Brețcu. Toate aceste studii de specialitate sunt precedate de o seamă de articole înfățișând viața și opera celui în a cărui amintire s'a alcătuit acest masiv volum.

M. L. V.

N. IORGA, *Conferințe și prelegeri*. Voi. I. București, M. O. Imprimeria Națională, 1943, in-8⁰. 143 p.

Institutul de Istorie Universală N. Iorga de sub conducerea D-lui Gh.

Brătianu, își ține de datoria sa ca, alături de Institutul de Istorie Sud-Est europeană, să editeze opera postumă a lui Nicolae Iorga. In această serie de publicații intră și volumul I din *Conferințe și prelegeri*, cuprinzând câteva din acestea, rostite de N. Iorga între 1 Noemvrie 1937 și 17 April 1940. Ca din tot scrisul și verbul marelui istoric și din acest manunchiu de prelegeri nu interesează numai problema tratată în sine, ci atât de plinele de învățături și sugestii digresiuni și paranteze pe marginea unei probleme. Astfel într'o lecție de deschidere asupra concepției umane a istoriei, criticând raționalismul mecanizat reprezentat de seminarul universitar de tip german, în care se poate face foarte bine abstracție de gândirea ca și de personalitatea istoricului. face observația ce merită reținută, că nu numai în istorie dar și în viață „ca să avem un alt mâine decât al confuziei și al barbariei de azi. este să redevenim mai oameni decât suntem acuma, a reintra în umanitate. aceasta este pentru noi datoria cea mare". Iar pentru a scrie istorie „trebue să te simți om și să te formezi om . . . să-ți dai semea dumneata om, considerând pe alți oameni în umanitatea lor, că rezultatul cercetării d-tale se cere a fi însuflețit de toată umanitatea acelora către care te îndrepți".

In conferința care trateaza asupra unei anchete la Constantinopol despre unirea Principatelor, se vorbește de ancheta întreprinsă în acest centru de englezul Nassau W. Senior, asupra unirii Principatelor, unire prezentă ca problemă în toate cercurile politice și cu deosebire la Constantinopol. După o analiza a politicei turcești, ruse. franceze și engleze privitoare la această chestiune, observatorul britanic face judicioase observații asupra Românilor ca acestea: „dacă prin civilizație înțelegi: case europene pline cu mobile europene fine, o bună bucătărie franceză și vinuri de aceeași calitate, doamne îmbrăcate cu 1000 lire sterline pe an, vei găsi civilizația în clasele de sus din ambele provincii . . . Vei găsi și o țărănime mai bine decât clasele de jos ale celor mai multe părți din Continent. mai bine ca stare materială. Dar dacă înțelegi prin civilizație conștiință, bun simț, principii bune, în scurt, calitățile mai înalte ale oamenilor civilizați. vei găsi foarte puține din acestea la dânșii".

In conferința „Comerțul nostru cu Orientul", se pune accentul pe sensul nord-vestic al comerțului Țărilor Române. sens firesc, determinat de permanenta circulație de bunuri nu numai economice dintre Românii din regiunile de deasupra Carpaților și de sub Carpați. Pornind dela adevarul că anumite forme de cultură materială și de cultură românească își corespund, N. Iorga constată o veche cultură a grâului pe pământul românesc, încă din preistoric, un viu comerț în antichitate, în Evul Mediu și în tot cursul istoriei românești, un interschimb economic între Transilvania și Țările Române. „Cea dintâiu unire, susține N. Iorga, a existat când în capul cărturarilor nu răsărise această idee, în unitatea perfectă a vieții economice". De aci interschimb de valori culturale care a dus la civilizația românească de azi. Toată această cultură sprijinită pe realitatea țărănească dela noi. din care s'a ridicat un Sla-

vici, un Creangă, a reuşit să ducă la renaşterea culturală din secolul trecut. Conferenţiarul încheie sfătuind întoarcerea spre trecut „trezirea zeului adormit al poporului românesc" pentruca acesta să-şi găsească firescul făgaş de vieaţă.

Unirea Ardealului, conferinţă rostită la ultimul 1 Decembrie dinainte de dictatul dela Viena, e o scurtă reprivire asupra istoriei Transilvaniei, în care se insistă asupra pilonilor de rezistenţă ai acestei istorii, autohtonia elementului românesc şi autenticitatea românească a instituţiei voevodale, asupra caracterului politic pe care l-a avut „luarea în stăpânire maghiară a Transilvaniei", asupra elementelor de colonizare din Transilvania care este o ţară ce „cuprinde naţionalităţi dar *nu este o ţară de naţionalităţi*" (sublinierea este a lui N. Iorga). Acestea „sunt aici în ţara lor odată, noi suntem de zece ori", încheie N. Iorga. Interesante observaţii asupra epocelor revoluţionare şi prerevoluţionare găsim în conferinţa „Revoluţia franceză înainte de revoluţie" în care conferenţiarul îşi mărturiseşte credinţa că revoluţia franceză era făcută până în luna lui Septembrie 1789, că noaptea de August în care s'au desfiinţat privilegiile şi s'au proclamat drepturile omului face parte din revoluţia internă, de caracter moral, care a început foarte de mult. Iorga consideră drept cel dintâi revoluţionar francez pe Descartes cel care a introdus raţionalismul şi a dat lovitura de graţie tradiţiei. In ultima conferinţă din acest volum, Italia pe care o vedem şi Italia pe care n'o vedem, N. Iorga propune un alt mod de cunoaştere a Italiei. Pentru a putea descoperi adevărata ei faţă „trebue, când ajunge cineva acolo, câteva zile ca să intre în atmosfera locului, nu debarcat sau coborât din tren, să se ducă imediat unde spune ghidul şi trebue să înţeleagă aerul, lumina, trebue să înţeleagă şi bunătatea aceea populară care este pretutindeni". Şi nu numai în marile centre trebue căutată Italia, ci în orăşele ca Assisi, unde se reflectă în locuri şi oameni sufletul sfântului Francisc, sau în vreo biată Borgata, unde poţi găsi la un moment dat cele mai preţioase elemente ale specificului italian.

Publicate după note stenografice, aceste conferinţe îşi păstrează întreagă prospeţimea momentului în care au fost rostite, reactualizând astfel verbul viu, savuros şi spontan al lui N. Iorga.

M. Lupaş-Vlasiu.

Revista Istorică. Fondator: N. Iorga, director: N. Bănescu. Bucureşti, 1942 1943, Vol. XXVIII—XXIX.

Spiritual N. Iorga îşi conduce *Revista Istorică* şi de dincolo de mormânt. *Vol. XXVIII* din anul 1942 e scris încă tot de el, afară de primul articol, al D-lui N. Bănescu, în care e analizată cu răbdare şi simţire „Concepţia istorică a lui N. Iorga", concepţie de uitate absolută a vieţii omeneşti. Marele istoric român era, apoi, şi adeptul unei *frumuseţi* de *construcţie* şi de *stil.*

Din seria articolelor scrise de răposatul istoric 25 la număr amintim mărturia călătorului francez Carlier de Pinon despre „Mihnea-Vodă la Rhodos“, apoi ştiri noi despre „Medicul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu: Bartolomeo Ferrati“, şi despre „Atmosfera rusească din primele zile după neizbânda dela Plevna“, care a adus cu sine intervenţia hotărîtoare a armatei române, nepomenită. Interesante ştirile în legătură cu „Românii din Monarhia austriacă pe la 1880“, adică Românii din Tirol, din Galiţia, din Ungaria — cari se întind „până spre Dobriţin şi Seghedin“ (p. 17) — şi din Bosnia.

Trecând peste cinci călători streini în Ţările Române — prezentaţi în totatâtea articole — N. Iorga descopere „Un vechiu poet necunoscut“ moldovean, D. I. Băluşucă, din jurul anului 1821 şi „Două calendare dela Buda (1830 şi 1832)“. Frumoasă caracterizarea lui Nicolae Bălcescu la „un scriitor necunoscut: G. Florescu“ din 1859 şi deosebit de interesant „Un străvechiu obiceiu juridic la Români“-i din Transilvania şi Moldova în legătură cu expresia „nu-mi bag mâna în foc“, vechi amintiri de *ordalii*, de provenienţă dacică (p. 49), nu slavă.

Ca încheere amintim pe „Un mare neguştor ieşan şi clienţii săi“, necunoscut până acum, din anii 1813—1821 la Iaşi, cu numele de Atanasie Gani şi seria de 13 „Documente Târgoviştene“ interne, atât de rare în ce priveşte fosta cetate de scaun a Ţării-Româneşti — din veac. XVIII—XIX.

La *Dări de seamă* pot fi cetite cu mult folos recenziile asupra cărţilor D-lor M. P. Seşan (Originea şi timpul primelor traduceri româneşti ale Sf. Scripturi), Ecat. Şt. Piscupescu (Literatura slavă din Principatele Române în veac. XV), Hermann Barge (Geschichte der Buchdruckerkunst), N. Cartojan (Istoria literaturii române vechi, I) şi Sextil Puşcariu (Limba română, I).

O *Cronică* foarte bogată şi variată şi multe *Notiţe* încheie volumul. La sfârşit un duel polemic între G. Oprescu şi Elena General Perticari-Davila pe chestiunea filiaţiei lui Carol Davila.

Vol. XXIX, N-o 1—6, se deschide cu un portret bine schiţat al D-lui Stanislav Wedkiewicz despre „Nicolae Iorga“ încă la 1924, republicat din revista poloneză „Przeglad Wspólczesny“, unde se spune între altele: „Fără el nu se poate închipui cum ar fi arătat diferitele domenii ale ştiinţei, ale literaturii, viaţa morală şi politică a Românilor, nu numai din Vechiul Regat, ci şi din provinciile supuse, până în 1918, altor State. In faţa muncii fără precedent, laborioase, neîncetate, de o continuă silinţă, bogată în rezultate, a acestui savant, toţi se opresc cu intimidare şi uimire. Marele număr de opere scrise de el, conţinutul lor variat, neînchipuita bogăţie de erudiţie, îngreuie judecarea acestui om neobişnuit. Avem în faţa noastră pe lucrătorul în anii cei mai frumoşi ai vieţii sale, care nu se odihneşte nicio clipă şi nici nu îngăduie biografilor şi bibliografilor săi să aibă măcar o clipă mirajul că ar putea să aprecieze o perioadă închisă a eforturilor sale. Mereu

tânăr și plin de noi idei organizatoare, Profesorul Iorga se găsește totdeauna în vârtejul creației roditoare".

In articolul „O școală nenorocită și exemplarul său" D-l N. Bănescu face o critică aspră acelor învățați mai tineri, cari aruncă cu noroi în foștii lor profesori, vorbind despre cazul Dumitru Crânjală, „bursier al Statului român și doctor dela Praga", ajuns asistent al D-lui Mutafčiev la Sofia și bârfitor al trecutului nostru. Ne-a interesat mult art. D-șoarei M. Holban despre „Influențe locale în scrisorile latinești ale Domnilor" noștri, din cari „se poate urmări linia fugară a unor profiluri domnești și se pot surprinde accente personale ce-și păstrează încă ceva din rostirea graiului viu și românesc în latineasca scrisă sub dictare, fără inflorire retorice și uneori fără o prea mare corectitudine gramaticală... ca o vorbire vie ce păstrează încă pulsarea vieții. Vom regăsi deci sub forma latinească forme neaoș românești și până și sub anumite deformări gramaticale vom descoperi tot întorsături de fraze de la noi". Așa de ex. mânia lui Petru Rareș din fraza vioaie despre Ferdinand Habsburgul, care fugise „la dracu" (ad diabolum fugisse), a provocat scandal în Transilvania și acest răspuns diplomatic și formalist al lui Ștefan Maylat: „prea luminatul stăpânul meu regele Ferdinand, stăpânul meu prea milostiv nu a fugit la dracu, ci a procedat în toate așa cum s'a cuvenit unui principe cum se cade și prea-creștin" (p. 86).

D-l Constantin I. Karadja susține că numele „Karadja = nume pecenег în toponimia românească" și astfel am avea încă o dovadă „că Roesler greșia când afirma că Pecenegii și Cumanii n'au lăsat nici o amintire în limba noastră, deoarece, după el, Românii locuiau încă exclusiv la miazăzi de Dunăre, când acele popoare turanice trăiau pe pământul nostru" (p. 91). In „Un agent politic al Țărilor noastre: Daniel Fonseca" D-l V. Mihordea arată, pe bază de documente, rolul acestui evreu spaniol ca agent al lui Nicolae Mavrocordat și al lui Grigorie Ghica la Constantinopol la începutul veac. XVIII, stând și la București între 1719—1722. D-l Tr. Ionescu-Nișcov termină aci studiul asupra lui „Alexandru Hașden", început în anii precedenți, iar D-l C. Georgescu Munteanul prezintă „Un antemis rar la mănăstirea Brădetul (Argeș)" din 1604 de pe vremea păstoririi lui Luca din Cipru.

Urmează trei necroloage cu ocazia dispariției personalităților: Henry Focillon, renumitul istoric al artelor, K. Palamàs, poet grec, semnate de N. Bănescu, și a istoricului dela Iași, Ilie Minea, de V. Mihordea.

Dările de seamă sunt scrise de N. Bănescu, V. Slăvescu, Tr. Ionescu-Nișcov, Marina Vlasiu-Lupaș, V. Mihordea, V. Costăchel, iar *Cronica* de aproape aceiași. La *Notițe* găsim numele lui N. Iorga, A. Sfetea și N. A. Gheorghiu.

La începutul *No. 7—12* din *Vol. XXIX* e art. D-lui V. Laurent despre „Argyros Karatzas, protokuropalates și duce de Philippopoli", adică Karadja, pomenit și mai sus. D-l Prof. N. Bănescu arată „Sfârșitul unei legende: „Slovo o polku Igoreve", adică „Cântecul lui Igor", care după concluziile sla-

vistului francez André Mazon n'ar data din veac. XIV, cum s'a crezut, ci ar fi „un fabricat din epoca împărătesei Catherina II". Deci n'a existat stăpânire rusească la Dunăre în Evul-mediu.

Deosebit de interesantă e „Prezența Domnilor români în Militia christiana" — adică a lui Nicolae Pătrașcu și Radu Șerban — în proiectele de ruciată ale ducelui francez Charles Gonzague de Nevers, studiată de D-l C. Göllner, deasemenea „o scrisoare inedită a lui William Wake, arhiepiscop de Canterbury, către Nicolae Mavrocordat" din 1722, publicată de D-l Jean Couillard.

„O nouă listă a episcopilor catolici din Moldova", găsită de D-l Ioan Sabău la Roma, începe cu anul 1370 la Siret și se termină cu 1849. D-l D. Berciu studiază un „Topor tracic dela Criț, jud. Târnava-Mare", aflător la Muzeul Brukenthal din Sibiu, iar D-l V. Mihordea prezintă „Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întrevederea dela Kerson (1787)" cu toate consecințele ei politice, arătând, la urmă, că Al. Mavrocordat a fost propus, în 1792, să conducă provincia „Moldova-Nouă" (Transnistria) dintre Bug și Nistru.

Documente publică D-nii N. Bănescu, A. Gorovei (în legătură cu urmărirea lui Oct. Tăslăuanu de către Șt. Tisza), Eug. Chișca, I. C. Filitti, Em. Săvoiu și V. Mihordea. La *Dări de seamă* iscălesc D-nii N. Bănescu, D. Berciu și V. Mihordea, iar la *Cronică* N. Bănescu și V. Mihordea; *Notițele* dela sfârșit de Directorul revistei, care a reușit să mențină *Revista Istorică* la nivelul și preocupările atât de vaste stabilite pe vremuri de Nicolae Iorga.

I. Crăciun.

Revista Arhivelor. Publicată prin îngrijirea Prof. Aurelian Sacerdoțeanu. București, 1942—1943, Vol. V_1—V_2.

După un frumos obiceiu, constatat și în trecut, aceste două numere din Vol. V, sunt închinate alor doi foști directori generali ai Arhivelor Statului din București: lui Bogdan P. Hașdeu și C. D. Aricescu.

Vol. V. No. 1, se deschide cu o scurtă, dar bine închegată, biografie a lui „Bogdan Petriceicu Hașdeu", căruia e închinat volumul, scrisă de directorul Arhivelor, Dl A. Sacerdoțeanu. Revelator prin noutate e articolul D-lui Ștefan Meteș întitulat „Din relațiile Țării Românești cu Ungaria și Transilvania" în vremea lui Mircea cel Bătrând și apoi mai târziu, când se constată câțiva nobili unguri cu moșii în Țara Românească. Dl D. Berciu își continuă „Repertoriul arheologic de stațiuni și descoperiri preistorice în România, material pentru un dicționar de geografie istorică" început într'un volum precedent.

Dl Sacerdoțeanu publică în „Câteva acte din Jupânești-Mușcel" un mănunchi de documente sătești din anii 1636—1836; Dl Mihai G. Regleanu „O condică de moșteni dâmbovițeni: Dragodăneștii, Câudeștii și Aninișanii" cu documente din 1597 1912; iar Dl H. Dj. Sîruni „Acte turcești privitoare

la hotarele dunărene ale Ţării Româneşti" din 1578—1826, cu facsimile, de mare însemnătate.

La Miscellanea găsim „Darea de seamă despre Arhivele Statului pe 1941" făcută de Dl A. Sacerdoţeanu, cu anexe asupra situaţiei arhivelor regionale din Cluj-Sibiu, Iaşi, Chişinău şi Craiova. Dl Const. Moisil publică ştiri despre o „Licitaţie de sigilii domneşti", din moştenirea Doamnei Smaranda Calimach, văduva fostului Domn Scarlat Calimach, şi despre „Inele sigilare domneşti de aur", din cari există foarte puţine.

In „ O descoperire arheologică la Fercgile, jud. Vâlcea" Dl Berciu descrie un fragment dintr'o urnă funerară din perioada hallstatiană, iar Dl Sacerdoţeanu prezintă „Actele de stare civilă ale familiei Haşdeu" şi o „Scrisoare a unui Paleolog la 1857". Interesante amănuntele date de Georgeta Finţescu în legătură cu „Institutul de fete „Santa Maria" din Iaşi şi lupta pentru ortodoxie a mitropolitului Calinic Miclescu.

Dna Elena Mureşan Triteanu dă ştiri din Protocoalele din Sălişte — cel mai vechiu din 1585 — privitoare la „Istoria dreptului românesc din Transilvania" şi mai ales privitoare la ius valahicum, „care a putut învinge influenţa străină a dreptului scris" (p. 246). „Formularul în diplomatica română" din 1710, de pe vremea lui Const. Brâncoveanu, reprodus de Dl A. Sacerdoţeanu, arată că şi în cancelariile româneşti au fost *modele*, cel puţin din epoca Brâncoveanului încoace, după cari îşi redacta grămăticul actul.

In cadrul cap. *Bibliografie* sunt scurte *Dări de seamă*, apoi *Cuprinsul revistelor* istorice mai importante; bibliografia *Operei lui B. P. Haşdeu*, făcută nebibliografic de Dna Claudia Mihăilescu, foarte utilă, deşi s'au urmărit numai scrierile separate şi activitatea academică; *Bibliografia veche*, cu aceeaşi notare bibliografică nemetodică din trecut şi *Bibliografia nouă*, la fel. De ce se bibliografiază, de exemplu, studiul D-lui Ştefan Ciobanu aşa: Ciobanu (Şt.), Inceputurile scrisului în limba românească, de —. Bucureşti 1941 (Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională). 58 p + XVIII pl. af. din text + errata. Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare, seria III, tomul X, mem. 3), când s'ar putea bibliografia şi corect: Ciobanu (Şt.). Inceputurile scrisului în limba românească. Bucureşti, M. O. Impr. Naţională, 1941, in —8⁰, 59 p. (18 pl.). (Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare, Ser. III, Tom. X, Mem. 3). De ce să ne îmbrăcăm hainele pe dos şi să ne legăm cravata în ceafă? — când ne putem îmbrăca normal.

Vol. V, No. 2, are la început schiţată viaţa sbuciumată a lui „Constantin D. Aricescu", căruia e închinat volumul, scrisă de Dl A. Sacerdoţeanu. Multe lucruri noi şi deosebit de revelatoare în studiul d-lui C. Sassu: „Ţările Române spre sfârşitul veacului al XVIII-lea, câteva observaţiuni în cadrul problemelor puse în 1774 de márturiile generalului Barco, unul din autorii răpirii Bucovinei", In textul german dela p. 338—339 sunt câteva greşeli.

„Răscoalele din Moldova în anul 1831 împotriva Regulamentului Organic" sunt văzute de Dl Gh. Duzinchevici prin prisma unor documente noi austriace, iar „Ştirile despre dreptul românesc din Transilvania, protocolul din Porceşti", privitoare la moştenirea averilor după cei răposaţi, sunt analizate şi redate de Dl B. Surdu. Curios obiceiul potrivit căruia şi „copiii morţi participau la împărţirea averii la fel ca şi cei vii, iar partea lor revenea părintelui care rămăsese în viaţă" (p. 371).

La *Miscellanea*, după „Darea de seamă despre Arhivele Statului pe 1942" făcută de Dl director general Sacerdoţeanu, urmează câteva „Insemnări pe marginea testamentelor originale din Arhivele Statului Iaşi", între cari şi ale lui Vasile Alecsandri şi Mihail Kogălniceanu, publicate de Elena Gheorghiade şi un scurt istoric al „Mănăstirii Sf. Filoteiu din Sfântul Munte Athos" de răposatul St. Nicolaescu.

„Domnia din 1806 a lui Scarlat Callimachi în Moldova", de o singură zi: 13 25 Octomvrie, e descrisă de Dl Al. Const. Turcu pe baza unor însemnări contemporane. Dna Minodora Duzinchevici publică cinci „Documente asupra familiei Hurmuzaki" din 1828—1832, iar Dl Ioan Mărcuş unele „Insemnări despre Arhivele vechi săteşti din Transilvania" 246 la număr în 1930- 1931.

La sfârşit Dl Ion Gh. Fănuică are o notă despre „Manuscrisele lui Aricescu" aflătoare la Muzeul Al. Saint-Georges din Bucureşti, la cari Dl Sacerdoţeanu mai adaugă câteva „Inedite de ale lui Aricescu".

Cap. *Bibliografie* are şi aci *Dări de seamă*, urmând *Cuprinsul revistelor*, apoi *Opera lui C. D. Aricescu* de Claudia Mihăilescu, bibliografiată ceva mai acceptabil decât a lui Haşdeu mai sus, afară de art. din periodice; aceeaşi observaţie pentru *Bibliografia veche* şi *nouă*.

Volumul se încheie cu „Cronica Arhivelor" pe anul 1942—1943, cu un „Indice de documente" pomenite în art. din volum şi cu un admirabil „Indice general" de nume.

I. C.

Arhivele Olteniei. Director: Prof. C. D. Fortunescu. Fondator: Dr. Ch. Laugier. Craiova, 1942 Ian.—Dec., An. XXI, No. 119—124, 455 p.

In fruntea revistei se află un art. al D-lui Marcel Romanescu „In jurul lui Tudor Vladimirescu", scris cu ocazia împlinirii a 120 ani dela moartea lui. Figura pandurului-erou din Vladimirii-Gorjului e bine caracterizată şi încadrată în stările politice şi sociale ale vremii. Dl C. A. Fortunescu înşiră câteva „Vechi publicaţii din Oltenia", spicuind din conţinutul lor unele ştiri mai importante, iar Dl Gh. Bezviconi vorbeşte despre „Urmele unei vechi familii polone în Oltenia", ale familiei Zenovici, ai cărei ultimi descendenţi sunt Colonelul Nicolae Ţenovici († 1941) şi Dna Col. I. Vieşanu.

D-l D. Tudor continuă art. din anul precedent despre „Monetele romane din Sucidava în colecţia Gh. Georgescu-Corabia", descriind în total

292 piese. „Noile descoperiri preistorice din jud. Romanaţi", publicate de Dl D. Berciu, cuprind ceramică din prima epocă a fierului. Un scurt rezumat în limba franceză e binevenit, tot aşa şi la următorul art. al aceluiaşi despre „Scurte cercetări arheologice în jud. Mehedinţi". Interesant studiul D-lui Mircea Tomescu „Migraţiile din comuna Aluniş (jud. Olt) şi influenţele lor" atât pentru istorici, cât şi pentru filogi. (Rezumat francez şi aci).

Dl Ion Mihăescu a citit abia acum pe „N. Densuşianu şi problema originii noastre", de aceea l-a readus din uitare, entusiasmându-se ca şi alţi nespecialişti pe vremuri; Dl Ion Vlădoianu ne arată pe „Cei mai vechi proprietari ai Cernaicei şi Cotoruei" din jud. Mehedinţi în veac. XVI.

Larg informat e art. Pr. I. Popescu-Cilieni despre „Patriarhul Avramie al Ierusalimului şi legăturile lui cu Ţările Române" din anii 1780—1784 mai ales. Cele „Trei biserici din Zeicoiu-Dolj" studiate de Dl V. Brătulescu sunt Biserici de lemn, Biserica din Negovanul şi Biserica din Hălăngeşti. Seria art. o încheie Dl Ion I. Vlădoianu cu ştiri despre „Incă o moşie a lui Lupu Mehedinţeanu" în satul Grozăveşti.

La cap. *Oltenia istorică* se publică o mulţime de documente de I. Popescu-Cilieni (în legătură cu art. de mai sus) şi altele, Ion I. Vlădoianu (tot aşa privitoare la cele două art. pomenite), Ioan M. Neda (Pomelnicul bisericii noi din Proieni-Vâlcea), Maria I. Glogoveanu, V. Antoniu (O catagrafie din Vâlcea, 1834), Ion Donat, Em. Em. Săvoiu (Insemnări culese din cărţi bisericeşti vechi gorjene), Ilie Chiriţă, Pr. I. Băiăşel şi I. Ionaşcu. Dl Gh. Duzinchevici comunică un document „Cu privire la oraşul Cerneşti" în legătură cu desfiinţarea stărostiei austriace din această localitate la 1831 şi mutarea ei la Turnu-Severin.

Oltenia folkloristică are mai multe articole importante pentru folklorişti şi filologi, iar *Oltenia literară şi artistică* o mulţime de amănunte şi creaţii literare şi artistice locale. Tot din acest domeniu sunt şi „Notele pe marginea cărţilor" ale directorului revistei, Dl C. D. Fortunescu. Detalii cu caracter oltenesc şi în *Oltenia culturală.*

La *Note şi comunicări* reţinem cele scrise de Dl Marcel Romanescu despre „Tetraevanghelul dela Craiova din 1580 şi alte cărţi bisericeşti", cu bogate ilustraţii şi „Două comunicări" în legătură cu Gheorghe Bariţiu şi Oltenia, ale d-lui Ioan M. Neda.

Recenziile dela sfârşitul revistei sunt semnate de D-nii Mircea Tomescu şi mai ales de C. D. Fortunescu.

I. C.

Hrisovul. Buletinul Şcoalei de arhivistică. Publicat de Prof. Aurelian Sacerdoţeanu. Bucureşti, 1942, II, 306 p.

Cu multă plăcere am citit şi al doilea volum al *Hrisovului,* care nu desminte în seriozitate şi varietate pe cel dintâi.

Din „Alt cuvânt preliminar" al directorului său, Dl A. Sacerdoţeanu,

aflăm odisea prin care a trecut Şcoala de arhivistică din Bucureşti, desfiinţată şi apoi reînfiinţată. par'că ar fi fost vorba de un simplu Gimnaziu dela ţară. Ne bucurăm de renaşterea ei mai viguroasă, iar acest al doilea buletin al ei e dovada unei munci ordonate şi conştiincioase a profesorilor şi a fostilor elevi în adâncirea studiilor şi tehnicei disciplinelor auxiliare ale istoriei. Problema scindării cursurilor: *generale*, pentru funcţionarii arhivari, şi *de specialitate*, pentru studenţii Universităţii, cari ar dori să-şi adânceacsă cunoştinţele asupra ştiinţelor auxiliare ale istoriei — propunere făcută de Dl Prof. C. Rădulescu-Motru — credem că e calea cea bună, deasemenea *Hrisovul* să nu devină o revistă istorică, ci să rămână pentru disciplinele ajutătoare ale istoriografiei noastre.

Strâns documentat e studiul dela început al D-lui Const. I. Andreescu intitulat „Insemnări despre ţinutul Cernăuţilor", în care e vorba despre staroştii şi vameşii din Cernăuţi, cu lista celor dintâi, dela 1519 până la 1775 (p. 13—40). Binevenită e reactualizarea şi punerea la punct a „Ediţiei de documente *slavo-muntene din arhivele Sibiului şi* Braşovului a lui Sîrcu necunoscută la noi" (p. 41—59) de Dl Damian P. Bogdan, ediţie tipărită între 1899—1906 la Petersburg, după moartea basarabeanului Polihron Sîrcu, cu o prefaţă scrisă de alt basarabean, A. I. Iacimirskij. Se rezumă, comentează şi completează cele 28 de documente în lumina ediţiilor de documente ulterioare.

Dl Em. Condurachi se ocupă cu „Fenomenele premedievale în circulaţia monetară romană din regiunea dunăreană", arătând ca „semne evidente de desagregare economică începuseră în regiunile periferice ale Imperiului încă din sec. IV, în timpurile imediat de după Constantin cel Mare" (p. 61—66). „Listele de şefi barbari în Evul mediu", stabilite cu cronologia lor de Dl Radu Greceanu (p. 67—84), reprezintă o muncă foarte migăloasă şi grea.

„Ce este formatul de carte", art. D-lui Al. Iordan, e o problemă bibliologică de amănunt, pe care o înfăţişează pe scurt şi oamenilor de cultură, Români (p. 85—106), căci pentru specialişti problema e mult mai vastă şi mai complicată. La un concurs universitar, pe vremuri, una din lecţiile de probă mi-a fost chiar: formatul cărţii. Totul e clar şi bine precizat în cât a putut spune autorul în cele vreo 20 de pagini. De ce însă aproape fiecare frază îşi are alineatul ei, ca la gazetarii dornici să-şi umple cât mai repede coloana plătită, se pare, după lungime?

„Bibliografia la Români" a subsemnatului n'a apărut în 1938, ci cu 10 ani mai înainte, iar „Bibliotheca Bibliologica" se chiamă aşa, latineşte, nu altfel.

Formatul se transcrie deobicei cu linioară între *in* şi cifră: in-8^{0}, in-12^{0}, etc. Azi ceeace se chiamă bibliografic *reclama* (cuvântul cu care începe pagina următoare, tipărit şi sub ultimul rând al paginei anterioare) nu se mai practică. Bine că Dl Iordan dă o listă cronologică a apariţiei formatelor la

cărţi în general (p. 91, unde se observă neînţelegeri între specialişti) şi apoi la cărţile româneşti (p. 92), aceasta constituind într'adevăr o parte originală a studiului. După cunoştinţele pe cari le am formatul in-12° a fost întrebuinţat mai întâi, la cărţi tipărite în mare număr, de Elzeviri, constituind acest format chiar o caracteristică esenţială a elzevirelor, iar la noi cea dintâi carte de format in-12° nu e din 1703 (p. 94), ci din 1544: „Catehismul românesc" tipărit la Sibiu, adevărat azi pierdut, dar el a existat.

Nu ştiam că cea dintâi carte românească de format in-32° e „Catavasierul" dela Râmnic din 1734, format neobişnuit mai ales la tipăriturile bisericeşti. Da, într'adevăr, altul e criterul pentru stabilirea formatului în bibliografie şi altul în biblioteconomie (p. 95). Formatul în centimetri este cel mai precis.

Foarte bine că s'au dat, la sfârşit, cele 6 tablouri cu determinările formatelor după diferite criterii, având posibilitatea să se orienteze oricine cu uşurinţă în labirintul acestor chestiuni. Bibliografia dela urmă e inteligent selecţionată, dar nu cred că autorul a putut folosi tot ce înşiră acolo.

Tot aşa de mult, ca şi studiul D-lui Al. Iordan, ne-a interesat următorul, al D-lui Dumitru H. Muster, intitulat: „Bibliografie, bibliologie, biblioteconomie" (p. 107 118). Autorul caută să precizeze conţinutul fiecăreia din aceste discipline, pentruca apoi să-i găsească şi numirea potrivită.

In streinătate, da, conţinutul şi numirile au variat în decursul celor aproape două veacuri de existenţă ale ştiinţei, dar la noi ca a fost precizată dela început. In lecţia de deschidere ce am ţinut la Universitatea din Cluj în toamna anului 1932: „O ştiinţă nouă, bibliologia, în învăţământul universitar din România", am delimitat conţinutul şi numirile, aşa cum face aceasta autorul acum, după zece ani. I-am zis ştiinţei „Bibliologie", având trei ramuri distincte: bibliologia propriu zisă, bibliografia şi biblioteconomia, cari se află ca trei surori şi pe frontispiciul „Bibliothecei Bibliologice", iniţiată tot atunci.

Treaba lor cum i-au zis autorităţile centrale şi universitare (p. 108). La Cluj i-au zis „Bibliografie generală", apoi „Bibliografie şi bibliologie", iar acum „Bibliologie"; trebuia urmărit însă ce cred titularii celor două posturi universitare existente. Pentru întocmitorul listelor de publicaţii se va folosi tot termenul de „bibliograf", „bibliografie", căci altfel încurcăm, nu simplificăm lucrurile (p. 117). Tehnica muncii ştiinţifice e şi în alte ţări în dependenţă de bibliologie, nu de psihotehnică (p. 118).

E oricum bine că Dl Muster a pus în discuţie rostul şi numirea unei ştiinţe noi în ţara noastră, poate vor afla cât mai mulţi intelectuali ce e aceasta şi care-i e menirea.

In „Câteva note cu privire la cercetările genealogice româneşti" Dl Aurelian Sacerdoţeanu prezintă câteva sugestii cu privire la cercetările posibile la noi în această disciplină auxiliară a istoriei, reproducând la sfârşit şi câteva izvoare păstrate la Arhivele Statului din Bucureşti, condici, registre, do-

sare de naşteri, etc., sau legislatura din trecut atingând problema stării civile (p. 119—138). Extrem de important e studiul D-lui H. Dj. Siruni intitulat „Haşmetlu, pe marginea titulaturii Domnilor români în cancelaria otomană" (p. 139—202), elaborat pe baza documentelor turceşti din Arhivele Statului, în care se precizează locul Voevozilor noştri în administraţia Imperiului Otoman şi situaţia ţărilor române ca parte a acestui imperiu. Cuvântul „haşmetlu" înseamnă „plin de magnificenţă" şi simboliza „respectul ce se cuvine pentru un suveran strein". Astfel, conchide autorul, „în ciuda tuturor umilinţelor cu care erau numiţi sau rechemaţi Domnii, în anumite perioade, ţările păstrau tradiţiile lor de suveranitate, se bucurau de respectul demnitarilor din ţinuturile învecinate şi erau considerate, chiar de asupritorii lor, „ţări libere", şi aceasta într'o continuitate netăgăduită" (p. 202).

Dl Emil Vîrtosu prezintă în „Sigilii româneşti cu legenda în limba turcească" (p. 203—216) cinci sigilii domneşti — dela Vasile Lupu, dela Gligorie Ghica (trei: 1661, 1672, 1672) şi dela Grigorie Ghica (1826) , apoi unul de beizadea, din 1825, şi boiereşti de pe un document din 1823, reprodus şi în facsimil.

La *Note şi comunicări* aflăm un scurt art. al directorului revistei despre menirea „Şcoalei de arhivistică", după noua lege de organizare, şi rostul „Institutului de cercetări arhivistice" pentru aprofundarea studiilor despre „paleografiile atât de variate la noi . . . studiul izvoarelor istorice şi critica lor . . . instituţiile vechi româneşti . . . şi arheologia naţională creştină şi barbară". Dl Dan Simonescu arată câteva aspecte „Din vechile relaţii culturale româno-germane", vorbind despre unele cărţi germano-române tipărite de tipografii Iosef şi Ioan Piller din Lemberg între 1789 1830. Nu se poate vorbi despre un Imperiu austro-*ungar* decât dela 1867 1918, nu şi înainte. Foarte just ce spune Dl Sacerdoţeanu în „Problema toponimelor noastre" în legătură cu schimbările extraordinare de nume, deocamdată în Transilvania, Bucovina, Basarabia şi Dobrogea. Tot D-sa semnează trei necroloage în legatură cu moartea lui H. Stahl, fost profesor, şi a doi foşti elevi ai Şcoalei de arhivistică.

La *Note bibliografice* sunt câteva *Dări de seamă* iscălite de Dl Const. Grecescu una, foarte scrupuloasă, asupra „Letopiseţului Ţării Moldovei de N. Costin" publicat de Dl Ioan Şt. Petre şi altele de Dl A. Sacerdoţeanu; apoi o listă de „Cărţi primite".

Volumul se încheie cu „Partea administrativă", cu un „Indice de documente"-le folosite în studiile de mai sus şi cu un „Indice general". De ce paginaţia dela „Cuprins" cuprinde pentru ultimele cinci titluri cifre cabalistice?

I. C.

Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească. Iaşi, 1943, An. XVII. vol. XVII XVIII.

Vol. XVII din revista ieşeană de istorie românească este ultimul pe care răposatul profesor de istoria Românilor dela Universitatea din Iaşi, Ilie Minea, îl lăsase la tipografie pentru a fi cules şi pe care nu l-a putut vedea publicat din cauza trecerii la cele veşnice în ziua de 19—20 II. 1943. Materialul aşa cum îl lăsase răposatul Ilie Minea a fost publicat de dl prof. A. Boldur, Dir. Inst. de Istorie Naţională „A. D. Xenopol" din Iaşi şi astfel în anul ce a trecut, iubitorii de istorie românească au putut cunoaşte cuprinsul bogat şi interesant al celui de al XVII-lea vol. din Cercetări Istorice.

In fruntea vol. se tipăreşte sfârşitul interesantei şi preţioasei lucrări a d-lui N. Corivan, *La politica orientale di Napoleone III* e *l'unione dei principati romeni*. Dl N. Corivan, un bun cunoscător al epocii Unirii Principatelor ca şi al evenimentelor contemporane europene şi mai ales al celor franceze şi italiene, ne dă în această lucrare, prezentată şi ca teză de doctorat la Facultatea de litere din Iaşi, preţioase date inedite strânse cu multă sârguinţă şi pricepere din arhivele italiene.

Dl prof. P. Nicorescu, înfăţişează opt *monete moldoveneşti bătute la Cetatea Albă*. Analizând aceste opt monete şi evenimentele politice din Moldova sub urmaşii lui Petru Rareş, autorul ajunge la concluzia că monetele au trebuit să fi fost bătute la Cetatea Albă de Alexandrel în cursul domniei sale dintre anii 1451—1455.

Dl Gr. Scorpan, continuă publicarea lucrării de istorie literară comparată, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din sec. XVI şi XVII*.

La fel şi d-l L. Predescu, îşi sfârşeşte aici studiul despre *Dragoş Eustratie Logofătul*. Autorul înfăţişează în această parte *Istoria lui Herodot* al cărei autor în româneşte se presupune a fi fost Eustratie Logofătul şi *Letopiseţul moldovenesc* dela 1359—1592 unde se înfăţişează pe larg problema compilaţiilor lui Eustratie Logofătul la cronica lui Gr. Ureche.

I. Minea, N. Grigoraş şi ing. Gh. Cojoc ne dau amănunte referitoare la *trecutul Cetăţii Neamului* prilejuite de campania de săpături întreprinsă de autori în vara anului 1939. Astfel sunt înfăţişate părerile vechi şi noui în legătură cu originea Cetăţii; Descrierile Cetăţii; Evenimentele principale în legătură cu Cetatea; Biserica din Cetate; Domeniul Cetăţii; Consideraţii asupra aşezării şi asupra construcţiei Cetăţii şi în sfârşit săpăturile făcute în Cetate. Studiul e însoţit de numeroase fotografii reprezentând părţi ale Cetăţii precum şi de diferite desene şi planuri ale Cetăţii.

Un deosebit de important studiu privitor la *ţinuturile Moldovei până la 1711 şi la administrarea acestora* ne dă dl. V. Lungu. Partea I-a a studiului publicat în vol. de faţă cuprinde 4 cap.: Originea ţinuturilor moldoveneşti; Când apar mai întâi, ţinuturile în documente?; Verificarea ţinuturilor amintite de documente cu cele amintite de cronici şi cu sama din vremea lui Petru Şchiopul şi Când a fost împărţită ţara în ţinuturi?

Dl D. Ciurea înfăţeşază *domnia lui Vlad Vodă Inecatul* (Iunie 1530

Octombrie 1532). Autorul adună în 16 pagini toate, ştirile privitoare la domnia munteană a lui Vlad Vodă ca şi legăturile acestuia, bune sau reie, cu Moldova şi Transilvania.

Ultimul studiu este al d-lui E. Diaconescu care înfaţişează un moment foarte important din istoria sud-estului european şi anume *tratatul dela Budapesta între Austro-Ungaria şi Rusia din 1877.*

Vol XVIII care-şi adăogă la vechiul titlu de *Cercetări istorice şi studii*, este închinat memoriei lui Ilie Minea. Mărturisim că fostul profesor şi neobositul cercetător de amănunte istorice privitoare la trecutul nostru merita un omagiu mai cu seamă mai îngrijit editat, căci greşelile de tipar fără număr, fac o impresie puţin plăcută. Colaborează la acest volum un număr de 30 de cercetători cu 38 de studii din domeniul istoriei, arheologiei şi istoriei culturale.

Profesorii A. Boldur, E. Diaconescu şi N. Grigoraş prezinta personalitatea şi opera ştiinţifică a lui Ilie Minea ca unii cari i-au fost colaboratori şi astfel în posibilitatea de a-l cunoaşte în de-aproape.

Din domeniul arheologiei şi a istoriei antice sunt studiile d-lor P. Nicorescu, *Coloana Traiană*, R. Vulpe, *Valurile romane din Dobrogea* şi A. Niţu, *Originea orientală şi sensul religios al motivului antropomorf cucuteian delu Petreni.*

Din trecutul istoric şi cultural al Românilor în Evul mediu avem studiile d-lor: Al. Boldur, *Politica externă a lui Ştefan c. Mare într'o lumină nouă*, I. Lupaş, *Cuscrul maramureşan al lui Ştefan c. Mare: Voevodul transilvan Bartolomeu Dragfi, 1493 1498*, V. Motogna, *Ocnele de sare din Transilvania şi istoria medievală a Românilor*, Şt. Pascu, *O scurtă descriere a Moldovei din sec. XV*, T. Holban, *Jus valachicum în Polonia.*

Epoca modernă e ilustrată prin studiile din domeniul istoriei politice, culturale şi bisericeşti ale d-lor: D. Simonescu, *Mănăstirea Neamţului ca focar de cultură*, N. C. Bejenaru, *A fost, cu adevărat, Alexandru Lăpuşneanu un Domn rău?*, N. Grigoraş, *Mănăstirea Galata*, I. Crăciun, *Sfârşitul domniei lui Radu Şerban.* P. Mihail, *Manuscris ieşan din 1784 în Basarabia*, I. E. Naghiu, *Măruntişuri istorice* (Nicolae Iosif Camilli primul episcop catolic de Iaşi, catechisme catolice din sec. XVII, Gasparo da Noto, Vito Piluzio şi Ep. Ioan Botezătorul Zamojski, autor de cărţi româneşti), A. Golimas, *Diplomatul Constantin Batişte Vevelli Rettiniotul şi revoluţia Moldovei din primăvara anului 1633;* C. G. Bedreag, *„Pohod na Charkov — 1711" sau însoţitorii Prinţului D. Cantemir în exodul din 1711*, D. Constantinescu, *Insemnări despre răscoala Tătărăşenilor din 1819.*

Iscălesc studii ilustrând momente din epoca contemporană d-nii: P. Bujor, *Un episod din marele nostru războiu dela 1917*, T. Sauciuc-Săveanu, A. Sacerdoţeanu şi A. Boldur publică ştiri privitoare la *B. P. Haşdeu*, C. Angelecu, se ocupă de *studenţii români la Universitatea din Bruxelles*, G. Duzinchevici dă ştiri noui privitoare la *Bucovina anului 1849*, T. Balan înfăţi-

șaza atitudinea *Domnului moldovean Grigore Ghica* față de *ziarul „Bucovina"*, N. Șendrea prezintă un episod din revoluția din 1848—49 când *generalul Bem încalcă hotarul Moldovei*, G. Zane, prezintă studiul lui Ioan Ghica: Despre starea actuală a Țării Românești publicat în poligrafia *Portofolio a lui David Urquart*, V. Mihordea, *Raporturile ruso-române după pacea dela San-Stefano (1878)*, M. Mănucă, *Arhiereul Inochentie Iliupoteos Burghele*.

O chestiune aparte formează observațiunile lui I. Zamfirescu pe marginea *cărții lui A. D. Xenopol „Teoria Istoriei"*.

Acest omagiu se încheie cu bibliografia scrierilor prof. Ilie Minea, care se ridică la 237, prezentate de dl N. Grigoraș, după care urmează câteva recensii, cronica înfățișând activitatea Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol" din Iași pe anul școlar 1942—43 și, în sfârșit, Decretul-Lege pentru organizarea și funcționarea Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol" de pe lângă Universitatea din Iași.

Șt. P.

Revue historique du Sud-Est européen. Fondée par: N. Iorga. Directeur: G. I. Brătianu. Bucarest, 1941—1943, Tom. XVIII—XX.

După moartea în împrejurări tragice a marelui Nicolae Iorga, Revue historique du Sud-Est européen, fondată de el, trece sub conducerea unui comitet compus din prof. N. Bănescu și I. Nistor și sub direcția prof. G. Bratianu, ajutat de D-l M. Berza.

In înfățișarea sa actuală revista reprezintă un al treilea stadiu în evoluția ei tehnico-redacțională. Apărând la început ca un modest Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale, în cel de al doilea stadiu ea devine o Revue historique du Sud-Est européen cu apariție trimestrială, pentru ca azi să apară de 2 ori sau numai o dată pe an. Fără îndoială, că în ultima ei înfățișare revista marchează un sensibil progres față de stadiile anterioare. Pe când înainte ea apărea aproape exclusiv în limba franceză — studii în l. engleză, italiană ori germană fiind rare excepțiuni — azi Revue historique du Sud-Est européen cuprinde în aproape fiecare număr studii în toate limbile de circulație universală. Inteligenta repartizare a materialului după caracterul său intrinsec în diverse rubrici, ca: Mediterranée et Orient latin, Rome et Byzance, Europe balkanique et danubienne, Études pontiques, Chroniques des publications hongroises, Chronique d'histoire des croisades, Origines des Roumains, acordă revistei pe lângă un caracter de organicitate susținută și un aspect mai îngrijit, mai științific. Multiplele rubrici, care diferă dela un număr la altul după necesități de ordin redacțional, ne oferă și o imagine clară a varietății preocupărilor acestei excelente publicațiuni istorice, permițându-ne în același timp să sesizăm și cadrul larg în care cei ce o conduc concep istoria Sud-Estului european, ca o istorie a popoarelor de pe țărmurile însorite ale Mediteranei și Adriaticei până la cele inospitaliere ale Mării Negre, până la Dunărea de mijloc și în culmile Carpaților

nordici. Să nu uităm, de altfel, că noul comitet de direcţie acorda o deosebită atenţiune şi problemelor de istorie generală, care vin în legătură cu problemele Sud-Estului european. Asigurându-şi apoi colaborarea specialiştilor noştri, ca şi a unui număr de savanţi străini la care, de sigur, cu timpul se vor adăuga şi alţii —, apărând într'o înaltă ţinută ştiinţifică, tehnică şi redacţională, Revue historique du Sud-Est européen poate sta cu cinste alături de oricare altă publicaţiune istorică din străinătate. Totuşi, la sfârşitul acestor câtorva rânduri introductive, mai înainte de a trece la înşirarea contribuţiunilor cuprinse în cele 4 volume (1941 1943), apărute după moartea lui Nicolae Iorga, nu ne putem stăpâni de a nu ne exprima regretul că, afară de vol. XVIII şi întru câtva de vol. XIX-2, substanţialele note şi cronici, cu care ne obişnuise răposatul medievist, lipsesc cu desăvârşire.

Vol. XVIII din 1941 se deschide cu un cuvânt omagial închinat lui N. Iorga (Nicolas Iorga et la Revue historique du Sud-Est européen), subliniindu-se în deosebi contribuţia regretatului istoric la istoria Sud-Est europeană, în cadrul excelentei sale reviste.

Urmează îndată discursul prof. *Mario Roques*, dela Collège de France, rostit la Académie des Inscriptions et Belles Lettres în 6 Decemvrie 1940, câteva mişcătoare pagini închinate memoriei celui ce a fost Nicolae Iorga şi operei sale.

De dincolo de mormânt *N. Iorga* se ocupă de Une nouvelle histoire de l'empire byzantin, aducând anumite completări şi îndreptări lucrării cunoscutului bizantinolog G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates. München, 1940, şi de două publicaţiuni privitoare la cruciatele târzii, după manuscrise neterminate ale autorului.

In ciclul Mediterana prof. *Alexandru Eck* în La Mediterranée et l'Europe Orientale dă o schemă sumară, subliniind elementele de unitate din lumea mediterano-orientală şi influenţele exercitate de civilizaţiile mediteraneene asupra lumii orientale, începând dela civilizaţiile antice, prin cucerirea arabă, imperiul bizantin şi interpenetrarea dintre Slavii baltici, Slavii orientali, lumea scandinavă şi civilizaţia basinului mediteraneean.

Prof. *G. Brătianu* scrie despre La fin du régime des partis à Byzance et la crise antisémite du VII-e siècle.

M. Berza în Sur le voyage en France du pape Jean VIII (878) stabileşte pe baza surselor contemporane împrejurările în care avu loc acest voiaj şi conchide că această călătorie pe mare este mai de grabă o temerară şi riscantă tentativă, decât o probă de circulaţie normală pe mare între Italia şi Franţa la finele sec. IX.

In rubrica Roma şi Bizanţul, prof. *D. M. Pippidi* demonstrează că L'avènement officiel de Tibère en Egypte trebue plasat la începutul lunei Octomvrie anul 14.

Em. Condurachi are câteva pagini despre Factions et jeux de cirque à Rome au début du VI-e siècle.

Prof. N. Bănescu studiază Les inscriptions byzantins du château d' Ανακουφή au Caucase (XI-e siècle), aducând câteva emendaţiuni la lectura, identificările şi datările făcute de savantul rus V. V. Latyšev.

Un interesant studiu publică părintele *V. Laurent*, La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade, însoţindu-l cu o scrisoare a basileus-ului Isaac II Angelos către papa Celestin III, extrasă din Codicele Mănăstiri Halkedon. Bogăţia de informaţie, scrupulozitatea şi spiritul critic din totdeauna ale celebrului bizantinolog se cer relevate şi în acest studiu. Totuşi, nu ne putem opri de a ne exprima surprinderea că la p. 120 n. 2 se citează prof. Milada Paulova cu studiul Contribuţia Sârbilor la cruciata a treia (în l. cehă), care — după D-l V. Laurent — ar fi apărut în Seminarium Kondakovianum, 1933—1934, V, p. 235—301, de vreme ce, verificând, am constatat că în revista citată nu există niciun studiu al D-nei prof. Milada Paulova cu acest titlu, nici în cele 8 volume din Seminarium Kondakovianum, nici în cele 2 următoare (IX, X), apărute sub titlul Annales de l'Institut Kondakov. Nu cumva autorul îl va fi aflat în Byzantinoslavica?

In ciclul Europa balcanică şi dunăreană D-l *A. M. Schneider* scrie despre Das Serai des Ibrahim Pascha am At Meidan zu Konstantinopel, pe baza jurnalului solului imperial Cornelius Duplicius Schepper, din 1533, păstrat într'o defectuoasă copie latină.

Fr. Babinger în Histria (Istros) au XVI-e siècle arată că numele de Histria mai era cunoscut ca atare şi prin 1538, când îl notează Ahmed Feridun-Beg, cronicarul expediţiei lui Soliman Magnificul contra lui Petru Rareş. Mult mai târziu el fu înlocuit cu un nume turcesc.

In Rumäuische Wanderungen aus Siebenbürgen prof. *I. I. Nistor*, urmăreşte emigrarea Românilor ardeleni spre Vechiul Regat, mai ales în veacurile XVII—XVIII.

Prof. *V. Papacostea* sesizează antagonismul şi separatismul istoric ungaro-transilvan în frumosul studiu Les deux Hongries, pe care noi l-am recenzat amănunţit în acest Anuar, 1943—1944, vol. IX, p. 566—571.

M. Holban în Autour de deux rapports inédits sur Caragea et Callimachy studiază poziţia celor doi Domni fanarioţi în raport cu încâlcitele afaceri diplomatice franco-ruse dela începutul sec. XIX. Se pune la contribuţie mai ales materialul documentar din colecţia Hurmuzaki. Se promite continuarea articolului în numărul următor.

O inovaţie utilă o constitue interesanta Chronique soviétique, în care prof. *G. I. Brătianu* notează, mai ales pe baza indicaţiilor şi studiilor din excelenta revistă Istorik Marksist, contribuţia istoriografiei sovietice în domeniul bizantinologiei, orientalisticei şi balcanologiei.

Dările de seamă sunt semnate de *N. Iorga, G. I. Brătianu, Fr. Babinger, E. Lăzărescu, N. Corivan, N. Chiţescu, M. Berza*. Lipsesc complet cărţi

şi studii publicate în limbi slave, ca şi revistele apărute după 1939, despre ultimele promiţându-ni-se dări de seamă în numerele următoare.

Cronica şi notiţele — de o extremă bogăţie şi acribie critică — poartă semnătura regretatului *N. Iorga*.

Vol. XIX 1 se deschide cu ciclul Europa balcanică şi dunăreană, în care *W. Weber* scrie despre Das dako-getische Volk, un capitol de istorie culturală, cu interesante şi noui concluzii pentru continuitate.

M. Berza consideră Der Kreuzzug gegen die Türken — ein europäisches Problem. Interesantă caracterizarea contribuţiei Ungurilor la cruciata antiturcească, cu justa punere la punct a tendinţei de a minimaliza lupta creştinilor din Balcani şi dela Dunărea de jos (în deosebi lupta Românilor) şi de a prezenta luptele contra Turcilor drept nişte exclusive *Gesta Dei per Hungaros*.

M. Holban continuă şi termină întinsul său studiu Autor de deux rapports inédits sur Carageà et Callimachy, tot, mai ales, pe baza materialului din Hurmuzaki, publicând la fine cele două rapoarte aflate în Arhiva Ministerului Afacerilor Străine din Paris.

In ciclul Studii pontice prof. *G. I. Brătianu*, reluând cercetări mai vechi ale D-sale, publică sub titlul Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médiévales du littoral roumain de la Mer Noire un răspuns, ce fusese destinat revistei Byzantion, contra afirmaţiunilor eronate ale savantului american Jacob Bromberg (Toponimical and historical Miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia, Byzantion, 1937, XII, şi 1938, XIII). Nici în acest studiu Vicina nu poate fi localizată precis. In schimb sunt lucruri interesante şi judicioase luări de poziţie cu privire la trecutul Cetăţii Albe şi la Bulgarii la Nord de Dunăre.

Tot prof. *G. I. Brătianu* publică câteva Notes sur un voyage en Crimée, pline de reminiscenţe arheologice şi istorice. Se adaugă câteva fotografii ale vechii cetăţi dela Mangup.

Ultima rubrică: Cronica publicaţiunilor ungureşti, cuprinde amplul studiu al prof. *I. Moga*, I Romeni di Transilvania nel medio evo, cel mai documentat şi critic răspuns adus aberaţiilor din publicaţia maghiară: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Budapest, 1941.

Lipsesc cu desăvârşire dările de seamă, rezervate pentru al doilea număr al acestui volum.

Al doilea număr pe anul 1942 (vol. XIX—2) începe cu ciclul Mediterana şi Orientul latin, prin întinsul studiu al prof. *G. I. Brătianu*, Le conseil du roi Charles. Essais sur l'international chrétienne et les nationalités à la fin du moyen âge, autorul publicând planul de cruciată din 1291 1292 al regelui Siciliei Carol II cel Şchiop de Anjou, după mss. Bibliotecei Naţionale din Paris, text cunoscut, de altfel, şi de renumitul istoric al cruciatelor Delaville Le Roulx şi, mai nou de, istoricul egiptean Aziz Suryal Atiya. Regele sicilian

concepe cruciata ca o întreprindere internaţională, cerând organizarea unei forţe permanente în serviciul cruciatei, la dispoziţia Sf. Scaun, Prof. Brătianu pune la punct concepţia eronată a istoricului maghiar Al. Domanovszky cu privire la un pretins *Stat naţional* maghiar în evul mediu, Stat care ar fi devenit conştient de caracterul său naţional tocmai în misiunea sa de cruciată. Cu drept cuvânt conchide prof. Brătianu: „în evul mediu nu este o expresie politică mai perfectă a ideii internaţionale de cruciată ca regatul ungar eteroglot". In anexă se publică textul de proiect ale regelui Carol, redactat în franceza epocii (sec. XIII).

Tot în acest ciclu D-l *M. Berza*, cunoscut din excelentul său studiu de istorie italiană locală: Amalfi, publică un studiu tot din domeniul istoriei italiene medievale: Sentiment national et esprit local chez les Lombards méridionaux aux IX-e — X-e siècles. Se subliniază unitatea teritorială şi de rasă care lega Beneventul lombard de Spoleto franc şi sentimentul naţional, patriotic am putea spune, al cărui exponent este regele lombard Grimoald IV. Spiritul local lombard este întruchipat de nobilul Radechis. Datele sunt scoase din Chronicon Salernitanum.

Charles Verlinden publică un interesant studiu: Esclaves du Sud-Est et de l'Est européen en Espagne orientale à la fin du moyen âge, bazându-se pe materiale culese în depozitele arhivalice ale Italiei (Venеţia, Palermo) şi ale Spaniei (Barcelona). Sunt înşiraţi o serie de sclavi greci, albanezi, bosniaci, bulgari, ruşi, abhazi, mingrelieni, circasieni şi tătari, întâmpinaţi în Spania în veacurile XIV—XV. Sclavi români în Spania sec. XV sunt menţionaţi doar într'o ordonanţă din 8 Iulie 1401 a regelui Martin I sub numele generic de Bloschs, alături de alţi Balcanici.

In ciclul Roma şi Bizanţul prof. *D. M. Pippidi* se ocupă de Dion Cassius et la religion des empereurs.

Em. Condurachi dă câteva pagini despre Le prix de l'or au début du V-e siècle. A propos d'un passage de Symmaque.

M. Lascaris cu o informaţie abundentă consideră Vagenitia drept o regiune în Epir în faţa insulei Corfu, unde numele ei fu suplantat în sec. XV de Στερεά Nu este vorba de un oraş şi nu se poate face nicio apropiere între Vagenitia şi tribul slav al Vaiuniţilor, apropiere pe care o respinsese de altfel şi istoricul bulgar G. Balaščev în cunoscutul său studiu, Slověnskoto pleme Βαιουνῆται din Sbornik u slavu Vatroslava Jagiča. Berlin, 1908.

In seria Europa balcanică şi dunăreană *P. P. Panaitescu* are câteva pagini despre: Mircea l'Ancien et les Tatares. Dovezile aduse pentru existenţa unei alianţe între Basarab cel Mare şi Tătari sunt mai de grabă interpretări forţate decât probe concludente. Ceva asemănător cu pretinsa alianţă dintre Ştefan cel Mare şi regele ceh Jiri z Poděbrad. Simple relaţii amicale nu implică cu necesitate existenţa unei alianţe. Cât priveşte trecerea Tătarilor în 1401 prin Ţara Românească în drum spre Turcia lui Baiazid, ea se explică — credem — mai de grabă prin relaţiile dintre Mircea cel Bătrân

şi Vitold al Lituaniei decât prin presupuse relaţii directe de amiciţie românotătare, cum crede autorul la p. 441.

Turcologul *Fr. Babinger* în Histria (Istros) au XVII-e siècle aduce câteva dovezi culese din celebrul călător-geograf turc Evliya Čelebi, după care numele de Histria exista încă în a doua jumătate a sec. XVII.

C. I. Andreescu într'un întins studiu: Die Pläne zur Teilung der rumänischen Fürstentümer in der zweiten Hälfte des achzehnten Jahrhunderts, utilizând o bogată literatură, urmăreşte amănunţit diverse planuri de împărţire a ţărilor române între 1736—1812. Relevăm modul inteligent în care autorul a incadrat totul într'un larg cadru de istorie Sud-Est europeană.

Maria Golescu, Un effet de la propagande russe du début du XIX-e siècle au Monastère de Coşula. Este vorba de o pictură murală dela Mânăstirea Coşula, căreia autoarea îi află un pandant în biserica Sf. Ilie din Iaroslavl (Rusia) şi pe care o explică drept consecinţă a propagandei culturale ruseşti în ţările române.

Ultimul ciclu: Cronica istoriei cruciatelor, o ocupă în întregime masivul studiu (Les croisades en Orient au bas-moyen âge. Observations critiques sur l'ouvrage de M. Atiya) al D-lui Conf. univ. *Francisc Pall*, care, cu o infomaţie extrem de bogată, într'un excurs metodic, străbătut de un admirabil spirit critic, întreprinde o minuţioasă analiză a lucrării savantului egiptean Aziz Suryal Atiya, The Crusade in the later Middle Ages. London, 1938.

Urmează o mulţime de dări de seamă interesante şi întocmite cu multă pătrundere critică semnate de *G. I. Brătianu*, *D. M. Pippidi*, *M. Berza*, *N. Bănescu* (despre André Mazon, Le Slovo d'Igor. Travaux publiées par L'Institut d'études slaves, Paris, 1940, XX, cu concluzia că celebrul poem rusesc datează dela finele sec. XVIII), *Tr. Ionescu-Nişcov* (cel recenzat nu este Dr. Vojtech *Brucko*, ci Dr. Vojtěch *Bucko*, despre a cărui carte privitoare la N. Olahus ne-am ocupat şi noi în acest Anuar, 1943 1944, IX, p. 571—576), *P. P. Panaitescu*, *N. Chiţescu* şi *M. Lascaris*. Lipsesc şi acum, cu excepţia cărţii lui Bucko (Mikuláš Oláh a jeho doba. Bratislava, 1940) şi a lui Ivan Dujčev, (Innocentii III epistolae ad Bulgariae historiam spectantes. Anuarul Univ. din Sofia, Facultatea istorico-filologică, 1941—1942, tom. XXXVII, Nr. 3), dări de seamă despre publicaţiuni în limbi slave.

Volumul se încheie cu o serie de note bibliografice — reviste şi cărţi întocmite cu competenţă şi conştiinciozitate de redactorul revistei, D-l *M. Berza*.

Volumul al XX-lea se deschide cu articolul: Nicolae Iorga, historien du moyen âge, în care fostul elev al celebrului medievist, D-l *M. Berza*, analizează concepţia şi contribuţia originală a regretatului nostru istoric în domeniul istoriei medievale.

In ciclul Originile Românilor *E. Gamillscheg* publică studiul: Westliche und östliche Romanität, în care, trasând o interesantă paralelă linguistică între romanitatea apuseană (Spania, Portugalia, Franţa, Italia) şi cea ră-

săritenă (România), aduce o prețioasă contribuție la prioritatea și continuitatea noastră norddunăreană.

Prof. *G. I. Brătianu* în Le problème de la continuité daco-roumaine scrie Apropos des nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot. Și același autor publică în ordinea imediat următoare un studiu mai întins despre L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois. Ambele studii sunt recenzate chiar de noi chiar în acest număr al Anuarului nostru, după volumul apărut în Bibliothèque historique du Sud-Est enropéen, 2. Bucarest, 1944.

Prof. *D. M. Pippidi* în Intorno alle fonti letterarie del cristianesimo daco-romano comentează diverși scriitori bisericești ca Tertullian, Origenes Eusebius, Macarios din Magnesia. Rezultatele cercetării sale se suprapun celor dobândite de arheologie, autorul probând prin meșteșugita interpretare a unui pasagiu aparent negativ din Ἀποκριτικὸς πρός τοὺσ Ἕλληνας al lui Macarios din Magnesia, posibilitatea existenței creștinilor la Nord de Dunăre în sec. IV.

Prof. *M. Lascaris*, Les Vlachorynchines, interpretând în conexiune un pasagiu din Ἱστορικὸς λόγος τῆς μονῆς Κασταμονίτου (= Fragment Uspenskij) cu un altul din Acta Sancti Demetrii, înclină spre probabilitatea originii române a Vlachorynchinilor.

In ciclul Mediterana *Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca* are un capitol de egiptologie: Babylone d'Egipte, în care respinge teoria originii babilonice a orașului de pe Nil, urmărește numele acestui oraș în izvoarele narative latine, bizantine, arabe, copte și germane până în sec. XII și explică apoi extensiunea numelui acestui Castrum Babilonis asupra întregului Egipt la cronicarii europeni medievali (= Babiloniorum regna).

In rubrica Europa balcanică și dunăreană Prof. *M. Lascaris* scrie despre: La rivalité bulgaro-byzantine en Serbie et la mission de Léon Rhabdouchos (917), unde, interpretând un pasagiu din De administrando imperio al lui C. Porphyrogenitos privitor la misiunea strategului de Durazzo Leon Rhabduchos la Sârbi, trage la îndoială data de 917, aflată la imperialul cronicar bizantin, și propune o dată în jurul anului 880.

C. Göllner, Der Einfluss der öffentlichen Meinung auf das Türkenbündnis Franz I von Frankreich. Bazat pe o mulțime de broșuri și „ziare" ale timpului autorul urmărește reacțiunea opiniei publice apusene față de înțelegerea intervenită între regele Franței Francisc I și Turci la 1536, înțelegere îndreptată contra împăratului Carol Quintul, ca și încercările lui Francisc I de a justifica acest pas în diverse publicațiuni. Până în cele din urmă Francisc I, „aliatul Turcilor", acordă satisfacție opiniei publice ultragiate, promițând ajutor lui Carol V contra Necredincioșilor prin pacea dela Crépy (18 Septemvrie 1544). Opinia publică europeană repurtase o strălucită victorie în interesul și spre binele întregii creștinătăți apusene.

Studiul care încheie acest volum, Monete veneziane battute in Molda-

via, este datorit D-lui *Em. Condurachi*. Sunt imitaţii sau falsificări în aur de ducaţi veneţieni, databili din sec. XVI.

Dările de seamă lipsesc cu desăvârşire. O notiţă din josul paginei 239 ne informează, că din motive de ordin tehnic dările de seamă, care trebuiau să apară în acest volum, vor fi publicate în vol. XXI, care se află sub tipar şi care — adăugăm noi — până în acest moment nu ne-a sosit încă la Sibiu.

Terminând această dare de seamă ne îngăduim să subliniem încă odată locul de frunte pe care-l ocupă această excelentă revistă în rândul publicaţiilor noastre istorice periodice, revistă care, numai în interval de 3 ani (1941—1943), de când a trecut sub noua conducere, a apărut în 4 volume cu un număr de peste 1500 de pagini grele de conţinut şi de valoroase contribuţiuni la cunoaşterea Sud-Estului european.

Conducerea revistei are, fără îndoială, dreptul la toată gratitudinea, la toate felicitările şi la toate elogiile noastre.

Mihail P. Dan

Scriptum. Buletin bibliologic. Director: N. Georgescu-Tistu. Bucureşti, Tip. „Astra" Braşov, 1943, I, VIII+298 p. (il.).

Apărut în vremuri deosebit de grele, acest Buletin al Seminarului de bibliologie dela Universitatea din Bucureşti se prezintă în haină academică şi conţinut bogat. Ce bine ar fi să se poată împlini cât mai multe din dorinţele directorului publicaţiei formulate în cuvintele de *Inaugurare*: „în *Scriptum* vor fi menţionate toate scrierile mai însemnate din domeniul cărţii, privind organizarea muncii intelectuale, documentarea, istoria cărţii, artele grafice, editura, librăria, colecţiile de manuscripte, scrisul în genere, bibliografiile de orice fel şi din toate disciplinele, alcătuirea şi administrarea bibliotecilor şi cataloagele lor", dându-se regulat şi „o serie de articole în care se aduc contribuţii ştiinţifice şi informative în bibliologie" (p. VI).

Domeniul şi însemnătatea bibliologiei, articolul cu care Prof. N. Georgescu-Tistu îşi deschide publicaţia, e clar precizat. Inaintea lui Gabriel Peignot (p. 1) termenul de „bibliologie" l-a folosit, însă, mai întâi Louis Coste în anul IX al Revoluţiei, deci la 1800. Intre „bunii bibliotecari şi bibliografi", formaţi la Academia Română (p. 11), trebuiau să fie pomeniţi, în orice caz, şi Traian Popovici şi Ioan Lupu — cari duc pe umerii lor greaua sarcină lăsată de Al. Sadi-Ionescu —, iar în ce priveşte pe subsemnatul, ceeace mi-au adaus Parisul, Bruxelles-ul şi Leipzigul, a fost atât de puţin, pe lângă baza solidă câştigată la Academie. Din fraza asupra începuturilor bibliologiei în învăţământul universitar din România, aşa cum e formulată la p. 11, cu coborârea la nota 2 de pe aceeaşi pagină, ar reeşi că Al. Sadi-Ionescu şi urmaşul său şi-au început cursurile, la anii cari rees din notă, la Universitatea din Bucureşti. Autorul ştie, însă, care e adevărul asupra începuturilor universitare.

Das deutsche Bibliothekswesen, scris de Dr. Adolf Jüngers în limba germană, e un rezumat succint privind istoricul şi organizarea bibliotecilor din Germania. Intre marile biblioteci ale Statului e pomenită, alături de cele din Berlin, München, Viena şi Leipzig, şi biblioteca din Strassbourg (p. 14—16), care în „timpul dominaţiei franceze din anii 1919—1940 . . . a regresat"(?!). In capitolele următoare se înşiră bibliotecile universitare, ştiinţifice, populare, etc. (p. 16—25).

Foarte preţios e studiul Prof. Dan Simonescu despre *Manuscrisele literare din Biblioteca Universităţii „Cuza Vodă", Iaşi*, însumând un total de 322 manuscrise în 355 volume, dintre cari româneşti, 196. Numărul celor româneşti e mai mic ca la Blaj[1]). Revelatoare afirmaţia autorului că „n'a existat o grijă specială de a îmbogăţi Biblioteca şi cu manuscrise la niciunul din conducătorii Bibliotecii, afară de B. P. Haşdeu şi M. Eminescu (bibliotecar-şef în 1874—1875)", acesta din urmă „singurul care a imprimat Bibliotecii directive ştiinţifice, sub raportul acesta, propunând prin rapoarte documentate strângerea sistematică a literaturei noastre vechi laice şi bisericeşti şi inventariind personal, în modul cel mai conştiincios şi mai ştiinţific, manuscrisele şi cărţile vechi" (p. 27—28).

Manuscrisele istorice au fost studiate mai ales de A. D. Xenopol, N. Iorga, I. Peretz, G. Zane şi Ioan Şt. Petre, dar „prea puţine au rămas la Iaşi din manuscrisele cronicarilor moldoveni" (p. 29). Cele privitoare la scriitori privesc Familia Haşdeu, pe Hrisoverghi, Costache Conachi, Eminescu şi Kogălniceanu (p. 31—35), apoi mai multe traduceri şi câţiva scriitori mărunţi şi necunoscuţi (p. 35—38).

Trecând peste articolul subsemnatului: *Cartea românească în Transilvania* (p. 40—46), înregistrăm studiul migălos al Prof. Maria Dumitrescu *Despre o carte „necunoscută"*, care e *Der Donau-Strand*, tipărită de Sigmund von Birken la 1664 şi în care e vorba şi despre Români (p. 47—77).

Ne-a interesat în mod cu totul deosebit cele spuse de Theodor Ludu în

---

[1]) Cf. N. Comşa, *Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală dela Blaj*. Blaj, Tip. „Lumina" Miron Roşu, 1944, in-8^{0}, 231 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 18). Numărul manuscriselor româneşti descrise e: 320.

Această lucrare valoroasă, apărută în vremuri excepţional de grele, are coala a 3-a plină de greşeli, cari nu au fost corectate în *Errata*. Autorul şi tipograful — cu toată convenţia scrisă — n'au voit s'o mai retipărească, deşi are peste 100 de greşeli. Deasemenea sunt greşeli supărătoare şi la *Tabla de materii*, asupra căreia am cerut să se revină, însă fără rezultat. Spun aceste lucruri ca să nu fie judecate greşelile după Directorul *Bibliothecei Bibliologice* — am insistat luni de zile asupra unor corecturi, făcute cu multă trudă şi cu multe cheltueli — ci după hotărîrea fermă a autorului de a nu-şi împlini obligaţiunile contractuale în beneficiul propriei sale lucrări.

Armonizări bibliologice și sugestii catalografice, deși nu ne vom putea armoniza părerile asupra mai multor amănunte.

Constatăm dela început faptul că *Bibliologia*, în loc să fie lăsată să-și urmeze calea ei și să-și precizeze obiectivele ei științifice, a fost înhățată de *Documentație* și târâtă ca a cincia roată a carului, alături de documentul *optic*, *sonor*, *radio-televiziunea*, *muzeografia*, constituind bibliologia o subsecție a documentului *grafic*, adevărat „cea mai importantă dintre celelalte ramuri ale documentației" (p. 80—81). La Congresul internațional de documentație, ținut în August 1939 la Zürich, am stat alături de o lume foarte simpatică și occidentală de ingineri optici, sonori, radio-telegrafiști și electricieni, dar înafară de legăturile personale luate cu marii bibliografi și bibliotecari (Paul Otlet, Marcel Godet, etc., etc.) am simțit că nu prea am avut ce căuta în acea lume streină de specialitatea pe care am inițiat-o în învățământul universitar din România. Din cele vreo cinci zile de comunicări, problemele bibliologice au avut 2—3 ore într'o înainte de masă, restul zilelor, ca mai sus.

In această ambianță și cu orizontul atât de larg, încât bibliologia rămâne o biată creatură sufocată de vecinele sale, încearcă autorul „delimitarea și concilierea Documentației cu adversarii ei principali Bibliografia și Biblioteconomia" (p. 79). Cunoșteam părerile lui Otlet-Wouters și Sorbelli asupra „bibliologiei", dar nu le cunoșteam pe ale Rușilor: A. M. Loveaghin și M. N. Kufaev (p. 82—83).

In România cel dintâi care a folosit cuvântul „bibliologie" pare a fi fost B. P. Hașdeu la 1862 (p. 83), nu N. Cotlarciuc, la 1911, cum am crezut altădată. „Inainte de instituirea oficială a învățământului bibliologiei la Universitatea din București" Dl Ludu afirmă — dând la o parte cu curaj vălul care întuneca începuturile privind întroducerea bibliologiei în învățământul universitar — că „începutul s'a făcut la Cluj" (p. 85), citând titlul lecției de deschidere ce am ținut la Facultatea de Litere din capitala Transilvaniei în ziua de 12 Noembrie 1932. Tipărirea lecției s'a întâmplat, însă, imediat, la începutul anului următor, 1933, nu la 1938 (ibidem). Impărțirea Bibliologiei făcută după Sorbelli am abandonat-o, în ce privește ramura a patra: Bibliotecografia, dela începutul făpririi planului lecțiilor pentru o perioadă de patru ani, din coperta *Bibliothecei Bibliologice* (1933) reeșind o nouă împărțire: Bibliologia propriu zisă, bibliografia și biblioteconomia. „Metodologia bibliografică unitară", ce am preconizat în lecția de deschidere, nu poate fi în nici un caz „însăși întroducerea în bibliologie". Adevărat, „bibliologia la Cluj are un rost național" (p. 86), dar acest rost n'a fost „sprijinit" — cum presupune autorul — decât foarte târziu, rosturile banești ale publicațiilor Seminarului de bibliologie fiind onorate cu sume considerabile de conducătorul Bibliothecei Bibliologice. Dealtfel știință nouă s'a făcut în România aproape totdeauna din inițiativă și buzunar propriu.

Da, aria bibliologiei cuprinde și „tehnica muncii științifice" (p. 88) —

propoveduind-o chiar la cursuri —. Conţinutul larg al schemei dela p. 89, privind împărţirea *Bibliologiei*, e admisibil, însă cu unele nomenclaturi schimbate şi croită pe alte baze.

„Catalografia este metoda celor *trei cataloage:* topografic, onomastic şi ideologic", zice autorul (p. 90). Nu trebuia precizat numărul cataloagelor, fiindcă mai pot fi şi altele: cu bază geografică sau pe localităţi, cronologice sau pe ani, etc. Critica făcută fişei „modelul lui Otlet" (p. 94) este justă.

Metodologia bibliografică privitoare la *carte*, apărută în volum, aparte (p. 95—97), aşa cum o încearcă autorul, nu va putea fi primită nici în ţară la noi — unde în privinţa aceasta suntem mult mai avansaţi — şi cu atât mai puţin va putea fi generalizată în alte ţări, în cari azi există o înţelegere aproape deplină asupra unei metodologii bibliografice unitare, în orice caz ea există în principalele 25 ţări ale lumii (începând cu Anglia, Statele Unite, Franţa, etc., între cari se numără şi România) pe terenul *bibliografiei istorice.* E metodologia pe care am prevăzut-o în lecţia de deschidere la Universitatea din Cluj la 1932, pe care am discutat-o, foarte schematic, în broşura *Bibliografii româneşti apărute între 1930 şi 1935. Note şi recenzii*[1]) şi care e aplicată pe teren în volumele *International bibliography of historical Sciences*, Washington—Paris, apărute anual începând cu 1926.

Nici „catalografierea studiilor din periodice" nu e admisibilă aşa cum se propune la p. 98—99. Şi aci suntem mult mai înaintaţi în ţară, fără să mai pomenim de streinătate. In lumina celor spuse mai sus, ordinea stabilită mai departe (p. 100) e prin urmare greşită. Sunt interesante propunerile în legătură cu *Registrul de intrare* (p. 101—103) şi problema ar merita o oprire mai îndelungată.

Studiul atât de îndrăzneţ şi cu orizonturi lăudabile al colegului Th. Ludu, care „nu este decât o schemă" (p.104), m'a întărit şi mai mult în convingerea că ar fi bine să ne întâlnim cât mai des, să discutăm prieteneşte asupra unor probleme, avansate, nedeslegate sau neclare încă, şi numai după aceea să păşim cu toată greutatea înainte în domeniul „catalografiei în România".

Deşi îmi erau cunoscute multe lucruri din art. *Normalizarea hârtiei* (p. 105—111) scris de Ing. A. Sălăgeanu, l-am citit cu mult folos şi iscălesc cu multă plăcere propunerea ca „formatul internaţional al fişelor de biblioteci având dimensiunile 75×125mm." să fie „adoptat... şi la noi" (p. 109). L'am introdus, dealtfel, la Biblioteca Institutului de Istorie Naţionala din Cluj, mai de mult.

Foarte instructiv şi cu vederi originale e studiul *Igiena cititului* iscălit de N. Ittn-Oancea (p. 112—122). Potrivită e fraza dela început a

---

[1]) Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, in —8^0, 29 p. (Extras din *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1931—1935, VI, p. 716—739). In Anuar sunt însă numai recenziile, nu şi notele dela sfârşitul broşurii.

autorului: „Cartea... este omului tot atât de necesară ca şi brana" şi fraza reamintită a lui Miron Costin: „nu este alta mai frumoasă şi mai de folos în toată viaţa omului zăbavă, decât cititul cărţilor". Din constatarile mai importante reţinem: printre diferitele ocupaţiuni ale vederii nici una nu este mai obositoare decât cititul (p. 114); pentru evitarea oboselii se recomandă ochelari cu lentile de culoare albăstrue şi la tipărirea cărţilor întrebuinţarea unei hârtii de culoare gălbuie (p. 115); evitarea rândurilor prea lungi şi corpul să fie puţin aplecat *înapoi* (p. 116); luminatul din stânga este cel mai raţional (p. 118); galbenul şi violetul, după negru, sunt culorile care obosesc mai mult ochiul (p. 120); caracterele literelor să fie groase şi perfect curate, literele subţiri şi alungite sunt greu de cetit (p. 121).

Seria articolelor se încheie cu acela al lui Alexandru Iordan, despre *Carte şi radio. Concurenţă sau colaborare?*, ajungându-se la concluzia că nu poate fi vorba decât despre colaborare (p. 123—125).

La capitolul *Biblioteci* sunt prezentate mai multe biblioteci din Capitală şi din ţară.

Christina Tuduri descrie *Biblioteca Regelui Ferdinad I* din Palatul Cotroceni, al cărei bibliotecar era Regele însuşi, şi care conţine între altele cărţi de istorie, artă, politică şi ştiinţa militară a României, iar „lucrările de ştiinţă naturală, în special botanica, ocupă un loc de seamă" (p. 128). *Catalogul sistematic al Bibliotecii centrale a Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti. Proectul unui cadru de clasare metodică*, conceput de Dumitru Muster, începe cu Filosofia şi se termină cu Teologia, ca pe vremea imediat următoare Evului Mediu.

Despre *Biblioteca Liceului „Matei Basarab" din Bucureşti* dă informaţii Dan Smântânescu, spunând că ea „constitue o podoabă a învăţământului secundar românesc" (p. 138). Din *Biblioteca-model a unei şcoale primare* — Şcoala de băeţi Nr. 17 „Marele Voevod Mihai" din Bucureşti — reţinem, pe lângă alte amănunte într'adevăr de model, prezentate de Elena Isacu, şi rămânerea „unei fişe în raft, în locul cărţii împrumutate, până la restituire" (p. 141), obiceiu recomandabil oricărei biblioteci.

Ceeace spune Ion Colan despre *Biblioteca „Astra" dela Braşov* sunt lucruri frumoase pentru o bibliotecă din provincie. Catalog „după sistemul zecimal", o sală de lectură „în condiţii occidentale" cu „42 locuri", o secţie a manuscriselor „cu 16 locuri", având „aproximativ 30.000 volume" şi arhivele vechilor societăţi braşovene, în sfârşit „una din cele mai complete colecţii ale Gazetei Transilvaniei (1838—1943) şi atâtea periodice ardelene". Fraza dela sfârşitul articolului caracterizează sobru munca entuziastă a autorului, care a făcut ca „între Cluj şi Bucureşti, la mijloc de drum, o mare bibliotecă publică să crească organic la Braşov" (p. 144—149). Prof. Nicolae V. Cresin descrie *Biblioteca publică a oraşului Ismail* (p. 150—152).

La *Bibliografie* planul pentru *Clasificarea lucrărilor de bibliologie* prezentat de Elena Isopescu (p. 153—160) este aproape de perfecţie. Aşi fi se-

parat însă, în cadrul fiecărei împărţiri şi subîmpărţiri, părţile *româneşti* de cele *universale*. Amestecul nu e nici în folosul bibliologiei româneşti şi încurcă şi planul general. Metodologia bibliografică folosită de Florian Nicolau în art. *Colaborarea Profesorului I. Petrovici la „Convorbiri Literare"* (p. 161—167) lasă de dorit.

Sunt multe constatări juste — evidenţiindu-se în unele locuri chiar un ascuţit simţ bibliografic — în studiul lui Mircea Tomescu despre *Repertorii bibliografice de reviste. Exemplificări — tehnica lor* (168—179). Nu credem că metodologia pentru articole din reviste, folosită până acum de colegul N. Georgescu-Tistu— singura după care se orientează autorul — e cea bună. La noi în ţară şi mai ales în Apus lumea nu mai foloseşte de mult, în bibliografiile alcătuite pe bază de cooperare internaţională, anul periodicităţii revistei, înaintea anului calendaristic, acesta decorat şi cu paranteze rotunde. Bună observaţia că „în gruparea materialului nu trebue ţinut seama de forma în care se prezintă „textul" — articol, comunicare, etc., ci de contribuţia pe care o aduce" (p. 169). Sigur că „fişa analitică are precădere" faţă de fişa de titlu (p. 174), atunci când ai posibilităţi să pregăteşti o bibliografie analitică. Dar, constată autorul mai departe cu multă dreptate: „Bibliografia analitică, răpind mult timp şi ţinând seama de stadiul în care se găseşte bibliografierea revistelor noastre ... nu este cea mai indicată spre a fi urmată" azi. E ceeace am accentuat de atâtea ori în trecut, privind bibliografiile istorice, lucru admis de istorici, nu şi de colegii bibliografi, cari mi-au reproşat totdeauna lipsa „analizei" în repertoriile istorice tipărite. In ce priveşte istoriografia română Dumnezeu ştie când vom putea ajunge la stadiul analizei.

N'am înţeles fişa-model cu Kogălniceanu, partea întâi (p.174); foarte clare rândurile analitice. De ce: „numele autorului, a cărui inversare nu o credem necesară . . ." (p. 175), când toată lumea îl inversează? Aşi vrea să-l văd pe Dl Tomescu ce ar face numai cu sublinierile — chiar „cu trei linii" — în cazul unui autor oriental, de ex., al cărui nume constă din 7—8 unităţi, iar numele de familie e pe undeva pe la mijloc. Când e vorba să stabilim o metodologie unitară trebue să ne gândim şi la alţii, nu numai la Români. Nu, titlul articolului şi subtitlul nu trebue „subliniat cu o linie, ca să apară în literă cursivă" (p. 175), căci aceste sublinieri şi cursive aparţin în bibliografie numai periodicului, aşa cum face autorul, dealtfel, în nota dela aceeaşi pagină.

Aliniatul al 2-lea de sus (p. 177) e just şi foarte frumos, deasemenea observaţia cu clasificarea zecimală dela aceeaşi pagină. O judecată matură bibliografică a autorului reiese şi din constatările dela pagina următoare, în legătură cu non-separarea cronicelor sau comunicărilor de articole.

Capitolul despre *Instituţii şi publicaţii bibliologice* se deschide cu informaţiile date de Ing. D. Drăgulănescu despre *Mişcarea documentară şi Centrul român de documentaţie* (p. 180—188). Informaţiile sunt foarte impor-

tante şi în parte necunoscute. Fraza autorului: „Mai mult decât oamenii de ştiinţă, nevoia documentaţiei a fost simţită de tehnicieni şi oameni de afaceri" (p. 183) explică în parte constatările ce am făcut mai sus la studiul colegului Th. Ludu. Senzaţional e ceeace spune Avram P. Todor despre *Institutul de patologie a cărţii din Roma* (p. 189—199), înfiinţat de Prof. Alfonso Gallo, „un fel de spital al cărţii". Gh. Pavelescu are constatări clar definite asupra publicaţiei *Bibliotheca Bibliologica*, din care au aparut până azi 18 numere, iar al 19-lea e sub tipar, cuprinzând un studiu al subsemnatului intitulat: *Catehismul românesc din 1544. La 400 ani dela tipărirea primei incunabule în limba română.*

La *Cronică* aflăm, mai întâi, *Bibliografia publicaţiilor de bibliologie din 1941 şi 1942*, unde, în jurul colegului N. Georgescu-Tistu, se grupează o mulţime de colaboratori. Este una din cele mai valoroase părţi din *Scriptum*. Impărţirea materialului, în 12 părţi, e după sistemul zecimal. Metodologia bibliografică, la cărţi, e bună, cu excepţia a 3—4 cazuri, la articolele din periodice, e cea proprie directorului *Scriptum*-ului, pe care n'am laudat-o niciodată, iar articolele din poligrafii nu se deosebesc — de ce? — prin nimic de cele din reviste. Unele rezumate sunt adevărate recenzii, cari ridică nespus de mult valoarea bibliografiei, atât de bogată pentru doi ani numai: 146 titluri.

Comunicările libere despre carte ne-au interesat foarte mult prin varietatea subiectelor discutate.

Cele două necroloage dela sfârşit, unul pentru *Bibliograful Gheorghe Adamescu*, datorită condeiului lui N. Georgescu-Tistu, iar celălalt pentru *Un cercetător al scrisului: Henri Stahl*, iscălit de Aurel Boia, se armonizează atât de bine cu celelalte preocupări ale revistei.

Cu un rezumat asupra *Activităţii seminarului de bibliologie în anii universitari 1941—1942 şi 1942—1943*, la Bucureşti, şi cu un bun *Indice* de nume, se sfârşeşte acest prim volum al *Scriptum*-ului, citit cu multă placere şi cu creionul în mână.

I. Crăciun

VOEVODATUL MARAMUREŞULUI
Probleme istorice şi chestiuni de metodă ştiinţifică

de I. MOGA

Inainte de a se încheia tipărirea acestui Anuar, am primit studiul d-lui Al. Filipaşcu: *Voevodatul Maramureşului. Originea, structura şi tendinţele lui*[1]) care fiind în strânsă legătură cu lucrarea noastră apărută în prezentul volum, ne dă posibilitatea de a reveni asupra unor probleme desbătute de noi. Acest motiv, precum şi metoda urmată de d. Al. F. în cercetările d-sale din studiul amintit, ne impun obligaţia de a da răspunsul cuvenit încă în acest anuar, pentru ca cititorul să aibă posibilitatea de a-şi făuri o imagine completă asupra problemei maramureşene.

Ceeace trebue subliniat din primul moment asupra caracterului lucrării d-lui Al. F. este mărturisirea autorului făcută în nota din pag. 1: „Studiul acesta are scopul de a contribui la întregirea investigaţiilor făcute de d. profesor I. Moga, în studiul d-sale intitulat *Voevodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944, în care autorul a ţinut să accentueze, atât la început, cât şi la sfârşit, că interpretările d-sale vor mai avea nevoie de unele verificări de amănunt".

In urma acestor precizări din partea autorului, este explicabilă curiozitatea cu care semnatarul rândurilor ce urmează a citit şi examinat studiul d-lui Al. F., aşteptând — cum era firesc — să-şi vadă discutate părerile, sugestiile şi interpretările date

---

[1]) Sibiu, Tip. „Astra Culturală", 1945, in-8⁰, 32 p. (Extras din rev. *Transilvania*, 1945, An. 76, No. 3—4).

în lucrarea amintită[1]). Spre marea noastră surprindere, însă în studiul d-lui Al. F. nu ne găsim nicăiri pomenit numele, de care s'ar lega vre-o părere, sugestie sau interpretare dată de noi în problemele istorice maramureşene, şi cu atât mai puţin vre-o verificare sau cercetare de amănunt, prin care autorul să confirme, să rectifice, sau să anuleze părerile noastre. Totul aparţine d-lui Al. F.; d-sa a descoperit, interpretat şi soluţionat definitiv toate problemele în legătură cu voevodatul maramureşan.

In faţa acestei atitudini, ne întrebăm nedumiriţi, ce rost a mai avut mărturisirea autorului că lucrarea, de care ne vom ocupa în cele ce urmează, ar fi o întregire a „investigaţiilor" noastre, de vreme ce aceste investigaţiuni nu le vedem nicăiri semnalate.

Nedumerirei noastre nu-i putem da alt răspuns, decât că autorul, în calitatea d-sale de cunoscător desăvârşit al problemelor istorice maramureşene, despre cari ne-a dat în prealabil două lucrări[2]), ne-a făcut concesia de a lua act de cercetările noastre, dar considerându-le lipsite de valoare, le-a putut ignora în lucrarea d-sale, care şi fără „investigaţiile" noastre soluţionează pe temeiuri mai reale problemele voevodatului maramureşan.

Să ne fie, totuşi, îngăduit să cercetăm în cele ce urmează expunerea şi rezultatele d-lui Al. F. în lumina cercetărilor noastre ignorate de d-sa. Pentru a ne putea lămuri asupra realei contribuţii a autorului la resolvirea problemelor de bază ale voevodatului maramureşan, vom face apel în acest scop, — când necesitatea o va cere — şi la părerile pe cari le avea d. Al. F. despre aceste probleme în lucrările sale anterioare, înainte de citirea „investigaţiilor" noastre. O facem aceasta nu din nece-

---

[1]) Apărntă în prezentul Anuar şi în extras, ca No. XVII din *Biblioteca Institutului de Istorie Naţională*, Sibiu, 1944, 100 p.

[2]) Prof. Alexandru Filipaşcn de Dolha şi Petrova, doctor în Filosofie şi Teologie, *Istoria Maramureşului*. Bucureşti, Tip. „Universul", 1940, in — 8⁰, 270 p.; Al. Filipaşcu, *Le Maramureş*. Sibiu, Tip. Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, 52 p. (Bibliotbeca Rerum Transsilvaniae, X).

sitatea de a ne apăra părerile — cari rămân să fie verificate de specialişti — ci din obligaţia ce o simţim, pe de o parte de a limpezi, cu aproximaţia posibilă, adevărul istoric asupra voevodatului maramureşan, pe de altă parte de a semnala anumite deprinderi ale autorului în felul de a utiliza cercetările altora şi de a interpreta datele şi fenomenele istorice, deprinderi cari sunt în contradicţie cu cele mai elementare postulate ale metodei de cercetare istorică obiectivă.

I.

In capitolul III al lucrării noastre amintite, în care am încercat să lămurim fiinţa autonomă şi tendinţele spre suveranitatea proprie a voevodatului transilvan faţă de regalitatea ungară, am cercetat şi problema voevodatului maramureşan, a cărei evoluţie nu am putut-o explica de cât în lumina unor tendinţe identice, manifestate prin lupta între autonomia românească întruchipată de acest voevodat şi între tendinţa regilor ungari de a desfiinţa acastă autonomie, subordonându-o ordinei feudale prin comitat. Acest punct de vedere, cu totul nou în istoriografia noastră, a fost revelator pentru d. Al. F., care în cele două lucrări ale sale asupra Maramureşului nici n'a bănuit că informaţiunile documentare utilizate de d-sa pot destăinui un asemenea proces. Fie din dorinţa de a salva în parte utilitatea acestor lucrări, fie din pricina unor motive subiective de altă natură — rămâne să vedem — dl Al. F., în studiul d-sale de care ne ocupăm, încearcă să dărîme premisele pe cari ne-am sprijinit concluziunile formulate.

Una din aceste premise, şi cea principală, este faptul constatat de noi că dela 1303 până la 1327 există documentar amintiţi comiţi maramureşeni, iar dela 1328 până la 1349 nu mai avem amintit nici un comite. In schimb, la 1343 apare pentru întâia oară amintit documentar un voevod maramureşan, în persoana lui Bogdan, dar în calitate de fost voevod, acum rebel. Aceste date pentru noi constituie o indicaţie precisă, că regii ungari au încercat în această epocă să impună în Maramureş organizaţia

comitatului, dar s'au lovit de rezistenţa dârză a voevodatului românesc.

Pentru d. Al. F. existenţa comiţilor maramureşeni a fost o neplăcută surpriză. In cele două lucrări ale d-sale nici nu o bănuia. Dimpotrivă, în comiţii aceştia autorul vedea voevozi români. Astfel, în 1944 autorul scria: „En 1299 il est fait mention du premier voïvod du Maramureş, nommé Mauriciu, dont le fils s'appellait Nicolas"[1]), iar pe Ştefan, fiul lui Nicolae, deasemenea îl consideră voevod, deşi documentul îl arată numai în calitate de comite al Maramureşului[2]). Din studiul nostru a aflat apoi d. Al. F., că Nicolae nu a purtat titlul de voevod în calitatea de voevod maramureşan, ci în aceea de fost voevod al Transilvaniei, şi astfel imaginara serie de voevozi maramureşeni Mauriciu-Nicolae-Ştefan cade, luându-i locul seria comiţilor din această regiune în persoana lui Nicolae şi Ştefan. Cu aceasta s'au prăbuşit însă şi dovezile d-lui Al. F. despre vechimea voevozilor maramureşeni, precum şi felul cum a văzut d-sa timp de cel puţin un deceniu, în cele două lucrări amintite, procesul istoric al Maramureşului, în care autorul consideră drept fir conducător al evoluţiei interne a voevodatului armonioasa colaborare dintre rege şi fruntaşii români, cari se întreceau să-şi câştige merite în serviciul sacrei coroane, cu excepţia, mai mult sau mai puţin inexplicabilă, a unor rebeli.

Din acest motiv, în lucrarea de care ne ocupăm, autorul caută să dovedească inexistenţa, până la 1368, a comitatului maramureşan, şi fiindcă existenţa comiţilor nu o poate nega, încearcă să-i reducă la neprezenţă, sau, dacă altcum nu se poate, la o prezenţă relativă în aceste regiuni.

„Până la 1373 — scrie dl Al. F., — nu se poate vorbi despre transformarea Maramureşului în comitat, ba nici de realizări temporale în această direcţie. *Aşa ceva nici nu se încearcă în timpul domniei lui Carol Robert*" (p. 12).

[1]) *Le Maramureş*, p. 37.

[2]) *Istoria Maramureşului*, p. 44. Comitele ungur Ştefan, fiul voevodului transilvan Nicolae Pók, este descins de dl Al. F. din Bogdăneştii dela Cuhea(!), creind astfel o dinastie voevodală imaginară!

Prin această afirmaţie categorică, repetată pe aceaşi pagină, autorul, înainte de a combate părerea noastră, se combate pe sine însuşi. Iată ce scria la 1940 dl Al. F.: „Comiţii de Ugocea încetează de a mai exercita jurisdicţie asupra ţinutului colonizat din Maramureş, care trece sub autoritatea comitelui maramureşan, funcţiune pe care la 1326 o exercita Ştefan Vodă din Cuhea, fiul lui Nicolae Vodă"[1]. Cum însă acest Ştefan Vodă din Cuhea — după cum am arătat — n'a existat, ci numai comitele ungur Ştefan, autorul, în lucrarea de care ne ocupăm este nevoit să modifice întru câtva vechile-i păreri, după cum urmează: „Profitând de noua expansiune a oaspeţilor săi, regele Andrei III se hotărî să procedeze la *organizarea unui nou comitat din ţinutul ocupat de Saşi în Ugocea şi Maramureş... Acest mic comitat a fost supus apoi jurisdicţiei comiţilor din Ugocea, care vor purta astfel şi titlul de comite al Maramureşului*" (p. 5).

Iată, deci, o recunoaştere parţială din partea d-lui Al. F., a tezei noastre, că un comitat a fost organizat în aceste părţi. E adevărat, autorul fixează teritoriul acestui „mic"(!) comitat pentru sfârşitul domniei lui Andrei III la un teritoriu restrâns, anume cel în care s'au aşezat oaspeţii Saşi şi Unguri. Care era însă acest teritoriu, nu o precizează acum, ci abia la 1329, când aflăm că numiţii oaspeţi stăpâneau la acea dată oraşele Vişc, Hust, Teceu şi Câmpulung, deci valea Tisei până în inima Maramureşului. Dar acelaş document mai precizează că numiţii oaspeţi sunt scoşi de sub jurisdicţia comiţilor („judicio nullius Comitis stare teneantur")[2]. Şi cum existenţa unui asementa comite la 1329 nu este atestată documentar, înseamnă că asemenea comiţi au existat mai nainte (Nicolae, Ştefan), şi că ei au exercitat jurisdicţia lor asupra întregului teritoriu până la Câmpulung. Apoi faptul, că scutirea amintită nu se acordă pentru trecut ci pentru viitor, înseamnă că regele socotea aceste părţi ca

---

[1]) *Istoria Maramureşului*, p. 44.

[2]) I. Mihali, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*. Sighet, 1900, p. 9.

fiind în cuprinsul comitatului maramureşan, în fruntea căruia urma să numească şi în viitor un nou comite.

Acum, dacă acestea sunt concluziile ce se desprind din document, şi dacă oaspeţii din „micul comitat" în anul 1329 au fost scoşi de sub jurisdicţia comitelui, ne permitem întrebarea: pentru cine avea în vedere regele să mai numească alţi comiţi în Maramureş?

Până la răspunsul autorului vom căuta să ne lămurim tot din textul documentului privilegial dela 1329. Anume în acest act regele spune: „Mai hotărîm ca pământurile lor (scl. ale oaspeţilor) pe cari, după cum declară ei, prin defrişeri le-au luat în stăpânire... să nu poată fi înstreinate din mâna lor de nimeni, oricărui graiu sau neam ar aparţine". Prin acest text, după cum semnalam mai de mult, se confirmă indirect prezenţa unei populaţiuni mai vechi de cât coloniştii în valea Tisei, populaţiune română, care putea ridica pretenţii de stăpânire anterioară asupra terenurilor defrişate de oaspeţi[1]).

Logic, se impune acum întrebarea: cine putea apăra terenurile defrişate de colonişti, de pretenţiile celor de „alt graiu sau neam"? Simplul document privilegial sigur că nu, de cât cu o singură condiţie, anume aceea ca numiţii locuitori de alt neam să fi fost obligaţi, în vre-o formă oarecare, de a respecta ordinele şi decretele regelui, adică autoritatea regală. Această autoritate însă nu putea fi reprezentată nici de primarul coloniştilor, nici de conducătorul populaţiei de alt neam şi limbă pe care documentul nici nu o aminteşte, ci de comitele pe care — după cum am văzut — regele intenţiona să-l numească în aceste părţi maramureşene. In concepţia regală deci comitele reprezenta voinţa monarhului şi autoritatea lui în Maramureş, cel puţin faţă de această populaţie de altă limbă şi neam decât coloniştii, de vreme ce aceştia, prin acelaş act, erau scoşi de sub autoritatea şi jurisdicţia comitelui. Aceasta este singura concluzie logică ce se poate desprinde din informaţiunile indirecte ce ni le oferă documentul din 1329.

---

[1]) *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo.* Bucarest, 1943, p. 62—63.

Autorul însă — după-cum am semnalat — încearcă să reducă importanţa acestor comiţi. „Faptul, că întâlnim un număr de opt persoane — scrie dl Al. F. —, care se intitulează (sic!) în cursul anilor 1303—1368 comiţi ai Maramureşului, nu înseamnă de loc că Maramureşul a fost transformat în comitat. Respectivii comiţi n'au purtat în permanenţă acest titlu, ci numai din caz în caz, când primeau diferite însărcinări în legătură cu oaspeţii regali, fără să exercite nici o jurisdicţie asupra Românilor supuşi exclusiv voevodului lor" (p. 12).

Iată acum şi dovezile autorului în favoarea acestei teorii. „Nicolae lui Mauriciu din 1303 şi 1319 şi Ştefan lui Nicolae din 1326-7, — scrie d. Al. F. — au putut (sic!) să aibă însărcinări temporale numai cu privire la oaspeţii regali, a căror situaţie juridică a fost reglementată numai în 1329" (p. 13). Autorul nu are deci dovada că numiţii comiţi au îndeplinit numai asemenea însărcinări şi totuşi se crede îndreptăţit să o afirme cu certitudine.

Să vedem însă ce spun documentele în această privinţă. Se ştie anume, dintr'un document din anul 1300, că Andrei III ia în stăpânirea lui, prin schimb, dela vechii proprietari, cetatea Vişc, care atunci se afla în comitatul Ugocea, motivând aceasta cu faptul că numita cetate îi este foarte necesară „mai cu seamă pentru apărarea popoarelor, adică a oaspeţilor noştri adunaţi în ţara Maramureşului"[1]). La 1 Oct. 1303 avem apoi amintit pe Nicolae Pók în calitatea de comite de Ugocea şi Maramureş, care, evident, în Maramureş avea rostul să apere pe numiţii oaspeţi. Impotriva cui? Logic nu putem răspunde de cât că împotriva acelei populaţii de alt neam şi limbă, la care se face aluzie în documentul din 1329. La 1319 acelaş Nicolae, fost voevod al Transilvaniei şi de data aceasta comite numai al Maramureşului, nu şi al Ugocei, dinpreună cu fraţii lui, fac o danie în favoarea lui Grigore, Ladislau şi Petru, fii cumnatului său Luca, pentru bunele servicii pe cari le-au adus numitului comite şi pentru că fratele celor amintiţi, Laurenţiu, *în lupta contra*

---

[1]) I. Mihali, *o. c.*, p. 2—3.

oaspeţilor din Maramureş — („in pugna hospitum de Malamorisio") a trecut de partea comitelui, şi prin credinţa dovedită împreună cu fraţii săi a stat în apărarea voevodului şi comitelui Nicolae. Acesta apoi, ţinând seama de cele de mai sus, precum şi de faptul că numiţii fraţi şi-au pierdut proprietăţile lor de lângă Dunăre, cari prin violenţă le-au fost smulse de fii lui Henric, îi despăgubeşte, dându-le alte proprietăţi în comitatul Crasna[1]. Fii lui Henric amintiţi, sunt urmaşii lui Henric Köszegi, cari în 1318 deslănţuiseră răscoala împotriva regelui în Panonia, pe Dunăre, ocupând numeroase cetăţi şi posesiuni. Lupta împotriva oaspeţilor din Maramureş, despre care se face amintire, s'a întâmplat anterior acţiunei lui Henric şi credem că în legătură cu răscoala deslănţuită la 1317 de palatinul Iacob Kopasz, în imediata vecinătate a Maramureşului. Cauza acestui conflict nu ne este cunoscută.

La început — am văzut — rostul comiţilor de Ugocea a fost să sprijinească pe aceşti oaspeţi în activitatea lor pe teritoriul Maramureşului şi în acest scop ei au primit şi sarcina de comiţi maramureşeni. Cum şi-au îndeplinit această sarcină nu o putem şti, dar o putem bănui. Faptul că la 1319 acelaş Nicolae nu mai este şi comite de Ugocea, ci numai de Maramureş, înseamnă că această regiune oferia suficiente venituri regale, din cari o treime revenia comitelui, pentru ca să justifice existenţa unui comite propriu, care fără îndoială că avea însărcinarea să organizeze un comitat pe întreg teritoriul maramureşan. Sprijinitori ai autorităţii regale, şi deci şi ai comitelui, a reuşit să afle şi printre români, ca Dragomir, care la 1317 primise — cum vom vedea — diploma de proprietate asupra satului Giuleşti.

Judecând acum situaţia oaspeţilor din Maramureş în cadrul acestor împrejurări şi ţinând seama de faptul că aceşti oaspeţi reuşesc să obţină cuvenitele lor privilegii abia la 1329, lupta din 1317 dintre ei şi comite n'a putut avea alt scop de

---

[1]) Nagy I., *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis.* Vol. I. Budapest, 1878, p. 505—506.

cât câştigarea libertăţilor obţinute cu 12 ani mai târziu, libertăţi pe cari la 1317 se pare că nu le aveau. Documentul privilegial din 1329 nu acordă oaspeţilor drepturi mai vechi ci, în formă de nouă donaţie, extinderea şi asupra lor a libertăţilor de cari se bucurau oaspeţii din Seleuş din jud. Ugocea.

Am semnalat —cum s'a văzut — din acest act privilegial două elemente caracteristice pentru situaţia politică din Maramureş în primele trei decenii ale sec. XIV, anume scoaterea oaspeţilor de sub jurisdicţia comitelui, fapt care ne-a impus concluzia că până la 1329 această jurisdicţie s'a exercitat efectiv, şi dreptul ca terenurile defrişate în valea Tisei să nu poată fi luate dela numiţii oaspeţi de nici o persoană de alt graiu şi limbă. Acum, faptul că acest din urmă drept este asigurat pe seama oaspeţilor abia prin diploma din 1329 şi că numita diplomă nu face amintire de el ca de un obiceiu mai vechiu, ne îndreptăţeşte să bănuim că până la 1329 certurile dintre aceşti oaspeţi şi populaţia băştinaşe pentru aceste terenuri erau la ordinea zilei. Şi cum proprietarii, întăriţi cu diplomă regală, cari apar în imediata vecinătate a oaspeţilor, sunt — cum am arătat în studiul nostru[1]) — acei Români, cari vor sta în slujba politicei regale, este firesc să presupunem că, cu preţul acestei infeudări, numiţii Români au fost sprijiniţi în conflictele lor cu oaspeţii de către comite, ca reprezentant al puterii regale, cu misiunea de a câştiga pe această cale supuşi credincioşi ai coroanei ungare. Acest fapt, apoi impozitele de cari numai la 1329 au ajuns a fi scutiţi în parte oaspeţii, precum şi jurisdicţia comitelui, care îi ţinea sub severă autoritate şi supraveghere, constituiau, probabil, cauza luptei dintre comite şi oaspeţi la 1317.

Timpul dela 1317—1329 trebue deci socotit ca o epocă de tensiune între oaspeţi şi comite, până la câştigarea privilegiilor amintite, dar şi drept epocă în care acei Români, cari simţindu-se ameninţaţi de pretenţiile teritoriale tot mai mari ale oaspeţilor, pentru a-şi asigura stăpânirea vechilor proprietăţi, sau pentru a obţine altele noi, au preferat să se infeudeze politicei re-

---

[1]) Cf. *Voevodatul Transilvaniei*, p. 57.

gale în Maramureş, exercitată prin comite, primind în schimb diplomele de proprietate dela rege, unii din ei grăbindu-se apoi ca, prin servicii aduse coroanei, să fie ridicaţi la rangul nobilitar.

In perspectiva acestor constatări, pe cari credem a le fi putut desprinde din elementele oferite de datele documentare, afirmaţia d-lui Al. F., că Nicolae lui Mauriciu din 1303 şi 1319, şi Stefan lui Nicolae din 1326—1327 au putut să aibă însărcinări numai temporale(!) şi numai (!) cu privire la oaspeţii regali, rămâne arbitrară; o părere subiectivă, lipsită de orice justificare istorică, a autorului.

Dar tot atât de categoric potrivnică adevărului istoric este şi afirmaţia apodictică a autorului, semnalată de noi la începutul acestui capitol, că pe vremea lui Carol Robert „nici nu se încearcă" cel puţin organizarea unui comitat maramureşan, când realităţile istorice arătate mai sus indică tocmai vădita preocupare a regelui de a organiza acest comitat, iar elementele semnalate de noi justifică concluzia, că autoritatea acestor comiţi s'a exercitat nu numai asupra oaspeţilor, ci a tins, şi în parte a reuşit, să se extindă şi asupra Românilor.

Părerile de mai sus ale d-lui Al. F. nu pot fi sprijinite nici pe dovezi istorice concrete, nici pe vre-o deducţie logică din datele cunoscute, ci ele rămân totatâtea afirmaţiuni gratuite.

In ordinea probelor înşirate în sprijinul tezei că comiţii maramureşeni au avut un caracter provizoriu, comitele următor este Andrei Laczkfy (1349—1350), despre care dl Al. F. susţine că „poartă titlul de „Comes Siculorum, de Bistercia, de Maramarosio et de Barassu" numai în calitate de comandant suprem al expediţiei militare împotriva Tătarilor din Moldova, fără să fi exercitat atribuţiuni administrative şi judecătoreşti asupra Românilor din Maramureş. El nici n'a stat în Maramureş, unde avea însă un locţiitor (!) în persoana lui Nicolae, fiul lui Petru, al cărui rol se mărginea la supravegherea atitudinei voevodatului maramureşan faţă de campania din Moldova" (p. 3). Nu ştiam, până acum, că acest Nicolae, fiul lui Petru, a fost locţiitorul comitelui Andrei în Maramureş. Dacă dl Al. F. va putea dovedi acest lucru, ar constitui un argument în

favoarea celor susţinute de noi, anume că sarcinile acestor comiţi n'au fost numai temporale „dela caz la caz", ci au constituit tot atâtea manifestaţii ale unei politici stăruitoare a regilor ungari, de a suprapune autoritatea comitatensă celei voevodale. Aceasta o dovedeşte şi faptul că unicul document care ne vorbeşte de rolul lui Nicolae, fiul lui Petru, ni-l arată ca „om al magistrului Andrei", care în numele acestuia (!) asistă la executarea de către voevodul maramureşan Ioan a ordinului dat de rege, de a reaşeza în stăpânirea moşiilor lor pe Giula şi pe fraţii săi. Din acest document, pe care îl prezintă şi dl Al. F., nu reiese ceeace susţine dsa, anume că „rolul lui Nicolae, locţiitorul comitelui Andrei, s'a redus la simplu rol de asistenţă, sau de martor" (p. 13), ci dimpotrivă, că el a supravegheat executarea unui ordin regal de către voevod şi că acest lucru îl făcea în calitatea de reprezentant al comitelui Andrei Laczkfy, ca autoritate superioară voevodului.

Părerea că la 1355 Drag ar fi purtat titlul de comite al Maramureşului, părere pe care se grăbeşte să o combată dl Al. F., este inventată de dsa. Noi n'am afirmat un asemenea lucru, ci plecând dela faptul că în acest an Drag venise în Maramureş „în calitatea de comite („comes Drag") ca delegat al regelui, însărcinat să revizuiască graniţele moşiei Giuleşti şi Valea Mare în favoarea lui Dragoş fiul lui Giula", ne îngăduiam doar o ipoteză formulată în următoarea întrebare: „Să fi fost aceasta o încercare a regelui de a verifica la faţa locului, cum ar fi primită de Români instalarea lui Drag în funcţia de comite al Maramureşului, cu evidenta consecinţă a renunţării definitive la voevodat?" In continuare, chiar dacă această ipoteză nu ni s'a părut cu neputinţă de admis, constatam totuşi că Drag n'a funcţionat în calitate de comite maramureşan[1]). Ori dl Al. F. prezintă ipoteza noastră, cu multă rezervă formulată, drept afirmaţie categorică făcută de noi, combătându-o: „In 1355 Drag, fratele voevodului Dragoş al Moldovei, nu poartă titlul de comite de Maramureş, ci numai titlul de comite" (p. 13).

---

[1]) *Voevodatul Transilvaniei*, p. 67—68.

Peste restul comiţilor maramureşeni amintiţi documentar între anii 1356—1368, autorul trece uşor: „Ceilalţi comiţi de Maramureş, menţionaţi în diferite documente: Oliver Ratold (1356), Benedict Himfi şi Simion de Pok (1361—1364), Nicolae Laczkfy (1366) şi Simion de Pok (1368) *vor fi avut(!)* însărcinări temporale cu privire la cetatea Hust şi la oficiul salinar" (p. 14). Simpla afirmare însă, a d-lui Al. F., în lipsă de probe documentare, nu constituie o dovadă.

Cu asemenea metodă, în care afirmaţia categorică premerge informaţia documentară, sau chiar o înlocuieşte total, nu se poate dovedi — cum vrea autorul — că aceşti comiţi, despre existenţa cărora, până la citirea lucrăriii noastre, nu ştia nimic, n'au fost comiţi, că au purtat doar titlul de comite şi şi acesta numai „dela caz la caz", când primeau câte-o „însărcinare", fireşte „temporală" şi aceasta, în Maramureş.

Metoda este greşită şi tendenţioasă în acelaş timp. Se tinde, anume, voit la ignorarea sau fragmentarea şi micşorarea ca importanţă a fenomenului general: *existenţa unei serii întregi de comiţi, pe cari documentele îi arată ca fiind ei — nu voevozii! — plenipotenţiarii autorităţii regale în Maramureş.*

II.

Scopul urmărit de autor, prin prezentarea în felul arătat a rostului comiţilor maramureşeni, este de a înlesni pe această cale dovedirea inexistenţei comitatului şi a existenţei voevodatului maramureşan. In sprijinul acestei teze d-sa aduce însă şi constatări exacte: „Până când ţinuturile Bereg şi Ugocea figurează consecutiv în documente cu numele de „comitatus de Bereg" şi „comitatus de Ugotsa", Maramureşului nu i se zice niciodată comitatus, nici chiar din greşală. El figurează în documente de cele mai multe ori cu numele de *terra Maramorosiensis*, sau simplu *Maramarus* şi *Moramorosius*, iar de câteva ori i se zice *Maramorosiensis*" (p. 12). Apoi, revenind cu acelaş argument, dl Al. F. scrie: „La 2 Februarie 1365, fiul voevodului Sas al Moldovei poartă titlul de voevod de Maramureş; moşiile,

pe cari i le dărueşte regele Ludovic, se află *„in terra Maramorosiensi"*. Cuvântul terra se întrebuinţează în documentul acesta pentru Maramureş de mai multe ori, paralel şi cu acelaş înţeles cu *„terra Moldavana"*. In fine, chiar şi în documentele din 5 Iulie 1368, în care este menţionat magistrul Simion comite de Maramureş, despre moşiile fiilor lui Giula se spune că se află în Maramureş: *„in Maramorosio existentibus"* şi nu în comitatul Maramureşului, cum ar trebui să i se spună necondiţionat, dacă Maramureşul ar fi fost transformat în comitat".

„Din cele expuse mai sus — (caracterul provizoriu al comiţilor şi numirile sub care apare Maramureşul N. A.) — rezultă cu toată certitudinea că atunci când Maramureşul a intrat în sfera de influenţă politică a Ungariei, el avea o puternică organizaţie voevodală autohtonă, a cărei origine se pierde în negura vremurilor celor mai îndepărtate" (p. 14).

Această din urmă constatare a autorului nu este motivată. Premizele nu justifică concluzia. Din ele s'ar putea deduce cel mult inexistenţa comitatului maramureşean, nu însă şi originea şi vechimea voevodatului şi încă „din negura vremurilor celor mai îndepărtate".

Dar nici privitor la comitatul maramureşan premisele amintite nu sunt atât de concludente, cum crede autorul. Prezenţa comiţilor — după cum am văzut — n'a avut caracterul atât de provizoriu şi numai în legătură cu oaspeţii regali, cum susţine d. Al. F. Iar în ce priveşte numirile sub care apare Maramureşul până la 1368, acestea nu sunt cercetate de autor pentru a le desprinde semnificaţia lor adevărată. Din acest motiv vom încerca noi ca din ordinea cronologică şi originea actelor în cari apar aceste numiri, să lămurim şi să fixăm valoarea fiecăreia. Iată această ordine:

1300: *„(terra) nostra Maramarus"* (regele Andrei III)[1].
1326: *„districtus Maramorisiensis"* (regele Carol)[2].
1329: *„hospites de Maramorisio"* (cu aceeaşi valoare ca

[1]) I. Mihali, *o. c.* p. 4.
[2]) *Ibidem*, p. 6.

„predium nostrum de Ugocha" amintit în documentul din 1300 în care Ugocha este comitatus) şi „terra Maramorisiensis" care este „infertilis" etc., deci are înţelesul de pământ maramureşan, (regele Carol)[1].

1336: „*districtus Maramorisiensis*" (Capitlul din Agria)[2].

1343: „woywoda de Maramarosio" (Regele Ludovic)[3].

1346: „*Maramarosio, districtu scilicet Diocesis*" (Capitlul de Agria)[4].

1349: „*terra Maramorisiensis*" (regele Ludovic)[5].

1349: „*terra Maramorisiensis*" (voevodul Ioan)[6].

1350: „*possessiones . . . in Maramarosio*" (regele Ludovic)[7].

1353: „*districtus Maramorisiensis*" (Capitlul de Agria)[8].

1355: „Woivoda olacorum *de Maramorisio*" (regele Ludovic)[9].

1355: „*districtus Maramorosiensis*" (Capitlul de Agria)[10].

1360: „possessiones . . . *in Maramarusio*" (regele Ludovic[11]).

1360: „*terra Maramorosiensis*" (regele Ludovic)[12].

1360: „Woywoda noster Maramorusyensis" (regele Ludovic) şi „*in districtu Maramorusyensis*" referindu-se la textul unui document dat de Capitlul de Agria[13]).

1361: „*terra Maramorusiensis*" (regele Ludovic)[14].

1364: „*in Maramorisio*" (regele Ludovic)[15].

---

[1]) *Ibidem*, p. 9—10.
[2]) *Ibidem*, p. 13.
[3]) *Ibidem*, p. 17.
[4]) *Ibidem*, p. 23.
[5]) *Ibidem*, p. 27.
[6]) *Ibidem*, p. 28.
[7]) *Ibidem*, p. 29.
[8]) *Ibidem*, p. 30.
[9]) *Ibidem*, p. 33.
[10]) *Ibidem*, p. 35.
[11]) *Ibidem*, p. 38.
[12]) *Ibidem*, p. 41 şi 42.
[13]) *Ibidem*, p. 45—46.
[14]) *Ibidem*, p. 50.
[15]) *Ibidem*, p. 53 şi 55.

1365: *„terra Maramorisiensis"* cu aceeaşi valoare ca „terra Molduana" (regele Ludovic)[1].

1368: *„in Maramarusio"* (regele Ludovic)[2].

1368: „possessiones ... *in Maramarussio"*, dar acum este comitat(!) cu judices nobilium şi cu generalis congregatio, deci comitat complect organizat (regele Ludovic)[3].

Din datele de mai sus rezultă deci următoarele fapte:

a) până la 1368 nu există un *„comitatus* Maramorusiensis";

b) termenul de *„terra* Maramorusiensis" şi cel simplu şi resumativ *„in"* sau *„de Maramorusio"*, e folosit de regele Andrei III (1300) şi de regele Ludovic (1343—1368).

c) Carol Robert foloseşte termenul de „districtus" şi forma rezumativă, dar de valoare generală, *„de Maramarusio"* deopotrivă (1326, 1329).

d) „districtus Maramorusiensis" este termenul consacrat al Capitlului din Agria, *districtus* având înţelesul de *diocesis* (1336—1360).

e) Deşi documentele date de autoritatea bisericească, (Capitlul de Agria) înţelege prin „districtus" „docesis" întreg teritoriul Maramureşului, în realitate ea avea în subordine numai populaţia catolică, deci numai anumite puncte din acest teritoriu.

f) Regele, în schimb, când aminteşte de *„terra Maramorusiensis"*, sau rezumativ *„in"* sau *„de Maramorusio" înţelege, fără rezervă, întreg teritoriul maramureşan.*

După cum am văzut, pentru dl Al. F. prezenţa tuturor acestor numiri şi absenţa până la 1368 a termenului de „comitatus Maramorusiensis"[4]) constitue dovada definitivă a absenţei oricărui început de organizaţie comitatensă în Maramureş. Concluzia este prea categorică, chiar forţată.

Termenul rezumativ, dar cu valoare generală „in" sau „de Maramorusio" mai este folosit şi la 1368, când Maramureşul era

---

[1]) *Ibidem*, p. 56.

[2]) *Ibidem*, p. 60, 61.

[3]) *Ibidem*, p. 62.

[4]) De fapt termenul de „comitatus Maramorusiensis"" apare şi se permanentizează numai dela 1373 începând.

comitat organizat, cu „judices nobilium" şi cu „generalis congregatio nobilium". Acest termen este folosit cu aceeaşi valoare, cu care la 1300 Andrei III folosea „predium nostrum de Ugocha" în acelaş document, în care se precizează că acest prediu se află „in comitatu de Ugocha". Exemple de această natură pot fi găsite la tot pasul în documentele contemporane. Deci formula rezumativă, dar cu înţeles general, semnalată mai sus nu are valoarea exclusivistă pe care i-o atribue dl Al. F. şi acelaş caz este şi cu termenul de „terra Maramorusiensis". Ele sunt numiri generale folosite de autorităţile civile pentru întreg teritoriul maramureşan.

Aceeaşi valoare o au însă aceste termene şi în titulatura comiţilor: „Nicolaus Vayuoda... *comes de* Ugotsa et *Maramorusio*" (1303); „Nicolaus Wayuoda... *comes de Malamorisio*" (1319); „Stephano (comite) *de Maramorusio*" (1327) şi la fel la toţi ceilalţi comiţi.

Aceasta constitue un indiciu, credem, convingător, că regele, când a numit comiţii, n'a înţeles să restrângă misiunea şi autoritatea lor numai la populaţia catolică din districtus-diocesis Maramorisiensis, ci să o extindă asupra întregului teritoriu maramureşan. In sprijinul convingerii noastre stă faptul că această populaţie catolică — cum am văzut — dela 1329 începând este scoasă de sub jurisdicţia comiţilor, rămânând în cele administrative sub autoritatea primarului ei, iar în cele bisericeşti, a arhiadiaconului de Maramureş (1333), apoi a vicarilor din Sighet (1346).

Acestea fiind realităţile cari se pot desprinde din datele de mai sus, numirile sub cari apare Maramureşul până la 1368 nu au valoarea exclusivistă pe care le-o atribue dl Al. F. Ele pot constitui cel mult dovada că până curând înainte de această dată, probabil până la 1365, nu s'a putut ajunge la organizarea completă a comitatului maramureşan, dar ele nu exclud activitatea în acest sens a comiţilor maramureşeni.

Dovada acestei activităţi o avem, de altfel, chiar din datele semnalate de dl Al. F. referitoare la politica regelui Ludovic. Aşezarea de colonişti la Sighet şi extinderea privilegiilor din

1329 şi asupra acestora (1352), amendarea vechilor diplome primite de Români în sensul ca toţi să fie supuşi jurisdicţiei regale şi a celorlalţi judecători ordinari ai regatului „după obiceiul nobililor" şi „să plătească cele cuvenite Regelui", instituirea unui „Comes Camerarum Salium" pentru salinele din Maramureş, ridicarea cetăţii Hust şi aşezarea de castelani în ea[1]) sunt tot atâtea fixări de poziţii, atât din punct de vedere economic, cât şi politic, ale autorităţii regale în Maramureş, în vederea organizării comitatului, autoritate pe care o reprezetau comiţii, nu voevozii şi nici nobilimea română.

In lumina acestor realităţi, apare credem destul de lămurit cât de arbitrară este tendinţa d-lui Al. F. de a exclude existenţa, sau cel puţin de a micşora rolul acestor comiţi în Maramureş.

III.

Cu aceste constatări ajungem la un alt aspect al problemei maramureşene, în care părerile noastre diferă de cele ale autorului amintit.

Anume în logica d-lui Al. F. aceşti comiţi trebuesc eliminaţi din procesul evoluţiei interne a voevodatului maramureşan, fiindcă numai prin îndepărtarea lor poate fi prezentată într'un anumit fel(!) evoluţia acestui voevodat.

Pentru noi dimpotrivă, prezenţa acestor comiţi are o mare importanţă, fiindcă ei sunt organele de execuţie ale politicei regale faţă de voevodatul maramureşan, apariţia fiecăruia din ei indicând o anumită fază din raporturile încordate dintre acest voevodat şi autoritatea regală. Noi vedem în seria comiţilor maramureşeni, amintiţi documentar între 1303—1368, mărturia stăruinţei cu care regele încerca să suprapună comitatul, ca reprezentant al ordinei feudale, peste voevodat, care întruchipa autonomia românescă, pentru a o desfiinţa. Această politică, în-

[1]) Cf. *Voevodatul Maramureşului*, p. 17—18.

ceputâ — cum am văzut — de Andrei III, a fost continuată şi de Carol Robert, iar faptul că între anii 1327—1349 intervine o pauză în numirea conţilor, pentru noi a constituit indicaţia că regele Carol, întâmpinând o dârză rezistenţă în executarea planurilor sale, s'a văzut nevoit să suspende numirea de comiţi şi să caute formule de compromis. Rezistenţa amintită — am dedus noi — nu a putut fi desfăşurată de cât de o organizaţie autohtonă locală, care îşi vedea periclitată existenţa de introducerea ordinei feudale prin comitat, fapt care ne-a determinat să credem, că în acest fel avem dovada concretă, atât în ce priveşte autohtonia, cât şi vechimea voevodatului românesc în Maramureş, fără să fim nevoiţi a recurge pentru această dovadă, cum face dl Al. F. la „negura vremurilor celor mai îndepărtate".

Până acum această rezistenţă n'a fost cunoscută de cât din revolta lui Bogdan. Prin interpretarea de mai sus a datelor istorice, credeam a fi putut dovedi în lucrarea noastră că opoziţia contra politicei regale nu este un caz izolat al lui Bogdan, ci este un fenomen colectiv românesc, drept consecinţă a apariţiei comiţilor în Maramureş. Conflictul nu se desfăşoară între un rebel şi rege, ci între instituţia comitatensă şi cea voevodală.

Până la citirea lucrării noastre, d. Al. F. nici n'a bănuit că un atare conflict a putut exista. Pentru dsa cele două instituţiuni au trăit o vieaţă armonioasă, fuzionând într'o formulă fericită. Astfel, la 1940 autorul scria în *Istoria Maramureşului:* „Mândria lui Carol Robert nu putea să sufere independenţa Maramureşului, unde, de altfel îşi câştigase un număr însemnat de partizani... In 1326 regele a intrat în Maramureş, unde probabil a obţinut cu uşurinţă dreptul de a aşeza dealungul frontierei dinspre tătari şi litvani garnizoane militare şi de a extinde raza de expansiune a coloniştilor Saşi până la Câmpulung unde peste 3 ani s'au şi stabilit. Faţă de aceste concesiuni, fruntaşii români au fost recunoscuţi de nobili donatari ai coroanei ungare, cu dreptul de a fi judecaţi numai de rege, precum şi respectarea autonomiei şi a organizaţiei voevodale şi cneziale... Inobilitarea aceasta n'a adus nici un câştig material fruntaşilor maramureşeni, deoarece în locul moşiilor regale ce trebuia să le

doneze, li s'au donat propriile lor moşii, pe cari în baza dreptului valah le stăpâneau din moşi strămoşi; iar ridicarea propriuzisă la nobilat n'a fost altceva de cât o asimilare a gradelor de voevozi şi cnezi cu gradele corespunzătoare din erarhia feudală..."

„Se introduce astfel în Maramureş o *administraţie mixtă feudalo-valahă, având ca organ suprem de conducere congregaţia voevozilor şi cnejilor, prezidată de comitele suprem*"[1]).

Citind lucrarea noastră, d. Al. F. a aflat — spre marea sa stupoare — că acei „comiţi supremi" nu erau oameni de felul imaginarului „Ştefan Vodă din Cuhea, fiul lui Nicolae Vodă", ci comiţi unguri, cari voiau să desfiinţeze voevodatul şi că drept urmare, administraţia mixtă feudo-valahă imaginată de d-sa. pune într'o anumită umbră obrazul istoric al fruntaşilor, cari, fără să câştige nimic prin nobilitare — după cum susţine dl Al. F. — au râvnit-o totuşi, fapta lor având consecinţe funeste pentru existenţa voevodatului.

Acest aspect neprevăzut era cu atât mai penibil pentru autor, cu cât dsa rezervase în aceeaşi lucrare un loc aparte, încă necunoscut în categoriile de nobili, pe seama acelor fruntaşi. „Nobilimea românească — scria dl Al. F., — nu s'a creat cu forţa şi în detrimentul masei poporului, ca nobilimea feudală, ci a evoluat în mod normal, pe baze de merit şi cu consimţământul poporului întreg, a cărui libertate şi drepturi de proprietate au rămas neatinse"[2]).

Fireşte, dacă aceste păreri ale autorului ar corespunde realităţii, ar rămânea inexplicabilă aderenţa maselor la mişcarea de rezistenţă a lui Bogdan.

Pentru a înlătura, deci, posibilitatea punerii acestor fruntaşi într'o lumină atât de nedorită, autorul încearcă şi în 1945, în lucrarea de care ne ocupăm, să prezinte procesul istoric al voevodatului maramureşan pe linia vechei sale concepţii.

---

[1]) *Istoria Maramureşului*, p. 43—44.

[2]) *Ibidem*, p. 24.

„După consolidarea domniei sale — scrie dl Al. F. — regele (Carol Robert N. A.) îşi îndreaptă privirile spre Voevodatul Maramureşului, a cărui situaţie strategică şi geografică avea o deosebită importanţă pentru planurile de cucerire a Moldovei, ocupată de Tătari, cât şi pentru apărarea Haliciului împotriva Litvanilor. Forţa reprezentată de Românii din Maramureş, a impus atât de mult regelui, în cât a renunţat la gândul de a cuceri acest ţinut pe calea armelor, dându-şi toate silinţele, să câştige cu mijloace paşnice prietenia şi supunerea clasei conducătoare româneşti din Maramureş ... Documentele nu amintesc nimic despre tratativele duse cu fruntaşii români din Maramureş, dar că aceste tratative au trebuit să aibă loc necondiţionat, rezultă cu toată certitudinea din măsurile ulterioare, luate de regele Carol cu privire la Maramureş" (p. 6)[1]).

Măsurile la cari se referă autorul le vedem expuse de dsa în capitolul următor. „Intre 1317—1329 — scrie d. Al. F. — regele procedează la reglementarea situaţiei juridice şi administrative a Maramureşului, ca provincie autonomă, condusă de voevodul ei. Familiile voevodale şi cneziale au fost înălţate la treapta nobiliatului donatar, iar dreptul de proprietate şi de moştenire a averilor lor a fost recunoscut şi după dreptul feudal, moşiile lor fiind decretate moşii nobiliare. Acordarea acestor privilegii s'a făcut fără nicio ştirbire a autonomiei voevodale. Nouii nobili Români continuă să rămână sub autoritatea voevodului lor, fără a fi supuşi jurisdicţiei funcţionarilor regeşti. Ei, deşi nobili, nu sunt constrânşi să îmbrăţişeze religia catolică,

---

[1]) Nu ne putem opri la fiecare frază din textele autorului pentru a le analiza temeinicia. Recensia noastră ar lua, astfel, proporţiile unui volum. Semnalăm, însă, din acest citat faptul că autorul nu precizează în ce consta „forţa reprezentată de Românii din Maramureş", forţă care, cum vom vedea, nu o constituiau aceia cari au acceptat nobilatul donatar. Deasemenea autorul nu poate dovedi cu nimic intenţia regelui de a cuceri Maramureşul cu armele şi nu prin mijlocirea comiţilor, cum credem noi — şi nici că regele renunţase la această intenţie. Nu cunoaştem nici o indicaţiune documentară care ar justifica aceste afirmaţiuni ale d-lui Al. F. şi ele rămân simple păreri subiective şi nejustificate, pe cari autorul le prezintă ca certitudini istorice.

ci ca o favoare specială, fără precedent în Ungaria, sunt lăsați să practice liber religia lor ortodoxă, căreia vor aparține și urmașii lor din veacurile următoare. Fruntașii maramureșeni investiți de regele Carol cu privilegiile nobiliatului donatar, nu reprezintă o regiune mică, ci toate regiunile și văile Maramureșului, chiar și ținuturile românești din vecinătate, rămășițele vechilor voevodate românești din Bereg și Ung. Printre acești fruntași români figurează în mod documentar următorii: ...și autorul înșiră în continuare pe: 1. voevodul Bogdan din Cuhea; 2. Iuga, fratele lui Bogdan, cu fii săi Ioan și Ștefan; 3. frații Dragoș și Drag din Bedeu; 4. Silvestru voevod cu fii săi Opriș și Maruș; 5. Giula fiul lui Dragoș, cu fii săi Dragoș, Tătar, Ștefan, Dragomir, Costea și Miroslav; 6. cnezul Stanislau din Bârsana; 7. Lupu Stan; 8. cnezul Stan „dictus Feir"; 9. Petru din Rona de Sus; 10. Stanislau de Dolha; 11. Crăciun, voevodul Românilor din Bereg; 12. Maxim din Iloșva. In dreptul fiecăruia dintre acești doisprezece fruntași autorul arată data diplomelor obținute de la rege (p. 6—9).

In legătură cu aceste acte, d. Al. F. precizează: „Dintre diplomele originale, eliberate de regele Carol Robert în favoarea fruntașilor români înșirați mai sus, azi nu se mai cunoaște de cât una, aceea acordată cnezului Stanislau de Bârsana. In aceasta ni se spune, că „avându-se în vedere serviciile merituoase și credincioase ale cnezului Stanislau, statornicia credinței și a supunerii sale sincere, pe care a avut-o totdeauna față de sacra coroană regală, pe care o are și în prezent și o va păstra și în viitor, îi dăm, dăruim și-l investim pe acelaș cnez Stanislau, și prin el pe erezii săi și pe urmașii erezilor, cu ținutul Strâmturei (terram Zurduky), cu dreptul de a-l stăpâni în mod perpetuu, irevocabil și ereditar, împreună cu toate bunurile care-i aparțin și cu hotarele sale anterioare". Aceeași moșie se scoate de sub jurisdicția, judecata și supunerea regală, oricare, i se mai iartă cnezului Stanislau și urmașilor săi toate obligațiile și impozitele asupra acelui pământ și asupra locuitorilor de pe acea moșie, care se percep după obiceiul și legea nobililor regatului. In fine interzice tuturor lezarea acestei hotărâri, ce-

eace dacă cineva va îndrăsni să facă, va atrage asupra lui mânia regească".

„Din termenii acestei diplome — continuă d. Al. F. — rezultă, că obiectul donaţiei regeşti îl constitue o moşie maramureşeană cuprinsă în limite fixate din vechime. Ca motiv al acestei donaţii este invocată credinţa statornică şi meritele serviciilor prestate de cnezul Stanislau. Documentul nu menţionează însă nicio faptă deosebită, vrednică de a fi răsplătită cu privilegii şi scutinţe atât de extraordinare şi atât de mari. *Dacă atari privilegii şi scutinţe a putut să primească un simplu cnez, care n'a mai avut nici un rol în viaţa publică a Maramureşului, şi care nici nu mai figurează în documente, de cât doar incidental, atunci diplomele regeşti dispărute ale celorlalţi fruntaşi maramureşeni, care au îndeplinit mari şi importante roluri politice, nu puteau să fi conţinut privilegii şi scutinţe mai mici*" (p. 9—10).

Am redat, în cele de mai sus, aproape întreagă expunerea d-lui Al. F. fiindcă ea constituie axa centrală a construcţiei făurită de d-sa în problema maramureşană. Cu ultima concluzie citată a autorului, prin care generalizează privilegiile şi scutinţele acordate de rege lui Stanislau asupra tuturor nobililor amintiţi, am ajuns de fapt în miezul procesului intern al voevodatului maramureşan.

De diploma din 22 Sept. 1326, prin care Carol Robert acorda cneazului Stanislav moşia Strâmtura în condiţiunile arătate, ne-am ocupat şi noi, analizându-o şi trăgând concluzii hotărîtoare pentru situaţia Maramureşului în acea vreme. Până la citirea studiului nostru, dl Al. F. n'a dat acestei diplome nici o importanţă; ea figura în *Istoria Maramureşului* printre numeroasele documente, pe cari d-sa le-a înseilat unul de altul, fără analiză şi fără interpretare. Din studiul nostru a aflat şi dl Al. F. că „drepturile acordate la 1326 sunt neobicinuit de mari . . .", că făcând comparaţie „cu cele obicinuite a fi conferite nobililor cari au prestat mari servicii regalităţii, în deosebi prin fapte de arme, cele deţinute de cneazul Stanislav depăşesc orice uzanţă în această privinţă" şi că în actul de danie din 22 Sept. 1326

acordat lui Stanislau „nu se face nici o pomenire de asemenea fapte de arme, ci se subliniază, ca un merit deosebit al cneazului român, neclintita credință și sincera supunere față de Sacra Coroană"[1]). Toate aceste constatări ale noastre, dl Al. F. și le însușește, fără să amintească izvorul din care le-a aflat, prezentându-le drept observațiuni proprii și — trecând sub tăcere concluziile trase de noi din constatările de mai sus, — se grăbește să generalizeze aceste drepturi neobicinuite asupra tuturor actelor de danie regale conferite fruntașilor români amintiți.

Vom încerca, acum, în cele ce urmează, să cercetăm în ce măsură această generalizare este îndreptățită, sau nu.

Inainte de toate se impune o precizare. Cele 12 familii de fruntași români maramureșni, pe cari le înșiră — după cum am văzut — autorul, indicând și documntele de danie pe cari le-au obținut, drept totatâtea dovezi că „între anii 1317—1329 regele procedează la reglementarea situației juridice și administrative a Maramureșului ca provincie autonomă condusă de voevodul ei", nu toate au primit aceste danii dela Carol Robert și deci nu toate actele pomenite pot fi invocate în sprijinul tezei de mai sus. Să le verificăm în ordinea amintită de autor.

1. Bogdan din Cuhea nu se știe când a primit documentele pe cari regele Ludovic, prin actul din 2 Febr. 1365 le declară anulate „cu consimțământul serenissimei principese doamna Elisabeta, prea scumpa noastră mamă"[2]). Nici o indicație nu avem că aceste acte ar proveni dela doamna Elisabeta încă din vremea lui Carol Robert, sau chiar dela acesta.

2. Despre Iuga, fratele lui Bogdan, documentul dela 1353, la care se referă autorul, nu amintește că ar fi obținut parte din moșia Cuhea prin vreo donație mai veche. Ștefan și Ioan, fiii lui Iuga, cari în anul 1353 intră în stăpânirea acestei părți, acum sunt simpli servientes regii, în timp ce la 1349 Ștefan era rebel alături de Bogdan, iar fratele său voevod al Maramureșului. Nobilitarea lor ca „servientes regii" se face deci pe vremea lui

---

[1]) *Voevodatul Transilvaniei*, p. 52 și urm.

[2]) I. Mihali, o. c., p. 57.

Ludovic, nu a lui Carol Robert, un motiv să credem că nu au căutat să obţină dela acesta din urmă titluri de drept de proprietate asupra moşiilor lor în formă de act de donaţie.

3. Despre Giula din Giuleşti, documentul din 15 Sept. 1349 precizează că deţine moşia dela Carol Robert.

4. Fraţii Dragoş şi Drag din Bedeu au primit deasemenea moşia la 1326; la 1336 ei sunt „servientes regii", deci nobili.

5. Cneazul Stanislau din Bârsana, — se ştie — a primit moşia Strâmtura tot la 1326.

6. Silvestru voevod şi fratele său Stan deasemenea primiseră cneziatul din Sarasău dela Carol Robert.

7. Despre cneazul Lupu-Stan, documentul indicat de d. Al. F. spune că este tatăl lui Venciuc, care acesta şi nu tatăl său, pentru servicii prestate şi dovezi de credinţă, primeşte acum, la 1360, jumătate din moşia Varalia „novae donationis titulo", fără să precizeze că până acum ar fi deţinut-o prin vreo danie regală. Dăruirea ei se face „salvo jure alieno", deci cu condiţia să fie respectate drepturile altor eventuali proprietari mai vechi, sau a vecinilor[1]).

8. Despre cneazul Stan-Albu documentul din 14 Maiu 1361 precizează doar atâta că înainte de această dată a deţinut jumătate din cnezatul Cosău, dar de când şi dela cine, nu se ştie.

9. Petru, proprietarul Ronei de Sus, primeşte la 14 Maiu 1360 această „posesiune" tot „novae donationis titulo" şi cu rezerva: „salvo jure alieno", deci abia acum devine proprietarul moşiei[2]).

10. Stanislau de Dolha, voevodul din Ung, primeşte dania la 1326 dela Carol Robert.

11. Crăciun, voevodul românilor din Bereg, îşi delimitează moşia Bilca la 15 Nov. 1338.

12. Maxim din Iloşva îşi fixează graniţele moşiei ereditare Maxemhaza din comitatul Bereg, în 1341.

Din cele douăsprezece cazuri de danie de mai sus deci numai şapte îşi trag originea din vremea lui Carol Robert, iar

1) I. Mihali, *o. c.*, p. 41.

2) I. Mihali, *o. c.*, p. 43.

din acestea numai patru se referă la fruntaşi maramureşeni, celelalte trei fiind din Bereg şi Ung. Faptul că autorul a invocat toate cele douăspreze cazuri drept dovezi ale pretinsei opere de organizare a Maramureşului săvârşite de Carol Robert între anii 1317—1329, constitue, fără îndoială, fie un abuz inadmisibil, fie o lipsă de discernământ critic în selecţionarea materialului informativ.

Odată precizate aceste fapte, să revenim la documentul din 22 Sept. 1326, prin care Carol Robert acordă cneazului Stanislau drepturi neobicinuit de mari.

Ele constau în libertatea dată lui Stanislau, precum şi locuitorilor Strâmturei, pe care cneazul o primia ca donaţie, de a nu fi supuşi jurisdicţiei şi judecăţii regelui sau a subalternilor lui şi de a fi iertaţi de toate impozitele regale şi de orice sarcină sau dare, ce se încasează obicinuit după legea şi datina nobililor regatului[1]).

Plecând dela faptul că actul din 22 Sept. 1326 este unica diplomă provenită dela Carol Robert, al cărei text original ni s'a păstrat, dl Al. F. crede că nici diplomele obţinute dela acelaş rege de ceilalţi fruntaşi maramureşeni nu puteau cuprinde drepturi mai mici de cât cele conferite cneazului Stanislau. Această părere a autorului nu este prin nimic motivată. Chiar dacă textul celorlalte diplome nu ne este cunoscut, felul şi condiţiunile în cari au fost ele reconfirmate mai târziu arată esenţiale deosebiri între daniile făcute de Carol Robert, oferind astfel indicaţiuni indirecte asupra conţinutului lor probabil.

Diploma lui Stanislau, din 22 Sept. 1326, a fost reconfirmată, la cererea urmaşilor lui, în 9 Aprilie 1346 de către regele Ludovic, dar cu modificările esenţiale. „Noi — spunea regele în actul de confirmare — primim să fie inserat numitul privilegiu al tată-

[1]) Interpretarea dată de noi, în sensul că „cneazul să aibă dreptul de a strânge impozite feudale (lege et more nobilium")... (cf. *Voevodatul Transilvaniei*, p. 53 şi 56) nu o mai menţinem, ci ne limităm doar la textul documentului, pe care dl Al. F. (*Voevod. Maram.* p. 9) îl redă în traducere corectă, în sensul că Stanislau şi locuitorii Strâmturei au fost iertaţi de impozitele regale şi de sarcinile şi impozitele nobilitare.

lui nostru, cuvânt de cuvânt, în aceste scrisori... Dar pe un anumit articol oarecare din amintitul privilegiu părintesc şi anume pe cel despre scutinţe, neclar formulat, îl specificăm mai limpede în aşa fel, că acel Micu şi fraţii săi, precum şi urmaşii lor, trebuie şi sunt datori să se supună jurisdicţiunei noastre regale, precum şi a celorlalţi nobili ai regatului"[1]). Prin urmare, Ludovic lipsi pe Micu şi pe fraţii săi de drepturi esenţiale, pe cari Carol Robert le acordase la 1326 tatălui lor, adică de a nu fi supus nici Stanislau, nici locuitorii Strâmturei, jurisdicţiei şi judecăţii regelui, sau a subalternilor lui.

Cu câteva luni mai nainte, la 28 Dec. 1345, acelaş Ludovic confirmă pe urmaşii voevodului Silvestru în cneziatul din Sarasău, „în condiţiunile cari se cuprind în scrisorile... Domnului Carol... odinioară ilustru rege al Ungariei, iar acele scrisori privilegiale ale tatălui nostru — spunea Ludovic — vrem să rămână în vigoarea, tăria şi statornicia în care persistă şi acum"[2]). Deosebirea între felul cum au fost confirmate de Ludovic daniile primite de cei doi cnezi, Stanislau şi Silvestru, dela Carol Robert, sunt evidente. In timp ce Ludovic vede necesar să restrângă, prin amendamentul citat, drepturile primite de Stanislau la 1326, acelaş Ludovic nu găseşte necesar să modifice nimic în dania făcută de Carol Robert lui Silvestru. Aceasta constitue dovada precisă că actul de danie primit de Silvestru nu cuprindea drepturi identice cu cele acordate la 1326 lui Stanislau.

Trecând acum la cazul lui Drag şi Dragoş, cari în acelaş an 1326 au primit dela Carol Robert moşia Bedeu, şi constatând faptul că peste un deceniu, la 1336, cei doi fraţi sunt amintiţi ca „servientes regii" deci nobili, aceasta dovedeşte că ei s'au încadrat încă de pe vremea lui Carol Robert în ierarhia feudală şi situaţia lor nu era identică cu cea a lui Stanislau din Bârsana. Ca servientes regii ei îndeplineau, fără îndoială, toate obligaţiunile nobililor faţă de rege.

Al patrulea caz maramureşan din vremea lui Carol Ro-

---

[1]) I. Mihali, o. c. p. 21—22.

[2]) I Mihali, o. c., p. 20.

bert este cel al lui Dragomir, care primise la 1317 moşia Giuleşti. Actul de danie nu este cunoscut. Ne-am exprimat părerea că el recompensa probabil servicii militare. La 1349 urmaşul lui Dragomir, Giula, fiul lui Dragoş, obţinu reîntegrarea în proprietatea moşiei Giuleşti, din care fusese alungat de oamenii lui Bogdan, fiindcă refuzase să participe la acţiunea revoluţionară a acestuia[1]), iar la 1355 Dragoş, fiul lui Giula, obţinu reconfirmarea „privilegiului" din 1349. Regele precizează cu acest prilej că întărirea actului privilegial o aprobă, dar cu condiţia respectării drepturilor regale şi anume „aşa ca numitul Dragoş şi tatăl şi fraţii săi mai sus pomeniţi, precum şi urmaşii lor, să fie datori a da cuvenitele dări şi să stea la dispoziţia regelui după obicinuitele datini ale Românilor"[2]). E vorba deci de impozite şi de obligaţiuni militare.

Aceste obligaţiuni par a nu fi fost cuprinse în documentul privilegial din 1349. Faptul este cu atât mai uimitor, cu cât actul e din vremea lui Ludovic, care nu admitea sustrageri dela asemenea obligaţiuni. Totuşi în parte poate fi explicat. Anume documentul privilegial din 21 Sept. 1349 nu este dat de rege, ci de voevodul maramureşan Ioan, care primise la 15 Sept. 1349 ordin dela Ludovic să reaşeze pe Giula, fiul lui Dragoş şi pe fii săi, în posesiunile Valea Mare şi Giuleşti „cu acel drept cu care se ştie că (numitele moşii) le-au aparţinut". In raportul său către rege, din 21 Sept. 1349 — care constitue documentul „privilegial" de care se face amintire în confirmarea dela 1355, — voevodul Iuga arată că reaşezarea lui Giula s'a făcut în prezenţa cnezilor maramureşeni şi a vecinilor, fără ca cineva să se opună, Giula fiind întărit în proprietatea acelor moşii „jure perpetuo possidendas, tenendas et habendas", fără să se precizeze nici un fel de obligaţiuni.

Considera, oare, voevodul Ioan, obligaţiunile specificate mai târziu de rege ca dela sine înţelese? Pare puţin probabil. Fap-

---

[1]) I. Mihali, *o. c.*, p. 26—29.

[2]) I. Mihali, *o. c.*, p. 33—34; cf. şi Al. Filipaşcu, *Voevolatul Maramureşului*, p. 17.

tul că la 1355 regele se vede nevoit să le precizeze, lasă să se bănuiască posibilitatea ca ele să nu fi fost respectate şi, în acest caz, s'ar putea presupune că ele nu se subînţelegeau în actul privilegial şi deci că ele nu existau nici în actul de danie din 1317. Nu trebue să excludem însă nici eventualitatea ca Giula, prin atitudinea lui refractară faţă de mişcarea revoluţionară a lui Bogdan, să fi căutat să obţină la 1349 favoruri mai mari decât cele avute până atunci.

In cazul că obligaţiunea militară şi cea fiscală faţă de rege nu era cuprinsă în actul din 1317, atunci condiţiunile donaţiei obţinute în acel an de Dragomir dela Carol Robert sunt apropiate de drepturile primite la 1326 de cneazul Stanislau. Nu sunt însă şi identice. Dacă, în adevăr, în documentul din 1317 se cuprindea scutírea de impozite regale şi de servicii militare, — ceeace nu e sigur —, cert este că dreptul de a nu fi supus jurisdicţiei şi judecăţii regelui sau a subalternilor lui, drept acordat — după cum am văzut — cneazului Stanislau, n'a figurat şi în diploma din 1317 dată de Carol Robert lui Dragomir. Abrogarea acestui drept nu figurează în amendamentul pe care îl face regele în actul de confirmare din 1355 al diplomei privilegiale din 1349, dată urmaşilor lui Dragomir, aşa cum am văzut că acel drept a fost abrogat de rege prin actul de confirmare din 1346 al diplomei primite de Stanislau la 1326.

Reprivind — în lumina preciziunilor date de documente — cele patru acte de danii acordate de Carol Robert fruntaşilor maramureşeni amintiţi, se impune constatarea că fiecare danie cuprinde condiţiuni deosebite şi că drepturile acordate cneazuzului Stanislau nu pot fi generalizate asupra celorlalţi trei fruntaşi maramureşeni şi cu atât mai puţin asupra totalităţii celor douăsprezece cazuri amintite, aşa cum atât de arbitrar o face dl Al. F. Caracterul variat al acestor danii poate proveni, fără îndoială, din natura variată a serviciilor prestate regelui de aceşti fruntaşi, dar el poate constitui şi o indicaţie în ce priveşte atitudinea acestora faţă de politica regală în Maramureş, unii acceptându-o total şi punându-se fără rezerve în serviciul regelui, ca Drag şi Dragoş din Bedeu, deveniţi nobili, alţii dovedin-

du-se a fi acceptat uşor condiţiile nouei ordine, ca Silvestru, şi alţii par a se fi arătat mult mai greu de câştigat pentru politica regală, cum a fost cneazul Stanislau.

In perspectiva acestor constatări, drepurile pe cari le-a primit la 1326 cneazul Stanislau sunt în adevăr excepţionale, fapt care — ţinând seamă de politica regală urmată în acest timp în Maramureş — ne-a determinat să considerăm în lucrarea noastră actul dela 22 Sept. 1326, drept „cea mai ispititoare tentaţie oferită de rege cnezilor maramureşni, pentru a-i câştiga la credinţa faţă de coroana ungară"[1]).

Fără să amintească cel puţin acest punct de vedere al nostru, sau să-i discute temeinicia sau lipsa de temeinicie, d. Al. F. se grăbeşte — cum am văzut — să generalizeze drepturile şi libertăţile cuprinse în dania din 22 Sept. 1326 asupra tuturor celor douăsprezece familii de fruntaşi amintiţi, deşi numai despre patru familii maramureşene avem dovezi că au primit danii dela Carol Robert, iar aceste danii diferă, în ce priveşte drepturile primite, nici una din ele ne atingând gradul neobicinuit de mare al drepturilor şi libertăţilor acordate lui Stanislau.

Scopul acestei abuzive generalizări din partea autorului este de a da o aparenţă de verosimilitate felului cum doreşte dsa să prezinte rolul fruntaşilor maramureşeni amintiţi în evoluţia voevodatului.

Până la apariţia lucrării noastre, dl Al. F. vedea procesul de transformare internă a voevodatului maramureşan sub un aspect cu totul senin. Astfel, am arătat cum în *Istoria Maramureşului* credea în existenţa unei „administraţii mixte feudo-valahe". Nu mult schimbă autorul din părerile de atunci nici mai târziu în *Le Maramureş*[2]) „Maramureşul — scria dsa — este organizat într'un voevodat, subîmpărţit în mai multe cneziate. Cnezii, în fruntea cărora stătea voevodul Maramureşului, exercitau toate atribuţiunile administrative, judecătoreşti şi militare,

[1]) *Voevodatul Transilvaniei*, p. 56.

[2]) Cf. *Le Maramureş*, p. 11—12.

după datinele drepului românesc (Ius Valachicum). Românii sunt vasalii regelui ungar, care are un singur reprezentant în Maramureş, iar darea lor nu este de cât jumătate din a cincizecea parte a oilor lor".

„Această organizaţie patriarhală a Românilor durează până la transformarea provinciei în comitat, la 1385. Atunci atribuţiunile cnezilor au fost transferate automat asupra pretorilor comitatului, iar cele ale voevodului revin comitelui, sau vicecomitelui. Intre timp, instituţia voevodală rămâne în vigoare până la începutul secolului XV, data dispariţiei ultimilor titulari, voevozii Balc şi Drag, cari au păstrat înalta demnitate de comiţi de Maramureş timp de patruzeci de ani".

„Abolirea organizaţiei patriarhale româneşti a contribuit într'o largă măsură la ridicarea familiilor voevodale şi cneziale la nobilatul donatar şi la prefacerea moşiilor voevodale şi cneziale în domenii nobilitare. Ridicarea unora la nobilatul donatar a fost un act, prin care regele investia persoana respectivă cu toate privilegiile nobilimei Coroanei ungare, şi, în acelaş timp, îi făcea danie un domeniu nobilitar cu drept de proprietate veşnică şi de transmiterea lui asupra urmaşilor. Cum regii Ungariei nu aveau nici o proprietate în Maramureş, ei au donat nobililor români propriile lor moşii, pe cari le-au moştenit dela înnaintaşii lor şi pe cari le stăpâneau în conformitate cu dreptul românesc. Astfel, nobilarea Românilor din Maramureş n'a fost altceva de cât asimilarea demnităţilor de voevod şi de cneaz cu gradele corespunzătoare din ierarhia feudală şi investirea propriilor lor moşii cu privilegiile nobilimei".

In mintea autorului deci întreg procesul de mai sus s'a petrecut în mod firesc — chiar fericit, de vreme ce Românii s'au putut ridica la o situaţie atât de înaltă — ca în cel mai împăcat colţ al pământului.

Aceasta, până la citirea lucrării noastre. După aceea atmosfera de pace şi fericire se risipeşte şi în lucrarea de care ne ocupăm autorul schimbă tabloul, adaogându-i culori de orgolioasă mândrie conştientă, chiar de accente eroice.

„Ceeace l-a determinat pe regele Carol — scrie d. Al. F. —

să acorde fruntaşilor maramureşeni aceste privilegii (— cele cuprinse în actul lui Stanislau la 1326. N. A.) — a fost însaşi starea politică specială a Românilor din Maramureş, organizaţi într'un voevodat, la a cărui autonomie ţineau tot atât de mult ca la propria lor viaţă. *Ca să poată respecta deci autonomia voevodatului românesc, regele a fost silit(!) ca, odată cu ridicarea fruntaşilor la nobilatul donatar, să-i scutească de orice impozite şi să-i scoată de sub orice jurisdicţie şi judecată regală şi a funcţionarilor regeşti.* Orice jurisdicţie exercitată de rege şi de reprezentanţii acestuia asupra Românilor din Maramureş, orice dări impuse pentru a fi încasate prin funcţionarii regeşti şi orice constrângeri pentru îmbrăţişarea religiei catolice, ar fi însemnat o gravă ştirbire a autonomiei voevodale şi a libertăţilor de care se bucurau aceşti Români. De aceea, *ca să poată ajunge cu ei la o înţelegere paşnică, regele a fost silit (!) să le acorde privilegii şi scutinţe atât de mari şi de neobicinuite, în cât faptul acesta constitue un exemplu unic în istoria feudalismului maghiar...*"

„*De acelaş gând, de a nu leza cu nimic autonomia voevodatului românesc,* regele a fost călăuzit şi la 29 Aprilie 1329, când a reglementat situaţia juridică a oaspeţilor regali, care în răstimp s'au extins şi la Câmpulung" (p. 10).

Toate acestea s'au întâmplat — cum ne asigură autorul — între anii 1317—1329, când „regele procedează la reglementarea situaţiei juridice şi administrative a Maramureşului, ca provincie autonomă condusă de voevodul ei".

Comparând textele de mai sus ale aceluiaş autor vedem — acum după citirea lucrării noastre — o esenţială deosebire. Autorul nu mai vorbeşte nici de formula miraculoasă a „administraţiei mixte feudo-valahe", nici de „asimilările în grad", ci de o autonomie voevodală, care — datorită apărătorilor ei, fruntaşii maramureşeni, gata să-şi dea vieaţa pentru ea, — exercită o presiune asupra regelui, constrângându-l să acorde numiţilor fruntaşi privilegii şi scutinţe cari „constitue un exemplu unic în istoria feudalismului maghiar".

Dar nici acest fel de a prezenta procesul istoric al voevodatului maramureşan nu corespunde realităţilor de atunci.

Pentru justificarea tezei de mai sus, autorul trebuia să lămurească următoarele nedumeriri:

a) Dacă regele Carol Robert a fost, în aceşti ani, atât de grijuliu, ca nu cumva să ştirbească autonomia voevodatului, de ce acelaş rege, tocmai în acest timp, numeşte comiţi în Maramureş, cari, de sigur, n'au fost trimişi aici să apere ei autonomia voevodală?

b) Cine ameninţa această autonomie, dacă comiţii nu, iar regele s'a străduit „să o poată respecta", ba chiar „de a nu o leza cu nimic"?

c) Dacă aceasta a fost atitudinea regelui faţă de voevodat, şi dacă apărătorii autonomiei voevodale erau fruntaşii maramureşeni amintiţi, ce rost a mai avut ca regele să acorde acestor fruntaşi drepturile şi libertăţile „unice în istoria feudalismului maghiar"?

d) Intru cât numiţii fruntaşi erau mai în măsură să apere autonomia voevodatului în noua lor calitate de „nobili donatari ai regatului" şi nu în vechea lor calitate de cnezi şi voevozi, organic legaţi de fiinţa acestei autonomii?

e) Ce avantagii a obţinut regele, pentru el şi pentru coroana ungară, prin nobilitarea acestor fruntaşi şi acordarea drepturilor amintite, dacă toate nu schimbau nimic din situaţia juridică anterioară a autonomiei voevodatului maramureşan?

Toate aceste nedumeriri arată lipsa de logică a tezei autorului amintit. Iar lipsa de temeiu istoric al acestei ticluiri artificiale o dovedesc faptele verificate, anume stăruinţa regelui de a numi comiţi în Maramureş şi politica de ademenire a fruntaşilor maramuşeni la acceptarea autorităţii regale şi a ordinei feudale.

Dacă a existat, deci, pentru rege, un factor de constrângere, care să-l determine a acorda fruntaşilor maramureşeni amintiţi drepturi şi libertăţi şi să-i facă „nobili donatari", acesta n'au fost numiţi fruntaşi maramureşeni,cari — după cum am arătat în studiul nostru — au contribuit la desfiinţarea autonomiei voe-

vodale, nu la apărarea ei, ci rezistenţa opusă de voevodat, prin alţi reprezentanţi ai săi, faţă de politica regală din Maramureş. De aceea, apărătorii autonomiei voevodatului românesc nu trebue căutaţi în rândurile fruntaşilor deveniţi „nobili donatari", ci în rândurile mulţimei cnezilor şi voevozilor cari au rezistat ispitelor regale, pentru a apăra voevodatul împotriva amestecului comiţilor şi a funcţionarilor regali — ca reprezentanţi ai ordinei juridice şi ai fiscalităţii feudale — în autonomia românească.

Stăruinţa cu care autorul încearcă să prezinte pe numiţii fruntaşi nobilaţi drept vajnici apărători ai autonomiei voevodale, când în realitate prin ei s'a spart solidaritatea celor cari apărau cu adevărat această autonomie, determinând astfel eşecul mişcării lui Bogdan în Maramureş, nu poate fi justificată de raţiuni obiective, ci numai de preocupări subiective.

Ne-am întrebat, citind studiul d-lui Al. F., ce anume îl poate determina să interpreteze, potrivnic oricărei logici istorice şi a indicaţiunilor documentare, procesul de evoluţie al voevodatului maramureşan şi atitudinea lui Carol Robert faţă de acest voevodat? Răspunsul nu-l putem afla de cât în informaţia dată de autor, că printre fruntaşii maramureşeni, cari au beneficiat în anul 1326 de ridicarea lor la „nobilatul donatar", se afla şi „Stanislau de Dolha, fostul voevod al Românilor din comitatul Ung" (p. 9). Ori, d. Al. F. ne asigură pe foaia de titlu a lucrării *Istoria Maramureşului* că d-sa este „de Dolha şi Petrova"...

IV.

O interpretare cu totul curioasă găsim în lucrarea autorului şi în ce priveşte mişcarea lui Bogdan.

Despre acţiunea voevodului revoluţionar s'a ocupat şi d. Al. F. în *Istoria Maramureşului* (p. 47—55) cât şi în *Le Maramureş* (p. 14—15), dar o expunere mai sistematică a acestei mişcări o face abia în lucrarea de care ne ocupăm (p. 16—25). De data aceasta însă d. Al. F. ia atitudine critică, pe care până acum n'a manifestat-o în problemele legate de revolta lui Bog-

dan[1]), încercând, ca prin expunerea pe care o dă, pe lângă punerea în valoare nouă, nebănuită până acum de d-sa, a materialului documentar, să rectifice şi unele păreri ale noastre, fireşte, fără să amintească nici de data aceasta de autorul lor.

„Nu se poate preciza data când şi-a început domnia voevodul Bogdan — scrie, însuşindu-şi constatarea noastră, autorul —, dar în acest timp el era un om între două vârste, aşa că el putuse domni până la 1343 chiar şi timp de două decenii. *Nu cunoaştem nici motivul disgraţiei lui Bogdan, care trebue să fi fost consecinţa unei fapte de duşmănie împotriva tânărului rege Ludovic* (1342—1382). Faptul că regele n'a luat nicio măsură de pedepsire pentru comploturile şi trădările sale repetate timp de un sfert de veac, ni-l prezintă pe voevodul Bogdan ca o personalitate atât de importantă, în cât regele este gata să-i ierte orice greşală, orice trădare, numai să-l ştie sub ascultarea lui" (p. 17)[2]).

---

[1]) Caracteristice pentru lipsa oricărui simţ critic cu care şi-a redactat autorul *Istoria Maramureşului* sunt numeroasele erori ca acestea: Bogdan ar fi „fiul şi urmaşul lui Ştefan Vodă" care Ştefan ştim că era comitele ungur din familia Pók; Bogdan „din cauza ţinutei sale dârze n'a fost investit de cât cu atribuţiuni de voevod", când autorul se putea convinge că până la Baliţă şi Drag, după 1368, nici un voevod n'a fost investit şi cu demnitatea de comite; Andrei Laczkfy ar fi fost comite al Maramureşului încă din 1343, deşi documentele ni-l arată în această calitate numai la 1349; atacul lui Bogdan împotriva lui Ioan de Kölcse ar fi fost un act de răzbunare, iar la acest atac din iarna anului 1342—1343 ar fi participat şi Ştefan, fiul lui Iuga, deşi documentele îl arată pe Ştefan ca partizan al lui Bogdan abia la 1349 etc. . .

[2]) Constatările de mai sus sunt ale noastre, nu ale d-lui Al. F. In 1942 scriam: „. . il fatto che per due decenni e mezzo il re non ha osato toccare le terre del voevoda ribelle e neppure di citarlo in giudizio per insubordinazione, conformemente al diritto feudale, mostra da una parte la personalità eccezziionale di Bogdan e dall'altra la totale adesione popolare maramuresciana alle spalle di questo ribelle, che il re non ha potuto convincere a rinunciare alla sua azione politica (cf. I. Moga, *I Rumeni di Transilvania nel Medio Evo.* Bucarest, 1943, p. 68. Extras din *Revue Historique de Sud-Est Européen,* 1942, XIX). Iar în 1944 la fel: „Deci, după un sfert de veac de activitate revoluţionară a lui Bogdan împotriva autorităţii coranei ungare timp în care săvârşise şi actul răspicat al trădării, descălecatul, regele, fără să în-

In pagina următoare a aceleiaşi lucrări, dl Al. F., în contrazicere vădită cu afirmaţiile de mai sus, scrie: *„Infidelitatea lui, Bogdan n'a putut să provină dintr'un act de rebeliune îndreptat direct împotriva noului rege.* Un atare act — explică autorul — ar fi avut consecinţe grave asupra lui, încât el n'ar fi putut să scape fără pierderea privilegiilor nobilitare şi confiscarea moşiilor sale în favoarea coroanei. Aşa ceva după cum s'a arătat mai sus nu s'a întâmplat. De aceea, *singura ipoteză acceptabilă pentru a explica conflictul dintre regele Ludovic şi voevodul Bogdan este aceea că Bogdan, cunoscând tendinţele politice ale nouei camarile, a refuzat să colaboreze cu ea. preferând să abdice de bună voie din demnitatea de voevod.* Numai printr'un astfel de *gest diplomatic* putea Bogdan să înlăture *consecinţele grave ale răzbunării regeşti. Presupusa destituire a lui Bogdan din voevodat nu se poate accepta.* O atare măsură nu se împacă cu situaţia pe care o are exvoevodul Bogdan, care continuă să se bucure de toate privilegiile şi scutinţele primite dela regele Carol Robert, să locuiască nestingherit pe teritoriul fostului său voevodat, să reziste cu toată energia tendinţei regale de a desfiinţa treptat autonomia voevodală şi să comploteze neîntrerupt împotriva regelui şi a reprezentanţilor săi" (p. 18).

Ipoteza de mai sus este în adevăr originală şi aparţine în întregime d-lui Al. F. Poate fi ea, oare, şi verosimilă? Să vedem.

După cum susţine autorul, Bogdan ar fi demisionat din voevodat, din cauza tendinţelor politice ale nouei camarile din jurul regelui, camarilă cu care a refuzat să colaboreze. Care este

drăsnească nici după acest act să sancţioneze pe voevodul rebel, abia acum, când armata ungară suferise definitiva înfrângere în Moldova şi când această ţară fu scoasă de sub autoritatea coroanei ungare, se decide să sechestreze moşia din Maramureş a lui Bogdan, pentru a o da lui Baliţă şi fraţilor săi. Această atitudine a regelui ne dă măsura proporţiilor excepţionale a personalităţii lui Bogdan, căruia unul din cei mai de seamă monarhi ai Ungariei, Ludovic cel Mare, fusese în stare să-i ierte cele mai răspicate acte de tradare, numai să-l poată avea printre credincioşii săi". (Cf. *Voevodatul Transilvaniei* p. 73—74). Fireşte, d. Al. F. nu citează nici uno din aceste lucrări ale noastre la locul cuvenit, deşi pe amândouă le-a consultat stăruitor.

însă această camarilă şi cari sunt tendinţele ei? Răspunsul poate fi dedus din fraza următoare: „Ceeace a putut determina pe voevodul Bogdan la acte de necredinţă, n'a putut să fie altceva, de cât tendinţa vădită a noului rege, influenţat de sigur de sfetnicii săi, de a pune stăpânire totală pe Maramureş" (p. 17). Autorul şi dovedeşte, cu fapte concrete cunoscute, această tendinţă a regelui, dar rămâne dator cu probele necesare că regele ar fi activat „influenţat de sigur de sfetnicii săi", aceasta rămânând doar o părere personală a d-lui Al. F. Dela simpla enunţare a acestei păreri apoi, autorul, în pagina următoare, vorbeşte despre „sfetnici" ca despre o bine cunoscută camarilă, care ea şi nu regele a fost factorul determinant al tendinţei „de a pune stăpânire totală pe Maramureş". Se pleacă deci dela o presupunere, pe care autorul, pe propria-i răspundere, o transformă în fapt cert, pentru a-i servi drept premisă la o viitoare concluzie.

Cu această metodă, d-sa aşează acţiunea revoluţionară a lui Bogdan ca îndreptându-se nu împotriva regelui, ci a „camarilei", pentru a putea astfel prezenta un tablou neverosimil despre raporturile revoluţionarului Bogdan cu regele.

In adevăr, dacă ar fi să acceptăm ipoteza d-lui Al. F., Bogdan ar apărea în postura unui rebel cu tocmeală, un fel de erou impostor, cu psihologie de iesuit, care face revoluţie demisionând din voevodat, locuieşte nestingherit în Maramureş, dar se opune „tendinţelor regale", complotează chiar, dar cu permanenţa grije „să înlăture consecinţele grave ale răzbunării regale", adică să nu-şi piardă moşiile şi drepturile nobilitare.

Izvoarele istorice desmint însă o asemenea ipoteză. La 1343, când Bogdan este amintit întâia oră documentar, el este pentru rege „fost voevod" şi „necredincios al regelui" („noster infidelis; la 1349 este amintit de rege ca „cunoscut necredincios al nostru şi al regatului nostru" („nostro et regni nostri notorius infidelis), deci duşman al regatului; peste un deceniu apoi Bogdan a descălecat în Moldova ca duşman al autorităţii regale, deci ca rival al regelui(!), nu al unei camarile.

Aceste fapte le cunoaşte şi autorul, dar se pare că d-sa este atât de adânc convins că forţa propulsivă a procesului de evolu-

ție a voevodatului maramureșan îl constituia dreptul de pro prietate asupra unor moșii și titlurile în temeiul cărora ele sunt stăpânite, în cât nu poate vedea pe Bogdan, de cât activând și el numai în această sferă minoră a preocupărilor.

Ori, dacă aceasta l'ar fi interesat pe Bogdan, n'ar fi fost nevoie să se mai răsvrătească. Regele i-ar fi dat și alte moșii și l-ar fă lăsat voevod pe vieață.

Potrivnic tezei autorului însă, din tot ce putem desprinde din activitatea acestui revoluționar, reiese că Bogdan a fost preocupat de un singur gând, anume salvarea voevodatului maramureșan și afirmarea autonomiei lui până la deplină suveranitate, pe care dacă n'a putut-o realiza, din pricina partidei Dragoșeștilor, în Maramureș, a desăvârșit-o în Moldova. Toate izvoarele istorice îl arată pe Bogdan ca pe un revoluționar autentic, o personalitate dominantă, fără târgueli și compromisuri, cu acțiuni hotărîte, prin cari a dat cea mai grea lovitură suferită de regele Ludovic în cursul domniei: pierderea Moldovei.

In lumina acestor realități, încercarea autorului de a-și acredita ipoteza-i amintită, rămâne doar ca dovadă a unei miopii istorice, care nu se poate desprinde din măruntele socoteli ale unei atitudini subiective. In ce ne privește, încercăm un sentiment de tristețe la gândul că această diformare a imaginei lui Bogdan s'ar putea datori și dorinței, în repetate rânduri manifestată de autor, de a ne rectifica[1]), afirmând pe cât de catego-

---

[1]) Dorința autorului, de a ne rectifica cu orice preț, ia, une-ori, aspecte amusante. Astfel, în legătură cu revolta palatinului Iacob Kopasz (1317) pe care am amintit-o în lucrarea noastră, crezând a putea desprinde o legătură între ea și dania primită de Dragomir la 1317, d. Al. F., fără să amintească de ipoteza noastră, o combate totuși scriind: „Presupunerea, că la luptele acestea ar fi participat și unii din cnezii Maramureșului, ca aliați ai regelui Carol, nu este confirmată de nici un izvor documentar. De altă parte — se vede nevoit autorul să adaoge —, după cum ne informează un document papal din anul 1319, magnații rebeli din Ungaria au fost ajutați în lupta lor și de sehismatici din Transilvania și din părțile învecinate cu ea, adică de Români, împotriva cărora regele era invitat să pornească războiu" (p. 6). Deși această ultimă informație aflată de autor într'o recentă lucrare a d-lui Dr. Șt. Pascu, vine în sprijinul ipotezei noastre — Dragomir a putut lupta

ric, pe atât de neîntemeiat, că „Presupusa destituire a lui Bogdan din voevodat nu se poate accepta". Nu o poate accepta d-sa, dar ea rămâne totuşi singura concluzie logică ce se poate trage din faptele istorice cunoscute.

Tot în legătură cu mişcarea voevodului rebel, autorul scrie: *„Acţiunea lui Bogdan a avut ca scop apărarea şi menţinerea neştirbită a celei mai largi autonomii pentru voevodatul românesc din Ţara Maramureşului.* Infiinţarea statului moldovean dependent de coroana ungară, l-a silit pe Bogdan să-şi revizuiască planul iniţial al acţiunii sale revoluţionare ... el a fost silit să renunţe la planul său iniţial, hotărându-se să-l realizeze dincolo de frontierele Maramureşului, în Moldova" (p. 22). Acum, dacă „planul iniţial" a lui Bogdan a fost „apărarea şi menţinerea neştirbită" a autonomiei voevodatului maramureşan — cum pare că reiese din textul demai sus — ne vedem obligaţi a sublinia faptul că autorul, în cuprinsul lucrării sale, nu aduce nici o dovadă proprie din care să rezulte această intenţie a lui Bogdan şi că fraza de mai sus cuprinde rezultatul cerceta-

---

în acest timp, alături de rege şi nu de magnaţi —, autorul ne combate ...

Mai caracteristic e următorul caz:

„Presupunerea, că după Bogdan ar fi urmat ca voevod fratele său Iuga, nu se poate dovedi documentar" scrie autorul. „De altfel Iuga nu figurează ca fiind în vieaţă, în nici un document. La 1349 figurează ca voevod al Maramureşului Ioan, fiul lui Iuga, şi nimic nu ne împiedică să credem că el şi-a început domnia îndată după abdicarea lui Bogdan" (p. 19).

Se înţelege dela sine că cel vizat cu „presupunerea", care nu poate fi dovedită documentar, suntem noi, iar cel ce are dreptul de a nu fi împiedicat să creadă, tot fără nici o dovadă documentară, este d. Al. F. Numai că autorul ne combate cu argumente atât de hotărâtoare nu numai pe noi, ci şi pe sine însuşi, care tot fără nici o dovadă documentară scria în *Istoria Maramureşului* ca despre un fapt sigur: „Bogdan în consecinţă a fost înlocuit în funcţiunea de voevod cu fratele său Iuga, care însă n'a funcţionat de cât puţină vreme, de oarece în 1349 această demnitate o deţinea fiul său Ioan" (*O. c.*, p. 47—48). Noi n'am avut această certitudine a d-lui Al. F. şi ne-am permis să o formulăm doar ca ipoteză, arătând şi motivele cari ne-au determinat să emitem această „presupunere".

Nu mai stăruim asupra altor rectificări, de aceeaşi valoare, ci continuăm a semnala numai elementele esenţiale din lucrarea d-lui Al. F.

rilor noastre, nu ale d-lui Al. F. In *Istoria Maramureşului* autorul nu vede în înfiinţarea statului Moldovei un factor nou, care să-l determine pe Bogdan să renunţe la „planul iniţial", pentru a-l realiza pe teritoriul Moldovei, ci doar faptul că acest stat „oferea lui Bogdan posibilitatea unei evadări de sub autoritatea regală" (p. 51—52).

Din lucrarea noastră în schimb, d. Al. F. a aflat că: *„Bogdan dă mişcării un obiectiv nou: stăpânirea Moldovei, fiindcă acest bastion răsăritea al coroanei ungare, atâta timp cât era condus de oamenii credincioşi regelui, zădărnicea orice putinţă de afirmare a autonomiei româneşti din Maramureş"* (p. 68), precum şi concluzia în legătură cu voevodatul Maramureşului, *„voevodatul a tins spre afirmare deplină a independeţei faţă de coroana ungară, pe care dacă n'a putut-o realiza în Maramureş, a desăvârşit-o în Moldova, prin descălecatul lui Bogdan"*, (p. 76). Odată aflate aceste chei de boltă pentru înţelegerea evoluţiei voevodatului maramureşan, d. Al. F. le utilizează, fără să ne citeze, ca pe rezultate ale propriilor sale cercetări, cum se vede lămurit din textul citat mai sus.

După descălecat, regele atacă pe Bogdan. Dl Al. F. prezintă această acţiune în următorul fel: „Alarmat de noua trădare a lui Bogdan, regele se grăbi să vină în ajutorul credincioşilor săi şi să readucă la supunere pe Bogdan. In lupta ce s'a dat în Munţii Maramureşului — probabil între Borşa şi Cârlibaba — regele a întâmpinat o rezistenţă atât de înverşunată din partea lui Bogdan, în cât, ca să evite un dezastru total şi ruşinos, a recurs la bunele servicii diplomatice ale lui Dragoş, fiul lui Giula. *Acesta pare să fi izbutit a-l determina pe voevodul Bogdan, să recunoască suveranitatea coroanei ungare şi să dea asigurări privitoare la respectarea moşiilor aparţinătoare fiilor lui Sas Vodă.* Ca urmare, regele a considerat Moldova ca „restaurată", iar în primăvara anului următor (1360) a procedat la răsplătirea meritelor fruntaşilor maramureşeni, câştigate în campania împotriva lui Bogdan" (p. 23).

Acest text nu redă fapte istorice, ci pure invenţiuni. In adevăr, autorul nu poate aduce, sau cel puţin până acum nu a adus,

nici o dovadă despre existenţa luptei povestite şi cu atât mai puţin despre locul, desfăşurarea şi rezultatul ei.

Dar unde imaginaţia autorului depăşeşte limitele îngăduite de datele istorice verificate, este ipoteza d-sale că Bogdan, după descălecat, a putut fi determinat să recunoască suveranitatea coroanei ungare şi să dea asigurări privitoare la moşiile fiilor lui Sas.

In perspectiva ipotezei de mai sus, Bogdan, când se află în culmea acţiunii sale revoluţionare, apare ca un impostor, pentru care descălecatul s'ar fi redus la o banală scoatere din drepturile domniei a fiilor lui Sas — pe cari de altfel cariera lor ulterioară nu-i arată ca pe nişte netrebnici, — pentru a se aşeza el în scaunul Moldovei, fără a schimba nimic din situaţia politică juridică a acestei ţări. Mai mult, acest act, a putut fi pentru Bogdan şi un obiect de târguială cu adversarii săi, în jurul unor moşii, despre existenţa cărora autorul nu aduce nici o dovadă.

Din fericire însă logica sănătoasă, care ţine seama de realităţile istorice verificate, respinge asemenea diformări ale personalităţii şi acţiunei lui Bogdan.

Dacă acest erou neînfrânt al libertăţii, s'ar fi împăcat cu suveranitatea coroanei ungare, nu era necesar să mai plece din Maramureş. Cu acest preţ regele l-ar fi lăsat voevod pe viaţă şi i-ar fi sporit moşiile şi demnităţile, cum a făcut-o cu Baliţă şi Drag. Dar mai cu seamă după descălecat, dacă Bogdan ar fi recunoscut suveranitatea coroanei ungare asupra Moldovei, regele Ludovic ar fi fost mai mult de cât mulţumit cu ea şi n'ar mai fi făcut campaniile din anii următori împotriva lui.

O asemenea recunoaştere nu o putea face însă noul Domn al Moldovei, fiindcă ea ar fi însemnat compromiterea întregului său trecut revoluţionar şi a prestigiului său de luptător pentru independenţă, unicul factor care îl îndreptăţea să se menţină în scaunul Moldovei. Fără acest prestigiu nu vedem de ce Moldovenii ar fi putut prefera pe Bogdan faţă de Sas, sau de urmaşii lui, dacă şi unul şi ceilalţi reprezentau tot o domnie ungurească în Moldova. Sprijinul total pe care l-au dat Moldovenii lui Bogdan, sprijin fără de care acesta n'ar fi putut înfrânge oştile re-

gale cari au încercat în repețite rânduri să recucerească Moldova pe seama coroanei ungare, constitue dovada că Bogdan a descălecat în această țară și s'a menținut în scaunul ei de domnie ca făuritor și apărător al independenței ei.

Dar dovada hotărâtoare, ne-o dă însuși regele, care, povestind descălecatul, în documentul din 2 Febr. 1365 arată lămurit că Bogdan și partizanii lui, după ce au trecut în Moldova *„s'au învrăjmășit a o deține și păstra pentru ei, spre ofensa Majestății noastre"* (!), deci împotriva drepturilor de suveranitate ale coroanei ungare.

In fața acestei probe, pe care d. Al. F. o cunoștea bine, cum s'ar putea explica ipoteza de mai sus a autorului, dacă nu prin vădita tendință, acum pentru a doua oră repetată, de a micșora pe Bogdan, probabil pentru a-l reduce, astfel, la dimensiunile istorice ale adversarilor lui, recrutați din rândurile cunoscuților „nobili donatar".

Dar însuși d. Al. F. vine să ne confirme această bănuială, prin înclinarea cumpenei valorilor istorice în favoarea celor din urmă. Anume, după ce autorul arată că „Fii lui Sas Vodă au fost răsplătiți pentru credința lor cu o *risipitoare generozitate, unică prin proporțiile ei"* și că „Voevodatul maramureșului n'a fost desființat, probabil la dorința expresă a lui Baliță, care ținea mult la titlul de voevod, cât și pentru liniștirea Românilor din Maramureș, pentru ca perversitatea lui Bogdan să nu treacă drept exemplu și la alții, ispitiți de asemenea fapte"[1]), autorul

---

[1]) In textul de mai sus ne vedem reproduse fie cuvânt de cuvânt, fie parafrazată, propria noastră expunere din *Voevodatul Transilvaniei.* Iată textele noastre: „Această *risipitoare generositate regală, unică prin proporțiile ei* neobicinuite, constituia nu numai demna răsplată a unei domnii pierdute"... (p. 75). „In documentul din 2 Febr. 1365 Baliță este amintit ca „Balk, filius Zaas, voyvoda noster Maramorosiensis". Deci în schimbul domniei pierdute din Moldova, Baliță primește voevodatul Maramureșului. *Menținerea acestei instituții* era necesară din aceleași motive, pe cari le invoca regele drept justificare a sechestrării averilor lui Bogdan în Maramureș: „ut ne perversitas (Bogdani) aliis similia praesumentibus transeat in exemplum" (p. 74).

înşiră toate daniile primite de Băliţă şi Drag dela rege, precum şi cariera strălucită făcută de aceştia în ierarhia regatului ungar, pentru a constata apoi că: „Ascenziunea fiilor lui Sas Vodă nu se datorează numai bunăvoinţei regeşti, ci ea se datorează în primul rând *vitejiei fără pereche, de care au dat dovadă aceşti principi români* (sic!) în toate războaiele pe care le-au purtat regii Ungariei în ultimele patru decenii din veacul XIV" (p. 26).

Suntem, în toate cele de mai sus, de acord cu d. Al. F., doar cu o mică observaţie. Anume *în toată lucrarea autorului de care ne ocupăm, nu găsim pentru ctitorul de ţară românească independentă, Bogdan, un calificativ, care să se poată apropia de termenii elogioşi de mai sus, pe cari autorul îi acordă cu atât de plină generozitate „principilor" d-sale, pentru activitatea lor în serviciul coroanei ungare.*

Avem de a face cu o răsturnare de valori.

In adevăr, dacă în lucrarea d-lui Al. F. nu găsim argumente proprii pentru justificarea acţiunii lui Bogdan, de cât cele două ipoteze amintite, în schimb pentru adversarii lui Bogdan, sau pentru cei cari l-au parăsit, autorul află drept justificare cel mai fierbinte patriotism local.

Astfel, autorul, căutând să justifice atitudinea lui Ştefan, care l-a părăsit pe Bogdan, scrie: „Ştefan a privit acţiunea revoluţionară a unchiului său numai prin prisma intereselor strict locale, a intereselor Maramureşului. El, ca şi enorma majoritate a fruntaşilor români maramureşeni, era prea legat de glia străbună, de locurile pline de amintiri fermecătoare şi de mormintele scumpe ale strămoşilor, ca să se poată împăca cu gândul unei emigraţii în Moldova. Numai patriotismul local l-a putut determina pe Ştefan să-şi întrerupă activitatea revoluţionară şi să treacă de partea partidei regale. Acest patriotism local l-a determinat şi pe Drag, fratele voevodului Dragoş, să revină la Bedeu, precum şi pe Giuleşteni şi pe ceilalţi fruntaşi de pe văile Maramureşului, să nu părăsească moştenirea lăsată de părinţii lor. Fii şi nepoţii acestora vor da mereu dovezile de alipire şi de dragoste neţărmurită faţă de glia străbună, preferind să moară de cât să o cedeze streinilor. Patriotismul local al gene-

rației lui Dragoș și Bogdan a avut la bază o tradiție foarte veche".... (p. 22).

Da, din punctul de vedere al „patriotismului local" așa cum îl înțelege d. Al. F., d-sa poate să aibă dreptate. Dar într'oducerea, prin procedeul de mai sus, a lui Bogdan, în patriotismul de genul arătat, este o impietate istorică și o mistificare.

Patriotismul local, așa cum îl pledează cu atâta căldură d. Al. F., a fost, fără îndoială unul din factorii determinanți în procesul intern al voevodatului maramureșan, dar el a dus, prin „nobilii" cari l'au reprezentat, la desființarea voevodatului și deci nu reprezenta caracterul și tendințele acestei instituții. Acești „nobili" au fost instrumentul conștient sau inconștient al instituției adverse, comitatul, ca organ al ordinei feudale. Din acest motiv, când d. Al. F. pledează atât de călduros pentru acest fel de „patriotism local" și îl așează în toate lucrările d-sale despre Maramureș drept coloană vertebrală a expunerii sale, pe lângă faptul că dă o inerpretare subiectivă și interesată a fenomenelor istorice, comite și o neîngăduită răsturnare de valori.

Afirmăm acest lucru judecând nu numai după criteriul ce îl oferă orizontul limitat al istoriei naționale, dar și după criteriul mai obiectiv, pe care îl oferă istoria generală.

Valoarea acțiunilor săvârșite de fruntașii nobili donatari ai Maramureșului, oricât de strălucite cariere și bogății le-ar fi adus și oricât de numeroase documente ar vorbi de ele, rămâne redusă la proporțiile unei modeste contribuții la închegarea edificiului feudal și politic al regatului ungar, prin eliminarea din colțul maramureșan al unui punct de rezistență. Ele sunt, deci, în raport cu procesul intern al regatului ungar, acțiuni minore.

In schimb acțiunea revoluționară a lui Bogdan și a partizanilor lui se plasează în categoria acțiunilor majore, prin faptul că, după ce a menținut rezistența în Maramureș până la limita posibilităților, prin descălecat au transpus-o în Moldova, unde au întemeiat o țară independentă, acest act având urmări istorice hotărâtoare pentru toate veacurile următoare, prin oprirea pe crestele Carpaților a imperialismului ungar, ce tindea spre

Nistru şi Marea Neagră. Acţiunea lui Bogdan aparţine faptelor istorice majore cu valoare de istorie generală.

Iată de ce unui cercetător, conştient de răspunderea ce o are în ierarhizarea şi valorificarea faptelor istorice, nu-i este îngăduit riscul unor ipoteze cari, potrivnic indicaţiunilor documentare, tind la diformarea acţiunilor majore ce se desprind din acţiunea lui Bogdan, pentru ca în acelaş timp — fie determinat de preocupări subiective, fie de numărul impresionant al documentelor de provenienţă unilaterală — să prezinte acţiuni negative de valoare minoră, drept factori determinaţi şi reprezentativi ai voevodatului maramureşan[1]).

Răsturnarea de valori amintită este cu atât mai condamnabilă în lucrarea de care ne ocupăm, cu cât autorul are pretenţia de a soluţiona originea, structura şi mai cu seamă tendinţele voevodatului maramureşan.

Tendinţele acestui voevodat însă n'au fost sinuciderea, pe care atât de senin o contempla autorul formulei „administraţiei feudo-valahe" din *Istoria Maramureşului* şi a fericitelor „asimilări în grad" din *Le Maramureş*, ci — după cum am arătat în studiul nostru — autonomia dusă până la suveranitate. De acest fapt s'a convins — citind lucrarea noastră — şi dl Al. F. şi este fericit că — citindu-ne lucrarea — a putut descoperi asemenea tendinţe şi la Baliţă şi Drag, urmaşii lui Sas.

Identitatea de păreri între noi şi dl Al. F. este atât de mare în ultimele capitole ale lucrării de care ne ocupăm, în cât autorul, uitând de sine şi mai cu seamă de elementarele obligaţiuni ce le impune onestitatea ştiinţifică, ne reproduce nu numai părerile, ci şi texte întregi din expunerea noastră, fără să indice originea lor.

Astfel, în legătură cu călătoria lui Drag şi Baliţă la Constantinopol şi înfiinţarea stavropighiei din Peri la 1391, dl Al. F. scrie: „Pentru pierderea voevodatului autonom, voevozii *Ba-*

---

[1]) Cu alte cuviuţe, ceeace trebue să ştie autorul este faptul că valoarea unei acţiuni nu stă în numărul documentelor istorice, cari vorbesc de ea, ci în consecinţele ei positive sau negative în evoluţia istorică.

liță și Drag au încercat să se recompenseze prin înființarea unei suveranități religioase asupra Românilor din Transilvania de Nord. Ca fii de domnitori și competitori legitimi la tronul Moldovei, ei nu puteau să renunțe la exercitareea unei suveranități, iar *în cadrul statului maghiar, aceasta era singura suveranitate ce se putea exercita*' (p. 27). Apoi: „Totodată *Baliță și Drag*, care *nu se prezentaseră la Patriarhie cu titlurile lor de comiți, ci cu acelea de voevozi și de fii de domnitor*, au fost investiți de Patriarh cu dreptul de a alege ei, împreună cu călugării mânăstirei, pe urmașii egumentului Paliomie" (p. 28).

In *Istoria Maramureșului* d. Al. F. se ocupă și de actul din 13 August 1391, pe care îl apreciază ca „pe un decret de canonizare al Exarhatului din Peri", fără să vadă în el vre-o tendință spre suveranitate. In *Le Maramureș* autorul știe mai mult: „Prin ridicarea exarhatului mânăstirei din Peri, fondatorii ei feudali au urmărit asigurarea unei independențe religioase pentru toți Românii din Nord-Estul Ungariei". Acest aspect al documentului dela 1391 autorul l'a descoperit în comentariile acestui act aflătoare în *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* unde se spune: „In acest caz e vorba de altceva de cât de un simplu drept de patronat al seniorului. Se pare că Baliță și Drag pretindeau să exercite dreptul de patronat asupra tuturor Românilor din Nord-Estul Ungariei", text pe care îl reproduce și dl Al. F. Interpretarea acestui drept de patronat însă, în sensul unei independențe, sau mai precis a tendinței spre suveranitate religioasă, singura pe care numiții voevozi a puteau încerca pe teritoriul Ungariei, ne aparține nouă, nu d-lui Al. F. Dsa a aflat-o dintr'o conferință publică a noastră ținută în Martie 1944, înainte de a-și fi tipărit *Le Maramureș*, și mai pe larg din lucrarea noastră *Voevodatul Transilvaniei*, din care ne vedem rezumate sau reproduse în textul citat al autorului următoarele constatări:

„In cadrul acestor frământări pentru independența bisericească — (străduințelor Moldovenilor de a avea mitropolie proprie, ca expresie a suveranității politice depline N. A.) — actul din 13 August 1391 obținut de Drag dela pa-

triarhul din Constantinopol, arată că el ascunde tendinţe similare pentru Transilvania de Nord. De fapt, prin constituirea unui exarhat al Românilor din Transilvania septentrională, dependent numai de Patriarhia din Constantinopol şi prin dreptul rezervat lui Baliţă şi Drag, ca împreună cu călugării mânăstirei din Peri să aleagă pe urmaşii lui Pahomie, cei doi fraţi îşi asigurau *dreptul de patronat bisericesc asupra Românilor din Transilvania de Nord, drept care este o atribuţie a suveranităţii*"[1]).

„In cele două acte patriarhiceşti Baliţă şi Drag nu sunt prezentaţi ca demnitari din regatul ungar (comiţi), ci ca voevozi „de prea bun neam..." Fără îndoială că *Drag n'a uitat să arate Patriarhului descendenţa lor din „os de Domn", şi calitatea lui Baliţă de fost voevod al Moldovei*, din a cărei stăpânire pe nedrept a fost alungat, totatâtea calităţi şi merite cari îl îndreptăţeau să domnească şi în viitor"[2]).

„Ca rezultat pozitiv al acestei călătorii, rămânea tot *exarhatul Românilor din Transilvania de Nord şi judeţele ungare învecinate, al cărui drept de patronat dădea lui Baliţă şi Drag putinţa de a exercita asupra acestor Români o parte din suveranitatea — cea religioasă — singura pe care o socoteau realizabilă în cadrul statului ungar*"[3]).

Textele noastre nu se deosebesc de textul d-lui Al. F. în conţinutul lor, de cât prin faptul că noi puneam încercarea fraţilor Baliţă şi Drag de a-şi făuri amintita suveranitate în legătură cu pierderea domniei din Moldova, iar d. Al. F. o pune în legătură cu pierderea voevodatului autonom maramureşan. Cu această unică deosebire, restul textului dlui Al. F. nu este decât o ticluire făurită din ideile, rezultatele şi constatările noastre, pe cari d-sa le trece cuminte sub tăcere, prezentându-le ca elaborate proprii.

Dar identitatea de păreri şi de rezultate ale autorului cu

---

[1]) *Voevodatul Transilvaniei*, p. 87 88.
[2]) *Ibidem*, p. 88.
[3]) *Ibidem*, p. 89.

părerile şi rezultatele noastre merge până la . . . plagiat. *„Aspiraţiunile celor doi voevozi maramureşeni* — scrie concluziv dl Al. F. — *de a exercita patronatul religios asupra unor mase de Români, al căror teritoriu depăşia cu mult limitele proprietăţilor lor; de a aşeza temelia acestui patronat în Mânăstirea Peri, ctitoria lor familiară; de a întemeia acest drept de patronat nu pe calitatea lor de proprietari şi de demnitari înalţi ai regatului, ci pe aceea de voevozi; şi în fine de a exopera dela Patriarhie dreptul de patronat religios asupra Românilor din Nord-Estul Ungariei şi din Galiţia, fără învoirea prealabilă a regelui lor; — dovedesc tendinţe identice cu acelea. pentru care a luptat şi a biruit voevodul Bogdan"* (p. 28—29).

Şi acum iată textul nostru: „Oricum ar fi încercat ei să justifice dreptul de patronat asupra exarhatului proiectat, *prin faptul că au obţinut acest drept fără prealabilul consimţământ al suveranului,* au încălcat dreptul de patronat al acestuia. Din acest motiv, ţinând seama că la 1391 dorinţa lui Baliţă şi Drag *de a exercita* un atribut al suveranităţii — *patronatul religios asupra unor mase româneşti al căror teritoriu depăşia proprietăţile celor doi voevozi* — trecea dincolo de limitele îngăduite de drepturile regelui ungar; *că temelia acestei râvnite suveranităţi au aşezat-o în mânăstirea din Perii Maramureşului ca ctitorie familiară* a Dragoseştilor; că legitimitatea dorinţei lor de a exercita o asemenea suveranitate o *întemeiau nu pe calitatea lor de proprietari, sau de demnitari ai regatului,* investiţi de rege cu asemenea atribuţiuni, *ci pe calitatea lor de voevozi,* toate acestea ne îndreptăţesc a crede că cei doi fraţi socoteau voevodatul ca o instituţie superioară demnităţii de comite, chiar dacă această demnitate o deţineau pentru 3—4 judeţe ungare, ca pe o domnie cu îndreptăţite veleităţi de suveranitate deplină".

„Aspiraţiunile celor doi voevozi maramureşeni — în condiţiunile în cari se aflau ei şi în cari şi le-au manifestat — *dovedesc tendinţe identice cu cele pentru cari a luptat şi a izbândit Bogdan"*[1]).

---

[1]) *Voevodatul Transilvaniei,* p. 90—91.

Părţile subliniate din textul nostru sunt reproduse cuvânt de cuvânt în textul d-lui Al. F., fără să amintească provenienţa lor. Este, sau nu, aceasta un plagiat?

Şi acum să trecem la partea finală a lucrării de care ne ocupăm.

„Credem, — scrie dl Al. F. — că datele arătate mai sus, ne îndreptăţesc să formulăm cu privire la voevodatul Maramureşului, următoarele concluziuni:

1. Voevodatul Maramureşului a fost o instituţie autohtonă, care s'a născut, s'a desvoltat şi a înflorit pe plaiurile Maramureşului cu mult înainte, de ce ar fi ajuns Maramureşul în sfera de influenţă politică a Ungariei.

2. Ordinea juridică şi socială a acestui voevodat a fost cu totul dosebită, atât de aceea a Ungurilor descălecători, cât şi de aceea a sistemului feudal din Apus, introdus în regatul Ungariei.

3. Chiar şi în cadrul Statului unguresc, Voevodatul Maramureşului şi-a păstrat încă multă vreme o largă autonomie; voevodul său exercitând puterea de şef suprem administrativ al ţinutului, precum şi puterea de judecător suprem în toate cauzele, mari şi mici, ivite între Românii din Maramureş.

4. Constrâns a se încadra în erarhia feudală a regatului ungar, voevodatul a luptat neîncetat pentru salvarea autonomiei sale, ca instituţie conducătoare politică a Ţării Maramureşului, manifestând dela început tendinţe spre o suveranitate deplină, până la totala independenţă faţă de coroana ungară.

5. Aceste tendinţe ale voevodului Maramureşului au fost motorul principal al acţiunii de rezistenţă a voevodului Bogdan, care, dacă n'a reuşit să le realizeze în Ţara Maramureşului, le-a realizat în Ţara Moldovei, dar cu concursul preţios al maselor româneşti din Ţara Maramureşului.

6. Aceleaşi tendinţe de autonomie până la suveranitatea deplină ale voevodului Maramureşului, i-au determinat şi pe voevozii maramureşeni Baliţă şi Drag, să întemeieze Stavropighia din Peri şi să exopereze pentru ei dreptul de patronat bisericesc peste Românii din Nord-Estul Ungariei şi Halici, scopul lor fiind

să exercite cel puţin o parte din suveranitatea pe care a revendicat-o totdeauna Voevodatul Maramureşului" (p. 31—32).

Toate aceste concluziuni, d. Al. F. se crede îndreptăţit să le tragă „din datele de mai sus", cu alte cuvinte din propriile lui cercetări. Dar cercetările proprii ale d-lui Al. F. nu justifică — după cum am văzut — concluziile formulate de dsa. Aceste concluziuni nu sunt de cât parafrazarea constatărilor şi rezultatelor obţinute de noi în cercetările făcute privitor la voevodatul Transilvaniei şi voevodatul Maramureşului, precum şi a instituţiei voevodatului românesc. In adevăr

— Concluzia No. 1, este parafrazarea constatării noastre: „voevodatul departe de a fi o creaţie a regilor ungari, este o realitate politică străveche autohtonă în Transilvania, reprezentând la originea lui o ordine de drept şi o formă politică de stat romăno-slavă"[1]). Această autohtonie a instituţiei voevodale, d. Al. F. o pune în legătură cu originea şi vechimea voevodatului maramureşan, pentru dovedirea cărora d-sa, — după cum am văzut — în lipsă de dovezi proprii, este nevoit să recurgă la formula „negurei vremurilor celor mai îndepărtate".

— Concluzia No. 2 este desprinsă din textul nostru următor: „Faptul că atât Saşii cât şi Secuii, departe de a avea instituţia voevodatului, au primit dela rege autonomia lor administrativă şi juridică dându-li-se un comite... (dovedeşte)... că Voevodatul transilvan reprezenta o ordine juridică deosebită de cea adusă de Saşi şi de cea moştenită de Secui, deci ordinea juridică autohtonă romăno-slavă"[2]). Modificarea adusă de dl Al. F. acestei constatări a noastre stă în trecerea voevodatului maramureşan în locul celui transilvan, a Apusului în locul Saşilor — ceeace e tot una — şi a Ungurilor descălecători în locul Secuilor — ceeace iarăşi e tot una — şi astfel a obţinut o concluzie originală!

— Concluzia No. 3 a d-lui Al. F., pe lângă adevărurile de-

[1]) *Voevodatul Transilvaniei*, p. 42.

[2]) *Ibidem*, p. 13.

venite banale, cuprinde şi elemente de cari dsa nu s'a ocupat. Se vorbeşte anume în ea de „puterea de judecător suprem în toate cauzele mari şi mici" a voevodului, în care ne recunoaştem rodul cercetărilor noastre în această problemă[1]), formulat în constatarea că: „voevodul avea atribuţiuni judecătoreşti atât în procesele de justiţie majoră (crimele), cât şi în cele de justiţie minoră (delictele). Această deplină sferă de autoritate judecătoarească a voevodatului este însăşi fiinţa autonomiei româneşti, exercitată şi întruchipată de voevod"[2]).

— Concluzia No. 4 nu rezultă din cercetările proprii ale d-lui Al. F. ci din cercetările noastre[3]), ceeace credem că din capitolele acestei recenzii reiese lămurit.

— Concluzia No. 5 conţine parafrazarea constatării noastre: „voevodatul (maramureşan N. A.) a tins spre firmarea deplină a independenţei faţă de coroana ungară, pe care dacă n'a putut-o realiza în Maramureş, a desăvârşit-o în Moldova, prin descălecatul lui Bogdan"[4]). Partea originală a d-lui Al. F. constă doar în adaosul că această independenţă a realizat-o, ce-i drept, Bogdan „dar cu concursul preţios al maselor româneşti din Ţara Maramureşului", ceeace, fireşte, evidenţiază tendinţa autorului de a generaliza şi asupra altora meritele partizanilor lui Bogdan.

—Concluzia No. 6 este un rezultat al textelor noastre reproduse mai sus, din care şi-a făurit dl Al. F. plagiatul amintit, texte pe cari le încheiam cu concluzia: „Acţiunea lui Baliţă şi Drag din vara anului 1391 la Constantinopol vine să confirme şi ea că tendinţele voevodatului românesc au fost totdeauna autonomia dusă până la suveranitate deplină"[5]).

VI.

La capătul cercetărilor şi observaţiunilor noastre, cititorul

1) *Voevodatul Transilvaniei*, p. 76—82.

2) *Ibidem*, p. 82—83.

3) *Ibidem*, p. 17—42. 75—76, 48—91.

4) *Ibidem*, p. 76.

5) *Ibidem*, p. 91.

este îndreptăţit să pună întrebarea: dar lucrarea d-lui Al. F. în adevăr nu cuprinde nimic original? Hotărît că da! Inainte de toate, numeroase amănunte atestate de documente, amănunte cuprinse încă în *Istoria Maramureşului*, pe care noi n'am utilizat-o, din pricina că e suficient să citească cineva primele o sută de pagini ale acestei monografii, pentru a-şi da seama de lipsa ei de valoare ştiinţifică. Din acest motiv şi puţinul bun ce se cuprinde în ea, nu atrage încrederea specialiştilor, şi deci nu poate fi valorificat, de cât cu prilejuri ca cel de faţă. Apoi, când urmăreşti o idee în evoluţia ei istorică, e firesc să-ţi scape amănunte sau fapte ale căror conexiune cu ideea urmărită nu se evidenţiază dela sine.

Din acele amănunte precum şi din cele arătate pentru întâia oră în studiul de care ne ocupăm, semnalăm, ca adaos al d-lui Al. F. la cunoaşterea fenomenului maramureşan, precizarea că Stanislau de Dolha şi-a primit diploma de proprietate încă dela Carol Robert la 1326, fapt care — după cum am văzut — îşi are importanţa lui pentru înţelegerea interpretării date de autor anumitor fenomene istorice; numirile sub care apare Maramureşul până la 1368; amănuntele în legătură cu trecutul Românilor din jud. Bereg şi Ung (p. 16); aşezarea oaspeţilor regali în Sighet (p. 17); regimul creat salinelor din Maramureş şi ridicarea cetăţii Hust (p. 18); participarea lui Ştefan la expediţia regală din 1352 (p. 21); cariera politică a urmaşilor lui Sas (p. 25—26); constatarea, foarte exactă, că *„acordând voevodului Baliţă demnitatea de comite al Maramureşului, regele Ludovic a găsit cea mai potrivită soluţie pentru desfiinţarea treptată a voevodatului românesc"* (p. 26) precum şi datele oferite de documente pentru organizarea comitatului maramureşan dela 1373 începând (p. 26—27), dimpreună cu constatarea autorului că *„odată cu dispariţia voevozilor Baliţă şi Drag, dispare şi voevodatul maramureşan ca o instituţie căzută în desuetudine şi inutilă, iar cnezii la rândul lor vor dispare treptat în urma încadrării lor de bună voie în sistemul feudal, devenind nobili"* (p. 27) şi, în cele din urmă, raporturile încordate dintre Baliţă şi rege după 1399 (p. 30) şi soarta exarhatului din Peri (p. 31).

Majoritatea covârşitoare a acestor date şi constatări, — contribuţiuni proprii ale autorului — arată însă aspectul negativ al problemei voevodatului maramureşan, indicând etapele decadenţei şi ale desfiinţării lui. Aspectul pozitiv al acestei probleme, atunci când autorul e nevoit să îl semnaleze, este fie inspirat, fie însuşit dela noi. Din acest motiv, contribuţia personală a d-lui Al. F. nu justifică concluziunile din finalul studiului său, elementele esenţiale ale acestor concluziuni nefiind rodul cercetărilor sale, ci ale noastre.

Dacă dl Al. F. s'ar fi limitat, ca într'o recenzie să semnaleze amănuntele proprii arătate, ar fi rămas în situaţia onestă a unui cercetător care, respectând munca altuia, o complectează cu date noi, în sens pozitiv sau negativ după natura dovezilor. Toate aceste contribuţii ale d-lui Al. F. veneiau să întregească teza noastră privitoare la scopul urmărit de politica regală în Maramureş.

Cum însă această politică aruncă o lumină istorică nefavorabilă asupra celor ce au sprijinit-o, d. Al. F., ca bun patriot local, îşi asumă răspunderea să arate d-sa, în lumina dorită, originea, structura şi tendinţele voevodatului maramuresan, deşi pentru prima n'are argumente proprii, ultima nu l-a preocupat niciodată până la citirea studiului nostru, iar la soluţionarea lor în prezentul studiu nu poate aduce de cât dovezi negative.

In această tendinţă a d-sale, d. Al. F. este în adevăr original, *original ca metodă ştiinţifică!*

Caracteristicele acestei metode sunt:

a) Afirmaţia categorică, menită a suplini lipsa de dovezi.

b) Insuşirea punctelor de plecare în cercetarea problemelor, precum şi a argumentelor şi concluziunilor noastre, pentru ca, prin parafrazarea acestora din urmă, să le poată prezenta drept elaborate ale d-sale.

c) Plagiatul.

Dar toate acestea sunt instrumente subordonate ale tendinţei generale care domină expunerea autorului: *subiectivitatea.*

In dorinţa sa de a interpreta evoluţia voevodatului maramureşan în lumina intereselor unei anumite clase, autorul caută să

elimine din această evoluţie factori determinanţi, cum au fost comiţii, să dea un aspect neverosimil, — în orice caz potrivnic indicaţiunilor documentare — raporturilor dintre regele Carol şi voevodatul maramureşan, să prezinte pe fruntaşii cari au acceptat „nobilatul donatar" drept apărători ai autonomiei voevodatului, să emită ipoteze absurde despre acţiunea lui Bogdan şi să comită o răsturnare de valori în ce priveşte felul de a aprecia pe adversarii voevodului revoluţionar.

E adevărat că la constatările noastre de sub a), b) şi c) d. Al. F. ar putea răspunde că suntem nedrepţi. De vreme ce d-sa, în nota din pag. 1 a studiului de care ne-am ocupat, a precizat că el „are scopul de a contribui la întregirea investigaţiilor făcute de d. profesor I. Moga, în studiul d-sale intitulat *Voevodatul Transilvaniei. Fapte şi cercetări istorice, Sibiu*, 1944, în care autorul a ţinut să accentueze, atât la început, cât şi la sfârşit, că interpretările d-sale vor mai avea nevoie de unele verificări şi cercetări de amănunt", aceasta îl dispenzează pe d. Al. F. să ne mai citeze părerile la fiecare pagină. O asemenea justificare ar fi însă o mare naivitate, iar autorul a trecut de mult de vârsta naivităţilor. In adevăr, cum ar putea crede oare că în felul cum şi-a întocmit lucrarea, aceasta poate fi socotită drept o dorinţă onestă de a contribui la cercetările noastre, de vreme ce din studiul d-sale nu se poate vedea în ce constau cercetările şi rezultatele noastre şi cari sunt contribuţiile d-sale?

Dar d. Al. F. n'a redat înţelesul adevărat al mărturisirei noastre. Scriam, anume, în prefaţa studiului despre *Voevodatul Transilvaniei*[1]): „Fără îndoială că aceste interpretări vor mai avea nevoie de cercetări de amănunt, *care vor putea fi făcute numai după cunoaşterea bogatului material documentar inedit, ce zace încă în arhivele ungare, de multă vreme inaccesibile cercetătorilor români*" pentru ca la sfârşitul studiului nostru, să re-

[1]) Textul acesta se află numai în prefaţa studiului nostru, care nu e publicată în cuprinsul Anuarului, ci numai în extrasul tipărit ca Nr. XVII din *Biblioteca Institutului de Istorie Naţională.*

venim iarăşi — de data aceasta referindu-ne la concluziunile finale, pe cari le formulam în legătură cu voevodatul transilvan — scriind: „*Constatările de mai sus* — deşi mai au nevoie de unele verificări şi cercetări de amănunt — *credem că şi după întregirea acestor investigaţii nu vor suferi modificări esenţiale*".

Este deci limpede, că cercetările şi verificările de amănunt le-am pus în funcţie de informaţiunile necunoscute, pe cari le poate oferi descoperirea materialului documentar inedit în primul rând şi că la sfârşitul cercetărilor noastre ne-am afirmat credinţa că interpretările şi concluziunile noastre, chiar şi după ulterioare verificări, nu vor suferi modificări, în elementele lor esenţiale.

Felul trunchiat în care autorul a redat rezerva formulată de noi, are însă o menire tocmai contrară, anume de a lăsa cititorului impresia că noi înşine ne îndoim de temeinicia cercetărilor şi concluziunilor noastre, cu sugestia implicită că cititorul le poate ignora liniştit, de vreme ce în lucrarea d-lui Al. F. va găsi definitiv soluţionate originea, structura şi tendinţele voevodatului maramureşan.

Utilizând în acest fel rezerva formulată de noi, autorul dă dovadă că nici n'a auzit şi cu atât mai puţin nu a fost vreodată muşcat de ceeace se cheamă *îndoiala ştiinţifică*, acea rezervă pe care omul de ştiinţă o pune drept frână imaginaţiei şi drept sever control logicei, în interpretarea unui text sau a unui fenomen istoric. Numai ignorarea acestui postulat esenţial al metodei de cercetare ştiinţifică obiectivă a putut da d-lui Al. F. iluzia, că poate făuri din mărturisirea noastră un instrument de depreciere a cercetărilor cuprinse în *Voevodatul Transilvaniei.*.

Ne dăm seama că concluziile formulate de noi, cu privire la metoda întrebuinţată de autor în lucrarea pe care am analizat-o, sunt grave. Nu le-am semnalat cu plăcere, ci cu mâhnire. Ele duc la concluzia generală, că d. Al. F. nu este încă familiarizat cu tehnica metodei de cercetări istorice şi nici cu postulatele de ordin etic pe care le implică.

Ne-am simţit însă dator să examinăm problemele de fond

ale lucrării d-lui Al. F. şi să arătăm deficienţele de metodă ale autorului, nu pentru a ne apăra propriile noastre rezultate — cari rămân să fie apreciate de specialişti — ci din obligaţia ce o avem atât faţă de cititorii acestui Anuar, cât mai cu seamă faţă de studenţii noştri, de a le arăta cum nu trebue să se scrie istorie.

TABLA NUMELOR

A.

B.

D.

G.

J.

K.

N.

O.

Ș.

T.

Ţ.

U.

V.

INSTITUTUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ
DIN
CLUJ—SIBIU
1920—1945

Ședința comemorativă din ziua de 4 Februarie 1945

LA ANIVERSAREA UNUI SFERT DE VEAC DELA INTEMEIEREA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ DIN CLUJ

de Prof. AL. BORZA
Rectorul Universităţii.

Inalt Preasfinţite,
Doamnelor şi Domnilor,
Iubiţi Studenţi,

In zilele acestea, la 1 şi 2 Februarie, s'a împlinit un sfert de veac, de când la Cluj s'a inaugurat, în mijlocul unor festivităţi de neîntrecută splendoare, Universitatea Daciei Superioare, numită apoi, după regele desrobitor şi fondator, Universitatea „Regele Ferdinand I".

Serbarea principală a avut loc în ziua de 1 Februarie 1920, în aula Universităţii, în prezenţa Familiei Regale, a corpului diplomatic, a reprezentanţilor vieţii culturale din ţara întreagă şi a unei strălucite pleiade de delegaţi ai Universităţilor din lumea întreagă, din ţările Antantei, care ne-au desrobit.

După cuvântarea conducătorului de resort al Instrucţiunii publice Valeriu Branisce, care organizase prin delegaţii săi şi cu laborioasa colaborare a Comisiei Universitare, această Universitate, a urmat depunerea jurământului, în cadre de cutremurătoare gravitate, a noilor profesori, cu binecuvântarea mitropoliţilor Bisericilor naţionale.

A vorbit apoi neuitatul rege Ferdinand I, solemn şi întrari-

pat, evocând jertfele imense, pe care se întemeiază această strălucită biruinţă a culturii: jertfa sutelor de mii de plugari-soldaţi în parte analfabeţi, care stă la temelia celui mai înalt aşezământ al ştiinţelor şi al filosofiei.

Ca o încoronare regală a discursului său, M. S. Regele anunţă, că pune la dispoziţia Universităţii Transilvaniei suma de 400.000 lei pentru a susţine şi a încuraja studiile de istorie românească.

Doamnelor şi Domnilor,

Ar fi cu totul firesc şi o datorie de onoare a Universităţii noastre, — care a sărbătorit cu mult fast aniversarea primului deceniu al fondării ei, la 1930, — să sărbătorească cu atât mai vârtos împlinirea unui sfert de secol de vieaţă plină de muncă şi vrednicii culturale. Este însă natural, că această sărbătoare nu poate avea loc decât la Cluj, la sediul ei de drept, de unde a plecat în urma unui dezastru politic, de care ea nu a fost vinovată.

Durere însă, Universitatea Regele Ferdinand I nu are încă nici azi acces, în condiţiuni de demnitate academică, la casa ei proprie, deşi Transilvania de Nord a fost desrobită prin jertfa de sânge înfrăţită a armatei române şi ruseşti, deşi se află la mare depărtare în dosul frontului; şi ca o amară ironie a istoriei, azi nici nu una, ci de-odată două universităţi usurpătoare s'au sălăşluit între zidurile ei sfinţite prin munca titanică de 20 de ani a Almei Mater române.

Din acest motiv Universitatea noastră amână pentru vremuri potrivite sărbătorirea demnă a acestei istorice date în vieaţa unui neam.

Ne bucurăm însă, că măcar în cadre restrânse, putem azi prăsnui un *moment important* al evenimentelor epocale dela 1920: întemeierea Institutului de Istorie Naţională.

A fost într'adevăr adânc semnificativ gestul Regelui Ferdinand I şi o lecţie măreaţă, pe care El ne-a dat-o prin această ctitorie regală.

A mărturisit prin aceasta că toate puterile sufleteşti ale neamului nostru şi-au avut şi îşi au temelia nesdruncinată în cunoaşterea trecutului nostru, în graiul şi pilda strămoşilor.

Prin enararea faptelor mărețe din acest trecut glorios au ținut vie unitatea românească bătrânii cronicari.

Prin evocarea trecutului de mărire şi prin accentuarea obârşiei noastre împărăteşti au deşteptat conştiința națională a Românilor un Samuil Micu, Petru Maior şi Gheorghe Şincai, dinamizând lupta dată de înaintaşii noştri pentru eliberarea națiunii române din Transilvania.

Din acest isvor nesecat şi dătător de vieață națională a sorbit şi Bărnuțiu, din istoria nației sale şi-a cules şi el armele, când a rostit clasicul său discurs la 2/14 Mai 1848, prin care se adresa celor ce erau de față, celor ce au venit după ei, nouă şi celor ce vor veni după noi, zicând: „Să nu ne vindem țara şi limba, căci pierzându-se odată, nu se mai poate câştiga... țineți cu poporul toți, ca să nu rătăciți, pentrucă poporul nu se abate dela natură, nici nu-l trag străinii aşa uşor în partea lor, cum îi trag pe unii din celelalte clase, cari urlă împreună cu lupii şi sfâşie pe popor împreună cu aceştia; nu vă abateți dela cauza națională de frica luptei: cugetați că alte popoare s'au luptat sute de ani pentru libertate. Insă când vi se va părea lupta cu neputință, când se vor ridica greutăți asupra voastră, ca valurile mării turbate asupra unei năi, aduceți-vă aminte atunci, cu câtă însuflețire şi bărbăție s'au luptat străbunii noştri din Dacia pentru existența şi onoarea națiunii noastre..... Aduceți-vă aminte atunci, că vă strigă din mormânt străbunii noştri: Fiilor, noi încă am fost nu odată în împrejurări grele, cum sunteți voi astăzi..., şi de multe ori am suferit doară şi mai mari rele decât voi; fost-am cu Goții, dar nu ne-am făcut Goți; fost-am cu Hunii, dar nu ne-am hunit; fost-am cu Avarii, şi nu ne-am avarit; fost-am cu Bulgarii şi nu ne-am bulgărit,.., cu Ungurii şi nu ne-am ungurit; cu Saşii şi nu ne-am nemțit, ci ne-am luptat ca Români pentru pământul şi numele nostru, să vi-l lăsăm vouă dimpreună cu limba noastră dulce ca cerul sub care s'a născut; nu vă nemțiți.... nu vă unguriți nici voi, rămâneți cre-

dincioşi numelui şi limbii voastre, apăraţi-vă ca fraţii cu puteri unite, în pace şi în rezbel. . . . ."

Parcă aceste porunci ale existenţei noastre, a ţinut să ni le transmită şi să ni le amintească vii de-apururea, prin Institutul fondat la 1 Februarie 1920, Regele Ferdinand I. Pentru aceea fie în veci slăvită memoria lui!

Când asistăm acum la aniversarea de un sfert de veac dela întemeierea acestui Institut, mai avem şi o datorie colegială şi de onoare de împlinit.

Directorul acestui Institut, dl Profesor Ioan Lupaş, marele învăţat şi animator al activităţii ştiinţifice desfăşurate, în conformitate cu voinţa Fondatorului, în acest aşezământ ştiinţific, şi-a cerut acum de curând, după o atât de lungă activitate, pensionarea, pe care Ministerul Educaţiei Naţionale a admis-o. D-sa se va despărţi aşadară oficial de catedra universitară, pe care în calitate de titular specialist în Istoria Românilor a reuşit s'o ilustreze, cu atâta râvnă, prestanţă şi competenţă un sfert de veac.

In numele Universităţii, pe care am cinstea să o reprezint, îi adresez cu acest prilej cele mai vii mulţumiri pentru titanica muncă, ce a desfăşurat şi exprim recunoştinţa caldă a acelora, nesfârşiţi la număr, pe care scrisul său luminos şi graiul său convingător i-a introdus în cunoaşterea tainelor trecutului acestui neam.

Domnule Profesor Lupaş, dascăl învăţat al acestei Universităţi, puteţi fi mândru de opera ce aţi înfăptuit între zidurile scumpei noastre Alma Mater. Laurii mulţumirii noastre să vă încununeze fruntea şi numele în veci!

REGELE FERDINAND I — CTITOR ȘI BINEFĂCĂTOR AL INSTITUȚIUNILOR CULTURALE-ȘTIINȚIFICE

de I. LUPAȘ

Cetățenii României erau obișnuiți din vechi timpuri să aștepte dela cârmuitorul Țării mai mult decât împlinirea strictelor obligațiuni de ordin politic, militar și justițiar.

In deosebi din prima jumătate a veacului al XIX-lea, odată cu reluarea domniilor naționale în Muntenia și Moldova, capul Statului își crease o normă de procedare din năzuința de a participa cu viu interes pretutindeni, unde putea să fie înregistrat vre-un pas de progres în oricare din domeniile vieții publice românești.

Regele Ferdinand învrednicindu-se să poată face sub privegherea continuă a unchiului său, a neîntrecutului educator Carol I, cea mai bună școală pregătitoare pentru epocala misiune, ce urma să îndeplinească îndată ce va fi urcat tronul României, a continuat cu nobilă râvnă tradiția monarhică primită ca moștenire sacră din partea înaintașului său în domnie, înțelegând să nu lipsească dela nici una din clipele istorice de afirmare, de izbândă și de bucurie obștească în viața Neamului și a Țării.

Participând în calitate de membru onorar al Academiei Române, pentru întâia oră, la ședința acestei înalte instituțiuni de concentrare a cugetului creator în domeniul cultural-științific, el ținea să facă în ziua de 16 Martie 1890 mărturisirea sinceră, că a învățat cu drag *frumoasa limbă românească* pentru că

aceasta i-a înlesnit să cunoască deaproape „literatura populară, datinele, obiceiurile, dar mai ales *bogata istorie a neamului românesc*". Exprima totodată mulţumiri iubitului său profesor D. V. Păun, care îi insuflase atâta dragoste pentru *istoria naţională*, încredinţat că „spre a putea şti bine, cine e şi cât preţueşte un popor, trebue negreşit şi mai presus de toate să se cunoască trecutul său... Când privesc înapoi la şirul atâtor fapte mărețe, pilde şi dovezi vii ale puterilor neamului românesc — astfel îşi întregea Ferdinand mărturisirea — cum să nu fiu mândru, că soarta m'a adus în această frumoasă ţară, înzestrată cu atâtea daruri şi cu mare viitor! Mă voiu sili dar neîncetat a învăţa, a mă lumina şi a asculta poveţe bune, spre a putea fi folositor nouii mele patrii, care m'a întâmpinat cu căldură arătându-mi atâta iubire".

S'a ţinut de cuvânt. Nu numai în anii tinereţelor, ci şi în ai maturităţii, a învăţat să urmeze poveţele menite să netezească lent, dar sigur, calea spre îndeplinirea destinului istoric al Ţării şi al Neamului de sub regeasca sa oblăduire.

Cu prilejul jubileului de o jumătate de veac dela înfiinţarea Academiei Române avea Regele Ferdinand mulţumirea să poată constata că „Dumnezeu a binecuvântat munca roditoare pe terenul istoric, ştiinţific şi literar. Seminţele aruncate cu credinţă şi cu dragoste în ogorul înţelenit al culturii româneşti... şi-au adus rodul însutit. Iar lupta pentru unitatea limbei ne-a condus, prin vitejia ostaşului român, la sfărâmarea graniţelor vitregi dintre fraţi şi la întregirea Statului Român în hotarele sale fireşti, până la marginea graiului românesc".

Intre instituţiunile culturale-ştiinţifice din cuprinsul Transilvaniei se cuvine să fie amintite cu deosebire cele două aşezăminte, asupra cărora s'a îndreptat dela început atenţia regală revărsându-se în măsură îmbelşugată munificenţa Părintelui României întregite.

Este aşezământul mai vechiu al „Asociaţiunei transilvane" de o parte, iar de alta „Institutul de Istorie Naţională" de pe lângă Universitatea din Cluj-Sibiu, institut care poate privi acum asupra unei activităţi cu vechime de 25 de ani.

Regele Ferdinand I
Ctitorul Institutului de Istorie Naţională.

A fost o fericită inițiativă a răposatului Andrei Bârseanu, de a fi oferit, în vara anului 1919, Regelui Ferdinand preșidenția de onoare a „Asociațiunii". In această calitate a urmărit cu viu interes toate lucrările ei, prezidând la 1924 în București o ședință festivă comună a Academiei Române și a „Asociațiunii", participând la adunarea generală din acelaș an la Câmpeni și comemorând împreună cu noi întâiul centenar dela nașterea lui Avram Iancu, unde a rostit în preajma mormântului adăpostit de gorunul lui Horia aceste cuvinte neuitate: „Ai murit chinuit pe roată tu, nefericitule Horia, cu ai tăi. Iar tu, viteazule între viteji, Avram Iancu, închis-ai ochii rătăcitori pe drumuri, singur numai cu fluerul tău, cu sufletul întunecat și nemângăiat, pentru că îți vedeai zădărnicită ținta faptelor tale... Credința în suflete, răbdarea în muncă și cinstea în viață au adus biruința voastră, iubit popor al Munților apuseni. Păstrați cu sfințenie aceste virtuți!".

Iar prin cuvântarea, rostită cu acelaș prilej în adunarea generală dela Câmpeni s'a înscris Regele Ferdinand printre generoșii donatori ai „Asociațiunii", oferind suma de 100.000 Lei pentru a se înființa un fond care să-i poarte numele și al cărui venit anual să fie destinat „pentru ajutorarea tineretului la învățătura meseriilor și a industriei casnice".

Nici în testamentul său memorabil, prin care dispunea să se distribue suma de *50 milioane Lei* pentru scopuri culturale și caritabile, nu a dat Regele Ferdinand uitării „Asociațiunea transilvană".

* * *

Cu prilejul inaugurării Universității din Cluj se demonstrase într'o lecțiune rostită în ziua de 11 Noemvrie 1919 necesitatea și utilitatea înființării unui institut științific, cu menire specială de a îndruma, adânci și spori cercetările și studiile istorice, relative la trecutul Românilor, în deosebi al celor din Transilvania. La 1 Februarie 1920 Regele Ferdinand, onorând cu prezența sa festivitățile de inaugurare oficială a Universității

transilvane, a rostit un discurs de înaltă valoare educativă, morală şi naţională. Pe lângă îndemnurile, adresate cu dragoste părintească profesorilor şi studenţilor deopotrivă, discursul acesta are şi valoarea istorică a unui *act de fundaţiune, de ctitorie regală:* „Am hotărît în amintirea acestei serbări — mărturisea atunci Regele Ferdinand — a dărui *un fond de 400.000 Lei,* a căror dobândă se va întrebuinţa pentru înfiinţarea pe lângă această Universitate, a unui *institut pentru studiul istoriei române,* atât de vitreg tratat sub stăpânirea trecută". Direcţiunea noului Institut, în semn de pioasă recunoştinţă pentru acest gest regal, a dispus a nu se cheltui venitele anuale rezultate din această sumă, ci a se adauge an de an la capitalul iniţial, care a putut astfel spori până în timpul de faţă la cifra de *Lei 708.938,* cifră înregistrată în evidenţele Administraţiunii universitare cu titlul de *„Fundaţia Regele Ferdinand I"*, cea dintâi fundaţie a Institutului nostru, care la jubileul de 10 ani al Universităţii a primit încă o donaţiune, ce atinge acum cifra de *329.850 Lei* cu titlul *„Fundaţia Miron Cristea".*

Invitaţi împreună cu dl coleg Alex. Lapedatu în audienţă la Castelul Pelişor în ziua de *8 Noemvrie 1922,* am avut ocaziunea să prezentăm pentru biblioteca Suveranului un exemplar din I-iul volum al „Anuarului" publicat de Institutul nostru de Istorie Naţională. Regele Ferdinand, începând să-l răsfoiască cu vădită plăcere şi curiozitate, nu a lipsit a-şi exprima bucuria că poate să vadă aşa de curând pârga roadelor unui Institut chemat la viaţă prin deosebita lui solicitudine, promiţând totodată să urmărească şi în viitor cu toată atenţiunea felul, cum se va desfăşura în cadrele ctitoriei sale activitatea de cercetări şi publicaţiuni speciale.

La împlinirea vârstei de 60 de ani Regelui Ferdinand i-au oferit Corpurile Legiuitoare fondurile de trebuinţă pentru a întemeia, pe lângă Universitatea din Iaşi, o instituţie similară cu „Fundaţiunea Regele Carol" din Bucureşti. Suveranul desrobirii şi întregirii noastre naţionale a precizat printr'un statut special modul de organizare al Fundaţiunei, care-i poartă numele, precum şi normele de chivernisire a veniturilor ei, desti-

nate aceloraşi scopuri de îndrumare şi educaţiune culturală-ştiinţifică.

Din cele arătate aci în chip sumar, rezultă interesul deosebit şi solicitudinea continuă a Regelui Ferdinand, în calitatea sa de întemeietor şi binefăcător al aşezămintelor ştiinţifice-culturale şi educative.

In sensul unei concepţii moderne, relative la criteriul de valorifcare a insului sau a faptului, în drept să-şi revendice un loc în cartea veacurilor, se subliniază că numai personalităţilor şi evenimentelor creatoare de instituţiuni capabile să dăinuiască, spre a rodi până departe dincolo de limitele epocei lor, deci numai întâmplărilor şi oamenilor de valoare *instituţională* necontestată, le-ar fi rezervată cinstea să împodobească pagini pilduitoare în istoria neamului sau a timpului lor.

Pentru rara pasiune, care-l îndemnase a studia stăruitor flora alpină, Regelui Ferdinand i se zicea: *„Suveranul botanist“*.

Dar pentru felul cum a înţeles, în cursul vieţii şi domniei, să aprecieze *bogata istorie a neamului românesc,* contribuind prin însemnate sacrificii de ordin personal la înfrumuseţarea paginilor ei contemporane, precum şi la crearea unor instituţiuni menite să promoveze anevoioasa muncă ştiinţifică de cercetare şi înfăţişare documentată a trecutului, — pe lângă numirea menţionată apare ca fiind deopotrivă îndreptăţită aceea de *Suveranul istoric,* omul şi monarhul instituţional, creator de istorie şi întemeietor de aşezăminte dăinuitoare dincolo de limitele veacului, care le-a văzut înfiripându-se.

In lumina acestei concepţiuni vor înţelege, sperăm, membri şi colaboratorii, din orice vreme, ai Institutului de Istorie Naţională din Cluj-Sibiu, să păstreze cu scumpătate şi să perpetueze fără preget memoria binecuvântată a Regelui Ferdinand I, desrobitorul neamului şi unificatorul Statului nostru românesc.

CONTRIBUŢIA MEMBRILOR INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ LA ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ IN PRIMUL SFERT DE VEAC (1920—1945)

de I. MOGA

Douăzeci şi cinci de ani de activitate a unui institut de cercetări ştiinţifice poate arăta importante realizări. Când însă această perioadă de timp corespunde epocei începuturilor de organizare materială (clădire, bibliotecă, arhivă, etc.), de orientare generală în specialitate şi de îndrumare în vederea organizării cercetărilor metodice — cum este cazul Institutului nostru —, valoarea rezultatelor obţinute în domeniul cercetărilor ştiinţifice nu poate fi apreciată, decât în funcţie de împrejurările generale şi locale, în cari s'a născut şi a evoluat. Numai privită sub acest din urmă aspect, activitatea Institutului de Istorie Naţională de pe lângă Universitatea Regele Ferdinand I poate oferi azi prilejul unei obiective examinări a măsurii, în care a împlinit sau nu nădejdile aşezate la temelia lui de Augustul său Ctitor, precum şi a felului, în care conducătorii şi membrii lui au contribuit la soluţionarea problemelor ştiinţifice, cari se impuneau nou înfiinţatei Universităţi româneşti a Transilvaniei.

Anume, odată cu extinderea stăpânirei politice a Statului român asupra teritoriilor desrobite dintre Carpaţi şi Tisa, Universitatea noastră, întemeiată în iarna anului 1919, îşi asuma, printre numeroasele ei sarcini, şi răspunderea pentru tradiţiile şi trecutul istoric al Transilvaniei. Misiunea cercetărei ştiinţifice obiective a acestui trecut, sub toate aspectele lui, a revenit în

mod firesc Secţiunilor Istorice şi Filologice-Literare ale Facultăţii de Filosofie şi Litere, dar în mare măsură şi Institutului de Istorie Naţională.

Implinirea acestei misiuni în anii de început de viaţă ştiinţifică universitară, întâmpina însă dificultăţi mari.

O istoriografie română transilvană, şi încă veche, exista ce-i drept, dar ea a fost în prea mare măsură determinată de luptele politice ale Românilor pentru drepturi şi libertate, pentru ca pasiunea pusă în lucrările acestei istoriografii să nu fi influenţat obiectivitatea ştiinţifică. Preocupări politice în primul rând şi în mai mică măsură adevărul ştiinţific — au străbătut lucrările istoricilor noştri cu privire la problema continuităţii[1]) şi a autonomiei transilvane, două teme principale, cari au dominat istoriografia română locală până în al şaptelea deceniu al veacului trecut. Destulă pasiune confesională se desprinde apoi şi din lucrările referitoare la viaţa bisericească a Românilor din Transilvania. Totuşi suntem datori a sublinia că în primele două decenii ale veacului nostru au apărut din condeiul istoricilor transilvani lucrări de reală valoare scrise cu obiectivitate, dovedind că istoriografia noastră a ajuns la maturitate ştiinţifică, ce i-ar fi îngăduit cercetarea şi a altor probleme istorice decât cele politice şi bisericeşti, cari au dominat literatura istorică a veacului XVIII şi XIX din Transilvania. Aceste lucrări ale istoricilor transilvani, precum şi nivelul ştiinţific ridicat al istoriografiei române din ţara liberă, constituiau garanţia introducerii metodelor de cercetări istorice obiective la Universitatea clujană nou înfiinţată[2]).

---

[1]) Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfăşurarea vieţii politice a neamului românesc de peste Carpaţi.* Bucureşti, Acad. Română, 1923, in—8⁰, 40 p. (Acad. Română. Discursuri de recepţie, LV).

[2]) Titularii celor două catedre de Istoria Românilor dela Facultatea noastră au arătat, cu prilejul inaugurării acestor catedre atât stadiul în care se afla istoriografia noastră în 1919, cât şi metoda şi cadrul cercetărilor ce urmau să se facă la nou înfiinţata Universitate din Cluj. Cf. A. Lăpĕdatu, *Nouă împrejurări de desvoltare ale istoriografiei naţionale.* Lecţiune de deschidere a cursului de Istoria veche a Românilor, ţinută la Universitatea din

Dar dificultăţile, pe cari le întâmpinau istoricii noştri în studierea trecutului transilvan, nu proveniau atât din faptul că produsele istoriografiei locale din sec. XVIII şi XIX nu puteau fi folosite fără o permanentă rezervă, cât mai cu seamă din stadiul în care se aflau cunoştinţele referitoare la istoria Transilvaniei şi la evoluţia instituţiilor politice, bisericeşti, sociale şi economice din această provincie. Şi aceasta în primul rând din cauza că după 1867, data când Habsburgii, capitulând în faţa obstrucţionismului maghiar, au încuviinţat, prin pactul dualist, încorporarea silnică a Transilvaniei în Regatul ungar, istoriografia maghiară şi săsească au urmărit statornic tendinţa de a contopi până la nefiinţă istoria Transilvaniei în cea a Regatului zis al Sf. Ştefan, pentru ca, odată cu individualitatea politică a acestei provincii, să dispară din amintirea generaţiilor şi trecutul şi evoluţia ei istorică.

Numai nevoile de cercetări locale, impuse de particularităţile specifice ale acestui trecut, particularităţi cari trebuiau încadrate în evoluţia istorică generală a Ungariei, au determinat funcţionarea la Universitatea maghiară din Cluj a unei catedre de istoria Transilvaniei, catedră a cărei activitate s'a ilustrat însă tocmai prin tendinţa de a face din trecutul transilvan depozitarul fragmentar sau temporal al „ideei de stat unitar naţional maghiar".

Preocupată de atari scopuri, inspirate de nevoile imperialismului politic maghiar, istoriografia ungară şi cea săsească, prin foarte numeroasele lor publicaţiuni, au creat un adevărat păienginiş istorico-juridic, din care numai specialiştii cu spirit de observaţie pătrunzătoare mai puteau desprinde individualitatea istorică a Transilvaniei şi directivele adevărate ale desfăşurării ei în trecut.

In asemenea împrejurări, Institutului de Istorie Naţională,

Cluj în ziua de 6 Noemvrie 1919, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, 1921 1922, An. I, p. 1—18; şi I. Lupaş, *Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti*. Lecţiune inaugurală ţinută la Universitatea din Cluj în ziua de 11 Noemvrie 1919, cu prilejul deschiderii cursului de *Istorie a Transilvaniei*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, 1921—1922, An. I, p. 19—45.

organizat prin colaborarea celor două catedre de istoria veche şi de cea nouă a Românilor împreunată cu Istoria Transilvaniei, îi revenia sarcina de a stabili condiţiunile obiective, în cari urmau să se facă cercetările privitoare la evoluţia istorică a neamurilor şi a instituţiunilor politice, culturale, religioase, economice şi sociale ale acestei provincii, prin *fixarea cadrului politic, în care s'a desvoltat individualitatea istorică a Transilvaniei din vremea apariţiei ei în izvoarele istorice, odată cu întemeierea Regatului ungar, până la pactul dualist dela 1867.*

Acest cadru a fost limpezit în câţiva ani prin cursurile de Istoria Transilvaniei, ţinute de titularul catedrei de Istoria nouă a Românilor, care a precizat următoarele faze principale în evoluţia istorică a Transilvaniei:

1. Epoca Voevodatului autonom
2. ,, Principatul sub suzeranitate turcească
3. ,, Principatului şi a Marelui Principat sub dominaţie habsburgică
4. ,, dualismului austro-ungar.

Odată lămurit acest cadru de epoci, care fiecare îşi poartă caracteristica sa, el a rămas norma de orientare sigură şi obiectivă în cercetările, făcute în domenii mai largi sau mai restrânse ale problemelor transilvane de membrii Institutului nostru.

Fireşte, ţinând seamă de faptul că evoluţia istorică a Ungurilor, Secuilor şi Saşilor şi a instituţiunilor lor au fost amănunţit studiate de istoricii acestor naţionalităţi, pentru noi s'a impus ca primă necesitate întregirea cercetărilor privitoare la trecutul Transilvaniei prin studierea problemelor româneşti din această provincie. Fără a intra în amănuntele bibliografice ale acestor cercetări, cari vor fi expuse de colegul Crăciun, semnalăm aici, în ordinea cronologică a epocilor, principalele contribuţiuni date de membrii Institutului nostru la lămurirea problemelor istorice transilvane.

Inainte de toate ne simţim obligaţi să subliniem ca pe o adevărată cucerire a istoriografiei nostre scoaterea Voevodatului transilvan din anonimatul voit, în care îl ţinuse istoriografia

maghiară din epoca dualismului și din ignorarea lui totală de către istoriografia română.

Cercetările făcute în această problemă, comunicate în cuprinsul cursurilor de istoria Transilvaniei, ținute între anii 1922—1935, au fost publicate în studiile: *Voevodatul Transilvaniei în secolele XII și XIII* (I. Lupaș) și *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu Regatul ungar* (I. Lupaș), precizându-se individualitatea istorică a Voevodatului Transilvan, deosebită și opusă celei a Regatului ungar și arătându-se originea lui autohtonă româno-slavă, identică cu cea a voevodatelor românești al Munteniei și al Moldovei, precum și caracterul lui separatist, manifestat de cele mai proeminente personalități voevodale, față de Regatul ungar.

Aceste cercetări au fost apoi continuate, iar rezultatul lor a fost fixat în studiul *Voevodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice* (I. Moga), arătându-se caracterul instituției voevodale transilvane, sfera ei de jurisdicție și tendințele ei spre suveranitate proprie, identice cu cele ale voevozilor din Țările Române.

Deși s'au făcut din partea istoriografiei maghiare și săsești neizbutite încercări de a contesta caracterul autohton slavo-român și individualitatea istorică a Voevodatului transilvan, aceste încercări n'au putut sdruncina adevărul stabilit în studiile amintite, și Voevodatul Transilvaniei, cu caracterul și tendințele lui de suveranitate a rămas ca o realitate istorică, definitiv acceptată de istoriografie.

Cercetările pentru studierea procesului intern petrecut în cadrul Voevodatului Transilvan au continuat, studiindu-se transformările de ordin economic și social în timpul organzării vieții feudale, rezultatele acestor cercetări fiind publicate în studiul *Les Roumains de Transsylvanie au Moyen Age* (I. Moga), iar originea și evoluția instituțiunilor politice și juridice din voevodat precum și tendințele și orientarea acestuia, au fost publicate în studiul: *Realități istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII până în sec. XVI* (I. Lupaș).

Cu aceste studii, la cari se pot adăoga numeroase alte cer-

Prof. Alexandru Lapedatu
Directorul Institutului, 1920—1938.
Director onorar, 1939—

cetări de amănunt, cum sunt cele referitoare la *Voevozii Știbor, Bartolomeu Dragfi* și *Ioan Huniade* (I. Lupaș), apoi la *Răscoala țărănească din Transilvania din 1437—1438* (I. Lupaș), *individualitatea istorică a Voevodatului transilvan* și *evoluția lui internă* a fost în linii mari lămurită, constituind o prețioasă contribuție la patrimoniul istoriografiei române.

Epoca Principatului transilvan s'a bucurat și ea de o atenție susținută în cadrul cercetărilor făcute de membrii Institutului nostru. Condițiunile istorice cari au determinat transformarea voevodatului în principat, au fost lămurite prin studiul: *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înălțarea ei la treapta de Principat sub ocrotire otomană* (I. Lupaș). Criza politică din Transilvania în acest timp a fost expusă în studiul: *Un voevod care și-a încheiat cariera în temnița din Iedikule din Constantinopol: Ștefan Mailat (1502—1550)* (I. Lupaș) și *Mihail Valahul „viceregele" Transilvaniei* (1490—1572) (I. Lupaș).

Evoluția internă a Principatului transilvan este studiată sub două aspecte: social-politic, prin lucrarea *Răscoale țărănești transilvane în sec. XVI* (I. Lupaș) și sub aspectul politic-religios prin expunerea despre *Originea și evoluția minorităților confesionale din România.* (I. Lupaș).

Cunoștințele despre acțiunea lui Mihai în Transilvania au fost sporite cu noui amănunte prin studiile *Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul* (I. Lupaș) și *Dietele transilvane ale lui Mihai* (I. Crăciun).

Dintre urmașii transilvani ai lui Mihai, au fost scoși în evidență Gavril Báthori cu tendințele lui imperialiste asupra Țării Românești în lucrarea *La contesa frà Gabrielle Báthori e Radu Șerban vista dalla corte di Vienna* (I. Moga), apoi proiectul principelui Gavril Bethlen de a crea un regat al Daciei pe temeiuri protestante cuprinzând și Țările Române (I. Lupaș).

Necesitatea solidarității și a colaborării politice între cele trei Principate a fost subliniată prin cercetarea raporturilor principilor transilvani Gh. Rákoczi I și Gh. Rákoczi II cu Domnii români Matei Basarab și Vasile Lupu, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan, raporturi lămurite în diferite studii și sinteti-

zate în expunerea *Suveranitate transilvană, moldovană și munteană în veacul XVII-lea* (I. Lupaș) și în studiul *Din grijile și greutățile unei domnii* (Al. Lapedatu).

Viața religioasă a Românilor transilvani din această epocă a fost prezentată în lucrările *Mitropolitul Sava Brancovici* (Marina I. Lupaș) și *Mitropolitul Teodosie Veștemeanul* (I. Lupaș).

Fazele prin cari Principatul transilvan trece de sub suzeranitatea otomană sub stăpânirea austriacă au fost și ele cercetate. Condițiunile de politică generală, cari au înlesnit această schimbare, au fost lămurite în lucrarea *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române, la sfârșitul veacului XVII* (I. Moga), iar procesul intern al trecerii Transilvaniei sub autoritatea Vienei a fost făcut în studiul *Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania* (I. Lupaș).

Politica imperialistă austriacă, cu tendințele de a incorpora definitiv Transilvania în rândurile provinciilor Imperiului, a fost documentat expusă în studiul *Oesterreich über Alles. Marele Principat transilvan potrivnic alipirii la Regatul ungar* (I. Lupaș). Aspectul economic al stăpânirei habsburgice a fost lămurit în lucrarea *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în sec. al XVIII-lea* (I. Moga), iar consecințele demografice ale regimului feudal maghiar din această vreme, cu emigrările în massă peste munți, au fost arătate în studiul *Teoria imigrației Românilor din Principatele Române în veacul al XVIII-lea* (D. Prodan).

Conducerea politică a Habsburgilor în marele principat transilvan a fost prezentată în două lucrări cu titlul *Guvernatorii Transilvaniei* (H. Klima și R. Kutschera).

Amestecul politicei austriace în viața religioasă a Românilor din Transilvania a fost prezentată în expunerea: *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane* (I. Lupaș). In afară de răsvrătirile țărănești determinate de desbinarea religioasă, se arată în acest studiu și tulburările provocate în lumea satelor noastre de *organizarea regimentelor grănițerești*, precum și nemulțumirile de natură urbarială, cari agitau în diferite

regiuni țărănimea, creind în Transilvania spiritul de răsvrătire permanentă, care a precedat izbucnirea răscoalei lui Horea. Această revoluție, care a dat întâia lovitură mortală regimului feudal, a fost din nou cercetată pe baze de acte și rapoarte inedite în lucrările: *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda* (D. Prodan) și *Răscoala țăranilor din Transilvania în anul 1784* (I. Lupaș), precum și prin studiul de amănunt *Știri noui privitoare la revoluția lui Horea* (Șt. Pascu).

Acțiunea politică ce a urmat acestei revoluții, cunoscută sub forma lui „Supplex libellus Valachorum", a fost studiată în lucrările: *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792* și în *Contribuțiuni la istoria politică a Românilor ardeleni* (I. Lupaș).

Asupra stării bisericești a Românilor dela sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, noui informațiuni se dau prin studiile: *O încercare de reunire a bisericilor române din Transilvania la anul 1798* și *Doisprezece pețitori ai episcopiei transilvane vacante dela 1796 până la 1810* (I. Lupaș).

Revoluția dela 1848 este de mai mulți ani obiectul cercetărilor sistematice, făcute de dl prof. S. Dragomir. Monografii scurte asupra eroilor principali ai revoluției, sau contribuțiuni de interes local, s'au făcut însă și în cadrul Institutului ca de exemplu lucrările: *Avram Iancu* (I. Lupaș), *Avram Iancu și epoca sa* (N. Buta), *Alexandru Bătrâneanu și rolul său în revoluția Românilor din Transilvania în anul 1848* (Șt. Pascu), precum și publicarea schiței volumului III din *Istoria Românior din Dacia Superioară* a lui Al. Papiu Ilarian (Șt. Pascu).

Pentru lămurirea luptelor politice ale Românilor din Transilvania dela 1848 până la 1906 s'a încercat o scurtă sinteză intitulată: *Luptele Românilor din Transilvania pentru emanciparea națională* (I. Moga), în limba franceză. De o atenție mai accentuată s'a bucurat mișcarea memorandistă, atât în ce privește antecedentele ei, cât și răsunetul ei în Transilvania și în străinătate prin lucrările: *Memorii și proteste ale Românilor din Transilvania și Ungaria dela 1791 până la 1892.* (Șt. Pascu), în limba franceză, *Tribuniștii și mișcarea memorandistă* (I.

Moga), *Din răsunetul procesului memorandist în masele populare* (Şt. Pascu), şi în lucrarea prezentată ca teză de doctorat: *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului* (D. Braharu).

In afară de latura politică a dominaţiunii maghiare din epoca dualistă din Transilvania, s'a dat atenţie şi consecinţelor economice ale acestei dominaţiuni, fiind prezentate în lucrarea *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria şi România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei* (I. Moga).

O caracterizare generală a epocei dualiste şi sfârşitul ei în Transilvania o avem în cele două studii: *Dualismul austro-ungar şi urmările lui pentru Transilvania şi Croaţia* şi în *Desagregarea Monarhiei Austro-Ungare şi eliberarea Transilvaniei* apărută în limba franceză (I. Lupaş).

O lucrare nouă: *Cartea unirii dela Alba Iulia, 1. Dec. 1918. Documente şi Portrete istorice*, va fi publicată în curând pentru a fixa şi acest moment hotărîtor în istoria neamului nostru.

Toate aceste lucrări şi sudii, la cari s'ar mai putea adăuga numeroase altele de importanţă mai redusă, făcute de conducătorii şi membrii Institutului nostru, au contribuit în primul rând la *lămurirea epocilor principale de evoluţie alc istoriei transilvane.*

Deosebit de aceste lucrări s'au făcut şi **cercetări istorice cu caracter local** dintre cari semnalăm: *Voevodatul Maramureşului* (I. Moga), apoi *Problema Ţării Loviştei* şi *Ducatul Amlaşului, Plaiul, ţara şi districtul Loviştei, şi Marginea, ducatul Amlaşului şi Scaunul Săliştei* (I. Moga), acestea din urmă menite a lămuri probleme de geografie istorică locală; precum şi studiul despre *Cetatea Salgo dela Sibiel* (A. Decei). Un început de cercetare a toponimiei istorice s'a făcut prin studiul: *Contribuţiuni la istoria colonizărilor din Transilvania. Numirile satului Cristian şi semnificaţia lor istorică* (I. Moga). La acestea odăogăm studiile referitoare la oraşe ca: *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal* (I. Lupaş) şi *Contribuţiuni la istoria Braşovului românesc* (I. Lupaş), apoi *Schiţa istorică a judeţului Târnava Mare* (Şt. Pascu).

Deasemenea s'au făcut cercetări de **istoria economică**. In afară de studiile amintite mai semnalăm lucrările: *Despre „iliş" in Transilvania* (D. Prodan) şi *Ce era „tretına" în Transilvania* (D. Prodan) privitoare la istoria impozitelor, apoi studiul: *Infiinţarea Gremiului comercial levantin din Braşov* (I. Moga) pentru istoria comerţului românesc, precum şi cercetări şi publicări de conscripţii şi urbarii.

O preocupare permanentă a Institutului a format-o însă necesitatea studiilor de **critică a izvoarelor istorice documentare şi narative.**

Semnalând în această privită lucrarea: *Românii din veacul IX până în al XIII în lumina izvoarelor armeneşti* (A. Decei), care ocupă un loc aparte în istoriografia română, mai menţionăm lucrarea: *Contribuţiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII şi XIV* (Şt. Pascu), apoi *Chronicon Dubnicense despre Ştefan cel Mare* (I. Lupaş), precum şi analiza informaţiilor date de cronicarul Sivori în lucrarea: *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul secolului XVI* (Şt. Pascu), pentru a ajunge la proiectul editării unui **Corpus Chronicarum Transylvaniae,** menit a ne da studiul critic al cronicelor române, ungare şi germane din Transilvania. Din acest proiect, până în prezent s'a publicat: *Cronicarul Szamosközi şi însemnările lui privitoare la Români* (I. Crăciun) precum şi ştirile care ne privesc pe noi din cronicile lui *Francisc Mikó* şi *Petru Pellérdı,* (I. Crăciun). Cercetările privitoare la celelalte cronici sunt în curs şi în măsura, în care împrejurările o vor îngădui, vor vedea lumina tiparului.

In ce priveşte **editarea documentelor** s'a publicat volumul I din *Documente istorice transilvane* (I. Lupaş) după criterii proprii nevoilor învăţământului superior. El a rezultat din materialul documentar strâns de prof. I. Lupaş, parte în exemplare originale, parte în copii simple sau fotografice, în scop de a-l prelucra în cursul exerciţiilor de seminar, făcute de membrii Institutului în colaborare cu studenţii. Material gata întocmit pentru tipar se păstrează în arhiva Institutului încă pentru alte aproximativ 5—6 volume.

Dar pe lângă această preocupare principală, de a da cercetătorilor posibilitatea unei cât mai complete informații autentice privitoare la trecutul Transilvaniei, conducătorii Institutului au considerat ca o primordială condiție a înlesnirii cercetărilor în acest domeniu **întocmirea unei bibliografii istorice**, care să pună la îndemâna studenților și specialiștilor deopotrivă literatura necesară orientării în problemele ce urmează a fi studiate. In acest scop încă din 1920 a început publicarea unei asemenea bibliografii, din care a apărut până acum: *Istoriografia Română,* repertoriu bibliografic pentru anii 1921 până la 1926 (I. Crăciun), precum și masivul volum *Bibliografia Transilvaniei românești* (I. Crăciun), cuprinzând tot ce s'a publicat mai important cu privire la această provincie între anii 1916—1936. Materialul pentru continuarea publicării repertoriului bibliografic al istoriografiei române generale este în bună parte strâns și așteaptă să fie publicat pe cicluri de câte cinci ani.

Cu aceasta am schițat problemele, care au preocupat Institutul de Istorie Națională în primul sfert de veac dela întemeierea lui și în parte și realizările obținute până acum.

Aceste probleme sunt însă departe de a fi epuizat întreagă sfera asupra căreia s'a extins interesul cercetărilor Institutului nostru. Chestiunile de istorie generală a Românilor referitoare la Moldova și Muntenia au fost menținute și ele în cadrul atenției și cercetărilor noastre prin numeroasele lucrări ale d-lui prof. Al. Lapedatu[1]) și pentru studierea lor, a celor privitoare la Românii balcanici, cât și a problemelor transilvane, conducătorii Institutului au dat prilejul la numeroși specialiști din afara cadrelor noastre să-și publice rezultatul cercetărilor în cuprinsul „Anuarului" sau al „Bibliotecii Institutului" nostru.

Dacă în cursul expunerii de până aci, am stăruit mai mult asupra problemelor legate de istoria Transilvaniei — cari au constituit principalul domeniu de cercetări ale membrilor Institutului — și am semnalat numai contribuțiunile aduse de acești

[1]) Vezi bibliografia dela sfârșit, și volumul omagial *Fraților Alexandru și Ion Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani.* București, 1936, p. XXXVI—XLIII.

membrii la soluţionarea amintitelor probleme, am făcut-o pentru că numai în acest fel putem verifica, în ce măsură Institutul de Istorie Naţională de pe lângă Universitatea Regele Ferdinand I şi-a putut sau nu îndeplini misiunea particulară ce în chip firesc îi revenia în istoriografia română. Această misiune, după cum temeinic a subliniat-o însuşi augustul ctitor, Regele Ferdinand I, a fost în primul rând *„studiul istoriei române, atât de vitreg tratată sub stăpânirea trecută"* şi deci, în lumina acestui desiderat regal, studierea înainte de toate a problemelor istorice româneşti din Transilvania, de către specialişti cunoscători ai realităţilor locale, având pregătirea necesară cercetării arhivelor şi materialului documentar din această provincie.

In perspectiva acestei misiuni, schiţând activitatea de un sfert de veac a Institutului nostru, ne dăm seama că suntem încă departe de a fi descifrat toate tainele trecutului transilvan, că ne mai aşteaptă încă decenii de cercetări pentru a putea lămuri în întregime procesul istoric desfăşurat pe pământul acestei provincii. Totuşi, ţinând seama de cercetările săvârşite până acum, putem afirma că în decurs de 25 de ani de activitate Institutul nostru a reuşit să formeze cercetători specializaţi în problemele transilvane, creindu-şi astfel un loc aparte faţă de celelalte institute din ţară; că prin cercetările, făcute de conducătorii şi membrii săi, *Institutul a desţelenit din rădăcini pentru istoriografia română trecutul transilvan, i-a fixat epocile principale de evoluţie, lămurind caracterul şi tendinţele acestor epoci şi a soluţionat şi limpezit numeroase probleme istorice cu caracter general şi local transilvan, îmbogăţind astfel cu esenţiale contribuţiuni patrimoniul istoriografiei române.*

Măsura, în care studiile şi publicaţiile Institutului nostru au contribuit la lămurirea problemelor transilvane, poate fi judecată şi din faptul că, deşi ne considerăm încă abia la începutul cercetărilor sistematice de amănunt, menite să lămurească trecutul transilvan în toată complexitatea lui, doi din membrii Institutului nostru, determinaţi de stăruitoarele cereri ale cărturarilor noştri, cât şi de îndemnul Ministerului Culturii Naţionale, au socotit că în stadiul actual al cercetărilor se poate în-

cerca o sinteză a trecutului Românilor din această provincie, publicând lucrările: *Istoria Transilvaniei* (Şt. Pascu) şi *Aspecte din Istoria Transilvaniei* (M. Lupaş-Vlasiu).

Tot în cadrul Institutului nostru s'a făcut şi o primă sinteză privitoare la *Orientarea economică a Transilvaniei* (I. Moga), prezentată prin factorii ei comerciali şi industriali, sinteză întregită cu vieaţa agricolă şi pastorală în lucrarea *Transilvania în organismul economic al pământului românesc* (I. Moga). Arătându-se prin aceste două lucrări apartenenţa organică a Transilvaniei la spaţiul etnic românesc, îndeplinind o funcţiune centrală în arterele vieţii economice ale acestui teritoriu, s'a evidenţiat o realitate istorică, care dela prima ei apariţie s'a impus ca un adevăr curent acceptat în istoriografia noastră.

O contribuţie demnă de relevat a Institutului nostru o constitue încadrarea organică a istoriei transilvane în istoria generală a Românilor, prin lucrările de sinteză: *Epocele principale în istoria Românilor* (2 ediţii), *Istoria Unirii Românilor* (2 ediţii) şi manualul de *Istoria Românilor* (16 ediţii) (I. Lupaş). Aceste lucrări, apărute la răstimpuri diferite fie în cadrul publicaţiunilor susţinute de Institutul nostru, fie în afara lui, dovedesc că cercetările privitoare la problemele transilvane făcute în cadrul Institutului nostru încă din primii ani ai începuturilor, n'au pierdut nici odată din vedere ritmul unitar al vieţii istorice a Românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor.

Incadrarea istoriei transilvane în fenomenul colectiv românesc, fără a nesocoti individualitatea istorică a Transilvaniei şi nici trecutul specific al neamurilor conlocuitoare în această provincie, a fost primită la început cu oarecare rezervă, chiar şi din partea celor mai proeminenţi specialişti.

Au trecut însă ani şi verificarea continuă a adevărurilor, cuprinse în lucrările de sinteză amintite, au dus la recunoaşterea funcţiunii centrale pe care Transilvania a avut-o în determinarea formării şi evoluţiei istorice a poporului român. Iar când apar, mai târziu, cele două mari sinteze ale istoriei Românilor, dintre cari cea mai completă turnată de geniala minte a lui N. Iorga, ne-a fost dată satisfacţia de a constata că auto-

Prof. Ioan Lupaş
Directorul Institutului, 1920—1945.

rul a acceptat punctul de vedere al istoricului transilvan și numeroase capitole din această sinteză încep cu... evenimentele din „monarhia" Transilvaniei.

Este, fără îndoială, aceasta cea mai autorizată consacrare a justiției principiului, care a îndrumat cercetările Institutului nostru și un suprem omagiu adus gândului plin de rod, așezat de augustul Ctitor la temelia Institutului de Istorie Națională din Cluj.

PUBLICAŢIUNILE INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ DIN CLUJ-SIBIU ŞI COLABORATORII LOR DELA 1920—1945 CU O BIBLIOGRAFIE A PUBLICAŢIUNILOR

de I. CRĂCIUN

I. *Cuvinte pentru publicaţiuni şi colaboratori*

Un sfert de veac în viaţa unei instituţiuni e un răstimp scurt, mai ales în viaţa unei instituţiuni universitare, cu deosebire dacă e vorba să aruncăm ochii peste hotare, la institute de grad superior cu sute de ani de activitate ştiinţifică. Fără a încerca să ne comparăm cu ele, îndrăsnim totuşi să facem acest popas la împlinirea unui sfert de veac, pentru o scurtă examinare a conştiinţei şi îndeosebi pentru a constata dacă încrederea anticipată de Regele ctitor în rostul Institutului nostru a corespuns înaltelor Sale aşteptări.

Indată după inaugurarea solemnă a Institutului, cei doi directori, Profesorii Alexandru Lapedatu şi Ioan Lupaş, au luat ca prime măsuri: alcătuirea unei biblioteci de specialitate — ajunsă azi la 17.915 vol. cărţi şi 314 periodice în 1.520 volume — şi editarea unui *Anuar*, „în care tinerii ce se vor pregăti şi vor lucra aci să poată aduce, prin cercetări şi studii, originale şi meritorii, partea lor de contribuţie la progresul istoriografiei naţionale"[1]), după constatarea Regelui desrobirii naţionale: „atât

[1]) *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1921—1922, I, p. VII.

de vitreg tratată sub stăpânirea trecută"[1]). *Anuarul Institutului de Istorie Națională* avu însă și menirea de a fi cel dintâi periodic istoric al Transilvaniei, neputând avea această provincie în trecutul ei o asemenea publicațiune românească de specialitate.

Până azi s'au putut publica 10 volume, însumând un total de *7.452 pagini*, cu diferite contribuțiuni istorice, miscellanee, dări de seamă și bibliografie istorică.

La un răstimp nu prea îndelungat, după apariția vol. IV al *Anuarului*, numărul colaboratorilor înmulțindu-se, iar contribuțiunile științifice luând proporții, cari depășeau posibilitățile de pagini ale *Anuarului*, s'a simțit necesitatea, în 1928, a înființării unei noi publicațiuni, anume *Biblioteca Institutului de Istorie Națională*, din care au apărut până azi 20 numere, cu un total de *3.731 pagini*. Credem că nu e fără însemnătate dacă subliniem faptul, că 10 din studiile publicate în *Bibliotecă* sunt teze de doctorat, susținute toate la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității noastre, câteva din ele deschizând autorilor lor, împreună cu alte contribuțiuni științifice ulterioare, chiar porțile unor catedre universitare.

Tot în anul 1928 Institutul nostru a putut împlini un vechiu desiderat al Asociațiunii „Astra", dar și o dorință a sa, de a răspândi în straturile cât mai largi ale poporului din Transilvania și din Țara Intregită, unele rezultate ale istoriografiei naționale, pe înțelesul tuturor. Așa a luat ființă *Biblioteca Istorică „Astra"*, publicată de Institutul de Istorie Națională, în colaborare cu Secțiunea Istorică a „Asociațiunii". Din această *Bibliotecă* s'au tipărit 3 numere, cu un total de *702 pagini*, conținând: No. 1, *Epocele principale în istoria Românilor* (apărută curând și în ediția II-a), No. 2, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, și No. 3, *Aspecte din Istoria Transilvaniei.*

Mijloacele de investigație în cercetarea trecutului nostru fiind destul de anevoioase — ca de altfel și în domeniul altor cercetări științifice — cu vremea s'a simțit trebuința de a se

---

[1]) *Ibidem.*

înmulţi publicaţiile bibliografice istorice, dând naştere unei noi Biblioteci, care să înmănunchieze în paginile ei, pe lângă bibliografia istorică, şi alte manifestări din trecutul cărţii româneşti şi al ştiinţelor auxiliare ale istoriei. In această *Bibliotheca Bibliologica*, înfiinţată la 1933, au putut să vadă lumina tiparului 18 contribuţiuni, în tot atâtea numere, în care se succed, prin alternanţă, numele directorului publicaţiei cu al studenţilor, sau al celor cari au adoptat aceeaşi metodă ştiinţifică în notarea bibliografică a unei cărţi. Din cele 18 numere, cari dau un total de *1.693 pagini*, credem că pot fi pomenite aci trei, importante prin conţinutul lor: *Activitatea ştiinţifică la Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu, 1920—1930*, apoi *Bibliografia Transilvaniei româneşti, 1916—1936*, şi *Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală dela Blaj*. O caracteristică a acestei Biblioteci este că apare cu text paralel şi într'o limbă streină, în limba franceză.

Un alt compartiment din activitatea Institutului îl formează acela al *Documentelor istorice*, în special transilvane, cuprinse într'o colecţie aparte, formată din documente originale, sau copii fotografice. Prin străduinţele Directorului Institutului şi cu concursul în parte şi al unora din studenţii săi, ostenitori în ale paleografiei la exerciţiile de seminar, s'a putut publica în 1940, la Cluj, cel dintâi volum de *Documente istorice transivane*, pentru perioada dela 1599—1699, cuprinzând un număr de 206 documente cu un total de *538 pagini*. Vol. II, cu documentele din anii 1700—1781, a întârziat din cauza împrejurărilor prin care trecem, dar sunt speranţe că va putea să apară în curând, iar următoarele volume, în total 6, vor cuprinde documentele până la revoluţia din 1848.

Institutul n'a rămas strein nici faţă de unele manifestări ocazionale, prilejuite de împrejurări privind ţara sau anumite momente solemne. In seria *Publicaţiunilor ocazionale* a apărut vol. *La Transylvanie*, în 1938, cu ocazia expoziţiei mondiale dela Paris, unde ţara noastră a fost reprezentată şi printr'o serie de publicaţii conţinând istoria diferitelor sale provincii. Trecutul Transilvaniei este expus în acest volum masiv, de *857 pagini*,

prin colaborarea colegială alor 12 învățați din Transilvania. Tot în această serie au fost tipărite și două volume omagiale, închinate directorilor Institutului cu ocazia împlinirii vârstei de 60 ani: unul închinat *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu*, scris de 70 colaboratori, cu un total de *979 pagini*, iar celălalt *Profesorului Ioan Lupaș*, scris de 92 colaboratori, având *994 pagini*. Cele trei volume din serie au un total de *2.830 pagini*.

Alături de *Anuar*, de *Biblioteca Institutului de Istorie Națională*, de *Biblioteca Istorică „Astra"*, de *Bibliotheca Bibliologica*, de *Documentele istorice transilvane* și de *Publicațiunile ocazionale*, Institutul a tipărit încă o serie de publicații: *Monografii istorice*, cuprinzând, până acum, 4 volume de: *Studii istorice* și 1 volum intitulat *Ars Transilvaniae. Études d'histoire de l'art transylvain*, cele cinci volume însumând un total de *2.005 pagini*.

Acestea sunt publicațiunile Institutului nostru în primul sfert de veac, în cuprinsul cărora s'au tipărit nu mai puțin de *18.951 pagini*, adică *1.184 coale de tipar*. Suntem, firește, adepții dictonului latinesc de veche circulație: „non multa, sed multum". Dacă în aceste pagini, impresionant de variate se vor găsi și articole de mai mică valoare științifică, să nu se uite că din contribuțiunile mărunte, de analiză migăloasă, răsar marile sinteze, știut fiind că „pentru o zi de sinteză trebue ani de analiză".

Inainte de a trece la pomenirea colaboratorilor noștri, îndrăsnim să facem o mică constatare semnificativă. Din publicațiunile Institutului specificate mai sus, *peste un sfert* — adică *5 214 pagini* în peste *325 coale de tipar* — au văzut lumina zilei în ultimele 15 luni, de când Institutul de Istorie Națională a putut fi organizat pe baze mai largi și i s'a afectat un fond pentru publicațiuni. Indată ce poate fi onorată și munca intelectuală — într'o țară unde o prejudecată curioasă a osândit pe intelectual să trăiască mai mult din *aerul* curat și sănătos al Carpaților — roadele sunt cât se poate de promițătoare și știința românească n'are decât de câștigat din închegarea unor institute de cercetări speciale.

Contribuţiunile istorice, sau în legătură directă cu istoria naţională, risipite prin atâtea publicaţiuni, au fost elaborate pe lângă membrii Institutului şi de către o seamă de colaboratori, al căror număr e impresionant de mare: *în total 92*, printre cari atâtea nume consacrate, alături de ucenici începători, dar cu bune speranţe de a se ridica cu vrednicie alături de maeştri lor. Ne facem o datorie pioasă de a desprinde din şirul colaboratorilor ca întâiul pomelnic numele celor 11 morţi ai noştri:

1. Ernest Armeanca
2. Arpad Bittay
3. Gheorghe Bogdan-Duică
4. Vasile Bogrea
5. Nicolae Buta
6. Nicolae Cartojan
7. Constantin Diculescu
8. Nicolae Drăganu
9. Iuliu Marţian
10. George Mateescu
11. Teodor V. Păcăţianu

cu a căror colaborare Institutul nostru se va mândri totdeauna şi cărora le va păstra o recunoscătoare amintire.

Alături de cei plecaţi dintre noi, dar cari şi-au lăsat presărate printre rândurile publicaţiilor noastre ce au avut mai scump: frământările creerului pentru luminarea trecutului neamului nostru, se cuvine să pomenim, azi, cu aceleaşi sentimente de recunoştinţă din partea Institutului şi mâine, poate, din partea poporului românesc, numele colaboratorilor în viaţă. Aceştia sunt în ordine alfabetică:

1. Nicolae Albu
2. Ioan C. Băcilă
3. Teodor Bălan
4. Axente Banciu
5. Nicolae Bănescu
6. Ştefan Bezdechi
7. Sever Bocu
8. Teodor Bodogae
9. Olimpiu Boitoş
10. Valeriu Bologa
11. Alexandru Borza
12. Dumitru Braharu
13. Ioan Breazu
14. Tiberiu Brediceanu
15. Teodor Capidan
16. Virgil Ciobanu
17. Nicolae Comşa
18. Ioachim Crăciun
19. Constantin Daicoviciu
20. Mihail Dan

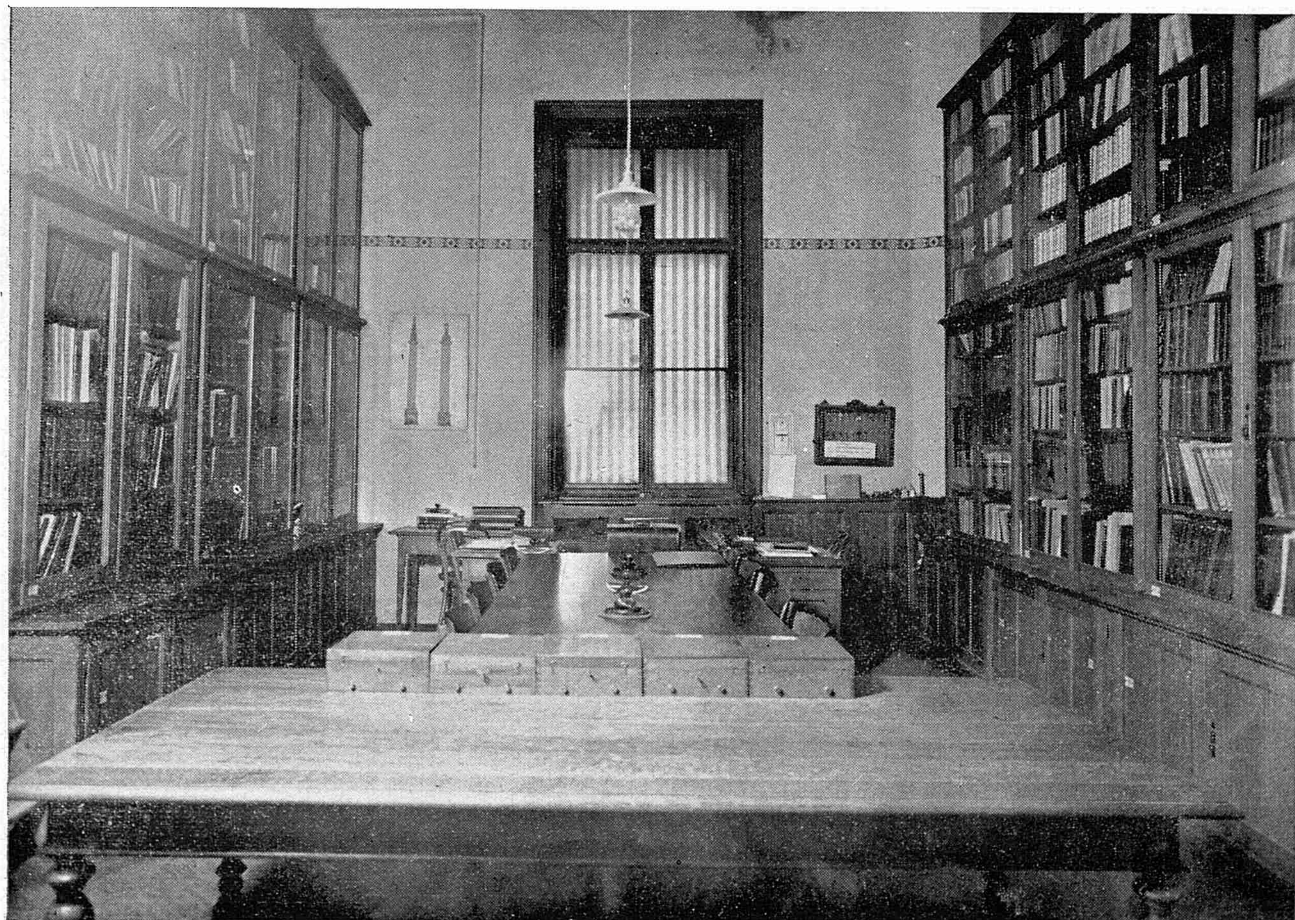
21. Aurel Decei
22. Lia Dima
23. Alexandru Doboși
24. Ioan Domșa
25. Silviu Dragomir
26. Gheorghe Duzinchevici
27. Aurel Filimon
28. Ioan C. Filitti
29. Hortensia Georgescu
30. Carol Göllner
31. Hermann Hienz
32. Enea Hodoș
33. Kurt Horedt
34. Martin Járay
35. Helmut Klima
36. Rolf Kutschera
37. Alexandru Lapedatu
38. Valeriu Literat
39. Ioan Lupaș
40. Marina Lupaș-Vlasiu
41. Ioan Lupu
42. Ștefan Manciulea
43. Sabin Manuilă
44. Alexandru Marcu
45. Septimiu Martin
46. Ștefan Meteș
47. Vintilă Mihăilescu
48. Ioan Moga
49. Constantin Moisil
50. Tiberiu Morariu
51. Victor Motogna
52. Aurel A. Mureșianu
53. Ioan Mușlea
54. Iosif Naghiu
55. Teodor Naum
56. Alexandru Neamțiu
57. Petru Olteanu
58. Teodor Onișor
59. Gheorghe Oprescu
60. Petru Panaitescu
61. Ștefan Pascu
62. Coriolan Petranu
63. Ioan Ontario Podea
64. Dumitru Popovici
65. David Prodan
66. Sextil Pușcariu
67. General Radu Rosetti
68. Ieremia Russu
69. Ioan I. Russu
70. Aurelian Sacerdoțeanu
71. Laurian Someșan
72. Virgil Șotropa
73. Sebastian Stanca
74. Emilian Stoica
75. Nicolae Sulică
76. Bujor Surdu
77. Teodor Trâpcea
78. Virgil Vătășianu
79. Andrei Veress
80. Gheorghe Vinulescu
81. Romulus Vuia.

Problemele tratate de acești colaboratori au fost aproape din întreg domeniul istoriografiei românești. Unora li s'a dat mai multă atențiune, cum ar fi: Istoria Transilvaniei, Documente privitoare la trecutul nostru, Personalități istorice mai însemnate, Istoriografie-cronici, Bibliografie istorică, altora

li s'au consacrat mai puţine studii, totuşi unele de valoare deosebită.

Cea mai impresionantă serie de cercetări — cum e şi firesc pentru un Institut din capitala Daciei Superioare — priveşte **trecutul Transilvaniei.** Lucrările Prof. Ioan Lupaş, dintre cari spicuim pe cele mai importante, publicate în cadrele Institutului: *Realităţi istorice în Voevodatul Transilvaniei în secolul XII—XVI* (apărută şi în limba franceză), apoi *Fazele istorice în evoluţiunea constituţională a Transilvaniei, Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784* sau *Mitul „sacrei coroane" şi problema Transilvaniei,* rectifică o mulţime de aberaţii şi aruncă lumini cu totul nouă asupra trecutului sbuciumat al românismului transilvan. Studiile Profesorilor Silviu Dragomir, *Despre Românii din Transilvania în ajunul resurecţiunii naţionale* (1848), în limba franceză, şi Ioan Moga, în legătură cu *Voevodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice,* apoi *Voevodatul Maramureşului. Probleme istorice şi chestiuni de metodă ştiinţifică,* şi *Luptele Românilor din Transilvania pentru emanciparea naţională* — în franţuzeşte — sunt contribuţii serioase pentru lămurirea unor probleme grele din trecutul nostru. Menţionăm încă contribuţiunile Păr. Ştefan Meteş asupra *Vieţii Românilor din Transilvania în veac. XVI—XVIII* (în limba franceză), ale lui David Prodan despre *Răscoala lui Horia în judeţele Cluj şi Turda* şi *Teoria imigraţiei Românilor din Principatele Române în Transilvania în veac. XVIII,* ale lui Ştefan Pascu, *Ştiri noui privitoare la revoluţia lui Horea* şi publicarea vol. III din *Istoria Românilor din Dacia Superioară* a lui Al. Papiu-Ilarian şi sinteza D-nei Marina Lupaş-Vlasiu, *Aspecte din Istoria Transilvaniei.* Pentru trecutul Banatului Prof. Silviu Dragomir a scris despre *Vechimea elementului românesc şi colonizările streine în Banat.*

Istoria Românilor în general e reprezentată pe epoci, de către mai mulţi cercetători. **Istoria veche** de Prof. Constantin Daicoviciu, cu studiul *Transilvania în antichitate* (în limba franceză) şi Gheorghe Mateescu, cu *Graniţa de Apus a Tracilor* în sudul Dunării. Pentru **Evul Mediu** avem contribuţiile mai ales

Biblioteca Institutului din clădirea centrală a Universităţii, 1924—1935.

ale Prof. Nicolae Bănescu cu *Știri bizantine privitoare la Românii din Nordul Dunării*, Const. Diculescu, *Contribuții la vechimea creștinismului în Dacia*, Aurel Decei despre *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești*, Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII și XIV*, Alexandru Lapedatu, *Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești* și în sfârșit Romulus Vuia cu *Legenda lui Dragoș* în legătură cu descălecarea Moldovei. **Istoria modernă** e reprezentată, în deosebi, prin Prof. Alexandru Lapedatu, *Mihnea cel Rău și Ungurii*, Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul veacului al XVI-lea* și Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII;* iar **istoria contemporană**, ca să amintim numai trei studii, prin Petru Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea națională a Românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, Alexandru Lapedatu, *Abolirea protectoratului rusesc în Țările Române, 1834—1858* și Dimitrie Braharu, *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului*.

Capitolul **Istoriografiei** și al **Cronicelor** are studii scrise în special de Prof. Ioan Lupaș, *Chronicon Dubnicense despre Ștefan cel Mare*, de Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la Români, 1566—1608*, apoi *Scrisoarea lui Petru Pellérdi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul în campania din 1595* și *Știri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvan Francisc Mikó*, de Nicolae Sulică, *Cronica Protopopului Vasilie din Brașov* și de Silviu Dragomir, *Fragmente din cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici*. Tot aci adăugăm contribuțiunile privind **Bibliografia istorică**, din cari au apărut: I. Crăciun, *Istoriografia română în 1921—1926* (trei publicații, pentru câte 2—2 ani), *Bibliografia Transilvaniei românești* și *Contribuții românești privitoare la istoriografia universală*, apoi bibliografiile lui C. Göllner și Hermann Hienz.

Cu Românii de peste hotare s'au ocupat, între alții, Prof. Silviu Dragomir, *Românii din Serbia*, Theodor Capidan, *Ma-*

cedo-Românii şi Vasile Bogrea, *Despre Morlaci*, iar pentru **Relaţiile cu alte state** menţionăm studiul lui Mihail Dan, *Cehi, Slovaci şi Români din veacul al XIII-lea—XVI-lea.*

Istoria locală are lucrările Prof. Ioan Lupaş despre *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal*, Aurel Decei, *Cetatea Salgo dela Sibiel*, Ion Moga, *„Marginea“, ducatul Amlaşului şi scaunul Săliştei.*

Am spus mai sus că unul din capitolele cele mai bogate în cercetări e acela privitor la **Documente**. Din foarte marele număr de publicaţii spicuim doar următoarele: Prof. I. Lupaş, *Documente istorice transilvane, Vol. I, 1599—1699* şi *Documnete istorice privitoare la moşiile brâncoveneşti din Transilvania şi Oltenia, 1654—1823,* apoi Prof. Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI*, I. Crăciun, *Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihai Viteazul*, Ion Moga, *Documente privitoare la domnia lui Constantin Movilă*, E. Hodoş, *Din corespondenţa lui S. Bărnuţiu şi a contemporanilor săi*, şi T. Bălan, *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina, 1848.*

Pentru **Inscripţii** avem două contribuţii ale Prof. Ion Lupaş, pentru capitolul **Civilizaţie-cultură**, una a lui Nicolae Drăganu despre *Cei dintâi studenţi români ardeleni la Universităţile apusene* şi cealaltă a lui Axente Banciu, *Studenţii academici din Cluj de acum un veac.* **Numismatica** e reprezentată prin Const. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, **Iconografia** mai ales prin Ion C. Băcilă, *Stampe privitoare la istoria Românilor*, iar compartimentul **Biografiilor** e foarte bogat, încât nu putem pomeni aci decât contribuţiile Prof. I. Lupaş privitoare la *Doi umanişti români în sec. XVI (Nicolae Olahus şi Mihail Valahul-Csáki)*, şi *Avram Iancu*, Prof. Ştefan Bezdechi, *Familia lui Nicolae Olahus*, Prof. Nic. Bănescu, *Viaţa şi opera lui Daniel Dimitrie Philippide*, Ion Muşlea, *Viaţa şi opera Doctorului Vasilie Pop*, Prof. Silviu Dragomir, *Nicolae Bălcescu în Ardeal.*

Privitor la **Istoria învăţământului** avem studiile lui Nicolae Albu, *Istoria învăţământului din Transilvania până la 1800*, Au-

rel A. Mureșianu, *Clădirea școalei române din Brașov la 1597* și I. Crăcun, *Activitatea științifică la Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu, 1920—1930.*

Trecutul **Bisericii**, în special al celei din Transilvania, e prezentat în cadrul Institutului, în mai multe comunicări mărunte de Prof. I. Lupaș, dar și de două monografii asupra *Mitropolitului Sava Brancovici* de Marina Lupaș-Vlasiu și asupra *Episcopului Vasile Moga* de Păr. Sebastian Stanca.

Istoria militară e reprezentată prin mai multe contribuțiuni ale Generalului Radu Rosetti și Prof. Al. Marcu, **Artele** prin Prof. Coriolan Petranu, din lucrările căruia putem aminti acum numai *Arta românească din Transilvania* (în limba franceză) și volumul *Ars Transylvaniae,* apoi Gheorghe Oprescu și Virgil Vătășianu.

Istoria economică numără câteva lucrări de valoare, între cari a Păr. Ștefan Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române,* ale Prof. Ion Moga, din cari amintim numai una, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea* și David Prodan, *Despre iliș în Transilvania.*

Din domeniul **Dreptului** avem contribuțiile mai ales ale lui Vasile Bogrea, *Din vechea terminologie juridică: Ferâie* și Ion C. Filitti, *Un proiect de constituție inedit al lui Cuza Vodă dela 1863;* din domeniul **Etnografiei** contribuția Prof. Romulus Vuia despre *Satul românesc din Transilvania și Banat* (în limba franceză), iar din domeniul **Geografiei istorice** contribuțiile Prof. Ion Moga, *Țara, districtul și plaiul Loviștei,* Prof. Laurian Someșan, *Structura orografică a Transilvaniei și influența ei asupra vieții populare* (în limba franceză) și în sfârșit **Date statistice** prezintă Virgil Ciobanu în studiul *Statistica Românilor ardeleni în 1760—1762* și Sabin Manuilă, în *Aspectele demografice ale Transilvaniei* (în franțuzește).

Cărțile vechi românești sunt reprezentate prin mai multe studii ale lui Nicolae Drăganu, dintre cari amintim *Cea mai veche carte rakocziană* și Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală dela Blaj,* iar **Istoria literară** e reprezentată de Nicolae Drăganu, cu *Istoria literaturii române*

din Transilvania dela origini până la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi de Prof. Dumitru Popovici, cu *Literatura română din Transilvania în veacul al XIX-lea*, amândouă apărute în limba franceză.

Filologia şi Toponomastica nu lipsesc nici ele, având contribuţiile multe şi mărunte ale lui Vasile Bogrea, apoi contribuţia lui Sextil Puşcariu, *Rolul Transilvaniei în formarea şi evoluţia limbii române*, a lui Nicolae Drăganu, *Toponimie şi Istorie;* Ion Moga, *Contribuţiuni la istoria colonizărilor din Transilvania: numirile satului Cristian şi semnificaţia lor istorică.*

Medicina are în Prof. Valeriu Bologa un reprezentant statornic în publicaţiile Institutului nostru, iar privitor la **Muzică** a tipărit Tiberiu Brediceanu un studiu intitulat: *Istoria muzicei româneşti în Transilvania* (în limba franceză).

Acestea sunt, pe scurt, domeniile istorice în cadrul cărora s'a publicat în *Anuarele* şi *Bibliotecile* Institutului de Istorie Naţională între anii 1920—1945. Cu avântul din trecut îi invităm pe cinstiţii noştri colaboratori să vină, acum, cu noi la Cluj să începem un nou sfert de veac de muncă istorică, cel puţin tot atât de bogat în roade, sau, poate, mai bogat.

II. *Bibliografia*

publicaţiunilor Institutului de Istorie Naţională din Cluj în primul sfert de veac: 1920—1945

La împlinirea unui sfert de veac de activitate la Institutul nostru, marele număr de studii, articole mărunte, recenzii, etc., publicate în periodicele sale, merită, credem, un indice bibliografic. E ceeace facem în cele următoare, dând la început lista bibliografic redactată a publicaţiunilor sale, cărora le urmează studiile, apoi recenziile, scoase din ele.

Bibliografia de mai jos a fost culeasă de unii studenţi dela Seminarul de Bibliografie al Facultăţii de Litere din Cluj-Sibiu, cărora le-am dat ca lucrări practice, între altele, în anul universitar 1944—1945, şi pregătirea acestei bibliografii. Ei sunt:

Ioan Beju, Ana Heimberger, Rodica Marceanu, Gheorghina Marele, Elena Oțoiu, Flavia Racoțianu, Vasile Roman, Zoe Sabău, Elena Selișteanu, și Ileana Șerban, ajutați de asistenții: Septimiu Martin, Alexandru Neamțiu și Bujor Surdu. Despuierea s'a făcut din toate publicațiunile apărute sub egida Institutului, exceptând cele două volume omagiale închinate Profesorilor Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, care au și o lature personală și pe care le-am menționat numai ca volume independente, fără să fi scos și titlurile contribuțiilor din cuprinsul lor.

Gândul inițial ne-a fost să dăm bibliografiei planul științific, schițat și în paginile de mai sus, cunoscut din *Istoriografiile române* publicate până acum. Am renunțat însă la el, fiindcă materialul istoric cules s'ar fi fărâmițat prea mult. Prezentăm, deci, acest material, *pe autori*, în ordinea alfabetică, la recenzii grupând, totuși, materialul, și în ordinea cronologică a tipăririi lor în periodicele Institutului. E, dealtfel, un obiceiu urmat și la alte indice bibliografice pregătite pentru cele câteva periodice românești, care s'au învrednicit să aibă astfel de indice.

1. *Publicațiunile Institutului.*

1. — **ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ.** Publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș. Cluj, Ardealul, 1921—1945, in-8^{0}, 10 vol. (Tip. variază).

Vol. I (1921—1922), XIV+434 p. (1 pl., 4 facsim.).

Vol. II (1923), XV+544 p.

Vol. III (1924—1925), X+1045 p. (pl., facsim., hărți).

Vol. IV (1926—1927), XXXII+751 p. (pl., facsim., hărți).

Vol. V (1928—1930), XI+793 p.

Vol. VI (1931—1935), XII+844 p.

Vol. VII (1936—1938), XI+935 p. (4 facsim.).

Vol. VIII (1939—1942), VII+582 p. (fig.).

Vol. IX (1943—1944), IX+672 p. (fig., facsim.).

Vol. X (1945), XII+728 p. (fig.).

2. — **BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ.** Cluj, Ardealul, 1928—1945, in-8^{0}, 20 vol. (Tip. variază).

No. I. *Nicolae Drăganu*, Toponimie și istorie. Cluj, Ardealul, 1928, in-8^{0}, II+178 p. (1 facsim.).

No. II. *Ioachim Crăciun*, Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la Români, 1566—1608. Cluj, Ardealul, 1928, in-8^{0}, 214 p.

No. III. *Ioan Moga*, Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul secolului XVII. Cluj, Cartea Românească, 1933, in-8⁰, IV+. 240 p.

No. IV. *David Prodan*, Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1938, in-8⁰, 205 p.

No. V. *Aurel Decei*, Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1939, in-8⁰, 197 p. (4 facsim.).

No. VI. *Marina I. Lupaş*, Mitropolitul Sava Brancovici, 1656—1683. Cluj, Cartea Românească, 1939, in-8⁰, 126 p.

No. VII. *Dr. Sebastian Stanca*, Viaţa şi activitatea Episcopului Vasile Moga, 1774—1845. Cluj, Tip. Eparhiei ortodoxe române, 1939, in-8⁰, 127 p. (2 fig.).

No. VIII. *Dimitrie Braharu*, Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1942, in-8⁰, 143 p. (fig., 1 facsim.).

No. IX. *Al. Papiu-Ilarian*, Istoria Românilor din Dacia Superioară. Schiţa tomului III. Publicată cu o întroducere şi cu note de Dr. Ştefan Pascu. Sibiu, Dacia Traiană, 1943, in-8⁰ XIX+172 p.

No. X. *Rolf Kutschera*, Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1943, in-8⁰, 103 p.

No. XI. *Helmut Klima*, Guvernatorii Transilvaniei, 1774—1867. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1943, in-8⁰, 113 p.

No. XII. *Ştefan Pascu*, Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul sec. XVI. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, 313 p. (facsim.).

No. XIII. *Mihail P. Dan*, Cehi, Slovaci şi Români în veacurile XIII-XVI. Sibiu, Progresul, 1944, in-8⁰, 477 p.

No. XIV. *Enea Hodoş*, Din corespondenţa lui Simeon Bărnuţiu şi a contemporanilor săi. Sibiu, Oct. L. Veştemean, 1944, in-8⁰, 134 p. (fig.).

No. XV. *Teodor Bălan*, Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina, 1848. Sibiu, Krafft & Drotleff, 1944, in-8⁰, 130 p.

No. XVI. *Nicolae Albu*, Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800. Blaj, Tip. „Lumina" Miron Roşu, 1944, in-8⁰, 368 p.

No. XVII. *I. Moga*, Voevodatul Transilvaniei. Fapte şi intepretări istorice. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, 100 p.

No. XVIII. *D. Prodan*, Teoria imigraţiei Românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic. Cu o prefaţă de Prof. I. Lupaş. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, 173 p.

No. XIX. *Ştefan Pascu*, Contribuţiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII şi XIV. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, 77 p.

No. XX. — Institutul de Istorie

Națională din Cluj-Sibiu, 1920—1945. Ședința comemorativă din ziua de 4 Februarie 1945. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1945, in-8^{0}, 112 p. (fig.).

3. — **BIBLIOTECA ISTORICĂ „ASTRA“**, publicată de Institutul de Istorie Națională în colaborare cu Secțiunea Istorică a „Asociațiunii“. Cluj, Ardealul, 1928—1945, in-8^{0}, 3 vol. (Tip. variază).

No. 1. *I. Lupaș*, Epocele principale în istoria Românilor. Ed. I. Cluj, Ardealul, 1928, in-8^{0}, 143 p. (17 pl.). Ed. II. Cluj, Ardealul, 1928, in-8^{0}, 144 p. (17 pl.).

No. 2. *I. Lupaș*, Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784. Cluj, Tip. Astra, 1934, in-8^{0}, 230 p. fig. 1 hartă).

No. 3. *Marina Lupaș-Vlasiu*, Aspecte din istoria Transilvaniei. Cu o prefață de Prof. I. Moga. Sibiu, Dacia Traiană, 1945, in-12^{0}, 328 p. (17 pl., 3 facsim., 3 hărți).

4. — **BIBLIOTHECA BIBLIOLOGICA**. Sub îngrijirea lui I. Crăciun. Cluj, Cartea Românească, 1933—1944, in-8^{0}, 18 vol. (Tip. variază).

No. 1. *I Crăciun*, O știință nouă, Bibliologia, în învățământul universitar din România. (Une science nouvelle, la Bibliologie, dans l'enseignement universitaire de Roumanie). Cluj, Cartea Românească, 1933, in-8^{0}, 26 p.

No. 2. *C. Göllner*, Anul revoluționar 1848 în Principatele Române. O contribuție biblografică. (L'année révolutionnaire 1848 dans les Prnicipautés Roumaines. Contribution bibliographique). Cluj, Cartea Românească, 1934, in-8^{0}, 18 p.

No. 3. *I. Crăciun*, Activitatea științifică la Universitatea „Regele Ferdinand I“ din Cluj în primul deceniu, 1920—1930. (L'activité scientifique à l'Université „Regele Ferdinand I„ de Cluj au cours de la première période décennale, 1920—1930). Cluj, Cartea Românească, 1935, in-8^{0}, 321 p. (fig.).

No. 4. *T. Onișor*, Bibliografia geografică a României în 1929 și 1930. Cu o întroducere asupra bibliografiilor geografice românești până la 1936. (Bibliographie géographique de la Roumanie en 1929 et 1930. Avec une introduction sur les bibliographies géographiques roumaines jusqu'en 1936). Cluj, Cartea Românească, 1936, in-8^{0}, 186 p.

No. 5. *I. Crăciun*, Bio-bibliografia lui Gheorghe Bogdan-Duică, 1866—1934. (Bio-bibliographie de Georges Bogdan-Duică, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, 1866—1934 . Cluj, Cartea Românească, 1936, in-8^{0}, XIV+45 p. (In colaborare cu En collaboration avec I. Breazu). (1 fig.).

No. 6. *E. Roth*, Bibliografia publicațiilor Institutelor Medico Legale din România, 1920 1935. (Bibliographie der Veröffentlichungen der Gerichtsmedizinischen Institute Rumäniens, 1920—1935). Cluj, Victoria, 1936, in-8^{0}, 55 p.

No. 7. *I. Crăciun*, Bio-bibliografia d-lui Alexandru Lapedatu, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani, 1876—1936. (Bio-bibliographie de M. Alexandre Lapedatu, profes-

seur à l'Université de Cluj et président de l'Académie Roumaine, à l'occasion de son soixantième anniversaire, 1876—1936). București, M. O., Imprimeria Națională, 1936, in-8⁰, 40 p. (1 fig.).

No. 8. *V. Bologa*, Bibliografia tezelor dela Facultatea de Medicină și Farmacie din Cluj, 1923—1936 (No. 1—1000). (Bibliographie des thèses présentès à la Faculté de Médicine et de Pharmacie de Cluj de 1923 à 1936). Cluj, Cartea Românească, 1936, in-8⁰, II+107 p. (In colaborare cu — En collaboration avec Lia M. Dima).

No. 9. *I. Crăciun*, Doi bibliologi români, Ioan Bianu, 1856—1935 și Al. Sadi-Ionescu, 1873—1926. (Deux bibliologues roumains, Jean Bianu et Al. Sadi-Ionesco). Cluj, Cartea Românească, 1937, in-8⁰, 49 p. (2 fig.).

No. 10. *I. Naghiu*, Bio-bibliografia P. S. Episcop Nicolae Colan, cu ocazia instalării în scaunul vlădicesc din Cluj, 1893—1936. (Bio-bibliographie de Mgr. Nicolas Colan, évêque de Cluj, publiée à l'occasion de son intronisation sur le siège episcopal, 1893—1936). Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1937, in-8⁰, 36 p. (1 fig.).

No. 11. *I. Crăciun*, Bio-bibliografia d-lui Sextil Pușcariu, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani, 1877—1937. (Bio-bibliographie de M. Sextil Pușcariu, professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, à l'occasion de son soixantième anniversaire, 1877—1937). Cluj, Cartea Românească. 1937, in-8⁰, 36 p. (1 fig.).

No. 12. *T. A. Naum*, Bio-bibliografia lui Vasile Bogrea, 1881—1926, cu ocazia comemorării a zece ani dela moartea lui. (Bio-bibliographie de Vasile Bogrea, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre corresp. de l'Académie Roumaine, 1881—1926). Cluj, Cartea Românească, 1937, in-8⁰, 34 p. (1 fig.). (In colaborare cu — En collaboration avec Iosif E. Naghiu).

No. 13. *I. Crăciun*, Contribuții românești privitoare la istoriografia universală. Bibliografie, 1927—1936. (La contribution roumaine à l'historiographie générale. Bibliographie, 1927—1936). București, M. O., Imprimeria Națională, 1937, in-8⁰, 47 p.

No. 14. *V. Mihăilescu*, Bio-bibliografia lui Gheorghe Vâlsan, 1885—1935. (Bio-bibliographie de Georges Vâlsan, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, 1885—1935). Cluj, Cartea Românească, 1937, in-8⁰, 55 p. (1 fig.). (In colaborare cu — En collaboration avec Tiberiu Morariu).

No. 15. *I. Crăciun*, Bibliografia Transilvaniei românești, 1916—1936. (Bibliographie de la Transylvanie roumaine, 1916—1936). București, M. O., Imprimeria Națională, 1937, in-8⁰, 366 p.

No. 16. *I. Naghiu*, Bibliografia filosofiei și pedagogiei românești până la 1860. (Bibliographie de la philosophie et de la pédagogie rou-

maines jusqu'en 1860). Cluj, Cartea Românească, 1940, in-8⁰, 80 p.

No. 17. *I. Crăciun*, Bio-bibliografia d-lui Ioan Lupaş, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 ani, 1880—1940. (Bio-bibliographie de M. Jean Lupaş, professeur à l'Université de Cluj-Sibiu et membre de l'Académie Roumaine à l'occasion de son soixantième anniversaire, 1880—1940). Bucureşti, M. O., Imprimeria Naţională, 1943, in-8⁰, 61 p. (1 fig.).

No. 18. *N. Comşa*, Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală dela Blaj. (Les manuscrits roumains de la Bibliothèque Centrale de Blaj). Blaj, „Lumina" Miron Roşu, 1944, in-8⁰, 231 p.

5. **DOCUMENTE ISTORICE TRANSILVANE**. Cluj, Cartea Românească, 1940, in-8⁰, 1 vol.

Vol. I. *I. Lupaş*, Documente istorice transilvane. Vol I, 1599—1699. Cluj, Cartea Românească, 1940, in-8⁰, XVI+522 p. (facsim.).

6. — **PUBLICAŢIUNI OCAZIONALE.**

1. Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpědatu la împlinirea vârstei de 60 de ani, XIV. IX. MCMXXXVI. Bucureşti, M. O., Imprimeria Naţională, 1936, in-8⁰, LXXIV+905 p. (fig., facsim., hărţi).

2. La Transylvanie. Ouvrage publié par l'Institut d'Histoire Nationale de Cluj. Bucarest, M. O., Imprimerie Nationale, 1938, in-8⁰, 857 p. (fig., facsim., hărţi .

3. Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 ani, August 1940. Bucureşti, M. O., Imprimeria Naţională, 1943, in-8⁰, LXVIII+926 p. (fig., hărţi, facsim.).

7. — **MONOGRAFII ISTORICE.**

1. *I. Lupaş*, Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I-IV. Bucureşti, Cartea Românească, 1928—1943, in-8⁰, 4 vol. (Tip. variază .

2. *Dr. Coriolan Petranu*, Ars Transsilvaniae. Études d'histoire de l'art transylvain. Studien zur Kunstgeschichte Siebenbürgens. Sibiu, Krafft & Drotleff, 1944, in-8⁰, VII+523 p.

2. *Studii şi articole.*

8. **ALBU** (Nicolae). Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800. Blaj, Tip. „Lumina", Miron Roşu, 1944, in-8⁰, 367 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, XVI).

9. **ARMEANCA** (Ernest). Insemnările unui tribun din 1848/49. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 514—520.

10. **BĂCILĂ** (Ioan C.). Stampe privitoare la istoria Românilor. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 175—306.

11. **BĂLAN** (Teodor). Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina, 1848. Sibiu, Tip. Krafft şi Drotleff, 1944, in-8⁰, 130 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, XV).

12. — Eudoxiu Hurmuzachi şi colecţia lui de documente. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 223—256.

13. **BANCIU** (Axente). Studenţii

academici din Cluj de acum un veac. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 477—498.

14. **BĂNESCU** (Nicolae). Adaos la relațiile bailului Marco Venier cu privire la campania din 1595 a Domnilor noștri. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 127—134.

15. — Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor dela Dunărea-de-Jos. Comunicare cetită la Academia Română, în ședința publică dela 7 Iunie 1921. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 138—160.

16. — Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 119—204.

17. **BEZDECHI** (Ștefan). Christian Schesaeus despre Români. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 448 449.

18. — Familia lui Nicolae Olahus. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 63—85.

19. **BITTAY** (Dr. Árpád). Martin Bolla (1751—1831) și așa numitul Supplex Libellus. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 373—377.

20. **BOCU** (Sever). Despre Românii din Timoc. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 384—386.

21. **BODOGAE** (Theodor). Un document în legătură cu căsătoria doctorului Ioan Piuariu-Molnar [1783]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 518—523.

22. **BOGDAN-DUICĂ** (George). Episcopul Ioan Lemenyi și Gregoriu Moldvai (1845). Două documente. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 584—610.

23. — Notes-ul de însemnări al lui Simeon Bărnuțiu, 1849—1863. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 205—232.

24. **BOGREA** (Vasile). Călătoriile patriarhului Macarie. Indreptări, întregiri și lămuriri la traducerea românească. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 339—344.

25. — Costume vechi moldovenești în portretul ctitorilor armeni de la Gherla? *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 534 (1 pl.).

26. — Despre Morlachi. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 334—335.

27. — Din vechea noastră terminologie juridică: Ferîie. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 345—350.

28. — „Dobrișan, fratele Mircii-Vodă". *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 328—332.

29. — Două poezii franceze în legătură cu noi [de Antonin Roques și Amélie de Lefeuve]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 611—615.

30. — Incă un portret al lui Eustratie Dabija. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 533 (1 pl.).

31. — Intre filologie și istorie: 1. Avgar, 2. Burlinc. Navis Olch. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 318—327.

32. — Mărunțișuri istorico-filologice. 1. Kara-Ulah = Valah în „Cdex Cumanicus"? 2. O nouă dovadă de românismul Morlacilor. 3. Originea numelui Halis. 4. O conjectură latină. 5. O glosă orientală. 6. Un cuvânt obscur la Ureche. 7. „Poarta" lui Vasile Lupu. 8. Nume ardelene într'un vechiu roman englez. 9. Ungro-Vlahia. 10.

Meropi-Mitocani. 11. O poreclă a lui Mihai Viteazul, 12. Incă o pomenire germană a lui Țepeș. 13. Incă ceva despre Avgare. 14. O însemnare veche. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 351—363.

33. **BOGREA** (Vasile). Mențiuni numaniste despre noi. [1587]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 333.

34. — Note și observații istorico-filologice. 1. Legende istorice paralele cu ale noastre în cronica lui Gheorghe Brancovici. 2. Un pasagiu nelămurit la Radu Greceanu. 3. Bogdan Illi și altele. 4. Asupra originii numelui Tat(ul). 5. Smedorova. 6. Cherața. 7. Din vechea nomenclatură numismatică. 8. Un înaintaș al lui Țamblac. 9. Flutausis=Oltul. 10. Bliaha. 11. Despre Ferâe. 12. „Țara Ladianscă". 13. Sfântul Traian. 14. Dunărea „Fluviu al Paradisului". *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 505—525.

35. — Pasagii obscure din Miron Costin. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 310—317. Addenda, p. 407—408.

36. — Românii în civilizația vecinilor. Câteva urme ce nu se pot tăgădui. [Termeni românești în vocabularul limbilor vecine]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 493—499.

37. — Știință militantă. Un specimen recent. [Originea cuvântului Crăciun la prof. A. Brückner dela Berlin]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 500—504.

38. — Știri străine despre noi. 1. Blakumen. 2. „Valahia" lui Mazaris. 3. Dintr'o relație de călătorie franceză. 4. Din publicațiuni germane. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 526—531.

39. — Un document moldovenesc din 1442. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 532—533 (1 facsim.).

40. — Varia. [O știre despre Rákoczy. Câteva mențiuni despre Țările Române la Hobhouse]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 336.

41. **BOITOȘ** (Olimpiu). Contribuții la istoria misiunii lui A. Panu în Apus (1864). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 443—486.

42. Cum a aniversat Eliade revoluția românească în anul 1849. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928 1930, V, p. 409—414.

43. — Istoria modernă a Românilor într'un manual francez celebru. [A. Malet, P. Grillet et J. Isac: Cours complet d'histoire à l'usage de l'enseignement secondaire. Tom. VIII: XIX-e siècle, 1815—1920. Paris, Hachette, 1928]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928 1930, V, p. 403—408.

44. **BOLOGA** (Valeriu L.). Bibliografia tezelor dela Facultatea de Medicină și Farmacie din Cluj, 1923—1936 (Nr. 1 1000). (Bibliographie des thèses présentées à la Faculté de Médecine et de Pharmacie de Cluj de 1923 à 1936, No. 1—1000). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, in-8⁰, II+107 p. (In colaborare cu Lia M. Dima . (Bibliotheca Bibliologica, No. 8).

45. — Câteva precizări biografice pentru istoria medicinii romă-

nești. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 422—429.

46. **BOLOGA** (V. L.). Note bibliografice [privitoare la istoria medicinei românești]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1927, IV, p. 451—454.

47. — O lămurire asupra datei nașterii lui Ioan Piuariu-Molnar. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 382—383.

48. — Știri despre Aromânii din Austria la începutul veacului trecut. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 503—512.

49. **BORZA** (Alexandru). La aniversarea unui sfert de veac dela întemeierea Institutului de Istorie Națională din Cluj. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 611—614.

50. **BRAHARU** (Dimitrie). Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului. Cluj-Sibiu, „Cartea Românească", 1942, in-8⁰, 143 p. (pl., facsim.), (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, VIII). (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX).

51. **BREAZU** (Ioan). Bio-bibliografia lui Gheorghe Bogdan-Duică, 1866—1934. (Bio-bibliographie de Georges Bogdan-Duică, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, 1866—1934). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, in-8⁰, XIV+45 p. (In colaborare cu I. Crăciun). (Bibliotheca Bibliologica, No. 5).

52. — O foaie volantă despre Ana Ipătescu, eroina revoluției dela 1848 din București. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 520—524.

53. **BREDICEANU** (Tibère). Histoire de la musique roumaine en Transylvanie. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 563—597).

54. **BUTA** (Nicolae). Câteva informațiuni și considerațiuni asupra tinereții lui Avram Iancu. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 323—338.

55. — Patru scrisori domnești din Arhivele Vaticanului. [1606—1656]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 553—557.

56. **CAPIDAN** (Theodor). Macedoromânii. Vechimea și însemnătatea lor istorică în Peninsula Balcanică. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 175—194.

57. — Românii din Peninsula Balcanică. Câteva considerațiuni privitoare la trecutul Aromânilor și Meglenoromânilor, înainte de coborîrea lor în sudul Peninsulei Balcanice. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 91—117.

58. **CIOBANU** (Dr. Virgil). Statistica Românilor ardeleni din anii 1760—1762. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 616—700.

59. **COMȘA** (Prof. Nicolae). Manuscrisele românești din Biblioteca centrală dela Blaj. (Les manuscrits roumains de la Bibliothèque centrale de Blaj — Transylvanie). Blaj, Tip. „Lumina" Miron Roșu, 1944, in-8⁰, 231 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 18).

60. **CRĂCIUN** (Ioachim). Activitatea științifică la Universitatea „Regele Ferdinand I" din Cluj în primul deceniu, 1920—1930. (L'activité scientifique à l'Université „Regele Ferdinand I-er" de Cluj (Rou-

manie) au cours de la première période décennale, 1920—1930). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1935, in-8⁰, 321 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 3).

61. **CRĂCIUN** (I.). Bibliografia la Români. O încercare de bibliografie a bibliografiilor româneşti. Avec un résumé en français. Bucureşti, Cartea Românească, 1928, in-8⁰, 40 p. (Extras din *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV).

62. — Bibliografia Transilvaniei româneşti, 1916—1936. (Bibliographie de la Transylvanie roumaine, 1916—1936). Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1937, in-8⁰, 366 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 15). (Extras din *Revue de Transylvanie*, 1937, IV).

63. — Bio-bibliografia d-lui Alexandru Lăpedatu, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 ani, 1876—1936. (Bio-bibliographie de M. Alexandre Lăpedatu, professeur à l'Université de Cluj et président de l'Académie Roumaine, à l'occasion de son soixantième anniversaire, 1876—1936). Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1936, in-8⁰, 40 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 7).

64. — Bio-bibliografia lui Gheorghe Bogdan-Duică, 1866—1934. (Bio-bibliographie de Georges Bogdan-Duică, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, 1866—1934). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, in-8⁰, XIV+45 p. (In colaborare cu I. Breazu). (Bibliotheca Bibliologica, No. 5).

65. — Bio-bibliografia d-lui Ioan Lupaş, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 ani, 1880—1940. (Bio-bibliographie de M. Jean Lupaş, professeur à l'Université de Cluj-Sibiu et membre de l'Académie Roumaine, à l'occasion de son soixantième anniversaire, 1880—1940). Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1943, in-8⁰, 61 p. Bibliotheca Bibliologica, No. 17).

66. — Constantin Diculescu, 1880—1936. [Bio-bibliografie]. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 868—871.

67. — Contribuţii româneşti privitoare la istoriografia universală. Bibliografie (1927—1936). (La contribution roumaine à l'historiographie générale. Bibliographie, 1927—1936). Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1938, in-8⁰, 47 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 13).

68. — Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la Români, 1566—1608. Cluj, „Ardealul", 1928, in-8⁰, 214 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, II).

69. — Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihaiu Viteazul (1599—1600). Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1939, in-8⁰, 23 p. (Extras din *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII).

70. — Doi bibliologi români, Ioan Bianu, 1856—1935, şi Al. Sadi-Ionescu, 1873 1926. (Deux bibliologues roumains, Jean Bianu et Al. Sadi-Ionescu). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8⁰, 49 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 9).

71. — G. G. Mateescu, 1892—1929.

An. Inst. Ist. Naț., 1931—1935, VI, p. 795—801.

72. **CRĂCIUN** (I.). Inscripții dela Mănăstirea Neamțului [1795—1913]. București, Cartea Românească, 1928, in-8⁰, p. 429—433. (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV).

73. — Ioan Bianu, 1856—1935. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 787—792.

74. — Istoriografia română în 1921 și 1922. Repertoriu bibliografic. București, Cartea Românească, 1924, in-8⁰, p. 405—506. (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II). (In colaborare cu Ioan Lupu).

75. — Istoriografia română în 1923 și 1924. Repertoriu bibliografic. Cluj, Tip. Ardealul, 1926, in-8⁰, 157 p. (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III).

76. — Istoriografia română în 1925 și 1926. Repertoriu bibliografic. București, Cartea Românească, 1928, in-8⁰, 217 p. (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926— 1927, IV).

77. — Nicolae Iorga, istoricul (1871—1940). Sibiu, Tip. Cartea Românească din Cluj, 1943, in-8⁰, 12 p. (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII).

78. — O știință nouă, Bibliologia, în învățământul universitar din România. (Une science nouvelle, la Bibliologie, dans l'enseignement universitaire de Roumanie). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1933, in-8⁰, 26 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 1).

79. — Patriarhul Miron al României, 1868—1939. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 859—866.

80. — Publicațiunile Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu și colaboratorii lor dela 1920 la 1945. Cu o bibliografie a publicațiunilor. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 634—706.

81 — Scrisoarea lui Petru Pellérdi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul în campania din 1595. Cluj, Tip. Cartea Românească, 1935, in-8⁰, 11 p. (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI).

82. — Știri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvan Francisc Mikó. Sibiu, Tip. Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, 11 p. (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX).

83. **DAICOVICIU** (Constantin). La Transylvanie dans l'antiquité (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 71—163), (8 pl.).

84. **DAN** (Mihail P.). Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIII—XVI. Sibiu, Tip. „Progresul", 1944, in-8⁰, 477 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XIII).

85. — Știri privitoare la Mihai Viteazul în câteva broșuri germane contemporane. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 256—290.

86. — Ziar ceh contemporan despre bătălia dela Goroslău [1601]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 411—422.

87. **DECEI** (Aurel). Cetatea Salgo dela Sibiel (jud. Sibiu). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 297—342.

88. — Dr. Alexandru Ciplea, 1885—1938. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 872—873.

89. **DECEI** (A.). Informațiile istorice ale lui „Captivus Septemcastrensis". *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 685—693.

90. — Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești. București, M. O. Imprimeria Națională, 1939, in-8°, 197 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, V). (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII). (facsim.).

91. **DICULESCU** (Constantin C.). Contribuție la vechimea creștinismului în Dacia. Din istoria religioasă a Gepizilor. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 357—376.

92. **DIMA** (Lia M.). Bibliografia tezelor dela Facultatea de Medicină și Farmacie din Cluj, 1923—1936 (Nr. 1—1000). (Bibliographie des thèses présentées à la Faculté de Médecine et de Pharmacie de Cluj de 1923 à 1936, No. 1—1000). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, in-8°, II+107 p. (In colaborare cu V. Bologa). (Bibliotheca Bibliologica, No. 8).

93. — Câteva date și amănunte nouă cu privire la Ioan Piuariu (Molnar de Müllersheim). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 375—381.

94. — Pașaportul sanitar din 1809 al unui comerciant din Macedonia. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 348—349.

95. **DOBOȘI** (Alexandru). Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un nobil ungur la 1744. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 674—685.

96. — Mișcările revoluționare din anul 1848 în părțile sătmărene. Informațiuni culese dintr'un protocol. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 448—458.

97. **DOMȘA** (Ioan). Referințele lui Giorgio Tomasi despre Transilvania și Țările Române [1598—1603]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 290—324.

98. **DRĂGANU** (Nicolae). Cea mai veche carte rakoczyană. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 161—278 (4 facsimile).

99. — Cei dintâiu studenți români ardeleni la universitățile apusene [sec. XIV-XVI]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 419—422.

100. — Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, Voevodul Moldovei. Studii și transcriere. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 181—254 (3 facsim.).

101. — Critica științifică în filologia noastră actuală. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 363 378.

102. — Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 599—665).

103. — Toponimie și istorie. 1. Ardeal, 2. Vechiul castru dela Rodna și toponimia Văii Someșului de Sus, 3. Păguior, Păgaie. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 233—260.

104. — Toponimie și istorie [originea numelor satelor de pe Valea Someșului de sus și vechimea lor]. Cluj, „Ardealul", 1928, in-8°,

II+178 p. (1 pl.). (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, I).

105. **DRĂGANU** (N.). Un evangheliar românesc la 1552? (Rectificare). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 458—460.

106. — Un nou exemplar din Mântuirea păcătoșilor [1806]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 423—427.

107. — Un nou „Tatăł nostru" unguresc scris cu slove chirilice [jum. I, sec. XVII]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 561—563.

108. **DRAGOMIR** (Silviu). Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 3—79.

109. — Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 1—70.

110. — Les Roumains de Transylvanie à la veille du mouvement de résurrection nationale. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 337—378).

111. — N. Bălcescu în Ardeal. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 1—34.

112. — Un document privitor la proprietatea mânăstirei din Hodoș-Bodrog [1629]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 557—561.

113. — Vechimea elementului românesc și colonizările streine în Banat. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 275—291.

114. — Vlahii din Serbia în sec. XII-XV. Cetită în ședința publică a Academiei Române la 27 Ianuarie 1922. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 279—299.

115. **DUZINCHEVICI** (Gheorghe). Condica de moșii a familiei Cantacuzino. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 702—703.

116. — Miron Barnovschi Moghilă și Polonia. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 166—222.

117. — Românii în „Enciclopedia Științelor Politice" polonă. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 830.

118. — Un document suspect [1403]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 710—711.

119. **FILIMON** (Aurel). Diferite documente muntenești [1478—1745]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 524—534.

120. **FILITTI** (Ioan C.). Un proect de constituție inedit al lui Cuza Vodă dela 1863. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 354—401.

121. **GEORGESCU** (Hortensia). Proiectul unui bust al lui Cuza. Din corespondența lui A. Baligot de Beyne, fostul secretar particular al Principelui Cuza. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 533—541.

122. **GÖLLNER** (Carol). Anul revoluționar 1848 în Principatele Române. O contribuție bibliografică. (L'année révolutionnaire 1848 dans les Principautés Roumaines. Contribution bibliographique). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1934, in-8°, 18 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 2).

123. — Faima lui Mihai Viteazul în Apus. Broșuri contemporane. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 121—296.

124. **GÖLLNER** (C.). Participarea emisarilor Mihail Popescu și Salis la revoluția lui Horia. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 503—514.

125. **HIENZ** (Dr. Hermann). Bibliografia operelor separate și articolelor istorico-filologice, cari au apărut dela 1919—1924 în limba germană și se referă la teritoriul și locuitorii României. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 931—988.

126. **HODOȘ** (Enea). Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu și a contemporanilor săi. Sibiu, Tip. Oct. L. Veștemean, 1944, in-8°, 134 p. (fig.). (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XIV).

127. — Din tinerețele lui Avram Iancu. Versuri atribuite eroului. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 381—383.

128. **HOREDT** (Kurt). O contribuție la istoria epocii prenatale a Voevodatului Transilvan. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 430—448.

129. **JÁRAY** (Martin). „Vizite" calvinești la preoții români din Țara Făgărașului. Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraș. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 582—620. (In colaborare cu Valer Literat).

130. **KLIMA** (Helmut). Guvernatorii Transilvaniei, 1774—1867. Sibiu, „Cartea Românească din Cluj", 1943, in-8°, 113 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XI). (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX).

131. **KUTSCHERA** (Rolf). Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774. Sibiu, „Cartea Româneasca din Cluj", 1943, in-8°, 103 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, X). (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX).

132. — Indrumările date de vicarul general Andrei Șaguna Tilișcanilor cu prilejul vizitațiunii canonice din 19/7 Iulie 1847. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 373—374.

133. **LAPEDATU** (Alexandru). Abolirea protectoratului rusesc în Țările Române (1834—1858). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 401—420.

134. — Antecedențele istorice ale Independenții române. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 293—309.

135. — Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării-Românești. Comunicare făcută la Academia Română în ședința dela 21 Septemvrie 1923. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 289—314.

136. — Mihnea-cel-Rău și Ungurii, 1508—1510. Memoriu cetit Academiei Române în ședința dela 21 Maiu 1920. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921 1922, I, p. 46—76.

137. — Nouă împrejurări de desvoltare ale istoriografiei naționale. Lecțiune de deschidere a cursului de Istorie veche a Românilor, ținută la Universitatea din Cluj, în ziua de 6 Noemvrie 1919. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 1—18.

138. — Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epo-

cii sale. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 79—86.

139. **LAPEDATU** (Al.. Știri privitoare la istoria Țărilor Române din cronologia lui Siglerus [1550—1563]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 365—371.

140. **LITERAT** (Valer). „Vizite“ calvinești la preoții români din Țara Făgărașului. Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraș. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 582—620. (In colaborare cu Martin Járay).

141. **LUPAȘ** (Ioan). Acte relative la procesul dintre episcopul Lemeni și profesorii din Blaj [1843]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 573—584.

142. — Activitatea literară-științifică a lui Dimitrie Cantemir. Conferință ținută în Aula Universității din Cluj la 8 Noemvrie 1923. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 211—229).

143. — Alexandru Xenopol despre principiile fundamentale ale istoriei. Cuvânt rostit cu prilejul comemorării lui A. D. Xenopol în București la 18 Martie 1934. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 524—529.

144. — Alte documente din timpul lui Mihaiu Viteazul [1600]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 547—553.

145. — Anastasia Gozsdu, 1796—1863. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 264—268).

146. — Andrei Bârseanu. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 513—515.

147. — Atacul lui Carol Robert, regele Ungariei, contra lui Basarab cel Mare, Domnul Țării Românești. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 41—60).

148. — Avram Iancu. Comunica-ie făcută în ședința Academiei Române la 8 Iunie 1924. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 1—62.

149. — Avram Iancu. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 205—240).

150. — Biruința limbii și a culturii române în cursul veacurilor XVI—XVII. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 67—82).

151 — Capul lui Mihai Viteazul. Cuvânt rostit la Mănăstirea Dealul la 13/26 August 1920. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 131—137).

152. — Câteva date biografice relative la Doctorul Ioan Molnár Piuariu din Sadu, 1749—1815. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 342.

153. — Câteva informațiuni privitoare la Vasile Moga și Gheorghe Lazăr ca studenți în Cluj. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 377—381.

154. — Cea mai veche revistă litorară românească. [Biblioteca Românească a lui Zaharie Carcalechi]. Comunicare cetită în ședința publică a Academiei Române la 19 Maiu 1919. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 120—137. (In: Studii, conferințe și comunicari isto-

rice. Vol. III, cf. No. 246, p. 129—149).

155. **LUPAȘ** (I.). Cea mai veche școală normală în România întregită. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 307—311).

156. — Cel dintâi umanist român: Nicolae Olahus din Sibiu (1493—1568). (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 151—160).

157. — Chestiunea originii și continuității Românilor într'o predică dela 1792. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 375—388).

158. — „Chronicon Dubnicense" despre Ștefan cel Mare. Comunicare făcută în ședința Academiei Române la 18 Maiu 1929. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 341—353). (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 3—13).

159. — Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 173—317).

160. — Contribuțiuni la istoria politică a Românilor ardeleni dela 1780—1792. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 313—373).

161. — Cum a scăpat Nicolae Bălășescu din mâna Ungurilor la 1849? *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 446—447.

162. — Cum se numia tatăl lui Gheorghe Barițiu? *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 401.

163. — Cum vedea Alexandru Papiu-Ilarian la 1860 putința de înfăptuire a Daco-României? (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 264, p. 255—263).

164. — Cuscrul maramureșan al lui Ștefan cel Mare: Voevodul transilvan Bartolomeu Dragfi, 1493—1498. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 14—23).

164 a. — Cuvânt de încheiere [la ședința comerativă a Institutului de Istorie Națională din 4 Februarie 1945]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 721—723.

165. — Desbinarea bisericească a Românilor ardeleni, în lumina documentelor din întâia jumatate a veacului al XVIII-lea. Comunicare făcută în ședința Academiei Române la 31 Maiu 1922. (In: Studii, conferințe și comunicari istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 231—267).

166. — Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înalțarea ei la treapta de Principat sub ocrotire otomană. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 103—119).

167. — Destituirea unui episcop român din Ardeal la anul 1574. O hipoteza istorică. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 109—115).

168. — Din corespondența lui Șaguna cu Filaret Scriban [1860]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 337—342.

169. — Dispoziția guvernului ar-

delean cu privire la biserica şi mănăstirea din Râpa Rîmeţului [1792]). *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 572—573.

170. **LUPAŞ** (I.). Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. Viaţa şi opera lui, 1749—1815. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 47—73).

171. — Documente istorice privitoare la moşiile brâncoveneşti din Transilvania şi Oltenia, 1654—1823. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 1—174. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 17—46. [Aci numai studiul introductiv].

172. — Documente istorice transilvane. Vol. I, 1599—1699. Cluj, Tip. Cartea Românească, 1940, in-8^{0}, XVI+522 p. (facsim., pl.).

173. — Doi umanişti români în secolul al XVI-lea [Nicolae Olahus şi Mihail Csáki-Valahus]. Comunicare făcută în şedinţa Academiei Române la 11 Noemvrie 1927. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 337—363. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 89—108). (2 pl.).

174. — Doisprezece peţitori ai episcopiei transilvane vacante dela 1796—1810. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 407—430).

175. — Dosoftei, mitropolitul Moldovei, 1671 1673 şi 1676—1686. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 105—116).

176. — Două documente ardelene din veacul al XVII-lea şi XVIII-lea [1667, 1750]. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 564—567.

177. — Două documente dela Mihaiu Viteazul [1599, 1600]. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 543—545.

178. — Două inscripţii dela biserica cea mai veche din Sălişte [1674, 1739]. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 496.

179. — Două rapoarte inedite relative la Mihaiu Viteazul [1599, 1600 din Arhiva din Stockholm]. *An. Ist. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 539—543.

180. Dr. Ion Sârbu. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1921—1922, I, p. 403—406.

181. — Episcopul Nicolae Ivan, 1855—1936. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 274—279).

182. — Episcopul Vasile Moga şi profesorul Gheorghe Lazăr. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 101—128).

183. — Epocele principale în istoria Românilor. Cluj, „Ardealul", 1928, in-8^{0}, 143 p. (17 pl.). Ed. II-a. Cluj, „Ardealul", 1928, in-8^{0}, 144 p. (17 pl.). (Biblioteca Istorică „Astra", I).

184. — Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti. Lecţiune inaugurală, ţinută la Universitatea din Cluj în ziua de 11 Noemvrie 1919, cu prilejul deschiderii cursului de Istoria Transilvaniei. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1921—1922, I, p. 19—45. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 3—33).

185. — Fazele istorice în evolu-

țiunea constituțională a Transilvaniei. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 1—5.

186. **LUPAȘ** (I.). Historia militans [în legatură cu obiectivitatea științifică și cu lipsa de obiectivitate științifică din lucrările românești, respective unguresti, privind trecutul Transilvaniei]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 392—393.

187. — Ilie Minea (1881—1943). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 624—627.

188. — Importanța istorică a zilei de 1 Decemvrie 1918. Conferință rostită în Sala Unirii din Alba-Iulia la 1 Decemvrie 1943. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 508—517. (1 pl.).

189. — Inceputul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 45—66).

190. — Individualitatea istorică a Transilvaniei. Lecție de introducere — 21 Octomvrie 1920 — la cursul „Politica externă a Transilvaniei", ținut în semestrul de iarnă al anului școlar 1920/21. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 49—72).

191. Informații privitoare la activitatea doctorului Ioan Molnár-Piuariu (1786). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 567—569.

192. — Intervenția Făgărășenilor și a Brașovenilor în favoarea lui Nestor Ioanovici. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 487—491.

193. — Ioan Moga „Teologul", 1790—1856. Succesorul lui Gheorghe Lazăr la catedra seminarului din Sibiu. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 151—172).

194. — Iosif II și școalele românești din județul Aradului. (In: Studii, conferințe și comunicari istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 303—306).

195. — Jalba preoților Clemente și Ioan Muntean împotriva căpitanului Alexandru Hegyesi care i-a bătut și furat în cursul revoluției [1849]. *Ant. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 707—709.

196. — La désagrégation de la monarchie austro-hongroise et la libération de la Transylvanie. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 453—468).

197. — La mormântul dela Putna. Cuvânt rostit la 20 Septemvrie 1922, cu prilejul unui pelerinaj al Ardelenilor la mormântul ctitorului eparhiei Vadului. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 73—88).

198. — „Leul dela Miazănoapte": Regele Gustav Adolf (1594—1632). (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 221—229).

199. — Măsuri legislative luate în dietele ardelene contra Grecilor [1581—1618]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 537—539.

200. — Miron Costin și concepția lui filosofică-religioasă asupra istoriei, 1633—1691. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 283—305).

201. **LUPAŞ** (I.). Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 318—352).

202. — Mitropolitul Petru Movilă şi relaţiunile lui cu Românii. Prigonirea mitropolitului Ilie Iorest din Transilvania. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 83—91).

203. — Mitropolitul Teodosie Veştemeanul (1668—1672 şi 1679—1708). (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 145—162).

204. — Mitropolitul Varlaam al Moldovei, 1632—1653. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 257—282).

205. — Mitul „Sacrei Coroane" şi problema transilvană. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 343—360. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 294—311).

206. — Mucenicia Brâncovenilor. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 3—15).

207. — Nobilitarea popii Ioan din Vinţ. (20 Mai 1664). (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 195—197).

208. — Noi contribuţiuni la relaţiile lui Mihai Viteazul cu împăratul Rudolf. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928 1930, V, p. 484—487.

209. — Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici, 5 August 1684. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 203—209).

210. — O încercare de reunire a bisericilor române din Transilvania la 1798. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 389—405).

211. — O însemnare de pe Chiriacodromionul tipărit în 1699 — aflător în biserica din comuna Curechiu. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 559—560.

212. — O învoială între Ardeleni şi Munteni la 28 Maiu 1606. *An. Inst. Ist. Naţ.* 1923, II, p. 371—373.

213. — O istorie a Transilvaniei în limba germană la 1614. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 193—196).

214. — O prietenă a lui Avram Iancu. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 241—245).

215. — Ordinul directorului şcolar Radu Tempea către protopopul Făgăraşului să primească din nou în slujbă pe Andrei care a servit 35 ani ca dascăl. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 700—701.

216. — O rectificare [privitoare la o învinuire din partea lui N. Iorga]. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 560.

217. — O scrisoare a lui Papiu-Ilarian şi Iosif Hodoş din Padova (7 Decemvrie 1852). *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 551—555.

218. — O scrisoare românească

a mitropolitului Ioan dela Prislop (1600). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 546 (1 pl.).

219. **LUPAȘ** (I.). Österreich über Alles". Marele Principat transilvan potrivnic alipirii la Regatul ungar. Emigrațiuni în masă peste Carpați în cursul veacului XVIII. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 163—172).

220. — Părinții și bunicii scriitorului ardelean Ioan Piuariu-Molnar. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 269—279).

221. — Partenie Cosma, 1837—1923. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 269—273).

222. — Patru scrisori românești din timpul stăpânirii ardelene a lui Mihai Viteazul. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 123—129) (2 pl.).

223. — Politica lui Matei Basarab. Conferință ținută în Aiud la 22 Decemvrie 1924. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 139—164).

224. — Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrovlahiei (1679—1680). (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 199—202).

225. — Principele transilvan Gavriil Bethlen (1580—1629). (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 197—219 .

226. — Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici, 1658—1661. Comunicare, în ședința Academiei Române la 21 Maiu 1913. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 165—193). (1 pl.).

227. — Problema confesională a României. Temeiurile ei istorice. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 129—149).

228. — Raportul comisiunii mixte însărcinată să cerceteze măcelul dela Mihalț [1848]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 470—478.

229. — Răscoala țăranilor transilvani din 1437—1438. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 67—78 .

230. — Răscoale țărănești transilvane în veacul XVI. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 24—44).

231. — Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784. Cluj, Tip. Astra, 1934, in-8⁰, 230 p. fig., 1 hartă). (Biblioteca Istorică, Astra, II).

232. — Realități istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 1—85.

233. — Réalités historiques dans le voïvodat de Transylvanie du XII-e au XVI-e siècle. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 165—260).

234. — Regele Ferdinand I, ctitor și binefăcător al instituțiunilor culturale-științifice. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 615—619.

235. — Regele Ferdinand I. Dis-

curs comemorativ rostit în Sibiu la 4 Decemvrie 1927 cu prilejul adunarii generale a „Asociaţiunii". *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. IX-XXXII.

236 **LUPAŞ** (I. . Revoluţia lui Horia. Conferinţă rostită în Aula Universităţii din Cluj la 9 Octomvrie 1921, cu prilejul deschiderii festive a cursurilor anului 1921/22. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1923, II, p. 71—89 (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 281—302).

237. Scrierile istorice ale lui Petru Maior. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1921 1922, I, p. 87 108. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 75—99).

238. — Scriitor şi făptuitor de istorie [Mihail Kogălniceanu]. Cuvânt rostit în Aula Ateneului Român din Bucureşti la 21 Mai 1935. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931 1935, VI, p. 520 524.

239. — Sensul şi scopul istoriei. Lecţiune de deschidere ţinută la 1 Noemvrie 1923. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 35 47).

240. — Sfârşitul suzeranitaţii otomane şi începutul regimului habsburgic în Transilvania. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 117—144 .

241. — Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal. Conferinţă ţinuta la „Asociaţiunea pentru literatura română şi cultura poporului român" în sala Prefecturii din Sibiu, 30 Martie 1924. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 35 62.

242. — Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 171—192).

243. Ştiri privitoare la Români, culese din manuscrisul lui Martin Schmeitzel. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 463—468.

244. — Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. I. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1928, in-8⁰, 451 p. (facsimile).

245. — Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. II. Cluj, Tip. Cartea Românească, 1940, in-8⁰, 320 p.

246. — Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. III. Sibiu, Tip. „Cartea Românească din Cluj", 1941, in-8⁰, 312 p.

247. — Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. IV. Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1943, in-8⁰, 392 p. (facs., il.).

248. — Sufletul lui Şaguna. Cuvânt comemorativ rostit la semicentenarul morţii Mitropolitului Andrei Şaguna în catedrala din Sibiu, la 12 Iulie 1923. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1923, II, p. 273—287.

249. — „Suveranitate" transilvană, moldovană şi munteană în veacul al XVII-lea. (In: Studii, conferinţe şi comunicări istorice. Vol. IV, cf. No. 247, p. 92—104).

250. — Traugott Binder despre mişcările revoluţionare din Ardeal în 1848. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 478—484.

251. — Trei documente ardelene din sec. al XVI-lea. [1528, 1538,

1573]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 535—536.

252. **LUPAȘ** (I.). Trei documente relative la istoria militară a Transilvaniei (1763, 1766, 1847). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 343—356.

253. — Tudora, mama lui Mihai Viteazul. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. I, cf. No. 244, p. 117—121).

254. — Un amănunt relativ la Vasile Aron. Mustrarea lui de către guvernul ardelean din Cluj [1815]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 401—402.

255. — Un martir al Transilvaniei: Preotul Ștefan L. Roth, 1796—1849. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 247—254).

256. — Un necrolog al Episcopului Vasilie Moga. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 491—496 (2 fig.).

257. — Un nobil polon în scaunul de voevod al Transilvaniei. Voevodul Știbor (1395—1414). (In: Studii, conferințe și comunicari istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 61—66).

258. — Un principe transilvan rege al Poloniei. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No 245, p. 161—169).

259. — Un salvconduct al marelui logofat Teodosie pentru nobilul Ioan Olasi [1600]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 545

260. — Un semicentenar dela înființarea Băncii Naționale a României [1880—1930]. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 286—293).

261. — Un vlădică român napăstuit la anul 1638. Cine putea fi? [Dosofteiu]. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 241—256).

262. — Un voevod al Transilvaniei în luptă cu Regatul ungar. Voevodul Ladislau (1291—1315). (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 33—40).

263. — Un voevod transilvan care și-a încheiat cariera în temnița Iedikule din Constantinopol: Ștefan Mailat (1502—1550). (In: Studii, conferințe și comunicari istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 121—127).

264. — Vasile Goldiș, 1862—1934. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 280—285).

265. — Versuri istorice despre Constantin Brâncoveanu și despre căderea Hotinului sub Ruși. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V. p. 460—463.

266. — Viața unei mame credincioase. Anastasia, mama lui Andrei Șaguna, 1785—1836. (In: Studii, conferințe și comunicari istorice. Vol. III, cf. No. 246, p. 173—204).

267. — Voevodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII. (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 3—32).

268. — Voevodul transilvan Ioan Huniade „Fortissimus athleta Christi". (In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 79—101).

269. — Wallenstein (1583—1634).

(In: Studii, conferințe și comunicări istorice. Vol. II, cf. No. 245, p. 231—239).

270. **LUPAȘ** (I.). 50 butelii vin de Tokai pentru o istorie a Sașilor ardeleni. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 468—470.

271. **LUPAȘ-VLASIU** (Marina). Aspecte din istoria Transilvaniei. Cu o prefață de Prof. I. Moga. Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1945, in-8⁰, 328 p. (17 pl., 3 facsim., 3 hărți). (Biblioteca Istorică „Astra", III).

272. — Contribuțiuni documentare la relațiunile dintre Italia și Transilvania în secolul al XVI-lea. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 334—343.

273. — Două documente slavo-române (1556 și 1620). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 489—494 (2 pl.).

274. — Mitropolitul Sava Brancovici, 1656—1683. Cluj, Cartea Românească, 1939, in-8⁰, 120 p. (pl., facsim.). (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, VI). (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII).

275. — Un caz semnificativ de autocritică benignă [în legătrră cu lucrarea D-lui L. Gáldi privitoare la istoria Românilor]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 404—411.

276. **LUPU** (Ioan). Istoriografia română în 1921 și 1922. Repertoriu bibliografic. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 405—506. (In colaborare cu Ioachim Crăciun).

277. **MANCIULEA** (Ștefan). Regimentele grănicerești din Ardeal și Banat la 1840. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 431—448.

278. — Scrisori și acte privitoare la mișcarea revoluționară a Românilor din Ardeal și Ungaria în 1848—49. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 251—285.

279. **MANUILĂ** (Sabin). Aspects démographiques de la Transylvanie. (In: La Transilvanie, cf. No. 62, p. 793—856).

280. **MARCU** (Alexandru). O legiune italiană în Transilvania (1849). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935. VI, p. 421—442.

281. **MARȚIAN** (I.). Bejenari din Ardeal. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 147—173.

282. — Contribuții la eraldica vechiului Ardeal. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 441—446. (1 fig.).

283. **MARTIN** (Septimiu). Organizarea Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu în cel dintâi sfert de veac, 1920—1945. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 714—720.

284. **MATEESCU** (G. G.). Două lecții de epigrafie ținute la Universitatea din Cluj în Iunie 1927. I. Monumentum Ancyranum. II. Contribuție epigrafică la istoria regelui Byrebistas. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 311—336.

285. — Granița de Apus a Tracilor. (Contribuțiuni toponomastice și epigrafice). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III. p. 377—491 (2 hărți).

286. **METEȘ** (Étienne). La vie menée par les Roumains en Transylvanie du XVI-e au XVIII-e siècle. (In: La Transylvanie. cf. No. 62, p. 261—336).

287. **METEȘ** (Șt.). Păstori ardeleni în Principatele-Române. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 293—355.

288. **MIHĂILESCU** (Vintilă). Bio-bibliografia lui George Vâlsan, 1885—1935. (Bio-bibliographie de Georges Vâlsan, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Roumaine, 1885—1935). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8°, 55 p. (In colaborare cu Tiberiu Morariu). (Bibliotheca Bibliologica, No. 14).

289. **MOGA** (Ioan). Ana Bornemisa, principesa Transilvaniei, ridică în cinul boeresc pe Dumitru Greavul, pe frații săi mai mici Dobrin, Radu și Aldea, precum și pe urmașii lor bărbătești, dimpreună cu casa și moșia lor din comuna Lisa jud. Făgăraș. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 695 700. (2 facsimile).

290. — Contribuția membrilor Institutului de Istorie Națională [din Cluj] la istoriografia română în primul sfert de veac (1920—1945). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 620—633.

291. — Contribuțiuni la istoria colonizărilor din Transilvania Numirile satului Cristian și semnificația lor istorică. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 448—476.

292. — Documente privitoare la domnia lui Constantin Movilă [1607—1613]. *An. Inst. Ist. Naț.* 1926—1927, IV, p. 391—417.

293. — Ioan Boroș, 1850—1937. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 871—872.

294. — Luttes des Roumains de Transylvanie pour l'émancipation nationale. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 379 451).

295. — Matei Voileanu [1852—1933]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 801—803.

296. — Negustori greci agenți revoluționari la noi și în Apus. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p 640—656.

297. — „Obștea Opincarilor" din Săliște. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 668—673.

298. — O însemnare despre legăturile culturale dintre Ardeal și Moldova în sec. al XVII lea. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 563—564.

299. — Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII p. 86—165.

300. — Rivalitatea polono austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului al XVII-lea. Cluj, Cartea Românească, 1933, in-8°, IV+240 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, III). (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI).

301. — Știri despre Bulgarii din Ardeal. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 513—519.

302. — Teodor V. Păcățeanu, 1852—1941. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 536—538.

303. — „Țara", „Districtul" și Plaiul Loviștei. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 656—668.

304. — Vasile Goldiș [1862 1934]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931 1935, VI, p. 783—786.

305. **MOGA** (L.). Voevodatul Maramureșului. Probleme istorice și chestiuni de metodă științifică. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 522—576.

306. — Voevodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice. Sibiu, „Cartea Românească din Cluj", 1944, in-8⁰, 100 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Naționala, XVII). (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X).

307. **MOISIL** (Const.). Dimitrie Onciul [1856—1923]. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 507—512.

308. — Monetăria Țării-Românești în timpul dinastiei Basarabilor. Studiu istoric și numismatic. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 107—159.

309. **MORARIU** (Tiberiu). Bio-bibliografia lui George Vâlsan, 1885—1935. (Bio-bibliographie de Georges Vâlsan, ancien professeur à l'Université de Cluj et membre de l'Académie Romaine, 1885—1935). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8⁰, 55 p. (In colaborare cu Vintilă Mihăilescu). (Bibliotheca Bibliologica, No. 14).

310. **MOTOGNA** (Victor). Ungurașul sub Petre Rareș. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 315—322.

311. **MUREȘIANU** (Aurel A.). Clădirea școalei românești din Brașov de către popa Mihai în anul 1597. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 195—227.

312. — Un inventar românesc de haine și scule din anul 1778. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 435—440.

313. **MUȘLEA** (Ion). Contribuțiuni nouă la viața și opera doctorului Vasilie Popp (1789—1842). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 529—533.

314. — Viața și opera Doctorului Vasilie Popp (1789—1842). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 86—157.

315. **NAGHIU** (Iosif E.). Bio-bibliografia lui Vasile Bogrea, 1881—1926), cu ocazia comemorării a zece ani dela moartea lui. (Bio-bibliographie de Vasile Bogrea, ancien professeur à l'Université de Cluj, et membre corresp. de l'Académie Roumaine, 1881—1926, publiée à l'occasion de la commémoration du 10-ème anniversaire de sa mort). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8⁰, 34 p. (In colaborare cu Teodor A. Naum). (Bibliotheca Bibliologica, No. 12 .

316. — Bio-bibliografia P. S. Episcop Nicolae Colan, cu ocazia instalării în scaunul vlădicesc din Cluj, 1893—1936. (Bio-bibliographie de Mgr. Nicolas Colan, évêque de Cluj, publiée à l'occasion de son intronisation sur le siège episcopal, 1893—1936). Sibiu, Tip. Arhidiecezana, 1937, in-8⁰, 36 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 10

317. — Iulian Marțian, 1866—1937. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 866—868.

318. **NAUM** (Teodor A.). Bio-bibliografia lui Vasile Bogrea, 1881—1926, cu ocazia comemorării a zece ani dela moartea lui. (Bio-bibliographie de Vasile Bogrea, ancien professeur à l'Université de Cluj, et membre corresp. de l'Aca-

démie Roumaine, 1881—1926, publiée à l'occasion de la commemoration du 10-ème anniversaire de sa mort). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8°, 34 p. (In colaborare cu Iosif E. Naghiu). (Biliotheca Bibliologica, No. 12).

319. **NEAMȚIU** (Alexandru). Un capitol din relațiile Țării-Românești cu Transilvania în veacul al XVI-lea. Relațiile lui Neagoe Basarab cu Sibiul (1512—1521). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 350—376.

320. **ONIȘOR** (Teodor). Bibliografia geografică a României în 1929 și 1930. Cu o introducere asupra bibliografiilor geografice românești până în 1936. (Bibliographie géographique de la Roumanie en 1929 et 1930. Avec une introduction sur les bibliographies géographiques roumaines jusqu'en 1936). Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, in-8°, 186 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 4).

321. **OPRESCU** (G.). Cinci acuarele inedite de Ch. Doussault privitoare la Țara Românească. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 287—291. (5 pl.).

322. — Un portret al lui Mihai Viteazul în muzeul din Avignon. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 402—403.

323. **PĂCĂȚIANU** (Teodor V.). Contribuțiuni la istoria Românilor ardeleni în sec. al XVIII-lea. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 161—179.

324. **PANAITESCU** (P. P.). Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea națională a Românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 63—106.

325. **PAPIU-ILARIAN** (Al.). Istoria Românilor din Dacia Superioară. Schița tomului III. Publicată cu o introducere și cu note de Dr. Ștefan Pascu. Sibiu, „Dacia Traiană", 1943, in-8°, XIX+172 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, IX).

326. **PASCU** (Ștefan). Contribuțiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII și XIV. Sibiu, „Cartea Românească din Cluj", 1944, in-8°, 77 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XIX). (Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X).

327. — Metoda de muncă științifică la Institutul de Istorie Națională din Cluj-Sibiu în primul sfert de veac, 1920—1945. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 707—713.

328. — O conscripție dela 1773. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 376—391.

328 a) — Papiu-Ilarian (Al.). Istoria Românilor din Dacia Superioară. Schița tom. III. Publicată cu o întroducere și cu note. Sibiu, „Dacia Traiană", 1943, in-8°, XIX+172 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, IX).

329. — Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitului sec. al XVI-lea. Sibiu, „Cartea Românească din Cluj", 1944, in-8°, 313 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XII).

330. — Știri noui privitoare la revoluțiunea lui Horia. *An. Inst.*

Ist. Naț., 1943—1944, IX, p. 356—403.

331. **PASCU** (Șt.). Teodor Botiș, 1873—1940. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 539—541.

332. **PETRANU** (Coriolan). Ars Transsilvaniae. Études d'histoire de l'art transylvain. Studien zur Kunstgeschichte Siebenbürgens. Sibiu, Tip. Krafft & Drotleff, 1944, in-8⁰, 523 p. (Institutul de Istorie Națională Regele Ferdinand I, Cluj-Sibiu).

333. — Art activities in Transylvania during the past ten Yars, 1919—1929. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 407—415).

334. — Art activity in Transylvania, 1931—1932. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 429—432).

335. — Art and Museum activities in Transylvania, 1930—1931. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 421—428).

336. — Begriff und Erforschung der nationalen Kunst und die nationale Kunst der Madjaren. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332. p. 200—219 .

337. — Biserica reformată din Sighet și bisericile de lemn din Maramureș. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 324—333.

338. — Biserica Sf. Nicolae din Brașov și odoarele ei. Cu ocazia apariției unei monografii. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 344—348.

339. — Die alte kirchliche Kunst der Rumänen. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p 144—164).

340. — Die Holzkirchen der Siebenbürger Rumänen im Lichte der neuesten fremden Wurdigungen. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 165—185).

341. — Die neuesten fremden Würdigungen der siebenbürgisch-rumänischen Kunst und Werkes „L'Art Roumain de Transylvanie". (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 35—58).

342. — Die Renaissancekunst Siebenbürgens. Neue madjarische Gesichtspunkte und Umvertungsversuche. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 108—143).

343. — Die siebenbürgische Kunstgeschichte unde die Forschungen J. Strzygowskis. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 235—241).

344. — Die Stellung Siebenbürgens in der byzantinischen Kunstgeschichte. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 103—107).

345. — Der Anteil der drei Völker Siebenbürgens an der Ausgestaltung seines Kunstcharakters. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 59—102).

346. — Deux publications sur l'art allemand des États-Successeurs. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 391—397).

347. — Épilogue de la discussion avec M. Béla Bartók sur la musique roumaine. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 320—333 .

348. — I monumenti politici ungheresi della Transsilvania e l'arte romena. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 454—460).

349. — Influence de l'art populaire des Roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les

peuples voisins. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 242—282).

350. **PETRANU** (C.). L'art roumain de Transylvanie. (In: La Transsilvanie, cf. No. 62, p. 469—562).

351. — La sorte degli oggetti d'arte ungheresi in Transilvania. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 461—468).

352. — L'Histoire de l'art hongrois à tendance révisionniste devant la Science étrangère. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 384—390).

353. — L'Histoire de l'art hongrois au service du révisionnisme. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 367—383).

354. — L'influence de l'art populaire roumain sur les autres nationalités de Transylvanie et sur les peuples voisins. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 283—301).

355. — L'insegnamento della storia dell'arte presso l'Università di Cluj (Romania). (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 443—453).

356. — L'occupation de Budapest par les Roumains, le Général H. H. Bandholz et les Musées de la capitale hongroise en 1919. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 353—366).

357. — M. Béla Bartók et la musique roumaine. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 302—319).

358. — Museum activities in Transylvania, 1919—1929. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 401—406).

359. — Neue Untersuchungen und Würdigungen der Holzbaukunst Siebenbürgens. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 186—199).

360. — New researches in the art of Woodbuilding in Transylvania. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 433—439).

361. — Nouvelles discussions sur l'architecture de bois de la Transylvanie. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 334—352).

362. — Recent art events in Transylvania, 1929—1930. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 416—420).

363. — Rumäniens siebenbürgische Museen. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 220—234).

364. — Rumänische Kunst in Siebenbürgen. (In: Ars Transsilvaniae, cf. No. 332, p. 1—34).

365. **PODEA** (O.). Versuri italienești relative la revoluția lui Horia. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 556—559.

366. **POPOVICI** (D.). La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 667 708).

367. — **PRODAN** (D.). Despre „iliș" în Transilvania. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 361—373.

368. — Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda. București, M. O., Imprimeria Națională, 1938, in-8°, 205 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, IV. Extras din *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII).

369. — Teoria imigrației Românilor din Principatele Române în

Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic. Cu o prefață de Prof. I. Lupaș. Sibiu, „Cartea Românească din Cluj", 1944, in-8°, 173 p. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XVIII).

370. **PUȘCARIU** (Sextil). Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea din războiul dela 1877. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 229—249.

371. — Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 37—69). (4 hărți).

372. — Părerile lui Petru Maior despre limba română. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 109—119.

373. **ROSETTI** (General Radu). Câteva extrase din presa engleză, 1877—1878. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 365—389.

374. — Documente inedite relative la corpul de observație dela Gruia (1876). *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 307—340.

375. — Un episod din anii 1848—1849 în Transilvania. Apărarea Munților Apuseni în primăvara și vara anului 1849. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927. IV, p. 81—126. (9 schițe).

376. **ROTH** (E.). Bibliografia publicațiilor Institutelor Medico-Legale din România, 1920—1935. (Bibliographie der Veröffentlichungen der Gerichtsmedizinischen Institute Rumäniens, 1920—1935). Cluj, Tip. Victoria, 1936, in-8°, 55 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 6).

377. **RUSSU** (Ieremie). Devastarea casei lui Dr. Ioan Rațiu de către Ungurii din Turda, 11 Iunie 1892. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 383—388.

378. **SACERDOȚEANU** (Aurelian). Vlahii și Vlahia lui Brocard. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 497—503.

379. **SOMEȘAN** (Laurian). Gheorghe Vâlsan. *An. Ist. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 792—795.

380. — Structure orographique de la Transylvanie et son influence sur la vie populaire. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 7—36). (3 hărți, pl.).

381. **ȘOTROPA** (Virgil). Contribuții la istoria revoluției lui Horia. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 159—174.

382. — Două tablouri istorico-statistice din anii 1714 și 1733 privitoare la preoții români din Valea Someșului. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 261—272.

383. — Tătarii în valea Rodnei. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 255—274.

384. — Zavera din 1821 și regimentul năsăudean. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 135—145.

385 **STANCA** (Sebastian). Primarii satelor românești din Ardeal înainte de 1848. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 703—705.

386. — Sava Popovici Barcianu din Rășinari, întors din călătoria sa la Innsbruck, e întâmpinat de consăteni, 1848. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 706—707.

387. — Viața și activitatea Episcopului Vasile Moga, 1774—1845.

Cluj, Tip. Eparhiei ort. rom., 1939, in-8⁰, 127 p. (pl.). (Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, VII).

388. **STOICA** (Emilian). Ioan Ursu. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 989—993.

389. **SULICĂ** (N.). Cronica protopopului Vasile din Braşov. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 331—343.

390. **VĂTĂŞIANU** (Virgil). Bolţile moldoveneşti. Originea şi evoluţia lor istorică. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 415—431.

391. **VERESS** (Andrei). Ceva despre viaţa şi activitatea doctorului Ioan Molnár-Piuariu şi a fiului său. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 569—572.

392. **VINULESCU** (Gheorghe). Contribuţii la colonizările din Banat [1785]. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 542—550.

393. — Românii în poligrafia lui Boldényi dela mijlocul veacului trecut. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 693—695.

394. **VUIA** (Romul) Legenda lui Dragoş. Contribuţiuni pentru explicarea originei şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei. *An. Inst. Ist. Na.*, 1921—1922, I, p. 300—309.

395. — Le village roumain de Transylvanie et du Banat. (In: La Transylvanie, cf. No. 62, p. 709—791). (4 hărţi, 18 pl., fig.).

3. *Recensii.*

396. **BODOGAE** (T.) Arhim. Grig. Urâţescu, Mănăstirea Stănişoara. Bucureşti, Tip. Cărţilor Bisericeşti, 1943, in-8⁰, 127 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 546—547.

397. — Candid C. Muşlea, Biserica Sf. Nicolae din Scheii-Braşovului. Vol. I (1292—1742), cu 92 ilustraţii în text. Braşov, Tip. „Astra", 1943, in-8⁰, 427 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 596—597.

398. — Maria C. Marinescu, Umanistul Ştefan Bergler (1680—1738). Viaţa şi activitatea sa. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1943, in-8⁰, 54 p. (Extras din *Revista Istorică Română*, 1942, XII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 549—551.

399. — Preotul Nicolae M. Popescu. Preoţi de mir adormiţi în Domnul. Bucureşti, Tip. Cărţilor Bisericeşti, 1942, in-8⁰, 224 p (Institutul Biblic, Secţia de popularizare, Literatură, No. 2). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 544—546.

400. — Prof. Dr. Ştefan Lupşa, Istoria parohiei Ştei. Ştiri şi documente (cu 16 clişee). Beiuş, Tip. Diecezană, 1942, in-8⁰, 112 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 547—549.

401. **BOGREA** (V.). Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale. Publication mensuelle

dirigée par N. Iorga, G. Murgoci et V. Pârvan. Bucarest, 1922, IX, Nr. 1—3. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 379—380.

402. **BOGREA** (V.). Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine. Sous la rédaction de N. Iorga. Bucarest, 1920, V—VIII, No. 1. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 380—381.

403. — Iorgu Iordan, Nume de localități românești provenite dela nume de popoare. *Viața Românească*, Iași, 1921, XIII, p. 421—428. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 384—391.

404. — Titus Hotnog, „Bezerenbam" din cronica persană a lui Fazel Ullah-Raschid. Studiu istorico-filologic. Iași, 1919, in-8⁰, 24 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 382—383.

405. — Dr. Constantin C. Diculescu, Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes. Vol. 1. Leipzig-Halle, 1922, in-8⁰, XIV+262 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 390—393.

406. — Dr. Giorge Pascu, D. Cantemir, Descrierea Moldovei. Traducere depe originalul latinesc la 200 de ani dela moartea autorului (21 August 1723). București, Cartea Românească, 1923, in-8⁰, XIV+185+II p. (1 hartă). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 393—396.

407. — N. Iorga, Histoire des Roumains et de leur civilisation. Ed. 2. Bucarest, Cultura Națională, 1922, in-8⁰, 265+XIV p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 387.

408. — Alexandru Marcu, Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV. Roma, Libreria di Scienze e Lettere, [1925], in-4⁰, 48 p. (Extras din *Ephemeris Dacoromana*, Roma, [1923], I). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 735—737.

409. — Alexandru Marcu, Romanticii italieni și Românii. București, Cultura Națională, 1924, in-8⁰, 147 p. (Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Lit., Ser. III, Tom. II, Mem. 2). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 735—737.

410. — Buletinul Comisiei istorice a României. București, 1925, IV, 225 p. (1 facsimile). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 715.

411. — Dr. Andrei Veress, Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595. București, Cultura Națională, 1925, in-8⁰, 84 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 716—717.

412. — Dr. Andrei Veress, Cântece istorice vechi unguresți despre Români. București, Cultura Națională, 1925, in-8⁰, 40 p. (Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. Ser. III, Tom. III, Mem. 1). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 716—717.

413. — Dr. Giorge Pascu, Viața și operele lui D. Cantemir. București, Cultura Națională, 1924, in-8⁰, 100 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 711—713.

414. — Ferdinand Chalandon,

Histoire de la première croisade jusqu'à l'élection de Godefroi de Buillon. Paris, 1925, 380 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 717—719.

415. **BOGREA** (V.). Gh. Ghibănescu, Dorohoiul. Studii şi documente (=Surete şi izvoade, vol. XII). Iaşi, Tip. Lumina Moldovei, 1924, in-8⁰, XXXVI+130 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 713—714.

416. — Giorge Pascu, Dumitrachi Varlaam.? — după 1794. Bucureşti, Socec, 1925, in-8⁰, 15 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 707—711.

417. — I. D. Ţicăloiu, Über Nationalität und Zahl der von Kaiser Theodosius dem Hunnenkhan Attila ausgelieferten Flüchtlinge. *Byzantinische Zeitschrift*, [1923], XXIV, p. 84—87. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 706—707.

418. — Mélanges de l'École Roumaine en France. Paris, Gamber, 1924, 1-ère partie, 110 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 704—706.

419. — N. A. Bogdan, Din trecutul comerţului moldovenesc şi mai ales al celui ieşan. Cu 89 ilustraţii fototipice. Iaşi, Tip. N. V. Ştefăniu şi D. Steierman, 1925, in-8⁰, VIII+188 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 702—703.

420. — N. Cartojan, Legenda lui Avgar în literatura veche românească. Bucureşti, Socec, 1925, in-8⁰, 21 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 707—711.

421. — N. Iorga, I: Cea dintâi istorie universală tipărită în Transilvania. II: Moşiile familiei Béldy din Ţara Românească. Bucureşti, Academia Română, 1925, in-8⁰, 30 p — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 703—704.

422. — N. Iorga, Documente de pe Valea Teleajenului. Vălenii-de-Munte, Datina Românească, 1925, in-8⁰, VII+109 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 703—704.

423. — N. Iorga, Istoria comerţului românesc: Epoca mai nouă. Bucureşti, Tiparul Românesc, 1925, in-8⁰, 210 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 701—702.

424. — N. Iorga, Procesele calugărilor de la Sântilie şi Gheorghe Pisarul leşesc. Bucureşti, Academia Română, 1925, in-8⁰, 24 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 703—704.

425. — Revista Arhivelor. Bucureşti, 1924—1925, I, No. 1—2. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 765—768.

426. — Ştefan Ciobanu, Dimitrie Cantemir în Rusia. Bucureşti, Cultura Naţională, 1925, in-8⁰, 168 p.— Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 711—713.

427. — T. G. Bulat, Contribuţiuni documentare la istoria Olteniei [în] sec. XVI, XVII şi XVIII. Râmnicul-Vâlcii, Tip. Viitorul Vâlcei, 1925, in-8⁰, IV+143 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1924—1925, III, p. 715—716.

428. **BOITOŞ** (Olimpiu). Omagiu lui I. Bianu din partea colegilor

şi foştilor săi elevi. Bucureşti, f. tip., 1927, in-8⁰, 333 p. (1 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 476—477.

429. **BOITOŞ** (O.). I. Breazu, Edgar Quinet et les Roumains. Paris, J. Gamber, 1927, in-8⁰, 190 p. (Extras din: *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1927, VI). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 687—690.

430. **BREAZU** *(Ion)*. Bela Tóth, Edgar Quinet et la Hongrie. *Revue des Études Hongroises*, Paris, 1928, VI, No. 4, p. 356—372. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 680—684.

431. — P. P. Panaitescu, Cuza Vodă şi unitatea naţională a Românilor. *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*, Bucureşti, 1929, VIII, p. 559—569. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 677—679.

432. — Sabin Manuilă, Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţile etnice din Ardeal. *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*, Bucureşti, 1929, VIII, p. 91—211. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 679—680.

433. — Vasile V. Haneş, Formarea opiniunei franceze asupra României în secolul al XIX-lea. Vol. I. Bucureşti, Scrisul Românesc-Craiova, 1929, in-8⁰, 199 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 674—677.

434. **BUTA** (N.). Alexandre Boldur, La Bessarabie et les relations russo-roumaines. (La question bessarabienne et le droit international). Paris, J. Gamber, 1927, in-8⁰, 410 p. Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 467—470.

435. — C. C. Giurescu, Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV. Bucureşti, Datina Românească—Vălenii-de-Munte, 1927, in-8⁰, 176 p. (Extras din *Buletinul Comisiei Istorice a României*, 1926, V). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 465—467.

436. — Ioan Medrea, Sighişoara. Sighişoara, Tip. Markus, 1928, in-8⁰, 31 p. (pl.).— Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 478—479.

437. — Louis Eisenmann, Conrad von Hötzendorf et Tisza. Un épisode de la politique jougoslave de l'Autriche Hongrie durant la guerre (Octobre 1915—Avril 1916). (In: Mélanges publiés en l'honneur de M. Paul Boyer. Paris, 1925). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 476.

438. — P. P. Panaitescu, Le Prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand. Paris, 1926, in-8⁰, 18 p. (Extr. de la *Revue des Études slaves*, Paris, 1926, VI, fasc. 3—4). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 455—456.

439. — Pr. Ioan A. Bena, Contribuţii la monografia comunei Pianul-de-Jos. Cluj, Tip. Dacia, 1925, in-8⁰, 113 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927. IV, p. 477—478.

440. **CARTOJAN** (N.). Al. Rosetti, Les catéchismes roumains du XV-e siècle. *Romania*, Paris, 1922,

XLVIII, p. 322—334. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 403.

441. **CARTOJAN** (N.). N. Drăganu, Catehisme luterane. *Dacoromania*, Cluj, 1921—1922, II, p. 582—592. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 402—403.

442. — N. Drăganu, Un fragment din cel mai vechiu Molitvenic românesc. *Dacoromania*, Cluj, 1921—1922, II, p. 254—326 (1 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 401—402.

443. **CRĂCIUN** (I.). Cercetări Istorice. Buletinul Seminarului de Istoria Românilor al Universității din Iași. Iași, 1925, I, No. 1, 421 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 754—757.

444. — Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă". Cernăuți, 1924, I, 653, p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 752—754.

445. — Colonel Nicolau Theodor, Ioan Huniade Corvin. (Din istoria Românilor Ardeleni). București, Tip. Marelui Stat Major, 1925, in-8⁰, 261 p. — Rec. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 761—764.

446. — Dr. Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. (Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniadeștilor). Vol. I—III, V. Budapest, Academia Ungară, 1890—1913, in-8⁰, 4 vol. — Rec. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 757—761.

447. — Dumitru I. Băjan, Documente Câmpulungene. F. loc, f. tip., f. an., in-8⁰, 91 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 737—750.

448. — Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească. Director: I. Minea. Iași, 1926—1927, An. II—III, No. 1; 1928, An. IV; No. 1—2. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 731—739.

449. — Codrul Cosminului. Buletinul Institutului de Istorie și Limbă. Director: Ion I. Nistor. Secretar: Vasile Grecu. Cernăuți, 1925—1926, II—III; 1927—1928, IV—V, Part. I—II. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 739—743.

450. — Emil Jakubovich, P. Mester. Adalékok az Anonymus kérdéshez. (Magistrul P. Contribuții la chestiunea Anonymus). (In: Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai müködésének emlékére... Budapest, Budapesti Hirlap, 1925, in-8⁰, p. 169—213). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 633—635.

451. — Ludovic Szádeczki, A székely nemzet története és alkotmánya. (Istoria și constituția națiunii secuești). Budapest, Franklin Társulat, 1927, in-8⁰, 400 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 628—633.

452. — Mélanges d'Histoire Générale. I. Publ. de Const. Marinescu. Cluj, Cartea Românească, 1927, in-8⁰, 382 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 743—745.

453. — Revista Arhivelor. Director: C. Moisil. București, 1926, No. 3, 1927, No. 4. — Rec.: *An. Inst.*

Ist. Naț., 1928—1930, V, p. 745—749.

454. **CRĂCIUN** (I.). V. Motogna, Răsboaiele lui Radu Șerban (1602—1611). București, Academia Română, 1926, in-8°, 84 p. (Extr. din Memoriile Secț. Istorice, Ser. III, Tom. VI, Mem. 2). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 635—637.

455. — Al. David, Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute dela 1918 încoace. Chișinău, Tip. Eparhială „Cartea Românească", 1933, in-8°, 47 p. (Asociațiunea Culturală „Astra Basarabiei"). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 718—720.

456. — Alexandre et Getta Hélène Rally, Bibliographie franco-roumaine. Première partie. Tom. I, Les oeuvres françaises des auteurs roumains. Tom. II, Les oeuvres françaises relatives à la Roumanie. Préface de Mario Roques. Paris, Ernest Leroux, 1930, in-8°, LX+402 p. (I); 474 p. (II). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935. VI, p. 731—732.

457. — Andrei Veress, Bibliografia română-ungară. Românii în literatura ungară și Ungurii în literatura română. Vol. I, 1473—1780; Vol. II, 1781—1838; Vol. III, 1839—1878. București, Cartea Românească, 1931—1935, in-8°, 3 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 736—739.

458. — Barbu Theodorescu, Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga, 1890—1934. București, Cartea Românească, 1935, in-8°, XXIV+318 p. (Institutul de Istorie literară și folclor, secția bibliografică, I). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 734—736.

459. — Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă". Director: I. Nistor, Secretar: Vasile Grecu. Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1930—1935, (1929—1930, VI; 1931—1932, VII; 1933—1934, VIII; 1935, IX), 4 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 771—774.

460. — Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor. I. Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432). Ed. II revăzută și adăogită. București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", 1935, in-8°, XVI+586 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 702—707.

461. — Dacoromania, Bibliografia publicațiilor. Cluj, Cartea Românească, 1931 (1929 1930, VI), p. 537—645; București, Imprimeria Națională, 1934 (1931—1933, VII), p. 505—651. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 717—718.

462. — Gh. Cardaș, Tratat de bibliografie. [București], Tip. Bucovina, 1931, in-12°, II+389 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 716—717.

463. — G. Popa-Lisseanu, Izvoarele istoriei Românilor. (Fontes historiae Daco-Romanorum). Vol. I—VIII. București, Tip. Bucovina, 1934—1936, in-8°, 8 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 697—699.

464. — N. Georgescu-Tistu, Bibliografia literară română. Bucu-

rești, Impr. Națională, 1932, in-8°, 255 p. (20 pl.). (Academia Română, Studii și Cercetări, XVIII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 720—725.

465. **CRĂCIUN** (I.). N. Iorga, Istoria lui Mihai Viteazul. București, Ministerul Apărării Naționale, 1935, in-8°, 301 p.; 227 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 685—688.

466. — P. Henry, Histoire roumaine. *Revue Historique*, Paris, 1935, Nov.—Dec., An. 60, Tom. CLXXVI, p. 486—537. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 725—729.

467. — P. P. Panaitescu, Mihai Viteazul. București, Fundația Regele Carol I, 1936, in-8°, 269 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 688—697.

468. — Revista Arhivelor. Sub îngrijirea D-lui C. Moisil. București, Tip. F. Göbl Fiii, 1928—1929, No. 5. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 774—775.

469. — Revista Istorică, Director: N. Iorga. București—Iași—Vălenii-de-Munte, 1915—1935, An. I—XXI, 21 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 769—771.

470. — Revista Istorică Română. Notițe bibliografice. Vol. I—IV. [București, M. O. Imprimeria Națională], 1931—1934, Vol. I, p. 88—108, 190—221, 320—332, 429—443; Vol. II, p. 95—107, 306—335, 418—443; Vol. III, p. 96—129, 278—316, 404—446; Vol. IV, p. 347—428. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 732—734.

471. — Ștefan Meteș, Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga. Viața și activitatea sa. Cluj, Cartea Românească, 1931, in-4°, XXVIII+55 p. (Extras din Inchinare lui N. Iorga . — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 729—731.

472. — Ștefan Meteș, Domni și boeri din Țările Române în orașul Cluj și Românii din Cluj. Cluj, Tip. Astra, 1935, in-8°, XXXVIII +84 p. (Din publicațiile Arhivelor Statului din Cluj, II). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 699—701.

473. — Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor, II. Dela Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul. București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol", 1937, in-8°, 793 p. (fig., 4 hărți). (Biblioteca „Enciclopedică"). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 731—736.

474. — Dr. Ioan Mihu, Spicuiri din gândurile mele politice, culturale, economice. Publicate cu un studiu biografic de Prof. Silviu Dragomir. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1938, in-8°, XLVII+499 p. (fig., facsimile). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 819—824.

475. — G. Bogdan-Duică, Eftimie Murgu. București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, in-8°, 223 p. (Academia Română, Studii și Cercetări, XXXI). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 824—827.

476. — G. Popa-Lisseanu, Izvoarele istoriei Românilor. (Fontes historiae Daco-Romanorum). Vol. IX—XII. București, Tip. Bucovi-

na, I. E. Torouțiu, 1936—1938, in-8⁰, 4 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 736—737.

477. **CRĂCIUN** (I.). Revista Istorică. Director: N. Iorga. Vălenii-de-Munte, 1936—1938, XXII—XXIV. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 842—847.

478. — Arhivele Olteniei. Director: Prof. C. D. Fortunescu. Craiova, 1938—1941, XVII—XX, No. 95—118. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 515—519.

479. — Barbu Theodorescu, Manualul bibliotecarului. București, Casa Școalelor, 1939. in-8⁰, 203 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 499—502.

480. — Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor, III. Partea întâi. Dela moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocei fanariote (1601—1821). București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1942, in-8⁰, 445 p. (fig., 7 hărți). (Biblioteca „Enciclopedică"). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 478—486.

481. — Coriolan Petranu, Die Renaissancekunst Siebenbürgens. Neue ungarische Gesichtspunkte und Umwertungsversuche. Leipzig, S. Hirzel, 1939, in-8⁰, 32 p. (6 pl.). (Sonderabdruck aus *Südostdeutsche Forschungen*, München, 1939, IV, Heft 2). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 438—443.

482. —G. Popa-Lisseanu, Isvoarele istoriei Românilor. (Fontes historiae Daco-Romanorum). Vol. XIII—XV. București, Tip. Bucovina I. E. Torouțiu, 1939, in-8⁰, 3 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 474—476.

483. — G. Popa-Lisseanu, Românii în izvoarele istorice medievale. București, Tip. Bucovina I. E. Torouțiu, 1939, in-8⁰, 281 p. —. Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 476—478.

484. — Hrisovul. Buletinul Școalei de arhivistică. Publicat de Prof. Aurelian Sacerdoțeanu. București, Tip. Carpații, 1941, I— Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 523—525.

485. — Revista Arhivelor. Sub îngrijirea D-lui Const. Moisil (apoi Aurelian Sacerdoțeanu). București, 1936—1941, Vol. III—IV, No. 6—10. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 519—523.

486. — Revista Istorică. Director: N. Iorga. Vălenii-de-Munte—București, 1939—1941, XXV—XXVII. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 508—512.

487. — Nicolae Th. Ionnițiu, Istoria editurii românești. București, Cartea Românească, 1943, in-8⁰, 255 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 591—596.

488. — Arhivele Olteniei. Director: Prof. C. D. Fortunescu. Fondator: Dr. Ch. Laugier. Craiova, 1942 Ian.—Dec., An. XXI, No. 119—124, 455 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 501—502.

489. — G. Popa-Lisseanu, Dacia în autorii clasici. Vol. I, Autorii latini clasici și postclasici; Vol. II, Autorii greci și bizantini. Bu-

curești, M. O. Imprimeria Națională, 1943, in-8⁰, 143 p. (I); 191 p. (II). (Academia Română, Studii și Cercetări, LXI și LXV). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 398—404.

490. **CRĂCIUN** (I.). Hrisovul. Buletinul Școalei de arhivistică. Publicat de Prof. Aurelian Sacerdoțeanu. București, 1942, II, 306 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 502—505.

491. — Ioan Bianu și Dan Simonescu, Bibliografia românească veche, 1508—1830. Tom. IV. Adăogiri și îndreptări. București, Academia Română, 1944, in-4⁰, XIII+375 p. (fig., facsim.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 441—445.

492. — Județul Târnava-Mică. Schiță monografică publicată de Prefectura județului Târnava-Mică sub îngrijirea Prof. Dr. Coriolan Suciu. Blaj, Tip. Lumina Miron Roșu, 1943, in-4⁰, 103 p. (fig.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 453—454.

493. — Monografia județului Târnava-Mare. Sighișoara, Tip. Miron Neagu, [1944], in-4⁰, 506 p. (pl., hărți). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 448—453.

494. — Revista Arhivelor. Publicată prin îngrijirea Prof. Aurelian Sacerdoțeanu. București, 1942—1943, Vol. V_1—V_2. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 499—501.

495. — Revista Istorică. Fondator: N. Iorga, Director: N. Bănescu. București, 1942—1943, Vol. XXVIII—XXIX. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 496—499.

496. — Scriptum. Buletin bibliologic. Director: N. Georgescu-Tistu. București, Tip. Astra Brașov, 1943, I, VIII+298 p. (il). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 515—521.

497. — Ștefan Pașca, Unitatea românească prin religie. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1944, in-8⁰, 27 p. (Extras din *Revista Teologică*, 1944, No. 2. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 445—448.

498. **DAICOVICI** (C.). F. Horovitz, Influența elenismului asupra lumei traco-dacice și traco-daco-romane până la retragerea legiunilor din Dacia. *Cercetări Istorice*, Iași, 1927, II—III, p. 1—53. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 460—461.

499. — Karl Lehmann-Hartleben, Die Traianssäule. Ein römisches Kunstwerk zu Beginn der Spätantike. Berlin-Leipzig, Walter de Gruyter, 1926, in-4⁰, VIII+156 p. (73 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 458—460.

500. — Karl Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. *Anzeiger der Wiener Akademie*, Wien, 1925, LXII, p. 69—77. (Die Völkerschaft der Agathyrsen), p. 181—216 (Banater Sarmaten). Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 456—458.

501. — Nic. Grămadă, Ozolimna. Așezarea Ozolimnei. Originea numelui. *Codrul Cosminului*, 1925—1926, II—III, p. 85—97. — Rec.:

An. Inst. Ist. Naț., 1926—1927, IV, p. 455.

502. **DAICOVICIU** (C.). Radu Vulpe, Gli Illiri dell'Italia imperiale romana. Roma, Libreria di Scienze e Lettere, 1926, in-4°, 129 p. (1 hartă). Extr. din *Ephemeris Dacoromana*, 1925, III). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 470—476.

503. **DAN** (Mihail P.). Josef Macurek, Čeští válečníci v krajinách černomořských koncem XV-ho století (Războinicii cehi în regiunile Mării Negre la finele veacului al XV-lea). *Českou minulosti — Práce žáků Václava Novotného* (Studiile elevilor lui Václav Novotný privitoare la trecutul ceh). Praha, 1929, p. 194—203. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 802—804.

504. — J. Macurek, Prameny k dějinám československým v archivech a knihovnách sedmihradských. (Isvoare privitoare la istoria Cehoslovaciei din arhivele și bibliotecile ardelene). *Věstník královské české společnosti nauk*. Praha, 1925. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 800—802.

505. — Joseph Macurek. Slované v pojetí starších rumunských kronikářů (Slavii în concepția vechilor cronicari români). (In: Bidlův Sborník, Praha, 1928, p. 123—136). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 804—805.

506. — N. Iorga, Byzantské kroníky v Rumunsku. (Cronicele bizantine în România). (In: Bidlův Sbornik, Praha, 1928, p. 107—110). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 805—806.

507. — Arhiva Românească. Director: Mihai Kogălniceanu. București, 1941—1942, Tom. VI—VIII. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 615—621.

508. — Dr. Vojtech Bucko, Mikuláš Oláh a jeho doba 1493—1568. Študia zo slovenských dejín 16-ho storočia. (Nicolae Olahus și epoca lui. Studiu de istorie slovacă în veacul al XVI-lea). Bratislava, Vydaly Vedecké ústavy mesta Bratislavy, 1940, in-8°, 228 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 571—576.

509. — Emil Vârtosu, Sigilii domnești rare din veacul al XVII-lea. București, M. O. Imprimeria Națională, 1942, in-8°, 15 p. (Analele Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. Ser. III, Tom. XXV, Mem. 3). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 584—586.

510. — Ioan Iózsa-Iózsa, Piariștii și Românii până la 1918. Aiud, Tip. Keresztes, 1940, in-8°. 114 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 586—588.

511. — M. Popescu-Spineni, Geografi din secolele XV—XVI. Prefață de Prof. S. Mehedinți. București, Tip. „Bucovina", I. E. Torouțiu, 1942, in-8°, 85 p. (Pământul și poporul românesc, 3). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 579—584.

512. — Prof. Dr. Branislav Varsik, Národnostná hranica slovensko-madarská v ostatnych dvoch storočiach. S 2 mapovymi prílohami. (Granița etnică slovaco-maghiară în ultimele două veacuri.

Cu 2 hărți anexate). Bratislava, 1940, in-8°, 90 p. (Spisy slovenskej učenej spoločnosti, I). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 576—579.

513. **DAN** (M. P.). Revista de Istorie Bisericească. Director: T. G. Bulat. Craiova, 1943, An. I, No. 2. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 621—624.

514. — Revista Istorică Română. Director: Constantin C. Giurescu. București, 1941—1943, Vol. XI—XIII. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 607—615.

515. — Tudor Drăganu, La doctrine juridique de la couronne hongroise. Sibiu, Tip. „Cartea Românească din Cluj", 1944, in-8°, 80 p. (Bibliotheca Rerum Transsilvaniae, IV). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 588—591.

516. — V. Papacostea, Les deux Hongries. Bucarest, M. O. Imprimeria Națională, 1941, in-8°, 18 p. (Extrait de la *Revue historique du Sud-Est européen*, 1941, XVIII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 566—571.

517. — Emil Petrovici, La population de la Transylvanie au XIème siècle. Bucarest, M. O. Impr. Nationale, 1944, in-8°, 32 p. (1 carte). (Extrait de la *Revue de Transylvanie*, 1944, Tom. X). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 464—466.

518. — G. I. Brătianu, Le problème de la continuité daco-roumaine. I. Les nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot. II. L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois. Bucarest, M. O. Imprimeria Națională, 1944, in-8°, 127 p. (5 cartes). (Bibliothèque historique du Sud-Est européen, 2). .— Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 454—464.

519. — Prof. N. N. Petrovskij. Bogdan Chmělnickij [în limba rusă]. Moscova, Ed. militară a Comisariatului Național al Apărării, 1944, in-8°, 48 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 466—473.

520. — Revue Historique du Sud-Est européen. Fondée par N. Iorga. Directeur: G. I. Brătianu. Bucarest, 1941—1943, Tom. XVIII—XX. — Rec. *An .Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 508—515.

521. **DAN** (Telemac). Alex. Lapinski, Sigismund cel Bătrân și Biserica Ortodoxă. Varșovia, 1937, in-8°, 206 p. (Rozpráwy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Tom. XIX, zeszyt, 1). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 798—800.

522. **DECEI** (Aurel). Claudiu Isopescu, Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento. *Ephemeris Dacoromana*, Roma, 1924, II, p. 460—500. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V. p. 654—655.

523. — Claudiu Isopescu, Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento. Seconda serie. *Diplomatarium Italicum*, Roma, 1925, I, p 378—505. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 655—659.

524. — Claudiu Isopescu. Antiche attestazioni italiane della latinitá dei Romeni. *Atti del I Congresso*

Nazionale di Studi Romani. Roma, 1928 Aprilie, VI. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 659—660.

525. **DECEI** (A.). Claudiu Isopescu, Il poeta romeno G. Asachi a Roma, 1808—1812. *Atti del I Congresso Nazionale di Studi Romani*, Roma, 1928 Aprilie, VI. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 659—660.

526. — Claudiu Isopescu, Notizio intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento. Bucarest, Cultura Națională, 1929, in-8⁰, 91 p. (Extrait du *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, București, 1929, Tome XVI). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 660—664.

527. — Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, L'espansione delle civiltà italiche verso l'Oriente danubiano nella prima età del ferro. *Ephemeris Dacoromana*, Roma, 1925, III, p. 58—109. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 650—652.

528. — Emil Panaitescu, Il ritratto di Decebalo. *Ephemeris Dacoromana*, Roma, 1923, I, p. 387—413. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 652—653.

529. — G. G. Mateescu, I Traci nelle epigrafi di Roma. *Ephemeris Dacoromana*, Roma, 1923, I, p. 57—290. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 644—649.

530. — G. G. Mateescu, Nomi traci nel territorio scito-sarmatico, *Ephemeris Dacoromana*, Roma, 1924, II, p. 223—238. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 650.

531. — Gh. Călinescu, Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII. *Diplomatarium Italicum*, Roma, 1925, I, p. 1—223. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 670—674.

532. — Nicolae Buta, I ragguagli di Claudio Rangoni, vescovo di Reggio-Emilia e nunzio di Polonia dal 1599—1605. Appunti di storia rumena. *Diplomatarium Italicum*, 1925, I, p. 259—377. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 664—668.

533. — Paul Nicorescu, Scavi e scoperte a Tyras. *Ephemeris Dacoramana*. Roma, 1924, II, p. 378—415. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 653—654.

534. — Vasile Pârvan, Dacia, an outline of the early civilizations of the Carpatho-Danubian countries. Cambridge, University Press, 1928, in-8⁰, 214 p. (1 hartă). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 637—644.

535. — Virginia Vasiliu, Constantino Brâncoveanu e il cattolicismo. Alcune notize nuove intorno alla sua politica religiosa. *Ephemeris Dacoromana*, Roma, 1925, III, p. 110—128. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 668—669.

536. — Virginia Vasiliu, Miscellanea di piccole notizie riguardanti la storia romena dei secoli XVI e XVII. *Diplomatarium Italicum*,

Roma, 1925, I, p. 224—258. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 669—670.

537. **DECEI** (A.). N. Iorga, Istoria Românilor. Vol. I—IX. Vălenii-de-Munte, „Datina", 1936—1939, in-8⁰, 9 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p 712—716.

538. **DRĂGANU** (N.). Dr. Egon Hajek, Die Hecatombe Sententiarum Ovidianarum des Valentin Franck von Franckenstein. Sibiiu, Tip. Krafft, 1923, in-8⁰, 109 p. (Institutul pentru studiul Europei sud-orientale. Secțiunea Sibiiu. Secție germană. I). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 730—732.

539. — G. Kisch, Das Banat im Spiegel seiner Orstnamen. Temesvar, Tip. Minerva, 1928, in-8⁰, 43 p. (Extr. din *Banater Deutsche Kulturhefte*, 1928, II, Heft 3). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 561—575.

540. — G. Kisch, Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, 1929, XLV, p. 33—328. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 561—575.

541. — N. Cartojan, Cărțile populare în literatura românească. Vol. I. Epoca influenței sud-slave. București, Casa Școalelor, 1929, in-8⁰, VIII+275 p. (15 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 543—561.

542. **DUZINCHEVICI** (G.). Alex. I. Băleanu și C. A. Stoide, Documente moldovenești privitoare la familia de boieri Neaniul. Cu un studiu. Iași, Tip. Alexandru Țerek, 1938, in-8⁰, 76 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 758—759.

543. — Aurelian Sacerdoțeanu, Predosloviile cărților românești. I, 1508—1647. București, Tip. „Presa", 1938, in-8⁰, 132 p. (Biblioteca istorică, 3). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 753—754.

544. — Aurel V. Sava, Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei. București, Fundația Regele Carol I, 1937, in-8⁰, XXV+325 p. (2 pl., 1 hartă). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 751—753.

545. — Constantin I. Andreescu și Constantin A. Stoide, Ștefăniță Lupu, Domn al Moldovei (1659 1661). București, Fundația „Regele Carol I", 1938, in-8⁰, 199 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 744—747.

546. — Const. Solomon și C. A. Stoide, Documente tecucene. I, secolul XVII—XIX. Bârlad, Tip. Lupașcu, 1938, in-8⁰, 128 p. (Extras din Anuarul Liceului „D. A. Sturza", Tecuci, 1931—1934). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 748.

547. — Grigore Nandriș, Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos. București, Fundația „Regele Carol I", 1936, in-8⁰, 309 p. (1 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 750—751.

548. — Ilie Corfus, Mihai Vitea-

zul și Polonii. Cu documente inedite în anexe. București, Acad. Rom., 1937, in-8°, VIII+398 p. (Studii și cercetări, XXIX). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 754—758.

549. **DUZINCHEVICI** (G.). Intregiri. Buletinul Institutului de Istoria vechiului Drept Românesc. Iași, 1938, I. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 840—842.

550. — Teodor Bălan, Dimitrie Onciul (1856—1923). Cernăuți, Tip. Mitropolitul Silvestru, 1938. in-8°, 176 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 749—750.

551. — Teodor Bălan, Documente bucovinene. Vol. IV, 1720—1745. Cernăuți, Tip. Mitropolitul Silvestru, 1938, in-8°, 299 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 748—749.

552. — Tit Simedrea, Viața și traiul sfântului Nifon patriarhul Constantinopolului. București, Tip. Cărților Bisericești, 1937, in-8°, XIV +58 p. (1 fot., 6 pl.). (Extras din *Biserica Ortodoxă Română*, [1937], LV, Nr. 5—6). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 747—748.

553. **GEORGESCU** (H.). Constantin Kiritzesco, La Roumanie dans la grande guerre mondiale, 1916—1919. Paris, Payot, 1934, in-8°, 496 p. (29 croquiuri). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 585—586.

554. — G. Oprescu, L'art roumain de 1800 à nos jours. Malmő, John Kroon, 1935, in-8°, 197 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 587—590.

555. — G. Popa-Lisseanu, Sicules et Roumains, un procès de denationalisation. București, Socec, 1933, in-8°, 80 p. (2 hărți). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 582—585.

556. — Jean de Mourta, Le catholicisme de la maison d'Autriche et des Hongrois. Avignon, f. tip., 1934, in-8°, 57 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 595—598.

557. — Marcel Emerit, Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union. București, E. Marvan, 1931, in-8°, 192 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 576—582.

558. — Paul Henry, L'abdication du Prince Cuza et l'avenemnt de la dynastie de Hohenzollern au trône de la Roumanie. Paris, Impr. E. Durand, 1930, in-8°, XII +485 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 590—595.

559. — Basile I. Lungu, Les Grandes Puisances et les Principautés Roumains de 1821 à 1826. Paris, J. Gamber, 1935, in-8°, 192 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 774—776.

560. — Ciorănescu-Göllner-Turdeanu, Trois mémoires sur Michel le Brave. Bucarest, Cartea Românească, 1938, in-8°, 75 p. (Études Roumaines, I). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 762—770.

561. — E. Beau de Loménie, Naissance de la Nation roumaine. De Byzance à Etienne le Grand de Moldavie. București, M. O. Impri-

meria Națională, 1937, in-8^{0}, 230 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 770—772.

562. **GEORGESCU** (H.). G. I .Brătianu, Une énigme et un miracle historique. Le peuple roumain. Bucarest, M. O. Impr. Nationale, 1937, in-8^{0}, 134 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 759—762.

563. — I. Nistor, La Bessarabie et la Bucovine. București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, in-8^{0}, 54 p. (Académie Roumaine, Connaissance de la Terre et de la Pensée roumaine, III). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 794.

564. — La Transylvanie. Ouvrage publié par l'Institut d'histoire nationale de Cluj. București, M. O. Impr. Naționale, 1938, in-8^{0}, 856 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 774.

565. — M. Emerit, Les paysans roumains, depuis le traité d'Adrianopole, jusqu'à libération des terres (1829—1864). (Étude d'histoire sociale). Paris, Sirey, 1937, in-8^{0}, 570 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 777—782.

566. — Marcel Emerit, Lettres de Napoleon III à Madame Cornu. Tom. I—II. Paris, Ed. Presses Modernes, 1937, in-8^{0}, 187 p.; 295 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 789—793.

567. — N. Iorga, Histoire des Roumains et de la romanité orientale. Vol. I—V. București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, in-8^{0}, 5 vol. (Publiée par L'Académie Roumaine). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 773—774.

568. — R. V. Bossy, L'Autriche et les Principautés-Unies. București, M. O. Imprimeria Națională, 1938, in-8^{0}, 412 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 784—789.

569. — Th. Capidan, Les Macédo-Roumains. Esquisse historique et descriptive des populations roumains de la Péninsule Balcanique. Bucarest, Tip. Scrisul Românesc-Craiova, 1937, in-8^{0}, 77 p. (Académie Roumaine, Connaissance de la Terre et de la Pensée roumaine, V). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 772—773

570. — Vicomte de Guichen. La guerre de Crimée (1854—1856) et l'attitute des Puissances européenes. Paris, A. Pedone, 1936, in-8^{0}, 382 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 783—784.

571. — Émile Pillias, Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie. (Préface de Prof. Jules Szekfü de l'Académie des Sciénces de Hongrie). Paris, Ernest Leroux, 1939, in-8^{0}, XII+166 p. (Bibliothèque des „Études Hongroises", VIII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 409—410.

572. — Gheorghe Fotino, Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boerii Golești. Vol. I—IV. București, M. O. Imprimeria Națională, 1939, in-8^{0}, 4 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939 1942, VIII, 414—416.

573. — G. I. Brătianu, Les ori-

gines du peuple roumain: Les données archéologiques. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1939, in-8⁰, 51 p. (3 planşe, 1 hartă). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 410—414.

574. **GEORGESCU** (H.). Jacques Ancel, Les frontières roumaines. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1935, in-8⁰, 68 p. (1 hartă). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 400—405.

575. — La Dobroudja. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1938, in-8⁰, 701 p. (XVI pl., hărţi). (Academie Roumaine, Connaissance de la Terre et de la Pensée roumaine). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 405—409.

576. — N. Iorga, Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie. Ed. II, Vol. I—II. Bucureşti, Tip. Datina Românească—Vălenii-de-Munte, 1940, in-8⁰, 364 p.; 356 p. (fig.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 417—418.

577. **GÖLLNER** (C.). Heinrich Ritter von Srbik, Metternich, der Staatsmann und der Mensch. Vol. I—II. München, Bruckmann, 1925, in-8⁰, XV+787; XI+644 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*. 1931—1935, VI, p. 635—636.

578. **KUTSCHERA** (R.). Hans Schuster, Die Jundenfrage in Rumänien. Leipzig, Felix Meiner. 1939, in-8⁰, 244 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 424—429.

579. — Karl Reinerth, Aus der Vorgeschichte der siebenbürgischsächischen Reformation. Ein Beitrag zur Geschichte des Milkower Bistums. Hermannstadt, Krafft & Drotleff, 1940, in-8⁰, 70 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 486—488.

580. — Roderich Goos, Die siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik. Wien, Adolf Luser, 1940, in-8⁰, 443 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 418—424.

581. — Rudolf Schuller, Politische Erinnerungen. Hermannstadt, Krafft und Drotleff, 1940, in-8⁰, 102 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 488—489.

582. — Konrad Müller, Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia. Nach den Akten des Staatsrats (1761—1773). Wien, Mss, 1943, in-8⁰, 160 p. — Rec.: *An. nst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 475—478.

583. **LAPEDATU** (A.). Olimpiu Boitoş, Raporturile Românilor cu Ledru-Rollin şi radicalii francezi, în epoca revoluţiei dela 1848. Bucureşti, Tip. Cartea Românească, 1940, in-8⁰, 283 p. (Aşezământul cultural Ion C. Brătianu, XLVII), — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 390—393.

584. — T. Palade, Radu dela Afumaţi. Bucureşti, Fundaţia Regală Carol I, 1939, in-8⁰, 96 p. (5 fig.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 389—390.

585. **LUPAŞ** (I.). Friedrich Müller, Lehrbuch der Vaterländischen Geschichte für Unterricht auf der Oberstufe deutschsprachiger Mittelschulen und Lehrer(-inen)bil-

dungsanstalten in Grossromänien. Ms., 288 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 394—401.

586. **LUPAȘ** (I.). Silviu Dragomir, Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII. Vol. I, cu 150 documente anexate. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1920, in-8⁰, VIII+259+224 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922, I, p. 343—362.

587. — Ștefan Meteș, Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga. București, Pavel Suru, 1921, in-8⁰, XXXII+416 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1921—1922. I. p. 394.

588. — Const. Kirițescu, Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919. Vol. I: Originile și pregătirea războiului nostru. Campania din 1916. București, Casa Școalelor, 1922, in-8⁰, 527 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 396—399.

589. — Jászi Oszkár, Magyar kalvária, magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. (Calvarul maghiar, învierea maghiară. Sensul, importanța și învățămintele celor două revoluții). Wien, Bécsi Magyar Kiadó, 1920, in-8⁰, 166 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1923, II, p. 399—401.

590. — C. C. Giurescu, Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV și XV. București, Socec, 1925, in-8⁰, 75 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 750—751.

591. — Constantin Kirițescu, Istoria războiului pentru întregirea României. Vol. II. București, Casa Școalelor, 1924, in-8⁰, VIII+699 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 719—725.

592. — Dr. Rudolf Schuller, Aus der Vergangenheit Klausenburgs. Cluj, „Viața", 1925, in-8⁰, 118 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 734—735.

593. — Georg Müller, Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541—1688. Sibiu, W. Krafft, 1923, in-8⁰, 148 p. (Institutul pentru studiul Europei sud-orientale. Secțiunea Sibiu. Secție germană, II). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 732—734.

594. — I. Vlădescu, Isvoarele istoriei Românilor. I. Letopisețul dela Bistrița și Letopisețul dela Putna. București, Cartea Românească, 1925, in-8⁰, 138 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925. III, p. 751 752.

595. — Szekfü Gyula, Három Nemzedék. Egy hanyatló kor története. (Trei generațiuni. Istoria unei epoce decadente [1830—1918]). Budapest, Tip. Élet, 1922, in-8⁰, 530 p — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 727—730.

596. — Jakabbfy Elemér, Adatok. Krassóvármegye multjából. (Date din trecutul județului Caraș). Lugoj, Husvéth & Hoffer, 1926, in-16⁰, 40 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1926—1927, IV, p. 464.

597. — Jakabbfy Elemér, Az 1790—91-iki magyar országgyülés előzményei Krassó vármegyében.

(Antecedentele dietei ungare din 1790—91 în comitatul Caraş). Lugoj, Tip. Husvéth & Hoffer, f. a., in-8⁰, 63 p. — Rec. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 464—465.

598. **LUPAŞ** (I.). Mohácsi Emlékkönyv, 1526. (Carte comemorativă privitoare la Mohács, 1526). Budapest, f. tip., 1926, in-8⁰, 376 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 462—464.

599. — Ştefan Ciobanu, Cetatea Tighina. Chişinău, Cartea Românească, 1928, in-4⁰, 45 p. (Extras din *An. Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia din Basarabia*). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1926—1927, IV, p. 461—462.

600. — Al. Busuioceanu, Un palat domnesc din vremea Fanarioţilor: Curtea nouă din Bucureşti. Vălenii-de-Munte, Datina Românească, 1930, in-4⁰, 16 p. (Extras din *Buletinul Comisiunei Monumentelor Istorice*, 1930, XXII, fasc. 61). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 627.

601. Berzeviczy Albert, Az absolutismus kora Magyarországon, 1849—1865. (Epoca absolutismului în Ungaria). Vol. I—II. Budapest, Franklin Társulat, 1922—1925, in-8⁰, 436 p.; 566 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 589—591.

602. — Csutak Vilmos, Emlékkönyv a székely nemzeti múzeum ötvenéves jubileumára. (Carte comemorativă cu ocazia jubileului de 50 ani de existenţă ai Muzeului naţional secuiesc). Cluj, Minerva, 1929, in-8⁰, 783 p. (fig.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p 599—600.

603. — Dr. G. Ciuhandu, Din viaţa lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului, 1767—1830. Arad, Tip. Diecezană, 1929, in-8⁰, 56 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 591—592.

604. — Georg Müller, Die sächsische Nationsunivärsität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung, 1224—1876. Sibiu, Krafft & Drotleff, 1928, in-8⁰, 196 p. (4 hărţi). (Sonderabdruck aus *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1928, Bd. XLIV, Heft 2—3). — Rec. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 592—597.

605. — Hugo Hassinger, Die Entwicklung des tschechischen Nationalbevusstseins und Gründung des heutigen Staats der Tschechoslowakei. Kassel, 1928. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 602—604.

606. — Ioan Boroş, Constituţia. Societate secretă română în Lugoj, 1830—1834. Lugoj, Tip. „Minerva" Gh. Ţăran, 1928, in-16⁰, 45 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—1930, V, p. 601.

607. — Iosef Pfitzner, Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann. Brün-Prag, 1930. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1928—130, V, p. 597—599.

608. — Iosef Redlich, Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Geschichtliche Darstellung der inneren Politik der habsburgischen Monarhie von 1848 bis

zum Untergang des Reichs. Vol. I—III. Leipzig, Der neue Geist Verlag, 1920—1926, in-8⁰, 3 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 582—587.

609. **LUPAȘ** (I.). Makkai Sándor, Egyedül. Bethlen Gábor lelki arcza. (Singur. Portretul sufletesc al lui Gavriil Bethlen). Cluj, Concordia, 1929, in-8⁰, 117 p. (1 il.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 581—582.

610. — N. C. Bejenaru, Ștefan Tomșa II (1611—1616, 1621—1623) și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova. Iași, Ștefăniu & Steierman, 1926, in-8⁰, 92 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 576—578.

611. — Rugonfalvi Kiss István, Az átértékelt Bethlen Gábor. Válaszúl Szekfü Gyulának. Gavriil Bethlen cel depreciat. Răspuns lui Iuliu Szekfü). Debrecen, Ed. autorului, [1929], in-8⁰, 123 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 580—581.

612. — Sebastian Stanca, Biserica ortodoxă din Sebeș. Cluj, Tip. Eparhială Ort. Rom., 1928, in-8⁰, 35 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 601—602.

613. — Silviu Dragomir, Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848—1849. Bucureși, Casa Școalelor, 1928, in-8⁰, 158 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 600—601.

614. — Silviu Dragomir, Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în sec. XVIII. Vol. II. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1930, in-8⁰, VII+440 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 604—626.

615. — Ștefan Lupșa, Catolicismul și Românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556. Cernăuți, Tip. Glasul Bucovinei, 1929, in-8⁰, XV+103 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 587—589.

616. — Szekfü Gyula, Bethlen Gábor. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1929, in-8⁰, 314 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 578—580.

617. — Teodor Bălan, Bucovina în războiul mondial. Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1929, in-8⁰, 135 p. (Extras din *Codrul Cosminului*, 1929, VI). — Rec. *An. Inst Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 626—627.

618. — Walter Scheidt, Lebensgesetze der Kultur. Biologische Betrachtungen zum „Problem der Generation" in der Geistesgeschichte. Berlin, 1929. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 575—576.

619. — Aurelian Sacerdoțeanu, Marea invazie tătară și Sud-Estul european. București, Bucovina, 1933, in-8⁰, 89 p. (1 hartă). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 631—632.

620. — Constantin I. Karadja, Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen. Mainz, A. Ruppel, Gutenberg-Gesellschaft, 1934, in-4⁰. (Sonderabzug aus dem *Gutenberg-Jahrbuch*, 1934). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 627.

621. — Dimitrie G. Ionescu, Relațiile Țărilor Române cu Patriar-

hia de Alexandria. Bucureşti, 1935, in-8°, 68 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 633—635.

622. **LUPAŞ** (I.). Dr. Coriolan Suciu, Corespondenţa lui Ioan Maniu cu Simion Bărnuţiu, 1851—1864. Blaj, Tip. Seminarului, 1929, in-8°, 470 p. (2 il.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ*, 1931—1935, VI, p. 614—615.

623. — Franz Babinger, Zwei türkische Schutzbriefe für Georg II. Rákoczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649. Mit zwei Lichtdrucktafeln. Upsala, ... (Extrait de „Le Monde Oriental). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 628—630.

624. — Gheorghe Stoica, Calvarul unui gazetar. Orăştie, Tip. Solia Dreptăţii, 1934, in-8°, 272 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 623.

625. — I. C. Atanasiu, Pagini din istoria contemporană a României. Mişcarea socialistă. Vol. I. Bucureşti, Adevărul, 1933, in-8°, 443 p. (fig. pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 613—614.

626. — Ioan C. Filitti, Vlădica Luca († 1629) strămoş al poetului buzoian Vasile Cârlova (1809—1811). Bucureşti, Lupta, 1935, in-8°, 14 p. — Rec. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 621—622.

627. — Ioan Moţa, 42 de ani de gazetărie. Contribuţii la istoria gazetăriei poporale din Ardeal şi Banat. Orăştie, Tip. Astra Cluj, 1935, in-12°, 88 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 622.

628. — N. C. Bejenaru, Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu. Iaşi, Tip. Presa Bună, 1935, in-8°, 131 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 632—633.

629. — Otto Brunner, Oesterreich und die Walachei während des Türkenkriegs von 1683—1699. Insbruck, Univärsitäts-Verlag Wagner, 1930, in-8°, p. 265—323. (Sonderabdruck aus den *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, 1930, Bd. XLIV). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 627—628.

630. — Otto Brunner, Oesterreich und die Walachei während des Türkenkriegs von 1683—1699. *Mitteil. Österreich. Inst. Geschichtsforschung*, 1930, Band XLIV, p. 265—323. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 627—628.

631. — Prot. Dr. Gheorghe Ciuhandu, Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ. Pagini mai ales din istoria Românilor crişeni (1830—1840). Arad, Tip. Diecezană, 1935, in-8°, XXX+704 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 619—621.

632. — Ştefan Lupşa, Istoria bisericească a Românilor bihoreni. Vol. I până la 1829. Oradea, f. tip., 1935, in-8°, 147 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 615—618.

633. — Ştefan Pop, Din trecutul diecezei Caransebeşului. Vol. I. Caransebeş, Tip. Diecezană, 1932, in-8°, 110 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 619.

634. — Szentmártoni Kálmán, János Zsigmond erdélyi fejedelem

élet és jellemrajza. (Viaţa şi caracterul principelui transilvan Ioan Sigismund). Cristur, Tip. Globus Odorhei. 1934, in-8⁰, 357 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 623—626.

635. **LUPAŞ** (I.). Walter Goetz, Intuition in der Geschichtswissenschaft. München, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1935, in-8⁰, 30 p. (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung. 1935, Heft 5). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 630—631.

636. — Axente Banciu, Morţi vii. Braşov, Ţara Bârsei, 1938, in-8⁰, 147 p. (15 pl.). — Rec. *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 730.

637. — Benito Mussolini, Mărturii străine asupra răsboiului italian, 1915—1918. Prefaţă la cartea gen. Adriano Alberti. Roma, 1933, in-8⁰, 14 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 738.

638. — Dariu Pop, Mărturii strămoşeşti. Satu-Mare, 1938, in-8⁰, 158 p. Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 724—725.

639. — Dr. Kurt Wessely, A doua diplomă leopoldină. Bucureşti, M. O Imprimeria Naţională, 1938, in-8⁰, 18 p. (Anal. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. Seria III, t. XX, Mem.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 719.

640. — Elekes Lajos, Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyas király. (Politica lui Ştefan cel Mare, Voevodul Moldovei, şi Regele Matia). Budapest, Tip. Sárkány, 1937, in-8⁰, 81 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 718—719.

641. — Ernst Benedikt, Kaiser Joseph II. 1741—1790. Mit Benützung ungedruckter Quellen. Wien, Gerold et Comp., 1936, in-8⁰, 362 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 719—720.

642. — Franz Babinger, Conrad Iacob Hildebrandt Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656—1658). Leiden, E. I. Brill, 1937, in-8⁰, 259 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 716—718.

643. — Georg Eduard Müller, Die mittelalterlichen Verfassungs- und Rechtseinrichtungen der Rumänen des ehemaligen Ungarn. Sibiu, 1938, in-8⁰, 47 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 727—728.

644. — Gh. D. Cioran, Σχέσεις τῶν Ῥουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἄθω καὶ δὴ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ῥώσσων (Relaţiile Ţărilor Româneşti cu Athosul şi în deosebi cu mânăstirile Cutlumuş, Lavra, Dochiar şi Sf. Pantelimon sau a Ruşilor). Ἀθῆναι, Tip. Καλέργη & Σ-ια, 1938, in-8⁰, 304 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 816—819.

645. — Herbert Schönebaum, Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Tatareneinfall. *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, Leipzig, 1937, I,

p. 14—53. — Rec. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 726—727.

646. **LUPAȘ** (I.). Herbert Schönebaum, Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches. *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, Leipzig, 1938, II, p. 1—55. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 726—727.

647. — I. Breazu, Literatura Tribunei, 1884—1895. Partea I: Proza. București, Impr. Națională, 1936, in-8⁰, 111 p. (Extras din *Dacoromania*, Cluj, 1936). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 720—721.

648. — I. Ionașcu, Material documentar privitor la istoria Seminarului din Buzău, 1836—1936. București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, in-8⁰, XXII+274 p. (42 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 730—731.

649. — I. Mateiu, Gheorghe Lazăr. Pagini de pomenire. Cluj, Tip. Eparhiei Ort. Rom., 1936, in-8⁰, 61 p — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936 —1938, VII, p. 724.

650. — Karl Kurt Klein, Der Humanist und Reformator Iohannes Honter. Untersuchungen zur siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte. Hermannstadt, Tip. Krafft & Drotleff, 1935, in-8⁰, 292 p. (10 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 725.

651. N. Sulică, Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite.' București, Tip. Cartea Românească, 1937, in-8⁰, 34 p. (1 pl.). (Extr. din Omagiu lui Constantin Kirițescu). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 721—724.

652. — Révész Imre, A reformácio az erdélyi oláhok között. (Reformațiunea între Românii din Transilvania). Debrecen, Városi Nyomda, 1938, in-8⁰, 27 p. (Erdélyi Füzetek, No. 2). — Rec. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 728—729.

653. — Robert Ingrim, Der Griff nach Österreich. Zürich, Europa Verlag, 1938, in-8⁰, 179 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 726.

654. — Candid C. Mușlea, O dinastie de preoți și protopopi. Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie. Brașov, Tip. Astra, 1939, in-8⁰, 117 p. (Publicațiunile Arhivei istorice a Municipiului Brașov). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 397—399.

655. — Gheorghe I. Brătianu, Acțiunea politică și militară a României în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu. Ed. II, revăzută și adăugită, cu 14 planșe și o hartă. București, Tip. Cartea Românească, 1940, in-8⁰, 194. p. (Așezământul cultural Ion. C. Brătianu). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 393—396.

656. — Maja Depner, Das Fürstentum Siebenbürgen im Dreissigjährigen Krieg, dargestellt im Rahmen der deutschen und der europäischen Geschichte. Disserta-

tion zur Erlangung des Doktorgrades der Philosopischen Fakultät der Hansischen Universität Hamburg. Stuttgart, 1938, in-8°, 331 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 396—397.

657. **LUPAȘ** (I.). Teodor Bodogae, Ajutoarele românești la mănăstirile din Sf. Munte Athos. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1940, in-8°, LII+353 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 399—400.

658. — Teodor Botiș, Monografia familiei Mocioni. București, M. O. Imprimeria Națională, 1939, in-8°, 476 p. (pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 437—438.

659. — V. Bolca, Episcopul Samuil Vulcan al Orăzii. Contribuții la ridicarea culturală a neamului. Oradea, 1938, in-8°, 111 p.. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 495—496.

660. — Cornelia Bodea, Moise Nicoară (1784—1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea națională-religioasă a Românilor din Banat și Crișana. Vol. I. Arad, 1943, in-8°, 450 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 528—531.

661. — Emil Vârtosu, Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693—1704. București, M. O. Imprimeria Națională, 1942, in-8°, LVIII+225 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 541—544.

662. — I. Stanciu, Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu. 250 ani dela întemeierea lui, 1692—1942. Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1943, in-8°, 212 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 539.

663. — Mihail Macrea, Cumidava. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1943, in-8°, 29 p. (1 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 540.

664. — Mikó Imre, Huszonkét év, 1918—1940. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. XII. 1-től—1940. VIII. 30-ig. (Douăzeci și doi de ani, 1918—1940. Istoria politică a maghiarimii transilvane dela 1. XII. 1918 până la 30. VIII. 1940). Budapest, 1941, in-8°, 326 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 533—538.

665. — Mircea Georgescu, Arbitrajul dela Viena. Opiniuni juridice. București, Tip. Bucovina, I. E. Torouțiu, f. a., in-8°, 23 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 538—539.

666. — N. Comșa, Episcopul Ioan Inochentie Micu. Blaj, Tip. Seminarului, 1943, in-8°, 64 p. (Oamenii Blajului, 1.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 539—540.

667. — N. Sulică, „Minunata Cetate a Brașovului". Cărturarii brașoveni din veacul al XVI-lea ca ctitori ai limbii noastre literare. Brașov, Tip. Dacia Traiană, 1943, in-16°, 59 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 532.

668. — T. Bălan, Corespondența lui Gheorghe Tofan. Cernăuți, Tip. Mitrop. Silvestru, 1943, in-8°, 199 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 531.

669. **LUPAȘ** (I.). Teodor Bălan, Eudoxiu Hurmuzaki și memoriul

Românilor ardeleni din Februarie 1849. Cernăuţi, Tip. Mitropolitul Silvestru, 1943, in-8⁰, 31 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 531—532.

670. — Vasile Grecu, Viaţa Sf. Nifon. O redacţiune grecească inedită, editată, tradusă şi însoţită cu o introducere. Bucureşti, Inst. de Ist. Naţională, 1944, in-8⁰, 195 p. (5 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 532—533.

671. — V. Netea, Noi contribuţiuni la cunoaşterea vieţii şi activităţii lui Visarion Roman. Corespondenţa sa cu Gheorghe Bariţiu şi Iosif Hodoş. Sibiu, Tip. Dacia Traiană, 1942, in-8⁰, XXV+115 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944. IX, p. 540—541.

672. — Victor Slăvescu, Viaţa şi opera economistului Dionisie Pop Marţian, 1829—1865. Vol. I—II. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 194 —1944, in-8⁰, 601 p.; 460 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 527—528.

673. — Ion Const. Chiţimia, Cronica lui Ştefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schaedel. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1942, in-8⁰, 72 p. (23 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 423—424.

674. — Mihail Popescu, Oraşe şi cetăţi din Transilvania. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944, in-4⁰, 45 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p 424—425.

675. — Şt. Bezdechi, Cronica inedită dela Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu. Partea I-a. Text însoţit de un studiu introductiv. Sibiu, „Cartea Românească din Cluj", 1944, in-8⁰, 105 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţi*, 1945, X, p. 397—398.

676. — Teodor Bodogae, Despre cunoştinţele taologice ale preoţilor români de acum 200 de ani. Semnificaţia unui manuscris. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1944, in-8⁰, LXX+66 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 425—527.

677. **LUPAŞ-VLASIU** (Marina). C. Daicoviciu, Problema continuităţii în Dacia. Câteva observaţii şi precizări de ordin istoric-arheologic. Cluj, Tip. Cartea Românească, 1940, in-8⁰, 72 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 432—434.

678. — G. Popa-Lisseanu, Originea Secuilor şi secuizarea Românilor. Bucureşti, Societatea Transilvania, 1941, in-8⁰, 160 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 436—437.

679. — Paul Bataillard, Jean Bratiano et la politique extérieure de la Roumanie (1891). Memoriu inedit publicat, cu o introducere şi cu note, de Gh. I. Brătianu. Bucureşti, Cartea Românească, 1940, in-8⁰, XXVI+49 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 434—436.

680. — George D. Florescu, Divanele domneşti din Ţara Românească. I (1389—1495). Bucureşti, M O. Imprimeria Naţională, 1943, in-8⁰, 373 p. (2 schiţe). (Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti, Documente). — Rec.: *An.*

Inst. Ist. Naț., 1943—1944, IX, p. 562—563.

681. **LUPAŞ-VLASIU** (M.). G. I. Brătianu, La Bessarabie. Droits nationaux et historiques. București, Institut d'histoire universelle „N. Iorga", 1943, in-8⁰, 228 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 563—564.

682. — N. Bănescu, Un problème d'histoire mediévale: Crétion et caractèr du second Empire Bulgare (1185). București, Tip. Cartea Românească, 1943, in-8⁰, 93 p. (Institut Roumain d'Études Byzantines, Nouvelle série, 2). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 564—566.

683. — In amintirea lui Constantin Giurescu, la douăzeci de ani dela moartea lui (1875—1918). București, f. tip., 1944, in-4⁰, 562 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 491—494.

684. — N. Iorga, Conferințe și prelegeri. Vol. I. București, M. O. Imprimeria Națională, 1943, in-8⁰, 143 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 494—496.

685. — Ștefan Pascu, Transilvania, în lumina datelor geopolitice. istorice și statistice. Blaj, Tip. Lumina Miron Roșu, 1944, in-8⁰, 383 p. (4 hărți, 27 il.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 473—475.

686. **MARTIN** (Septimiu). Arhiva Someșană. Revistă istorică-culturală. Năsăud, 1926—1936. N-rele 4—18. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 766—768.

687. — I. Crăciun, Activitatea științifică la Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu, 1920—1930. Cluj, Tip. Cartea Românească, 1936, in-8⁰, 321 p. (9 pl.). (Bibliotheca Bibliologica, No. 3). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 710—711.

688. — International Bibliography of Historical Sciences. Vol. I—VIII. Washingto-Paris, [tip. diferite], 1926—1935, in-8⁰, 8 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 739—740.

689. — Revue de Transylvanie. Cluj, 1939—1940, Tom. V—VI. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 507—508.

690. — Ștefan Meteș, Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi. Cluj, Tip. „Pallas", 1939, in-8⁰, CIV+358 p. (Din publicațiile Arhivelor Statului din Cluj, No. 3). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț*, 1939—1942, VIII, p. 503—504.

691. **MOGA** (I.). Al. Lapedatu, Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați. Discurs de recepțiune la Academia Română, cu răspuns de I. Bianu. București, Academia Română, 1923, in-8⁰, 40 p. (Acad. Rom., Discursuri de recepțiune, LV). Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924—1925, III, p. 725—727.

692. Arhiva Someșană. Năsăud, 1924—1925, No. 1—3. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1924 1925, III, p. 768—771.

693. — Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie. Di-

rectori: T. G. Bulat și C. Tomescu. Chișinău, 1929, An. I, Nr. 1—3. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 714—720.

694. **MOGA** (I.). Georg Hofmann S. J., Griechische Patriarchen und römische Päpste. II. Patriarch Athanasions Patellaros. Seine Stellung zur Römischen Kirche. *Orientalia Cristiana*, Roma, 1930, XIX—2, p. 205—280. — Rec. *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 729—731.

695. — S. Dragomir, Un precursor al unității naționale: Profesorul ardelean Constantin Romanul Vivu. București, Academia Română, 1929, in-8⁰, 40 p. (Academia Română, Discursuri de recepțiune, LXII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 705—709.

696. — Țara Bârsei. Sub conducerea prof. A. Banciu. Brașov, 1929, An. I, Nr. 1—4; 1930, An. II, Nr. 1—3. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 720—729.

697. — Veress Andreas, Annuae litterae Societatis Iesu de rebus transylvanicis temporibus principum Báthory (1579—1613). (Cum 22 facsimilibus). Budapest, Institutum Fontium Historicorum Hungariae, 1921, in-8⁰, XVI+306 p. (Fontes Rerum Transilvanicarum, Tom. V). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 709—714.

698. — Andrei Veress, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Vol. VIII. Acte și scrisori (1607—1613). București, Cartea Românească, 1935, in-8⁰, XX+352 p. (11 facsimile). (Fundațiunea „Regele Ferdinand I"). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 674—683.

699. — Cercetări Istorice. Director: I. Minea. Iași. 1929—1936, An. V—XII. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 745—752.

700. — Ion Conea, Țara Loviștei. Geografie istorică. București, M. O. Imprimeria Națională, 1935, in-8⁰, VI+217 p. (fig., hărți), pl.). (Extras din *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, 1934, Tom. LIII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 664—673.

701. — Mihail Costăchescu, Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Vol. I—II. Iași, Viața Românească, 1931—1932, in-8⁰, XXXV+557 p.; XXV+956 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 683—685.

702. — P. P. Panaitescu, Corespondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc, 1806—1810. Pregătirea Eteriei și a renașterii politice românești. București, Cartea Românească, 1933, in-8⁰, 125 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935. VI, p. 673—674.

703. — Revista Istorică Română. București, 1931—1934, Vol. I—IV. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 740—745.

704. — Țara Bârsei. Condusă de Ax. Banciu. Brașov, 1930—1935, An. II—VII. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 752—760.

705. — Al. Doboși, Datul oilor (quinquagesima ovium). Un capitol din istoria economică a Românilor din Transilvania. București, M. O. Imprimeria Națională, 1937,

in-8⁰, 96 p. (Acad. Rom., Studii şi Cercetări, XXVIII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 739—741.

706. **MOGA** (I.). Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească. Director: I. Minea. Iaşi, 1934—1936, An. X—XII, No. 2. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 837—838.

707. — Dacia Istorică. Director: Iosif Schiopu. Cluj, 1937, Nr. 1—3, 1938, Nr. 1—2. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 838—839.

708. — Frideric Müller-Langenthal, Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der „Sächsischen Nationsuniversität" in Siebenbürgen und ihres Vermögens. München, 1938, in-8⁰, 25 p. (Extras din *Südostdeutsche Forschungen*, Bd. II, Heft I). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 742—743.

709. — G. Gündisch, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Tom. IV (1416—1437). Hermannstadt, Krafft & Drotleff, 1937, in-8⁰, X+726 p. (6 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 743—744.

710. — P. P. Panaitescu, Mircea cel Bătrân şi suzeranitatea ungurească. Bucureşt. Acad. Rom., 1938, in-8⁰, 21 p. (1 pl.). (Mem. Secţiunii Istorice, S. III, T. XX, Mem. 3). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 738—739.

711. — Revista Istorică Română. Bucureşti, 1937, VII. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 847—849.

712. — Ţara Bârsei. Braşov, 1936—1938, An. VIII—X. Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 854—855.

713. — E. Lukinich, A. Fekete-Nagy, L. Makkai şi L. Gáldi, Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400. Budapest, Tip. Sárkány, 1941, in-8⁰, LXI+636 p. (1 hartă anexă şi numeroase hărţi în text). (Études sur l'Europe Centre-Orientale). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 443—474.

714. — Gheorghe Ciuhandu, Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri. Arad, Tip. Diecezana, 1940, in-8⁰, 256+320 p. (2 hărţi). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII. p. 429—432.

715. **OLTEANU** (P[etru]). Quido Matejko, Svätostefanská myšlienka predtym a dnes. (Concepţia Sf. Stefan înainte şi astăzi). Bratislava, Tip. „Globus", 1943, in-8⁰, 93 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 597—598.

716. **ONIŞOR** (Teodor). Al. Jordan, Bibliografia scrierilor lui V. A. Urechia. Bucureşti, Tip. „Carpaţii" P. Bărbulescu, 1942, in-8⁰, 63 p. Cu o prefaţă de Prof. Aurelian Sacerdoţeanu. (Lucrările Scoalei de Arhivistică, 1). Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 478—482.

717. **OPRESCU** (G.). Nicolas Iorga, Georges Balş, L'art roumain. Paris, Boccard, 1922, in-4⁰, 412 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţi*, 1923, II, p. 387—390.

718. **PANAITESCU** (P. P.). I. Minea, Despre Dimitrie Cantemir.

Omul, Scriitorul, Domnitorul. Iași, Viața Românească, 1926, in-8⁰, 422 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 537—541.

719. **PANAITESCU** (P. P.). I. Minea, Letopisețele moldovenești scrise slavonește. *Cercetări Istorice*, Iași, 1925, I, p. 190—368. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p 535—537.

720. — M. Lascaris, Joachim métropolite de Moldavie et les rélations de l'église moldave avec le patriarcat de Peč et l'archevêché d'Achris au XV-e siècle. *Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine*, Bucarest, 1927, XIII, p. 129—159. Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 541—542.

721. **PASCU** (Șt.). Arhiva Someșană. Revistă istorică-culturală. Năsăud, 1936—1937, No. 19—22. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 836—837.

722. — Arhivele Basarabiei. Chișinău, 1935—1936, An. VII—VIII. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 831—833.

723. — Arhivele Olteniei. Craiova, 1936—1937, An. XV—XVI, No. 83 91; 92—94. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 834—835.

724. — Branislav Varsik, Národnostny problém Trnavskej Univerzity. Le problème des nationalités à l'Université de Trnava. Bratislava, Učená Společnost Săfaríková, 1938, in-8⁰, VII+259 p. (Práce učené společností Săfaríkovy v Bratislavě, sv. 27). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 812.

725. — N. Iorga, Memorii. Incercarea guvernării peste partide (1931—32). Vol. VI. București, Tip. „Datina Românească"—Văleni-de-Munte, 1939, in-8⁰, 414 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 814—815.

726. — Revue de Transylvanie. Cluj, 1935—1938, Tom. II—IV. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 849—854.

727. — Ștefan Manciulea, Granița de Vest. Blaj, Tip. Seminarului gr. cat., 1936, in-8⁰, 140 p. (2 hărți). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 810—811.

328. — T. Neș, Oameni din Bihor, 1848—1918. Oradea, Tip. Diecezană, 1937, in-8⁰, 632 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p 812—814.

729. — Arhiva Someșană. Revistă istorică-culturală, condusă de V. Șotropa. Năsăud, 1938—1940, No. 23—27. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 506—507.

730. — Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, condusă de I. Minea. Iași, 1940, An. XII—XVI, No. 1—2. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 504—505.

731. — D. Bodin, Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și Regatul Sardiniei. București, M. O. Imprimeria Națională, 1941, in-8⁰, 375 p. (Uniunea Fundațiilor Culturale Regale. Secția Istorică). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1939—1942, VIII, p. 498—499.

732. — Preot Fl. Mureșanu, Bi-

serica din Deal, sau vechea biserică ortodoxă română din Kolozsvár-Cluj şi slujitorii ei. Cluj, 1942, in-8⁰, 206 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 496—498.

733. PASCU (Şt.). Revista Istorică Română. Bucureşti, 1938—1940, Vol. VIII—X. Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 512—515.

734. — Al. Ciorănescu, Documente privitoare la istoria Românilor, culese din arhivele din Simancas. Bucureşti, Academia Română, 1940, in-8⁰, 393 p. (Academia Română, Studii şi Cercetări, XLIII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 553—554.

735. — Dr. Gh. Moisescu, Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV. Bucureşti, Tip. Cărţilor Bisericeşti, 1942, in-8⁰, XXIV+150 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 551—553.

736. — M. Ruffini, La scuola latinista romena (1780—1871). Studio storico-filologico. Roma, Angelo Signorelli, 1941, in-8⁰, 192 p. (Piccola Biblioteca Romena). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 554—558.

737. — S. Dragomir, Studii şi documente privitoare la revoluţia Românilor din Transilvania în anii 1848—49. Documente din arhivele Ministerelor de Războiu, Justiţie şi Interne din Viena. Vol. I. Sibiu, Tip. „Cartea Românească din Cluj", 1944, in-8⁰, LV+354 p. (Academia Română). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 559—562.

738. — V. Netea, Dela Petru Maior la Octavian Goga. Studii şi evocări istorice. Bucureşti, „Cugetarea", 4914, in-8⁰, 341 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1943—1944, IX, p. 605—607.

739. — Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească. Iaşi, 1943, Vol. XVII—XVIII. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 505—508.

740. — E. Hodoş, Cerceetari cu privire la trecutul şcoalelor confesionale ortodoxe române din Ardeal. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1944, in-8⁰, 212 p. (Seria Didactică). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 436—439.

741. — E. Hodoş, Literatura zilei. Articole diverse. Sibiu, Tip. Oct. L. Veştemean, 1941, in-8⁰, 179 p. (il.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 436—439.

742. — E. Hodoş, O viaţă de luptă, suferinţă şi nădejde. Insemnări biografice. Sibiu, Tip. Oct. L. Veştemean, 1941, in-8⁰, 152 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 436—439.

743. — E. Hodoş, Scrisori. Sibiu, Tip. Oct. L. Veştemean, 1940, in-8⁰, 127 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 436—439.

744. — Factorii transilvani ai Unirii. 6 conferinţe pentru comemorarea unui sfert de veac dela Unirea din Alba-Iulia. Braşov, „Astra", 1944, in-8⁰, 177 p. (Extensiunea Academică). (Extras din *Analele Academiei de Inalte Studii Comerciale şi Industriale „Regele Mihai I"*, Cluj-Braşov, 1940—1943, Vol.

II). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, 439—441.

745. **PASCU** (Șt.). P. P. Panaitescu, Mircea cel Bătrân. București, Casa Școalelor, 1944, in-8⁰, 363 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 430—436.

746. — S. Dragomir, Studii și documente privitoare la Revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848—49. Vol. II. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, XXII+602 p. (Academia Română). — Rec.: *An .Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 427—430.

747. **PETRANU** (Coriolan). Besprechungen (In: Ars Transilvaniae, cf. No. 332, p. 472—506).

748. **PODEA** (O.). R. W. Seton-Watson, A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity. Cambridge, University Pres, 1934, in-8⁰, 596 p. (pl., 1 hartă). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 563—756.

749. — Vernon John Puryear, England, Russia and the Straits Question. (Anglia, Rusia și chestiunea strâmtorilor, 1844—1856). California, Univ. of California Press, 1931. (Univ. of California Publications in History. Vol. 20). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 707—710.

750. **PRODAN** (David). Andrei Veress, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Vol. I. Acte și scrisori (1527—1572). București, Tip. Cartea Românească, 1929, in-8⁰, XXXII + 370 p. (4 facsimile). (Fundațiunea „Regele Ferdinand I"). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 684—687.

751. — Ioan C. Filitti, Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864. București, Bucovina, 1935, in-8⁰, 304+XV p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 643—647.

752. — Ioan Fruma, Problema Universității Săsești și a instituției celor Șapte Juzi. Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1935, in-8⁰, 110 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 642—643.

753. — Marczali Henrik, Erdély története. (Istoria Transilvaniei). Budapest, 1935, in-8⁰, 276 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 648— 650.

754. — I. Mateiu, Vechi instituții de drept privat la Românii din Transilvania. Brașov, „Astra", f. a., in-8⁰, 128 p. (Extras din *Analelee Academiei de Inalte Studii Comerciale și Industriale* din Cluj-Brașov. Vol. II, 1940—1943). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 604—605.

755. — Dr. Thirring Gusztáv, Magyarország népessége II Jozsef korában. (Populația Ungariei în timpul lui Iosif II). Budapest, 1938, in-8⁰, 192 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1945, X, p. 404—410.

756. — Juhász Lajos, A porta története, 1526—1648. Jobbágygazdálkodásunk egysége és az adóegység. (Istoria porții, 1526—1648. Unitatea gospodăriei noastre iobăgești și unitatea de dare). Budapest, 1936, in-8⁰, 84 p. — Rec.: *An.*

Inst. Ist. Naţ., 1945, X, p. 410—412.

757. **PRODAN** (D.). Mihai Sânzianu, Revoluţia lui Horia în rapoartele ambasadorilor regelui Sardiniei. Bucureşti. f. tip. 1944, in-4⁰, 9 p. (Extras din: In amintirea lui C. Giurescu). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 422—423.

758. — Octavian Beu, Bibliografia răscoalei lui Horia. Sibiu, Tip. Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, 37 p. (Bibliotheca Rerum Transsilvaniae, XIV). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 414—422.

759. — Octavian Beu, L'empereur Joseph II et la révolte de Horia. Sibiu, Tip. Cartea Românească din Cluj, 1944, in-8⁰, 122 p. (Bibliotheca Rerum Transsilvaniae, XI). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 412—414.

760. **RUSSU** (I. I.). Alföldi A., A gót mozgalom és Dacia feladása. (Mişcarea gotică şi părăsirea Daciei). Budapest, Egyet. Philol. Közlöny, 1930, in-8⁰, 70 p. (Extras din *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1929—1930). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1931—1935, VI, p. 636—642.

761. **STOICA** (E.). I. Lupaş, Nicolae Popea şi Ioan M. Moldovanu. Discurs de recepţiune rostit în şedinţa solemnă a Academiei Române la 8 Iunie 1920 cu răspuns de N. Iorga. Bucureşti, Tip. Cultura Neamului Românesc, 1920, in-4⁰, 53 p. (Academia Română, Discursuri de recepţie, XLVIII). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1921—1922, I, p. 392—394.

762. **SURDU** (Bujor). Mihai Costăchescu, Documente moldoveneşti dela Bogdan Voevod (1504 1517). Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1940, in-8⁰. XXIII+559 p. (5 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 492—495.

763. — Mihai Costăchescu, Documente moldoveneşti dela Ştefăniţă Voevod (1517—1527). Iaşi, Fundaţiunea Regele Ferdinand I, 1943, in-8⁰, VI+640 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 482—485.

764. — Studii şi documente bănăţene de istorie, artă şi etnografie. Prezentate de Ion Stoia-Udrea. Timişoara, 1943, Vol. I, fasc. 1. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1945, X, p. 485—491.

765. **TRÂPCEA** (Teodor). Ferdo Šišic, Jugoslovenska misao. Istorija ideje jugoslovenskog narodnog Ujadinjenja i Oslobodjenja od 1790—1918. (Concepţia jugoslavă. Istoria ideii unirii şi eliberării naţionale jugoslave dela anul 1790—1918). Beograd, 1937. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 806—810.

766. — Ioan Lupaş, Istoria Unirii Românilor. Bucureşti, Fundaţia Culturală „Principele Carol", 1937, in-8⁰, 406 p. (XLII pl.). (Cartea satului, 18). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1936—1938, VII, p. 806—810.

767. — Andrei Oţetea, Renaşterea şi Reforma. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1941, in-8⁰, 359 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 489—492.

768. — Maior A. Dumitrescu Jippa şi Octavian Metea, Timocul. Bucurşti, Universul, 1943, in 8⁰, 70

p. Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 598—601.

769. **TRÂPCEA** (T.). N. A. Constantinescu, Chestiunea timoceană. București, Tip. Bucovina, I. E. Torouțiu, 1941, in-8⁰, 88 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1943—1944, IX, p. 601—604.

770. **VĂTĂȘIANU** (V.). Dr. Coriolan Petranu, Bisericile de lemn din jud. Arad. Les églises de bois du départament d'Arad (Roumanie). (Résumé). Sibiu, Tip. Ios. Drotleff, 1927, in-8⁰, 58 p. (56 il.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 696—698.

771. — Coriolan Petranu. Die Kunstdenkmäler der siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung. Cluj, Cartea Românească, 1926, in-8⁰, 67 p. (33 il.). (Extras din *Mél. Hist. Gén.*, 1927, I). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928 1930, V, p. 698—699.

772. — G. Balș, Bisericile lui Ștefan cel Mare. București, Tip. Cartea Românească, 1926, in-4⁰, 331 p. Cu un rezumat în limba franceză. (Extras din *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, București, 1925, fasc. 43—46). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 690—692.

773. — G. Balș, Bisericile Moldovenești din veacul al XVI-lea. București, Tip. Cultura Națională", 1928, in-4⁰, 397 p. (Extras din *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*. București, 1928). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 692—696.

774. — J. D. Ștefănescu, Contribution à l'étude des peintures murales valaques. (Transilvanie, district de Vâlcea, Târgoviște et région de Bucarest). Paris, Geuthner, 1928, in-4⁰, 90 p. (Orient et Byzance, III). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 703—705.

775. — J. D. Ștefănescu, L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle. Préface de Charles Diehl. Texte et Album. Vol. I—II. Paris, Geuthner, 1928, in-4⁰, XII+338 p.; 11+XCVI p. (Orient et Byzance). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 700—703.

776. — O. Tafrali, Le trésor byzantin et roumain du Monastere de Poutna. Paris, Paul Geuthner, 1925, in-4⁰, X+87 p. (60 pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1928—1930, V, p. 700.

777. **VINULESCU** (Gh.). Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru. Chișinău, 1930—1934, An. II—VI. Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 761—766.

778. — Arhivele Olteniei. Publicație bimestrială. Director: Prof. C. D. Fortunescu. Fondator: Dr. Ch. Laugier. Craiova, 1930—1935, An. IX—XIV, No. 47—82. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 775—778.

779, — D. Georg Hoffmann, Die griechisch-katholische Gemeinde in Breslau unter Friedrich d. Gr. Breslau, Druck und Verlag Will. Gottl. Korn, 1925, in-8⁰, 107 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 608—609.

780. VINULESCU (G.). Documents diplomatiques français (1871—1914), 1-re série, Vol. 1—6; 2-e série, Vol. 1—5; 3-e série, Vol. 1—7. Paris, Imprimerie Nationale, 1929—1934, in-8⁰, 18 vol. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 711—716.

781. — Dr. D. I. Popovici, Despre Aromâni. O Țințarima. Contribuțiuni cu privire la chestiunea formării negoțului nostru. In românește de C. Constante. București, Tip. Dorneanu, 1934, in-8⁰, 176 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 654—655.

782. — Hermann Tontsch, Die Honteruspresse in 400 Jahren. Festschrift der Buchdruckerei Johann Götts Sohn. Brașov, Bruchdruckerei Johann Götts Sohn, 1933, in-8⁰, 113 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 605—607.

783. — Ilie Corfus, Corespondența inedită asupra relațiunilor între Mihai Viteazul și Polonia. (Culeasă din arhivele din Varșovia). Cernăuți, Tip. Glasul Bucovinei, 1935, in-8⁰, 67 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 603—604.

784. — I. Lupaș, Cronicari și istorici români din Transilvania. Școala ardeleană. Vol. I—II. Craiova, Scrisul Românesc, [1933], in-8⁰, 472 p. (Clasicii români comentați). —e Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 655—657.

785. — Ioan Lupaș, Ursprung und Enwicklung der bedeutendsten konfessionellen Minderheiten in Romänien. Vortrag gehalten im Aulagebäude der Friederich Vilhelms-Universität in Berlin am 11 Mai 1934. Jena-Leipzig, Wilhelm Gronau, 1936, in-8⁰, 23 p. (Vom Leben und Wirken der Rumanen, II. Rumänische Reihe, Heft 8). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 650—651.

786. — I Marțian, Țara Năsăudului înainte de instituirea regimentului de grăniceri. Nasăud, Tip. Cultura, 1933, in-8⁰, 48 p (2 hărți, fig.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 604—605.

787. — I. Minea, Din istoria culturii românești. Lecții ținute la Universitatea din Iași. Vol. I. Iași, Tip. Ing. G. Bejan, 1935, in-8⁰, 190 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 662—664.

788. — Nicolae Popowschi, Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea, subt Ruși. Chișinău, Tip. Eparh. Cartea Românească, 1931, in-8⁰, XII+512 p. (21 fig.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 657—662.

789. — Petru Gherghina, Expansiunea maghiară în Banat până la lupta dela Mohács (1526). Monografie istorică. Reșița, „Glasul muncitorului român", 1934, in-8⁰, 58 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—135, VI, p. 653—654.

790. — Pr. Gheorghe Cotoșman, Din trecutul Bănatului. Timișoara, f. tip., 1934, in-8⁰, 390 p. (Cartea I—III). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 610—613.

791. — Revue de Transylvanie. Publié sous les auspices de l'Astra, Association littéraire et scienti-

fique. Cluj, 1934—1935, Tom. I, No. 1—4. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 778—780.

792. **VINULESCU** (G.). Ștefan Meteș, Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria. Vol. I. Ed. II. Sibiu, Ed. Arhidiecezană, 1935, in-8^{0}, XXXVI+596 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 598—603.

793. — Traian Birăescu, Banatul sub Turci. Timișoara, „Vrerea", 1934, in-8^{0}, 52+XII p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1931—1935, VI, p. 651 652.

794. — Assen Smedovski, La Roumaine et la Triple Alliance, 1883—1913. *Revue d'histoire diplomatique*, Paris, 1937, LI, p. 39—56. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 827—830.

795. — Carlo Rosetti, Il Danubio fiume internazionale. Milano, Instituto per gli Studi di Politica Internazionale, 1937, in-8^{0}, 342 p. (2 hărți). (Manuali di Politica Internazionale, 5). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 797—798.

796. — Eugen Wolbe, Ferdinand I, der Begründer Grossrumäniens. Ein Lebensbild. Locarno-Leipzig, Verbano, 1938, in-8^{0}, 319 p. — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 795—797.

797. — Renzo U. Montini, Aldo Zaniboni. I. I Processi Spielberghiani. II. I fogli matricolari dello Spielberg. Introduzione di Enrico Scodnik. Roma, Tip. del Senato, 1937, in-8^{0}, IX—258 p. (pl.). — Rec.: *An. Inst. Ist. Naț.*, 1936—1938, VII, p. 794—795.

METODA DE MUNCĂ ŞTIINŢIFICĂ LA INSTITUTUL DE ISTORIE NAŢIONALĂ DIN CLUJ-SIBIU IN PRIMUL SFERT DE VEAC (1920—1945)

de ŞTEFAN PASCU

Pentru a completa lipsurile atât de viu simţite în ramura transilvană a istoriografiei române, pentru a spulbera teoriile tendenţioase referitoare la această istoriografie şi pentru a prezenta trecutul poporului român, mai ales al celui din Transilvania, în lumina adevărului istoric, s'a simţit imperioasa necesitate de a se înfiinţa, deodată cu deschiderea Universităţii româneşti a Daciei Superioare, un Institut de Istorie Naţională în Cluj.

Mijloacele, prin care au crezut conducătorii Institutului: Alexandru Lapedatu şi Ioan Lupaş, profesori de Istoria Românilor la Universitatea din Cluj şi membri ai Academiei Române, că ar putea fi atins scopul acesta, au fost: *a)* alcătuirea unei biblioteci de specialitate în care studenţii şi cei ce vor să-şi închine munca studiului istoriei naţionale să-şi poată găsi informaţiunile necesare lucrărilor întreprinse; *b)* întocmirea unei bibliografii istorice, care să înlesnească munca cercetătorilor; *c)* publicarea unui *Anuar* în care cercetătorii să-şi poată tipări contribuţiunile originale şi meritorii; *d)* redactarea unei *Biblioteci* a Institutului în care cercetătorii să-şi poată tipări lucrările mai întinse, precum şi tezele de doctorat din domeniul Istoriei Naţionale, pregătite în cadrele Institutului şi susţinute la Universitatea din Cluj; *e)* stimularea cercetărilor istorice şi a interesului public pentru ele, prin trimiterea în străinătate a elemen-

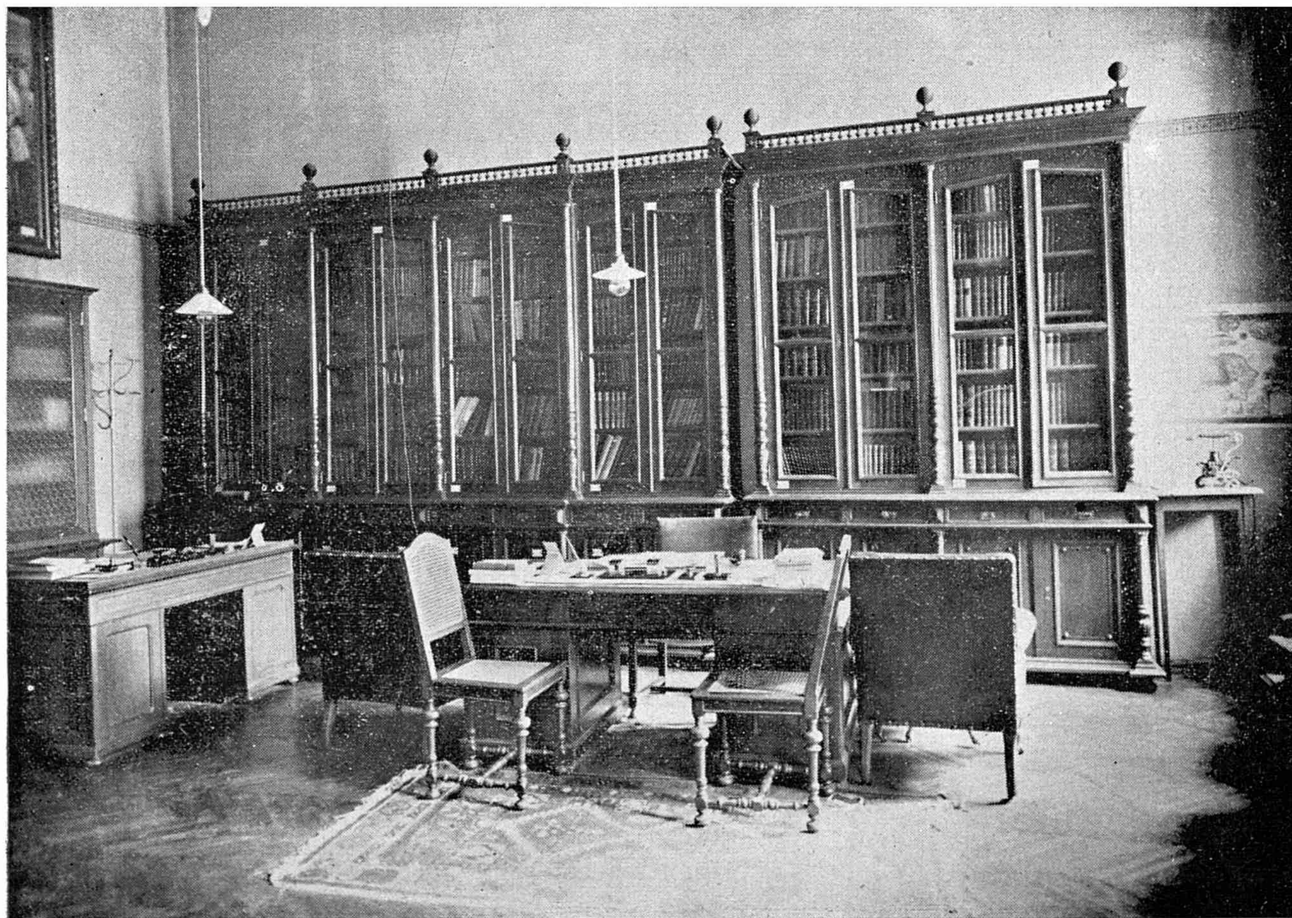
telor valoroase, prin acordarea de premii autorilor unor scrieri de specialitate mai meritorii şi prin organizarea unor cicluri de conferinţe publice; f) participarea Istitutului la congresele istorice internaţionale; *g)* colaborarea Istitutului cu alte aşezăminte de cultură precum şi la publicaţii de specialitate, etc.

Incă din primii ani ai existenţei sale, Institutul de Istorie Naţională a trecut la înfăptuirea parţială a programului de activitate menţionat în punctele indicate mai sus. Dacă în urma celor 25 ani de activitate, Institutul se poate prezenta în faţa lumii înţelegătoare cu rezultatele indicate în cuprinsul studiilor precedente, explicaţia se găseşte în atmosfera colegială şi în colaborarea armonioasă ce a domnit tot timpul între conducătorii şi membrii Institutului. Profesorii şi asistennţii, se sfătuiau reciproc, îşi împărtăşeau în mod colegial rezultatele cercetărilor, astfel încât această atmosferă senină a dat roadele ce se pot vedea.

De câteori vreun student dovedea înclinări şi aptitudini de cercetător în domeniul istoriei naţionale, era chemat printre membri Institutului, fiind îndrumat, sfătuit şi ajutat atât moraliceşte cât şi materialiceşti să-şi continue şi perfecţioneze studiile, fie în ţară fie în străinătate. Astfel au fost trimişi ca bursieri la studii în Italia şi în Franţa, unde România avea câte o şcoală, următorii foşti sau actuali membri ai Institutului: Ioachim Crăciun, Nicolae Buta, Ioan Moga, Aurel Decei, Gheorghe Vinulescu, Marina Lupaş, Ioan Podea şi Ştefan Pascu. Ajutorul material acordat studenţilor a constat în premii pentru lucrările meritorii, atunci când Insitutul dispunea de fondurile necesare. S'au învrednicit de astfel de premii următorii foşti studenţi la specialitatea istoriei: Th. V. Păcăţianu pentru lucrarea: *Indicele ziarului „Telegraful Român"* din Sibiu (1923)[1]; N. Buta, pentru lucrarea: *Avram Iancu şi epoca sa* (1924), I. Moga, *Monografia istorică a comunei Sălişte din jud. Sibiu* (1925); I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközi şi însemnările lui privitoare la Ro-*

---

[1]) Th. V. Păcăţianu este dintre cei enumeraţi singura excepţie, căci nu era student când i s'a acordat premiul.

Biroul Directorilor Institutului din clădirea centrală a Universității, 1924—1935.

mâni (1926); A. Decei, *Analiza părţilor din Verančič cari privesc istoria Românilor în sec. XVI* (1926); El. Sigheartău, *Colinele şi cetatea Ciceului* (1929); M. Lupaş şi I. Sabău pentru lucrarea, *Analiza critică a izvoarelor şi a literaturii istorice privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici* (1935). Tot dintre membri Institutului, doi au obţinut premii dela Min. Educaţiei Naţionale pentru sintezele de Istoria Transilvaniei (Şt. Pascu, M. Lupaş-Vlasiu). Institutul are în timpul de faţă două fundaţiuni pentru premii: *a)* cea dăruită de Patriarhul Miron cu prilejul jubileului de 10 ani dela înfiinţarea Universităţii româneşti din Cluj, pentru studii de istorie bisericească şi *b)* cea dăruită de Prof. I. Lupaş cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de activitate ştiinţifică a Institutului nostru, pentru premii de istorie naţională.

Pe lângă munca interioară, Institutul nostru de Istorie a socotit necesară o cât mai strânsă colaborare, prin membri săi, cu toate aşezămintele culturale, cari urmăresc scopuri identice sau similare. In primul rând trebue amintită Academia Română, unde directorii Institutului nostru Al. Lapedatu şi I. Lupaş nu numai că au desvoltat o activitate intensă prin numeroasele lor comunicări istorice (I. Lupaş dela 1915 şi Al. Lapedatu dela 1920 până azi) şi prin participarea activă la lucrările ei, dar au şi condus-o în calitate de preşedinte dela 1935—1938 şi secretar general dela 1938 până azi (Al. Lapedatu) şi ca preşedinte al secţiunii istorice în anii 1932—35 (I. Lupaş).

La fel Secţiunea istorică a „Astrei" a găsit în Institutul de Istorie nu numai un preţios ajutor, dar i-a fost cel mai de seamă sprijin în ultimul sfert de veac. Printre cei mai devotaţi conducători şi colaboratori ai Secţiunii istorice ai „Astrei" au fost membrii Institutului. Prof. I. Lupaş a fost vicepreşedinte al Secţiunii din 1920 până în 1941, iar dela această dată, murind preşedintele Th. V. Păcăţianu, i s'a încredinţat demnitatea de preşedinte; prof. I. Moga este secretarul, iar prof. I. Crăciun casierul Secţiunii dela 1930 până azi. Cele trei numere din Biblioteca istorică a „Astrei" au fost scrise de membrii Institutului: I. Lupaş şi M. Lupaş-Vlasiu. (Studiile sunt pomenite în

articolele precedente). In Biblioteca „Astra" prof. I. Lupaş a publicat studiul: *Contribuţiuni la istoria ziaristicei româneşti ardelene.* Sibiu, Asociaţiunea, 1926, in—8°, 102 p. In Biblioteca populară a „Astrei" au publicat dintre membrii Institutului studii următorii: I. Lupaş, *Trecutul nostru românesc. Scurt manual de istorie naţională.* Sibiu, Astra, 1934, in—16°, 256 p.; A. Decei, *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuşi.* Sibiu, Asociaţiunea, 1926, in—16°, 42 p.; Şt. Pascu, *Alexandru Chioreanu alias Bătrâneanu şi rolul său în revoluţia Românilor din Transilvania în anul 1848.* Sibiu, Astra, 1939, in—16°, 76 p. Şedinţele lunare ale Secţiunii istorice a „Astrei" se ţineau în localul Institutului atât în Cluj cât şi în refugiul sibian, iar comunicările lunare în mare parte erau făcute de membrii Institutului. *„Biblioteca istorică Astra"* începând cu Nr. 3 este publicată de *Institut în colaborare cu Secţiunea istorică a Asociaţiunii.*

In afară de „Astra", unii dintre membri (I. Lupaş, I. Moga şi I. Crăciun) au desvoltat o activitate intensă în cadrele Extensiunii Universitare, condusă de prof. S. Dragomir, ţinând numeroase conferinţe publice cu caracter istoric atât în centrul universitar cât şi în alte centre ale Transilvaniei. Mai ales după dictatul dela Viena din 30 August 1940 Institutul de Istorie Naţională şi-a făcut o preocupare de căpetenie din combaterea, cu argumente ştiinţifice, a odiosului dictat. Astfel şi în cadrele Extensiunii Universitare în această perioadă de refugiu problema desbătută în conferinţe publice de către membrii Institutului a fost dovedirea drepturilor româneşti asupra Transilvaniei întregi.

Cei trei membri ai Institutului amintiţi mai sus fiind invitaţi, au ţinut comunicări cu caracter istoric şi la Institutul de Istorie Naţională precum şi la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga", din Bucureşti.

Informarea streinătăţii despre adevărul referitor la drepturile Românilor asupra teritoriului lor etnic şi mai ales asupra Transilvaniei a fost făcută în bună parte şi de către membrii Institutului de Istorie Naţională. La acest loc trebue amintită

activitatea deosebit de importantă a profesorului Al. Lapedatu, desfăşurată între anii 1918—1920. Insărcinat să pregătească un memoriu cu privire la revendicările teritoriale ale României, la Conferinţa de Pace, a scris şi publicat, în timpul cât a stat la Paris în calitate de consilier tehnic pentru problemele istorice şi etnografice pe lângă Delegaţiunea română la Conferinţa Păcii, 19 memorii, studii şi articole, privitoare la revendicările teritoriale ale României.

Tot astfel la revista menită să informeze streinătatea despre problemele ardelene *Revue de Transylvanie* de sub direcţia profesorului Silviu Dragomir, în primii cinci ani de apariţie (1934—1939) dintre cei 92 de colaboratori 9 au fost membri ai Institutului (I. Lupaş, I. Moga, I. Crăciun, A. Decei, Şt. Pascu, Gh. Vinulescu, D. Braharu, H. Georgescu, I. Podea), iar în anii 1938—1940 conducerea redacţiunii a avut-o tot un membru al Institutului nostru (I. Crăciun). Corespondentul pentru România la publicaţiunea *International Bibliography of Historical sciences*, din Washington-Paris, între 1926—1940, precum şi la alcătuirea celor două bibliografii ale periodicelor mondiale: *Liste mondiale des périodiques historiques*, Paris, 1936 şi la *World list of Historical periodicals and bibliographies*, Oxford, 1939, este tot un membru al Institutului (I. Crăciun).

Unii dintre membrii Institutului nostru se numără printre colaboratorii altor periodice destinate streinătăţii: *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine* (Al. Lapedatu şi I. Lupaş) *L'independance Roumaine* (Al. Lapedatu), cât şi printre colaboratorii unor reviste streine: *America—România, Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas, Prudy* (I. Lupaş), *Leipziger Vieteljahrschrift* (I. Moga). La revistele italiene *l'Europa Orientale* şi *Arhivi*, între colaboratorii români este deasemenea şi un membru al Institutului nostru (Şt. Pascu).

Când în 1938 s'a cerut publicarea unei poligrafii despre Transilvania, pentru a fi împărţită vizitatorilor marei expoziţii din Paris, i s'a încredinţat Institutului tipărirea publicaţiei *La Transylvanie* (857 p.), care s'a tipărit la Bucureşti sub

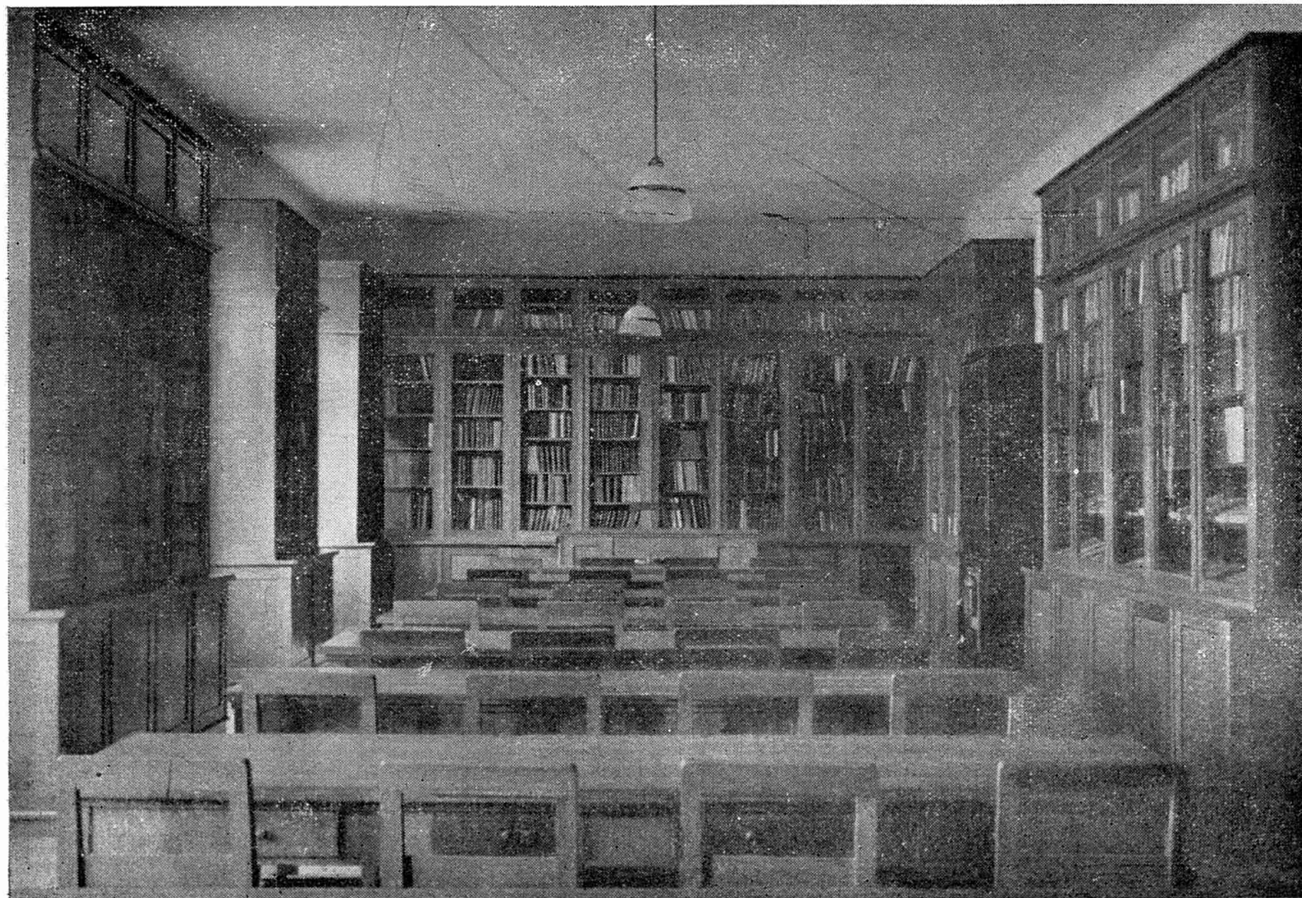
auspiciile Academiei Române. Tot aşa când la 1943 s'a pus problema tipăririi celor două volume despre Transilvania, ca un răspuns la publicaţia Societăţii istorice maghiare: *Siebenbürgen*, s'a făcut din nou apel la membri Institutului nostru. Dintre numeroşii colaboratori ai publicaţiei, editată sub egida Institutului de Istorie Naţională din Bucureşti, *Siebenbürgen*, trei sunt membri ai Institutului nostru (I. Lupaş, I. Moga şi I. Crăciun).

Concomitent, când Ministerul Minorităţilor, Ministerul Propagandei şi Ministerul de Externe au simţit necesitatea de a informa opinia publică a streinătăţii şi de a pregăti materialul documentar, care să poată servi la tratative pentru încheierea păcii, privitor la problemele transilvane s'a făcut iarăşi apel la membrii Institutului nostru, cari au şi pregătit numeroase memorii şi documente (I. Lupaş, I. Moga, I. Crăciun, Şt. Pascu). In acelaş timp, presimţindu-se pregătirile ce au dus la dictatul dela Viena, la care Italia fascistă a contribuit în mod egal cu Germania nazistă, la Roma se multiplica zilnic la maşina Gestetner un buletin *Notiziario Romeno*, partea documentară a căruia a fost susţinută tot timpul de un membru al Institutului nostru, care se afla în acel timp la studii în Roma (Şt. Pascu).

In aceeaşi ordine de idei se poate aminti şi participarea Institutului prin membri săi la congresele internaţionale istorice făcând comunicări din domeniul specialităţii fiecăruia şi trezind astfel interesul savanţilor streini pentru probleme de istorie românească. La congresul internaţional ţinut la Zürich în anul 1938 a luat parte prof. I. Lupaş, iar la congresul internaţional de documentare ţinut tot la Zürich în 1939 a participat prof. I. Crăciun.

Cum însă nu era de prisos nici chiar în ţară o campanie pentru trezirea şi menţinerea interesului asupra problemelor istorice române, Institutul a crezut util să organizeze cicluri de conferinţe săptămânale, aşa numite „săptămâni istorice".

In refugiul sibian, la începutul anului universitar 1943—44, Institutul a organizat întâiul ciclu de *6 conferinţe* cu subiectul: *Personalităţi reprezentative din Istoria Românilor*, dintre care

Biblioteca Institutului cu Sala de lectură şi de exerciţii seminariale din Cluj, Str. N. Iorga Nr. 11.

4 au fost ținute de membrii Institutului (I. Lupaș, I. Moga, T. Bodogae și Șt. Pascu). Implinindu-se o jumătate de veac dela procesul Memorandului, Institutul a organizat în refugiul dela Săliște, în Mai 1944, al doilea ciclu de 8 *conferințe* cu titlul: *Mișcarea memorandistă*, dintre care 7 au fost ținute de membri ai Institutului (I. Lupaș, I. Moga, I. Crăciun, T. Bodogae, Șt. Pascu și M. Lupaș-Vlasiu).

Toate acestea sunt probe convingătoare pentru oricine, că sămânța aruncată la întemeierea Institutului a căzut pe pământ bun și că necesitatea creierii unui astfel de Institut a fost imperioasă, iar menținerea și desvoltarea lui este de neapărată trebuință, unicul scop al existenții sale fiind intensificarea cercetărilor închinate adevărului, științei și neamului.

ORGANIZAREA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ DIN CLUJ-SIBIU IN CEL DINTÂI SFERT DE VEAC, 1920—1945

de SEPTIMIU MARTIN

Institutul de Istorie Naţională a fost întemeiat de Regele Ferdinand I la 1 Februarie 1920, cu prilejul inaugurării solemne a Universităţii româneşti din Cluj.

In primii ani de funcţionare, el a fost adăpostit în clădirea centrală a Universităţii, în două camere dela etajul I, unde este astăzi instalată o parte din Administraţia universitară. Intr'una din camere îşi aveau birourile profesorii Alexandru Lapedatu şi Ioan Lupaş, Directorii Institutului, iar cealaltă cameră era destinată bibliotecii şi personalului ştiinţific al Institutului.

Acest local devenind cu vremea neîncăpător, Institutul a fost mutat în anul 1923 în locul Casieriei, în două camere la parter, cu geamurile spre Strada Kogălniceanu.

An de an însă numărul volumelor bibliotecii a sporit şi localul a devenit neîncăpător, deşi s'au suprapus două rânduri de dulapuri. Nu mai era loc nici pentru cărţi, nici pentru studenţii cari frecventau în număr tot mai mare biblioteca, în vederea lucrărilor ce aveau de făcut pentru exerciţiile de seminar sau pentru tezele de licenţă şi de doctorat. Din această cauză o parte a bibliotecii a trebuit să fie aşezată în două camere ale Academiei Teologice Ortodoxe din Str. Avram Iancu, puse la dispoziţie în acest scop de regretatul episcop Nicolae Ivan. Aceasta nu putea fi însă o soluţie de durată.

Pentru ca un institut de învăţământ superior şi de cercetări ştiinţifice să-şi poată îndeplini misiunea lui esenţială, are neapărată trebuinţă, în afară de un personal ştiinţific şi administrativ bine pregătit, şi de un local corăspunzător.

Institutul a primit în cursul timpului diferite donaţiuni în valoare de 5.000.000 Lei, în rentă de Stat 5%. Cu ajutorul acesteia şi-a putut cumpăra imobilul din Str. N. Iorga 11, achitând jumătate din cost cu preţul valorii efective a acestei rente, în anul 1929, iar restul din veniturile anuale ale acestui imobil. Mai rămăsese de plată până în anul 1936 suma de Lei 800.000, care a putut fi achitată din partea Ministerului prin stăruinţa personală a d-lui Alex. Lapedatu, pe atunci Preşedintele Senatului.

In noul local Institutul s'a mutat la 22 Decemvrie 1935, ocupând aproape jumătate din etaj. Pentru buna organizare şi funcţionare a Institutului în noul său local au fost nevoie de numeroase transformări. Astfel s'a amenajat o sală mare pentru bibliotecă, două birouri pentru directori, două pentru asistenţi, unul pentru secretariat şi un depozit, unde să se păstreze publícaţiunile editate de Institut.

Inaugurarea solemnă a noului local s'a făcut mai târziu, la 13 Iunie 1937, în prezenţa M. S. Regelui, a membrilor guvernului, a reprezentanţilor Universităţii şi a oficialităţiilor clujene.

In acest local Institutul a funcţionat timp de aproape 5 ani, organizându-se din toate punctele de vedere după modelul institutelor similare din Apus, pentru ca refugiul din toamna anului 1940 să-l găsească în plină desvoltare, întrerupându-i pe câtva timp activitatea în toate domeniile.

Evacuarea s'a făcut în condiţiuni foarte grele, de oarece jumătate din personal era concentrat. A putut fi totuşi salvată în întregime biblioteca şi publicaţiunile proprii. S'a evacuat şi mobilierul, afară de dulapurile din bibliotecă cari n'au putut fi transportate, din cauza dimensiunilor prea mari. A rămas la Cluj în imobilul din Str. N. Iorga Nr. 11 o parte din mobilier, câteva sute de dublete şi combustibil, în valoare totală de Lei 8.347.640.

Primul popas s'a făcut la Turda, în localul Şcoalei Primare de stat, din spatele Primăriei, unde paza fiind insuficientă, încăperile în cari erau depozitate lăzile cu cărţi şi manuscrise nu au prezentat siguranţă deplină. De aci s'a continuat drumul la Sibiu, oraşul care urma să găzduiască vremelnic Universitatea noastră pribeagă.

Evacuarea şi peripeţiile ei au pricinuit Institutului pierderea unui număr de cărţi şi manuscrise. Dar mai ales a lipsit Institutul de un apreciabil venit anual, rezultat din chiriile imobilului, principalul său izvor de venituri. Căci cele 13 locuinţe şi 4 prăvălii închiriate, aduceau în cassa Institutului, în momentul evacuării, un venit anual de Lei 513.648. Din acest venit se acopereau cheltuelile de tipar pentru publicaţiunile editate de Institut şi se cumpărau cărţi pentru îmbogăţirea bibliotecii.

La Sibiu, prin bunăvoinţa Directorului Liceului „Gheorghe Lazăr", dl profesor Ioan Popa, Institutul a putut fi adăpostit în două camere din subsolul liceului, iar mobilierul împrăştiat prin coridoarele pivniţelor. Din cauza umezelii, atât cărţile, cât şi mobilierul au început să se deterioreze.

Intre timp s'au făcut amenajerile necesare, iar pe la sfârşitul lunii Februarie 1941, Institutul a fost mutat la periferia oraşului în fosta infirmerie a Cazarmei Dragalina.

In acest local condiţiunile de muncă nu mai puteau fi nici decum asemănătoare cu cele dela Cluj. De aceea s'a ivit necesitatea de a se pune la dispoziţia Institutului alt local, mai aproape de clădirea centrală a Universităţii. Lucrul acesta nu s'a putut înfăptui în grabă, de oarece Universitatea avea mari nevoi de îndeplinit. Abia în luna Noemvrie 1942 Universitatea a reuşit să cumpere un imobil în Str. Funarilor Nr. 20, cu suma de Lei 9.800.000. Imobilul a avut trebuinţă de mari transformări, cari n'au putut fi terminate decât în vara anului următor. La 16 August 1943, totul fiind terminat, Institutul s'a putut muta în acest local, împărţindu-l cu „Centrul de studii transilvane". Pentru amenajarea localului, Institutul a cheltuit din subvenţia sa prevăzută în bugetul anului 1943—44, suma de Lei 1.160.993.

La 4 Octomvrie Direcțiunea Institutului a intervenit la Primăria Municipiului pentru schimbarea numelui străzii Funarilor în *Strada Universității*, motivând aceasta prin faptul că încă dela 1526 Sibiul avea un început de învățământ superior, amintit în documentele vremii cu numirea de *„Studium generale Cibieniense"*, pe lângă faptul că găzduirea Universității noastre la Sibiu va lăsa urme neșterse și că amintirea acestui trecător popas merită să fie perpetuată prin înlocuirea numelui străzii.

După înființarea Institutului de Istorie Națională din București (Martie 1942), Direcțiunea Institutului nostru s'a adresat, *pe cale ierarhică*, Ministerului, arătând grelele condițiuni în care se sbate Institutul în refugiul sibian, cerând să fie asimilat cu cel dela București. Dar acest lucru s'a întâmplat numai după un an, la 15 Februarie 1943, când a apărut în Monitorul Oficial Decretul-lege Nr. 82 pentru organizarea și funcționarea Institutului nostru ca persoană juridică de drept public, sub autoritatea directă a Ministerului. La 1 Decemvrie a apărut și Regulamentul Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu, Atât Legea cât și Regulamentul sunt reproduse la sfârșitul acestei publicațiuni.

In noua sa organizare, Institutul este condus de un director. Profesorul titular de istoria Românilor dela Universitatea din Cluj, este de drept directorul Institutului. Institutul are trei secțiuni:

1. Secțiunea pentru istoria veche a Românilor,
2. Secțiunea pentru istoria medie a Românilor,
3. Secțiunea pentru istoria modernă a Românilor și bibliografie istorică. Fiecare secțiune are un director, un șef de lucrări și un asistent. In afară de aceasta Institutul mai are și personalul administrativ și de serviciu necesar unei bune funcționări.

In primăvara anului 1944, munca științifică la Institut nu mai era posibilă din cauza prea deselor alarme aeriene. De aceea Direcțiunea a dispus să fie dispesată o parte din averea Institutului. Astfel în luna Aprilie au fost dispersate în subsolul Bibliotecii Mitropolitane din Sibiu lăzile cu documente și căr-

ţile de mai mare valoare. Tot aci au mai fost aduse o parte din publicaţiunile editate de Institut şi întreagă colecţia de ziare vechi. Incepând cu data de 15 Mai cea mai mare parte a bibliotecii a fost însă evacuată la Sălişte, în localul pus la dispoziţie de „Reuniunea Economilor", în Strada Bucureşti.

O parte din personal lucra la Sibiu, iar alta la Sălişte, unde Institutul a rămas până în ziua de 23 Septemvrie, când această localitate a fost evacuată pentru nevoile armatei sovietice, fiind instalat acolo comandamentul, în cursul lunei Octomvrie 1944.

Revenit la Sibiu, Institutul şi-a continuat cu şi mai mult zel activitatea, aşteptând sfârşitul războiului şi întoarcerea la Cluj, ca o izbăvire după aproape cinci ani de refugiu.

BIBLIOTECA Institutului s'a format din donaţiunile făcute de Academia Română, de Casa Şcoalelor, de Societatea Regală Română de Geografie şi de Administraţia Bisericii. La acestea s'au mai adăugat cumpărăturile făcute an de an de Institut şi apoi donaţiunile particularilor între cari amintim pe Vintilă Brătianu cu colecţia Cronicarilor bizantini, ediţia dela Bonn; apoi pe Dr. Valeriu Branisce cu o preţioasă colecţie de ziare vechi. Biblioteca s'a mai îmbogăţit şi cu o serie de cărţi din Legatul profesorului Vasile Bogrea şi cu o serie din dubletele mecenatelui Gheorghe Sion. La acestea mai trebue adăugată recenta donaţiune a profesorului Ioan Lupaş, care a dăruit pentru biblioteca Institutului un număr de 3.515 volume. In total biblioteca dispune astăzi de un număr de 17.915 volume cărţi şi 314 periodice în 1520 volume.

PUBLICAŢIUNILE editate de Institut şi aflate astăzi în depozitul său se ridică la valoarea *de 7 milioane Lei.*

FUNDAŢIUNI. Institutul are următoarele fundaţiuni:

1. *Fundaţiunea „Regele Ferdinand I"*, al cărui sold este de 634.000 Lei în efecte şi 74.938 Lei în numerar.

2. *Fundaţiunea „Patriarhul Miron Cristea"*, al cărui sold este de 300.000 Lei în efecte şi 29.850 Lei în numerar.

3. *Fundațiunea „Profesor Ioan Lupaș"* de 286.000 Lei în efecte de stat.

PERSONALUL științific al Institutului în acești 25 de ani a fost următorul:

Dela 1920—1943:

Directori:

Alexandru Lapedatu, 1920—1938.
Ioan Lupaș, 1920—1943.

Asistenți:

Ioachim Crăciun, 1924—1937.
Nicolae Buta, 1927—1929.
Ioan Moga, 1929—1942.
Gheorghe Duzinchevici, 1937—1942.
Ștefan Pascu, 1943.
Rolf Kutschera, 1943.

Preparatori:

Natalia Braharu, 1926—1929.
Dimitrie Braharu, 1929—1930.
Ana Herția, 1930—1931.
Hortensia Georgescu, 1931—1942.
Alexandru Neamțiu, 1943.

Secretari-bibliotecari:

Dimitrie Braharu, 1920—1924.
Natalia Braharu, 1924—1926.
Constantin Cârlănescu, 1924—1926.
Olimpiu Boitoș, 1927—1929.
Ioan Flucuș, 1929—1931.
Aurel Decei, 1930—1932.
Ontario Podea, 1930—1933.
Gheorghe Vinulescu, 1931—1940.
Septimiu Martin, 1936—1943.

Dela 1943—1945:

Director: Prof. Ioan Lupaş.

Director onorar: Prof. Alexandru Lapedatu.

Directori de secţie: Prof. Ioan Moga, Prof. Ioachim Crăciun şi Prof. Teodor Bodogae.

Şefi de lucrări: Ştefan Pascu, Marina Lupaş-Vlasiu şi David Prodan.

Asistenţi: Septimiu Martin, Rolf Kutschera şi Bujor Surdu.

Preparator: Alexandru Neamţiu.

Clădirea, proprietate a Institutului de Istorie Națională din Cluj, Str. N. Iorga Nr. 11.

CUVANT DE INCHEIRE

de Prof. I. LUPAŞ

Exprimând în numele Institutului de Istorie Naţională din Cluj-Sibiu cordiale mulţumiri — atât D-lui Rector pentru bunăvoinţa colegială de a fi primit să prezideze şedinţa festivă de azi și să rostească entusiastul cuvânt introductiv, precum şi tuturor participanţilor la această manifestare a recunoştinţei cuvenite regescului Ctitor — Vă rog să-mi permiteţi a sublinia şi de astădată adevărul, pe care am avut prilej să-l rostesc şi să-l argumentez de repetate ori în cursul celor 25 de ani de activitate universitară:

Pentru tot ce năzueşte să clădească o epocă sau o generaţie nouă, vrând nevrând, se simte îndemnată să-şi caute adeseori sprijinul de trebuinţă în temeliile aşezate prin înţelepciunea, munca şi stăruinţa nepregetată a înaintaşilor.

De valoarea acestui postulat fiind pătruns în măsură deplină, *Regele Ferdinand* a simţit necesitatea urgentă să aştearnă *în ziua de 1 Februarie 1920* temelia unui *Institut de Istorie Naţională* pe lângă Universitatea Daciei Superioare. Dată fiind cunoscuta sa pasiune excepţională pentru ştiinţele naturale, îndeosebi *pentru botanică,* nu ar fi fost decât prea firesc să fi decis atunci înfiinţarea unui Institut pentru specialitatea-i predilectă.

Hotărîrea suverană a preferit, cu toate acestea, să se rostească, în cadrele unei memorabile cuvântari festive, pentru *Institutul nostru de Istorie Naţională.* Explicaţiunea acestei priorităţi poate fi descoperită în conştiinţa neapăratei necesi-

taţi — care s'a şi ivit, cu prisosinţă, în cursul celui dintâi sfert de veac de activitate ştiinţifică-românească a Universităţii din Cluj —de a se crea putinţa să fie culese din depozitul sacru al trecutului nostru cele mai folositoare îndemnuri spre muncă şi luptă izbânditoare, spre neîesminţita virtute strămoşească a răbdării şi-a încrederii ca, valorificând aceste potenţe spirituale în serviciul Patriei şi al Neamului, tinerele generaţii în succesiune să poată aduce contribuţiuni esenţiale la realizarea progresului obştesc al românismului transilvan, ţinut prin vitregia destinului timp prea îndelungat departe de isvoarele ştiinţei.

Valoarea unui Institut ştiinţific nu se afirmă numai prin formularea şi semnalarea problemelor din specialitatea respectivă, nici prin eventuala soluţionare ce li s'ar putea da integral sau în parte, ci în mare măsură prin interesul ce izbuteşte să-l trezească în rândurile studenţilor cu tragere de inimă pentru studii mai adâncite, prin felul cum ei înţeleg să beneficieze de mijloacele multiple, pe cari institutele speciale năzuesc să le pună de timpuriu la îndemână viitorilor cercetători, pentru o cât mai temeinică pregătire în domeniul lor de predilecţiune.

Am deosebita plăcere să pot constata, că în cursul celui dintâi sfert de veac al activităţii Institutului nostru o bună parte din studenţimea Facultăţii de filosofie şi litere a lucrat cu rîvnă laudabilă şi cu nepreţuit folos în cadrele acestui Institut. Nu mai puţin decât *30 de inşi* au venit să-şi pregătească aci *tezele de doctorat*, total sau în parte, cu ajutorul *mijloacelor ştiinţifice şi îndrumărilor metodice*, oferite de către membri acestui Institut, în orice vreme, cu cea mai largă bunăvoinţă, cu discernământ critic şi cu cel mai deplin simţ de colegialitate. Iar numărul candidaţilor, cari şi-au trecut în acest răstimp examenul de *licenţă din Istoria Românilor* ca *specialitate principală* se urcă până acum la *201* şi ca *specialitate secundară* la *189*. Un total de *390* profesori de istorie a putut deci pregăti într'un sfert de veac *Secţiunea istorică a Facultăţii* noastre, — tot atâţi muncitori serioşi, devotaţi şi bine înarmaţi, spre a-şi face cu cinste datoria în serviciul învăţământului secundar, câţiva dintre ei chiar şi în cel superior al României întregite.

In zarea crepusculara a unui apropiat sfârşit de cariera universitară doua sunt forţele spirituale, cari pot contribui să risipească perdeaua umbrelor ce ameninţa sa-l impresoare pe celce nu se desparte cu inimă tocmai uşoară de foştii sai studenţi şi actuali colegi-colaboratori:

1. *Conştiinţa unei datorii împlinite* în limitele imprejurarilor date şi ale posibilităţilor de creaţiune, ce i-au fost harazite prin milostivirea divină; apoi

2. *Speranţa* că urmaşii lui imediaţi vor fi sortiţi să-i poata continua munca ştiinţifică, în brazda despicată împreună, având prilej să-şi desfăşoare activitatea în condiţiuni mai prielnice şi mai scutite de numeroasele izbelişti, cari n'au fost nicidecum cruţate generaţiei actuale.

La această mângăitoare speranţă permiteţi-mi, iubiţii mei colegi şi colaboratori, să adaug din parte-mi urarea sinceră, sa puteţi fi părtaşi bucuriei de-a prezenta la sfârşitul *celui de al doilea sfert de veac*, un bilanţ de activitate ştiinţifică şi de rezultate positive mult mai îmbelşugate decât cele înfaţişate sumar *în cursul acestei festivităţi comemorative, la împlinirea celor 25 de ani dela înfiinţarea Institutului nostru de Istorie Naţională.*

DECRET-LEGE Nr. 82

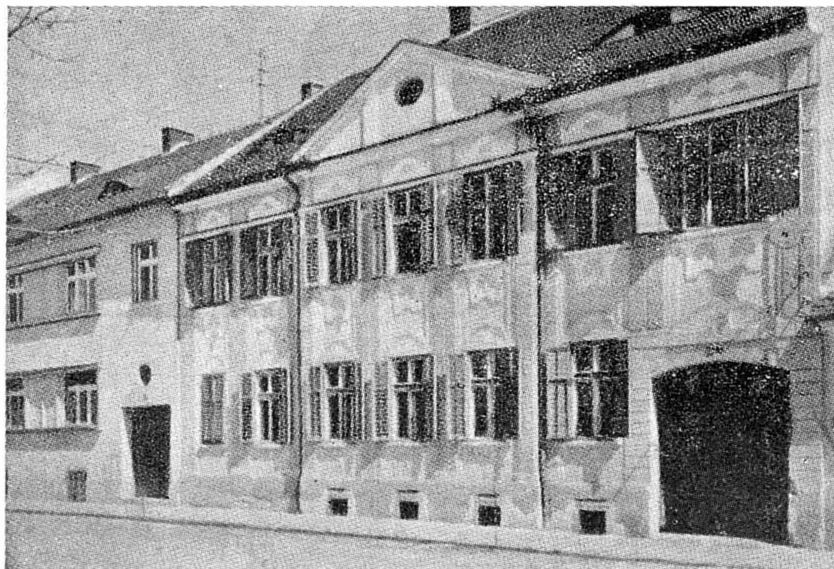
pentru organizarea și funcționarea Institutului de Istorie Națională de pe lângă Universitatea din Cluj, cu sediul în Sibiu.

Art. 1. — Actualul Institut de Istoria Românilor de pe lângă Universitatea din Cluj, cu sediul la Sibiu, fondat la 1 Februarie 1920, din inițiativa și cu sprijinul material al Regelui Ferdinand I, capătă denumirea de „Institutul de Istorie Națională de pe lângă Universitatea din Cluj-Sibiu".

Art. 2. — Dispozițiunile legii Nr. 192 din 1942, publicate în Monitorul Oficial Nr. 61 din 12 Martie 1942, se aplică și Institutului de Istorie Națională de pe lângă Universitatea din Cluj cu sediul la Sibiu.

Art. 3. — Personalul Institutului va fi acel prevăzut în tabelul ce face parte integrantă din prezenta lege.

Dat în București, la 12 Februarie 1943.

Institutul de Istorie Națională din Sibiu, Str. Universității Nr 20.

REGULAMENT

pentru aplicarea legii Nr. 82 1943, privitoare la organizarea și funcționarea Institutului de Istorie Națională depe langă Universitatea din Cluj, cu sediul în Sibiu.

Art. 1. — Institutul de Istorie Națională „Regele Ferdinand I" din Cluj este persoană juridică de drept public, cu sediul în Sibiu, la sediul vremelnic al Universitații „Regele Ferdinand I".

Art. 2. — Institutul stă sub autoritatea directa a Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor.

Art. 3. — Scopul Institutului este:

a) Să contribue la desvoltarea și progresul cercetarilor și studiilor referitoare la Istoria Națională;

b) Să contribue la răspândirea cunoștințelor de Istorie Națională în marele public;

c) Să combată științific afirmațiile eronate ale istoricilor străini asupra istoriei noastre;

d) Să asigure participarea istoricilor români la manifestarile științifice internaționale.

Art. 4. — Pentru atingerea scopului urmarit, Institutul:

a) Va procura, edita și răspândi gratuit sau contra prețului de cost, publicațiuni istorice în țară și străinătate;

b) Va organiza cursuri și conferințe din domeniul istoriei române, cu deosebită privire la trecutul Transilvaniei;

c) Va participa prin reprezentanții săi la congrese de specialitate istorică;

d) Va populariza prin viu graiu și lucrări tiparite, cunoștințe privitoare la trecutul românesc.

Art. 5. — Institutul este condus de un director. Profesorul titular al catedrei de istorie a Românilor dela Universitatea din Cluj, este de drept directorul Institutului.

Directorul reprezintă Institutul în justiție, față de autorități și particulari.

Directorul îndrumează și coordonează activitatea întregului personal științific și administrativ al Institutului. In caz de lipsă sau împiedecare a directorului, atribuțiunile sale vor fi îndeplinite de directorul de secțiune delegat de acesta.

Art. 6. — Institutul este compus din trei secțiuni:

1. Secțiunea pentru Istoria veche a Românilor.
2. Secțiunea pentru Istoria medie a Românilor.
3. Secțiunea pentru Istoria modernă a Românilor și pentru bibliografia istorică.

Numărul secțiunilor poate fi sporit prin decizia Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor pe baza propunerii directorului Institutului.

Art. 7. — Fiecare secțiune are un director de secțiune, un șef de lucrări și un asistent, numiți de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, dintre membrii corpului didactic universitar, pe baza recomandării directorului Institutului.

Art. 8. — Directorii de secțiune urmăresc publicațiunile române și străine privitoare la specialitatea fiecăruia și îngrijesc ca ele să fie procurate de către bibliotecarul Institutului, controlând la sfârșitul fiecarui an completarea tuturor publicațiunilor periodice.

Ei fac propuneri pentru sporirea materialului didactic, arhivistic, fotografic și iconografic necesar pentru înlesnirea activității științifice și didactice în domeniul fiecărei specialități.

Art. 9. — Șefii de lucrări și asistenții au obligațiunea de a ajuta pe directorii de secțiune în îndeplinirea obligațiunilor lor, potrivit unui program de activitate stabilit de directorul de secțiune respectiv și aprobat de directorul Institutului.

Art. 10. — Biblioteca și arhiva istorică vor fi comune tuturor secțiunilor Institutului.

Art. 11. — Bibliotecarul organizeaza biblioteca Institutului, îngrijind de ţinerea în ordine a registrelor, a fişierului şi a inventarului bibliotecii.

El are sarcina procurării carţilor şi colecţiilor indicate de membri şi aprobate de directorul Institutului, înlesnind membrilor cercetarea bibliotecii.

Art. 12. — Personalul ştiinţific, administrativ şi de serviciu al Institutului, este cel prevăzut în tabloul anexat acestui regulament.

Personalul ştiinţific are dreptul la gradaţiile prevazute în legea învăţământului superior.

Personalul administrativ se numeşte de către Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor, pe baza recomandarii directorului Institutului.

Personalul de serviciu se numeşte de directorul Institutului.

Dispoziţiunile din Codul funcţionarilor publici sunt aplicabile şi personalului administrativ şi de serviciu al Institutului.

Art. 13. — Publicaţiunile Institutului sunt:

1. Colecţia „Anuarul Institutului de Istorie Naţionala" din Cluj.
2. Colecţia „Biblioteca Institutului de Istorie Naţionala".
3. Colecţia „Documente istorice transilvane".
4. Colecţia „Biblioteca Istorică Astra", redactata în colaborare cu secţiunea istorică a „Asociaţiunii Transilvane".
5. Monografii cu conţinut relativ la istoria religioasa, culturala, politică, economică, juridica sau sociala a poporului român.
6. Bibliografie istorică-română.
7. Literatură didactica şi alte publicaţiuni în sensul art. 4. lit. d.

Publicarea oricărei lucrări se va face cu aprobarea directorului Institutului pe baza unui referat al directorului respectiv de secţiune.

Art. 14. — Institutul va înainta în fiecare an un raport asupra activităţii sale Ministerului Culturii Naţionale şi al Cultelor, precum şi Rectoratului Universităţii din Cluj.

Art. 15. — Patrimoniul Institutului se compune din:

1. Bunuri mobile:

a) Fondul „Regele Ferdinand I" în valoarea inițială de Lei 400.000 în efecte ale Imprumutului Național din 1916;

b) Fondul „Patriarhul Miron", în valoare de Lei 300.000 în rentă de împroprietărire, ale cărui venituri se întrebuințează potrivit regulamentului special aprobat de fundator cu adresa Nr. 9263 din 24 Noemvrie 1932;

c) Biblioteca Institutului.

2. Bunuri imobile:

Imobilul situat în Cluj, strada Nicolae Iorga Nr. 11, înscris în cartea funduara a Municipiului Cluj sub Nr. 10.689 din 1930.

3. Donațiuni, cotizațiuni și orice venituri întâmplătoare (ca cele rezultate eventual din desfacerea publicațiunilor Institutului).

Art. 16. — Operațiunile financiare ale Institutului sunt supuse legii contabilitații publice.

Art. 17. — Cheltuielile de personal și material vor fi înscrise în bugetul Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor.

Art. 18. — La punerea în aplicare a regulamentului și timp de un an dela intrarea lui în vigoare, completarea posturilor vacante în personalul științific se poate face și dintre persoanele care nu sunt membri ai Corpului didactic universitar, dar care au o activitate științifică deosebită în domeniul specialității istorice.

Numirea se va face pe baza unui concurs ce se va trece înaintea unei comisiuni alcătuite din directorul Institutului ca președinte și doi directori de secțiune desemnați de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, la propunerea directorului Institutului. Condițiunile se vor stabili printr'un regulament.

Art. 19. — Foștii directori ai Institutului, după retragerea din învățământ, ramân directori onorari ai Institutului.

Dat în București, la 30 Noemvrie 1943.

PUBLICAȚIUNILE INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

a) ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

Vol. I (1921—1922). Cluj, XIV+434 p.
Vol. II (1923). București, XV+544 p.
Vol. III (1924—1925), Cluj, X+1045 p.
Vol. IV (1926—1927). Cluj, XXXII+751 p.
Vol. V (1928—1930). Cluj, XI+793 p.
Vol. VI (1931—1935). Cluj, XII+844 p.
Vol. VII (1936—1938). București, XI+935 p.
Vol. VIII (1939—1942). Sibiu, VII+582 p.
Vol. IX (1943—1944). Sibiu, IX+672 p.
Vol. X (1945). Sibiu, XII+728 p.

b) DOCUMENTE ISTORICE TRANSILVANE

Vol. I (1599—1699). Cluj, 1940, XVI+522 p.
Vol. II (1700—1781) în pregătire.

c) BIBLIOTECA ISTORICĂ ASTRA, publicată de Institutul de Istorie Națională, în colaborare cu Secțiunea Istorică a „Asociațiunii"

1. I. Lupaș, *Epocele principale în Istoria Românilor.* Ed. I, Cluj, 1928, 143 p.; Ed. II. Cluj, 1928, 144 p.
2 I. Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784.* Cluj, 1934, 230 p.
3 Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei.* Sibiu, 1945, 328 p.

d) PUBLICAȚIUNI OCAZIONALE

1. *Fraților Alexandru* și *Ion I. Lapedatu* la împlinirea vârstei de 60 de ani. București, 1936, LXXIV+905 p.
2. *La Transylvanie,* volum tipărit sub auspiciile Academiei Române. București, 1938, 857 p.
3 *Omagiu lui Ioan Lupaș* la împlinirea vârstei de 60 ani. București, 1943, LXVIII+926 p.

e) MONOGRAFII ISTORICE

1. I. Lupaș, *Studii istorice.* Vol. III. Sibiu, 1941, 312 p.
2 I. Lupaș, *Studii istorice.* Vol. IV. Sibiu, 1943, 392 p.
3. C. Petranu, *Ars Transsilvaniae.* Études d'histoire de l'art transylvain. Studien zur Kunstgeschichte Siebenbürgens. Sibiu, 1944. VII+523 p.

f) BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

I. Nicolae Drăganu, *Toponimie şi istorie*. Cluj, 1928, II+178 p.

II. Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközi şi însemnările lui privitoare la Români*, 1566—1608. Cluj, 1928, 214 p.

III. Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul secolului XVII*. Cluj, 1933, IV+240 p.

IV. David Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*. Bucureşti, 1938, 205 p.

V. Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti*, Bucureşti, 1939, 197 p.

VI Marina I. Lupaş, *Mitropolitul Sava Brancovici, 1656—1683*. Cluj, 1939, 126 p.

VII. Sebastian Stanca, *Viaţa şi activitatea Episcopului Vasile Moga, 1774—1845*. Cluj, 1939, 127 p.

VIII. Dimitrie Braharu, *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului*. Sibiu, 1942, 143 p.

IX. Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*. Schiţa tomului III, publicată cu o întroducere şi cu note de Ştefan Pascu. Sibiu, 1943, XIX+172 p.

X. Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774*. Sibiu, 1943, 103 p.

XI. Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei, 1774—1867*. Sibiu, 1943, 113 p.

XII. Ştefan Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul sec. XVI*. Sibiu, 1944, 313 p.

XIII. Mihail P. Dan, *Cehi, Slovaci şi Români în veacurile XIII—XVI*. Sibiu, 1944, 477 p.

XIV. Enea Hodoş, *Din corespondenţa lui Simeon Bărnuţiu şi a contemporanilor săi*. Sibiu, 1944, 134 p.

XV. Teodor Bălan, *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina, 1848*. Sibiu, 1944, 130 p.

XVI. Nicolae Albu, *Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800*. Blaj, 1944, 368 p.

XVII. Ioan Moga, *Voevodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*. Sibiu, 1944, 100 p.

XVIII. D. Prodan, *Teoria imigraţiei Românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, 173 p.

XIX. Ştefan Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria Românilor în sec.XIII şi XIV*. Sibiu, 1944, 77 p.

XX. *Institutul de Istorie Naţională din Cluj-Sibiu, 1920—1945*. Activitatea ştiinţifică prezentată în şedinţa comemorativă din 4 Februarie 1945 de Al. Borza, I. Lupaş, I. Moga, I. Crăciun, Şt. Pascu şi S. Martin. Sibiu, 1945, 121 p.